

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Adam

STANKEVIČ

LIETUVOS VYRIAUSIOJO TRIBUNOLO
VEIKLA XVIII A. II PUSĖJE:
BAJORIŠKOSIOS TEISĖS RAIŠKA

DAKTARO DISERTACIJA

HUMANITARINIAI MOKSLAI, ISTORIJA (05 H)

Vilnius, 2013

Disertacija rengta 2008-2012 m. Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

Prof. dr. **Irena Valikonytė**

(Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H)

TURINYS

Išvadas	5
I. LDK Vyriausiojo Tribunolo kompetencijos ir veiklos organizavimo charakteristika	35
1. LDK Vyriausiojo Tribunolo nagrinėtų bylų apibūdinimas	35
a) LDK Vyriausiojo Tribunolo kompetencija	35
b) Vyriausiojo Tribunolo vieta LDK teismų sistemoje	67
2. LDK Vyriausiojo Tribunolo „įsteigimo“ problema	87
II. LDK Vyriausiojo Tribunolo sudėtis	107
1. Teisėjai	108
2. Kanceliarija	128
3. Palestra	142
a) Advokatai	142
b) Aplikantai	154
c) Agentai	159
4. Instigatorius	165
III. LDK Vyriausiojo Tribunolo teismo procesas	182
1. Registrų knygos ir bylų nagrinėjimo tvarka	182
2. Bylos šalys ir jų iškvietimo į teismą formos	197
3. Pradinė teismo proceso stadija	218
4. Pagrindinė teismo proceso stadija	234
5. Sprendimų vykdymo problema	246
IV. LDK Vyriausiojo Tribunolo darbo dinamika ir jo veiklą įtakojusių faktorių apibūdinimas	259
1. Pirmosios instancijos bajoriškų teismų veiklos charakteristika	259
2. LDK Vyriausiojo Tribunolo darbo dinamika	289
3. LDK bajorijos mentaliteto ir teisinės sąmonės raiška	302
a) LDK Vyriausiojo Tribunolo sprendimų objektyvumo problema	302
b) LDK bajorų pasaulėžiūros ir teisinės sąmonės atspindžiai	312
Išvados	324

Priedai:

1. LDK Vyriausiojo Tribunolo archyvo sudėtis (1765–1792 m.)	333
2. LDK Vyriausiojo Tribunolo darbo laikas (1765–1792 m.)	341
3. LDK Vyriausiojo Tribunolo kanceliarijos darbuotojų (prisiekusių ir neprisiekusių regentų) sąrašas (1765–1792 m.)	342
4. LDK Vyriausiojo Tribunolo advokatų sąrašas (1765–1792 m.)	347
5. LDK Vyriausiojo Tribunolo agentų sąrašas (1765–1792 m.)	353
6. LDK Vyriausiojo Tribunolo instigatorių sąrašas (1765–1792 m.)	357
7. LDK Vyriausiojo Tribunolo sukolektorių sąrašas (1765–1792 m.)	359
8. 1785 m. LDK Vyriausiojo Tribunolo priimtų dokumentų publikacijos	360
a) 1785 m. gegužės 31 d. pranešimas apie priemones viešajai rimčiai užtikrinti	360
b) „Išpėjimas“ įpareigojantis bylininkus laikytis naujos teismo proceso tvarkos	361
c) Trečiojo, slaptjo, balsavimo procedūros Tribunole aprašymas	362
Santrumpos	363
Šaltinių ir literatūros sąrašas	364

ĮVADAS

Problema. 1581 m. kovo 1 d. Varšuvos seime Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR) valdovas Steponas Batoras pasirašė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) Vyriausiojo Tribunolo nuostatus¹. Šiuo veiksmu buvo baigtas bajoriškų teismų sistemos formavimo procesas, kurio pasekmė – monarchas neteko didelės dalies savo teisminių galių. Naujoji teismo institucija tapo apeliacine instancija 1564-1566 m. LDK teismų ir administracijos reformos metu įkurtiems žemės, pilies ir pakamario teismams². Tokiu būdu buvo įgyvendintas principas, skelbęs, jog teisti privalo ne valstybės valdžia, o pati visuomenė, kuriai priklauso teisiamasis³. Lyginant su kitomis to meto valstybėmis LDK ir Lenkijos bajorija išsikovojo bene plačiausius teisminius įgaliojimus ir išimtinę teisę dalyvauti bajoriško teisingumo vykdymo sistemoje. Valdovo rankose *de iure* liko tik nedideli svertai: išimtinė teisė spręsti kelių kategorijų bylas (nusikaltimai prieš valdovą ir valstybę) ir iš dalies įtakoti žemesnių teismų sudėtį (pasirinkti iš seimelio siūlomų kandidatų ir savo nuožiūra skirti pilies teismo vadovą – vaivadą arba teismo seniūną)⁴.

Tuo metu didesnėje Vakarų Europos dalyje vyko visiškai priešingi procesai – klostėsi absoliutinės monarchijos valstybės valdymo modelis, kur teisingumo vykdymas tapdavo vis svarbesniu karaliaus valdžios stiprinimo instrumentu. Neribotos ankstyvųjų viduramžių valdovo teisminės galios buvo susilpnėjusios tik luominės monarchijos sąlygomis, vystantis teisiniams imunitetams ir formuojantis luominių teismų sistemai⁵. Absoliutinėje

¹ VL, t. 2, p. 210. Tribunolo nuostatai originalia rusėnų kalba išspausdinti 1586 m., vėlesni septyni leidimai (1614-1786 m. laikotarpyje) pasirodė išversti į lenkų kalbą, V. Raudeliūnas, Pirmieji LDK statuto leidimai (1588 – 1600), *Rusų knygos spausdinimo pradžia ir Lietuva*, Vilnius, 1966, p. 119 – 159.

² LDK Vyriausiojo Tribunolo įkūrimas taip pat buvo susijęs su kaimyninėje Lenkijoje vykusiais pokyčiais teisingumo vykdymo srityje. Naujausiame darbe E. Dubas-Urbanowicz (*Bezpieczeństwo wewnętrznego a geneza Trybunału. Sądownictwo koronne dwóch pierwszych bezkrólewii, Praktyka życia publicznego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI-XVIII wieku*, red. U. Augustyniak i A. B. Zakrzewski, 2010, p. 107-117) tvirtina, jog bajoriškų apeliacinių teismų įkūrimui didelės įtakos turėjo pirmaisiais tarpvaldžiais aktuali saugumo valstybės viduje užtikrinimo problema.

³ W. Uruszczak, *Zasady ustroju społecznego Rzeczypospolitej Obojga Narodów a Trybunał Koronny, Trybunał Koronny w kulturze prawnej Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. A. Dębiński, W. Bednaruk, M. Lipska, Lublin, 2008, p. 16. Mokslininkų teigimu, Tribunolų įkūrimas ATR reiškė ir valdžių (įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės) atskyrimą, Vakarų Europoje įgyvendintą tik po kelių šimtmečių, pgl. G. Górski, *Trybunał Koronny i Trybunał Litewski na tle sądów ówczesnej Europy. Uwagi porównawcze, Trybunał Koronny w kulturze prawnej Rzeczypospolitej szlacheckiej*, p. 52.

⁴ Vėliau buvo apribotos ir šios teisės, žr. plačiau A. B. Zakrzewski, *Ograniczenie przez sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego monarszego prawa mianowania urzędników sądowych w XVII-XVIII w., LDK valstybė XII-XVIII a.*, red. kolegija Z. Kiaupa, A. Mickevičius, J. Sarcevičienė, Vilnius, 1997, p. 173–186.

⁵ Apie Viduramžių ir Naujųjų laikų Europos valstybių teismų organizacijas bei detalų problemos literatūros sąrašą žr. S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Cz. I: X-XVIII w.*, Kraków, 1997, p. 485–603.

monarchijoje vyko svarbūs valstybės centralizacijos, modernios administracijos kūrimo ir biurokratizavimo procesai, kurie teigiamai veikė teisingumo vykdymo sistemą. Valdžios sukoncentravimas vienoje rankose leido užtikrinti efektyvų sprendimų vykdymą, užkirsti kelią neteisiniams tarpusavio santykių aiškinimams, tuo tarpu universitetinio teisinio išsilavinimo teisėjams ir advokatams reikalavimas garantavo aukštą teismų darbo kokybę. Būtent šiame laikotarpyje prasidėjo ir kiti svarbūs procesai – teisminių funkcijų atribojimas nuo administracinių, bendros visiems luomams teismų sistemos klostymasis⁶.

Tuo metu ATR teisingumo vykdymo sistema buvo gana sudėtinga, joje persipynė įvairūs teisiniai principai. Šalia viduramžiško požiūrio, jog kiekvienas luomas turi bylinėtis savo teisme, galiojo ir teisminės jurisdikcijos sąvoka (teritorinis įvairiems luomams priklausančių asmenų teisminis pavaldumas), atskirų visuomenės grupių – magdeburginių miestiečių, žydų, totorių privilegijos, dvasinės ir pasaulietinės jurisdikcijų dichotomija, šalia nuolatinių veikė laikini teismai. Teisingumo vykdymo institucijų veikla sulaukė nemažai tyrėjų dėmesio, tą atspindi ir nuolat pasipildanti istoriografija. Tačiau bandymas įvertinti LDK teismų funkcionavimą išlieka problematiškas. Faktiškai iki šiol mokslinėje literatūroje tuo pat metu egzistuoja visiškai priešingos pozicijos, kuomet vieni autoriai teisingumo vykdymo organizavimą ir veiklą vertina labai kritiškai, o kiti – teigiamai. Nors šie autoriai rašė apie skirtingus laikotarpius, tačiau tendencijos tai nekeičia, nes apskritai istoriografijoje vis dar išsakinijęs požiūris, jog ATR teismai iki XVII a. vidurio veikę gerai, vėliau „didikų oligarchijos“ laikotarpiu (iki XVIII a. vidurio) iš esmės blogai, o XVIII a. II pusėje jų veikla vėl pagerėja⁷. Galima paminėti kelis charakteringesnius abiejų vertinimo modelių pavyzdžius.

Bene ryškiausių neigiamą LDK teismų darbo vertinimą reprezentavo Konstantinas Avižonis, 1940 m. išspausdintos monografijos „Bajorai valstybiniame LDK gyvenime Vazų laikais“ ketvirtąją dalį iškalbingai pavadinęs „Teisiamosios valdžios silpnumas ir bajorų nesisikaitymas su ja“⁸. Mokslininko teigimu, dėl progresuojančios anarchijos valstybėje teismai nesugebėjo užtikrinti teisingumo vykdymo, todėl dažnai buvo ignoruojami. Be to, jis kritikavo ilgą teismo procesą, teisėjų neprofesionalumą ir paperkamumą, kalbėjo apie sprendimų nevykdymą, pateikė didikų nebaudžiamumo faktus, padarė išvadą apie visuotinį teisinį nihilizmą. Tačiau kiek vėliau J. Michalskis priėjo visiškai priešingos išvados. Jis teigė, jog korupcija ir melagingos priesaikos iš tiesų buvo plačiai paplitusios, tačiau apskritai ATR bajoriškai visuomenei buvo būdingas specifinis legizmo suvokimas, vertęs laikytis teismų formalumų⁹. Tokiu būdu bajorų organizuoti užpuolimai tiesiog atspindėjo tam tikrą bylos proceso stadiją. Teismų veiklos trukūmus (silpnas sprendimų vykdymo mechanizmas, formalioji įrodymų teorija, teisinis nihilizmas, didikų kišimasis į teismų veiklą) vardino ir Jevgenijus Machovenko. Jo nuomone, LDK teismų sistema buvo netobula, archajiška ir su-

⁶ Ten pat, p. 561, 593, 596.

⁷ Plg. ten pat, p. 545.

⁸ K. Avižonis, Bajorai valstybiniame LDK gyvenime Vazų laikais, *Rinktiniai raštai*, t. 1, Roma, 1975 (II leid.) p. 242–332.

⁹ J. Michalski, *Studia nad reformą sądownictwa i prawa sądowego w XVIII w.*, cz. I, Warszawa, 1958, p. 46–47.

dėtinga, teismų veikla – nepakankamai veiksminga, o „santykinis LDK teismų sistemos stabilumas XVII–XVIII a. buvo dirbtinis“, nulemtas konservatyvios bajorijos pasaulėžiūros¹⁰.

Dar XIX a. paplitusį neigiamą požiūrį į ATR teismų veiklą vienas pirmųjų bandė pakeisti Tadeusz Korzonas¹¹. Nors autorius pripažino teisingumo vykdymo sistemos ydas (didikų įtaka, valstybės kaltinimo stoka, kalėjimų trūkumas), tačiau apskritai Tribunolo ir kitų centrinių teismų veiklą Stanislovo Augusto valdymo metais vertino teigiamai – šie išspresdavę didžiulį bylų kiekį. Norėdamas paneigti nuomonę apie nusikaltėlių nebudžiamumą bei parodyti, jog teisingumo ranka pasiekdavo ne tik nekilminguosius ar eilinius bajorus, bet ir aukščiausius pareigūnus bei didikus, minėjo rezonansines atskiruose teismuose (LDK Vyriausiam Tribunole, dvaro maršalkos, Karo, Išdo komisijos, Asesorių, Seimo teisme ir kt.) bylas. Rusiją, dėl jos žiaurių įstatymų ir dėl nemažėjančio nusikaltimų skaičiaus, priešpriešino ATR, pateikdamas saugumo keliuose ir miestuose pavyzdžius (kur beveik nepasitaikė šiaip jau menkai saugomų pervežamų pinigų užpuolimo atvejų). T. Korzono teigimu, nepaisant silpno represinio aparato, nuolatinį viešą saugumą ATR užtikrino pagarbus elgesys su kaltinamaisiais, nuolatinis rūpestis teismų nešališkumu ir nepriklausomumu, taip pat teismų moralinė įtaka.¹² Pastaruoju metu istorikai pradėjo įžvelgti vis daugiau bajoriškos teisingumo vykdymo sistemos privalumų. Tas įžvalgas visų pirma nulėmė įsigilinimas į teismų dokumentus, leidęs geriau suprasti procesinę praktiką bei padaryti vertingas išvadas apie bajorų mentalitetą. Štai, Ukrainos mokslininkė N. Starčenko pastebėjo, jog XVI a. pab. Voluinės bajorijos tarpusavio ginčus dažniausiai išspresdavo trečiųjų teismai. Tačiau tai susiję ne su valstybinių teismų veiklos trūkumais (priešingai, jie veikė gerai), bet su bajoriška pasaulėžiūra, nes riteriška garbės samprata teismo sprendimą traktavo kaip gero vardo praradimą¹³. Autorė teigė, jog neigiamą ATR teisingumo vykdymo sistemos vertinimą nulėmė šiuolaikinės „stebinės ir baudžiančios“ valstybės samprata, tuo tarpu svarbu suvokti egzistavus kitokius, neretai ne mažiau efektyvius, prievartos kontroliavimo mechanizmus¹⁴. Savo ruožtu Henrikas Lulewiczius pateikė pavyzdžius, kuomet LDK bajorija, pirmaisiais tarpuvaldžiais susidūrusi su nusikalstamumo augimu, rūpinosi atkurti įprastų teismų veiklą¹⁵.

Nuomonių pliuralizmas moksle yra įprastas dalykas. Svarbu išvadų pagrindimas, o taip pat naudotų šaltinių problema. Mokslininkų nuomones apie ATR teismų veiklą la-

¹⁰ J. Machovenko, *Teisingumo vykdymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Diskusiniai klausimai*, Vilnius, 2007, p. 104.

¹¹ T. Korzon, *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764–1794). Badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego*, t. IV, Kraków–Warszawa, 1897 (II leid.), p. 12.

¹² Ten pat, p. 37.

¹³ N. Starčenko, *Czy naprawdę szlachta wołyńska potrzebowała naprawy sądownictwa? Z doświadczenia pierwszych bezkrólewii*, *Praktyka życia publicznego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI–XVIII wieku*, p. 119–132.

¹⁴ Ten pat, p. 131.

¹⁵ H. Lulewicz, *Funkcjonowanie sądownictwa szlacheckiego w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie pierwszych bezkrólewii (1572–1576)*, *Z dziejów kultury prawnej. Stufia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w dziewięćdziesięciolecie urodzin*, Warszawa, 2004, p. 361–367.

biausiai formavo negatyvūs amžininkų atsiliepimai, išdėstyti jų raštuose, atsiminimuose, anoniminiuose rašiniuose. Vienok sociologai puikiai žino, kad nė viena byla nesulaukia vienareikšmių vertinimų. Procesą pralaimėjusiai šaliai teismo sprendimas atrodo neteisingas, todėl neigiamas vertinimas dažnai neturi teisinio pagrindu, o tik emocijų. Šį aspektą gerai iliustruoja XVI a. Lenkijos publicisto, bajoriškos nuomonės skleidėjo Stanisławo Orzechowskio pavyzdys. Šis įvairiuose raštuose eksponavo ypač neigiamą nuomonę apie profesionalius teismų prokuratorius, o pastaroji mokslininkų laikyta reprezentuojančia tuometinę visuomenę. Tuo tarpu A. Tomaszekui pavyko įrodyti, jog ji susiformavo S. Orzechowskiui pralaimėjus teismo procesą, taigi buvo grynai subjektyvi, paremta emocijomis ir susijusi su neigiamais autoriaus charakterio bruožais¹⁶. Šis pavyzdys rodo, jog negalima remtis vien teismų veiklą kritikuojančiais, ar priešingai – ją glorifikuojančiais¹⁷ balsais. Daug istorikų vertinimų atsirado kaip paprasčiausia loginio mąstymo pasekmė, kur, pvz., neprofesionalūs teisininkai buvo priversti pralaimėti turintiems universitetinį išsilavinimą. Taip pat beveik nebuvo gilinamasi į teismų suformuotų archyvų medžiagą. LDK archyvuose saugoma tūkstančiai naujųjų laikų LDK teismų veiklos knygų. Žinoma, darbas su teismų dokumentais sukelia įvairių nepatogumų (netikslūs apyrašai, skirtingas išlikimo mastas ir kokybė, šaltinio subjektyvumas, didelė apimtis), bet, kita vertus, leidžia teismo darbą įvertinti pagal kiekybinius (statistiniai duomenys) ir kokybinius (teisės normų taikymas) parametrus. Naujųjų laikų LDK bajoriškų teismų istorijos tyrimuose teismo knygų informacija iki šiol naudotasi tik fragmentiškai. Pavienėmis teismų knygomis rėmėsi I. Lappo darbuose apie pirmos instancijos bajoriškų (pakamario, žemės ir pilies) teismus¹⁸, K. Avižonis darbe apie XVII a. I pusės bajoriją (tai buvo atskiros Ukmergės, Uptės ir Raseinių pilies ir žemės teismų knygos), A. Filipczak-Kocur, nustatinėdama Iždo bylas sprendusių teismų kompetenciją ir darbo laiką¹⁹. Bene plačiausiai teismų

¹⁶ A. Tomaszek, Stanisław Orzechowski contra procuratores. Przyczynek do dziejów XVI-wiecznej palestry polskiej, *Palestra*, 1988, nr. 2, p. 28–36.

¹⁷ Kaip galima padaryti nepagrįstą išvadą remiantis vien šios grupės, kuriai priklauso Tribunole sakyti pamokslai ir iškilmingos kalbos, šaltiniais, parodo I. Wierzchowieckos pavyzdys. Autorė (I. Wierzchowiecka, Uwagi do funkcjonowania Trybunału Litewskiego na tle przemian ustrojowych Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVIII wieku, *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawo*, pod red. A. Lityńskiego i P. Fiedorczyka, Białystok, 2003, p. 347) apie efektyvią Tribunolo veiklą sprendė remdamasi 1766 m. Tribunolo maršalkos Tado Bužinskio iškilmingoje kalboje pavartotais žodžiais „turbūt taip teisingumas triumfavo, kad neliko dėl ko bylinėtis“. Tačiau registrų knygos (LVIA, f. SA, b. 1213, 1215) rodo, jog tais metais įrašyti ieškiniai buvo baigti nagrinėti tik 1774 m.!

¹⁸ И. И. Лаппо, Земский суд в Великом Княжестве Литовском в конце XVI века, *ЖМНП*, 1896, nr. 6; to paties, Гродский суд в Великом Княжестве Литовском, *ЖМНП*, 1908, nr. 1, p. 51 – 113; to paties, Подкоморский суд в Великом Княжестве Литовском в конце XVI и начале XVII века, *ЖМНП*, 1899, nr. 8, p. 341 – 403.

¹⁹ A. Filipczak – Kocur, Litewskie komisje wojskowo – skarbowe w XVII wieku, *Kwartalnik Historyczny*, *Rocznik CIX*, 2002, nr. 3, p. 99 – 117; tos pačios, Litewski Trybunał Skarbowy 1591 – 1717, *Studia z dziejów państwa i prawa polskiego*, 2001, nr. 7, p. 181 – 207; tos pačios, Litewskie sądownictwo skarbowe 1591–1717, *Rzeczpospolita państwem wielu narodowości i wyznań. XVI–XVIII wiek*, pod red. T. Ciesielskiego i A. Filipczak-Kocur, Warszawa-Opole, 2008, p. 89–104.

praktiką tyrė G. Baltrusajtytis, tačiau ji taip pat naudojosi ne originaliomis knygomis, bet teismo darbą aprašančiais dienoraščiais ir oficialiomis ataskaitomis²⁰.

Dar XIX a. pab. T. Korzonas pastebėjo, jog norint tinkamai vertinti konkretaus teismo veiklą privalu įsigilinti į jo dokumentus, išanalizuoti galiojančios įstatymų bazės taikymo dėsningumus, parengti jo darbą atspindinčius statistinius duomenis (neturint galimybės atlikti tikslių skaičiavimų, esą vertingi ir apytiksliai skaičiai)²¹. Vis tik tokios tyrimų programos tuomet niekas įgyvendinti nesiėmė. Taip pat ir šiuolaikiniuose tyrimuose dažniausiai yra atspindima tik formali teisinė pusė, o ne jos praktinis įgyvendinimas, aptariama teismų kompetencija, sudėtis, veiklos apibrėžtys, iš dalies teismo procesas, organizaciją apsprendžiančių normų visuma, vykdytų reformų turinys. Tai suponuoja, jog neretai gauname deformuotą, statišką vaizdinį. Netiesiogiai teismų istorija, žinoma, atsispindi ir nusikalstamumo tyrimuose²², atskirų teismo procesų²³ ar teisės normų taikymo²⁴ analizėje. Vis tik privalu plačiau analizuoti teismų funkcionavimą bei susitarti dėl jų veiklos tyrimo metodikos.

Čia gali praversti žinios apie šiuolaikinių teismų veiklą ir ypač „efektyvios teismų veiklos“ konceptas. Nuo paskutiniojo XX a. dešimtmečio pradžios visame pasaulyje vyksta diskusijos dėl teismų veiklos efektyvumo metodų ir rodiklių, galinčių padėti apskaičiuoti ir įvertinti teisingumo vykdymo „produktus“, nustatymo²⁵. Žinoma, teismų veiklos efektyvumo teorinė paradigma – su savo objektu ir tyrimų metodais – susiformavo dar anksčiau²⁶. Pastaroji nurodo sekančias tyrimo stadijas: a) teismą įtakojusių faktorių išskyrimas, jų reikšmės nustatymas; b) teismo darbo efektyvumo apskaičiavimas, remiantis lo-

²⁰ G. Baltrusajtytis, *Sądownictwo komisji skarbowych w sprawach handlowych i przemysłowych (1764–1794)*, Warszawa, 1977.

²¹ T. Korzon, min. veik., p. 12.

²² Neseniai buvo apginta Domininko Burbos disertacija (*Bajorijos kriminaliniai nusikaltimai ir bausmės LDK Didžiojoje Kunigaikštystėje XVIII a.*, Kaunas: VDU, 2010), kurioje yra detali šiai problematikai skirtos istoriografijos apžvalga.

²³ Paminėtini šie, naujausios istoriografijos, darbai: D. Burba, Vilniaus kapitulos dvasininkai konfliktų dėl statybų ir pastatų priežiūros Vilniuje XVIII a. pabaigoje [metu], *LDK Didžioji Kunigaikštystė XVIII amžiuje. Miesto erdvė*, Kaunas, 2007, p. 72–83; R. Varsackytė, Nekilnojamojo turto dalybos (ekonominiai miesto ir Bažnyčios santykiai), *Darbai ir dienos*, t. 37, 2004, p. 47–56; L. Glemža, Vaidai miestuose ir miesteliuose (Kova už savivaldą 1791–1792 m.), *Darbai ir dienos*, t. 37, p. 57–74; R. Bružaitė, LDK parapinės dvasininkijos ir pasauliečių teisminiai ginčai XVI a. (LDK Metrikos teismų bylų knygų duomenimis), *Istorijos šaltinių tyrimai*, sudarė D. Antanavičius, t. 3, 2011, p. 59–84; A. Baliulis, Asesorių teismo sprendimai dėl Bažnyčių turto ir dešimtinės XVII a., *Lituanistika*, 2006, t. 68, nr. 4, p. 23–35; to paties, Miestiečių apeliacinių bylų sprendimai asesorių teisme XVII amžiuje, *Praeities pėdsakais*, Vilnius, 2007, p. 203–218.

²⁴ Plg. I. Valikonytė, Zwyczaj stawiania czapki: szczególny aspekt kultury prawnej Wielkiego Księstwa Litewskiego z XVI wieku, *Litwa w epoce Wazów*, red. W. Kriegseisen i A. Rachuba, Warszawa, 2006, p. 191–206.

²⁵ V. Rosales-Lopez, Economics of court performance: an empirical analysis, *European Journal of Law and Economics*, 2008, nr. 25, p. 231.

²⁶ И. Л. Петрихин, Г. П. Батуров, Т. Г. Морщакова, *Теоретические основы эффективности правосудия*, Москва, 1979.

giniais ir matematiniais metodais (statistiniai duomenys); c) silpnų teisingumo vykdymo vietų išaiškinimas. Kadangi vienintelis teismų darbo vertinimo metodas neegzistuoja, todėl paprastai pasirenkami ir tiriami tam tikri kriterijai. Pirmiausiai mokslinėje literatūroje pabrėžiama teisingumo vykdymo sampratos, tikslų, priemonių ir funkcijų nustatymo svarba²⁷. Taip pat sutariama, jog teismų funkcionavimą įtakoja tiek teisiniai (teismų sistemos veiklą apibrėžiančių teisės normų visuma, taikomos teisės preciziškumas ir spragos, tam tikrų teisės normų laikymosi užtikrinimas), tiek socialiniai veiksniai (tarp teismo ir šalių susiklostančių santykių įtaka sprendimo priėmimui; socialinių ir psichologinių veiksnių įtaka teisėjo ar kito teisininko asmenybei; socialinių, ekonominių, politinių veiksnių įtaka teismo darbui)²⁸. Kalbant apie konkrečias teismo darbo vertinimo metodikas – jų esama pačių įvairiausių. Teorinė literatūra siūlo tirti atskirų teismo proceso stadijų efektyvumą (ginčo pateikimą teismui, bylos svarstymą, sprendimo priėmimą, sprendimo vykdymą), teismo darbo ir disponuojamų resursų (žmogiškųjų, materialiujų ir materialiai nepasveriamų, kaip antai teismų ir kitų teisėsaugos struktūrų organizacija, teisingumo veiklą atspindinčių teisės normų visuma, teisinės kultūros ir sąmonės lygis, teismų disponuojama informacija ir kt.)²⁹ santykį. Šiuolaikinių teismų veiklos efektyvumas paprastai apibrėžiamas vertinant tokius kriterijus, kaip – teismų funkcionavimo ir proceso kaštai, bylos išnagrinėjimo laikas, teisinių procedūrų byloje skaičius³⁰.

Tačiau tiriant naujųjų laikų teismų darbą negalima šią metodiką taikyti dirbtinai, mechaniškai, nes reikia atsižvelgti į tokius svarbius faktorius, kaip: neprofesionalūs teisininkai, trūkumai legislatyvinėje veikloje (nepreciziška teisinė kalba, teismų kompetencijos persipynimas), nevienodas teismo procesas įvairių kategorijų bylose, klientelizmo reiškinys ir kt. Todėl privalome tirti teisėjų ir jų pagalbininkų kvalifikaciją, visuomenėje susiformavusį jiems priskirtų funkcijų vaizdinį, teismo procesą ir įvairius teisės taikymo aspektus (teismo praktiką), išorinių faktorių poveikį teismo priimamų sprendimų turiniui, visuomenės lūkesčius. Tik konkrečių kriterijų iškėlimas ir jų analizavimas gali suteikti galimybę tinkamai įvertinti teismų veiklą, atskleisti kiekybinius ir kokybinius darbo rodiklius. Tokia prieiga, kuomet teismas analizuojamas per efektyvios veiklos prizmę, skirtingai nuo įprasto institucinių-organizacinių aspektų tyrimo, leidžia pamatyti įstatymų bazės netobulumus, išorinių veiksnių įtaką, teisingumo vykdymo sistemoje vykstančių pokyčių dinamiką ir atskleisti tų procesų priežastis bei pasekmes.

Taigi, **tiriamasis objektas** yra centrinė LDK teismo institucija – Vyriausiasis Tribunalas ir jo funkcionavimo XVIII a. II pusėje istorija. Darbe, remiantis „efektyvios veiklos“ konceptu, šiuolaikinės teisės teorijos ir praktikos tyrimų rezultatais, kompleksiskai tiriama

²⁷ Ж.В. Нечаева, Эффективность исполнения решений Конституционного Суда России: проблемная ситуация, žr. internete: <http://sun.tsu.ru/mm/info/000063105/325/image/325-100.pdf> [žiūrėta 2013 02 21]

²⁸ И. Л. Петрихин, Г. П. Батуров, Т. Г. Морщакова, *min. veik.*, p. 226–227.

²⁹ Ten pat, p. 193.

³⁰ Płg. J. Beldowski, M. Ciżkowicz, D. Sześciło, *Efektywność polskiego sądownictwa w świetle badań międzynarodowych i krajowych*, Warszawa, 2010.

ma teismo veiklos naujųjų laikų visuomenėje problematika. Išskiriami ir analizuojami svarbiausiais teismo veiklos determinantais laikomi faktoriai, išaiškintos silpnos teisingumo vykdymo vietos. Darbe tiriami vidiniai (susiję su jo struktūra ir kompetencija) ir išoriniai (nesusiję su organizacija, bet ją veikiantys – teisės ir teismo proceso būklė, t.y. normų aiškumas ir bylininko teisių užtikrinimas, taip pat bajoriškų teismų veikla, santykiai su kitais teismais, luominė visuomenė, visuomenės moralinės normos ir kt.) teismo veiklą įtakoję faktoriai. Svarbu atskleisti darbo praktiką (sprendžiamų bylų kiekiai, rūšys, teisės taikymo dėsningumai, teismo vidaus gyvenimo atspindėjimas), išryškinti Tribunolo sudėtį ir išanalizuoti teisininko profesijos aspektus (teisėjų, kanceliarijos darbuotojų, advokatų, agentų ir instigatorių atliktas funkcijas, sudaryti jų sąrašus). Atsisakyta tirti vad. Tribunolo Vėliavą, kadangi tai kitos institucijos – kariuomenės istorijos dalis, užtikrinanti teismo apsaugos, ramybės darbo vietoje (mieste) ir kalinių saugojimo bei persekiojimo funkciją.

Tarpdisciplininis darbo pobūdis pareikalavo naudoti istorijos, teisės ir teisės sociologijos mokslų **tyrimų metodus**. Ši disertacija yra istorinis darbas apie apibrėžto laikotarpio teisminės institucijos veiklą teisingumo vykdymo srityje, tačiau tuo pat metu tyrimas apie naujųjų laikų teisinę kultūrą (visuomenės teisinę sąmonę, teisingumo suvokimą, teisės mokymą ir kt.)³¹ ir šiuolaikinės teisininko profesijos klostymąsi (profesionalizacijos procesą)³². Pasirinktą metodologiją nulėmė tiek analogiškų LDK Vyriausiajam Tribunolui naujųjų laikų Vakarų Europos centrinių teismų tyrimai, tiek šiuolaikinė patirtis, sukaupta bandant didinti teisminių institucijų veiklos efektyvumą (kartais dar vartojama optimizacijos sąvoka)³³. Darbui parengti reikalinga buvo susipažinti su LDK civilinės, baudžiamosios ir procesinės teisės normomis ir jų išskyrimo mechanizmais³⁴. Kadangi šio darbo pagrindas yra LDK Vyriausiojo Tribunolo archyvo medžiaga, todėl remiantis teisės sociologijos instrumentarijumi buvo naudoti teisinių dokumentų (sprendimų) *kybinės* ir *kiekybinės analizės* metodai. Pirmasis leidžia atskleisti faktus apie ginčo šalių reikalavimus, jų procesinius veiksmus, teisinę sprendimo motyvaciją (šie parodo teisės sampratą, teisinio elgesio modelius)³⁵. *Kiekybinė teismo sprendimų analizė* įgalina nustatyti pakankamai tikslų Tribunolo sprendimų skaičių. *Sintezės* metodas padėjo apibendrinti duomenis apie sprendžiamų bylų rūšis, teisės taikymo praktiką. *Loginis-semantinis* tyrimų metodas naudojamas teismo taikomų teisinių normų aiškumo ir neapibrėžtumo santykiui nustatyti. Didelis pirmą kartą į mokslinę apyvartą įvedamų dokumentų skaičius

³¹ D. Nazarovienė, G. Merkys, Teisinės kultūros bruožai (sociologinė perspektyva), *Filosofija, sociologija*, 2003, nr. 1, p. 31–36.

³² J. C. Albisetti, Professionals and professionalization, *Encyclopedia of European social history from 1350 to 2000*, vol. 3, ed. P. N. Stearns, New York, 2001, p. 57–65.

³³ Taip pat plg. *Theory and Method in socio-legal Research*, ed. by Reza Banakar and Max Travers, Oxford, 2005 (str. rinkinys).

³⁴ G. Lastauskienė, Teisinio teksto tyrimų metodologija: teisės normų nustatymas, *Teisė*, 2005, nr. 56, p. 31–40.

³⁵ V. Šlapkauskas, *Teisės sociologijos pagrindai*, Vilnius, 2004.

vertė naudotis *aprašomuoju* tyrimų metodu. Serijiniai duomenys, leidžiantys spręsti apie teisingumo vykdymo institucijos veiklos tempus ir krūvį (išsprendžiamų bylų kiekius, vidutinę bylos nagrinėjimo trukmę), buvo apskaičiuoti remiantis *statistiniu* metodu (beje, pastarasis plačiai taikomas Imperijos rūmų teismo tyrimuose)³⁶. *Komparatyvistinis* metodas taikomas tik iš dalies, kai stigo duomenų apie atskirus Vyriausio Tribunolo veiklos aspektus, remtasi Lenkijos Tribunolo ir kitų ATR teismų funkcionavimo faktais.

Darbo aktualumas ir naujumas. Teisingumas – viena svarbiausių teisės filosofijos sąvokų ir centrinis prigimtinės teisės objektas³⁷. XIX a. klostantis pozityvistinei teisės sampratai svarbiausiu tapo teisėtumo terminas. Mūsų laikais yra pastebimas prigimtinės teisės atgimimas³⁸, sugrįžta susidomėjimas teisingumo problematika. Didžiausi nuopelnai čia priklauso filosofams Chaimui Perelmanui (*De la justice*, 1945), Johnui Rawlsui (*A Theory of Justice*, 1971), Robertui Nozikui (*Nozick, Anarchy, State, and Utopia*, 1974; lietuviškas vertimas – *Anarchija, valstybė ir utopija*, Vilnius, 2003), kurių darbai³⁹ paskatino ir kitų teisingumo aspektų tyrimus. Štai, J. Rawlso veikalo inspiruotas P. Prodi parašė teisingumo vykdymo istoriją⁴⁰. Teisingumo psichologiniai⁴¹, filosofiniai⁴², teisiniai⁴³ aspektai jau tapo populiariūs ir Lietuvoje.

Efektyvus teisingumo vykdymas svarbus kiekvienai visuomenei, kadangi užtikrina gyvybės, sveikatos ir turto apsaugą. Viduramžių monarchas teismines funkcijas vykdė

³⁶ Plg. A. Baumann (Die quantifizierende Methode und die Reichkammergerichtsakten, p. 55–68) ir M. Hörner (Anmerkungen zur statistischen Erschliessung von Reichkammergerichtsprozessen, p. 69–82) straipsnius knygoje *Prozessakten als Quelle. Neue Ansätze zur Erforschung der Höchsten Gerichtsbarkeit im Alten Reich*, herausgegeben von A. Baumann, S. Westphal, S. Wendehorst, S. Ehrenpreis, Köln, 2001. Apie matematinių metodų taikymą istoriniuose tyrimuose, žr. R. Eidukevičius, D. Juknevičienė, N. Kosareva, S. Pamerneckis, *Matematinė statistika istorijoje*, Vilnius, 1998. Apie teisinę statistiką: И. К. Савюк, *Правовая статистика*, Москва, 1999.

³⁷ Nors teisingumo sampratos turinys istoriškai kito, tačiau nuo pat Antikos laikų iki beveik XX a. Vakarų teisės tradicijoje ji turėjo gana aiškią sampratą – „kiekvienam savo“, L. Baublys, *Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai*, Vilnius, 2005, p. 38–39.

³⁸ R. A. Tokarczyk, *Sprawiedliwość jako naczelna wartość prawa, Teoria prawa, filozofia prawa, współczesne prawo i prawoznawstwo*, Toruń, 1998, p. 352.

³⁹ Esminius jų koncepcijų bruožus, žr. J. Oniszczyk, *Filozofia i teoria prawa*, Warszawa, 2008, p. 359–375; N. Vasiliauskaitė, *Racionalumo ir teisingumo trintis Johno Rawlso „Teisingumo teorijoje“*, *Politologija*, 2005, nr. 4(40), p. 53–78.

⁴⁰ P. Prodi, *Eine Geschichte der Gerechtigkeit. Vom Recht Gottes zum modernen Rechtsstaat*, München, 2005 (II leid.).

⁴¹ A. Laurinavičius, *Kai kurių teismo proceso ypatumų įtaka proceso dalyvių teisingumo vertinimams, LDK psichologijos akiračiai. Pasaulio lietuvių psichologų konferencijos medžiaga*, Vilnius, 2002, p. 181–190.

⁴² N. Putinaitė, *Teisingumo problema Immanuelio Kanto filosofijoje. Daktaro disertacijos santrauka*, Vilnius: LDK filosofijos ir sociologijos institutas, 2000; S. Jankauskas, Kritonas: teisingumas kaip filosofinė problema, *Problemos*, 2010, t. 77, p. 105–121; to paties, Parmenidas: teisingumas kaip raktas į būties prigimtį, *Problemos*, 2008, t. 73, p. 131–154.

⁴³ G. Baublys, *Teismo sprendimas kaip teisingumo aktas. Daktaro disertacijos santrauka*, Vilnius: LTU, 2001; G. Samajauskaitė, *Teisė, legizmas, teisingumas ir teisėtumas bendrosios, civilinės ir LDK teisės sistemose (filosofiniai aspektai). Daktaro disertacijos santrauka*, Kaunas: VDU, 2002.

kaip svarbų valstybinės valdžios elementą⁴⁴. Šiuolaikinėse demokratinėse visuomenėse įtvirtintas įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios atskirumas, kuris teisingumo vykdymą laiko išskirtine teismų prerogatyva⁴⁵. Nuo 1998 m. Lietuvoje reguliariai rengiamos visuomenės nuomonės apklausos rodo, jog pasitikėjimas teismais yra opi problema⁴⁶. Be to kiekvienais metais rengiamos *LDK Respublikos teismų ir teismų savivaldos institucijų veiklos apžvalgos*⁴⁷, taip pat 2010 m. atlikta *LDK Respublikos teismų sistemos veiklos procesų analizė*⁴⁸ atskleidžia teisingumo vykdymo problemas: netolygus bylų tarp teismų paskirstymas, mažas teisėjų produktyvumas, nepakankamas viešumas. Taigi, šiame darbe analizuojami aktualūs teismo organizacijos ir veiklos aspektai. Pirmą kartą istoriografijoje bandoma kompleksiskai, remiantis šiuolaikinėmis teismų darbo vertinimo metodikomis, tirti praėityje veikusią LDK teismo instituciją. Taip pat pirmą kartą tyrime panaudojami serijiniai Tribunolo archyvo duomenys. Darbo metodologija sukurta, remiantis įvairių mokslų (istorijos, teisės, sociologijos) teorijomis. Platus klausimynas leidžia įvertinti iki šiol menkai pažintas sritis: teismo darbo dinamiką ir veiklos efektyvumą, galiojančios teisės taikymą, atskleisti įvairius teisininko profesijos istorinės raidos aspektus, išskirti Tribunolo funkcionavimą ryškiausiai įtakojušius faktorius.

Chronologinės ribos. Atsižvelgiant į šiuolaikinę problemos ištirtumo lygį ir menką Tribunolo archyvo panaudojimą, bet kokie bandymai tirti teismo organizaciją ir veiklą nuo jo įkūrimo 1581 m. (pirmajam posėdžiui susirinkta 1582 m. balandžio 30 d.) iki valstybės žlugimo 1795 m. (faktiškai šis teismas nedirbo jau nuo 1792 m. birželio 6 d.) yra pasmerkti nesekmei. Tokiuose tyrimuose neįmanoma išvengti temos supaprastinimo, šablonų taikymo, kyla sunkumų rengiant apibendrinančias išvadas. Žymiai produktyvesnė galėtų būti atskirų laikotarpių analizė. Istoriografijoje tokių bandymų jau būta, tačiau iki šiol Tribunolo veiklos periodizacijos problematika yra neaparta. Mokslininkų cezūrų pasirinkimą nulemdavo įvairūs kriterijai: svarbių valstybės teisinių dokumentų priėmimas (1588 m. – TLS priėmimas ir Tribunolo pasipildymas Žemaitijos deputatais; 1697 m. *Coaequatio iurium* įstatymo priėmimas⁴⁹), politinės istorijos datos (1648 m.⁵⁰) ir Tribunolo reformos (1764 m.⁵¹). Istoriografijoje taip pat funkcionuoja tik iš dalies pa-

⁴⁴ S. Płaza, min. veik., p. 489.

⁴⁵ Pagal LDK Konstitucijos IX skirsnio 109 straipsnio pirmąją dalį „teisingumą LDK Respublikoje vykdo tik teismai“.

⁴⁶ V. Šlapkauskas, *Teisės sociologijos pagrindai*, p. 569–574; V. Valančius, Pasitikėjimas teismu: kai kurie teismo veiklos viešumo aspektai, *Jurisprudencija*, 2005, t. 78 (70), p. 85–94.

⁴⁷ Žr. internete, http://www.teismai.lt/dokumentai/apzvalga_2010_88_psl.pdf [žiūrėta 2012 11 09].

⁴⁸ Žr. internete, <http://www.teismai.lt/dokumentai/teismu%20maketas.pdf> (žiūrėta 2012 11 09).

⁴⁹ DTGWKL, t. 1, p. 25–26.

⁵⁰ V. Raudeliūnas, H. Wisner, Z dziejów Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego 1581–1648, *KH*, 1986, nr 4, p. 947–968. Nors tekste nepagrindžiama 1648 m. data, akivaizdu, jog remtasi bendra Lenkijos istorijos periodizacija, plg. J. Topolski, *Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej*, Warszawa, 1996, p. 139.

⁵¹ I. Wierzchowiecka, Organizacja Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1581–1764). Miejsce, czas, skład sądu, *Dzieje wymiaru sprawiedliwości*, red. T. Maciejewski, Koszalin, 1999, p. 203–218.

grįsti (įprasti teismai tarpuvaldžiais nedirbo) Tribunolo veiklos siejimo su konkretaus valdovo ar dinastijos valdymo laikotarpiu konceptai (vertinimo modeliai). Atrodo, jog kiek didesnę įtaką Tribunalui (per maršalkos kandidatūros pasirinkimą ir užtariančiųjų laiškų rašymą) stengėsi daryti tik paskutinis ATR valdovas. Senesnėje literatūroje ypač stipriai buvo išeksponuotas Stanislovo Augusto valdymo periodo priešinimas vad. Saksų laikotarpiui, kaip visuotinės netvarkos, teisinio nihilizmo ir teismų funkcionavimo paralyžiaus metui.⁵² Vienok, tokios koncepcijos nebeatitinka šiuolaikinės istoriografijos lygio (apskritai neigiama buvus „Saksų laikus“⁵³), nėra atlikta ir jas patvirtinančių tyrimų. Pagrįstesnėmis cezūromis laikyčiau svarbiausias LDK Vyriausiojo Tribunolo reformų datas – 1697, 1726, 1764, 1792 ir 1793 m. Tokia prieiga leidžia geriau pamatyti problemas, su kuriomis įvairiu metu susidūrė Tribunalas, ir įvertinti jų išsprendimui taikytų priemonių efektyvumą. Šio darbo ribas apibrėžia 1764 m. karūnacinio Varšuvos ir 1793 m. Gardino Seimo legislatyvinės veiklos rezultatai, taigi pasirinktas santykinai nedidelis, beveik tris dešimtmečius apimantis laikotarpis. Kita vertus, tuo metu įvykdyti radikaliausi pertvarkymai Tribunolo organizacijoje ir veikloje, to meto visuomenei būdingas padidintas susidomėjimas teisinėmis problemomis, pastebima ryški teisės mokslo plėtra. Vis tik esminis faktorius, apsprendęs būtent šio periodo pasirinkimą, buvo šaltinių būklė. Tik nagrinėjamam laikotarpiui turime daugmaž pilną Tribunolo knygų komplektą, leidžiantį atlikti statistinius skaičiavimus, kai tuo tarpu senesni šaltiniai yra smarkiai defragmentuoti.

Darbo struktūra. Disertaciją sudaro įvadas, keturios pagrindinės dėstomosios dalys, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašas, priedai. Įvadinėje dalyje apibendrinta tyrimo problema, objektas ir jo chronologinės ribos, iškelti darbo tikslai ir uždaviniai, jų pasiekimui naudoti metodai, literatūra ir šaltiniai, pagrįstas temos aktualumas ir naujumas. Pirmoje dalyje išskirtos 1765–1792 m. LDK Vyriausiojo Tribunolo nagrinėtų bylų rūšys ir atskleista LDK teismų kompetencijos persipynimo problema, taip pat nagrinėjamas kasmetinio Tribunolo įsteigimo klausimas. Antroji dalis skirta socialinei-profesinei LDK Vyriausiojo Tribunolo charakteristikai – analizuojama atskirų teisės specialistų (teisėjų, advokatų, agentų, instigatorių, regentų) veikla ir įstatymuose apibrėžtas jų funkcijų reglamentavimas, atskleidžiami įvairūs teisininko profesijos aspektai. Trečioje darbo dalyje gvildenami Tribunolo darbo praktikos aspektai, aptariami atskiri teisės institutai ir teismo proceso etapai, apibendrinami teisės taikymo dėsningumai. Ketvirtoje dalyje pateikiami ir analizuojami teismo darbą atspindintys skaičiai – nagrinėtų ir likusių neišspręstų bylų santykis, vidutinė laiko tarp bylos įrašymo į teismo registrų knygą ir jos nagrinėjimo, trukmė. Aptariami faktoriai, veikę Tribunalo funkcionavimą (vertinamas pirmosios

⁵² Šiuo metu tokio požiūrio laikosi I. Wierzchowiecka, *Geneza Trybunału Litewskiego i jego reformy w latach 1581–1764*, *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Roczniki prawnicze*, nr. 15, 2004, p. 71–95; tos pačios, *Uwagi do funkcjonowania Trybunału Litewskiego na tle przemian ustrojowych Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVIII wieku*, p. 343–348.

⁵³ Plg. Z. Kiaupa, *LDK istorijos XVIII amžius? Hipotetiniai pasvarstymai*, *Darbai ir dienos*, 2004, t. 37, p. 11–13.

instancijos teismų darbas, išskiriami veiksniai, lėmę tam tikrą teismo darbo kokybę) ir jo priimamų sprendimų turinį. Išvadose pateikiamas apibendrintas LDK Vyriausiojo Tribunolo 1765–1792 m. laikotarpyje funkcionavimo įvertinimas ir įvardijami svarbiausi jo darbą įtakoję faktoriai. Empiriniai duomenys apie LDK Vyriausiąjį Tribunolą užfiksuoti devyniuose prieduose. Lentelės parodo Tribunolo archyvo išlikimo mastą, patikslina teismo darbo laiką. Pirmą kartą sudaryti analizuojamo laikotarpio LDK Vyriausiojo Tribunolo advokatų, agentų, regentų, instigatorių ir sukolektorių sąrašai. Pabaigoje pateikiami keli 1785 m. šio teismo priimti dokumentai.

Tikslai ir uždaviniai. Pagrindinis šio darbo tikslas yra kompleksiskai išnagrinėti LDK Vyriausiojo Tribunolo veiklą vykdant teisingumo bei įvertinti jo darbo efektyvumą. Taip pat Vyriausiojo Tribunolo sudėties pavyzdžiu siekiama tirti LDK naujųjų laikų teisininko profesijos sampratą, bei analizuoti teismo procesą.

Tikslams pasiekti keliami šie uždaviniai:

- išanalizuoti XVIII a. II pusėje vykdytų reformų LDK Vyriausiojo Tribunolo organizacijos ir kompetencijos srityse pobūdį ir atskleisti jų poveikį teismo darbo kokybinėms charakteristikoms,
- ištirti XVIII a. II pusės LDK Vyriausiojo Tribunolo darbą įtakojusius objektyvius (laiko, vietos, visuomeninių-politinių aplinkybių) ir subjektyvius (klientizmo, kyšininkavimo, nepotizmo ir kt.) veiksnius,
- visapusiškai apibūdinti XVIII a. II pusėje LDK Vyriausiojo Tribunolo nagrinėtas bylas (pagal bylų kategorijas ir jų tarpusavio santykį, luominį ir teritorinį teisme dalyvaujančių bylų teismumą, išskirti kompetencijos pažeidimo atvejus),
- sudaryti kuo tikslesnius 1765–1792 m. LDK Vyriausiajame Tribunole dirbusių advokatų, agentų, regentų ir instigatorių sąrašus, nustatyti jų atliekamas teises funkcijas, išaiškinti naujųjų laikų teisininko profesijos formavimosi aspektus,
- per teismo proceso analizę atskleisti LDK Vyriausiojo Tribunolo darbo praktiką, teisės normų taikymo dėsningumus ir sprendimų argumentavimo principus,
- apskaičiuoti XVIII a. II pusės LDK Vyriausiojo Tribunolo darbo dinamiką, remiantis statistiniais skaičiavimais nustatyti teismo veiklos efektyvumą ir priimamų sprendimų objektyvumą/subjektyvumą lėmusius veiksnius.

Terminija. Kiekvienas istorikas, imdamasis mokslinių tyrimų, neišvengiami susidurs su terminų vartojimo ir vertimo į lietuvių problema. Ypač problemiškas yra senojoje teisėje vartotų sąvokų apibrėžimas. Faktiškai iki šiol nesusitarta dėl daugelio, naujųjų laikų LDK vartotų teisinių terminų vertimo, dėl jų nevyksta diskusija. Šis klausimas yra labai svarbus ir reikalauja atskiro nagrinėjimo. Šioje vietoje nutarta plačiau neargumentuoti darbe vartojamų sąvokų pasirinkimo, o tik atskleisti terminų problematika bendrai. Konkretų terminą išversti į lietuvių kalba trukdo ne pačios kalbos ydos (t. y. atitinkamų sampratų kalboje nebuvimas), bet termino faktinės prasmės, ir visuomenės jam suteikiamo turinio, problema. Pvz., Tribunole buvo naudotas taktiniu pavadinamas teismo registras. Šis žodis lotynų kalboje (*tactus*) reiškė – pažeidimą, o Viduramžiais buvo naudojamas

teismo darbo vietoje įvykdytam nusikaltimui apibūdinti⁵⁴. Tačiau faktiškai į šią knygą bylininkai įrašydavo ieškinius ir civilinėse bylose. Panašiai buvo su obligų registru. Žodis obligas (nuo lot. *obligo*) reiškė įsipareigojimą⁵⁵, o LDK buvo vartojamas skolarasčiui įvardinti. Tačiau šis terminas naudotas ir tais atvejais, kuomet pinigai skolinti be dokumento (*na słowo i parol*), faktiškai turėta omenyje vekselius arba tokiu būdu tvarkyti kiti teisiniai santykiai (pvz., įsipareigojimai išmokėti kraitį, sumokėti nuomos mokesčių už nekilnojimąjį turtą, mokėti su verslu susijusias sumas ir t.t.). Dėl to buvo nutarta naudoti originalius, registrų knygas įvardinčius terminus. Išsimtis daroma tik keliems – *incarceratorum* verčiamas kaip įkalintųjų asmenų bylų registras, o *officii* – pareigūnų bylų registras. Toliau kalbant apie registrų knygas paminėtina sąvoka *aktorat*. Šiuo terminu buvo vadinamas įrašas, daromas registrų knygoje. Terminas *aktor* turėtų būti verčiamas kaip ieškovas (asmuo kuris kaltina, šaukia į teismą⁵⁶), o *aktorat* – ieškinys. Tačiau ieškiniu vadintame įrašė buvo minimos tik bylos šalys – išvardinami ieškovai ir į teismą pašaukti atsakovai, nenurodant paties ginčo objekto. Toks įrašas turėjo veikiau praktinę paskirtį – lėmė bylos nagrinėjimo eilę. Nepaisant to, šiame darbe vartojamas lietuviškas ieškinio terminas, o *vokanda* verčiama kaip ieškinių sąrašas. Žodis *dylacyja* verčiamas kaip bylos atidėjimas, *obmowa* – pasiteisinimas pareigomis, *remissyja* – bylos persiuntimas, *dekretal* – protokolinė sprendimo santrauka. Žodžiai *proces*, *manifest*, *żałoba* verčiami kaip skundas arba pareiškimas. Tuo pat metu visa eilė terminų nėra verčiama. Taigi Tribunolo teisėjai dar vadinami deputatais, įgaliotinių paslaugas teikę asmenys – agentais, teisės besimokę jaunuoliai – aplikantais, išdininko įgaliojamas asmuo teismo mokesčiams surinkti – sukollektoriumi, viešuosius kaltinimus remti turėjęs pareigūnas – instigatoriumi. Tribunolo ir pirmos instancijos teismų sesijos vadinamos istoriografijoje dažnai vartojamu kadencijos terminu, o seime priimami įstatymai – konstitucijomis. Darbe taip pat vartojami istoriografijoje jau „įsitvirtinę“ terminai: asmenys, kuriems skirta ištrėmimo bausmė vadinami banitais, o netekę garbės – infamisais⁵⁷. Bausmių galiojimą sustabdantys, LDK kanceleriaus ir pakanclerio išduodami dokumentai, vadinami gleitais.

Šioje vietoje dar svarbu atkreipti dėmesį į teismo priimamų sprendimų įvardinimo problemą. Tribunolo kancelarijos darbuotojai prie sprendimo pateikdavo jį turėjusį charakterizuoti įrašą – šalia bylininkų vardų užrašydavo: *dekret accessoryjny*, *remissyjny*, *niestanny*, *oczewisty*, *kontumacyjny*, *suspensionis*, *inkwizycyjny*, *na ugodzie* ir t.t. Tačiau ši sistema nebuvo nuosekli, nes vienu atveju įrašai pažymėjo bylos nagrinėjimo iš esmės faktą, kitais – apibūdino sprendimų turinį. Tačiau šioje vietoje svarbu tai, jog sąvoka *dekret oczwisty* labai tiksliai atspindėjo teismo sprendimo „turinį“: tik bylininkant (arba jų įgaliotiniams) dalyvaujant teisme ginčas galėjo būti sprendžiamas iš esmės, o visais kitais atvejais – kuomet priimamas sprendimas už akių, nurodoma atlikti tyrimą, byla

⁵⁴ J. Sondel, *Słownik łacińskiego-polski dla prawników i historyków*, Kraków, 1997, p. 932.

⁵⁵ Ten pat, p. 674.

⁵⁶ S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, Warszawa, 1807, t. 1, p. 9.

⁵⁷ Vartoti šį terminą pasiūlė D. Burba, *Bajorijos kriminaliniai nusikaltimai ir bausmės LDK Didžiojoje Kunigaikštystėje XVIII a. Daktaro disertacija*, Kaunas, 2010, p. 18.

persiunčiama kitam teismui, jos svarstymas nukeliamas dėl bylininkų prašymų – turime reikalą su tarpiniais sprendimais. Už akių paskelbtas sprendimas, kiek ilgai atsakovas šaukimus į teismą beignoruotų, *de facto* niekada nelaikytas galutiniu byloje. Iškilą problema, kaip tokius sprendimus įvardinti. XX a. septintajame dešimtmetyje, skelbiant kai kuriuos LDK Metrikos dokumentus⁵⁸, vartotas tiesoginys termino vertinys – „akivaizdinis sprendimas“, tačiau jis nėra labai vykęs. Kol ši problema nėra išspręsta, šiame darbe vartojama bylos nagrinėjimo iš esmės sąvoka. Terminai *dekret kontumacyjny* (nuo lot. *contumatio* – neatvykimas į teismo posėdį, nepaklusnumas, reiškė už akių priimtą sprendimą, kuriuo leidžiama „areštuoti“ kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turta) ir *kondemnata* (nuo lot. *condemnatio* – nuteisimas, nuosprendis, reiškė už akių priimtą sprendimą, kuris skyrė infamijos arba banicijos bausmes asmeniui ir taip leido riboti jo pilietines teises) verčiami tiesiog kaip sprendimas už akių. Kitų, mažiau svarbių, terminų vartojimas pagrindžiamas tekste.

LDK Vyriausiojo Tribunolo istoriografijos apžvalga. Mokslinių LDK Vyriausiojo Tribunolo istorijos tyrimų ištakos – Vincento Daugėlos Narbuto darbai XIX a. penktajame dešimtmetyje⁵⁹. 1842 m. jis buvo paskirtas laikinai įkurtos Vilniaus archeografijos komisijos, turėjusios parengti spaudai vertingiausias Tribunolo archyvo dokumentus, nariu. Tuo pat metu šaltinių rinkinei rengė ir įvadinį straipsnį, pavadintą „Trumpa istorinė apybraiža apie Vyriausiojo Tribunolo teismą LDK“⁶⁰. Pasikeitus leidinio koncepcijai (jame beveik nebeliko dokumentų, susijusių su Tribunolo teismu⁶¹), šis tekstas liko neišspausdintas⁶². Jame V. Narbutas, pasirėmęs daugiausiai normatyvine medžiaga (1581 m. Tribunolo nuostatai, seimo konstitucijos) ir atskirų autorių (Władysława Łubieńskiego, Wincento Skrzetuskiego, Teodoro Ostrovskio, Tomo Umiastovskio, Tadeuszo Czackio, Aleksandro Korovickio, Gotfriedo Lenglichio) darbais, glaustai aptarė Tribunolo įkūrimą, pokyčius darbo laiko ir vietos reglamentacijoje, teisėjų rinkimo ir jų įgaliojimų tikrinimo taisykles, charakterizavo maršalkos ir raštininko pareigybes, apžvelgė teisme naudotus registrus. Šie ir kiti aspektai apžvelgti gana fragmentiškai, trūko gilesnės gausiai pateikiamų faktų analizės, tačiau, kita vertus, teismų istorijai skirtų darbų tuo metu apskritai nebuvo. Vėliau, dirbdamas Tribunolo archyve specialioje knygoje rinko duomenis

⁵⁸ *LDK valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais. Dokumentų rinkinys, II dalis: XVIII amžius*, surinko R. Jasas ir J. Orda, spaudai parengė R. Jasas, red. K. Jablonskis, Vilnius, 1961, p. 12.

⁵⁹ Plačiau apie asmenį ir jo darbus žr., A. Stankevič, XIX a. istorijos mylėtojas Vincentas Daugėla Narbutas, *Gelvonai*, Vilnius, 2009, p. 1158–1175.

⁶⁰ Darbo juodraštis ir dalis švariai perrašyto teksto saugomi MAVB, Daugėlų Narbutų šeimos fonde (124), b. 3, l. 1–58. Nedidelis teksto fragmentas atsidūrė LVIA, f. 8, ap. 2, b. 47, l. 3.

⁶¹ XIX a. II pusėje Tribunolo archyvo medžiaga vėl susidomėjo Vilniaus archeografinė komisija, kuri devintajame dešimtmetyje išspausdino kelis Tribunolo aktų ir sprendimų tomus (Акты Главного Литовского Трибунала, *Акты издаваемые Виленской Археографической комиссией* (toliau – AVAK), t. 11, 13, Вильно, 1880–1886; Декреты Главного Литовского Трибунала, AVAK, t. 15, 1888. Atskiri šio teismo knygoje buvę dokumentai spausdinti ir kituose šios komisijos leidiniuose).

⁶² Šiuo metu jis jau moksliskai parengtas ir atiduotas spaudai, žr. A. Stankevič, *Wincentego Dowgiałły Narbutta Krótki rys historyczny Trybunału Litewskiego z połowy XIX w.*, LSP, t. XIV, p. 173–190 (spausdinama).

apie Vyriausiojo ir Dvasinio Tribunolų darbo laiką bei sudėtį – rengė teisėjų, teisną ir bylos šalis aptarnaujančių kanceliarijos darbuotojų, advokatų, agentų, instigatorių ir kt. pareigūnų sąrašus⁶³. Taip pat ir šis sumanymas ilgą laiką neturėjo analogo. Galima tik apgailestauti, jog šie vertingi darbai istoriografijai liko nežinomi, kai tuo tarpu viešojoje erdvėje funkcionavo menkesnės vertės tekstai⁶⁴.

Todėl pirmuoju Tribunolo istoriografu yra laikomas Ukrainos istorikas Nikolajus Jasinskis. Kijevo centriniame archyve suradęs naujų duomenų apie Lucko Tribunolą, įkurtą po Liublino unijos nuo LDK atskirtoms, Antruoju LDK Statutu besivadovaujančioms teritorijoms⁶⁵, vėliau susidomėjo ir LDK Vyriausiojo Tribunolo ištakomis. 1901 m. autorius paskelbė darbą, kuriame tyrė teisminės valdžios išskyrimą iš aukščiausios valstybės valdžios prerogatyvų⁶⁶. Knygos atsiradimą inspiravo lenkų istorikų teiginiai apie išskirtinai lenkišką teisingumo reformą ir jos rezultatų (tame tarpe Tribunolo institucijos) recepciją kitose valstybės srityse. Remdamasis gausiais šaltiniais (iš dalies panaudojo LDK Metriką) M. Jasinskis įrodė, jog nuo XVI a. pirmo ketvirčio iki Tribunolo įkūrimo vyko tęstinės, daugiau ar mažiau svarbios, reformos teisės srityje, o vyriausiuoju LDK teismu sėkmingai galėjo tapti iš Ponų Tarybos narių sudarytas Asesorių teismas. Be to, teisingai pastebėjo, jog nuo 1569 m. teisingumo reforma buvo svarstoma ne Lenkijos, o abiejų valstybių bendrame Seime. Šis laikas yra vienas svarbesnių LDK teisės istorijos veikalų, tačiau pačiam Tribunolui jame dėmesio skirta nedaug. Tai suprantama, kadangi teismo organizacijos ir jo kompetencijos klausimus M. Jasinskis žadėjo išanalizuoti atskirame darbe, kuris vis dėlto nepasirodė⁶⁷.

Jau netrukus šią spragą pabandė užpildyti kitas ukrainiečių istorikas Fiodoras Leontovičius, atskirame straipsnyje apžvelgęs centrinių LDK teismų (Asesorių, Išdo, Etmono, Seimo, Tribunolo ir 1768 m. įkurto specialaus teismo protestantų ir pravoslavų byloms spręsti) veiklą prieš ir po Liublino unijos⁶⁸. Svarbu pabrėžti, jog autorių domino tik teisiniai šių teismų organizacijos ir veiklos aspektai (iš esmės naudojosi tik normatyviniais dokumentais – Tribunolo nuostatai, Seimo konstitucijos). F. Leontovičius ėmėsi aptarti Tribunolo įkūrimo aplinkybes (manė buvus svarbiais politinius motyvus, ką liudija vėlesnis teismo kaip bajoriškų teisių garanto įvaizdis), jo organizacijos ir funkcionavimo

⁶³ Knyga yra saugoma LMAVB, f. 255–1294. Mokslininkų buvo atrasta tik pastaruoju metu, jos duomenimis naudotasi rengiant Tribunolo teisėjų sąrašus, žr. DTGWKL, t. 1, p. 51; DTGWKL, t. 2, p. 16.

⁶⁴ Plg. Juliano B(artoszewicziaus) straipsnį, Trybunał wielki w R(zecz)p(ospo)litej, *Encyklopedia powszechna S. Olgerbrandta*, t. XXV, Warszawa, 1867, p. 613–626.

⁶⁵ М. Н. Ясинский, *Луцкий Трибунал, как высшая судебная инстанция для Волынского, Брацлавского и Киевского воеводства в последней четверти XVI в.*, Киев, 1900, 106 p.

⁶⁶ М. Н. Ясинский, *Главный Литовский Трибунал, Вып. 1, Происхождение Главного Литовского Трибунала*, Киев, 1901. Knyga sulaukė palankios recenzijos, žr. М. Ф. Владимирский – Буданов, *Главный Литовский Трибунал*, Спб., 1904.

⁶⁷ Greičiausiai ši dalis dėl M. Jasinskio užimtumo (1901, 1912–1917 m. ėjo Kijevo Universiteto prorektoriaus, o 1910 m. Teisės fakulteto dekanu pareigas) apskritai nebuvo parengta, plg. *Особові архівні фонди інституту рукопису. Путівник*, Київ, 2002, p. 650–652.

⁶⁸ Ф. Леонтович, *Центральные судебные учреждения в Великом Княжестве Литовском до и после Люблинской унии, Журнал Министерства Юстиции*, 1910, nr. 2, p. 186–226.

pagrindus (sudėtį, darbo laiką, deputatų ir maršalkos rinkimų reglamentaciją), nemažai vietos skyrė kompetencijai apibūdinti. Epizodiškai Tribunolo tematika tuo metu domėjo si ir kiti istorikai. Štai rusų mokslininkas Ivanas Lappo aptarė deputatinių seimelių functionavimo mechanizmus⁶⁹, palietė Tribunolo atsiradimo⁷⁰, o vėliau ir vietos LDK politinėje struktūroje klausimus⁷¹, paskelbė kelis jo istorijos dokumentus⁷². Kadangi politinei istorijai tada skirta daugiausiai dėmesio, todėl mokslininkus natūraliai traukė XVIII a. šeštajame dešimtmetyje didžiausią mastą pasiekusios didikų tarpusavio kovos Tribunole. Gana detaliai jas yra aptaręs Władysławas Konopczyński (ypač 1756 m. Tribunolo atidarymo aplinkybes, kuomet dėl maršalkos pareigų susigrūmė Ignotas Pacas ir Jurgis Flemingas⁷³), beje, paskelbęs ir 1761 m. Tribunolo įsteigimo aprašymą, kurį parengė specialus valdovo pasiuntinys Mykolas Vielhorskis⁷⁴. S. Rubinšteinas domėjosi 1760 m. Tribunole kilusiu konfliktu, kurį sukėlęs Karolio Radvilos bičiulis Mykolas Volodkovičius buvo nuteistas mirties bausme⁷⁵. Kiek vėliau Stanisławas Kościałkowski nemažai dėmesio skyrė XVIII a. aštuntajam dešimtmėčiui, atskleisdamas faktus apie LDK rūmų išdininko Antano Tyzenhauzo įtaką Tribunolo veiklai (rinkimines kampanijas, klientizmo reiškinių, papirkinėjimus ir kt.), ypač smulkiai atpasakojo 1780 m. liepos–rugpjūčio mėn. teisme vykusias batalijas, pasibaigusias išdininko karjeros žlugimu.⁷⁶

Nepriklausomoje Lietuvoje Tribunolo tyrimų ėmėsi teisės istorikas Augustinas Janulaitis. Tuo metu parengta iki šiol vienintelė šiai tematikai skirta monografija⁷⁷. Nors autorius nesinaudojo archyvų (tuo metu jam nepasiekiamų) medžiaga, tačiau vykusiai suderino spausdintų šaltinių (normatyviniai dokumentai ir memuaristika) ir istorinių tyrimų duo-

⁶⁹ И. И. Лаппо, *Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Литовско-русский повет и его сеймик*, Юрьев, 1911, p. 524–542.

⁷⁰ И.И. Лаппо, *Великое княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569–1586). Опыт исследования политического и общественного строя*, t. I, С.-Петербург, 1901, p. 184, 188. Jo nuomone, Tribunolo įkūrimas LDK buvo ne mažiau aktualus nei Lenkijoje.

⁷¹ I. Lappo, *Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos*, Kaunas, 1932, p. 72–75, 131–137.

⁷² Tai buvo 1699 m. Tribunolo ordinacija (I. Lappo, *Lietuva ir Lenkija*, p. 163–169) ir keletas XVI a. pab. Tribunolo sprendimų (I. Lappo, *Iš Vyriausiojo LDK Tribunolo istorijos*, Kaunas, 1932).

⁷³ W. Konopczyński, *Polska w dobie wojny siedmioletniej. Część I, 1755–1758*, Warszawa, 1909, p. 123–132.

⁷⁴ W. Konopczyński, *Kartka z dziejów Trybunałskich Wilna w wieku XVIII, Kwartalnik Litewski*, 1911, nr. 6, p. 75–92.

⁷⁵ Šiam istorijos epizodui skirtą darbą dalimis spausdino Vilniaus periodikoje („Виленский Вестник“), o vėliau paskelbė atskiroje knygelėje, žr. С. Ф. Рубинштейн, *Казнь Володковича. Эпизод из истории Главного Литовского Трибунала – по печатным и архивным источникам*, Вильна, 1903, 41 p.

⁷⁶ S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz*, Londyn, 1970–1971, t. 1, p. 136–138, t. 2, p. 355–457 (darbas buvo parengtas dar prieš II Pasaulinį karą, tačiau publikuotas tik vėliau).

⁷⁷ A. Janulaitis, *Vyriausis LDK Tribunolas XVI–XVIII amž.*, Kaunas, 1927. Knygoje pridėta 1581 m. Tribunolo nuostatų publikacija rusėnų ir lenkų kalbomis, pateiktas jų vertimas į lietuvių kalbą (iki tol buvo skelbtas tik rusėniškas variantas, *Временник имп. Московского общества истории древностей российских*, Москва, 1857, кн. 25, отд. 2, с. 1–22), taip pat Lenkijos Tribunolo nuostatų tekstas ir skirtingų metų teisėjų priesaikų tekstai.

menis vienoje vietoje paliesdamas iki šiol plačiausią Tribunolo istorijos klausimų spektrą. Joje atskleidė svarbiausius pokyčius Tribunolo organizacijoje, pateikė teismo pareigūnų (teisėjų ir iš jų renkamo maršalkos, išdininko), tarnautojų (raštininkų, instigatorių, vaznių), teisinių paslaugų teikėjų (advokatų, agentų) charakteristikas, vienas pirmųjų ėmėsi tirti tokius svarbius klausimus kaip – pašalinė įtaka teismo sprendimams, institucijos praktinė veikla ir jos efektyvumas, Tribunolo reikšmė politiniame ir visuomeniniame gyvenime⁷⁸, ryšiai su kitomis įstaigomis ir kt. Žinoma, knygoje sutinkame nemažai netikslių, ar net visiškai klaidingų teiginių, neišvengta techninio broko (ne visuomet nuorodos į šaltinius atitinka realybę, nemažai ortografinių klaidų), bet jas nulėmė daugiausiai objektyvios priežastys⁷⁹. Be Vilniuje likusio Tribunolo archyvo Nepriklausomoje Lietuvoje ši tema negalėjo būti labiau plėtojama, o vėliau jos tyrimui buvo nepalankios politinės-ideologinės sąlygos. Prie temos jau tik devintajame dešimtmetyje grįžo Vytautas Raudeliūnas. Šis teisės istorikas domėjosi seniausiu (nuo institucijos įkūrimo iki XVII a. vidurio) ir kartu mažiausiai tirtu laikotarpiu. Kartu su Henriku Wisneriu parašytame straipsnyje jis analizavo teismo veiklą apibrėžusius teisinius dokumentus, jo organizacijos ir funkcionavimo, kadencijų trukmės, teisėjų išrinkimo, teismo kompetencijos ir sprendimų priėmimo procedūros klausimus, o pabaigoje pateikė maršalkų sąrašą, papildytą duomenimis apie kalbą, kuria jie pasirašinėjo, bei pareigas, kurias jie užėmė maršalkystės metu ir prieš mirtį⁸⁰. Vėliau, kartu su Algirdu Baliuliu parengė to paties laikotarpio Tribunolo dokumentų (daugiausiai sprendimų) publikaciją, kurios įvade aptarė tradicinius klausimus: Tribunolo įkūrimą, organizacijos principus, ankstyviausių reformų pobūdį⁸¹. Dirbdami su pirminiais šaltiniais, šie istorikai padarė ne vieną svarbią išvadą apie teismo funkcionavimą (žr. jų pastabas apie darbo trukmę, sprendžiamų bylų kiekius ir kt.).

Apibūdinant Tribunolo istoriografiją, negalima praleisti monumentalios lenkų mokslininko Jerzy Michalskio studijos, skirtos Saksų dinastijos valdymo laikotarpio teisingumo reformos projektų ir teismų funkcionavimo analizei⁸². Joje autorius detaliai analizavo

⁷⁸ Reikia pastebėti, jog šį klausimą A. Janulaitis analizavo, atliepdamas laikotarpio aktualijas, taigi siekdamas išryškinti tuos Tribunolo veiksmus, kuriais gintas LDK atskirumas nuo Lenkijos, pateikė pavyzdžius apie Tribunolo įtakos ir galios plėtimasi, bei tapimą svarbiausiu, valstybingumą įkūnijančiu, LDK organu.

⁷⁹ Nepaisant to knyga tapo pagrindine literatūra, rengiant sintezes (ypač teisės istorijos), plg. D. Butėnas, *LDK Didžiosios Kunigaikštystės valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII–XVIII a.*, LDK istorijos institutas, 1997, p. 57–65; V. Andriulis, M. Maksimaitis, V. Pakalniškis, J. S. Pečkaitis, A. Šenavičius, *LDK teisės istorija*, Vilnius, 2002, p. 178–182.

⁸⁰ V. Raudeliūnas, H. Wisner, *Z dziejów Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego 1581–1648*, p. 947–968. Beje, šie autoriai vieni pirmųjų Tribunolo tyrimuose pasinaudojo seimelių instrukcijomis.

⁸¹ *LDK Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655*, (LDK teisės paminklai, t. 3), par. V. Raudeliūnas ir A. Baliulis, Vilnius, 1988 (įvadas, p. 9–26). Taip pat plg. knygos rec. A. B. Zakrzewski, *Lituanu – Slavica Posnaniensia 1991*, Poznań, 1992, p. 298 – 300.

⁸² J. Michalski, *Studia nad reformą sądownictwa i prawa sądownego w XVIII w.*, cz. I, Warszawa, 1958. Reikšmingų pastabų išsakė ir knygos recenzentai, ypač S. Sobociński, *O historii sądownictwa w Polsce magnackiej XVIII wieku*, CPH, t. XIII, 1961, p. 139–168

1726 m. Lenkijos ir LD Vyriausiųjų Tribunalų reformos rezultatus, į mokslinę apyvartą įvedė gausią neįvykdytų reformų (skirtų ATR teismų, baudžiamosios, civilinės ir procesinės teisės pertvarkai) projektų medžiagą⁸³. Remdamasis pastarąja, J. Michalskis įrodė, jog Stanislovo Augusto laikų reformų postulatai gimė būtent šiame, istorikų paprastai neigiamai vertintame periode. Apskritai knyga yra savotiškas kompendiumas, kuriame gausu pastebėjimų ir įdomių pavyzdžių iš ATR teisingumo vykdymo istorijos (teismų ir teismo proceso vaidmuo bajorijos gyvenime, teismų veiklos charakteristika, teisininko profesija ir teisinio išsilavinimo problema ir kt.).

Pastaruoju metu Tribunalo problematika pirmą kartą tapo daktaro disertacijų tema⁸⁴. 2001 m. Iwona Wierzchowiecka Ščecino universitete apgynė darbą „LDK Vyriausiojo Tribunalo struktūra 1764–1797 m. jo ankstesnės organizacijos šviesoje“⁸⁵. Jame esą tirta teismo organizacija ir veikla sociopolitinių, ekonominių ir idėjinių sąlygų kontekste. Kadangi disertacija iki šiol nepaskelbta, galime įvertinti tik jau pasirodžiusius straipsnius. Viename pirmųjų mokslininkė pabandė suskirstyti Tribunalo vykdytas funkcijas į teismines, uni-fikacines, reprezentacines, simbolines, visuomenines, viešosios tvarkos palaikymo, religines, edukacines, kontrolines ir administracines, kiekvieną pailiustruodama konkrečiais pavyzdžiais⁸⁶. Sekantis darbas buvo skirtas bene daugiausiai tirtai Tribunalo organizacijos temai⁸⁷. Jame autorė pateikė bendriausias žinias apie teismo darbo vietą, laiką ir sudėtį (teisėjus, kanceliarijos tarnautojus, advokatus, agentus), o vertingesis yra tik paskutinio Tribunalo posėdžio datos (1792 m. birželio 6 d.) nustatymo faktas. Tribunalo sudėties problematika buvo detalizuojama kituose darbuose, skirtuose teisėjū⁸⁸ ir maršalkos pareigoms⁸⁹, advokatū⁹⁰ ir kanceliarijos⁹¹ veiklai charakterizuoti. Juose išryškino šių pareigų ir profe-

⁸³ Vėliau J. Michalskis tyrinėjo Stanislovo Augusto valdymo metais įgyvendintas reformas ATR teismų ir teismo proceso srityse, žr. jo straipsnius: Reforma sądownictwa na sejmie konwokacyjnym 1764 r., *Między wielką polityką a szlacheckim partykularzem. Studia z dziejów nowożytnej Polski i Europy*, red. K.Wajda, Toruń, 1993, p. 295–313; to paties, Zagadnienie reformy sądownictwa i prawa sądowego w początkach panowania Stanisława Augusta, *CPH*, t. LII, 2000, sąs. 1–2, p. 67–107; to paties, Problematyka reformy sądownictwa i prawa sądowego w okresie sejmu delegacyjnego lat 1767–1768, *CPH*, 2002, t. LIV, sąs. 2, p. 21–41.

⁸⁴ Lenkijos Vyriausis Tribunalas buvo Waldemaro Bednaruko (baigė Katalikiškąją Liublino universitetą) tyrimo objektu. 2004 m. apgynto darbo pagrindu išleista knyga, W. Bednaruk, *Trybunał Koronny. Szlachecki sąd najwyższy w latach 1578–1794*, Lublin, 2008, 330 p.

⁸⁵ Duomenys apie disertaciją iš <http://bazy.opi.org.pl/raporty/opisy/synaba/90000/sn90645.htm> [žiūrėta 2005 06 25].

⁸⁶ I. Wierzchowiecka, Funkcje Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1581–1792, *Studium Vilnense*, 1998, t. 8, nr. 1, p. 166–170.

⁸⁷ I. Wierzchowiecka, Organizacja Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1581–1764), p. 203–218.

⁸⁸ I. Wierzchowiecka, Powinności sędziów Trybunału Litewskiego, *CPH*, t. LV, 2003, sąs. 1, p. 29–42.

⁸⁹ I. Wierzchowiecka, Z dziejów Trybunału Litewskiego doby stanisławowskiej. Marszałek – „rządca koła“, *Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo*, nr. 285, Wrocław, 2003, p. 101–118.

⁹⁰ I. Wierzchowiecka, Patroni Trybunału Litewskiego, *W kręgu dziejów wymiaru sprawiedliwości*, Wrocław, 2000, p. 59–68.

⁹¹ I. Wierzchowiecka, Kancelaria Trybunału Litewskiego, *Studia historycznoprawne*, red. A. Koneczny, 2001, nr. CCLXXXIII, p. 101–123.

sijų teisinę reglamentaciją, išskirdama jų atliekamas funkcijas ir jiems visuomenės keltus reikalavimus. Straipsnyje apie Tribunolo veiklą turėjusias pagerinti XVI a. pab. – XVIII a. vidurio reformas autorė daugiausiai rėmėsi tematikos literatūra, todėl šis svarbus tik kaip pirmas bandymas apibendrinti šį klausimą⁹². Kiek svarbesnės yra kitos dvi jos publikacijos. Pirmojoje I. Wierzchowiecka pasistengė išskirti veiksnius, turėjusius didžiausios neigiamos įtakos Tribunolo darbui (akcentavo politinių jėgų įtaką, organizacinius teismo trūkumus), taip pat palietė jo įvaizdžio ir užteisminės veiklos lauką⁹³. Nors autorė praktiškai neatliko jokių jo veiklos tyrimų, bet padarė išvadą apie efektyvų ir veiksmingą jo funkcionavimą. Kitame straipsnyje istorikė charakterizavo Tribunolo teisėjų disciplininės ir baudžiamosios atsakomybės ribas, aptarė su tuo susijusias konkrečias istorines situacijas (1760 m. garsų M. Volodkovičiaus sušaudymo atvejį, 1769 m. Vilniaus vyskupo I. Masalskio ir Naugarduko vaivadų Niesiolovskių bylos nagrinėjimo metu kilusį korupcijos skandalą, ir kt.)⁹⁴. Svarbu pabrėžti, jot tik pastaruoju atveju autorė iš dalies naudojosi LDK Vyriausijame Tribunole spręstos bylos medžiaga (tai spaudintos advokatų kalbos), tuo tarpu kitais atvejais pasitelkė kitus šaltinius – atsiminimus, iškilmingas kalbas, tribunolinius pamokslus, epistoliarinę literatūrą, galiausiai normatyvinę medžiagą. Tai leido į mokslinę apyvartą įvesti nemažai įdomių, o kartais ir labai svarbių faktų, tačiau iš esmės neleidžia daryti neginčijamų išvadų. Kitaip sakant, jos straipsniuose susiduriame ne su konkrečių problemų tyrimu, analize, bet paprasčiausiu jų aprašymu (deskriptinis metodas nustelbia tiriamuosius) ir iš to kylančiais pamąstymais.

Mokslininkai, tiriantys naujųjų laikų LDK istoriją, žino, kokia svarbi amžininkams buvo teismo sudėtis (teismą sudarančių asmenų įtakojimas neretai tapdavo esminiu sprendimą nulemdavusiu faktoriumi). Tačiau problema ne mažiau aktuali ir mokslui. Ją spręsti neseniai ėmėsi lenkų istorikai Andrzejus Rachuba, H. Lulewiczius ir Przemysławas P. Romaniukas, kurie parengė LDK Vyriausiojo ir Dvasinio Tribunolų teisėjų sąrašus⁹⁵. Buvo surinkti ir kiti svarbūs duomenys: teismo darbo vieta, laikas ir kai kurios veiklą įtakojusios aplinkybės, nustatyti maršalkos⁹⁶, jo pavaduotojo, raštininko, išdininco pareigas užėmę asmenys. Šį reikšmingą darbą neabejotinai vertėtų pratęsti – knygoje

⁹² I. Wierzchowiecka, *Geneza Trybunału Litewskiego i jego reformy w latach 1581–1764*, p. 71–95.

⁹³ I. Wierzchowiecka, *Uwagi do funkcjonowania Trybunału Litewskiego na tle przemian ustrojowych Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVIII wieku*, p. 343–348.

⁹⁴ I. Wierzchowiecka, *Odpowiedzialność dyscyplinarna i karna sędziów Trybunału Litewskiego, Viešosios ir privačiosios erdvės XVIII amžiaus LDK Didžiojoje Kunigaikštystėje, sud. R. Šmigelskytė-Stukienė*, Vilnius, 2008, p. 265–296.

⁹⁵ DTGWKL, t. 1–2. Svarbu paminėti ir įvadinės dalis (t. 1, p. 7–54; t. 2, p. 7–18), kuriose remiantis istoriografiniais pasiekimais ir naujai surastais duomenimis, aptartas Tribunolo įkūrimas, pagrindiniai organizacijos (sudėtis, darbo vieta, laikas) ir kompetencijos bruožai, pateikta įdomių pastebėjimų apie jo veiklą.

⁹⁶ Maršalkų sąrašai dažnai buvo rengiami dar XVIII a., o pastaruoju metu moksliai juos rengė V. Raudeliūnas (iki 1655 m.), ir jo mokinė Rasa Venclovaitė, *LDK Vyriausiojo Tribunolo maršalkos 1656–1764 metais*. Magistrinis darbas, Vilnius, 2002, 129 p. (darbas saugomas Lietuvos edukologijos universiteto Istorijos fakulteto Lietuvos istorijos katedros metodiniame kabinete).

palikta neužpildytų vietų, be to reikėtų pagalvoti apie kanceliarijos tarnautojų, advokatų, agentų, instigatorių, vaznių sąrašų sudarymą⁹⁷. Vyriausiųjų LDK ir Lenkijos teismų sudėtimi domėjosi ir W. Bednarukas⁹⁸. Vienok jis susitelkė tik prie siauro teisėjų skaičiaus kitimo nuo XVI iki XVIII a. aspekto.

Nors naujausioje istoriografijoje mažai specialiai Tribunolui skirtų darbų, tačiau dėl teismo reikšmės LDK visuomenei, įvairūs šios problematikos aspektai yra paliečiami to meto politinės, socialinės, kultūros ir teisės istorijos tyrimuose⁹⁹. Parlamentarizmo tyrinėtojai Andrzejus B. Zakrzewskis ir Robertas Jurgaitis pratęsė deputatinių seimelių tyrimų tradiciją. Pirmasis, analizuodamas Trakų seimelį, aptarė įstatymus, apibrėžusius teisėjų rinkimą, išsiaiškino dažniausiai pavietą reprezentavusių šeimų ratą¹⁰⁰, tuo tarpu antrasis, remdamasis 1706 m. vasario 7 d. Rečicos deputatinio seimelio balsavimo lapu, pabandė atkurti jo posėdžiavimo etapus, teisėjų rinkimų procedūrą, išsiaiškinti dalyvių skaičių¹⁰¹. G. Sliesoriūnas aptarė 1697 m. deputatinių seimelių rezultatus, juose keltus Tribunolo reformos projektus¹⁰². Magdalena Ślusarska nagrinėjo Tribunole pasakytus pamokslus – jų autorius (daugiausiai dėmesio skyrė kunigui Mykolui Pranciškui Karpavičiui¹⁰³), pamokslų turinį ir adresatus. Vienok, įvairiomis progomis (kadencijos pradžioje ir pabaigoje, per maršalkos ir valdovo gimtadienį ir vardines) sakytos iškilmingos kalbos, pamokslai, kiti Tribunolo aplinkoje parengti kūriniai – eilės, panegirinė ir satyrinė literatūra – sistemingai neanalizuoti. Tuo tarpu S. Ochmann-Staniszevska analizavo XVII a. vidurio publicistinę literatūrą, kurioje buvo ir LDK Vyriausiojo Tribunolo veiklą kritikuojantys tekstai¹⁰⁴.

⁹⁷ Neseniai buvo aptarta teismą saugojusio kariuomenės dalinio – vad. Tribunolo Vėliavos – sudėtis XVIII a. pabaigoje, pateiktos trumpos keturių karininkų biogramos, *Wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego. Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1777 – 1794. Spisy*, M. Machynia, V. Rakutis, Cz. Sprzednicki, Kraków, 1999, p. 490 – 492.

⁹⁸ W. Bednaruk, Wokół problematyki składu Trybunału Koronnego i Trybunału Litewskiego od XVI do XVIII wieku, *Roczniki Nauk Prawnych – Prawo*, t. XII, 2002, p. 65–81.

⁹⁹ Šiame darbe atsisakyta aptarti teisės istorijos vadovėlius ir sintezes, kuriuose iš esmės operuojama gerai žinomais faktais apie Tribunolo sudėtį ir kompetenciją. Iš jų originalumu išsiskiria nebent enciklopedinis tekstas, kurį parašė K. Avižonis, LDK Vyriausiasis Tribunolas, *Rinktiniai raštai*, t. IV, Vilnius, 1994, p. 182–189.

¹⁰⁰ A. B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego. Ustrój i funkcjonowanie: Sejmik trocki*, Warszawa, 2000, p. 170–177, 208–209, 215–235.

¹⁰¹ R. Jurgaitis, 1706 m. vasario 6–10 d. Rečicos elekcinis-tribunolinis seimelis: LDK Vyriausiojo Tribunolo deputatų rinkimo procedūra, *Istorija*, 2002, nr. LIII, p. 52–58.

¹⁰² G. Sliesoriūnas, *LDK Didžioji Kunigaikštystės vidaus karo išvakarėse: didikų grupuočių kova 1690–1697 m.*, Vilnius, 2000, p. 221–234.

¹⁰³ M. Ślusarska, Litewskie kaznodziejstwo Trybunalskie z czasów Stanisławowskich „O miłości ojczyzny, zgodzie i jedności obywatelów”, LDK valstybė XII–XVIII a., [Vilnius], 1997. Keletas šio, ir kitų kunigų, pamokslų neseniai paskelbta originalo ir lietuvių kalbomis, *Pilietiniai LDK Didžiosios Kunigaikštystės pamokslai ir kalbos. XVIII amžiaus antroji pusė. Chrestomatija*, parengė: L. Jakonytė, etc., Vilnius, 2003; M. P. Karpavičius, *Rinktiniai pamokslai*, Vilnius, 2003, p. 83–97, 97–113.

¹⁰⁴ S. Ochmann-Staniszevska, Korektura Trybunału w świetle publicystyki lat 1648–1668, *Sobótka*, 1993, nr. 2–3, p. 229–237.

Tik fragmentiškai analizuotas Tribunolo santykis su miestais, kuriuose dirbta. Aivas Ragauskas darbe apie XVII a. II pusės Vilniaus valdantįjį elitą palietė miestiečių namų užėmimo problemą (Tribunolo teisėjų nesiskaitymas su Vilniaus magistratu smukdė pasta-rojo prestižą), pateikė duomenis apie su tuo susijusias išlaidas¹⁰⁵, taip pat apibūdino Tri-bunolo vietą Žemutinės pilies gyvenime¹⁰⁶. M. Paknys, publikuodamas 1636 m. Vilniaus miesto namų surašymą, palietė Tribunolo deputatų apgyvendinimo problemą¹⁰⁷. Tribuno-las mokslininkus ir toliau domina kaip politinių kovų vieta ir įrankis. Andrėjus Macukas ir Tomaszas Ciesielskis tyrinėjo didikų kovas dėl Tribunolo sudėties ir įtakos jam, teisėjų rinkimo modelius (didikų susitarimai, seimelių išsardymai) Augusto III valdymo metais¹⁰⁸. Tribunolas jau pastebimas ir platesnėje perspektyvoje. Vokiečių istorikas Hansas–Jürgenas Bömelburgas lygino įvairius Vokiečių imperijos ir ATR atributus, jų tarpe ir centrinės tei-singumo vykdymo institucijas¹⁰⁹ ir analizavo šiuos aspektus: įkūrimo aplinkybės, sudėties profesionalumas, vieta visuomenės kolektyvinėje atmintyje (remiantis iškilų poetų Johano Volfgango Gėtės ir Adomo Mickevičiaus kūriniais). Žinoma pasitaiko ir egzotiškesnių ty-rimo aspektų: Janas Jurkiewiczzius, remdamasis Tribunolo teisėjų parašais, sprendė lietuvių ir rusėnų bajorijos XVI a. LDK kalbinės polonizacijos apimtį ir tempus¹¹⁰, o Baltarusijos tyrinėtoja Natalija Poliaščuk tyrė 1586 m. Tribunolo nuostatus kaip iškilų kalbos paminklą (esą dokumentas reguliavęs ne tik teisės normas, bet ir kalbos taisykles)¹¹¹.

Kai 1932 m. I. Lappo teigė, jog „nedaug žinome apie Tribunolo vidaus gyvenimą“¹¹², iš tiesų buvo pasirodę vos keletas šios temos veikalų. Šiandien turime jau nemažai isto-

¹⁰⁵ A. Ragauskas, *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antroje pusėje (1662–1702 m.)*, Vilnius, 2002, p. 340.

¹⁰⁶ A. Ragauskas, Viešasis gyvenimas Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje XVIII a., *Vilniaus žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje, 2005–2006 m. tyrimai*, sudarė L. Glemža, p. 104–105.

¹⁰⁷ M. Paknys, *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m: namai, gyventojai, svečiai*, Vilnius, 2006, p. 66–68.

¹⁰⁸ A. Macuk, Wybór pisarzy Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 40. XVIII w., *Rzeczpospolita państwem wielu narodowości i wyznań XVI–XVIII wiek*, red. T. Ciesielski, A. Filipczak-Kocur, Warszawa–Opole, 2008, p. 105–124; *to paties*, Палітычная сітуацыя вакол Tryбунала ВКЛ 1750 г., *Весці Нац. Акад. Навук Беларусі, Сер. Гуманіт. Навук, Приложение „Молодежь в науке”*, 2008, d. 2, p. 218–222; *to paties*, Udział wojskowych w wyborach do Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego za panowania Augusta III, *Studia Historyczno-Wojskowe*, red. T. Ciesielski, t. 3: Armia i społeczeństwo, 2009, p. 221–232; T. Ciesielski, Walka o utrzymanie Trybu-nałów Wielkich i Trybunałów Skarbowych w 1749 roku, *Praktyka życia publicznego w Rzeczypospo-litej Obojga Narodów w XVI–XVIII wieku*, p. 143–172 (už šios literatūros nurodymą dėkoju istorikui dr. R. Jurgaičiui).

¹⁰⁹ H. - J. Bömelburg, Die Tradition einer multinationalen Reichsgeschichte in Mitteleuropa – Historio-graphische Konzepte gegenüber Altem Reich und Polen-Litauen sowie komparatistische Perspekti-ven, *Zeitschrift für Ostmitteleuropa Forschung*, nr. 53, 2004, sąs. 3, p. 318–350.

¹¹⁰ J. Jurkiewicz, Polonizacja językowa szlachty w Wielkim Księstwie Litewskim u schyłku XVI wieku w świetle podpisów trybunalskich, *Eruditio et interpretatio*, red. Z. Chodyła, Poznań, 1997, p. 215–228.

¹¹¹ Н. В. Паляшчук, “Трыбунал” (1586 г.) як помнік гісторыі і культуры Беларусі XVI ст., *Матэрыялы другіх кнігазнаўчых чытаняў. Кніжная культура Рэчы Паспалітай. Мінск, 15 – 16 верасня, 2002 г.*, Мінск, 2002, p. 203 – 209. Seniausiaiis Tribunolo nuostatų tekstais rusėnų kalba domėjosi ir V. Raudeliūnas, Pirmieji LDK statuto leidimai (1588 – 1600), p. 119 – 159.

¹¹² I. Lappo, *Iš Vyriausiojo LDK Tribunolo istorijos*, p. 6.

riografijos pozicijų, tačiau šis konstatavimas neprarado aktualumo. Taip yra todėl, kad trūksta kryptingų Tribunolo istorijos tyrimų (tema dažniausiai figuruoja kitų problemų paraštėse), kuriuose būtų pasinaudota ir teismo archyvo medžiaga. Iki šiol kiek daugiau tirti tik teisiniai institucijos funkcionavimo aspektai (visuminis institucijos vaizdas), mažai koncentruotasi ties atskirais Tribunolo veiklos klausimais. Tuo tarpu visiškai netirti bene svarbiausi – Tribunolo darbo intensyvumo, rezultatyvumo, efektyvumo klausimai, netirtas teismo procesas, teismo sprendimai ir kt. Tribunolo istoriografijos apžvalga leidžia padaryti išvadą apie tolesnį šios srities tyrimų būtinybę.

Šioje vietoje dar trumpai norėtųsi paminėti svarbesnius Lenkijos Vyriausiojo Tribunolo istorinius tyrimus. Aukščiausių bajoriškų LDK ir Lenkijos teismų organizacijos, sudėties ir veiklos principai buvo labai panašūs. Tačiau kaimyninės šalies istorikų darbų pažinimas svarbus ne tik dėl lyginamojo aspekto. Galime pastebėti tendenciją faktus apie Lenkijos Tribunolą laikyti būdingais ir LDK Tribunolui, iš esmės nesiaiškinant, ar tokia analogija yra pagrįsta. Lenkijos Tribunolo tyrimuose vienas svarbiausių faktorių yra neišlikęs teismo archyvas¹¹³. Vienok, jo istorijai skirta ne viena dešimtis darbų, jų tarpe dvi monografijos¹¹⁴. Tyrimų problematika pati įvairiausia – organizacijos, struktūros ir jų formos apibūdinimas, įvaizdis bajorijos tarpe, teismo proceso tyrimai, žymiausių teisme nagrinėtų bylų rekonstrukcija ir kt.¹¹⁵ Vis tik nelikus šaltinių, leidžiančių konkrečiau apibrėžti Lenkijos Tribunolo funkcionavimo efektyvumą, jo lyginimas su LDK Vyriausioju Tribunolu yra gana problematiškas.

LDK Vyriausiąjį Tribunolą ateityje būtų perspektyvu lyginti su aukščiausiais naujųjų amžių Anglijos, Prancūzijos, Vengrijos, Čekijos, Vokietijos teismais¹¹⁶, kurių veiklos ištyrimo lygis žymiai didesnis. Imperijos Rūmų teismo (veikė 1495–1806 m.) tyrimai apskritai neturi analogo. 1985 m. Veclaro mieste (Wetzlar), pastate, kur dirbo Imperijos Rūmų Teismas (šiuo metu muziejus), buvo įkurtas šios institucijos istorijos tyrimų centras. Pastarasis ėmėsi koordinuoti Imperijos Rūmų Teismo istorijos tyrimus, užsiėmė monografių, straipsnių rinkinių, šaltinių (teismo sprendimų) leidyba, rengia tarptautines konferencijas, kuriose įvairių šalių mokslininkai aptaria Aukščiausių naujųjų amžių Europos teismų tyrimus ir jų rezultatus¹¹⁷. Serijoje „*Quellen und Forschungen zur*

¹¹³ Pastarasis, kurį sudarė apie keturis tūkstančius knygų, sudegė 1944 m. spalio mėn. Varšuvos sukilimo metu, A. Wolff, *Księgi Trybunału Koronnego 1578–1794, Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. I, Warszawa, 1957, p. 128–131.

¹¹⁴ W. Zarzycki, *Trybunał Koronny dawniej Rzeczypospolitej*, Piotrków Trybunalski, 1993, 138 p. W. Bednaruk, *Trybunał Koronny. Szlachecki sąd najwyższy w latach 1578–1794*, Lublin, 2008, 330 p.

¹¹⁵ Detalų istoriografijos sąrašą žr. minėtoje W. Bednaruko knygoje.

¹¹⁶ Būtent centriniai valstybių teismai dažniausiai ir yra tarpusavyje lyginami, pvz., H. - J. Bömelburg, *Wybór i profesjonalizacja w Europie Środkowej. Porównanie składu Trybunału Koronnego i Sądu Kameralnego Rzeszy, Przełomy w historii. XVI powszechny zjazd historyków Polski*, t. 1, Toruń, 2000, p. 197–205.

¹¹⁷ Konferencijų medžiaga: *Geschichte der Zentraljustiz in Mitteleuropa*, sud. F. Battenberg ir F. Ranieri, Weimar, 1994; *Oberste Gerichtsbarkeit und zentrale Gewalt im Europa der Frühen Neuzeit*, sud. B. Diestelkamp, Köln, 1996.

höchsten Gerichtsbarkeit im Alten Reich” pasirodė atskiros monografijos apie teisėjus ir advokatus (apskritai ir apie atskirus asmenis bei dinastijas), civilinę, baudžiamąją ir procesinę teisę, atskirus procesus (pvz., raganų), teismo kompetenciją ir vietą teisingumo vykdymo sistemoje, teismo sprendimų pagrindus ir teisės aiškinimą, kasdieninį teismo gyvenimą; remiantis teismo medžiaga tiriami kiti – prekybos, visuomenės, tikėjimo, žydų, miestų istorijos klausimai. Šių tyrimų pagrindas – 80 tūkst. bylų, todėl pastaruosiu metu keliami teismo dokumentų analizavimo klausimai, detalaus sprendimų katalogo sudarymo projektai¹¹⁸.

Šaltinių apžvalga. Darbe panaudotos šaltinių bazės aptarimą pradėsiu nuo pagrindinio šaltinių komplekso – Tribunolo archyvo – charakteristikos. Naujųjų laikų Europos teismo įstaigoms yra būdingi kiekybiškai turtingi rinkiniai. Šiuo metu LDK valstybės istorijos archyve LDK Vyriausiajam Tribunolui paskirtame aštuntajame fonde saugoma beveik trys tūkstančiai bylų¹¹⁹. Tiesa, jame ne tik teismo knygos, bet ir kita smulkesnė dokumentacija – besilydinėjančių šalių dokumentai, archyvarų rengtos originaliųjų knygų turinio rodyklės, o dalis medžiagos apskritai nepriklauso šio teismo kanceliarijai ir jai priskirta mechaniškai¹²⁰. Kita vertus, turime reikalą su smarkiai defragmentuotu archyvu, amžių eigoje pražuvo beveik visos XVI a. pab.–XVII a. I pusės knygos, gaisruose sudegė dauguma XVII a. II pusės–XVIII a. I pusės Minsko ir Naugarduko kadencijų dokumentų¹²¹. Tuo tarpu XVIII a. II pusės situacija yra kitokia – išliko beveik visos to laikotarpio Tribunolo parengtos knygos.

Apie Tribunolo archyvą praktiškai galime kalbėti tik nuo XVIII a. pabaigos. 1792 m. kovo 31 d. Didžiojo Seimo įstatymas įpareigojo Naugarduko, Minsko ir Gardino žemės teismų raštininkus perduoti visus jų žinioje buvusius Tribunolo teismo dokumentus (*regestra sądowe, księgi inkwizycyi i wszelkie akta trybunalskie*) Vilniaus žemės teismo kanceliarijai¹²². Nurodymas turėjo būti įvykdytas per tris savaites, blogiausiu atveju, užtrukti

¹¹⁸ 2011 m. pasirodė jau šešiasdešimtas serijos tomas (spausdina *Boehlau-Verlag* leidykla, žr. jos internetinį puslapį), nepilnus išleistų knygų sąrašus pateikia Imperijos Rūmų teismo tyrimų centro internetinė svetainė <http://www.reichskammergericht.de>

¹¹⁹ LVIA, f. 8 (SA), ap. 1 (2362 b.), ap. 2 (100 b.), ap. 3 (44 b.), ap. 4 (442 b.).

¹²⁰ Kadangi nauji apyrašai rengti laikantis senosios numeracijos (plg. J. Sprogis, *Inwentarz b(ylego) wileńskiego Archiwum Centralnego. Część 1*, Wilno, 1929, p. 1–76, nr. 1–2387), todėl buvo tik patikslintas jų turinys, bet išlikimo mastas, kiekybinis ir kokybinis jų santykis liko neaiškus. Tikslėni duomenys pateikti tik apie kiekybiškai nedidelį Dvasinio Tribunolo fondą: K. Sosnovska, Senųjų aktų fondų komplekso LDK valstybės istorijos archyve informacinės sistemos tobulinimo problemos (LDK Vyriausiojo Dvasinio Tribunolo fondas), *LDK Metrika. 1991–1996 metų tyrinėjimai*, Vilnius, 1998, p. 272 – 281.

¹²¹ Laikotarpiui iki 1655 m. turime apskritai vos keletą knygų, o iš vėlesnio geriau išliko tik Tribunolo darbo Vilniuje dokumentacija. Dauguma rusėniškosios kadencijos knygų sudegė 1759 m. Naugarduke ir 1762 m. birželio 7 d. Minske (sudegė knygos, laikytos Jelenskių mūnamyje, o išliko laikytos pas vienuoles benediktines) gaisrų metu, jų sąrašus žr. *Археологический сборник документов относящихся к истории северозападной Руси*, Вильно, 1867, т. 1, с. 395–397. Tuo tarpu lietuviškos kadencijos knygoms dideli 1748 ir 1749 m. gaisrai Vilniuje iš esmės nepakenkė.

¹²² VL, t. 9, p. 419 (*Przeniesienie aktów trybunalskich do miasta sądowego Wilna*). Knygų transportavimo išlaidos turėjo būti padengtos iš būsimų Tribunolo pajamų (*ze skrynki trybunalskiej*), ten pat.

iki gegužės mėnesio pradžios, kuomet turėjo pradėti veiklą naujas reformuotas Tribunolo teismas¹²³. Nors veiksmą lėmė praktiniai poreikiai (nuo 1792 m. Tribunolas turėjo dirbti tik Vilniuje), tačiau tai turėjo teigiamos įtakos archyvo konsolidacijai ir knygų išlikimui¹²⁴.

Teismo praktikoje nusistovėjo keletas vedamų knygų kategorijų: aktų įrašų, aktų įrašų protokolų, einamųjų aktų, sprendimų, sprendimų protokolų, einamųjų reikalų protokolų ir registrų knygos. Nagrinėjamam laikotarpiui turime 494 knygas (57 aktų įrašų ir sprendimų, 61 aktų įrašų protokolų, 70 einamųjų reikalų ir 60 sprendimų protokolų, likusią dalį sudaro registrų knygos)¹²⁵. Tribunolo aktų ir sprendimų knygos yra gana geros būklės – jos įrištos, numeruotos, dažnai su dokumentų rodyklėmis¹²⁶, aprūpintos odos viršeliais. Tai suprantama – jas sudarantys dokumentai buvo įrišami tik pasibaigus teismo kadencijai. Visos kitos knygos rengtos kadencijos pradžioje, jomis praktiškai kiekvieną dieną naudotasi, todėl yra labiau nutriušusios, neretai jų kraštai nušiuurę, o tekstas sunkiau įskaitomas (rašytas greitaraščiu). Žinoma, joms kenkė ir kitos sąlygos – laikymo, transportavimo¹²⁷ ir kt. Specialiu atspaudu buvo tvirtinami tik išrašai, o Tribunolo knygų įrašų galiojimas patvirtinamas maršalkos bei raštininko parašais¹²⁸.

¹²³ Nėra tiksliai žinoma, ar nurodymas įgyvendintas laiku. Matyt, su šiuo įstatymu susijęs 1792 m. (konkretesnė data nenurodyta) sudarytas Vilniaus žemės teismo kanceliarijoje saugotų lietuviškosios kadencijos Tribunolo knygų sąrašas, LVIA, f. 8, ap. 2, b. 24. Pastarasis yra labai neinformatyvus (kai kurios knygų rūšys tiesiog apibūdintos skaičiais), be to, liudija apie prastą knygų būklę (dalis jų buvo neįrištos). A. Mienickis minėjo, jog Gardino kadencijos knygos į Vilnių atvežtos tik 1795 m. generalgubernatoriaus Repnino įsakymu, *Archiwum Akt dawnych w Wilnie w okresie od 1795–1922 roku. Rys historyczny*, Warszawa, 1923, p. 2.

¹²⁴ LDK Vyriausiojo Tribunolo knygos tapo tuo branduoliu, aplink kurį vėliau susikūrė Senųjų aktų archyvas Vilniuje. Apie Tribunolo knygų likimą nuo 1795 m. iki 1968 m., kuomet baigta LVIA Tribunolo fondo inventorizacija nemažai rašyta, žr. R. Mienicki, *Archiwum Akt dawnych w Wilnie*, p. 1–26; S. Jegelevičius, Rok 1939 – rabunek archiwów wileńskich, *Przegląd Wschodni*, 1997, t. IV, sąs. 2, p. 3381–3394; I. Wierchowicka, Kancelaria Trybunału Litewskiego, p. 117–122.

¹²⁵ Kadangi tiek senesni, tiek pastaruoju metu archyvistų rengti bylų inventoriai yra visiškai neinformatyvūs, todėl buvo parengtos lentelės, kuriose nagrinėjamo laikotarpio Tribunolo knygos suskirstytos pagal kadencijas ir knygų rūšis, žr. priedą nr. 1.

¹²⁶ 1764 m. įstatymas įpareigojo Tribunolo raštininką perduoti žemės teismo kanceliarijoms *akta Trybunalskie zintroligowane, y porzadnie zregistrowane*, VL, t. 7, p. 172. Deja, rodyklėmis per daug pasitikėti neverta, nes yra netikslios. Dalis rodyklių šiuo metu yra atskirai nuo knygų (daugiausiai LVIA, f. 8, ap. 2, b. 23, 25, 28, 29, 32). 1825 m. lapkričio 24 d. buvo sudaryta įvairių metų Tribunolo aktų rodyklių knyga, kurioje sudėti originalūs ir vėliau parengti dokumentų apyrašai, ten pat, f. 443, ap. 5, b. 743.

¹²⁷ Kadangi rusėniškoji kadencija iki 1775 m. vyko pakaitomis Minske ir Naugarduke, todėl Tribunolo knygas tekdavo nuolat vežioti (lietuviškos kadencijos knygos nuolat saugotos Vilniuje). Štai, 1767 m. birželio 15 d. Tribunalui baigus darbą Naugarduke, buvo parengtas į Minską pervežti ruošiamų knygų sąrašas, kurį sudarė: penkiolika registrų knygų (4 apeliaciniai, 3 pasipriešinimo, 4 pareigūnų, 2 įkalintųjų, 2 obligų), trys protokolų knygos (po vieną sprendimų, įrašų ir einamųjų reikalų), keturiolika inkvizicijų, keturios vokandos, viena aktų įrašų knyga, SA 556, l. 10–10v.

¹²⁸ 1793 m. Gardino Seimo nutarimas numatė, jog Tribunolo dokumentai bus įrašomi *w księgę oprawną, z której karty mają być sznurkiem jedwabnym przeciagnione, ponumerowane i koniec takowego sznurka przypięczetowany*, VL, t. 10, p. 275.

Tribunolas, kaip ir žemės teismas šalia pagrindinės, t.y. bylų nagrinėjimo, vykdė ir notarines funkcijas – į savo *aktus* leisdavo įrašyti neginčo dokumentus. Bendriausiai juos būtų galima skirstyti į viešuosius (valdovo privilegijos, paskyrimai į pareigas, seniūnijas, taip pat bajorijos politinės ir savivaldos veiklos dokumentai) ir privačiuosius (įvairūs dokumentai, liudijantys asmens teisę į objektą, testamentai, sutartys, sutarčių patvirtinimai, inventoriai, liudijimai apie atliktus procesinius veiksmus ir kt.). Į aktų įrašų knygas dokumentai įrašinėti ne tik dėl jų išsaugojimo ar legitimavimo, bet ir susiję su vykstančiais procesais, taip pat paties teismo veikla (ieškinių sąrašai, ataskaitos Nuolatinei Tarybai, ordinacijos). *Aktų įrašų protokolai* buvo skirti duomenų apie dokumento atidavimą įrašyti į knygas ar jo patvirtinimo teisme faktams įamžinti (prieš teismą pripažintų dokumentų tikrumą šalys patvirtindavo šioje knygoje dedamais parašais¹²⁹). Tokia dokumentų ir jų pateikimo fiksavimo praktika turėjo apsaugoti nuo įvairių piktnaudžiavimų (pvz. nepripažintų aktų įrašymo)¹³⁰. Šiuo metu trūksta 1767–1769 m. rusėniškos kadencijos aktų įrašų protokolų, jau mūsų laikais pasimetė lietuviškos kadencijos 1769 m. knygos vidus (išliko tik viršelis) ir 1781 m. knyga (Sprogio inventoriuje pažymėta nr. 584). Vienok šiuos praradimus atsveria tai, jog išliko visos žymiai vertingesnės aktų įrašų knygos¹³¹. Šiame laikotarpyje sumažėjus *sprendimų* knygų apimčiai, pradėjo klostytis nauja praktika, kuomet jos įrašomos kartu su aktų įrašais – pirmiausiai rusėniškoje kadencijoje (nuo 1766 m., išskyrus 1770, 1772), o vėliau ir lietuviškoje kadencijoje (nuo 1767 m., išskyrus 1772 m., kuomet sprendimų apskritai nebuvo, ir 1776 bei 1779 m.)¹³². Juose aktų įrašai ir sprendimai pateikiami atskirai, viduje laikantis chronologinio (pagal dokumentų pateikimą įrašyti ir sprendimo priėmimo datą) principo. Tik keletu atvejų chronologinis principas taikytas, neatskiriant vienos rūšies dokumentų nuo kitų. Tai dažniausiai būdinga rusėniškai kadencijai, kuomet posėdžiai vyko Minske (1766, 1768, 1770, 1774 m.), Gardine (1775, 1776) ir tik 1774 m. Vilniuje (lietuviška ir rusėniška kadencijos tais metais vyko Vilniuje). Šio laikotarpio pradžioje nunyko dar vienos rūšies – *einamųjų aktų*

¹²⁹ Pasitaikydavo atvejų, kuomet dėl sunkios pateikiančiojo įrašyti dokumentą sveikatos būklės keli Tribunolo teisėjai buvo deleguojami į ligonio buvimo vietą, plg. LVIA, f. SA, b. 185, l. 443, 504, 602, 648.

¹³⁰ Tiesa, kanceliarijos darbas ne visuomet buvo kokybiškas. Štai 1767 m. lietuviškos kadencijos aktų protokolų knygoje palikti prieraišai rodo, jog tų metų aktų įrašų knygoje būta dokumentų, kurių priėmimo faktai neužfiksuoti (*NB w księdze iest, NB w księgach jest dokumentów 2, NB że pod tym dniem znaiduie się dokument w aktach*), ir priešingai kai kurie priimti įrašymui dokumentai į aktų knygas nepateko (*NB nie wprowadzono w księgi, nie ma tego dokumenta*) arba jų priėmimo ir žymėjimo data nesutapdavo (*NB w księgach dzien 26 tego dokumenta*), ten pat, b. 557, l. 3, 5v, 6, 7v, 8, 9v. 1767 m. rusėniškos kadencijos sprendimų registre randame užrašytą pastabą – *falszynie ciagniony registr* – iš tikrųjų minėtoje knygoje yra 86 sprendimai, o sąrašė išvardinta tik 70, žr. ten pat, b. 142, l. 375v.

¹³¹ Kai kurios jų buvo priskirtos kitiems fondams: 1772 m. lietuviškos kadencijos knyga atsirado tik naujausiuose apyrašuose (F. 8, ap. 2, b. 94), o 1774 m. rusėniškos kadencijos buvo priskirta Dvasinio Tribunolo fondui (LVIA, f. SA, b. 2388).

¹³² 1793 m. tokia praktika buvo įtvirtinta įstatymiškai – *wieczyste z dekretowemi, a potoczne oddzielnie*, VL, t. 10, p. 281.

knygos. Į jas buvo įrašomi procesiniai dokumentai, skundai ir pranešimai apie pažeistą teisę ar nusikaltimą. Pradėjus efektyviau veikti žemesniems teismams, jų Tribunole buvo pateikiama vis mažiau. Atskiros knygos dar vestos tik 1765–1766 m. Vilniuje. Vėliau jos imtos įrašinėti į aktų įrašų, sprendimų ir bendras knygas, tiesa, pradžioje vis dar dažniau buvo atskiriamos nuo kitų dokumentų (Minske –1766, 1768, 1772; Naugarduke – 1769; Vilniuje 1768–1771 m.), bet nuo 1773 m. rusėniškosios kadencijos jau nuolat įtraukiamos į aktų įrašus.

Tribunolo procesinėms reikmėms buvo vedamos teismo bylų *registrų* knygos. Į jas šalys, pateikusios priešingos šalies pašaukimo į Tribunolą įrodymus, įrašinėjo savo ieškinius (aktoraty), kuriuose tiesiog buvo išvardijami ieškovai ir atsakovai¹³³. Praktikoje susiklostė, jog pats įrašas talpintas dešinėje lapo pusėje, o kairėje buvo paliekama vietos procesiniams veiksams ir sprendimui byloje apibūdinti. Šiaip įstatymai neskyrė daug dėmesio registrų rengimo taisyklėms. 1726 m. pareikalauta viename registro lape įrašinėti ne daugiau dviejų įrašų, o pasitaikius „didesnei“ bylai – tik vieną.¹³⁴ Teismo bylų registrų knygos atliko keletą funkcijų: informavo teismą apie nagrinėjimui teikiamą bylą ir apsprendė jos svarstymo eiliškumą¹³⁵. Nagrinėjamu laikotarpiu buvo vedamos devynių rūšių registrų knygos: taktinis (1765–1792), įkalintųjų asmenų bylų (1765–1792), apeliacinių bylų (1765–1792), pasipriešinimo Tribunolo sprendimams bylų (1765–1791), pareigūnų bylų (1765–1792), obligų bylų (1767–1791), remisinių bylų (1785–1792), ekstrordinarinis taktinis (1785–1792), ekstrakadencinių bylų (1789–1791). Knygos buvo rengiamos dviem egzemplioriais, vienu naudojosi posėdžiams vadovavęs maršalka, o kitas buvo skirtas raštininkui. Kadangi jos buvo identiškos, todėl tyrimui pakanka naudotis tik viena iš jų. Teismo bylų registrų knygų praradimai nėra dideli. Ypač turint omenyje, jog trūkstamą raštininko egzempliorių galima pakeisti maršalkos naudotu registru¹³⁶.

¹³³ Pirmą kartą reikalavimai ieškinio tekstui buvo apibūdinti tik 1793 m. Gardino seimo priimtame įstatyme: jame nurodyta įvardinti ieškovus ir atsakovus vardu, pavairde ir užimamomis pareigomis, nurodant šaukimą įteikisio vaznio vardą, šaukimo įteikimo ir patvirtinimo teisme datas bei trumpą bylą charakterizuojantį apibūdinimą, pvz. byla dėl valdų priteisimo, skolos grąžinimo, apeliacijos, kraičio ir t.t., VL, t. 10, p. 276.

¹³⁴ VL, t. 6, p. 239 (*folia wszystkich rejestrow notuiąc na każdey karcie, nie więcej tylko po dwie sprawy, albo ieżeli obszerniejsze wpisy naydą się, tedy y po iedney sub numero wpisywać będzie*). Galiausiai 1793 m. nustatyta, jog viename registrų knygos puslapyje bus tik vienas numeruojamas įrašas, užregistruojamas pateikus šaukimą arba bylą atidėdantį sprendimą (*dekret odkładowy*), VL, t. 10, p. 276. Tačiau šios vieno ieškinio puslapyje praktikos Tribunolas nuosekliai laikėsi nuo 1765 m. Plg. SA, b. 1136, 1212, 1454, 1819; f. 8, ap. 3, b. 6. Beje, vieno įrašo puslapyje reikalavimas Lenkijos Tribunalui buvo suformuluotas jau 1768 m., VL, t. 7, p. 324.

¹³⁵ O. Balzer, *Przewód sądowy polski w zarysie*, Lwów, 1935, p. 87–88.

¹³⁶ Atvejai, kuomet išlikęs tik viena iš dviejų registrų knygų: 1) taktinių bylų registrų knygų – 1767–1769 m. raštininko egz. ir 1770–1772 m. maršalkos egz.; 2) apeliacinių registrų knygų – 1769–1772 lietuviškos kad. maršalkos egz.; 3) pasipriešino reg. – 1765 m. rusėniškos kad. raštininko egz.; 4) obligų reg. – 1769–72 m. lietuviškos kad. maršalkos egz. ir 1771–73 m. rusėniškos kad. raštininko egz.; 5) remisinio reg. – 1792 m. maršalkos egz.; 6) pareigūnų reg. – 1765–66 rusėniškos kad. maršalkos egz.

Didžiausius nuostolius sudaro kelių rusėniškos kadencijos įkaltintųjų¹³⁷ (1777–1778 m.), apeliacinio (1765 m.), obligų (1767–1768 m.) ir pareigūnų (1767 m.) bylų registru knygu trukūmas. Taip pat iš paskutinės reformuoto Tribunolo 1792 m. kadencijos turime tik Pirmųjų Rūmų (jį sudarė lietuviškos teismo kadencijos bylas sprendę teisėjai) registru knygas, o Antrųjų Rūmų (jame buvo sprendžiamos rusėniškai kadencijai priskirtų teritorijų bylos) knygos neišliko.

Svarbiausias Tribunolo teisminės veiklos produktas buvo sprendimai. Jų dokumentacijos praktika buvo nenuosekli. Duomenys apie sprendimą (kartu su procesinių veiksmų byloje išvardinimu) pirmiausiai fiksuoti registruose, prie įrašo apie ieškinį. Tačiau tais atvejais, kai bylos apimtis buvo tiesiog per didelė, duomenys apie ją buvo pateikiami sprendimų protokolų knygose, dažniausiai protokolinių sprendimų santraukų pavidalu. Šių knygu įrašai pasižymi gausiais braukymais ir žodžių bei pastraipų įterpimais, kas liudija apie jų atliekamą pagalbinę funkciją. Į sprendimų knygas turėjo būti įrašomi jau tinkamai sutvarkyti, privalomais atributais (formuliaru) papildyti tekstai. Tačiau dėl įvairių priežasčių (kanceliarijos darbo trukūmai, sprendimų tekstų rengimo mechanizmas, šalių suinteresuotumo nebuvimas ar finansinės problemos) sprendimų knygose atsidurdavo tik dalis Tribunolo priimtų sprendimų (pilno formuliario sprendimų ir protokolinių santraukų pavidalu), kai kurie likdavo sprendimų protokolų, arba apskritai tik registru knygose. Todėl tiriant Tribunolo veiklą vykdant teisingumą būtina derinti visų trijų knygu tipų informaciją¹³⁸.

Vienas pačių svarbiausių Tribunolo teisminės, o taip pat ir administracinės veiklos atspindžių – *einamųjų reikalų protokolų* knygu informacija. Jose chronologine tvarka įrašinėti faktai apie Tribunolo vidaus gyvenimą: duomenys apie teisėjų priesaikas užimant maršalkos, pavaduotojo, raštininko pareigas, tampant Tribunolo advokatu; Tribunolo nurodymai dėl teismo proceso tvarkos, elgesio teisme bei mieste; teismo atsakymai į šalių užklausas ir prašymus (dėl paleidimo iš kalėjimo, leidimo įrašyti ieškinį į taktinių bylų registru knygą), manifestai, šalių (taip pat ir Tribunolo instigatoriaus) pareiškimai („wniesienia“) ir ieškiniai (taip pat priekaištai teisėjams), asmenų apklausos, įvairi kita dokumentacija (pvz., Tribunolo ir valdovo susirašinėjimas). Būtent šiose knygose esanti informacija leidžia atskleisti teismo darbo aplinkybes ir susiformavusią praktiką, įvairių su teisingumo vykdymu susijusių pareigūnų ir darbuotojų funkcijas ir kt. Šių knygu pradžiai yra minimalūs: nėra 1765 m. rusėniškos kadencijos knygos, be to nerandama J. Sprogio inventoriuje 733 numeriu pažymėtos vienos iš 1792 m. kadencijos knygu.

1792 m. įstatymas apibrėžė naujo *komunikacijų protokolo* naudojimą¹³⁹. Nustačius, jog tam tikrose bylose (dėl paveldėjimo, turtinių pretenzijų varžytinių turtui, eksdivizi-

¹³⁷ Taip pat trūksta 1773 m. įkaltintųjų registro įrašų, tačiau būtent tuo metu (1769–1776 m.) rusėniškoje kadencijoje buvo susiformavusi praktika ieškinius įkaltintiesiems įrašinėti į taktinių bylų registru knygos galą (t. y. iš kitos knygos pusės). Tuo tarpu trūkstamo 1792 m. įkaltintųjų asmenų registro, tikriausiai, apskritai nėra buvę.

¹³⁸ Kaip minėta, išliko visos analizuojamo laikotarpio sprendimų knygos, tačiau trūksta kelių sprendimų protokolų knygu (1776 m. lietuviškoios kadencijos ir 1781 m. rusėniškosios kadencijos).

¹³⁹ VL, t. 9, p. 420.

jose) įrašant ieškinius į registrų knygas, kartu bus privaloma užregistruoti bylai parengtą kalbą (su bylos aplinkybių ir dokumentų, kuriais numatoma remtis, išvardijimu), su kuria mažiausiai prieš dvi savaites iki teismo posėdžio galės susipažinti priešinga šalis (šalys). Būtent šioje knygoje sprendimų raštininkas turėjo žymėti kalbų, kurios bus pasakytos teisme, priėmimo ir išdavimo faktus. Šiuo metu yra žinoma tik Pirmųjų Rūmų komunikacijų protokolo knyga¹⁴⁰.

Taigi, Vyriausiojo Tribunolo archyvą sudaro šio teismo kanceliarijos parengta dokumentacija. Jame, kaip ir kituose LDK teismuose, nesaugota kita, su teismo procesais susijusi medžiaga, pvz. advokatų ir agentų bylose pasakytų kalbų tekstai. XVIII a. tapo visuotine praktika pateikti raštiškus jų variantus teisėjams, o antroje amžiaus pusėje jie vis dažniau buvo spausdinami. Bylos nagrinėjimo metu išdalinti kalbų tekstai dažniausiai taip ir likdavo pas teisėjus¹⁴¹. Jų surinkimo į atskirą knygą faktą žinome tik iš 1779¹⁴² ir 1790 m., pastaruoju atveju advokatų kalbas surinko Tribunole teisės besimokęs Juozas Kozakovskis¹⁴³. Šiuo metu daug teisme pasakytų kalbų randame įvairių bibliotekų Retųjų spaudinių skyriuose, o turtingiausi rinkiniai saugomi Mokslų akademijos Vrublevskių ir Vilniaus universiteto bibliotekose¹⁴⁴. Teismui priėmus sprendimą šie tekstai netekdavo reikšmės, tačiau šiandienos istorikui yra reikšmingi kaip tuometės teisinės kultūros atspindžiai (teisės suvokimas, interpretavimas).

Teismo dokumentai yra šio tyrimo pagrindas, tačiau savo disponuojama informacija yra gana vienpusiai. Juose beveik nėra vad. naratyvinių šaltinių, detaliau atpasakojančių teisme susiklostančias neeilines situacijas ir kasdienybės epizodus. Todėl šiuos duomenis privalu papildyti kitais, visų pirma kasmetinio Tribunolo įsteigimo, atskirų epizodų ir visos kadencijos teismo darbo aprašymais. Tribunolas nuolat patraukdavo bajorijos dėmesį, ypač tuomet, kai sprendė svarbesnes bylas. Tribunolo įsteigimo, uždarymo, atskirus veiklos epizodus fiksavo tuometiniai laikraščiai – spausdinti ir rankraštiniai¹⁴⁵. Žinoma,

¹⁴⁰ Joje užfiksuota, jog 1792 m. gegužės 7 – birželio 1 d. advokatai pateikė 23 dokumentus (produkt, głos, memorał, sprawa). Tačiau knygoje nėra jokių duomenų apie jų išdavimą kitai šaliai, žr. LVIA, f. SA, b. 883, l. 1–2.

¹⁴¹ Pvz., tarp Tribunolo darbo metu mirusio Oršos deputato Anupro Olendzkiego daiktų minimas „įvairių teisme pasakytų kalbų ryšulys“, ten pat, b. 172, l. 106–111 (sąrašas sudarytas 1785 m. liepos 29 d.).

¹⁴² LMAVB retų spaudinių skyriuje saugoma knyga, pažymėta šifru – L-18// 2-72/1-58. Nors ji neturi „pavadinimo“, tačiau aišku, kad joje įrišta vien 1779 m. rusėniškoje kadencijoje Tribunole pasakytos bylininkų kalbos.

¹⁴³ Plg. *Księga introligowanych produktów, replik w sprawach obywatelskich w Trybunale Głównym Wielkiego Księstwa Litewskiego odbywanych na kadencji Grodzienskiej w roku 1790 za laski marszałkowskiej J. W. Pawła Bułharyna podkoniuszego litewskiego ... przez adwokatów Trybunalskich produkowanych, a przezemnie Józefa Kozako(w)skiego, wówczas do znajomości prawa narodowego przykładającego się sporządzona*, saugoma LMAVB, nr. L-18 // 2-283/1-91.

¹⁴⁴ Dauguma kartotekose išvardintų teismo kalbų buvo pasakyta būtent LDK Vyriausiajame Tribunole. Dalis jų įrišta į atskiras knygas (plg. nr. L-18//2-69). LVIA saugomi daugiausiai vėlesnio laikotarpio – XVIII a. pab. – XIX a. I pusės tekstai.

¹⁴⁵ Plg. rankraščių XVIII a. 8–9 dešimtmečių laikraščių iš Varšuvos kolekcija, LMAVB, f. 17-214, f. 17-215, f. 17-216, f. 17-218. Juose duomenys susiję su LDK Vyriausioju Tribunolu nustelbė kitas žinias iš LDK.

daugiausiai tokių aprašymų liko privačiuose didikų archyvuose, kurie nebuvo skirti plačiau publikai.

Šiuo metu žinome tris Tribunolo darbą aprašančius dienoraščius (visi iš XVIII a. antros pusės): 1767 m. apima lietuviškos¹⁴⁶, 1781–1782 m. abiejų¹⁴⁷, o 1791 m. rusėniškios¹⁴⁸ kadencijos detalius aprašymus. 1767 m. dienoraštis yra ypač vertingas, nes jo autorius (matyt dienoraščio užsakovo Minsko vaivados ir Tribunolo maršalkos Juozo Jurgio Hilzeno leidimu) stebėjo ir uždarus teismo posėdžius, nors tokios galimybės įstatymai ir nenumatė¹⁴⁹. Kitų dienoraščių autoriai teismo pasitarimuose greičiausiai nedalyvaavo. Taip pat žinome tik kelis Tribunolo įkūrimo aprašymus: 1771 m. sausio 7–14 d.¹⁵⁰ ir 1779 m. gegužės mėnesio¹⁵¹. Pastarieji yra svarbūs, kadangi parodo, jog bylininkų advokatų pateikti prašymai ir kiti faktai (pvz. apie regentų ar instigatoriaus prisaikdinimą) ne visuomet būdavo fiksuojami Tribunolo sprendimuose ir kituose dokumentuose. Apie atskirus Tribunolo veiklos epizodus informacijos neretai randame laiškuose. Apie visus svarbesnius nutikimus buvo operatyviai informuojamas valdovas, todėl ypač vertinga Stanislovo Augusto korespondencija su LDK piliečiais, pirmiausiai su LDK rūmų išdininku Antanu Tyzenhauzu¹⁵². Apie 1770 m. rugsėjo 7 d. Vilniaus vyskupo I. Masalskio ir Naugarduko vaivados J. Niesiolovskio bylos svarstymo metu Tribunole kilusias aistras

¹⁴⁶ *Dyariusz dziejów Trybunału Głównego W(ielkiego) X(ięstwa) a Lit(ewskiego)go dna 11 maja roku 1767 w Wilnie rozpoczętego*, AGAD, Zbiór Popielów, b. 364, l. 188–239v,

¹⁴⁷ *Dyaryusz sądowy Trybunału Głównego W(ielkiego) X(ięstwa) L(itewskiego) kadencyi grod(zieńskiej) iaśnie oświeconemu x(iąże)ciu Adamowi Czartoryskiemu marszałkowi Trybunału Głównego W(ielkiego) X(ięstwa) L(itewskiego) w dzień uroczystych imienin od obowiązanego sługi F(austyna) C(iapińskiego) r(otmistrza) s(moleńskiego) ofiarowany, roku 1781, dnia 24 grudnia*, AGAD, Zbiór Branickich z Suchej, b. 131/155, 331 l. *Dyaryusz sądowy Trybunału Głównego W(ielkiego) X(ięstwa) L(itewskiego) kaden(cyi) wileń(skiej) iaśnie oświeconemu x(iąże)ciu imci Adamowi Czartoryskiemu marszałkowi Trybunału Głównego W(ielkiego) X(ięstwa) a Lit(ewskiego)go, generałowi ziem podol(skich) w dz(ień) limity od obowiązanego sługi F(austyna) C(iapińskiego) r(otmistrza) s(moleńskiego) ofiarowany, roku 1782, 15 apryla*, ten pat, b. 58/74, 384 l.

¹⁴⁸ *Dyaryusz zasiadań Trybunału W(ielkiego) X(ięstwa) Lit(ewskiego) na kadencyi w Grodnie od 1 maja 1791 r(oku) do 30 septembr(a)*, Biblioteka Publiczna miasta Warszawy, rankraščių skyrius, b. 282, 239 l.

¹⁴⁹ LDK teismai turėjo svarstyti bylos medžiagą ir priimti sprendimus už uždarų durų (Tribunolo nuostatai, 9 str.; VL, t. 10, p. 275), pasitarime nedalyvaujant šalims, jų advokatams (VL, t. 4, p. 468) ir kitiems pašaliniais stebėtojams. Posėdžių salėje turėjo likti tik teisėjai ir kancelarijos darbuotojai. 1764 m. konstitucija už pašalinio asmens įvedimą į teismo pasitarimą grąsino šešių savaičių kalėjimo aukštutiniame bokšte bausme ir šimto kapų grašių bauda, VL, t. 7, p. 177. Šio įstatymo išimčių atsirado tik XVIII a. pabaigoje: remiantis 1792 m. įstatymu, bylos, kuriose teisėjų balsai pasiskirstė po lygiai ne tik atskiruose rūmuose, bet ir *in pleno*, kitų metų Tribunole turėjo būti sprendžiamos *w otwartey izbje*, VL, t. 9, p. 393.

¹⁵⁰ Onufry Hłasko, *Dyaryusz pod czas pocztku Tryb(una)łu Gł(ównego) W(ielkiego) X(ięstwa) a Lit(ewskiego)go w Nowogródku spisany r(ok)u 1771*, AGAD, Zbiór Popielów, b. 364, l. 292–293v.

¹⁵¹ 1779 m. gegužės 5–20 d. Polocko deputato, Upytės pilies raštininkaičio Martyno Borovskio rašyti laišakai Mykolui Radvilai, AGAD, AR, dz. V, b. 1214, l. 4–25.

¹⁵² Didžiausi laišų rinkiniai saugomi Čartoriskų bibliotekoje Krokuvoje, nr. 656–663, 677, 700–721. Dalis A. Tyzenhauzo laišukų yra AGAD, fonde – Archiwum Publiczne Potockich.

valdovui rašė nežinomas įvykių stebėtojas¹⁵³, 1772 m. gegužės 21 d. pats Tribunolas laiške LDK kancleriui aprašė Rusijos generolo Soltykovo trukdymus šiam teismui dirbti¹⁵⁴.

Kelis įdomesnius šaltinius yra palikę Tribunolo maršalkos. Šios pareigos buvo vienas svarbesnių įvykių jas gavusių asmenų gyvenime, todėl šį faktą stengtasi įvairiais būdais įamžinti. Štai, didysis LDK raštininkas Mykolas Tadas Lopacinskis ir LDK taurininkas Robertas Bžostovskis savo maršalkystės metų dokumentus (iškilmingos kalbos, posėdžių ir atskirų svarstytų bylų aprašymas) surinko į atskiras knygas¹⁵⁵. Tuo tarpu 1781 m. Tribunolo maršalka Adomas Čartoriskis anonimiškai išleido kelis vad. laiškus, publicistinius veikalus, kuriuose samprotavo apie advokatų profesiją, teisėjo pareigybę ir Tribunolo veikimą¹⁵⁶.

Ne mažiau svarbūs ir kiti amžininkų liudijimai, visų pirma atsiminimai. Vertingų faktų apie teisingumo vykdymo sistemą pateikė žymiausių XVIII a. LDK memuarų autorius Martynas Matuševičius¹⁵⁷. Atskirus Tribunolo veiklos epizodus minėjo ir kiti: V. Baginskis, Juozapas Kosakovskis, J. Nemcevičius, Mykolas Zaleskis¹⁵⁸. Vincento Narbuto dokumentuose taip pat pavyko rasti rankraštinių lapų pavadintą „apie senojo Tribunolo papročius“, kuriame nežinomas amžininkas pateikė bendrą XVIII a. pab. Tribunolo charakteristiką: tribunolo deputatų rinkimą, jų mandatų tikrinimo procedūrą, teisėjų, advokatų ir šalių išsidėstymą posėdžių salėje, sprendimų priėmimą, tvarkos užtikrinimo posėdžių salėje priemones¹⁵⁹.

Atskirai reikia paminėti dar vieną šaltinių grupę. XVIII a. susiklostė tam tikras Tribunolo ceremonialas, kuris teismo įkūrimo ir uždarymo, taip pat įvairių švenčių metu (maršalkos ir valdovo vardinės, valdovo karūnavimo metinės) numatė iškilmingų kalbų sakymą. Dažniausiai oratorystės gabumus parodyti turėjo progą maršalka, kai kurie teisėjai, kanceliarijos ir advokatų atstovai. Iškilmės paprastai buvo susietos su šventų mišių išklausymu Bažnyčioje, ta proga dvasininko sakomas ir su teisingumo problematika susiejamas pamokslas įgydavo tribunoliškojo vardą. Netrūko ir klientūrinių santykių pasireiškimų – teisėjams buvo dedikuojami juos šlovinantys kūriniai, tačiau tuo pat metu funkcionavo ir žymiai kritiškesni atsiliepimai (pvz., teisėjų ydas išjuokianti literatūra).

¹⁵³ BC, 675, l. 215–216. (*Doniesienie moie o awanturach trybunalskich*). Naudotasi Nacionalinėje bibliotekoje Varšuvoje saugomais dokumentų mikrofilmais.

¹⁵⁴ *Dyaryusz dzieła uczynionego przez jwo jmci pana Soltykowa generała woysk rossyiskich nad Trybunałem*, AGAD, Zbiór Popielów, b. 364, l. 306-v.

¹⁵⁵ LVIA, f. 1135, ap. 14, b. 145 (1776–1777 m.); f. 599, ap. 1, b. 294 (1791–1792 m.).

¹⁵⁶ [A. K. Czartoryski], *List trzeci Doświadczynskiego, zawieraiący w sobie myśli względem sposobów prowadzenia młodzieży aplikuiący się do palestry*, Wilno, 1782, to paties, *List czwarty Doświadczynskiego do syna przyjaciela swego, donoszącego mu, że został obrany deputatem*, Wilno, 1782.

¹⁵⁷ M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, t. I–II, wyd. B. Królikowski, Z. Zielińska, Warszawa, 1986.

¹⁵⁸ W. Bagiński, *Rękopism x. Bagińskiego, dominikana prowincji litewskiej (1747–1784)*, wyd. E. Tyszkiewicz, Wilno, 1854; J. Kossakowski, *Pamiętniki Józefa Kossakowskiego, biskupa inflanckiego 1738–1788*, wyd. A. Darowski, Warszawa, 1891; J. Ursyn Niemcewicz, *Pamiętniki czasów moich*, opr. J. Dihm, Warszawa, 1957; M. Zaleski, *Pamiętniki Michała Zaleskiego, wojskiego Wielkiego Księstwa Litewskiego, posła na Sejm Czteroletni*, Poznań, 1879.

¹⁵⁹ LMAVB, f. 124-3, l. 30–31. Tuo amžininku galėjo būti XVIII a. pab. Tribunolo advokatas Adomas Žagelis, argumentus žr. A. Stankevič, XIX a. istorijos mylėtojas Vincentas Daugėla Narbutas, p. 1173–1174.

Iki šiol jais mokslininkai naudojami tik fragmentiškai, bet jų turinio analizė yra svarbi, nes leidžia rekonstruoti tuometinius teisingumo vykdymo institucijų veiklos ir teisininko funkcijų įvaizdžius (šiam darbe panaudotas kalbas žr. šaltinių sąrašą).

Iki mūsų dienų išliko nedaug vadinamosios teisės archeologijos objektų (paminklų ir daiktų), įkūnijančių (reprezentuojančių) Tribunolo teismą. Neliko pastatų, kuriuose teismas dirbo Vilniuje, Minske ir Naugarduke. Dalis teismo naudotų artefaktų XIX a. viduryje buvo išvežta į Rusiją (juoda lenta, kurioje auksinėmis raidėmis chronologine tvarka surašytos Tribunolo maršalkų pavardės, pagal 1792 m. reformos reikalavimus pagaminta balsavimo urna su užrašais „Affirmat“ ir „Negat“)¹⁶⁰. Vienas nedaugelio šiuo metu žinomų – gipsinė teisingumo deivės Temidės skulptūra, pastatyta Važinskiui priklausiusio pastato Vilniuje Rotušės aikštėje fasade, kuomet jame laikinai (dėl pagrindinių rūmų remonto) vyko Tribunolo posėdžiai¹⁶¹. Ateityje dar reikėtų atlikti paieškas muziejų saugyklose, ieškant kitų daiktų, kuriuos žinome egzistavus (ant stalo stovėjęs kryžius, maršalkos speciali lazda ir t. t.).

Tiriant teisingumo vykdymo institucijos veiklą, privalomas geras LDK teisės normų išmanymas. Todėl darbe remiamasi svarbiausiais teisės ir teismo proceso šaltiniais: Trečiuoju LDK Statutu, Seimo priimtomis konstitucijomis (Volumina Legum rinkiniai)¹⁶², kitais svarbiais teisės aktais (Tribunolo nuostatai, *Coaequatio iurium* įstatymas), neįgyvendintais teisės reformų projektais (1746, 1748, 1758 m. dokumentai); Tribunolo priimtais teiseną reglamentuojančiais aktais – ordinacijomis (1648, 1698, 1699, 1708, 1710, 1713, 1718, 1719, 1723, 1724, 1726, 1781 m.)¹⁶³, to laikotarpio spausdinta (T. Umiastovskio, A. Korovickio) ir rankraštine procesine literatūra. Siekiant išvengti neteisingų išvadų apie Tribunolo funkcionavimą darbe iš dalies remiamasi ir kitų institucijų išlikusia dokumentacija. Nagrinėjamu laikotarpiu ypač svarbios Nuolatinės tarybos, kuri svarstė teisės reformų projektus, o svarbiausia – duodavo atsakymus į užklausas apie teisės normų galiojimą. 1780–1788 m. buvo paskelbti trys rezoliucijų tomai¹⁶⁴, tačiau nemažai svarbių teisės interpretavimo faktų taip ir liko institucijos archyve¹⁶⁵. Deja, didelės kitų svarbiausių LDK teismų archyvų apimtys ir empinis šio darbo pobūdis neleido susipažinti su Dvasinio Tribunolo, Asesorių teismo, Išdo komisijos dokumentais.

¹⁶⁰ K. Misius, Vilniaus senienų muziejaus suvalstybinimas ir dalies jo eksponatų išvežimas 1863–1869 metais, *Kultūros paminklai*, 2000, t. 10, p. 34–38.

¹⁶¹ L. Uziębło, Dom po Trybunalski w Wilnie (z placu Ratuszowego), *Ziemia*, 1912, nr. 21. Jos atvaizdas publikuotas leidinyje *LDK Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655*, p. 12.

¹⁶² Taip pat naudojamos ir spausdintais Seimų dienoraščiais (čia dėl vietos stokos nevardijami).

¹⁶³ Visos, išskyrus pirmąją ir paskutinąją, pasirodė atskirų spaudinių pavidalu (žr. šaltinių sąrašą).

¹⁶⁴ *Zbiór rezolucyi Rady Nieustaiącey potrzebnych do wiadomosci juryzdykcyi sądowych y obywatelow Oboyg Narodow, od seymu 1778 do seymu 1782 roku zebrany*, cz. I–II, Warszawa, 1780–1784; *Zbiór rezolucyi Rady Nieustaiącey potrzebnych do wiadomosci juryzdykcyi sądowych y obywatelow oboyg narodow od Seymu 1782 do Seymu 1784 roku zebrany*, Warszawa, 1786; *Zbiór rezolucyi Rady Nieustaiącey potrzebnych do wiadomosci juryzdykcyi sądowych y obywatelow oboyg narodow od Seymu 1784 do Seymu 1786 roku zebrany*, Warszawa, 1788.

¹⁶⁵ Nuolatinės Tarybos archyvas saugomas AGAD, vad. LDK Metrikos fonde, daugiausiai septintame apyraše.

I. LDK VYRIAUSIOJO TRIBUNOLO KOMPETENCIJOS IR VEIKLOS ORGANIZAVIMO CHARAKTERISTIKA

I. 1. LDK Vyriausiojo Tribunolo nagrinėtų bylų apibūdinimas

I. 1. a) LDK Vyriausiojo Tribunolo kompetencija

Istoriografijoje LDK Vyriausiojo Tribunolo kompetencijos problema buvo pristatoma glaustai ir chrestomatiškai – paprastai buvo apsiribojama išvardinant Tribunolo nuostatuose ir seimo konstitucijose suformuluotas normas¹⁶⁶. Tokia padėtis buvo susijusi su šaltinių baze, tuo tarpu darbas su Tribunolo archyvo medžiaga leidžia šį klausimą pristatyti giliau ir tiksliau¹⁶⁷. Tačiau iš pradžių reikia susitarti dėl kompetencijos aptarimo principų. Naujųjų laikų LDK teisininkų naudotas bylų skirstymas į civilines¹⁶⁸ (*iuris*) ir baudžiamąsias¹⁶⁹ (*facti*) Tribunole nagrinėtų bylų charakteristikai nėra tinkamas. Pirmiausiai problemiškas jiems suteikiamas turinys, kuris skyrėsi nuo šiandieninio – prie *stricte* baudžiamųjų bylų buvo įprasta priskirti kitas, kurios turėjo būti sprendžiamos sutrumpinta teismo proceso tvarka – tai bylos dėl skolinių įsipareigojimų, mokesčių ir pan. Be to, konkrečios bylos galėjo turėti abiejų tipų – civilinės ir baudžiamosios – požymius, pvz., kuomet teisės į žemės valdą pareiškęs asmuo pabandytų ją perimti jėga ir tuo metu

¹⁶⁶ Plg. Ф. Леонтович, min. veik., p. 186–226; A. Janulaitis, min. veik., p. 70–72.

¹⁶⁷ Šiame darbe pasirinkta kompetencijos klausimą aptarti remiantis ne chronologiniu, bet probleminiu dėstymo būdu. Šiuo atveju mus domina ne Tribunolo kompetencija apskritai, bet konkretaus laikotarpio praktika.

¹⁶⁸ Tokioms Tribunalas priskyrė bylas *gdzie ani pochwalki, ani ekspulsi, ani kryminalów zadnych nie będzie* (*Porządek*, 1698), taip pat ginčus dėl turto paveldėjimo ir mirusių asmenų skolų (*Porządek*, 1713). Plačiau šią sąvoką aptarė T. Umiastovskis (min. veik., p. 1), civilinių bylų kategorijai priskyręs visas bylas, susijusias su dokumentais, teisėmis, fundacijomis, privilegijomis, testamentais ir kitokiais. XIX a. pirmoje pusėje, rašydamas apie TLS pagrįstą civilinį teismo procesą, A. Korovickis (min. veik., p. 6–7) tokias bylas pabandė suskirstyti į penkias grupes: a) bylos, kur yra nagrinėjamos teisinės pretenzijos (dėl valdų paveldėjimo ir nuosavybės teisių, valdų padalijimo, užrašymų, testamentų ir susitarimų galiojimo, sutarčių ir kontraktų aiškinimo); b) bylos, sprendžiamos sutrumpinto proceso tvarka (dėl pabėgusių pavaldinių, užstatytų valdų išpirkimo, išvarymo iš valdos ir skolų); c) baudžiamosios bylos (turto atėmimas, apiplėšimas, sunaikinimas), už kurį grėsė ne kūno bausmės, o tik kalėjimo bokšte bausmė ir piniginė bauda; d) bylos, kuriose skiriamas eksdivizinis teismas; e) ginčai dėl ribų.

¹⁶⁹ 1713 m. Tribunolo ordinacijoje tokioms priskirtos: dvaro užpuolimo ir išvarymo iš jo bylos (*expulsi, ekspulsiya*), plėšimai, grobimai, vagystės, bylos su kareiviais, tačiau taip pat išdo ir neteisingo mokesčių ėmimo (*depaktacyja*) ir visos sprendžiamos sutrumpinta teismo proceso tvarka. 1758 m. teisės reformos projektas prie baudžiamųjų priskyrė bylas dėl užrašymų, garbės įžeidimo, pabėgusių ar išvestų pavaldinių, o *złamanie bezpieczeństwa po drogach, o boije, wiolencyje, grabieże ubinis locorum state*, taip pat susijusias su neteisingu mokesčių reikalavimo ir jų vengimu. T. Umiastovskis (min. veik., p. 2) prie baudžiamųjų priskyrė visas su prievarta, smurtu, užvažiavimais, išvarymu iš valdos, užpuolimais, apiplėšimais, vagystėmis, kerėjimu, padegimais susijusias bylas. Pastarasis dar išskyrė atskirą išdo bylų kategoriją, kuriai priskyrė bylas dėl matų, svorių, mokesčių nepriemokos (ten pat).

įvyktų smurtinės veikos bei nukentėtų žmonių¹⁷⁰. Todėl klasifikacija, remiantis šiuo kriterijumi, nėra pagrįsta ir mažai informatyvi. Geriausiai suvokti teismo funkcionavimo mechanizmą leidžia bylų sugrupavimas į Tribunole sprendžiamas kaip pirmosios instancijos, ir kaip apeliaciniame teisme. Tiesa, ir šioje klasifikacijoje sunku rasti vietą vad. *pro determinatione fore* tipo byloms, kurios buvo teikiamos ne galutiniam sprendimui byloje priimti, bet prašant paskirti jas išspręsti turėsiantį teismą. Dėl to racionalu išskirti ir tam tikras bylų rūšis. Dėl praktikos į vieną bylą sujungti įvairioms kategorijoms priskirtinas bylas (t. y. įprasta kartu svarstyti apeliaciją, o kartais ir kelių sprendimų, taip pat kaltinimus teisėjams, įgaliotiniams, vazniams ir t. t.¹⁷¹) yra sudėtinga pateikti konkrečius jų skaičius, todėl šiame tyrimų etape apsiribojama pačių bylų rūšių pristatymu.

Apeliacijos instituto apibūdinimas. Tribunolo nuostatų penktasis ir septintasis straipsniai skelbė, jog šiam teismui teks svarstyti apskustus pavietų ir vaivadijų žemės, pilies bei pakamario teismuose paskelbtus sprendimus dėl visų civilinių ir baudžiamųjų bylų¹⁷². Deja, juose nebuvo detalizuotas apeliacijos pareiškimo mechanizmas. Suprantama, jog apie apeliaciją privalėjo žinoti bylą sprendęs teismas, mat iki Tribunolo sprendimo jo vykdymas turėjo būti sustabdytas. TLS (IV sk., 86 str.) jau norėdamas panaikinti praktiką nepatikusį teismo sprendimą kritikuoti įžeidžiančiais žodžiais, nustatė, jog apie apeliaciją reikės pareikšti sekančios formuluotės žodžiais: „Ponai teisėjai, jūsų sprendimas man atrodo neatitinka įstatymo, kreipsiuosi į jo didenybę kunigaikštį arba vyriausiąjį teismą“¹⁷³. TLS (IV sk., 90 str.) reikalavo apie planuojamą pateikti apeliaciją pranešti iš karto po to, kai buvo paskelbtas sprendimas, tai padaryti visų šalių akivaizdoje, o to nepadarius ši teisė buvo prarandama. Ilgesnį *ad deliberandum* skirtą terminą nustatė 1764 m. įstatymas, kuris numatė, jog apeliavusi šalis galės per tris dienas galutinai apsispręsti dėl tolesnio bylinėjimosi ar pasitenkinimo priimtu sprendimu¹⁷⁴. Iš emės ir tol šalis galėjo preventyviai pareikšti apie paduodamą apeliaciją, o vėliau jos lengvai atsisakyti. Tačiau naujasis įstatymas dar turėjo sumažinti Tribunolo nagrinėjamų bylų apimtį. Mat nuo šiol buvo numatyta galimybė už-

¹⁷⁰ LDK teisminėje praktikoje tokių bylų apibūdinimui sugalvotas net atskiras terminas – *causae mixtae*, t. y. mišraus tipo bylos, žr. J. Michalski, *Studia nad reformą sądownictwa i prawa sądowego w XVIII w.*, p. 165. T. Umiastowski, min. veik, p. 2. Tokiais atvejais kartu turėjo būti sprendžiamas teisinis ginčas ir baudmės už nusikalstamą veiką klausimas.

¹⁷¹ Pvz. 1778 m. lapkričio 28 d. paskelbtas sprendimas byloje, kur drauge spręstos apeliacijos dėl Ašmenos žemės teismo ir Vilniaus pilies teismo sprendimų ir kaltinimas sprendimus vykdžiusiems teisėjams, LVIA, f. SA, b. 159, 524–539. 1781 m. rugpjūčio 10 d. paskelbtas sprendimas byloje: išnagrinėtos apeliacijos dėl 1781 m. kovo 20 d. Kauno pilies teismo ir 1779 m. kovo 17 d. Trakų pilies teismo sprendimų, b. 164, l. 595–605. 1791 m. rugpjūčio 14 d. paskelbtas sprendimas byloje: išnagrinėtos apeliacijos dėl 1777 m. sausio 21 d. Ašmenos žemės teismo ir 1789 m. lapkričio 11 d. Vilniaus žemės teismo sprendimų (Volodkovičių šeimos tarpusavio ginčai), išspręstas šiaip Tribunolo kompetencijai nepriklausantis klausimas dėl nesumokėtų anuatų ir dar paskirtas eksdivizinis teismas, b. 184, l. 249–302v ir t.t.

¹⁷² TLS (III sk., 11 str.) dar leido į Tribunolą apeliuoti dėl tėvoninio teismo sprendimo, tačiau tokių atvejų nepasitaikė. Vėliau Tribunolui teko svarstyti ir apeliacijas dėl kitų teismų sprendimų: nuo 1789 m. – dėl civilinių-karo komisijų sprendimų, VL, t. 9, p. 188.

¹⁷³ Cit. pagal: S. Vansevičius, *LDK Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniai-teisiniai institutai*, Vilnius, 1981, p. 119.

¹⁷⁴ Analogiška tvarka pažymėta ir 1792 m. įstatyme, VL, t. 9, p. 419.

ginčyti ne visą sprendimą, o tik tas jo dalis, kurios šalims atrodė neteisingos ir nepriimtinos¹⁷⁵. Beje, tai pareikalavo ir naujo apeliacijos pareiškimo įforminimo, t.y. skundžiamos sprendimo dalys turėjo būti išdėstomos ir teismui pateikiamos rašytine forma – ir tokios tvarkos XVIII a. II pusėje laikytasi. Tokiu būdu šalys gavo prievolę pasverti apeliacijos naudą, mat apeliavę dėl viso sprendimo ir neįrodę ji buvus neteisingu rizikavo būti nubausti (apie bausmę žr. toliau). Šis sprendimas turėjo sumažinti Tribunolo darbo krūvį, taip pat paspartinti teisingumo vykdymą (neapeliuoti sprendimo punktai turėjo būti nedelsiant vykdomi), tačiau praktiškai efektas nebuvo toks didelis kokio tikėtasi – kuomet apeliuodavo kelios šalys, jos užginčydavo būtent sau nepalankius ir tuo pačiu dažniausiai priešingai pusei palankius sprendimus¹⁷⁶. Kita vertus, XVIII a. II pusėje punktus, kurie raštiškai nebuvo užginčyti, Tribunolas iš naujo spręsti nuosekliai atsisakydavo¹⁷⁷.

Apeliacijų dėl pakamario teismo sprendimų svarstymas turėjo visiškai formalų pobūdį. Teismo veiksmai tokiose bylose, nustatyti TLS (IX sk., 7 str.) nekito iki pat ATR žlugimo. Pagal juos Tribunolas, nesigilindamas į ginčo esmę, paskirdavo komisorių teismą, kurį sudarė trys vietos sėslūs bajorai, o vadovu paprastai būdavo paskiriamas vietos kaštelionas, maršalka arba teismo seniūnas¹⁷⁸. Beje, kalbant apie pakamario sprendimus, įdomu pažymėti Žemaitijos specifiką. Kai bylininkai apeliavo dėl Rietavo tijūno Tado Bialozoro teismo 1784 m. gegužės 13 d. sprendimo, Smolensko rotmistras Motiejus Sirpavičius apkaltino kitus bylos dalyvius neteisingai „atėjus“ į Tribunolą – esą remiantis 1764 m. įstatymu apeliaciją reikia įteikti Žemaitijos seniūnui, ką jis pats ir padarė¹⁷⁹. 1764 m. karūnacinis Varšuvos seimas keturiolikai Žemaitijos tijūnų suteikė pakamarių galias, t. y. teisę spręsti ginčus dėl žemės ribų, dėl kurių leista apeliuoti *do sądu starosty vel kasztelana žmudzkiego*¹⁸⁰. Iš tikrųjų, pagal analogiją su kitų pavičių ir vaivadijų struktūra apeliacijas iš tikrųjų turėjo nagrinėti Žemaitijos seniūno arba kašteliono teismas, tačiau dėl jo paskyrimo ir toliau buvo kreipiamasi į Tribunolą, kuris ir minėtu atveju, niekaip nepakomentavęs M. Sirpavičiaus priekaišto, paprasčiausiai paskyrė ribas nustatysiantį teismą.

Specifinė situacija buvo su tarpuvaldžiais veikusių kaptūrinių teismų sprendimais. *De jure* šiuose teismuose turėjo būti nagrinėjami tik bekaralmečiu įvykę baudžiamieji nusi-

¹⁷⁵ VL, t. 7, p. 173.

¹⁷⁶ Plg. 1792 m. birželio 1 d. Polocko žemės teismo teisėjo Vincento Korsako padarytą pareiškimą, kad Podbipientos byloje su palikuonimis ir kreditoriais, jo advokatai neapdairiai apeliavo dėl viso sprendimo. Savo pranešimu jis informavo šalis, jog neapeliuoja tuose punktuose, kuriuose jam skirtas laimėjimas ar priešininkų pretenzijų atmetimas, LVIA, f. SA, b. 186, 8-v.

¹⁷⁷ Beje, neretai apeliavusi šalis dėl įvairių priežasčių (siekis kuo ilgiau naudotis valdomu turtu, pridaryti kuo daugiau nuostolių priešininkui, nesitikėjimas bylos laimėti) nebuvo suinteresuota dėl greito sprendimo byloje ir sąmoningai neskubėjo su kreipimusi į Tribunolą. Visa tai leido susiformuoti praktikai, kuomet apeliaciją paduodavo ir sprendimu patenkinta šalis (su reikalavimu patvirtinti priimtą sprendimą ir jį vykdyti).

¹⁷⁸ Šis teismas turėjo vietoje spręsti ne tik ribų klausimus, bet ir šalutinius šalių kaltinimus (1793 m. įstatymo žodžiais – *stopnie prawa lub niedokładności w akcesoriach, inkwizycjach, egzaminach przez podkomorzego dopełnione*, VL, t. 10, p. 276–277).

¹⁷⁹ LVIA, f. SA, b. 171, l. 477–481 (1785 m. vasario 16 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁸⁰ VL, t. 7, p. 181.

kaltimai, o civilinės (išskyrus dėl valdų išpirkimo) ir visos kitos bylos, jau pradėtos spręsti įprastuose teismuose, jų kompetencijai nepriklausė¹⁸¹. Be to, buvo numatyta, jog kaptūrinių teismų nebaigtas spręsti bylas turės išnagrinėti darbą atkūrę pilies teismai, o dėl šių sprendimų apeliuoti nebus galima. Tuo tarpu nepradėtas spręsti, bet kaptūrinio teismo registre įrašytas bylas turėjo spręsti pats Tribunolas, teikdamas joms pirmenybę prieš kitas bylas. Iš tikrųjų 1764 m. konstitucijoje įtvirtintas principas, uždraudęs Tribunolui teikti pirmoje instancijoje neišnagrinėtas bylas lėmė, jog tokios bylos priimamos nebuvo. Tiesa, pirmaisiais Tribunolo veiklos metais jo prašyta panaikinti sprendimus bylose, kurias kaptūriniai teismai sprendė pažeisdami savo kompetencijos ribas, arba kaptūriniame teisme nebaigtas spręsti bylas – persiųsti kitam pirmos instancijos teismui¹⁸².

Per visą XVIII a. I pusę daug bylų ateidavo į Tribunolą apskritai aplenkdamos žemesniuosius teismus – nepadėjo ir 1726 m. įstatyme suformuluotas aiškus draudimas¹⁸³. Todėl penktojo ir šeštojo dešimtmečio teismų reformos projektai numatė, jog į Tribunolą bus galima kreiptis tik po galutinio, pirmos instancijos teisme paskelbto, sprendimo¹⁸⁴. Šiuos principus ėmėsi įgyvendinti 1764 m. konvokacinis seimas: dar neparengus Tribunolo reformos projekto buvo nutarta, jog visos žemesniuose teismuose nenagrinėtos bylos turi būti grąžintos į pavietų žemės ir pilies teismus¹⁸⁵, o apeliuoti bus galima tik dėl visas proceso stadijas perėjusio sprendimo¹⁸⁶. Šio principo Tribunolas gana nuosekliai laikėsi ir paprastai atsisakydavo nagrinėti pirmoje instancijoje neišspręstas bylas¹⁸⁷. Ka-

¹⁸¹ Kaptūrinių teismų tvarką patvirtindavo Konfederacijos, paprastai išvardinant tuos pačius principus, žr.: VL, t. 4, p. 75; t. 5, p. 118; t. 6, p. 289.

¹⁸² LVIA, f. SA, b. 516, l. 27–30, 166–167; b. 1213, l. 41v, 42. Naikindamas tokius sprendimus Tribunolas savo veiksmus grindė nurodydamas į 1633, 1649, 1676 ir 1764 m. seimo įstatymus, kurie ne pagal kompetenciją ir neteisėtai (*contra legem*) priimtus kaptūrinio teismo sprendimus skelbė *pro nullis iritus*, o 1669 m. konstitucija tokiais atvejais nurodė kreiptis į Tribunolą, plg. b. 138, l. 403–413 (1766 m. balandžio 19 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁸³ VL, t. 6, p. 245.

¹⁸⁴ VL, t. 7, p. 173.

¹⁸⁵ Pagal pradinį projektą Tribunolas turėjo baigti spręsti pradėtas bylas (t. y. kur buvo paskelbti tarpiniai sprendimai), VL, t. 7, p. 88. Tačiau vėliau nutarta, jog dauguma tokių bylų grįš į žemesniuosius teismus, VL, t. 7, p. 173.

¹⁸⁶ VL, t. 7, p. 172–173, 236. Analogiški principai išliko XVIII a. pab. įstatymuose: draudimas Tribunolui teikti pirmoje instancijoje neišnagrinėtas bylas buvo aiškiai įtvirtintas tiek 1792 m., tiek 1793 m. šio teismo veiklą nustatančiuose aktuose, VL, t. 9, p. 392, 417; t. 10, p. 276.

¹⁸⁷ Kadangi nebuvo numatytos bausmės už kreipimasi aplenkiant pirmos instancijos teismus, todėl Tribunolas jas skyrė savo nuožiūra. Štai 1775 m. birželio 2 d. Minsko pastalininkui Joachimui Chmarai ir sutuoktiniams Kornevičiams (Jacekui ir Magdalenai), kurie į teismą kreipėsi dėl pretenzijų susijusių su Usačo palivarko Minske nuoma, aplenkdami pirmos instancijos teismus, Tribunolas skyrė 40 kapų grašių baudą *za zagajenie czasu sądowego* (LVIA, f. SA, b. 152, l. 55–56). Tiesa, retsykais pasitaikė ir išimčių. Pvz., kai Tribunolas sprendė ginčą tarp brolių Horainų ir Brastos bazilijonų, byloje dėl 1761 m. Kotrynos Grodzickos užrašytos fundacijos, paaiškėjo, jog buvo iškelti ir pirmos instancijos teisme nespręsti ieškiniai – bazilijonai kėlė klausimą dėl fundatorės kilnojamojo turto pasisavinimo, o Horainai reikalavo padengti jos laidotuvių išlaidas. Tribunolas siekdamas apsaugoti bylininkus nuo tolesnių išlaidų, kurios galėjo atsirasti dėl naujo proceso, abi šalis išlaisvino nuo tapusavio pretenzijų, ten pat, b. 154, l. 344 (1776 m. liepos 22 d. Tribunolo sprendimas).

rūnaciniam seime ši nuostata buvo papildyta: Tribunolas taip pat nebeturėjo svarstyti bylų dėl pasipriešinimo neapeliuotiems žemesnių teismų sprendimams¹⁸⁸.

Žymiai lengviau buvo uždrausti aplenkti pirmos instancijos teismus, nei apeliuoti dėl negalutinio (tarpinio) sprendimo. TLS (IV sk., 88 str.) teigė: *nie ma też urząd appellacyi dopuszczac, zbijajac pozwy i rok zrazajac, ale po skazaniu głównej rzeczy*, kas reiškė draudimą apeliuoti dėl tarpinių sprendimų (šiam straipsnyje kazuistiškai nurodant tik šaukimo ir bylos nagrinėjimo termino apskundimą). Minėtas straipsnis numatė vienintelę galimybę apeliuoti dėl tarpinio sprendimo, kuris turėtų lemiamos reikšmės galutiniam sprendimui konkretaus tipo bylose: nustatant giminystės ryšius. T. Umiastovskio LDK teismo proceso vadovyje buvo rašoma, jog iki XVIII a. vidurio buvo toleruojamos apeliacijos dėl negalutinio sprendimo remiantis 1557 m. įstatymu¹⁸⁹, tuo tarpu 1764 m. *od wszelkich accessoriów etiam et a perimenti appellować zabroniono*¹⁹⁰. Tačiau praktikoje ne viskas buvo taip vienareikšmiška: analizuojamu laikotarpiu nuolat susiduriame su gausiais apeliacijos dėl tarpinių sprendimų atvejais, pvz. kreiptasi prieštaraujant prieš bylos priskyrimą konkrečiam registru¹⁹¹, ginčyti teisėjų sprendimai nurodyti atlikti tyrimą ar nukelti bylos nagrinėjimą. Ir nors teismas tokius teikimus vertino skirtingai, tačiau bausmes už apeliaciją dėl negalutinio sprendimo taikė labai retai. Tokia praktika sukeldavo nemažai neaiškumų pačioms šalims ir teismams, kurie nežinojo ar gali toliau nagrinėti bylas, kai Tribunolui buvo apskūsti negalutiniai sprendimai (žr. plačiau IV.1 dalyje). 1792 m. įstatymas taip pat draudė apeliacijas ne dėl galutinio sprendimo, tačiau numatė tam tikras išimtis. Taigi, jis leido apeliuoti tais atvejais, kai žemesnis teismas iš skolininko priteistų daugiau nei priklausytų pagal bylininkų susitarimą, ar nurodytų ne tik sugražinti valdą ir joje gyvenančius pavaldinius, bet dar pareikalautų už juos sumokėti neproporcingai didelę pinigų sumą¹⁹².

Įstatymai nebuvo labai aiškiai apibrėžę situacijos, kuomet pirmos instancijos teisme teisėjų balsai sprendžiant bylą pasiskirstytų po lygiai, ypač, kai balsų lygybė susiklostydavo tik kai kuriais klausimais. Nors dažniausiai bylininkai prašė, kad bylą iš naujo svarstytų kitas pirmos instancijos teismas, tačiau paprastai tokie prašymai būdavo atmetami.

¹⁸⁸ Tiesa, analizuojamu metu Tribunolui teko spręsti pasipriešinimo kitų aukščiausiųjų teismų sprendimams atvejus. Daugiausiai tai buvo LDK Konfederacijos teisme spręstos bylos (plg. ten pat, b. 140, l. 556–559; b. 662, 11v–12), bet pasitaikė ir spręstų kituose, pvz. valdovo maršalkos teisme (į Tribunolą dėl 1759 m. lapkričio 22 d. maršalkos teismo sprendimo nevykdymo – piniginės sumos nesumokėjimo – Minsko seniūnaitį Stanislovą Ivanovskį šaukė Domykas Piščala, b. 147, l. 227–228v) arba Iždo Tribunole.

¹⁸⁹ Šis įstatymas skelbė: *aby tym prędsza odprawa sprawiedliwosci szła, żaden sąd ani urząd, nie ma dopuścić appellacyi ani ruszenia ab accessorio, chyba iżby takowe było, któreby niosło zysk abo stratę*, VL, t. 2, p. 12.

¹⁹⁰ T. Umiastowski, min. veik., p. 25.

¹⁹¹ Pvz., kai Minsko pilies teismas 1769 m. sausio 31 d. sprendimu nutarė bylą, kurioje Saladiniškių pavaldiniai buvo kaltinami nužudę į Minsko žemės teismą vykusį Antaną Charevičių, įrašyti į „paprastų bylų“ registrą, Tribunolas 1769 m. liepos 24 d. pritarė teiktai apeliacijai bei bylą įsakė nagrinėti įrašius ieškinį į taktinį registrą, b. 144, l. 626–629.

¹⁹² VL, t. 9, p. 419–420.

Štai, ginčas dėl sodybos pavadintos *Putjanowicze*, Gardino vaiv. buvusioje Liškų valdoje, nuosavybės, byloje tarp Jundzilų ir Jokūbo Putjanovskio iš Gardino žemės teismo į Tribunolą „atėjo“ teisėjų balsams pasidalijus po lygiai, o ginčą išsprendė pats Tribunolas¹⁹³. Panašiai byla tarp LDK etmono Mykolo Oginskio ir Bžostovskių dėl Gardino vėliavininko Stanislovo Isaikovskio turto į Tribunolą atėjo Gardino žemės teismui išsprendus ne visus klausimus: sprendžiant dėl 1680 m. užrašymo Elenai Oginskytei turinio, teisėjų balsai pasiskirstė po lygiai. Nors dalis bylininkų prašė, kad būtų iš naujo spręstų kitas teismas, tačiau Tribunolas nutarė, jog sprendimas yra galutinis (paskelbtas po eilės veiksmų byloje – leidus susipažinti su dokumentų kopijomis ir teisme padėjus dokumentų originalus), todėl galimybės būtų nagrinėti pakartotinai nematė¹⁹⁴.

Įstatymai skelbė, kad apeliacijos teisė prarandama nesuskubus apeliuoti dėl galutinio žemės, pilies ir pakamario teismo sprendimo įstatymu numatytu laiku, taip pat buvo uždrausta skųsti komisorių ir kompromisinio teismo sprendimus¹⁹⁵. Tačiau Tribunolo praktikoje tokių atvejų, kuomet bylininkai prašė įvertinti sprendimus, kuriuose nebuvo paduota apeliacija arba jos vėliau atsisakyta, pasitaikė. Tai daryta apkaltinus savo advokatus ir įgaliotinius dėl blogai atliktų pareigų, arba pirmos instancijos teismą, dėl piktybiškai nepažymėto paduotos apeliacijos fakto. Tokius veiksmus teismas vertino nevienareikšmiai. Ignotas Gruzdis (Gruzdz) norėjo apeliuoti dėl Tendžiogalos tijųno Tado Bialozoro teismo sprendimo byloje dėl valdų Bagdoniškių ir Montvydų atribojimo, tačiau kai priešininkas Juozas Jasevičius jam dovanojo pusę priteistos sumos, šios minties – atsisakė. Bet vėliau padarė pareiškimą, kad apeliacijos atsisakė priverstas ir kreipėsi į Tribunolą. Teismas 1767 m. nutarė, jog T. Bialozoras nebuvo apkaltintas, o Gruzdys apeliacijos atsisakė dėl laisva valia¹⁹⁶. 1771 m. Tribunolas nagrinėjo klausimą, ar laikyti apeliuotu 1766 m. sausio 25 d. Ašmenos žemės teismo priimtą sprendimą byloje tarp Lydos išdininko Juozo Kaminskio ir jo žmonos Barboros bei Ašmenos maršalkos Martyno Oskirkos (pastarasis buvo mirusios Barboros Skarulskienės testamentu vykdytojas). Ieškovai teigė nuo pat pradžių buvę nepatenkinti sprendimu, kurį priėmęs teismas darė įvairius nusižengimus (leido bylos nagrinėjime dalyvauti raštininkui, kuriam jie buvo pareiškę nušalinimą ir kt.), todėl išdavę dvi korteles (vieną advokatui Slavinskiui, kitą kanceliarijos darbuotojui Glinskiui), informuojančias apie paduodamą apeliaciją, iš Medilo išvyko. Tačiau vėliau teismas „kortelių“ nepriėmė ir užrašė, kad dėl sprendimo apeliuota nebuvo. Sužinoję apie tai, bylininkai atvyko į teismą, kur bandė įrašyti skundą, bet kanceliarijai jo nepriėmus, tokį įrašė į Tribunolo aktus. M. Oskirka teigė, jog Kaminskiai paprašė trijų dienų apmąstymui, o vėliau apeliacijos nepateikė, tačiau Tribunolas leido prisiekti apie paduotą

¹⁹³ LVIA, f. SA, b. 516, l. 35–42 (1765 m. gegužės 31 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁹⁴ Ten pat, b. 160, l. 698v (1779 m. rugsėjo 23 d. Tribunolo sprendimas)

¹⁹⁵ VL, t. 7, p. 179.

¹⁹⁶ Teismas I. Gruzdį nubaudė skirdamas šešių sav. kalėjimo bausmę, šimto kapų gr. baudą ir nurodydamas padengti Jasevičiaus 200 auks. siekusias teismines išlaidas. Už Bialozoro pašaukimą jis nubaustas dviejų sav. kalėjimo bausme ir dar turėjo šiam sumokėti 100 auks., LVIA, f. SA, b. 140, l. 594–599 (1767 m. rugpjūčio 29 d. Tribunolo sprendimas).

apeliaciją ir sutiko aiškintis dėl „sutarto (kondyktowy)“ sprendimo teisinių pagrindų¹⁹⁷. Toje pat teismo kadencijoje sutuoktiniai Chiževskiai apkaltino įgaliotinį Konstantiną Strenkovskį, kuris įsipareigojęs *jak najdokladniej tę sprawę promowować oraz wedle Boga y sumnienia y wedle znajomości praw ojczystych od upadku w tym interesie żalowanych delatorów w ubustwie, kaledztwie i bez żadnej znajomości de processu iuris* neapeliavo dėl Mozyriaus pilies teismo sprendimo. Nestojus advokatu, ieškinyš prieš procesinius priešininkus Zalenskis nebuvo prijungtas tik todėl, kad šio teismo apeliacijos buvo priskirtos kitai Tribunolo kadencijai¹⁹⁸. 1776 m., kai Vileikos seniūnas Juozapas Pacas apkaltino savo įgaliotinį Tomą Potrikovskį, jog šis paprašytas neinformavo teismo apie paduodamą apeliaciją dėl Naugarduko pilies teismo sprendimo, Tribunolas atsisakė kartu nagrinėti ieškinius bylininkui kunigui Dziurdzevičiui, nutaręs, jog pirmos instancijos sprendimas nėra apskūstas. Teismas nurodė į 1697 m. *Coequatio iurium* įstatymą, kuris leido partirtus nuostolius išsieškoti iš savo advokato¹⁹⁹. 1783 m. Tribunolas sprendė klausimą, ar galima svarstyti apeliaciją dėl 1782 m. kovo 5 d. Kauno pilies teismo sprendimo byloje tarp Naugarduko arklidininko Ilarijaus Koženevskio ir žydo Borucho Izakovičiaus, kai apie paduodamą apeliaciją nebuvo pranešta per įstatymo nustatytą laiką. I. Koženevskis dėl to apkaltino advokatą, tačiau paaiškėjo, jog šis apie sprendimą informavo ieškovo sūnų, kuris *dla zdarzonego wody na rzecz Niemnie wylewu* atlikti numatytų teisinių veiksmų nespėjo. Tribunolas nutarė, jog nepaisant to, jog pasibaigė apeliacijos padavimo terminas, ieškovas atliko tinkamus veiksmus: apie paduodamą apeliaciją pareiškė Kauno žemės teismo kanceliarijoje, o kai pilies teismas nepriėmė jokio sprendimo, dar įrašė tai apskundžiantį „manifestą“, todėl sutiko sprendimą laikyti apeliuotu²⁰⁰. 1784 m. Tribunolas svarstė Vilniaus pilies teismo teisėjo Ignoto Švikovskio ieškinį Upytės teismuose dirbusiam advokatu Stanislovui Bobanui, kuris buvo kaltinamas nepadavęs apeliacijos byloje prieš Rygos pirklių Hermaną Ramą. Tačiau teismas advokato kaltės neįžvelgė, todėl būtų kaip neapeliuotą svarstyti atsisakė²⁰¹. Taigi, tik keliais atvejais Tribunolas pasirėmė galiojančiais įstatymais, pagal kuriuos bylininkas dėl jam pridarytų nuostolių turėjo bylinėtis su pačiu advokatu, o galimybės iš naujo svarstyti pačią bylą – nebuvo.

Panašiai atsitikdavo ir komisorių bei kompromisinių sprendimų apskundimo Tribunalui atvejais. Apskritai paėmus, nustatyta apeliacijos dėl pakamario teismo sprendimo tvarka buvo gana prieštaringa. Principas, kad pakartotinai būtų turėjo spręsti teisėjai, vadovaujami aukštą poziciją visuomenėje turėjusio pareigūno (vietos maršalkos ar kašteliono), automatiškai dar neužtikrino objektyvumo ir kokybės. Todėl net su grubiais teisės pažeidimais susidūrę bylininkai rasti teisingumą beveik neturėjo galimybės. Kai LDK referendorius bei Nemenčinės klebonas Aleksandras Horainas apeliavo dėl 1766 m. balandžio 28 d. Ašmenos maršalkos Martyno Oskirkos priimto teismo sprendimo (ku-

¹⁹⁷ Ten pat, b. 148, l. 582–583.

¹⁹⁸ Ten pat, b. 148, l. 540–541.

¹⁹⁹ Ten pat, b. 518, l. 29–30 (1776 m. vasario 14 d. Tribunolo sprendimas).

²⁰⁰ Ten pat, b. 169, l. 474v.

²⁰¹ Ten pat, b. 170, l. 394–396 (1784 m. liepos 3 d. Tribunolo sprendimas).

riuo buvo nustatytos ribos tarp Nemenčinės klebonijai priklaususių Simoniškių Pilekos ir Urbanavičiui priklaususios Pilekos valdų), apkaltinęs teisėją grubiais teisės pažeidimais, Tribunolas bylą nagrinėti atsisakė, nurodęs maršalkai ir komisoriams sumokėti 200 kapų, o procesiniam priešininkui Urbanavičiui padengti 200 auks. bylinėjimosi išlaidas²⁰². Tuo tarpu kitos sudėties Tribunolas sutiko apsvarstyti apeliaciją dėl 1776 m. birželio 23 d. komisorių teismo sprendimo Rimonto ir Koženievskių byloje. Buvo nutarta, jog sprendimas yra teisingas, tačiau siekiant apeliavusį atleisti nuo tokiu atveju grėsusios bausmės, jo ieškinį palaikė kreipimusi – esą ne visos ribos buvusios išvestos, todėl paskirti komisoriai buvo įpareigoti išmatuoti ir pažymėti ribas²⁰³. Tribunalui kompromisinių teismų sprendimai galėjo tekti tik susiklosčius tam tikrai situacijai: kuomet teisėjų nuomonės išsiskirtų ir nepavyktų priimti galutinio sprendimo²⁰⁴. Tačiau pastebėjęs apie nesėkmingai besiklostantį teismo procesą, dažnas bylininkas ieškodavo pretekstų nesilaikyti pasirašyto susitarimo bylinėtis sutartame teisme ir iš jo pasitraukdavo. Štai ginčijantis dėl valdos Uškauščiznos Oršoje, Polocko taurininkas Juozapas Reutas ir Oršos rotmistras Tadas Zabielskis susitarė bylinėtis kompromisiniame teisme, bet vėliau pirmasis iš jo pasitraukė ir pašaukė antrąjį į Oršos pilies teismą, kuris 1766 m. gegužės 22 d. priėmė sprendimą šioje byloje. Tačiau Tribunolas nutarė, jog susitarimo dokumentas turi galioti ir grąžino bylininkus į kompromisinį teismą²⁰⁵. Tuo tarpu Slanimo maršalka Kazimieras Valavičius norėdamas sužlugdyti kompromisinį teismą, byloje su Slanimo vėliavininku Kazimieru Jonu Makovieckiu ir Mykolu Šablovinskiu dėl Lukavičių valdos Polocko vaiv., 1772 m. apkaltino priešininko advokatą dėl įžeidimo ir pasitraukimo iš proceso (kartu pasisavinus bylos dokumentus) bei kreipėsi į Tribunalą²⁰⁶. Be to, buvo surandama priežasčių, kuriuos kompromisinių teismų sprendimus leido kasuoti. Mstislavlio rotmistras Kazimieras Piotrovskis apeliavo dėl kompromisinio teismo sprendimo kai paaiškėjo, jog vyriausiuoju arbitru išrinktas Drohičino išdininkas Jonas Levickis yra apsimetėlis, „prasto“ luomo žmogus²⁰⁷. Tribunolas šiam argumentui pritarė ir visą bylą iš naujo persiuntė spręsti

²⁰² Ten pat, b. 140, l. 370–385 (1767 m. gegužės 27 d. Tribunalo sprendimas).

²⁰³ Ten pat, b. 168, l. 142–148 (1783 m. liepos 15 d. Tribunalo sprendimas).

²⁰⁴ VL, t. 6, p. 249.

²⁰⁵ LVIA, f. SA, b. 143, l. 90–99 (1769 m. vasario 3 d. Tribunalo sprendimas).

²⁰⁶ Advokatas teisinosi pasitraukęs, nes turėdamas *bliskie aktoraty* išvyko į Slanimo pilies teismą *z obo-wiązków kapitulacyjnych spraw na osobę swoją przyjętych*, ten pat, b. 151, l. 10. Kai 1774 m. Valavičius sutiko grįžti į kompromisinį teismą, kaltinimai advokatui buvo nutraukti, ten pat, l. 7–12 (1774 m. kovo 3 d. Tribunalo sprendimas).

²⁰⁷ K. Piotrovskis teigė, jog tikras apsimetėlio vardas buvo Jonas Antanas Mekšinskis, valstietis *z klucza bilgoraja ze wsi dzierzkowicz z ordynacji zamojskiej*, kuris pakliuvęs į tarnybą pas Pšemyslio pasieniūnį Levickį jį apvogė ir pabėgo į LDK. Čia prisistatinėjo įvairiais vardais, Brastoje, Slanime ir Valkaviske buvo žinomas kaip Antanas Popielis Dobžanskis, vietos teismuose dirbo advokatu, vedė bajoraitę Petronėlę Čarnocką. Kai apie jo kilmę pranešimą į Brastos pilies teismo knygas įrašė Lvovo kanauninkas Strikovskis, jis persikėlė į valstybės pasienį – Mstislavlio vaiv., vėliau atsivežė žmoną ir vaikus, pasirinko Levickio – Drohičino išdinininko, vardą, *filuterskim sposobem* valdė nekilnojamąjį turtą, užsiėmė advokato praktika ir pan. (ten pat, b. 523, l. 449–454, 1769 m. birželio 2 d. Tribunalo sprendimas).

Vilniaus žemės teismui. Tuo tarpu LDK kariuomenės raitojo dalinio majorui Danieliui Lanevskiui Volkui panaikinti sau nepalankų kompromisinio teismo sprendimą pavyko, apkaltinus įgaliotinę Marcijoną Mikuličių neturėjus reikiamo įgaliojimo derėtis dėl kompromisinio teismo (esą turėjo tik *ad jure aendum et componendum in variis negotiis*)²⁰⁸.

Nuo pat pradžių įstatymai draudė apeliuoti dėl konkrečių bylų rūšių. TLS (IV sk., 88 str.) be draudimų apeliuoti dėl negalutinio sprendimo ir teismo sprendimo sugrąžinti jėga užvaldytą žemės valdą buvusiam laikytojui²⁰⁹, dar numatė šiuos atvejus: bylose dėl savanoriškai prisiimtų įsipareigojimų (paprastai dėl vad. „aiškių, įrodytų skolų“) nevykdymo; skolininkui sutartimi atsakius apeliacijos teisės; bylininkui asmeniškai prisipažinus teisme ar leidus priešingai pusei atlikti įrodomąją priesaiką. Tribunolo nuostatai (5 str.) dar draudė apeliuoti byloje, kurioje nesėslus asmuo būtų pagautas nusikaltimo vietoje. 1764 m. apeliacijos draudimų sąrašas buvo dar labiau išplėstas: uždrausta skusti bylų dėl išvestų ar pabėgusių pavaldinių (valstiečių) sprendimus²¹⁰, bei sprendimus bylose, kur būtų bylinėjamasi dėl mažesnio, negu 500 auks. vertės, turto²¹¹. 1768 m. įstatymas dar uždraudė apeliuoti dėl pilies teismo sprendimo bylose dėl nuslėptų pajamų iš alkoholio pardavimo ir *czopowe* mokesčio nesumokėjimo²¹². Remiantis 1774 m. konstitucija, be apeliacijos, žemės ir pilies teismuose, turėjo būti nagrinėjamos bylos dėl išparduodamų jezuitų valdų *dezolacyq*²¹³. 1764 m. įstatymas buvo nurodęs be apeliacijos spręsti bylas dėl seimeliuose įvykdytų neteisėtų veiksmų (*o poczynione w czasie seymikow tumulty y exorbitancye*): provokavimo, įžeidinėjimo *skomatycznemi slowy, za wyzwanie, tumulty i agresyje, lub dobycia szabel w czasie seymiku*²¹⁴, tačiau jau 1766 m. šis draudimas buvo panaikintas²¹⁵. Pakartotinai spręsti tokias bylas pavieto žemės teisme be teisės apeliuoti įpareigojo 1791 m. seimelių įstatymas²¹⁶. Tų pačių metų įstatymas be apeliacijos nurodė svarstyti ieškinius bajorams, kurie sudarinėtų fiktyvias valdas nuomos sutartis (tam, kad nesėslus asmuo galėtų įsirašyti į vad. žemionių knygą, t. y. – patektų į sėšlių bajorų tarpą)²¹⁷.

²⁰⁸ Ten pat, b. 524, l. 284–289 (1772 m. kovo 12 d. Tribunolo sprendimas).

²⁰⁹ Toks draudimas išliko iki pat valstybės žlugimo, dar kartotas 1764 ir 1792 m., VL, t. 7, p. 175; t. 9, p. 419–420.

²¹⁰ VL, t. 7, p. 175. Taip pat ir 1792 m., VL, t. 9, p. 419–420.

²¹¹ VL, t. 7, p. 177.

²¹² VL, t. 7, p. 388.

²¹³ VL, t. 8, p. 393.

²¹⁴ VL, t. 7, p. 89, 172.

²¹⁵ VL, t. 7, p. 237.

²¹⁶ VL, t. 9, p. 239 (jame buvo išvardinti šie kaltinimai: atvykimas į seimelį su ginkluotu būriu, kardo ištraukimas ar sužeidimas, atvedimas į seimelį kitų paviatų arba neturinčių balsavimo teisės asmenų, šaunamojo ginklo turėjimas, balsų pirkimas ir pardavimas, neteisingas seimelio organizavimas). Remdamasis šiuo įstatymu 1792 m. kovo 31 d. Tribunolas sprendė bajorų kaltinimus Slanimo elekcinio seimelio maršalkai Jonui Kazimierui Makowieckiui ir asesoriui Aleksandrui Mikulskiui dėl seimelio pravedimo. Teismas panaikino ribų komisorių rinkimų rezultatus, abiem kaltinamiesiems skirdamas dvylikos savaičių aukštutiniame bokšte kalėjimo bausmes ir nurodydamas sumokėti penkių tūkstančių auks. sumą ieškovams, LVIA, f. SA, b. 184, l. 340–345; b. 185, l. 340–345.

²¹⁷ VL, t. 9, p. 241.

Teismo praktika rodo, jog žemesniems teismams dažnai kilo sunkumų interpretuojant įstatymus, todėl jie dažniausiai buvo linkę leisti apeliuoti negu neleisti, o ir aiškiai uždraudus apeliuoti, bylininkai ne visada to draudimo buvo linkę paisyti. Tribunolui ne kartą teko susidurti su atvejais, kuomet pirmos instancijos teismai uždrausdavo apeliuoti, įstatymus pritaikę netinkamai. Vilkmergės pilies teismas neleido apeliuoti dėl 1784 m. kovo 13 d. sprendimo, byloje, kur buvo sprendžiamas ginčas dėl ribų ir dėl to kilusių puldinėjimų, tarp kaimų Norkūnai ir Vazgiliai, priklaususių Pranciškui Morikonui ir Lenkijos kariuomenės generolui majorui Ildefonsui Strutinskiui. Teismas savo sprendimą pagrindė nurodęs straipsnį: *niewolne dopuszczanie apelacji w sprawach ekspulsyjnych et minoris importancje*. Tačiau Tribunolas nutarė, jog įstatymai neuždraudė apeliuoti byloje dėl užpuolimų teismui priėmus galutinį sprendimą, tuo tarpu kitas straipsnis šiai bylai apskritai netinka²¹⁸. Panašiai Trakų pilies teismas uždraudė apeliuoti dėl 1784 m. gruodžio 11 d. sprendimo byloje dėl valdų Baltoji Vokė ir palivarko Kazoklėnai (Vilniaus ir Trakų vaiv.) savininkų kaltinimų dėl puldinėjimų, ribų naikinimo ir žemių užgrobimo. Tačiau Tribunolas nusprendė, jog 1764 m. konstitucija leidžia apeliuoti visais atvejais, išskyrus bylas, kuriose ginčo objekto vertė nesiekia 500 auks.²¹⁹ Devintojo dešimtmečio pradžioje Brastos pilies teisme buvo svarstyta byla tarp Brastos pakamario Zenono Visloucho ir Vilniaus kapitulos, kurios Brašovičių (Braszowicze) ekonomijoje Zavelunės (Zawelun) kaime gyvenę valstiečiai užpuolė ieškovo pavaldinius, rinkusius *chrust na własnych Piorokowskich zaroślach* (incidento metu buvo nužudytas Jokūbas Haidukas). Nors atsakovai reikalavo *graniczną oraz uczynkową z granic pochodzącą* bylą perduoti spręsti pakamario teismui, tačiau toks prašymas buvo atmestas, byla nagrinėta pagreitinta tvarka (įrašius ieškinius į taktinio registro knygą), o 1782 m. gegužės 7 d. buvo priimtas nuosprendis – skirti Demko Dejunui mirties bausmę, o kitus užpuolime dalyvavusius valstiečius išplakti. Teisėjai, nurodę TLS XI skyriaus 67 straipsnį neleido dėl šio sprendimo apeliuoti *jako w rzeczy kryminalnej inkwizycyją i egzaminami przyświadczonej*. Vilniaus kapitula vis tiek apeliavo, ir Tribunolas pripažino, jog teismas apeliuoti uždraudė neteisėtai, todėl paseniūniui Jacekui Paškovskiui ir teisėjams Stanislovui Bielskiui bei Ignui Gruševskiui už *przywłaszczenie ... sobie mocy deklarowania dekretu swojego inappellationibus* skyrė šešių savaičių kalėjimo bausmes²²⁰. Kai kada dar sutinkame bylininkų ir pirmos instancijos teismų teiginius, esą įstatymai draudžia apeliuoti byloje dėl valdų išpirkimo. 1776 m. Tribunolas nagrinėjo Gardino žemės teismo regento Stanislovo Grabskio kaltinimą Gardino žemės teismo teisėjams, kurie leido jo priešininkams (Antanui ir Klarai Narbutams) apeliuoti dėl 1771 m. liepos 10 d. sprendimo, įstatymo draudžiamu atveju – dėl Ščerba-

²¹⁸ LVIA, f. SA, b. 170, l. 371-v (*gdy z nich jedna do dekretu in principali zaszlego nie sluży, a druga ...we-dle myśli konstytucyi 1764 nie z proporcji wyroków, lecz z istoty sprawy ograniczać każącej przeciwnie wytłumaczoną być się dostrzeża*).

²¹⁹ Ten pat, b. 171, l. 581–584 (1785 m. kovo 22 d. Tribunolo sprendimas).

²²⁰ Ten pat, b. 167, l. 393–409, 728–755 (1783 m. sausio 7 d. Tribunolo sprendimas už akių ir 1783 m. kovo 29 d. galutinis sprendimas byloje).

vičių palivarko Gardine išpirkimo (*o egzempcyje*)²²¹. Tačiau sprendamas atvejį, kuomet Ašmenos žemės teismas uždraudė apeliuoti dėl 1781 m. liepos 8 d. d. sprendimo, byloje tarp sutuoktinių (Apolinaro ir Bogumilos) Valadkų ir Lydos žemės teismo raštininko Benedikto Kaminskio *o pretensyje z zastawy dóbr pochodzące*, Tribunolas atsakė, jog tokiose bylose TLS IV sk. 88 str. leidžia apeliuoti priėmus galutinį sprendimą, o 1768 m. tokį draudimą įtvirtinusioji konstitucija *gdy według zaszłej przez posłów litewskich excepcyi usum Statutu ostrzegającej, do prowincji tylko koronnych ściąga się*²²².

Iš tikrųjų, bene daugiausiai neaiškumų ir problemų kėlė ginčų dėl smurtu užgrobtų valdų nagrinėjimas. TLS buvo aiškiai įtvirtintas principas, skelbęs, jog jėga spręsti tarpusavio turtinių ginčų nedera – tam yra teismai. Tokiu būdu buvo aiškinama (TLS, IV sk., 92 str.; VII sk., 22 str.), jog išvartytas iš valdos (vad. *wybiecie ze spokojnego dzierżenia*) asmuo privalo dešimties savaičių laikotarpyje kreiptis į pilies teismą, kur savo teises parėmęs dokumentais arba septynių bajorų priesaika, iš karto turėjo atgauti jėga užgrobtą nekilnojamąjį turtą (vad. *reindukcja*). Tuo tarpu ieškiniai, dėl užgrobimo metu padarytų nusikaltimų ir nuostolių bei bylininkų tarpusavio pretenzijų, turėjo būti nagrinėjami jau kitoje teismo stadijoje, tačiau apeliuoti dėl užgrobto turto grąžinimą nurodančio sprendimo buvo uždrausta²²³. Nuostata, nesigilinant į bylos esmę, ginčo nagrinėjimą pradėti nuo jėga atimto turto grąžinimo nukentėjusiam, išliko ir vėlesniuose įstatymuose²²⁴, tačiau teisminė praktika buvo skirtinga. Dažnai pilies teismas tokio tipo bylose pirma nurodydavo atlikti tyrimą, o ginčą dėl teisių į valdą sprendavo jau žemės teismas. Kai 1784 m. Upytės teismo seniūnas Vereščinskis kreipėsi į Nuolatinę tarybą prašydamas paaiškinti galimybę apeliuoti konkrečiu atveju: dėl teismo sprendimo nurodančio valdą grąžinti asmeniui, kuris iš jos buvo išvartytas kaip „neteisėtas valdytojas“ (*nieprawnej posesji*). Taryba atsakė, jog tokį „klaidingą“ sprendimą, nepaisant draudimo apeliuoti, galima apskųsti Tribunolui, o iki to laiko sprendimo vykdymas turi būti sustabdytas²²⁵. Tokia nuostata iš tikrųjų neprieštaravo susiklosčiusiai teisminei praktikai – nenorėdami paklusti sprendimams bylininkai kartais juos apskųsdavo Tribunolui ir šis tokius prašymus svarstė, maža

²²¹ Tribunolas nutarė, jog minėtai valdai galioja kitos teisės (*prawo sukcedowania i nabycia*), todėl apeliaciją pavadino pagrįsta, ten pat, b. 154, 206–213 (1776 m. birželio 22 d. Tribunolo sprendimas).

²²² Ten pat, b. 170, l. 594. 1786 m. Nuolatinė taryba užklausta – ar užstatytos valdos valdytojas privalo iš jos pasitraukti iš karto po to, kai buvo grąžinti pinigai (padėti teismo kanceliarijoje), kai yra bylinėjamasi ir paduodama apeliacija, atsakė, jog iki galutinio sprendimo valdytojas lieka valdoje, bet priminė baudas už nepagrįstą apeliaciją, *Zbiór rezolucyi*, 1788, l. 130–132, nr. 380 (1786 m. rugpjūčio 25 d. rezoliucija).

²²³ *Gdzieby stronie żalobnej przysądzono imienie, ludzie, abo grunt jaki, o który ona pozywała, o wybiecie, i odjęcie z spokojnego dzierżenia, tedy strona odporna apelować w takiej rzeczy nie może*, TLS, IV sk., 88 str.

²²⁴ VL, t. 6, p. 33 (1699); p. 91 (1710); t. 7, p. 175 (1764); t. 9. 419–420 (1792). TLS (IV sk., 92 str.) grąžinant valdą nurodė agresorių iš karto bausti 20 kapų gr. bauda už „smurtą“. 1699 m. įstatymas tokiam, nesigilinant *in cognitiones iurium et decisionem causae* nurodė skirti nenurodyto dydžio kalėjimo bausmę ir piniginę baudą, o 1764 m. įstatymas – šešių sav. kalėjimą nurodė skirti ir neįrodžiusiems turto atėmimo jėga fakto.

²²⁵ LVIA, f. SA, b. 170, l. 63–64v (1784 m. birželio 4 d. Nuolatinės tarybos rezoliucija).

to – kartais priimdavo apeliavusiems palankius sprendimus. Štai 1775 m. buvo nagrinėjama apeliacija dėl tarpinio 1774 m. rugsėjo 16 d. Minsko pilies teisme paskelbto sprendimo. Pastarasis teismas, Petruui Prušinskiui apkaltinus Žemaitijos tiją Stanislovą Tiškevičių dėl išvarymo iš valdos, *bez produkowania dokumentów posesji*, paskyrė ieškovui *wjazd do gruntów, puszczy i łąk Stajek, Malonówki i Zalużek*²²⁶. Tribunolas nutarė, jog ginčas kilo dėl ribų, todėl sprendimą panaikino ir persiuntė bylą Minsko žemės teismui. Panašiai 1778 m. Tribunolas nagrinėjo Pinsko vėliavininko Pranciškaus Druckio Liubecio ir jo žmonos Genovefos apeliaciją dėl tarpinio Trakų žemės teismo sprendimo, kuris nurodė Merkinės seniūno Mato Oginskio ir jo žmonos Dorotos sugražinimą į ginčijamą valdą. Tribunolas nutarė, jog gražinimas į valdą skirtas nepagrįstai, tačiau pašauktus teisėjus išteisino, esą šie nedisponavo visais dokumentais, *które w sądzie niniejszym okazały*²²⁷. Tačiau Nuolatinės tarybos išaiškinimas sulaukė daug kritikos. Starodubo pilies teismo teisėjas Savickis skundėsi, kad remiantis šia rezoliucija buvo sustabdytas Vilniaus pilies teismo sprendimo, byloje dėl Livonijos vyskupijos teritoriją priskirtos Videniškių abatijos puldinėjimų, vykdymas, o Mozyriaus pasiuntinys Jelenskis teigė, jog leidusi apeliuoti dėl tarpinio sprendimo taryba *wszystkie prawa nasze litewskie obaliła*. Bene vienintelis rezoliuciją gynė Kauno pasiuntinys Zabiela, kuris teigė, jog įstatymuose suformuotas nurodymas gražinti į valdą *bez wejścia w sprawę, bez inkwizycyi, bez żadnej dylacji, za pokazaniem manifestu* yra blogybė, o pilies teisėjai, faktiškai nenešdami atsakomybės už sprendimus, piktnaudžiauja savo padėtimi. Be to, suorganizuoti fiktyvų kaltinimą dėl menamo išvarymo iš valdos yra labai paprasta: *komuż iest nieznaïoma zaraza szerząca się z pieni i postępków prawniczych, pozorne biorących z Prawa tytuły? Komuż równie iest tayna praktykowana z woźnemi, czyli iak nazywamy, z generałami łatwość skierowania ich do pieniacza potrzeby?*. Zabelos teiginiai buvo pagrįsti, nes bylininkai išvarymu iš valdos apkaltindavo ir nesutarimų dėl ribų atvejais, taip prisiteisdami „grąžinimą“ į ginčo objektu buvusias „ribines teritorijas“. Tačiau didele balsų dauguma (161 prieš 9) daug ginčų sukėlusią rezoliuciją seimas 1784 m. panaikino²²⁸.

Apskritai, teisminė paties Tribunolo praktika buvo gana prieštaringa. 1764 m. priimtas draudimas apeliuoti dėl pilies teismo sprendimo bylose dėl išvestų ar pabėgusių valdinių turėjo aiškų tikslą – sumažinti galimybes tokius procesus vilkinti, t. y. kuo greičiau gražinti valstiečius jų teisėtam savininkui. Nors šis įstatymas iš tikrųjų davė pastebimos naudos, tačiau retkarčiais tokios bylos Tribunolui buvo teikiamos ir šis jas nagrinėdavo. 1766 m. rugpjūčio 20 d. Tribunolas išnagrinėjo apeliaciją dėl 1765 m. rugpjūčio 23 d. Upytės pilies teismo sprendimo, byloje dėl Upytės seniūnienės Antaninos Puzinienės ir Paberštelių (Pobersztelski) seniūno Kristijono Turnavo teisių į valstietę Konstanciją Po-

²²⁶ VIA, f. SA, b. 152, l. 568–571 (1775 m. rugpjūčio 16 d. Tribunolo sprendimą).

²²⁷ Trakų žemės teismo sprendimas buvo panaikintas, tačiau byla gražinta spręsti ten pat, LVIA, f. SA, b. 157, l. 785–792 (1778 m. vasario 6 d. Tribunolo sprendimas).

²²⁸ [Mateusz Tukalski Nielubowicz], *Dyaryusz Seymu walnego ordynaryinego Grodzienskiego*, 1785, p. 117–118, 340–341, 365–366; VL, t. 9, p. 10–11.

peliuskaitę (Popieluszkówna) ir jos nesantuokinį sūnų Joną Lipską²²⁹. 1769 m. rugpjūčio mėn. Tribunolas nagrinėjo apeliacijas dėl dviejų pilies teismų sprendimų. Pirmas ginčas buvo tarp Upytės pilies teisėjo Stanislovo Ruselio (Russel) ir Gulbinų seniūno Leono Igelstriomo dėl Jotainių kaimo valstiečių Ilakų, kuriuos Vilkmėrgės pilies teismas 1757 m. vasario 17 d. sprendimu paliko paskutiniajam ir uždraudė apeliuoti. Tribunolas nusprendė, jog sprendimas yra aiškiai neteisingas – L. Igelstriomas valstiečių priklausomybės negalys pagrįsti jokiais dokumentais, tuo tarpu S. Ruselio žmona rodė valstiečių gimimo metrikus bei jų pavardes senuose inventoriuose. Be to, nutarta, jog iki 1764 m. įstatymai aiškiai neuždraudė apeliuoti bylose dėl pabėgusių valstiečių, todėl Vilkmėrgės teismo sprendimą panaikino, o valstiečius priteisė Ruseliams²³⁰. Tuo tarpu Pamario vaitados Flemingo apeliacija dėl 1767 m. kovo 18 d. Upytės pilies teismo sprendimo, kuriuo iš Šeduvos seniūnijos pabėgę valstiečiai atiteko Gietonių (gietanski) seniūnui Tiškevičiui buvo pripažinta nepagrįsta, o pirmos instancijos teismo priimtas sprendimas – teisingu. 1774 m. Tribunolas panaikino 1766 m. gruodžio 20 d. Upytės pilies teismo sprendimą, kuriuo ginčas dėl valstiečio (Anykščių ir Balninkų seniūnas Juozapas Ziberkas jį vadino iš Kuršo valdų Šlonsbergo išėjusiu *Jedrzej Dadzis*, o Upytės stalininkas – iš Daugelavičių 1752 m. vasario 19 d. nupirktu LDK valstiečiu Andriumi Jokūboniu) buvo persiųstas Kuršo teismui, nes toks prašymas buvo pateiktas (ir patenkintas) ne pirmajame pirmos instancijos teismo posėdyje²³¹. 1776 m. sausio 16 d. Tribunolas atsisakė gilintis į 1767 m. kovo 14 d. Trakų pilies teismo sprendimą, kuriuo pavaldiniai Svirkos (Swirkowie) buvo priteisti LDK raštininkienei Teresei Pacienei, tačiau panaikino šio teismo Kunegundai Ruščicienei skirtą bausmę (šešios savaitės kalėjimo ir du šimtai kapų grašių) už tai, kad ši prieš tai kreipėsi į Tribunolą²³². Tiesa, vėlesniu laikotarpiu, prašymus svarstyti apeliacijas tokio tipo bylose, Tribunolas gana nuosekliai atmesdavo²³³.

Naujausių įstatymų santykis su senesniais buvo didelė problema²³⁴, kuri kėlė rūpesčių ir pačiam Tribunolui. Čia galima paminėti kelis atvejus. 1784 m. birželio 9 d. Tribunolas sprendė, ar galima priimti apeliaciją dėl 1784 m. kovo 18 d. Minsko pilies teismo sprendimo, paskelbto byloje dėl skolos tarp kunigo Valento Volčackio ir Vilniaus dominikonų. Žemesnysis teismas nutarė, jog apeliuoti dėl sprendimų, kurie išsprendžia ginčus dėl savanoriškų įsipareigojimų, negalima, tačiau Tribunolas nutarė, jog byla nepatenka į 1764 m. konstitucijos išvardintų kategorijų tarpą, nors TLS IV sk., 88 str., apie tai kalbė-

²²⁹ LVIA, f. SA, b. 517, l. 147–148v.

²³⁰ Ten pat, b. 144, l. 674–713.

²³¹ Ten pat, b. 150, l. 25–27 (1774 m. gegužės 20 d. Tribunolo sprendimas).

²³² Buvo nutarta, jog kai 1766 m. rugsėjo 12 d. Tribunolas spręsti bylą pavėdė Trakų pilies teismui (sprendimas: ten pat, b. 517, p. 202), K. Ruščicovai už kreipimasi į Tribunolą, su prašymu skirti bylą spręšiantį teismą, vad. *ewokacyjna* bausmė priešingos pusės naudai tuomet skirta nebuvo, o pirmos instancijos teismas tokių galių neturi, b. 834, l. 29–32v.

²³³ Žr. ten pat, b. 167, l. 416–418 ir 583–588; b. 172, l. 346–347; b. 1220, l. 64.

²³⁴ Plg. Lydos teismo paseniūnio Juozapo Kamiensko užklausą Nuolatinei tarybai, dėl 1764 m. įstatymo suderinamumo su TLS išvardintais, apeliacijos draudimo atvejais, *Zbiór rezolucyi*, 1786, l. 81–82, nr.107 (1783 m. balandžio 11 d. rezoliucija). Tzw. ML, dz. VII, b. 91, l. 539-v.

jo nedviprasmiškai²³⁵. Analogišką sprendimą priėmė tos pačios sudėties Tribunolas, kai apeliuoti dėl 1783 m. kovo 18 d. sprendimo, byloje Polocko kašteliono Tado Žabos skolos Livonijos sargybininkui Pranciškui Chomskiui, uždraudė Trakų pilies teismas. Tribunole T. Žaba mėgino apkaltinti savo įgaliotinį Antaną Turovičių, kuris esą neįrodinėjo, jog septynių tūkstančių auks. skola nepriklauso *liquido debito* kategorijai, bet yra susijusi su nuoma ir turto valdymu. Tačiau Tribunolas pasitelkė dar kitokius argumentus – esą byloje dėl skolų apskritai nėra draudžiama apeliuoti (tai grindė nuoroda į 1764 m. įstatymą, kuris esą uždraudė apeliuoti „tik“ bylose dėl mažesnių nei 500 auks. skolų, ir į 1776 m. įstatymą, kuris tokias bylas nurodė spręsti be *dylacye i ekscepce*, bet nieko nekalbėjo apie draudimą apeliuoti)²³⁶. Taigi, pirmos instancijos teismams TLS įtvirtintas draudimas apeliuoti buvo aiškus, tuo tarpu Tribunolas šiuo atveju buvo linkęs remtis tik naujesniais įstatymais.

Nepagrįsto apeliavimo sampratą (suprantama kaip apeliavimas dėl teisingų sprendimų) įvedė Tribunolo nuostatai (19 str.): pripažinus šį faktą šalis turėjo mokėti šešias kapas grašių kitai šaliai ir tiek pat teismui. TLS (IX sk., 7 str.) už nepagrįstą apeliaciją dėl pakamario teismo sprendimo nurodė mokėti šešių rublių baudą pakamariui ir trijų rublių – priešingai ginčo pusei, o už nepagrįstą apeliaciją dėl žemės ir pilies teismo sprendimų – šešias kapas grašių (TLS, IV sk., 89 str.). Vėlesni įstatymai įvertino pinigų nuvertėjimą ir kitus faktorius bei numatė naujus baudos dydžius: 1726 m. – 40 kapų (arba kitaip šimto auks.) baudą ir įkalinimą (konkretus terminas nebuvo nustatytas), o 1764 m. – dviejų šimtų kapų (arba kitaip penkių šimtų auks.) baudą (po lygiai teismui ir šaliai), šešių savaičių kalėjimą ir bylinėjimosi išlaidų padengimą²³⁷. Apskritai, šios baudos nebuvo labai didelės, todėl šalims neretai apsimokėjo apeliuoti, nes tuo metu sprendimo vykdymas turėjo būti stabdomas (TLS, IV sk., 86 str.) ir galima buvo toliau naudotis laikomu turtu arba bet jau atitolinti skolos grąžinimo terminą. Dalis bylininkų skundėsi, jog jų priešininkai padavė apeliaciją, siekdami pridaryti papildomų išlaidų, *dla złośliwości* ir pan. Iš tikrųjų galima pastebėti, jog tokie bylininkai paprastai per pirmą terminą teisme nepasirodydavo, o vykdydamas sprendimą už akių bylininkas patirdavo išlaidų, kurios teismo vėliau priteisiamos pilna apimtimi paprastai nebuvo. Tokią praktiką skatino nenuoseklus įstatymuose numatytų bausmių už nepagrįstą apeliaciją, apeliaciją dėl tarpinio sprendimo ir nepagrįstą kreipimasi taikymas. Pirmiausiai reikia atkreipti dėmesį, jog bylos eigoje atsisakius apeliacijos, bausmės už nepagrįstą kreipimasi beveik niekada nebūdavo skiriamos²³⁸. Svarbus čia buvo ir paties teismo veiksnys – nors kartais bausmės jis skirdavo, tačiau dažnai stengėsi bylininkus nuo jų atleisti, tokį sprendimą pagrįsdamas įvairaus pobūdžio argumentais: atleisdavo padaręs nežymių

²³⁵ LVIA, f. SA, b. 170, l. 299–302.

²³⁶ Ten pat, b. 170, l. 644–645.

²³⁷ VL, t. 6, p. 245; t. 7, p. 173. 1784 m. įstatymas numatė, jog bylose, kur atliekamas ginčijamų sumų apskaičiavimas, nepagrįstai apeliavusi šalis turės mokėti 40 kapų gr. baudą priešingai proceso pusei, VL, t. 9, p. 21.

²³⁸ Plg. LVIA, f. SA, b. 140, l. 368–369.

pakeitimų sprendimo turinyje; nustatęs, jog pirmos instancijos teismas apeliuoti leido²³⁹ ir kitaip pateisindavo jų kreipimasi. Štai, Teresei Daškevičienei nepavyko pasiekti, kad jos būtų spręstų ne Naugarduko žemės teismas, tačiau atsakovų Rovienskių reikalaujamos bausmės už nepagrįstą „atėjimą“ ji išvengė, nes nebuvo pašaukti globėjai, o moteris *pod rzqdem opieki zostająca, samą sobą nie włada*²⁴⁰. 1783 m. buvo sprendžiama apeliacija dėl 1782 m. rugsėjo 5 d. Naugarduko pilies teismo sprendimo, byloje, kur tėvas Motiejus Zabielskis buvo apkaltinęs sūnų, Joną Zabielskį, dėl Horodlės palivarko užpuolimo ir mėginimo nužudyti. Tyrimas parodė, jog užpuolimo nebuvo, o tėvas ėmė neapkęsti sūnaus, kai Pinsko pakamaris Liudvikas Ožeška ir Jono Zabielskio motina užrašė jam ginčo objektu tapusią valdą. Tribunolas nutarė, jog Motiejus Zabielskis nusipelnė bausmės už nepagrįstą apeliaciją, tačiau sūnus iš pagarbos tėvui sprendimą atidavė į teismo rankas (*rociągnienia tych kar nie napierając się, do woli sądu terażniejszego oddał*), o šis bausmės neskyrė²⁴¹. Gruževskiai apeliavo dėl tarpinio Mažųjų Dirvėnų tįjūno Valerijono Bilevičiaus sprendimo, teigdami, jog šis jų būtų su Pšeciševskiai, dėl Kelmės ir Paverpėnų (Kražių pav.) valdų atribojimo sprendė šališkai, nežiūrėdamas į dokumentus ir žemėlapius, atmetė jų prašymus susipažinti su dokumentais, o teismą savo nuožiūra atidėjo. Tribunolas grąžino būtų atgal, tačiau Gruževskių nenubaudė, jų atėjimą į teismą pateisinęs *skutkiem troskliwości własnej, iżby poczytującę się przez nich uciążliwośćie dekretu akcesoryjnego, w czasie przyzwoitym, to jest wedle prawa po apelacji z pryncypalnego wyroku rozwiązywać się powinny, miejsce swoje miały i zamilczanemi być nie mogły*, kartu įpareigodamas tįjūną būtų spręsti neignoruoiant jokių įrodymų ir kuo greičiau²⁴².

Dar labiau sugriežtinti nepagrįstą apeliaciją bandė 1793 m. įstatymas, už tokį prasižengimą numatydamas priteisti 600 auks. priešingai proceso pusei ir 200 auks. pačiam Tribunolui²⁴³. Ten pat reaguota į susiklosčiusią teisminę praktiką: leista Tribunolui teikti svarstyti ir tas bylas, kuriose žemesnieji teismai apeliuoti neleido, taip pat dėl negalutinių sprendimų, tačiau nuo šiol nebebuvo galima atleisti nuo įstatyme numatytos bausmės, t.y. teismas turėjo ją skirti visais atvejais.

LDK Vyriausiasis Tribunolas, kaip pirmosios instancijos teismas. Kai kurios bylos Tribunolui turėjo tekti kaip pirmos instancijos teismui. Visų pirma čia reikėjo šaukti atsakyti žemesniųjų teismų (žemės, pilies, pakamario) teisėjus. Nors pastarųjų atsakomybę aiš-

²³⁹ LDK Iždo raštininkas Mykolas Kosakovskis buvo atleistas nuo bausmės už apeliaciją dėl tarpinio sprendimo tuo pagrindu, kad apeliuoti jam leido Vilniaus pilies teismas, ten pat, b. 140, l. 19v; f. 8, ap. 3, b. 7, l. 28v. Panašiai bausmė už apeliaciją dėl 1769 m. kovo 9 d. Vilniaus pilies teismo sprendimo, kuriuo pabėgusio valstiečio Motiejaus Adomaičio šeima buvo priteista broliams Antanui ir Igotui Pozniakams, buvo neskirta Žemaitijos pakamariui Jokūbui Nagurskiui, nes šiam apeliuoti teismas leido, ten pat, b. 1220, l. 64 (1783 m. sausio 8 d. Tribunolo sprendimas). Tiesa, į tai būdavo atsižvelgiama ne visada. Nors Gardino pilies teismas priėmė apeliaciją dėl 1782 gruodžio 16 d. sprendimo, kuriuo iš Astravėlio valdos pabėgę pavaldiniai (Pieckiele/Pieckielowicze) buvo priteisti Vygro kamelduliams, tačiau Tribunolas besikreipusį Valkavisko sargybininką Mykolą Soroką nubaudė šešių savaičių kalėjimo bausme ir šimto kapų gr. bauda, b. 172, l. 346–347 (1785 m. birželio 6 d. Tribunolo sprendimas).

²⁴⁰ Ten pat, b. 172, l. 214–217 (1785 m. gegužės 7 d. Tribunolo sprendimas).

²⁴¹ Ten pat, b. 167, l. 810–813.

²⁴² Ten pat, b. 184, l. 427–432.

²⁴³ VL, t. 10, p. 276.

kiau apibrėžė tik paskutiniai Didžiajame ir Gardino Seimuose priimti įstatymai, tačiau (neskaitant kazuistiškai suformuolų ir konkrečiam atvejui pritaikytų normų²⁴⁴) per visą laikotarpį turime ieškinius dėl konkrečios bylos nagrinėjimo metu padarytų nusižengimų ir netinkamo teisėjo pareigų atlikimo (t. y. disciplinos ir etikos normų nesilaikymo, pareigų nevykdymo)²⁴⁵. TLS (IV sk., 67 str.) pridėjo galimybę pašaukti į Tribunolą neįvardintus valdovo pareigūnus, taip pat vaivadas ir teismo seniūnus, jei jų paskirti teisėjai būtų nepriėkę arba nesėslūs, spręstų bylą ne pagal Statutą, o tai prikišus – nepasitaisyti²⁴⁶. Į Tribunolą kreipdavosi ir patys pareigūnai, kurie savo šaukimą į Tribunolą traktavo kaip garbės įžeidimą ir šmeižtą. Tribunole taip pat turėjo atsakyti raštininkai, kurie galėjo būti šaukiami *w omyłce, abo w niedolożeniu jakiego pisania*²⁴⁷, neleidę į teismo knygas įrašyti skundų²⁴⁸ ir kitais įstatymų numatytais atvejais. Nevienareikšmė situacija buvo su kitais kanceliarijos pareigūnais – regentais. TLS (IV sk., 3 ir 4 str.) buvo įtvirtinta norma, jog būtent raštininkas atsako už kanceliarijos darbuotojų klaidas ir piktnaudžiavimus²⁴⁹, ir šis principas niekada nebuvo pakeistas. Kaip teigė lenkų mokslininkas Janusz Łosowski, jeigu regentai būtų davę priesaikas, tuomet teisme už savo klaidas būtų atsakę patys, o ne juos pasamdę raštininkas²⁵⁰. Iš tikrųjų regentai nuo XVII a. vidurio prisiekdavo, tačiau tik dėl paslapties išlaikymo ir sąžiningo mokesčių rinkimo, todėl tokia priesaika neįpareigojo atsakyti dėl kitų dalykų. Tačiau XVIII a. susiklostė praktika šaukti į Tribuno-

²⁴⁴ Pz., 1768 m. įstatymas leido į Tribunolą šaukti pilies teismų teisėjus, kurie atleistų nuo įstatymuose numatytų bausmių asmenis nuslėpusius pajamas iš alkoholio pardavimo ir nesumokėjusius nuo jų *czopowe* (VL, t. 7, p. 388–389), o 1775 m. – tuos pareigūnus, kurie atsisakytų be eilės nagrinėti bylą dėl jėzuitams priklausiusio turto išėikvojimo, kai kaltinimus buvusiam valdytojui iškeltų naujasis (VL, t. 8, p. 393).

²⁴⁵ 1792 m. įstatymas minėjo atsakomybę *ex iudicato* ir *ex gesto officio*. Atsakomybė *ex iudicato* reiškė, jog pareigūnai turėjo atsakyti šiais atvejais: kuomet draustų apeliuoti byloje, kurioje tą daryti leistų įstatymai; jeigu teismas paskelbęs sprendimą, vėliau jį pakeistų; jei šaliai padavus apeliaciją teisėjas įsakytų, leistų arba klausytų priešingos pusės priesaikos. Atsakomybės *ex gesto officio* atvejų išvardinta žymiai daugiau: žemės teisėjui be pateisinamos priežasties neatvykus vykdyti teismo, kuomet savo nebuvimu ar specialiai išėjęs pakenktų kvorumui; žemės teismui nesilaikant registrų ir bylų juose eiliškumo nagrinėjimo tvarkos; paaiškėjęs korupcijos faktams; teisėjui prieš priimant sprendimą ir jį pasirašant išėjęs iš pasitarimo ar ką nors į jį atsivedus; pažeidžiant įstatymus sprendimų vykdymo metu ir kitaip nusižengiant pareigų atlikimo metu, VL, t. 9, p. 418–419. Taip pat. plg. VL, t. 10, p. 276–277.

²⁴⁶ TLS (IV sk., 37 str.) buvo teigiama, jog pilies teismui priėmus su teise prasilenkiantį sprendimą (*jeśliby się od osiadłego urzędzu, co niedojrzeniem na tym urzędzie w sprawie ich poblądziło, a z Statutem by się prawa pospolitego nie zgadzało, y co by się stronie której z krzywda od nich widziało*) bylininkas galėjo kreiptis į vaivadą ar teismo seniūną, o šis pats, arba per paskirtus asmenis, *żałobnikowi sprawiedliwość z urzędem swym uczynić*. Tačiau darbe nagrinėjamu metu apie tokius veiksmus nėra jokių duomenų, matyt, jau buvo įprasta iš karto kreiptis į Tribunolą, skundžiant pačius teisėjus.

²⁴⁷ TLS, IV sk., 40 str.

²⁴⁸ VL, t. 6, p. 241.

²⁴⁹ TLS, IV sk., 3 ir 4 str.

²⁵⁰ J. Łosowski, *Kanceliaria grodzka chełmska od XV do XVIII wieku: studium o urzędzie, dokumentacji, jej formach i roli w życiu społeczeństwa staropolskiego*, Lublin, 2004, p. 127.

lą būtent regentus, ką parodė ir 1779 m. šiame teisme vykęs procesas²⁵¹. Žinoma, kartais drauge buvo šaukiamas ir raštininkas, tačiau teisintis paprastai turėjo būtent regentai²⁵². Be to, pakamario, komisorių ir eksdiviziniame teisme apskritai naudotasi vien regentų paslaugomis, todėl niekas kitas už jų veiklą atsakyti ir negalėjo²⁵³.

Nors niekada Tribunolo kompetencijai nepriskirta teisti kitų, svarbiausių valstybės institucijų (taip pat ir teisminių) pareigūnų, tačiau vėliau į jį šauktinų pareigūnų ratas buvo išplėstas. 1789 m. viduryje seimas priėmė įstatymą, pagal kurį Tribunole turėjo atsakyti LDK civilinių-karo komisijų nariai, kurie apsiimtų spręsti jiems nepriklausančias bylas, *albo nakłady jakie na obywatelów czyniła, lub szczególniej kogo w czym ciążyła, albo siebie samą nierównym rozkładem ochroniła*²⁵⁴. Nuo 1792 m. Tribunole turėjo atsakyti į vad. žiemionių knygą nesėslų bajorą įrašę komisoriai²⁵⁵, taip pat dėl neteisėtų susitarimų apkaltinti seimelių maršalkos ir cenzoriai²⁵⁶. TLS (I sk., 24 str.) dar nurodė į Tribunolą šaukti dėl valdovo pasiuntinio ir kviestinio įžeidimo, sužeidimo ar nužudymo, tačiau tokių atvejų nagrinėjamu metu nepasitaikė.

Bylos dėl Tribunolo saugumo normų pažeidimo. Naujųjų amžių ATR, saugią teismų veiklą turėjo užtikrinti specialūs įstatymai, kurie už teismo darbo metu padarytus nusikaltimus

²⁵¹ Tuomet nagrinėtas ieškiny busiviam Gardino žemės teismo regentui Stanislovui Grabskiui, kuris buvo apkaltintas „nežinia iš kur ir kokiū būdu nesant knygų“ išdavęs išrašą, leidusį LDK etmonui Mykolui Oginskiui pretenduoti į Bžostovskių „tėvoniją“. Nors S. Grabskis teigė, jog į teismą privalu šaukti raštininką, o regentas pats už nieką neatsako, tačiau Tribunolas tokį priekaištą paliko be jokio komentaro, *Replika w obronie y w zastępstwie czczy oraz widymusu w 1766 wydanego dobroci od w. jmcj pana Stanisława Grabskiego regenta ziemskiego y grodzkiego powiatu grodzieńskiego naprzeciw ww. jchmość państwu Bazylemu y Konstancyi z Brzostowskich Kochowskim pułkownikom woysk rossyiskich małżonkom oraz wszystkim do sprawy wchodzącym* (spaud.). Taip pat plg. atvejį, kai Tribunolui paskelbus sprendimą byloje dėl totoriaus Jono Kričinskio skolų, vėliau paaiškėjo, jog iš Kričinskių ieškinio buvo išbraukti dalis pašauktųjų kreditorių. Tuomet bylinėtis su tai padariusiu asmeniu (tuo metu nežinota, kas tą padarė) leista už registrus atsakingam regentui Komarui (LVIA, f. SA, b. 160, l. 309–318), tokiu būdu pripažįstant jo teisinį veiksnumą.

²⁵² Beje, įdomu paminėti 1788 m. rugsėjo 19 d. Tribunolo sprendimą, kuomet sprendžiant, kur privalo atsakyti dėl dokumento suklastojimo apkaltinti Pinsko žemės teismo regentas Juozapas Postupalskis ir jo pavaduotojas Vasilijus Šolomickis buvo nutarta, jog *ex officio zaskarżony, nie gdzie indziej jak tylko w Trybunale*. Tokiu būdu teigta apie išimtinę Tribunolo kompetenciją spręsti ieškinius kanceliarijų darbuotojams, tačiau faktiškai buvo smarkiai prašauta. Mat teisę teisti sau pavaldžius asmenis, remiantis LDK įstatymais, turėjo kiekvienas teismas. Kiek anksčiau, kai Mykolas ir Juozapas Pacai nutarė įrodinėti buvus suklastotais, neva jų tėvo Gorodiškių žydams, Boruchui Ovsejovičiui ir Zelmanui Morduchovičiui, išduotus vekselius 40 tūkst. auks. sumai, bei paprašė skirti teismą, kuris spręstų kaltinimą Minsko pilies teismo kanceliarijos darbuotojams, Tribunolas bylą persiuntė Trakų pilies teismui, ten pat, b. 170, l. 263–266 (1784 m. gegužės 21 d. Tribunolo sprendimas).

²⁵³ Pzv., Valadkavičiai šaukė į Tribunolą Stanislovą Liškevičių, kuris jiems neišdavė pakamario teisme priimto sprendimo byloje dėl ribų, kopijos, ten pat, b. 176, l. 643–645 (1787 m. rugpjūčio 24 d. Tribunolo sprendimas).

²⁵⁴ VL, t. 9, p. 188. 1793 m. įstatymas Tvarkos komisijos narius padarė atskaitingus Policijos komisijai, VL, t. 10, p. 276–277.

²⁵⁵ VL, t. 9, p. 240–241.

²⁵⁶ VL, t. 9, p. 416.

grąsino kelis kartus griežtesnėmis, negu įprastu metu, bausmėmis²⁵⁷. Teisingumo vykdymas buvo ypatinga sritis, susijusi su valdovo teisėmis ir prestižu, todėl ją trikdantys veiksmai privalėjo būti eliminuoti. Tribunolo teisėjų, advokatų, aptarnaujančio personalo ir bylininkų saugumą turėjo užtikrinti teisės norma (vad. *de securitate iudiciorum*), leidžianti Tribunalui teisti visus nusikalstančius teismo darbo vietoje. Teismo jurisdikcija apėmė ne tik teismo pastatą, bet ir visą miestą bei vienos mylios teritoriją aplink jį²⁵⁸, o laiko požiūriu – įsigalio-davo prieš dvi savaites iki Tribunolo posėdžių pradžios ir galiojo dar tiek pat, jam savo darbą baigus. Teismų saugumo normas užtikrinantis įstatymas numatė bausti ne vien už smurtinius veiksmus (užpuolimas, sužeidimas, nužudymas, plėšimas), bet ir už šaunamųjų ginklų (*strzelby, rusznice, harkabuzy, luki, półhaki, broń ognista*) turėjimą²⁵⁹ ar atvykimą su šarvais (*zbroja, pancierz, kaftan zbroyny*)²⁶⁰. Problema slypėjo tame, jog teismo saugumo normas pažeidžiančių veikų sąrašas niekada nebuvo detalizuotas: seimo konstitucijose ir Tribunolo retorikoje dažniausiai vartoti bendro pobūdžio terminai, tokie kaip *ekscsess*, kuris tiesiog reiškė „nusižengimą, nusikaltimą, normų pažeidimą“²⁶¹. XVIII a. II pusėje pastebima tendencija nusižengimą įvardinti abstrakčiu terminu *akcyja*, kuris leido įstatymą pritaikyti daugumai gyvenimo atvejų. Todėl Tribunalas, remdamasis šia norma, sprendė bylas dėl persivilotų tarnų²⁶², ieškinius šuleriams²⁶³ ir kitokius, nedidelę žalą, pridariusius nusikaltimus²⁶⁴.

²⁵⁷ Apie Lenkijos Tribunolo saugumą užtikrinančią įstatymų bazę, žr. A. Lityński, Zabezpieczenie Trybunału Koronnego w polskim prawie karnym (na tle prawokarnej ochrony innych sądów prwawa polskiego), 400-lecie utworzenia Trybunału Koronnego w Lublinie. *Materiały z sesji naukowej z dnia 20 XI 1978 r.*, red. H. Groszyk, Lublin, 1982, p. 7–24; to paties, Prawokarna ochrona Trybunału Koronnego, *Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza*, Warszawa–Poznań, 1979, t. XIII, sąs. 1, p. 101–113.

²⁵⁸ *Tribunolo nuostatai*, 9 ir 10 str.

²⁵⁹ Teismo darbo vietoje buvo leidžiama nešiotis tik kertamuosius (*miecz, kord, szabla, szpada*) ginklus, *ten pat*, 10 str.; VL, t. 2, p. 402; t. 3, p. 8. Už įstatymo nesilaikymą grėsė dvylikos kapų gr. bauda, o TLS (I sk., 10 str.) dar pridėjo galimybę vietoj baudos skirti dvylikos savaičių kalėjimo bausmę.

²⁶⁰ VL, t. 7, p. 89.

²⁶¹ S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, Warszawa, 1807, t. 1, p. 621.

²⁶² Pvz., 1768 m. kovo 21 d. spęsta dėl Juozapo Prancevičiaus, kuris „pasisavino“ Tribunolo regento Antano Piotucho „pajuką“ Simoną Kopačevskį (LVIA, f. SA, b. 142, l. 508–509); 1765 m. rugsėjo 23 d. nagrinėta byla tarp Tribunolo Vėliavos ir Livonijos kašteliono Juozapo Hilzeno, kuris tų pat metų liepos mėn. į savo valdas išsivežė šio kariuomenės dalinio būgnininką (b. 516, l. 302–303); 1772 m. birželio 11 d. nagrinėtas Rečicos stalininko Kazimiero Zenkavičiaus kaltinimas Juozapui Jasinkiui persiviliojus „pajuką“ Kazimierą, kuris pabėgo, pasiėmęs su savimi drabužių bei dežutę su dokumentais ir pinigais (b. 524, l. 613–14).

²⁶³ Tribunalas 1774 m. rugsėjo 27 d. nutarė nagrinėti Ignoto Kvintos ir Antano Romanovskio kaltinimus Martynui Čaplicui ir Rogoskiui išlošus 33 raud. auks. pažymėtomis kortomis, kaip su asmenimis *grą swywnolnie bawięcemi się*, LVIA, f. SA, b. 677, l. 50v. Vilniaus burmistras Jurgis Mohulskis buvo padėjęs Vilniaus karmelitų vienuolyne kelis šimtus raud. auks., kurie turėjo būti iškeisti į talerius, tačiau dalį sumos (94 raud. auks.) karmelitas kunigas Albertas Grabovskis pralošė kortomis Juozapui Rosinskiui. Tribunalas įpareigojo karmelitus grąžinti jiems patikėtą pinigų sumą ir dar papildomai sumokėti miestiečiui 36 raud. auks už patirtas teismines išlaidas. Tirti kunigo Grabovskio kaltinimą Rosinskiui *o grę podstepną*, 1779 m. sausio 21 d. sprendimu turėjo du Tribunolo teisėjai, b. 159, l. 663–668v.

²⁶⁴ Pvz., Tribunalo teisėjai turėjo atlikti tyrimą ir spręsti Vilniaus miestiečio Jono Kohdano ieškinį Laury-nui Dainauskui, kuris tarpininkavo skolinant pinigus valdovo šambelionui Buinickiui. Kohdanui kaip įkaitas buvo parodyta sidabrinųjų indų pripildyta skrynja, tačiau nešant kreditoriui ji buvo pakeista kita, kurioje buvo menkaverčiai daiktai ir *trzy szmaty cegły*, ten pat, b. 165, l. 1171–1172; b. 169, l. 755–757

Apskritai bylų dėl Tribunolo saugumo normų nagrinėjimo praktika buvo gana paradoksali. Nesant griežtų taisyklių nutarimas nagrinėti bylą, taip ją kvalifikuojant, priklausė nuo subjektyvios teismo nuomonės, o ne nuo faktinių aplinkybių. Pvz., kai 1786 m. kovo 16 d. Vilniaus kanauninkas Ignatas Klimovskis paprašė teisti tarną Ignatą Lorentavičių, kuris pabėgo iš Adutiškio neatsiskaitęs už tarnybą ir pasiėmęs pinigus, o prašymo pateikimo metu buvo Vilniuje, Tribunolas nutarė, jog *akcya* atsitiko dvidešimt mylių nuo Vilniaus, todėl bylos įrašyti į taktinį registrą neleido²⁶⁵. Tačiau kai 1792 m. kovo 22 d. Starodubo vėliavininkas Mykolas Radziševskis apkaltino savo tarną Joną Stankevičių *o niezdanie kalkulacyi z handlu splanowego* ir paprašė jį teisti kaip *tu w mieście Wilnie, pod bezpieczeństwem sądzącego się Trybunału, tułającego się*, teismas jo prašymą patenkinio²⁶⁶. Taigi vienu atveju pabėgusio, su ponu neatsiskaičiusio tarno buvimas Tribunolo darbo vietoje buvo pagrindas jį teisti kaip ramybės drumstėją, o kitu analogišku atveju – nebuvo. Todėl sunku išskirti aiškesnes tendencijas – nors daugumoje atvejų Tribunolas tokius teikimus apsiimdavo spręsti, tačiau retsykais (be platesnių paaiškinimų) bylininkus iš karto nukreipdavo į pilies teismą arba baigiantis teismo kadencijai šiam persiūsdavo neišspręstas, tokios rūšies bylas²⁶⁷.

Smulkių nusikaltimų tyrimas atėmė daug vertingo Tribunolo darbo laiko. Ši problema buvo susijusi ne tik su plačiu įstatymo taikymu, bet ir pirmos instancijos teismų veiklos specifika. Kadangi pastarieji dirbo ne daugiau kaip šešiolika savaičių per metus, todėl galimybės operatyviai spręsti baudžiamųjų nusikaltimų beveik nebuvo. Penkis mėnesius mieste (Vilniuje ir pakaitomis Naugarduke bei Minske, o nuo 1775 – Gardine) dirbęs Tribunolas tiesiog masino bajorus į jį kreiptis. Šią problemą iš dalies sprendė 1789 m. gegužės mėn. seime priimtas nutarimas, leidęs LDK pilies teismams bet kuriuo metu susurinkti spręsti bylų – dėl kurstymo maištauti, pasikėsinimų nužudyti, nužudymų, plėšimų, padegimų, smurtavimo namuose ir kelyje²⁶⁸. Ir iš tikrųjų, paskutiniaisiais savo veiklos metais bylas dėl vagysčių ir kortavimo Tribunolas vis dažniau persiūsdavo spręsti kitoms institucijoms – civilinėms-karo komisijoms, pilies ir magistrato teismams²⁶⁹. Tačiau esmines permainas jau numatė tik 1792 m. seimo priimtas įstatymas, bylas dėl nusikaltimų mieste, kuriame dirbtų Tribunolas, pavedęs išimtinai žemės teismų jurisdikcijai²⁷⁰. Tuo tarpu Tribunolui leista spręsti tik pačiuose teismo rūmuose įvykdytus nusikaltimus. Tai, kad įstatymas iš tikrųjų veikė, parodo pavyzdys iš paskutinės Tribunolo kadencijos – kuomet 1792 m. gegužės 24 d. instigatorius paprašė nagrinėti skundą dėl Jelenskių namuose

²⁶⁵ Ten pat, b. 712, l. 47v–48.

²⁶⁶ Ten pat, b. 729, l. 76-v. Taip pat 1772 m. balandžio 11 d. – sprendžiant ar tokiai kategorijai priklauso kaltinimas dėl Slabadų kaimo pavaldinių sumušimo, Tribunolo teisėjų balsai pasiskirstė po lygiai, ten pat, b. 674, l. 18v.

²⁶⁷ Ten pat, b. 140, l. 684–685v.

²⁶⁸ VL, t. 9, p. 75, 96–97. Plg. LVIA, f. SA, b. 729, l. 5v (1791 m. gruodžio 2 d. Tribunolo leidimas, kad byla dėl Tado Vidzickio nužudymo spręstų, specialiai tam susurinkęs, Vilniaus pilies teismas).

²⁶⁹ LVIA, f. SA, b. 724, l. 74-v, 79v-80; b. 726, l. 83.

²⁷⁰ VL, t. 9, p. 416. Įstatymas paliko galioti ir 1789 m. nuostatą, t. y. nusikaltimui įvykus žemės teismo nedarbo metu šis privalėjo rinktis į neilginį posėdį, ten pat.

Breslaujos pavieto deputatui A. Kvintai padarytos skriaudos, Tribunolas konstatavęs, jog veika įvyko ne teismo rūmuose, nuo bylos atsiribojo²⁷¹.

Tačiau problema slypėjo ir kitur. Nors teismas turėjo teisę spręsti tik jo darbo metu įvykdytus nusikaltimus, tačiau neretai atsitikdavo, jog konkretus nusikaltimo epizodas tapdavo pretekstu Tribunolui išnagrinėti visą konfliktą, net jei jis tuo metu būdavo nagrinėjamas kitame teisme. Pvz., 1769 m. į Tribunolą kreipėsi karališkasis gydytojas Mykolas Klocas (Klotz), kuris skundė Pežarskius (uošvę Oną ir svainį Boguslavą) jį įžeidinėjus ir grasinus mirtimi, dėl ko jis negali susikoncentruoti ties savo profesinėmis pareigomis. Nors Pežarskiai buvo iškėlę ieškinį gydytojui Vilniaus pilies teisme (ten jį kaltino tinkamai nepasirūpinus savo neščia žmona, kuri gimdymo metu mirė), tačiau bylos ėmėsi Tribunolas, kurio teisėjai, atlikę tyrimą, išteisino M. Klocą dėl Pežarskytės mirties, o motinai ir sūnui skyrė piniginę ir kalėjimo bausmę²⁷². Panašiai Tribunole atsidurdavo jam nepriklausančių, pirmoje instancijoje neišspręstų bylų ar be eilės nagrinėjamų apeliacijų, bylininkams kaip pretekstu pasinaudojus viešu išplūdumu, įžeidimu ar grąšinimu²⁷³. Kadangi bylos dėl teismo saugumo normų pažeidimo turėjo būti sprendžiamos ypatingos skubos tvarka, todėl taip proceso dalyvis sutaupydavo savo laiko ir pinigų.

Bylos dėl skolų. Istoriografijoje neatkreiptas dėmesys į tai, jog jau nuo XVII a. Tribunolas, kaip pirmos instancijos teismas, sprendė bylas dėl skolinių įsipareigojimų²⁷⁴. Kadangi nemokūs skolininkai dažnai siekdavo užvilkti skolos grąžinimo terminą – nepagrįstai apeliuodavo dėl pirmos instancijos teismo sprendimo, nepasirodydavo šaukiami į teismą ir kt., todėl kreditoriams labiau apsimokėjo (finansine ir laiko prasme) iš karto kreiptis į aukštesnės instancijos teismus. Dėl to skolarai paprastai buvo pasirašomi su sąlyga, jog skolos negrąžinimo numatytu terminu atveju skolininkas atsakys bet kuriame LDK teisme (*in omni subsello, ex vi inscripti ubi quinarium locorum*); kartais sutartyje vardinti ir konkretūs teismai – Vyriausiasis, Dvasinis arba Išdo – Tribunolai. Tokiu būdu skolininkas atsisakydavo savo teisės naudotis įprastais bylai teismais: bajoras dažniausiai – savo teisės bylinėtis žemės arba pilies teisme pagal turimo nekilnojamojo turto vietą (*ubi bona consistunt*)²⁷⁵, o kitų luomų ir grupių asmenys principo – *actor sequitor forum rei*.

²⁷¹ LVIA, f. SA, b. 731, l. 9. Tokia pat nuostata išliko ir 1793 m. įstatyme.

²⁷² LVIA, f. SA, b. 144, l. 843-v, 884–885.

²⁷³ Pvz., remdamasis aptariama norma Tribunolas nagrinėjo Vilniaus pirklių Karolio Švarco ir Ambraziejaus Lintnero ieškinį Rusijos kariuomenės kapitonui Ernestui Henrikui Feličiui, kuris paėmęs prekių už 26 raud. auks, vėliau atsisakė mokėti ir dar grąšino. Karininkas buvo priverstas teisme padėti keturias *dewiski*, lygias 14 raud. auks. sumai, o likusius pinigus buvo įpareigotas sumokėti iki gruodžio 31 d., ten pat, b. 169, l. 541–544; 1779 m. pradžioje Eljui Paškevičiui pavyko išrūpinti, kad būtų sprendžiama apeliacija dėl 1777 m. liepos 3 d. Ašmenos žemės teismo, tuo pagrindu, kad Martynas Kaminskis jį 1778 m. gruodžio 12 d. einantį iš Tribunolo *zelżywymy słowy atakował, pochwałką niedopuszczenia nigdy do ukończenia sprawy odgrązał, do bicia porywał, potnącał*, b. 159, l. 691–694v (1779 m. vasario 1 d. Tribunolo sprendimas).

²⁷⁴ Tokias bylas buvus nagrinėtas Tribunole mini 1601 m. įstatymas (VL, t. 2, p. 391), 1648 ir 1698–1726 m. Tribunolo ordinacijos (žr. šaltinių sąrašą) bei 1726 m. Seimo konstitucija (VL, t. 6, p. 238).

²⁷⁵ Pagal 1766 m. įstatymą, žemesniuose teismuose bylas dėl skolų leista spręsti ne tik pagal skolininko nekilnojamojo turto vietą, bet ir ten, kur skolininkas pasizadėjo skolą grąžinti, VL, t. 7, p. 236.

Vienok tokia praktika buvo prieštaringa. Iš vienos pusės LDK teisė (TLS, IV sk., 44 str.) leido šaliai atsakyti jai teisingo teismo, iš kitos – tokios kategorijos bylos galėjo būti nenumatytos teismo nuostatuose, tokiu būdu pažeidžiant kompetencijos principą²⁷⁶. Teisiškai reglamentuoti šį klausimą imtasi 1764 m. konvokaciniame seime – tuomet pirmoje instancijoje nespręstas (*ex crude citatione*) bylas dėl skolų *między żyjącymi osobami*²⁷⁷ leista nagrinėti Vyriausiajame²⁷⁸, Dvasiniame bei Išdo Tribunoluose²⁷⁹. 1776 m. žengta dar toliau: Seimui nutarus vienu procentu apmokestinti skolinamas pinigų sumas, naują mokesť valstybei mokėti įpareigotiems kreditoriams leista šaukti skolininkus į bet kurį LDK teismą²⁸⁰. Toks sprendimas sulaukė prieštarų vertinimų – dalis bajorijos šią nuostatą griežtai sukritikavo, dėl jos išaiškinimo ne kartą kreiptasi į Nuolatinę tarybą. Kai 1785 m. Vilniaus žemės teismo teisėjas Kaminskis Nuolatinės Tarybos užklausė, ar 1780 m. panaikinus iš skolinamų sumų valstybės renkamą mokesť, *forum ubi quinarum* principas liko galioti, sulaukė neigiamo atsakymo bei nurodymo vadovautis ankstesniais įstatymais²⁸¹. Tačiau tokia rezoliucija buvo užprotestuota 1786 m. Seime, o dauguma pasiuntinių pasisakė už tolesnį 1776 m. įstatymo galiojimą. Brastos vaivada Jonas Ziberkas, remdamasis teisiniais argumentais, įrodinėjo, jog kreditoriaus teisė šaukti skolininką į bet kurį LDK teismą nėra panaikinta – to Nuolatinė taryba nekonstatuoja savo ankstesnėse rezoliucijose, klaidingai interpretuoja įstatymą, o pati *forum ubi quinarum* nuostata atitinkanti TLS normas. Be to, pati rezoliucija esanti neteisėta, nes užginčija nuo 1780 m. paskelbtų sprendimų teisėtumą, o tą gali daryti tik seimas²⁸². Tokiai pozicijai seimo pa-

²⁷⁶ 1764 m. įstatyme minėta, jog įsipareigojimas atsakyti bet kuriame teisme *porządek spraw y sądów miesza*, VL, t. 7, p. 88.

²⁷⁷ Nėra abejonės, jog įstatymas turėjo omenyje tuos atvejus, kuomet gyvas būtų tiek skolininkas, tiek kreditorius (taip pat plg. 1766 m. konstitucijoje pavartotą lotynišką frazę *inter viventes personas*, VL, t. 7, p. 236). Nors taip įstatymą daugumoje atvejų vertino ir Tribunolas, tačiau teisminėje praktikoje ši nuostata sulaukė skirtingų interpretacijų. Štai, 1771 m. Tribunolas sutiko spręsti į obligų registrą įrašytą apeliaciją dėl Kauno žemės teismo sprendimo, ginče tarp Kauno tarėjo Augusto Henriko Defeno ir Juozo Meištaivičiaus našlės, *jako w pretensyjach do kart i różnych inskrypcyj pro liquido debito żyjącej osobie (danych)*” (LVIA, f. SA, b. 148, l. 787–788, taip pat žr. b. 143, l. 314–319). Pasitaikė ir priešingos situacijos, kuomet Tribunolas sutikdavo nagrinėti ieškinį dėl skolos, kuomet kreditorius jau buvo miręs – *za obligiem od żyjących osób*, plg. b. 142, l. 433–434; b. 143, l. 348.

²⁷⁸ Tiesa, bent iš pradžių skolininkai gana aktyviai ginčijo Tribunolo teisę svarstyti prieš juos nukreiptus ieškinius. Štai, vienas pirmųjų tokios bylos nagrinėjimo atvejų, kai Tribunolo regentas M. Janavičius iškėlė ieškinį Jurgiui Kšivoblockiui dėl tūkstančio timpų skolos, šis pareiškė *de exceptioni fori*. Tačiau teismas jo priekaištą atmetė, LVIA, f. SA, b. 516, l. 68–69 (1765 m. birželio 26 d. Tribunolo sprendimas).

²⁷⁹ VL, t. 7, p. 88. Kiek vėliau įkūrtos Išdo komisijos tuo metu dar nebuvo. Tiesa, atrodo, jog įstatymas galiojo tik tais atvejais, kuomet tokia nuostata buvo įrašyta sutartyje. Tokią šio įstatymo interpretaciją sutinkame Tribunolui sprendžiant bylą dėl Stanislovo Kukevičiaus Antanui Tiškevičiui išduoto skolarasčio, ten pat, b. 138, l. 379v (1766 m. balandžio 9 d. Tribunolo sprendimas).

²⁸⁰ *dla przyspieszenia satysfakcyi in forio ubi quinaro w Wielkim Księstwie Litewskim, bez żadnych zgoła dylacyi, obmów i ekscepcyi*, VL, t. 8, p. 566. Įstatymas neapėmė trumpam laikotarpiui (*na kilka i kilkanaście niedziel*) skolinamas, taip pat tūkstantį auks. neviršijančias sumas, ten pat.

²⁸¹ LVIA, f. SA, b. 172, l. 179–180v (1785 m. rugpjūčio 19 d. Nuolatinės tarybos rezoliucija)

²⁸² *Zbiór mów, głosów, przymówień, manifestów, remanifestów etc. mianych na seymie roku 1786*, tom II, Warszawa, 1787, p. 635–643.

siuntiniai pritarė – Nuolatinės tarybos rezoliucija buvo panaikinta²⁸³, o bylos dėl skolų ir toliau nagrinėtos LDK Vyriausiam Tribūnole ir kituose teismuose.

Leidimas iš karto kreiptis į LDK Vyriausiąjį Tribūną dėl nesumokėtų skolų, XVIII a. II pusės bandymų gerinti šio teismo funkcionavimo efektyvumą šviesoje, atrodo gana paradoksaliai. Viena vertus, kaip jau sakėta, 1764 m. įstatymas uždraudė apeliuoti dėl bylų, kai bylinėjamosi dėl mažesnio nei 500 auks. vertės turto. Kita vertus, šis principas nebuvo taikomas pirmą kartą sprendžiamoms bylos, todėl Tribūnolas dažnai turėjo spręsti ginčus dėl kelių šimtų auksinų nesiekusių skolų (tiesa, skolininkui teismą ilgiau ignoruojant jos galėjo padidėti keleriojai). Be to, kai kuriuos ginčus buvo sunku įvertinti piniginiu požiūriu, pasitaikė ir akivaizdžių piktnaudžiavimų²⁸⁴. Problemą iš esmės imtasi spręsti jau tik Ketverių metų seime – tuomet siekiant efektyvinti Tribūnolą veiklą, nutarta, jog visos bylos dėl skolų bus sprendžiamos tik žemesniuose teismuose, o apeliuoti dėl jų bus draudžiama²⁸⁵.

Kreipimaisi dėl teismo bylai nagrinėti paskyrimo. 1764 m. LDK Tribūnolą kompetenciją detalizavusi konstitucija leido į šį teismą kreiptis ir tuomet, kai bylinėjantis dėl įvairiuose pavietuose išsidėčiusio nekilnojamojo turto (pvz., po turto savininko mirties ar dėl kraičio) bylos šalys nesutartų dėl jų ginčą turinčio spręsti teismo²⁸⁶. Tokiais atvejais Tribūnolas, nesigilindamas į pačią bylą (*nie wchodząc in cognitionem negotii*), turėjo ją persiųsti spręsti tam žemesniam teismui, kurio administraciniam pavaldumui teko dauguma ginčo objektu tapusių valdų (*większość dóbr*)²⁸⁷. Ši trumpai ir kazuistiškai suformuluota teisės norma faktiškai atvėrė kelią į Tribūną ištaisai bylų rūšiai, kuri vėliau įgavo kreipimusi *pro determinatione fori* vardą. Mat, problemų, susijusių su teismo pasirinkimu, kildavo ne tik bylose dėl paveldėjimo. Analizuojamu laikotarpiu ypač dažni buvo atvejai, kai vieną bylą sprendė keli tos pačios, ar net skirtingos, instancijos teismai. Kreiptis į skirtingas institucijas bylininkus skatino įvairios priežastys: žemesniųjų teismų veiklos krizė, menamas ir tikras teisėjų šališkumas, „palankesnio“ teismo ieškojimas, taip pat siekis, kad priešinga pusė patirtų kuo didesnių nuostolių (išlaidos pragyvenimui ir kelionei didėjo pasirinkus teritoriškai toliau esantį teismą)²⁸⁸. Tokiais atvejais Tribūnolas, kaip aukš-

²⁸³ VL, t. 9, p. 34.

²⁸⁴ Iš 1779 m. Nuolatinės Tarybos rezoliucijos sužinome, jog siekiamos viršyti penkių šimtų auksinų sumą šalys į ginčo objektą įskaičiuodavo ir pinigines bausmes bei teismimes išlaidas, o tokias apeliacijas teismai priimdavo, *Zbiór rezolucyi*, cz. II, 1784, l. 269–270, nr. 71.

²⁸⁵ VL, t. 9, p. 392, 416, 419–420. Analogiškai ir 1793 m. Gardino Seime, VL, t. 10, p. 276–277 (pirmos instancijos teismams turėjo būti grąžintos net ir Vyriausiam Tribūnolui jau pradėtos spręsti bylos).

²⁸⁶ VL, t. 7, p. 173 (kreiptis galėjo bet kuri suinteresuota bylos šalis, įteikusi šaukimus kitiems bylininkams).

²⁸⁷ 1793 m. įstatymdaviai pakartojo, jog bylose dėl įvairiuose pavietuose esančių valdų teismas nesigilins į bylos dokumentus, bet įvertinęs valdų išsidėstymą persiųs ginčą spręsti *do sądu obojętnego bez zadnych reguł*, VL, t. 10, p. 276–277. Tiesa, teisėjams leista atsižvelgti į šalies argumentus dėl konkretaus teismo neskyrimo. Beje, ten pat buvo numatyta, jog ginčytinoms valdoms išsidėčius skirtinguose tos pačios vaivadijos pavietuose, byla automatiškai tektų būtent vaivadijos statusą turinčio pavieto, žemės teismui.

²⁸⁸ Bylininkai Tribūnole minėjo ir kitus argumentus, pvz., Rozalija Sadlucka pašaukė į Tribūną savo brolių Mozyriaus išdininką Liudviką Iliničių dėl mirusių tėvų turto, buvusio keliuose pavietuose. Moteris nenorėjo, kad bylą spręstų Naugarduko žemės teismas, nes brolis esą buvo susigiminiavęs su jame dirbusiais advokatais, be to būdama vargšė moteris ir gyvendama Vilniuje neturi galimybės ten nuvykti (*biedna żyjąc tam piechotą išć nie ma zręczności*), LVIA, f. SA, b. 518, l. 220–221 (1777 m. kovo 22 d. Tribūnolą sprendimas).

čiausias bajoriškas teismas, natūraliai tapdavo bylos teisingumo ginčus išsprendžiančiu teismu, nors įstatymuose ši funkcija menkai teatsispindėjo²⁸⁹. Be to, praktiniame gyvenime susiklostydavo pačių įvairiausių situacijų, kurių įstatymai nebuvo aiškiai apibrėžę, pvz., bylinėjantis su vietos pilies teismo pareigūnais bylose o *akcje sejmikowe*, bylose dėl ribų su vietos pakamariu²⁹⁰ ir t.t. Kuomet LDK kancleris Aleksandras Sapiega sužinojo, jog įvairūs asmenys (Stanislovas Eidziatovičius, Žemaitijos stabybininkas Antanas Berberijus) disponuoja Sapiegų archyve buvusių dokumentų „skryniomis“, pašaukė juos į Tribunolą, nes nežinojo, kuris teismas turėtų nustatyti, koku būdu dokumentai atsidūrė pašalinių asmenų rankose²⁹¹. Laikui bėgant, apskritai susiklostė paprotys į Tribunolą kreiptis visais atvejais, kuomet galėjo iškilti neaiškumų dėl teismų kompetencijos, tikro ar menamo teisėjų šališkumo (beje, bylininkams reikalaujant paskirti skirtingus teismus Tribunolas, vengdamas galimo šališkumo, paprastai bylą persiųsdavo prašymuose neminėtam, trečiam, teismui). Štai kunigas Ksaveras Zubovskis pareiškęs pretenzijas Liubavo seniūnui Povilui Lenskiui dėl pavaldinių, žemių ir avilių pasisavinimo, riboženklių sunaikinimo, į Tribunolą jį pašaukė *dla uławwienia sporów w sądzie mniejszym de foro być mogącym* (dvasininko valdos buvo išsidėsčiusios Oršos pav. ir Minsko vaiv. teritorijoje – A.S.), *a per consequens mieć chcąc fixe determinatum forum na całą sprawę o wszystko*²⁹². Tokia praktika tapo tokia įprasta, kad netgi atsirado sąvoka – *ante determinationem* (t. y. prieš Tribunolui nusprendžiant, kur byla turi būti nagrinėjama) priimti žemesnių teismų sprendimai, kurie laikyti nelegitimiais²⁹³. Todėl faktiškai TLS norma, skelbusi, kad privalu bylinėtis ten, kur pirmiausiai buvo pašaukta, neteko savo reikšmės²⁹⁴. Devintajame dešimtmetyje kreipimusi į Tribunolą skaičius jau tapo toks didelis, kad pribrendo būtinybė tokioms byloms paskirti atskirą registrą – 1784 m. seimas jas nurodė įrašinėti į naują, remisiniu pavadintą registrą. Tas pats įstatymas į Tribunolą leido kreiptis ir prašant skirti ribų teismą bei pirmos instancijos teisme nesant kvorumo bylai išspręsti (įstatyme buvo paminėta tik viena aplinkybė – artimas teisėjų santykis su nagrinėjama byla)²⁹⁵.

Bene daugiausiai rūpesčių kėlė žemesniųjų teismų organizacinės problemos. Masiškai į Tribunolą kreiptasi po Žemaitijos seniūno mirties 1781–1783 m., kai neveikė vietos pilies teismai. Tuomet prašyta prašnt užtikrinti galimybę operatyviai nagrinėti smurtinius nusikaltimus ir pasipriešinimo vietos pilies teismų sprendimų vykdymui atvejus²⁹⁶.

²⁸⁹ Plg. VL, t. 7, p. 172; t. 9, p. 21–22.

²⁹⁰ LVIA, f. SA, b. 170, l. 392–393v, 609–611v.

²⁹¹ Ten pat, b. 172, l. 245–250 (1785 m. gegužės 10 d. Tribunolo sprendimas).

²⁹² Ten pat, b. 165, l. 893–94 (1782 m. sausio 29 d. Tribunolo sprendimas).

²⁹³ Plg. ten pat, b. 166, l. 717–722v.

²⁹⁴ Iki tol buvo plačiai paplitusi praktika imtis veiksmų, susirandant bylinėjimuisi sau palankesnę teismą, pvz., užpuolant priešininko valdą tame paviete, o vėliau reikalaujant vietos teisme spręsti ir kitus tarpusavio ieškinius.

²⁹⁵ VL, t. 9, p. 21–22. Analogiškos nuostatos išliko ir 1792 įstatyme, žr. VL, t. 9, p. 417.

²⁹⁶ Beje, nedarbančių pilies teismų funkcijas tuo metu iš dalies perėmė vietos žemės teismai. Kai mirus Žemaitijos seniūnui Žemaitijos rotmistras Tadas Kosakovskis kreipėsi į Tribunolą prašydamas paskirti teismą, kuris spręstų kaltinimus Uvainiams dėl Blinstrubiškių valdos puldinėjimo paaiškėjo, jog byla Žemaitijos žemės teismas perdavė spręsti „specialiam tijūno teismui“, todėl kito teismo Tribunolas paskirti nesutiko, LVIA, f. SA, b. 165, l. 718–719.

Taip pat susilaukta daug skundų dėl teismo pareigūnų, paskirtų atlikti tyrimą, dalyvauti eksdivizijos ar komisorių teismuose. Valdovo leitenantas Boguslovas Danielis Riomeris skundėsi negalintis sulaukti 1780 m. balandžio 10 d. Tribunolo sprendimu skirto maršalkos teismo, nes jos pirmininku paskelbtas Upytės maršalka Straševičius gyvena Lenkijoje žmonos valdose (Ovručo paviete)²⁹⁷. Ruščicova negalėjo sulaukti 1777 m. sausio 29 d. Tribunolo sprendimu paskirtos komisijos atlikti tyrimą, nes vienas iš paskirtų pareigūnų jau negalėjo dirbti dėl garbingo amžiaus, o kitas dėl interesų suderinimo problemų (buvo procesinio priešininko kaimynas)²⁹⁸. Apskritai teismų pareigūnų gyvenimo ritmas būdavo gana įtemptas. Įstatymu numatytu metu jie turėdavo nagrinėti bylas, o kitu metu atlikti kitus procesinius veiksmus: atlikti tyrimus, vykdyti teismo sprendimus ir t.t. Tokie pareigūnai neretai būdavo renkami LDK Vyriausiojo Tribunolo teisėjais ir Seimo pasiuntiniais ir tai bylininkams kėlė papildomų rūpesčių. Ypač daug problemų kilo dėl pakamarių ir komisorių, kuriuos bylininkams dažnai tekdavo tiesiog įkalbinėti atlikti pavestas pareigas. Pvz., 1778 m. birželio 23 d. Tribunolas nurodė nustatyti Naujojo Pabalovo valdų Rečicos pav. ribas, tačiau kai paskirtas pakamaris to padaryti nesugebėjo, vėl kreiptasi į Tribunolą, kuris 1780 m. birželio 27 d. tą patį veiksma nurodė atlikti Mozoriaus pakamariui Jelenskiui. Kaip teisme skundėsi broliai Dominykas ir Pranciškus Malinovskiai, Jelenskis daug kartų buvo įkalbinėjamas vykdyti teismo sprendimą, tačiau vis atsisakydavo, o 1788 m. apskritai buvo išrinktas į Seimą. Tokiu būdu 1789 m. rugsėjo 25 d. Tribunolas turėjo trečią kartą skirti valdos ribas nustatysiantį asmenį – šį kartą tas buvo pavesta atlikti Rečicos pakamariui Stanislovui Valavičiui²⁹⁹. Panašiai buvo su komisoriais – nors tokia teisme užteko trijų teisėjų, o Tribunolas jų paskirdavo daugiau (iki šešių asmenų, kad po lygiai atstovautų kiekvieną iš proceso šalių), dažnai jų pritrūkdavo kai kuriems mirus, atsisakius teisminių pareigų ar būti komisoriumi, bei užėmus Tribunolo teisėjo postą. Kreipimuisi į Tribunolą nulemdavo ir neteisėti komisorių ar pačių bylininkų veiksmai. Paprastai Tribunolas į tokius prašymus atsižvelgdavo ir įvykdėdavo pakeitimus.

Sprendimus vykdyti nurodytu metu trukdė ir kitos aplinkybės. 1767 m. vasario 16 d. Tribunolo sprendimas skelbė, kad *ograniczenie dóbr probostwa szydlowskiego* atliks Didžiųjų Dirvėnų tijųnas Tadas Bilevičius, tačiau nerukus *w kraju zaszło zamieszanie*, o vėliau paskirtasis pareigūnas tapo Mstislavlio kaštelionu, vėl teko kreiptis į teismą, kuris 1785 m. tą patį darbą pavedė atlikti Tendžiogalos tijųnui Tadui Jagminui³⁰⁰. 1776 m. gegužės 17 d. Bogrimovo seniūnas Antanas Oskirka išvėrė Sianoženckius iš jų valdos Rečicoje. Šie kreipėsi į Tribunolą, kuris 1776 m. liepos 30 d. sprendimu nurodė atlikti tyrimą, tačiau dėl prastos ieškovų turtinės padėties ir pareigybes keičiančių urėdų, to padaryti vis nepavykdavo. 1782 m. birželio 6 d. Sianoženckiai vėl kreipėsi į Tribunolą, prašydami

²⁹⁷ Ten pat, b. 165, l. 1041–1042. Tribunolas prašymo pakeisti teismo sudėtį nepatenkino, nes Riomeris nepateikė įrodymų *czynionej rekwizycyi*.

²⁹⁸ Ten pat, b. 170, l. 267–268.

²⁹⁹ Ten pat, b. 180, l. 452–453v.

³⁰⁰ Ten pat, b. 171, l. 493–494.

skirti kitus pareigūnus, bet daliai paskirtųjų mirus, o kai kuriems atsisakius teisminių pareigų, bylininkai trečią kartą turėjo kreiptis su tuo pačiu prašymu 1789 m.³⁰¹

Reikia pažymėti, jog kartais galimybėmis kreiptis į Tribunolą buvo piktnaudžiaujama. Tokių pavyzdžių netrūksta. Pvz., pretenzijų Astravo valdai (Vitebsko pav.) turėję asmenys (Lenkijos dvaro maršalka Ježis Mnišekas, Dombrovskiai ir Vasilevskiai), susitarę, pašaukė vienas kitą į Tribunolą, kuris 1765 m. gegužės 20 d. sprendimu sutiko, kad bylą spręstų Polocko žemės teismas. Be to, sprendime buvo įrašytas leidimas į šį teismą pašaukti ir kitus su byla susijusius asmenis. Tačiau vėliau paaiškėjo, jog valdos savininkai Liudvikas ir Leonardas Pociejai specialiai nebuvo šaukiami į Tribunolą, o pagrindo perduoti bylą dėl viename paviete išsidėsčiusių valdų, kitos vaivadijos teismui – nebuvo³⁰². Kai kurie šaukė į Tribunolą siekdami vilkinti teismo procesą, tuo metu toliau pelnytis iš ginčo objektu buvusio turto arba pridaryti kuo daugiau finansinių nuostolių priešininkui. Štai 1785 m. į Tribunolą buvo šaukiamas Strielsko valdos Mozyriaus pav. valdytojas LDK lauko sargybinkas Jonas Oskirka. Šiam atvykus į teismą Martynas Narkevičius ieškinį iš registrų knygos išbraukė (neva nebuvo įsitikinęs, ar pašaukė visus bylos dalyvius), tačiau netrukus ir vėl įteikė šaukimą. J. Oskirka buvo priverstas dar kartą vykti į Gardiną, kur paaiškėjo, jog pretenzijos buvo keliamos dėl valdų, esančių viename Mozyriaus paviete, taigi pagrindo keiptis į Tribunolą apskritai nebuvo³⁰³.

Kaip minėta, praktikoje į Tribunolą buvo kreipiamasi daugeliu atvejų ir paprastai tokius prašymus teismas nagrinėjo. Tačiau kartais laikantis įstatymų raidės, spręsti šalių prašymus, ir ypač įrašytus į taktinį registrą, teismas deklaratyviai atsisakydavo. Pvz., 1779 m. Kalesninkų karmelitų vienuoliai į Tribunolą pašaukė Lydos pilies teismo teisėją Kazimierą Nanevičių³⁰⁴. Ginčas kilo dėl pavaldinių Doviatių, kuriuos atsakovas pavadinęs bajorais 1779 m. sausio 4 d. išsivedė iš Kalesninkų kaimo į savo valdą Beliūnus (Bieluńce). Ieškovai į Tribunolą kreipėsi prašydami paskirti bylą nagrinėsiantį teismą, nes nenorėjo, kad ją spręstų Lydos pilies teismas. Tačiau atsakovas tokį prašymą, kaip nenumatytą įstatymuose, užginčijo. Ir iš tikrųjų, Tribunolo sprendime buvo nurodyta, jog į šį teismą 1764 m. konstitucija leido kreiptis kai ginčijamos valdos, buvo išsidėsčiusios skirtinguose pavietuose, o nagrinėjamas atvejis toks nėra, todėl ir ieškinyis yra netinkamas. Panašiai, kai į Tribunolą kreipėsi Oršos paseniūnis Fabijonas Kašicas, kuris nenorėjo, kad jį už Kazimiero Kašico nužudymą teistų Naugarduko žemės teismas, buvo pareikšta, jog 1764 m. įstatymas, leidžia kreiptis tik bylose dėl paveldėjimo, kai nekilnojas turtas yra keliose pavietuose, o ne *in causa facti* atvejais, todėl besikreipiančiajam skyrė nepagrįsto pašaukimo į teismą bausmę³⁰⁵. Dėl tokios nevienareikšmės praktikos kiti bylininkai,

³⁰¹ Ten pat, b. 180, l. 422–423.

³⁰² Ten pat, b. 138, l. 270–271v.

³⁰³ 1787 gegužės 3 d. sprendimu Tribunolas M. Narkevičių nubaudė už nepagrįstą kreipimąsi (skyrė šešių savaičių kalėjimo bausmę ir 100 kapų gr. baudą, bei nurodė atsakovui sumokėti 250 auks. bylinėjimosi išlaidas, tiesa, šis teigė patyręs tris tūkstančius auks. išlaidų), ten pat, b. 176, l. 325–8v.

³⁰⁴ Ten pat, b. 160, l. 457–58.

³⁰⁵ Ten pat, b. 164, l. 387–390

bandydami išsieti galiojančiose normose, sugalvodavo kreipimasi neva pagrindžiančių argumentų³⁰⁶.

Neišgalėdami sugrąžinti skolų bajorai galėjo savo turimą turtą atiduoti kreditoriams – tokiais atvejais reikėjo kreiptis į žemės teismą, kuris paskirdavo specialų eksdivizinį teismą³⁰⁷. Tačiau analizuojamu laikotarpiu ne kartą su tokiu prašymu kreiptasi ir į Tribunalą, ypač kai skolininko turtas buvo įvairiuose pavietuose. Tokia tvarka buvo patogi skolininkams, nes Tribunalui paskyrus bendrą teismą bylai su visais kreditoriais, šie netekdavo teisės skolininką šaukti į savo pasirinktus teismus. Tokiu būdu galima buvo sutaupyti laiką ir bylinėjimosi išlaidas, nors kreditoriams tas ne visada tikdavo³⁰⁸. Tiesa, problemų kėlė tas faktas, jog Tribunalas paprastai būdavo priverstas daug laiko skirti nustatant kreditorių pretenzijų pagrįstumą ir jų eilę³⁰⁹. Panašiai Tribunalas tapdavo tarpininku ir kitokios rūšies bylose – dėl užginčytos bajoriškos kilmės įrodymo, nors faktiškai tokiais atvejais įstatymai reikėjo kreiptis į vietos žemės teismus.

Aptariama bylų kategorija susijusi ir su dar viena problema – prašymais naikinti pirmos instancijos sprendimus, norint, kad bylą iš naujo nagrinėtų kitas teismas. Dažniausiai suvokę menkas galimybes laimėti ginčą konkrečiame teisme (tame tarpe ir dėl teisėjų šališkumo) bylininkai jame vykstančiame procese nebedalyvaudavo, o į Tribunalą kreipdavosi dėl už akių priimtų sprendimų naikinimo, įrodinėdami juos buvus priimtus netinkamame ar šališkame teisme, arba – pažeidžiant teismo proceso tvarką (*zły przewód prawa*). Tokiais atvejais dažniausiai sprendimai būdavo naikinami, o byla siunčiama spręsti iš naujo. Tačiau ši praktika buvo nevienareikšmė, nes faktiškai būdamos apeliacijomis dėl negalutinių sprendimų, teismo buvo kvalifikuojamos kaip *pro determinatione* atvejai. Štai Vielunskiai ir Šostakai, apkaltinę Vilkmergės pastalininkaičius, brolius Juozą ir Ignotą Skirijatus, kad šie, būdami Malavkos kaimo laikytojais, pasisavino valaką Hlinikų valdai priklausančios žemės. Buvo kreiptasi į Oršos žemės teismą, kuris 1780 m. spalio 13 d. paskelbė tarpinį spren-

³⁰⁶ LDK kariuomenės generolas leitenantas Stanislovas Radvila nutaręs, jog pardavė kaimą Kamionka jos laikytojui Naugarduko iždininkui Dionizu Rajeckiui sumažinta kaina (esą buvo apgautas, jam buvo pateikti realybės neatitinkantys inventorių duomenys) o nenorėdamas, kad bylą spręstų Naugarduko žemės teismas kreipėsi į Tribunalą tuo pagrindu, kad valda priklauso *do hrabstwa zdzienciołskiego*, o ši apima ir žemes Slanimo paviete. Tačiau Tribunalas tokį prašymą atmetė, kaip *w rzeczy determinacyi sądu niewyciagajacej*, ten pat, b. 162, l. 59–60

³⁰⁷ Prašyti eksdivizinio teismo galėjo versti ir kitos priežastys, štai Mykolas Koščicas skundėsi, jog jo valdas Tulavą ir Babiničius užėmęs laikė vienas iš kreditorių – LDK sargybininkas Pocėjus, o jų būtų pakakę visų kreditorių ieškiniams padengti, LVIA, f. SA, b. 151, l. 113–160.

³⁰⁸ 1784 m. Tribunalas paskyrė eksdivizinį teismą Čotyriaus seniūno Koscialkovskio skoloms padengti, jo atlikimo vieta nurodęs Radvaniškes. Vėliau vietą pakeisti prašė Vilniaus raktininkas Pranciškus Chšežanavičius – esą Radvaniškės tolima ir nepatogi vieta gyventi bylininkams ir advokatams, sunku pasirūpinti maistu, o geriau teismas vyktų Vilniuje. Tačiau tam prieštaravo kai kurie užsienio kreditoriai ir Tribunalas prašymą atmetė, LVIA, f. SA, b. 172, l. 278-v

³⁰⁹ Pvz., spręsdamas dėl paminėto Tado Koscialkovskio teismo paskyrimo, Tribunalas turėjo išnagrinėti net 50 ieškinių (LVIA, f. SA, b. 170, l. 501–556). 1793 m. įstatymas leido skolininkams kreiptis į Tribunalą atiduodant savo valdas eksdivizijai ar siekiant su visais kreditoriais bylinėtis viename teisme, tačiau kai kreditoriai tarpusavyje ginčytųsi o *pierwszość ewikcji i konwikcji* arba būtų neaiški *kognicja aktorstwa*, tuomet šiuos klausimus turėjo išspręsti žemės teismas, VL, t. 10, p. 276–277.

dimą – leido atsakovams susipažinti su dokumentų kopijomis bei nurodė, jog sekančiame posėdyje šalys privalės bylinėtis iš esmės. Tačiau, kai 1782 m. spalio 30 d. Skirijatai paprašė, kad į teismą būtų pašaukta dar viena šalis (Bartoševičiai) ir teismas tam pritarė, ieškovai, supratę nesulauksią teisingumo, dėl tokio sprendimo apeliavo į Tribunolą, ir teismas tokią apeliaciją priėmė. Tribunolas nutarė, jog tai nėra apeliacija dėl tarpinio sprendimo, bet tiesiog kreipiamasi *pro determinatione*, o pačią bylą persiuntė Ašmenos žemės teismui³¹⁰. Kitas atvejis dar iškalbingesnis – tai bylinėjimasis dėl mirusio Vincento Volodkovičiaus turto, kurį šiam pasitraukus į Prūsiją 1764 m. lapkričio 22 d. Konfederacijos teismo sprendimu, perėmė kreditoriai. Volodkovičiaus giminaičiai 1768 m. išgavo seimo nutarimą, naikinantį minėtą sprendimą, ir nurodantį jų sugrąžinimą į užgrobtas valdas. Kreditoriai kreipėsi į Tribunolą, kuris 1776 m. birželio 10 ir 24 d. sprendimais ginčą persiuntė Trakų žemės teismui, bet šis 1777 m. vasario 7 d. tyrimą atlikti įpareigojančiu sprendimu *rehabyci* neskyrė. Minsko žemės teismo teisėjas Tadas Volodkovičius kreipėsi į Tribunolą, kur apkaltino Trakų teismuose dirbantį advokatą Juozą Nausutį, kad šis dėl tokio sprendimo neapeliavo, bylininko apie jį neinformavo ir leido į tyrimą užrašyti *dowolnych inkwizytorów*. Kreditoriai teigė, jog apeliuota dėl negalutinio sprendimo, todėl paprašė Volodkovičių nubausti, bet Tribunolas nutarė, jog į jį buvo kreiptasi *pro determinatione fori* atveju. Taigi, viena vertus, T. Volodkovičiaus bausti jis nesiruošė, o kita vertus, nepriėmė sprendimo grąžinti jam ginčijamą nekilnojamąjį turtą. Galiausiai nutaręs, jog Trakų žemės teismo sprendimas yra sunkiai įvykdomas, esą tyrimui atlikti buvo paskirti toli gyvenę pareigūnai (*urzędników odległych*), sprendimą panaikino, o bylą grąžino tam pačiam teismui spręsti iš naujo³¹¹.

Retsykiais buvo prašoma Tribunolą būti kasaciniu teismu, t.y. iš naujo spręsti žemesniame teisme jau išnagrinėtą bylą. Paprastai konstatavus, jog teikiamoje byloje pirmos instancijos teisme vyko nagrinėjimas iš esmės, naujas teismas skiriamas nebuvo³¹². Tačiau kartais, paaiškėjus tam tikroms svarbioms aplinkybėms, pvz., nutarus, jog byla buvusi spręsta pažeidžiant įstatymus³¹³ ar kitų bylininkų interesus³¹⁴, Tribunolas nuro-

³¹⁰ LVIA, f. SA, b. 168, l. 177-v.

³¹¹ Ten pat, b. 168, l. 115–118.

³¹² Plg. ten pat, b. 170, l. 287 (1784 m. birželio 4 d. Tribunolo sprendimas).

³¹³ Anupras Svirskis apskundė 1773 m. spalio 9 d. pakamario teismo sprendimą, nes vėlionis, LDK medžioklis Antanas Zabiela, išrūpino, kad teismas nežiūrėdamas Svirskio nepilnametystės atimtų iš jo *łąki rodziskie i morgi wingrupskie*. Tribunolas nutarė, jog sprendimas neteisėtas, jis buvo panaikintas, nurodyta bylą iš naujo spręsti Vilniaus žemės teisme, ten pat, b. 159, l. 540–545. Pateikus apeliaciją dėl 1777 m. lapkričio 7 d. Slanimo žemės teismo sprendimo, byloje dėl LDK kanclerio Aleksandro Sapiegos beveik 20 tūkst. timpų skolos LDK didžiojo maršalkos žmonai Barborai Sanguškovai, Tribunolas nutarė, jog nebuvo patenkintas teisėtas Sapiegos prašymas atidėti bylos svarstymą dokumentų kopijoms gauti, todėl sprendimą panaikino ir nurodė bylą spręsti iš naujo kitam – Valkavisko žemės teismui, b. 166, l. 159–160. Iš tikrųjų, toks sprendimas neatrodo pagrįstas, nes 1776 m. įstatymas tokias bylas nurodė spręsti be jokių atidėjimų. A. Sapiega tiesiog vilkino bylą (ką rodo ieškovės skundas ir noras už skolos grąžinimo vilkinimą gauti dešimt tūkstančių auks.), o teismas pasidavė jo įtakai.

³¹⁴ Štai, 1784 m. Tribunolas panaikino 1779 m. rugpjūčio 4 d. eksdivizinio teismo sprendimą, byloje dėl Ivanauskų turto padalijimo kreditoriams. Kadangi dalybose dalyvavo tik dalis jų, todėl nurodyta bylą nagrinti iš naujo, ten pat, b. 170, l. 397–407.

dydavo ją nagrinėti pakartotinai. Įsigaliojus reikalavimui į pirmos instancijos teismus grąžinti neišspręstas bylas, 1765 m. gegužės 14 d. į Tribunolą kreipėsi Lydos vėliavininkas Aleksandravičius, Piščala ir Zabielskis bei paprašė jiems išduoti teisme buvusią tyrimo medžiagą. Teismas nutarė, jog šiuos dokumentus Vilniaus žemės raštininkas turi perduoti ne šalims, o teismų, kur bus nagrinėjamos šios bylos, raštininkams³¹⁵. Nepaisant to, retkarčiais tyrimo medžiaga bylininkams buvo išduota ir pradanginta³¹⁶. 1766 m. paaiškėjus, jog tyrimo medžiagai dingus, negali būti nagrinėjama apeliacija dėl Upytės pilies teismo sprendimo byloje tarp Rečicos seniūnienės Konstancijos Korfienės, Jono Gambrevičiaus, Rocho Kušelevskio ir kitų asmenų³¹⁷, Tribunolas nurodė per keturias savaites atlikti naują tyrimą. 1784 m. susiklosčius analogiškai situacijai – dingo tyrimų medžiaga, kuria remiantis buvo priimtas 1782 m. gruodžio 7 d. Polocko pilies teismo sprendimas byloje dėl Polocko pilininko Tado Korsako nužudymo, Tribunolas visą bylą nurodė iš naujo spręsti kitam – Kauno pilies teismui³¹⁸.

Kaltinimai advokatams ir kitiems įgaliotiniams bei vazniam. 1638 m. Seimo įstatymas minėjo susiklosčiusią tradiciją kasuoti Tribunolo priimtus sprendimus, melagingai apkaltinus savo advokatus „susidėjus“ su priešinga proceso šalimi arba apleidus pareigas³¹⁹. 1697 m. *Coaequatio iurium* įstatyme vėl buvo kalbama apie *wymysłne processa*, keliant ieškinius įgaliotiniams, *jakoby o znowę z stroną abo upuszczenie obron*³²⁰. Įstatymiškai aiškiai nebuvo apibrėžta, kad kaltinimų bet kokių teismų advokatams ir kitokiems įgaliotiniams pagrįstumą turės nagrinėti Tribunolas. TLS leido teisti advokatą tame pačiame teisme, kur šis padarytų vieną iš šio kodekso IV skyriuje 59 straipsnyje išvardintų nusizengimų: susipažinęs su vienos šalies dokumentais, pereitų į kitą pusę; melagingai apsiskelbtų bylininko įgaliotiniu (suklastotų įgaliojimą); nesutiktų patvirtinti priesaika, kad teismo posėdį praleido dėl ligos. *Coaequatio iurium* įstatymas minėjo, jog Tribunolas skirs bausmę neįrodžiusiems advokato kaltės; 1726 m. konstitucija kalbėjo apie bylą

³¹⁵ Ten pat, b. 662, l. 2 v.

³¹⁶ 1765–1766 m. Vilniaus pastalininkienė Teklė Gecevičienė bylinėjosi su Tribunolo kanceliarijos aktų regentu, kuris išdavė tyrimo medžiagą jos priešininko Kauno sargybininko Dominiko Michnevičiaus įgaliotiniui Antanui Berkovskiui, o šis ją kažkur pradangino, LVIA, f. SA, b. 516, l. 238–241; b. 138, l. 327–330v. Nežinomam asmeniui tyrimo medžiaga buvo išdavęs ir Vilniaus žemės teismo kanceliarijos aktų regentas, b. 1136, l. 13v.

³¹⁷ Ten pat, b. 517, 139–140 (1766 m. rugpjūčio 13 d. Tribunolo sprendimas).

³¹⁸ Ten pat, b. 169, l. 594–604. Polocko pilies teismo regentams (Jokūbui ir Stanislovui Spasovskiams) nurodyta prisiekti, kad tyrimo medžiaga nebuvo specialiai pradanginta, tačiau kadangi przez niedozór i nieostrožność pridarė nuostolių bylininkams, todėl jie buvo įpareigoti sumokėti po tūkstantį auks. Korsakams ir Nornickiui.

³¹⁹ VL, t. 3, p. 444. Ten pat buvo įvestas šią neigiamą praktiką užkardyti turėjęs saugiklis – pasitvirtinus advokato kaltei jis turėjo būti baudžiamas mirties bausme, o jį papirkusi šalis – šimto kapų gr. bauda priešingos pusės naudai. Kaltinimo neįrodęs asmuo turėjo sumokėti po šimtą kapų apkaltintam advokatui ir priešingai šaliai.

³²⁰ Tuo metu bausmės už panašius gudravimus dar labiau sugriežtintos – nepasitvirtinus šiems kaltinimams bylininkas turėjo būti baudžiamas tūkstančio kapų grašių bauda ir dar pusei metų atsisėsti į požeminį kalėjimą, *Coaequatio iurium*.

z agentami o *prewarykacyją* nagrinėjimą Tribunole, įrašant tokiu ieškinius į įkalintųjų asmenų registrų knygą; 1764 m. konstitucija – apie Tribunolo advokatų atsakomybę, bei prieš juos nukreiptų ieškinių (tais atvejais kai savo kalbose įžeidintų kitą proceso šalį) įrašymą į taktinio registro knygą³²¹. Taigi įstatymai aiškiai nesankcionavo, kad ieškiniai bet kokiems įgaliotiniams Tribunole gali būti keliami įrašant juos į „privilegijuotą“ taktinį registrą, bet tokia praktika greičiausiai susiklostė savaime³²². XVIII a. II pusėje Tribunole keliami ieškiniai advokatams ir įgaliotiniams turėjo savo specifiką – jie buvo betarpiškai susiję su tokių bylų nagrinėjimo tvarka. Tai yra apkaltinimas tebuvo pretekstas pagreityninta tvarka nagrinėti tikruoju ginčo objektu buvusį ieškinį (taip pat priversti bylininką bylinėtis), mat, dažniausiai buvo konstatuojama, jog negalima nustatyti kaltinimo įgaliotiniui pagrįstumo, drauge netiriant konteksto, kuriame kaltinamasis veikė.

Analogiškai bylų kategorijai priklausė ieškiniai vazniams, tačiau šiuo atveju visas buvo gana aiškiai įstatymiškai apibrėžta. Jau 1616 m. konstitucija leido vaznius, kurie reikalautų didesnio, nei nustato įstatymai, užmokesčio, patraukti atsakomybėn į žemės, pilies arba Tribunolo teismą³²³, o remiantis 1764 m. įstatymu – bet kuriame teisme vaznys turėjo atsakyti dėl kaltinimų melagingai patvirtinęs atliktą teisinį veiksma – įteiktą šaukimą, nukentėjusiojo arba nusikaltimo vietos apžiūrą, įvesdinimą ir t.t.³²⁴ XVIII a. II pusėje Tribunole vazniams keltų pagrįstų³²⁵ kaltinimų skaičius buvo didesnis negu advokatams³²⁶, tačiau didžioji jų dauguma vis tiek buvo fiktyvūs ieškiniai.

³²¹ VL, t. 6, p. 239; t. 7, p. 179.

³²² 1784 m. konstitucijoje, kuri detalizavo į taktinį registrą įrašomas bylas, jau minima *same tyłko sprawy laesae securitatis judiciorum, y o akcyje wiolencyjnej pod sądami, tudziej na zjazdach publicznych stałe, iako tez z plenipotentami, palestrantami y woźnemi* (pabraukta mano – A.S.), VL, t. 8, p. 22.

³²³ Už tokį nusižengimą vaznys turėjo būti baudžiamas šešių savaičių kalėjimu ir grąžinti dvigubą paimto užmokesčio sumą, VL, t. 3, p. 152.

³²⁴ VL, t. 7, p. 180.

³²⁵ Pasirinktinai: Tadui ir Kotrynai Valadkavičiams kaltinant vaznys Mykolas aolnikevičius Chelmovskis už įvesdinimo akto datos pakeitimą Tribunolo sprendimu trims metams buvo pašalintas iš pareigų (Ašmenos žemės teismas 1777 m. spalio 23 d. sprendimu buvo skyręs tik kalėjimą), LVIA, f. SA, b. 157, l. 991–1002; Upytės vaznys Jurgis Polubinskis pripažintas kaltu, kad Hanams išdavė blanką su savo parašu, ant kurio šie užrašė „obdukciją“ – Tribunolas jį metams pašalino iš pareigų ir skyrė trijų savaičių kalėjimą, b. 163, l. 626; Tribunolo sprendimu visam laikui iš pareigų pašalintas Kauno vaznys Juozas Misiukevičius, kuris Joną Piaseckį įvesdino į visą Alvytės valdą (1781 m. gegužės 19 d. Tribunolo sprendimas už akių leido įvesdinti į dalį valdos) – *nad proporcje należności*, b. 167, l. 776.

³²⁶ Pasirinktinai: Vilniaus vaivada Karolis Radvila prašė visam laikui iš advokatų tarpo pašalinti advokatą Mykolą Petraševskį, kuris stodamas Naugarduko pilies teisme (byloje dėl valdų puldinėjimo atstovavo Sofiją Grabovską) neteisingai citavo dokumentus (priešingai jų turiniui), ir įrodinėjo, jog procese 1771 m. gruodžio 2 d. stoji Mykolas Kaminskis, kuris, iš tikrųjų, tuo metu jau buvo miręs. Sprendžiant kaltinimą Tribunolo teisėjų balsai pasidalijo po lygiai, ten pat, b. 176, l. 661v, o vėliau tokios baudmės jis greičiausiai nesulaukė, nes ilgą laiką darbavosi Tribunole; Brastos kamarnininkaitis Felicijonas Liachovičius Brastos žemės teismo 1767 m. sprendimu už dokumento suklastojimą (pirkdamas iš Buchoveckių dvarelį Brastos mieste, pirkimo dokumente prirašė apie kartu parduodamą Kazičių valdą) buvo visam laikui pašalinęs iš advokatų tarpo, tačiau Tribunolas jam uždraudė verstis advokato praktika tik tris metus, b. 140, l. 480–503.

Faktų, patvirtinančių fiktyvų kaltinimų pobūdį, yra daug. Pirmiausiai, tai kaltinimo formuluoatė, kurioje galima pastebėti kaltinimo abstraktumą ir nekonkretumą³²⁷. Antra – tai kaltinimai, kai prašoma mažos reikšmės dalykų, kurie nekelia rimtos grėsmės kaltinamam advokatu³²⁸. Trečia – atvejai, kuomet kaltinimas minimas ieškinyje (šaukime), tačiau paties teismo proceso metu paprastai nėra įrodinėjamas, o sprendime apskritai nutylimas – apkaltintas asmuo lieka nei išteisintas, nei nubaustas³²⁹. Ketvirta – dažnai teismo procese apkaltintas įgaliotinis ar vaznys apskritai nedalyvaudavo, tačiau dėl prieš save nukreiptų už akių paskelbtų sprendimų panaikinimo nesikreipė (kas rodo, jog nebuvo pagrindo juos vykdyti) arba nesiekė iš bylininko prisiteisti bausmių už neįrodytą kaltinimą³³⁰. Penkta – galima išvelgti susitarimo faktų, pvz. 1784 m. Tribunolas ėmėsi spręsti

³²⁷ Štai Lucko stalininkas Juozapas Ledochovskis ir jo sūnus Petras, kaltino Pinsko vaznį Luką Verčinskį *o występek w obowiązku sprawowania urzędu woźnego*, tačiau jis išskyrus pasakymą „suteikė priezastį bylinėtis“ niekuo nekaltino ir neįrodinėjo, o sprendime buvo išteisintas (ten pat, b. 170, l. 662–666); Breslaujos medžioklis Antanas Mogilnickis, kaltinęs vaznį Davidą Poleskį, teigė, jog yra pareiškimas, pasakojantis apie šio kaltę (b. 170, l. 678–679); 1776 m. nagrinėtas ieškinyš prieš vaznį Antaną Suchockį, kuris esą vilkino šaukimo padavimą ir *przez opóźnienie czasu ubliżenie w sprawie uczynił* (b. 153, l. 612–613). Juozapas Ambrozevičius, pasamdytas susitarimui su Juozu Korsaku esą buvęs kaltas, kad vietoj pagalbos Jonui Korsakui į susitarimo dokumentą įrašė *niektóre punkta szkoldliwe* (b. 153, l. 670–678). Kita vertus, pasitaikė ir labai konkrečių kaltinimų, pvz., LDK kariuomenės pulkininkas Vaclovas Matuševičius kaltino Juozą Beneckį kad 1777 m. spalio 29 d. stodamas Brastos žemės teisme nepranešė apie Mikalojaus Krupskio nepriklausymą bylai ir neprieštaravo prieš Adomo Čartoriskio ieškiniu prie bylos prijungimą, nors nebuvo pasibaigęs jo išduoto šaukimas terminas (b.170, l. 658–659), tačiau ir šiuo atveju turime reikalą su fiktyviu kaltinimu.

³²⁸ Siekdamas galimybės greičiau spręsti apeliaciją dėl 1769 m. birželio 23 d. Oršos žemės teismo sprendimo, Tribunolo deputatas Vincentas Hlasko, apkaltino įgaliotinį Ignotą Kosciuską *o zdradliwą prokuratoryją* ir dokumentų pametimą bei paprašė jį nubausti arba, kad šis kad priesiektų, „jog visus dokumentus grąžino“ (charakteringai Tribunolo sprendime šis kaltinimas paliktas be komentarų, ten pat, b. 163, l. 495–503; Grafai Tarnovskiai (siekdami greičiau spręsti apeliaciją dėl 1782 m. vasario 1 d. Naugarduko žemės teismo sprendimo) apkaltino įgaliotinį Kasperą Lebovskį, negrąžinus sau paduotų dokumentų, nežinia kur juos padėjus. Teisme paprašė, kad juos grąžintų, o jei neturėtų – prisiektų, kad juos turėjo teismo proceso metu ir pradangino (*zatracił*) nesiekdamas jiems pakenkti, bet atsitiktinai (*przypadkowym sposobem*), b. 167, l. 865.

³²⁹ Tarp tokių paminėtini: Byla tarp smulkios bajorijos Bohatkų ir Leščino bazilijonų – pirmas ieškinyš Pinsko vazniui Jonui Kozlakovskiui, kurį Bohatkos apkaltino bazilijonams išdavus liudijimą apie suniokotus kapčius *nie czyniąc wybadania* ir nepadavus šaukimo į rankas ir padavimo faktą melanagai patvirtinus, ten pat, b. 152, l. 838–841. Minsko žemės teismo teisėjo Pranciškaus Unichovskio kaltinimas vazniui Tomui Vasilevskiui atlikus šaukimo įteikimo reliaciją be paties šaukimo įteikimo, tačiau vėliau kaltinimas nebuvo įrodinėtas, nė žodžio apie tai ir Tribunolo sprendimo, kuriame nagrinėtos Unichovskio ir Krasovskių tarpusavio pretenzijos, tekste, b. 170, l. 269–271. Analogiškai sprendime nė žodžio ir kitais atvejais: Pšiseckijų kaltinimas įgaliotiniui Tadui Lapickiui (iš tikrųjų apeliacija dėl 1783 m. sausio 23 d. Polocko žemės teismo sprendimo), b. 168, l. 81–86. Beje, charakteringa, jog net tais atvejais, kai sprendimas dėl advokato ar vaznio būdavo priimamas, jis pateikiamas pačioje sprendimo pabaigoje, prieš tai išsprendus apeliaciją ar pan., nors ieškinyš prieš juos įrašomas į sprendimo pradžią.

³³⁰ Žr. vieną išimčių: Vankovičiai apeliavę dėl 1772 m. kovo 7 Minsko pilies teismo sprendimo teigė, jog procese buvo atstovaujami neįgalio Šembelio, tačiau tokį kaltinimą šis siekė paneigti. Pastarasis įrodinėjo, jog Vankovičiai dag kartų jį prašė apsaugoti juos nuo sprendimo už akių, ir jis, pastebėjęs apie Minsko pilies teisme iškeltus ieškinius, pasamdė advokatą Joną Sušickį. Gynėjas, *iako wiado-*

Starodubo sargybininko Povilo Kozlovskio ir jo žmonos Marijonos ieškinį įgaliotiniui Simonui Michalovskiui (kaltinant, jog apeliuodamas dėl 1783 m. birželio 28 d. Slanimo žemės teismo sprendimo byloje prieš Rostockius, neužginčijo nutarimo nepriskaičiuoti teismo išlaidų), o vėliau prie bylos prijungtas bendras jų ieškinys (įrašytas drauge išduoto šaukimo pagrindu) prieš vieną iš proceso pusių – Žirovicų bazilijonus³³¹. Tribunolas beveik visada sutikdavo kartu su kaltinimu svarstyti apeliacinę bylą³³². Todėl fiktyvus kaltinimas ypač ryškiai atsiskleidė, kai Starodubo pilies teismo teisėjas Zigmantas Glušinskis išskėlė ieškinį Adomui Juchnevičiui, kuris, būdamas mirusio Jono Nornickio įgaliotinis, esą nežinia kur padėjo jam duotus dokumentus. Ieškinys prieš pagrindinius atsakovus Nornickius negalėjo būti prijungtas prie bylos tik dėl nepasibaigusio šaukimo termino, kuriam faktui paaiškėjus, Z. Glušinskis įgaliotinio kaltės nebeįrodinėjo³³³.

Iš pradžių buvo fiktyviai kaltinami įgaliotiniai ir vazniai, o vėliau ir jie patys tapo kaltintojais. Taip pat paplito praktika ieškinį į taktinio registro knygą prieš šiuos asmenis įrašinėti ir tada, kai tokius kaltinimus jau svarstė pirmos instancijos teismas. Vėliau tuo pačiu tikslu pradėta kelti fiktyvius kaltinimus ir kanceliarijų darbuotojams – regentams³³⁴, nors tokia praktika buvo gana prieštaringa dėl jų teisinės atsakomybės (žr. aukščiau). Paminėti dalykai buvo puikiai žinomi tiek bylininkams, tiek patiems Tribunolo teisėjams, kurie kartais atskirai pareikalavdavo nekelti fiktyvių kaltinimų³³⁵. Tačiau faktiškai šis reiškinys buvo toleruojamas, nes įstatymuose numatytas griežtas bausmes neįrodžiusiems advokatų ar vaznių kaltės Tribunolas niekada neskirdavo. Štai sprendžiant Naugarduko arklidi-

my praw WXL paprašė bylą persiųsti pakamario teismui, o vėliau sutiko su teismo Vankovičiams paskirta šešių savaičių kalėjimo ir užgrobtų valdų grąžinimo bausme. Tačiau Vankovičiams toks sprendimas pasirodė „varginantis“, todėl apkaltinę įgaliotinį o *zmówność i zdradę* kreipėsi į Tribunalą, kuris 1774 m. balandžio 18 d. priėmė išteisinamąjį sprendimą, Ten pat, b. 151, l. 103–112.

³³¹ Ten pat, b. 170, l. 375–391.

³³² Kiek kitokį sprendimą teismas priėmė 1776 m., Starodubo sargybininkas Jurgis Hordina, siekdamas greitesnio apeliacijos dėl Naugarduko žemės teismo 1775 m. sausio 19 d. sprendimo nagrinėjimo, į Tribunalą pašaukė Naugarduko vaznį Valentą Lučanskį, apkaltinęs nepadavus šaukimo ir melagingai apie tai paliudijus. Pastarasis išskėlė priešieškinį sakydamas, jog niekada nebuvo susijęs su byla tarp Hordinos ir Troskų, o ieškovas jį *z przyspieszenia swej sprawy w Trybunale przez prozekucyę žalowanego delatora szukając swego zysku* melagingai kaltina, Ten pat, b. 154, l. 312–313.

³³³ Ten pat, b. 169, l. 926–927.

³³⁴ Pvz., Rudninkų seniūno Apolinaro Valadkos ir jo žmonos Boguslavos kaltinimas Ašmenos pilies teismo regentui Kazimierui Dmuchovskiui dėl kanceliarijoje padėtos pinigų sumos neišdavimo (ten pat, b. 170, l. 592–595). Siekdami, kad būtų kuo greičiau paskirtas komisorių teismas užginčytam 1777 m. spalio 8 d. tįjūno Valerijono Bilevičiaus paskelbtam sprendimui apsvarstyti, bylininkai (Rapolas, Tomas ir Juozas Gaižauskai bei Jokūbas Gineika) fiktyviai apkaltino tįjūno teismo regentus (Viktorą Jarudą ir Mykolą Mikuckį) negrąžinus teismui pateiktų dokumentų (b. 159, l. 656–658v). Analogiškai siekiant kuo greičiau spręsti apeliaciją dėl 1777 m. sausio 16 d. Kauno žemės teismo sprendimo Gonseckiai fiktyviai apkaltino Kauno pilies teismo regentus Antaną Polonskį ir Mykolą Montvilą, esą šie pridarė žalos „praktikomis“, b. 159, l. 711–712.

³³⁵ Pvz., 1771 m. rugsėjo 12 d. sprendimu, nurodydamas Gardino žemės teismui nustatyti pretendentų į velionio Antano Zaluskio palikimą giministės ryšius, įsakė šią bylą spręsti įašius į „paprastus“ registrus, kartu įspėjant, kad *regentów, plenipotentów, jeneralów do tejże sprawy pro motivo do regestrow taktowych niepozywali*, ten pat, b. 148, l. 1060.

ninko Ilarijaus Koženevskio kaltinimą advokatui Norbertui Podoleckiui, pastarasis atviru tekstu pareiškė, jog yra pašauktas *w rzeczy samey na uformowanie nieprzyzwoitego y tylo prawami zakazanego motivum, chcąc mieć łączoną sprawę z regestrów appellacyinych z żydem Boruchem w grodzie kowieńskim odeszłą*. Iš tikrųjų taip ir atsitiko: tolesnėje studijoje Tribunolas sutiko *z jedności interesu* kartu spręsti apeliaciją dėl 1782 m. kovo 5 d. Kauno pilies teismo sprendimo, o advokatą išteisino³³⁶. Tokia praktika buvo labai patogi, nes leido greičiau sulaukti bylos nagrinėjimo³³⁷, o ją panaikinti turėjo 1793 m. įstatymas, numatęs, jog kaltinimus advokatams *o zdradę i niedbalstwo* ir *vazniams de male gesto officio* turės nagrinėti žemės teismai, o Tribunolas – tik apeliacijas dėl šių sprendimų³³⁸.

Kitų rūšių bylos. Įstatymai leido Tribunolui teikti tas bylas, kurios galėjo būti sprendžiamos bet kuriame LDK teisme. Štai TLS XI sk. 13 str. prie tokių priskyre atvejus, kuomet dukros ištekėtų be tėvų leidimo³³⁹. Tarp įstatymų dar sutinkame pavienes normas, leidžiančias bylinėtis Tribunole juose išvardintais atvejais. Štai: 1601 m. leista į šį teismą kreiptis bajorams, iš kurių būtų reikalaujama mokėti maito mokesčių už naudojimąsi į uostą tekančiomis upėmis³⁴⁰, 1616 m. – bylinėtis su tais, kurie iš totorių įsigiję valdas, neatliktų su jomis susietos karinės tarnybos³⁴¹ ir t.t. Tačiau tokių kazuistiškai suformuluotų įstatymų atvejų praktikoje nepasitaikė.

Tribunolas dar buvo patogus teismas į jį šaukti dėl atskirų politinių įvykių. 1777 m. rugsėjo 10 d. ir 1778 m. rugsėjo 15 d. Nuolatinės Tarybos universalai įpareigojo LDK insigatorių šaukti į Tribunolą raštines, kurios nepašalintų iš savo knygų Baro konfederacijos raštų³⁴². Taip pat esama duomenų, jog Tribunolas sprendė ir pačių teisėjų tarpusavio nesutarimus. Įdomus atsitikimas užfiksuotas 1769 m. birželio 3 d., kuomet uždarame posėdyje Tribunolo maršalka bei LDK raštininkas Juozas Mikalojus Radvila pasiskundė, kad Vilkmergės deputatas Stanislovas Komorovskis jam negražinąs 82 raud. auks. Pastarasis

³³⁶ Ten pat, b. 169, l. 471–476.

³³⁷ Plg. Vincento ir Elenos Gutovskių kaltinim1 įgaliotiniui, Žitomiro kamarininkui Jurgiui Morgovskiui, kad turėdamas Konfederacijos teismo paskelbtą sprendimą neįrašė ieškinio į taktinį registrą Brastos žemės teisme, dėl ko atėmė iš jų galimybę greičiau sulaukti bylos nagrinėjimo Tribunole. Greičiausiai bylininkai patys pražioptojo atlikti šį veiksma, o vėliau fiktyviai apkaltinę įgaliotinį (kuris procese nepasirodė) apeliacijos dėl Brastos žemės teismo 1776 m. vasario 3 d. sprendimo svarstymo sulaukė įsirašę į taktinį registrą, ten pat, b. 157, l. 908–924.

³³⁸ VL, t. 10, p. 276.

³³⁹ 1779 m. gruodžio 16 d. Tribunolas sutiko nagrinėti Žemaitijos pakamario Jokūbo Nagurskio skundą prieš Mykolą Holinskį, Joną Ciechanoveckį ir savo *nieżyczliwym córkom* – Kotryną ir Teklę, aiškinantis ar šios buvo *poślubione* be tėvo žinios, jėga ar savo noru, remiantis 1764 m. įstatymu, kuris *wszelką spokojność i jak najscislejszą praw obserwę nakazującą w jakichkolwiek akcyje pod sądami stale oskarżeniach w tymże sądzie et termino tacto odpowiedz naznaczyla* ir remiantis TLS (XI sk., 13 str.), kuris tokias bylas leido spręsti kreipusis į valdovo teismą arba bet kuri teisma apskritai, LVIA, f. SA, b. 694, l. 15–16.

³⁴⁰ VL, t. 2, p. 391.

³⁴¹ VL, t. 3, p. 150.

³⁴² *Zbiór rezolucyi*, 1782, nr. 299, l. 146–147. Plg. į Tribunolo knygas 1778 m. liepos 17 ir 18 d. įrašytus Vilniaus ir Vilkmergės žemės ir pilies teismo regentų pareiškimus dėl Baro konfederacijos aktų, LVIA, f. SA, b. 689, l. 32.

skolos neginčio, o Tribunolas jį įpareigojo ją grąžinti per tris dienas, priešingu atveju prigrasindamas skirti garbės atėmimo (infamijos) bausmę³⁴³. Praktikoje pasitaikė, jog į Tribunolą kreiptasi ir įstatyme neminimais atvejais. Kai Tribunolas sprendė apeliaciją dėl 1789 m. birželio 27 d. Trakų pakamario Stepono Dominyko Riomerio sprendimo, paaiškėjo, jog apeliacijos nepadaavęs, šaukimus kitiems bylininkams įteikė Ašmenos izdininkas Mykolas Golejevskis. Pastarieji teigė, jog buvo pašaukti neteisėtai, nes *na dopilnowanie granic o remissę do sądu nie pozwala prawo*³⁴⁴.

Kai kurias Tribunolo svarstytas bylas apskritai yra sunku priskirti kokiai nors kategorijai ir net suprasti, kokių pagrindu ji buvo nagrinėta. Štai 1771 m. Tribunolas nagrinėjo Čižų ieškinį Lopacinskiams ir Breslaujos žemės teismo teisėjui Jonui Žabai dėl pasipriešinimo Ašmenos pilies teismo sprendimo vykdymui (pastarasis įpareigojo atlikti tyrimą byloje dėl Losko valdoje gyvenančių pavaldinių smurtinių veiksmų). Tyrimas nebuvo atliktas, nes į jį neatvyko J. Žaba, vienas iš teismo paskirtų pareigūnų, kuris teisinosi sutikęs dalyvauti tyrime gegužės mėnesį, tuo tarpu A. Zablockis išdavė *obwieszczenie* birželio mėnesiui. Tribunolas nutarė, jog šis kreipimasis yra kaltinimas pareigūnams, todėl nurodė pašaukti A. Zablockį ir ieškinį įrašyti į pareigūnų registro knygą³⁴⁵. Tačiau tuo pat metu tyrimą minėtoje byloje su Lopacinskiais nurodė atlikti kitiems asmenims. Tačiau faktiškai bylos dėl pasipriešinimo žemesnio teismo sprendimo vykdymui Tribunolas nagrinėti neturėjo.

I. 1. b) Vyriausiojo Tribunolo vieta LDK teismų sistemoje

Tribunolas buvo sumanytas kaip apeliacinis teismas bajorų tarpusavio ginčams spręsti, tačiau jame sutinkame ir kitų visuomenės grupių (dvasininkų), luomų (miestiečių, valstiečių) bei tautinių religinių mažumų atstovų (žydai, totoriai). Maža to: priešingai LDK teisės principui, skelbusiam *actor sequitor forum rei* (t. y. ieškovas turi bylinėtis atsakovui teisingame teisme), būtent šių grupių nariai dažnai pasirodo atsakovų vaidmenyje. A. Janulaitis teigė, jog Tribunolas, net ir pripažinęs bylą jam nepriklausant, ją vis tiek dažniausiai išspręsdavo³⁴⁶. J. Machovenko kalbėjo apie savavališką Tribunolo kompetencijos plėtimą ir jos ribų pažeidinėjimą³⁴⁷. Tribunolas, kaip ir kiti teismai, iš tikrųjų sprendė sau nepriklausančias bylas, tai nuolat mini seimo konstitucijos³⁴⁸. Vis tik reikia atsižvelgti į kelias aplinkybes. Pirma, būtent galiojantys įstatymai (tiek konkrečios, tiek

³⁴³ Įrašas sprendimų protokolų knygoje, ten pat, b. 820, l. 197v.

³⁴⁴ Tribunolas tokiai pozicijai pritarė, tačiau Golejevskiiui nurodė padengti tik bylinėjimosi išlaidas (200 auks.), atleidęs nuo bausmės už nepagrįstą šaukimą į teismą, nes šis savo šaukimų jau buvo atsisakęs Trakų pilies teisme, ten pat, b. 180, l. 456–463.

³⁴⁵ Ten pat, b. 148, l. 534–39.

³⁴⁶ A. Janulaitis, min. veik.

³⁴⁷ J. Machovenko, Viduramžių Vilniaus universiteto teismas pasaulietinės ir bažnytinės jurisdikcijos atskyrimo kontekstu, *Teisė*, 2010, nr. 74, p. 63.

³⁴⁸ Plg. VL, t. 3, p. 444 ir kt.

ir gana abstrakčiai suformuluotos normos) leido teisiškai plėsti Tribunolo kompetencijos ribas. Antra, teismas apie bylos teisingumą sprendavo tik sulaukęs atitinkamo atsakovo prašymo, o šiam nedalyvaujant apskritai į ją nesigilindavo³⁴⁹. Trečia, reikėtų vertinti atskirus teismo veiklos laikotarpius, nes, tarkime, XVIII a. II pusėje tokių bylų skaičius nebuvo didelis. Būtent Tribunolo darbo pradžioje jo kompetencija kėlė daugiausiai ginčų³⁵⁰, tačiau tai susiję ir su normatyvinių dokumentų ypatybe – jiems dažnai būdinga abstrakti, nepreciziška, taigi įvairias interpretacijas leidžianti kalba.

LDK teismų kompetencija ir bylų nagrinėjimas neteisingoje institucijoje yra rimta mokslinė problema, iki šiol sulaukusi palyginti nedaug dėmesio. ATR teisingumo vykdymo sistema buvo gana paini, joje persipynė įvairūs teisiniai reguliavimai. Šalia viduramžiško požiūrio, jog kiekvienas luomas turi bylinėtis savo teisme, galiojo ir teisminės jurisdikcijos sąvoka. Pastaroji reiškė teritorinį pavaldumą, kuriam pakluso įvairių luomų asmenys. Bylų teisingumo nustatymą sunkino atskirų visuomenės grupių: dvasininkų, magdeburginių miestiečių, žydų privilegijos (šios neretai buvo gana abstrakčios, o laikui bėgant jų turinys smarkiai kito). Nereikia pamiršti ir specifinės – dvasinės/pasaulietinės – jurisdikcijų dichotomijos (dvasininkai turėjo atskirą trijų pakopų – konsistorijos, nuncijaus ir vyskupo – teismų sistemą). Daugiausiai problemų kildavo, kai tekdavo nustatyti skirtingą vietą visuomenės struktūroje užėmusių ginčo šalių teisingumą. Visuomenė nebuvo uždara, tarp jos narių mezgėsi kontaktai, susidurdavo interesai bei kildavo konfliktų. Kadangi problematika yra plati, daugiau paliesime tik tuos aspektus kurie susiję su Tribunalu.

1764 m. teisingumo vykdymo srities reformos iš esmės nepakeitė LDK teismų sąrangos, nustatytos XVI a. II pusės įstatymais. Ir toliau veikė kelios teismų instancijos, vad. žemesnieji ir aukštesnieji teismai (*minoris/majoris, primae/ultima instantiae*). Apskritai ATR teisingumo vykdymo sistema pasižymėjo dideliu teismų skaičiumi: pagal veiklos pobūdį veikė – nuolatiniai, laikini ir specialūs teismai; pagal luominį pavaldumą – bajoriški, dvasininkų, magdeburginių miestiečių teismai; dalis teismų turėjo teisti, remdamiesi teritoriniu principu – visus apibrėžtame areale gyvenančius žmones. Daugiausiai painiavos įnešdavo laikinai veikusių Konfederacijos teismų veikla, o taip pat teisminių galių suteikimas iš esmės administracinėms įstaigoms – 1768 m. įkurta komisija, turėjo spręsti Karolio ir Jeronimo Radvilų bylas su kreditoriais, valdų laikytojais ir administratoriais³⁵¹, o 1774 m. teisę spręsti visus ginčus, susijusius su jėzuitams priklausiusiomis valdomis, gavo Edukacinė komisija³⁵².

³⁴⁹ Tiesa, 1726 m. Tribunalas apsisaugodamas nuo pirmoje instancijoje neišnagrinėtų bylų įpareigojo advokatus teismui patvirtinti teikiamą svarstyti bylą priklausant jo kompetencijai (*Porząddek*, 1726, 1 str.), tačiau ši nuostata praktikoje neįsitvirtino.

³⁵⁰ *LDK Vyriausiojo Tribunolo sprendimai*, p. 18.

³⁵¹ VL, t. 7, p. 346. Kadangi LDK Konfederacijos maršalkos Karolio Radvilos pastangomis komisorių vietas užėmė jam palankūs asmenys, todėl iš pradžių šis teismas dalies bajorijos buvo boikotuojamas, kol apskritai jo veikla nutrūko. Ją atnaujinti nurodė 1776 m. konstitucija, komisija vėl dirbti turėjo nuo 1777 m. gegužės 1 d., VL, t. 8, p. 569–570.

³⁵² VL, t. 8, p. 391–396.

LDK teismų sistemą darė sudėtinga kelių aukščiausiųjų teismų egzistavimas. ATR valstybės teisinėje doktrinoje bene svarbiausias vaidmuo teko Seimo teismui, kuris turėjo nagrinėti svarbiausius nusikaltimus: prieš valstybę, visuomeninę tvarką, bylas dėl teisėjų sužeidimo ar nužudymo. Tačiau analizuojamu laikotarpiu jo kompetencijos ribos kiek sumažėjo, be to, palyginti su kitais teismais jo veikla buvo tik epizodinė – Stanislovo Augusto karaliavimo metu jis išsprendė iš viso tik keturias bylas³⁵³. 1764 m. vietoj Iždo Tribunolo buvo įkurta nauja institucija – Iždo komisija, kuri organizaciškai jau nebebuvo susijusi su LDK Vyriausiuoju Tribunolu³⁵⁴ ir turėjo spręsti bylas dėl valstybės išdui nemokamų mokesčių ir jų surinkimo (taip pat su išdo pareigūnais), bei visas bylas, susijusias su matais, prekyba ir verslo santykiais³⁵⁵. LDK Asesorių teismui teko apeliacijos dėl miestiečių teismų, bylos dėl valdovo privilegijų ir valdovui priklausančio turto, taip pat apeliacijos dėl komisijų, paskirtų riboms tarp valdovo ir kaimyninių valdų nustatyti, dėl pavaldinių keliamų pretenzijų karaliaus valdų laikytojams ir *o dobra lenne*³⁵⁶. 1764 m. įsteigtai Karo komisijai³⁵⁷ teko apeliacijos dėl kariuomenėje veikusių teismų (*od sądów regimentarskich, w regimentach y partyach woysk oboyga narodow w KriegsRechtach*) sprendimų, bylos dėl kareiviams neišmokėtų atlyginimų ir jų tarpusavio skolų, taip pat visi baudžiamieji nusikaltimai ir skriaudos LDK gyventojams, kareivių padarytos karo tarnybos metu³⁵⁸. Aukščiausiųjų teismų kategorijai taip pat buvo priskiriamas ir valdovo dvaro maršalkos teismas, turėjęs galią teisti visų luomų asmenis dėl nusikaltimų, padarytų valdovo apsisostojimo vietoje ir vienos mylios atstumu nuo jos, taip pat visas bylas, susijusias su parduodamų prekių svoriais, matais, apsisostojimo vietomis (*o stancye*), su užsienio pirkliais ir visuomeninės tvarkos užtikrinimu³⁵⁹. 1768 m. laikantis susitarimų su Rusija įkurtas naujas, mišrios sudėties, *Iudicii mixti* vardą gavęs teismas, kuris turėjo spręsti apeliacijas dėl žemės ir pilies teismų civilinio pobūdžio bylose tarp katalikų ir kitų konfesijų narių (faktiškai stačiatikių ir protestantų), be to, kaip pirmos ir kartu aukščiausios instancijos teismas, bylas *wszystkie z religii y obrządków wypływaiące, pacem et tranquillitatem inter dissidentes wzruszaiące kontrowersyje*³⁶⁰.

Dėl teismų kompetencijos susiejimo su konkrečiomis bylų kategorijomis ir luomais, dėl pirmos instancijos bajoriškų žemės ir pilies teismų sprendimų buvo numatyta ap-

³⁵³ Z. Szczańska, Sąd sejmowy w Polsce od końca XVI do końca XVIII wieku, CPH, t. XX, zesz. 1, 1968, p. 142. Beje, daugumą jų yra aprašęs tas pats Z. Szczańska, neseniai jie buvo perspausdinti leidinyje: *Lex est rex in Poloniae et Magnus Ducatus Lithuaniae*.

³⁵⁴ VL, t. 7, p. 172–173.

³⁵⁵ VL, t. 7, p. 225–227; t. 8, p. 78.

³⁵⁶ VL, t. 7, p. 239, 241.

³⁵⁷ VL, t. 7, p. 203–204, 233. Nuo 1776 m. teisminės, LDK Karo komisijos prerogatyvos, perėjo Nuolatinės tarybos Karo departamentui, bet 1788 m. pastarąją instituciją panaikinus – vėl buvo sugrąžintos, VL, t. 8, p. 533; t. 9, p. 55.

³⁵⁸ VL, t. 7, p. 233; t. 8, p. 75, 533; t. 9, p. 55.

³⁵⁹ VL, t. 7, p. 206–208; t. 7, p. 333.

³⁶⁰ VL, t. 7, 266. Galimybė kai kurias bylų rūšis iš karto teikti aukščiausios instancijos teismams buvo dar vienas LDK teisinės sistemos paradoksas. 1773–1775 seimo įstatymas numatė, kad bylose, kur kareivis padarytų skriaudą piliečiui (*żołnierz uczynił pokrzywdzenie z służby wojskowej obywatelowi*), šis gali iš karto kreiptis į Komisiją, aplenkiant pirmos instancijos teismus, VL, t. 8, p. 75.

eliuoti ne vien į Tribunolą, bet ir kitus teismus. Bylose dėl matų ir vekselių reikėjo apeliuoti į Išdo komisijos teismą³⁶¹; apeliacijas dėl žemės arba pilies teisme spręstų bylų, kuomet *żołnierz uczynił pokrzywdzenie z służby wojskowej obywatelowi*, turėjo nagrinėti LDK Karo komisija³⁶²; nuo 1768 m. bylinėjantis su stačiatikiiais ir protestantais apeliuoti reikėjo į specialų Mišrios sudėties teismą³⁶³; bylose su dvasininkais reikėjo apeliuoti į Dvasinį Tribunolą arba Asesorių teismą; remiantis 1776 m. Nuolatinės Tarybos universalu, kaltinimai paštų pareigūnams ir dėl šių užpuolimo, po apeliacijos turėjo tekti valdovo teismui³⁶⁴. Taigi nebuvo aiškios sistemos, kuomet dėl konkretaus teismo sprendimo būtų galima apeliuoti į vienintelį teismą³⁶⁵. Ypač problemiški buvo tie atvejai, kuomet pirmos instancijos teismo sprendimas galėjo tekti net keliems teismams. 1778 m. Tribunolas nagrinėjo apeliaciją dėl Brastos žemės teismo sprendimo byloje tarp Lenkijos kariuomenės rotmistro Aleksandro Ulano ir jo žmonos Kunegundos bei Korickių dėl skolos ir Malaševičių palivarko užpuolimo. Ieškovai prašė, kad Tribunolas spręstų ir ginčą dėl valdovo suteiktųjų minėtam nekilnojamam turtui, tačiau Tribunolas, nutaręs, jog šiuos dokumentus turi aiškinti Asesorių teismas, jam persiuntė dalį bylos³⁶⁶.

LDK teismų veiklos reglamentacijoje galime pastebėti tuo pat metu egzistavus vieną kitam priešingus principus. Pirmas – tai išimtinė teisė spręsti konkrečios rūšies bylas: nuo 1764 m. išskirtinai pilies teismo kompetencijai buvo priskirtos bylos dėl pabėgusių ar išvestų pavaldinių³⁶⁷; tais atvejais, kai kreditorius ar skolininkas buvo miręs ar reikėjo paskirti taksacinį teismą, buvo privalu kreiptis į žemės teismą³⁶⁸; 1581 m. įkūriant Tribunolą karalius pasiliko išimtinę teisę spręsti baudžiamąsias bylas dėl garbės ir tas, kuriose grėsė mirties bausmė³⁶⁹; išimtinę teisę spręsti bylas dėl vekselių turėjo Išdo komisijos teismas³⁷⁰; 1768 m. įkūrta komisija turėjo spręsti visas Karolio Stanislovo ir Jeronimo Radvilų bylas su kreditoriais, valdų laikytojais ir administratoriais; 1774 m. darbą pradėjusio Edukacinės komisijos teismo kompetencijoje atsidūrė visos bylos dėl jėzuitams pri-

³⁶¹ VL, t. 8, p. 78, 121.

³⁶² VL, t. 7, p. 233; t. 8, p. 75.

³⁶³ VL, t. 7, 266. Tiesa, šiam teismui nepradėjus savo veiklos 1775 m. buvo nurodyta dėl tokių bylų apeliuoti į Asesorių teismą, VL, t. 9, p. 48.

³⁶⁴ F. 255–1303, *Ubezpieczenie urzędu generalnego poczt naszych w Koronie y w Wielkim Xięstwie Litewskim* (spaud.). Bylos dėl paštinių užpuolimo turėjo būti sprendžiamos artimiausiam žemės arba pilies teisme penkiolikos dienų bėgyje nelaukiant teismo kadencijos.

³⁶⁵ Netgi miestų teismų sprendimus galima buvo apskūsti ne tik Asesorių teisme, bet atskirose kategorijose (*w sprawach dozoru porządku publicznego, ochędostwo ulic, kanałuw, bezpieczeństwo od ognia*) leista apeliuoti į valdovo dvaro maršalkos teismą (žinoma tik tuomet, kai valdovas buvo tame mieste), VL, t. 7, p. 206–208.

³⁶⁶ LVIA, f. SA, b. 157, l. 848–855.

³⁶⁷ VL, t. 7, p. 175, 180.

³⁶⁸ VL, t. 7, 236.

³⁶⁹ *w rzeczach takich krwawych, komuby szło zarazem o gardło, o podziwość*, Tribunolo nuostatai, 5 str. Paaiškėjus, jog apeliacija paduota paprastoje byloje ieškovui grėsė dideli nemalonumai – piniginė bauda (po 50 kapų grašių teismui ir priešingai šaliai, bei pastarosios išlaidų padengimas) ir dvylikos savaičių įkalinimo bausmė, ten pat.

³⁷⁰ VL, t. 8, p. 78.

klausiusio turto³⁷¹ ir t.t. Tuo pat metu dėl eilės bylų rūšių buvo galima kreiptis ne į vieną teismą: į pilies arba žemės teismą galima buvo kreiptis byloje dėl išvarymo iš valdos ar namų³⁷², pareigas atliekančio vaznio sužalojimo ar sužeidimo³⁷³, valdos išpirkimo ir dėl tų skolų, kur būtų bylinėjama su „gyvu“ skolininku (*inter viventes personas*)³⁷⁴. Bylas dėl matų turėjo spręsti pilies teismas, tačiau valdovo rezidencijos vietoje jas galėjo nagrinėti ir LDK arba Lenkijos maršalka ir t.t. Dėl principo, leidusio teisti teismo saugumo normas pažeidinėjusius asmenis, kiekvienas teismas turėjo galimybę spręsti ir baudžiamąsias bylas³⁷⁵.

J. Michalskis darbe apie XVIII a. pirmos pusės reformas ATR teisingumo vydyimo srityje pateikė pavyzdžių, iliustruojančių laisvo teisminės instancijos pasirinkimo principą. Iš tikrųjų, LDK įstatymai numatė galimybę spręsti bylą asmeniui neteisingoje institucijoje: TLS (IV sk., 44 str.) buvo įtvirtinta, jog į netinkamą teismą pašaukta šalis galės pasirinkti – sutikti jame bylinėtis arba reikalauti atsakyti už netinkamo bylai teismo pasirinkimą žemės teisme; 1726 m. įstatymas leido šalims bylinėtis pilies teisme žemės teismui priklausančioje byloje (ir atvirkščiai)³⁷⁶. Ši taisyklė turėjo galioti ir aukštesnės instancijos teismuose, nes tų pat metų Dvasinio Tribunolo kompetenciją nusakančiame įstatyme pažymėta, jog jame galės būti sprendžiamos bylos *w ktorych strony libere forum in Composito Iudicio przyiąć zechcą*³⁷⁷. XVIII a. pirmoje pusėje įstatymų projektuose vyravo nuomonė, jog kai kurios bylų kategorijos galėtų būti sprendžiamos apskritai bet kuriame teisme³⁷⁸. Tačiau vėliau ši nuostata nebuvo nuosekliai plėtojama, kadangi pažeidė kitą principą, reikalaujantį, kad kiekvienas teismas spręstų tik sau kompetentingas bylas, nesisavindamas jam nepriklausančių³⁷⁹. Pastarojo reikalavimo turėjo būti laikomasi už jo pažeidimą grąšinant pinigėmis ir kalėjimo bausmėmis bei tokio sprendimo naikini-

³⁷¹ VL, t. 8, p. 391–396.

³⁷² TLS, IV sk., 30 str. Tiesa, dešimties savaitių, po išvarymo iš valdos, laikotarpyje nepašaukus į pilies teismą tokia byla vėliau galėjo būti nagrinėjama tik žemės teisme, TLS, IV sk., 33 str.

³⁷³ TLS, IV sk., 11 str.

³⁷⁴ VL, t. 7, p. 236. Dėl šių nuostatų abiejų teismų kompetencija dažnai persipynė. Charakteringa, jog apskritai įstatymai abiem teismams nurodė naudotis tų pačių pavadinimų registrų knygomis – civilinių bylų, taktiniu (kartais vartojamas įkalintųjų asmenų) ir bylų, kurios nagrinėjamos sutrumpinta proceso tvarka (*summarii processus*), VL, t. 7, p. 177 (1764 m.), 236 (1766 m.).

³⁷⁵ Kuomet 1769 m. vasario 11 d. Minsko arklidininkaitis Kazimieras Viaževičius Minske nudūrė Oršos vėliavininką Jurgį Galinskį, žudiką suėmė Minsko žemės teismo pirmininko Igno Karnickio siųsti tarnai, o po penkių dienų jam mirties nuosprendį paskelbė būtent šis teismas. LVIA, f. SA, b. 143, l. 208–213v. K. Viaževičius LDK Vyriausiajame Tribunole skundėsi, jog Minsko žemės teismas pasisavino sau nepriklausančią bylą, tačiau šis argumentas buvo atmestas.

³⁷⁶ VL, t. 6, p. 245.

³⁷⁷ VL, t. 6, p. 247.

³⁷⁸ J. Michalski, *Studia nad reformą sądownictwa i prawa sądowego w XVIII w.*, p. 163.

³⁷⁹ Požiūris, jog kiekvienas teismas privalo spręsti tik jam priklausančias bylas įtvirtintas statute, Plg. TLS, IV sk., 3, 44 ir 83 str. Plg. 1726 m. įstatymą, kuriame nuogaustauta, kad *strony per abusum sprawy ex natura sua urzędom Ziemiakim, Grodzkim, Podkomorskim, Assessorskim, Maydeburskim, Podskarbińskim należące ... przed Trybunał wprowadzają*, VL, t. 6, p. 245.

mu³⁸⁰. Panašios pozicijos vėliau laikėsi ir Nuolatinė taryba, aiškindama, jog 1726 m. įstatyme paminėta teisės norma apima tik užrašymus, kuriuose būtų įrašytas *forum ubi-
narium*³⁸¹, taigi numatė tik siaurą šios nuostatos taikymą. Tą patį fiksavo ir įvairių teismų darbą apibrėžę XVIII a. II pusės įstatymai³⁸².

Stanislovo Augusto valdymo laikotarpiu ypač neigiamai LDK teismų darbą paveikė Generalinių konfederacijų pagrindu susikūrdavusio seimo veikla – aktyviai kištasi į teisingumo vykdymo reikalus. 1767–1768 m. seime buvo nutarta, jog byla tarp Žemaitijos pulkininko Jono Grotuzo (Grothuz) ir Krišpinų palikuonių, per „keliasdešimt“ metų nebaigta spręsti Valkavisko žemės teisme, turės būti išnagrinėta rusėniškos kadencijos Tribunole, leidus ją įrašyti į bet kurį registrą³⁸³. Taip pat Tribunole leista bylinėtis su visais, kurie užpultų Chelmino stalininkienės Barbaros Horodenskos valdas Vilniaus vaiv.³⁸⁴ Tačiau palyginti su 1773–1775 m. seimo veikla, jie buvo tik nereikšmingi epizodai. Tuomet specialioje grafoje pavadintoje *Ustawy sprawiedliwości dla niektórych obywatelów Wielkiego Księstwa Litewskiego na żądanie onych przyspieszaiące*, buvo paskelbta per tris šimtus nutarimų, susijusių su LDK teismuose svarstytomis bylomis³⁸⁵. Nutarimai buvo patys įvairiausi: dalis pirmoje instancijoje pateiktų nagrinėti bylų iš karto perduota spręsti Tribunolui, kai kurios persiųstos iš vieno tos pačios instancijos teismo į kitą³⁸⁶, o daliai – apskritai buvo paskirtos specialios komisijos su teisminiais įgaliojimais spręsti konkretų ginčą. Pasitaikė ir tokių, kurie apeliacinę bylą išėmė iš Tribunolo ir perdavė

³⁸⁰ VL, t. 7, p. 172. Tiesa, ji nebuvo vienoda visos LDK mastu, bet įvairavo priklausomai nuo teismo. 1726 m. knstitucija už šaukimą į bylai netinkamą teismą (*extra forum*) numatė 40 kapų baudą ir įkalinimą (terminas neįvardintas), VL, t. 6, p. 245. Pagal 1764 m. įstatymą nepagrįstai į Dvasinį Tribunalą kreipęsis asmuo turėjo atsakovui ir teismui mokėti po šimtą kapų grašių, o byloje stojusiam advokatui – skiriama dviejų savaičių kalėjimo bausmė (VL, t. 7, p. 172). 1793 m. įstatymas už tą patį numatė bausti priteisiant iš besikreipiančio 2 tūkst. auks. pašauktajam, trečdalis tiek Tribunolui ir dar skirti dviejų sav. kalėjimo bausmę, VL, t. 10, p. 267. Netinkamai kreipęsis į Mišrujų (*Iudicii Mixti*) teismą turėjo būti baudžiamas 500 grivinų bauda (VL, t. 7, p. 336). Vėliau bausmės dar labiau griežtėjo – remiantis 1792 m. įstatymu teismų kompetencijos atribojimo principo nepaisęs asmuo Tribunole turėjo būti baudžiamas dviejų tūkst. kapų gr. bauda (per pusę šaliai ir teismui), šešių savaičių kalėjimu, o advokatui – skiriama ta pati bausmė, VL, t. 9, p. 21–22.

³⁸¹ *Zbiór rezolucyi*, 1786, p. 93–95, nr. 272 (1784 m. sausio 30 d. rezoliucija).

³⁸² 1766 įstatymas nurodė Iždo komisijai nespręsti bylų, *ktoreby ex natura sua do innych nalezaly subse-
liow y inne z prawa mialyby wyznaczzone forum, ani nawet causas inscriptionum, chocny inter viventes
personas, etiam consentientibus partibus*, VL, t. 7, p. 227; 1788 m. Karo komisijos įstatyme pažymėta, jog šis teismas *zadnych spraw cywilnych, etiam ex vi inscripti fori, oraz do innych sądow z opisu spraw im nalezających, przywlaszczac sobie nie ma* (VL, t. 9, p. 55).

³⁸³ VL, t. 7, p. 402.

³⁸⁴ VL, t. 7, p. 413.

³⁸⁵ VL, t. 8, p. 424–525. Beje, išimtinę teisę priimti tokius nutarimus liečiančius LDK teritorijoje ginčo objektu buvusį turtą gavo LDK Generalinės Konfederacijos maršalka Radvila, VL, t. 8, p. 405. Yra žinoma, jog tokios rezoliucijos buvo priimamos už kyšius, dėl analogiškos veiklos smarkiai pralobo Lenkijos Generalinės Konfederacijos maršalka Adomas Poninskis.

³⁸⁶ Pvz. Agnietės Volodkovos byla su Beinartais ir Raseinių karmelitais buvo perkelta iš Žemaitijos žemės teismo, kur *dla wielości spraw* negalėjo būti išnagrinėta per devynis metus, į Trakų žemės teismą, VL, t. 8, p. 505.

ją spręsti pirmos instancijos teismui³⁸⁷ ar specialiai tam sudarytai komisijai³⁸⁸ bei skyrė teismą *pro determinatione* tipo byloje, su kuria buvo kreiptasi į Tribunolą³⁸⁹. Konfederuoto seimo veiklos pasekmė – pažeista daugybė LDK įstatymų, kai atskirais nutarimais buvo uždrausta apeliuoti, dėl konkrečioje byloje, pirmos instancijos teismo ar specialios komisijos, priimto sprendimo, nurodyta bylą spręsti iš esmės netgi kuriai nors iš proceso šalių nedalyvaujant³⁹⁰, spręsti bylą nepaisant bylininko mažametystės ir t.t. Nutarimais buvo naikinama ir Tribunole galiojusi tvarka: reikalavimai spręsti pirmoje instancijoje nebaigtą spręsti bylą, dar daugiau – nesilaikant kadencijos ir registrų reikalavimų³⁹¹, bylų nagrinėjimo tvarkos reikalavimų³⁹², šiurkščiai pažeidė teismo darbo taisykles. Iš tikrųjų LDK įstatymai tam tikrais atvejais leido skirti vad. komisijas, turinčias teisminius įgaliojimus spręsti konkrečią ar tam tikros rūšies bylą: riboms tarp bajoriškų ir karaliaus valdų nustatyti, vaivadų ir tijūnų bajorams daromoms skriaudoms iširti, karaliaus valdoms išpirkti³⁹³, bet kitais atvejais bylą reikėjo spręsti jai priklausančiame teisme. Masiškas bylų perdavimas specialioms komisijoms sukėlė teisinio pobūdžio problemų – dėl tokių institucijų veiklos nuostatų nebuvimo, neaiški buvo jų darbo tvarka, įgaliojimai ir komisorių atsakomybė. Iš pradžių tokių komisijų veiklos priežiūra, matyt, teko Nuolatinei tarybai. Žinome, jog kai LDK kariuomenės generolas majoras Strutinskis ir valdos laikytojas Kozlovskis apskundė komisiją, kad ši paskelbė sprendimą jų nepašaukusi, taryba nesulaukusi komisorių atsakymo sprendimą paskelbė naikinamu ir paskyrė naują teismą³⁹⁴. Tačiau jau pirmaisiais Nuolatinės tarybos veiklos metais kilo pasipriešinimas jos kišimui si į teisingumo vykdymo sritį, todėl 1776 m. visos tokios (dar neišspręstos arba kuriose

³⁸⁷ Plg. VL, t. 8, p. 442, 443, 522.

³⁸⁸ VL, t. 8, p. 469, 495, 507.

³⁸⁹ VL, t. 8, p. 443. Pinsko pilies teismo teisėjas Mykolas Širm ir jo žmona Pranė kreipėsi į Tribunolą prašydami paskirti teismą byloje dėl Vilniaus žemės teismo teisėjo Jono Monkevičiaus palikimo (vėlioniu priklaususios valdos buvo išsidėsčiusios įvairiose pav.). Tačiau seimui nutarus, jog registruose susikauptė daugybė įrašų ir greitai jų prašymai išpildytas nebus, bylą persiuntė Lydos žemės teismui, kuris bylą turėjo išnagrinėti be galimybės dėl priimto sprendimo apeliuoti, ten pat.

³⁹⁰ Plg. VL, t. 8, p. 514, („remissa sprawy u. Ant. Swiezynskiego skarb. Pow. Pinskiego“), 515 („Remissa sprawy ur. Kurzenieckich do Tryb. W. X. Litewskiego“).

³⁹¹ Taip byloje tarp Lydos išdininkų Aleksandravičių, Bieckio seniūno Pšiseckio ir kitų dėl valdų Luoklė ir Dovydavyčiai paveldėjimo, ją įsakyta toliau spręsti Tribunole nežiūrint kadencijos ir registro (*na ktoreykolwiek kadencyi, ex quovis registro*), VL, t. 8, p. 497. Panašiai leista, kad Oršos taurininko Tado Volčako ir LDK stovyklininko Juozapo Judickio bylos būtų nagrinėjamos bet kurioje Tribunolo kadencijoje įrašius jas į taktinį registrą, ten pat, p. 498, 499.

³⁹² Pastebėjus, jog tik tais metais baigėsi keliasdešimt metų užtrukęs procesas byloje tarp Pinsko vėliavininko Pranciškaus Lubeckio ir Naugarduko pataurininkio Aleksandro Mogilnickio dėl skolų, bet atsakovui padavus apeliaciją, dėl apeliaciniame registre buvusių įrašų gausos (*dla zażęszczenia spraw w regestrach appellationis*) byla negalėtų būti išspręsta dar keliasdešimt metų, ją įsakoma išspręsti sekančioje Tribunolo kadencijoje *extra regestrum, etiam ex termino tacto, ante omnes causas*, ten pat, l. 500. Taip pat plg. kitus leidimus spręsti bylą Tribunole, bet kurioje kadencijoje, iš bet kurio registro ir prieš kitas bylas, *w jak najprędszym terminie*, VL, t. 8, p. 441, 442, 443, 493, 497, 499, 502, 505, 507, 515.

³⁹³ TLS, III sk., 33 str.; IV sk., 83 str.

³⁹⁴ LVIA, f. SA, b. 153, l. 190–191 (1775 liepos 16 d. Nuolatinės tarybos rezoliucija)

komisorių balsai pasiskirstė po lygiai) bylos buvo persiūstos LDK Vyriausiajam Tribunalui³⁹⁵. Tačiau šis nutarimas neapėmė tų atvejų, kuomet bylos buvo persiūstos nagrinėti įprastam pirmos instancijos – žemės arba pilies – teismui. Dėl to jau netrukus Nuolatinę tarybą pasiekė užklausa dėl galimybės tokius sprendimus apskųsti³⁹⁶. Bene ryškiausiai ši problema atsispindėjo Polocko iždininko Petro Mackevičiaus ginče su Medekšomis, De Raesais ir Jelenskiais dėl Čelesčevičių valdos Mozyriaus pav. Viskas prasidėjo nuo to, jog 1775 m. P. Mackevičius išsirūpino, kad byla seimo nutarimu buvo persiūsta nagrinėti Gardino žemės teismui³⁹⁷, dėl kurio 1780 m. spalio 20 d. sprendimo Naugarduko kaštelionas Gedeonas Jelenskis apeliavo į Tribunalą. Atitinkamoje konstitucijoje nebuvo nei leidimo, nei draudimo apeliuoti, todėl iš pradžių Tribunalo teisėjai balsavo dėl tolesnės bylos nagrinėjimo tvarkos pagal du siūlymus: ar teismas pats turės nuspręsti dėl galimybių apeliuoti dėl Gardino žemės teismo sprendimo, ar šį klausimą *jako do rozwiązania obojętnosci w ustawach y tłumaczenia praw postanowionych* perduos spręsti Nuolatinei tarybai. 1781 m. rugsėjo 19 d. teisėjų balsai pasiskirtė po lygiai, todėl klausimą pakartotinai sprendė kitais metais naujos sudėties Tribunalas – 1782 m. rugsėjo 23 d. nugalėjo antroji nuomonė³⁹⁸. Nuolatinės Tarybos narius G. Jelenskis įtikinėjo, jog teismą paskyrusioji konstitucija apeliacijos neuždraudė, o „visuotiniai įstatymai pagal LDK Statutą visada leidžia apeliuoti į Tribunalą“³⁹⁹. Tuo tarpu P. Mackevičius teigė, jog Gardino teismas buvo paskirtas galutiniu teismu byloje, o byla perduota išspręsti ne vienam iš teismų, bet „ypatingam“ teismui⁴⁰⁰. Vis tik buvo nutarta, jog konstitucijoje nesuforuoluota atitinkamo draudimo, todėl privalu remtis įstatymais, kurie leidžia apeliuoti dėl žemės ir pilies teismų sprendimų⁴⁰¹.

Nors vėliau seimas Tribunalui perduodavo spręsti tik pavienes konkrečias bylas, tačiau 1773–1775 m. seimo paskirtų, bet neįvykusių ar be rezultatų pasibaigusių, šimtų komisijų

³⁹⁵ Beje, dar 1773–1775 m. Tribunalui buvo leista esant būtinybei skirti naujus komisorius vietoj tų, kuriuos patvirtino Seimas, taip pat savo nuožiūra skirti bausmes tiems komisoriams, kurie vienos iš proceso šalių naudai ardytų kvorumą bei nagrinėti kaltinimus dėl pasipriešinimo komisijų sprendimų vykdymui (VL, t. 8, p. 405–406). 1776 m. nutarimas patiko ne visiems, štai plg. Rumšiškių seniūnienės Barbaros Brunonovos Okanskos 1776 m. kovo 29 d. pareiškimą, kuriame ji skundė 1775 m. seimo paskirtos komisijos narius, sprendusius jos bylą su Vitebsko kaštelionu ir kurių balsams 1776 m. kovo 1 d. pasidalijus po lygiai, bylą persiuntė ne Seimo teismui, o Tribunalui, LVIA, f. SA, b. 682, l. 54.

³⁹⁶ Vienas pirmųjų šį klausimą iškėlė Mažųjų Dirvėnų tijūnas Tadas Bialozoras – esą 1775 m. seimo konstitucija buvo nurodžiusi „keliasdešimt metų“ tarp Olendztkio ir Bialozorų dėl Pramedės valdos užsitęsusių bylą išspręsti be apeliacijos Vilniaus žemės teisme, bet procesiniai priešininkai šią nuostatą pažeidė. Iš tikrųjų paaiškėjo, jog Olendztkiai apeliavo kitoje byloje, kurios konstitucija neminėjo, bet ją komisiją neteisėtai sprendė, AGAD, Tzw. ML, dz. VII, b. 90, l. 20–21.

³⁹⁷ VL, t. 8, p. 498 („Odeslanie sprawy ur. Mackiewiczza do ziemstwa Grodzienskiego”).

³⁹⁸ LVIA, f. SA, b. 164, l. 723–725v; b. 166, l. 411–v.

³⁹⁹ AGAD, Tzw. ML, dz. VII, b. 91, l. 129–130.

⁴⁰⁰ Ten pat, l. 130–131. Be to, jis dar bandė sugraudinti Tarybos narius teigdamas, jog dėl bylos jau keliolika metų negali naudotis protėvių turtu.

⁴⁰¹ Įdomu pastebėti, jog tokia nuomonė laimėjo tik trečiajame (slaptame) balsavime (17 prieš 16), o pirmuose dviejose pralaimėjo (14 prieš 19 ir 15 prieš 18), ten pat, l. 131–v.

priskyrimas Tribunolo kompetencijai, smarkiai sumažino šio veiklos efektyvumą. Tokias bylas buvo leidžiama įrašyti į taktinį registrą, o jame esantys įrašai galėjo būti sprendžiami bet kada, netgi kitos bylos nagrinėjimo metu. Dėl to kitiems bylininkams laikotarpis, kurį jie turėjo laukti, kol bus nagrinėjama jų byla, labai išaugo. Spręsdamas tokius atvejus Tribunolas atliko veikiau administracinį negu teisminį darbą: nurodydavo bylą spręsti tos pačios sudėties, kokią buvo skyręs seimas⁴⁰², komisijai, retsykais vietoj mirusio, ar teisminių pareigų atsisakiusio asmens, paskirdamas kitą. Tribunolas turėjo įvertinti tokių teismų darbą, mat komisijų kompetencija ir darbo tvarka dažnai apskritai būdavo neaiški⁴⁰³.

Ne ką mažesnę painiavą sukeldavo ir Generalinės konfederacijos teismų veikla. Susikurdama konfederacija paprastai paskelbdavo apie įprastinių teismų veiklos nutrūkimą, o pati skelbdavosi kompetetinga spręsti bet kokias bylas⁴⁰⁴. Tiesa, nagrinėjamu laikotarpiu konfederaciniai teismai dažniausiai veikė lygiagrečiai su įprastais teismais, bet skelbė savo viršenybę⁴⁰⁵. Tribunolo ir konfederacijų santykis buvo labai problematiškas. Faktiškai Tribunolas visada išlikdavo lojalus valdovui, nors ir buvo spaudžiamas prisijungti prie konfederacijos⁴⁰⁶. Štai Rusijos pasiuntinys ATR Repninas, 1767 m. birželio mėnesio laiškuose LDK Vyriausiojo Tribunolo maršalkai J. Hilzenui⁴⁰⁷ rašė, jog konfederacija susideda iš visos valstybės atstovų, *jej sądy są najwyższe i jedynowładne*, jos galioje *zakazać Trybunałowi i wszelkim innym juryzdykcyom aby się żadnych spraw nie tykały*, bet to nedaro labiau iš savo savanoriško „kuklumo“, nei iš valdžios ribotumo. Konfederacija taip pat savindavosi seimo galias kasuoti Tribunolo sprendimus. 1767 m. rugpjūčio 13 d. dokumentu LDK Generalinė konfederacija paskelbė kasuojanti visuose teismuose nuo 1767 m. gegužės 3 d. datos (taip pat ir Tribunole) už akių paskelbtus sprendimus, nukreiptus prieš konfederacijos vadovus ir narius⁴⁰⁸. 1767 m. rugsėjo 22 d. LDK Generalinė konfederacija pranešė naikinanti už akių prieš 38 asmenis, nuo 1764 m. balandžio

⁴⁰² Plg. atvejį (LVIA, f. SA, b. 171, l. 458-v), kai Tribunolas į komisiją paskyrė tuos pačius asmenis, kurie išvardinti konstitucijoje, pavadintoje „Komisja do rozgraniczenia starostwa kiernowskiego“.

⁴⁰³ Pz., 1778 m. balandžio 9 d. sprendimu Tribunolas nutarė, jog priešingai Gardino kariuomenininko Ignato Ignatavičiaus teigimui, 1775 m. seimo paskirtos komisijos laikas *nie upłynął*, LVIA, f. SA, b. 157, l. 1133–1142. Tribunolas nutarė, jog 1781 m. lapkričio 14 d. sprendimą dėl valdos Popina ribų nustatymo priėmęs, 1775 m. seimo paskirtas komisorių teismas, neteisėtai nubaudė vieną iš proceso šalių (Tomą ir Eleną Ožeškas) *podwójną solucją* už pasipriešinimą sprendimo vykdymui – esą tokios galios šis teismas neturėjo (b. 172, l. 295–324) ir t.t.

⁴⁰⁴ R. Šmigelskytė-Stukienė, *LDK Didžiosios Kunigaikštystės Konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais*, Vilnius, 2003, p. 162–182.

⁴⁰⁵ Tribunolas ir kiti teismai dirbo Konfederacijai leidus. Plg. 1773 m. balandžio 16 d. A. Poninsko vadovaujamos Generalinės konfederacijos nurodymą visiems teismams dirbti įprastu metu ir vietoje, LVIA, f. SA, b. 150, l. 73-v.

⁴⁰⁶ 1768 m. balandžio 7 d. Stanislovas Augustas laiške prašė Tribunolo nepaisyti Baro Konfederacijos potvarkių nutraukti darbą, tačiau dirbti iki kadencijos pabaigos. Savo ruožtu Tribunolas valdovą informavo, jog *provincia juryzdykcy Trybunału powierzona w obrębie przyzwoitej cnotliwym obywatelom utrzymuje się karności*, tikino ne tik pats toliau dirbsiąs, bet ir stebėsiąs, kad dirbtų pirmos instancijos teismai, ten pat, b. 666, l. 13v–14v.

⁴⁰⁷ AGAD, Zbiór Muzem Narodowego, b. 306, l. 1–1v (dviejų Repnino laiškų Hilzenui nuorašai).

⁴⁰⁸ LVIA, f. SA, b. 140, l. 308–309v.

mėnesio, paskelbtus sprendimus⁴⁰⁹. Nors konfederaciniais teismais naudotasi savo politinių priešininkų persekiojimui⁴¹⁰, tačiau tokių sprendimų galiojimas būdavo įtvirtinamas įstatymais⁴¹¹, o dėl pasipriešinimo jiems buvo nurodyta šaukti į Tribunolą⁴¹². Bijodamas būti apkaltintas įstatymų pažeidimu, Tribunolas nenoriai gilindavosi į tokius sprendimus ir vengė juose ką nors keisti, net jei šie buvo paskelbti grubiai pažeidžiant teismo proceso tvarką ar priimti už akių⁴¹³, o jeigu tai darė, tai labai atsargiai⁴¹⁴.

Dėl seimo ir konfederacijų nutarimų, Tribunolui teko spręsti bylas, kurios šiaip jam jokiomis aplinkybėmis nepriklausytų. 1765 m. Tribunolas nagrinėjo ginčą tarp Vilniaus miestiečio Teodoro Kozelo ir Vilniaus magistrato dėl piniginių pretenzijų ir Tupeciškių palivarko. Vilniaus vaitas, remdamasis 1764 m. konstitucija *warunek miast* paprašė bylą persiųsti *ad forum competens*, tačiau šis prašymas buvo atmestas. Nutarta, jog prieš tai bylą sprendė Konfederacijos teismas, o pasipriešinimo tokiems sprendimams atvejus 1765 m. gegužės 22 d. konstitucija pavedė spręsti Tribunolui⁴¹⁵. Vėliau Tribunolui teko gilintis į 1775 m. Seimo paskirtos komisijos, priimto sprendimo, byloje dėl Starodubo sargybininko Antano Savickio pretenzijų į miestiečiams priklausiusį mūrnamį Vilniaus mieste (*dla rozeznia pretensji kompetytorów do kamienicy Ihnatowiczowskiej na Imbarach*) pagrįstumo⁴¹⁶, taip pat spręsti dėl Vilniaus pijorų išrūpintos komisijos, turėjusios įkainoti Vilniaus žydams priklausiusias aikštes ir pastatus, kuriuos dvasininkai norėjo įsigyti⁴¹⁷ ir t.t.

⁴⁰⁹ LVIA, f. SA, b. 143, l. 430–431.

⁴¹⁰ 1769 m. liepos 1 d. Niesiolovskis iš Gardino valdovui rašė, jog kartu su LDK sekretoriumi yra pašauktas į konfederacijos teismą dėl to, kad priėmė nutarimą rinkti *poselszczna* iš savo ir Radvilos dvarų, BC, b. 677, l. 12–13.

⁴¹¹ Plg. 1768 seimo įstatymo aktikaciją Tribunolo knygoje, LVIA, f. SA, b. 142, l. 67–68

⁴¹² VL, t. 7, p. 221.

⁴¹³ Štai. Minsko raikytojaitis Tadas Volodkovičius teigė buvęs nuteistas už akių, klasingai nepadavus šaukimo 1764 m. lapkričio 8 d. Konfederacijos teismo nuteistas dvylika savaičių žemutinio kalėjimo bausme ir 3 tūkst. auks. bauda. Jis kaltintas, jog 1764 m. birželio 1 d. Brastos medžiokliui Jonui Boguslavskiui ir Joachimui Judickiui išvažiavus į aikštę *do pojedynekowania*, jis atvykęs su pagalba pastarajam ir dėl to J. Boguslavskis buvęs pašautas. Pats T. Volodkovičius teigė, jog atvyko juos perkalbėti, o be to pirmasis šovęs būtent J. Boguslavskis, tačiau nepataikęs, LVIA, f. SA, b. 138, l. 282–285. Tribunolas atsisakė nagrinėti kaltinimą, motyvuodamas, jog Konfederacijos sprendimus 1764 m. konvokacinis ir karūnacinis seimas paliko savo galioje, dar daugiau T. Volodkovičiui skyrė bausmę už pasipriešinimą sprendimo vykdymui, ten pat. 1765 m. gegužės 25 d. Tribunolas atmetė Juozo Šadurskio prašymą pervesti jį į Vilniaus pilies įgūlo kalėjimą (turėjo būti teisiamas Vilniaus pilies teisme) tik todėl, kad Tribunolo Vėliavai saugoti jis buvo atiduotas LDK Generalinės konfederacijos teismo sprendimu, ten pat, b. 662, l. 5v.

⁴¹⁴ Pz. byloje sutikęs leisti atlikti tyrimą pakartotinai, tokį sprendimą argumentavo tuo, jog Generalinės konfederacijos teismas sprendime neįrašė draudimo jo atlikti, b. 138, l. 381–396.

⁴¹⁵ Ten pat, b. 516, l. 224–227v (1765 m. rugsėjo 3 d. Tribunolo sprendimas)

⁴¹⁶ Ten pat, b. 157, l. 1089–1097.

⁴¹⁷ Ten pat, b. 163, l. 787–791. Žydai boikotavo tiek pačią komisiją, tiek Tribunolą, tačiau vėliau tarpininkaujant šio teismo teisėjams sutiko vokiečių gatvėje buvusį nekilnojamą turtą parduoti pijorams už 6 tūkst. auks., žr. 1781 m. rugsėjo 24 d. pasirašyto susitarimo dokumentus, b.164, l. 253–258v, 265–66, 267–68.

Nuo pat pradžių organizaciškai su Vyriausioju Tribunolu buvo susijęs Dvasinis Tribunolas: abu naudojami tomis pačiomis patalpomis, jame dirbo tie patys teisėjai, aptarnaujantysis personalas ir advokatai, priimami sprendimai įrašinti į tas pačias knygas. Iki pat 1764 m. apskritai turime reikalą su Tribunolu, skirstytu į Pasaulietinį ir Dvasinį, Ratus. Tik XVIII a. vidurio reformų pasekoje Dvasinis Tribunolas buvo labiau atskirtas, jam nustatytas atskiras darbo laikotarpis – šešios savaitės, pasibaigus LDK Vyriausiojo Tribunolo posėdžiams⁴¹⁸. Ilgesnį laiką nebuvo aiškiai atribota ir jų kompetencija – Vyriausiojo Tribunolo nuostatose tepažymėta, jog Dvasinis Tribunolas spręs „visas bylas, kurios kiltų tarp dvasinių ir pasaulietinių asmenų“⁴¹⁹. 1726 m. konstatavus, jog bylininkai po Vyriausiojo Tribunolo sprendimų kreipdavosi į Dvasinį Tribunalą (ir atvirkščiai), pirmą kartą buvo detaliau apibrėžtos pastarojo kompetencijos ribos⁴²⁰. Iš šio teismo kompetencijos buvo aiškiai išskirtos ir LDK Vyriausiajam Tribunalui turėjo tekti bylos tarp pasauliečių ir dvasininkų, susijusios su bajoriškos žemės dalybomis (*o rozsądek dziedictwa dóbr ziemskich szlacheckich*), dėl viderkaufų (*wyderkafy*) ir legacijų, *któreby dimidium valoris dóbr ziemskich excedere miały* bei dėl pabėgusių valstiečių. Vienok detalesnė reglamentacija problemos neišsprendė – vėlesnės konstitucijos minėjo, jog Dvasinis Tribunolas nepaisė draudimo spręsti sau nepriklausančias bylas⁴²¹. 1784 m. į Nuolatinę tarybą „memorialu“ kreipėsi Ašmenos rotmistras Aloyzas Rokickis, pateikdamas pavyzdžius, kuomet Dvasinis Tribunolas sprendė su bajoriškų valdų eksdivizija susijusias bylas bei prašydamas įvertinti tokią praktiką⁴²². Šis veiksmas paskatino dar vieno įstatymo, griežtai uždraudžiančio Dvasiniam Tribunalui spręsti bylas, susijusias su taksa ir eksdivizija, valdų ribomis ir dėl skolų tarp pasauliečių, atsiradi-

⁴¹⁸ VL, t. 7, p. 172. Tiesa, atskiras sprendimų knygas Dvasinis Tribunolas pradėjo vesti tik nuo 1775 m., t. y. pirmąją LDK Vyriausiojo Tribunolo kadenciją perkėlus į Gardiną, žr. LVIA, f. SA, b. 2389–2406. Taip pat plg. b. 150, l. 649–774v (1774 m. Dvasinio Tribunolo aktų, procesų ir sprendimų dokumentai įrašyti kartu su LDK Vyriausiojo Tribunolo dokumentais).

⁴¹⁹ Tribunolo nuostatai, 4 str. 1635 įstatymas leido kriminaliniais nusikaltimais kaltinamiems dvasininkams apeliuoti į valdovo teismą, VL, t. 3, p. 406–407.

⁴²⁰ Ten nustatyta, jog Dvasinis Tribunolas bus apeliacinė instancija žemesniuose teismuose išspręstoms byloms dėl: legacijų, dešimtinės, anuatų (*annuaty*), procentų nuo valduose užrašytų sumų (*pro wizyje od summ legitime na dobrach leżących lokowanych*), testamentų neįvykdymo (*o niewyplacenie testamentów sprawiedliwych*), dvasininkų ir pasauliečių tarpusavio skolų ir užrašymų (*za obligami y zapisami*), kriminalinių nusikaltimų susijusių su ginčais dėl žemės (*causae facti ex fundo pochodzące*) ir kitais atvejais tarp dvasininko ir pasauliečio, taip pat arijonizmo ir apostazijos. Jam taip pat turėjo tekti visos civilinės bylos (*causae iuris*) tarp dvasininkų arba vienuolių, atėjusios iš konsistorinių teismų, bei Dvasinio Tribunolo teisėjų saugumo normų (*laesae securitatis w dobrach y osobach samych Sedziow*) ir dvasininko imuniteto pažeidimo (*laesae immunitatis ecclesiasticae*), VL, t. 6, p. 247. 1792 m. įstatymas Dvasinio Tribunolo kompetencijai priskyrė apeliacines bylas iš naujų žemės teismų dėl fundacijų, dešimtinės ir patronato teisės, taip pat dėl teismo paskyrimo, apostazijos ir kitas, numatytas senesniuose įstatymuose, VL, t. 9, p. 393.

⁴²¹ VL, t. 7, p. 172; t. 9, p. 21–22.

⁴²² *Zbiór rezolucyi*, 1786, p. 93–95, nr. 272 (1784 m. sausio 30 d. rezoliucija). Rezoliucija buvo aktuota ir Tribunolo knygoje, žr. LVIA, f. SA, b. 169, l. 169–170v.

mą⁴²³. Čia įdomu paminėti paties LDK Vyriausiojo Tribunolo poziciją. 1784 m. pradžioje jis nutarė, jog 1782 m. spalio 31 d. Dvasinio Tribunolo paskirtas eksdivizinis teismas, turėjęs padalinti kreditoriams Minsko vėliavininko Stepono Bikovskio valdas, buvo paskirtas tinkamai, laikantis 1726 m. įstatymo (*według przepisu prawa, mianowicie konstytucyi 1726 roku, przyzwoicie został naznaczony*) ir nurodė jį vykdyti⁴²⁴. Netrukus analogiškas sprendimas priimtas ir dėl 1782 m. lapkričio 13 d. Dvasinio Tribunolo sprendimo, kuriame pasirinkus principu, jog bylos dėl skolų gali būti nagrinėjamos bet kuriame teisme, buvo paskirtas eksdivizinis teismas dėl A. Tyzenhauzo skolų⁴²⁵. Tačiau jau netrukus, kitos sudėties Tribunolas nutarė, jog 1783 m. spalio 31 d., paskirdamas eksdivizijai teismą Čotyrius seniūno Tado Koscialkovskio skolų likvidavimui, Dvasinis Tribunolas viršijo savo kompetenciją, nes *de ubiquinarum locorum* principas nepanaikino išimtinės Tribunolo teisės skirti taksacinį teismą⁴²⁶. Todėl šis sprendimas buvo panaikintas, o eksdivizinio teismo sudėtį ir darbo tvarką tuomet nustatė pats Tribunolas.

XVIII a. II pusėje bajorai vis labiau stengėsi apriboti dvasininkų teises. Visų pirma, tai bandymai baudžiamaisiais nusikaltimais kaltinamus dvasininkus ar jų pavaldinius teisti pilies teisme. 1784 m. Nuolatinei tarybai teko spręsti atvejį, kuomet pasauliečiai dėl nužudymo viešajame kelyje šaukė dvasininkus ir kitus pasauliečius į pilies teismą, o šie atsikalbinėjo privilegijomis⁴²⁷. Šiame ginče teisiškai pagrįstesnė buvo dvasininkų pozicija, tačiau laimėjo būtent pasauliečiai. TLS (III sk., 32 str.) ir 1635 m. konstitucija nedviprasmiškai kalbėjo apie nusikaltusių dvasininkų ir jų pavaldinių šaukimą į vyskupo teismą ir apie apeliaciją dėl šio sprendimo į valdovo teismą. Tačiau Nuolatinė taryba nurodė remtis naujesniais įstatymais, pateikdama nuorodas į 1726 ir 1764 m. konstitucijas⁴²⁸. Toks traktavimas buvo visiškai nepagrįstas, mat 1726 m. konstitucijoje tiesiog paminėta, jog Dvasinis Tribunolas spręs visas baudžiamąsias bylas tarp dvasininkų ir pasauliečių, tekusias jam apeliavus *od urzędów ziemskich, grodzkich, y innych minoris subsellii sądów*⁴²⁹.

⁴²³ VL, t. 9, p. 21–22. Įsakyta tokių bylų nepriimti (grasinant jų kasavimu), nesiųsti į ribų ir eksdivizinius teismus. Priėmus įstatymą pasipylė užklauso Nuolatinei tarybai dėl Dvasinio Tribunolo sprendimų priimtų jam pagal kompetenciją nepriklausančiose bylose vykdymo, *Zbiór rezolucyi* 1788, p. 128–130, 148–149 (1785 VII 8), 150 (1785 VIII 19), 177 (1785 X 7), 196 (1785 XI 4). Taryba atsakė, jog visus tokius atvejus turės aiškintis LDK Vyriausiasis Tribunolas, ten pat.

⁴²⁴ LVIA, f. SA, b. 169, l. 730v (1784 m. vasario 6 d. Tribunolo sprendimas).

⁴²⁵ LVIA, f. SA, b. 169, l. 761–765 (1784 m. vasario 21 d. Tribunolo sprendimas).

⁴²⁶ LVIA, f. SA, b. 170, l. 501–556.

⁴²⁷ *Zbiór rezolucyi*, 1786, p. 84–86, nr. 350 (1784 m. gegužės 21 d. rezoliucija). Pasauliečiai rėmėsi TLS, IV sk., 30 straipsniu, skelbiančiu, jog bylos dėl bajoro nužudymo kelyje sprendžiamos pilies teisme, ir 1726 m. Dvasinio Tribunolo kompetencijos apibrėžimu. Tuo tarpu dvasininkai citavo įstatymus, išskiriančius juos iš pasauliečių valdžios (1542 m. Žygimanto Senojo privilegija, 1569 m. Liublino unijos aktas, TLS, III sk., 32 str., 1635 m. įstatymas), bei atsakė, jog 1726 m. konstitucija pilies teismą turi omenyje tuomet, kuomet ieškovais yra dvasininkai, ten pat.

⁴²⁸ *Zbiór rezolucyi*, 1786, p. 84–86.

⁴²⁹ VL, t. 6, p. 247. Nuoroda į 1764 m. („Trybunal WXL iakie ma sądzic sprawy) įstatymą apskritai abejotina, nes jame kalbama apie apeliaciją į Tribunolą tik bylą galutinai išsprendus žemės arba pilies teisme, VL t. 7, p. 173.

Paprasčiausiai tokia Nuolatinės tarybos užimta pozicija atitiko bendrą bajorijos palai-
komą tendenciją riboti dvasininkų jurisdikcijos ribas⁴³⁰. Be to, tuo metu brendo vieno
teismo visiems luomams idėja, kurios apraiškas matome ir LDK Vyriausiojo Tribunolo
praktikoje. Dar pasitaikė atvejų, kuomet dalį bylos sprendė Vyriausiasis, o dalį – Dva-
sininis Tribunolas. Štai, pvz. 1772 m. LDK Vyriausiasis Tribunolas sprendė apeliaciją dėl
1770 m. spalio 27 d. Rečicos žemės teismo sprendimo, Livonijos kanauninko Antano
Juozo Krinskio ir valdovo pakamario Florijono Voronieckio bei jo žmonos Onos ginčo,
dėl valdoje užrašytos skolos, tačiau klausimą dėl mirusios Ulankovskos testamentu užra-
šytos legacijos persiuntė Dvasiniam Tribunalui⁴³¹. Tačiau, kita vertus, vis dažniau LDK
Vyriausiajame Tribunalole buvo sprendžiamos ir bylos dėl legacijų, fundacijų⁴³², anuatų⁴³³
ir net baudžiamųjų kaltinimų dvasininkams⁴³⁴.

Praktikoje daug problemų kilo bylinėjantis dėl išmarinio turto, kurį dažniausiai val-
dė dvasininkai. XVIII a. II pusėje vis daugiau bajorų, ypač susijusių su teismų veikla
(teismuose veikę įgaliotiniai, advokatai, teisėjai) gavę žinių apie „bajorišką“ dvasininkų
valdomą žemę, išrūpindavo iš valdovo privilegiją (kaduko teisė) ir per teismus stengėsi
ją perimti. Nors 1635 ir 1678 m. konstitucijos tokias bylas reikalavo spręsti žemės teis-
me, tačiau dvasininkai teisės bylinėtis savo teisme nebuvo linkę atsisakyti, bent jau ape-
liacijas teikdami Asesorių teismui. Tokia situacija buvo ne visai aiški ir patiems pirmos
instancijos teisėjams. Štai sprendimą byloje tarp Tomo Grabovskio ir Želvos pijorų dėl
teisių į Žabkų palivarką Valkavisko pav. paskelbę Valkavisko žemės teismo teisėjai priė-
mė apeliacijas į du teismus – Vyriausiąjį ir Dvasinį Tribunalus⁴³⁵. 1777 m. atsakydama į
LDK sekretoriaus kunigo Malinovskio užklausą – kur dvasininkai turi atsakinėti, kuomet
dėl kaduko teisės yra šaukiami į Tribunalą, Asesorių ir kitus teismus – Nuolatinė taryba
pabandė suformuluoti tokių bylų nagrinėjimo praktiką. Buvo nurodyta, jog apeliacijas
dėl išmarų privalo nagrinėti Tribunolas, tačiau dėl miestuose buvusio tokio turto reikėjo

⁴³⁰ Dar 1777 m. balandžio 25 d. Nuolatinė taryba siuntė laišką Vilniaus vyskupui I. Masalskiui, kuriame
reikalavo kad kunigas Karpis, ir kiti jo valdžioje buvę konsistorijos teismo teisėjai, nespręstų „pasau-
lietinių“ bylų, klausytų valstybės įstatymų ir santūriau taikytų „dvasiškių“ teisę, AGAD, Tzw. ML, dz.
VII, b. 104, l. 24.

⁴³¹ LVIA, f. SA, b. 524, l. 125–126v. LDK Vyriausiasis Tribunolas kunigui priteisė 600 auks. teismo išlai-
dų, tačiau nurodė jų nebereikalauti legacijos klausimą sprendžiant Dvasiniame Tribunalole.

⁴³² Žr. Horainai prieš Brastos bazilijonus (dėl 1761 m. įkurtos Novosiolkų fundacijos), ten pat, b. 833,
l. 38v–53v; Jurgis ir Konstancija Šemetos prieš kunigą Kazimierą Krupavičių (dėl 1659 m. Jono ir
Sofijos Olševskytės Odachovskių įkurtos Ališavos fundacijos), b. 176, l. 383–410 ir t.t.

⁴³³ Nagrinėjant apeliaciją dėl 1785 m. vasario 21 d. Ašmenos žemės teismo sprendimo, byloje tarp Ra-
dvilų ir Borovskio, dėl pretenzijų susijusių su Svėdasų valdos nuoma, buvo sprendžiamas ir kalvinų
maldos namams mokamų „anuatų“ klausimas (ten pat, b. 171, l. 605–640).

⁴³⁴ Brastos žemės teismas Buchovieco dominikoną Jaholkovskį už Brastos pilies teisėjo Liudviko Su-
zino pavaldinio Potapo nužudymą (šis mirė išplaktas rykštėmis) „negalėdamas teisti dvasininkų“
siuntė nubausti pas provincijolą. Tribunolas sprendimą pakeitė, dominikonams įsakė sumokėti
galvažudinę (500 auks.), nes nutarė jog siuntimas pas provincijolą *nie iest certum et securum*, ten pat,
b. 144, l. 402–413.

⁴³⁵ Ten pat, b. 138, l. 451–452 (LDK Vyriausiajame Tribunalole pijorai apeliacijos į Dvasinį Tribunalą
atsisakė).

kreiptis į Asesorių teismą⁴³⁶. Tokios pozicijos vėliau laikėsi ir LDK Vyriausiasis Tribunalas: 1777 m. rugsėjo 24 d. nurodė Supraslio bazilijonams atsakinėti dėl kaltinimo o *fundusz novo radice* LDK dvaro medžiokliui Pranciškui Boufalui Gardino žemės teisme, o apeliaciją teikti Tribunalui, *nie pociągając do sądu asesorskiego, konsystorskiego, nunciatorskiego*⁴³⁷. Ši rezoliucija turėjo svarbių teisinių pasekmių, nes atsirado nuomonė, jog tokias bylas privalu iš karto nagrinėti aukščiausiuose teismuose. Pvz., kai Pranciškus Boufalas išsirūpino privilegiją į Vilniaus kapitulos laikytą Mickūnų valdą ir kreipėsi į Vilniaus žemės teismą, šis dvasininkų prašymu ir pasirėmęs Nuolatinės tarybos rezoliucija bylą persiuntė Tribunalui⁴³⁸. 1778 m. Seime minėta rezoliucija apskritai buvo panaikinta, o problema vėl tapo aktuali, nes kiekvienu atveju išaiškavimo, kur turi būti nagrinėjama byla, vėl pradėta kreiptis į Tribunalą arba Asesorių teismą⁴³⁹.

Nepaisant visuomenėje vykstančios modernizacijos, dvasininkai ir toliau siekė naudotis savo prerogatyvomis. Štai, 1776 m. lapkričio 28 d. Žemaitijos žemės teismo regentas Antanas Gedgaudas skundėsi, jog Pavandenės klebonas Matas Gudavičius puldinėja jo namus, savinasi žemes ir karčemas, dėl pasaulietiniam teismui priklausančių reikalų kviečia į Žemaitijos oficijolo Tado Bukato teismą, kuriame prieš Gedgaudą skelbiami prakeikimai, apie kuriuos pranešama bažnyčiose⁴⁴⁰. Tačiau kartais Tribunalas priimdavo sprendimus, kuriais patvirtindavo dvasininkų teisę bylinėtis dvasiniame teisme ir dėl „pasaulietinių“ reikalų, pvz. patvirtino Vigrų kameldulių procesą prieš buvusį Volčano valsčiaus dispozitorių Tadą Čechovičių, vestą konsistorių, po to kurijos, o galiausiai pateikus apeliaciją – nuncijaus teisme (kartu panaikindamas atsakovo vestą procesą Gardino pilies teisme)⁴⁴¹. Kai Slanimo pilies teismo regentas Matas Markovskis apkaltino kunigą Elijų Mokšickį (šis buvo Metropolito archyvo regentas ir konsistoriaus teismo „palestrantas“) suklastojus *testymonium* ir pašaukė jį į Slanimo žemės teismą, pastarasis kreipėsi į konsistorių teismą, o vėliau į Dvasinį Tribunalą (taip pat išrūpino, kad jo priešininkas iš sakyklos būtų paskelbtas atskirtu nuo Bažnyčios). E. Mokšickis savo teisę bylinėtis dvasiniame teisme gynė remdamasis TLS III sk. 32 ir 33 straipsniais. Dvasinis Tribunalas klausimą, kuriame teisme turi būti bylinėjama persiuntė spręsti LDK Vyriausiajam Tribunalui, o šis, pritaręs dvasininko argumentams, bylą grąžino atgal⁴⁴².

⁴³⁶ AGAD, Tzw. ML, dz. VII, b. 104, l. 19 (1777 IV 12), 27 (1777 IX 19); b. 79, l. 754–760.

⁴³⁷ LVIA, f. SA, b. 156, l. 253.

⁴³⁸ Ten pat, b. 157, l. 972–975.

⁴³⁹ Štai, kaduko privilegiją valdai Lydos pav. išgavęs Lydos žemės teismo teisėjas Ignotas Narbutas kreipėsi į Tribunalą, o jos valdytojai – Hlušano bazilijonai – į Asesorių teismą. Vėliau abi pusės sutiko, kad bylą spręstų Lydos žemės teismas (ten pat, b. 176, l. 329–v, 1787 m. gegužės 3 d. Tribunalo sprendimas). Lenkijos arkivyskupas Leonas Maleševskis išrūpinęs kaduko teisę valdoms Michanowice ir Ostrowie Minske prašė, kad bylą spręstų Brastos žemės teismas, o valdą fundacija įvardinusios Minsko bernardinės – Asesorių teismas (Tribunalas persiuntė bylą Minsko žemės teismui), b. 163, l. 703–706.

⁴⁴⁰ Ten pat, b. 685, l. 3v.

⁴⁴¹ Ten pat b. 144, l. 642–647.

⁴⁴² Ten pat, b. 184, l. 79–82.

Apskritai dvasininkų dalyvavimas pasaulietinių teismų procesuose buvo problematiškas. Faktiškai nebuvo galimybės dvasininkams dėl jų imuniteto skirti kitokių nei piniginių bausmių, arba prašyti, kad juos nubausti auščiausieji hierarchai⁴⁴³. Bene vienintelis dvasininkui skirtos kalėjimo bausmės atvejis užfiksuotas paskutiniojo XVIII a. dešimtmečio pradžioje. 1790 m. gruodžio 17 d. Tribunolas skyrė bausmę kunigui Valentui Volčackiui už nepagrįstą Trakų statybininko Jono Skaržinskio pašaukimą į teismą, nurodęs sumokėti šimtą kapų ir atsėdėti šešias savaites *w mieście Wilnie w zamku na mieyscu zwyczajnym*⁴⁴⁴. Turėdamas omenyje 1766 m. įstatymą, kuris nuo kalėjimo bausmės leido išsiskuti sumokėjus tūkstantį kapų, 1791 m. sausio 10 d. dvasininkas Vilniaus pilies teismo kancelarijoje padėjo iš viso 1100 kapų, tačiau J. Skaržinskis pinigų nepriėmė ir pašaukė V. Volčackį į Tribunolą dėl pasipriešinimo sprendimui. Teismas nutarė, jog sprendime nenumatyta galimybė pakeisti bausmę į pinigus (iš tikrųjų tokia galimybė egzistavo tik, jei buvo aiškiai pažymėta sprendime), todėl atlikti skirtą kalėjimo bausmę jis privalės⁴⁴⁵.

XVIII a. antrojoje pusėje galime pastebėti kelias viena kitai priešingas tendencijas: tuo pat metu buvo įtvirtinamas luomų ir grupių atskirumas⁴⁴⁶ ir, kaip sakyta, brendo vieno teismo visiems luomams idėja. Bene labiausiai visų luomų asmenų bylas sprendžiančiu teismu buvo Iždo komisija, kur turėjo atsakyti visų luomų mokesčių valstybei mokėtojais, taip pat buvo sprendžiamos bylos tarp skirtingo luomo asmenų (*bez excepcyi osób y stanu*), susijusios su verslo susitarimais (*o kontrakty względem handlów*), vekseliais ir kitokiomis skolomis⁴⁴⁷. Panašiai LDK Asesorių teisme jam kompetetingose bylų kategorijose turėjo bylinėtis miestiečiai, dvasininkai, bajorai, ieškinius galėjo kelti ir valdovo

⁴⁴³ Nutarus, kad prikisęs *imparitatis* kunigas J. Gradovskis nusipelnė bausmes, *ex respectu stanu duchownego* jis buvo įpareigotas sumokėti tūkstantį kapų gr. atsakovui, o už tai kad neįrodė, jog jį atstovavęs advokatas buvo susitaręs su Vilniaus špitalės broliais rokitais – nusiuntė *dla odebrania kary właściwej* pas Vilniaus vyskupą, ten pat, b. 168, l. 7v, 8. Nutarus, jog Šitelių klebonas kunigas Juozapas Gedvilas neleido paskirtam kamarininkui Baltramiejui Kobylinui vykdyti komisorių teismo sprendimo ženklinant ribas, ir yra vertas bausmių už pasipriešinimą, *ob respectum stanu duchownego* vietoj kalėjimo bausmės nurodyta sumokėti 400 ir dar šimtą auks. už pasipriešinimą, b. 169, l. 452–455. Vištyčio cistersų vienuoliams už pasipriešinimą Tribunolo sprendimui, vietoj šešių savaičių kalėjimo, *jako jej nie mogących siedzieć*, buvo skirta tūkstančio kapų gr. bauda, b. 171, l. 594–598.

⁴⁴⁴ Kunigas kaltino Buivydiškių valdos laikytoją J. Skaržinskį puldinėjus Sudervės valdą. Kadangi Buivydiškių savininku buvo Vilniaus vaivada, todėl kunigas kreipėsi į Ašmenos pilies teismą, o J. Skaržinskis – į Trakų pilies teismą *jako najzręczniejszego*. Tribunolas nutarė, jog Trakų pilies teismas pasirinktas tinkamai, todėl nurodė ten toliau bylinėtis, tačiau kunigą nubaudė už kreipimąsi nepagrįstai (šališkai), ten pat, b. 183, l. 576–577v.

⁴⁴⁵ Tiesa, papildomos kalėjimo bausmės jam neskirta, nutarus, jog pasipriešino ne dėl sprendimo paneikinimo, *lecz szczególnie w rozumieniu*, kad padėjęs pinigus – paklus sprendimui, ten pat, b. 184, l. 42–45.

⁴⁴⁶ Dar 1764 m. Seimas įtvirtino griežtą bausmę tiems, kurie šauktų valdovo miestų magistratus arba miestiečius į jiems netinkamą teismą – tame pačiame teisme kaltinimą palaikius LDK instigatoriumi ar viceinstigatoriumi, toks ieškovas turėjo būti baudžiamas dvylikos savaičių kalėjimo bausme ir penkių šimtų grivinų bauda, VL, t. 7, p. 191–192.

⁴⁴⁷ VL, t. 8, p. 78.

žemių pavaldiniai – valstiečiai⁴⁴⁸. Vis dažniau nebajoriškos kilmės asmenys pasirodydavo ir Tribunole. 1609 m. įstatymas leido Tribunole bylinėtis su tais žemesnių luomų atstovais, kurie būtų įsigiję bajorišką žemę⁴⁴⁹. Tačiau Tribunole pastarieji dalyvavo kitais pagrindais, dažniausiai turėdami atsakyti pagal teismo saugumo normų pažeidimo straipsnį. Remdamasis pastaruoju Tribunolas sprendė ir vietos miestiečių ar žydų tarpusavio ginčus, nors tai ir prieštaravo 1601 m. įstatymui⁴⁵⁰. Štai Vilniaus domininkonai į Tribunolą pašaukė Vilniaus žydus (Leizerį Herškovičių ir kitus) dėl šmeižto⁴⁵¹. Taip pat paminėtinas 1788 m. birželio 24 d. Gardine įvykęs konfliktas, kai pameistrys Antanas Plovskis, gatvėje sutikęs Mikalojų Šavelskį, pareikalavo grąžinti dviejų auksinų skolą ir kilus ginčui pastarąjį, padedamas Jono Taraškevičiaus, sumušė. Brolio (Mykolo) patartas Šavelskis kreipėsi į Tribunolą, kuris leido Plovskį suimti, jeigu šis per tris dienas nerastų laiduotojo. Tačiau nukentėjusysis nustatyto termino nelaukė ir Plovskį įkalino praėjus vos aštuoniolikai valandų. Bylos nagrinėjimo metu kalinys ir jo viršininkas (meistras Stanislovas Štelmachas) paprašė Šavelskį griežtai nubausti, kad kiti *w sprawach podobnych z mieszczanami przez woyna lub magistrat Grodzień(ski) rozsądzić się mogących na Tr(ybuna)ł odtąd udawać się nie mieli śmiałości*. Tačiau patvirtindamas susiklosčiusią praktiką Tribunolas dėl to Šavelskių nenubaudė⁴⁵². Apskritai praktika buvo gana įvairi ir ją sunku vienareikšmiai apibūdinti, nes netrūko pavyzdžių, kuomet panaši byla buvo persiunčiama magistrato arba pilies teismui⁴⁵³ ir šie atvejai niekuo nesiskyrė nuo tų, kuriuos Tribunolas sutiko nagrinėti.

Žydų teisminis pavaldumo klausimas yra vienas sudėtingiausių⁴⁵⁴. Tribunole žydai sutinkami iš esmės keliose bylų kategorijose – dėl skolų⁴⁵⁵, dėl teismo saugumo normų pažeidimo, taip pat teikiant apeliacijas dėl pilies teismų sprendimų, kuriuose jie kaltinti dėl ritualinių žmogžudysčių (žr. plačiau dalyje IV.3.b) ir vagysčių (vertimosi ir organizavimo). Ypač problematiškas buvo apeliavimas dėl kaltinimų ritualinėmis žmogžudystė-

⁴⁴⁸ VL, t. 7, p. 239.

⁴⁴⁹ VL, t. 2, p. 492.

⁴⁵⁰ VL, t. 2, p. 402 (*ludzi mieyskich, szotow, rzemieslnikow, przekupniow y innych, ktorzy między sobą prawy maią, do swych sądow nie wciągac, zostawuiąc kazdego przy iego iurisdykcyi*).

⁴⁵¹ 1780 m. vasario 5 d. į vienuolyną atvyko nežinomas žydas, kuris *z niejakowąś gorącością* reikalavo priimti krikštą, bet sekančią dieną persirėžė sau gerklę. Vilniaus žydai dvasininkus kaltino dėl žydo mirties, bet Tribunole bet kokių pretenzijų atsisakė ir patys dėl jų buvo atleisti, LVIA, f. SA, b. 163, l. 694–695.

⁴⁵² Dėl sumušimo Plovskis ir Taraškevičius buvo nuteisti dviems savaitėms *turmy* ir įpareigoti sumokėti 50 auks. Tuo tarpu Šavelskiai, dėl to, kad nelaukė nustatyto termino ir taip pasipriešino Tribunolo sprendimui nubausti daug griežčiau – šešioms savaitėms kalėjimo ir turėjo padengti beveik 410 auks. siekusias Stanislovo Štelmacho išlaidas procesui, LVIA, f. SA, b. 180, l. 270–272.

⁴⁵³ Plg. b. 669, l. 23, 27v–28; b. 677, l. 34; b. 688, l. 22; 694, 26–v; b. 701, l. 17v–18; b. 712, l. 44v.

⁴⁵⁴ Apie teisinį žydų statusą LDK žr. J. Šiaučiuonaitė-Verbickienė, *Žydai LDK Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje. Sambūvio aspektai*, Vilnius, 2009, p. 99–106.

⁴⁵⁵ Įdomumo dėlei galima paminėti, jog absoliučioje daugumoje atvejų žydai būdavo skolininkai, o patys sugebėdavo kitiems paskolinti tik retais atvejais. Iš stambesnių žydų kreditorių paminėtinas Slucko pirklys Manusas Mejerovičius, kuriam Vilniaus žemės teisėjo našlė Kotryna Monkevičienė buvo skolinga daugiau kaip 17 tūkst. auks. (b. 141, l. 466–467; b. 143, l. 285–286), o Simonas Sloboczkis – per tris tūkst. auks. (b. 523, l. 101–104).

mis, kadangi tokios bylos buvo priskirtos išimtinai Asesorių teismo kompetencijai. Tačiau praktikoje jas nagrinėjo būtent Tribunolas, ir kaltinamieji nė karto nepareiškė apie netinkamą teismą. Greičiausiai tai susiję su minėtu reiškiniu, nustatant kuriam principui reikia taikyti pirmenybę – t. y. apeliacijos dėl pirmos instancijos bajoriškų teismų tenka Tribunolui ar bylos su dvasininkais/miestiečiais/žydais turi būti nagrinėjamos jiems kompetetingame teisme⁴⁵⁶ – XVIII a. II pusėje vis dažniau laimėdavo pirmasis.

Tribunolas, kaip apeliacinė institucija turėjo aiškintis ir tuos atvejus, kuomet buvo neaišku ar pirmos instancijos bajoriški teismai buvo kompetetingi spręsti konkrečią bylą. Štai, į Tribunolą kreipėsi Starodubo paseniūnis Tomas Lapa, kuris skundė Vilkmėrgės pilies teismo 1784 m. gegužės 5 d. sprendimą Andriaus Pomarnackio jam iškeltaje byloje *o zdjęcie podatku czopowego z karczmy przy dobrach Weytkunach przez lustracje zapisanego i włożenie tego podatku pro futuro na karczmy delatora*. Nors T. Lapa buvo pareiškęs, jog byla nepriklauso žemesnio teismo kompetencijai, tačiau šis bylą sprendė, dar ir uždraudamas apeliuoti. Todėl jis kreipėsi, prašydamas išaiškinimo į Tribunolą, o šis nutarė vienareikšmiai: byla priklauso išimtinai LDK Iždo komisijos kompetencijai ir privalo būti nagrinėjama joje⁴⁵⁷. Vilniaus vaivada Karolis Stanislovas Radvila ir LDK pakamaris Jeronimas Radvila kreipėsi dėl 1782 m. spalio 15 d. Vilniaus žemės teismo sprendimo panaikinimo. Parnavos arklidininkas seimo paskirtos komisijos sprendimu turėjo šiame teisme atlikti priesaiką, tačiau Radvilos paprašė, remiantis naujai atrastais dokumentais, sustabdyti jos atlikimą ir grąžinti bylą iš naujo spręsti komisijai. Tačiau Vilniaus žemės teismas prašymą atmėtė ir prisiekti leido. Tribunolas nutarė, jog šį klausimą galėjo spręsti tik komisija, o pirmos instancijos teismas tokio galios neturėjo⁴⁵⁸. 1782 m. Tribunolas sprendė ginčą tarp Naugarduko pavaivadžio Juozo Obuchovičiaus ir LDK instigatoriaus Chrapovickio bei Vilniaus vaivados Karolio Stanislovo Radvilos milicijos pulkininko Mykolo Radziševskio, aiškinantis koks teismas turėtų spręsti bylą *w sprawie wybranej poselszczyzny dla posłów*. Pirmasis prašė bylą persiūsti Iždo komisijai, tačiau Tribunolas kažkodėl nepagrįstai pritarė atsakovų argumentams, kurie minėjo 1598 m. konstituciją *in casu niewydania poselskich pieniędzy do grodu pozywac nakazującą*⁴⁵⁹.

Kai Gedgaudai dėl žemių puldinėjimų ir ribų nustatymo kreipėsi į Telšių pilies teismą, jų priešininkai karmelitai išgavo prieš juos nukreiptą sprendimą už akių Dvasiniame Tribunole. 1780 m. LDK Vyriausiasis Tribunolas nutarė, jog į jį buvo kreiptasi tinkamai, nes į kelis teismus pateikta byla *determinacyi potrzebuje*⁴⁶⁰. Tribunolas laikėsi pozicijos, jog būtent jis gali išspręsti tuos atvejus, kuomet bylininkai pašaukė vienas kitą į skirtingus teismus, net kai vienas iš tų teismų buvo aukščiausios instancijos teismas. Taip susiklostė, jog Tribunolas dėl savo faktinės padėties LDK teismų sistemoje, bajorijos jam priskiriamų

⁴⁵⁶ P. Gawron, A. Moniuszko, O Trybunale Koronnym w epoce Wazów, CPH, t. LXII, 2010, sąs. 1, p. 406.

⁴⁵⁷ LVIA, f. SA, b. 170, l. 633–634.

⁴⁵⁸ Ten pat, b. 167, l. 604–v.

⁴⁵⁹ Ten pat, b. 165, l. 908–910.

⁴⁶⁰ Priėmus šią nutartį karmelitai iš teismo proceso pasitraukė, ten pat, b. 162, l. 206–209.

funkcijų ir patogumo (skirtingai nuo kai kurių teismų, šis visada dirbo LDK teritorijoje) buvo priverstas spręsti ir su kitų teismų sprendimais susijusias situacijas ir tuos atvejus, kuomet reikėjo suderinti kelių teismų priimtus sprendimus. Atlikdamas tokį darbą, Tribunolas vykdė iš esmės administracines funkcijas. Štai, 1779 m. rugsėjo 28 d. sprendimu teismas Kazimiero ir Liudvikos Valadkų prašymu paskyrė „asesorių“ (Vendeno pastalininkį Motiejų Jankovskį) vietoj mirusio Ašmenos rotmistro Petro Neviadomskio vykdyti Edukacinės komisijos 1775 m. gruodžio 15 d. sprendimą, kuriuo byloje dėl Mulos ir buvusiems jėzuitams priklaususios Žodiškių valdos ribų, buvo paskirtas Ašmenos pakamario Važinskio ir dviejų „asesorių“ teismas⁴⁶¹. Taip pat į teismą kreiptasi su prašymais *z handlu i rachunków wypływaiące* bylas persiųsti Iždo komisijai ir juos jis paprastai patenkindavo⁴⁶². Tačiau atskirais atvejais Tribunolas priimdavo sprendimus, kuriuose galima įžvelgti ir įstatymų interpretacijos ir įstatymdavystės dalykų. Štai, kreditorių ginče su Vilniaus vaivada Mykolu Radvila, Vilniaus kaštelionu Motieju Radvila ir LDK pakamarininkaičiu Dominyku Radvila, 1791 m. pirmieji kreipėsi į Tribunolą, prašydami skirti bylą spręšiantį žemės teismą, o atsakovai paprašė, kad ją toliau nagrinėtų specialus, seimo paskirtos komisijos teismas arba vėl būtų kreipiamasi į seimą. Tribunolas konstatavo, jog yra miręs *komisję zyskujący* Karolis Stanislovas Radvila, taip pat šios komisijos vadovai ir dalis jos narių, bei nusprendė, jog dėl to šio teismo įgaliojimai nutrūko⁴⁶³.

ATR, be Tribunolo faktiškai neegzistavo institucijos, kuri tikrintų, ar laikomasi kompetencijos atskyrimo dalykų, o tokią situaciją iš dalies pakeitė tik Nuolatinės tarybos įkūrimas 1775 m. Ši institucija nuo pat pradžių savinosi tokias funkcijas, 1777 ir 1779 m. universaluose reikalaujama teismų veiklos ataskaitų. Pastarųjų būtinybė buvo argumentuojama poreikiu kontroliuoti, kad teismai griežtai laikytusi savo kompetencijos ribų, o jų nesilaikymą vadino „baisiausiu pavojumi visuotinai ramybei ir piliečių teisėms“⁴⁶⁴. Ir netrukus pradėjo gauti anksčiau išimtinai Tribunolui tekusias užklausas. 1777 m. gegužės 23 d. Nuolatinė taryba, atsakydama į LDK pažiūdininkio Mykolo Bžostovskio užklausą – kas turėtų nustatyti, ar byla pagal kompetenciją priklauso 1768 m. įkūrtai Radvilų ginčų su kreditoriais komisijai, Tribunolas, pati komisija ar dar kita institucija, *między prawem a prawem, konfederacyją y konfederacyją wątpliwość rozwiązać może* – nurodė tokiais atvejais kreiptis į tarybą⁴⁶⁵. 1778 m. ji sulaukė Pranciškaus Sankovskio prašymo išaiškinti, ar esant dviem skirtingiems Vilniaus ir Trakų žemės teismų sprendimams reikėtų kreiptis į Tribunolą ar į seimą⁴⁶⁶. Vėliau 1784 m. Nuolatinė taryba net buvo parengusi projektą, kuris tokią situaciją įtvirtintų įstatymiškai⁴⁶⁷, tačiau, susidūrusi su aktyviu

⁴⁶¹ Ten pat, b. 160, l. 736–37.

⁴⁶² Plg. ten pat, b. 170, l. 396v.

⁴⁶³ Jam taip pat pasirodė, jog pretenzijas *o sumy podatkowe* turėtų spręsti žemės teismas, todėl byla persiuntė Breslaujos žemės teismui, ten pat, b. 184, l. 87–107.

⁴⁶⁴ Zbiór rezolucyi, 1784, nr. 135, p. 284–287 (1779 m. gegužės 4 d. Nuolatinės tarybos universalas).

⁴⁶⁵ LVIA, f. SA, b. 156, l. 526–527.

⁴⁶⁶ Ten pat, b. 158, l. 71–72v (1778 m. kovo 13 d. Nuolatinės tarybos rezoliucija).

⁴⁶⁷ AGAD, Tzw. ML, dz. VII, b. 95, l. 400 (1784 m. rugpjūčio 6 d. sesės projektas).

opozicijos pasipriešinimu⁴⁶⁸, turėjo pripažinti Tribunolo teisę spręsti kompetencijos laikymosi ir įvairių teismų sprendimų suderinamumo klausimus⁴⁶⁹. Tribunolas Nuolatinės tarybos veiklą vertino neigiamai, laikė kišimusi į teisingumo vykdymo sritį ir pats išaiškinimų prašyti vengė⁴⁷⁰. Tačiau į Nuolatinę tarybą ne kartą kreipėsi bajorai, prašydami naikinti Tribunolo sprendimus, bet tą daryti taryba nuosekliai atsisakydavo⁴⁷¹. Pastaraisiais atvejais Nuolatinė taryba galėjo tik rašyti „rekomendacinius“ laiškus, kuriuose prašydavo Tribunolo paspartinti konkrečios bylos nagrinėjimą⁴⁷².

Sudėtingiausios situacijos susiklostydavo tuomet, kai viename aukščiausiam teisme išspręstą bylą, sprendimu nepatenkinta šalis bandydavo pateikti kitam teismui, dažniausiai apeliuojant dėl Dvasinio Tribunolo į LDK Vyriausiąjį Tribunolą, dėl Vyriausiojo – į Seimo teismą ir patį Seimą, dėl Asesorių teismo – į Reliacinį teismą. Nors įstatymai skelbė, jog aukščiausios instancijos teismo priimto sprendimo joks kitas teismas panaikinti negali⁴⁷³, o pažeidžiantiems ši principą numatė griežtas bausmes⁴⁷⁴, tačiau tokių ban-

⁴⁶⁸ 1778 m. Seimas panaikino kelias rezolucijas, vieną kaip *przeciwko dekretowi Trybunalu Lit., wedlug praw temu Xięstwu Litewskiemu sluzących naruszyc się nie mogącemu, wydaną*, kitą – kuri persiuntė bylą į Tribunolo remisinį registrą, *którego tam niemasz*, o sprendimas persiusti bylą į apeliacinį registrą – *równnie opisom prawa W.X.Lit. przeciwne*, VL, t. 8, p. 576.

⁴⁶⁹ Kuomet dvasininkas pašaukė miestietį dėl skolos į Dvasinį Tribunolą, tas nestojo pareiškęs, jog jis privalo atsakyti tik *w jurydykcyach miast właściwych*. Dvasininkui po sprendimo už akių paprašius sprendimą vykdyti jėga, Nuolatinė taryba pareiškė, jog sprendimą turės įvertinti LDK Vyriausiasis Tribunolas, *Zbiór rezolucyi*, 1788, l. 129–130, nr. 196 (1785 m. lapkričio 4 d. rezolucija).

⁴⁷⁰ Štai, lapkričio 22 d. Tribunolas, jam pateiktą 1785 metų lapkričio 15 d. Nuolatinės tarybos rezoluciją ignoravo, pareiškęs jog šioje byloje jau paskelbtas galutinis sprendimas, LVIA, f. SA, b. 712, l. 2. 1778 m. nenorėdami, kad kaltinimus dėl Biržų kunigaikštystės ir leninės Bituniūnų valdos (Upytės pav.) pildinėjimų spręstų vietos pilies teismas, Vilniaus vaivada K. S. Radvila ir Jeronimas Radvila kreipėsi į Tribunolą, prašydami bylą persiusti Asesorių teismui. Į atsakovų Hanų prašymą leisti kreiptis į Nuolatinę tarybą klausiant, ar galima apeliuoti dėl pilies teismo sprendimo, kuriuo grąžinama jėga užgrobtą valda, Tribunolas atmetė *jako w rzeczy tłumaczeniu praw nie podlegający y z siebie zupełnie wyraźny*, ten pat, b. 158, l. 927–930.

⁴⁷¹ AGAD, Tzw. ML, dz. VII, b. 103, l. 5, l. 11v, 31. LVIA, f. SA, b. 153, l. 274-v (1775 m. gruodžio 9 d. Nuolatinės tarybos atsakymas į Rusijos kariuomenės kapitono užklausą, teigiant, jog ji negali kištis į Tribunolo iš esmės išnagrinėtus sprendimus).

⁴⁷² 1775 m. kovo 18 d. laiške Tribunolui buvo rekomenduojama žydo Elos bylą spręsti į šius ieškinius į taktinį registrą; 1775 m. rugsėjo 15 d. primenamajame (*upominalny*) laiške Tribunolui pakartotinai rekomenduojama išspręsti kalinamo Gzovskio bylą; 1776 m. kovo 6 d. prašoma išspręsti Grotuzo bylą su Krišpinovskiai ir t.t., AGAD, Tzw. ML, dz. VII, b. 102, l. 20v, 21; b. 103, l. 11v.

⁴⁷³ Tribunolo nuostatuose (4 ir 14 str.) šio teismo sprendimų galia prilyginta valdovo (Asesorių) ir Seimo teismuose paskelbtiems sprendimams. Panašiai 1792 m. įstatymas skelbė Tribunolą esant aukščiausia teismo instancija, kuri spręs apeliacijas dėl reformuotų žemės teismų sprendimų civilinėse ir baudžiamosiose bylose, *od wyroków którego żadna i nigdzie iść nie będzie mogła appellacya*, VL, t. 9, p. 392.

⁴⁷⁴ Tribunolo nuostatai (str. 4, 14) už apeliavimą dėl Tribunolo priimtų sprendimų į valdovą numatė skirti šimto kapų gr. baudą (per pusę šaliai ir valstybės išdui) bei savaitės trukmės kalėjimą tokioje byloje stojusiam advokatui. 1638 m. įstatymas, tuos, kurie bandytų dėl Tribunolo sprendimo kreiptis į Seimą nurodė bausti tūkstančio lietuviškų kapų bauda (ši suma turėjo tekti priešingai šaliai), VL, t. 3, p. 444. 1726 m. konstitucija numatė šimto kapų gr. baudą tam, kuris siektų LDK Vyriausiajame Tribunole išspręstos bylos atnaujinimo Dvasiniame Tribunole (ir atvirkščiai), VL, t. 6, p. 247. 1764 m. už apeliavimą dėl Asesorių teismo sprendimo iš karto turėjo būti skiriama šešių sav. kalėjimo bausmė, VL, t. 7, p. 240.

dymų būta. Štai, Teofilė Ivanauskienė teigė, jog Dvasinis Tribunolas nedavė sprendimo, kai byloje prieš Minsko seniūno našlę Marijoną Ivanauskiene ir Minsko domininkonus advokatas Benediktas Oganovskis pareiškė *de foro*⁴⁷⁵. Tačiau Tribunolas gilintis į bylos aplinkybes atsisakė. Svarbu paminėti, jog keli LDK didikai prašė Seimo teisme teisti pačius Tribunolo teisėjus, kartu naikinant jų paskelbtus sprendimus. Nuo 1776 m. Seimo teismas turėjo svarstyti bylas tik Nuolatinėi tarybai rekomendavus, todėl į šią instituciją 1777 m. liepos 29 d. kreipėsi LDK didysis etmonas Mykolas Oginskis, reikalaujamas panaikinti Tribunolo sprendimą, kuriuo Vežaičių, Skakaičių ir Gerininkų valdos buvo priteistos Volmeriui, taip pat pašaukti pasiaiškinti pačius Tribunolo teisėjus, o vėliau juos teisti Seimo teisme⁴⁷⁶. Tačiau Nuolatinė Taryba atsakė negalinti kištis į Tribunolo sprendimų priėmimą, o prašymas skirti Seimo teismą buvo atmestas po balsavimo. Praktikoje, be Konfederacijos, Tribunolo sprendimus galėjo panaikinti (ir naikindavo⁴⁷⁷) tik Seimas, o toks veiksmas buvo vertinamas kaip valdovo malonės teisės pasireškimas.

Beje, Tribunolas turėjo kreiptis į Seimą tuomet, kai sprendamas ginčas, susidurtų su atitinkamos teisės normos nebuvimu. Praktikoje žinome kelis tokius atvejus: 1768 m., negalėdamas išspręsti ginčą dėl Versnupės valdos Kauno pav. priklausomybės (Adomas Vizgirda teigė ją 1670 m. Mykolo Višnioveckio buvus suteiktą egzulantams, o LDK medžioklis Antanas Zabiela ją vadino tėvonine) Tribunolas ginčą persiuntė *ad plenos ordinis*⁴⁷⁸; kuomet keli asmenys (Jurgis Bialopiotrovičius ir LDK kariuomenės generolas leitenantas Vainilavičius) išsirūpino privilegijas Gardino brigidžių valdytam turtui (fundaciją užrašė LDK maršalkienės Aleksandra Nesiolovska), kuri 1775 m. įstatymas buvo atleidęs nuo bet kokių ieškinių, Tribunolas 1788 m. sausio 7 d. sprendimu klausimą persiuntė išspręsti Seimui⁴⁷⁹.

Kaip minėta, nagrinėjant Tribunolo teisminę praktiką kartais yra sunku nustatyti pagrindą, kuriuo remiantis Tribunolas bylą sprendė. Ne visai aišku, kodėl 1767 m. buvo nagrinėjamas Ignoto Kšečkovskio kaltinimas žmonai Benediktinai Bielskytei, kurią pasodino į Tribunolo kalėjimą. Žmoną jis apkaltino nusižengimais moralei: ištekėjusi antrą kartą, būdama Rusijos karininko žmona, prisistatinėjo kaip našlė, turėjo intymių santykių su kitais „maskoliais“, o vėliau apsimitusi dora moterimi, ištekėjusi už Kšečkovskio, kelis kartus apsimesdavo buvusi nėsčia, o iš „gimdymo“ grįždavo su svetimais vaikais,

⁴⁷⁵ Tačiau Tribunole apkaltino patį advokatą, esą šis negažino dokumentų, neprašytas stojo Dvasiniame Tribunole ir neduoda savo pasakytos kalbos teksto, kuriame pareiškė apie Dvasinio Tribunolo nekompetengumą spręsti šią bylą. Kad kaltinimas buvo fiktyvus rodo bylos eiga, Tribunolui nesutikus prijungti ieškinio prieš kitus bylininkus advokatas pareiškė, jog šis teismas netinkamas svarstyti jam iškeltą kaltinimą. Tam buvo pritarta ir leista advokatą šaukti į Dvasinį Tribunolą, LVIA, f. SA, b. 161, l. 749–751.

⁴⁷⁶ AGAD, Tzw. ML, dz. VII, b. 79, l. 409–424.

⁴⁷⁷ 1768 m. Seimas panaikino du, vienas kitam prieštaraujančius, Tribunolo sprendimus, kuriais buvo sprendžiama dėl Vitebsko kaštelionaičio Eustachijaus Mykolo Zavišos testamento teisėtumo, VL, t. 7, p. 398 (pati byla buvo perduota išspręsti specialiai tam sudarytai komisijai).

⁴⁷⁸ LVIA, f. SA, b. 141, l. 311–332.

⁴⁷⁹ Ten pat, b. 180, l. 17–19.

iš kurių vieną numarino badu, taip pat bandė nunuodyti savo vyrą. Tačiau Tribunolas ją vėliau nuteisė už nusikaltimą (tarnaitės Leonardos Rodumanskytės nužudymo suorganizavimą), dėl kurio ją buvo išteisinęs Trakų kaptūrinis teismas (ten kaltintoju buvo nužudytosios brolis)⁴⁸⁰. 1769 m. gegužės mėnesį Tribunolas nagrinėjo Šerešovo valdoje (priklausė Pamario vaivadai Jurgiui Flemingui) gyvenusio žydo Benjamino kaltinimą Oršos stalininkaičiui Anuprui Liškevičiui (Łyszkiewicz)⁴⁸¹. Ieškovas, 1768 lapkričio 4 d. grįždamas iš Karaliaučiaus (kur pardavė prekes), buvo apiplėštas Brastos vaiv., kelyje tarp kaimų Ruda ir Halinas, kelių bajorų vadovaujamo kaltinamojo – iš jo atimta pinigų ir daiktų už 472 raud. auks. Tačiau žydas nesutriko: sumokėjo „maskoliams“, kurie A. Liškevičių susekė, suėmė ir perdavė žydui, o šis surištą kalinį atgabeno iš pradžių į Brastą, o vėliau ir į Naugarduką. Tribunole byla pradėta nagrinėti A. Liškevičiui kaltinant žydą dėl bajoro įkalinimo, jo daiktų atėmimo, tyčiojimosi (esą jį mušė botagu per galvą), bet faktiškai kvalifikuotina kaip pirklio apiplėšimas kelyje. Tačiau tokias bylas turėjo nagrinėti pilies teismas, o apeliacijas – Iždo komisija⁴⁸². Tačiau apskritai, panašaus pobūdžio atvejų, kuomet spręsti aiškiai teismo kompetencijai nepriklausę ieškiniai, buvo nedaug.

I. 2. LDK Vyriausiojo Tribunolo „įsteigimo“ problema

LDK Vyriausiojo Tribunolo teisėjai buvo renkami specialiuose, vadinamuose deputatiniais arba dar grabnyčių, seimeliuose⁴⁸³. Pilnamečiai (t.y. sulaukę aštuoniolikos metų) pavieta ar vaivadijos bajorai balsų dauguma rinko savo atstovus teisme, kuriems įteikdavo jų išrinkimo faktą patvirtinančius dokumentus⁴⁸⁴. Nustatytu laiku tokie deputatai turėjo suvažiuoti į Vilnių (nuo 1775 metų į Gardiną), į vad. Tribunolo atidarymą arba „įsteigimą“⁴⁸⁵. Būtent įstatyme numatyto susirinkimo termino laikymasis ir kitų teisinių veiksmų – teisėjų išrinkimo legalumo tikrinimo procedūros⁴⁸⁶ bei maršalkos rinkimų organizavimas sąlygojo tų metų Tribunolo sudėties pripažinimą teisėta. Deja, įstatymai

⁴⁸⁰ Ten pat, b. 139, l. 297–301, 415–424.

⁴⁸¹ Ten pat, b. 143, l. 475–484v (1769 m. gegužės 9 d. Tribunolo sprendimas).

⁴⁸² VL, t. 7, p. 225 (*sprawy między kupcami zagranicznymi, a naszymi obywatelami w pretensjach z handlu wynikających, et securitatis publicae handlującym po drogach*).

⁴⁸³ Apie deputatinius seimelius žr plačiau: И. И. Лаппо, *Великое Княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Литовско-русский совет и его сеймик*, p. 524–542; A. B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*, p. 170–177; R. Jurgaitis, *1706 m. vasario 6–10 d. Rečicos elekcinis-tribunolinis seimelis: LDK Vyriausiojo Tribunolo deputatų rinkimo procedūra*, p. 52–58.

⁴⁸⁴ Originalus terminas *kredens*, nuo lot. *credens* – patikimas, vertas pasitikėjimo, ir *credentiae litterae* – įgaliojimo raštas.

⁴⁸⁵ Laikotarpio kalboje – *reassumpcyja* (lot. *reasumptio* – atnaujinimas) ir *inchoacyja* (lot. *inchoatio* – pradžia). Tribunolo nuostatų antrasis straipsnis numatė, jog dalies seimelių iširimas ar pasiuntinių neatvykimas teismo veiklos nestabdys.

⁴⁸⁶ Vad. *rugi trybunalskie*, nuo lenk. *rugować* – šalinti.

detaliai nereglamentavo šių veiksmų eiliškumo ir nenustatė jų eigos⁴⁸⁷, todėl viską lėmė susiformavusi ilgametė tradicija. Paprastai deputatai iš pradžių rinkosi iškilmingoms mišioms. Po jų, toje pat bažnyčioje arba posėdžių salėje⁴⁸⁸, Vilniaus vaivados, žemės ir pilies teismo pareigūnų, taip pat kitų bajorų akivaizdoje buvo tikrinami atvykusių deputatų įgaliojimai ir priimamos jų priesaikos. Deputatai, neturėję reikalingų dokumentų arba negalėję kitaip pagrįsti savo išrinkimo, buvo šalinami iš karto, o atvejai, kuomet buvo kvestionuojamas⁴⁸⁹ konkretaus asmens išrinkimo teisėtumas, buvo paliekami spręsti pačiam Tribunolui. Tą pačią dieną prisiekę ir tokiu būdu tapę „tikraisiais“ Tribunolo nariais, rinko ir specialia priesaika prisaikdindavo maršalką, o kartais ir kitus pareigūnus – raštininką, išdinininką, regentus⁴⁹⁰. Tuomet, esant reikalui, sekančiame posėdyje balsų dauguma buvo sprendžiamas užginčytų teisėjų likimas⁴⁹¹.

Visą šią praktiką griovė 1764 m. įstatymas, nukėlęs priesaikų davimą į tuos pačius seimelius, kuriuose teisėjai ir buvo išrinkti⁴⁹². Šio nutarimo pasirodymo aplinkybės yra gana aiškios – taip norėta sumažinti milžinišką Vilniaus vaivados, kurį pareigos įgaliojo kontroliuoti teisėjų išrinkimo legalumo tikrinimą, įtaką Tribunolo sudėčiai⁴⁹³. Tačiau reformos autoriai nenumatė pasekmių, kurias teisinis neapibrėžtumas gali sukelti ateityje. Iki reformos priesaika, kurią deputatams buvo leista atlikti, reiškė, jog seimelis pripažįstamas atitinkančiu teisinius reikalavimus, o jo atstovas – visateisiu Tribunolo teisėju. Dabar, atsižvelgiant į teisėje įtvirtintą galimybę užkirsti kelią įstatymų reikalavimų neatitinkančiam arba nelegaliam seimelyje išrinktam asmeniui, buvo galima kalbėti apie savotišką priesaikos „devalvaciją“. Kitaip tariant, pati priesaika jau negarantavo Tribunolo teisėjo vietos.

Deputato teisijų eiti Tribunolo teisėjo pareigas kvestionavimas. Kandidatas į Tribunolo teisėjus turėjo atitikti tam tikrus įstatymais nustatytus kriterijus ir teisės principus⁴⁹⁴.

⁴⁸⁷ Palyginimui – Seimo pasiuntinių mandatų tikrinimo procedūra nustatyta tik 1768 m., priėmus Seimo darbo tvarkos reglamentą, *Historia Sejmu polskiego, t. I: do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, pod red. J. Michalskiego, 1986, p. 316–317.

⁴⁸⁸ Atsiminimų autorius Martynas Matusevičius teigė, jog iki 1756 m. deputatų priesaikos būdavo atliekamos Tribunolo rūmų posėdžių salėje, sekančius septynis metus – Vilniaus Katedroje, o 1763 m. vėl sugrįžta į prieš buvusią vietą, cit. pagal A. Janulaitis, min. veik., p. 95).

⁴⁸⁹ Orig. terminas *obiekcyje*, nuo lot. *obiectio* – kaltinimas, priekaištas, prieštaravimas.

⁴⁹⁰ Tribunolo posėdžių salėje priesaikos buvo atliekamos priklausius priešais Nukryžiuotojo statulėlę (*flexis coram figura Crucifixi Domini*), perskaitant sau paduotą ant lapo užrašytą ar atspausdintą rotos tekstą.

⁴⁹¹ Žr. Mykolo Vielhorskio 1761 m. Tribunolo „įsteigimo“ aprašymą, W. Konopczyński, *Kartka z dziejów Trybunalskich Wilna w wieku XVIII*, p. 75–92.

⁴⁹² Žr. VL, t. 7, p. 171. Tokią pat tvarką numatė ir 1792 m. Tribunolo reformos įstatymas, VL, t. 9, p. 387.

⁴⁹³ Įstatymą *dla uniknienia tumultów przed tym na ufundowaniu Trybunałów praktykowanych* inicijavusios „Familijos“ kantrybės taurę perpildė 1763 m. įvykiai, kuomet Vilniaus vaivada Karolis Stanislovas Radvila prie posėdžių salės išstatė ginkluotą sargybą, priėmė tik sau palankių deputatų priesaikas, o opozicijos atstovai matydami karinę jėgų demonstraciją nedrįso nė artintis, S. A. Poniatowski, *Pamiętniki*, opr. Z. Góralski, t. 3, Warszawa, 1995, p. 110–113; Bajorijos, protestavusios prieš vaivados savivalę manifestus pasirašė dvylika Tribunolo teisėjais išrinktų, bet jais netapusių deputatų, VL, t. 7, p. 64–68; DTGWKL, t. II, p. 278–281.

⁴⁹⁴ Kandidatams į teisėjus keltus reikalavimus analizavo visa eilė autorių, žr. A. Janulaitis, *Vyriausiasis LDK Tribunolas XVI–XVIII a.*, p. 47–53; I. Wierchowicka, *Organizacja Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1581–1764). Miejsce, czas, skład sądu*, p. 209–211; DTGWKL, t. I, p. 29–33.

Pastarųjų pažeidimas ar nesilaikymas automatiškai nesukeldavo kokių nors juridinių pasekmių. Tačiau LDK ir Lenkijos įstatymuose buvo įtvirtinta nuostata, leidusi suinteresuotiems asmenims ginčyti teisėjo išrinkimo legalumą ir stabdyti jam suteiktus pavieto ar vaivadijos reprezentavimo Tribunolo teisme įgaliojimus. Tam reikėjo paskelbti (t.y. pateikti įrašyti į pasirinkto teismo aktų knygas) viešą pareiškimą, kuriame būtų išdėstytos kandidato išrinkimui prieštaraujantios aplinkybės, o patį kaltinimą derėjo paremti sekančią dieną po Tribunolo „įsteigimo“⁴⁹⁵. Skundžiantysis asmuo teisme žodžiu (*za wnie-sieniem*) pareiškėdavo apie priekaištus deputatui, esą neleidžiančius šiam užimti Tribuno-lo teisėjo vietos, o patį skundą įteikdavo pirmininkaujantiems⁴⁹⁶. Teismui pripažinus jų pagrįstumą toks deputatas būdavo šalinamas iš teisėjų. Vis tik praktika nebuvo tokia vienareikšmė. Kasmetinė teismo sudėties kaita ir kitos priežastys lėmė, jog įstatymai buvo interpretuojami nevienodai. Todėl ypač svarbu išskirti XVIII a. II pusėje taikytų prie-kaištų rūšis, analizuoti konkrečių atvejų ir priimamų sprendimų argumentaciją. Šiame darbe remsimės W. Filipczako pasiūlytu priekaištų skirstymu⁴⁹⁷ į susijusius su kandidatų neatitikimu įstatymų reikalavimams ir negalėjimu vykdyti pareigų dėl nuteisimo už akių, modelių. Reikia iš karto pažymėti, jog kaltinimai dėl teisėjo kriterijų neatitikimo buvo labai reti ir smarkiai atsiliko nuo atvejų, kuomet buvo pasitelkiama už akių paskelbtų sprendimų „korta“.

Tribunolo nuostatų tekste išvardinti gana abstraktūs reikalavimai teisėjais rinkti „gar-bingus, dievobaimingus, dorovingus“, išmanančius LDK teisę ir papročius sėslius bajo-rus. Iš šių reikalavimų praktikoje buvo įmanoma verifikuoti tik žemės valdymo faktą.⁴⁹⁸ XVIII a. II pusėje šio kriterijaus neatitiko tik vienas asmuo: 1774 m. Kauno pavieto sei-melyje išrinktam Medininkų seniūnui Juozapui Kulviečiui priekaištauta, jog šis neturi nekilnojamojo turto ne tik jį delegavusiame paviete, bet ir visoje LDK⁴⁹⁹. Nors J. Kulvietis rodė Kauno žemės ir pilies teismo pareigūnų 1774 m. kovo 19 d. išduotą „testimonium“, patvirtinančią, kad jo tėvas yra Rudniankos valdos Kauno pav. savininkas, tačiau Tri-bunolas pritarė kaltintojo, Upytės pasieniūnio Stanislovo Rusėlio argumentams. Pirma, laikyta neįrodytu faktu, jog minėtą valdą paveldės būtent J. Kulvietis. Antra, pateiktas dokumentas pasirodė įtartinas – jame Kauno pavieto teismo seniūnas Juozapas Prozoras pasirašė kaip Vitebsko kaštelionas, nors šias pareigas užimantis Sirutis mirė tik balandžio mėnesio pabaigoje. Trečia, Rusėlis pateikė Kauno pavieto *taryffę abjuratową*, o J. Kulvietis

⁴⁹⁵ VL, t. 7, p. 171.

⁴⁹⁶ Pagal 1793 m. įstatymą priekaištai turėjo būti paduodami Vilniaus žemės teismo kanceliarijai, VL, t. 10, p. 273.

⁴⁹⁷ W. Filipczak, Rugi poselskie i losy „rozwojonych“ sejmików przedsejmowych w latach 1778–1786, CPH, 1997, t. 49, sąs. 1–2, p. 66.

⁴⁹⁸ Iš pradžių įstatymai nedetalizavo nei žemės valdymo formos (nuosavybė, įkaitas, nuoma ir kt.), nei jos trukmės. 1764 m. kelias į Tribunolą buvo atvertas valdžiusiems „paveldimas arba įkeistas“ valdas mažiausiai vienerių metų laikotarpyje, VL, t. 7, p. 171. Taip pat plg. 1784 m. birželio 25 d. Nuolatinės tarybos rezoliuciją pažymėtą nr. 381, Zbiór rezolucyi, 1786, p. 88–89 („o osiadłości urzędników względem *capacitatis elegibilitatis*, na funkcyje deputackie i poselskie“).

⁴⁹⁹ LVIA, f. SA, b. 677, l. 1v, 2–3 (1774 m. gegužės 11 d. Tribunolo sprendimas).

ojcowską detio possessyją zaszczycający się, iżby w onej zaprzysiężenie, które ojciec opłaca było nie okazywał. Ketvirta, kadangi J. Kulvietis dar buvo kaltinamas dėl baudžiamųjų nusikaltimų, todėl Upytės pilies teismas nurodė Kauno maršalkai Simonui Zabielai jį pristatyti į posėdį, o tokios teisinės priemonės (vad. statuicija) sėšlių, dėl keliamų pretenzijų savo nekilnojamuoju turtu atsakyti galinčių bajorų atžvilgiu nebuvo taikomos.

Tribunolo nuostatuose taip pat įtvirtintas pereinamojo laikotarpio principas, t.y. pakartotinai Tribunolo teisėju buvo leista tapti tik po dviejų, o nuo 1611 m. – ketverių metų pertraukos⁵⁰⁰. XVIII a. II pusėje žinome du atvejus, kuomet bajoras į Tribunolą pakartotinai būtų išrinktas nepraėjus ketverių metų laikotarpiui: kai Vincentas Hlaska 1783 m. gegužės 1 d. pakartotinai atsisėdo į Tribunolo teisėjo kėdę, buvo praėję vos kiek daugiau nei pusantros metų nuo jo pirmosios kadencijos pabaigos (t.y. nuo 1780 rugsėjo 30 d.), o Anupras Zavadzkiš 1791 m. lapkričio 15 d. ketvirtą kartą tapo Tribunolo teisėju, kai nuo paskutinės jo darbo dienos teisme 1788 m. rugsėjo 30 d. buvo praėję trys metai ir pusantro mėnesio⁵⁰¹. Atrodo, jog jų teisė užimti šias pareigas užginčyta nebuvo⁵⁰². Tiesa, 1785 m. nutarta, jog Kauno seimelyje išrinktas Jonas Rapolas Šimkovskis negali užimti Tribunolo teisėjo pareigų⁵⁰³, kadangi jas ėjo 1782 m., tačiau lemiančiuoju veiksniu čia buvo išrinkimas skilusiame seimelyje, kuriam vadovavo valdovo dvaro grupuotės priešininkas (žr. toliau).

1611 m. uždrausta į Tribunolą siųsti jame savo bylas turinčius asmenis⁵⁰⁴. Pats įstatymas buvo gana dviprasmiškas, nes jo nesilaikymas nenumatė išrinktojo seimelyje pašalinimo iš Tribunolo teisėju, o tik jo bylos atidėjimą kitiems metams. Dėl to panašaus pobūdžio priekaištų Tribunolo praktikoje ir nesutinkame. 1673 m. buvo suformuluotas (o 1764 m. pakartotas) draudimas į Tribunolą rinkti baudžiamaisiais nusikaltimais apkaltintus asmenis⁵⁰⁵. Reikia pastebėti, jog šis reikalavimas LDK sąlygomis buvo gana prasmingas, nes Tribunolo teisėju norintis tapti bajoras buvo priverstas ginčus spręsti teisminiu keliu, nenaudodamas fizinės prievartos ir savavaldžiavimo. Įstatymas buvo nukreiptas ne tik prieš smurtautojus ir žudikus, bet ir prieš jėga užimančius svetimą ar ginčijamą nekilnojamąjį turtą, o toks nusikaltimas (vad. *expulsija*) LDK buvo ypač paplitęs. Kaltinimas buvus *kryminalnie notowany* prisidėjo prie to, kad Tribunolo teisėjais

⁵⁰⁰ Buvo draudžiama apeiti šį įstatymą kiekvienais metais kandidatuojant vis kitame seimelyje (VL, t. 3, p. 22), tačiau šio principo leista nesilaikyti tuomet, kai kandidatūrai pritartų visi be išimties seimelio dalyviai (Tribunolo nuostatai, 2 str.).

⁵⁰¹ DTG, t. 2, p. 329, 347, 348, 361, 381, 394).

⁵⁰² Tiesa, Anupro Zavadzkišo išrinkimą buvus neteisėtu žadėjo įrodinėti praėjusių metų Vilniaus vaiv. deputatas Karolis Tovianskis, kurį šis 1790 m. spalio 1 d. pasibaigus Tribunolo kadencijai Gardine išplūdo ir smogė jam į galvą nendrine lazda (LVIA, f. SA, b. 726, l. 2v–3v, K. Tovianskio 1791 m. vasario 22 d. skundas prieš A. Zavadzkišo išrinkimą Šlanimo pavieto deputatiniame seimelyje). Vienok žinome, jog tais metais Tribunolas sprendė tik skilusių Vilkmergės seimelių klausimą (žr. ten pat, b. 727, l. 1v–2v).

⁵⁰³ LVIA, f. SA, b. 859, l. 1–3.

⁵⁰⁴ VL, t. 3, p. 22.

⁵⁰⁵ VL, t. 5, p. 91 (*In criminalibus causis expulsionum et violentiarum*); t. 7, p. 171 (*Deputaci na sądy trybunalskie crimine notati obierani bydz nie maiq*).

netapo: Juozapas Chodzka (1771 m.), Juozapas Kulvietis (1774 m.) ir Martynas Narkevičius (1786 m.).⁵⁰⁶

1764 m. pirmą kartą nustatytas renkamujų amžiaus cenzas (23 metai) turėjo užkirsti kelią į Tribunolą ypač jauniems ir nepatyrusiems bajorams. 1768 m. gegužės 14 d. beveik du šimtai Polocko vaivadijos bajorų skundė Smolensko vėliavininkaitį Joną Korsaką neatitin-
kant šio kriterijaus: Polocko pakamaris Antanas Zenavičius teigė, jog J. Korsakas yra nepilnametis (*lat zupelnych nie ma*)⁵⁰⁷. Tačiau kaltinamajam, kuris parodė gimimo metrikus, liudijančius, jog yra gimęs 1744 m. birželio 22 d. (tuo metu apkrikštytas vandeniui), o 1745 m. spalio 18 d. priėmė tolesnes krikšto apeigas, pavyko išsaugoti teisėjo kėdę. Įstatymai taip pat neleido tarpusavyje derinti Tribunolo teisėjo pareigas⁵⁰⁸ su pasiuntinio į Seimą⁵⁰⁹, Iždo Tribunolo komisoriaus⁵¹⁰ ir advokato⁵¹¹ veikla. Praktikoje pasitaikė tik pastarojo pobūdžio kaltinimas. 1779 m. skilusiame seimelyje išrinktam Adomui Meištačiui priekaištauta, jog jis išrinktas deputatu nepraėjus dviems metams nuo vertimosi advokato praktika pabaigos. Tačiau teismas nutarė, jog šis įstatymas liečia tik Tribunolo advokatus, bet netaikytinas pirmos instancijos teismuose dirbantiems advokatams⁵¹². Nėra abejonės, jog 1726 m. konstitucija turėjo omenyje visus apskritai advokatus, o tokia jo interpretacija buvo nulemta noro Kauno pakamario Medekšos vadovautą seimelį pripažinti legitimiu. Tokio priekaišto sulaukė ir į 1770 m. rusėnišką kadenciją Vilniaus vaiv. seimelyje išrinktas Juozapas Šadurskis⁵¹³, tačiau į Tribunolą jis neatvyko dėl kitokių priežasčių (žr. toliau). Beje, pasitaikydavo ir kitokio pobūdžio priekaištų. Štai 1767 m. gegužės 11 d. išrinkus Tribunolo maršalką, Staškevičiai pateikė teismui skundą prieš Upytės deputatą ir pasieniūnį Stanislovą Ruselį *o prewarykacye w sądzeniu roczków upickich popelnione*⁵¹⁴. Tribunolas nutarė, jog toks kaltinimas privalo būti įrodinėjamas įrašant ieškinį į specialų pareigūnų registrą, o tuo metu Ruseliui užimti teisėjo pareigų tai netrukdo (ką pripažino ir patys Staškevičiai). 1793 m. projektas dar numatė iš Tribunolo teisėjų tarpo šalinti valstybės išdui skolingus asmenis⁵¹⁵.

LDK ir Lenkijos teisėje nepaklusimas teismui turėjo rimtų teisinių padarinių. Neatvykimas bylinėtis ir todėl už akių priimtas sprendimas, infamijos ir banicijos bausmės ribojo bajoriškąsias teises eiti visas skiriamas ir renkamas pareigas, taip pat verstis advokato praktika. Būtent sprendimas už akių XVIII a. buvo dažniausiai Tribunolo teisėjams, o ir Seimo pasiuntiniams daromas priekaištas. Todėl šio „ginklo“ taikymo atvejai buvo

⁵⁰⁶ LVIA, f. SA, b. 148, l. 426–429v; b. 677, l. 2–3; b. 713, l. 4–5.

⁵⁰⁷ AGAD, Tzw. ML, b. 86, l. 24–24v; LVIA, f. SA, b. 667, l. 1.

⁵⁰⁸ Tribunolo teisėjų pareigų pasibaigimas buvo siejamas ne su kadencijos pabaiga, o su sekančiu deputatiniu seimeliu. Įdomu pastebėti, jog dėl Tribunolo veiklos specifikos pirmosios kadencijos deputatų įgaliojimai baigėsi jau sekančiame tribunoliniame seimelyje, o antrosios – tik po dviejų metų.

⁵⁰⁹ Parlamentaro funkcija pasibaigdavo atsiskaičius už ją reliaciniame seimelyje, VL, t. 5, p. 271, 321, 367.

⁵¹⁰ VL, t. 6, p. 152.

⁵¹¹ VL, t. 6, p. 246.

⁵¹² LVIA, f. SA, b. 842, l. 7.

⁵¹³ Ten pat, b. 672, l. 2.

⁵¹⁴ AGAD, ZP, b. 364, l. 188–v.

⁵¹⁵ VL, t. 10, p. 273.

kiek daugiau reglamentuoti, o kartais net ir suvaržyti. Nors egzistavo galimybė gauti karaliaus arba kanclerio gleitą, kitaip tariant, pinigais išsipirkti neliečiamybę, tačiau ji buvo daugiau teorinė – galiojo tik vad. *ex cruda citatione*, t.y. nesvarstytose iš esmės bylose, kur atsakovas pirmą kartą pašauktas nestojo ir nesinaudojo jokiais teisiniais veiksmais (neteikė prašymų atidėti bylos svarstymą ir pan.)⁵¹⁶. Faktiškai bet kurio tipo byloje⁵¹⁷, tačiau tik tam tikrame laikotarpyje iki seimelio⁵¹⁸ už akių priimtas sprendimas buvo pakankamas pagrindas neigti bajoro teisę užimti Tribunolo teisėjo pareigas. Kaip pastebėjo J. Michalskis, didžioji dalis Seimo pasiuntiniams keltų priekaištų būdavo savotiška šantažo forma, būdas atgauti pinigus iš piktybinio skolininko arba padaryti sukalbamesnį dėl kitokių pretenzijų⁵¹⁹. Įrašydamas skundą į teismo knygas, asmuo informuodavo apie pasiryžimą neleisti apkaltintajam užimti Tribunolo teisėjo vietos. Toks veiksmas deputatu išrinktą bajorą vertė ieškoti susitarimo, kurį pasiekus kaltinimas Tribunolo „įsteigimo“ metu nebebuvo palaikomas⁵²⁰, arba dar prieš tai iš knygų pašalinamas⁵²¹. Bandymai įtikinti Tribunalą dėl savo pasirengimo grąžinti skolas, patenkinti ieškinius, atsakyti teisme ar įrodyti už akių priimtus sprendimus neteisėtai paprastai nebūdavo sėkmingi. Kai į 1770 m. Tribunalą Vilniaus vaiv. seimelyje išrinktam Ignotui Jasinskiui buvo prikištas už akių 1768 m. liepos 9 d. Vilniaus žemės teismo sprendimas, šis mirusio Mykolo Šumskio palikuonims pažadėjo sumokėti reikalaujamą pinigų sumą ir procentus (*pretendewanej sumy i prowizji*). Tačiau Tribunalas nutarė, jog I. Jasinskio pasiryžimas yra apsimestinis, nes atitinkamų teisinių veiksmų Šumskio palikuonių globėjų iškeltoms pretenzijoms patenkinti nebuvo imtasi⁵²², todėl tapti

⁵¹⁶ VL, t. 6, p. 240.

⁵¹⁷ Sprendimų už akių taikymo galimybes kiek sumažino 1793 m. įstatymas, kuris uždraudė laikyti priekaištu sprendimą už akių gautą *z powodu zalozonego aresztu lub opieki bez osobistej do samego pretensji*, VL, t. 10, p. 273. Kaip rodo įstatymų tekstai (VL, t. 6, p. 240; VL, t. 7, p. 171), ir žinomi priekaištų pateikimo atvejai, praktikoje vyravo kaltinimai dėl negrąžintų skolų.

⁵¹⁸ 1764 m. konstitucija leido remtis sprendimais už akių, kurie būtų paskelbti ne vėliau kaip keturias savaites iki seimelio, o 1793 m. šis terminas buvo sutrumpintas iki dviejų savaičių (VL, t. 7, p. 171; t. 10, p. 273). Pagal pastarąjį įstatymą deputatui buvo galima prikišti bet kuriuo metu paskelbtą sprendimą baudžiamojoje byloje, ten pat, t. 10, p. 273.

⁵¹⁹ *Historia sejmů polskiego*, p. 318.

⁵²⁰ Neturime žinių, kad būtų palaikomi šie skundai: 1771 m. balandžio 9 d. Drohičino pilininko skundas prieš Kazimierą Luskiną, kuris nuteistas už akių byloje dėl skolos, leidosi būti išrenkamas Višnevo seimelyje deputatu į Tribunalą (LVIA, f. SA, b. 673, l. 14); 1772 m. vasario 12 d. Valkavisko pilies teismo raštininko Jeronimo Kolontajo skundas prieš Vilniaus seimelyje deputatu išrinktą Naugarduko medžioklių Dmitrijų Žmijovskį dėl sprendimo už akių ir kitų (neįvardintų) pretenzijų, b. 674, l. 6v; 1777 m. vasario 22 d. Jokūbo Rafanovičiaus skundas prieš Minsko seimelyje išrinktą Leoną Mickevičių dėl Tribunolo sprendimo už akių, b. 685, l. 27.

⁵²¹ Pvz., tokiu būdu 1770 gegužės 18 d. įrašytas valdovo leitenanto Abraomo Baranovskio kaltinimas Smolensko seimelyje išrinktam Mykolui Karengai dėl trijų sprendimų už akių, prieš šiam užimant rusėniškosios kadencijos Tribunolo teisėjo vietą, buvo išbrauktas, ten pat, b. 672, l. 3.

⁵²² LVIA, f. SA, b. 672, l. 2–3 (*satysfakcyą .. opiekunów bez pozwów i aktoratów in foro competenti wyniesionych praesento w terazniejszym sądzie iniungi nie może*). Šitas sprendimas atitiko 1764 m. įstatymą, kuris numatė, jog sprendimai už akių turi būti naikinami ne Tribunole, priekaištų teisėjams kėlimo metu, bet ten kur jie buvo paskelbti, VL, t. 7, p. 174. Tiesa, 1726 m. įstatymas minėjo „klastingai“ išgautus sprendimus, priimtus tų teritorijų teismų, kuriuose kaltinamasis neturėjo nekilnojamojo turto (t. y. pagrindo atsakinėti). Tokius leista naikinti ir Tribunole, deputatų priesaikų atlikimo metu, VL, t. 6, p. 240.

Tribunolo teisėju jam neleista. Tų pačių 1770 m. gegužės 16–17 d. Upytės pilies teisėjaičiai Juozas ir Mykolas Kušelevskiai (turėdami Upytės sargybininkų Jono ir Onos Korfų įgaliojimą) ginčijo ir Juozo Kojalavičiaus, Upytės pilininko ir deputato, išrinkimą. Pretekstu tapo 1760 m. rugsėjo 5 d. kondemnata, kurią Kojalavičius vadino negaliojančia, nes gauta nepadavus šaukimo. Tribunolas nesigilino į bylą, kaip nenagrinėtą iki galutinio sprendimo pirmos instancijos teisme, priekaištą priėmė, o deputatą pašalino⁵²³. Panašiai 1786 gegužės 4 d. svarstyti Valkavisko rotmistro Boguslavo Civinskio ir Antano Ščiigielskio priekaištai Valkavisko rotmistruui ir deputatui Martynui Narkevičiui, kuris buvo nuteistas dėl šmeižto bei *podrzutu manifesta y intromissyi w akta magdeburgi wolkow(yskiej)*. M. Narkevičius teisinosi, jog minėtą sprendimą yra apskundęs Asesorių teismui, tačiau Tribunolas jį iš teisėjų pašalino argumentuodamas, kad jis iki šiol nėra išteisintas⁵²⁴.

1764 m. reformos įgyvendinimas sukėlė nemažai teisinio ir procedūrinio pobūdžio problemų. Viena jų – neaiškumas, susijęs su priekaištų antrosios kadencijos deputatams dėl užakinių sprendimų nagrinėjimas. Minėtas įstatymas numatė, jog priekaištai (taip pat dėl užakinių sprendimų) teisėjams svarstomi Tribunolo įkūrimo metu⁵²⁵. Kita vertus, ten pat parašyta, jog Tribunolo maršalką galės rinkti tie antrosios kadencijos deputatai, kurie tuo metu bus Vilniuje, taigi deklaratyvaus įsakymo dalyvauti Tribunolo įkūrimo procese nebuvo⁵²⁶. Todėl tokiu būdu susiklostančios situacijos buvo sprendžiamos skirtingai. 1770 m. gegužės 16 d. Vilniaus tiltininkas Juozas Mykolas Jastšembskis skundė Livonijos išdininką Juozą Šadurskį buvus neteisėtai išrinktą Vilniaus vaiv. seimelyje, mat šis 1768 gegužės 11 d. yra už akių nuteistas dėl negražintos skolos⁵²⁷. J. Šadurskio tuo metu Vilniuje nebuvo, o pagal susiklosčiusią praktiką neatvykus kaltinamajam teismas tokio priekaišto nė nesvarstė⁵²⁸. Birželio 24 d. teismui buvo pateikta abiejų asmenų pasirašyta tautos sutartis, iš kurios aiškėjo, jog už akių sprendimas Vilniaus pilies teismo buvo panaikintas dar 1769 m. gegužės 12 dieną⁵²⁹. Tačiau kaltinimas J. Šadurskiui dėl sprendimų už akių, išrinkimo nedalyvaujant seimelyje ir kitų (neįvardintų) priekaištų buvo palaikytas

⁵²³ LVIA, f. SA, b. 1138, l. 103v–104.

⁵²⁴ *nota przy tymże Narkiewiczzu z przepisu konst. 1764 roku do funkcji deputackiey szkodliwa, jeszcze nie zgladzona zostaje*, ten pat, b. 713, l. 4–5.

⁵²⁵ VL, t. 7, p. 171 (*opozycyje ... nazajutrz po ufundowanym Trybunale, za wniesieniem z obiieyentem experiri powinien będzie*).

⁵²⁶ VL, t. 7, p. 172.

⁵²⁷ LVIA, f. SA, b. 672, l. 2.

⁵²⁸ Panašiai, teismo sprendimų nerandame ir prie šių Tribunolo „įsteigimo“ metu į einamųjų reikalų protokolų knygas pateiktų įrašyti skundų: 1766 m. gegužės 15 d. situoktinių Uzlovskių (Aleksandro ir Boguslavos) ir brolių Volskių (Mykolo, Jono, Dominyko, Felicijono) skundas prieš Minsko seimelyje išrinktą Viktorą Žižemskį, nuteistą už akių 1765 m. liepos 20 d. Tribunole, ten pat, b. 663, l. 1-v; 1772 m. gegužės 12 d. Baltarusijos metropolito Felicijono Pilypo Volodkovičiaus skundas prieš Brastos kardininkaitį Juozapą Kosciuską, išrinktą deputatu, nepaisant sprendimo už akių byloje dėl neteisėto išvaymo iš Tišino valdos Brastos vaiv., b. 675, l. 1-v.

⁵²⁹ Ten pat, b. 145, l. 127–128v, 129–130v. J. Šadurskis dėl deputato įžaidimo ir šmeižto buvo pašaukęs J. Jastžembskį į Tribunolą, tačiau kai šis dėl savo veiksmų atsiprašė, ieškinį atsiėmė.

ir 1771 m. sausio 11 d., t. y. rusėniškos kadencijos pradžioje⁵³⁰, o atitinkamo sprendimo nebuvimas greičiausiai reiškė, jog deputatas į Tribunolą neatvyko. 1779 m. gegužės mėnesio pradžioje Lydos išdininkai Adomas ir Bogumila Bilevičiai priekaištavo Žemaitijos seimelyje išrinktam Feliksui Gurskiui buvus nuteistą už akių 1777 kovo 13 d. Tribunolo sprendimu dėl nevykdomų finansinių įsipareigojimų. Tų metų gegužės 27 dieną į Tribunolo aktus buvo įrašytas F. Gurskio skundas prieš agentą Tada Ratinskį, neva veikiankį be atitinkamo Bilevičių įgaliojimo⁵³¹ ir Tribunolo sprendimas dėl deputatui iškeltų priekaištų⁵³². Sprendime pažymėta, jog F. Gurskis procese nedalyvavo, todėl klausimas ar leisti jam būti Tribunolo teisėju buvo persiūstas spręsti lietuviškos kadencijos Tribunolo sudėčiai⁵³³. 1788 m. Tribunolo įkūrimo metu – gegužės 2 d. svarstyti Rygos miesto pirklių bei Slucko ir Nesvyžiaus žydų priekaištai Upytės deputatui Leonui Borovskiui dėl trijų sprendimų už akių Iždo komisijoje ir Naugarduko pilies teisme, ir Breslaujos deputatui Mykolui Turui dėl 1787 m. spalio 17 d. Iždo komisijos sprendimo už akių (abu išrinkti į antrąją tų metų Tribunolo kadenciją)⁵³⁴. Paskutinis Tribunolo „įkūrimo“ iškilnėse nedalyvavo, o L. Borovskio advokatas pranešė, jog šis geranoriškai atsisako pareigų, į kurias buvo deleguotas. Tribunolas, vadovaudamasis 1764 m. įstatymu, nutarė, jog už akių nuteisti asmenys teisėjais būti negali, todėl abu iš deputatų tarpo pašalino. Tačiau beveik po trijų mėnesių, liepos 29 d., kai M. Turas pateikė dokumentus (1788 m. sausio 10 d. asekuracinį ir balandžio 26 d. kvitacinį raštus), įrodančius, jog Rygos pirklys Bernardas Tylemanas Huckelhowenas jau anksčiau visų savo pretenzijų buvo atsisakęs, Tribunolas savo pirminį sprendimą panaikino ir leido šiam būti lietuviškos kadencijos teisėju⁵³⁵. Taigi pastaruoju atveju Tribunolas priėmė sprendimą ir nedalyvaujant kaltinamajam deputatui, tiesa, vėliau jo galimybę užimti teisėjo vietą svarstė dar kartą. Beje, 1793 m. įstatymas būtent tokią tvarką ir numatė, t.y. Tribunolo įkūrimo metu turės būti priimami sprendimai ir dėl nedalyvaujančių deputatų, o vėliau kelti priekaištų jau nebūtų leidžiama⁵³⁶.

Įstatymai numatė bausmes bajorams, kurie žinodami apie savo neatitikimą Tribunolo teisėjui keliamiems reikalavimas, leistųsi būti išrenkami deputatiniuose seimeliuose. Pagal 1764 m. konstituciją pašalintam deputatui turėjo būti draudžiama trijų metų laikotarpyje eiti bet kokias renkamas ar skiriamas pareigas, tačiau lygiai tokia pat bausmė grėšė neįrodžiusiajam priekaišto.⁵³⁷ Praktikoje deputatai niekad nebuvo baudžiami nurodant į

⁵³⁰ Ten pat, b. 673, l. 1 (LDK sekretoriaus Joachimo Chreptavičius ir Parnavo pilininko Juozo Naromskio skundas prieš J. Šadurskį).

⁵³¹ Ten pat, b. 692, l. 3 (1779 m. gegužės 27 d. F. Gurskio skundas prieš Tribunolo agentą Tada Ratinskį).

⁵³² Ten pat, b. 842, l. 3, 10-v (1779 m. gegužės 27 d. Tribunolo sprendimas).

⁵³³ 1779 m. lapkričio 18 d. F. Gurskiui neatvykus į Vilnių Bilevičių priekaištas priimtas jo nesvarsčius, Ten pat, b. 694, l. 2v.

⁵³⁴ Ten pat, b. 719, l. 1-v.

⁵³⁵ Ten pat, b. 719, l. 34.

⁵³⁶ VL, t. 10, p. 273.

⁵³⁷ VL, t. 7, p. 171. 1793 m. įstatymas dar kalbėjo apie bylinėjimosi išlaidų padengimą, o neteisėtai išrinktas, bet į Tribunolo teisėjo vietą atsisėdęs bajoras nuo šiol turėjo susimokėti 3200 auks. baudą, kurios trečdalis turėjo tekti teismui, likusieji – ieškovui, VL, t. 10, p. 267.

tikrus ir tariamus juos nuo bausmės atleidžiančius veiksmus. Štai, paaiškėjęs esantis ne-sėslus Juozas Kulvietis nebuvo nubaustas, nes seimelyje jam priekaištų pateikta nebuvo, o jis pats nežinojo, kad tokių sulauks Tribunolo įkūrimo metu (bet kartu atsivežė Kauno pareigūnų išduotą jo sėslumą neva patvirtinantį dokumentą!)⁵³⁸. Panašiai 1788 m. liko nenubausti Leonas Borovskis ir Mykolas Turas – nutarus, jog pirmasis seimelyje išrinktas vieningai, *bez opozycji*, ir neįrodžius, jog antrajam būtų trukdyta rinkimų metu⁵³⁹. Kiek labiau buvo linkstama bausti tik neteisingai ir melagingai kaltinančiuosius, jų veiksmus traktuojant kaip šmeižtą. Skaudžiai pasibaigė tik Oršos rotmistro Stepono Ščodra bandymas 1777 m. Tribunolo įkūrimo metu įvardinti Antano Grinevičiaus išrinkimą Trakų vaiv. atstovu, prieštaraujančiu 1764 m. konstitucijai⁵⁴⁰. Kadangi priekaišto svarytymo metu (lapkričio 17 d.) S. Ščodra iškelto kaltinimo neįrodinėjo (konstatuota, jog A. Grinevičiaus kredense pažymėta jį buvus išrinktą *nemine contradicente*), todėl jam pačiam iškelta byla dėl neteisingo apkaltinimo ir proceso išlaidų apmokėjimo.⁵⁴¹ Panašiai 1788 m. paaiškėjus, jog Rygos pirklys Tribunolo įkūrimo metu prikišo negaliojantį už akių sprendimą Breslaujos delegatui leista su juo bylinėtis dėl padarytos žalos ir *lezyi*⁵⁴². Beje, saugodami savo garbę, kai kurie deputatai į Tribunolą šaukdavo ir dėl oficialiai nepateiktų kaltinimų. Štai 1771 m. Tribunolo maršalka tapęs Juozas Prušinskis, remdamasis 1764 m. konstitucija, *która w objeccionach deputatom uczynionych Trybunałom rezolucje dawać każe*, į Tribunolą pašaukė brolius Rajeckius – Stanislovą, Kazimierą ir Dionizą, kurie po deputatinio seimelio 1771 m. kovo 5 d. į Naugarduko žemės teismo knygas įrašė pareiškimą (manifest) apie tai, jog Prušinskis buvo jų vėlionio tėvo 1748 m. nuteistas už akių Naugarduko pilies teisme⁵⁴³. Nors apie šį faktą Tribunolo įkūrimo metu jie nepareiškė, tačiau atvykę į Vilnių pareiškimo kopiją rodė įvairiose vietose, tuo darydami „dysonor“ maršalkai. Kadangi Tribunole šio priekaišto Rajeckiai atsisakė, todėl nuo bausmių buvo atleisti, o jų pareiškimą nurodyta tiesiog pašalinti iš teismo knygų.

W. Filipczakas, rašydamas apie Seime vykdytą pasiuntinių išrinkimo legalumo tikrinimą, priėjo išvados, jog neretai lemiamais veiksniais sprendžiant priekaištų klausimą tapdavo ne teisiniai argumentai, o stiprus užnugaris⁵⁴⁴. Tačiau Tribunolo praktikoje už akių sprendimas beveik visada tapdavo pakankamu priekaištu, trukdančiu užimti teisėjo vietą, o vietos laviravimui likdavo tik sprendžiant skilusių seimelių klausimą. Kalbant apie W. Filipczako paminėtus veiksmus, disponuojame vos keliais juos iliustruojančiais pavyzdžiais. Pvz., 1778 m. rugpjūčio 27 d. laiške valdovui LDK rūmų išdininkas A. Tyzenhauzas gyrėsi

⁵³⁸ LVIA, f. SA, b. 677, l. 1v, 2–3 (1774 m. gegužės 11 d. Tribunolo sprendimas).

⁵³⁹ Ten pat, b. 719, l. 1–v.

⁵⁴⁰ Konkretus kaltinimas Tribunolo sprendime nebuvo pažymėtas, tačiau žinome, jog šiuos asmenis siejo ilgą tarpusavio ginčų istorija. 1767 m. S. Ščodra Tribunole kaltino Trakų žemės teismo regentą Antaną Grinevičių neišdavus šio teismo priimto sprendimo ir negrąžinus sprendimo rengimui pateiktų dokumentų. Tačiau kaltinamasis tuo metu buvo išteisintas, o ieškovui skirta šešių savaičių kalėjimo bausmė ir nurodyta apmokėti šimtą kapų siekias išlaidas teismo procesui, ten pat, f. 8, ap. 3, b. 7, l. l. 22v–24.

⁵⁴¹ LVIA, f. SA, b. 688, l. 1–2. AGAD, Tzw. ML, b. 104, l. 43v.

⁵⁴² LVIA, f. SA, b. 719, l. 34v.

⁵⁴³ Ten pat, b. 148, l. 978–979v (1771 m. spalio 11 d. Tribunolo sprendimas).

⁵⁴⁴ W. Filipczak, *Rugi poselskie*, p. 73.

savo įtaka – esą jau kelis metus nereikėję vykdyti Tribunolo teisėjų mandatų tikrinimo procedūros⁵⁴⁵. Taip pat žinome Pranciškaus Ošmeneco pareiškimą, kad 1789 m. gegužės 2 jis įteikė „į rankas“ pirmininkaujanciam Tribunolo posėdžiui Vilniaus vaiv. vėliavininkasi Antanui Tizenhauzui skundą prieš Brastos seimelyje išrinktą husarų rotmistrą Pranciškų Ksaverą Sapiegą, kuris buvo du kartus nuteistas už akių Iždo komisijoje⁵⁴⁶. Šis pareiškimas, matyt, padarytas todėl, kad priekaištas iš viso nebuvo svarstytas – Tribunolo maršalka tapęs LDK kancleris Aleksandras Mykolas Sapiega greičiausiai neleido pašalinti savo giminaičio, kurį vėliau paskyrė savo pavaduotoju (vicemaršalka)⁵⁴⁷.

Skilusių seimelių ir maršalkos rinkimų problema. Kaip jau aukščiau minėta, 1764 m. panaikinus seną Tribunolo „įsteigimo“ modelį, naujas nebuvo sukurtas. Taip pat nebuvo atsižvelgta į vieną svarbią aplinkybę – XVIII a. II pusėje ypač aktualią skilančių seimelių problemą. Seimeliai, kur buvo renkami Tribunolo teisėjai, pasiuntiniai į Seimą, ar pavieta pareigūnai, buvo politinių grupuočių tarpusavio kovų arena. Išaiškėjus vienos iš pusių persvarai, kitai nebelikdavo nieko kito, kaip surengti savo seimelį, oponentus apkaltinus teisės pažeidimais⁵⁴⁸. Todėl įsigaliojus naujam įstatymui, neretai susiklostydavo komplikauta situacija – atstovauti pavietui ar vaivadijai Tribunole atvykdavo abiejuose seimeliuose išrinkti asmenys, o kas dar svarbiau – davę atitinkamas priesaikas. Skirtingai negu asmeninių priekaištų atveju, skilusių seimelių problemos sprendimo įstatymai neapibrėžė. Teisiniu požiūriu buvo neaišku, kas, kada ir kaip turi spręsti seimelių legalumo klausimą. Šis kazusas, matyt, kaip ir daugelis kitų, taip ir būtų likęs antraeilės svarbos, jei ne konkrečios istorinės aplinkybės, visa jėga prasiveržusios 1779 m. pirmojoje pusėje. Tuo metu vykusį arši politinė kova, kuriai pasitelktos gausios teisininkų pajėgos, labiausiai išryškino Seimo legislatyvinės veiklos spragas.

1778 m. pabaigoje LDK rūmų išdininkui Antanui Tyzenhauzui opozicinės „Naujosios Familijos“ jėgos ėmėsi žygių atsverti didžiulę pastarojo įtaką Tribunolo teisme⁵⁴⁹. Valdovui į 1779 m. Tribunolo maršalkos postą buvo pasiūlyta LDK raštininko Liudviko Tiškevičiaus kandidatūra⁵⁵⁰. Nepaisant to, jog opozicijos atstovai per valdovą derino kandidatus su A. Tyzenhauzu, deputatiniuose seimeliuose užvirė nuožmi kova; abi pusės nesilaikė susitarimų – rinko ne sutartuosius, o savus deputatus, todėl penki seimeliai suskilo (Lydos, Kauno, Polocko, Rečicos, Slanimo⁵⁵¹), o vienas iširo (Valkavis-

⁵⁴⁵ S. Kościółkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. 1, p. 204, išn. 371. Iš tikrųjų 1776–1778 m. laikotarpyje apie tai nėra jokių duomenų.

⁵⁴⁶ LVIA, f. SA, b. 180, l. 485-v.

⁵⁴⁷ DTG, t. 2, p. 383.

⁵⁴⁸ Plačiau apie skilusių priešseiminių seimelių problemą W. Filipczak, *Rugi poselskie*, p. 65–85.

⁵⁴⁹ Apie tai, kaip karalių įtikinėjo, jog privalu sustabdyti LDK rūmų išdininko savivalę, o Tribunolui gražinti skaidrios institucijos reputaciją atsiminimuose pasakojo Mykolas Zaleskis, *Pamiętniki Michala Zaleskiego*, p. 118–120.

⁵⁵⁰ L. Tiškevičius ėjo 1778 m. ordinarinio seimo Varšuvoje maršalkos pareigas, tuo metu pasižymėjo pasisakymais nukreiptais prieš LDK rūmų išdininką, S. Kościółkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. 2, p. 361. Taip pat žr. W. Filipczak, *Sejm 1778 r.*, Warszawa, 2000.

⁵⁵¹ Žr. detalų Slanimo deputatinio seimelio eigos aprašymą, AGAD, Archiwum Publiczne Potockich, b. 310, l. 223–225. Kauno ir Rečicos seimeliuose buvo išrinkta po tris deputatus, DTGWKL, t. 2, p. 341, 344.

ko)⁵⁵². Viską turėjo lemti seimelių legalumo tikrinimas, kuriam pradėta aktyviai ruoštis. „Naujoji Familija“ buvo linkusi skilusių seimelių klausimą perduoti spręsti Nuolatinėi Tarybai⁵⁵³. Tokia nuostata buvo grindžiama precedentu – 1778 m. Nuolatinė taryba paskelbė rezoliuciją dėl Plocko deputatinio seimelio⁵⁵⁴. Priešingos nuomonės laikėsi Rusijos pasiuntinys O. Štackelbergas, kuris „labai aiškiai“ pasisakė už tai, kad seimelių klausimą turi spręsti pats Tribunolas. Tokią poziciją, prieš tai įsakęs peržiūrėti įstatymus, buvo linkęs palaikyti ir Stanislovas Augustas⁵⁵⁵. Tuo metu savo strategiją dėlėjo ir A. Tyzenhauzas, kuris į Tribunolo atidarymą sugalvojo atsivesti lietuviškajai kadencijai išrinktus deputatus bei taip nusverti opozicijos balsus. Pasklidus žinioms apie šį sumanymą, LDK etmonas M. K. Oginskis žengė atsakomąjį žingsnį – 1779 m. balandžio mėnesio viduryje paprašė Nuolatinės Tarybos išaiškinimo⁵⁵⁶. Teisingumo Departamentas balsų dauguma nubalsavo už draudimą Vilniaus kadencijos deputatams dalyvauti priekaištų nagrinėjimo procese, tačiau svarstyme *in pleno* buvo laukiama, jog nugalės priešingas sprendimas⁵⁵⁷. Iškilus į viešumą Rusijos pasiuntinio pozicijai, M. K. Oginskis prieš bendrą Nuolatinės Tarybos posėdį atsiėmė savo užklausa, mat, opozicijai buvo patogiau iš viso neturėti jokio sprendimo⁵⁵⁸, negu sau nepalankų. Tuo metu toliau vyko pasiruošimas Tribunolo atidarymui, L. Tiškevičius siųsdamas laiškus seimeliuose išrinktiems deputatams prašė jų paramos siekiant maršalkos pareigų⁵⁵⁹, o valdovas stengėsi įtikinti A. Tyzenhauzą legaliais paskelbti tuos Lydos ir Polocko atstovus, kuriuos kandidatuoti asmeniškai prikalbino LDK raštinkas. Tačiau LDK rūmų išdininkas puoselėjo savus pasipriešinimo L. Tiškevičiaus maršalkystei planus⁵⁶⁰, todėl dar Tribunolo atidarymo išvakarėse esminio susitarimo pasiekti nepavyko.

⁵⁵² DTGWKL, t. 2, p. 340–344.

⁵⁵³ M. Zaleski, *Pamiętniki Michała Zaleskiego*, p. 100–119; S. Kościalkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. 1, p. 135.

⁵⁵⁴ A. Lityński, *Sejmiki województwa płockiego przed i w czasie Sejmu Czteroletniego, W dwusetną rocznicę wolnego sejmu*, red. A. Lityński, Katowice, 1988, p. 93.

⁵⁵⁵ Stanislovas Augustas – A. Tyzenhauzui, Varšuva, 1779 02 15, AGAD, Archiwum Publiczne Potockich, b. 310, l. 221–222.

⁵⁵⁶ Tikslī data nėra žinoma, balandžio 12 d. apie rengiamą užklausa dar tik sklido kalbos, o balandžio 19 d. ji jau buvo atsiimta, Stanislovas Augustas-A. Tyzenhauzui, 1779 04 19, Varšuva, ten pat, b. 310, l. 289.

⁵⁵⁷ Stanislovas Augustas-A. Tyzenhauzui, 1779 04 19, Varšuva, ten pat, b. 310, l. 298.

⁵⁵⁸ Nuolatinė taryba galėjo svarstyti ir duoti atsakymus į užklausas, bet neturėjo įgaliojimo neprašyta aiškinti teisės kazusų.

⁵⁵⁹ 1779 m. birželio 19 d. jis dar nebuvo gavęs atsakymų iš LDK rūmų išdininkui palankių deputatų: I. Morikonio, Koscialkowskio, B. Dombrovskio ir T. Oginskio, Stanislovas Augustas-A. Tyzenhauzui, 1779 04 19, Varšuva, ten pat, b. 310, l. 291.

⁵⁶⁰ Tuo metu Varšuvoje sklاندė gandai, jog LDK rūmų išdininko pagalba balsų daugumą maršalkos rinkimuose surinks LDK Brastos deputatas Ignotas Morikonis, o vėliau neva *z generacyi* užleis ją L. Tiškevičiui. Taip pat kalbėta, jog deputatas M. Bulharinas ir advokatas Kristupas Lichodzejevskis gavo užduotis kiekviena proga drauge prieštarauti (kiekvienas savo priemonėmis, metodais) LDK raštinkui, Stanislovas Augustas-A. Tyzenhauzui, 1779 04 19, Varšuva, ten pat, b. 310, l. 291, 294.

1779 m. gegužės pirmąją dieną⁵⁶¹, po iškilmingų mišių dvyliką valandą Gardine esantys deputatai suvažiavo pas Naujuosiuose rūmuose apsistojusį L. Tiškevičių⁵⁶². Iš ten patraukta į šalia esančią Teismo salę, kurioje teisėjams užėmus savo vietas ir išprašius žiūrovus (arbitrus), Vilniaus vaivadijos deputatas ir pakamaris Kristupas Giedraitis „pakėlęs lazda“⁵⁶³ pasiūlė maršalka rinkti LDK raštininką. Po jo kalbėjęs Valkavisko deputatas ir žemės teismo raštininkas M. Bulharinas neprieštaravo iškeltai kandidatūrai, netgi žadėjo ją paremti, tačiau reikalavo, kad rinkimuose nadalyvautų nelegaliai išrinkti teisėjai. Iš salės išprašius skilusiuose seimeliuose išrinktus asmenis užvirė ginčas – A. Tyzenhauzo šalininkai (M. Bulharinas, J. Silvestravičius, A. Skirmuntas) norėjo spręsti skilusių seimelių klausimą, o L. Tiškevičiaus – reikalavo pirmiau rinkti maršalką. K. Giedraitis ignoravo prašymus balsuoti dėl šių veiksmų eiliškumo⁵⁶⁴ ir po septynias valandas trukusių ginčų posėdį nutarta atidėta iki pirmadienio. Sekmadienį buvo tęsiamos derybos, LDK raštininkas toliau derėjosi su A. Tyzenhauzu dėl Lydos ir Polocko seimelių, sutikdamas užleisti kitus (Kauno, Rečicos ir Slanimo), tačiau susitarti nepavyko⁵⁶⁵. Gegužės 3 d. į posėdį susirinkę deputatai vėl bergždžiai leido laiką (*bezczynnie bawili się*); Valkavisko ir Pinsko deputatams „mandagiais būdais“ nepavykus išprašyti balsavimo, posėdis ir vėl atidėtas sekančios dienos dešimtai valandai.

Siekdamas persilaužimo, LDK rūmų išdininkas nutarė kreiptis į Nuolatinę Tarybą, kuriai persiuntė nežinomo teisininko (ar teisininkų) parengtą teisinį tekstą⁵⁶⁶, pagrindžiantį A. Tyzenhauzo šalininkų forsuoją poziciją⁵⁶⁷. Tekste remiantis teisės normomis

⁵⁶¹ Tų metų einamųjų reikalų protokolų knygoje įrašyta, jog gegužės 1 d. įvyko Tribunolo „įsteigimas“, o 6 d., „in ordine trwających rugów“ išrinktas ir prisiekė maršalka, raštininkas ir trys regentai, LVIA, f. SA, b. 692, l. 1.

⁵⁶² 1779 m. Tribunolo „įsteigimo“ ir teisėjų legalumo nustatymo eigą, detaliosiai leidžia atsekti Polocko deputato, Upytės pilies raštininkaičio, Martyno Borovskio rašyti laišakai Mykolui Radvilai, AGAD, AR, dz. V, b. 1214, l. 4–25.

⁵⁶³ Pirmajam Tribunolo posėdžiui paprastai vadovavo pirmojo statusą turintis (nuo 1765 m. deleguotas pirmiau prasidedančiai kadencijai) Vilniaus seimelio atstovas. Neišrinkus ar užginčius Vilniaus kandidatus, posėdį pradėdavo kiti, pagal vaivadijų eiliškumą (1790 m. gegužės 1 d. Tribunolo „įsteigimo“ tinkamu laiku ir vietoje faktą patvirtino Ašmenos pavieto pasiuntinys Tadas Chodzka, LVIA, f. SA, b. 725, l. 2). 1791 m. sugalvotas rotacijos principas – kiekvienais metais posėdį pradės vis kitos vaivadijos ar pavieto deputatas (VL, t. 9, p. 387), o 1793 m. sugrįžta prie pirmo *ex turno* deputato pirmininkavimo (VL, t. 10, p. 273).

⁵⁶⁴ A. Tyzenhauzo šalininkai nutarė ir toliau prašyti Vilniaus deputato leisti balsuoti, o šiam nesutikus šį prašymą paeiliui adresuoti Ašmenos ir Vilkmargės atstovams, M. Borovskis-M. Radvilai, Gardinas, 1779 05 02, AGAD, AR, dz. V, b. 1214, l. 4–6.

⁵⁶⁵ M. Borovskis-M. Radvilai, Gardinas, 1779 05 04, ten pat, l. 8–9.

⁵⁶⁶ LVIA, f. 8, ap. 2, b. 47, l. 1-2v (*Ratiocinium względem kwestyi, jezeli deputaci kadencyi wileńskieji mają należec do rezolwowania rugów, czyli nie? Jesli one elekcyją marszałka, albo je taż elekcyjja uprzedać powinna?*). Žr. šio teksto publikaciją: A. Stankevič, Skilusių tribunolinių seimelių problema ir jos sprendimas 1779 m., *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 3, p. 174–178. Dar vienas šio teksto egzempliorius, jau paskelbus LVIA saugotą variantą, buvo rastas Varšuvos Vyriausiajame Senųjų aktų archyve, AGAD, AR, dz. V, b. 1214, l. 17–22.

⁵⁶⁷ Gegužės 4 d. posėdyje, šį faktą pranešęs Valkavisko deputatas pareiškė, jog nedalyvaus teismo darbuose tol, kol nebus gauta rezoliucija. Į tai L. Tiškevičius atšovęs, jog jei kiekvienu atveju teks įkyrėti Nuolatinei tarybai, greitai pasibaigs teismo darbu skirtas laikas, M. Borovskis-M. Radvilai, Gardinas, 1779 05 04, AGAD, AR, dz. V, b. 1214, l. 8–9.

ir „visuotine patirtimi“ buvo įrodinėjama, jog maršalkos rinkimų teisėtumas priklauso nuo teisėtai išrinktų deputatų balsų, o pastarieji – nuo teisės reikalavimus atitinkančio seimelio. Buvo siūloma vadovautis nepanaikintu 1726 m. įstatymu ir analogiška praktika seime, t.y. seimelių legalumo klausimą spręsti prieš maršalkos rinkimus, o asmeninius priekaištus teisėjams – po rinkimų. Priešingu atveju, maršalka galėtų būti išrinktas asmuo iš skilusio seimelio ar neatitinkantis teisės reikalavimų⁵⁶⁸. Taip pat įrodinėta, jog seimelių klausimo sprendimas neturėtų būti interpretuojamas kaip teismo veikla, kurioje negali dalyvauti kitai kadencijai išrinkti teisėjai, mat, dėl to atskirais atvejais galėtų netgi nutrūkti teismo darbas.⁵⁶⁹ Abiejų kadencijų teisėjų dalyvavimas buvo grindžiamas ir jų „lygybe“, o taip pat atitinkamo draudimo neegzistavimu.

Gegužės 6 d. rytą vietoj lauktos rezoliucijos atėjo LDK raštininkui ir LDK rūmų išdininkui adresuoti Stanislovo Augusto laišakai. Valdovas išreiškė norą matyti maršalkos poste L. Tiškevičių, išrinktą prieš teisėjų mandatų patikrą, tačiau, jo nuomone, rinkimuose neturėtų dalyvauti skilusių seimelių deputatai⁵⁷⁰. Tuo tarpu A. Tyzenhauzo prašyta atsisakyti Lydos ir Polocko seimelių, bei patikinta, jog karalius palaiko abiejų kadencijų deputatų dalyvavimo sprendžiant priekaištus koncepciją⁵⁷¹. Paklūsdami valdovo valiai, deputatai, tos dienos dešimtą valandą suvažiavę į pilį, išsirinko L. Tiškevičių Tribunolo maršalka. Po rinkimų Vilniaus kadencijos deputatai norėjo išgauti pastarojo pažadą leisti jiems dalyvauti patikros procese. L. Tiškevičiaus planai buvo kardinaliai priešingi, todėl, neduodamas tikslaus atsakymo, padėkojo už išrinkimą, prisiekė ir limitavo posėdžius iki gegužės aštuntos dienos. Tą dieną pagal susiklosčiusią tradiciją buvo švenčiamos valdovo vardinės, todėl tik trumpam į teismo salę užsukęs maršalka pasikvietė visus į savo rengiamus iškilmingus pietus⁵⁷². „Gausi kompanija“, kurios dalį sudarė L. Tiškevičiaus kvietimo nepriėmę Tribunolo teisėjai, susirinko ir A. Tyzenhauzo kambariuose.⁵⁷³ Gegužės 11 d. pratęsti Tribunolo posėdžiai vėl nedavė vaisių, iki vienuoliktos valandos ginčytasi dėl

⁵⁶⁸ Įdomu paminėti tekste pažymėtą galimybę neleisti L. Tiškevičiui siekti maršalkos posto dėl to, jog nebuvo atsiskaitęs už savo kaip seimo pasiuntinio veiklą (1678 m. įstatymo pažeidimas), LVIA, f. 8, ap. 2, b. 47, l. 2.

⁵⁶⁹ Tekste buvo pateiktas toks pavyzdys: daugelis seimelių suskila, lieka neužginčyti tik šeši seimeliai. Pastarųjų atstovai iš savo tarpo išsirenka maršalką ir pusę jų, kaip deleguoti kitai kadencijai, pasitraukia iš teismo darbo. Tuo tarpu likę šeši teisėjai negali priimti jokių sprendimų, nes nesudaro reikalaujamo kvorumo. Dėl to seimelių klausimas turėtų būti sprendžiamas abiejų kadencijų teisėjų balsais, ten pat.

⁵⁷⁰ Šis faktas rodo, jog deputatų, kuriems pareikšti priekaištai, nedalyvavimo renkant maršalką principas amžininkams nebuvo jau toks akivaizdus. Tik 1792 m. suformuluota teisinė norma, draudžianti užginčytiems deputatams pirminikauti posėdžiui ir dalyvauti svarstant priekaištus, VL, t. 9, p. 387.

⁵⁷¹ Stanislovas Augustas-A. Tyzenhauzui, 1779 05 04, Varšuva, AGAD, Archiwum Publiczne Potockich, b. 310, l. 317-318.

⁵⁷² M. Borovskis-M. Radvilai. Gardinas, 1779 05 08, AGAD, AR, dz. V, b. 1214, l. 11-12.

⁵⁷³ Ta diena buvo paženklinta incidento. Po pietų pas LDK rūmų išdininką apsilankė L. Tiškevičius. Pastarąjį be kitų lydėjo „gerai vyno pralinksminτας“ Chominskis, kuris A. Tyzenhauzo užkalbintas kreipiniu „mano drauge“ supyko ir pradėjo „piktai įkyrėti“. Gindami LDK rūmų išdininko garbę, pulkininkas D. Eidziatovičius ir Slanimo stovyklininkas A. Zavadzki, Chominskį striptriai apstumdė, M. Borovskis-Radvilai. Gardinas, 1779 05 13, AGAD, AR, dz. V, b. 1214, l. 14-15.

Rečicos ir Lydos seimelių, o pietų metu atėjo valdovo laiškas L. Tiškevičiui, informuojantis apie netrukus pasirodysiančią rezoliuciją, leidžiančią Vilniaus kadencijos deputatams toliau dalyvauti Tribunolo darbe. Laukiant rezoliucijos, teismai atidėti iki 12 d., o vėliau dar kartą – iki 14 d.⁵⁷⁴

Besiklostant nepalankioms aplinkybėms, Tribunolo maršalka pats gegužės 12 d. datuotu laišku kreipėsi į Nuolatinę Tarybą, kurioje skundėsi dėl nuolatinio Vilniaus kadencijos deputatų dalyvavimo („rytiniuose ir popietiniuose“) teismo posėdžiuose⁵⁷⁵. L. Tiškevičius stengėsi įteigti, jog tokių deputatų įgaliojimai apima tik atidarymo dieną turinčius vykti maršalkos rinkimus⁵⁷⁶, tuo tarpu ilgai užtrukęs priekaištų svarstymas yra teismo, kuriam jie nepriklauso, prerogatyva. Savo argumentus jis siekė pagrįsti ne tiek įstatymais, kiek galiojanti praktika. Neva iki šiol priekaištus, kurie buvo nagrinėjami teismo proceso tvarka, sprendė tik pirmosios kadencijos deputatai, o iš abiejų kadencijų teisėjų sudarytas Tribunolas įgyja „naują pavidalą“. Šį teiginį turėjo pagrįsti pridėta 1768 m. medžiaga, kai Tribunolas nagrinėjo minėtus Polocko vaiv. bajorijos priekaištus Jonui Korsakui. Tada teismas nutarė, jog *żadna sprawa bez cytacyi, żalób i aktoratów ex mente praw WXL decydowaną być nie może*⁵⁷⁷ ir viskas privalo vykti *propter celeriorem cursum sprawiedliwości*, t.y. kaltinimai įrodinėjami įteikus šaukimą (tiesa, leista kviesti trumpesniu – trijų dienų arba dviejų savaitių šaukimo terminu), įrašius ieškinį į taktinio registro knygą, o pakvietus bylinėtis abiejų šalių advokatai⁵⁷⁸ turi skaityti kaltinamąsias ir ginamąsias kalbas. Tokia pozicija iš tikrųjų turėjo pagrindo, žinome, jog analogiškai svarstyta ir daugiau priekaištų. 1768 m. sausio 12 d. Jonui Sėheniui pateikus manifestą prieš Valkavisko deputatą Prancišką Ivaškevičių, Tribunolas nusprendė kaltinimą svarstyti deputatui įteikus dviejų savaitių termino šaukimą⁵⁷⁹. Kai 1771 m. gegužės 18 d. (t.y. kitą dieną po Tribunolo įkūrimo) Dominykas Michalovskis ir Lydos išdininkas Juozas Kaminskis pranešė Ašmenos deputatą Juozą Chodzką buvus neteisėtai išrinktu (esą šis du kartus kaltintas dėl baudžiamųjų nusikaltimų ir nėra išteisintas dėl kaltinimo nužudymu), teismas pastarąjį teisėjo pareigose „suspendavo“, o šiuos kaltinimus nurodė įrodinėti įrašius ieškinį į taktinį registrą – taigi teismo bylinėjimosi keliu⁵⁸⁰. Bet tokia praktika

⁵⁷⁴ M. Borovskis-M. Radvilai. Gardinas, 1779 05 13, ten pat.

⁵⁷⁵ AGAD, Tzw. ML, dz. VII, b. 86, l. 21-22v.

⁵⁷⁶ Buvo pasiremta 1764 m. įstatymu, kuris kalbėjo apie maršalkos rinkimą Tribunolo įkūrimo dieną (*do ktorego obrania marszałka obrani deputaci ruskiey repartycyi, ktorzy się w Wilnie naydować będą, suffragia dawać maig*), tačiau nedetalizavo jų dalyvavimo priekaištų svarstyme, VL, t. 7, p. 172. Žinome, jog 1767 m. gegužės 11 d. (AGAD, ZP, b. 364, l. 188) ir 1774 m. gegužės 9 d. (LVIA, f. SA, b. 677, l. 1) maršalką rinko abiejų kadencijų teisėjai.

⁵⁷⁷ LVIA, f. SA, b. 1138, l. 28-29v; b. 667, l. 1.

⁵⁷⁸ 1774 m. gegužės 10 d. Upytės pasieniūnui Stanislovui Rusėliui įrodinėti Kauno pavieto deputato Juozo Kulviečio neteisėtą išrinkimą turėjo padėti net trys teismo paskirti advokatai, ten pat, b. 677, l. 1v, 2-3.

⁵⁷⁹ Ten pat, b. 666, l. 1v.

⁵⁸⁰ Pažinęs apie rimtus kaltintojų ketinimus, J. Chodzka savo teisės užimti Tribunolo teisėjo vietą nebegynė, prieš jį birželio 17 d. buvo paskelbtas sprendimas už akių, DTG, t. 2, p. 308; LVIA, f. SA, b. 1141, l. 66; b. 148, l. 426-429v.

turėjo ir komiškų aspektų, pvz. 1774 m. Smolensko medžioklio Emanuelio Levkovičiaus įrašytas ieškinyš prieš Rapolą Netikšą (Nietyxa), „drįstačio save vadinti Tribunolo teisėju (poważaiącego się tytułować trybunalskim sędzią)“ savo metu taip ir liko nenagrinėtas, kol netekęs aktualumo 1786 m. sausio 27 d. buvo išbrauktas⁵⁸¹. Be to, tuo pat metu priekaištai kartais svarstyti šios tvarkos nesilaikant – apie kaltinimus Ignotui Jasinskiui 1770 m. ir Juozui Kulviečiui 1774 m. bei Tribunolo priimtą sprendimą žinome tik iš einamųjų reikalų protokoluose padarytų įrašų⁵⁸², o priekaištai dėl užakinių sprendimų, neatvykus apkaltintiems deputatams, iki pat devintojo dešimtmečio apskritai nebūdavo nagrinėjami⁵⁸³.

Tribunolo maršalkos L. Tiškevičiaus užklausa buvo svarstoma Nuolatinėje Taryboje *in pleno* gegužės penkioliką dieną (34 sesijoje). Po ilgų ginčų dėl spręstino klausimo formuluotės susitarta nagrinėti siūlymą „Ar Vilniaus kadencijos deputatai gali būti pašalinti iš balsavimo dėl abiejų kadencijų deputatams pareikštų priekaištų pagrįstumo?“⁵⁸⁴. Tą pačią ir kitą dieną buvo pasakytos kalbos už ir prieš. Pirmąją poziciją gynė vienintelis didysis Lenkijos maršalka Stanislovas Liubomirskis (Policijos Departamentas), kuris akcentavo teisminį priekaištų svarstymo pobūdį⁵⁸⁵. Jis teigė, jog seimelių atitikimo įstatymams nustatymas yra teismo objektas ir, kaip rodo 1768 m. atvejais, praeityje tokie atvejai buvo sprendžiami keliant ieškinius bei Tribunolui priimant „teisminius“ sprendimus. Be to, jis protestavo prieš užklausos iškraipymą – maršalka klausė, ar Vilniaus deputatai gali ir turi dalyvauti sprendžiant priekaištus, tuo tarpu taryboje kalbama apie neigiamą konotaciją sukeltą deputatų šalinimą. Lenkijos lauko sargybininkas Juzefas Vaitiekus Mežejevskis Karo departamento vardu pasakytoje kalboje įrodinėjo, jog „yra kas kita spręsti įprastas piliėčių bylas ir nagrinėti Tribunolo bylą, tai yra gilintis į priekaištus deputatams“⁵⁸⁶. Esą Tribunole pirmiausia turi vykti abiejų kadencijų deputatų „apsivalymas“⁵⁸⁷, o tokios bylos, skirtingai nuo visų kitų, sprendžiamas atskiru teikimu (*za wniesieniem*), o ne registrų tvarka. Tuo tarpu 1768 m. „prejudikatas“ buvęs neteisėtas (iš taktinio registro turi būti sprendžiamos bylos dėl kriminalų ir deputatų įžeidimo),

⁵⁸¹ LVIA, f. SA, b. 1149, l. 2.

⁵⁸² Plg. ten pat, b. 672, l. 2-3; b. 677, l. 1, 2-3.

⁵⁸³ Žr. aukščiau tekste. Vienas pirmųjų atvejų, kuomet prieš neatvykusį deputatą skelbiamas nušalinamasis sprendimas priimtas 1783 m. gegužės 5 d. Tuomet Livonijos pataurininkis Antanas Koreva, Livonijos išdininkas Pranciškus Pševlockis (Przewłocki) ir Smolensko pataurininkis Vincentas Žižnevskis priekaištavo Žemaitijos deputatui Jonui Piaseckiui dėl keturių sprendimų už akių. Būtent J. Piaseckio nenoras pasiteisinti pripažintas jo kaltės įrodymu, o jis pats pašalintas iš Tribunolo teisėjų tarpo, ten pat, b. 704, l. 1-2.

⁵⁸⁴ AGAD, Tzw. ML, dz. VII, b. 24, l. 29 (*Czy mogą być deputaci repartycyi wileńskiej odsunieni od wspólnego wotowania na rozeznanie objekcyi przeciwko deputatom obojga repartycyi, lub nie?*).

⁵⁸⁵ Ten pat, l. 30-31.

⁵⁸⁶ Ten pat, l. 32 – 33v.

⁵⁸⁷ Ten pat, l. 32 (*Jak nie przyznać, że obiekcye są sprawą samego Trybunału, gdy rozeznanie onych albo legitimie albo illegitimie deputatów y stąd dopiero formuie się legalny obydwóch repartycyi Trybunał*). Jis taip pat manė, jog šis veiksmas turi būti atliekamas abiejų kadencijų deputatų būtent Gardine, ten pat.

todėl juo remtis negalima. Taip pat jis kalbėjo apie lygias abiejų kadencijų deputatų teises: esą 1764 m. įstatymas dėl padidėjusio bylų skaičiaus juos priskyrė konkrečiai kadencijai, tačiau nesumažino jų prerogatyvų ir neuždraudė (!) būti abiejose kadencijose; tuo tarpu suteikti teisę tikrinti mandatus tik vieniems jų – reiškia formuoti naują *legislatywę*. Pastaruosius argumentus toliau rutuliojo Kazimieras Sapiega (Iždo departamentas)⁵⁸⁸. Jis teigė nesant įstatymo, draudžiančio deputatui dalyvauti priekaištų svarstyme – 1764 m. įstatymas nurodė juos svarstyti sekančią dieną po maršalkos rinkimo, tuo tarpu atskiras jų nagrinėjimas Gardine ir Vilniuje šią nuostatą pažeistų. Išvesdamas paraleles tarp Seimo pasiuntinių ir Tribunolo deputatų įgaliojimų tikrinimo procedūrų, jis siekė įrodyti jas nepriklausant „teismo sprendžiamų bylų“ kategorijai („rugi nie są materią sądową“)⁵⁸⁹. Vienodas teisėjų prerogatyvas, kurių nepanaikino joks įstatymas, taip pat A. Tyzenhauzo aplinkoje parengtame tekste sutinkamą šešių neužginčytų seimelių kazusą minėjo ir Rapolas Slizienis (Teisingumo departamentas).⁵⁹⁰ Galiausiai Nuolatinėje Taryboje didele balsų persvara (14 prieš 3) priimtas nutarimas, draudžiantis šalinti Vilniaus kadencijos deputatus iš mandatų patikrų ir priekaištų jiems nagrinėjimo proceso⁵⁹¹.

Nuolatinės Tarybos rezoliucija išsprendė tik dalį problemos. A. Tyzenhauzui toliau nepasiduodant valdovo įtikinėjimams atsisakyti Polocko seimelio, jis buvo iškviestas į Varšuvą, kur išvyko naktį iš gegužės 16 į 17 d. Ginčai dėl skilusių seimelių Tribunole vyko gegužės 17 d. ir per 18 d. rytinį posėdį (po pietų darbas sustabdytas iki 19 d.). Gegužės 19 d. maršalka, norėdamas sulaukti A. Tyzenhauzo sugrįžimo, nepaisydamas dalies teisėjų prieštaravimo⁵⁹², Tribunolo veiklą limitavo iki gegužės 25 d., o pats ruošėsi išvykti į Volčiną dėl tolesnių veiksmy pasitarti su A. Čartoriskiu ir M. K. Oginskiu. Galutinis sprendimas buvo priimtas gegužės 27 d. – A. Tyzenhauzui pavyko išlaikyti visus savo kandidatus, išskyrus tik išrinktus Lydos seimelyje⁵⁹³. Išdėstyti faktai leidžia daryti kelias išvadas. 1779 m. buvo svarbūs teisiškai sureguliuojant deputatų legalumo patikros procedūrą. Nuo to laiko priekaištai teisėjams jau buvo sprendžiami ne įprasta teismo proceso tvarka, bet priimant juos svarstyti „teikimu“ ir įrašant sprendimus į einamųjų reikalų protokolą, o dėl skilusių seimelių – į sprendimų protokolų knygas⁵⁹⁴. Nors lemiamos įtakos spren-

⁵⁸⁸ Ten pat, b. 86, l. 34-36.

⁵⁸⁹ Ten pat, l. 36.

⁵⁹⁰ Ten pat, l. 38. R. Slizienio gegužės 15 d. pasakytos kalbos tekstą, šalia jo, pasirašė dar aštuoni Nuolatinės tarybos nariai.

⁵⁹¹ Ten pat, l. 29v (balsavimo lapas).

⁵⁹² M. Borovskis-M. Radvilai. Gardinas, 1779 05 20, AGAD, AR, dz. V, b. 1214, l. 24-25.

⁵⁹³ Dar galima paminėti, jog 1779 m. skilusių seimelių klausimą Tribunalas nagrinėjo kartu su priekaištais konkretiems teisėjams, LVIA, f. SA, b. 842, l. 2v-10v. Analogiškai elgtasi ir 1786 m., kuomet Valkavisko deputatas M. Narkevičius paprašė sau iškeltus priekaištus nagrinėti po to, kai bus išspręstas skilusių Kauno seimelių klausimą. Tribunalas nutarė juos nagrinėti kartu, t. y. paskelbti vieną sprendimą, ten pat, b. 713, l. 1-1v.

⁵⁹⁴ Tiesa, pasitaikė, jog tokia infomacija apskritai nebuvo fiksuojama. Pvz. iš kitų šaltinių (žr. DTG, t. 2, p. 360-361, 362-363, 373) žinome, jog 1783 m. buvo sprendžiamas Valkavisko ir Brastos, 1784 m. – Vilniaus, o 1786 m. – Minsko skilusių seimelių klausimas, tačiau duomenų apie tai Tribunolo knygoje nerandame.

džiant teisinį kazusą turėjo Rusijos ambasadoriaus ir Lenkijos valdovo pozicija, tačiau ji vis dėlto buvo pagrįstesnė, negu L. Tiškevičiaus šalininkų forsuota pozicija. Tokiu būdu išvengta pavojingo precedento, kad skilusių seimelių klausimą svarstyti Nuolatinė Taryba ir niekuo neparemto lietuviškos kadencijos deputatų pašalinimo iš priekaištų svarstyimo proceso⁵⁹⁵. Kita vertus, abejonių kėlė maršalkos rinkimai, kurie valdovo primygtiniu reikalavimu vyko Tribunalui dar „neapsivalius“⁵⁹⁶. Tokios praktikos laikytasi ir vėliau, o esmines permainas numatė tik 1792 m. įstatymas, nustatęs, jog maršalka bus renkamas tik išnagrinėjus visus priekaištus ir kaltinimus deputatams⁵⁹⁷.

Būtent nuo 1779 m. skilusių seimelių problema tapo iš tikrųjų aktuali. Iki tol žinome tik du atvejus, kuomet Tribunalo įkūrimo metu buvo ginčijamas seimelio legitimumas. 1768 m. Polocko vaivadijos bajorija įrodinėjo, jog tų metų vasario 8 d. Polocko pavai vadžio ir kartu vietos Konfederacijos maršalkos vadovautas deputatinis seimelis buvo *niepewnie expediowany*. Esą maršalka apgavo „įprastoje vietoje“ laukusią bajoriją, nepaisydamas ankstesnių patikinimų užsidaręs savo stancijos kambaryje Polocko pilyje, dar neišmušus aštuntai valandai, deputatais paskyrė Polocko vėliavininkasitį Joną Korsaką ir Smolensko medžioklininkaitį Roką Klepackį, ir priėmė jų priesaikas. Vėliau deputatų kredensas pasirašinėtas einant per namus *proźbę y groźbę* ir aktikuotas tik po savaitės, o ne kaip reikalauja teisė – tą pačią dieną *in instanti*⁵⁹⁸. Antrasis atvejis – 1775 m., kai buvo skundžiami Starodubo pilies teismo raštininko Tomo Lappo ir Smolensko medžioklio Kazimiero Lappo veiksmai tų metų vasario 7-8 d. vykusiame Smolensko vaiv. seimelyje. Tais metais į lietuviškąją kadenciją išrinktas deputatas turėjo užimti Tribunalo raštininko pareigybę, todėl arši kova užvirė tarp Smolensko vėliavininko Stanislovo Eidziatovičiaus ir Kazimiero Lappos, kuris, su broliu atsivedęs kitų pavietų bajorus, terorizavo seimelio dalyvius – plėšė iš rankų parašų lapus ir neleido užbaigti balsavimo⁵⁹⁹. Tuo tarpu 1779-1791 m. laikotarpyje turime žinių apie skilusius Vilniaus (1780, 1784), Kauno (1779, 1780, 1785, 1786), Lydos (1779), Žemaitijos (1789), Valkavisko (1783), Brastos (1783), Vilkmergės (1791), Polocko, Rečicos ir Slanimo (visi 1779 m.) seimelius⁶⁰⁰.

⁵⁹⁵ Žinome, jog 1780 m. ir 1786 m. gegužės mėn. pradžioje skilusių Kauno seimelių klausimą sprendė abiejų kadencijų deputatai, LVIA, f. SA, b. 845, l. 1; b. 713, l. 1v-4.

⁵⁹⁶ Ši valdovo interesus atitinkanti praktika naudota ir vėliau, plg. LVIA, f. SA, b. 722, l. 1-2v.

⁵⁹⁷ VL, t. 9, p. 387.

⁵⁹⁸ LVIA, f. SA, b. 141, l. 270-273 (1768 m. gegužės 14 d. Tribunalo sprendimas). Tribunalas nutarė, jog šiuos priekaištus derėję pateikti seimelyje, arba pašaukti į teismą seimelio maršalką, todėl jie buvo atmesti, AGAD, Tzw ML, b. 86, l. 24-24v; LVIA, f. SA, b. 667, l. 1.

⁵⁹⁹ LVIA, f. SA, b. 2388, l. 38-9v (Smolensko bajorijos skundas). Ten pat į Tribunalo aktus įrašyti balsavusiųjų sąrašai: už S. Eidziatovičių pasirašė trylika bajorų, o už K. Lappą – šešiolika, tačiau prie kiekvieno iš jų buvo prierasas, patvirtinęs, jog pasirašęs asmuo nėra Smolensko bajoras – *nie exulant, wilnianin, starodubianin, oszmianski*, ten pat, l. 40-v, 41-v. Nors Tribunalo knygoje sprendimo dėl šio seimelio likimo nerandame, tačiau raštininko pareigybės atitekimas Starodubo deputatui Petruui Boufalui (DTG, t. 2, p. 325) liudija, jog ne vienam užimti teisėjo vietos leista nebuvo.

⁶⁰⁰ DTGWKL, t. 2, p. 345, 346, 360, 361, 363, 368, 372, 385, 392.

Atskirais atvejais bajorijos nuomonės išsiskirdavo tik iš dalies, kuomet pritariant dėl vieno kandidato, į antrojo vietą buvo deleguojami net keli atstovai⁶⁰¹.

1764 m. konstitucija legitimiu pripažino tą seimelį, kuris vyksta įprastoje vietoje (*in solito loco*), ne anksčiau kaip aštuntą valandą ryto, vadovaujamas pirmojo pagal rangą pasaulietinio senatoriaus (o šiam nesant, aukščiausio pagal rangą vietos pareigūno) ir užbaigiamas ne vėliau kaip per tris dienas⁶⁰². Tačiau įstatymas nenumatė, kuris iš veiksnių – seimelio vieta ar aukščiausiojo pareigūno pirmininkavimas – yra svarbesnis, be to, „įprastos vietos“ formuluotė leido įvairias interpretacijas. Bene charakteringiausiai tai atsispindėjo dažniausiai skildavusio Kauno pavieto seimelio pavyzdyje, kai Zabielių ir Kosakovskių giminių dominavimui stiprią atsvarą sudarė vadovo dvaro grupei priklausę Kauno pakamaris Medekša ir šias pareigas vėliau užėmęs žinomas teisininkas Tomas Vavžeckis. 1779 m. Bernardinų bažnyčioje tradiciškai vykusiame seimelyje vienas balsai išrinkus Joną Méjerį į antrojo deputato vietą, Kauno maršalka Ignotas Zabiela pasiūlė Mykolą Domeiką, o Kauno pakamaris Medekša – Adomą Meištavičių. Matydamas pastarojo persvarą, maršalka dvi dienas vilkino posėdį ir neleido balsuoti (*kreskować się*), kol trečiąją dieną pakamario vadovaujama bajorijos dauguma pasitraukė į Kauno pilies teritoriją. Zabiela dar kvietė pakamarių *do refektarza bernardyńskiego*, bet šis tuomet atsakęs, jog iš seimeliui tinkamos vietos į privačią erdvę nesitrauks. Nors iki tol Kauno seimeliai vyko būtent Bernardinų bažnyčioje, Tribunolas tinkama vieta pripažino Kauno pilies teritoriją⁶⁰³, esą čia gali tilpti ir daugiau bajorų. 1780 m. įvykiai pasikartojo: Kauno seimelis vėl skilo, kai Kauno maršalka Zabiela teikė balsavimui Livonijos pataurininkio Koreivos ir Kulviečio kandidatūras, neleisdamas kelti kitų, *którzy do funkcji deputackiej ofiarowali się*. Tribunolas nutarė, jog dėl šių veiksmų jis neteko teisės pirmininkauti, todėl teisėtu pripažintas Kauno pakamario Medekšos vadovautas seimelis⁶⁰⁴. 1785 m. Kauno maršalka Zabiela vėl rinkosi į Bernardinų bažnyčią, o naujas Kauno pakamaris Tomas Vavžeckis ruošėsi posėdžiauti Kauno pilies teritorijoje, kur specialiai tam reikalui Kauno seniūnas Pacas pastatė *szopę do sejmikowania*. Tačiau priešininkai buvo nusiteikę to neleisti ir minėtą pasiūrę sugriovė, todėl Vavžeckis buvo priverstas seimelį atidaryti Kauno pilies teismo kancelarijoje *gdzie akta złożone y sądy grodzkie agitują się*. Tribunolas, pasirėmęs ankstesniais savo sprendimais ir vadovaudamasis TLS I sk. 24 str. tinkama posėdžiavimo vieta pripažino Kauno pilies teritoriją, tačiau joje pravesti seimelį neleido pastatą sugriovę Zabielos šalininkai (sprendime minimi Piskorskis, Šimakovskis ir

⁶⁰¹ 1779 m. Kauno, 1784 m. Naugarduko ir 1786 m. Minsko seimeliai išrinko po du deputatus į rusėnišką Tribunolo kadenciją, DTGWKL, t. 2, p. 341, 365, 373. 1789 m. skilus Žemaitijos seimeliui buvo išrinkti iš viso šeši, mat du asmenys (Anupras Važinskis ir Antanas Prozoras) buvo išrinkti abiejose seimelyje, ten pat, p. 384-385.

⁶⁰² VL, t. 7, p. 171.

⁶⁰³ LVIA, f. SA, b. 842, l. 5v-7 (*na przyzwoitym obradom publicznym mieyscu, to iest w zamku jkmci kowienskim*).

⁶⁰⁴ Ten pat, b. 845, l. 1-2 (1780 m. gegužės 3 d. Tribunolo sprendimas).

Stančikas)⁶⁰⁵. Prieš 1786 m. seimelius Vilniaus vyskupas uždraudė posėdžiauti Kauno Bernardinų bažnyčioje, todėl vasario 6 d. Kauno maršalka I. Zabiela seimelių pravedė prie bažnyčios buvusiose kapinėse. Tribunolas, priminęs tuos pačius argumentus (TLS ir buvusius analogiškus sprendimus), tinkamu pripažino Kauno pakamario T. Vavžeckio Kauno pilyje (o iš tikrųjų pilies teritorijoje pastatytoje pašiūrėje) pravestą seimelių⁶⁰⁶. Reaguodami į šias nesėkmes, 1786 m. Seime S. Zabiela ir J. Medekša stengėsi prastumti projektą, teisėtu skelbti tą seimelių, kuris vyksta „įprastoje“ vietoje ir kuriam vadovauja aukščiausias pagal pareigas pareigūnas⁶⁰⁷. Visais paminėtais atvejais nebuvo ginčijama I. Zabielos teisė vadovauti seimeliui, tačiau svarbesniu faktoriumi Tribunolas buvo linkęs laikyti posėdžiavimą „įprastoje vietoje“. Sumanymas įstatymiškai griežtai sureguliuoti seimelių funkcionavimą nepavyko, nes valdovas ir jo šalininkai nebuvo tuo suinteresuoti – kaip stipresnioji pusė jie galėjo interpretuoti visus teisės neaiškumus savo naudai⁶⁰⁸. Žinome, jog kitais atvejais įprasta seimelių vieta buvo pripažįstamos būtent bažnyčios, kaip antai 1779 m. nutarta, kad Lydos seimelis *zwyczajnie y pospolicie* vyksta pas kunigus pijorus, o Polocko – Usačo mieste pas dominikonus⁶⁰⁹. 1789 m. skilus Žemaitijos seimeliui, teisėtu buvo pripažintas vykęs ne „valdovo žemėje“, bet Raseinių pijorų bažnyčioje⁶¹⁰. Faktiškai skilusių seimelių atveju opozicinių karaliui deputatų šansai buvo gana menki, net ir pasitaikius rimtiems dvaro grupuotės daromiems teisės pažeidimams. Štai kuomet 1791 m. gegužės 4 d. Tribunolas sprendė skilusių Vilkmergės seimelių klausimą, teisėtu pripažino tą, kuriam vadovavęs Vilkmergės maršalka Ignotas Koscialkovskis akivaizdžiai pažeidė įstatymus: kvietė balsuoti už deputatus, remdamasis ne LDK, o Lenkijos įstatymu, balsų skaičiavimą perdavė ne aukščiausiems pavieto pareigūnams, bet rotmistrams, trukdė rinkti parašus bei juos klastotojo, nors ir taip jų surinko mažiau nei opozicinis seimelis⁶¹¹. Beje, kandidatų surinktų balsų skaičius buvo vienas svarbesnių argumentų, į kurį teismas dar atsižvelgdavo⁶¹². Tiesa, jų santykis dažniausiai kryo valdovo grupuotės oponentų

⁶⁰⁵ LVIA, f. SA, b. 859, l. 1-3; DTG, t. 2, p. 367-368, (1785 m. gegužės 4 d. Tribunolo sprendimas)

⁶⁰⁶ LVIA, f. SA, b. 713, l. 1v-4. J. Kossakowski, *Pamiętniki Józefa Kossakowskiego, biskupa inflanckiego 1738-1788*, p. 175.

⁶⁰⁷ R. Jurgaitis, *Vilniaus seimelio veikla 1717-1795. Daktaro disertacija*, Kaunas, 2007, p. 48-49.

⁶⁰⁸ W. Filipczak, *Rugi poselskie*, p. 84.

⁶⁰⁹ LVIA, f. SA, b. 842, l. 3-5v, 7-9.

⁶¹⁰ Ten pat, b. 722, l. 1v-2v (1789 m. gegužės 1 d. Tribunolo sprendimas). DTG, t. 2, p. 384-385.

⁶¹¹ *Usprawiedliwienie sejmików deputackich p(owia)tu wilkom(irskiego) pod prezydentycją j(aśnie) w(ielmożnego) j(egomości) pana Ignacego Morykoniego, starosty sądowego tegoż p(owia)tu, kawalera ord(era) ś. Stanisława odprawionych*, [1791], 18 l.; LVIA, f. SA, b. 727, 1v-2v.

⁶¹² Beje, neretai skilusiuose seimeliuose išrinkti asmenys pateikdavo ne tikruosius balsavimo lapus, bet suklastotus arba paimtus iš kitokių dokumentų. 1779 m. pripažinta, jog Kaune išrinktas M. Domeika pateikė ne registrą su balsavusiųjų sąrašais, bet kopiją be originaliųjų parašų (LVIA, f. SA, b. 842, l. 5v-7). Tais pat metais nutarta, jog skilusiame Lydos seimelyje, esą net 602 balsus gavę Tadas Narbutas ir Aleksandravičius, pateikė ne bajorų parašus, bet *registra przez zgromadzonych szlachtę sporządzone* su pataisyta data (ten pat, b. 842, l. 3-5v). 1785 m. paaiškėjo, jog Kauno deputatai Mykolas Meištavičius ir Jonas Rapolas Šimkovskis pateikė balsavusiųjų už Blinstrubą, rinkimuose į Kauno žemės teismo teisėjo pareigas, sąrašą (b. 859, l. 1-3).

nenaudai: 1780 m. Kauno maršalkos Zabelos vadovautame seimelyje išrinkti Koreiva ir Kulvietis surinko tik 53 balsus, o Kauno pakamario vadovautame seimelyje už Petrą Zavišą ir Ignotą Lugailą balsavo per tris šimtus bajorų⁶¹³; 1785 m. už Kauno maršalkos Zabelos kandidatus balsavo 51 asmuo, o už Kauno pakamario T. Vavžeckio – *nierównie większa liczba szlachty po wyjęciu z niego zaprzeczonych podpisów znajduje się*⁶¹⁴. Kai 1780 m. Vilniaus seimeliui pirmininkavęs LDK raštininkas L. Tiškevičius nesugebėjo „prastumti“ savo kandidatų ir posėdį limitavęs išėjo, likę 289 bajorai seimelio „direktoriumi“ išsirinko Čižą, o deputatais į Tribunolą – Mykolą Karengą ir Zigmuntą Tomaševičių. L. Tiškevičius sekančią dieną seimelį atnaujino ir deputatais paskyrė Kazimierą Horainą ir Mykolą Bielinskį, kurie sugebėjo surinkti 64 parašus. Tačiau supratur, kad realiai konkuruoti nepavyks, pastarieji Tribunolo įkūrimo metu Karengai ir Tomaševičiui užimti teisėjų pareigų netrukde⁶¹⁵. Beje, skaičiuojant parašų kiekį, Tribunolas kartais atkreipdavo dėmesį į pasirašiusių vietos pareigūnų skaičių⁶¹⁶. Įdomu paminėti, jog 1779 m. Slanimo seimelio maršalka, grasinant LDK etmonui M. Oginskiui buvo priverstas pasirašyti Tado Bikovskio ir Florijono Stravinskio išrinkimo deputatais kredensą, bet vėliau su kitais bajorais padaręs pareiškimą, jog šie parašai *gwałtownie wymożone* išsirinko naujus deputatus *z dobrej woli*. Tribunolas nutarė, jog daugelio vietos pareigūnų skundas tiesiog privalo būti tikras, todėl teisėtai patvirtino antrojo seimelio deleguotus atstovus⁶¹⁷.

Pateikti duomenys rodo, jog XVIII a. II pusėje dar nebuvo aiškiai nusistovėjusi seimeliuose išrinktų deputatų mandatų tikrinimo bei priekaištų jiems nagrinėjimo procedūra, o 1764 m. Tribunolo reforma šią tvarką teisiniu požiūriu padarė dar painesnę. Praktikoje atvejai, kuomet deputatas pasirodė neatitinkantis keliamų reikalavimų, pasitaikė gana retai, tačiau pakankamai dažnai naudotasi užkinių sprendimų „korta“. Politinė įtaka bene labiausiai pasireiškė, sprendžiant skilusių seimelių klausimą, o nustatant, kurį seimelį pripažinti legaliu paprastai laimėdavo ne tiek teisiniai, kiek priklausymo valdovo šalininkams argumentai⁶¹⁸. Dar verta pabrėžti ir Apšvietos epochos apraiškas. Politinėse kovose masiškai pradedama naudotis intelektualų, teisės žinovų paslaugomis, tuo tarpu fizinės jėgos manifestacijos pamažu nueina į antrąjį planą. Būtent šiame laikotarpyje fiksuojama vis gausesnė teisinės minties produkcija, stengiamasi spręsti teisinius kazusus ir siekiama šalinti teisės spragas. Ypač svarbūs šia prasme buvo 1779 m., kai dėl susiklosčiusių politinių aplinkybių iškilo būtinybė detaliau reglamentuoti Tribunolo „legalizavimosi“ momentą.

⁶¹³ Ten pat, b. 845, l. 1-2.

⁶¹⁴ Ten pat, b. 859, l. 1-3

⁶¹⁵ Ten pat, b. 845, l. 2; DTG, t. 2, p. 345.

⁶¹⁶ Plg. ten pat, b. 845, l. 1-2; b. 859, l. 1-3;

⁶¹⁷ Ten pat, b. 842, l. 9-10; DTG, t. 2, p. 343.

⁶¹⁸ *Historia sejmu polskiego*, p. 256.

II. LDK VYRIAUSIOJO TRIBUNOLO SUDĖTIS

Prieš pradėdant gilintis į atskirų teisinių profesijų apibūdinimą įstatymuose ir jų veiklą, svarbu apibrėžti tyrimo ribas. Kaip pastebėjo Karolio Kościelniko knygos „*Lenkijos kariuomenės karininkai 1576-1648 m. Studija apie karinę profesiją*“ recenzentas Przemysławas Gawronas, profesijos ir karjeros sąvokos ATR realijoms apibūdinti nelabai tinka⁶¹⁹. Tai yra, šiuolaikinis sociologijos mokslas apibrėždamas profesijos sąvoką išskiria įvairius jos komponentus (karjera, socialinė-ekonominė pozicija, mobilumas, klientelė, ideologija, profesinė kultūra, profesionalizacija, atranka, atlyginimas, profesinės grupės narių elgesio kontrolė, socialinė struktūra), didžią dalį kurių naujųjų laikų visuomenėje būtų sudėtinga atrasti. Šiame tyrimų etape buvo pasirinktas kompromisinis variantas – nutarta nesiaikinti teorinių teisinės profesijos LDK modelių, bet tirti kai kuriuos šią sąvoką apibrėžiančius komponentus LDK Vyriausiąjame Tribunole dirbusių teisininkų pagrindu. Tai daroma ieškant atsakymų į klausimą, kaip atskiros teisinės profesijos – teisėjo, advokato, agento – ir teisme dirbančių – raštinės darbuotojų bei instigatorių – funkcijų samprata leido teismui veikti efektyviai. Organizuojant teismo darbą nebuvo galima apsieiti ir be kitų tarnautojų pagalbos, teismo procese svarbus vaidmuo teko vazniams, kurie skelbdavo apie pradėdamus ir baigiamus posėdžius, kviesdavo šalis bylinėtis, išpėdavo triukmujančiuosius⁶²⁰, o taip pat tvarkė kitus reikalus⁶²¹. Tačiau pastarųjų tyrimo atsisakyta dėl kelių priežasčių. Pirmiausia – vazniai nebuvo glaudžiai susiję su teismu – Tribunolas naudojosi pavietų pilies teismuose prisaikdintų vaznių paslaugomis. Vaznius, kurie būtų atskirai prisaikdinami, turėtų fiksuotą atlyginimą ir taptų nuolatiniais Tribunolo darbuotojais numatė tik 1792 m. įstatymas – po vieną pareigūną turėjo būti skirta abiems teismo Rūmams⁶²². Be to vaznio statusas buvo labai žė-

⁶¹⁹ P. Gawron, *O kadrze oficerskiej armii koronnej doby Stefana Batorego i dwóch pierwszych Wazów*, PH, t. CIV, sąs. 1, p. 106.

⁶²⁰ Apibrėždamas Tribunolo vaznio pareigas bei nusprenddamas, kad šie turės *pilnować izby i godzin sądowych, przywoływać wpisy za rozkazem od laski, ogłaszając i zamykając sądy, ostrzegając o szemraniu w izbie sądowej za uderzeniem od laski*, 1793 m. įstatymas faktiškai atkartojosi susiklosčiusią praktiką, VL, t. 10, p. 284. Beje, XVIII a. pradžioje Tribunolo vaznys dalyvavo ir kanceliarijos veikloje – priimdavo bylininkų dokumentus ir išduodavo jų kopijas, tačiau tokią praktiką uždraudė 1726 m. įstatymas, VL, t. 6, p. 238, 242.

⁶²¹ Galima spėti, jog vaznys atidarydavo ir uždarydavo teismo rūmus ir pačią posėdžių salę, ką netiesiogiai patvirtina atsitikimas iš 1780 m. vasario 26 d. Tą dieną Tribunolo vaznys teismo posėdžio metu trenkė advokato Tado Korsako aplikantui Dominykui Mienickiui raktų ryšuliu į galvą, tokiu būdu ją prakirsdamas, LVIA, f. SA, b. 694, l. 43v-44. Plačiausiai apie vaznio atliktas funkcijas LDK teisme rašė J. Machovenko, *Teisingumo vykdymas LDK Didžiojoje Kunigaikštystėje. Diskusiniai klausimai*, p. 92-100.

⁶²² VL, t. 9, p. 392 (1793m. įstatymas atskirą priesaiką Tribunole dirbantiems vazniams panaikino, tačiau išrinkimo visam laikui ir metinį 600 auks. atlyginimo principą paliko, VL, t. 10, p. 282, 284). 1792 m. gegužės 9 d. teisėjai išrinko ir prisaikdino dvidešimties metų Tribunole darbo stažą turėjusį Jokūbą Kolomaževskį ir nuo 1780 m. pabaigos vaznio pareigas Lydos pilies teisme atlikusį Anuprą Zapasniką, LVIA, f. SA, b. 732, l. 2; b. 163, l. 1-2v. Beje, įdomu paminėti, jog šiuos asmenis jungė ilga konfliktų istorija. Štai 1780 m. balandžio 10 d. J. Kolomaževskis skundė Anuprą Zapasniką, kad šis užpuolė jo, šalia šv. Jurgio bažnyčios buvusį dvarelį, jį ir jo žmoną apstumdė, koliojo, siekė juos mušti lazda bei privertė gelbėjantis sprukti, b. 694, l. 61-v. 1786 m. balandžio 15 d. scenarijus pasikartojė: buvo užpulta J. Kolomaževskio gyvenamoji vieta, jam grasinta, b. 712, l. 79-v.

mas⁶²³ ir šios pareigos vidutinės bei pasiturinčios bajorijos nedomino, taigi buvo nepalančios sąlygos teisinei profesijai vystytis. Ne paskutinėje vietoje buvo ir šaltinių klausimas, nes duomenys apie vaznius labai fragmentiški⁶²⁴, o ilgesnį laiką teisme dirbo vos keletas vaznių: Juozapas Novickis (Nowicki) 1765-1770 m.⁶²⁵, Motiejus Cidzikas (Cydzik) 1767–1784 m.⁶²⁶ ir Jokūbas Kolomaževskis (Kałamarzewski, Kołomażewski) 1771–1792 m.⁶²⁷

II. 1. Teisėjai

Teismo organizacijos koncepcija. Tribunolo nuostatai aiškino, jog teismą sudarys LDK paviėtų ir vaivadijų seimeliuose vienerių metų kadencijai renkami bajorijos delegatai (vad. deputatai). Kiekvieno administracijos vieneto bajorija gavo teisę rinkti po du teisėjus, o 1588 m. prisidėjus trims Žemaičių deputatams, teismą iš viso sudarė 49 teisėjai⁶²⁸. Kadangi visi jie turėjo posėdžiauti kartu, todėl toks principas kėlė nemažai organizacinio pobūdžio problemų⁶²⁹, o taip pat neprisidėjo prie didėjančio neišspręstų bylų klausimo sprendimo. Tiesa, radikalesnių organizacijos reformų projektų atsirado tik XVIII a. penktajame dešimtmetyje. 1746 m. seime Smolensko pasiuntinys Tadas Eidziatovičius pasiūlė įsteigti du tuo pat metu dirbsiančius Tribunolus (abiejuose būtų po vieną kiekvienos vaivadijos ir pavieto

⁶²³ Tą, be mažo atlyginimo parodo ir įvairūs nutikimai. Štai 1787 m. rugsėjo 16 d. Tribunolo vaznį Gardino miesto turguje pavijęs, lazda ir rykštė mušė Petras Jurauskas, LVIA, f. SA, b. 716, l. 53.

⁶²⁴ Dažniausiai vazniai buvo minimi tuomet, kai vykdė už akių priimtų sprendimų sąlygas – skelbė neatvykusius į teismą banitais arba infamisais. Iš tokių duomenų žinome, jog vaznio pareigas Tribunole atliko šie asmenys: Ignotas Tamašauskas – 1767 m. (ten pat, b. 139, l. 374v, 407v, 465), Jonas Antanas Daunoras – 1767 m. (b. 140, l. 519), Andrius Borovskis – 1769 m. (b. 143, l. 398v, 411v, 425v, 632), Jonas Cirinkevicius (Cyrynkiewicz) – 1772 m. (b. 524, l. 438, 446v, 468v, 497), Juozapas Šalkauskis – 1778 m. (b. 157, l. 1064), Jurgis Linevičius – 1787 m. (b. 1191, l. 228v), Mykolas Svidzinskis – 1774 ir 1789 m. (b. 676, l. 1v; b. 151, l. 16v, 20v, 84v; b. 676, l. 1-v; b. 722, l. 51v). Karolkevičių žinome dirbus Tribunole tik todėl, kad 1785 m. balandžio 15 d. kartu su kitu vazniu skundė sukolektorių Mučinskį neišmokėjus jiems teisėjų perleistų 122 auks., kuriuos teismui liko skolingas agentas Pisanka, ten pat, b. 709, l. 71v-72.

⁶²⁵ Ten pat, b. 516, l. 8v, 35v; b. 138, l. 269v; b. 517, l. 6v; b. 142, l. 381, 497v; b. 141, l. 277; b. 143, 15v, 54; b. 145, l. 441v.

⁶²⁶ Ten pat, b. 139, l. 36; b. 140, l. 409, 502v; b. 142, l. 407v; b. 141, l. 538v; b. 143, l. 28v; b. 144, l. 282v; b. 523, l. 8v; b. 147, l. 22; b. 524, l. 28; b. 150, l. 42v; b. 2388, l. 15v; b. 152, l. 29; b. 682, l. 34v; b. 154, l. 98v; b. 518, l. 17v; b. 156, l. 161v; b. 157, l. 990v; b. 158, l. 770v; b. 160, l. 281v, 680v; b. 695, l. 12; b. 165, l. 640v; b. 169, l. 470v.

⁶²⁷ Ten pat, b. 148, l. 363v, 533v; b. 150, l. 10; b. 2388, l. 21v; b. 152, l. 80v; b. 153, l. 782; b. 518, l. 19v; b. 158, l. 511v; b. 160, l. 346v; b. 161, l. 603v; b. 1825, l. 67v; b. 165, l. 693v; b. 169, l. 479v; b. 707, l. 25, 268; b. 171, l. 330v; b. 172, l. 213v, 353v; b. 712, l. 8; b. 175, l. 538; b. 176, l. 324; b. 177, l. 7, 397; b. 178, l. 520; b. 180, 5; b. 182, l. 253).

⁶²⁸ V. Raudeliūnas, H. Wisner, *Z dziejów Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego 1581-1648*, p. 955. Beje, Lenkijos Tribunolo teisėjų rinkimo sistema buvo daug painesnė, teisėjų skaičius nuo 28 (1579 m.) didėjo iki 41 (1589 m.), 44 (XVII a. pr.) ir 50 (iki XVIII a. vid.), žr. W. Bednaruk, *Wokół problematyki składu Trybunału Koronnego i Trybunału Litewskiego od XVI do XVIII wieku*, p. 65-72.

⁶²⁹ Turime omenyje sunkumus, susijusius su teisėjų apgyvendinimu mieste, o taip pat sugaištą laiką, skirtą teisėjų nuomonėms pareikšti sprendimų priėmimų metu.

atstovą), bet tuomet jis pritarimo nesulaukė⁶³⁰. Vėliau tokią idėją įgyvendinti reikalavo Gardino (1754 m.) ir Vilniaus (1764 m.) bajorija⁶³¹, o visai iniciatyvai vadovavo Familijos grupuotė⁶³², kuri po Augusto III mirties pasikvietusi Rusijos kariuomenę, netrukdomai ėmėsi įgyvendinti savuosius Respublikos „pataisymo“ planus. Tokiu būdu 1764 m. karūnaciname Varšuvos seime buvo įvykdyta svarbi LDK Vyriausiojo Tribunolo organizacinė pertvarka⁶³³. Tiesa, buvo išlaikytas dviejų kadencijų darbo modelis, tačiau abiejose turėjo dirbti skirtingos teisėjų sudėtys – kiekvienoje po dvidešimt penkis asmenis, bet vadovaujamos to paties maršalkos⁶³⁴. Nuo šiol įprastuose deputatiniuose pavietų ir vaivadijų seimeliuose vienas asmuo turėjo būti renkamas į lietuviškąją, o kitas į rusėniškąją kadenciją (Žemaičiams leista deleguoti po du teisėjus)⁶³⁵. Tokiu būdu vienoje kadencijoje galėjo dirbti daugiausiai dvidešimt penki arba dvidešimt šeši (prisidėjus maršalkai) asmenys. Kadangi abi sudėtys turėjo dirbti skirtingu metu, todėl faktiškai organizacinė reforma reikšmingų pokyčių, pagerinančių teismo darbo efektyvumą, atnešti negalėjo.

Susiklosčiusios istorinės aplinkybės nulėmė, jog XVIII a. aštuntajame dešimtmetyje LDK Tribunolo teisėjų skaičius dar labiau sumažėjo. Po pirmojo ATR padalijimo savo atstovų nebesiuntė Mstislavlio ir Vitebsko bajorija, 1773-1774 m. neatvyko Polocko, o 1773-1776 m. – ir Oršos deputatai⁶³⁶. Tokiu būdu 1773-1789 m. laikotarpiu atskirose kadencijose teisėjų skaičius galėjo svyruoti nuo 21 iki 24, tačiau, kaip rodo sunkumai renkant kvorumą⁶³⁷, dažniausiai jis buvo mažesnis. Vienu deputatu Tribunolas pasipildė

⁶³⁰ J. Michalski, *Studia nad reformą sądownictwa*, p. 262.

⁶³¹ J. Michalski, *Reforma sądownictwa na sejmie konwokacyjnym 1764 r.*, p. 303.

⁶³² Apie Čartoriskų reformos planus žr. J. Michalski, Plan Czartoryskich naprawy Rzeczypospolitej, KH, 1956, nr. 4-5, p. 29-43.

⁶³³ LDK teisingumo reformos projektą turėjo rengti specialiai tam paskirta komisija, kurią sudarė Vilniaus vyskupas Ignatas Masalskis, Smolensko kaštelionas Tadas Bužinskis, LDK raštininkas Antanas Tyzenhauzas, Slanimo maršalka Kazimieras Valavičius, Gardino pakamaris Tadas Jundzilas, Mstislavlio seniūnas Mikalojus Lopacinski, Livonijos stalininkas Jonas Šadurskis, Valkavisko pilies teismo teisėjas Jonas Bychovecas, Lydos pakamaris Jurgis Juodka ir LDK sprendimų raštininkas Gedeonas Jelenski, VL, t. 7, p. 89 (*Kommissya do korrektury*). Iš pradžių svarstytas T. Jundzilo projektas sulaukė griežtos kritikos, todėl šį darbą perėmė buvę ilgamečiai Tribunolo advokatai J. Juodka ir G. Jelenski, M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, Warszawa, 1986, t. 2, p. 629-630.

⁶³⁴ VL, t. 7, p. 172.

⁶³⁵ W. Bednaruk, *Wokół problematyki składu Trybunału Koronnego i Trybunału Litewskiego od XVI do XVIII wieku*, p. 72-73.

⁶³⁶ DTGWKL, t. 2, p. 11.

⁶³⁷ Paradoksaliau, tačiau ne vienas įstatymas iki pat XVIII a. pab. aiškiai neapibrėžė Tribunolo teisėjų kvorumo skaičiaus. Įvairūs faktai liudija, jog jis buvo analogiškas Lenkijos Tribunalui (kur, beje, taip pat nebuvo nedviprasmiškai aprašytas). A. Tyzenhauzo aplinkoje 1779 m. sukurtame tekste (*Ratiocinium*) minėtas šešių teisėjų (o tiksliau maršalkos ir penkių teisėjų) skaičius, kurių kvorumui nepakako. 1780 m. vasario 17 d. teismo sprendimą dėl Mykolo Borodzičiaus savavališkai atliktos advokato priesaikos nepripažinimo susirgus vicemaršalkai *ex turno* pasirašė septyni Tribunolo teisėjai, o vadovavo greičiausiai pirmasis pasirašęs Vilniaus vaivadijos atstovas Dominykas Kamienski (šalia jo dokumentą pasirašė Ašmenos, Lydos, Breslaujos, Upytės, Smolensko ir Slanimo deputatai, jų tarpe nebuvo Tribunolo raštininko, LVIA, f. SA, b. 694, l. 38v-39v). Septynių, sprendimui priimti reikalingų teisėjų skaičius, kito XVIII a. pab. įstatymuose: 1792 m. jis padidintas iki vienuolikos (iš septyniolikos), o 1793 m. sumažintas iki septynių (iš penkiolikos), tačiau pastaruoju atveju privalomas tapo raštininko balsas, VL, t. 9, p. 393; t. 10, p. 279.

1790 m., kuomet po ilgos petraukos į teismo atidarymo iškilmes atvyko Vitebsko deputatai Juozapas Lukomskis ir Stanislovas Pšesmickis. Kiti teisėjai buvo linkę juos laikyti teisėtais Tribunolo nariais, argumentuodami tuo, jog 1775 m. seimo įstatyme Vitebskas nebuvo įvardintas kaip už „kordono“ atsidūrusi teritorija, be to, 1790 m. seime svarstytas mokesčių Vitebske klausimas⁶³⁸. Vis tik pats išspręsti šio klausimo Tribunolas nesiryžo ir gegužės 3 d. paprašė Seimo išaiškinimo. Jau gegužės 11 d. deputatų išrinkimo faktas buvo patvirtintas įstatymu, o Vitebsko seimeliui nustatyta susirinkimo vieta Cholopeni-
cuose⁶³⁹.

Naujų pokyčių Tribunolo organizacijoje atnešė Ketverių metų seimo veikla. Tiesa, dėl įvairių priežasčių teisingumo reformos rengimas užtruko, o Vilniaus žemės teismo teisė-
jo ir ilgamečio Tribunolo advokato Tado Korsako vadovaujamos komisijos parengtas Tri-
bunolo reformos projektas buvo patvirtintas tik 1792 m. pradžioje⁶⁴⁰. Atsižvelgus į naują
teritorinį suskirstymą (LDK buvo padalinta į 34 pavietus), buvo nuspręsta, jog kiekvienas
pavietas rinks tik po vieną teisėją⁶⁴¹. Buvo numatyta, jog pirmąją teismo darbo savaitę
deputatai bendrai spręs praėjusios kadencijos bylas, kuriose teisėjų balsai pasiskirstė po
lygiai (vad. *paritatis votorum* bylos), o vėliau burtų⁶⁴² keliu pasiskirstys⁶⁴³ į dirbsiančius
Pirmuosiuose ir Antruosiuose rūmuose⁶⁴⁴. Ir toliau vieni turėjo spręsti prieš tai pagal ter-
ritorinį principą lietuviškajai kadencijai tekusias bylas, o kiti – priklausiusias rusėniškajai
kadencijai. Praėjus keturioms savaitėms, teisėjai vėl turėjo susirinkti kartu, kad išspręstų
tas bylas, kuriose po trijų balsavimų deputatų balsai pasiskirstė po lygiai, o po to turėjo
pasikartoti paskirstymo į atskirus teisėjų sudėtis procedūra. Taigi, reforma realizavo seną
LDK bajorijos reikalavimą įkurti du tuo pat metu dirbančius Tribunolus⁶⁴⁵. Kita vertus,
įvertinti jos potencialą yra gana sunku, mat taip organizuotas teismas dirbo vos mėnesį ir
normalių veiklos sąlygų neturėjo.

⁶³⁸ LVIA, f. SA, b. 725, l. 2v-3.

⁶³⁹ VL, t. 9, p. 172.

⁶⁴⁰ Tų metų sausio 21 d. buvo pasirašytas Apšvietos idealų dvasioje parengtas LDK Vyriausiojo Tribu-
nolo įstatymas, kuris turėjo pakeisti nuo 1581 m. galiojusius Tribunolo nuostatus, žr. VL, t. 9, p. 386-
394; B. Krakowski, Tadeusz Korsak, *Polski Słownik biograficzny*, 1968-1969, t. XIV, p. 116-118.

⁶⁴¹ VL, t. 9, p. 387.

⁶⁴² Įstatymas numatė, jog pirmu ir antru numeriu (kas nurodė į deputato delegavimą į Pimuosius arba
Antruosius rūmus) pažymėtus rutuliukus, iš dėžutės trauks ne vyresnis kaip septynerių metų vaikas.
Beje, analogiška sistema Lenkijoje galiojo nuo 1768 m., žr. VL, t. 7, p. 319.

⁶⁴³ Atvykus nelyginiam teisėjų skaičiui daugiau jų turėjo būti Pirmuosiuose rūmuose, ten pat. 1792 m.
gegužės 12 d. metant burtus Pirmiesiems Rūmams teko šešiolika teisėjų, o Antriesiems – penkiolika.
Paveluotai atvykęs deputatas iš Plotnicos – Jonas Kenevičius – automatiškai deleguotas į Antruosius
rūmus, LVIA, f. SA, b. 732. Tais metais į teismą neatvyko Smolensko ir Piltinės deputatai, ten pat;
DTG, t. 2, p. 396-399.

⁶⁴⁴ VL, t. 9, p. 392.

⁶⁴⁵ Be minėto T. Eidziatovičiaus projekto dar galima paminėti 1767 m. spalio 3 d. į instrukciją Tribuno-
lo pasiuntiniams į Seimą, kur antruoju punktu įrašytas prašymas *przełożenia potrzeby, aby się conti-
nuo dwa Trybunały sądziły*, AGAD, ZP, b. 364, l. 237v. Analogiškas prašymas buvo įtrauktas į dažną
LDK seimelio parengtą instrukciją, įteiktą 1788 ir 1790 m. rinktiems pasiuntiniams, žr. LMAB, f.
233-114, f. 233-116 (Adolfo Šapokos nurašyti instrukcijų tekstai).

Targovicos konfederacijos inspiruotame 1793 m. Gardino seime sugrįžta prie tradiciškesnės Tribunolo sampratos. Tų metų lapkričio 23 d. patvirtintas įstatymas⁶⁴⁶ numatė tik Vilniuje dirbsiantį (be skirstymo į kadencijas ir rūmus), sumažintos sudėties teismą. Toks principas Tribunolą darė artimesnį šiuolaikinei teisingumo vykdymo organizavimo praktikai. Nuo šiol aštuonių vaivadijų dvidešimt keturi pavietai turėjo paeiliui rinkti iš viso penkiolika deputatų, t. y. pirmaisiais metais atstovus rinktų penkiolika aukščiau hierarchinėje administracinių vienetų struktūroje esančių pavietų, sekančiais – devyni žemiau esantys ir šeši aukščiau esantys ir tt.

Palyginimui galima paminėti XVIII a. antrojoje pusėje Lenkijoje vykdytas aukščiau-siojo bajoriško teismo reformas⁶⁴⁷. Ten 1764 m. buvo įkurti du atskiri tuo pat metu dirbantys Tribunolai. Viename dirbo tik Mažosios Lenkijos (jį sudarė 29 teisėjai), o kitame – tik Didžiosios Lenkijos (23 teisėjai) seimelių delegatai. Tačiau jau netrukus, 1768 m. bajorijai skundžiantis nykstant provincijas siejantiems ryšiams, sugrįžta prie vieno dviem kadencijomis dirbančio teismo modelio. Dabar jau dvidešimt du deputatai burtų keliu dalinti į dvi sudėtis, dirbančias paeiliui skirtingose vietose. 1775 m. visiškai atsisakyta teisėjų išskyrimo, nuo šiol vėl visas bylas numatyta spręsti visos sudėties teisme. Ketverių metų seime vėl buvo atgaivinta dviejų Tribunolų idėja, tačiau šį kartą smarkiai sumažintas teisėjų skaičius – jų liko vos dešimt kiekviename. Tuo tarpu 1793 m. Lenkijos Tribunolo reforma buvo analogiška lietuviškajai – turėjo likti tik vienas teismas Liubline, kurį sudarytų penkiolika teisėjų. Taigi matome, jog LDK Tribunolas patyrė mažesnes transformacijas, o pokyčiai jo organizacijoje gyvavo ilgiau.

Teismo pareigybės. Sklandžiai teismo veiklai buvo būtinas aiškus pasiskirstymas pareigomis. Kadangi Tribunolo nuostatai tokių teismo organizacijos dalykų neapibrėžė, todėl jiems buvo lemta susiklostyti praktikos keliu. Tokiu būdu pirmiausiai atsirado vadovaujančiojo posėdžiams – maršalkos, o nuo XVII a. pradžios *korigatoriaus* (spėjama, jog šias, jau 1635 m. panaikintas, pareigas užimdavęs teisėjas bendradarbiavo su kanceliarija rengiant ir skelbiant sprendimus) ir už teismo mokesčių surinkimą atsakingo išdininko pareigybės⁶⁴⁸. Po 1764 m. galutinai į Tribunolo teisėjų rankas perėjo ir raštininko pareigos (apie jas žiūrėk sekančioje dalyje), o sprendimų priėmimo ir teismo mokesčių rinkimo procesą kontroliavo cenzoriais pasirašinėję deputatai.

Nors maršalka buvo renkamas iš Tribunolo teisėjų paprasta balsų dauguma, tačiau faktiškai (taip pat ir dėl didelių finansinių išlaidų) šios pareigos buvo prieinamos ribotam asmenų ratui, daugiausiai diduomenės atstovams, o mėginimai tokią situaciją keisti buvo tik epizodiniai⁶⁴⁹. Apskritai balsavimas dažniausiai tebuvo formalumas, o jo rezultatai susiję su ankstesniais susitarimais. Teisėjams turėti savo atskirą nuomonę neleido

⁶⁴⁶ VL, t. 10, p. 272-284.

⁶⁴⁷ W. Bednaruk, *Trybunał Koronny*, p. 254-270.

⁶⁴⁸ DTG, t. 1, p. 29-45.

⁶⁴⁹ Štai 1726 m., siekiant užkirsti kelią atskirų giminių įsigalėjimui Tribunole, buvo nutarta, jog vienos giminės nariai (*iednego domu y imienia*), maršalkos pareigas pakartotinai galės užimti tik išėjus trejų metų laikotarpiui, VL, t. 6, p. 240.

viešas balsavimo būdas, o 1758 m. Slanimo bajorijos siūlymas įvesti slaptą balsavimą įgyvendintas nebuvo⁶⁵⁰. Dėl to Tribunolo atidarymo metu vykdamą maršalkos rinkimai (išskyrus minėtą 1779 m. situaciją) paprastai didesnės intrigos nekėlė. Šiame darbe analizuojamu laikotarpiu maršalkos kandidatūrą faktiškai pasirinkdavo valdovas, o tapti juo be Stanislovo Augusto žinios laikyta neįmanomu dalyku⁶⁵¹. Prikalbinęs asmenį užimti Tribunolo maršalkos pareigas ATR monarchas kreipdavosi į įtakingiausius didikus, prašydamas jų paramos per Tribunolo atidarymą ir girdamas savo pasirinkto kandidato asmenines savybes⁶⁵², bei taip užtikrindavo savo planų įgyvendinimą.

Kadangi maršalkos funkcijų įstatymai neapibrėžė, todėl faktiškai turinį jiems suteikė didikiškas savo prerogatyvų suvokimas. Dėl to maršalkos pradėjo savintis plačius įgaliojimus ne tik pačiame teismo komplekte, bet siekdavo kontroliuoti ir kitus su Tribunolo funkcionavimu susijusius aspektus – gaspadų skyrimą, mokesčių ir rinkliavų iš gyventojų nustatymą ar net savo jurisdikcijos vietiniams gyventojams primetimą⁶⁵³. Dėl to LDK Tribunolo maršalkos rankose paprastai būdavo sutelkta neproporcingai daug galių, kurios jam leido įtakoti darbo organizavimą, posėdžių vedimo tvarką, ir netgi sprendimų priėmimo procesą. Pirmiausiai savo nuožiūra jis paskirdavo instigatorių, buvo nominalus Tribunolo Vėliavos viršininkas, taip pat priimdavo sprendimus dėl tvarkos ir ramybės darbo vietoje (teismo rūmuose ir mieste) užtikrinimo⁶⁵⁴. Maršalkai taip pat priklausė iniciatyva rengti teismo funkcionavimo tvarką apibrėžiančius dokumentus, vad. Tribunolo ordinacijas. Istoriskai susiklostė, jog maršalka nurodydavo pradėti, baigti ar atidėti teismo posėdžius, kviesdavo į pasitarimą ir balsuoti, taip pat būtent jo nuomonė apsprendė tokius klausimus, kaip registro (kuriame buvo įrašyti bylininkų ieškiniai) pasirinkimas ir leidimas ieškinį įrašyti į „privilegijuotą“ taktinį registrą. Tiesa, kolegialumo principas lėmė, jog į pasitarimą galėjo kviešti ir kiti teisėjai, tačiau bylos pasirinkimo teisė priklausė išimtinai maršalkai⁶⁵⁵. Tokią maršalkos galią bandyta apriboti įstatymiškai: 1667 m.

⁶⁵⁰ Teisės projekte numatyta balsavimo procedūra turėjo būti analogiška Lenkijos Tribunolo praktikai: kiekvienas deputatas gautų visų teisėjų sąrašą sukarpytą tokiu būdu, kad galima būtų lengvai atplėšti norimą pavardę. Balsus surinktų vyriausios pagal rangą vaivadijos atstovas, kuris su dežute rankose apeitų teisėjus, LMAVB, f. 17-62, l. 7-7v.

⁶⁵¹ I. Wierzchowiecka, *Z dziejów Trybunału Litewskiego doby stanisławowskiej. Marszałek - „rządca kola”*. 1775 m. vertindamas Chrapovickių giminės norą iškelti savo kandidatą Tribunolo maršalkos pareigoms užimti, valdovas tų metų sausio 16 d. laiške A. Tyzenhauzui rašė: *Chrapowiccy choć i niewielkie mieli sposoby do marszałkowstwa trybunalskiego, zawsze jednak należy mi to dobrze od nich przyjąc, że propozycji beze mnie podejmować się nie chcieli*, BC, b. 675, l. 621.

⁶⁵² Pvz., nutaręs 1770 m. Tribunolo maršalka padaryti Dominyką Aleksandravičių valdovas rašė laiškus Vilniaus vyskupui Ignatui Masalskiui (kaip pirmajam LDK senatoriui), Trakų vaivadai Tadui Oginskiui, Konstantinui Liudvikui Plateriui, LDK paizdininkui Mykolui Bžostovskiui ir kitiems, chakterizuodamas savo siūlomą kandidatą į maršalkos postą kaip „turintį pagirtinas savybes ir puikias teisės žinias“, ten pat, l. 145-165v.

⁶⁵³ DTG, t. 1, p. 33-34.

⁶⁵⁴ I. Wierzchowiecka, *Z dziejów Trybunału Litewskiego doby stanisławowskiej. Marszałek - „rządca kola”*, p. 111-114.

⁶⁵⁵ Kai 1770 m. rugsėjo mėn. pradžioje Ignatas Masalskis primygtinai pareikalavo, kad Tribunolas nagrinėtų jo ieškinį prieš Nesiolovskius, o maršalka to daryti nenorėjo, Vilniaus vyskupui palankūs

konstitucija pareikalavo, kad maršalka papildomai prisiektų, kad laikysis bylininkų įsirašymo į registrų knygas eiliškumo (*na sprawiedliwym przywoływaniu spraw z rejestru, tak jako się kto w kancelaryi trybunalskiej wpisze*), o vėliau, kad tai darytų ne uždarame posėdyje, bet viešai (*publice przy stronach*)⁶⁵⁶. Tačiau tokia priesaika tik įpareigojo bylas nagrinėti paeiliui (šio principo XVIII a. II pusėje paprastai laikytasi), bet nedraudė bet kuriuo metu imtis į taktinį registrą įrašytos (pasirinktina) bylos nagrinėjimo, o problema slypėjo tame, jog dėl piktnaudžiavimų į pastarąjį įrašinės ir jam nepriklausančios bylos. Apskritai disciplininė maršalkos atsakomybė dėl bylų nagrinėjimo tvarkos nesilaikymo (kuomet jis keistų įrašų eiliškumą, „peršoktų ar paliktų nenagrinėtus“ ieškinius) buvo nustatyta tik XVIII a. pabaigoje⁶⁵⁷. Tiesa, būtina pabrėžti ir galimą teigiamą maršalkos įtaką teismo funkcionavimui. Štai, J. U. Nemcevičius minėjo, jog 1781-1782 m. Tribunolo maršalka Adomas Čartoriskis vertė stropiai laikytis reikalavimo, nepalikti Posėdžių salės tol, kol nebus priimtas sprendimas byloje, kiek ilgai jo priėmėmas beužtruktų, kurio „pa-pročio nuo seno nebuvo taip griežtai laikomasi“⁶⁵⁸.

Didžiausio bajorijos nepasitenkinimo sulaukdavo milžiniška maršalkos įtaka sprendimų turiniui. Šis pareigūnas faktiškai kontroliavo visus sprendimo priėmimo etapus: teikė siūlymus balsavimui, taip pat galėjo juos ir jų eiliškumą keisti, o apibendrinamas kitų teisėjų išsakytas nuomones sugebėdavo pasirinkti norimą sprendimo formu-

deputatai M. Zinevas ir A. Kopanskis pakvietė *do namowy*, kur buvo iškeltas pasiūlymas balsuoti dėl prašymo spręsti bylą. Tačiau pasitarime maršalka neleido balsuoti (*turnum*), pareikšdamas, jog ieškinių pasirinkimas priklauso maršalkos kompetencijai ir *odbierać tey władzy kolledzy nie mogą*, BC, b. 675, l. 215-216. Tačiau greit atskiri deputatai vėl pareikalavo pasitarimo ir šį prašymą maršalka buvo priverstas patenkinti, ten pat.

⁶⁵⁶ VL, t. 4, p. 468; t. 5, p. 51. Tribunolo knygoje paprastai būdavo fiksuojamas pats maršalkos priesaikos atlikimo faktas, o jos tekstą randame užrašytą vos kelis kartus. Kai 1772 m. gegužės 12 d. ją atliko Stanislovas Odachovskis, tuomet šalia pasižadėjimo spręsti bylas laikantis jų eiliškumo nurodytas ir teisingo balsų skaičiavimo reikalavimas: *Ja, Stanislaw, przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu, w Trójcy jedynemu na tym jako będąc na funkcji marszałkowskiej Tryb(un)u G(łówneg)o W(ielkieg)o Ks(ięstw)a Lit(ewskieg)o rejestra trybunalskie ordine nieprzeskakiwając podług praw powszechnych wołać y kreski w decyzyach sprawiedliwie konnotować będą, na czym jako sprawiedliwie przysięgam tak mnie Panie Boże dopomóż*, LVIA, f. SA, b. 675, l. 1. Analogiško turinio vicemaršalkos priesaika buvo įrašyta b. 1219, l. 92v, tačiau joje trūksta galutinės frazės, kurioje kreipiamasi į Dievą pagalbos. Maršalkos priesaikos klausimą iš naujo reguliavo 1793 m. įstatymas: nuo šiol pareigūnas turėjo įsipareigoti tinkamai vykdyti maršalkos pareigas, užtikrinti tvarką Posėdžių salėje, nepasirašinėti siūlymų ir sprendimų, kurie nebūtų priimti vienbalsiai arba balsų dauguma bei elgtis *wedle Boga, sprawiedliwości i prawa*, VL, t. 10, p. 284.

⁶⁵⁷ 1793 m. nustatyta, jog maršalkai pažeidus šį principą jį turės perspėti kancelarija, teisėjas arba bylos šalis. Maršalkai nepasitaisius bet kuris deputatas „ustęp nakaże“ ir grąžins bylų eiliškumą. Pasi-kartojus situacijai maršalka arba vicemaršalka turėjo būti pašalinamas iš pareigų. Jokiam teisėjui nepareiškus pastabos ieškinį maršalkai sekančių metų Tribunole galėjo kelti bet kuris bajoras, o kaltinimui pasitvirtinus maršalka būtų baudžiamas šešių savaičių įkalinimu ir bylinėjimosi išlaidų apmokėjimu, VL, t. 10, p. 278.

⁶⁵⁸ Tokiu būdu, tų metų Tribunolo teisėjams teko ne kartą praleisti pasitarime iš eilės po kelias dienas ir naktis. Jų tarnai į posėdžių salę atgabendavo patalynę, o maistu pasirūpindavo maršalka, J. U. Niemcewicz, *Pamiętniki czasów moich*, opr. J. Dihm, t. 1, Warszawa, 1957, p. 145, 153.

luotė⁶⁵⁹. Dėl to 1726 m. įstatymas pareikalavo, kad maršalka savo nuomonę paskelbtų ne pabaigoje, bet pagal atstovaujamo pavieto ar vaivadijos eilę (*ex turno woiewodztwa lub powiatu swego, skąd będzie deputatem obrany*)⁶⁶⁰. Tačiau ir toliau buvo randama le-galių būdų savo pozicijai „įpiršti“. Štai, 1776-1777 m. Tribunolo maršalka Mikalojus Ta-das Lopacinskis kviesdamas pradėti bylos svarstymo procesą, kartu pats išdėstydavo savo „matymą“ (tokius pasisakymą jis vadino „*wstęp ad turnum*“). Kalbėdamas pirmasis M. T. Lopacinskis dievagojosi tą darantis ne tam, kad įtakotų kitų teisėjų nuomones, bet siekda-mas palengvinti jų darbą, tačiau iš tikrųjų tokios kalbos bene labiausiai ir lėmė sprendimo turinį. Štai, sprendžiant pirmąją 1776 m. rusėniškoje kadencijoje bylą, kurioje Stanislovas Gzovskis buvo kaltinamas dėl Sofijos Scipionaitės mirties, maršalka pasiūlė jį atleisti nuo 1772 m. birželio 14 d. Valkavisko žemės teismo sprendimu skirtos mirties bausmės todėl, jog, laukdamas galutinio sprendimo beveik keturis metus praleido kalėjime, iš jų didžiąją dalį – surakintas grandinėmis (*w kaydanach y okowach*)⁶⁶¹. Vietoj to jis pasiūlė skirti pusę metų žemutiniame kalėjime ir būtent toks sprendimas Tribunolo buvo priimtas⁶⁶², nors LDK įstatymai atleisti žudiką nuo mirties bausmės aiškiai draudė ir alternatyvios bausmės nenumatė. Beje, dėl tokios sistemos kiek didesnę įtaką balsavimo rezultatams dar galėjo da-ryti aukštesnių vaivadijų delegatai, ypač Vilniaus pavieto atstovai, kuriuos įstatymas įparei-gojo kalbėti pirmuosius⁶⁶³. 1784 m. Seime tam, kad „teismų sprendimai ir tautiečių turtų likimas nepriklausytų nuo vieno žemiečio valios“, LDK Brastos pasiuntinys Sapiega pasiūlė Nuolatinės tarybos pavyzdžiu trečią balsavimą rengti slapta (t. y. balsuoti metant į dėžę

⁶⁵⁹ Aiškiai apie kitų deputatų galimybę siūlyti keisti formuluotes ir teikti savo pasiūlymus kalbėjo tik XVIII a. pab. įstatymai. Netgi radikaliai maršalkos teises sumažinusiame 1792 m. įstatyme buvo nu-matyta, jog tais atvejais, kuomet kiti teisėjai nesutiktų su maršalkos formuluote, arba turėtų savo nuomonę, tuomet vis tiek pirmiau turėjo būti balsuojama (slapta) dėl to ar paremti pirmininkau-jančiojo siūlymą, VL, t. 9, p. 389-390. 1793 m. įstatyme buvo nurodyta, jog teisėjai balsavimo metu ir po jo, gali teikti naujus bylą liečiančius siūlymus, bet neprieštaraujančius jau priimtiems sprendi-mams, t. 10, p. 275.

⁶⁶⁰ VL, t. 6, p. 240.

⁶⁶¹ Plg. M. T. Lopacinskio Tribunolo teisėjams uždaramė rate pasakytos kalbos tekstą (LVIA, f. 1135, ap. 14, b. 145, l. 15-16v) ir 1776 m. birželio 6 d. Tribunolo sprendimo turinį (LVIA, f. SA, b. 836, l. 17-29v; b. 154, l. 79-97).

⁶⁶² 1776 m. rugpjūčio 1 d. paklusdamas sprendimui Gzovskis atvyko į kalėjimą, o atsidedęs tris mė-nesius nuo likusios bausmės buvo atleistas 1776 m. seimo nutarimu, priimtu LDK pasiuntiniams prašant, VL, t. 8, p. 581.

⁶⁶³ Ši aplinkybė buvo viena svarbesnių priežasčių, kodėl A. Tyzenhauzas nenorėjo pritarti brolių Ignoto ir Kazimiero Horainų kandidatavimui į Tribunolo teisėjų pareigas Vilniaus seimelyje. 1780 m. sau-sio 6 d. laiške valdovui LDK rūmų išdininkas pažymėjo neigiamus jaunuolių būdo bruožus (Ignotas Horainas pirmą kartą išrinktas Tribunolo teisėju 1777 m., metęs šias pareigas prisijungė prie Brastos vaivados sūnaus išvyko į Varšuvą, kur pridarė „istorijų“, kvietė kažkokį jaunikaity dvikovai; tuo tarpu Kazimieras *ustawiczną zabiawiał się szuleryją*, o abu broliai generolui Rževiskiui Vilniuje *do aggressyi na stancye panienek i innych extrawagancyi pomagali*), kurie neleidžia užimti tokių pareigų, *a która i przy obyczajach, bez sprawiedliwości sentymentów, bez rozsądku, i bez znajomości prawa, nie może bydź dostatecznie administrowaną, a jeszcze z pierwszego województwa deputat, pokryć swej nieudolności zgodzeniem się z drugiemu nie może, musi dokładnie eksplikować się i konkludować deczyją*, BC, b. 718, l. 61.

kauliukus) ir jam buvo pritarta⁶⁶⁴. Kadangi su šia naujovė daugelis bajorų susidurę nebuvo, todėl Tribunolas vadovaudamasis Nuolatinės tarybos veiklą apibrėžiančiais dokumentais priėmė slapto balsavimo procedūrą reglamentuojantį dokumentą (žr. priedą nr. 8c)⁶⁶⁵. Nors šis sprendimas buvo svarbus žingsnis užtikrinantis galimybę balsuoti pagal sąžinę, tačiau maršalkos veiksnio visiškai neeliminavo. Todėl sekanti reforma buvo žymiai radikalesnė – 1792 m. įstatymas apskritai panaikino maršalkos pareigybę, pakeisdama ją burtų keliu neilgam laikotarpiui renkamu posėdžiams pirmininkaujantiū deputatu⁶⁶⁶. Įstatymas deklaratyviai skelbė apie išskirtinės teismo pirmininko padėties panaikinimą (*prezdydujący nie będzie miał w sądzeniu wyższej i znacznieyszej nad innych prerogatywy*) ir nedideles jo galias: teisę suteikti balsą šalims ar jų advokatams, siūlyti balsuoti, skaičiuoti balsavimo rezultatus, juos skelbti bei įrašyti į protokolą, pirmajam pasirašinėti dokumentus, bet neturėjo teisės rinktis registro ar nesilaikyti nustatytos bylų nagrinėjimo tvarkos⁶⁶⁷. Tokiu būdu iš tikrųjų sumenko vadovaujančio posėdžiams asmens reikšmė ir įtaka, o darbą ap sunkino didelė rotacija: 1792 m. gegužės 14 – birželio 6 d. laikotarpyje Pirmųjų ir Antrųjų rūmų pirmininkai keitėsi keturis kartus⁶⁶⁸. Tuo tarpu renegacinis 1793 m. Gardino seimas grąžino maršalkos pareigybę ir visas jos prerogatyvas.

Kadangi aukščiausias valstybines pareigas su maršalkos postu derinę didikai neretai išvykdavo spręsti kitų reikalų⁶⁶⁹, todėl aktualus buvo maršalkos pavaduotojo klausimas.

⁶⁶⁴ *Dyaryusz Seymu walnego ordynaryinego Grodzienskiego*, 1785, p. 535. VL, t. 9, p. 22. Ši nuostata kartojama ir vėliau: VL, t. 9, p. 392; t. 10, p. 274.

⁶⁶⁵ Slapto balsavimo Tribunole procedūrą ir naudotiną inventorių dar apibrėžė paskutiniai valstybės įstatymai. Pagal 1792 m. įstatymą balsavimui buvo būti skirta medinė aukštu kaklu, viduje audiniu išmušta, į dvi dalis (su užrašais *affirmative* ir *negative*) padalinta balsadėžė su užuolaida paslėpiančia balsuojančiojo ranką. Balsadėžėje iš abiejų pusių raktu rakinamos duralės, po balsavimo rutuliukams iš abiejų pusių išimti. Ji turėjo stovėti ant pirmininko stalo šalia kryžiaus. Deputatai turėjo paeiliui (pagal vaiv. tvarką) priesti prie pirmininko, gauti rutuliuką (gaikę) ir prieš balsuodami parodyti visiems turintys jį tik vieną. Prabalsavus reikėjo pademonstruoti nieko rankoje nebeturint, VL, t. 9, p. 389-390. 1793 m. įstatymas minėjo metalinę balsadėžę (*blaszany wazon*) su tokia pat viduje esančia perskyra, išmušta medžiaga (*suknem*), iš apačios prie stalo pritvirtintą varžtais. Viršuje į kiekvieną skyrių turėjo vesti atskira anga, o balsuojama vienodo dydžio ir spalvos (mediniais arba kauliniais) rutuliais. Prieš balsavimą maršalka turėjo atidaryti balsadėžę, parodyti kad ji tuščia, vėliau užrakinti ir užantspauduoti. Po to turėjo kviesti *ex turno* deputatus, kiekvienam įteikdamas po rutulį, o po balsavimo apžiūrėjus užraktą ir antspaudą, balsadėžę atidaryti, balsus suskaičiuoti, užrašyti rezultatai ir jį paskelbti, VL, t. 10, p. 275.

⁶⁶⁶ Šiame įstatyme buvo aprašyta burtų traukimo procedūra, kuri turėjo būti atliekama dalyvaujant pašaliniam stebėtojams: renkant pirmininką ir cenzorių metalinėje (*blaszana*) dėžėje su šone esančia anga šalia baltų vienodo dydžio rutulių turėjo būti du pažymėti raidėmis P (pirmininkas) ir C (cenzorius). Ši procedūra buvo susieta su sena vaivadijų ir pavietų eiliškumo sistema – pirmininkaujantis skaitė paeiliui teisėjų pavardes, o vaiko (iki septynerių metų amžiaus) iš ant stalo padėtos dežutės ištrauktas rutuliukas lėmė pirmininko ir cenzoriaus pareigų užėmimą, VL, t. 9, p. 387-388.

⁶⁶⁷ VL, t. 9, p. 389.

⁶⁶⁸ LVIA, f. SA, b. 732.

⁶⁶⁹ Atskirose sesijose Tribunolo darbui vadovavo vien vicemaršalka, pvz. 1777 m. lietuviškoje kadencijoje visus sprendimus pasirašė ne Tribunolo maršalka, LDK sargybininkas Juozas Judickis, bet jo pavaduotojas, Lydos žemės teismo raštininkas Benediktas Kamienskis (b. 157, *passim*). Tuo tarpu abiejose 1781-1782 m. sesijose teismui beveik visą laiką pirmininkavo Podolės generolas Adomas Čartoriskis.

Istoriškai susiklostė, jog savo pavaduotoją maršalka paskirdavo pats, paprastai jis nebuvo renkamas. Tiesa, šaltiniuose išliko kelios žinutės apie vicemaršalkos rinkimus, tačiau greičiausiai tai buvo formalus veiksmas ir balsavimu tiesiog patvirtintas maršalkos siūlymas⁶⁷⁰. Šis principas greičiausiai galiojo ir atšaukiant įgaliojimą, tiesa, matyt, tokie, ypač retai pasitaikę veiksmai, buvo derinami, leidžiant pačiam atsisakyti pareigų. 1790 m. kovo 6 d. vicemaršalkos pareigų dėl jį paguldžiusios ligos atsisakė Pranciškus Ksaveras Sapiega, o jo vietą užėmė maršalkos nominuotas Jonas Bispinkas. Kai po mėnesio, balandžio 8 d. J. Bispinkas turėjo išvykti iš Vilniaus ir pateikė raštišką pareiškimą atsisakęs vicemaršalkos pareigų, jas *z woli marszałka* vėl užėmė *do zupełniejszego przyszedłszy zdrowia* P. K. Sapiega⁶⁷¹. Skirti savo pavaduotoją, vicemaršalka negalėjo, bet tokios situacijos, kuomet teisme nebūdavo nei maršalkos nei jo pavaduotojo susiklostydavo ypač retai ir teismo veiklai tokia įstatymo spraga apčiuopiamos įtakos neturėjo. Teismo darbo kokybės požiūriu vicemaršalkos vadovavimas posėdžiams galėjo būti netgi vertingesnis, nes dažnas jų turėjo darbo teisingumo vykdymo srityje patirties.

Iš savo tarpo Tribunolo teisėjai rinko asmenį atsakingą už teismo pajamų rinkimą – vad. įždininką, ir 1764 m. reforma šios tvarkos nepakeitė⁶⁷². Specialių kvalifikacijų kandidatams keliama nebuvo ir nors šie rinkimai buvo mažiau nuspėjami nei maršalkos, bet ir dėl jų iš anksto vykdavo derybos ir užtarimo ieškojimas – be šių veiksmų jas gauti praktiškai buvo neįmanoma. Užimdamas įždininko pareigas, asmuo atskiros priesaikos neatlikdavo, mat, teisėjo priesaikoje ir taip buvo nustatyta, kad jis nereikalauts didesnių mokesčių nei nustatyta įstatymuose – *naymniey nad konstytucyą brać nie mam y kollegom swoim tego nie pomaga*⁶⁷³. Speciali rota buvo įvesta tik 1793 m. – įždininkas turėjo pasižadėti nereikalauti neteisėtų rinkliavų, teisingai registruoti įplaukas ir išlaidas, išmokėti teisėjų algas pagal posėdžių lankomumą⁶⁷⁴. Taigi, įždininkas buvo atsakingas už finansinius reikalus: turėjo apskaičiuoti bylininkų mokėtinus teismo mokesčius, bei organizuoti jų ir teismo skirtų baudų surinkimą. Suprantama, asmeniškai pinigų įždininkas nerinko, tą darydavo kitas asmuo, kurį jis paprastai pasirenkdavo iš agentų tarpo ir buvo vadinamas sukolektoriumi⁶⁷⁵. Pastarasis, remdamasis jam pateiktomis sąskaitomis, „dirbo“ su bylininkais ir jų įgaliotinais, sumokantiems išduodamas kvitus, o nepavykus išreikalauti pinigų – juos skųsdamas Tribunolui. Vertas dėmesio tas faktas, jog mokesčių rinkimas nebuvo dokumentuojamas ir tokių duomenų (išskyrus 1792 m. atvejį, apie kurį žr. toliau) nėra LDK Vyriausiąjį Tribunolo archyvą sudarančiose knygose. Apskritai greičiausiai buvo rengiami tik juodraštiniai priva-

⁶⁷⁰ DTG, t. 2, p. 331; I. Wierzchowiecka, *Z dziejów Trybunału Litewskiego doby stanisławowskiej. Marszałek - „rządca koła”*, p. 101. Vicemaršalka nominuotas teisėjas, prieš imdamasis pareigų, taip pat privalėjo atlikti maršalkos priesaiką.

⁶⁷¹ LVIA, f. SA, b. 724, l. 80v, 104.

⁶⁷² VL, 7, p. 172.

⁶⁷³ VL, t. 6, p. 241.

⁶⁷⁴ VL, t. 10, p. 284.

⁶⁷⁵ 1648 m. (11 str.) Tribunolo ordinacijoje šį darbą atlikęs asmuo nuo skrynelės, į kurią buvo dedamos teismo pajamos, įvardintas terminu *skrzynista*.

lomų surinkti pajamų sąrašai. Išdininko veiklos rezultatai Tribunolo knygose sutinkami rečiau – dažniausiai tai šio pareigūno parašai registrų knygose, liudijantys, jog buvo skaičiuotos privalomos gauti lėšos už ieškinių įrašymą (pagal jų skaičių) ir už konkrečius sprendimus (taksuojant pagal nustatytas sprendimo turinio aplinkybes). Nors aiškaus išdininko veiklos apibrėžimo nebuvimas neleido klostytis atskirai profesijai, tačiau veikė pakankamai efektyvi pinigų išieškojimo procedūra, kuomet Tribunolas sukolektoriaus prašymu be atskiro bylinėjimosi įsakydavo bylininkams sumokėti iš karto arba per nustatytą terminą (iki savaitės) priskaičiuotus mokesčius, o besipriešinančius leido be atskiro sprendimo suimti, kalinti, skolos ieškojimui pasitelkti Tribunolo Vėliavos karius ir gąsdino skirti kitokias (neįvardintas) bausmes⁶⁷⁶. Kai kurie pavyzdžiai apskritai leidžia kalbėti veikiau apie prestižinį išdininko pareigybės pobūdį. Štai nors teisiškai sukolektorius kaip nepriesiekiantis asmuo turėjo būti atsakingas išdininkui, tačiau kartais Tribunolas pareikalavdavo, kad būtent jis atsiskaitytų visam teismui⁶⁷⁷, be to ir apie kitus pinigų rinkimo klausimus turėjo spręsti teismas⁶⁷⁸, o 1792 m. įstatymas išdininko pareigybę apskritai panaikino (tiesa, jau 1793 m. buvo grįžta prie senesnės tvarkos)⁶⁷⁹.

1647 m. konstitucija, įpareigojo teisėją, atstovaujantį paviatį, kurio bylos tuo metu būtų nagrinėjamos, stebėti, kad maršalka laikytųsi į registrą įrašytų ieškinių nagrinėjimo eiliškumo⁶⁸⁰. Šis įstatymas paskatino naujos – *cenzorius* – pareigybės atsiradimą. Skirtingai nuo anksčiau paminėtųjų ji nebuvo prestižinė ar susijusi su reprezentacinėmis funkcijomis, bet su faktiniu dalyvavimu teismo darbe. Iki pat XVIII a. dešimtojo dešimtmecio pradžios įstatymiškai buvo visiškai neapibrėžta tiek cenzoriaus pareigų užėmimo ir ėjimo tvarka, tiek joms priskirtos funkcijos. Tiesa, paskutiniųjų valstybės reformų metu įteisinant ir reglamentuojant cenzoriaus pareigybę, veikta remiantis ne novatoriškomis idėjomis, bet susiklosčiusia tradicija – 1792 m. įstatymas skelbė: *ieden z deputatów podług dawnego zwyczajai będzie censorem przy prezydującym zawsze siedzącym*⁶⁸¹. Tuomet buvo nustatyta, jog cenzorius turės stebėti, kad balsavimo organizavimas būtų

⁶⁷⁶ Plg. sukolektorių kreipimusis ir Tribunolo įvairiais metais priimtus sprendimus: LVIA, f. SA, b. 662, l. 7v-8; b. 663, l. 2v-3, 16v-17; b. 664, l. 4v, 6, 11, 24, 28v, 40v; b. 660, l. 11v; b. 667, l. 25; b. 671, l. 9, 23, 26; b. 672, l. 52v; b. 673, l. 6v, 13; b. 674, l. 28v, 32v; b. 677, l. 57; b. 679, l. 13; b. 682, l. 63v; b. 685, l. 49; b. 688, l. 24, 76; b. 695, l. 13; b. 698, l. 17, 45; b. 700, l. 40-v; b. 703, l. 51v-52; b. 704, l. 56; b. 709, l. 28v, 65-v; b. 710, l. 10, 10v-11; b. 715, l. 57; b. 718, l. 99; b. 719, l. 9, 27v, 35v, 57v; b. 722, l. 38v, 46-v, 84-v.

⁶⁷⁷ 1792 m. balandžio 14 d. Tribunolas pareikalavo, kad sukolektorius dėl surinktų lėšų atsiskaitytų visiems teisėjams, iš kiekvieno paimdamas tą patvirtinantį dokumentą, priešingu atveju grasinta jį teisti, ten pat, b. 729, l. 95v.

⁶⁷⁸ Pvz., 1787 m. liepos 30 d. sukolektoriui užklausus teismą, *jakim sposobem lukra sądowe, to jest w jakim biegu czyli dawniejszej currentii czyli tez wedlug ostatniego Komissyi Skarbowej litewskiej rozporządzenia mają bydz wybierane*, Tribunolas, *przez racyją nieagrawowania stron*, nurodė remtis 1786 konstitucijos nuostata, t. y. vieną raudoną auks. skaičiuoti kaip aštuoniolika auks. arba mokesčius apmokėti *monetą regularną w kraju kurs mającą, a rozporządzeniem Kommissyi Skarbowey zredukowaną*, ten pat, b. 716, l. 22v.

⁶⁷⁹ VL, t. 9, p. 387, 392; t. 10, p. 280.

⁶⁸⁰ VL, t. 4, p. 54.

⁶⁸¹ VL, t. 9, p. 393.

skaidrus, o rezultatai skaičiuojami teisingai⁶⁸², kontroliuos, kad savo darbą tinkamai atliktų raštininkas, o nutarus griežčiau kontroliuoti posėdžių lankomumą, cenzoriui buvo priskirta fiksuoti pravaikštas ir vėlavimus (specialiame dienyne pažymint lankomumą ir atvykimo laiką), ir tokius duomenis (kartu pateikiant išspręstų ir likusių išspręsti bylų statistiką) kas ketvirtį metų skaityti Tribunolo teisėjų akivaizdoje⁶⁸³. Tas faktas, jog 1793 m. seimo priimtame įstatyme šios nuostatos buvo beveik visiškai recipuotos (tik vietoj kas savaitę vykdomų cenzoriaus rinkimų numatyta, kad šias pareigas kas savaitę paeiliui užims sekančio pagal nustatytą pavietų eilę administracinio vieneto atstovas)⁶⁸⁴, leidžia teigti, jog jos atspindėjo susiklosčiusią teisminę praktiką. Štai 1765 m. lietuviškosios kadencijos iš esmės nagrinėtose bylose priimtus sprendimus kaip cenzorius pasirašinėjo vis kitas deputatas – iš viso dvylika⁶⁸⁵. Cenzoriumi, matyt, galėjo būti ir kitas pareigas užimantys teisėjai – toje pačioje kadencijoje kaip cenzorius minėtas ir tuo metu Tribunolo išdininko pareigas užėmęs Andrejus Zablockis⁶⁸⁶. Taigi čia tikriausiai veikė tas pats, vėliau įstatymiškai įtvirtintas *ex turno* rotacijos principas. Gali būti, jog egzistavo ir kitokia cenzorių skyrimo praktika – kai kada jie pasirašinėjo, kaip cenzoriaus pareigoms „Tribunolo deleguoti“ teisėjai, be to jų skaičius vienu metu svyravo nuo vieno iki trijų. Žinome, jog cenzoriai dalyvavo ir teismo mokesčių apskaičiavimo procese, pasirašinėjo išdininko sudaromas „kalkuliacijas“⁶⁸⁷. Dėl to pastarieji nešė ir teisinę atsakomybę: remiantis 1764 m. įstatymu Starodubo pilininkas Jonas Pšistanovskis dėl neteisingai apskaičiuotų teismo mokesčių kaltino ne tik išdininką Pranciškų Vaidzevičių, bei ir tris cenzorius – Tomą Michnevičių, Simoną Buinickį ir Matą Brodovskį⁶⁸⁸. Teismo hierarchijoje neaukštos cenzoriaus pareigos buvo svarbios bent keliais atžvilgiais: jos garantavo svarbiausių pareigūnų veiklos tikrinimą (kalbant šiuolaikiniais terminais – veiklos auditą), o atsižvelgiant į su realia valdžia susijusių pareigų deficitą, suteikdavo daugeliui bajorų faktiškai neprieinamą galios ir prestižo regimybę, galimybę bent laikinai pasijusti svarbiu teismo nariu. Tai buvo savotiška bajoriškos tarpusavio lygybės idealų realizacija.

Taigi, pateikti duomenys rodo, jog vidinės teismo struktūros įstatymai aiškiai neapibrėžė ir ji klostėsi gyvenimo keliu. Dėl to ji tapo gana išbalansuota: joje neproporcingai daug galių teko maršalkai, tuo tarpu raštininko ir išdininko pareigos, kurias reikėjo derinti su teisėjo veikla, buvo veikiau nominalios, ką rodo ir reikalavimas, kad prieš teismą už jų kuruojamas sritis asmeniškai atsiskaitinėtų regentai ir sukolektoriai. Teigiamas

⁶⁸² Tą turėjo daryti atlikdamas šiuos veiksmus: prieš balsavimą skaičiuoti dėžutėje esančius rutuliukus (kad atitiktų deputatų skaičių); stebėti, kad maršalka kiekvienam teisėjui įteiktų tik po vieną rutuliuką; padėti skaičiuoti slaptus balsus (po vieną raktą nuo balsadėžės turėjo būti skirta pirmininkui ir cenzoriui), ten pat.

⁶⁸³ VL, t. 9, p. 390, 393.

⁶⁸⁴ VL, t. 10, p. 283.

⁶⁸⁵ LVIA, f. SA, b. 817, l. 6, 10, 12v, 25v, 33v, 38v, 41v, 49, 51v, 58v, 62v, 76v, 79v, 114, 126.

⁶⁸⁶ Ten pat, b. 662, l. 2.

⁶⁸⁷ Beje, 1783 m. rugsėjo 26 d. minėtos visų teisėjų *według prawa* pasirašytos mokesčių „kalkuliacijos“, ten pat, b. 704, l. 56.

⁶⁸⁸ VL, t. 7, p. 178. 145, l. 685-v (1770 m. spalio 13 Tribunolo sprendimas).

bruožas buvo cenzoriaus pareigybės įvedimas, turėjęs užtikrinti didesnę svarbiausių teismo veiklos momentų – bylų nagrinėjimo tvarkos, sprendimo priėmimo (balsavimo) ir mokesčių rinkimo – kontrolę.

Tribunolo teisėjo darbo charakteristika. Naujųjų amžių LDK, ypač valstybės suvereniteto praradimo laikotarpiu, teisėjo pareigos buvo bene labiausiai sureikšmintos, o garbingiausiai laikytas LDK Vyriausiojo Tribunolo teisėjo darbas. Deja, iki pat ATR žlugimo teisėjo pareigos nebuvo tapatinamos su profesionaliu teisiniu išsilavinimu⁶⁸⁹, bet laikomos visuomenine pareiga. Visa tai susiję su požiūriu, jog valstybės pilietis – bajoras nepriklausomai nuo turimų žinių ir įgūdžių gali imtis bet kokios veiklos valstybės labui: jos valdymo, teisingumo vykdymo ir pan.⁶⁹⁰ Teisėjo pareigos buvo labiau susietos ne su tam tikros etikos ir disciplinos, bet galios ir prestižo kategorijomis. Dar XVIII a. II pusėje gajus buvo viduramžiškas požiūris į teismą kaip valdžios formą, kuri teisėją iškeldavo virš bylininko⁶⁹¹. Simptomiška situacija susiklostė 1790 m. balandžio 14 d., kuomet Tribunolo pastate kylo konfliktas tarp advokato Mykolo Petraševskio ir Tribunolo teisėjo Vladislavo Šadurskio. Pastarasis gynėją ne tik išbarė, bet ir siekė kardo, o primintas apie bausmes už ginklo ištraukimą teisme, pareiškė norįs muštis. Kai *poważne i oświecone osoby strofować o straszną awanturę poczęły on się publicznie odkazał, że jest pisarzem trybunalskim, że co zechce, to zrobi i że nicht znaleźć na nim satysfakcyi niepotrafi*⁶⁹². Šie V. Šadurskio ištarti žodžiai buvo ne tik asmens būdo (kuris skunde vadinamas „junokišku”), bet ir susiklosčiusios realybės atspindys. Ir M. Petraševskis piktdinamasis „niepraktykowanej w oświeconym narodzie absolutności” pripažino, jog Tribunolo raštininko drąsus elgesys buvo nulemtas užimamų pareigų (*wyniesieniem się nad równość obywatelską nadęty*). Kaip aiškino advokatas, jis nereagavo į V. Šadurskio įžeidinėjimus *szczególnie przeto, że go widział sędzią trybunalskim*, tačiau priminė, jog sekančią dieną Tribunalas baigs savo darbą, o teisėjas grįš *do obywatelskiej równości*⁶⁹³. Apie tai, jog turtas ir pareigos buvo veiksniai lėmę asmens viršenybę kitų atžvilgiu minėjo ir Tribunolo maršalka M. T. Lopacinskis⁶⁹⁴. Šios aplinkybės masino Tribunolo teisėjo pareigas užėmusius bajorus pasinaudoti užimama padėtimi savo priešininkų persekiojimui. Nors LDK įstatymuose buvo aiškiai suformuluotas draudimas būti teisėju paties arba artimo žmogaus byloje, tačiau, kaip ir kitais atvejais, egzistavo teisinės spragos, ar net specialūs reguliavimai, kurie šią nuostatą vertė niekais. Draudimas spręsti savo arba giminaičių bylas neapėmė Tribunolo teisėjo įžeidimo, jo asmens ir nekilnojamojo turto apsaugos pažeidimo laikotarpiu

⁶⁸⁹ W. Bednaruk, *Ewolucja poglądów szlachty polskiej na problem wykształcenia prawników*, p. 153-164.

⁶⁹⁰ Dar 1782 m. A. Čartoriskis rašė, jog kiekvienas pareigas (taip pat ir teisėjo) reikia atlikti vien tik „z ochoty usługi publicznej“, *List trzeci Doswiadczyńskiego zawieraiący w sobie myśli względem sposobow prowadzenia młodzieży aplikuiący się do palestry*, Wilno, 1782, p. 23-24.

⁶⁹¹ S. Ochmann-Staniszevska, Uwagi o politycznej roli Trybunału Koronnego w XVII wieku, *Między Wschodem a Zachodem. Rzeczpospolita XVI i XVIII w.*, Warszawa, 1993, p. 103-110.

⁶⁹² LVIA, f. SA, b. 724, l. 125-127v.

⁶⁹³ Ten pat, l. 126v.

⁶⁹⁴ LVIA, f. 1135, ap. 14, b. 145.

nuo išrinkimo seimelyje iki pareigų ėjimo pabaigos atvejų⁶⁹⁵. Dažnu atveju kaltinimas dėl įžeidimo ar užpuolimo būdavo menamas ir buvo panaudojamas kaip pretekstas kartu spręsti ir kitas turtines bei pinigines pretenzijas. Nors įstatymas griežtai reikalavo tokių fiktyvių kaltinimų nekelti, grasinant paties ginčo objekto praradimu, tačiau jo nesilaikyta, ką liudija ir gausūs bylininkų skundai⁶⁹⁶. Štai, 1770 m. spalio 11 d. Tribunolo raštininkas Ignotas Kučevskis in actione de lesione osoby deputackiey už akių išgavo sprendimą prieš Vilniaus pirklių Steponą Domanskį, kuris esą *urościwszy niejakowąś pretensję* jį užpuolė „Panerių karčemoje“ (Trakų vaiv. teritorijoje), koliojo, grasino ir padarė kelis šimtus auks. siekiančios žalos⁶⁹⁷. Kitų metų Tribunole rugpjūčio mėn. S. Domanskis skundė I. Kučevskį kreipusis į netinkamą teismą, mat pretenzijos buvo susijusios su verslo santykiais⁶⁹⁸. Nors buvęs Tribunolo raštininkas aiškino, jog kėlė ieškinį dėl užpuolimo ir deputato įžeidimo, tačiau pakankamai iškalbingas buvo minėtame sprendime įtvirtintas draudimas byloje kreiptis į Iždo Komisijos teismą, leidimas areštuoti Tilžėje, Klaipėdoje ir Karaliaučiuje buvusias prekes ir kromą Vilniuje. Tokių Tribunolo teisėjų keltų ieškinių pasitaikė beveik kiekvienais metais, o tokius atvejus skatino ir susiklosčiusi teismo praktika neskirti įstatymuose numatytų bausmių. Savo padėtimi pasinaudojęs teisėjas turėjo prarasti ginčo objektą, tačiau Tribunolas apsiribodavo neteisėtų išgautų (dažniausiai už akių) sprendimų panaikinimu, kartais dar skirdamas nedideles baudas (iki 200 auks.) ar/ir kalėjimo aukštutiniame bokšte bausmes.

I. Wierzchowiecka atskirame straipsnyje analizavo Tribunolo teisėjų pareigas ir jų tikėtinus elgesio modelius ir taisykles, kuriomis šie turėjo vadovautis⁶⁹⁹. Iš tikrųjų, kaip pastebėjo A. Čartoriskis, tai buvę visuotinai žinomi, bet menkai paisomi dalykai⁷⁰⁰. Idealaus teisėjo vaizdinys buvo išeksponuotas to meto proginėse, Tribunolo atidarymo ir uždarymo proga, sakomose kalbose⁷⁰¹, bet praktikoje svarbesniais tapdavo tokie veiksniai kaip klientiniai santykiai, politinių grupuočių įtaka, finansiniai svertai ir pan. Šioje vietoje svarbi teisėjo drausminės atsakomybės teisinio apibrėžimo ir taikymo praktikoje problema. Nors darbo drausmės pažeidimai buvo nuolatiniai, posėdžių praleidinėjimas sukeldavo kvorumo nebuvimo problemą, bet trūko aiškios įstatymų bazės. 1764 m. konstitucija pasiūalinusiems be teismo žinios (taigi faktiškai negavusiems leidimo) numatė pašalinimo iš teisėjų tarpo bausmę, tačiau neapibrėžė pateisinamų posėdžių praleidimo

⁶⁹⁵ VL, t. 6, p. 244.

⁶⁹⁶ Žr. 1782 m. rugsėjo 30 d. LDK rūmų išdininko A. Tyzenhauzo pareiškimą nukreiptą prieš Tribunolo teisėją Truskovskį, LVIA, f. SA, b. 701, l. 56-v.

⁶⁹⁷ Ten pat, b. 145, l. 666-667v.

⁶⁹⁸ Ten pat, b. 1141, l. 89v.

⁶⁹⁹ I. Wierzchowiecka, *Powinności sędziów Trybunału Litewskiego*, p. 29-42.

⁷⁰⁰ *List czwarty Doświadczyńskiego do syna przyiaciela swego donoszącego mu że został obrany deputatem*, Wilno, 1782, p. 6.

⁷⁰¹ Bajoriškoje visuomenėje ypač didelio populiarumo sulaukė 1766 m. spalio 11 d. Tribunolo maršalkos Tado Bužinskio pasakyta kalba „*O wzajemnych sędziów ku stronom i stron ku sędziom obowiązkach*“, iš pradžių pasirodžiusi atskiros spaudinio pavidalu, o vėliau perspaudinama įvairiuose „*Rinktinių kalbų*“ leidiniuose.

priežasčių⁷⁰². Šiuos klausimus pabandyta sureguliuoti tik 1792 m. Tuo metu parengtas įstatymas priimtina pasišalinimo priežastimi įvardijo sunkią ligą (*choroba obłożna*), kurią vėliau dar reikėjo patvirtinti priesaika⁷⁰³. Tiesa, teisėjas galėjo būti išleidžiamas ir dėl kitokios priežasties, kuri įstatyme tiksliau nebuvo apibrėžta, tiesiog įvardijus ją kaip „svarbią“. Tokiu atveju Tribunolo teisėjai turėjo pasirašyti išvykti leidžiantį raštą, kas rodo pastangas visiškai kontroliuoti deputato ne/dalyvavimo teismo darbe procesą⁷⁰⁴. 1793 m. įstatymas buvo kiek švelnesnis, tuomet įtvirtintas principas, nelaikantis pravaikšta vienos valandos per dieną ir vienos dienos per savaitę praleidimą *w usługach publicznych i ciągłych, mając dla zdrowia ludzkiego względy*⁷⁰⁵. Taip pat nurodyta, jog teismas galėjo leisti teisėjui išvykti *na kilka niedziel razem lub częściami w przeciagu kwartału*, tačiau vėlgi Tribunolo sprendimą turėjo lemti vadovavimasis gyvenimiška išmintimi, o ne konkrečiau suformuluotais įstatymų reikalavimais.

Už visą eilę prasižengimų įstatymai grąsino teisėjo pašalinimu iš užimamų pareigų⁷⁰⁶, tačiau praktikoje bausmių susijusių su disciplinine atsakomybe Tribunolas nebuvo linkęs taikyti. Istoriografijoje pateiktas XVII a. vidurio pavyzdys rodo, jog Tribunolas jautėsi turįs galią pašalinti iš pareigų legaliai išrinktą deputatą, skirti jam kitokias bausmes⁷⁰⁷. Analizuojamu metu teisėjų šalinimo iš Tribunolo sudėties atvejai užfiksuoti 1767-1768, 1778 ir 1780 m., tačiau visi jie buvo susiję su tuo metu susiklosčiusia konkrečia politine situacija, grupuočių tarpusavio kovų paastrėjimu ir atskirų didikų turtinių interesų gynimu.

Pirmasis iš paminėtų atvejų susijęs su LDK generalinės konfederacijos veikla 1767-1768 m., kuomet LDK Vyriausiojo Tribunolo teisėjai buvo spaudžiami prisidėti prie šios bajorų sąjungos. Valdovui ištikimas likti nusprendęs Tribunolo maršalka ir Minsko vaivada Juozapas Jurgis Hilzenas 1767 m. birželio mėnesį deputatus įkalbinėjo kvietimo nepriimti, argumentuodamas tuo, jog teisėjai išrinkti vykdyti teisingumą ir jungtis į kokias nors sąjungas, ar imtis jiems nepriskirtų pareigų, negali⁷⁰⁸. Birželio 3 d. su oficialiu kvietimu atvykus vieniems iš konfederacijos vadovų Riomeriui ir Puzinai, eiti kartu į bažnyčią atlikti priesaikos sutiko tik dalis deputatų: Žemaitijos, Minsko, Pinsko ir Starodubo atstovai. Žinome, jog tuo metu posėdžiuose nedalyvavo ir kiti, jau anksčiau prie konfederacijos prisidėję Vilniaus, Trakų, Polocko, Lydos, Valkavisko, Mstislavlio ir Slanimo semeliuose išrinkti deputatai. Konfliktinė situacija susiklostė tų metų birželio 30 d., kuomet klausant advokatų kalbų byloje tarp Golejevskių ir Oganovskių, į posėdžių salę atvyko Polocko, Starodubo ir Žemaitijos deputatai – Anupras Hlaska, Pranciškus

⁷⁰² VL, t. 7, p. 177.

⁷⁰³ VL, t. 9, p. 387.

⁷⁰⁴ VL, t. 9, p. 393. Beje, tokiu būdu kovoti ne tik su nedrausmingumu, bet ir su specialiais kvorumo ardymo atvejais.

⁷⁰⁵ VL, t. 10, p. 279-280.

⁷⁰⁶ VL, t. 6, p. 244; t. 7, p. 177; t. 10, p. 279-280.

⁷⁰⁷ V.Raudeliūnas, H. Wisner, *Z dziejów Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego 1581-1648*, p. 961.

⁷⁰⁸ Žemiau pateikiami faktai išdėstyti 1767 m. lietuviškos Tribunolo kadencijos įvykius aprašančiame dienoraštyje, žr. AGAD, ZP, b. 364, l. 188-239v.

Oborskis ir Tadas Petrusevičius. Kai maršalka pakvietė į pasitarimą, atvykusieji atsisakė apleisti posėdžių salę ir pasiteisinti dėl savo nedalyvavo teismo darbe. A. Hlaska „guviai“ pareiškė nematantis priežasties, dėl kurios turėtų išeiti iš pasitarimo, mat kaip savo pavieto delegatas yra lygus kitiems teisėjams, taip pat nėra pašalintas iš pareigų bei paklausė: *jeżeli jestem ja i kolledzy moi activi, albo nie?, dlatego że jestem konsylarzem, proszę na to o judicatum i niewynidę z izby inaczej*⁷⁰⁹. Maršalka atvykusiems leido stebėti, kaip teisėjai nubalsuota už jų pasitraukimą iš posėdžių salės, o vėliau Tribunolas priėmė sprendimą, jog Tribunolo teisėjai tuo pat metu negali eiti kitokio pobūdžio pareigų, taigi visi Konfederacijos vadovybėje įdarbintieji vykdyti teisingumo nebegali. Tuo tarpu Konfederacijoje pareigų neužimantiems leista grįžti į Tribunolo teisėjų tarpą. Tokiu būdu *ad gremium kolo Trybunału* liepos 8 d. grįžo Liudvikas Abramavičius, Juozapas Jurgis Havrilkevičius, T. Petrusevičius, P. Oborskis ir Mykolas Vincentas Valavičius, rugpjūčio 1 d. – Stanislovas Paškevičius, Juozapas Gzovskis, Ignotas Seninskis, o 14 d. Pinsko ir Vitebsko deputatai „iš kurių paskutinis nebuvo prisiekęs konfederacijai“⁷¹⁰.

1768 m. sausio 11 d. atlikęs priesaiką⁷¹¹ Valkavisko žemės teismo teisėjas Pranciškus Ivaškevičius užėmė Tribunolo raštininko pareigas. Vėliau, vasario 12 d. pradėjo nagrinėti bylą, kurioje Valkavisko medžioklis Jonas Sėhenis (Siehen), Tadas Jočinskis ir Jonas Grothuzas kaltino Valkavisko žemės teismą šališkai sprendus ieškinį LDK generolui majorui Antanui Tiškevičiui dėl Trakų kašteliono Martyno Kiršenšteino ir vilkinus bylos nagrinėjimą. Ieškinys buvo iškeltas ir Pranciškui Ivaškevičiui, kuris T. Jočinskiui buvo pareiškęs „jog, kol bylinėsis su Tiškevičiumi, tol visas teismas bus prieš jį nusiteikęs“. Neatvykus kitiems kaltinamiesiems P. Ivaškevičius paprašė atidėti bylos nagrinėjimą dėl jo, kaip Konfederacijos nario pareigų, tačiau teismas jį atmetė, argumentuodamas, jog būdamas Tribunolo teisėjas, šis tarėjo pareigomis nėra užsiėmęs⁷¹². Einamųjų reikalų protokolų knygoje vasario 26 d. data pažymėtame įrašė užfiksuotas Tribunolo nutarimas pašalinti P. Ivaškevičių iš teisėjų tarpo abusus przez gwałtowne wdzieranie się do zawartego kolo Trybunalskiego, a oraz zuchwałę y uszczypliwe niektórym sędziom przymówienia liudija, jog šis visais būdais mėgino dalyvauti sprendimo priėmimo procese. Vasario 27 d. buvo paskelbtas sprendimas byloje prieš Valkavisko žemės teismą – pastarojo pareigūnai nuteisti už akių, o ieškovams leista trukdyti P. Ivaškevičiui eiti Tribunolo teisėjo pareigas⁷¹³. Vasario 28 d. į raštininko pareigas prisaikdintas Mstislavlio deputatas Ignotas Vincentas Iliničius⁷¹⁴. P. Ivaškevičius kreipėsi į Generalinę konfederaciją, kuri 1768 m. kovo

⁷⁰⁹ Ten pat, l. 203.

⁷¹⁰ Ten pat, l. 205v-206, 214v, 220v.

⁷¹¹ LVIA, f. SA, b. 666, l. 1.

⁷¹² Ten pat, b. 142, l. 479-491v.

⁷¹³ Galutinis sprendimas byloje tarp ieškovų ir P. Ivaškevičiaus priimtas 1768 m. balandžio 7 d. – tuomet šalys susitarė atsiimti ieškinius ir ginčą spręsti Minsko žemės teisme (ten pat, b. 142, l. 349-350), o birželio 11 d. Tribunolas išbraukė prieš P. Ivaškevičių nukreiptus sprendimus, b. 666, l. 22.

⁷¹⁴ Ten pat, b. 666, l. 1v, 24v, 25, 26, 28v, 29-v.

4 d. įsakymu⁷¹⁵ panaikino prieš jį nukreiptus sprendimus ir nurodė sugrąžinti į Tribunolo teisėjo ir raštininko pareigas, o Tribunolas buvo priverstas tam paklusti⁷¹⁶.

Kitas analizuojamu aspektu svarbus atsitikimas įvyko 1770 m. kovo-balandžio mėn., Tribunole sprendžiant bylą tarp Vilniaus vyskupo I. Masalskio ir Naugarduko vaivados Juozapo Nesiolovskio dėl pastarojo žmonos kraičio. Kadangi nekilnojamasis turtas, į kurį pretendavo Vilniaus vyskupo sesuo, buvo išsidėstęs įvairiuose pavietuose, Tribunolas turėjo pasirinkti bylą spręšiantį žemės teismą. Abi proceso šalys įvairiais būdais (taip pat ir papirkdamos) stengėsi įtakoti teisėjų poziciją. Kai po pirmųjų dviejų balsavimų išaiškėjo I. Masalskio šalininkų persvara (dvylika teisėjų balsavo už Trakų žemės teismą, o septyni – už Slanimo žemės teismą), vienas iš teisėjų, Matas Brodovskis, prikišo penkiems savo kolegoms kyšių (pinigų ir vertingų dovanų) ėmimą iš Vilniaus vyskupo bei pasiūlino iš teismo. Nesiolovskiams (dėl valdovo protekcijos) palankus Tribunolo maršalka *w glosie replikowym* paskelbė šiuos deputatus esant *in passivitate et sine activitate* ir jų balsus atmetė. Nušalintieji teisėjai vėliau skundėsi, jog buvo nubausti negirdėtu būdu: „pranešus žodžiu“, be šaukimo ir ieškinio. Pasibaigus balsavimui, bet jo dar nepaskelbus, iš salės išėjęs G. Horainas (oficialiai „pablogėjęs sveikatai“, bet faktiškai siekdamas apie susiklosčiusią situaciją pranešti vyskupui), tam pačiam M. Brodovskiui kaltinant buvo suspenduotas nuo teisėjo pareigų šešioms savaitėms⁷¹⁷. Vėliau beveik tris savaites, iki balandžio 7 d. teismo posėdžiai nevyko, o 1770 m. balandžio 9 d. keturi teisėjai (A. Bielskis, T. Nevenglovskis, G. Horainas, J. A. Romanovskis) M. Brodovskiui kaltinant buvo pašalinti iš teisėjų pareigų. Kaip pasakojo nuteistieji, teismas išėjo pasitarti konkrečiu klausimu – dėl kaltinamųjų prašymo skirti jiems advokatus, tačiau *za iedną namową, nie otwierając izby sądowey* iš ieškinio išbraukus dalį kaltinamųjų, kitiems už akių paskelbtas pašalinimo iš teisėjų pareigų ir apskritai *ab activitate* metų laikotarpiui sprendimas. Dėl šių veiksmų nušalintųjų teisėjų vardu I. Masalskis vėliau bylinėjosi su Tribunolo maršalka Andriumi Zenkavičiumi ir „sufabrikuotus“ kaltinimus suformavusiu M. Brodovskiui. Pastarieji Tribunolo 1777 m. rugpjūčio 11 d. sprendimu buvo pripažinti kaltais, buvęs maršalka už savivaldžiavimą ir priešingą teisėjų daugumai sprendimo paskelbimą turėjo padengti 30 tūks. auks. ieškovų nuostolius⁷¹⁸, o neradus atitinkamų teisės straipsnių dėl asmeninės bausmės maršalkai skyrimo (pagal kai kurias analogijas svarstyta, jog jam galėtų būti skirta *już to exilio, już confiscatione bonorum* bausmė) ir *dla przykładu zabiezenia w następnych marszałkach trybunalskich podobnym nad równemi wespół kolegami y wolnemi*

⁷¹⁵ Ten pat, b. 142, l. 65-66v.

⁷¹⁶ Ten pat, l. 7v-8 (1768 m. kovo 17 d. Tribunolo sutikimas paklusti Generalinės konfederacijos nurodymui).

⁷¹⁷ Beje, kaip vėliau teigė I. Masalskio šalininkai, šis sprendimas buvo žodinis, neužfiksuotas jokiuose dokumentuose (*dekretem w żadnym protokole nie pisanym, lecz słownie czyli na raptularzu sformowanym*), ten pat, b. 837, l. 69v.

⁷¹⁸ I. Wierzchowiecka (*Odpowiedzialność dyscyplinarna i karna sędziów Trybunału Litewskiego*, p. 277, 285) klaidingai teigė, jog tokią sumą A. Zenkavičius turėjo sumokėti kiekvienam iš penkių ieškovų.

obywatelami absolutnym przemożnościami⁷¹⁹, paprašyta, kad sprendimą priimtų Seimas. Dėl Brodovskio buvo konstatuota, jog jis, *tak wielki sędziego ultimae instantiae charakter na publiczną administrowania sprawiedliwości posługę powierzany hańbiąc*, tapęs bylos šalimi suformulavo „pasibjaurėtiną“ korupcijos kaltinimą – *wzniecił w skażonym swym rozumieniu podeyrzenie o cnotliwie zachowuiących się deputatach*. Jam skirta vienerių metų *ab omni activitate* ir pusės metų požeminiame kalėjime Vilniuje bausmė bei nurodyta sumokėti 3500 auks. sumą Bielskiui, Nevenglovskiui, Romanovičiui ir Horainui. Tačiau 1778 m. seimas Tribunolo nuteistus asmenis atleido nuo bet kokių šio sprendimo pasekmių: maršalką – nuo baudos mokėjimo, o M. Brodovskį – dar ir nuo kalėjimo bausmės⁷²⁰. Tai bene vieninteliai buvusių Tribunolo teisėjų nubaudimo dėl profesinės veiklos atvejai XVIII a. II pusėje.

Panašūs įvykiai dėjosi ir 1780 m. vasarą, kai valdovas nutarė perduoti jam priklausančių LDK ekonomijų administravimą savo rūmų maršalkai Jonui Ževuskiui, tuo pačiu tokią teisę atimdamas iš ligšiolinio valdytojo Antano Tyzenhauzo. Tuo tikslu į Gardiną išvyko Varšuvos pakamaris Valentinas Sobolevskis, kuris liepos 26 d. pateikė į Tribunolo knygas įrašyti valdovo parašu patvirtintą atitinkamą raštą. Tačiau teisme tuo metu dar didžiulę įtaką turėjo A. Tyzenhauzas, todėl Tribunolo raštininkas Stanislovas Jelenskiis įrašyti dokumento nesutiko⁷²¹. Kai maršalka patenkino atvykėlio prašymą skirti Tribunolo Vėliavos karius pilininko pastato saugojimui, jo kolegos jį išbarė, kad tai padarė be jų žinios, o sekančią dieną praleidę pas LDK rūmų išdininką grasino jį pašalinti iš posto. Dėl grasinimo sunerimęs P. Pilsudskis liepos 28 d. siuntė užklausą ATR valdovui dėl veiksmų, tuo metu įsakęs posėdžių nerengti. Supykę deputatai nutarė to nepaisyti, todėl atsivedė šaltkalvį su visrakčiais, tiesa, šis prancūziškų spynų atidaryti nepajėgė. Vis dėlto *proźbą, groźbą i fukami* maršalka buvo priverstas Tribunolo darbą atnaujinti ir dar tą pačią dieną į teismo knygas įrašytas ne tik Sobolevskio pateiktas raštas, bet ir Tyzenhauzo manifestas, *w którym i majestat nieco był dotknięty*. Kai liepos 29 d. Tribunolas parengė LDK rūmų išdininką remiantį, o Varšuvos pakamario veiksmus smerkiantį raštą, pastarasis išsigandęs dėl galimo nuteisimo šaukėsi pagalbos iš sostinės. Iš ten sutvakyti reikalų buvo atsiųstas Livonijos vyskupas Juozapas Kosakovskis, kuris, rodydamas valdovo laiškus ir įteikdamas pinigines dovanas, maršalką ir septynis deputatus įkalbėjo vykdyti savo nurodymus. Likusieji devyni deputatai, kuriems vadovavo J. Jelenskiis, tuo metu dar liko ištikimi A. Tyzenhauzui. Rugsjūčio 10 d. Tribunolo instigatorius, paremdamas Sobolevskio ieškinius, įteikė šaukimus Tribunolo raštininkui –

⁷¹⁹ LVIA, f. SA, b. 837, l. 71.

⁷²⁰ VL, t. 8, p. 580. M. Brodovskis paskirtos bausmės neatliko, 1770 m. gegužės 22 d. laiške valdovui Naugarduko vaivada J. Nesiolovskis rašė, jog Brodovskis *zastawszy wieżę gruzami zawaloną i do siedzenia niepodobną* padarė viešą pareiškimą ir išvažiavo namo, BC, b. 675, l. 409-410.

⁷²¹ Šiuos įvykius smulkiai analizavo S. Kościalkowskis (*Antoni Tyzenhauz*, t. 2, p. 394-406), o dar detaliau juos savo dienoraštyje aprašė kunigas Stecevičius (*Diariusz sprawy jw. jp. Antoniego Tyzenhauza, podskarbiego nadwornego WKsL, kiedy mu odbierano horodnicę w Grodnie i wszystkie ekonomie litewskie na kadencyi grodzieńskiej, za laską jw. jp. Piłsuckiego, piwnicznego WKsL, roku 1780 dnia 26 julii*, LMAVB, f. 17-205 (Teodoro Narbuto padaryta kopija).

dėl rašto nepriėmimo įrašyti į knygas, LDK rūmų išdininkui – dėl valdovo įžeidimo, o dar trims teisėjams (Juozapui Toplickiui, Petruvi Zavišai ir Gruševskiiui) – „dėl praktikų“. Kadangi kaltinamieji atsisakė palikti posėdžių salę, o raštininkas duoti teismo knygas sprendimui įrašyti, maršalka pranešė apie savaitei nutraukiamą teismo darbą. Rugsėjo 17 d. A. Tyzenhauzo šalininkai prie posėdžių salės durų atėjo anksčiau ir kitiems deputatams neleido įeiti vidun, nebent visiems kartu. Maršalka eilinį kartą atidėjo posėdžius iki rytojaus, bet sekančią dieną situacija pasikartojė. Tuomet maršalka, viršuje palikęs LDK rūmų išdininkui paklusnius deputatus, su likusiais nuėjo į kitą salę, kurioje priėmė sprendimą iš teisėjų pareigų (*ob officii*) pašalinti tris asmenis – Kauno, Vilkmėrgės ir Mozyriaus atstovus P. Zavišą, J. Toplickį ir S. Jelenskį, pastarajam dar skiriant šešių savaičių kalėjimo aukštutiniame bokšte bausmę⁷²². Dar du (Vilniaus ir Pinsko atstovai – Mykolas Karenga ir Stanislovas Vengžeckis) nuo teisėjų pareigų buvo suspenduoti savaitei. Tuo pat metu Tribunolo raštininko vadovaujama deputatų dauguma (devyni teisėjai) priėmė visiškai priešingą sprendimą, kuriuo pasiskelbė esą laisvi nuo kaltinimų, o penkis su maršalka buvusius deputatus pašalino iš pareigų⁷²³. Kadangi jėgos persvara buvo maršalkos pusėje, dalis A. Tyzenhauzo šalininkų išsigandusi jų užimtos pozicijos pasėkmių, pradėjo ieškoti susitaikymo su P. Pilsudskiu būdų. Daugumai jų, vyskupui J. Kosakovskiiui užtarus (!), buvo leista grįžti į Tribunolo teisėjų tarpą, tačiau pašalinamasis sprendimas trims aukščiau išvardintiems deputatams atšauktas nebuvo.

Tribunolo teisėjų profesinės kvalifikacijos apibūdinimas. Ar pagrįsti istoriografijoje dažnai pasitaikantys teiginiai apie Tribunolo teisėjų visišką teisės neišmanymą? Tiksliai atsakyti į šį klausimą leistų tik atskiras, specialus tyrimas, kuris negali būti šio darbo objektas, tačiau kai kurie bendresnio pobūdžio ir lengviau prieinami duomenys yra pakankamai iškalbingi. Pirmiausia, Tribunolo teisėjais bajorija rinko teismo pareigūnų pareigas užimančius asmenis. Tokiu būdu analizuojamame laikotarpyje buvo išrinkti penki pavai vadžiai, dvidešimt du pasieniūniai, dvidešimt pilininkų; septyniiasdešimt penki pilies teismų teisėjai, trisdešimt vienas raštininkas ir septyni regentai; penkiasdešimt septyni žemės teismo teisėjai, devyniolika raštininkų ir dešimt regentų; dvylika ribų teisėjų ir pakamarių, trys surogatoriai, vienas išdo raštininkas ir keli kiti pareigūnai. Iš viso net 265 realiai teismines pareigas atlikę teismų pareigūnai⁷²⁴, neskaitant buvusių ir būsimų, taip pat kamarininkų pareigas užėmusių asmenų. Įdomu pažymėti, jog į lietuvišką kadenciją teismų pareigūnai rinkti beveik dvigubai dažniau, o tarp dažniausiai juos delegavusių sei-

⁷²² S. Kościalkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. 2, p. 405.

⁷²³ Minėtame kunigo Stecevičiaus dienoraštyje minimas įdomus epizodas, kaip tokį sprendimą buvo bandoma legalizuoti. Kadangi A. Tyzenhauzo šalininkų P. Pilsudskis buvo liepęs iš pastato neišeisti, o S. Jelenskis savo, kaip Tribunolo raštininko atspaudą buvo pamiršęs, todėl sprendimo išrašą bandyta virvių pagalba nuleisti ant žemės, kur atspaudą būtų pridėję pagalbininkai. Tačiau šį veiksmą pastebėję sargybiniai dokumentą atidavė Tribunolo maršalkai, *Diariusz...*, p. 534-536.

⁷²⁴ Kad į Tribunolą galimai bus renkami žemės ir pilies teismų pareigūnai numatė ir Tribunolo nuostatai (2 str.). Tokiais atvejais reikalauta į savo vietą pasodinti vietos sėslų bajorą, tačiau vėlesni įstatymai, praktiškai naudotis laikinai prisaikdinamais asmenimis, panaikino.

melių išsiskyrė Lydos (20 delegavimo atvejų), Ašmenos (18), Vilniaus (17) ir Trakų (16) seimeliai. Šiuo požiūriu, hipotetiniu pajėgumu išsiskiria 1771 metų lietuviškoji kadencija, kurioje penki deputatai buvo žemės teismų teisėjai, du – pilies teismų teisėjai, dar du žemės teismų raštininkai ir vienas pakamaris, taigi iš viso net dešimt teisės praktikų⁷²⁵. Po dešimt teismų pareigūnų posėdžiauti Vilniuje dar rinkti 1779, 1781 ir 1782 m.

Tribunolo teisėjais taip pat tapdavo Tribunolo advokatais čia buvę asmenys: L. Chodzkevičius (1768 m.), I. Čechovičius (1782 m.), A. Eismontas (1788 m.), I. Gonsovskis (1771 m.), A. Hrinevičius (1778 ir 1784 m.), A. Hutorovičius (1762 ir 1773 m.), M. Jankovskis (1784 m.), M. Jelenski (1778 m.), J. Kačanovskis (1766 m.), J. Lastovskis (1772 m.), S. Oranovskis (1775 ir 1783 m.), K. Plevaka (1790 m.), A. Pomarnackis (1782 m.), K. Rudnickis Sipaila (1767 m.), L. Skokovskis (1768 m.), M. Supinskis (1778 ir 1783 m.), I. Zajončkovskis (1792 m.)⁷²⁶. Deputato mandatą gavo ir kiti su Tribunolo veikla susiję asmenys: buvę regentai (1776 m. Marekas Tuhanovskis, 1778 m. Adamas Bogušis, 1778 ir 1790 m. Zigmantas Glušinskis, 1785 m. Kristupas Kozelas, 1792 m. Anupras Rimša)⁷²⁷ ir agentai (žr. priedą nr. 5). Net keturis kartus Tribunole posėdžiavo Tribunolo Vėliavos rotmistras Anupras Zavadzki (1776, 1780, 1788 ir 1791 m.)⁷²⁸.

Svarbu pabrėžti ir pakartotinio Tribunolo teisėjo pareigų atlikimo momentą – analizuojamu laikotarpiu nebuvo nė vienerių metų, kad Tribunole nedirbtų bent keli tokio darbo patirties jau turintys deputatai. Tokių skaičius svyravo nuo trijų iki septyniolikos (1779 m.), o atskirose kadencijose galėjo siekti net devynis asmenis (1779 ir 1785 m. rusėniškoje kadencijose). Tokių patyrusių deputatų daugiausiai buvo devintajame XVI-II a. dešimtmetyje, kuomet kiekvienais metais būdavo išrenkama ne mažiau kaip devyni Tribunolo teisėjo patirtį turėję bajorai. Iš viso analizuojamu laikotarpiu nustatytas 191 atvejis, kuomet bajoras Tribunolo teisėjo pareigas užimtų antrą kartą, 29 atvejai – trečią kartą, aštuoni atvejai – ketvirtą kartą, ir du atvejai – penktą kartą⁷²⁹ (šie skaičiai neapima tų deputatų, apie kuriuos žinoma, jog išrinkti dėl kokios nors priežasties teisėjo vietos faktiškai neužėmė). Taigi iš viso net 230 atvejais asmuo Tribunolo teisėjo pareigas ėjo ne pirmą kartą. Tiesa, neigiamą vaidmenį suvaidino draudimas eiti pareigas pakartotinai greičiau, nei po ketverių metų, o išimtis, leidusi nepaisyti šio reikalavimo, kai deputatas išrenkamas vienbalsiai, praktikoje beveik neveikė (žr. dalį apie Tribunolo įkūrimą).

Ieškant atsakymo į klausimą, kodėl teismas, kai kiekvienoje kadencijoje keitėsi teisėjų sudėtis, kanceliarijos vadovai ir personalas, taip pat instigatoriaus pareigas užimantis

⁷²⁵ DTG, t. 2, p. 308-311.

⁷²⁶ Dar vienas buvęs advokatas Ignatas Daškevičius į Tribunalą išrinktas 1786 m., bet nepraėjo išrinkimo legalumo tikrinimo procedūros, DTG, t. 2, p. 373.

⁷²⁷ DTG, t. 2, p. 329, 336, 337, 366, 388, 398.

⁷²⁸ DTG, t. 2, p. 329, 347, 381, 394.

⁷²⁹ Iš jų paminėtini Tadas Aleksandravičius (į Tribunalą rinktas 1763, 1770, 1776, 1783 ir 1787 m.), Mikalojus Tadas Lopacinskis (1741, 1746, 1750, 1759 ir 1776 m.), Jonas Vladislovas Burba (1773, 1782, 1787 ir 1792 m.), Ignas Bikovskis (1768, 1779, 1783, 1787, dar rinktas į 1773 m. Tribunolo lietuvišką kadenciją, kuri neįvyko) ir kt. Juozas Mykolas Radvila Tribunolo teisėju buvo tik du kartus (1768 ir 1782 m.), tačiau abiem atvejais užėmė garbingiausias – maršalkos pareigas, DTG, t. 2, p. 296, 353.

asmuo, veikė palyginti stabiliai ir pakankamai profesionaliai, galima pristatyti dar kelis iškalbingus faktus. Kaip pavyzdį galima pateikti minėtos 1771 m. Tribunolo lietuviškos kadencijos teisėjų sudėties analizę. Žinome, jog Vilniuje dirbo iš viso 23 bajorai, iš kurių net dešimt buvo žemesnių teismų pareigūnai, dar dviems asmenims (S. Eidziatovičiui ir A. Lenkevičiui) tai nebuvo pirmoji kadencija Tribunolo teisėjo pareigose (kartu su pirmos grupės asmenimis – iš viso penkiems), o iš vienuolikos likusių – šeši⁷³⁰ ateityje pakartotinai tapo Tribunolo teisėjais. Taigi, įvertinę vos kelis faktorius, net ir neturėdami kitokių svarbių duomenų apie pasiuntinio į Seimą veiklą, teismo aplikanto patirtį ir kitus teisinių žinių įgijimo šaltinius, matome gana aiškų Tribunolo funkcionavimo mechanizmą: tarp teisėjų būtinai atsirasdavo patyrusių teisės praktikų (žemesnių teismų pareigūnų, buvusių advokatų, kanceliarijos darbuotojų), asmenų, jau susipažinusių su Tribunolo teisėjo veikla, ir naujokų, kurie įgiję vertingos patirties, ją vėliau (pakartotinai išrinkti į šį teismą) perduodavo kitiems. Žinoma, kiekvienoje kadencijoje šioms grupėms priskirtų asmenų tarpusavio santykis buvo skirtingas, tačiau apčiuopiamos įtakos teismo darbui tai neturėjo. XVIII a. būta bandymų sumažinti galimų pretendentų į šias pareigas ratą (pvz. 1758 m. Šlanimo bajorijos teismo reformos projektas numatė, jog Tribunolo teisėjais galės tapti tik senatoriai, ministrai, žemės ir pilies teismų pareigūnai, buvę Seimo nariai, advokatai ir kanceliarijos tarnautojai⁷³¹), tačiau jie nebuvo sėkmingi, kadangi prieštaravo bajorų lygybės idėjai.

Darbo apmokėjimo problema. Tribunolo teisėjo pareigų atlikimas iš bajoro pareiklaudavo ne tik fizinių ar dvasinių jėgų, bet ir nemenkų finansinių išlaidų. Nors teoriškai dirbta visuomeniniais pagrindais, tačiau dėl to patirtus nuostolius bent iš dalies turėjo atlyginti kaip teismo mokesčiai surinktos lėšos, kurias kadencijos pabaigoje deputatai tarpusavyje pasidalindavo. Tokia praktika skatino skirti kuo daugiau baudų, plėsti apmokestinamų paslaugų bazę, o bandymai 1601 m. ir 1726 m. įstatymiškai apibrėžti teismo mokesčių dydį nebuvo sėkmingi – praktikoje jų dažnai nepaisyta. Bajorija puikiai suprato, jog tokią padėtį galėtų pakeisti tik fiksuoti iš valstybės išdo mokami atlyginimai, bet kai tokia reforma 1768 m. buvo įvykdyta (nustatyta trijų tūkst. auks. alga teisėjams ir dvidešimties tūkst. auks. atlyginimas maršalkai)⁷³², skylėtas valstybės biudžetas tokios naštos nepakėlė. Teisėjai nuolat susidurdavo su problemomis, išsireikalaudami sau priklausančius pinigus, kol galiausiai 1776 m. Seimo patvirtintoje išlaidų lentelėje liko tik maršalkai skirtos lėšos⁷³³. Tokiu būdu gyvenimo realybė privertė sugrįžti prie ankstesnės praktikos⁷³⁴. Prie fiksuotų teisėjų atlyginimų idėjos sugrįžta jau XVIII a. pabaigoje:

⁷³⁰ Mykolas Turas vėl Tribunolo teisėju tapo 1788 m., Antanas Gelgaudas – 1775 m., Tadas Bikovskis – 1779 m., Juozas Jeļecas – 1777 ir 1785 m., Stanislovas Vengžeckis – 1780 m., Mykolas Rokickis – 1778 m., DTG, t. 2, p. 409, 414, 417, 434, 442, 444; LVIA, f. SA, b. 157, l. 1197 (1777 m. lietuviškos kadencijos Tribunolo teisėjų sąrašas).

⁷³¹ LMAVB, f. 17-62, l. 6v-7.

⁷³² VL, t. 7, p. 383.

⁷³³ V.Raudeliūnas, H.Wisner, *Z dziejów Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego 1581-1648*, p. 957-958.

⁷³⁴ Su panašiomis problemomis susidūrė ir Lenkijos Tribunolo teisėjai, kuriems 1776 m. buvo sugrąžinta *skrzynka wydatków*, o 20 tūkst. auks. metinis atlyginimas ir toliau turėjo būti mokamas tik maršalkai, VL, 8, p. 550, 562.

1792 m. įstatymas numatė „w proporcyci pilności, i zasiadania swoiego“ maksimalų dešimties tūkstančių auks. atlyginimą⁷³⁵, o 1793 m. – pusaštunto tūkst. auks. teisėjų (tame tarpe ir vicemarsalkos) ir penkiolikos tūkst. auks. marsalkos algą⁷³⁶. Nors publicistinėje to meto literatūroje netrūko pasakojimų apie didžiules teisėjų pajamas, tačiau iš tikrųjų jie buvo perdėti. Tiesa, žinome tik apie paskutinės teismo kadencijos dalies, o tiksliau – keturių savaičių Tribunolo pajamas. Kai 1792 m. birželio 6 d. dėl link Vilniaus besiantinančios rusų kariuomenės Tribunolas veiklą sustabdė, paaiškėjo, jog Pirmuosiuose Rūmuose turėjo būti surinkta beveik keturis tūkst. auksinų pajamų, tiesa, atskaičiavus einamąsias išlaidas ir neišreikalautus mokesčius, liko 3526 auksinų ir 13 grašių suma. Kiek geresnius „rezultatus“ pademonstravo Antrieji Rūmai, kuriems pavyko surinkti 4403 auks. ir 27 grašius⁷³⁷. Tokiu būdu padalinus gautą sumą iš darbe dalyvavusių teisėjų skaičiaus kiekvienam turėjo tekti mažiau nei 230 auks. Jei teismas būtų išdirbęs visą įstatyme numatytą 45 sav. laikotarpį ir gautų panašaus dydžio pajamas, surinktų apie 90 tūkst. auks. pajamų, o kiekvienas teisėjas uždirbtų mažiau nei tris tūkstančius auksinų, t.y. ženkliai mažesnę sumą, nei numatė XVIII a. pab. projektai⁷³⁸. Dėl nesutvarkyto atlyginimų klausimo visą laiką išliko suinteresuotumo kuo labiau pasipelninti iš bylininkų faktorius.

II. 2. Kanceliarija

Vieną svarbiausių teismo aptarnavimo funkcijų atliko kanceliarija⁷³⁹. Jos organizacinės struktūros viršūnėje stovėjo raštininkas. Tribunolo nuostatuose buvo numatyta, jog šio teismo kanceliarijai vadovaus tos vietos, kurioje dirbs ši institucija, žemės teismo raštininkas. Vadinasi, Tribunolas turėjo naudotis jau veikiančių kanceliarijų paslaugomis, tačiau tokia praktika turėjo nemažai trūkumų. Pirmiausiai Vilniaus, Naugarduko ir Minsko žemės teismo raštininko pareigos neretai ilgus metus likdavo neužimtos⁷⁴⁰. Tokiais atvejais Tribunolo raštininkas, remiantis 1616 m. įstatymu, buvo renkamas iš pačių teisėjų⁷⁴¹. Kitas neigiamas veiksnys buvo didelė žemės teismų raštininkų įtaka sprendimų priėmimo ir rengimo procesams. Ilgametę teisminės veiklos patirtį sukaupęs raštininkas savo išaiškinimais ir siūlomomis formuluočėmis galėjo ženkliai įtakoti sprendimų turinį. Būtent dėl menamų piktnaudžiavimų (bylininkų interesų protegavimo ir korupcijos), o

⁷³⁵ VL, t. 9, p. 389.

⁷³⁶ VL, t. 10, p. 282.

⁷³⁷ LVIA, f. SA, b. 732, l. 3v-4.

⁷³⁸ Apie Lenkijos Tribunolo teisėjų pajamų šaltinius pastaruoju metu rašė W. Bednaruk, *Dochody sędziów Trybunału Koronnego*, CPH, 2008, nr. LX, sąs. 1, p. 9-21.

⁷³⁹ Pastarosios sudėtis istoriografijoje iki šiol yra apibrėžiama nevienodai, pagal siauresnį apibrėžimą jai priskiriami raštininkas, regentai ir žemesnieji tarnautojai (perrašinėtojai, sutikrintojai), o pagal platesnį – ir kitas funkcijas atlikę asmenys: teismo mokesčių ir pinigų už dokumentų išdavimą rinkėjai (sukolektoriai), agentai, atendantai ir netgi vazniai, J. Łosowski, *min. veik. (ten pat nuorodos į senesnę temos literatūrą)*. Šiame darbe laikomasi siauresnės sampratos.

⁷⁴⁰ Žr. DTG, t. 2, p. 13-14.

⁷⁴¹ VL, t. 3, p. 149-150.

iš tikrųjų dėl politinių grupuočių tarpusavio kovos iš Vilniaus žemės teismo raštininko pareigų Tribunolas 1731 m. pašalino Mykolą Aloyzą Savickį, o 1756 m. – Andrių Abramavičių⁷⁴². Šie veiksniai prisidėjo prie to, kad 1764 m. karūnaciniam Varšuvos seime Tribunolo raštininko pareigos buvo priskirtos patiems teisėjams. Rinkimai į šias pareigas neturėjo vykti, jas kiekvienais metais užimant vis kitos vaivadijos (pagal vaivadijų eiliškumą, pradedant nuo Vilniaus) atstovui. Tiesa, įstatymas neatsižvelgė į lietuviškosios ir rusėniškosios kadencijos išskyrimą, tačiau tai padarė patys teisėjai: 1765 m. Vilniuje raštininku tapo Vilniaus vaiv. atstovas Antanas Giedraitis, o Naugarduke – tos vaivadijos (keturioliktos pagal eilę iš 24) delegatas Mykolas Ginteris⁷⁴³. Pasirinktas modelis reiškė, jog Vilniuje raštininko pareigas paeiliui užims pirmųjų trylikos administracinių vienetų delegatai, o rusėniškojoje kadencijoje – likusių vienuolikos atstovai. Tam buvo pritarta ir 1766 m. seime⁷⁴⁴. Reikia pastebėti, jog tokios metodikos sistemingai laikytasi⁷⁴⁵, o tais atvejais, kuomet raštininkui reikėjo laikinai išvykti, jį pavadavo šio paskirtas teisėjas⁷⁴⁶. Susiklosčius nekasdienėms situacijoms (raštininkui mirus arba pašalinus jį iš pareigų), remtasi senesne praktika – į jo vietą naujas buvo renkamas balsuojant, o ne automatiškai atitekdavo sekančios *ex turno* vaivadijos atstovui⁷⁴⁷.

1792 m. Tribunolo reforma numatė, jog raštininko pareigoms bus deleguojami ne teisėjai, bet ir toliau laikantis pavietų ir vaivadijų eiliškumo seimeliuose išrinkti papildomi asmenys (po vieną kiekvienam Ratui)⁷⁴⁸. Tokiu būdu šis turėjo netekti sprendžiamojo balso, o tokią formą patvirtino ir 1793 m. įstatymas. Tiesa, raštininkai turėjo būti renkami

⁷⁴² Įdomu pastebėti, jog M. A. Savickis savo interpeliaciją aprašė eilėraštyje, save pavaizduodamas kaip Judo išduotą, nedorėlių teisiamą Kristų, žr. *Dominica passionis w dniach augustowych odprawiona o wielmo(żnych) Imsc panu pisarzu ziem(skim) wileń(skim) y dwu Rohozach reprezentowana r(ok)u 1731 dn(ia) 20 augusta*, LMAVB, f. 17-136, l. 55-56v.

⁷⁴³ I. Wierzchowiecka, *Kanceliaria Trybunału Litewskiego*, p. 283, 285.

⁷⁴⁴ VL, t. 7, p. 237.

⁷⁴⁵ Kuomet 1775 m. lietuviškoje kadencijoje Smolensko pasiuntiniai nepaėjo išrinkimo legalumo tikrinimo procedūros, raštininku tapo sekančio *ex turno* Starodubo pavieto pasiuntinys, DTG, t. 2, p. 325. Po pirmojo ATR padalijimo, 1774 m. įstatymu buvo pakeista atskirų vaiv. ir pav. priklausomybė, tokiu būdu Lydos, Gardino, Brastos ir Pinsko pavietai buvo priskirti rusėniškajai, o Oršos – lietuviškajai kadencijoms (VL, t. 8, p. 390). Į šį pasikeitimą teisėjai taip pat atsižvelgė, plg. DTG, t. 2, p. 323-396.

⁷⁴⁶ 1766 m. gegužės 21 d. išvykusį Lydos deputatą Jurgį Havrilkevičių raštininko vietoje turėjo pavaduoti jo „rekomenduotas“ Mstislavlio deputatas Kaminskis (LVIA, f. SA, b. 664, l. 5); 1783 m. Gardino kadencijoje Gardino deputatą Tadaž Aleksandravičių laikinai padavavo lietuviškajai kadencijai priskirto Lydos pavieto atstovas Antanas Aleksandravičius, DTG, t. 2, p. 358-359.

⁷⁴⁷ Pašalinus 1767 m. rusėniškosios kadencijos raštininką Valkavisko pavieto (16 pagal eilę) deputatą Pranciškų Ivaškevičių, naujuoju 1768 m. vasario 28 d. išrinktas Mstislavlio vaiv. (21 pagal eilę) deputatas Ignatas Vincentas Iliničius (LVIA, f. SA, b. 666, l. 28v); panašiai vietoj Mozyriaus pavieto (23 pagal eilę) deputato Stanislovo Jelensko 1780 m. rugpjūčio 19 d. raštininku tapo Smolensko vaiv. (11 pagal eilę, taigi priklausančio lietuviškajai kadencijai) pasiuntinys Leonardas Eidziatovičius (ten pat, b. 695, l. 30-v). 1793 m. įstatymas numatė, jog raštininką pašalinus arba jam mirus į jo vietą būtų renkamas kitas, tačiau nenurodyta, iš kokių kandidatų, VL, t. 10, p. 281.

⁷⁴⁸ Į 1792 m. Tribunolą raštininkai turėjo būti išrinkti Breslaujos ir Naugarduko seimeliuose. Pastariesiems atiteko ir panaikintos iždininko pareigybės funkcijos, VL, t. 9, p. 391.

kiek pakoreguota tvarka: iš pradžių jais paeiliui būtų visi pirmųjų vaivadijų pavietų atstovai, vėliau – visi antrųjų ir tt. Nors šie įstatymai vėl numatė atskirti teisėjo ir raštininko pareigybės, taigi buvo žingsnis profesionalizacijos link, tačiau XVIII a. II pusėje teisėjams tekusios raštvedybos organizavimo funkcijos didesnių problemų nesukėlė. 1765-1791 m. laikotarpiu iš 53 šioms pareigoms delegaluotų deputatų net 29 buvo pavieto, kuriame buvo išrinkti, teismų pareigūnai (du žemės teismo ir penki pilies teismo raštininkai, penkiolika žemės teismo ir trys pilies teismo teisėjai, keturi paseniūniai), taigi puikiai išmanė, kaip kanceliarija turi funkcionuoti. Tačiau dar svarbiau yra pabrėžti raštininko pareigybės evoliuciją, kuri vyko nuo XVI a. pabaigos. TLS numatė aktyvų raštininko vaidmenį kanceliarijos veikloje. Pastarasis, prieš pradėdamas eiti šias pareigas, turėjo atlikti priesaiką, kuria įsipareigojo: rengti teismo dokumentus, patarinėti teisėjams teisės klausimais, įrašinėti šalių pateiktus dokumentus ir pareiškimus į knygas ir išduoti instituciškai patvirtintus išrašus⁷⁴⁹. Ten pat buvo aiškiai kalbama apie raštininko dalyvavimą įrašant ir išduodant dokumentus – jis turėjo prižiūrėti, kad asmenų pateikiami dokumentai būtų nedelsiant įrašomi į knygas (*pilno tego doglądac aby wiernie y prawdziwie nie przewlaczajac, ale zarazem do ksiąg zapisywane bylo*), pasilikti tris dienas pasibaigus teismo posėdžiams *dla zeznania wpisowania y wypisów brania*, taip pat pasirašinėti visus kanceliarijos išduodamus dokumentus (teismo sprendimus, aktuotų dokumentų išrašus ir kt.)⁷⁵⁰. Tačiau tuo pat metu jis liko teismo sudėties narys⁷⁵¹ ir šios jo funkcijos amžiams bėgant labai išsiplėtė. Jau 1647 m. konstitucijoje buvo konstatuota, jog LDK Vyriausiojo Tribunolo raštininkas, skirtingai nuo Lenkijos Tribunolo raštininko, pats sprendimų nerašo⁷⁵². 1726 m. Gardino Seimas bajorų teismų raštininkams leido dalyvauti teismo sprendimų vykdyme ir kvotose, o 1764 m. konvokaciniame Varšuvos seime nustatyta, jog jie turės sprendžiamąją balsą teisėjų nuomonėms pasidalijus po lygiai⁷⁵³. Tokioje situacijoje raštininkas tapo daugiau nominalus nei faktinis kanceliarijos vadovas, o realų vadovavimą regentams ir kanceliarijos darbui jam grąžinti numatė jau XVIII a. pab. įstatymai⁷⁵⁴.

⁷⁴⁹ TLS, IV sk., 1 str. Ši raštininkams skirta priesaikos formuluotė nekito iki pat XVIII a. pabaigos. Tiesa, remiantis 1647 ir 1667 m. konstitucijomis Tribunolo raštininkai dar papildomai turėjo prisiekti neišduosią teismo paslapčių ir nereikalausią didesnių nei nustatyta mokesčių (VL, t. 4, p. 54, 468), tačiau, kaip rodo 1772 m. gegužės 13 d. į einamųjų reikalų protokolų knygas įrašytas Juozapo Borevičiaus atliktos priesaikos Tribunolo raštininko pareigoms užimti tekstas (LVIA, f. SA, b. 675, l. 1v-2) ir 1788 m. lapkričio 15 d. Antano Hlebickio Juzefovičiaus atlikta priesaika *rotą w statucie opisaną* (ten pat, b. 721, l. 1), bent jau XVIII a. II pusėje šio reikalavimo nesilaikyta. Naujos rotos raštininkams buvo parengtos Ketverių metų (1792 m.) ir Gardino (1793 m.) seimo metu, žr. VL, t. 9, p. 393-394; t. 10, p. 284. Beje, pastarojoje vėl prisimintas teismo paslapties išlaikymo pasižadėjimas, ten pat, t. 10, p. 284.

⁷⁵⁰ TLS, IV sk., 3, 4, 12 ir 13 str.

⁷⁵¹ K. Avižonis, *Rinktiniai raštai*, t. IV, Vilnius, 1994, p. 168, 193.

⁷⁵² VL, t. 4, p. 54. Tokia pat situacija buvo fiksuojama ir vėliau, plg. VL, t. 6, p. 241; t. 7, p. 178.

⁷⁵³ VL, t. 6, p. 236; t. 7, p. 89. Beje, 1726 m. LDK teismų ir teismo proceso reformos projekto autoriumi buvo tuometinis Vilniaus žemės teismo raštininkas Mykolas Pavlovskis, J. Michalski, *Studia nad reformą sądownictwa i prawa sądowego w XVIII w.*, p. 106.

⁷⁵⁴ VL, t. 9, p. 391; VL, t. 10, p. 280. Pastarasis įstatymas, be kita ko, reikalavo, kad raštininkas turėtų *wiadomość prawa nieposłednią i sposób pisania dekretów, niemniej formy dekretowania*, kad kitiems nereikėtų jam padėti šiame darbe.

Regento pareigybės istorinė raida. Didejant raštininkų teisminėms kompetencijoms, bendravimas su interesantais ir praktinis kanceliarijos darbo organizavimas teko jo pavaduotojui, kuris seniausiuose dokumentuose įvardinamas terminu *podpisek* (paraštininkis), o maždaug nuo XVII a. vidurio visą laiką vadinamas regentu⁷⁵⁵. Augančios regentų kompetencijos⁷⁵⁶ išklėlė būtinybę griežčiau apibrėžti jais galinčių būti asmenų ratą. XVII a. pabaigoje pirmą kartą buvo suformuluoti bajoriškos kilmės, sėslumo ir teisės išmanymo reikalavimai⁷⁵⁷, kurie išliko ir vėlesniuose įstatymuose⁷⁵⁸. 1764 m. prie jų dar pridėtas reikalavimas nebūti apkaltintiems baudžiamaisiais nusikaltimais⁷⁵⁹. Tačiau faktiškai žymiai svarbiau nei atitikimas šiems, neretai sunkiai verifikuojamiems reikalavimams buvo įgaliojimo ir prisaikdinimo momentai. TLS leido žemės ir pilies teismo raštininkams deramai savo funkcijoms atlikti samdytis reikiamą skaičių pagalbininkų⁷⁶⁰. Kita vertus, LDK teisėje aiškiai buvo įtvirtinta norma, skelbianti, jog už kanceliarijos darbuotojų klaidas ir piktnaudžiavimus atsako būtent raštininkas, ir teisiškai tokia padėtis nepasikeitė iki pat ATR žlugimo⁷⁶¹. Kaip pastebėjo lenkų mokslininkas Janusz Łosowski, jeigu regentai būtų atlikę priesaiką, tuomet dėl jiems keliamų kaltinimų teisme galėtų atsakyti patys, o ne per raštininką⁷⁶². Teisinę painingą sukėlė ta aplinkybė, jog nuo

⁷⁵⁵ A. Janulaitis, min. veik., p. 59.

⁷⁵⁶ 1647 m. konstitucijoje nurodyta, jog paraštininkiai rengs sprendimų tekstus, juos viešai skaitys ir teiks pasirašyti maršalkai ir teisėjams (VL, t. 4, p. 54.); 1726 m. regentai įpareigoti išduoti teismo sprendimus, užrašymų, manifestų ir kitų aktų išrašus (VL, t. 6, p. 241-242); 1764 m. konstitucijoje minėta, jog regentai rengia sprendimus, juos viešai perskaito ir išduoda jų išrašus šalims, o kitoje vietoje pirmą kartą aiškiai įvardinta regentų teisė ne tik išduoti išrašus, bet ir priimti įrašyti dokumentus (VL, t. 7, p. 172, 180).

⁷⁵⁷ *Coaequatio iurium stanow Wielkiego Xięstwa Litewskiego z Koroną Polską.*

⁷⁵⁸ Plg. VL, t. 6, p. 241-242; t. 7, p. 178; t. 9, p. 391. Apie kandidatų atitikimą šiems reikalavimams paprastai būdavo pažymima užimti pareigas įgaliojančiame rašte.

⁷⁵⁹ VL, t. 7, p. 178. Šis reikalavimas neleido tapti Tribunolo regentu Ignotui Sorokai. Kuomet 1786 m. gegužės 11 d. jis rengėsi atlikti šio teismo regento priesaiką, sulaukė Pranciškaus Petraševskio, Stanislovo Kolupailos ir Juozapo Krupavičiaus priekaištų dėl kaltinimo baudžiamuoju nusikaltimu. Teismas nutarė, jog I. Soroka turėjo pakankamai laiko šiuos kaltinimus paneigti, o kadangi to tam tinkamoje vietoje nepadarė, regentu būti negali, LVIA, f. SA, b. 713, l. 5v. Beje, nepavykus užimti šių pareigų I. Soroka jau tų metų liepos 7 d. tapo Tribunolo advokatu, ten pat, l. 18.

⁷⁶⁰ TLS, IV sk., 4 str. Išimtinę teisę pasirinkti pagalbininkus raštininkai išsaugojo iki pat XVIII a. pab. Kuomet 1765 m. gegužės 15 d. kreiptasi į Tribunolą su prašymu išspręsti ginčą dėl dviems asmenims išduoto dokumento regento pareigoms užimti, teismas nurodė, jog ši teisė priklauso raštininkui, LVIA, f. SA, b. 662, l. 3. Tik 1792 m. pirmą kartą atsirado nuostata, jog Tribunolo regentus rinks ir tvirtins pats teismas, VL, t. 9, p. 391. Iš dalies ši nuostata recipuota ir 1793 m. įstatyme, plg. VL, t. 10, p. 280.

⁷⁶¹ TLS, IV sk., 3 ir 4 str.; VL, t. 3, p. 149-150, p. 416; t. 4, p. 467-468. Pagal 1616 m. įstatymą didesnių nei nustatyta mokesčių reikalavę arba *dekretu y spraw wszelakich* per savaitę neišdavę raštininkai ir paraštininkiai turėjo būti baudžiami šimto kapų gr. bauda (VL, t. 3, p. 149-150). 1648 m. Tribunolo ordinacija (11 str.) už kanceliarijos darbuotojų piktnaudžiavimus numatė tūkstančio auksinų baudą raštininkui. 1697 m. *Coaequatio iurium* įstatymas už vertimą išimti dokumentus ir neteisėtą mokesčių reikalavimą nurodė bausti raštininką pašalinimu iš pareigų, šimto kapų gr. bauda ir amžinos banicijos bausme.

⁷⁶² J. Łosowski, min. veik., p. 127.

XVII a. vidurio Tribunolo regentai iš tikrųjų prisiekdavo, tačiau jų priesaika apibrėžė tik tam tikras teismo aptarnavimo funkcijas. Taigi 1647 m. įstatymas Tribunolo raštininkui leido naudotis daugiausiai dviejų paraštininkų pagalba, tačiau šie turėjo prisiekti neišduosią teismo paslapčių, o 1667 m. konstitucija prie priesaikos pridėjo pasižadėjimą nereikalauti didesnių nei nustatyta mokesčių⁷⁶³. Analogišką priesaikos tekstą patvirtino 1726 m. įstatymas⁷⁶⁴, o nuorodos į jį, užfiksuotos einamųjų reikalų protokolų knygosė regentų prisaikdinimuose⁷⁶⁵, nepalieka abejonių, jog buvo prisiekama tik dėl punktų, liečiančių paslapties išlaikymą ir mokesčių rinkimą⁷⁶⁶. Ketverių metų seimo metu buvo parengtas Tribunolo reformos įstatymas⁷⁶⁷, numatęs regentų prisaikdinimą pagal specialią rotą, kuri dėl kažkokių priežasčių prie įstatymo nebuvo pridėta. Todėl 1792 m. darbą pradėjęs reformuotas Tribunolas jos tekstą parengė savarankiškai. Tų metų gegužės 9 d. teismo išrinkti regentai atliko priesaiką, kuria pasižadėjo neišduoti teismo paslapčių, nenaudoti savo reikmėms teismo pajamų, jų nereikalauti iš šalių ir nepriimti siūlomų, rengti sprendimus tiksliai pagal teismo nurodymus, vengiant netikslumų ir dviprasmybių, išduoti šalims tvarkingus išrašus, visas pajamas atiduoti raštininkui, nesikišti į sprendimo priėmimą ir neatstovauti (t.y. neproteguoti) bylininkų interesų⁷⁶⁸. Tačiau ir ši rota ženkliai skyrėsi nuo tos, kurią turėjo atlikti raštininkai⁷⁶⁹, o vienodą abiems pareigūnams

⁷⁶³ VL, t. 4, p. 54 (*dwu tylko przysięgłych podpisków, którzyby także exnunc, de non revelandis tylko secretis, przysięgli*), p. 467-468 (*przysięgę, super non revelanda secreta, y nic nad prawo w kancellaryi trybunalskiey od spraw wyciągać*).

⁷⁶⁴ ur. Regenci Trybunalscy na początku Trybunałów, iako też in minoribus subselliis przed swoiemi urzędami, nie tylko super non revelanda secreta, ale też na tym, iako żadnemi extorsyami nad słusność, zwyczaj y prawo W. X. Lit. depaktować nie będą, iurament wykonać obligantur, VL, t. 6, p. 242. Šią priesaiką nurodyta atlikti ir pirmos instancijos teismų kanceliarijose dirbusiems regentams, ten pat.

⁷⁶⁵ Duomenys apie Tribunolo regentų atliktas priesaikas jose pradėti fiksuoti tik 1772 m. (pirmasis paminėjimas: LVIA, f. SA, b. 672, l. 2), tačiau pirmaisiais metais tokios praktikos dar nuosekliai nesilaikyta.

⁷⁶⁶ Taip leidžia teigti apie regentų priesaiką atlikimą informuojantys užrašai Tribunolo einamųjų reikalų protokolų knygosė, pateikiantys nuorodas į 1726 m. konstituciją: *zwykłą rotą z przepisu kon. 1726 roku wzięto (sic) juramenta wykonali* (LVIA, f. SA, b. 675, 1v-2), *iurament rotą konstytucyą 1726 roku oznaczoną wykonał* (ten pat, b. 694, l. 2), *rotą z konstytucyi 1726 juramenta na regencye* (ten pat, b. 715, l. 1), *rotą przez konst. 1726 przepisaną* (ten pat, b. 726, l. 2).

⁷⁶⁷ VL, t. 9, p. 391.

⁷⁶⁸ Priesaikos tekstas: *Ja (N.) przysięgam Panu Bogu Wszchemogącemu w Trójcy świętej Jedynemu, na tym jako sekretów izby sądowej trybunalskiej rewellować, dochodów żadnych na siebie obracać i chociażby dobrowolnie od stron ofiarowane były przyjmować i o nie tentować nie będę, owszem kontentując się tylko pensyją prawem naznaczoną i w pisaniu dekretów stosując się do myśli sądu w wydaniu wszelkich tranzaktów od stron rekwirowanych wiernie zachowam się. Dekreta bez żadnej obojętności terminować będę, dochody wszelkie przez strony opłacać się mające, które sądowi wedle myśli prawa należą do skrzynki pod dozór j(aśnie) w(ielmożnych) pisarzów trybunalskich wraz importować i w decyzyje żadne czasu namowy mieszać się i żadnych spraw promowować nie mam, owszem we wszystkim wedle prawa teraz zapadłego zachowam się. Na czym jako sprawiedliwie przysięgam tak mi Panie Boże dopomóż i niewinna Syna Jego męka*, LVIA, f. SA, b. 732, l. 1v-2.

⁷⁶⁹ VL, t. 9, p. 393-394. Tiesa, pagal 1792 m. įstatymą neatvykusį raštininką turėjo pakeisti ne kitas teisėjas (kaip buvo iki šiol), bet vienas iš regentų (išrinktas burtų keliu), ten pat, p. 391.

priesaiką pirmą kartą numatė tik Gardino seimo 1793 metais priimtas Tribunolo veiklos įstatymas⁷⁷⁰.

1779 m. Tribunole buvo nagrinėjama svarbi byla dėl Gardino vėliavininko Stanislovo Isaikovskio palikimo⁷⁷¹, kurios metu regentų kompetenciją išduoti dokumentus Gardino žemės teismo regentas Stanislovas Grabskis grindė remdamasis įgaliojimo kategorija. Jis teigė, jog regentai prisiekdavo tik dėl paslapties išlaikymo ir sąžiningo mokesčių rinkimo, kadangi kitokios teisės jiems teisme nepriklausė. Tačiau raštininkas, remdamasis TLS IV skyriaus 56 straipsnyje suformuluota norma, įteikdamas dokumentą įpareigojantį užimti pareigas perleisdavo sau suteiktas galias kitiems asmenims⁷⁷². Buvo pateikta tokia analogija – įgaliojimą išdavęs asmuo gali ir atlikti teisinius veiksmus, teismo seniūnas gali paskirti teisėjus arba pats spręsti bylas pilies teisme, tad ir raštininkas gali išduoti dokumentus asmeniškai arba pavesti tai daryti kitam. Tokiu būdu visos raštininkų darba apibrėžiančios normos esą galioja ir regentams, kurie nuo pat savo pareigų įkūrimo atlikdavę visas raštininkų funkcijas. Iš tikrųjų tokia pozicija turėjo svarbų pagrindą – XVIII a. II pusės Tribunolo teisminėje praktikoje prieš pradėdant eiti pareigas buvo prisaikdinami tik už sprendimų knygas atsakingi regentai. Tačiau, kita vertus, pastebime tendenciją atlikusius tik tokią fragmentišką priesaiką regentus laikyti prisiekusiais, taigi galinčiais savarankiškai atsakyti už savo veiksmus. Tai matyti iš įvairių pavyzdžių. Štai 1775 m. lietuviškojoje kadencijoje kaltinimą einamųjų reikalų regentui Pranciškui Savickiui *dla zaszeły w zapisaniu przez skrybenta, a przez lektanta niedostrzeżoney omyłki w ekstrakcie takowego dekretu* suformulavo ne raštininkas, bet regentas K. Kozelas⁷⁷³. Tokį vertinimą matome ir vertinant 1790 m. balandžio 14 d. Tribunolo salėje posėdžio metu tarp regentų ir advokato Jeronimo Bžezinskio kilusį konfliktą, kur pastarasis buvo apkaltintas „dėl akiplėšiško sviedimo“ ir teisėjų pasirašyto išrašo išplėšimo iš rankų. J. Bžezinskis pareikalavo, kad sprendžiant šią bylą pasitarime nedalyvautų Tribunolo raštininkas, tuo tarpu pastarasis jį paprašė nuo proceso atleisti *na mocy prawa, które regentów przysięgą obowiązawszy tym samym pisarzów od odpowiedzi za omyłki onych uwalnia*. Tribunalas tokiai pozicijai pritarrė⁷⁷⁴.

⁷⁷⁰ VL, t. 10, p. 284.

⁷⁷¹ Žr. plačiau: A. Stankevič, Ginčas dėl Gardino vėliavininko Stanislovo Isaikovskio palikimo LDK vyriausiąjame tribunole 1779 m., *LDK notariato istorija*, sudarė J. Karpavičienė, Vilnius, 2012, p. 95-108.

⁷⁷² Tokią nuomonę patvirtina man žinomi pirmos instancijos teismų regentams išduoti vad. kredensai (t.y. dokumentai įgaliojantys užimti pareigas). Pvz., 1788 m. gegužės 22 d. Stanislovui Žilinskiui buvo išduotas kredensas Smolensko žemės teismo aktų ir dekretų regento pareigoms, jam suteiktos galios: *kancelaryją zarządzać, przyznanie przyjmować i wszystkie rekwiżyta stronom rekwirującym z podpisem ręki swej i wyciśnieniem pieczęci wydawać*, LVIA, f. SA, b. 178, l. 30-v.

⁷⁷³ Ten pat, b. 1152, l. 6.

⁷⁷⁴ J. Bžezinskis už teismui parodytą nepagarbą ir raštininko šalinimą iš teismo sudėties buvo nubastas keturių savaičių kalėjimu „tinkamoje vietoje“ (regentai prašė 1726 m. įstatyme už nederamą elgesį posėdžių salėje numatytos dvylikos savaičių kalėjimo arba kitokios bausmės teismo nuožiūra), LVIA, f. SA, b. 724, l. 116-117. Birželio 16 d., remdamasis sau išduota raštininko ir regentų „kvitancija“, šį sprendimą J. Bžezinskis iš einamųjų reikalų protokolų knygos išbraukė, ten pat, l. 117.

Kaip jau minėta, TLS neribojo raštininko in subsidium prac swoich samdomų pagalbininkų skaičiaus⁷⁷⁵. Vėliau buvo nustatomas maksimalus regentų skaičius, kuris svyravo nuo dviejų iki trijų⁷⁷⁶. 1764 m. karūnacinis Varšuvos seimas Tribunolo raštininkui leido turėti daugiausiai tris regentus, tačiau faktiškai XVIII a. II pusėje jų buvo daugiau: paprastai trys regentai buvo atsakingi už sprendimų (*regent dekretowy*), po vieną už aktų (*regent aktowy*)⁷⁷⁷, registrų (*regent rejestrowy*) ir einamųjų reikalų protokolų (*regent potoczny*) knygas. Minėtas apribojimas buvo apeinamas prisaikdinant tik sprendimų knygų vedimui vadovavusius regentus. Šis paskirstymas atspindėjo funkcijų pasidalijimą. Aktų regentas priimdavo į aktų knygas įrašyti patvirtinimo teisme reikalaujančius ir nereikalaujančius dokumentus, rengė ir išduodavo joje esančių dokumentų išrašus bei kopijas, parengdavo jų sąrašą *dla latwiejszego sposobu wynaydzienia dokumentów w onym spisany*⁷⁷⁸. Registrų regentas parengdavo registrų knygas, leisdavo įrašyti ieškinius, taip pat rengė ir aktavimui teikė ieškinių sąrašus⁷⁷⁹. Einamųjų reikalų protokolų regentas specialioje knygoje fiksavo teisme atliekamus veiksmus ir darbo eigą, bylininkų pateikiamus skundus. Kaip rodo pavadinimas, sprendimų regentai užsiėmė sprendimų rengimu ir jų kopijų išdavimu. Pastarieji dokumentuose įgaliojaujami užimti regento pareigas įvardinami kaip raštininko pavaduotojai⁷⁸⁰, jų aukštesnę poziciją kitų regentų atžvilgiu turėjo liudyti ir prisaikdinimo faktas. Sprendimų regentai paprastai buvo susiję su kitomis kanceliarijomis, kuriose užėmė analogiškas regento pareigas; jas keletą kartų taip pat užėmė esami arba buvę advokatai – J. Stravinskis (1786 m.), J. Lipnickis (1786 m., tiesa, juo išbuvo tik kelias dienas), I. Grabovskis (1787 ir 1789 m.), P. Tšaskovskis (1788 m.), K. Sviackis (1788 m.), L. Ožechovskis (1790 m.). Tuo tarpu aktų, registrų ir protokolų regentais dažniausiai tapdavo Tribunolo agentai ir aplikantai⁷⁸¹. Tačiau šie akivaizdūs statuso skirtumai ne visuomet atsispindėjo praktinėje veikloje, ką patvirtina 1783 m. rugsėjo 30 d. Tribunolo prisiekusiųjų regentų padarytas pareiškimas⁷⁸². Pastarieji teigė, jog pagal susiklosčiusią praktiką jie nedisponuoja aktų, registrų ir protokolų knygomis, neprisiekusieji regentai jiems pateikdavo pasirašyti išrašus iš jų dispozicijoje buvusių knygų. Jie gavę žinių, kad registrų knygas (jose būdavo įrašomi teismo sprendimai, tačiau paprastai tik priimti už akių ir tarpiniai) valdantis regentas be prisiekusiųjų regentų žinios išduodavo iš jų išrašus (*excerpt*), kuriuo pasiėmę bylininkai

⁷⁷⁵ TLS, IV sk., 4 str. (*podpiska, abo dwuch, abo ile mu potrzeba będzie*).

⁷⁷⁶ VL, t. 4, p. 54; t. 6, p. 241-242.

⁷⁷⁷ Aktų regentas XVIII a. II pusėje dažnai vadintas kanceliarijos vietininko (*namiestnik*) terminu – tokią praktiką taikyta tiek Tribunole, tiek žemesniuose teismuose, plg. LVIA, f. SA, b. 149, l. 1; b. 158, l. 336; b. 244, l. 42v; b. 517, l. 2v; b. 677, l. 47v; b. 692, l. 88v; b. 689, l. 23.

⁷⁷⁸ LVIA, f. SA, b. 146, l. 1

⁷⁷⁹ Ten pat, b. 673, l. 27v-28 (nurodymas registrų regentui dėl ieškinių sąrašo parengimo).

⁷⁸⁰ 1787 m. lapkričio 19 d. raštininkas išdavė dokumentą Jonui Liškevičiui, įgaliojantį jį atlikti „pavaduotojo (*substitut*) arba kitaip sprendimų regento pareigas“, ten pat, b. 177, l. 411-v.

⁷⁸¹ Pastarieji ir to meto Tribunolo pareigūnų sąrašuose dažniau buvo pateikiami šalia advokatų ir agentų nei šalia regentų, plg. *Wiadomosc stancyi jj. Ww. Deputatow na Trybunał Główny W. X. L. kadeneyi grodzieńskiej Roku 1790 obranych*.

⁷⁸² LVIA, f. SA, b. 704, l. 59-v.

„pakišdavo“ užantspauduoti ir teisėjams pasirašyti. Tačiau patį pareiškimą regentai padarė ne tiek prieštaraudami prieš tokią praktiką, kiek siekdami apsaugoti nuo išduotuose dokumentuose galinčių būti netikslumų ir neatitikimų⁷⁸³.

Minėtas 1764 m. įstatymas palietė ne tik žemės teismų raštininkų, bet ir regentų interesus. 1765 m. gegužės 13 d. darbą pradėjęs reformuotas Tribunolas jau sekančią dieną gavo prašymą paaiškinti, ar žemės teismų regentai gali dirbti šiame teisme, mat įstatymas jų klausimu nepasisakė⁷⁸⁴. Teisėjai nusprendė, jog šie, darbuodamiesi tuo pat metu dviejuose teismuose, nesugebės tinkamai atlikti savo pareigų, be to, jų skaičius ir taip esąs sumažintas, todėl Vilniaus ir Minsko žemės teismų raštininkams dirbti Tribunole uždraudė⁷⁸⁵. Šis sprendimas, kaip paprastai tokiais atvejais būdavo, turėjo konkretų pritaikymą ir galiojo tik laikinai, kadangi vėliau vietos žemės teismo regentams kelias į Tribunolo kanceliariją nebuvo užkirstas⁷⁸⁶. Sudarytas regentų, dirbusių Tribunole XVIII a. II pusėje, sąrašas leidžia nesunkiai pastebėti grupę asmenų, daug kartų užimdavusių regento pareigas: septynių asmenų darbo stažas siekė nuo aštuonių iki šešiolikos kadencijų⁷⁸⁷. Dažnu atveju regento pareigas jie ėjo kelerius metus, paeiliui darbuodamiesi tiek lietuviškojoje, tiek rusėniškojoje kadencijose⁷⁸⁸. Štai, I. Middletonas dirbo kiekvienoje Tribunolo kadencijoje nuo 1777 iki 1783 m., Antanas Šimanskis – nuo 1788 m. iki pat paskutinio Tribunolo posėdžio 1792 m. birželį, V. Kimbaras 1766-1770 m. laikotarpiu iš devynių kadencijų praleido tik vieną, P. Kolupaila 1775-1782 m. laikotarpiu iš penkiolikos kadencijų praleido tik dvi, o J. A. Haraburda 1786-1791 m. laikotarpiu praleido taip pat tik vieną kadenciją. Tai reiškia, jog beveik visada regentų grandyje būdavo patyręs pareigūnas, užtikrindavęs atitinkamą kanceliarijos funkcionavimo lygį ir tinkamą teismo aptarnavimo kokybę. Tokiu būdu buvo sumažinama žala, patiriama dėl kasmetinių kanceliarijos sudėties pokyčių.

XVIII a. dešimto dešimtmečio pradžios Tribunolo reformos turėjo įvesti tam tikrų pakeitimų. 1792 m. įstatymas numatė, kad Pirmuosius ir Antruosius Rūmus aptarnaus po tris slaptu teisėjų balsavimu renkamus regentus (rinkimai turėjo vykti kiekvienais metais), kurie turėjo būti sėslūs bajorai, „išmanantys teisę“⁷⁸⁹. Tais metais iš tikrųjų buvo

⁷⁸³ Pirmos instancijos teisme kanceliarijos darbuotojų hierarchija buvo kiek aiškesnė: raštininkas samdydavo (sprendimų) regentą, kurio pavaduotoju buvo laikomas už aktų knygas atsakingas pareigūnas, Pvz., 1778 m. liepos 25 d. Gardino žemės ir pilies teismo vietininkas Antanas Lenkevičius skundė Povilo Kačanovskio veiksmus kanceliarijoje *w nieprzytomności regenta na namowie zostającego, a miejsce jego zastępujący qua namiestnik tejże kancelaryi*, ten pat, b. 689, l. 23.

⁷⁸⁴ Ten pat, b. 662, l. 2.

⁷⁸⁵ Ten pat buvo įsakyta naujesiems regentams be raštininko žinios niekur neišvykti, kad šalys galėtų be kliūčių naudotis jų paslaugomis.

⁷⁸⁶ Jau 1768 m. Tribunolo regentu tapo Minsko žemės teismo regentas Tadas Dišlevičius, o vėliau jais būvo Vilniaus žemės teismo regentai Vladislovas Kimbaras, Kristupas Kozelas, Ksaveras Juraha, Naugarduko žemės teismo regentai Morkus Tuhanovskis ir Vincentas Raikevičius bei Gardino žemės teismo regentas Zigmantas Glušinskis, žr. priedą.

⁷⁸⁷ Dažniausiai įdarbinami regentai buvo A. Šimanskis (8 kartus), V. Kimbaras (9), K. Kozelas (10), I. Middletonas (12), P. Kolupaila (13), P. Vitkevičius ir J. A. Haraburda (po 16), žr. priedą. nr. 3.

⁷⁸⁸ Iš turimų duomenų galima pastebėti, jog tik Vilniuje dirbo Ksaveras Juraha (1782, 1784 ir 1791 m.), o tik rusėniškojoje kadencijoje – Antanas Kublickis Piotuchas (1767, 1768, 1770, 1771 ir 1773 m.).

⁷⁸⁹ VL, t. 9, p. 391, 393-394.

išrinkti nauji žmonės, mat Tribunolo regentais prieš tai buvo tik du iš jų (K. Valadka ir A. Šimanskis). Kiek didesnę reformą numatė 1793 m. įstatymas. Tuomet teismo numatyta rinkti tik vieną valstybės išlaikomą regentą, duotame saraše teisėjams pabraukiant vieno iš kandidatų pavardę (dar vieną savo lėšomis leista samdytis pačiam raštininkui). Pastarasis turėjo atitikti visus raštininkui (taigi ir teisėjams) keliamus reikalavimus⁷⁹⁰. Tais pačiais metais pirmą kartą numatyta regento archyvaro pareigybė. Pastarasis turėjo ne tik pakeisti buvusius (priesaikos neduodančius) regentus (taigi įrašyti dokumentus į aktų knygas ir išduoti iš jų išrašus, atsakyti už registrų ir einamųjų reikalų protokolų knygas), bet ir pasirūpinti senesnių knygų apsauga ir suregistravimu, vadovauti savo pasirinktiems darbuotojams, vesti išduodamų dokumentų ir pajamų apskaitą⁷⁹¹.

Be raštininkų ir regentų, svarbų vaidmenį kanceliarijos veikloje atliko žemesnio rango tarnautojai, istoriografijoje dar vadinami palestrantais⁷⁹²: dokumentų perrašinėtojai (*terminator, skrybent*), asmenys, atsakingi už parengtų kopijų sutikrinimą su originalais (*korrygator, podpisek „od corrigaty“, lektant*) ir kiti⁷⁹³. XVIII a. išaugus kanceliarijos darbo apimčiai be jų pagalbos nebuvo galima apsieiti, tačiau daugeliu atveju jie išliko anonimiški⁷⁹⁴.

Kanceliarijos veiklos apibūdinimas. Kanceliarijos veiklos esmė buvo pateikiamų dokumentų įrašymas į knygas ir jų kopijų išdavimas bei teismo „produkcijos“ rengimas. Tribunolas ir kiti LDK teismai iš dalies atliko funkcijas, šiandien priskiriamas notariato institucijai. TLS reikalavo, kad vykdant su nekilnojamuoju turtu susijusias operacijas – jį užrašant, įkeičiant, įrašant jame skolą arba krautį, toks veiksmas būtų asmeniškai⁷⁹⁵ patvirtintas žemės teismo (pagal nekilnojamojo turto vietą) teisėjų akivaizdoje, valdovo ar Tribunolo teisme, o pats dokumentas įrašytas į vad. amžinųjų aktų knygas (vad. *suscepta*)⁷⁹⁶. Tiesa, šiuo atveju teismas nebūtinai reiškė patį pastatą, mat dėl amžiaus, ligos ar kitų priežasčių atvykti neturintis galimybės asmuo galėjo prašyti jį aplankyti namuose⁷⁹⁷. Nuo XVI a. pab. į aktų knygas vis dažniau buvo įrašomi ir kitokie, patvirtinti

⁷⁹⁰ VL, t. 10, p. 280.

⁷⁹¹ Specialia priesaika jis turėjo išpareigoti uoliai saugoti Tribunolo knygas, išduoti tiksliai dokumentų kopijas ir rinkti „teisingus“ mokesčius, VL, t. 10, p. 281, 284.

⁷⁹² J. Łosowski, min. veik., p. 137.

⁷⁹³ VL, t. 3, p. 416; t. 6, p. 242, 243; AGAD, AR, dz. II, b. 63, l. 70-v; *Porządek*, 1710.

⁷⁹⁴ Kartais galima sutikti vieną kitą pavardę, štai 1767 m. gudiškos kadencijos sprendimų knygose minimas sutikrintojas (*lektant*) Zenkavičius, LVIA, f. SA, b. 142, l. 417v, 442v, 645v.

⁷⁹⁵ Tokiu būdu teismas įsitikindavo, kad pateikėjas yra teisiškai veiksnus. Kuomet 1769 m. birželio 16 d. Minsko sargybininkas Kazimieras Šablovinskis norėjo pateikti įrašyti į aktų knygas tris dokumentus, kuriais išsižadėjo savo sūnų ir dovanėjo Gerdutiškių valdą žmonai, Tribunolas patenkino sūnų prašymą ir apklausė pateikėją. Teismas pripažino K. Šablovinskį *na ciele y na umyśle chorym* ir dokumentų įrašyti neleido, ten pat, b. 669, l. 9-v

⁷⁹⁶ И. И. Лаппо, *Листы-записки в литовском праве XVI столетия*, Tartu-Юрьевъ, 1935, p. 2. TLS, VII sk., 1 str.

⁷⁹⁷ Tokiais atvejais Tribunolas iš savo tarpo paprastai deleguodavo du teisėjus, kurie vietoje patvirtindavo išdavėjo valią. Pvz., 1775 m. vasario mėnesį Vilniaus kapitulos prelatas kantorius Antanas Zavadzakis, *ob ratione obložnej choroby* pats negalėdamas atvykti į teismą paprašė, kad jį aplankytų Tribunolo teisėjai. Į mūrnamį Pilies gatvėje Vilniuje atvykę Petras Hubarevičius ir Jurgis Rostockis priėmė tų metų vasario 4 d. A. Zavadzkiego sudarytą užrašymą (pinigų sumą, užrašytą Klobino palivarke Vilkmėrgės pav.) savo sūnėnams Slanimo išdininkaičiams, LVIA, f. SA, b. 2388, l. 34-35.

nimo teisme nereikalavę dokumentai (vad. *oblata*). Taip siekta apsisaugoti nuo galimo originalo dingimo⁷⁹⁸, informuoti apie jo turinį visuomenę, taip pat jam, kaip įrodymui, suteikti svaresnę vertę eventualaus teismo ginčo atveju⁷⁹⁹. Pateikiamas įrašyti dokumentas paprastai buvo nurašomas dviem egzemplioriais, vienas išduodamas šaliai kaip institucijos patvirtintas išrašas (vad. *extrakt*), o antras įtraukiamas į aktų knygą. Dokumento originalas ir išrašas priklausė pateikėjui, tuo tarpu visi kiti turėjo galimybę gauti tik įrašyto dokumento kopiją (*vidimus*)⁸⁰⁰. Bajorijai visą laiką buvo aktualu ne tik fiziškai užtikrinti įrašomų dokumentų išlikimą, bet ir apsisaugoti nuo šalių ir kanceliarijos darbuotojų piktnaudžiavimų, kuomet teismo nepripažintas dokumentas paslapčia patekdavo į aktų knygas (vad. dokumento „įmetimas“). Todėl paprastai įrašymo į aktų knygas faktas buvo pažymimas pačiame originale, o išrašė nurodoma, iš kur jis paimtas. Duomenys (prie standartinės frazės „wypis wydan“ užrašant išdavimo datą ir dokumento užsakovą) apie išduotą kopiją turėjo būti fiksuojami ir pačioje aktų knygoje. 1726 m. tam, kad užrašymai būtų tvarkingesni ir patikimesni, buvo nurodyta, kad tiek originalus, tiek išrašus asmeniškai pasirašinėtų Tribunolo maršalka, raštininkas ir regentas⁸⁰¹. Atskiros protokolų knygos, kuriose būtų registruojami į aktų knygas įrašomi dokumentai, Tribunolo praktikoje pradėtos vesti tik nuo XVIII a. pradžios. Tiesa, tokiose protokolų knygoje patys pateikėjai pasirašinėti pradėjo dar vėliau – tik XVIII a. II pusėje, laikantis Lenkijos pavyzdžiu įvesto 1764 m. įstatymo reikalavimo⁸⁰². Analizuojamu laikotarpiu aktų ir einamųjų reikalų regentai sulaukdavo kaltinimų pateiktų dokumentų neįrašę arba neišdavę jų kopijų⁸⁰³, tačiau apskritai paėmus jų veikla buvo mažiau sudėtinga nei spren-

⁷⁹⁸ Kartais buvo įrašomi jau smarkiai defektuoti dokumentai, pvz. 1787 m. gruodžio 29 d. pateikti Upytės pilininko Mykolo Daukšos lapeliai (*karteczki*), *dla dawności przez szczurów popsutą y pogryzioną*, o kanceliarijai jau nepavyko atkurti viso buvusio teksto, ten pat, b. 177, l. 548-49v.

⁷⁹⁹ Teismo išduotas išrašas buvo vertingesnis už neaktuotą dokumentą tuo požiūriu, jog už teismo antspaudu padirbinimą grėsė griežtesnė, kvalifikuota mirties bausmė, И. И. Ляппо, *min. veik.*, p. 100-102.

⁸⁰⁰ Plg. *Replika w obronie y w zastępstwie czczy oraz widymusu w 1766 wydanego dobroci od w. jmci pana Stanisława Grabskiego regenta ziemskiego y grodzkiego powiatu grodzieńskiego naprzeciw ww. jchmość państwu Bazylemu y Konstancyi z Brzostowskich Kochowskim pułkownikom woysk rossyiskich małżonkom oraz wszystkim do sprawy wchodzącym* (spaud.). 1775 m. gruodžio 5 d. Bienkunsčiai skundėsi, kad Nagurskių demonstruotas skolarashtis 4 tūkst. auks. yra sufabrikuotas: jis nebuvo įrašytas į teismo knygas, nes išduotas ne *extrakt*, bet *vidimus*, kuriame *iako jest zwyczajem w aktykacji być powinnyh expressyi, co na zatyłku zapisane nie masz*, LVIA, f. SA, b. 682, l. 6v-7.

⁸⁰¹ VL, t. 6, p. 242.

⁸⁰² VL, t. 7, p. 180 (*wpisując tranzakcyę do księgi introligowaney, z podpisem rąk zeznawiających, przyznania podług prawa y zwyczaiu Koronnego przyjmować maią*).

⁸⁰³ Plg. 1783 m. birželio 6 d. Vilkmergės kamarininko Juozapo Svaradzkiego skundą prieš buvusį aktų regentą Maksimilijoną Jazdovskį, kuris tų metų kovo 26 d. priėmė įrašyti du dokumentus, tačiau originalų maršalkai pasirašyti nepateikė, jų neįtraukė į teismo knygas bei pametė Vilniaus žemės teismo kanceliarijoje (LVIA, f. SA, b. 704, l. 12v); 1774 m. rugsėjo 17 d. Ovručo stalininko Juozapo Putvinskio kaltinimą Tribunolo kanceliarijos vietininkui Kazimierui Valadkai negražinus pateiktų įrašyti dokumentų (ten pat, b. 677, l. 47v); 1778 m. balandžio 10 d. Vilniaus miesto tarėjo Vasilijaus Sokolovskio skundą, kad 1777 m. einamųjų reikalų protokole nerado prieš Teodorą Belevičių nukreipto pareiškimo, kurį jis buvo pateikęs įrašyti (ten pat, b. 688, l. 68v-69).

dimų rengimas. Kanceliarija taip pat sulaukdavo nurodymų, kuriuos dokumentus, kaip prieštaraujančius įstatymui, iš teismo knygų pašalinti⁸⁰⁴, o taip pat sprendavo tarp šalių kylančius ginčus dėl to, ar konkretus dokumentas gali būti įrašytas į teismo knygas⁸⁰⁵. Be dokumentų įrašymo ir išdavimo, kanceliarija atliko ir daugiau svarbių funkcijų. Į kanceliariją turėjo būti padedami dokumentai šalims pareikalavus visų dokumentų kopijų arba dokumentų originalų pateikimo⁸⁰⁶ ir teismui išeinant į pasitarimą⁸⁰⁷. Kanceliarija kartais atliko tarpininko vaidmenį, kuomet joje būdavo padedamos ir atsiimamos pinigų sumos, mokamos už infamijos ir banicijos bausmės galiojimo sustabdymą⁸⁰⁸.

Daugiausiai LDK bajorų skundų buvo susiję su Tribunolo sprendimų rengimu ir išdavimu. 1764 m. konstitucija minėjo, jog daug Tribunolo darbo laiko atimdavo sprendimo rengimas pasitarimų metu, todėl regentams buvo įsakyta užrašyti tik patį sprendimą⁸⁰⁹. Pastarąjį pakvietus bylininkus į posėdžių salę perskaitydavo raštininkas, o jo

⁸⁰⁴ Plg. 1781 m. kovo 30 d. Tribunolo nurodymą eliminuoti pareiškimą, kuriame pasisakoma prieš Tribunolo sprendimą (ten pat, b. 697, l. 64v), ir 1783 m. gegužės 19 d. nurodymą kanceliarijai išbraukti kunigo Gradovskio „manifestą“ prieš Bonifacą Pilipavičių, kaip įžeidžiantį pastarojo garbę (ten pat, b. 704, l. 8).

⁸⁰⁵ Kuomet 1788 m. rugpjūčio 13 d. Karolis Kruželevskis norėjo pateikti įrašyti į teismo knygas pareiškimą, Tribunolas, atsižvelgęs į Vilniaus vaivados K. S. Radvilos prieštaravimą (dokumentas esą buvo nepasirašytas ir *w ubocznych egzageracyjach*, jame buvo kalbama prieš tų metų liepos 31 d. Tribunolo paskelbtą sprendimą), jo, kaip *w naturze pism dotkliwych*, įrašyti neleido, ten pat, b. 719, l. 41v.

⁸⁰⁶ 1708 (9 str.) ir 1710 m. (8 str.) Tribunolo ordinacijose nurodyta, jog šaliai paprašius šaukimo ar visų dokumentų kopijų jas turės parengti kanceliarijos darbuotojai – regentai, arba jų prižiūrimi perrašinėtojai, atsisakant praktikos, kad jas rengtų agentai. Taip norėta apsisaugoti nuo sąmoningo ar netyčinio dokumentų turinio iškraipymo ir klaidų. Pagal Tribunolo ordinacijos nuostatas šalis turėjo gauti kanceliarijos ir vaznio išrašą apie išduotas ar priimtas kopijas (plg. *Porządek*, 1713, 4 str.). Vėliau iš šios grandies buvo pašalintas vaznio asmuo, atskirai tai pabrėžiant, o tokius patvirtinimus turėjo išduoti regentas, šalims pasirašius minėtajame registre (*Porządek*, 1718, 10 str.; *Porządek*, 1719, 7 str.; *Porządek*, 1723, 8 str.; *Porządek*, 1724, 10 str.). Tokia tvarka vėliau įtvirtinta atskiru įstatymu, VL, t. 6, p. 238.

⁸⁰⁷ Neretai bylininkai skundėsi, kad kanceliarijai prieš sprendimo priėmimą perduoti dokumentai jiems nebuvo grąžinti, dingo. Kai 1772 m. vasario 13 d. po advokatų kalbų byloje dėl Kunegundos Krukovskos skolų kanceliarijai „pagal paprotį“ buvo perduoti visi kreditorių dokumentai, dingo 1758 m. gegužės 3 d. Aleksandro Krukovskio dviejų tūkstančių auk. skolaras, duotas Jokūbui ir Kotrynai Sickams (Syckowie), LVIA, f. SA, b. 674, l. 9v-10 (1772 m. vasario 25 d. Vincento Sickos manifestas). Taip pat plg. 1779 m. Tribunolo kanceliarijos vietininko pranešimą apie tai, jog dingo Marcinkevičiaus pateiktas įrašyti 1729 m. Tribunolo sprendimas, kurį nespėta aktuoti, kadangi tą pačią dieną teismas jį pasiėmė sprendimui byloje priimti, ten pat, b. 692, l. 88v. 1781 m. lietuviškojoje kadencijoje dingo teismui pasitarimui atiduoti Kašicovos (ten pat, b. 703, l. 12v), 1782 m. rusėniškojoje kadencijoje – Jasinskių (703, l. 27), o tų metų lietuviškojoje – Žemaitijos seniūnienės Chodkevičienės dokumentai (ten pat, b. 703, l. 8v-9). 1787 m. rugsėjo 29 d. Ignas Sviackis padarė pareiškimą, kad atidavė kanceliarijai *przy oddaniu do namowy* dokumentus byloje tarp Pšezdziekių ir Marcinkevičiaus, o priėmus sprendimą „dėl regentams žinomų priežasčių“ jų negali atgauti, ten pat, b. 716, l. 67.

⁸⁰⁸ 1784 m. sausio 23 d. įgaliojimo P. Mučinskio patvirtinimas, kad atsiėmė Mykolo Montvilo kanceliarijoje padėtus Daunoravičiui ir Savickiui skirtus šimtą auksinų, LVIA, f. SA, b. 706, l. 31.

⁸⁰⁹ VL, t. 7, p. 178 (*samę tylko decyzyą, przez którą co się komu, y na iakim fundamencie przysądzi, lub kogo od czego odsądzi*).

išrašas (*same wyroki alias decyzye*) šalims reikalaujant turėjo būti išduotas trijų dienų bėgyje. Išduodamo teismo sprendimo struktūra būdavo gana paprasta: paeiliui viename dokumente talpinti bylininkų skundai, pradinėje teismo stadijoje teismui pateikti prašymai ir teismo priimtas sprendimas (pabaigoje dar galėjo būti įrašyti faktai apie susitaikymą, nurodytų sąlygų, pvz., priesaikos atlikimą ar persiuntimą atlikti į kitą teismą, trečiųjų asmenų teises). Tačiau dėl jo rengimo kildavo įvairių problemų. Reikalauta, kad skundai į sprendimą būtų nurašomi ne iš šaliai įteiktos kopijos, bet originalių šaukimų. Neretai sprendimu nepatenkinta šalis delse arba vengė šaukimo originalus perduoti kanceliarijai, tokiu būdu apsunkindama sprendimo išdavimą. Tokiais atvejais pranešus teismui šis turėdavo nurodyti per nustatytą (paprastai trijų dienų arba savaitės) laikotarpį šaukimo originalus (*żałoby autentyczne*) įteikti kanceliarijai, o nepaklusus reikalavimui – išduoti sprendimą nurašant šaukimo kopijoje esantį tekstą⁸¹⁰. 1616 m. įstatymas įpareigojo sprendimą išduoti per savaitę, o 1726 m. raštininkui nurodyta po akivaizdinio sprendimo, šalims reikalaujant, *bez inserowania żalob y kontrowersyi dekretalow*, išduoti vien sprendimų išrašus, kokie bus įrašyti sprendimų protokolų knygos per tris dienas⁸¹¹. Beje, kovojant su piktnaudžiavimais, pastarojoje konstitucijoje pirmą kartą nustatyti reikalavimai sprendimų kopijoms: kiekviename puslapyje (tai negaliojo pirmajam ir paskutiniajam) turėtų būti trisdešimt eilučių, paraštes (*marginesy alias brzegi*) ne platesni kaip du pirštai⁸¹². Tačiau jų ne visuomet laikytasi, 1764 m. buvo konstatuota, jog *przez obszerne pisanie y rozciągnięcie słow* šalys turėjo mokėti didesnius mokesčius, todėl įsakyta rašyti „nie rozciągając słow y liter“⁸¹³. Todėl bylininkams leista sprendimus rašyti patiems (*terminaty oczywistych dekretow, samym stromom terminować, y przepisywać wolno będąc*), tiesa, juos vėliau patikrinant regentams⁸¹⁴.

⁸¹⁰ Žr. LVIA, f. SA, b. 662, l. 28v; b. 670, l. 29v-30; b. 673, l. 7v-8, 9v, 15, 16v. 1772 m. vasario 17 d. leista rengti sprendimą byloje tarp Bernovičių ir Chaleckių remiantis šaukimo kopijomis, nes kai kurie originalai dingo, ten pat, b. 674, l. 7.

⁸¹¹ VL, t. 3, p. 149-150. Tiesa nagrinėjamu laikotarpiu skundų dėl regentų neišduotų sprendimų beveik nėra, žr. vieną tokių retų atvejų: 1770 m. liepos 13 d. Tribunolo teisėjo Kaciucevičiaus skundas prieš buvusį regentą Juozapą Petrusevičių dėl sprendimo neišdavimo ir originalaus šaukimo negražinimo, ten pat, b. 672, l. 18v.

⁸¹² VL, t. 6, p. 243. Vieną kitą reikalavimą retsykais nustatydavo ir pats Tribunolas, pvz. 1699 m. ordinaucijoje (7 str.) įsakyta skundus perrašyti į sprendimus nieko nei atimant, nei pridedant, vengiant lotyniškų terminų, kurie lotynų kalbos nežinančioms šalims kelia sunkumų, bet rašant juos švaria lenkų kalba (*strzegąc się w dekretach terminów łacińskich ... ale szczerą polszczyzną one pisząc*). Tokie nurodymai dažniausiai likdavo galioti tik konkrečioje kadencijoje.

⁸¹³ VL, t. 7, p. 178. Beje, 1756 m. apkaltos Vilniaus žemės teismo raštininkui Andriui Abramavičiui metu piktnaudžiavimu buvo apkaltinti ir jo pasamdyti regentai Ignotas ir Kazimieras Bogušai, kurie, siekdami didesnių pajamų, dokumentų kopijas rengė nusižengdami reikalavimams (vietoj įstatyme numatytų 30 eilučių puslapyje prirašydavo tik 20, rašydami dideles raides jų vienoje eilutėje sutalpindavo ne daugiau dešimties). Tiesa, analizuojamu laikotarpiu tokio pobūdžio kaltinimų nepasitaikė.

⁸¹⁴ VL, t. 6, p. 243. Analogiška nuostata 1764 m. įstatyme: *...z żalobami, kontrowersyami, wycięcia dekretów, tedy takowe łączenie aktoratów, kombinacye żalob, ułożenia kontrowersyi, w stancyach pisac maiq, y samym stromom pozwalamy*, VL, t. 7, p. 178.

Siekiant gauti kuo daugiau pajamų, šalys išsiimti dokumentų kopijas dažnai buvo tiesiog verčiamos. Tiesa, ši praktika buvo nevienareikšmė. Štai, remiantis 1648 m. ordinacija, bylininkai neturėjo būti verčiami išsimti sprendimų kopijas, taigi ir mokėti už jas⁸¹⁵. 1699 m. ordinacija kanceliarijai nurodė išduoti šalims dekretalus (protokolines sprendimų santraukas) tuomet, kai jos to pareikalaus, tačiau šiam veiksmui pastarosios neturėjo būti verčiamos. Tuo tarpu 1781 m. birželio 18 d. Tribunolo kanceliarijai pasiskundus, kad asmenys nenori išsiimti pateikiamų įrašyti dokumentų išrašų ir tokiu būdu apsunkena jos darbą, teismas įspėjo, kad įteikę dokumentus, pasiimtų per keturias dienas jų išrašus *sub poenis*⁸¹⁶. Beje, Tribunolo nuostatos (13 str.) leido raštininkui išduoti šio teismo sprendimus teisėjams leidus, tačiau faktiškai buvo atvirkščiai – sprendimai būdavo neišduodami tik teismui konkrečiais atvejais tai daryti uždraudus.

Iki pat 1792 m. Tribunolo kanceliarija buvo išlaikoma iš teismo surinktų pajamų, tačiau apie konkrečias pinigų sumas duomenų neturime. Sunku netgi nustatyti, ar Tribunolo raštininkas gaudavo pajamas iš kanceliarijos veiklos, ar jam priklausė įprasta teisėjo alga (nekalbame apie neteisėto pasipelnymo atvejus). Apie regentų ir žemesnio rango kanceliarijos darbuotojų pajamas išliko tik epizodiški duomenys, nes įstatymai paprastai apibrėžė tik raštininkui skiriamus teismo mokesčius⁸¹⁷. Paprastai nuo kiekvieno parengto sprendimo tam tikra pinigų suma turėjo tekti regentams. Čia galiojo principas, kad nesumokėjęs už paslaugas ir mokesčius asmuo likdavo skolingas ne Tribunolo kanceliarijai apskritai, bet konkrečioms toje kadencijoje dirbusiems regentams⁸¹⁸. Pvz., 1789 m. balandžio 11 d. Tribunolas pranešė, jog LDK iždininkienės Bžostovskienės byloje su kreditoriais priimtas sprendimas baigiantis teismo kadencijai negalės būti laiku išduotas šalims. Tokiais atvejais knygos būdavo padedamos vietos žemės teismo kanceliarijoje, kuri įgydavo teisę išduoti išrašus. Tačiau kadangi šio sprendimo parengimas pareikalavo daug jėgų, todėl be prisiekusiųjų regentų (Haraburdos, Sviackio ir Šimanskio) žinios nurodyta niekam neišduoti viso sprendimo ar atskirų jo dalių išrašų⁸¹⁹. Galimybėmis gauti pajamas išduodant šalims išrašus naudojosi ir neprisiekusieji regentai⁸²⁰. Atrodo,

⁸¹⁵ 1648 m., Tribunolo ordinacija, 11 str.

⁸¹⁶ LVIA, f. SA, b. 698, l. 15v.

⁸¹⁷ Žr. TLS, IV sk., 16 str. 1648 m. Tribunolo ordinacijoje (11 str.) buvo įsakyta, kad paraštininkiai *od corrigaty* imtų ne daugiau kaip 20 grašių nuo viso dokumento (sprendimo), 1710 m. ordinacija (7 str.) minėjo 7,5 grašių mokesčių regentui už banicijos arba infamijos bausmių paskelbimą. 1726 m. konstitucijoje Tribunole nuo perrašyto dokumento lapo nurodyta raštininkui mokėti vieną timpą, regentui – pusę timpos, o perrašinėtojiui – penkiolika grašių, o žemesniame teisme nuo įrašomo arba išduodamo dokumento lapo – raštininkui auksinas, o regentui pusė auksino, VL, t. 6, p. 243.

⁸¹⁸ Pvz., baigiantis lietuviškajai 1787 m. kadencijai sukolektorius du kartus reikalavo, kad agentas Tadas Šostakas sumokėtų savo atstovaujamų asmenų mokesčius (iš viso 160 kapų grašių), LVIA, f. SA, b. 718, l. 104v, 106v. Galiausiai jam juos nurodyta apmokėti sekančioje kadencijoje (1788 m. gegužės 8 d.) Gardine, įteikiant juos į buvusio regento J. A. Haraburdos rankas. Tą dieną buvęs regentas skundėsi dėl Tribunolo nurodymo neįvykdymo (ten pat, b. 719, 3v-4), o liepos 22 d. išgavo sprendimą už akių, leidžiantį jam iš Šostako išieškoti tris tūkstančius auksinų (ten pat, b. 178, l. 518-v).

⁸¹⁹ Ten pat, b. 721, l. 56v-57.

⁸²⁰ 1771 m. birželio 4 d. registru regentui Tribunolas nurodė, kad to mėnesio šeštą dieną baigiantis

jog istoriškai susiklostė tradicija regentams dovanoti teismo pajamas, gautas paskutinę darbo savaitę⁸²¹. XVIII a. pabaigos įstatymuose užfiksuoti konkretūs raštininko ir regentų atlyginimai, kuriuos šie turėjo atskaičiuoti iš surinktų pajamų. Pagal 1792 m. reformos nutarimus regentų alga turėjo siekti keturis tūkstančius auks.⁸²² Kiek didesnės sumos numatytos 1793 m. įstatyme: raštininko metinė alga aštuoni tūkst. auks., sprendimų regento ir archyvaro – po penkis tūkstančius⁸²³.

Nors iš esmės kanceliarija susitvarkė su savo užduotimis, tačiau nuolatinio personalo nebuvimas ir aiškios hierarchijos stoka lėmė blogo funkcionavimo pavyzdžius. Žinome, jog ieškinių įrašymo į registrų knygas procesas buvo menkai kontroliuojamas – juos galėjo įrašyti ne tik patys agentai, bet ir patys bylininkai ar jų įgaliotiniai. Nekokybišką darbą liudija ieškinių išbraukimas pažymėjus, jog tai daroma, nes nebuvo sumokėtą teismo mokesčių, ieškinys įrašytas du ar net tris kartus, arba įrašė trūko esminių duomenų. Be to, kartais ieškinius išbraukdavo ir patys bylininkai. Taip pat pasitaikė sprendimų suklastojimo atvejų. 1769 m. sausio 25 d. registrų regentas kreipėsi į teismą pranešdamas, kad prie praėjusiais metais į pasipriešinimo registrų įrašyto Kurčų ieškinio paslapčia prirašytas Oršos pakamaraitis Ratomskis. Tribunolas nurodė jo vardą iš ieškinio išbraukti, įpareigojo ieškoti kaltininko ir tokių veiksmų ateityje nedaryti⁸²⁴. 1772 m. vasario 15 d. buvo skundžiamas buvęs Tribunolo regentas Juozas Petrusevičius, kuris esą paslapčia pakeitė byloje prieš Kosakovskius 1770 m. gegužės 7 d. paskelbtą sprendimą už akių: *z opuszczeniem lukrow ad ultimam convictionem zadecydowanych*⁸²⁵. 1775 m. kovo 16 d. Tribunolo raštininkas Mykolas Bernovičius padarė pareiškimą, jog šiam išvykus buvo pataisytas taktiniame registre prie Sankovskių ieškinio buvęs teismo sprendimas⁸²⁶. Sulyginus jį su išduoti išrašu paaiškėjo, jog braukymai padaryti jau išdavus sprendimo išrašą. Kadangi nebuvo žinoma kas tai padarė, todėl raštininkui teliko pareikšti, jog *decisionem do pierwszego stanu jak byla zapisana i promulgowana przywraca i zapisuje*. Tokias situacijas turėjo išgyvendinti XVIII a. pab. reformos, numatę kanceliarijos darbo profesionalizavimą.

teismo darbui, šis padėtų savo turimas knygas ir perduotų išdininkui surinktas „pajamas“ (ten pat, b. 673, l. 27v-28); 1782 m. balandžio 13 d. einamųjų reikalų protokolo regentas skundė Michalovskį ir Korfą o *niezapłacenie dochodu za dekreta i wyjęte processa* (ten pat, b. 700, l. 91v), tuo tarpu Tomas Krasovskis teigė, jog 1789 m. rugsėjo 4 d. padėjo pinigų, kurie dingo *z kancelaryi aktowej* (ten pat, b. 722, l. 86v).

⁸²¹ 1771 m. rugsėjo 29 d. – spalio 6 d. laikotarpis apeliacinio bylų registro knygoje įvardintas kaip *tydzień regent(ów)*, LVIA, f. SA, b. 1220, l. 156-167v. 1768 m. spalio 6 d. Barbora Horainienė dėl nepagrįstai didelių teismo mokesčių apskundė „regento savaitės“ sukolektorių Mykolą Jakilickį (Tribunolas iš savo tarpo paskyrė du teisėjus – Fulgentą Kamienskį ir Igną Svencickį, kurie turėjo patikrinti kaltinimo pagrįstumą, ten pat), b. 667, l. 36-v.

⁸²² VL, t. 9, p. 391.

⁸²³ VL, t. 10, p. 282.

⁸²⁴ LVIA, f. SA, b. 670, l. 5. Panašiai 1713 m. Tribunolas įspėjo kanceliarijos darbuotojus būti atsargiems, kadangi išsprendus bylą ar paskelbus sprendimą už akių prie ieškinio būdavo prirašomi kiti asmenys (Porządek, 1713, 4 str.).

⁸²⁵ LVIA, f. SA, b. 674, l. 7.

⁸²⁶ Ten pat, b. 679, l. 20v-21.

II. 3. Palestra

II. 3. a) Advokatai

XVII-XVIII a. teismo darbas ir bylininkų interesų gynimas jau neįsivaizduojamas be naudojimosi samdomų kvalifikuotų teisės žinovų paslaugomis. Advokatų neatvykimas, vėlavimas (neretai sąmoningas) ar nepasirengimas byloms buvo svarbus neigiamai Tribunolo darbą veikęs faktorius⁸²⁷. Teisinę pagalbą ir gynybą teisme teikiančių bei su konkrečiu teismu susijusių specialistų visuma XVIII a. buvo įvardinama bendru „palestros“ terminu⁸²⁸. Visa ši problematika daug dėmesio sulaukė lenkų istoriografijoje⁸²⁹, kur buvo tiriama per advokatūros institucijos prizmę. Interpretuojant daugiausiai normatyvinių dokumentų (empiriškai buvo tirtas tik laikotarpis iki XVI a.), kurie šią sritį reglamentavo gana fragmentiškai ir padrikai, informaciją buvo sukurtas tam tikras palestros apibūdinimas, kuris kartojamas ir šiandieninėje literatūroje. Šalia advokatų būdavo išskiriama dar viena asmenų grupė – vad. dependentai (t.y. priklausantieji nuo gynėjų), kurie pagal savo teisinių žinių lygį ir statusą skirstomi į agentus ir aplikantus⁸³⁰. Vis dėlto patvirtinimo, kad egzistavo modelis, pagal kurį teisės besimokantis aplikantas tapdavo agentu⁸³¹, o vėliau advokatu, nerandame

⁸²⁷ Pasirinktinai galima paminėti kelis būdingesnius pavyzdžius. 1774 m. sausio 10 d. į Tribunolo kadiciją Minske suvažiavę teisėjai dėl neramių laikų ir „neįvykusių kelių Tribunalų“ nesulaukė atvykstant advokatų, todėl buvo priversti padaryti pertrauką iki vasario 21 d., LVIA, f. SA, b. 676, l. 1. Beje, šiuo atveju, matyt, ir vėliau trūko advokatų, nes tų metų vasario 25 d. prisiekė iš karto trys (A. V. Visockis, B. Boharevičius, S. Šimanskis), o po savaitės – dar vienas (J. Sušickis) advokatas, ten pat, b. 676, l. 1v, 2v. 1788 m. gruodžio 10 d. Tribunolo teisėjai skundėsi, jog *palestra w godzinach prawem przeznaczonych czas na wymiar sprawiedliwosci poświęcony próžno utracać daje przyczynę*. Tuomet pareikalauta į posėdžius rinktis įprastomis valandomis, t. y. ryte 8 val., o po pietų 14 val., „kad teismas nelauktų jų atvykstant“, ten pat, b. 721, l. 11. Apie posėdžių nukėlimą dėl advokatų nepasiruošimo taip pat žr. I. Wierzchowiecka, *Patroni Trybunału Litewskiego 1726-1793*, p. 66, išn. 56.

⁸²⁸ Nors šiuo terminu kartais būdavo įvardinami ir kanceliarijos tarnautojai, tačiau, kaip teigė A. Lityński (O Trybunale Koronnym i palestrze trybunalskiej, *Palestra*, 1978, nr 10, p. 20, išn. 9), XVIII a. II pusėje jis paprastai taikytas tik gynėjams ir agentams.

⁸²⁹ J. Rafacz, *Zastępcy stron w dawnym procesie polskim*, Kraków, 1923; I. Lewin, *Palestra w dawnej Polsce*, Lwów, 1936; A. Kisza, Z. Krzemiński, R. Łyczywek, *Historia advokatury polskiej*, Warszawa, 1995. Pastaruoju metu jai daugiau dėmesio skirta ir lietuvių istoriografijoje: E. Balnienė apsigynė disertaciją, skirtą LDK advokatūros istorinei raidai, I. Wierzchowiecka rašė apie LDK Vyriausiojo Tribunolo advokatus 1726 -1793 m. laikotarpiu (*Patroni Trybunału Litewskiego 1726-1793*, p. 59-68), o A. Ragauskas analizavo kai kurių XVII a. II pusės miestiečių kilmės advokatų karjeras (*Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antroje pusėje (1662-1702 m.)*, Vilnius, 2002; Kaltintojai ir gynėjai nukirsdinto bei sudeginto ateisto Kazimiero Liščinskio teismo procese (1689): mikroistorinio tyrimo metmenys, *Seminarai. 2002*, Vilnius, 2003).

⁸³⁰ A. Kraushar, *O palestrze staropolskiej*, Warszawa, 1882; I. Lewin, op. cit., p. 19-23; L. Pauli, O kształceniu adwokatów w dawnej Polsce, *Palestra*, 1957, nr. 2, p. 32-33, ir kiti.

⁸³¹ „Agento“ terminas pirmą kartą paminėtas 1673 m. konstitucijoje (cit. pagal I. Lewin, min. veik., p. 7, 19), o XVIII a. jis vartotas pakaitomis su „attendent spraw“ (plg. VL, t. 6, p. 244). Maždaug nuo 1790 m. agentai pradedami vadinti terminu „plenipotent“ (*Wiadomość stancyi ... 1790; Wiadomość stancyi ... 1791; Wiadomość stancyi ... 1792*; taip pat plg. LVIA, f. SA, b. 727, *passim*).

praktikoje. Sudaryti agentų sąrašai aiškiai parodo, jog advokatais tapdavo tik paskiri asmenys ir esminiai veiksniai čia buvo ne gabumai ar karjeros sūkis, bet būtent atliekamų funkcijų skirtingumas. Tai, kad agentų ir aplikantų priskyrimas tai pačiai grupei ar netgi sutapatinimas⁸³² yra klaidingas⁸³³, parodo net paprasčiausia lingvistinė analizė: *agens* ir *attentio* lotynų kalboje reiškia atstovavimą, rūpestį, dėmesingumą ir (bylininko) pavedimų vykdymą, tuo tarpu *applicatio* reiškia pasidavimą (advokato) įtakai bei vadovavimui ir pagal reikšmę yra artimas daiktavardžiui *dependentia*, kuris reiškia priklausomybę⁸³⁴. Aplikantus, t. y. asmenis, kurie siekė įgyti tam tikros srities žinių ir tuo pat metu buvo jiems vadovujančio asmens pagalbininkai, turėjo ne tik advokatai: mokytiis teisės būdavo apsisostojama ir pas kanceliarijos darbuotoją, o taip pat ir pas agentą. XVIII a. II pusėje kartais sutinkame vartojant terminus „palestra wyższa” (apėmė advokatus) ir „palestra niższa”⁸³⁵ (apėmė agentus), tačiau tai atspindėjo ne pavaldumo santykį, bet pareigybių tarpusavio hierarchiją: advokatų profesija buvo susijusi su gilesniu teisės ir teismo proceso išmanymu, taigi ir prestižiškėsnė. Bene vienintelį kartą nustatyti tam tikrą subordinaciją pabandyta XVIII a. trečiajame dešimtmetyje. 1723 m. Tribunolas, konstatavęs, jog kai kurie asmenys pasiskelbę agentais ir tvarkydami bylininkų interesus, kelia šurmulį ir maišatį posėdžių salėje, triukšmauja gatvėse ir gaspadose, o dažnai užmiršę reikalus vengia rodytis teisme, įsakė visiems agentams susisiekti su advokatais, kurie turėjo pateikti jų sąrašus su vedamų bylų išvardinimu⁸³⁶. Tai neva turėjo pasitarnauti ne tik piliečių patogumui, bet ir pačių agentų gerovei. Tačiau likusieji faktai, kuriais disponuojame, subordinacijos atsiradimo nepatvirtina: nuo XVIII a. aštuntojo dešimtmečio bylininkams jų prašymu skiriami ne tik advokatai, bet ir agentai; pastarieji teisme patys atsakydavo už jiems keliamus kaltinimus. Taigi remiantis šiais ir kitais faktais agentus galima pozicionuoti ne kaip advokatų pagalbininkus, bet kaip specifinių paslaugų tiekėjus, ar netgi atskiros profesijos atstovus, kuriuos su advokatais paprastai siejo dalykiniai santykiai (bendri interesai).

Teismo gynėjo institutas, jei kalbėtume apie pareigas ir joms priskiriamų funkcijų įsivaizdavimą, patyrė smarkią transformaciją nuo XVI a. prokuratoriaus, kuris tiesiog

⁸³² Plg. A. Tomaszek, Aplikacja w palestrze staropolskiej, *Palestra*, 1989, nr. 1, p. 80.

⁸³³ Beje, svarbu pažymėti, jog lietuvių istoriografijoje agentų atskirumą sugėbėjo išvelgti dar A. Janulaitis (min. veik., p. 68), tuo tarpu lenkų istoriografijoje klausimas dėl to, ar vertinimas, kad šalia teisės besimokančių jaunuolių egzistuoja advokatais nesiekiantys tapti kvalifikuoti advokatų pagalbininkai, yra teisingas (pagrįstas), iškeltas (bet plačiau neišvystytas) tik pastaruoju metu, žr. M. Janiszewska, Nazewnictwo zastępców procesowych w Polsce w drugiej połowie XVIII wieku, *Palestra*, 2008, nr. 7-8, p. 200-201.

⁸³⁴ J. Sondel, min. veik., p. 42, 70, 89, 269. Plg. K. Orzechowskio („Mecenas” – dzieje pojęcia i kilka refleksji o adwokaturze Szlacheckiej Rzeczypospolitej, *Palestra*, 1996, nr. 3/4) teiginius, kur agentai ir dependentai priskirti prie kvalifikuotų advokato pagalbininkų, o atendentai (iš tikrųjų kitas agentams įvardinti naudotas terminas) ir aplikantai prie teisės mokytiis pradėjusių jaunuolių. Analogiškai – I. Wierzchowiecka, *Patroni Trybunału Litewskiego 1726-1793*, p. 59.

⁸³⁵ *Rejestr stancyi jaśnie wielmożnych marszałka i deputatów na Trybunał W. X. Lit. Z wwdztw i pttw na repartycę ręką Grodzieńską obranych [1775]* (spaudinys); LVIA, f. SA, b. 669, l. 41 (1769 IX 23); b. 677, l. 13v-14 (1774 VII 6).

⁸³⁶ *Porządek*, 1723, str. 7. Analogiška nuostata ir sekančių metų ordinacijoje: *Porządek*, 1724, str. 9.

pavadavo šalį teisme⁸³⁷, iki teisės profesionalų, kuriems keliami tam tikri reikalavimai ir kuriems suteikta išimtinė teisė atlikti šias pareigas. Savotišką advokatams priskiriamų funkcijų neapibrėžtumą liudija ir pokyčiai jų įvardinimo srityje: XVII a. vyravo prokuratoriaus, ir įvairūs įgaliotinio pavadinimai (*umocowany, plenipotent*), o XVIII a. labiausiai buvo paplitęs *patrono* terminas. XVIII a. II pusėje atsiranda *mecenato*⁸³⁸ termino vartojimo pavyzdžių, o intensyvūs pokyčiai vyko ir amžiaus pabaigoje, kai advokatai pradėdami įvardinti kaip *palestrant, adwokat* ir *plenipotent*⁸³⁹. Iki pat XVIII a. pab. nebuvo parengta detalių advokatūros institutą apibrėžiančių nuostatų. Atskiros normos buvo išsklaidytos LDK Statutuose, Seimo konstitucijose, LDK Vyriausiojo Tribunolo ir kitų aukščiausių teismų nuostatuose bei ordinacijose. Be to, būdavo apibrėžiamas ne gynėjo teisme institutas apskritai, bet formuluojami reikalavimai konkrečių teismų advokatams (Seimuose daugiausiai dėmesio sulaukdavo Vyriausiojo Tribunolo advokatūros veikla, o šie principai vėliau būdavo recipuojami ir žemesnės instancijos teismų). Palyginimui – būsimi Vyriausiojo Tribunolo advokatai turėjo atlikti 1726 m. konstitucijoje nurodytą priesaiką, tuo tarpu LDK Asesorių teismo ir Iždo Komisijos gynėjams 1766 m. Seime patvirtintos atskiros, skirtingo turinio rotos⁸⁴⁰. Visa tai neigiamai veikė advokato profesijos formavimąsi, o apie vienodus reikalavimus apskritai visiems ATR teismuose dirbantiems gynėjams kalbėjo tik 1793 m. Gardino seimo įstatymas⁸⁴¹.

TLS suformuoti reikalavimai prokuratoriams dar buvo minimalūs: jais galėjo būti visi sėslūs LDK piliečiai⁸⁴² (išskyrus dvasininkus), kuriems šią funkciją uždrausta derinti su teisėjo, pateisėjo ir raštininko pareigomis⁸⁴³. Pirmaisiais Vyriausiojo Tribunolo veiklos metais, matyt, dar nepavyko sutvarkyti samdomų gynėjų klausimo, jeigu 1601 m. konstitucija draudė prokurorius rinkti pavietuose kartu su teisėjais deputatiniuose seimeliuose⁸⁴⁴.

⁸³⁷ Žr. I. Valikonytė, Prokuratorius XVI a. pirmojoje pusėje: bylos šalies pavaduotojas, kalbovas ar „teisingumo riteris“, *Pirmasis LDK Statutas ir epocha (straipsnių rinkinys)*, sudarė Irena Valikonytė ir Lirija Steponavičienė, Vilnius, 2005, p. 135-151 (ten pat kritikuotas kai kurių mokslininkų polinkis ieškoti pernelyg ankstyvos advokatūros institucijos pradžios).

⁸³⁸ Įdomu pažymėti, jog lenkų istoriografijoje visuotinai laikomasi nuomonės, kad terminas *mecenas* yra kilęs nuo junginio „*procurator mercenarius*“, kuris reiškė apmokamą (profesionalų) gynėją, plg. S. Milewski, „Czerpać wiedzę jak pszczoły z kwiatów miód“ (Przygotowanie zawodowe palestrantów w czasach staropolskich), *Palestra*, 2000, nr. 1-2, p. 132 ir kt. Tačiau Tribunolo praktikoje visais atvejais, išskyrus vieną (*patron Stanisław Białoszewicz, mecenas sądów asesorskich*, LVIA, f. SA, b. 170, l. 213, 217v), šis terminas vartotas įvardinti aplikantams vadovavusiems advokatams, t. y. vartotas kita šio termino („globėjo“) reikšme. Įdomu, jog etimologijos požiūriu jis yra artimas praktikoje dažniausiai vartotam „patrono“ terminui.

⁸³⁹ Plg. 1790-1792 m. Tribunolo aktų įrašų, sprendimų ir einamųjų reikalų protokolų knygas.

⁸⁴⁰ VL, t. 6, p. 246; t. 7, p. 226, 240-241. Jų turinio palyginimą atliko I. Lewin, min. veik., p. 33-35.

⁸⁴¹ VL, t. 10, p. 260-265.

⁸⁴² Sėslumo reikalavimas suformuluotas jau Pirmajame LDK Statute, tačiau jis negaliojo bylose dėl garbės žeidimo ir bylose, kur grėsė mirties bausmė. Tuo tarpu TLS (IV sk., 56-57 str.) sėslumo reikalavimas susietas ne su bylos kategorija, o su įgaliojimo būdu, I. Lewin, min. veik., p. 18 – 19.

⁸⁴³ TLS, IV sk., 58 str. Advokato ir žemės bei pilies teismų pareigų atskirumą minėjo ir vėlesnės 1726 ir 1793 m. konstitucijos, VL, t. 6, s. 246; t. 10, p. 260-261.

⁸⁴⁴ A. Janulaitis, min. veik., p. 68, išn. 1; VL, t. 2, s. 401-402. Beje, klaidos, padarytos XIX a. perspausdinant originalius *Volumina Legum* rinkinius, į kurią atkreipė dėmesį A. Janulaitis, neįvertino šiuolaikiniai istorikai, pateikę klaidingą 1601 m. konstitucijos vertinimą, plg. DTG, t. 1, p. 31.

Tokia menkai apibrėžta situacija leido prieš teismą stoti „mažai teisę išmanantiems agentams ir nepažįstamiems asmenims, kurie pradėdavo ginčus ir, neturėdami įgaliojimų, specialiam teismo proceso vilkinimui arba dėl savo apsileidimo ir nepasirengimo naudojosi kokiomis tik norėjo galimybėmis atidėti bylos svarstymą“.⁸⁴⁵ Todėl 1698 m. parengtoje Vyriausiojo Tribunolo ordinacijoje išimtinė teisė atstovauti šalims bylose skirta advokatams, kurie turėjo būti *possessionati i prava dobrze wiadomi*⁸⁴⁶. 1699 m. Tribunolo ordinacijoje advokatams pirmą kartą buvo iškeltas bajoriškos kilmės reikalavimas⁸⁴⁷. Šis veiksmas rodė pasikeitusį požiūrį į advokato profesiją – nuo peikiamo iki rezervuoto išimtinai bajorams. Taigi, tokiu būdu norėta apsaugoti šį svarbiausią teismą nuo miestiečių kilmės advokatų, kurie garsėjo kaip geri teisės žinovai. Iš tikrųjų miestiečiai ir patys nesiveržė į bajoriškus teismus, tarp Tribunolo advokatų nebajorams tikriausiai reikėtų priskirti tik XVII a. pab. – XVIII a. pradžioje sporadiškai bylininkus gynusį Grigalių Mykolą Mironovičių⁸⁴⁸. Deramai (Tribunolo teisė normuoti tam tikrus santykius nuolat buvo ginčijama) bajorystės reikalavimas buvo įtvirtintas tik 1726 m. Gardino seime ir tokia nuostata išliko visuose vėlesniuose įstatymuose⁸⁴⁹. Jos taikymas nekėlė didesnių problemų: nedidelėje asmenų grupėje nebajorišką kilmę būtų buvę sunku nuspėti, o problemų galėjo kilti tik dėl mažai pažįstamų užsieniečių. Priekaištų dėl nežinomos kilmės, tiesa, ne Tribunole, buvo sulaukę iš Lenkijos atvykę ir advokatų praktiką besivertę Jonas Bonifacas Filipovičius⁸⁵⁰ ir Mykolas Zaleskis⁸⁵¹.

Bene pats svarbiausias momentas LDK advokatūros formavimosi istorijoje yra priesaikos įvedimas, anksčiausiai – 1726 m. – Vyriausiojo Tribunolo advokatams⁸⁵².

⁸⁴⁵ *Porządek sądzienia spraw w Trybunale W. X. L, 1698.*

⁸⁴⁶ Ten pat.

⁸⁴⁷ *Porządek sądzienia spraw w Trybunale W. X. L, 1699.* Istoriografijoje iki šiol šis kriterijus buvo „surandamas“ tik 1726 m. konstitucijos tekste, plg. I. Lewin, min. veik., p. 14; I. Wierzchowiecka, *Patroni Trybunału Litewskiego 1726-1793*, p. 60.

⁸⁴⁸ Pastarasis bene vienintelis įvardinamas ne kaip *urodzony*, bet *szlachetny* ir naudojosi miestiečiams būdingu karališkojo sekretoriaus titulu, žr. LVIA, f. SA, b. 380, l. 469, 747v. Taip pat plg. A. Ragauskas, Karališkieji sekretoriai Vilniaus miestiečių valdančiajame elite XVII a. antroje pusėje, *Mūsų praeitis*, 1996, nr. 6, p. 25-42.

⁸⁴⁹ VL, t. 6, p. 246. Tiesa, draudimas miestiečiams stoti ATR teismuose buvo panaikintas 1768 m. (I. Lewin, min. veik., p. 15; VL, t. 7, p. 179), tačiau ši nuostata neapėmė Tribunolų ir bajoriškų pavietų žemės, pilies ir pakamario teismų. Tokia situacija dar kartą patvirtinta 1793 m., VL, t. 10, p. 260-261, 264.

⁸⁵⁰ Iš 1784 m. Tribunole nagrinėtos bylos sužinome, jog 1773 m., prikišus *nežinomą kilmę* jam daryta sunkumų verčiantis advokato praktika Minsko vaiv. teismuose, vėliau jo esą nebajorišką kilmę teismuose nesėkmingai bandė įrodinėti kunigas Grabovskis, o 1784 m. dėl tos pačios priežasties trukdyta užimti Vilkmėgės žemės teismo aktų ir sprendimų regentų pareigas. Tribunolas pripažino, jog J. B. Filipovičius yra iš Melno žemės Lenkijoje kilęs bajoras, LVIA, f. SA, b. 170, l. 672-677v.

⁸⁵¹ LVIA, f. 8, ap. 3, b. 7, l. l. 31v (1769 m. rugsėjo 14 d. Tribunolo sprendimas).

⁸⁵² VL, t. 6, p. 246. Tame pačiame 1726 m. seime priesaikos tekstas patvirtintas ir Lenkijos Tribunolo advokatams, bet jau 1764 m. jis buvo pakeistas, VL, t. 7, p. 327. 1793 m., kai visiems ATR advokatams buvo nustatyta nauja, ypač didelės apimties priesaika (VL, t. 10, s. 264-265), dirbantiems LDK Vyriausiąjame Tribunole palikta galioti senoji. Net ir nelikus valstybės dar kurį laiką ši priesaika buvo naudojama Vyriausiąjame LDK teisme, žr. LVIA, f. SA, b. 739, l. 2, 13, 28 (B. Sobanskio, B. Bialoblockio ir K. Narbuto priesaikos). Vėliau visiems carinės Rusijos sudėtyje atsidūrusios LDK teismų advokatams privaloma tapo platesnė 1766 m. LDK Iždo komisijos advokatams nustatytoji priesaika, žr. A. Korowicki, *Proces cywilny litewski*, p. 52, išn. 19.

Nurodytą priesaiką sekančiais metais Vilniuje turėjo atlikti visi tame teisme dirbę advokatai, o naujieji – pradėdami verstis šia veikla (*wchodząc in activitatem*)⁸⁵³. Faktiškai prisaikdinimas buvo priemonė kontroliuoti tapimo advokatu procesą ir svarbus žingsnis šios grupės profesionalizacijos linkme⁸⁵⁴. 1698 m. Tribunolo ordinacijos nuostatos leisti prieš teismą stoti tik advokatams realizavimas buvo problemiškas, kadangi jiems iškelti sėslumo ir teisės išmanymo reikalavimai buvo, viena vertus, sunkiai verifikuojami (neapibrėžta žinių tikrinimo procedūra), kita vertus – pritaikomi didelei asmenų grupei. Dar 1723 m. ir 1724 m. Tribunolo ordinacijose buvo konstatuota, jog bylose, prisidengę advokatų vardais ir nemokėdami už registruose įrašytus ieškinius, stodavo kai kurie teisės besimokantys jaunuoliai (*aplikantai*)⁸⁵⁵. Tuo metu nurodyta, jog nauji advokatai privalės parodyti rekomendaciją bei įrodyti savo sugebėjimus, o įgiję kompetenciją galės verstis advokato praktika ir senu papročiu bus atleidžiami nuo bet kokių mokesčių mokėjimo⁸⁵⁶. Tiesa, detaliau šios procedūros taikymo Tribunolas tąkart neapibrėžė. Tuo tarpu būtent 1726 m. įstatymo įvesta priesaika, o tiksliau, jos atlikimas, tapo esminiu veiksmu, išskiriančiu advokatus iš kitų teisinės paslaugas teikiančių asmenų. Tokiu būdu teismas galėjo lengviau eliminuoti priesaikos neatlikusius asmenis iš atstovaujančių bylininkų interesus teisininkų. Pvz., kai 1780 m. Jonas Minučicas (*Minuczyc*), neatlikęs advokato priesaikos, „išdrįso“ stoti Talačkų ir kitų asmenų bylose, už tai trims dienoms prie jo gyvenimo vietos buvo pastatyta Tribunolo sargyba (*przydano wartę*)⁸⁵⁷.

Priesaika turėjo geriau apsaugoti ir bylininkų interesus, mat ja advokatas pasižadėdavo, jog „sau patikėtas bylas ištikimai vesiu, vienai šaliai apsiėmęs ir patarimą davęs bei peržiūrėjęs dokumentus, nepereisiu į kitą pusę“⁸⁵⁸. Tuo tarpu teismas galėjo būti tikras, jog advokatas savo atstovaujamojo naudai nekraipys „teisės, Statuto ir konstitucijų“ bei dokumentų, kuriuos skaitys tiksliai taip, kaip parašyta⁸⁵⁹. Tiesa, problemiškas tas dalykas, jog iki pat aštuntojo dešimtmečio pradžios⁸⁶⁰ priesaikos atlikimo faktas nebuvo fiksuojamas teismo

⁸⁵³ Naujų advokatų prisaikdinimą griežtai apibrėžtu metu – gegužės 3-7 d., t. y. pirmosiomis Tribunolo darbo dienomis, nustatė 1793 m. įstatymas, VL, t. 10, p. 264.

⁸⁵⁴ Oficialiai šis reikalavimas priimtas *żeby zaś securior partium litigantium spraw promotio, a urodzonym patronom większa fidelitas obwarowana była*, VL, t. 6, p. 246.

⁸⁵⁵ *Porządek*, 1723, str. 5; *Porządek*, 1724, str. 7.

⁸⁵⁶ Ten pat.

⁸⁵⁷ Jo veiksmus Tribunolas interpretavo kaip teismo darbo apsunkinimą ir sau parodytą nepagarbą, LVIA, f. SA, b. 695, l. 22v (1780 m. liepos 26 d. Tribunolo sprendimas).

⁸⁵⁸ A. Janulaitis, min. veik., p. 69-70.

⁸⁵⁹ Beje, tais pačiais metais patvirtinta Lenkijos Tribunolo advokatų priesaika apėmė tik gynėjo santykį su jį pasamdžiusiu asmeniu (apmokėjimas, draudimas patarti vilkinti bylą), tuo tarpu lietuviškoji apėmė gynėjo santykį su priešinga šalimi (draudimas išduoti paslaptis, dokumentus) ir su teismu (teisingas teisinių dokumentų skaitymas), I. Lewin, min. veik., p. 33.

⁸⁶⁰ Bene pirmą kartą Tribunolo knygoose užfiksuota Mykolo Jelenskiego priesaika, atlikta 1771 m. balandžio 9 d. ir įrašyta į aktų knygas (LVIA, f. SA, b. 147, l. 343-349v), visos vėliau atliktos priesaikos (nuo 1774 m.) buvo žymimos einamųjų reikalų protokolų knygoose. Paminėtina, jog Lenkijos ir LDK Iždo Komisijų advokatų priesaikos faktus nurodyta fiksuoti sprendimų protokolų knygoose (VL, t. 7, p. 143, 226), o Lenkijos Vyriausiojo Tribunolo – specialiame dienyne (*feryarz*), VL, t. 7, p. 327.

knygose. Vėliau tokia praktika, matyt, buvo perimta iš LDK Iždo Komisijos ir Asesorių teismo⁸⁶¹ ir buvo nulemta didėjančio advokatų skaičiaus bei atsivėrusios galimybės prisieku-
siems advokatams dirbti kituose teismuose⁸⁶². Kadangi reikalavimų, kaip reikėjo įforminti
atliktą praktiką, nebuvo, susiklostė įvairūs užrašymo variantai. Tiesa, prasminis jų turinys
per daug nesiskyrė – buvo fiksuojama priesaikos atlikimo data, advokato vardas, pavardė,
jo turimi titulai ir einamos kitos pareigos, 1726 m. advokato priesaikos teksto perskaitymo
bei asmens priėmimo į Vyriausiojo Tribunolo advokatų gretas⁸⁶³ faktai. Beje, istoriografijo-
je dažnai kartojama, jog visų advokatų prisaikdinimo atvejai fiksuoti atskiroje knygoje. Iš ti-
krujų advokatų sąrašai pradėti rengti tik nuo 1787 m. ir buvo spausdinami šalia konkrečios
kadencijos Tribunolo teisėjų pavardžių⁸⁶⁴. Jie turėjo tik informacinę reikšmę, nes sąraše
nepaminėtiems advokatams jokių kliūčių stoti Tribunole daroma nebuvo. Reikalavimas,
kad advokatai pateiktų jiems priklausančių narių sąrašą (šalia vardo ir pavardės dar turėjo
būti nurodomas advokato darbo stažas ir teritorinė kilmė), kurį teismas įrašytų į specialų
protokolą, buvo suformuluotas tik 1793 m.⁸⁶⁵, taigi praktikoje niekada neveikė.

Ankstyviausiuose advokatų atliktas priesaikas žyminčiuose užrašymuose buvo pažymė-
ta, jog prisiekiantieji pasižymėjo pareigoms reikalingais sugebėjimais ir teisės žinias įgijo
„besimokydami“ įvairiuose LDK teismuose⁸⁶⁶. Kad tai nebuvo vien tik formalūs, nieko ne-
reiškiantys žodžiai, rodo ir keli XVIII a. devintojo dešimtmečio įvykiai. Štai 1780 m. vasario
17 d., po to, kai LDK Vyriausiojo Tribunolo posėdžių salėje advokato priesaiką atliko Ado-
mas Rupeika⁸⁶⁷, Smolensko rotmistras Mykolas Borodzičius, „elgdamasis savavališkai ir
įžūliai“, nepaisydamas šalių prieštaravimo ir teismo draudimo, nuo stalo pasičiupo 1726 m.
advokatų priesaikos tekstą⁸⁶⁸ ir priklausęs ėmė jį skaityti. Tačiau teismas tokios priesaikos
nepripažino ir šį savo sprendimą pagrindė keletu motyvų. Pirma – M. Borodzičius buvo
dukart baustas garbės atėmimo bausme (infamija), o Lydos pilies teismo pareigūnai pa-
tvirtino, jog versdamasis advokato veikla žemesnės instancijos teismuose, nusižengdamas
1726 m. konstitucijai, nevensgė įžeidinėti teisėjų. Antra – jis neturėjo Tribunolo advokatų

⁸⁶¹ Pastaruosius žymėti advokatų priesaikas įpareigojo įstatymai, žr. VL, t. 7, p. 226 (1764 m.), 240-241 (1766 m.).

⁸⁶² 1776 m. įstatymas skelbė, jog Seimo teisme *będą mieli wolność patronowie in maioribus subseliis przysięgli*, VL, t. 7, p. 543. Ši nuostata buvo pakartota 1791 m., ten pat, t. 9, p. 247.

⁸⁶³ *na funkcję patrocini* (LVIA, f. SA, b. 707, l. 49), *na funkcję patroństwa* (ten pat, b. 722, l. 77), *in munus patrocinium* (ten pat, b. 721, l. 25v), „na patrocinię“ (ten pat, b. 704, l. 11v; b. 725, l. 15), *na patronizacyę* (ten pat, b. 706, l. 33v).

⁸⁶⁴ Žr. *Wiadomość stancyi j. w. deputatów na Trybunał Główny W. Xięstwa Lit. kadencyi wileńskiej 1787 roku obranych* (spaud.).

⁸⁶⁵ VL, t. 10, p. 260. Toks atspausdintas sąrašas teisėjų ir bylininkų žiniai turėjo gulėti „na stole sądo-
wym“, ten pat.

⁸⁶⁶ ... *przy okazaney według prawa ad munus patrocini* *sposobności i aplikacyi po różnych subselliach* WXL, ten pat, b. 676, l. 1v, 2v.

⁸⁶⁷ LVIA, f. SA, b. 694, l. 38. Turimi duomenys rodo, jog vienu metu prisiekdavo vienas, rečiau du, ir tik 1774 m. vasario 25 d. prisiekė iš karto trys nauji advokatai.

⁸⁶⁸ Iš 1768 m. Lenkijos konstitucijos žinome, jog Tribunolo teisėjų, raštininkų ir advokatų priesaikos tekstai „visų žiniai gulės ant stalo prie kryžiaus“, VL, t. 7, p. 327.

„leidimo, liudijimo ir rekomendacijos“⁸⁶⁹. Panašiai 1788 m. balandžio 7 d. teismas neleido atlikti advokato priesaikos Mykolui Zajončkovskui, kadangi tas neturėjo jokios advokatų rekomendacijos dėl savo turimų žinių ir tinkamumo eiti šias pareigas⁸⁷⁰. Šie pavyzdžiai rodo, jog naujų advokatų priėmimo kontrolė buvo Tribunolo advokatų rankose, o tokiu jų įtaką užtikrinančiu „neperžengiamu slenkščiu“ tapo priesaikos atlikimo ir 1723-1724 m. Tribunolo ordinacijų įvesto teisės žinių patvirtinimo momentai. Žinoma, pasitaikydavo ir piktnaudžiavimo padėtimi atvejų. 1786 m. liepos mėn. advokatas Mykolas Petraševskis visų advokatu vardu prieštaravo dėl Stanislovo Houvalto prisaikdinimo. Vėliau paaiškėjo, kad jis protestavo dėl asmeninių priežasčių, savavališkai kalbėjo visų advokatų vardu, be to, nevengė aštresnių žodžių. Ieškinį Petraševskui „w powszechnym dotknięciu“ pateikė ir patys advokatai, bet kai šis jų atsiprašė, savo kaltinimą atsiėmė. Tuo tarpu už prieš teismą pasakytus nederamus žodžius (remiantis TLS, IV sk., 62 str.) jam buvo paskirta šešių savaičių kalėjimo aukštutiniame bokšte bausmė, o Houvaltui leista tapti LDK Vyriausiojo Tribunolo advokatu⁸⁷¹. Tiesa, reikia paminėti, jog Tribunolo advokatais tapdavo ne tik vad. aplikantai, bet ir kituose, taip pat aukščiausiuose teismuose gynėjo praktikos įgiję asmenys. Vargu ar iš tokių kandidatų reikalauta rekomendacijos arba savo turimų žinių patvirtinimo. Beje, tam tikrus kvalifikacinius reikalavimus numatė praktikoje neįgyvendintas 1793 m. Seimo įstatymas, kuris nustatė, jog advokatais negali būti asmenys, *którzyby potrzebnych wiadomości prawa krajowego, prawa powszechnego, cywilnego i znajomości doskonałej języków ojczystego i łacińskiego dla zrozumienia dawniejszych dekretów, praw i tranzakcji nie posiadali*⁸⁷². Tačiau ir šiuo atveju kriterijų patikrinimo mechanizmas nebuvo apibrėžtas.

1764 metais prie bajoriškos kilmės, teisės išmanymo ir sėslumo reikalavimų atsirado dar vienas – nebūti kaltintam kriminalinėse bylose⁸⁷³. Jis nebuvo kuo nors išskirtinis, paprasčiausiai atitiko tendenciją riboti galimybes eiti įvairias pareigas bei užsiimti tam tikra veikla kitų bajorų teises radikaliam pažeidžiantiems asmenims. Advokato profesija sulaukė didelio

⁸⁶⁹ LVIA, f. SA, b. 694, l. 38v-39v. Instigatoriumi buvo liepta bylinėtis su M. Borodzičiumi dėl teismo garbės įžeidimo. Beje, šio asmens būdas vaizdžiai atskleistas dar 1778 metų gruodžio 9 d. advokato Ignato Zajončkovskio skunde. Iš jo sužinome, jog „Borodzičius, užsiimantis neramumais ir barniais, ambicijų išpūstas“ LDK Vyriausiam Tribunole „melavo, šmeižė, provokavo dvikovai, grasino teismo vietoje, triukšmavo teisėjų, šalių ir advokatų akivaizdoje“, ten pat, b. 691, l. 10-10v.

⁸⁷⁰ ... *od prześwietney palestry Trybunalskiej o bieglności w znajomości prawa i zdatności swoiey żadnego nie miał zalecenia*, ten pat, b. 718, l. 100v.

⁸⁷¹ Ten pat, b. 713, l. 15-16. Beje, Vyriausiojo Tribunolo knygos išliko daug faktų, rodančių ūmų Petraševsio būdą. Pvz., 1779 rugpjūčio 30 d. Tribunolo agentas Mackevičius skundėsi, jog šis atėjęs į jo apsisistojimo vietą įžeidinėjo, bandė mušti, kvietė į dvikovą su pistoletais (ten pat, b. 692, l. 51). 1779 m. rugsėjo 13 d. Felicijona Jasinka jį skundė, kad prie Nemuno esančioje pirtyje ją plūdo, sudavė ir tampė už plaukų (ten pat, b. 692, l. 72). Ne kartą jis buvo baustas ir kalėjimo bokšte bausme už nederamą elgesį bylos pristatymo metu.

⁸⁷² VL, t. 10, p. 263.

⁸⁷³ *nullo excessu notati*, VL, t. 7, p. 179. Vienintelį kartą šis straipsnis pritaikytas 1787 m. kovo 13 d. Antanui Kimbarui (apkaltintas įkalbėjęs pabėgti Jono Bieganskio žmoną), kuris kol pasiteisins dėl baudžiamojo nusikaltimo, *od urzędu patronizacyi jest suspendowany*, LVIA, f. SA, b. 715, l. 44. Tiesa, pastarasis greičiausiai buvo advokatu žemesniuose teismuose, nes Tribunolo knygos kaip advokatas nesutinkamas.

Ketverių metų Seimo dalyvių dėmesio – tuo metu parengti gausūs šios srities projektai (be kita ko, numatę ir specialios Advokatų kolegijos įsteigimą), deja, nė vienas jų nebuvo patvirtintas⁸⁷⁴. Tuo tarpu 1793 m. Gardino seime pirmą kartą buvo priimtas bendras LDK ir Lenkijos advokatūros įstatymas, kuriame pakankamai preciziškai nustatyti reikalavimai gynėjui, jo vieta teismo procese, apibūdintos pareigos ir atsakomybė, apibrėžtos etinės elgesio normos. Pagal jį advokatų praktika galėtų verstis tik į specialų sarašą (jame turėjo būti nurodyta asmens vardas, pavardė, vaivadija, iš kurios kilęs, bei priklausymo palestrai laikotarpis) įtraukti asmenys⁸⁷⁵. Taip pat buvo numatyta, jog kituose teismuose dirbę advokatai Tribunole galės stoti tik pateikę tam tikrus dokumentus: jie turės gauti vietas, kurioje dirbo seimelyje, „paliudijimą“ esant tos vaivadijos gyventoju ir apie tai „kaip dirbo teisme“⁸⁷⁶. Remiantis koncepcija, pagal kurią įmanomas tik vis aukštesnių pareigų užėmimas, advokatais uždrausta būti asmenims, kurie anksčiau užėmė Seimo pasiuntinio, Tribunolo ar žemės teismo teisėjo pareigas⁸⁷⁷. Šias pareigas taip pat uždrausta eiti nebajorams, užsiimantiems karyba, kaltinamiems ar nuteistiems kriminalinėse bylose, esantiems kažkieno apmokamoje tarnyboje ir neturintiems pakankamų teisės ir kalbų žinių. Nors šis įstatymas turėjo dar pakelti kartelę būsiamiems gynėjams, tačiau faktiškai jame išliko tie patys advokato, kaip tam tikras visuomenines pareigas atliekančio piliečio, įvaizdį suformavę principai⁸⁷⁸.

Per visą LDK Vyriausiojo Tribunolo veiklos laikotarpį nebuvo reglamentuotas jame galinčių dirbti advokatų skaičius, kai tuo tarpu tokie apribojimai XVIII a. II pusėje buvo nustatyti kitų teismų atžvilgiu. Štai 1764-1768 m. priimtos konstitucijos numatė, jog Lenkijos Tribunole galės dirbti ne daugiau kaip 30, Lenkijos ir LDK referendorių, asesorių teismuose bei Lenkijos Išdo komisijoje – ne daugiau kaip 12, o Lenkijos karo komisijoje – 16 advokatų⁸⁷⁹. Konkretaus advokatų skaičiaus nustatymas buvo sekantis žingsnis advokatų grupės didesnės kontrolės link, siekis susieti tam tikrą teisininkų grupę su konkrečiu teismu. Tokiu būdu buvo sukurtos galimybės advokatams tapti uždaresne, pastovesne profesine grupe. Analogiškos nuostatos neįvedimas LDK Vyriausiojo Tribunolo atžvilgiu, matyt, buvo sąmoningas ir susijęs su padidėjusiu advokato profesijos patrauklumu bajorijos tarpe. Advo-

⁸⁷⁴ Apie šiuos projektus daug rašyta lenkų istoriografijoje, žr. plačiau: T. Woner, Próby reformy ustroju polskiej palestry w okresie Sejmu Czteroletniego, *Biuletyn Naczelnej Rady adwokackiej*, 1956, nr 3, p. 66-77; J. Sobczak, Zastępcy procesowi stron w projektach reform organizacji sądownictwa ziemskiego po Konstytucji 3 Maja oraz w praktyce sądów ziemiańskich, *Szkice z dziejów adwokatury polskiej (seria druga)*, pod red. R. Łyczynka, Warszawa, 1978, p. 44-55; W. Szafranski, O adwokatach w projekcie konkursowym do Kodeksu Stanisława Augusta, *Studia z historii ustroju i prawa. Księga dedykowana Profesorowi Jerzemu Walachowiczowi*, pod redakcją H. Olszewskiego, Poznań, 2002, p. 405-417; M. N. Janiszewska, Prawo a adwokatura w XVIII wieku – aktualność problemów, *Prawo wobec wyzwań współczesności*, pod red. P. Wilińskiego, Poznań, 2004, p. 362-374.

⁸⁷⁵ VL, t. 10, p. 260-265.

⁸⁷⁶ Ten pat, p. 263-264.

⁸⁷⁷ Ten pat, p. 263.

⁸⁷⁸ Dar galima paminėti XVIII a. aštuntojo dešimtmečio greičiausiai Joachimo Chreptavičiaus autorystės projektą, kuris numatė anglišku pavyzdžiu susieti advokatus su teismu ir paversti juos ne šalių atstovais, o teismų patarėjais, E. Borkowska-Bagieńska, O patronach albo adwokatach – tekst z 9.II.1777 r. nie znanego autora, *Palestra*, 1986, nr. 4, p. 64.

⁸⁷⁹ I. Lewin, min. veik., p. 38-40.

katų skaičiaus ribojimas paprasčiausiai buvo priešingas daugumos vidutinių ir smulkių bajorų interesams⁸⁸⁰. Nagrinėjamu laikotarpiu Tribunole iš viso darbavosi apie pusantro šimto advokatų. Kalbėti apie konkrečius jų skaičius paskirose kadencijose yra problemiška, kadangi advokatų sąrašai pradėti spausdinti tik XVIII a. aštuntajame dešimtmetyje, iš pradžių – metiniame Gardino kalendoriuje, o nuo 1787 m. – atskiruose spaudiniuose šalia Tribunolo teisėjų pavardžių. Apibendrinant galima teigti, jog atskirose kadencijose jų skaičius svyravo nuo dvidešimties iki trisdešimties XVIII a. septintajame ir aštuntajame dešimtmeciuose, o 1784-1792 m. laikotarpiu viršijo keturiasdešimt.

Įstatymiškai nebuvo apibrėžtas ir pasitraukimo iš advokatų mechanizmas. 1787 m. sausio 19 d. teisme padarytas Tado Korsako pareiškimas, kad, Tribunole išdirbęs advokatu dvidešimt metų, „tausodamas sveikatą“⁸⁸¹ turi jas palikti (beje, kartu pareikšdamas pagarbą teismui ir dėkingumą savo kolegoms), buvo veikiau išimtis nei taisyklė. Paprastai advokatas apie savo veiklos nutraukimą neinformuodavo. Štai, pvz., Viktoras Bienieckis 1782 m. sausio 10 d. Tribunole prisiekė advokato priesaika⁸⁸², tačiau vėliau teismo knygoose duomenų apie jį kaip gynėją nesutinkame. Kuomet 1789 m. vasario 4 d. Gardino kamarininkas Pranciškus Kadovskis su žmona Antanina Tribunole apkaltino pastarąjį užpuolus jų apsistojimą vietą, išplūdus, atėmus arklį ir laikrodį bei persiviliojus jų patarnautoją, A. Kevličius palestros vardu pareikalavo iki bylos išnagrinėjimo sustabdyti Bienieckio kaip advokato įgaliojimus, *jako notowanego*. Tačiau kaltinamojo gynėjas atsakė, jog „Bienieckis advokato praktika nesiverčia ir juo nesivadina“⁸⁸³. Privalomą Tribunolo informavimą apie pasitraukimą iš jame dirbančių advokatų numatė 1793 m. įstatymas, o jo įgyvendinimo veiksmingumą turėjo lemti teismo išduodama pažyma apie pasitraukiančiojo *obowiązkach i zasługach publicznych w czasie, w którym się obroną interesów obywatelskich zajmował, jak one z zachowaniem prawa i ufności publicznej i jak długo sprawował*, kuri buvo būtina siekiant teisėjo, kamarininko, tvarkos komisoriaus ir kitokių pareigų⁸⁸⁴.

Teisės dirbti advokatu atėmimas buvo suformuluotas jau TLS (IV sk., 57 str.), kuria-me tokia bausmė numatyta už teismo nurodymo atstovauti nepasiturinčius ir našlaičius nevykdymą, o vėlesniuose įstatymuose – už perėjimą į priešingą proceso pusę po to, kai buvo susipažinta su atstovaujamojo dokumentais⁸⁸⁵, taip pat už šalių engimą ir nuostolių pridarymą (pvz., vilkinant procesą ir tokiu būdu didinant teismo išlaidas)⁸⁸⁶. Tiesa, pati

⁸⁸⁰ VL, t. 7, p. 327. Tik 1798 m. balandžio 15 d. LDK Vyriausiąjį Tribunolą pakeitusiame Vyriausiajame LDK teisme paklūstant naujos valdžios įsakui nustatytas 18 advokatų limitas. Įdomu pastebėti, jog tarp jų pateko net 12 pirmajame teisme dirbusių advokatų, žr. LVIA, f. SA, b. 739, l. 52-52v.

⁸⁸¹ LVIA, f. SA, b. 715, l. 23v (*oświadczenie ... przy złożeniu munus patrociniui*). Tikroji atsisakymo priežastis buvo išrinkimas į Vilniaus žemės teismo teisėjo pareigas, kuriose T. Korsakas prisiekė 1787 m. vasario 22 d. (ten pat, b. 715, l. 34).

⁸⁸² Ten pat, b. 700, l. 18.

⁸⁸³ Ten pat, b. 721, l. 29v-30.

⁸⁸⁴ VL, t. 10, p. 263-264.

⁸⁸⁵ VL, t. 6, p. 246 (1726 m.). Iš Lenkijos Tribunolo advokatų teisė dirbti gynėjo darbą turėjo būti atimama už teismui parodytą nepagarbą, šalių įžeidinėjimus arba sužinojus apie draudžiamą kelių pareigų derinimą, ten pat, t. 7, p. 327-328 (1768 m.).

⁸⁸⁶ VL, t. 7, p. 179 (1764 m.).

pašalinimo procedūra įstatymuose nebuvo aprašyta, todėl pradžioje teismui kėlė nemažai rūpesčių. Bene pirmasis toks atvejis užfiksuotas 1732 m., kuomet teisė verstis advokato praktika buvo atimta iš Mstislavlio raikytojo Jono Kazimiero Žrecinskio Vainos. Viskas prasidėjo nuo to, jog 1732 m. rugpjūčio 27 d. Vyriausiojo Tribunolo teisėjų akivaizdoje grubiais žodžiais apsikeitė minėtasis J. K. Vaina ir kitas advokatas Aleksandras Veževičius (pirmasis pagrasino nužudyti antrąjį). A. Veževičius ir kiti advokatai iškėlė kaltinimus J. K. Vainai, teigdami, jog šis, „nusižengdamas seniems papročiams“, negynė žmonių interesų, plūdo bylininkus, o teismo darbą dažnai trikdė nereikalingais ginčais. Nors pastarasis teismo sprendimu buvo pašalintas iš advokatų⁸⁸⁷, tačiau 1735 m. vėl pabandė dalyvauti bylose kaip gynėjas. Kai Tribunolo advokatai dėl to pareiškė protestą ir teismui pateikė nušalinamojo sprendimo išrašą, jis buvo nuteistas kalėti šešias savaites aukštutiniame bokšte ir 40 kapų bauda⁸⁸⁸. Vis dėlto netrukus, apklausus buvusį Tribunolo raštininką Joną Mnichovskį, paaiškėjo, jog A. Veževičius leido J. K. Vainai grįžti į advokato pareigas, o niekas kitas nušalinamojo nuosprendžio įgyvendinti nereikalavo. Taigi teismas buvo priverstas jam vėl leisti verstis advokato praktika. Jau tų metų rugsėjo mėnesį instigatorių Aleksandras Jasinskis suformulavo naują kaltinimą, kuriame teigė, jog J. K. Vaina „neparodė jokio pasitaisymo“, į advokato pareigas sugrįžo ginti vien tik savo interesų, beveik kasdien teismą vargino ginčais, be to, nepagarbiai elgėsi ne tik proceso šalių, bet ir pačių teisėjų bei advokatų atžvilgiu. Todėl jam pakartotinai atimta teisė dirbti Vyriausiojo Tribunole⁸⁸⁹. Panaši situacija susiklostė 1742 m., kuomet birželio 8 d. Vyriausiojo Tribunolo advokatų iniciatyva iš jų tarpo buvo pašalintas Smolensko raikytojas Mykolas Gumovskis. Pastarasis buvo kaltinamas nepadoriu gyvenimu: būdamas vedęs, gyveno su svetima žmona, byloje taip pat būta faktų apie nepilnametės išprievartavimą. Už šiuos nusikaltimus teismas jam buvo skyręs mirties bausmę nukirsdinant, bet ji nebuvo įvykdyta. Dar daugiau – kai po ketverių metų ieškovai nušalinamojo nuosprendžio atsisakė, Vyriausiojo Tribunolas leido M. Gumovskiui, iš naujo atlikus priesaiką, grįžti prie savo profesijos⁸⁹⁰. Panašiai neefektyvūs pasirodė ir abu analizuojamu laikotarpiu įvykę advokatų pašalinimai iš pareigų. 1769 m. rugsėjo 26 d. Tribunolo instigatorių ir advokatai („palestra większa“) iškėlė ieškinį Ignotui Daškevičiui, kurį apkaltino neatitinkant advokatui keliamų reikalavimų, t. y. buvus kaltinamam kriminaliniais nusikaltimais⁸⁹¹, darius neteisėtus veiksmus Tribunole⁸⁹², taip pat nepaklusus šio teismo nurodymui ginti byloje

⁸⁸⁷ LVIA, f. SA, b. 472, l. 2044-2045v.

⁸⁸⁸ Ten pat, b. 626, l. 13v-14, 17v (1734 VI 2, 15).

⁸⁸⁹ Ten pat, b. 90, l. 813-814v (1734 IX 2).

⁸⁹⁰ Ten pat, b. 638, l. 12v.

⁸⁹¹ Teismui buvo pateikti dokumentai, kuriuose įvairūs ieškovai I. Daškevičių kaltino dėl užpuolimų, dokumentų klastojimo, sužeidimo, apiplėšimo, atstovaujamo asmens interesų išdavimo ir kt., ten pat, b. 1138, l. 78v-82.

⁸⁹² Tarp tokių kaltinimų minėti: teisėjų papirkimas (*praktyki prawami zabronione, za sprawami pryncypałów swoich, prywatnie po stancyach deputackich chodząc czynił, do wiary stawania swego nakłaniał, ogłaszając się iż nie ta iest activitas palestranta, z podjętą pracą y utrudzeniem ulżyć, dobrze z czytanych dokumentów interest, ale mieć zawsze stosowną w kole większość liczby sędziów ... z tym*

dokumentų suklastojimu apkaltintą Grodzickį. Sprendimu už akių Tribunolas I. Daškevičiui uždraudė verstis advokato praktika bet kokiam teisme ir visam laikui pašalino jį iš visų bajoriškų pareigų⁸⁹³. Tačiau kai sekančių metų gegužės 22 d. I. Daškevičius iškėlė priešiškinį faktiškoms apkaltos iniciatoriams (Vilniaus pilies teismo regentui Kristupui Kozelui, Tribunolo advokatui Pranciškui Sankovskiui ir vazniui Jonui Antanui Daunorui), pasiteisino dėl neatvykimo į teismą (neva apie procesą nežinojo, o šaukimą gavo ne į rankas) ir susitakė su kaltintojais, pašalinamasis sprendimas buvo panaikintas⁸⁹⁴. Panašiai, kai 1774 m. birželio 7 d. Tribunolo sprendimu Aleksandras Jackovskis pašalintas iš Tribunolo advokatų ir jam tris metus uždrausta eiti bet kokias pareigas⁸⁹⁵, šiam pavyko išsirūpinti, kad jį panaikintų 1775 m. Konfederacijos teismas⁸⁹⁶.

Šioje vietoje dar galima trumpai apžvelgti bendras advokato profesijos vystymosi tendencijas. Nors advokato karjerą XVIII a. rinkosi vis daugiau bajorų, tačiau bendros su profesija susijusios neigiamos sąlygos iš esmės nepakito. Advokatas visą laiką buvo priklausomas nuo teismo, kuris jį galėjo bausti, o dėl įstatymų spragų ir nepreciziškumo – kartais net ir savo nuožiūra⁸⁹⁷. Dažnai įstatymiškai bandytas apibrėžti advokato elgesys stojimo byloje metu⁸⁹⁸, jo disciplininė atsakomybė, nuolat buvo plečiamas jam taikomų draudimų⁸⁹⁹ ir apribojimų⁹⁰⁰ sąrašas. Už prasižengimus jam grėsė pinigine bau-

się chełpiąc ohydnych palestrze, a przeciwnych prawu zuchwałości incorigilibus po upomnieniu ex communitate palestry), nepagrįstų pinigų sumų už savo darbą reikalavimas (zdzierstwa od stron obligowanych po kilkaset czerwonych złotych czynił), nepagarbus elgesys teisme, kalbėjimas apie su byla nesusijusius dalykus (w kontrowersjach swych laedere, extra sphaerem et contextum zaloby stawać ważyć), pateikimas į teismo knygas įrašyti dokumentus, iš kurių apie du pranešė, o trečią, kuriame Zblovinskis išsižada savo sūnų, nutylėjo.

⁸⁹³ LVIA, f. SA, b. 144, p. 854-859; b. 1138, l. 78v-82.

⁸⁹⁴ Ten pat, b. 1141, l. 1-3.

⁸⁹⁵ Ten pat, b. 150, l. 55-56v.

⁸⁹⁶ VL, t. 8, p. 416.

⁸⁹⁷ Iš tikrųjų paprastai kiekvieną savo sprendimą Tribunolas stengėsi pagrįsti tam tikru straipsniu. Galima paminėti įdomų atvejį, kuomet 1786 m. kovo 16 d. advokatas Mykolas Petraševskis, greičiausiai už tai, kad pasisakė prieš Tribunolo sprendimą ir tuo įžeidė teismą, buvo nubaustas šešiomis savaitėmis kalėjimo *ex arbitrio suo*. Vėliau žodžiai apie bausmę teismo nuožiūra buvo išbraukti, o sprendimas pagrįstas TLS pirmojo skyriaus vienuoliktu straipsniu. Vis tik greičiausiai advokatas nuo bausmės išsisuko, kadangi šis sprendimas vėliau buvo kruopščiai užbraukytas, žr. LVIA, f. SA, b. 712, l. 48.

⁸⁹⁸ Etikos normos, kurių iš ATR advokatų reikalauta laikytis teismo procese, pabandė apibendrinti M. Janiszewska, Osiemnastowieczny kodeks etyczny adwokatury polskiej, *Palestra*, 2008, nr. 1-2, p. 169-176.

⁸⁹⁹ Paminėtini draudimai: įsigyti ginčijamą turtą, atsakyti ginti neturtingą asmenį, apsiėmus ginti bylininką vėliau atstovauti toje pačioje byloje priešingai pusei, išduoti bylininko paslaptis, vilkinti teismo procesą ir daryti finansinius nuostolius, streikuoti ir organizuotai apleisti posėdžių salę ir kt., I. Lewin, min. veik., *passim*.

⁹⁰⁰ Pvz., teismo pareigūnų pareigas advokatams buvo galima užimti tik praėjus dviem metams po advokato veiklos nutraukimo, VL, t. 6, p. 246. Lietuvai skirtose konstitucijose apie tai kalbėta daugiau nebuvo. Tuo tarpu Lenkijos Tribunolo gynėjai pagal 1768 m. įstatymo nuostatas šio teismo teisėjais galėjo tapti praėjus ketveriems metams po to, kai nustota verstis advokato praktika, VL, t. 7, p. 328. 1775 m. visi pereinamieji laikotarpiai buvo panaikinti, VL, t. 8, p. 108.

da, įkalinimas, teisės dirbti advokatu atėmimas ar netgi mirties bausmė⁹⁰¹. Nors pastaroji kilanti už nusikaltimą, kilantį iš profesinės veiklos, greičiausiai niekada nebuvo taikyta, tačiau, kaip rodo pavyzdžiai iš pirmos instancijos teismų darbo praktikos, teisėjai mėgo ją bent pagąsdinti. Tiesa, priešinga įstatymų griežtumui buvo teisminė Tribunolo praktika, kuomet apsiribojama grasinimais skirti „įstatymais numatytas“ bausmes, „įvykdyti pakankamą teisingumą“, o retkarčiais advokatams skiriamos įkalinimo bokšte bausmės vėliau buvo dovanojamos.

Vakarų Europos valstybėse advokatai buvo vertinami dėl gero universitetinio išsilavinimo ir savo socialinių funkcijų, tapdavo kvalifikuotais įstaigų tarnautojais (t. y. buvo šiuolaikinių „biurokratų“ pradininkai)⁹⁰², o LDK jų reikšmė augo dėl visiškai kitokių priežasčių. Situacijoje, kai teismo procesas buvo painus, teismus vargino organizaciniai trūkumai, o teisėjais buvo renkami patys teisėjai, kuriems nebuvo keliami praktiškai jokie profesiniai reikalavimai, advokatai atliko svarbų profesionalių procesinės teisės ir teismo procedūros žinovų vaidmenį. Kaip minėta, iki pat ATR žlugimo advokatas buvo suvokiamas ne kaip teisinės paslaugas teikiantis profesionalas, bet kaip visuomenines pareigas atliekantis pilietis. Dar XVIII a. aštuntajame dešimtmetyje atsirasdavo nerealių ir renegatinių projektų, pagal kuriuos advokatai savo darbą turėtų atlikti nemokamai, visuomeniniais pagrindais⁹⁰³. Taip pat liko neįgyvendinta XVIII a. pabaigoje subrendusi advokatų savivaldos idėja, nors šiaip faktų apie advokatų profesinį solidarumą netrūksta. Pirmiausiai tai priklausymas šv. Ivo brolijai⁹⁰⁴, ieškinių kėlimas ir rėmimas visos palestros vardu, o taip pat organizuotas streikavimas⁹⁰⁵ ir kt.

⁹⁰¹ Mirties bausmė grėsė už advokato neatvykimą į bylos svarstymą ir atsakymą prisiekti, kad neatvykta dėl ligos, taip pat už įgaliojimo padirbimą ir advokato sąmokslą su priešinga šalimi, TLS (IV sk., 58 str.); I. Lewin, min. veik., p. 47; VL, t. 3, p. 444 (1638 m.); *Coaequatio iurium*.

⁹⁰² Svarbesnių tyrimų sąrašą žr. H. Siegrist, *Advokat, Bürger und Staat. Sozialgeschichte der Rechtanwälte in Deutschland, Italien und Schweiz (18.-20. Jh.)*, Frankfurt am Main, 1996, t. 1, p. 10; J. C. Albisetti, *Professionals and Professionalization*, p. 60.

⁹⁰³ E. Borkowska-Bagińska, *O patronach albo adwokatach – tekst z 9.II.1777 r. nie znanego autora*, p. 60-67.

⁹⁰⁴ Šv. Ivono kultas buvo paplitęs Lenkijoje, o šio šventojo vardo brolijos įsikūrė miestuose, kur dirbo Lenkijos Tribunolas – Liubline ir Petrakave, A. Karabowicz, K. Tatara, *Święty Iwo Helory – patron prawników*, <http://www.law.uj.edu.pl/users/kpkiw/publik/iwo.htm>. Lietuvoje žinome veikus šv. Ivono Išpažinėjo broliją, kitaip dar vadintą Teisininkų (advokatų) brolijos vardu, kuri buvo įsikūrusi Vilniaus pranciškonų bažnyčioje ir čia turėjo savo šventojo vardo koplyčią su globėjo relikvija ir paveikslu (pastarasis šiuo metu saugomas Vilniaus šv. Jono bažnyčioje), žr. M. A. Dettlaff, *Brolijos ir amatininkų cechai prie Vilniaus pranciškonų vienuolyno nuo XVII a. iki vienuolyno uždarymo 1864 m., Pranciškonai Lietuvoje. Provincijos veikla XVII-XIX a.*, sudarytojas M. Paknys, Vilnius, p. 16-17. Išliko tik fragmentiški duomenys apie LDK Vyriausiojo Tribunolo advokatų ryšius su minėta brolija. 1762 m. pradžioje Tribunolo advokatai kaip „confratrów bractwa św. Iwona“ parėmė Vilniaus pranciškonų ieškinį Polocko taurininkui Felicijonui Korsakui dėl Širvintų seniūno Eperiješo 1740 m. užrašytų 220 talerių *pro decore et ornamento kaplicy św. Iwona* (LVIA, f. SA, b. 131, nr. 97). XIX a. penktajame dešimtmetyje prie nuorodos į šią bylą V. Narbutas pasižymėjo iš senolių (starców) girdėjęs, kad šv. Ivono brolijai priklausė visi Tribunolo advokatai, LMAVB, f. 255-1294.

⁹⁰⁵ Apie advokatų „maištų“ reiškinį, tiesa, nepaminėjęs nė vieno konkretaus jo pavyzdžio ir per daug jį sureikšminęs, rašė T. Woner, „Bunty“ palestry w dobie upadku saskiego, *Palestra*, 1959, nr. 5, p. 52-58.

II. 3. b) Aplikantai

Mykolas Zaleskis savo atsiminimuose pasakojo, jog 1768 m., sulaukęs 24 metų, nusprendė mokytis teisės, o „kitokios mokyklos negu (Vyriausieji LDK ir Lenkijos– A.S.) Tribunolai tam nebuvo“⁹⁰⁶. Taigi, pardavęs turėtus daiktus, išvyko į Vilnių, kur pažįstamo patartas apsisusto pas gerą vardą turėjusį advokatą Andrių Malčevskį. Tačiau faktiškai tapti aplikantu nebuvo labai paprasta, nes, kaip rodo turimi duomenys, vadovauti jaunuoliams apsiimdavo tik nedidelis advokatų skaičius. Sunku pasakyti, kas nulemdavo patekimą pas konkretų advokatą, žinome, jog kartais mokinius ir kartu pagalbininkus jie pasirinkdavo patys (Kazimieras Antuševičius pasakojo, jog Ignatas Soroka jį mokytis teisės pasiėmė iš Valkavisko pilies kanceliarijos), arba kitiems asmenimis (tėvams, užtarėjams)⁹⁰⁷ prašant. Be abejo, svarbūs čia buvo ir giminystės ryšiai: 1786 m. Stanislovą Plevaką globojo vyresnis brolis Kazimieras Plevaka⁹⁰⁸, 1788 m. pas Stanislovą Bialoševičių teisės mokėsi Simonas Bialoševičius, pas Mykolą Petraševskį – Bonifacas Petraševskis.⁹⁰⁹ Tiesa, būsimų gynėjų teisinių žinių įgijimas nebūtinai buvo susijęs tik su praktika pas konkretų advokatą. Niekuo neišskirtinis buvo (tiesa su Tribunolu nesusijęs) Žemaitijos bajoraičio Vincento Vizbaro Bagdonavičiaus pavyzdys XVIII a. pabaigoje: septyniolikos metų baigęs mokyklą Kražiuose, jis pradėjo lankytis Telšių žemės teismo posėdžiuose, kurį laiką praleido Telšių pilies teismo kanceliarijoje, kur susipažino su į aktų knygas įrašomais dokumentais, o netrukus tapo advokato Jurgio Dirmavičiaus aplikantu; sulaukus dvidešimties, jam pavyko išsirūpinti paskyrimą į Telšių žemės teismo viceregento pareigas, o naujuoju globėju ir mokytoju tapo regentas Jonas Kobeckis (pastarasis patarinėjo, kaip reikėtų elgtis, kalbėti, vežiojosi jaunuolį su savimi į įvairius priėmimus); dar po pusantų metų jis buvo išrinktas to paties teismo advokatu⁹¹⁰. Praktikos žemesniuose teismuose patirties turėjo ir neretas Tribunolo advokato aplikantas. Be to, kaip minėta, advokatais

⁹⁰⁶ M. Zaleski, *Pamiętniki*, p. 31-33.

⁹⁰⁷ Pz., savo nepilnametį sūnų „mokytis teisės“ Antanui Kozzerovskiui atidavė tėvai (LVIA, f. SA, b. 695, l. 22), o 1775 m. rugpjūčio 25 d. Tribunolo Veliavos karininkui Skirmuntui jo giminaitis rašė užtardamas ką tik mokslus baigusį jaunuolį Trušinskį, klausdamas, *czy nie można mieysca dla niego wystarać się w Trybunale do aplikacyi*, ten pat, b. 152, l. 733-v (beje, įdomu pažymėti, jog laiške pabrėžta, kad jaunuolis mokėsi retorikos, tikriausiai įsivaizduojant, kad advokato profesijoje tai yra ypač svarbu).

⁹⁰⁸ Kazimieras Plevaka 1786 m. rugsėjo 1 d. tėvui rašytame laiške neigė skriaudžiantis brolių (kurį ironiškai vadina „pretendent tronu“), priešingai – jis apmoka jo maistą, apgyvendinimą, *daię pisać, z kancelaryi brać dochód należny pozwalam, y ieszcze go moiemi furmankami przywożę*. Taip pat jis prašė broliui neduoti pinigų, kad šis pradėtų dirbti ir kiti jo nevadintų juokdariu: *otóz kiedy zacznie czule pracować, zrobi fortunę, iesli zaś spuści się, że coś nań przydzie, zleniowieie, opuści się, y będzie kauzyperdą iak drudzy, co przy palestrze kufla pilnuią, nes kto iesć potrzebuje powinien sobie zapracować, inaczey niech lepiey umrze, niżeli ma być wrublem na cudzą pszenicę*, ten pat, b. 185, 419-420v. Brolio veiksmai, matyt, davė vaisių, kadangi Stanislovą Plevaką 1787-1792 m. laikotarpiu sutinkame kaip Tribunolo agentą.

⁹⁰⁹ Ten pat, b. 178, l. 27-v. Beje, savo giminaičius, kaip aplikantus, buvo įdarbinę ir agentai: Tadas Ratiniskis, Turskis ir Martynas Cholevinskis, ten pat.

⁹¹⁰ Wincenty Wizbor Bohdanowicz, *Szczegóły niektóre życia mojego*.

tapdavo ir kituose teismuose reikiamų žinių įgiję ir gynėjų funkcijas jau vykdę asmenys, iš kurių praktikuotis Tribunole nebuvo reikalaujama.

Istoriografijoje minima, jog advokatai turėjo teismui pateikti savo aplikantų sąrašus, tokiu būdu išpareigodami atsakyti už jų galimus nusikaltimus⁹¹¹. Iš tikrųjų tokie sąrašai buvo rengiami tik pačiam teismui pareikalavus, o nagrinėjamu laikotarpiu tai atsitiko vos du kartus. 1774 m. liepos 6 d. advokatams pranešus, jog daug jaunuolių, prisidengę „besimokančiųjų vardais tuščiai be priežiūros leidžia laiką, savo nusižengimais daro gėdą tiems, kurie uoliai mokosi (aplikującym)“⁹¹², Tribunolas įsakė parengti besimokančiųjų sąrašą (rejestr aplikujących) ir jį pateikti įrašyti į teismo knygas⁹¹³. Į sąrašus nepakliuvę, bet tokiais Vilniuje besidedantys asmenys, advokatams informavus, turėjo būti instigatoriaus „persekiojami ir areštuojami“⁹¹⁴. Per tris dienas sudaryti ir įrašyti į knygas besimokančiųjų sąrašą nurodyta ir 1788 m. gegužės 13 d. reaguojant į Rusijos kariuomenės kapitono Suchatino pranešimą⁹¹⁵, siekiant užtikrinti visuomenės saugumą *oraz chęci powszechniej widzenia młodzi szlacheckiej w jak najlepszym do usług obywatelskich sposobieniu się dogadzając, niemniej tę młodzież od łatwości zepsowania się gry hazardownych i marnotrawstwa chcąc mieć ochronioną*⁹¹⁶. Apskritai aplikantus identifikuoti yra gana problemiška, nes paprastai, jeigu jie neatliko kai kurių agentams įprastų funkcijų arba nedarė teismo ramybę drumstusių nusižengimų⁹¹⁷, Tribunolo knygoje minimi nebuvo. 1788 m. gegužės 24 d. aktuotame „besimokančio jaunimo“ sąrašė išvardinti 43 jaunuoliai, iš jų devyni vadovaujami šešių advokatų, šešiolika – aštuonių agentų, o aštuoniolika – devynių Tribunolo teisėjų (net po keturis jaunuolius globojo teisėjas Ruščicas, advokatas Petraševskis ir agentas Ignotas Sviackis, o likusieji – nuo vieno iki trijų). A. Čartoriskis pasakojo, jog pasinaudojant savo ryšiais teisėjų globai būdavo atiduodami pasiturinčių tėvų sūnūs, kurie į Tribunolą vyko *dla przeyrzenia się w jurydyce, i nabycia w oney*

⁹¹¹ L. Pauli, O kształceniu adwokatów w dawnej Polsce, p. 33.

⁹¹² LVIA, f. SA, b. 677, l. 13v-14 (1774 VII 6).

⁹¹³ Toks sąrašas greičiausiai pateiktas nebuvo, nes jo nerandame aktų knygoje (plg. ten pat, b. 150) ir nėra duomenų apie jo pateikimą įrašyti (žr. ten pat, b. 567, l. 1-12).

⁹¹⁴ Jau 1775 m. sausio 28 d. instigatorius *ea publica delatione* Tribunolą vėl informavo, *iz wielość osób, jedni pod tytułem aplikacji w trybunale, a w samej istocie bez żadnej od palestry dependencji i wiedzy w Wilnie przemieszkijając samym tylko szulerstwem, kosterstwem, na ostatek kradzieżą i obdzieraniem ludzi wielu (jak się praktykowała) bawią się*, ten pat, b. 679, l. 5.

⁹¹⁵ M. Pacevičius savo ruožtu aiškino to mėnesio 11 d. buvęs kavos pas Gardino vaitą, kur prie jo, prašydamas paskolinti pinigų ir teigdamas, kad yra *desperat*, pristojto Suchatinas, ten pat, b. 719, l. 5.

⁹¹⁶ Ten pat, b. 719, l. 5. Tribunolo instigatorius gegužės 24 d. turėjo pakartotinai kreiptis į teismą prašydamas, kad advokatai šį sąrašą sudarytų, ten pat, l. 7v. Pats sąrašas: ten pat, b. 178, l. 27-v (*regestr młodzieży dla aplikacji w Trybunale tak przy jww. sędziach, jako też jppch mecenasach trybunalskich znajdującej się*).

⁹¹⁷ 1770 m. kovo 2 d., po to, kai Mykolas Lominskis pateikė skundą prieš Antaną Vainą, Tribunolas, grąsindamas eskceso ir kitomis bausmėmis, nurodė, kad „Tribunolui asistuojantys aplikantai“ daugiau jokių nusižengimų daryti nedrįstų, ten pat, b. 671, l. 12v. 1778 m. liepos 21 d. Mykolui Čaplicui teisme apkaltinus Valkavisko kardininkaitį Kazimierą Komajevskį, Tribunolas įsakė, kad *młódź pod tytułem aplikacji bez dependencji mecenasów zostająca swywoli tym podobnej i innej nie dopełniała*, ten pat, b. 689, l. 22.

potoczney wiadomości, aby umieli bronić fortuny od napaści niesłusznych, i do sądowych sposobili się urzędów⁹¹⁸. Taigi čia jų nedomino advokato ar kanceliarijos tarnautojo karjera, ar gilios teisinės žinios, bet teismų funkcionavimo mechanizmas ir teisėjo pareigų specifiška. Tiesa, kaip pastebėjo minėtas autorius, tokius jaunuolius dažniau domino kiti dalykai: *przejazdzki ustawne, nikczemne zatrudnienia, i gry nałóg szkodliwy*⁹¹⁹. Tais atvejais, kuomet besimokantį išlaikydavo advokatas (suteikdamas pastogę ir maistą), aplikantas turėdavo atlikti ir buitinius, ne visada malonius patarnavimus. Minėtasis Vincentas Vizbaras Bagdonavičius teigė buvęs advokato traktuojamas kaip tarnas: „prisiminimai apie siuntimą privačiais reikalais į tolimą vaistinę, kartais vidury nakties, nepaisant smarkios liūties, brendant per gilų purvą, negali būti užmiršti iki senatvės“⁹²⁰. 1780 m. liepos 26 d. Gardino vaznys Martynas Rauba su žmona Barbora teigė, kad Antanas Kozevskis jų sūnui ne tik *nie dał żadnej aplikacji*, bet ir vertė ganyti kiaules, o prieštaraujantį ne kartą sumušęs išvarydavo į laukus⁹²¹. Panašiai Kazimieras Antuševičius pasakojo, jog Ignotas Soroka naudojosi ne tik jo kaip aplikanto paslaugomis, bet ir vertė atlikti bjauriausias (*najpodlejsze*) paslaugas, kurias šis ilgai kentė. Tačiau kai kelis kartus patyrė fizinį smurtą (*po doświadczonych kilkarazowych porywaniach, a nieraz osobistego przez zabicie skrzywdzenia*), o 1787 m. liepos 1 d. pagrasino jį išplakti, aplikantas persikėlė pas Tribunolo agentą Dominyką Maciešą⁹²².

Būsimo advokato teisminei praktikai reikalingos žinios buvo įgyjamos stebint teismo procesą ir atliekant mokslams „vadovaujančio“ asmens skiriamas užduotis. M. Zaleskis teigė iš pradžių daugiausiai laiko praleidęs stebėdamas teismo posėdžius, tiesa, gausiais lotyniškais tarpais persunkta teisininkų kalba jam kėlė daug rūpesčių: „suprasdamas žodžius negalėjau suvokti jų vartojimo prasmės, ir kuomet dėl to skundžiausi, manimi arba netikėjo, arba badėjo, kad viskas ateis su laiku“⁹²³. Vincentas Vizbaras Bagdonavičius pasakojo, jog būdamas aplikantu turėjo perrašinėti teisminių kalbų tekstus (jų reikėjo daug, mat po vieną egzempliorių turėjo gauti kiekvienas teisėjas, taip pat ir raštininkas bei priešinga proceso šalis), šaukimus ir kitus dokumentus, privalėjo dalyvauti kiekviename teismo sesijoje, su savimi nešiotis popierius, bylų, kurias nagrinėtas teismas sąrašą ir stebėti bylas, kurias jo vadovas apsiėmė ginti⁹²⁴. Būtent rutininis, kvalifikacijos nereikalaujantis dokumentų išrašų ir kopijų rengimas buvo pagrindinis teisės besimokančių jaunuolių atliekamas veiksmas. Tokiu būdu jie kiek daugiau susipažindavo tik su praktine

⁹¹⁸ *List trzeci Doświadczynskiego*, p. 23.

⁹¹⁹ Ten pat.

⁹²⁰ Wincenty Wizbor Bohdanowicz, *Szczegóły niektóre życia mojego*.

⁹²¹ LVIA, f. SA, b. 695, l. 22.

⁹²² LVIA, f. SA, b. 716, l. 45-v (1787 m. liepos 3 d. pareiškimas, kuris padarytas dėl to, kad I. Soroka jį stengėsi apkaltinti vagyste, jam grasino ir įžeidinėjo). 1788 m. gegužės 24 d. sąrašė jis jau minimas kaip advokato Andriaus Kšižanovskio aplikantas, ten pat, b. 178, l. 27-v.

⁹²³ M. Zaleski, *Pamiętniki Michała Zaleskiego, wojskiego Wielkiego Księstwa Litewskiego, posła na Sejm Czteroletni*, Poznań, 1879, p. 33.

⁹²⁴ Wincenty Wizbor Bohdanowicz, *Szczegóły niektóre życia mojego*. Wspomnienia palestranta żmudzkiego z lat 1781-1833, *Ateneum Wileńskie*, 1929, t. 1-2, p. 225-258.

teisės puse – teisinių dokumentų formuliarais, teismų sprendimais, įvairiais procesiniais veiksmais. Taip paruoštiems advokatams pritrūkdavo teorinių žinių, platesnės refleksijos ir europinės literatūros išmanymo, ką rodo ir tas faktas, jog advokatai beveik nedalyvavo rengiant teismų ir teisės reformų projektus⁹²⁵. XVIII a. II pusėje tokia advokatų rengimo sistema buvo vis dažniau kritikuojama: neva buvo išmokstama ne tiek teisės, kiek visokių procesinių gudrybių, teisės normų interpretavimo savo naudai. 1781-1782 m. LDK Vyriausiojo Tribunolo maršalkos pareigas ėjęs Podolės žemės generolas Adomas Čartoriskis parašė įdomią studiją, kurioje atskleidė, kaip pats įsivaizduoja teismo gynėjo apmokymo procesą⁹²⁶. Jo teigimu, mechaniškas pareigos atlikimas yra tai, kas skiria prastą advokatą nuo Cicerono: „pas mus einama nuo praktikos prie teorijos, o turėtų būti atvirkščiai“. Esą reikalingas sistemingesnis išsilavinimas, o kai žinios įgyjamos „perrašant teisinius dokumentus, rausiantis žemės ir pilies teismo knygoje, iš akių dingsta bendras teisės suvokimas, įgyjamas įprotis stebilytis į konkrečius (perrašomus arba surastus) atvejus“. Todėl jis siūlė teisės praktiką derinti su teorija: pirmiausiai skaityti veikalus, skirtus ATR istorijai – kunigų Wagos, Albertrandžio ir kitas kronikas, atkreipiant dėmesį ne tiek į karo aprašymus, kiek į valstybės santvarkos klostymąsi ir institucijų kūrimąsi. Vėliau reikėtų išstudijuoti svarbiausius teisės šaltinius chronologine tvarka: iš pradžių LDK Vyriausiojo Tribunolo nuostatus, vėliau – Trečiąjį LDK Statutą, pasidarant išrašus iš svarbiausių ir reikalingiausių jo straipsnių, Seime priimtus, „Volumina Legum“⁹²⁷ rinkiniuose išspausdintus įstatymus. Tuo tarpu apie teisinius formalumus (*o formalności*) galima sužinoti iš 1780 m. Tomo Umiastovskio išleisto vadovėlio („Bylinėjimosi Tribuno- le ir kituose LDK teismuose tvarka“). Pasiekti aukštesnį profesinį lygį padėsiančios kitų mokslų žinios: lotynų kalba reikalinga norint suvokti žymių senovės advokatų kalbėjimo manierą, prancūzų – siekiant susipažinti su svarbiausiais teisės veikalais, o be aritmetikos gali būti sudėtinga tiksliai perskaityti tekstuose užrašytus skaičius (A. Čartoriskis teigė, jog kai kuriems jo matytiems gynėjams tai sukeldavo problemų). Susipažinęs su užsienio literatūra teisininkas suprasiąs, jog Europos valstybių teisinės sistemos nesiremia 1698 m. Tribunolo ordinacija ar *Coaequatio iurium* įstatymu, kuriuos, be abejo, privalu žinoti, „tačiau tuo pat metu žinoti ir kai ką daugiau“⁹²⁸. A. Čartoriskio nuomone, būtumi advokatai privalėtų klausyti civilinės ir kanonų teisės paskaitų LDK Vyriausiojoje mokykloje, „kurių žinios negali būti laikomos nereikalingomis“. Tiesa, pats advokatų rengimo modelis keistis neturėtų, tačiau jaunuoliams turėtų vadovauti tik „gerai visuomenėje vertinami, sąžiningi ir geri teisės žinovai“. Mat iki šiol advokatų vadovavimas jaunuolių mokslams dažniausiai buvo menamas, dėl to neretas pasukdavo klystkeliais, pasiduodavo pramo-

⁹²⁵ Žr. vieną iš negausių išimčių: B. Krakowski, Korsak Tadeusz, PSB, t. XIV, 1968-1969, p. 116-118.

⁹²⁶ *List trzeci Doświadczyńskiego*.

⁹²⁷ Beje, LMAVB retų spaudinių skyriuje išliko XVIII a. pijorų leidimo *Volumina legum* egzempliorių, kurie priklausė konkrečioms Tribunolo advokatams.

⁹²⁸ *List trzeci Doświadczyńskiego*, p. 30. Beje, autorius matė būtinybę, kad lietuviai būtų šiek tiek susipažinę su Lenkijos įstatymais, teismo procesu ir dokumentų formuliarais, ir atvirkščiai – lenkams rekomendavo pasidomėti LDK teise.

goms ir linksmybėms („užsiima ne teisės mokslais, o skolų auginimu, stropiau varto kortas prie staliukų nei Statutą“). Todėl advokatų pareiga – juos prižiūrėti, saugoti nuo blogų įpročių, ugdyti darbštumą, kreipti tinkama linkme⁹²⁹.

Analizuojamu laikotarpiu ATR aukštųjų mokyklų dalyvavimas advokatų rengime buvo epizodinis. Vilniaus akademijoje buvo dėstoma kanonų (jos paskaitas lankė daugiausiai dvasininkai) ir civilinė teisė, tačiau būsimi advokatai jas pasirinkdavo tik išimtiniais atvejais. Tiesa, keli būsimi Tribunolo advokatai – Martynas Dankevičius ir Mykolas Zajončkovskis ne tik baigė šias studijas, bet ir gynėsi su LDK teise susijusius darbus – apie šaukimo institutą ir senaties teisinę normą⁹³⁰. Naujų disciplinų atsirado 1781 m. akademiją pertvarkius į LDK Vyriausiąją mokyklą: prigimtinės teisės kursą pradėjo skaityti Jeronimas Stroinovskis, o krašto teisę kaip atskirą discipliną ėmėsi dėstyti Mykolas Olechnovičius. Jau sekančiais metais pastarajam mirus LDK teisės dėstymas nutrūko, todėl didesnės įtakos teismuose dirbusių teisininkų edukacijai šis epizodas neturėjo. Kita vertus, apie dvi dešimtys advokatų Vilniaus Akademijoje buvo baigę laisvųjų menų ir filosofijos studijas, kuriose susipažino su gramatikos, retorikos, logikos, filosofijos, etikos ir kitais mokslais bei įgijo bakalauro arba magistro laipsnius⁹³¹.

Aplikantų „mokslų“ trukmę nusakyti problemiška. Kadangi jaunuolio pasiekiamos pažangos niekas per daug netikrino, daug ką lėmė nusiteikimas mokytis ir gabumai. Įgijamų žinių pobūdis leido imtis savarankiškos veiklos palyginti per trumpą laiką. Jau po metų „studijų“ M. Zaleskio pagalbos ėmė ieškoti gimtojo Lydos pavieta bajorai, jis pradėjo dalyvauti bylose, o netrukus išgarsėjo kaip talentingas kalbovas. Žinoma, svarbu buvo ir tai, kaip įsivaizdavo „mokymo procesą“ vadovas. Dėl dokumento suklastojimo apklausinėjamas Jurgis Grodzickis pasakojo, jog 1769 m. viduryje rusėniškosios kadencijos viduryje pradėjo mokytis pas advokatą Liudviką Norvaišą. Jau sekančioje kadencijoje jis gavo užduotį nešioti į teismą konkrečios bylos (dėl Mykolo Bžostovskio išduoto skolaraiščio) dokumentus ir turėjo būti jai „visiškai pasiruošęs“. Tiesa, pats jaunuolis laikė save atsakingą tik už „popierių saugojimą“, o *względem czynienia ad processum iuris niezupelnie znajomym siebie uznawajac*⁹³². Deja, istoriografijoje kartojamų teiginių, kad „aplikacija“ trukdavo nuo dvejų iki ketverių metų⁹³³, patvirtinti nepavyko. Praktikoje viskas greičiausiai priklausė nuo subjektyvių veiksmų.

⁹²⁹ Naują lygį diskusija dėl advokatų išsilavinimo pasiekė Ketverių metų Seime, tačiau dėl sudėtingų valstybės gyvavimo sąlygų ji nesukėlė realių pokyčių.

⁹³⁰ Jų tezės buvo išspausdintos, žr. *Conclusiones juridicae propugnabuntur in Alma Academia et Universitate Vilnensi Societatis Jesu ab EE. MM. DD. Andrea Rodkiewicz, Martino Dankiewicz, AA. LL. Et Philosophiae magistris, sacrae theologiae et juris utriusque auditoribus, Michaele Rodziejewicz et Michaele Zaiączkowski, artis eloquentiae et juris prudentiae auditoribus. Praesidibus Illri Adm. Rdo Dno Augustino Dąbrowski, S. Th. Et J. U. D., Excell. et Magnifico Dno Paulo Mejer Phae. Mgro., J. C. D., notario Aplico, Juris civilis professoribus ordinariis. Die mensis junii anni currentis 1766* (spaudinys saugomas LMAB retų spaudinių skyriuje, pažymėtas nr. L-18/331).

⁹³¹ Plg. sudarytą Tribunolo advokatų sąrašą (priedas nr. 4) ir leidinį *Akademijos laurai*, par. M. Svirskas ir I. Balčienė, Vilnius, 1997.

⁹³² LVIA, f. SA, b. 669, 42-v (1769 m. rugsėjo 25 d. J. Grodzickio apklausa Tribunole, uždaramė rate).

⁹³³ I. Lewin, min. veik.; S. Milewski, min. veik.

II. 3. c) Agentai

Kaip jau minėta pradžioje, istoriografijoje agentai iki šiol kaip savarankiška specifinė profesinė grupė išskiriami nebuvo. Jų veiklos ir statuso specifika nebuvo atskleista dėl empirinių tyrimų trūkumo ir dėl ypač menko agentų veiklos reglamentavimo. Kaip liudija 1723 m. Tribunolo ordinacija ir kiti faktai, agentu pasivadinti galėjo bet kuris asmuo, o teismas jų negalėjo išskirti, nes nebuvo konkrečių kriterijų. Pakankamai sunku nusakyti ir agentams priskirtas funkcijas, mat buvo apibrėžiamos tik tos iš jų, kurios teismui sukeldavo daugiausiai problemų. Štai, pvz., 1718 -1724 m. Tribunolo paskelbtose ordinacijose iš agentų reikalauta, kad šie į teismo posėdžius atvyktų pasiruošę, su savimi turėtų bylininkų dokumentus, žinotų, kokiais atidėjimais praeityje naudojosi jų atstovaujami asmenys, pakartotinai jų nereikalaujant, *negotia sobie od aktorów poruczona wiernie i pilnie promowowali*, laiku mokėtų sukolektoriui teismo rinkliavas ir mokesčius, taip pat deramai elgtųsi posėdžių salėje (teismo posėdžių metu neįrašintų naujų ieškinių į registrų knygas, netriukšmautų, neužimtų advokatams ir raštinės darbuotojams skirtų vietų)⁹³⁴. 1726 m. konstitucijoje buvo numatyta, jog agentas, bylininkui pažadėjęs prižiūrėti jo bylą teisme, o vėliau susitaręs su priešinga šalimi arba dėl savo aplaidumo leidęs jį nuteisti už akių, gavus nukentėjusiojo prašymą būtų teisiamas įrašus ieškinį į įkalintųjų asmenų registrų knygą, baudžiamas nusikaltimą kvalifikuojant kaip ekscesą bei turėtų padengti visus nuostolius⁹³⁵. Iš šių ir kitų pavyzdžių (taip pat ir žodžių „agent“ bei „attendent spraw“ etimologijos⁹³⁶ bei agentams Tribunole keltų ieškinių⁹³⁷) yra aišku, jog agentai buvo bylininką pakeičiantys asmenys, įgaliotiniai, kurie rūpinosi atstovaujamo asmens bylos eiga (*przyjmowali sprawy obywatelskie pod swoje zawiadywanie*⁹³⁸), saugojo nuo netikėto nuteisimo už akių (paisė šaukimo terminų), rūpinosi tinkamu bylos parengimu teisminiam nagrinėjimui. Dažniausiai būtent agentai įrašydavo savo globojamų bylininkų pateiktų šaukimų pagrindu ieškinius į teismo registrų knygas, pateikdavo įrašyti pranešimus apie banicijos ir infamijos bausmių paskelbimą (vad. proklamatas), taip pat galėjo pateikti įrašyti dokumentus į aktų knygas arba skundą (procesą) į einamųjų reikalų protokolų knygas.

Svarbu pažymėti, jog Tribunolo knygoje dominuoja ne advokatams, bet būtent agentams išduoti įgaliojimai, leidžiant jiems savo nuožiūra pasirinkti gynėją byloje⁹³⁹. Taigi

⁹³⁴ *Porządek*, 1718, str. 9; *Porządek*, 1719, str. 6; *Porządek*, 1723, str. 7; *Porządek*, 1724, str. 9. Dauguma šių nuostatų buvo įtvirtinta 1726 m. Seimo įstatyme, kur jos yra beveik pažodžiui cituojamos, žr. VL, t. 6, p. 244.

⁹³⁵ VL, t. 6, p. 244.

⁹³⁶ Plg. J. Sondel, min. veik., p. 42, 89-90.

⁹³⁷ Plg. bylininkų kaltinimus Jokūbui Daškevičiui (LVIA, f. SA, b. 669, l. 23v), Petruui Jackovskiui (b. 669, l. 10v) ir kt.

⁹³⁸ LMAVB, f. 124-3, l. 30-31.

⁹³⁹ Plg. 1784 m. gruodžio 20 d. Mikalojaus Manucio (Manuzzi) įgaliojimą Matui Antonovičiui (LVIA, f. SA, b. 171, l. 29-v). Agentas Jokūbas Palaševskis vadinamas kunigaikščių Radvilų (Vilniaus vaiv. Karolio Stanislovo ir LDK pakamario Jeronimo) „generaliniu įgaliotiniu“ (ten pat, b. 169, l. 486; b. 171, l. 609). Tokią tendenciją patvirtina ir kiti faktai, o būtent problemos, susijusios su advokatų įgaliojimų tikrinimu (plačiau žr. dalyje III.3).

agentai tapdavo tarpininkais tarp bylininkų ir advokatų, kurie iš vienos pusės informuodavo apie bylos eigą, o iš kitos – pranešdavo samdančiojo asmens norus ir lūkesčius. Koks svarbus būdavo agento vaidmuo, parodo Tado ir Brigitos Cholevinskių paminėtas pavyzdys: Stanislovas Kukevičius davė įgaliojimą bylinėtis Benediktui Malčevskuii, o šis pasamdė advokatą Lauryną Nemčevskį, tačiau kai minėtas agentas mirė, bet kokie ryšiai su gynėju nutrūko ir ieškovai nieko nebežinojo apie bylos likimą⁹⁴⁰. Žinoma, pasitaikė ir tiesioginio bendravimo su advokatais pavyzdžių, tačiau atrodo, jog tai kiek labiau būdinga tik turtingesniems klientams, ypač susiklosčius artimesniems tarpusavio santykiams. Kadangi agentai turėdavo nemažą žinių bagažą ir teisminės praktikos patirtį, todėl būdavo konsultuojamasi su jais. Štai 1782 m. gegužės 2 d. Naugarduko kaštelionas Rapolas Jelenskis (beje, pats buvęs Tribunolo advokatas) patarė motinai, kad parašytų įgaliotiniui Potrikovskuii, klausdama, ar jų byloje reikia iškelti priešieškinį, ir kad šis patartų (*podat środki*) kaip bylą iš rusėniškosios kadencijos perkelti į lietuviškąją (mat *podobniej będzie w Wilnie dopilnowac*)⁹⁴¹.

Būtent agentams bylininkai paprastai patikėdavo turimus dokumentus⁹⁴², dėl jų negrąžinimo ar pradanginimo jie dažniausiai būdavo skundžiami Tribunole⁹⁴³. 1779 m. nužudžius agentą Petrą Jackovskį, jo aplikantas Vendo arklidininkaitis Ksaveras Prušinskis (Pruszynski) pasakojo, jog *był używanym do pilności wielu spraw*, taip pat pasirašinėjo bylininkų atvežamų dokumentų registrus⁹⁴⁴. Kai 1780 m. mirė agentas Juozapas Macieša, šiam duotus dokumentus *przez szczególną ochotę służenia publiczności* perėmė Matas Antanavičius, kuris patyrė daug vargo juos suregistruodamas ir bandydamas užmegzti kontaktus (korespondencijos pagalba) su jų savininkais⁹⁴⁵. Nustodami verstis agento praktika, agentai turimus dokumentus paprastai palikdavo savo kolegoms. Kai 1781 m. birželio 2 d. Anupras Rimša „dėl svarbių priežasčių“ turėjo pasitraukti iš agento pareigų, sau patikėtus ir suregistruotus bylininkų dokumentus paliko pas savo brolių, taip pat agento paslaugas

⁹⁴⁰ LVIA, f. SA, b. 170, l. 694-695 (1784 m. rugsėjo 24 d. Tribunolo sprendimas).

⁹⁴¹ Ten pat, l. 16.

⁹⁴² A. Janulaitis, min. veik., p. 68.

⁹⁴³ LVIA, f. SA, b. 243, l. 31-v (brolių Vasilevskių skundas prieš agentą Pranciškų Noreiką). 1782 m. sausio 12 d. I. Sviackis skundė buvusį Rečicos iždininko Jono Chelchowskio pasamdytą agentą, kad nustojęs verstis įgaliotinio veikla grąžino tik dalį bylos prieš Podbereskus dokumentų, o kur kiti, *na wielokrotne pisma i dopominania się* nepranešė, ten pat, b. 700, l. 22. 1769 m. kovo 2 d. Pinsko pilies teisėjas Ignotas Višnevskis skundė agentą Domyką Valuziničių, kad šis, pasiėmęs visokius dokumentus, reikalingus byloje prieš Pranckevičius, dalį jų pradangino, o dalį atidavė jo priešininkams, ten pat, b. 143, l. 207-v (beje, jau sekančioje teismo kadencijoje D. Valuziničius vadinamas „buvusiu“ agentu, žr. ten pat, b. 1138, l. 58). 1769 m. liepos 10 d. kunigas Jonas Korzonas kaltino Petrą Jackovskį neįrašius į registrų knygas ieškinio ir pradanginus dokumentus (ten pat, b. 669, l. 18v).

⁹⁴⁴ Ten pat, b. 692, l. 23v-24.

⁹⁴⁵ ... *ile w przedrabowaniu y uporządkowaniu w większej części rozrzuconych fascykułów znudzić musiałem, ile w przepytywaniu się y nadgłaszaniu się listownie po całej prawie prowincyi do osób, których takowe dokumenta przyjąłem nie bez wydatku zatrudnić trzeba było, ale gdy na wielokrotne pisanie od wielu wzajemnej odezwy nie mam, a stąd o stanie i okolicznościach interesu wątpliwym być muszę*, ten pat, b. 695, l. 40 (1780 m. rugsėjo 9 d. M. Antanavičiaus pareiškimas teisme).

teikusį Naugarduko kariuomenininką Ignotą Rimšą⁹⁴⁶. 1784 m. birželio 28 d. valdovo šambelionas Anupras Kostrovickis, pranešęs, jog *przystając dla własnych interesów dopełniać obowiązków atentowania spraw powierzonych sobie*, visus sau patikėtus dokumentus padėjo pas tą patį I. Rimšą⁹⁴⁷. 1787 m. vasario 26 d. Jonas Bačizmalskis pareiškė, jog, praleidęs dvidešimt metų tarnaudamas visuomenei, pasitraukia *od obowiązków utrzymywanych interesów*, turimus dokumentus įteikdamas agentui Ignotui Kazimierskiui⁹⁴⁸.

Kaip rodo Tribunolo mokesčių bei kitų teismo rinkliavų surinkimo praktika ir kiti duomenys⁹⁴⁹, atsakomybė už finansinius bylininkų reikalus taip pat buvo primesta agentams. Tribunolo knygoje nuolat sutinkame mokesčių rinkėjo pavaduotojo kreipimuisi į teismą ir pastarojo nurodymus, kad agentai, „kaip įgaliotiniai“⁹⁵⁰, apmokėtų savo atstovaujamų asmenų bylinėjimosi išlaidas, priešingu atveju leidžiant su jais bylinėtis iš taktinio registro⁹⁵¹. Tokį sprendimą padiktavo gyvenimo realijos, kadangi nuolat kildavo problemų nepavykstant mokesčių išieškoti iš pačių bylininkų. Tuo tarpu nuolat interesų teisme, kaip savo darbo vietoje, turintiems agentams nebuvo kur dėtis, nors dėl to jie neretai ir nukentėdavo⁹⁵² (tiesa, pasimokę vėliau klaidų stengėsi nebekartoti ir atsisakydavo ginti nepatikimų bylininkų interesus⁹⁵³). Nors mokesčių išieškojimo praktika nebuvo

⁹⁴⁶ Ten pat, b. 164, l. 33-34.

⁹⁴⁷ Ten pat, b. 707, l. 22v.

⁹⁴⁸ Ten pat, b. 175, l. 301-302v.

⁹⁴⁹ Pvz., 1710 m. Tribunolo ordinacijoje (*Porządek*, 1710, str. 8) minėta, jog agentai savo klientams pateikdavo išpūstas sąskaitas, todėl minėtame dokumente bylininkų žiniai buvo išvardinti dokumentų parengimo įkainiai.

⁹⁵⁰ ... *jako plenipotent za aktora swego jest obowiązany praesenti decisione do zaplacenania* (LVIA, f. SA, b. 664, 28v). Beje, sprendimus išieškoti nesumokėtus mokesčius iš agentų Tribunolas kartais pagrįsdavo susiklosčiusia praktika: *ad praxim w przeszłych Trybunalach stosując się poiskiwanie tychże lukrów sądowych nie na stronach, lecz na plenipotentach, to jest na attendentach Trybunałowi aktualnie assistujących* (ten pat, b. 695, l. 13, 1780 VII 4). Analogiškai 1783 m. rugsėjo 19 d.: *stosując się do praktykowanych w przeszłych Trybunalach dekretów o lucra sądowe nie z aktorami, lecz z wvjpp agentami*, ten pat, b. 704, l. 49v.

⁹⁵¹ Įdomu paminėti atsitikimą iš 1779 m. liepos 24 d., kuomet teismas leido sukolektoriui iškelti ieškinius mokesčių nesumokėjusiai valdovo šambelionienei Onai Jakutavičienei ir jos agentui Pileckiui. Dar tą pačią dieną agento prašymu šis sprendimas buvo pakeistas, bylinėtis su skolininke leista pačiam Pileckiui, ten pat, b. 692, l. 31. Vis tik bylinėtis greičiausiai teko pačiam sukolektoriui, kuris rūgpijūčio 4 d. skundėsi, kad Jakutavičienė *na wielokrotne żalującego dopominanie się nie opłaciła i opłacić nie chce*, ten pat, l. 33.

⁹⁵² Štai 1779 m. sausio 22 d. agentas Juozapas Maševskis pasakojo, jog ne tiek tikėdamasis dėkingumo, kiek smarkiai įkalbinėjamas *wziął w atencję* Upytės arklidininko Domyko Musnickio bylą prieš Tadą Musnickį ir kitus, savo lėšomis sumokėjo spaustuvei (už kalbų spausdinimą) ir kanceliarijai (už šaukimą ir ieškinį) 66 auks., o vėliau iš savo kišenės buvo priverstas apmokėti ir teismo mokesčius (152 kapas grašių), ten pat, b. 691, l. 33-v. Vengdamas ateityje tokių išlaidų ir nedėkingumo, visus D. Musnickio dokumentus jis padėjo Tribunolo kanceliarijoje, sau pasilikęs teisę ieškoti teismo keliu išlaidų padengimo.

⁹⁵³ 1785 m. birželio 5 d. M. Antanavičius pasakojo, jog, apsiėmęs ginti Bielskos interesus, daug kartų jai rašė prašydamas, kad atvyktų asmeniškai *dla zastąpienia expensu* arba atsiųstų pinigų, tačiau negavo jokio atsakymo, todėl buvo priverstas pareikšti, jog Bielskių byloje prieš Točinskius *należenia nie przyjmuje*, ten pat, b. 710, l. 11.

visiškai vienoda⁹⁵⁴, t. y. kartais pinigų būdavo reikalaujama ir iš pačių bylininkų arba jų advokatų, tačiau absoliučioje daugumoje atvejų „atpirkimo ožiais“ tapdavo būtent agentai. Simptomiška buvo 1781 m. susiklosčiusi situacija, kai neturtingos našlės Aramavičienės prašymu jai buvo paskirti du advokatai ir agentas Juozapas Potrikovskis. Nors visi jie gynė bylininkę ginče su kreditoriais, tačiau birželio 15 d. sumokėti teismo mokesčius pareikalauta būtent iš agento, nors jis, kaip aiškino, atliko pareigą neimdamas atlygio (*bez wzięcia salarium*), maža to – susigraudinęs dėl apverktinos bylininkės padėties, savo lėšomis (*w ofercie darowizny*) apmokėjo kalbų spausdinimo išlaidas⁹⁵⁵. Kadangi dėl tokios situacijos agentai nuolat reiškė nepasitenkinimą ir bandė atsikalbinėti⁹⁵⁶, nuostatą apie jų prievolę apmokėti bylininkų mokesčius Tribunalui tekdavo priminti kiekvienoje kaden-cijoje, dažnai ir ne po vieną kartą.

Atskira problema agentų galimybės dalyvauti teismo procese. Kaip galima spręsti iš 1698 m. Tribunalo ordinacijos, agentai prieš teismą stodavo, o teismo bandymai uždrausti jiems tai daryti nebuvo labai sėkmingi⁹⁵⁷. Tiesa, paprastai agentai nesakydavo kaltinamųjų ir ginamųjų kalbų, o tik teikė su byla susijusius prašymus pradinėje teismo proceso stadijoje. Situaciją iš esmės pakeitė 1726 m. įstatymas, prisaikdinęs advokatus ir uždraudęs agentams peržengti teisėjus nuo žiūrovų skiriantį atitvarą (*za srzanki przestępować nie powinni*), taigi ir kalbėti teisme⁹⁵⁸. Tačiau, kaip ir kitais atvejais, bėgant laikui buvo grįžta prie senesnės praktikos. Maždaug nuo aštuntojo dešimtmečio pradžios agentai vėl pradeda rodytis teismo procese ir pradinėje bylos nagrinėjimo stadijoje teikia prašymus atidėti bylą, prijungti prie nagrinėjamos bylos ieškinį ir kt.⁹⁵⁹ Kaip pavyzdį galima paminėti agento veiksmus 1788 m. liepos 10-11 d. svarstytoje Aureliano Snarskio ir Aleksandro Mikulskio byloje. Liepos 10 d. buvo pasakytos pirmosios kalbos byloje, po kurių atsakovas paprašė prie bylos prijungti priešieškinį. Ieškovo įgaliotinis S. Vildzevičius *dla nadeszłej sądowej godziny łonczenie wstrzymał*, o sekančią dieną teismą infoma-

⁹⁵⁴ Pzv. 1771 m. vasario 16 d. Tribunalas pritarė sukolektoriaus pasiūlymui, kad teismo mokesčius apmokėtų posėdžiuose dalyvaujantys bylininkai, o už kitus mokėtų jų įgaliotiniai, ten pat, b. 673, l. 7. Tuo tarpu 1778 m. gruodžio 12 d. Tribunalas, siekdamas pašalinti su mokesčių rinkimu susijusius nesklandumus, juos nurodė mokėti agentams neatsikalbinėjant asmeniniu bylininkų dalyvavimu teisme, ten pat, b. 691, l. 12v.

⁹⁵⁵ Ten pat, b. 698, l. 15-v (J. Potrikovskio manifestas).

⁹⁵⁶ Pzv. 1780 m. liepos 4 d. agentas Gzovskis prašė, kad būtų atleistas nuo prievolės mokėti mokesčius už Mstislavlio sargybininką Mykolą Valuziničių kaip *za atencyą, na patrona, kopy y aktoraty niebiorący*. Mat bylininkas, nors sukolektoriui pažadėjo sumokėti reikiamą sumą, vėliau *dzień oddania zwlekając, kryć się i zmykać od oczu jp. sukollektora waży się*, ten pat, b. 695, l. 13v.

⁹⁵⁷ 1698 m. Tribunalo ordinacija leido byloje stoti tik advokatams, o agentams paliko teisę prašyti teismo atidėti bylą dėl advokato paskyrimo ir šaukimo į teismą kopijų (*Agenci żadnych dylacyi sami prócz beneficium na Patrona y na Kopia z pozwu zażywać, u sądu stawać, spraw in contumaciam wz-dawać, y kontrowertować nie będą, ale ich Mość Panowie Patronowie, Porządek*, 1698), bet sekančiais metais ir šie menki įgaliojimai perduoti į gynėjų rankas (žr. *Porządek*, 1699, str. 9).

⁹⁵⁸ VL, t. 6, p. 244.

⁹⁵⁹ Pzv., agentas kaip įgaliotinis 1771 m. birželio 7 d. prašo kartu su byla nagrinėti dar vieną ieškinį, LVIA, f. SA, b. 148, l. 421. Devintajame dešimtmetyje tokie atvejai jau buvo masiški, ten pat, b. 171, passim.

vo, jog aktorat pryncypała swego chce mieć zmazanym y onego nie utrzymuje⁹⁶⁰. Tokiu būdu greičiausiai buvo nutarta neleisti kartu spręsti A. Mikulskio pretenzijų A. Snarskiui, bet teismas už šį gudravimą (*zagajenie czasu i nieprzyzwoitego uwagi swojej sposobu*) įgaliotinę nubaudė dviejų savaitių kalėjimu Gardino pilyje. Agentai dalyvavo teismo procesuose atlikdami ir kitus veiksmus. Nežinomas autorius, pasakodamas XVIII a. pab. LDK Vyriausiojo Tribunolo istoriją, teigė, jog advokatui sakant kalbą šalia stovintis agentas reikiamu metu perskaitydavo atitinkamą paminėtų dokumentų ar įstatymų pastraipą.⁹⁶¹ Esama pavienių žinučių, kad agentai kartais skaitė ir advokatų parengtas kalbas pagrindinėje teismo proceso stadijoje⁹⁶². Iš ankstesnio laikotarpio žinome, jog agentai taip pat dalindavo teisėjams advokatų skaitomų kalbų tekstus⁹⁶³.

Iš agentų būdavo pasirenkami neprisiekusieji regentai (juos įgaliodavo raštininkas) ir teismo mokesčius renkantys sukolektoriai (įgaliodavo išdininkas), kurie būdavo samdomi vienai kadencijai. Tiesa, bent jau 1768 ir 1769 m. „regento savaitės“ mokesčius rinko atskiras sukolektorius (žr. priedą nr.). Sukolektoriaus darbas, matyt, buvo derinamas su agento veikla⁹⁶⁴. Beje, esama apskritai unikalaus pavyzdžio. 1781 m. rusėniškojoje kadencijoje sukolektoriumi tapęs Mykolas Butkevičius jau po dviejų savaitių, gegužės 16 d., atliko Tribunolo advokato priesaiką, tačiau ir toliau liko darbuotis kaip mokesčių surinkėjas⁹⁶⁵.

Žinoma, bylininkas galėjo apsieiti ir be agentų paslaugų: kartais ponų bylas Tribunole prižiūrėjo jų tarnai, asmenys, šiaip nesusiję su agento paslaugų teikimu, tačiau, matyt, išmanę teisinius reikalus. Juolab, kad agento veikla ir vertimasis ja, skirtingai nuo advokato praktikos, nebuvo apibrėžta ir normuota, nesusiaurinta iki apibrėžto asmenų rato. Tokiu būdu Karaliaučiaus pirklio Saturgo reikalus teisme tvarkė jo įgaliotinis Johanas Liudvikas Moras (Mohr), Trakų kašteliono Andriaus Oginskio – Adomas Ceplinskis, Antano Tyzenhauzo – Trakų pataurininkaitis Adomas Baranovskis, Vilniaus kahalo - Leiba Gruška Sineika ir Chaimas Leibovičius, ir tt.⁹⁶⁶ Ypač tokių asmenų pagausėjo XVIII a. pabaigoje: 1791 m. abiejose Tribunolo kadencijoje minimi gausūs „įgaliotiniai“ („plenipotent“), kurie nepriklausė agentams⁹⁶⁷. Dvasinių juridinių asmenų (bažnyčių, vienuolynų) repre-

⁹⁶⁰ Ten pat, b. 719, l. 23v-24.

⁹⁶¹ *kiedy adwokat stawał, tedy papiery jakie się w dowodzie składały, obok tej katedry stojący agent odczytywał głośno, a adwokat wtenczas siedział*, LMAVB, f. 124-3, p. 30-31.

⁹⁶² 1778 m. advokato Jono Filipovičiaus parengtą kalbą kreditorių byloje prieš LDK išdininką Mykolą Bžostovskį perskaitė agentas Petras Stšalkovskis, LVIA, f. SA, b. 168, l. 5-v. Tiesa, šis pasirodymas nebuvo labai sėkmingas, mat dešimties tūkstančių auksinų fundacija buvo priteista ne ieškovui, kunigui Juozapui Gradovskiui, bet byloje nedalyvavusiems *ojcom rochitom szpitalu wileńskiego*. Visa tai iššaukė naują teismo procesą, pasibaigusį 1783 m. gegužės 16 d. Tribunolo sprendimu, ten pat.

⁹⁶³ *Porządek*, 1724.

⁹⁶⁴ Plg. 1777 m. rugsėjo 29 d. Siručio išduotą įgaliojimą Tribunolo sukolektoriui Karolevičiui, LVIA, f. SA, b. 156, l. 700-v.

⁹⁶⁵ Ten pat, b. 698, l. 4, 5v, 17, 45.

⁹⁶⁶ Ten pat, b. 136, l. 151 – 169; b. 148, l. 51; b. 160, l. 41; b. 164, l. 265

⁹⁶⁷ Plg. ten pat, b. 727, l. 6v (Tomas Livčinskis), 14v (Juozapas Drožilovskis), 26 (Pranciškus Kosobudzki), 31 (Ignotas Labėnecas), 35v (Stanislovas Rutkovskis), 43v (Vincentas Vankovičius); SA 729, l. 8v (Jurgis Jakovičius), 14v (Steponas Sokolnikas), 39 (Mykolas Vendziagorskis), 52 (Juozas Tovianskis) ir kt.

zentantais dažniausiai tapdavo vad. bylų prokuratoriai (*prokurator generalny causerum*), dvasiniam luomui priklausantys teisės žinovai⁹⁶⁸. Tiesa, savarankiškai stoti teismo procese jie negalėjo, todėl veikė kaip tarpininkai, kurie, remiantis savo įgaliojimu, samdydavo advokatus ginti atstovaujamos institucijos interesus ir patys stebėdavo teismo procesų eigą⁹⁶⁹. Beje, įdomu pažymėti, jog dar XVIII a. pirmajame ketvirtyje Tribunole dirbantys agentai turėjo konkuruoti su konkrečiai bylai samdomais arba su bylininku giminytės ar draugystės ryšiais susijusiais asmenimis. Štai, pvz. 1716 m. bylose stoji ir įvairius prašymus teikė ne tik agentai, bet ir kiti įgaliotiniai ar netgi „draugai“⁹⁷⁰. Greičiausiai tai vieni paskutiniųjų XVI a. paplitusios prokuratoriaus institucijos relikta, nes XVIII a. II pusėje teismo procesuose jau sutinkame tik advokatus ir agentus. Įdomu paminėti carinės Rusijos valdžios požiūrį į agentus. Po paskutiniojo ATR padalijimo naujoji valdžia ėmėsi teisingumo vykdymo reformos ir nutarė, jog reikia panaikinti senąją tradiciją, įvestą LDK Vyriausiam Tribunole ir kai kuriuose pavietų teismuose, kuomet agentai nešiojo ir vietoj advokatų teisme skaitė bylos dokumentus. Esą agentai prastai išmano teisę, „yra niekam tikę“ ir tik didina bylinėjimosi išlaidas⁹⁷¹.

Kaip ir advokatų atveju, tikslūs agentų skaičiai konkrečiose kadencijose nėra žinomi. XVIII a. viduryje jie minėti tik sporadiškai, o pirmajame žinomame 1775 m. sąrašė išvardinta vos dešimt agentų (naudotame spaudinyje dar vienas buvo prirašytas ranka)⁹⁷². Remiantis kasmetinio Gardino kalendoriaus duomenimis 1779-1781 m., jų skaičius svyravo tarp 19 ir 21, o 1782-1784 tarp 32 ir 34. Nuo 1787 iki 1792 m. paties Tribunolo spausdintuose sąrašuose jų skaičius svyravo nuo 34 iki 42, bet tų metų Tribunolo knygosė minėti ir į sąrašus neįtraukti agentai, taigi bendras jų skaičius buvo dar didesnis.

Reikia pastebėti, jog LDK teisinių paslaugų teikimo modelis buvo paradoksaliai artimas Anglijoje⁹⁷³ susiklosčiusiai tvarkai – ten *attorneys* vadinamų teisininkų uždavinytis buvo bendras atstovavimas klientams įgyvendinant jų teisinius reikalus, o *sollister* ir *barrister* vad. advokatų uždavinytis – klientų vardų kalbėti teismuose. Manytina, jog toks teisinių funkcijų pasidalijimas užtikrino pakankamai sklandžią teismo veiklą. Ko gero, problemiškausias buvo įsitvirtinęs teisės žinių įgijimo modelis, kuriame aukštųjų mokyklų vaidmuo buvo tik epizodiškas.

⁹⁶⁸ Plg. LDK pamokslininkų ordino provincjolo kun. Dominyko Dovnarovičiaus įgaliojimas *prokuratorowi jeneralnemu spraw prowincyi naszey* kunigui Jacekui Staženskiui prižiūrėti šio ordino interesus Tribunole (ten pat, b. 173, l. 221), taip pat įgaliojimą kunigui Dominykui Gadonui (ten pat, b. 180, l. 548-9).

⁹⁶⁹ Įvairiu metu sprendžiant bylas Tribunole minimi stebėję procesus bylų prokuratoriai: Vilniaus jėzuitų – kunigas Sebestijonas Jankovskis (ten pat, b. 138, l. 467-472), Skapiškių dominikonų – kun. Jokūbas Stažinskis (b. 171, l. 529v), Nesvyžiaus benediktinų – kun. Donatas Novickis (b. 170, l. 569); brastos bazilionų – kun. Heraklijus Boreiša (b. 833, l. 40), Buchoveco dominikonų – kun. Volčackis (b. 144, l. 402-413) ir kt.

⁹⁷⁰ Tais metais randame minint bylose stojusius „draugus“ (przyjacieli): Kazimierą Turčinavičių Sušickį (ten pat, b. 424, l. 364), Klimontovičių (l. 389, 836), Andrių Micevičių (l. 478, 870), Samuelį Tabertovskį (l. 549), Petrą Ksenžopolskį (l. l. 655), Dominyką Falevskį (l. 768v), Marcijoną Daneiką (l. 962) ir kitus.

⁹⁷¹ Полное собрание законов Российской империи с 1649 года, т. XXIV, 1830, p. 817-820.

⁹⁷² Rejestr stancyi ... [1775].

⁹⁷³ Plg. V. Šlapkauskas, *Teisės sociologijos pagrindai*, p. 558.

II. 4. Instigatorius

ATR centrinių pareigybių hierarchijoje svarbią vietą užėmė valstybės kaltintojo, arba instigatoriaus⁹⁷⁴, pareigybė. Ją užimantis asmuo buvo viešojo intereso gynėjas, įvairiuose teismuose keliantis ieškinius pareigūnams, kurie savo veikla padarė žalos valdovo išdui, taip pat kaltinantis dėl karaliaus įžeidimo ir išdavystės⁹⁷⁵. XVIII a. II pusėje šis pareigūnas dažniausiai stėjo Seimo teisme, Išdo komisijoje ir Asesorių teisme, tuo tarpu Tribunole (neskaitant tų atvejų, kai gynė asmeninius interesus) pasirodydavo tik epizodiškai: bylose dėl valdovo seniūnijų ribų⁹⁷⁶ ar pateikdamas įrašyti manifestą (procesą) prieš klierikus, kurie drįso užimti kunigams skirtas vietas Dvasiniame Tribunole⁹⁷⁷. Valstybės kaltintojo veikloje paprastai ieškoma šiuolaikinės prokuroro institucijos ištakų, ji jau buvo atskiro tyrimo objektas⁹⁷⁸. Tuo tarpu Tribunolo ir kitų teismų organizacinėje struktūroje sutinkamo vad. saugumo (*securitatis*) instigatoriaus pareigybė istoriografijoje iki šiol beveik nesulaukė dėmesio⁹⁷⁹. Kaip atskleidė Zbigniewas Szcząska, centrinė Lenkijos ir LDK instigatoriaus pareigybė nebuvo susijusi su teismuose dirbančiais instigatoriais nei savo funkcijomis, nei tarpusavio priklausomybe, taigi vieninga valstybės mastu instigatoriaus institucija neegzistavo⁹⁸⁰. Valstybės kaltintojai priklausė Asesorių teismo sudėčiai, nuo 1764 m. taip pat posėdžiavo Išdo komisijoje (tiesa, iš pradžių turėjo tik patariamąjį balsą, bet 1775 m. jiems buvo suteikta balsavimo teisė), bet faktiškai jie buvo nuo teismo nepri-

⁹⁷⁴ Lietuviškoje istoriografijoje paprastai vartojami „valstybės kaltintojo“ ir „vicekaltintojo“ terminai (plg. A. Ragauskas, *Vilniaus miesto valdantysis elitas*, passim), tačiau šiame darbe apibūdinant analogiškus Tribunolo pareigūnus nutarta naudotis originaliais „instigatoriaus“ ir „viceinstigatoriaus“ terminais. Tokią nuostatą nulėmė ryškus skirtumas tarp abiejų – valstybės ir teismo – pareigybių bei jiems priskirtų funkcijų.

⁹⁷⁵ Z. Szcząska, *Instygatorzy w Trybunale Koronnym i innych sądach szlacheckich dawnej Rzeczypospolitej*, *Problemy Praworzędności*, 6 (1978), p. 59; VL, t. 2, p. 372.

⁹⁷⁶ LVIA, f. SA, b. 1162, l. 76 (1778 m. balandžio 9 d. Tribunolo sprendimas byloje tarp LDK instigatoriaus Adomo Chmaros, kuris *z obowiazku urzedu* parėmė Šiaulių ekonomijos administratoriaus Jagmino ieškinį besiribojančių valdų savininkams – byla remiantis 1775 m. konstitucija buvo persiųsta komisorių teismui).

⁹⁷⁷ LDK instigatorius Adomas Chmara, „žinodamas, jog negalima tylėti, kai yra pažeidžiami valstybės įstatymai“, 1775 m. lapkričio 28 d. pateikė skundą prieš Vilniaus ir Žemaitijos kapitulų kanauninkus (Nikodemą) Puziną ir Pranciškų Pšeciševskį, kad šie, būdami *in statu clericali*, tais metais Dvasiniame Tribunole užėmė dvasinių teisėjų vietas, „które tylko należy osobom kaplańskim“, o be to ėjo teisėjų pareigas neturėdami *competentiam annor(um)*, t. y. 1764 m. konstitucijos reikalaujamų 23 metų, LVIA, f. SA, b. 682, l. 4v.

⁹⁷⁸ Mokslininkų buvo sudaryti LDK valstybės kaltintojų ir vicekaltintojų sąrašai (*Urzednicy centralni i dostojnicy WKsL*), analizuota kai kurių XVII a. II pusėje šias pareigas užėmusių asmenų karjera, santykis su teismine praktika ir tarpusavio ryšiai (A. Ragauskas, *Vilniaus miesto valdantysis elitas*, passim; to paties, *Kaltintojai ir gynėjai nukirsdinto bei sudeginto ateisto Kazimiero Liščinskio teismo procese (1689): mikroistorinio tyrimo metmenys*).

⁹⁷⁹ A. Janulaitis Tribunolui skirtoje monografijoje (min. veik., p. 63-65) iš esmės kalbėjo beveik vien apie valstybės kaltintojo pareigybę.

⁹⁸⁰ Z. Szcząska, *Instygatorzy w Trybunale Koronnym i innych sądach szlacheckich dawnej Rzeczypospolitej*, p. 54-63

klausomi. Tuo tarpu saugumo instigatoriai kartu su vazniais buvo žemiausios grandies tarnautojai, turintys prievolę vykdyti visus teismo įsakymus.

Teismo instigatoriaus pareigybės apibūdinimas yra problemiškas dėl visiško jos ignoravimo teisėkūroje. Teisiškai nebuvo apibrėžtas instigatorių skaičius, jų skyrimo ir atšaukimo tvarka, funkcijos ir disciplininė atsakomybė. Net ir XVIII a. pabaigos Ketverių metų ir Gardino seimo įstatymuose jų pareigos, skirtingai nuo kitų, nebuvo preciziškai apibrėžtos, o 1792 m. pirmą kartą patvirtintoje atskiroje priesaikoje tebuvo nekonkretizuotas pasižadėjimas klusniai vykdyti „teismo nurodymus ir sprendimus“ bei kitas (taip pat neįvardintas) šiam pareigūnui privalomas funkcijas⁹⁸¹. Panašiai 1793 m. nustatyta, jog kiekviename žemės teisme dirbs instigatorius, kuris darys viską, „ką tas teismas jo pareigomis įvardins“⁹⁸². Taigi instigatorių pareigos priklausė nuo konkretaus teismo, kuriame jis dirbo, šių funkcijų įsivaizdavimo, tiesa, reikia pažymėti ir susiklosčiusios teisminės praktikos ir sukauptos patirties reikšmę. Kita vertus, tokia situacija atspindėjo pareigybės statusą⁹⁸³ ir menką bajorijos suinteresuotumą jomis, o taip pat turėjo neigiamų pasekmių, nes leido tarpti piktnaudžiavimams ir atviram įstatymų pažeidimui.

Nors nežinome nė vieno konkretaus LDK Vyriausiojo Tribunolo instigatoriaus paskyrimo atvejo, tačiau iš Lenkijos Tribunolo pavyzdžio gana aišku, jog jį įgaliodavo maršalka (kadangi pastaruoju kiekvienais metais tapdavo vis kitas asmuo, natūralu, jog instigatoriaus pareigos taip pat buvo laikinos). Be abejonės, instigatorių paskyrimas niekuo nesiskyrė nuo ATR susiklosčiusios pareigūnų skyrimo praktikos, t. y. nuo protekcijos kelio. Štai Juozapo Bernackio skunde prieš vyskupo jurisdikcijos Vilniuje vaitą Mykolą Bulharovskį dėl persekiojimo minima, jog pastarasis, maršalkaujant Pranciškui Jelskiui, išsirūpino viceinstigatoriaus pareigas (*wysadzil na wiceinstygatorię*) savo sūnėnui Konstantinui Belevičiui⁹⁸⁴. Apie du teismo visam laikui (*dożywotni*) renkamus instigatorių kalbėjo jau tik 1792 ir 1793 m. įstatymai⁹⁸⁵. Manytina, jog instigatorių nuo pareigų irgi turėjo teisę nušalinti pats maršalka. Tiesa, vienintelis toks mums žinomas atvejis įvyko 1780 m. rugsėjo 13 d., kai Mykolas Lagevnickis apkaltino instigatorių Blažejevskį („įpareigotą užtikrinti teismo ir bylininkų saugumą“) pasišalinus iš Gardino ir pats buvo pa-

⁹⁸¹ VL, t. 9, p. 394. Priesaikos (turinio požiūriu labai panašios) šiam pareigūnui reikalavimas išliko ir 1793 m. įstatyme, VL, t. 10, p. 284.

⁹⁸² VL, t. 10, p. 307.

⁹⁸³ Apie žemą statusą byloja įvairūs elgesio su šias pareigas užimančiais asmenimis pavyzdžiai. Štai 1765 m. liepos 3 d. Starodubo teismo seniūnas Jurgis Abramavičius Tribunolo viceinstigatorių, kuris reikalavo grąžinti savo mirusios žmonos paskolintus 500 auks., nepabijojęs išplūsti paskutiniaus žodžiais bei pagrasinti, jog „lieps jį kaip savo valstietį sugauti, surišti ir duoti šimtą rykščių“, LVIA, f. SA, b. 243, l. 35-v.

⁹⁸⁴ Ten pat, b. 709, l. 40-41. Tikriausiai panašiu būdu sekančiais metais instigatoriumi tapo Motiejus Bulharovskis, plg. ten pat, b. 712, l. 13v.

⁹⁸⁵ VL, t. 9, p. 391-392; t. 10, p. 283. 1792 m. gegužės 9 d. instigatoriais išrinkti ir tą pačią dieną prisiekė, regis, iki tol šių pareigų neužėmę Benediktas Aleksandravičius ir Ignotas Koroza, LVIA, f. SA, b. 732, l. 2.

skirtas į jo vietą, sprendimą priimant teismo vardu⁹⁸⁶. Pastaruoju atveju buvo pasiremta 1726 m. konstitucija⁹⁸⁷: ji instigatorių įpareigojo kiekvieną dieną būti posėdžių salėje prižiūrint joje tvarką ir bene vienintelė už šio įsipareigojimo neatlikimą numatė pašalinimą iš pareigų. Apskritai bet kokie reikalavimai kandidatams į instigatoriaus pareigybę buvo suformuluoti tik 1793 m.: jais turėjo būti sėslūs bajorai, nekaltinti baudžiamaisiais nusikaltimais⁹⁸⁸. Tais pat metais numatyta daugiau instigatoriaus pašalinimo iš pareigų atvejų: jei iš bylininkų surinktus mokesčius išleistų savo naudai, reikalautų didesnių nei nustatyta pinigų sumų (išvardinti atvejai susiję su naujomis instigatoriaus funkcijomis, kurios jam turėjo tekti panaikinus išdininko ir sukolektoriaus pareigybes) taip pat dėl „svarbesnių“ (vėlgi neįvardintų) nusižengimų⁹⁸⁹.

Instigatoriui buvo leidžiama turėti vieną pavaduotoją, paskiriant jį savo nuožiūra. Ši procesą gerai iliustruoja 1779 m. gruodžio 17 d. Tado Korfo pasakojimas apie tai, kaip Matas Bogušas (Bohusz) siekė tapti jo pavaduotoju (kasdien dėl to „įkyrėdavo“), o šis pažadėjo jį paskirti su sąlyga, *jeśli będzie widział doskonale i podlóg žal(ując)ego delatora sprawującego urząd*⁹⁹⁰. Praktikoje neretai atsitikdavo taip, jog instigatoriai turėdavo net kelis pavaduotojus, štai 1777-1779 m. lietuviškojoje kadencijoje instigatoriais ir viceinstigatoriais yra įvardinama po tris asmenis (žr. priedą nr. 6). Problemų kildavo tuomet, kai buvo naudojamosi tinkamai neįgaliotų asmenų pagalba. Pvz., 1786 m. Vilniaus kadencijoje instigatoriumi buvo Mykolas Krajevskis, o jo pavaduotoju Stanislovas Orlickis. Kai Matas Zinevas apskundė Sverščevskį 1787 m. sausio 2 d. užpuolus jo išnuomotą namą ir iš jo į kalėjimą paėmus pajamų raštininką Joną Chodasevičių, Tribunolas instigatoriui įsakė, kad *obcych osób do chodzenia z runtami żołnierzów niedodawał i niekredensowaných nieużywał*, visuomeninę tvarką užtikrintų pats arba per paskirtą (*kredensowanego*) pavaduotoją, priešingu atveju grasindamas pašalinimu iš pareigų⁹⁹¹. Tačiau tokia pat situacija kartojosi ir sekančių metų kadencijoje, 1787 m. gruodžio 31 d. užpuolus Horainų apsistojimo vietą kartu su viceinstigatoriumi Grodzkiu buvo skundžiamas tas pats Ignotas Sverščevskis⁹⁹². 1791 m. lietuviškojoje kadencijoje viceinstigatoriais titulavosi ir tvarką įvedinėti Vilniuje bandė net trys asmenys: Voroneckis, Moris ir Ignotas Sverščevskis, o teismui nurodžius įgalioti tik vieną, juo tapo paskutinysis⁹⁹³.

Tribunolo instigatoriaus funkcijos. Viena svarbiausių ir dažniausiai šaltiniuose minimų instigatoriaus veiklos sričių buvo Tribunolo teisėjų ir bylininkų saugumo bei deramos

⁹⁸⁶ LVIA, f. SA, b. 695, l. 41.

⁹⁸⁷ VL, t. 6, p. 244.

⁹⁸⁸ VL, t. 10, p. 283.

⁹⁸⁹ VL, t. 10, p. 283. Už kitus, taip pat aiškiai neįvardintus „mažesnius“ nusižengimus leista skirti kelių dienų arba dviejų savaitių kalėjimo bausmę, ten pat.

⁹⁹⁰ Jau netrukus M. Bogušas pradėjo savavaliauti, paslapčia nuo instigatoriaus iš Vilniaus romistro Paškevičiaus išsireikalavo 17 auks., kuriuos instigatorių turėjo grąžinti iš savo asmeninių lėšų, LVIA, f. SA, b. 694, l. 17.

⁹⁹¹ Ten pat, b. 715, l. 17v-18.

⁹⁹² Ten pat, b. 718, l. 23.

⁹⁹³ Ten pat, b. 729, l. 25.

ramybės teismo darbo vietoje (posėdžių salėje ir pačiame mieste) užtikrinimas. Kokiu būdu tai buvo realizuojama? Paprastai teisme pranešęs apie pablogėjusią kriminogeninę situaciją mieste⁹⁹⁴ instigatorius gaudavo tam tikrus Tribunolo nurodymus. Tiesa, dažniausiai tai buvo bendro pobūdžio patarimai užtikrinti saugumą, sergėti nuo bet kokių neramumų, triukšmavimo, muštynių ir užpuolimų⁹⁹⁵. Kartais pasitaikė ir detalesnių „veiklos gairių“: kasnakt patruluoti⁹⁹⁶ gatvėse lydima Tribunolo Vėliavos karių⁹⁹⁷, apeiti susibūrimo vietas, vykdyti kavinių (*kaffenhauzy*), biliardinių (*billary*), vyninių ir karčėmų (*szynki*) veiklos kontrolę (stebint, kad šios įstaigos nedirbtų po dešimtos valandos vakaro), drausminti triukšmautojus, „egzaminuoti“ įtartinus asmenis, suimnėti pažeidžiančius visuomeninę tvarką (apie suimtus tarnus pranešant jų ponams)⁹⁹⁸, tokiais laikyti žaidžiančius kortomis po dešimtos valandos vakaro arba *w miejscu nieprzywoitym*⁹⁹⁹, visus *w niespokojności bawiących, strzelających, pojedynkujących, prowokujących*¹⁰⁰⁰. Beje, dėl nuolat kylančių konfliktinių ir probleminių situacijų instigatoriams ne visuomet buvo aišku, kokius asmenis jie gali sulaikyti¹⁰⁰¹. Čia paties Tribunolo pozicija nebuvo vienareikšmė – nors beveik visada jis įgalindavo suimti asmenis, „nepaisant luomo ir užsiėmimo“¹⁰⁰², tačiau akivaizdu, jog neramumus keliančiu elementu Tribunolas laikė būtent *ludzi luźnych i służebnych*¹⁰⁰³. Instigatoriai neretai į teismą kreipdavosi ir konkre-

⁹⁹⁴ Pzv., 1778 m. gruodžio 12 d. instigatorius pranešė apie įvairaus luomo ir užsiėmimo asmenis Vilniuje, kurie, prisidengdami tarnyba ir kitomis priežastimis (taip pat prisistatydami įgaliotiniams) daro įvairias skriaudas ir nusikaltimus, lošia kortomis, girtauja, LVIA, f. SA, b. 691, l. 12v. 1782 m. sausio 11 d. jis informavo apie *różne gromady ludzi swawolnych w mieście Wilnie przebywających, a przez niespokojność swoją bezpieczeństwo sądzącego się Trybunału wzruszających*, ten pat, b. 700, l. 20v-21.

⁹⁹⁵ LVIA, f. SA, b. 677, l. 7 (1774 m. gegužės 30 d. nurodymas stebėti, kad „boje, gwałty, hałasy osobliwie nocne“ Vilniaus miesto ribose nevyktų); b. 686, l. 40 (1777 m. rugpjūčio 25 d. nurodymas); b. 665, l. 3 (1767 m. vasario 3 d. nurodymas *na wszelkie hałasy pilną mić bacžność*).

⁹⁹⁶ Ten pat, b. 662, l. 7 (1765 m. gegužės 31 d. nurodymas); b. 664, l. 2 (1767 m. gegužės 14 d. nurodymas) ir kt. Tiesa, instigatoriai dažniausiai laiką leido posėdžių salėje, o gatvėse patruliavo jų pavaduotojai (nepaisant 1775 m. kovo 8 d. teismo reikalavimo, kad instigatorius *in persona sua conocnie chodził*, b. 679, l. 16v), nors, žinoma, galėjo būti ir atvirščiai.

⁹⁹⁷ Šio kariuomenės dalinio viršininkams toks reikalavimas nebuvo savaime suprantamas – neretai kareiviai instigatoriumi būdavo skiriami tik šiam atskirai pasiskundus teisme, ten pat, b. 674, l. 4v (1772 m. vasario 6 d. nurodymas); b. 679, l. 16v (1775 m. kovo 8 d. instigatoriaus kaltinimas Tribunolo vėliavos komendantui Zombkovskiu nevykdam tų metų I 28 Tribunolo nurodymo suteikti jam kareivių); b. 688, l. 21 (1778 m. sausio 8 d. Rafanovičiaus kreipimasis prašant jam skirti keliolika kareivių gaudyti pažeidžiančius visuomeninę tvarką bei teismo įsakymas skirti puskarininkį ir karius).

⁹⁹⁸ Atskirais atvejais instigatoriumi nurodoma nuvesti nakties metu sulaikytus tarnus pas jų ponus, priešingu atveju grasinant netgi pašalinimu iš pareigų, žr. ten pat, b. 713, l. 10-v (1786 m. gegužės 30 d. nurodymas).

⁹⁹⁹ Ten pat, b. 662, l. 7 (1765 m. gegužės 31 d. nurodymas); b. 664, l. 2 (1767 m. gegužės 14 d. nurodymas).

¹⁰⁰⁰ Ten pat, b. 671, l. 17 (1770 m. balandžio 19 d. nurodymas).

¹⁰⁰¹ Plg. 1786 m. gegužės 30 d. Kaznovskio prašymą paaiškinti, kuriuo metu ir kokio luomo žmones persekioti bei ar tokios tvarkos turi būti griežtai laikomasi (ten pat, b. 713, l. 10-v)

¹⁰⁰² *wykraczających i notowanych sine respectu personarum* (ten pat, b. 679, l. 5, 1775 m. sausio 28 d. nurodymas); *bez względu na ubiór i tytuł* (b. 713, l. 10-v); *sine respectum personae* (b. 691, l. 12v, 1778 m. gruodžio 12 d. nurodymas); b. 665, l. 3 (1767 m. vasario 3 d. nurodymas); b. 679, l. 5.

¹⁰⁰³ Plg. ten pat, b. 706, l. 6-v.

čiais atvejais prašydami leisti suvaržyti menamo nusikaltėlio asmens laisvę, leisti jį gaudyti, o sulaikytą įkalinti. Preventyvių veiksmų buvo imamasi prieš žinomus nusikaltėlius. Pvz. 1775 m. gruodžio 22 d. instigatorius pranešė, jog Vilniuje *ku prześladowaniu swemu osoby urodzenia i godnością w kraju zaszczyconej* su savo kompanija yra įsikūręs Stanislovas Švarcas, prisistatantis Pšiseckio (Przysiecki) vardu, kuris yra žinomas kaip nusikaltėlis, bajorų dvarų užpuolikas, Minsko kaptūrinio teismo nuteistas mirties bausme, tačiau sugebėjęs papsprukti¹⁰⁰⁴. 1776 m. pradžioje instigatorius pristatė į teismą suboko seniūnienės Pliaterienės vagyste apkaltintą žydą neofitą Antaną Vitkovskį, bet paaiškėjęs, jog vagysčių bendrininkas buvo Pranciškus Juzefovičius, gavo teismo leidimą gaudyti ir pastarąjį¹⁰⁰⁵. 1785 m. liepos 4 d. instigatorius paprašė teisme apklausti jo sulaikytą *bez służby bawiącego się* Martyną Piotrovskį ir suregistruoti jo turimus daiktus¹⁰⁰⁶, o 1787 m. vasario 19 d. – leisti suimti ir apklausti „įtartino luomo ir užsiėmimo” asmenį, prisistatantį Kvecinsko pavarde¹⁰⁰⁷. Kalinių saugojimo srityje šis pareigūnas turėjo ir kitokių funkcijų: pranešdavo teismui apie kaliniui ieškovo neduodamus maistpinigius, lydėdavo į teismą ir iš jo konvojuojamus kalinius, buvo atsakingas už kalinių priėmimą, saugojimą ir paleidimą¹⁰⁰⁸. Beje, visus šiuos veiksmus ir kreipimusis į teismą atlikdavo ir Tribunolui asistuojančio kariuomenės dalinio vėliavininkas, todėl šia prasme galime kalbėti apie pareigų dubliavimą arba bendradarbiavimą¹⁰⁰⁹. 1792 m. įstatymas šalia kitų instigatoriaus pareigų minėjo prievolę užtikrinti deramą bokštų ir kalėjimų apsaugą, o šioje srityje pastebėjus netvarką – apie tai pranešti (raportuoti) pirmininkaujaniajam¹⁰¹⁰. Instigatorius taip pat turėjo pareigą organizuoti asmenų, kuriuos leista suimti, persekiojimą: bylininkai, teisme gavę leidimą gaudyti savo priešininką, turėjo tokį sprendimą parodyti instigatoriumi¹⁰¹¹.

Apskritai viešosios tvarkos užtikrinimas apėmė įvairius aspektus. 1785 m. Tribunolas nurodė instigatoriumi kelti ieškinius tiems namų savininkams Gardino mieste, kuriuose kiltų

¹⁰⁰⁴ Ten pat, b. 682, l. 15v-16 (Tribunolas suteikė leidimą pastarąjį asmenį sulaikyti ir teisti).

¹⁰⁰⁵ Ten pat, b. 682, l. 25.

¹⁰⁰⁶ Teismas patenkino šį prašymą (ten pat, b. 710, l. 18), tačiau vėliau instigatorius jam kaltinimų neiškėlė: rugpjūčio 13 d. Piotrovskis, pranešęs Tribunolui, kad niekas jam nekelia kaltinimų ir nemoka maistpinigių, buvo paleistas iš kalėjimo (b. 710, l. 34).

¹⁰⁰⁷ Ten pat, b. 715, l. 33-v.

¹⁰⁰⁸ Plg. instigatoriaus išduotą *skrypt testimonialny*, kuriuo patvirtinama, jog nei Vižanskio, nei Juozapo Janutavičiaus, 1775 m. vasario 13 d. Tribunolo sprendimu įsakytų paleisti, kalėjime nėra, ten pat, b. 2388, l. 85-v. Atsakomybę už tinkamą saugojimą parodo ieškiniai prieš instigatorius dėl pabėgusių kalinių, plačiau žr. III dalį.

¹⁰⁰⁹ Kartais dėl neduodamų maistpinigių kreipdavosi abu, pvz., 1781 m. sausio 29 d. Tribunolo Vėliavos leitenantas Krajevskis pranešė apie Komarų vis dar Ciškevičiui neteikiamus maistpinigius, o instigatorius gavo leidimą su ieškovais bylinėtis įrašant ieškinį į taktinio registro knygą, LVIA, f. SA, b. 697, l. 33v.

¹⁰¹⁰ VL, t. 10, p. 283.

¹⁰¹¹ 1788 m. gegužės 14 d. Teresė ir Konstancija Šiškos gavo teismo leidimą gaudyti nusikaltėlį Kajetoną Šišką. Kai sekančią dieną jos paprašė teismo įsakyti instigatoriumi šį sprendimą vykdyti, Liškevičius atsakė, jog *bez wyjątego dekretu ze strony powodowej wykonanie wyroku następować nie może*. Tokiai pozicijai pritarė ir teismas, nurodęs, jog instigatorius tik *za wyjątem i przynieść się powinnym tymże dekretem zachodzić może wedle prawa i zwyczajnego sposobu*, LVIA, f. SA, b. 719, l. 6.

gaisras (žr. priedą nr. 9, 4 str.). 1787 m. rugsėjo 5 d. instigatorius kreipėsi į teismą, kaltindamas žydus Leibą Volfovičių, Ickovičių, Vigderovičių ir Ickovičių atginus į Gardiną susirgusius galvijus, o šešioms nugaišus, vieną iš jų pardavus Netupės karčemoje¹⁰¹². Atlikdamas Tribunolo pavedimus, instigatorius tapdavo tarpininku tarp teismo ir vietinės valdžios. 1771 m. sausio 21 d. instigatoriumi nurodyta bendradarbiaujant su Naugarduko magistratu iš miesto išprašyti su turkiškėmis prekėmis atvykusius pirklius ir prižiūrėti, kad nebūtų iškraustomi jų vežimai¹⁰¹³. 1774 m. liepos 14 d. instigatoriumi nurodyta pareikalauti iš Vilniaus ekonomijos valdytojų suremontuoti teismo rūmus, o 1783 m. gruodžio 1 d. – *azeby do przelożonych miasta jkm Wilna odezwał się* reikalaujamas, kad kiekvienas namas ir rūmai naktį būtų apšviesti¹⁰¹⁴. Beje, kartais aktyvūs instigatoriaus veiksmai sulaukdavo vietos valdžios nepasitenkinimo. 1792 m. sausio 21 d. į Tribunalą kreipėsi Vilniaus miesto prezidentas Liachovičius, burmistrai ir tarėjai, kurie skundė instigatorių dėl jo įvedamos tvarkos¹⁰¹⁵. Tačiau teismas nutarė, jog menamas instigatoriaus kišimasis į magistrato savivaldą yra neįrodytas, juolab, kad miestas nevykdė Ketverių metų seimo įpareigojimų (*porzadku istotnie exekwowanego nie masz*)¹⁰¹⁶.

Reikia pažymėti, jog didelė dalis tokio pobūdžio instigatorių kreipimūsi nevirsdavo teisiniu persekiojimu, bet buvo išsprendžiama iš karto, Tribunalui *ad hoc* nustačius priemones įstatymų vykdymo užtikrinimui. Kai 1767 m. rugpjūčio 20 d. instigatorius suformavo kaltinimą medicinai Klocui (Klotz), „aktualnemu doktorowi medecinae y archiaterowi jkm“ dėl vaistinių nepriežiūros (esą remiantis 1523 ir 1570 m. įstatymais vaistinės privalėjo būti *pod dozorem aktualnego doktora*, tuo tarpu Vilniuje *uciekający do aptek przez nieporządne dawanie lekarstw i przez zadawnienie zwietrzale bezskuteczne ne vitae et sanitati suae patiant discrimen*), šiam nurodyta aplankyti mieste esančias vaistines (*apteki lekarskie i korzenne*), atlikti jose reviziją, o vaistininkams uždrausta daryti kliūtis šio sprendimo įgyvendinimui¹⁰¹⁷. Tų pačių metų rugsėjo 12 d. instigatoriumi pranešus, jog Vilniaus pirkliai ir kiti asmenys nenori imti naujų lenkiškų pinigų, Tribunalas, priminęs 1766 m. įstatymą, įpareigojo šias monetas naudoti kaip atsiskaitymo priemonę¹⁰¹⁸. Tuo tarpu kai 1791 m. rugsėjo 19 d. instigatorius *z delacji publicznej* apkaltino Gardino teismuose besimokančius jaunuolius dėl „kuklumą įžeidžiančio“ rašto pavadinimu *Litanie* parengimo ir išplatavimo viešose vietose (buvo prikalant skersgatviuose ir net ant bažnyčios durų), Tribunalas poelgį pateisino jų jaunyste ir nuo griežtesnės bausmės atleido¹⁰¹⁹.

Specifiška pareiga buvo ramybės posėdžių salėje užtikrinimas. Bylininkų ir bylų ste-

¹⁰¹² Ten pat, b. 716, l. 46-v.

¹⁰¹³ Ten pat, b. 673, l. 2. Tokiu būdu siekta apsisaugoti nuo valstybėje plintančio maro užkrato (*powietrza zarazy*), įvertinus, jog prekės atgabentos iš didžiausių ligos židinių. Nesutinkantiems pagrasinta prekių konfiskavimu ir pačių pirklių įkalinimu, ten pat.

¹⁰¹⁴ Ten pat, 677, l. 15; b. 706, l. 6-v.

¹⁰¹⁵ Ten pat, b. 729, l. 25.

¹⁰¹⁶ Ten pat, b. 729, l. 25. Beje, 1788 m. gegužės 13 d. instigatoriumi nurodyta užtikrinti ramybę bendradarbiaujant *z policiją sz(achetneg) o magistratu grodzień(skiego)*, b. 719, l. 5.

¹⁰¹⁷ Ten pat, b. 664, l. 22v-23.

¹⁰¹⁸ Ten pat, b. 664, l. 26.

¹⁰¹⁹ Minėtą raštą parašiusius Zamoiskį ir Gajenskį bei perrašinėjusius Steckevičių ir Kopacevičių teismas nurodė per savaitę nubausti besimokančiųjų vadovų („mecenatų“) nuožiūra, ten pat, b. 727, l. 41-42.

bėtojų triukšmavimas buvo nuolatinė problema, kurią 1726 m. konstitucija sprendė, pareikalavusi, kad posėdžių salėje nuolatos budėtų Tribunolo Vėliavos karininkas ir instigatorius. Deja, šios nuostatos ne visuomet laikytasi. 1783 m. sausio 30 d. konstatavus, jog asmenys posėdžių salėje nesielgia kukliai, o garsiai tarpusavyje kalbėdamiesi kelia šurmulį, kad net teisėjai dažnai negali išgirsti advokatų sakomų kalbų, Vėliavos karininkui ir instigatoriui nurodyta kiekvieną dieną būti teisme¹⁰²⁰. Analogiškai 1789 m. kovo 5 d. pažymėjus nuolatinius šurmulius ir nepakankamai pagarbų bylininkų elgesį, šiems pareigūnams nurodyta kelti ieškinius tinkamai nesielgiantiems asmenims¹⁰²¹. Kadangi dėl bajoriško mentaliteto vengta griežtai bausti bendrapiliečius, paprastai būdavo apsiribojama reikalavimo laikytis tvarkos priminimu. Apie kaltinimų iškėlimą dėl netinkamo elgesio posėdžių salėje turime vos kelias žinutes, o apie nubaustuosius duomenų apskritai nėra. 1771 m. vasario 25 d. instigatorius iškėlė ieškinį Juozapui Zenkevičiui už posėdžių salėje įvykdytą neįvardintą veiksma¹⁰²², o 1777 m. kovo 26 d. palestros vardu suformulavo kaltinimus Chmelevskiams (Jokūbui, Stanislovui, Pranciškui, Antanui ir Juozapui), kai šie pradėjo įžeidinėti ir grasinti priešingą proceso šalį byloje atstovavusiems advokatams¹⁰²³. Reikalavimas instigatoriui visą laiką būti teisme ir *postrzegac aby głošnymi dyskursami, a tym bardziej zwadq lub też wpadaniem jednej strony w kontrowersje, drugiej skromność i spokojność izby zagłuszoną nie była*, buvo įtvirtintas ir 1793 m. įstatyme¹⁰²⁴.

XVIII a. II pusėje saugumo instigatoriai vis dažniau pasirodo teismo procese, palaikydami ieškovo kaltinimą ar iškeldami juos patys. Paprastai jie stoji bylose dėl viešosios tvarkos pažeidimo Tribunolo darbo vietoje, kaltindami dėl nužudymo, sužeidimo, užpuolimo, garbės įžeidimo, vagystės¹⁰²⁵. Pirmiausiai instigatorius turėjo užtikrinti Tribunolo teisėjų saugumą ir pagarbų elgesį su jais, todėl 1767 m. spalio 9 d. kėlė ieškinį prieš Adomą Vizgirdą, kurį kaltino įžeidus Tribunolo teisėją Liudviką Daškevičių šaukimo turiniu; 1774 m. liepos 13 d. rėmė Ašmenos teismo seniūno Tado Kocielo ieškinį Mykolui Zajončkovskiui *o wyniesienie pomównych processów y żalob etiam bezpieczeństwo et autoritatem juditii dotykajace*; 1782 m. gruodžio 21 d. rėmė Mykolo Aleksandro Eismon-

¹⁰²⁰ Ten pat, b. 703, l. 20. Reikalavimas buvo pakartotas 1783 m. birželio 16 d.: „omnino na sądach dla postrzegania wszelkich inkonweniencyi codziennie znaydowali się sub poenis nakazuje”, b. 704, l. 14v.

¹⁰²¹ Už nutarimo nevykdymą pareigūnams grasinama nedetalizuojamomis baismėmis, ten pat, b. 721, l. 40v

¹⁰²² Ten pat, b. 673, l. 8.

¹⁰²³ Ten pat, b. 685, l. 44v. Dar tą pačią dieną buvo pasiektas susitarimas kaltinimą nutraukti. Tą leido padaryti ir teismas, tačiau, apsisaugodamas nuo panašių atvejų ateityje, išpėjo nusižengiančius bausiantis „netgi be įteikto šaukimo“, ten pat.

¹⁰²⁴ VL, t. 10, p. 283.

¹⁰²⁵ Beje, ne visuomet įmanoma atsekti, dėl ko buvo kreipiamasi, kadangi dažnai vartotas bendro pobūdžio kaltinimas *o akcyje* (pvz., 1775 m. kovo 15 d. neįvardintas kaltinimas pas Vilniaus miestietę Rigerienę gyvenusiam Juozapui, LVIA, f. SA, b. 679, l. 20v), prašant leisti ieškinį įrašyti į taktinio registro knygą, o vėliau jis nebėra palaikomas arba priimtas sprendimas yra kruopščiai užbraukomas. Plg. Tribunolo instigatoriaus Tado Chalkevičiaus ieškinį advokatui Jonui Terleckiui ir agentui Jokūbui Palaševskiui (b. 1152, l. 1), taip pat kitus panašius atvejus: b. 669, l. 39v; b. 712, l. 46v (1786 m. kovo 13 d. viceinstigatoriaus ieškinys prieš Aleksandrą Jackevičių); b. 682, l. 43 (advokato Terleckio ir instigatoriaus teikimas prieš agentą Jokūbą Palaševskį) ir kt.

to kaltinimą broliams Vincentui ir Pranciškui Suchodolcams dėl provokavimo dvikovai ir jo stancijos užpuolimo po to, kai šis tų metų vasario 6 d. buvo išrinktas deputatu į Tribunolą nuo Gardino vaiv.¹⁰²⁶; 1792 m. gegužės 24 d. palaikė kaltinimus dėl deputatui Antanui Kvintai padarytos „skriaudos“¹⁰²⁷. Padidintos saugumo normos galiojo ir kitiems teismo darbo vietoje buvusiems asmenims: 1765 m. gegužės 23 d. instigatorius palaikė pulkininko Kristupo Rubnico (Rubnitz) kaltinimą Ašmenos rotmistruui Tadaui Kocielui dėl kareivio Martyno Karpinskio sužalojimo¹⁰²⁸; 1765 m. rugpjūčio 31 d. rėmė Dmitrijaus Žmijovskio kaltinimą Smolensko pulkininkui Stanislovui Eidziatovičiui, kuris to mėnesio 18 d. sutikęs nukentėjusįjį turguje *dyfamować honor lżyć terminem haydamackim, odgrażać orężem, szabli y pistoletów obowiązywać począł*¹⁰²⁹; 1766 m. rėmė Ovsejaus Zelmanovičiaus kaltinimą Tribunolo Vėliavos kareiviui Jurgiui Kviatkovskiui dėl bandymo išprievartauti psichiškai nesveiką Rachelę Ovsejvną ir jos nužudymo¹⁰³⁰; 1766 m. spalio mėn. palaikė Mykolo Sasino kaltinimą bajorui Kazimierui Beneševičiui dėl dviejų arklių vagystės¹⁰³¹; 1775 m. kovo mėn. rėmė Juozo Balčiūnevičiaus kaltinimą Antanui Bohuševičiui, kuris Vilniuje nudūrė savo ponų Juozapo ir Elenos Dombrovskių arklidininką Motiejų Svirskį¹⁰³²; kėlė ieškinį Gardino žydams, kai šie 1776 m. birželio 14 d. užpuolė vietos bernardinų vienuolyną, bandydami iš jo išlaisvinti nepilnametį *aspiranta ad religionem* Icką Boruchovičių¹⁰³³; 1777 m. kovo mėnesį palaikė Jokūbo ir Stanislovo Chmelevskių kaltinimą Vitebsko išdininkui Juozapui Zbitnevskiui dėl kunigo Aleksandro Chmelevskio sumušimo 1777 m. vasario 26 d., kuris nepraėjus mėnesiui nuo patirtų traumų mirė¹⁰³⁴; 1781 m. rėmė Onos Voroncovos ieškinį Vilniaus žydams dėl Marijonos Jankauskienės nužudymo ir Vilniaus dominikonų kaltinimą juos apvogusiam (pavogė 100 rublių) bei nusikaltimo vietoje su įkalčiais pagautam Juozapui Petišiui (Petysz)¹⁰³⁵; 1787 m. vasario 3 d. parėmė valdovo šambeliono Liudviko Čartoševskio ieškinį dailininkui italui Pelegriniui dėl garbės įžeidimo¹⁰³⁶; 1790 m. palaikė Dominyko Hutorovičiaus

¹⁰²⁶ Ten pat, b. 167, l. 381-383v (1782 m. gruodžio 21 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁰²⁷ Ten pat, b. 664, l. 32v; b. 677, l. 29v; b. 731, l. 9.

¹⁰²⁸ Ten pat, b. 662, l. 7. T. Kozelas, 1765 m. gegužės 14 d. atėjęs į Martyno Karpinskio apsistojimo vietą, šiam įsakė, kad kartu su juo *po ulicach chodził z skrzypcami iako muzykantowi grać*. Kai šis tą daryti atsisakė, pradėjo name siautėti, vartyti baldus, o vyresnybei apie įvykius pranešti pasiruošusį kareivį puolė, sužeidė kardu ir sumušė, ten pat, b. 516, l. 23-26

¹⁰²⁹ Ten pat, b. 516, l. 214-215.

¹⁰³⁰ Ten pat, b. 517, l. 177-178 (1766 m. rugsėjo 6 d. Tribunolo sprendimas, nurodantis atlikti tyrimą); b. 1137, l. 11v-28v (1766 m. rugsėjo 23 d. galutinis Tribunolo sprendimas byloje).

¹⁰³¹ Ten pat, b. 1136, l. 26-28v.

¹⁰³² Ten pat, b. 2388, l. 157-160.

¹⁰³³ Ten pat, b. 154, l. 813-816.

¹⁰³⁴ Ten pat, b. 518, l. 262-267.

¹⁰³⁵ Ten pat, b. 163, l. 533-535, 589-592; b. 697, l. 35.

¹⁰³⁶ Italas nutapė L. Čartoševskio žmonos potretą, tačiau vyras atsisakė už jį mokėti, pripažinęs jį visiškai nepanašiu (*wymalował całkiem niepodobny*). Tuomet Pelegrinis, po paveikslu užrašęs „šv. kankinė Kotryna“, iškabino gatvėje *przed stacją tegoż malarza*. Beje, italas iškėlė priešieškinį dėl savo sumušimo, tačiau vėliau abipusiai kaltinimai buvo atsiimti, ten pat, b. 715, l. 28-v.

ieškinį Žagarės seniūnui Urbonui Nornickiui dėl brangaus laikrodžio vagystės¹⁰³⁷. Tribunolo instigatorius taip pat dalyvavo dideliame 1789-1791 m. trukusiame procese prieš Vilniaus žydus, kuriuos Oršos maršalka Mikalojus Chrapovickis ir Ašmenos seniūnas Tadas Kocielas apkaltino dėl savo krikštasinio Vincento Neumano (buvusio Hiršo Abe-
lovičiaus) pagrobimo ir išvežimo į Prūsiją siekiant jį grąžinti į žydų tikėjimą¹⁰³⁸.

Apskritai pasakyti, kodėl instigatorius stojo konkrečioje byloje, yra pakankamai problemiška, mat daugumoje analogiškų atvejų ieškovų kaltinimų šis pareigūnas nepalaidavo. Gana aišku, jog instigatorius turėjo kelti ieškinius, kai sulaukdavo paties teismo nurodymo. Štai 1767 m. maršalkos nurodymu ieškiniai iškelti prie LDK generalinės konfederacijos prisijungusiems teisėjams. 1780 m. rugpjūčio mėnesį, kai Tribunole vyko veiksmai, susiję su teisės administruoti valdovo valdas atėmimu iš Antano Tyzenhauzo ir perdavimu Lenkijos pakamariui Valentinui Sobolevskiui, teisėjams pasidalinus į dvi stovyklas, instigatoriumi nurodyta iškelti ieškinius LDK rūmų išdininko šalininkams, kurie, įsakę kareiviams apsupti posėdžių salę, pažeidė teismo saugumo normas, o taip pat priėmė sprendimą posėdžiaudami be maršalkos¹⁰³⁹. Teismo įsakymu atskirus kaltinimus instigatorius kartu su Sobolevskiui iškėlė raštininkui S. Jelenskiui (kuris neteisėtą sprendimą įrašė į registrų knygą, be to, nenorėjo grąžinti vienos registrų knygos) ir Antanui Tyzenhauzui (dėl pasipriešinimo 1780 m. rugpjūčio 18 d. Tribunolo sprendimui, kuriuo nurodyta anksčiau jo pateiktą ir įžeidžiančiu valdovą pripažintą manifesto originalą padėti teisme)¹⁰⁴⁰. Instigatoriumi nurodyta parengti ieškinį ir 1781 m. rugsėjo 17 d., kai Antano Tyzenhauzo pateiktą raštą jo procesiniai priešininkai Truskovskiai ir Pacas apibūdino kaip įžeidžiantį Tribunolą¹⁰⁴¹. Panašaus pobūdžio buvo atvejai, kvalifikuojami kaip pasisakymai prieš Tribunolo sprendimus: 1769 m. rugsėjo 30 d. instigatorius formulavo kaltinimą Daškevičiui dėl manifesto, kuriame pasisakoma prieš Tribunolo sprendimą bei Tribunolo ir Vilniaus pilies teismo regentą Kozelą dėl jo priėmimo (šis išsigynė, jog dokumentas įrašytas jam nedalyvaujant)¹⁰⁴²; 1790 m. birželio 17 d. kaip prieštaraujantys priimtam Tribunolo sprendimui įvardinti agento Pranciškaus Osipovičiaus kitų asmenų (Valkavisko teismo seniūno Povilo Grabovskio ir Valkavisko paseniūnio Pranciškaus Ivaškevičiaus) vardu pateikti įrašyti manifestai¹⁰⁴³. Atvejai, kuomet teisėjai pareikalau-

¹⁰³⁷ Ten pat, b. 182, l. 510-513.

¹⁰³⁸ Ten pat, b. 180, l. 356-369.

¹⁰³⁹ Ten pat, b. 695, l. 30 (1780 m. rugpjūčio 18 d. Tribunolo nurodymas).

¹⁰⁴⁰ Ten pat, b. 695, l. 30-v, 33v-34.

¹⁰⁴¹ Ten pat, b. 698, l. 47.

¹⁰⁴² Ten pat, b. 669, l. 45-v.

¹⁰⁴³ Visišką kaltę dėl manifestų prisiėmė P. Osipovičius (*tak przez głos odbywany, jako też do zamkniętey izby sądowej wezwanego przez examen w kole uczyniony to się pokazało*), tačiau kaltinamaisiais byloje buvo ir Grabovskis bei Ivaškevičius. Pastarieji išvengė bet kokios bausmės įtikinus teisumą, jog šių įgaliotuoju atstovu buvo kitas agentas – Mošinskis, o Osipovičius, kaip pats teigė, *z szczególnej troskliwości własnej pomimo wole i wiedzę onych zapisał y w osobie plenipotenta podpisał*. P. Osipovičiui už vieną manifestą skirtos šešios savaitės kalėjimo, o už kitą, kaip *w ostrzeyszych wyrazach uczyniony* – dvylika savaičių Senojoje Gardino pilyje, ten pat, b. 725, l. 22v-23.

davo iškelti kaltinimus asmeniui pagal kitus teisės straipsnius, buvo ypač reti. Vienas tokių – 1788 m. gruodžio 4 d. Tribunolo įsakymas instigatoriumi iškelti ieškinį Hermenegildui Pšiborai (šis prikalbino moterį, kuri apgavystė išviliojo nuo jo pabėgusią žmoną iš bazilijonių vienuolyno) dėl nusikaltimo, kuris *znieważenie prawom krajowym przynosi i powszechnie bezpieczeństwo sądu i stron do niego przychodzących narusza*¹⁰⁴⁴. Tiesa, šiuo atveju sprendimą nulėmė greičiausiai pašaliniai veiksniai, mat, šis sutuoktinių konfliktas buvo sukėlęs daug atgarsių ir visuomenės susidomėjimą.

Instigatorius pagal pareigas taip pat privalėjo paremti teisiškai neveiksnių asmenų kaltinimus. Kuomet Lipnikų valsčiaus savininkas Lenkijos medžioklis Branickis nepanorėjo paremti savo valstiečio Jono Mulicos apeliacinio kaltinimo vietos karčemos nuomininkui Sroluiui Movševičiui dėl berniuko Pranciškaus Mulicos ritualinio nužudymo, tą buvo priverstas padaryti Tribunolo instigatorius¹⁰⁴⁵. 1783 m. liepos 12 d. instigatorius Jono Kazimiero Judickio, kuris, kaip teigė, pats sugalvojo pereiti į katalikų tikėjimą ir todėl kreipėsi į kunigus misionierius, vardu skundė žydą Volfą Todrisovičių dėl kažkokių suklastotų liudijimų gavimo¹⁰⁴⁶. Tačiau įvertinus kitus atvejus, kuomet instigatorius palaikydavo ieškovo kaltinimus, galima spręsti, jog svarbiausias veiksnys čia būdavo ieškovų ryšiai su instigatoriumi, maršalka ir kitais teisėjais bei šio pareigūno finansinis suinteresuotumas. Matyt, todėl 1769 m. rugsėjo 30 d. instigatorius prisijungė prie Tribunolo regento Vladislavo Kimbaro ir visos palestros ieškinio prieš Ignatą Daškevičių dėl advokato vardo diskreditavimo¹⁰⁴⁷, o 1784 m. kovo 5 d. parėmė Antano Tyzenhauzo kaltinimą Juozui Vežbickiui dėl dokumento Vilniaus rotmistro pareigoms užimti suklastojimo¹⁰⁴⁸. Bet daug iškalbingesni kiti trys pavyzdžiai. Pirmasis – tai instigatoriaus kreipimasis Antano Savickio ir kun. Kaspero Belinovičiaus (Bielinowicz) vardu, prašant panaikinti už akių Minsko pilies teisme paskeltą sprendimą, kurį išgavo Kernavės seniūnaitis Benediktas Žižemskis¹⁰⁴⁹. Antrasis – 1771 m. Vilniaus kašteliono Ignoto Oginskio ieškinys Vilniaus vyskupui Ignotui Masalskiui ir jo advokatui Valentinu Goreckiui dėl pašaukimo į bylai netinkamą Dvasinio Tribunolo teisumą (byloje dėl valstiečių pagrobimo ir svetimų žemės plotų nušienavimo) ir nuteisimą

¹⁰⁴⁴ Ten pat, b. 721, l. 8v-9. Nors gruodžio 5 d. Pšiboros advokatas įrodinėjo, kad byla neprikauso Tribunolo kompetencijai, buvo priimtas sprendimas dėl jos nagrinėjimo, kaip kaltinant *o każdy gwałt y zbytek pod bezpieczeństwem sądu nastaly*, ten pat, l. 10v.

¹⁰⁴⁵ Ten pat, b. 143, l. 403-404v.

¹⁰⁴⁶ Ten pat, b. 704, l. 23v-24. To paties mėnesio 16 d. instigatorius pranešė, jog ieškinys prieš žydą yra nutrauktas gavus apkaltintojo „kvitanciją“. Teismas leido pastarąjį žydą paleisti iš kalėjimo, ten pat, l. 24.

¹⁰⁴⁷ Ten pat, b. 669, l. 45-v.

¹⁰⁴⁸ Ten pat, b. 706, l. 49.

¹⁰⁴⁹ Pastarasis buvo kaltinamas kaimynų dvarų užpuolimu, pakartotiniu dvylikametės Bogumilos Podbereskytės, kurią siekė priversti už jo tekėti, pagrobimu, du kartus buvo suimtas – vieną kartą išleistas laidavus, o kitą atmuštas savo brolių. Atvykęs į Minsko pilies teisumą, neišėjus šaukimo terminui liepė nagrinėti savo bylą ir, pagrasinęs advokatams, kurie išdrįstų prieš jį stoti, sugebėjo gauti sprendimą už akių. Tribunolas 1769 m. kovo 13 d. sprendimu patenkino ieškovų prašymą ir toliau šią bylą nurodė spręsti Naugarduko pilies teismui, ten pat, b. 143, l. 241-246.

už akių¹⁰⁵⁰. Trečiasis – kuomet 1781 m. instigatorius parėmė Pranciškaus Olizarovičiaus (Karolio Olizarovičiaus sūnaus) ieškinį kitam Pranciškui Olizarovičiui (šis buvo Konstantino Olizarovičiaus sūnus) dėl neteisėto Tribunole išgauto sprendimo, kuriuo remiantis buvo perimta Panemunio žemės valdą¹⁰⁵¹. Tokių atvejų Tribunolo praktikoje, kuomet kreipiamasi prašant pakeisti bylą nagrinėjantį teismą ar skundžiamasi dėl šaukimo į nekompetentingą teismą, buvo šimtai, tačiau instigatorius stoji tik šiais atvejais.

Bylininkams apsimokėjo ieškoti instigatoriaus pagalbos, mat tokiu atveju priešininkai galėjo būti kviečiami specialiu šaukimu (*za zakazem*), kurį įteikus byla galėjo būti nagrinėjama jau po trijų dienų. Beje, palaikydamas kaltinimus, instigatorius niekuo nerizikavo. 1767 m. jis parėmė Vilniaus miestiečio Jurgio Ženovičiaus kaltinimą bajorei Rožei Piščalienei dėl tarnaitės Agotos Malkevičienės mirties (neva ponia liepė šią nubausti, o jai mirus – paslapčia iš miesto išvežti kūną), bet kai šio kaltinimo nepavyko įrodyti, kaltinamoji pareikalavo taliono bausmės ne tik miestiečiui, bet ir instigatoriumi. Tačiau teismas jį nuo atsakomybės atleido, kadangi *z doniesienia sławetnego akcyi sub secur(itates judiciorum) musial takowo akcje sondowi donosić ex eodem munere, munus suum exekwować*¹⁰⁵².

Gana neaiški buvo galimybė instigatoriumi veikti procese vienam. Atrodo, jog iki pat valstybės žlugimo galiojo principas, pagal kurį kaltininko atsakomybės galėjo reikalauti tik nukentėjęs asmuo ir jo giminaičiai. Net ir tais atvejais, kuomet instigatorius formulavo kaltinimą, procese turėjo dalyvauti kitas – pagrindinis – kaltintojas. Štai 1782 m. pradžioje byloje prieš Benediktą ir Dizmą Oganovskius viešuoju kaltintoju tapo jokių skriaudų iš jų nepatyręs Vilniaus žemės teismo teisėjas Sveikovskis, o jo ieškinį parėmė to paties teismo instigatorius Juozapas Korfas (žydų neofitas). Įrodinėti Antano Tyzenhauzo raštą įžeidžiantį Tribunolo garbę 1781 m. rugsėjo mėnesį šalia instigatoriaus apsiėmė pašalinis asmuo – Upytės išdinininkas Truskovskis (*ius dellationis biorącego*)¹⁰⁵³. Matyt, neretai instigatoriaus pranešimai apie nužudymus ir vagystes taip pat nevirsdavo teisiniu persekiojimu, nesugebėjus rasti pagrindinio ieškovo¹⁰⁵⁴. Apskritai kaltinimų, kuriuos galėjo iškelti bet kuris asmuo, nebuvo tiek daug. Štai 1726 m. konstitucija leido bet kuriam asmeniui būti kaltintoju byloje dėl nužudymo, kai nužudytojo giminaičiai nesiekdavo teisiniu keliu nubausti kaltininko. Todėl 1783 m. gruodžio 12 d. instigatorius apkaltino Kolodziežinskius, kurie dėl nužudyto tėvo nesikreipė į teismą, bet su nusikaltėliu sudarė taikos sutartį¹⁰⁵⁵. Tokia buvo ir religinių nusikaltimų kategorija, taigi 1783 m. gegužės 15

¹⁰⁵⁰ Byla buvo pradėta spręsti Ašmenos pilies teisme, ten pat, b. 148, l. 526-531.

¹⁰⁵¹ Ten pat, b. 164, l. 464467

¹⁰⁵² Ten pat, b. 1138, l. 8, 11-12v (1767 m. liepos 23 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁰⁵³ Ten pat, b. 698, l. 50.

¹⁰⁵⁴ Plg. 1792 m. kovo 27 d. instigatoriaus kreipimasi dėl Vilniaus žydų Hirško Leibovičiaus ir Šmuilos Izraelovičiaus, kurie buvo apkaltinti arklių vagystėmis, ten pat, b. 729, l. 80.

¹⁰⁵⁵ Ten pat, b. 706, l. 9v-10. Teisme apklausus Kazimierą Roguskį, Vincėną Bužinskį ir Joną Kolodziežinskį (ten pat, l. 11v-13) paaiškėjo, jog Povilas Kolodziežinskis nužudytas Kauno pataurinininkio Simono Kosakovskio nurodymu, kuris vėliau per įgaliotinį Zlobockį veliono sūnams pasiūlė 200 auks. ir šie pinigus paėmė. 1783 m. gruodžio 22 d. Tribunolo sprendimu dviems deputatams nurodyta atlikti šioje byloje tyrimą, ten pat, b. 169, l. 526-530.

d. jis iškėlė kaltinimus Gardino pirkliams žydams Leibai Joselovičiui ir Šmuilai Leibovičiui sužinojęs, jog šie turi liturginę taurę¹⁰⁵⁶.

Taigi kaltinimų skaičius dažnai priklausė ne tiek nuo pačių nusikaltimų skaičiaus, kiek nuo kitų veiksnių: įtakingų asmenų suinteresuotumo ir paties instigatoriaus asmeninių savybių. Jei Tadas Chalkevičius formuluodamas kaltinimus buvo vienas aktyviausių instigatorių, tai apie kitus duomenų apskritai trūksta (pvz., iš 1784 m.). Be to, kaip žinia, instigatoriams teko atlikti pačius įvairiausių veiksmus¹⁰⁵⁷, taigi jų darbo krūvis buvo nemažas. Dažniausiai jis rūpinosi sulaukytų asmenų kilnojamoju turtu¹⁰⁵⁸, stebėjo, kaip vykdomas Tribunolo sprendimas¹⁰⁵⁹, bei atliko kitus teismo pavedimus¹⁰⁶⁰. Pagal 1792 m. įstatymą jiems taip pat turėjo tekti sukolektorių darbas „renkant teismo mokesčius“¹⁰⁶¹, taip pat jie turėjo padėti teismo pirmininko ir cenzoriaus rinkimo procedūroje, parodydami susirinkusiesiems iš balsavimo dėžutės vaiko ištrauktus rutuliukus ir juos padėdami ant pirmininkaujancio teisėjo stalo¹⁰⁶².

Kaip ir kitų pareigūnų atvejais duomenys apie instigatorių atlyginimą yra itin fragmentiški. Fiksuotas pajamas nustatė tik XVIII a. pab. įstatymai – tūkstančio auksinų metinis atlyginimas 1792 m. ir pusantro tūkst. auks. 1793 m.¹⁰⁶³. J. Kitovičius rašė, jog saugumo instigatoriaus Lenkijos Vyriausiojo Tribunole pareigos buvo vienos blogiausiai

¹⁰⁵⁶ Žydus teisme gynė LDK Iždininkas Antanas Tizenhauzas, kuris pasakojo, jog Leiba Joselovičius taurę įsigijo iš kitatikų (*dysydenci*), kurie atsikraustė į manufaktūras ir buvo ją užsakę pas vietos auksakalį, bet jis ją sugadino. Šešerius metu žydas taurę naudojo duodamas kaip užstatą, tuo tarpu instigatorių ieškinį parengė siekdamas pasipelninti ir norėdamas atkeršyti, ten pat, b. 704, l. 6v-7.

¹⁰⁵⁷ J. Kitovičius (*Opis obyczajów*, p. 160) minėjo, jog Lenkijos Tribunolo saugumo instigatorių dar turėjo kiekvienos darbo dienos ryte į Posėdžių salę atgabenti (o darbui pasibaigus grąžinti į vietą) aukščiausių teismo pareigūnų insignijas: maršalkos lazda ir Dvasinio Tribunolo pirmininko kryžių. Analogiškų duomenų apie LDK Tribunolą neturime.

¹⁰⁵⁸ 1766 m. spalio 10 d. instigatoriui nurodyta vagies daiktus padėti Vilniaus pilies kanceliarijoje, ieškant jų savininkų, o tas, kurių niekas nepasigės (išskaičiavęs, kiek reikia budeliui už *piętnowanie na plecach i 300 rozek u pręgiezra*), grąžinti nubaustajam (LVIA, f. SA, b. 1136, l. 26-28v). 1782 m. sausio 3 d. instigatoriui įsakyta dalyvauti suregistruojant įkalinto nusikaltėlio Dizmo Oganovskio kilnojamoji turtą, jį įvertinant bei išparduodant žirgus (už šiuos pinigus turėjo būti išlaikomas kalinys, ten pat, b. 700, l. 15).

¹⁰⁵⁹ Viceinstigatorių stebėjo, kaip 1790 m. liepos 30 d. išteisinamąją priesaiką Gardino sinagogoje *na rodale* atliko Fišelis Leizerovičius, Golda Polka ir Rachėlė Zuzmanavičienė, ten pat, b. 182, l. 356v. 1791 m. kovo 7 d. tokią pat priesaiką *w szkole żydowskiej* Vilniuje stebint instigatoriui ir vazniui atliko Abelis Vulfovičius, ten pat, b. 183, l. 849 (šioje pat byloje instigatorių turėjo stebėti, kaip bus baudžiami rykštėmis už Vincento Neumano pagrobimą nuteisti žydai).

¹⁰⁶⁰ Kai 1790 m. gruodžio 31 d. į Tribunolą kreipėsi Marijona Jankauskienė, marijavičių prie Šv. Stepono bažnyčios Vilniuje vyresnioji, kaltindama konkrečius žydus ir visą kahalą į savo tikėjimą sugrąžinus perkrikštę Rožę, kuri, be to, dar pavogusi dėžutę su pinigais, skolarasčiais ir drabužiais, teismas instigatoriui nurodė užantpauduoti žydų maldos namus ir kapinaites, ten pat, b. 726, l. 21.

¹⁰⁶¹ Analogiška nuostata 1793 m. įstatyme: nurodyta iždininko ir raštininko pateikto skolų registro pagrindu reikalauti pinigų iš šalių arba jų įgaliotinių, o neatsiskaitantiems kelti ieškinius Tribunole, VL, t. 10, p. 283.

¹⁰⁶² VL, t. 9, p. 387-388.

¹⁰⁶³ VL, t. 9, p. 391-392; t. 10, p. 282. Beje, valstybės kaltintojai turėjo fiksuotą metinį atlyginimą, kuris svyravo nuo keturių iki aštuonių tūkstančių, VL, t. 7, p. 238-239, 383.

apmokamų: XVIII a. viduryje jo mėnesinė alga siekė keturis raud. auks. ir dar jis būdavo maršalkos aprūpinamas maistu, o kitų teisėtų galimybių užsidirbti neturėjo¹⁰⁶⁴. Tačiau instigatorių veiklos paradoksas buvo tas, jog šie, būdami atsakingi už visuomeninę tvarką, ne tiek stengėsi užkardyti nusikaltimus, kiek ieškojo progų iš jų pasipelnėti. Užtikę jaunuolį „užsiimantį nepadoriais žaidimais (*na zabawie nieprzystojnej*)”, jį apšvarindavo, atimdami vertingesnius daiktus (diržą, kepurę, laikrodį, kardą), bei paleisdavo, žinodami, kad nukentėjusieji iš gėdos nesikreips į teismą. Panašiai elgėsi ir su prostitutėmis – prisistatydavo sužinoję apie jų prakutimą arba apskritai sudarydavo susitarimus, pagal kuriuos šios moterys įduodavo turtingesnius klientus, mokėdavo sutartą mėnesinę pinigų sumą ar kitaip atsilygindavo¹⁰⁶⁵.

Panašaus LDK Vyriausiojo Tribunolo instigatorių elgesio pavyzdžių taip pat netrūko. Tribunolo knygoje išliko daug duomenų apie asmenų įkalinimą apie tai nepranešus teismui¹⁰⁶⁶, išpirkos iš jų reikalavimą¹⁰⁶⁷ ar jiems skirtų maistpinigių pasisavinimą¹⁰⁶⁸. Beje, tai buvo puikiai žinoma teismui, kuris instigatoriui ne kartą įsakė suimti tik aiškiai nusikaltusius arba turint teismo leidimą, o nekaltų žmonių savo pasipelnymui neengti bei už sau siūlomas „aukas“ nuo bausmės neatleisti¹⁰⁶⁹. Dažniausiai nukentėdavo miestiečiai ir žydai, tačiau kartais pavykdavo pasipelnėti ir iš bajorų. Galima paminėti būdingesnius pavyzdžius. Štai Teodora Michalovska skundėsi, jog 1779 m. naktį iš sausio 15 į 16 d. jos

¹⁰⁶⁴ J. Kitowicz, *Opis obyczajów*, p. 162.

¹⁰⁶⁵ Ten pat, p. 161-162.

¹⁰⁶⁶ P vz., 1778 m. kovo 16 d. Tribunolas priėmė Tado Slepovronskio kaltinimą viceinstigatoriui bei įsakė jį paleisti iš kalėjimo kaip įkalinimą be teismo leidimo (LVIA, f. SA, b. 688, l. 50). Tokius atvejus turėjęs užkardyti įpareigojimas instigatoriui kiekvieną dieną raštu informuoti maršalką (*kazdodziennie raport na pismie u laski skladał*) apie iš karčemų paimtus asmenis suformuotas tik 1792 m. sausio 21 d., ten pat, b. 729, l. 24-v.

¹⁰⁶⁷ Apie siekį gauti neteisėtų pajamų ir instigatorių papirkinėjimą liudija ne tik tiesioginiai nukentėjusiųjų pranešimai, bet ir kiti duomenys. Atvejai, kuomet instigatoriaus kreipimaisi prašant prieš asmenis taktinio registro vėliau išbraukiami *ex consensu strom*, greičiausiai liudija apie apkaltintųjų išsipirkimą. Taip pat teismas kartais panaikindavo instigatoriaus iškeltus kaltinimus, pripažindamas juos nepagrįstais (*jako bezdowodnie zanesiony*, ten pat, b. 688, l. 7). Gana iškalbingas ir XVIII a. pabaigos atsitikimas: 1791 m. kovo 22 d. Tribunolo instigatorius pranešė apie kovo 20 d. *w czasie obchodu hamana* nužudytą žmogų, vardu Steponas, kuris buvo surastas Vulfo Šlomovičiaus namuose. Jis teigė, jog radus kūną į Vilniaus pilies teismą kreipėsi šio teismo instigatorius Aleksandras Stacevičius, tačiau ne tam, kad nubaustų nusikaltėlius, bet siekdamas apsaugoti žydus, *dla profitu swego jak zwykl bydż podkupującym się i publiczna o tym daje wiedzieć praktyka*, ten pat, b. 726, l. 85. Iš tikrųjų 1790 m. liepos 24 d. Tribunole vykusiame procese A. Stacevičius buvo kaltinamas iš mirties bausme nuteistų Nesvyžiaus žydų Arono Zuzmanovičiaus, Ovsejaus Mejerovičiaus ir Ovsejaus Davidovičiaus paėmęs pinigus (paskutinysis iš jų pasakojo vieną kartą davęs penkiolika raud. auks., o kitą – dešimt rublių ir skolaraštį septyniems raud. auks.), ten pat, b. 182, l. 341v, 343v-344.

¹⁰⁶⁸ P vz., 1784 m. sausio 20 d. instigatoriui nurodyti atiduoti visą ieškovų kalinamam Pranciškui Kučiuokui maistpinigiams mokamą pinigų sumą nieko „nesisavinant“ (ten pat, b. 706, l. 28v-29).

¹⁰⁶⁹ Ten pat, b. 674, l. 4v (1772 m. vasario 6 d. Tribunolo nurodymas); b. 677, l. 7 (1774 m. gegužės 30 d. Tribunolo nurodymas, kad instigatorius *władzy abusive na krzywdę strom nie zażywał*); b. 695, l. 4v (1780 m. gegužės 20 d. nurodymas); b. 695, l. 5v (1780 m. gegužės 26 d. nurodymas); b. 713, l. 10-v (1786 m. gegužės 30 d. nurodymas).

dvarelių du kartus užpuolė instigatorius ir liepė ją suimti, abu kartus ji turėjusi išsipirkti sumokėdama po penkis auksinus¹⁰⁷⁰. 1783 m. birželio 15 d. vakare 11 val. girtas viceinstigatorius su kareiviais užpuolė Petro Mankevičiaus namą, šeimnininką kartu su žmona ir jos seserimi įkalino ir laikė tol, kol šie išsipirko. Tuo tarpu kartu suimtas dailininkas (*malarz*) Antanas Šiška ir toliau laikytas kalėjime, „kadangi neturi kuo išsipirkti“¹⁰⁷¹. Nors Tribunolas nurodė pastarąjį nedelsiant paleisti, tačiau viceinstigatorius tai padarė tik išsireikalavęs (*dac sobie koniecznie nakazał*) neva sau priklausančius penkis auksinus¹⁰⁷². Neretai tokių reidų metu būdavo „priglaudžiamas“ ir svetimas turtas. 1779 m. kovo 27 d. Juozapas Jelenskis skundė instigatorių Stanislovą Matusevičių, kad šis su kareiviais užpuolė jo už Aušros vartų esantį dvarelių, išgąsdino žmoną, sudaužė dėžėse sukrautą kuni-gaikščiams Radvilos skirtą stiklą, pasisavino dvejus pavalkus, tris sviesto statinaites, bei arklį su vežimu¹⁰⁷³.

1785 m. Tribunolo parengtas informacinis pranešimas (žr. priedą nr. 9) instigatorių įpareigojo persekioti „įtartinas moteris, užsiimančias paleistuvyste“, jų ieškoti, atliekant įtartinų namų ir smuklių reviziją. Apie prostitučių sulaikymą tiesioginių žinių teikia tik 1780 m. gegužės 20 d. atsitikimas, kuomet instigatorius Jokūbas Blažejevskis pabandė suimti pas Lenkijos kariuomenės rotmistrą Roką Poplavskį naktį praleidusias keturias moteris. To padaryti neleido jas lydėjęs Poplavskis, kuris ne tik išplūdo instigatorių, bet ir taikėsi į jį iš pistoleto. Tiesa, bandymas apkaltinti karininką *o nieprzystojne i prawem zakazane pod Trybunałem dopełnione akcyje* vėliau, matyt, subliuško, kadangi gegužės 26 d. Tribunolas instigatoriui nurodė suimti tik „aiškiai nusikaltusius“ arba remiantis teismo sprendimu ir nurodė sau suteiktomis galiomis suimti asmenis nepiktnaudžiauti „savanaudiškais tikslais“¹⁰⁷⁴. Ar kitos instigatorių suimtos moterys buvo susijusios su prostitucija, lakoniška šaltinių kalba pasakyti neleidžia.

Instigatoriai jiems suteiktomis galiomis naudojosi ne tik pasipelnędami, bet ir suveddami sąskaitas. Štai viceinstigatorius Stanislovas Orlickis buvo skundžiamas, kad 1787 m. sausio 14 d. atvyko į Vilniaus žydo Abraomo Leibovičiaus namus, du kartus sudavė į veidą, puolė lazda, o tos pačios dienos vakare grįžo *tytulem runtu*, smogė žydo žmonai, o patį pabandė suimti, tačiau šiam pabėgus, „iš pykčio“ suėmė du name nakvojusius asmenis, kurie turėjo išsipirkti¹⁰⁷⁵. Savavališką ir brutalų instigatoriaus elgesį atskleidžia 1783 m. sausio 9 d. atsitikimas su advokato Jono Kšivkovskio liokajumi Jonu Respektovičiumi. Tą dieną Tribunolo teisėjai buvo užsidarę bylos svarstymui, minėtas advokatas *z publiczną*

¹⁰⁷⁰ Ten pat, b. 691, l. 34-v.

¹⁰⁷¹ Teigta, jog suėmimo metu buvo sudaužyti „naczynia tak domowe, jako i do malarstwa potrzebne“, padaryta žalos už šimtą auks., ten pat, b. 704, l. 14-v.

¹⁰⁷² Matyt tai nebuvo išskirtinė situacija, kuomet iš paleidžiamų kalinių reikalaujama pinigų – 1784 m. kovo 1 d. Tribunolas leido instigatoriai kaltinant sulaikytus Vilniaus miestiečius iš kalėjimo paleisti *za opłaceniem dochodu*, ten pat, b. 706, l. 47v.

¹⁰⁷³ Ten pat, b. 691, l. 77.

¹⁰⁷⁴ Ten pat, b. 695, l. 4v, 5v.

¹⁰⁷⁵ Ten pat, b. 715, l. 22.

wszystkich kompani**ą** bawil się na pokojach, o jo liokajus laukė prieškambaryste. Kai kažkas pastūmė tuo metu praeinantį Tribunolo instigatorių, šis atsigrežęs visą savo pyktį išliejo ant J. Respektovičiaus: *pribėgęs natychmiast począł bić w gębę, za włosy targać, nad to pod wartę prowadzić*, o kai tas priešinosi, pašaukė karius, kurie šautuvų buožėmis nurideno jį laiptais. Sulaikytas liokajus buvo paguldytas ant žemės, kur jam atskaičiuoti 55 kirčiai *liną kręconą*, ir nors jis nebuvo įkalintas, tačiau sudaužyta galva ir praradęs sąmonę ten praleido visą naktį¹⁰⁷⁶. Beje, instigatoriaus pagalba, matyt, už tam tikrą mokestį pasinaudodavo ir asmenys, kurie siekdavo sutvarkyti savo problemas tiesiausiu keliu, t. y. panaudojant jėgą. Kai Vilniaus miestietis Andrius Slepikovskis išvarė į jo mūrnamį už Rūdninkų vartų be teismo sprendimo įsikrausčiusį Joną Uzlovskį, šis 1784 m. vasario 28 d. atsivedė instigatorių, kuris *z kilkadziesiąt żołnierzami pułku czwartego z odwachu wziętemi* užpuolė namą, be teismo sprendimo įkalino jame gyvenusius žmones, juos mušė, kai kuriems nurodęs išsipirkti sumokant po 10 talerių už asmenį¹⁰⁷⁷. Panašiai 1785 m. birželio mėnesį pasielgė Gardino bazilijonai, kurie norėjo atgauti savo pavaldinį, pabėgusį iš Ališavos valdos, tuometinį Jono Malevičiaus tarną. Užuot konfliktą sprendus teisminiu keliu, buvo tiesiog kreiptasi į instigatorių, o šis, užpuolęs J. Malevičiaus mūrnamį, pavaldinį grąžino bazilijonams¹⁰⁷⁸. Viceinstigatorių Stanislovą Orlickį Juozapo Zalivskio prašymu daug kartų puldinėjęs ir bandžius *honor szarpiąc sromotnie skrzywdzić* kaltino Ašmenos rotmistras Tadas Šimkevičius¹⁰⁷⁹.

Dėl tokių savo veiksmų instigatoriai neretai sulaukdavo aktyvaus pasipriešinimo. Štai 1777 m. gruodžio 23 d. Tribunolo instigatorius skundė Simoną Kosakovskį ir jo žmoną Teresę Potockytę už viceinstigatoriaus ir kartu einančių sargybos kareivių užpuolimą¹⁰⁸⁰, o 1786 m. sausio 1 d. instigatorius ir Vėliavos leitenantas skundė Mykolą Drozdovskį, Joną Šitorą (Szyttor), Antaną Markovskį, Bejerį ir kitus dėl triukšmavimo ir „porywanie zufałe na runt“¹⁰⁸¹. Be to, kartais buvo sulaukiama grasinimų mirtimi. Tribunolo viceinstigatorius Mykolas Zaleskis teisme guodėsi, kad Mykolas Bialkovskis *samym tylko szulerstwem i hultajstwem bawiący się*, 1783 m. kovo 4 d. sutikęs jį ramiai einantį gatve užpuolė, grasino, siekė kardo ir mėgino užmušti¹⁰⁸². Sekančios kadencijos viceinstigatorius Juozapas Haciskis 1783 m. liepos 8 d. skundėsi, kad siuvėjas Pranciškus Bogrimas, kurį jis maršalkos įsakymu buvo „pagrįstai ir teisingai“ areštavęs, viešai skelbėsi atsidėjęs tūks-

¹⁰⁷⁶ Ten pat, b. 703, l. 15. Minėtas advokatas piktinosi, teigdamas, jog nutikimas juolab „gėdingas“, nes instigatorius *żołnierzy dla ekzekucyi dekretów trybunalskich sobie dodanych używa*, apie savo veiksmus nepranešdamas Tribunalui ir suimtojo ponui. Dėl nepranešimo vyresnybei (*zwierzchności*) būta ir daugiau kaltinimų, pvz., 1786 m. rugpjūčio 14 d. Gardino seniūnas Karolis Chreptavičius apkaltino viceinstigatorių, jog jis, išklėš menamas pretenzijas, užpuolė Hiršos Maušovičiaus namą, jį išvilko, sumušė, įkalino nepranešdamas teismui ir žydo vyresnybei (ten pat, b. 713, l. 29v)

¹⁰⁷⁷ Ten pat, b. 706, l. 47v-48.

¹⁰⁷⁸ Ten pat, b. 710, l. 12v-12.

¹⁰⁷⁹ Ten pat, b. 169, l. 548-549v (1783 m. gruodžio 30 d. Tribunolo sprendimas)

¹⁰⁸⁰ Ten pat, b. 688, l. 15.

¹⁰⁸¹ Ten pat, b. 712, l. 13v.

¹⁰⁸² Ten pat, b. 703, l. 29v-30.

tantį auks., už kuriuos pasibaigus teismo sesijai su šiuo kaltintu būsią susidorota¹⁰⁸³.

Taigi turėdami užtikrinti kitų asmenų saugumą ir visuomeninę tvarką, instigatoriai ir jų pavaduotojai dažnai patys tapdavo įvairių nusikaltimų (sumušimų, neteisėtų įkalinimų, daiktų atėmimo) ir piktnaudžiavimų autoriais. Dėl to kartais patys tapdavo kaltinamaisiais arba net atsidurdavo kalėjime (J. Kitovičiaus žodžiais „odpoczywał w kordygardzie“). 1774 m. liepos 1 d. nurodyta areštuoti viceinstigatorių Morį (Mory), kuris užpuolė Tribunolo deputato Stanislovo Paškevičiaus apsisistojimo vietą, triukšmavo ir smurtavo¹⁰⁸⁴; 1783 m. rugpjūčio 5 d. instigatorių nurodyta įkalinti po to, kai Tribunolo teisėjas Liudvikas Pancežinskis pasiskundė dėl savo liokajaus Mato Mazurkevičiaus sumušimo ir apšvarinimo (girtas instigatorius buvo atėmęs dešimt auks. kainavusį sidabrinį laikrodį ir kitus daiktus)¹⁰⁸⁵; 1792 m. kovo 20 d. buvo nurodyta areštuoti viceinstigatorių Sverščevskį, kuris užpuolė Prušinskių mūrnamį, be sprendimo įkalino Vilniaus arklidininko dukrą Michaliną Milevskytę, atėmė jos drabužius¹⁰⁸⁶. Atskirais atvejais instigatorių apkaltinti asmenys paprašydavo ieškovą už save laiduoti, tokiu būdu užsitikrindami galimybę reikalauti bausmės už neįrodytą nusikaltimą. Taip 1767 m. birželio 17 d. teismas priėmė instigatorių ieškinį prieš Motiejų Nivinskį o *akcyją*, bet abiems nurodė surasti laiduotojus, priešingu atveju – bylinėtis įkalintiems¹⁰⁸⁷. Tai, jog nežinome nė vieno faktiško instigatorių nubaudimo atvejo, galima teigti, kad į jų piktnaudžiavimus žiūrėta pro pirštus. Pastebima net tam tikrų jų apsaugojimo nuo teismo persekiojimo tendencija. Kai 1788 m. birželio 5 d. Antanas Daškevičius apskundė viceinstigatorių Gardino pilies teisme, Tribunolas nutarė, jog byla su jo pareigūnu dėl dalykų, susijusių su jo pareigomis „privalo pasiteisinti ne kitame, o tik Tribunolo teisme“¹⁰⁸⁸.

Menkai apmokamų ir pavojų sveikatai bei gyvybei keliančių instigatorių pareigų teisininkai paprastai nesuimdavo. Iš visų žinomų¹⁰⁸⁹ instigatorių ir jų pavaduotojų su palestra susiję tik keli: agentais buvo Jokūbas Rafanovičius, Ignotas Jantovskis ir Juozapas Staševskis, o 1778 ir 1782 m. instigatorių lietuviškojoje kadencijoje vadinamas Mykolas Zaleskis tikriausiai tas pats 1788 m. advokatu tapęs Šventosios seniūnas (žr. sąrašą). Likusieji pagal savo veiklos specifiką buvo artimesni vaznio ir karininko tarnyboms. Tą

¹⁰⁸³ Ten pat, b. 704, l. 21v.

¹⁰⁸⁴ Ten pat, b. 677, 11v. Po dviejų savaitių J. Moris jau vadinamas buvusiu viceinstigatoriumi, liepos 14 d. instigatorius jam suformavo kaltinimą o *leżję* ir gavo leidimą jį gaudyti, b. 677, l. 15v. Sugrįžti į buvusias pareigas J. Moris pamėgino sekančiais metais - 1775 m. sausio 16 d. Tribunolo viceinstigatorių Motiejus Kozdrovskis skundė J. Morį o *najście na wartę Trybunalską, odpowiedź, pochwałkę i dalsze excessa* (b. 679, l. 2v). Beje, panašu, jog J. Moris šiose pareigose nebuvo „atstikitinis“ žmogus: jis buvo dažnai skundžiamas dėl smurtinių veikų, pvz. Jurgelionių seniūnas Tadas Gurinavičius (Hurynowicz) teigė, kad jis 1775 m. sausio 23/24 d. sandūroje su įvairių luomų asmenų kompanija užpuolė Kondratiškių dvarą Ašmenos paviete, pagrobė žirgą ir grasino (b. 679, l. 5v).

¹⁰⁸⁵ Ten pat, b. 704, l. 32v-33.

¹⁰⁸⁶ Ten pat, b. 729, l. 72v.

¹⁰⁸⁷ Ten pat, b. 664, l. 9v.

¹⁰⁸⁸ Ten pat, b. 719, l. 8v.

¹⁰⁸⁹ Instigatorių sąrašė liko nemažai tuščių vietų. Taip yra dėl kelių priežasčių: jie palyginti retai pasirodo procese, o kitais atvejais jų pavardės nenurodomos.

rodo titulai, su kurias jie minimi, ir vėliau užimamos pareigos: 1765 m. instigatoriumi Vilniuje buvo vėliau kaip Tribunolo Vėliavos rotmistras žinomas Mikalojus Bogdaševskis¹⁰⁹⁰; 1769 m. instigatorius Antanas Odinecas buvo Šlanimo rotmistras; 1774 m. instigatorius Konstantinas Sulcas buvo Smolensko sargybininkas; 1784 m. vasario 13 d. Gardino rotmistru tapo buvęs instigatorius Kazimieras Bernackis; kaip Rečicos rotmistras minimas 1787 m. instigatorius Mykolas Krajevskis; Konstantinas Belevičius dirbo vazniu savo dėdės Mykolo Bulharovskio, vyskupo jurisdikcijos Vilniuje vaito, teisme¹⁰⁹¹. Kiek kitokio pobūdžio veikla užsiėmė Stanislovas Orlickis, 1785 m. minimas kaip Rečicos kamarininkas¹⁰⁹². Simptomiška, kad 1788 m. instigatoriumi tapo Oršos stalininkaitis Anupras Liškevičius¹⁰⁹³, žinomas iš 1769 m. Tribunole vykusio proceso. Tuomet jis buvo teisiamas už žydo Benjamino apiplėšimą kelyje, o būsimo instigatoriaus tėvai, kurie tuo metu savo sūnaus buvo išsižadėję, pasakojo, jog šis nuo mažumės darė bajorams nederamus „ekscesus“, vertusius giminaičius raudonuoti, dėl savo veiksmų buvo pašalintas iš LDK vėliavininko Ževuskio dalinio, už nusikaltimą Liubline buvo nuteistas žemutinio kalėjimo bausme, kurios išvengė maskvėno padedamas, vėliau apsimetinėjo Karolio Stanislovo Radvilos rotmistru, verbuojančiu į menamą tarnybą, o iš tikrųjų – į plėšikų būrį¹⁰⁹⁴.

Instigatoriaus ir jo pavaduotojo rotacija buvo pakankamai dažna, tas pats asmuo geriausiu atveju jas užėmė du (Tadas Chalkevičius, Juozapas Staševskis, Motiejus Kozdrovskis, Martynas Korčicas, Ignotas Jantovskis) arba tris (Konstantinas Šulcas, Stanislovas Orlickis) kartus. Išsiskyrė tik keturis kartus 1775-1779 m. Gardine šiose pareigose minimas Kazimieras Bernackis ir net aštuonis kartus 1786-1791 m. laikotarpiu jas užėmęs Mykolas Krajevskis. Taigi tik XVIII a. pabaigoje pastebime tendencija samdyti tą patį, vertingos patirties sukaupusį asmenį. Tas turėjo teigiamai veikti Tribunolo darbo organizavimą, tačiau prielaidų instigatoriaus profesijos vystymuisi nebuvo.

¹⁰⁹⁰ Ten pat, b. 1674, l. 47; b. 1141, l. 110; b. 1475, l. 22; b. 688, l. 32v; b. 692, l. 34. Beje, šias pareigas už 21 tūkst. auksinų jis 1776 m. gegužės 6 d. nusipirko iš Petro Bulgarino (žr. sutarties tekstą: ten pat, b. 158, l. 25-v), tiesa, visos sumos taip ir nesumokėjo (bylinėjimosi dokumentai, ten pat, b. 154, l. 451-452v).

¹⁰⁹¹ Ten pat, b. 669, l. 53v; b. 677, l. 10; b. 170, l. 15-v; b. 716, l. 46; b. 709, l. 40-41.

¹⁰⁹² Ten pat, b. 712, l. 46v, 77v.

¹⁰⁹³ Ten pat, b. 719, l. 6, 7v.

¹⁰⁹⁴ Ten pat, b. 143, l. 475-484 (1769 m. gegužės 9 d. Tribunolo sprendimas)

III. LDK VYRIAUSIOJO TRIBUNOLO TEISMO PROCESAS

Sumanymas tirti LDK teismo procesą, ypač per konkretaus teismo veiklos prizmę, gali atrodyti ne visai pamatuotas. Dėl to reikėtų šį pasirinkimą paaiškinti. Iki pat ATR valstybės žlugimo bylinėjimosi įvairiuose LDK teismuose tvarka taip ir nebuvo suvienodinta – galėjo skirtis bylų nagrinėjimo tvarka, galimybės nukelti bylos nagrinėjimą ir kt. Žinoma veikė TLS įtvirtinta tvarka, tačiau nei jame, nei ankstesnėse šio teisės kodekso redakcijose nuoseklaus teismo proceso aprašymo pateikta nebuvo¹⁰⁹⁵. Be to, visą laiką vyko daugiau ar mažiau svarbios reformos procesinės teisės srityje. Jas lėmė įvairios priežastys – būtinybė jį modernizuoti, šalinti jo trūkumus, ne paskutinėje vietoje buvo po Liublino unijos paspartėjusi LDK ir Lenkijos teisių ir santvarkos unifikacija¹⁰⁹⁶, kuri nepakenkė ir teismo proceso. Tribunolo 1698-1726 m. rengtos ordinacijos parodo, jog TLS normų to meto sąlygomis jau nepakako – egzistavo būtinybė apibrėžti smarkiai pakitusį teismo procesą¹⁰⁹⁷. Taip atsitiko, jog XVII a. pab. – XVIII a. teismo proceso reforma ir Tribunolo pertvarka buvo sutapatinimos. Todėl įstatymai kalbėjo apie Tribunolo teismo procesą, kuris savo ruožtu darė įtaką pirmos instancijos teismams. XVIII a. II pusėje buvo įgyvendintos ilgai brandintos reformos, turėjusios pašalinti svarbiausius LDK teismo proceso trukūmus, tačiau iki šiol neišku kokių rezultatų buvo pasiekta. Dėl to nusprendėme išanalizuoti teismo proceso normų teoriją, o taip pat atskleisti praktinį jos pasireiškimą (darbas su teismo knygomis atskleidžia, jog praktika neretai smarkiai nutoldavo nuo įstatymų raidės). Tas yra reikalinga nustatant kaip susiklostęs teismo proceso modelis leido (ar neleido) LDK Vyriausiajam Tribunalui veikti efektyviai.

III. 1. Registrų knygos ir bylų nagrinėjimo tvarka

Vilkmergės pav. pasiuntinys 1784 m. Gardino Seime Ignotas Morikonis, kalbėdamas apie specialios, teismines galias turinčios komisijos (*extrakomissya*) sudarymą, teigė, jog „kiekvienas naujai kuriamas teismas būtinai privalo turėti apibrėžtą bylų nagrinėjimo

¹⁰⁹⁵ I. Valikonytė, „Prokuratorius XVI amžiaus pirmojoje pusėje: bylos šalies pavaduotojas, kalbovas ar „teisingumo riteris“, p. 135.

¹⁰⁹⁶ Pastebėtina, jog keitėsi ne tik Lietuva, bet ir pati Lenkija, perėmusi visą eilę lietuviškų sprendimų, žr. A. B. Zakrzewski, Paradoxy unifikacji prawa i ustroju Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony XVI-XVIII w., CPH, t. LI, 1999, sąs. 1-2, p. 219-237; *to paties*, „Recepcja ustroju i prawa w Wielkim Księstwie Litewskim, XIV-XVIII wiek“, *Studia Iuridica*, 2002, nr. XL, p. 247-261;

¹⁰⁹⁷ Kadangi seime to padaryta nebuvo, todėl iniciatyvos ėmėsi pats Tribunalas: buvo sugalvoti nauji bylų nagrinėjimo ir sprendimų priėmimo principai, aprašyta už akių priimto sprendimo įvykdymo ir tyrimų atlikimo tvarka, dokumentų rengimo bei pateikimo kanceliarijai taisyklės. 1726 m. Gardino Seime buvo įtvirtinta daugelis Tribunolo sugalvotų sprendimų, kas patvirtina teiginį, jog dalis seime priimamų nuostatų prieš tai jau galiojo praktikoje, taigi galime kalbėti apie evoliucijos keliu vykdomas permainas teisės srityje. Nors Tribunalui uždrausta priiminėti ordinacijas, tačiau naujų normų kūrimo praktikos teismas neatsisakė ir vėliau (tą jis darė jas įrašydamas į savo einamųjų reikalų protokolų knygas).

tvarką ir sprendimo galią, priešingu atveju (...) būtų vadovaujamosi vien tik pačių teisiančiųjų nuožiūra¹⁰⁹⁸. Tribunolo nuostatai numatė taikyti analogišką Lenkijos Tribunole naudojamam bylų nagrinėjimo modelį – konkretus, savaičių skaičiumi apibrėžiamas laikas turėjo būti skirtas tam tikro administracinio vieneto (pavieto ar vaivadijos) gyventojų byloms spręsti¹⁰⁹⁹. Ten pat buvo nurodyta laikytis dviejų pagrindinių principų – įstatymais patvirtintos vaivadijos ir pavietų tarpusavio hierarchijos (t. y. Vilniuje, Trakuose, Naugarduke ir Minske pirmiausiai turėjo būti sprendžiamos aukštesnį statusą turėjusio administracijos vieneto bajorų bylos) ir ieškinių įrašymo į specialią registrų knygą eiliškumo¹¹⁰⁰. Kadangi neišliko nė viena panašaus pobūdžio XVI a. pab.-XVII a. I pusės knyga, nežinome, ar šių įpareigojimų laikytasi. Tai netiesiogiai lyg ir patvirtintų 1609 ir 1641 m. konstitucijų tekstas¹¹⁰¹, taip pat papildomo laiko konkrečių vaivadijų ir pavietų bajorų byloms spręsti paskyrimas¹¹⁰² bei 1647 m. įstatymas, kuris teisėjus įpareigojo stebėti, kad į *registrą* (vienaskaita) įrašyti ieškiniai nebūtų nagrinėjami nesulaukę savo eilės¹¹⁰³. Tačiau tuo metu jau naudota tikrai ne viena registrų knyga. 1648 m. Jonušo Radvilos maršalkystės metu priimta ordinacija įpareigojo naudotis trimis – įstatyme numatytu pagrindiniu, kuris buvo susietas su konkrečių vaivadijų ir pavietų bajorijų ginčams spręsti skirtu laiku (orig. „terminowy“), o taip pat pasipriešinimo Tribunolo sprendimams ir obligų (skolų, piniginių įsipareigojimų) bylų – registrai¹¹⁰⁴. Ta aplinkybė, jog paaiškėjo esant daug pradėtų spręsti, tačiau iki galo neišspręstų praėjusių metų Tribunolo bylų, lėmė, jog laikinai įteisintas specialus remisinis registras. Iš ordinacijos taip pat matyti, jog

¹⁰⁹⁸ [Mateusz Tukalski Nielubowicz], *Dyaryusz Seymu walnego ordynaryinego Grodzienskiego*, 1785, l. 372.

¹⁰⁹⁹ Vilniuje turėjo būti sprendžiamos Vilniaus vaiv., Ašmenos, Lydos, Vilksmergės, Breslaujos pav., Polocko vaiv. bylos; Trakuose – Trakų vaiv., Gardino, Kauno, Upytės pav. bylos; Naugarduke – Naugarduko vaiv., Slanimo, Valkavisko pav., Brastos vaiv., Pinsko pav. bylos; Minske – Vitebsko vaiv., Oršos pav., Mstislavlio, Minsko vaiv., Mozyriaus ir Rečicos pav. bylos, Tribunolo nuostatai, 8 str.

¹¹⁰⁰ TLS, IV sk., 16 str.; Tribunolo nuostatai (4 str.). Šios nuostatos svarbą parodo jos priminimas kiekviename svarbesniame Tribunolo veiklą apibrėžiančiame įstatyme (*Coeaquetio iurium: spraw z regestru podług wpisania przywoływać*; VL, t. 6, p. 237; t. 7, p. 177; t. 9, p. 390, 416), bei paties teismo pasižadėjimai jos laikytis (*Porządek*, 1718, str. 1; *Porządek*, 1719, str. 1; *Porządek*, 1723, str. 1; *Porządek*, 1724, str. 2). Tribunolo nuostatai (12 str.) reikalavo ieškinius įrašinėti tik nustatytu laiku: tris dienas iki teismo posėdžių pradžios ir visą sekančią savaitę. Taigi Tribunas turėjo spręsti tik tuo metu įrašytas bylas (to padaryti nespėję turėjo laukti kitų metų), o pritrūkęs bylų nelaukdamas kadencijos pabaigos išsiskirstyti. Vėliau šios tvarkos nebesilaikyta, ieškiniai įrašinėti ir kitu Tribuno-
lo darbo metu.

¹¹⁰¹ Žr. VL, t. 2, p. 473; t. 4, p. 11.

¹¹⁰² Apie jas detaliau: V. Raudeliūnas, H. Wisner, min. veik., p. 951; DTGWKL, t. I, p. 26-27. Paskutinį kartą papildomas laikotarpis konkretaus administracinio vieneto byloms skirtas 1626 m. (VL, t. 3, p. 240), tuo tarpu vėlesni Tribunolo darbo laiko pakeitimai (nuo 1699 m.) tokios praktikos nebefiksuoja (plg. VL, t. 6, p. 40; t. 7, p. 172).

¹¹⁰³ VL, t. 4, p. 54.

¹¹⁰⁴ 1648 m. Tribunolo ordinacija, AGAD, AR, sk. II, kn. 63, l. 71. Galima spėti, jog anksčiau yra buvęs ir atsitiktinių bylų registras, nes atskirai aiškinama tokias bylas įrašinėti į terminų arba pasipriešinimo registrus, ten pat.

registrai buvo susieti su konkrečiomis savaitės dienomis¹¹⁰⁵, ir šis principas išsilaikė iki pat XVIII a. vidurio. XVII a. II pusėje toliau vyko reikšmingi Tribunolo bylų nagrinėjimo modelio pokyčiai – šalia pagrindinio (šiuo laikotarpiu vadinamo „pavietų reikalų bylų registru“), atsirado nauji registrai, liudiję apie mėginimus klasifikuoti ieškinius pagal įvairius požymius: bylos objektą ir pobūdį (obligų, išdo, karinių reikalų, pareigūnų, atsitiktinių įvykių registrai), šaukimo į teismą būdą (šaukiamų mandatais bylų registras), proceso stadiją (remisinis, areštuotų sprendimų ir pasipriešinimo Tribunolo sprendimams bylų registrai). Po tarpuvaldžių nebaigtos spręsti kaptūrinių teismų bylos nagrinėtos iš specialaus kaptūrinio registro¹¹⁰⁶. Įstatymai tokios situacijos nebuvo numatę, todėl neaišku, kaip naudojimasis tokiu registru skaičiumi atrodė praktikoje. Galima tik spėti, jog 1698 m. Vitebsko kašteliono Mykolo Kazimiero Kocielo vadovaujamo Tribunolo priimtoje ordinacijoje apibrėžta registru naudojimo tvarka nebuvo nauja, o tiesiog sankcionavo jau susiformavusią praktiką¹¹⁰⁷. Ji numatė, jog kiekvieną savaitės darbo dieną Tribunolas turės spręsti keliuose (nuo trijų iki penkių) registruose įrašytus ieškinius¹¹⁰⁸, nors, kita vertus, nieko nekalbėjo apie jų skaičius ar perėjimo prie kito registro ieškinių aplinkybes. Truputį informacijos teikia XVIII a. pirmajame ketvirtyje ypač dažnai rengtos Tribunolo ordinacijos. Pasirodo, jog į daugumą registru (šie vadinti bendru *dilacinių* registru vardu) įrašyti ieškiniai, išnaudojus visas galimybes atidėti bylą bei sutvarkius visus teisinius formalumus (*accessoria*), turėjo būti perkeltami į remisinį registrą. Būtent iš pastarojo bylos turėjo būti nagrinėjamos iš esmės¹¹⁰⁹. Dar įdomesnis yra vad. *konservatų* reiškinys¹¹¹⁰, kuomet visoms bylos šalims sutikus nustatytu laiku atvykti bylinėtis iš esmės Tribunolas skelbdavo bylos nagrinėjimo terminą (greičiausiai buvo nurodoma kadencija)¹¹¹¹, o šalys iki to laiko privalėjo visus su byla susijusius įrašus įtraukti į atskirą

¹¹⁰⁵ Penktadieniais turėjo būti sprendžiamos bylos įrašytos į terminų, o šeštadienį – į obligų registrą, AGAD, AR, sk. II, kn. 63, l. 71. Ten pat minima, jog laikinas registras bus imamas penktadienį ir šeštadienį (po obligų registro), o išsprendus visas jame esančias bylas grįžta prie įprastos tvarkos.

¹¹⁰⁶ Plg. LVIA, f. SA, b. 2210-2230.

¹¹⁰⁷ Tokią išvadą leidžia daryti įvairūs sutapimai, pvz. 1648 ir 1698 m. ordinacijose obligų registras priskirtas šeštadieniui.

¹¹⁰⁸ *Porządek*, 1698. Matyt teismas turėjo laikytis jų išvardijimo eilės, tačiau kartais ji galėjo būti pakeista. Štai 1713 m. ordinacija į išdo registrą įrašytiems ieškiniams (dėl muitinėse neteislingai imamo muito mokesčio, plukdomų prekių stabdymo, didesnių nei numatyta įstatymuose ir nutarimuose mokesčių reikalavimo, neteisėtų muitų, tiltų, vežimų ir kitokių mokesčių rinkimo) suteikė pirmenybę prieš esančiuosius kituose registruose, *Porządek*, 1713.

¹¹⁰⁹ Tiesa, tai negaliojo kai kurioms bylų kategorijoms: byloms dėl skolų, įvykdytų kriminalinių nusikaltimų prie Tribunolo ar miesto ribose, smurto, nukreipto prieš asmenis, vykstančius į Tribunolą ar iš jo, dėl *locum standi*, tardymo, sumų apskaičiavimo, atliekamų tyrimų, o išvartyto iš valdos bylose – dėl turto gražinimo. Šios bylos iš esmės galėjo būti sprendžiamos iš bet kurio registro. Plg. *Porządek*, 1723, str. 3; *Porządek*, 1726, str. 4, 8. Ieškinių „kilnojimo“ praktiką uždraudė 1726 m. įstatymas, VL, t. 6, p. 234.

¹¹¹⁰ 1698 m. ordinacijoje minimas „konservatinis“ terminas, o 1708 m. – „konservatinis“ registras. Detaliausiai ši praktika yra atskleista 1718 m. ordinacijoje, *Porządek*, 1698; *Porządek*, 1708; *Porządek*, 1718.

¹¹¹¹ 1718 m. ordinacijoje buvo numatyta tokias bylas spręsti kiekvieną dieną, tačiau jei to dėl kitų bylų gausybės nepavyktų padaryti, šis registras turėjo būti imamas pirmadienį, trečiadienį ir šeštadienį, *Porządek*, 1718.

įstatymuose nenumatyta akivaizdinių bylų (*spraw oczywistych*) registrą¹¹¹². 1698 m. Tribunolo ordinacijos nustatytos tvarkos laikytis buvo neįmanoma. Dar daugiau neaiškumų įnešė 1710 m. Tribunolo darbo praktikoje atsiradęs dar vienas – įkalintųjų asmenų bylų (*incarceratorum*) registras¹¹¹³. Pastarasis buvo išskirtas iš bendros registrų naudojimo sistemos – jame esančias bylas leista spręsti kiekvieną dieną, net ir kitos bylos nagrinėjimo metu¹¹¹⁴. Jau 1718-1724 m. laikotarpiu Tribunolas minėjo esant didelę būtinybę permąstyti bylų nagrinėjimo tvarką, tačiau kadangi tai sukeltų *vim legis*, pats to daryti nesiryžo¹¹¹⁵. Todėl opią Tribunolo registrų problemą sprendė 1726 m. Gardino seime susirinkę bajorijos atstovai. Tuomet konstatuota, jog „kai kiekvieną dieną iš kelių registrų turėjo būti teisiama, kilmingi advokatai, nežinodami, kuris registras bus imamas, negalėjo būti pasiruošę savo atstovaujамųjų byloms“¹¹¹⁶. Nutarta sumažinti teisme naudojamų registrų skaičių. Nuo šiol turėjo likti penki įprasti (*ordynaryjne*) registrai, kurie buvo susieti su savaitės dienomis – pirmadienį turėjo būti sprendžiami ieškiniai įrašyti į remisinį (rusėniškojoje kadencijoje, kur nederbo Dvasinis tribunolas, taip pat ir antradienį), trečiadienį – į pasipriešinimo, ketvirtadienį – į pavieto reikalų, penktadienį – į atsitiktinių įvykių, šeštadienį – į obligų bylų registrų knygas¹¹¹⁷. Reforma nepasiteisino, nes neužkirto kelio piktnaudžiavimams – pirma, įkalintųjų bylų registras ir toliau turėjo likti „privilegijuotu“, t.y. į jį įrašyti ieškiniai galėjo būti sprendžiami kiekvieną dieną (oficialiai *dla pędszego uwolnienia, albo dla skończenia więzienia*)¹¹¹⁸; antra, bylos paprastai nagrinėtos ilgiau negu vieną dieną, todėl advokatai specialiai vilkino ginčus siekdami, kad nebūtų nagrinėjama kokiam nors registre įrašyta (taigi konkrečiai dienai priskirta) byla. 1764 m.

¹¹¹² *Porządek*, 1718. Ten pat nurodyta, jog bylos į šį registrą teismo leidimu buvo perkeliamos bylos iš remisinio ir kitų registrų. Jau 1719 m. Tribunolas (*Porządek*, 1719) konservatų praktikos atsiskakė, argumentuodamas tai vaivadijų ir pavietų prašymu, Plg. 1718 m. Vitebsko deputatinio seimelio instrukciją Tribunolo teisėjams, LVIA, f. 1177, b. 146, l. 1-v. Ordinacijoje teigta, jog konservatos skiriamos neteisėtai, neturi teigiamo poveikio teismo proceso sklandumui, o nesant aiškios jų nagrinėjimo tvarkos kyla netikrumas, vilkinimas ir teismo darbo apsunkinimas. Šiuos neigiamus momentus pabrėžė ir bylų „konservavimo“ praktiką bei kartu visų 1699-1726 m. Tribunolo paskelbtų ordinacijų galiojimą stabdantis 1726 m. Seimo įstatymas, VL, t. 6, p. 237. Tuomet įsakyta laikytis seniau nustatytos tvarkos, t. y. pasibaigus bylos atidėjimo laikui nesitarti dėl jokių terminų, bet atvykti į teismą ir bylinėtis iš esmės.

¹¹¹³ 1710 m. ordinacijoje, įteisinusioje naujo registro pasirodymą, nurodyta, jog remiamasi tų metų Seimo nutarimais, tačiau įstatymai juo naudotis leido jau 1699 m., žr. VL, t. 6, p. 33. Tribunolo ordinacijos aiškino, jog į šį registrą bus galima įrašinėti u įvairiais baudžiamaisiais nusikaltimais susijusias bylas (dėl užpuolimų, išvaymo iš valdos, plėšimų), taip pat bylas dėl piktnaudžiavimo muitinėse ir neteisingo sprendimų vykdymo, *Porządek*, 1710; *Porządek*, 1713.

¹¹¹⁴ Šis statusas bei galimybė greičiau išspręsti savo reikalus masino bylininkus į jį įtraukinėti net ir civilines bylas, plg. J. Michalski, min. veik, p. 137-138, 258-259.

¹¹¹⁵ *Porządek*, 1718; *Porządek*, 1719; *Porządek*, 1723; *Porządek*, 1724.

¹¹¹⁶ VL, t. 6, p. 238. Ten pat paminėta ir kita priežastis – bylininkų patiriamos išlaidos gyvenimui mieste, laukiant bylos nagrinėjimo.

¹¹¹⁷ Ten pat. *Extra terminum* spręsta byla turėjo būti skelbiama negaliojančia, ten pat.

¹¹¹⁸ 1764 m. konstitucijoje minėta, jog dėl įkalintųjų asmenų bylų registro pirmenybiškumo *niektóre rejestra po wielekroć razy wolane były, a drugie y do konkluzyi Trybunału nie zaczęte zostały*, VL, t. 7, p. 175-177.

konvokaciniame seime išdėstytas pasiryžimas grįžti prie pirminės padėties, t. y. susieti registrus su vaivadijomis¹¹¹⁹, nebuvo įgyvendintas. Karūnaciniame seime patvirtinta reforma ir toliau numatė naudotis senais – pasipriešinimo Tribunolo sprendimams, įkalintųjų asmenų (jame bylos su įkalintais nusikaltėliais ir dėl bajoro garbės įžeidimo), ir naujais – apeliaciniu (į jį nurodyta įrašinėti apeliacijas dėl žemės, pilies ir pakamario teismų sprendimų, taip pat bylas, kur teisėjų balsai pasiskirstė po lygiai), pareigūnų ir taktiniu registrais¹¹²⁰. Tačiau buvo sugalvota visiškai nauja jų naudojimo tvarka: teisėjai įpareigoti imti paeiliui apeliacinių, pasipriešinimo, pareigūnų ir įkalintųjų asmenų registrus, iš kiekvieno išsprendžiant tiek ieškinių, kol viena byla bus išnagrinėta iš esmės. Į taktinį registrą įrašytas bylas leista spręsti bet kada, netgi kitos bylos nagrinėjimo metu. Jau 1766 m. Seimas sugrąžino dar vieną – obligų registrą, skirtą byloms dėl skolų tarp gyvų asmenų¹¹²¹. Siekiant apsaugoti kreditorių interesus, į obligų registrą įrašytos bylos turėjo būti nagrinėjamos dvigubai dažniau nei visos kitos – registras imamas po kiekvienos iš esmės išspręstos bylos. Devintajame dešimtmetyje Tribunolo naudojamų registrų skaičius dar padidėjo: 1784 m. Seimas prašymus paskirti bylai teismą (*pro determinatione*) nurodė įrašinėti į remisinių registrą, kuris turėjo būti imamas kiekvienos kadencijos pradžioje bei išnagrinėjami visi jame esantys įrašai¹¹²². Tuo pat metu į specialų, ekstraordinarinį taktiniu pavadintą registrą, turėjo būti perkeltos bylos, kurios Tribunalui teko remiantis 1776 m. seimo nutarimu. Joms taip pat buvo suteiktas išimtinis statusas, nes jas nurodyta spręsti įprasta tvarka (t. y. iki vienos iš esmės išspręstos bylos) kiekvieną kartą prieš imant obligų registrą¹¹²³. 1789 m. Ketverių metų seimas leido Tribunalui remtis ir devintuoju registru, kurį pavadino ekstrakadencinio vardu¹¹²⁴. Jame turėjo būti apeliacijos dėl žemesnių teismų sprendimų bylose dėl visuotinės ramybės pažeidimų (*recentis criminis*), nagrinėjamos iš karto (net ir kitos bylos nagrinėjimo metu) perdavus Tribunalui kaltinamąjį. XVIII a. pab. vykdytos reformos radikalesnių permainų nežadėjo. 1792 m. įstatymas numatė, jog abiejuose Teismo Rūmuose bus naudojamasi keturiais registrais: apeliaciniu, pareigūnų, taktiniu ir taktiniu ekstraordinarinium, o kelių kategorijų bylas buvo numatyta spręsti *in pleno*, t. y. kartu visiems teisėjams¹¹²⁵, tačiau apskritai paėmus bylų nagrinėjimo principas nepaki-

¹¹¹⁹ Tuomet Tribunolo reformos projektą turėję parengti komisijos nariai buvo įpareigoti parengti *uregulowanie registrów trybunalskich przez w(oiewo)dzstwa*, VL, t. 7, p. 89.

¹¹²⁰ VL, t. 7, p. 177. 1765 m. buvo parengti nauji registrai, o senesniais nebesinaudota.

¹¹²¹ VL, t. 7, p. 236.

¹¹²² Paskutinę kadencijos savaitę vėl nurodyta imti šį registrą ir spręsti per pusmetį susikaupusias tokias bylas, VL, t. 9, p. 21-22.

¹¹²³ VL, t. 9, p. 22.

¹¹²⁴ VL, t. 9, p. 75. Jau sekantį mėnesį pasirodė įstatymo papildymas, kuriame, nuogaustaujant, kad dėl piktnaudžiavimų ateityje galėtų atsirasti atskiras registras, kuriuo naudotųsi apsukruoliai, patikslino jo veiklos aplinkybes: į jį nurodyta įrašinėti tik bylas dėl pažeistos visuomenės ramybės, *gwałty osobom w domach i na gościncach uczynione*, o kitų griežtai įsakyta Tribunalui nepriimti, nes *tego prawa mylnie lub wykrętnie tłómaczenie w dawne inwolucyje i uciski pogrążyłoby prowincyą Wielkiego Xięstwa Litewskiego*, ten pat, p. 96-97.

¹¹²⁵ Tai bylos, kuriose teisėjų balsai pasiskirstė po lygiai (sprendžiamos iš *paritatis* registro), dėl teismo bylai nustatymo (remisinis reg.), ir bylos po apeliacijos, kur grėsė mirties bausmė (įkalintųjų reg.), VL, t. 9, p. 416. Šiame įstatyme nurodyta tvarka turėjo galioti, kol bus parengtas ATR civilinės ir baudžiamosios teisės kodeksas.

to¹¹²⁶. Remiantis 1793 m. Gardino seimo nutarimais, iš viso turėjo likti šeši registrai: apeliacinis, pareigūnų, remisinis, įkalintųjų asmenų ir abu taktiniai (ekstraordinarinis registras išsprendus jame įrašytas bylas turėjo būti panaikintas)¹¹²⁷. Iš pradžių nurodyta išspręsti visus senesniuose registruose buvusius įrašus (paeiliui vienos kadencijos apeliacinio, po to remisinio, taktinio ekstraordinarinio, obligų ir pasipriešinimo registruose įrašytus ieškinius), o vėliau laikytis naujos tvarkos: pirmiausiai išnagrinėti pusę apeliacinio registro įrašų, po to vieną *in principali* ekstraordinarinio registro bylą, vienos savaitės remisinio registro bylas, galiausiai – pusę pareigūnų registro įrašų¹¹²⁸.

Kaip visi šie nutarimai buvo vykdomi praktiškai? Įstatymai griežtai reikalavo įrašinėti bylą į jai tinkamą registrą, o šio principo pažeidimas turėjo užtraukti 1764 m. įstatymo nustatytą bausmę - ieškinio praradimą, išlaidų ir nuostolių padengimą ir šešių savaičių įkalinimą¹¹²⁹. Tai turėjo apsaugoti nuo įsirašymo į taktinį registrą, tačiau apskritai paėmus XVIII a. II pusėje naudotas registų profiliavimas buvo tinkamai neapgalvotas ir nepagrįstas. Štai apeliacinėms byloms įstatymas numatė atskirą registrą, tačiau tokios bylos faktiškai buvo įrašomos ir į kitus registrus: 1766 m. įstatymas leido į taktinį registrą įrašinėti apeliacijas dėl pilies teismų sprendimų dėl seimeliuose įvykdytų *tumulty y exorbitancye*¹¹³⁰, apeliacijos dėl pakamario teismo sprendimų iki 1784 m. įrašinėsios į taktinį, o vėliau į remisinių registrus; 1789 m. į ekstrakadencinį registrą leista įrašinėti apeliacijas bylose dėl operatyviai ne pilies teismo darbo metu išspręstų baudžiamųjų kaltinimų, o nuo 1790 m. – apeliacijas dėl civilinių-karo komisijų sprendimų¹¹³¹. Apeliacinės bylos taip pat įrašinėsios į įkalintųjų asmenų, atskirais atvejais – į pasipriešinimo ir kitus registrus. Palaipsniui dėl teismo interpretacijos susiklostė praktika apeliacines bylas dėl skolų įrašinėti į obligų registrą. Jei 1768 m. Tribunolas nutarė, jog byla tarp Trakų pavaivadžio Juozapo Podbipientos ir skolininko Žemaitijos kašteliono Mykolo Gurskio, kaip apeliacinė, privalo būti nagrinėjama iš apeliacinio registro¹¹³², tai vėliau beveik visada tokias bylas leista įrašinėti į obligų registrą. Štai 1776 m. birželio 8 d. sprendimu Tribunolas obligų registrą pripažino tinkamu siekiant spręsti apeliaciją dėl 1772 m. gruodžio 14 d. Naugarduko pilies teismo sprendimo byloje tarp Staševskio ir Rečicos raikytojo Jurgio Virpšos dėl piniginių pretenzijų kaip *w sprawie za obligami y assekuracyją od żyjącej osoby wydanyymi*¹¹³³, taigi sprendimą pagrindžiantis dėmuo jau buvo kitas.

¹¹²⁶ Įstatymas įpareigojo iš pradžių išnagrinėti po vieną bylą iš esmės iš apeliacinio, pareigūnų ir ekstraordinarinio taktinio registų, o toliau visus vienos kadencijos obligų registro įrašus (ateityje pastarasis neturėjo būti naudojamas), VL, t. 9, p. 415-416.

¹¹²⁷ VL, t. 10, p. 276-277.

¹¹²⁸ VL, t. 10, p. 278.

¹¹²⁹ VL, t. 7, p. 177. Pagal 1793 m. įstatymą įrašius netinkamą bylą į remisinį registrą turėjo būti skiriama šešių savaičių kalėjimo bausmė, šimtą kapų bauda priešingos šalies ir teismo naudai, bei padengtos teismo išlaidos (VL, t. 10, p. 276-277).

¹¹³⁰ VL, t. 7, p. 237.

¹¹³¹ VL, t. 9, p. 188.

¹¹³² LVIA, f. SA, b. 1669, l. 14 (1768 m. rugpjūčio 25 d. Tribunolo sprendimas ieškinį iš obligų registro perkelti į apeliacinį).

¹¹³³ Ten pat, b. 154, l. 106-107.

Analogiška situacija buvo su bylomis dėl skolų: jos galėjo būti įrašomos į apeliacinį (dėl skolų žemesnio teismo sprendimo byloje), pasipriešinimo (dėl skolos negražinimo¹¹³⁴ ir dėl pasipriešinimo tokių bylų vykdymui¹¹³⁵), ekstraordinarinį (po komisijos, skirtos kreditorių reikalavimams tenkinti), remisinių (dėl teismo tokioje byloje skyrimo), pareigūnų (šiuos apkaltinus neteisingai išsprendus tokią bylą), taktinį (dėl sumušimo susijusio su skolos negražinimu), ar įkalintųjų (dėl skolos įkalinus) registrus. Dėl obligų registro kildavo daug neaiškumų, nes į jį pradėta įrašinėti ne tik „aiškios skolos“, kuri suprantama kaip realių pinigų paskolinimo aktas, bet ir kitokius įsipareigojimus. Savo sprendimais Tribunolas prisidėjo prie tokios praktikos legalizavimo. Štai 1776 m. buvo sprendžiamas ginčas tarp Oršos rotmistro Mykolo Šteino ir Mstibavos regimento vėliavininko Ignoto Horaino: pastarasis iš LDK kariuomenės pulkininko Laskario buvo paėmęs briliantinį žiedą, kurį įsipareigojo arba gražinti, arba sumokėti šimtą raud. auksinų. Teismas bylą kvalifikavo kaip *za inskrypcją o dług między żyjącemi osobami regulowany* ir leido ją įrašyti į obligų registrą¹¹³⁶. Nebuvo visiškai aišku, ar į obligų registrą galima įrašinėti ieškinius prieš skolininkų valdų laikytojus ar dominijos valdžią (kai skolininkas buvo nebajoras). Būtent pastarieji dažnai teisme teigė neturintys atsakinėti iš obligų registro, mat patys skolarasčio nėra išdavę¹¹³⁷. Tribunolas tokiomis atvejais priimdavo skirtingus sprendimus, tiek aprobuojančius registrą¹¹³⁸, tiek skelbiančius jį netinkamu¹¹³⁹. Probleminės situacijos susiklostydavo praktiškai dėl kiekvieno registro naudojimo. Į pasipriešinimo registrą įrašinės bylos dėl pasipriešinimo Tribunolo ir kitų esamų (LDK konfederacijos) ar bu-

¹¹³⁴ Į šį registrą bylos dėl skolinių įsipareigojimų nevykdymo įrašinės iki specialaus obligų registro įteisinimo, o kartais ir po jo, plg. ten pat, b. 139, l. 124-127v (Minsko sargybininkas Kazimieras Šablovinskis ir jo žmona Rozalija, bei Juozapas Tuhanovskis prieš Breslaujos stalininką Stanislovą Odinecą ir jo žmoną Antonelą dėl 15 tūkst. auks. skolos).

¹¹³⁵ Ten pat, b. 144, l. 616-619v. Trakų stalininkas Anupras Liackis pakviestas į teismą kaip skolininko valdos laikytojas užginčijo pasipriešinimo registrą. Tribunolas pripažino, jog tokioms byloms tinkamesnis (*osobliwszy*) obligų registras, tačiau kadangi šioje byloje jau du kartus kviesta bylinėtis (*w czasie poranniejszym dwa razy proceder był nakazywany*), priekaištui pateikti laikas buvęs praleistas.

¹¹³⁶ Ten pat, b. 153, l. 607-v.

¹¹³⁷ Pvz., kuomet Naugarduko vėliavininkas Jonas Niezabitozskis dėl Aleksandro Vavžeckio skolos į teismą pakvietė ir pastarojo palivarką Jelną išsinuomavusį Lydos žemės teismo raštininką Domininką Aleksandravičių, Tribunolas 1769 m. birželio 20 d. priėmė tokį nuomininko išsakytą priekaištą, ten pat, b. 144, l. 470-471v.

¹¹³⁸ Dažniausiai dominijos valdžios atstovų pretenzijos buvo atmetamos, argumentuojant, jog pavaldiniai ir žydai privalo stoti teisme kartu su savo „ponais“, Pvz., 1776 birželio 8 d. į valdos laikytojo prašymą nedalyvauti teismo procese Tribunolas atsakė neigiamai, nurodydamas į TLS, IV sk., 50 str., kuris *possesora razem z dziedzicem pozywać każe*, ten pat, b. 154, l. 105. Kai Mykolas Volodkovičius byloje dėl skolos į Tribunolą pašaukė pačius skolininkus (Radaškavos pirkliaus Leibą Jovelovičių ir Jovelį Joselovičių), jų gyvenamos valdos savininką (Livonijos vaivadą Stanislovą Bžostovskį) ir ekonomą (Savickį), o S. Bžostovskis pabandė užginčyti obligų registrą, Tribunolas jį pripažino geru, pasirėmęs LDK teisės norma, skelbiančia, jog „žydai be pono negali būti kviečiami“ (ten pat, b. 143, l. 251-252v). Analogišką sprendimą teismas priėmė Šultenų (Schultenowie) byloje prieš skolininkus žydus Gabrijalovičius, kai kartu pakviestas Šiaulių ekonomijos generalinis administratorius A. Tyzenhauzas paprieštaravo prieš savo pavardės minėjimą aktorate (ten pat, b. 144, l. 586-587v).

¹¹³⁹ Plg. ten pat, b. 144, l. 470-471v, 504-505v, 515-516v.

vusių (LDK Išdo Tribunolo) aukščiausių teismų sprendimams, taip pat dėl išpareigojimų nevykdymo. Faktiškai šis registras buvo naudojamas vis rečiau, nes susiklostė praktika ieškinius dėl pasipriešinimo sprendimų vykdymui įrašinėti į tuos pačius registrus, iš kurių buvo paskelbtas sprendimas¹¹⁴⁰.

Registrų suskirstymas ne visada buvo aiškus net ir patiems teisėjams, pasitaikė, jog balsuojant dėl to balsai pasiskirstydavo po lygiai¹¹⁴¹. Be to, pradinėje teismo proceso stadijoje kartais buvo sunku nustatyti, ar registras bylai yra tinkamas¹¹⁴². Taip pat reikia paminėti kartais iškylantį reikalavimą įrašinėti su byla susijusius ieškinius į kelis registrus¹¹⁴³. 1764 m. seime buvo sugriežtinta atsakomybė už veiksmus, kuomet, siekiant įtraukti bylą į įkalintųjų asmenų registrą, būdavo įkalinamas menamas nusikaltėlis – iš tikrųjų niekuo dėtas asmuo arba žmogus, su kuriuo buvo susitarta¹¹⁴⁴. Tokiai šaliai grėšė šešių savaičių įkalinimas, o taip pat dviejų savaičių kalėjimas byloje stojančiam advokatui¹¹⁴⁵. Vis dėlto, visos šios sankcijos buvo pavėluotos, kadangi XVIII a. II pusėje šio registro įrašai jau nebeturėjo būti sprendžiami dažniau negu kiti. Analizuojamu laikotarpiu bylininkus masino įsirašymas į taktinį registrą, kurio turinys buvo apibrėžtas bene detaliausiai. 1726, 1764 ir 1784 m. įstatymai leido į jį įrašyti bylas dėl mieste Tribunolo

¹¹⁴⁰ Pvz., byloje tarp Jono Skaržinskio ir kunigo Valentino Volčackio dėl pasipriešinimo sprendimui nutarta, jog remisinis registras yra tinkamas, kaip *z registrów remmissyinych nastanie swoje mającego*, ten pat, b. 184, l. 44 (1791 m. gegužės 18 d. Tribunolo sprendimas). Tokią praktiką įtvirtino 1792 m. įstatymas, panaikinęs pasipriešinimo registro ir leidęs tokiais atvejais įsirašinėti į tuos pačius registrus, VL, t. 9, p. 392.

¹¹⁴¹ Pvz., 1780 m. Ašmenos vėliavininkas Antanas Pozniakas pašaukė į Tribunalą savo kreditorius norėdamas su visais bylinėtis viename žemės teisme ir atiduodamas valdas (Grybutėnai Minsko ir Ašmenos pav.) eksdivizijai. Tačiau skolintojai užginčijo taktinį registrą, esą byloms dėl skolų priklauso atskiras obligų registras. Tribunalui sprendžiant, ar tai yra *pro determinatione* tipo byla, ar byla dėl skolų, teisėjų balsai pasiskirstė po lygiai (LVIA, f. SA, b. 162, l. 118-123). Taip pat plg. b. 1141, l. 112v (1771 m. spalio 10 d. Tribunolo sprendimas).

¹¹⁴² Tokiais atvejais neretai sprendimas buvo atidedamas vėlesniam laikui, nurodant bylinėtis toliau. Pvz., kai 1769 m. Petras Zaborovskis, turėdamas skolarąštį įsirašė į obligų registrą, Pinsko pilies teismo teisėjas Liudvikas Skokovskis tokį ieškinį užginčijo, teigdamas, jog žemesnis teismas šį dokumentą yra paskelbęs negaliojančiu. Tribunalas, tuo metu negalėdamas įvertinti priekaišto, registrą nurodė laikyti tinkamu, ten pat, b. 144, l. 524-527v.

¹¹⁴³ T. Umiastovskis (min. veik., p. 7) teigė, jog byloje su nusikaltusiais valstiečiais ieškiny prieš poną turėjo būti įrašomas į paprastą (ordinarinį) registrą (šaukime nurodant areštuoti pavaldinius), o prieš nusikaltėlius – į įkalintųjų registrą. Smolensko sargybininkas Konstantinas Šulcas, norėdamas atsikratyti laidavimo, ieškinį laiduojamiesiems įrašė į taktinį registrą, o prieš kaltinimo teisme nepalaikiusius kamaldulius – į pasipriešinimo registrą, LVIA, f. SA, b. 152, l. 442-443.

¹¹⁴⁴ VL, t. 7, p. 176 (*wziąwszy człowieka czy to na dyfferency, czyli na drodze, lub od siebie namówionego, o mil kilkadziesiąt przyprowdziwszy, sinistre in contumaciam strony, udaiąc za kryminalistę*).

¹¹⁴⁵ Tokiu būdu neteisėtai įkalinamam bajorui turėjo būti dvigubai atlyginami nuostoliai ir teismo išlaidos, VL, t. 7, p. 176. Tribunalas sprendė apeliaciją dėl 1776 m. kovo 14 d. Vilkmergės pilies teismo sprendimo byloje dėl Kantoriškių pievos užgrobimo. Vienas iš bylininkų, Jokūbas Gruževskis, skundėsi, jog žemesniajame teisme byla nagrinėta iš jai netinkamo įkalintųjų asmenų registro, Ašmenos kardininkui Mykolui Sorokai paėmus kalinti niekuo dėtą jo pavaldinį Motiejų Paliulį. Iš to paties registro byla nagrinėta ir Tribunole, nors kaltinimai Paliuliui joje nenagrinėti, tačiau Sorokai jokios baudmės teismas neskyrė, LVIA, f. SA, b. 173, l. 1078.

darbo metu įvykdytų smurtinių nusikaltimų, Tribunolo teisėjų garbės įžeidimo ir saugumo normų teismo rūmuose nepaisymo, bylas su Tribunolo teisėjais, pareigūnais ir patarautojais (dėl raštininkų ir regentų piktnaudžiavimo pareigomis ir nesąžiningo darbo, taip pat jei išdininkas ir cenzoriai skirtų didesnius nei nustatyta mokesčius), visų teismų advokatais, agentais (dėl išdavystės ar bylininko įžeidimo), įgaliotiniais ir vazniais dėl kaltinimų susijusių su pareigų ir įsipareigojimų atlikimu, bei šių priešieškinius, taip pat teismo keliamus ieškinius bylininkams (dėl neteisėtų prašymų teikimo)¹¹⁴⁶. Kitų kategorijų bylų čia neturėjo būti, grasinant griežtomis bausmėmis¹¹⁴⁷, tačiau šios priemonės nebuvo veiksmingos. Dėl galimybės greičiau sulaukti bylos nagrinėjimo bylininkai į taktinį registrą bandė įtraukti įvairiausių ieškinius ir, kaip konstatavo 1784 m. konstitucija, civilinės bylos svarstytos įrašius jas į taktinį registrą¹¹⁴⁸. Prie to savo išaiškinimais prisidėjo ir pats Tribunolas, ir gudraujantys bylininkai. Beveik nuo pradžių bylininkai į taktinį registrą pradėjo įrašinėti *pro determinatione* tipo bylas ir teismas tam pritarė, argumentuodamas, jog įstatymas joms neskyrė atskiro registro¹¹⁴⁹. Be to, pasireiškė tendencija į taktinį registrą įrašinėti visas bylas, sprendžiamas įteikus specialų šaukimą, vad. „mandato“ terminu, arba tas, kurias įstatymai įpareigojo išspręsti prieš kitas. Viena tokių – bylos su kanceliarijos darbuotojais, kurios faktiškai turėjo būti sprendžiamos iš pareigūnų registro¹¹⁵⁰. 1770 m. Tribunolas nutarė, jog kanceliarijos darbuotojai *in obiectionem* turi atsakinėti įrašant kaltinimą į taktinį registrą ir tai pagrindė, nurodydamas 1616 m. įstatymą¹¹⁵¹;

¹¹⁴⁶ VL, t. 6, p. 239 (*sprawy excessuum sub securitate Judiciorum patratorem, ktore termino tacto, sądzić się zwykły, a similiter z agentami, o prewarykacyą summarii sine dilationibus processus*); t. 7, p. 176 (*gdy się kryminal lub pod sądami, lub in circuiitu miasta o milę, także gdy laeditur osoba deputacka, securitas et autoritas judiciorum y stron, similiter o excessa pod tymże Trybunałem*), p. 177, 178, 179; t. 9, p. 22 (*same tylko sprawy laesae securitatis judiciorum, y o akcyce wolencyjne pod sądami, tudziez na zjazdach publicznych stałe, iako tez z plenipotentami, palestrantami y woźnemi*). Analogiškos nuostatos įtvirtintos ir 1792 m. įstatyme (ten pat, t. 9, p. 416), o 1793 m. dar paminėti šie atvejai – bylos dėl užginčytų seimeliuose įvykusių rinkimų, dėl bajoriškos kilmės įrodymo, dėl neteisingo globos nustatymo, dėl užtariamųjų laišku rašymo ir jų priėmimo, ten pat, t. 10, 276.

¹¹⁴⁷ Nuostata griežtai bausti už tokį veiksmą buvo numatyta ir vėlesniuose įstatymuose. Pagal 1792 m. įstatymą už bylos teikimą ne pagal kadenciją, neatitinkant Tribunolo kompetencijos ar įrašius į netinkamą registrą grėsė šešios savaitės kalėjimo, šimtas kapų priešingai šaliai ir teismo išlaidų grąžinimas, VL, t. 9, p. 417. Pagal 1793 m. įstatymą netinkamą bylą įrašius į remisinį registrą turėjo būti baudžiama šešių savaičių kalėjimu, šimto kapų priešingai šaliai ir tiek pat teismui, bei teismo išlaidų padengimo bausme.

¹¹⁴⁸ VL, t. 9, p. 22. Beje, kai kurie ieškinio prieš juos įrašymą į taktinį registrą traktavo kaip savo garbės įžeidimą (*o uczynienie niesłuszney lezy honoru*), žr. 1775 m. balandžio 4 d. Tomo Petrikovskio skundą prieš Minsko stalininką Pranciškų Volodkovičių, LVIA, f. SA, b. 679, l. 30v.

¹¹⁴⁹ Plg. ten pat, b. 142, l. 704-705v; b. 165, l. 613-14; b. 518, l. 20, 31, 112-v; b. 147, l. 106; b. 153, l. 475-v. Kartais tokios bylos spręstos iš kitų registrų: obligų (b. 143, l. 429; b. 147, l. 853-856), pasipriešinimo (b. 154, l. 115-v).

¹¹⁵⁰ Tiesa, aiškiai nurodymas įrašinėti ieškinius prieš kanceliarijos darbuotojus į pareigūnų registrą suformuluotas tik 1793 m., VL, t. 10, p. 276-277.

¹¹⁵¹ LVIA, f. SA, b. 145, l. 611v. Minėtame įstatyme nurodyta, jog daugiau nei numatyta pinigų pareikalavęs ar per savaitę sprendimo neišdavęs raštininkas turės aiškintis pašauktas *zakazem*, žr. VL, t. 3, p. 149.

1784 m. ieškinys prieš kanceliarijos darbuotojus į taktinį registrą įrašytas *względem nie znajdowania się w aktach kancelarii tranzaktów, o które spór idzie*¹¹⁵²; 1788 m. liepos 5 d. nutarta, jog Trakų žemės ir pakamario teismų regentas Antanas Žilinskis dėl teismui atiduotų dokumentų negražinimo turi būti teisiamas iš taktinio registro, nes *materyą do usprawiedliwienia z urzędu exekwowanej na sądzie podkomorskim trockim regencyi po-ciągająca według determinacyi prawa rejestrowi taktowemu jest właściwa*, o kitoje vietoje analogiškoje situacijoje buvo pateikta nuoroda į 1726 m. įstatymą¹¹⁵³. Panašiai 1787 m. Tribunolas nutarė, jog apeliacija dėl Trakų pakamario teismo sprendimo gali būti nagrinėjama iš taktinio registro, kadangi 1775 m. Seimo įstatymas leido šią bylą išspręsti *ante omnes causas*¹¹⁵⁴. Apskritai leidimas įrašyti konkrečią bylą priklausė nuo konkrečios sudėties Tribunolo teisėjų užimtos pozicijos ir interpretacijos, kuri nebūtinai turėjo sutapti su galiojančiais įstatymais. 1779 m. Tribunolas nutarė, jog iš taktinio registro gali būti nagrinėjama byla „dėl teismo sudėties suardymo“¹¹⁵⁵, galėjo būti sprendžiama byla dėl bajorystės užginčijimo¹¹⁵⁶, o tarpu kitais, įstatyme aiškiai apibrėžtais atvejais, įsirašyti į taktinį registrą nebuvo leidžiama¹¹⁵⁷. Taip pat susiklostė praktika įrašinėti ir apeliacines bylas, kuomet pirmoje instancijoje kartu svarstyti kaltinimai advokatams ir kitiems įgaliotiniams bei vazniam¹¹⁵⁸, bei bylas, pirmojoje instancijoje nagrinėtas ieškinis įrašius į taktinį registrą¹¹⁵⁹, todėl apie greitesnio bylos sprendimo Tribunole galimybę buvo pradedama galvoti dar prieš pradendant bylinėtis žemesniame teisme¹¹⁶⁰.

¹¹⁵² Ten pat, b. 170, l. 589v.

¹¹⁵³ Ten pat, b. 178, l. 473, l. 661v. Minėtame įstatyme tiesiog suformuluotas reikalavimas laikytis nu-statytų mokesčių ėmimo ir dokumentų išdavimo tvarkos, už kurios pažeidimą grasinama ankstes-niuose įstatymuose nurodytomis bausmėmis, žr. VL, t. 6, p. 244.

¹¹⁵⁴ Ten pat, b. 176, l. 437-452.

¹¹⁵⁵ Ten pat, b. 159, l. 659-660v (1779 m. sausio 20 d. Tribunolo sprendimas).

¹¹⁵⁶ Ten pat, b. 147, l. 690-693v.

¹¹⁵⁷ P vz. 1775 m. Kaveckiai Tribunole apkaltino buvusį savo įgaliotinį Tada Duniną Šlepštį (Dunin-Šlepś) išdavus jų interesus, mat po ilgo bylinėjimosi su Dysnos seniūnu Kozelu dėl skolos Polocko pilies teisme jis bylą „kažkodėl“ teikė į Breslaujos pilies teismą, o šis ją persiuntė Ašmenos pilies teismui, su kurio teisėjais skolininkas buvo susigiminiavęs. Tačiau Tribunolas sutiko su advokato priekaištu, kad ši byla neturi būti nagrinėjama iš taktinio registro. Šis sprendimas buvo neįprastas – nebuvo pateikta apskritai jokių paaiškinimų, be to, paprastai tiek bylos su nusižengusiais advokatais, tiek dėl teismo bylai skyrimo buvo sprendžiamos būtent iš šio registro, žr. ten pat, b. 2388, l. 209-v.

¹¹⁵⁸ Ją įtvirtino 1792 m. įstatymas, VL, t. 9, p. 416.

¹¹⁵⁹ Jei prieš žemesnio teismo sprendimą spręsti bylą iš taktinio registro nebūdavo reiškiami protestai (t. y. pateikiant įrašyti į teismų knygas vad. manifestą), tuomet Tribunole jo užginčyti jau nebe-pavykdavo, plg. LVIA, f. SA, b. 143, l. 42-49v, 525-532v; b. 144, l. 639-v, b. 145, l. 652-653v, 658-661v; b. 518, l. 123v. Šią praktiką 1782 m. kritikavo Tribunolo maršalka A. Čartoriskis (*List czwarty Doświadczyńskiego*, p. 8), tačiau 1793 m. ji buvo įtvirtinta įstatymiškai, VL, t. 10, 276. Beje, kartais bylininkai bandė pirmos instancijos teisme įsirašyti į taktinį registrą tuo pagrindu, jog iš jo byla nagrinėta Tribunole (*pro determinatione*), tačiau paprastai jei Tribunolas savo sprendimuose aiškiai to nenurodydavo, žemesnieji teismai tokios praktikos netoleravo, plg. LVIA, f. SA, b. 518, l. 128-v.

¹¹⁶⁰ Štai, Polocko jėzuitai skundėsi, jog jų procesinių priešininkų Podbipientų advokatai Juozapas Bubne-vičius ir Juozapas Arciševskis *szkodliwym praw tłumaczeniem, impresji wbijaniem y sprawiedliwości stłumieniem* pasirėmė 1621 ir 1635 m. lenkiškais įstatymais (*de expeditione bellica na woyskowych ko-ronnych uchwalone*) ir tokiu būdu ją sugėbėjo įtraukti į taktinį registrą, ten pat, b. 524, nr. 98.

Jau Tribunolo nuostatai numatė, jog lietuviškojoje ir rusėniškojoje teismo kadencijose atitinkamai bus sprendžiamos tik joms priklausančių teritorijų bylos, tačiau vėliau šio padalijimo nepaisyta. Šį principą atnaujino 1726 m. konstitucija¹¹⁶¹, tiesa, nevisiškai, nes abiejose kadencijose galėjo būti nagrinėjamos bylos dėl skolų (tik ne pasipriešinimo tokiose bylose), išdo (dėl neteisėto ir neteisingo muitų ėmimo, nesumokėtų valstybės mokesčių, taip pat ir kariuomenės išlaikymui), nesėslių asmenų, pagautų nusikaltimo vietoje, dėl teismo garbės įžeidimo ir saugumo normų pažeidimo, taip pat vienoje kadencijoje nebaigtos spręsti įkalintųjų asmenų bylos¹¹⁶². Kadangi dauguma išvardintų kategorijų bylų buvo įrašinėjamos į taktinį registrą, atsirado interpretacija, neva abiejose kadencijose gali būti nagrinėjamos apskritai visos į taktinį registrą įrašytos bylos. Kokiu būdu buvo apeinamas teritorialumo principas, iliustruoja 1769 m. pavyzdys. Tuomet apeliacija dėl Oršos pilies teismo sprendimo byloje tarp Polocko jėzuitų ir Reutų buvo sprendžiama lietuviškojoje kadencijoje¹¹⁶³. Tai padaryta į taktinį registrą įrašius ieškinius prieš teismo regentą (Kazimierą Dzierožinskį) ir advokatą (Juozapą Urbanavičių), ir prie jų prijungus apeliacinę bylą (taip pat ir ieškinį pačiam bylą sprendusiam teismui)¹¹⁶⁴. Teismas nutarė, jog į taktinį registrą įrašyta byla gali būti nagrinėjama abiejose kadencijose, nors byloms su advokatais ir raštinkais 1726 m. ir vėlesnės konstitucijos tokios teisės ir nesuteikė. Apskritai septintajame dešimtmetyje gana plačiai paplito praktika kai kurias į taktinį registrą įrašytų kategorijų bylas (dažniausiai dėl skolų) nebaigtas spręsti vienoje kadencijoje, siųsti į kitą. Štai 1767 m. iš Vilniaus į Minską persiųstos dvi bylos, 1769 m. iš Naugarduko į Vilnių persiųstos 22 bylos, o iš Vilniaus į Minską – 32 bylos, 1770 m. iš Vilniaus į Naugarduką persiųstos septynios bylos, o iš Naugarduko į Vilnių – 25 bylos¹¹⁶⁵. Tiesa, vėliau tokia praktika beveik netaikyta.

1764 m. nustatyto bylų nagrinėjimo modelio faktiškai laikytasi tik pačiais pirmaisiais metais¹¹⁶⁶. Leidus Tribunole, kaip pirmosios instancijos teisme, bylinėtis dėl skolų, teismas buvo užverstas bylomis. Tokiu būdu jam užteko laiko spręsti daugiausiai vad. privilegijuotuose – obligų ir taktiniame (1776 ir 1779 m. rusėniškoje kadencijoje bylos apskritai spęs-

¹¹⁶¹ T. y. lietuviškojoje kadencijoje numatyta spręsti *vigore dawniejszych konstytucyi* Vilniaus, Trakų, Smolensko, Polocko, Brastos vaiv. ir Žemaitijos kunigaikštystės, o rusėniškojoje – Naugarduko, Vitebsko, Mstislavlio, Minsko vaiv. bajorų bylas, VL, t. 6, p. 234-235.

¹¹⁶² VL, t. 6, p. 235. Nuo šiol asmuo, šaukiantis ar išgaunantis sprendimą už akių byloje ne pagal nusikaltimo vietą ar valdų išsidėstymą, turėjo būti baudžiamas šešiomis savaitėmis kalėjimo bokšte, šimto kapų bauda priešingos šalies naudai bei nuostolių atlyginimu, ten pat.

¹¹⁶³ LVIA, f. SA, b. 144, l. 720-731v.

¹¹⁶⁴ Tuo tarpu 1768 m. rusėniškojoje kadencijoje teismas nesutiko prie taktiniame registre įrašytos bylos prijungti ieškinio prieš Kauno pilies teismo teisėjus, kaip priklausančius lietuviškajai kadencijai, ten pat, b. 142, l. 471-472v.

¹¹⁶⁵ Ten pat, b. 140; b. 143, nr. 109-130; b. 144, nr. 147-178; b. 145, nr. 42 ir 47-52; b. 523, nr. 120-143, 145.

¹¹⁶⁶ Apie pasiryžimą laikytis įstatyme nustatytos tvarkos liudija registruose esantys prieraišai, pvz., 1765 m. apeliacinio registro tryliktame puslapyje (ten pat, b. 1213, l. 13) prie išbraukto Cecilijos Koseckos ieškinio (dėl to, kad *nieoplacony i niedopisany*) randame gegužės 18 d. užrašą informuojantį, jog teismas pradeda spręsti kitame registre esančius ieškinius neišnagrinėjęs nė vienos apeliaciniame įrašytos bylos iš esmės, kadangi tiesiog neliko spręstinių įrašų; analogiškas gegužės 24 d. padarytas prieraišas apie pėrėjimą prie pasipriešinimo registro įrašų, ten pat, p. 14v.

tos tik iš obligų ir taktinio registru), o nuo 1785 m. remisiniame ir ekstraordinariniame taktiniame registruose įrašytas bylas. Tą Tribunalas, darė laikydamasis savo sukurtų principų: 1768-1772 m. bylos dėl skolų tam tikrą laikotarpį¹¹⁶⁷ buvo sprendžiamos ištisai, nepaisant to, jog kai kurios buvo išnagrinėtos iš esmės (t. y. po jos turėjo būti imamos spęsti kito registro bylos). 1779 m. lietuviškojoje kadencijoje iki kovo vidurio nagrinėtos tik į taktinį registrą įrašytos bylos, vėliau – tik obligų registre esantys įrašai, o kadencijos pabaigoje vėl sugrįžta prie taktinio registro. Įstatymuose apibrėžtos tvarkos ir bylų eiliškumo principo laikytis buvo neįmanoma dėl bent kelių priežasčių. Pirmiausia – tai privilegijuotų bylų kategorijų buvimas. Taigi pirmenybę turėjo į taktinį ir obligų registrus įrašytos bylos, be eilės nagrinėti kai kurias bylas nurodė atskiros 1775 m. Seimo konstitucijos, 1789 m. gegužės 6 d. įstatymas tokią teisę suteikė nagrinėjant apeliacijas dėl vad. ekstrakandecinių (*de recentis criminis* atvejų) bylų, o 1791 m. kovo 24 d. įstatymas be eilės nurodė nagrinėti kaltinimus dėl seimelių organizavimo ir vietos pareigūnų rinkimo (išskyrus pasiuntinius į Seimą)¹¹⁶⁸. Tokiu būdu susiklostė paradoksali situacija, kuomet bet kuriuo (netgi kitos bylos nagrinėjimo) metu galėjo būti imamas taktinis registras norint spęsti fiktyvius kaltinimus advokatams ir vazniams, taip pat dažnai turėjo būti nagrinėjamos bylos dėl skolų, tuo tarpu kalėjime laikyti įtariamieji tokios teisės neturėjo¹¹⁶⁹. Be to, kadangi taktinis registras galėjo būti imamas bet kuriuo metu, neretai paraleliai buvo nagrinėjamos net kelios bylos¹¹⁷⁰.

Dar viena priežastis – teismo praktikoje susikaupdavo kelios nebaigtų spęsti bylų kategorijos – bylos, kuriose suteiktas valandos trukmės atidėjimas (t. y. jos turėjo būti sprendžiamos iš to paties įrašo) ir kuriose teisėjų balsai pasiskirstė po lygiai (vad. *paritatis votorum*), atidėtos įstatymų leidžiamais atvejais (bylininkui pareiškus teisėjo nušalinimą arba pasiteisinus atliekamomis pareigomis vad. *obmowy*), taip pat pradėtos nagrinėti, bet dėl laiko stokos sekančios kadencijos Tribunalui paliktos neišspręstos bylos (*in continuationem*¹¹⁷¹). Be to, atskirais atvejais *in continuationem* buvo paliekama ne viena, bet

¹¹⁶⁷ 1768 VIII 25-IX 3 (ten pat, b. 141, nr. 28-90), 1769 III 13-17 (b. 143, nr. 19-59), 1769 VI 23-VII 4 (b. 144, nr. 61-90), 1770 V 7-9, (b. 523, nr. 50-68), 1771 I 17-II 5, IV 24-V 4 (b. 147, nr. 1-15, 48-75); 1772 II 10-15, II 17-II 26 (b. 524, nr. 6-29, 31-67).

¹¹⁶⁸ VL, t. 9, p. 239.

¹¹⁶⁹ Analogiška situacija buvo ir pirmos instancijos teismuose. 1776 m. konstitucija žemės ir pilies teismus įpareigojo pirmiausiai išspręsti visas *summarii processus* pavadintame registre įrašytas bylas, vėliau – po vieną bylą iš įkalintųjų asmenų ir ordinarinio registru, VL, t. 8, 572. Dėl tokios praktikos Ašmenos pilies teisme byla dėl Jono Starosielskio nužudymo negalėjo būti išnagrinėta daugiau kaip 20 metų, o dėl Mykolo ir Jurgio Starosielskių nužudymo – septynis metus, žr. VL, t. 8, p. 507. Bylas su įkalintaisiais be eilės leido nagrinėti tik 1793 m. įstatymas, VL, t. 10, p. 276-277.

¹¹⁷⁰ Pvz., 1769 m. birželio 3 d. priimtas sprendimas byloje, pradėtoje spęsti gegužės 30 d., tuo tarpu birželio 10 d. paskelbtas sprendimas byloje, pradėtoje nagrinėti dar anksčiau, t. y. gegužės 26 d., LVIA, f. SA, b. 144, l. 392-400v, 402-413. 1784 m. liepos 8 d. pradėta spęsti obligų registre esanti byla, tačiau sprendimas joje paskelbtas tik liepos 22 d., prieš tai išspręsdus devynias taktiniame registre esančias bylas, ten pat, b. 170, l. 417-493 ir t. t.

¹¹⁷¹ Šis apibrėžimas buvo naudojamas visais atvejais, kuomet bylos svarstymas buvo sustabdomas. Tai taikyta tais atvejais, kuomet: pasibaigdavo teismo posėdžiui skirtas laikas (išskyrus tuos atvejus, kai buvo renkamasi priimti galutinį sprendimą byloje) arba tuo metu imtasi spęsti kitas bylas.

kelios bylos¹¹⁷². Tokios situacijos įstatymai aiškiai neapibrėžė, vien 1607 m. konstitucija reikalavo *ex paritate votorum* bylas sekančių metų Tribunole nagrinėti pirmiausiai, *na pierwszym zasiedzeniu*¹¹⁷³. Praktikoje dažniausiai savo darbą Tribunalas pradėdavo nuo *in continuationem* paliktos bylos išsprendimo (nuo 1785 m., laikantis įstatymo įpareigojimo, pirmiausiai buvo sprendžiamos į remisinį registrą įrašytos bylos), bet šio principo laikytasi ne visuomet. Štai baigiantis 1787 m. Gardino kadencijai, *in continuationem* palikta byla tarp Sianoženckių ir Parchimovičių dėl Senožontkų valdos Rečicos paviete išpirkimo sekančiais metais buvo nagrinėjama tik 1788 m. liepos mėnesį, prieš tai buvo sprendžiamos bylos, įrašytos ne tik į remisinį, bet ir į taktinį, apeliacinį bei obligų registrus¹¹⁷⁴. Panašiai 1787 m. dvi remisiniame registre paliktos bylos sekančiais metais spęstos birželio ir liepos mėnesio pradžioje, nors teismas dirbo nuo gegužės 3 d.¹¹⁷⁵ Analogiškai atsitikdavo su kitokio tipo atidėtomis bylomis¹¹⁷⁶. Šioje vietoje pamokantis 1781 m. atsitikimas iš Tribunolo praktikos: Pranciškus Sankovskis tuomet teigė, jog jo priešininkų totorių Aziulevičių ieškinys 1779 m. Gardino kadencijoje spęstas anksčiau (priėmus už akių sprendimą), negu tame pačiame registre buvę nuo praeitų metų likę ieškiniai, vienas paliktas *in continuationem*, o kitas *na obmowie*. Iš tikrųjų taip ir buvo¹¹⁷⁷, tačiau Tribunalas, lyg patvirtindamas susiklosčiusią praktiką, tokį priekaištą atmetė ir už nepasirodymą teisme nurodė mokėti šimto auksinų sumą¹¹⁷⁸. Šį neapibrėžtumą pabandyta sutvarkyti jau tik paskutiniais valstybės gyvavimo metais. 1792 m. įstatymas įpareigojo išspęsti visus taktiniame registre esančius įrašus, net jei to nereikalautų bylininkai¹¹⁷⁹. Tuo tarpu 1793 m. įstatymas pirmą kartą nustatė nebaigtų spęsti bylų eiliškumą: Tribunalui iš pradžių nurodyta išnagrinėti *in continuationem* paliktą bylą, vėliau pereiti prie atidėtų įstatymų leidžiamais atvejais (*obmowy*), po to spęsti teisėjų balsų lygybe pasibaigusias bylas ir tik tuomet pereiti prie kitų bylų¹¹⁸⁰.

Bylų nagrinėjimo pagal įsirašymo eiliškumą principą problematišku darė ir vad. ieškinių jungimo praktika. LDK teismo procesui buvo būdinga į vieną bylą sujungti įvairių šalių tarpusavio pretenzijas ir jas išspęsti bendrame spędime. Tai yra – bylos metu ieš-

¹¹⁷² 1775 m. lietuviškoje kadencijoje paliktos net dvi tokios bylos (viena įrašyta obligų, kita – taktiniame registre), kurioms išnagrinėti prireikė net penkiolikos 1776 m. kadencijos savaičių, LVIA, f. 1136, ap. 14, b. 145, p. 40; taip pat dvi *in continuationem* tipo bylos paliktos 1779 (ten pat, b. 162, l. 1-25, 33-56) ir 1787 m. (b. 178, l. 373-414v, 468-470v).

¹¹⁷³ VL, t. 2, p. 439.

¹¹⁷⁴ LVIA, f. SA, b. 178, l. 468-470v.

¹¹⁷⁵ Ten pat, b. 178, l. 373-414v, 468-470v.

¹¹⁷⁶ 1779 m. Vilniuje *na obmowie* palikta byla dėl skolos tarp Minsko pakamario našlės Konstancijos Karnickos ir LDK izdo raštininkaičio Hiliaro Nornickio toliau buvo nagrinėjama tik 1780 m. kovo mėn. pradžioje (teismas dirbo nuo 1779 m. lapkričio vidurio), LVIA, f. SA, b. 161, l. 757-788; analogiškai 1783 m. vasario 12 d. *na obmowie* palikta Bistryčios seniūno Stanislovo Bžostovskio byla su kreditoriais baigta spęsti sekančių metų vasario 4 d. (b. 169, l. 635-715) ir tt.

¹¹⁷⁷ plg. ten pat, b. 160, l. 279-281, 287-296.

¹¹⁷⁸ Ten pat, b. 163, l. 517v-518, 523.

¹¹⁷⁹ VL, t. 9, p. 415-416.

¹¹⁸⁰ VL, t. 10, p. 278-279.

kovai galėjo prašyti prie bylos prijungti ieškinius, iškeltus kitiems bylininkams, ir priešingai, byloje nedalyvavę asmenys galėjo stengtis „jungtis“ prie bylos. Įstatymiškai tai buvo apibrėžta gana abstrakčiai, pvz. 1726 m. konstitucija leido jungti tarpusavyje priešieškinius ir su bylos objektu susijusius ieškinius (pvz. skirtingų kreditorių ieškinius vienam skolininkui)¹¹⁸¹. Bendras interesas „kuris atskirai aiškintis ir nagrinėti abipusius santykius neleidžia dėl savo prigimties“ (šaltiniuose taip pat sutinkame formuluotes *ex uno, z iedności sprawy*) tapo vienu dažniausiu Tribunolo retorikoje naudojamu argumentu. Ir priešingai – ieškiniai nebuvo jungiami, teismui nustačius *distinctum negotium*. Daugiausiai čia lėmė vis tik pačios šalys, mat šie formalumai buvo sprendžiami pradinėje proceso stadijoje, kuomet teismas dar nebuvo įsigilinęs į bylos esmę¹¹⁸². Tokiu būdu šalims sutinkant dėl naujų ieškinių prijungimo, jie jungti bemaž automatiškai¹¹⁸³. Sprendžiant apeliacinę bylą joje paprastai dalyvavo tie patys asmenys, kaip ir pirmoje instancijoje, o nenagrinėti kitų šalių ieškiniai jungiami nebuvo¹¹⁸⁴. Tačiau siekiant greitesnio bylos nagrinėjimo, buvo reikalingas ieškinyt taktiniame registre. Schema buvo gana paprasta – terekėjo apkaltinti savo advokatą išdavus savo atstovaujamo asmens interesus, susidėjus su priešinga šalimi, įteikti jiems šaukimą į teismą, bei įrašyti ieškinius prieš juos į taktinį registrą. Atėjus laikui prie to ieškinių, pasinaudojant *ex uno* argumentu, prijungti įprastame registre įrašytą bylą, kuri iš tikrųjų ir buvo ginčo esmė. Tokiu būdu buvo galima ne tik greitai išspręsti savo reikalą, bet neretai užklupti priešininką nepasiruošusį. Tiesa, teismo praktika buvo nevienareikšmė teismo pareigūnų atžvilgiu, mat ieškiniai prieš juos įrašinėti į specialų pareigūnų registrą. Nors įstatymai draudė „paprastuose“ registruose įrašytus ieškinius jungti prie taktinio, tačiau faktiškai šis principas nuolat pažeidinėtas¹¹⁸⁵. Pareigūnų dažnai užimamą poziciją, neva šie turi atsakyti tik bylai tekus iš specialaus re-

¹¹⁸¹ VL, t. 6, p. 237 (*a competitoribus, ad id negotium sciągaiących się; które łączyc in unum w czasie prawem opisanym, et ex uno o iedną rzecz rozprawować się wolno każdemu*).

¹¹⁸² Bendrumas galėjo būti matomas „w wyrazach żaloby“, LVIA, f. SA, b. 170, l. 421-426v. Kartais apie ieškinių prijungimą prie bylos teismas įsipareigodavo nuspręsti tik pradėjus bylą nagrinėti iš esmės. Kitais atvejais iš pradžių prijungdavo, o tik vėliau sprendavo (*szczególnych punktów kognicya i dystynkcya apelowanych od nieapelowanych in aksessoryjo rozeznano być nie może*, ten pat, b. 170, l. 568v).

¹¹⁸³ Tiesa, bylininkui pareiškus frazę *zbronne łączenie* sprendimą priimdavo Tribunolas. Priešieškiniai buvo priimami iki pat galutinio teismo pasitarimo, tuo tarpu kiti ieškiniai – iki tam tikro laiko. Štai Opočino pastalininkio Mikorskio ir Varšuvos bankininko Berno aktoratai neprijungti, kadangi buvo pateikti kai kurioms šalims jau pasakius antriasias kalbas, kuomet byla „yra arti galutinio sprendimo“, ten pat, b. 180, l. 388v-389.

¹¹⁸⁴ Plg. ten pat, b. 143, l. 509-520v; b. 144, l. 588-589v, 701v ir kt. Kuomet 1789 m. Tribunolas sprendė apeliaciją dėl Valkavisko žemės teismo sprendimo byloje dėl skolos tarp valdovo šambeliono Mykolo Smogoževskio ir LDK generolo majoro Mykolo Grabovskio, savo ieškinį prijungti paprašė ir Juozapas Smogoževskis. Paaiškėjo, jog pastarasis nesibylinėjo pirmoje instancijoje, todėl jo ieškinyt negali būti jungiamas, o už tai kad savo veiksmu *czas sądowy zagaił*, jam skirta dviejų savaičių kalėjimo bausmė, ten pat, b. 180, l. 318-322v.

¹¹⁸⁵ Tais retais atvejais, kuomet buvo atsisakoma ieškinius jungti prie esančių taktiniame registre, būdavo deklaratyviai remiamasi įstatymais, plg. ten pat, b. 170, l. 592-595v (*zapatrując się na wyrazy licznych konstytucyjów spraw cywilnych do registrów taktowych łączyc zabraniających*); b. 517, l. 153; b. 162, l. 57-58.

gistro, teismas palaikydavo retai¹¹⁸⁶, žymiai dažniau atsiremdamas į *identitatis negotiam* argumentą¹¹⁸⁷. Nors tokia praktika buvo nuolatinė, tačiau baismės už fiktyvų kaltinimą būdavo skiriamos tik pavieniais, ypač aiškiais piktnaudžiavimo atvejais¹¹⁸⁸.

Skirtingų bylų ieškinių jungimo praktikos paradoksalumą bene geriausiai iliustruoja 1770 m. atsitikimas Kai tų metų rugsėjo 7 d. Tribunolo maršalka pakvietė bylinėtis apeliaciniame registre įsirašiusius Benediktą Oganovskį ir Gurskius, kurie ginčijosi dėl paveldėjimo, advokatai paprašė prie šios bylos prijungti Vilniaus vyskupo Igno Masalskio ieškinį prieš Naugarduko vaivadas Niesiolovskius. Prašymas buvo pagrįstas argumentu, neva sprendžiant bylą dėl turto *tamuje się kurs sprawiedliwości*, kadangi kalėjime laikomas Lenkevičius priverstas kentėti vargą. Kadangi tokiais atvejais viską lėmė bylininkų leidimas, todėl kreiptasi į Oganovskį ir Gurskius, kurie pareiškė, jog su ieškinio prijungimu nei sutinka, nei jam prieštarauja, todėl sprendimą turėjo priimti pats Tribunalas. Kaip taikliai pastebėjo šiuos įvykius aprašęs asmuo, ieškinyš prie pagrindinės bylos buvo prijungtas *iak jaskólki gniazdy do dachu*¹¹⁸⁹.

Beje, reikia paminėti, jog bylų nagrinėjimo pagal įsirašymą eiliškumo principas būdavo pažeidinėjamas ir dėl kanceliarijos darbuotojų kaltės. Štai, 1764 m. konstitucijoje minėta, jog raštininkai ir regentai iš registrų išimdavo puslapius su ieškiniiais, jų vietoje įdedavo naujus, dažnai keitė ieškinių vietą registrų knygoje, pastarąją iš naujo įrišdavo¹¹⁹⁰. Todėl priminta sunumeruoti registrų knygų lapus, o kadencijos viduryje ir pabaigoje įsakyta skelbti ieškinių sąrašus¹¹⁹¹. Remiantis tokiu sąrašu, kuriame chronologine tvarka (pagal įsirašymo į

¹¹⁸⁶ Pvz., 1767 m. prie taktiniame registre įrašyto valdovo šambeliono Stanislovo Staškevičiaus ieškinio nebuvo prijungtas ieškinyš prieš Upytės pilies teismo teisėjus. Nutarta, jog pastarieji turi atsakinėti iš pareigūnų registre esančio ieškinio, kadangi be jų byla negali būti išspręsta, todėl bylos svarstymas buvo sustabdytas, ten pat, b. 140, l. 345-348v. Taip pat plg. b. 138, l. 451-452v; b. 143, l. 50-55v. Tokias situacijas teismas buvo priverstas spręsti nuolat. Pvz., 1772 m. teismas svarstė, ar galima prijungti prie apeliaciniame registre įrašyto Mstislavlio pakamario Jono Suchodolskio įrašo ieškinį prieš Mstislavlio žemės teismą, kuris buvo kaltinamas dėl palankumo savo kolegai sprendžiant bylą, o taip pat dėl kitų nusižengimų (*w oskarzeniu abusum negligentiam urzędom*). Nors atsakovai sutiko pasiteisinti dėl kaltinimų, susijusių su konkrečios bylos sprendimu, Tribunalas tą kartą leido įrodinėti abiejų tipų nusižengimus, b. 524, l. 302v. Tiesa, kitiems bylininkams nurodyta specifinių kaltinimų prie bylų nejungti, bet juos įrodinėti iš tam skirtų registrų (*lecz ex ordine regestrów należnych prozekwowali*), tačiau šio principo pats teismas nuosekliai nesilaikė.

¹¹⁸⁷ Plg. ten pat, b. 141, nr. 4; b. 142, nr. 24; b. 143, nr. 6 ir 13; b. 144, l. 644v, 904; b. 145, l. 611v, 626; b. 147, l. 238v, 419v, 639v; b. 170, l. 437-458; b. 523, nr.40; b. 2388, l. 14v, 194, 260v; b. 518, l. 110v, 303-v.

¹¹⁸⁸ Štai, Starodubo sargybininkaitis Jurgis Hordina apeliavęs dėl 1775 m. sausio 19 d. Naugarduko žemės teismo sprendimo, išgavo sprendimą už akių prieš atsakovus brolius Joną ir Rapolą Trostkus, paprašęs bylą svarstyti kartu su kaltinimu vazniui, kurio pirmos instancijos teisme nekėlė. Už *podstępne extra regestrum kondemnowanie* Tribunalas jam skyrė šešių savaičių kalėjimą, šimto kapų baudą ir dar priteisė atsakovams padengti 500 auks. siekiasis teismines išlaidas, ten pat, b. 160, l. 274-78.

¹¹⁸⁹ BC, b. 675, l. 215-216.

¹¹⁹⁰ VL, t. 7, p. 177.

¹¹⁹¹ Ieškinių sąrašai turėjo būti įrašomos į aktų knygas, o šalims reikalaujant išduodami jų išrašai, VL, t. 7, p. 177. Reikalavimo nevykdantis raštininkas turėjo būti šalinamas iš pareigų, o vykdantis neleistinas praktikas keičiant registrus ir juose esančių aktoratų eilę – dar ir apmokėti dėl to patirtas teismo

registrą eilę) buvo išvardinti ieškiniai (paprastai pateikiant po vieną ieškovo ir atsakovo pavardę), šalys galėjo maždaug apskaičiuoti savo bylos sprendimo laiką bei kontroliuoti, kad būtų laikomasi jų sprendimo eiliškumo¹¹⁹². Ši priemonė turėjo pakeisti iki tol naudotą vad. trijų šaukimų praktiką, kuomet pirmos trys teismo posėdžių dienos buvo skirtos ieškinių skaitymui ir kvietimui bylinėtis (vadinamos pirmu, antru ir trečiu šaukimu)¹¹⁹³. Matyt, ši naujovė pasiteisino, kadangi vėliau jos atsisakyti nebuvo numatyta¹¹⁹⁴. Žinoma, tai neužkirto kelio gudravimams. Pirmiausiai tai nepilno ieškinio įrašymas, kuriame buvo pateikiami tik ieškovo duomenys, arba jis apskritai paliekamas tuščias. Toksai būdavo įrašomas dar neįteikus šaukimo arba nepasibaigus reikalaujamam terminui. Tokiu būdu agentai užimdavo vietą savo šalims, o išdavus šaukimą byla galėjo būti sprendžiama palyginti greitai (ieškinį įrašius jau išėjus šaukimo terminui būtų tekę laukti ilgiau), užklumpant priešininką nepasiruošusį. Tai pastebėjęs, Tribunolas reikalavė per nustatytą laikotarpį baigti pildyti įrašus grasinant jų išbraukimu ir negaliojimu¹¹⁹⁵. Dar vienas gudravimas: kuomet išbraukus vieną įrašą (pažymint, jog tai buvusi klaida, pvz. ieškinys įrašytas ne į tą registrą), į jo vietą (o tiksliau po jo) būdavo įrašomas kitas¹¹⁹⁶.

III. 2. Bylos šalys ir jų iškvietimo į teismą formos

LDK teismo procesui buvo būdingas bylos šalių daugetas, t.y. įstatymai reikalavo į teismą šaukti ne tik atsakovą, bet ir kitus asmenis, kurių turtiniai interesai galėjo būti pažeisti – atsakovo sutuoktinį ir/arba vaikus, jo valdos laikytojus, kreditorius, kitokius

išlaidas. Nagrinėjamu laikotarpiu tokie kaltinimai nebuvo iškelti, nors sąrašus randame ir ne visose knygos. Pvz., jų trūksta 1768 m. lietuviškai kadencijai (LVIA, f. SA, b. 141), 1771 m. rusėniškai kadencijai (b. 149); randame tik vieną 1767 m. rusėniškios kadencijos sąrašą (b. 142). Taip, matyt, atsitikdavo tiek dėl nuolatinės kanceliarijos nebuvimo, tiek dėl menkos paklausos (po sąrašais retai sutinkame duomenis apie jų išrašų išdavimą).

¹¹⁹² Pirmais metais jų pavidalas dar buvo nesusiformavęs, t. y. kiekviename registre įrašytų ieškinių sąrašai pateikiamas atskirai, o vėliau pagal susiklosčiusį modelį, t. y. visų registrų duomenys talpinami viename dokumente.

¹¹⁹³ V. Raudeliūnas, H. Wisner, *Z dziejów Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego 1581-1648*, p. 958. Kadangi 1764 m. įstatymas aiškiai senos tvarkos nepanaikino, pradžioje pasitaikė nesusipratimų, pvz., 1765 m. birželio 14 d. Lydos iždininkaičiai broliai Mykolas ir Tomas Aleksandravičiai skundė Lydos vėliavininkas Pranciškų ir Teklę Aleksandravičius, kad šie Tribunolo kadencijos pradžioje įrašė savo ieškinį, iš kurio gegužės 14 d. iždininkaičius *jako niewiedzących de contextu konstytucji nouvelle legis że troje wolania zniesiono* už akių nuteisė infamijos bausme ir priteisė nemažą sumą, LVIA, f. SA, b. 243, l. 20-v.

¹¹⁹⁴ VL, t. 10, p. 276. Ten pat nurodymas ieškinių sąrašus rengti senu papročiu.

¹¹⁹⁵ 1768 m. kovo 23 d. šalims ir jų įgaliotiniams nurodyta sekančios dienos rytinio teismo posėdžio metu baigti pildyti įrašus, kartu įspėjant ateityje juos įrašinėti tik pilnai, t. y. aiškiai išvardinant atsakovus, LVIA, f. SA, b. 666, l. 9v. 1769 m. spalio 12 d. primenamas 1764 m. įstatymo reikalavimas tvarkingai įrašinėti ieškinius, nurodoma baigti pildyti įrašus, priešingu atveju jie vokandos rengimo metu bus išbraukti, b. 669, l. 51v. 1770 m. birželio 6 d. įspėjimas baigti pildyti aktoratus per dvi dienas (b. 671, l. 24v), o 1771 m. birželio 4 d. – per tris dienas, b. 673, l. 27v-28.

¹¹⁹⁶ Plg. ten pat, b. 1138, l. 10v.

pretendentus į turtą (visa tai buvo reikalinga, kad šie vėliau negalėtų ginčyti sprendimo vykdymo savo turimomis teisėmis į išieškomą turtą)¹¹⁹⁷; laidavusius už skolininką ar kaltinamą nusikaltimu asmenį; į teismą galėjo būti šaukiamas asmuo, kuriam buvo įteiktas reikalavimas areštuoti sau pavaldų ar savo valdoje buvusį nusikaltėlį arba skolininką, arba „areštavus“ pastarojo turtą¹¹⁹⁸. Be to, proceso šalys galėjo ir pasikeisti – taip dažniausiai atsitikdavo bylose dėl skolinių įsipareigojimų, kuomet viena iš sutarties pusių mirdavo, ar kai savo teises arba įsipareigojimus perleisdavo tretiesiems asmenims¹¹⁹⁹. Dėl praktikos jungti tarpusavyje įvairius ieškinius tikslus bylos dalyvių skaičius neretai paaiškėdavo jos nagrinėjimo metu¹²⁰⁰ arba apskritai teismui priėmus galutinį sprendimą¹²⁰¹. Visa tai apsunkino teismo procesą, nes galutiniam sprendimui priimti buvo reikalingas visų ginčo dalyvių atvykimas į teismą. Tą suorganizuoti buvo gana sudėtinga, o bylinėjimusi nesuinteresuoti asmenys galėjo veiksmingai vilkinti teismo procesą, priversti ieškovą patirti finansinių išlaidų ir taip padaryti jį „sukalbamesnį“.

Bylos šalimis bajoriškame teisme galėjo būti tik teisiškai veiksnūs fiziniai ir juridiniai asmenys, o asmens veiksnumą apibrėžė ne tik amžiaus, psichinės sveikatos, bet ir luomo bei teisingumo faktoriai. Taigi, nepilnamečius ir protiškai neįgalius teisme turėjo atstovauti globėjai, o žemesnių luomų asmenis – jų dominijos valdžios atstovai. Žydai, privačių miestų ir valdų gyventojai paprastai turėjo būti šaukiami (ir patys šaukti) kartu su valdų, kuriose gyveno savininku, laikytoju ir net administracijos pareigūnais¹²⁰². Šis

¹¹⁹⁷ Žr. TLS, IV sk. 22 ir 86 str.

¹¹⁹⁸ Nuo piktnaudžiavimų, kuomet dėl ginčo objekto bylinėjosi tik dalis ieškovų (kiti nebuvo pakviesti), sprendime buvo įrašomas leidimas į paskirtą teismą pašaukti ir kitus asmenis, arba kuomet bylinėjimasis apskritai buvo fiktyvus, turėjo saugoti dar ir įsijungimo į teismo procesą institucija (šaltiniuose vadinama „interwencya“, „indykcyą“), kuomet bylos eigoje į ginčą įsijungdavo ir trečiosios šalys. A. Korowicki, *Proces cywilny litewski*, p. 101, ją minėjo pateikdamas nuorodą į 1726 m. Lenkijos įstatymą, kuriuo leidžiamas trečiųjų, tačiau būtina su bylos ginču susijusių asmenų, įsijungimas į bylą (VL, t. 6, p. 224). Tačiau ši institucija buvo žinoma ir LDK teisėje.

¹¹⁹⁹ Pvz., 1761 m. gegužės 21 d. Aleksandras Sobotkovskis paskolino Upytės teismo seniūnui Kristupui Puzinai 740 auks. Po skolintojo mirties skolaras šis perėjo jo broliui, kuris vėliau jį kaip užmokestį atidavė Tribunolo advokatui Jonui Volfui, LVIA, f. SA, b. 144, l. 811-812v. Beje, pakankamai dažnai galima pastebėti vieno skolininko išduotų „obligų“ supirkimo atvejus, kuriais siekta perimti skolininkui priklausantį nekilnojamąjį turtą.

¹²⁰⁰ Štai, Vilniaus taurininkas Benediktas Musnickis dėl Simono Kosakovskio skolos į teismą 1770 m. kvietė jo motiną, brolius ir seseris, kaip Martyniškių valdos Kauno pav. savininkus. Paaiškėjęs, jog valda priklauso tik motinai, jos vaikai nuo tolesnio teismo proceso buvo atleisti, ten pat, b. 145, l. 458-460v, 473-478v.

¹²⁰¹ Pvz., 1775 m. dalis Slanimo vėliavininko Jono Kazimiero Makovieckio byloje dėl mirusio Tado Makovieckio palikimo į teismą pašauktų asmenų nuo proceso išlaisvinti bylos nagrinėjimo pradžioje, tuo tarpu kiti, nestojusieji, kuriems pagrindinėje proceso stadijoje nebuvo palaikomi kaltinimai – galutiniame sprendime, ten pat, b. 2388, l. 56v-57, 61v-62.

¹²⁰² Pvz., byloje dėl Čerėjos žydo Jankelio Simonovičiaus skolos A. Staniševskiui kartu šaukti Čerėjos savininkas Aleksandras Sapiega, laikytojas Juozapas Solohubas ir ekonomas Petras Lisovskis, ten pat, b. 142, l. 406-407v. Taip pat plg. b. 143, l. 144-145v, 251-252v, 327-328v; b. 151, l. 356-357. Kartais abi proceso šalys buvo atstovaujamos savo „ponų“. Štai sprendžiant apeliaciją dėl 1766 m. rugpjūčio 19 d. Breslaujos pilies teismo sprendimo abi puses atstovavo jų vyresnybė: rusų pirklius

principas netaikytas magdeburginiams miestiečiams, šie buvo šaukiami vieni¹²⁰³, kai tuo tarpu kiti miestiečiai – su jurisdikos valdžia¹²⁰⁴. Juridinių asmenų – miestų, bažnyčių, vienuolynų, žydų bendruomenių – dalyvavimas teismo procese buvo gana problemiškas. LDK teisminė praktika dėl galiojančio taliono principo reikalavo, kad ieškovas būtų įvardintas konkrečia pavarde, tokiu būdu užtikrinant galimybę skirti personalizuotas kalėjimo bausmes, dažnai taikytas už procesinius pažeidimus byloje. Todėl šalia juridinės institucijos pavadinimo reikėjo nurodyti jai vadovaujančius asmenis ir įgaliotinius – vienuolyno vyresniojo ir bylų prokuratoriaus (*procurator causarum*), vaito ir kitų pareigūnų pavardes. To nepadarę rizikavo likti tuščiomis rankomis – pvz., 1767 m. Tribunolas nutarė, jog Vilkmėrgės pilies teismo pareigūnai (teisėjai Juozas Pomarnackis, Jonas Bartoševskis ir raštininkas Antanas Tomaševičius), nuteisę mirties bausme septynis Miežiškių ir Raguvos žydus už nevą jų įvykdytą ritualinę žmogžudystę, daug kartų pažeidę įstatymus (bylą sprendė įrašę ją į netinkamą registrą, vagis pripažino liudytojais byloje, iš žydų reikalavo trigubo užmokesčio už tyrimą, vertė mokėti Vilkmėrgės įgulai už žydų kalinimą ir kt.), tačiau paliko juos nenubaustus, kadangi „Vilkmėrgės sinagogos žydai” įteikė šaukimus *bez dołożenia swoich imion y nazwisk*¹²⁰⁵. Dėl neaiškiai apibrėžtų juridinio asmens teisių ir atsakomybės kartais asmeniškai atsakyti tekdavo nepagrįstai dideliam žmonių ratui. Štai, už pasipriešinimą LDK Konfederacijos teismo sprendimui įstatyme numatyta šešių savaičių kalėjimo bausmė skirta Vilniaus vaitui Anuprui Minkevičiui ir „visiems magistrato nariams“¹²⁰⁶.

TLS beveik nenumatė atvejų, kuomet kaltintoju teisme galėjo būti ne pats nukentė-

ir kartu Drujos miestiečius brolius Petravičius Ulanovus – Polocko vaivada ir lauko etmonas Sapiega, o Dysnos miestiečius žydus Maušą Jankelovičių ir Boruchą Jaconovičių – Dzisnos seniūnas (Ambraziejus Kozielas) ir vietininkas (Mikalojus Bankovskis), b. 140, l. 368-369v (bylos eigoje A. Kozielas apeliaciją atsiėmė). Tiesa, pasitaikė, jog atskirais atvejais nebajorai buvo šaukiami be vyresnybės (pvz., Barbora Dubiakienė Šamovo žydus kvietė be jų „pono“, Lenkijos gvardijos leitenanto Bernardo Špilovskio, beje, tarpininkavusio skolinant žydams pinigų, b. 143, l. 387-390v), tačiau greičiausiai tai prieštaravo susiklosčiusiai praktikai – viena iš Vilniaus žydo Aarono Abramovičiaus ieškinio prieš Tadą ir Kristiną Broncevičius bei Andrių Platą panaikinimo priežasčių – pasirodymas teisme *sine assistentia, bez zwierzchności*, b. 1138, l. 16.

¹²⁰³ Pz., Tribunolo vėliavos karininkas Leonas Skirmuntas į Tribunolą kvietė Vilniaus pilietį miestietį Andrių Šmigelskį (dėl 1766 m. birželį 24 d. paskolinto 1 tūkst. auks.) ir Vilniaus pirklių Jurgį Šefnerį (dėl 1761 m. kovo 24 d. paskolintų 2 tūkst. auks.), ten pat, b. 143, l. 320-321v, 322-323v. Vienas kviestas ir Stolpcų pirklys Lukas Zmačinskis (b. 524, l. 135-v, 176-177v).

¹²⁰⁴ Pranciška Kosaževska ir Hainos seniūnas Mykolas Volodkovičius Minsko žydus šaukė su Juozu Miševičiumi ir Andriumi Ščigielskiu, Minsko pilies valdytojais *jako zwierzchnemi y przelożonemi nad żydami*, ten pat, b. 160, l. 379-80, 387-90. Beje, Tribunolo posėdžiuose būtent ir dalyvavo patys ponai arba jų įgaliotiniai, išskyrus tuos atvejus, kai buvo išreikalauta pavaldinius pristatyti į teismą arba kai šie apskritai apsimesdavo esantys bajorai. Štai 1769 m. rugpjūčio mėn. Teodoras Bielavskis kreipėsi į Tribunolą, kur išgavo sprendimą už akių prieš Vilniaus pirklius Steponą ir Viktorą Domanskius dėl bajoro užpuolimo dirbančio teismo vietoje. Tačiau vėliau paaiškėjo, jog T. Bielavskis priklausė miestiečių luomui, į Vilnių iš Lenkijos miesto Bielsko atvyko būdamas mažametis, čia tarnavo pas pirklius za *chłopca, szafarczuka i kramarczuka*, b. 144, l. 916-917v.

¹²⁰⁵ Ten pat, b. 140, l. 452, 462 (teismas sprendimą pagrindė TLS, IV sk., 19 str.).

¹²⁰⁶ Ten pat, b. 516, p. 224-227v (1765 m. rugsėjo 3 d. Tribunolo sprendimas).

jusysis ar jo giminaičiai: dėl neteisėtai ir privačiai kalinamo asmens į pilies teismą galėjo kreiptis *przyiaciele onego więznia*, o dėl asmenų (*przyjezny lub bezrodny*), kurių nuždymo nebūtų kam įrodinėti – pats pilies teismas¹²⁰⁷. Vėliau situacijų, kuomet asmeniui leista dalyvauti teismo procese viešojo kaltintojo vaidmenyje, padaugėjo. 1726 m. konstitucija, užkardydama atvejus, kai žudikas susitardavo su nužudytojo giminaičiais¹²⁰⁸ ir todėl likdavo nenubaustas, ieškinį leido palaikyti bet kuriam asmeniui, nebūtinai giminaičiui¹²⁰⁹. Vėliau atsirado ir kitos bylų kategorijos: leista bet kam kaltinti teismų pareigūnus dėl *występki z urzędu publiczność dotykaiqce*¹²¹⁰, taip pat bylose, susijusiose su mokesčiais ir pinigų apyvarta¹²¹¹. Apskritai viešojoje erdvėje funkcionavusi kaltintojo *w krzywdzie publicznej* samprata nebuvo griežtai apibrėžta iki pat valstybės žlugimo, todėl teismams tai kėlė nemažai problemų¹²¹². Tiesa, Tribunolo praktikoje susiduriame su vos keliais viešojo kaltinimo atvejais¹²¹³. Kodėl jų nebuvo daug, atskleidžia iškalbingas

¹²⁰⁷ TLS, XI sk., 26, 28 str.

¹²⁰⁸ TLS, XI sk., 44-46 str. numatyta bylose dėl nužudyto šeimos nario detali ieškovų eilė, pagal kurią tėvai turėjo pirmenybę prieš vaikus, broliai – prieš seseris, seserys – prieš tolimesnius giminaičius, vyras ar žmona – prieš nužudytojo kraujo gimines ir tt.

¹²⁰⁹ VL, t. 6, p. 246-247. Ši nuostata veikė praktikoje: žudikui ginčijant ieškovo teisę jį kaltinti, Tribunolas nuosekliai primindavo 1726 m. konstituciją *každemu o krwi rozlanie prawem czyniącemu służącą*, plg. LVIA, f. SA, b. 836, l. 17-29v. Tiesa, galima paminėti atvejį iš 1779 m., kai Pranciškus De Raesas Tribunole kėlė ieškinį Medekšoms dėl sesers pavaldinio Stankevičiaus nuždymo. Tuomet Tribunolas nutarė, jog *slusznosci dochodzenia po zeszym Stankiewiczzu glówszczyzny żadnym prawem nie dowiedziono* (b. 169, l. 465), taigi paneigė jo teisę gauti galvažudinę, nors paprastai analogiškose situacijose ji buvo priteisiama.

¹²¹⁰ 1764 m. įstatymas bet kuriam žmogui leido kaltinti teisėją, kuris į besitariančią dėl sprendimo uždarą ratą įvestų pašalinį asmenį (VL, t. 7, p. 177); 1791 m. – komisorių, kuris įrašytų nesėslų bajorą į vad. žemionių knygą (t. 9, p. 240-241); 1792 m. – teisėją, kuris uždraustų apeliuoti baudžiamojoje byloje, praleidinėtu posėdžius, imtųsi veiksmų kvorumui saugyti ar nesilaikytų nustatytos registrų tvarkos (t. 9, p. 419); 1793 m. – teisėją, kuris priimtų „ūztariančiuosius“ laiškus (t. 10, p. 283).

¹²¹¹ 1766 m. bet kam leista būti kaltintu bylose dėl neteisingo *czopowe i szelężne* mokesčio sumokėjimo, VL, t. 7, p. 223. 1767 m. rugsėjo 12 d. Tribunolas įpareigojo visus vadovautis Seimo nutarimu – primti naują lenkišką monetą, o besipriešinančius leido šaukti į savo teismą *ad cujusvis instantiam*, LVIA, f. SA, b. 664, l. 26.

¹²¹² Štai 1791 m. Tribunolas svarstė apeliaciją dėl Gardino pilies teismo sprendimo, kuriuo Steponas Mručekas ir jo meilužė Magdalena buvo nuteisti mirties bausmėmis už pastarosios vyro, kuris juos užtiko 1790 spalio mėn. naktį iš 12 į 13 d. Lisionorų kaime *w gumienku*, uždusinimą. Mručekas įrodinėjo, jog Babičius buvo nužudytas ginantis (*mając w pierwszym baczeniu naturalne y cywilne prawo bronić życia swego*), be to, jog jis bandė paneigti nužudyto valstiečio pono (LDK didžiojo maršalkos Igno Potockio) ir Babičiaus giminaičių teisę kelti ieškinį *o cudzołóstwo i nieforemne zycie z Babiczową*, nes tokia, esą, priklausė tik mirusiajam. Tačiau teismas tokį priekaištą paliko be komentarų ir nurodė abu kaltinamuosius nukirsinti Gardino turguje „įprastoje vietoje“, ten pat, b. 184, l. 131-132.

¹²¹³ Pzv., 1782 m. viešo intereso gynimo ėmesi Vilniaus pilies teismo teisėjas Ignotas Šveikovskis, kuris kartu instigatoriumi Juozapu Korfu (iš pradžių Vilniaus žemės teisme, o vėliau ir Tribunole) apkaltino buvusį garsų Tribunolo advokatą dėl sunkių nusikaltimų: subūrus ir protegavus nusikalstamą gaują, kuri žudė ir plėšė žmones, pelniusius iš vogtų daiktų, apgaudinėjus klientus ir verslo partnerius. Žr. plačiau: A. Stankevič, Nevidonas Benediktas Oganovskis – nuo garsaus advokato iki nusikaltėlio, www.ldkistorija.lt. Kaltintojams pavyko prisiteisti nemenkas pinigų sumas, esą išleistas įrodinėjant kaltinimus *ex publica delatione*: I. Švikovskiui beveik 30 tūkst. auks., o J. Korfui per 2 tūkst. auks., ten pat, b. 165, l. 1250-1251.

pavyzdys. Kai 1782 m. buvo nužudyta apsikrikštijusi Aarono ir Rachelės Zuzmanovičių dukra Magdalena Kviatkovska, kaltinimą Ovsėjui Mejerovičiui, Ovsėjui Davidovičiui ir kitiems žydams ėmėsi palaikyti Nesvyžiaus vaitas Karlas Klauzovskis ir neofitas Karolis Gžegoževskis. Kaip pasakojo paskutinysis, tapęs kaltintoju, laikantis taliono ir nuostolių padengimo nusikaltimo neįrodymo atveju principo jis buvo vietos kahalo įkalintas. Kol byla buvo išnagrinėta, kalėjime praleido iš viso pusantrų metų, o pats turėdamas prasi-manyti maisto, buvo priverstas parduoti per tūkstantį auksinų vertą savo turtą. 1784 m. gruodžio 23 d. sprendimu nužudymo organizatoriai buvo nuteisti mirties bausme, tačiau šiems padavus apeliaciją bylos nagrinėjimas nutrūko¹²¹⁴. Kaip teisinosi K. Gžegoževskis, kaltinimų jis nebegalėjo palaikyti dėl sunkios finansinės būklės. Taigi dėl LDK teisėje galiojančio taliono principo kaltinimą suformulavęs nesėslus ieškovas turėjo skaitytis su galimybe pačiam būti įkalintas¹²¹⁵ ir su finansiniais nuostoliais, dėl to dažnai neatsiras-davo norinčių būti kaltintojais.

Apie pradėtą teisminį procesą ieškovas buvo įpareigotas pranešti priešingai šaliai, įteikdamas jai šaukimą į teismą¹²¹⁶. Formalizuotas teismo procesas reikalavo laikytis griežtų šaukimo turinio, jo įteikimo (laiko ir vietos faktoriai) ir įteikimo paliudijimo teis-me reikalavimų. Pastarųjų nesilaikymas arba trūkumas galėjo būti pagrindas priešingai ginčo šaliai tokį šaukimą užginčyti, o teismui – panaikinti¹²¹⁷. Kaip rodo Tribunolo teis-minė praktika, bylininkai jau pradinėje teismo proceso stadijoje susidurdavo su įvairio-mis problemomis – pradedant šaukimo teksto surašymu ir paties šaukimo dokumento parengimu ir baigiant sunkumais šaukimą įteikiant ir šio veiksmo paliudijimu teisme.

Pirmiausia ieškovas turėjo susirinkti svarbiausius duomenis apie savo procesinį prie-šininką, mat į šaukiantįjį kreipusis be jo vardo ir tėvavardžio bei pagrindinio titulo, šauki-

¹²¹⁴ Ji buvo atnaujinta 1790 m., kuomet kaltinimą palaikė buvęs Vilniaus žemės teismo instigatorius Juozapas Korfas, beje pats žydas neofitas, LVIA, f. SA, b. 182, l. 338-356.

¹²¹⁵ 1792 m. įstatymas patvirtino galiojančią teisės praktiką, jog viešuoju kaltintoju ir (visateise) bylos šalimi galės būti tik sėslus asmuo arba pateikęs *osiadłą poręką odpowiedzialności wyrównnywaiącą*, VL, t. 9, p. 419. Štai 1791 m. rugsėjo 10 d. Ignotas Semaška skundė Tribunole Juozapą Novickį, kuris jam buvo skolingas 86 auks. ir padarė neįvardintą nusikaltimą, pažeidžiantį teismo saugumo normas. Tribunolas sutiko svarstyti kaltinimus, tačiau suimti nurodė abi proceso šalis, nes nė viena nepateikė savo sėslumo įrodymų. Kai nei Semaškai, nei Novickiui nepavyko susirasti tinkamo lai-duotojo, bylininkai nutarė atsiimti abipusius kaltinimus ir buvo paleisti iš kalėjimo (LVIA, f. SA, b. 727, l. 37-38, 38v, 39).

¹²¹⁶ Nuostata, garantuojanti, kad niekas nebus teisiamas už akių, buvo įtvirtinta viename pirmųjų TLS straipsnių (I sk., 2 str.). Šalia informacinės pusės šaukimas buvo svarbus kaip dokumentas, kuriame išdėstytas bylos objektas, ieškiny. Prieš teismą buvo reikalaujama skaityti būtent šaukimą, o atsa-kovas turėjo atsakinėti tik į jame surašytas pretenzijas, TLS, IV sk. 25, 54, 65 str. Šaukimą įteikianti šalis, remiantis TLS (IV sk., 18 str.) kartu galėjo (neprivalomai) paduoti jai padarytos žalos sąrašą.

¹²¹⁷ Beje, šaukimą pripažinus neatitinkančiu reikalavimų būdavo kasuojamas ne tik jis, bet ir prieš tai byloje už akių teismo paskelbti sprendimai, už kuriuos šaliai teko mokėti atmintinės ir kitus teismo mokesčius. Dėl to buvo galima patirti rimtų finansinių nuostolių. Todėl nieko keisto, jog teismo procesuose pastebimas nuolatinis siekis šaukimą užginčyti.

mas galėjo būti pripažintas negaliojančiu¹²¹⁸. Tai kėlė sunkumų, nes kartais žinoti reikėjo ir nusikaltime dalyvavusių asmenų, dažnai nebajorų pavardes¹²¹⁹. Praktikoje priekaištai šaukimo turiniui dažniausiai buvo keliami dėl įžeidžiančių žodžių naudojimo¹²²⁰ ir neaiškiai suformuluoto ieškinio, kuomet nebuvo nurodoma, dėl ko kviečiama į teismą. Pastarieji atvejai ypač dažnai pasitaikydavo bylose po apeliacijos, kuomet šaukime buvo tiesiog duodama nuoroda į buvusius procesus, teismo prašoma pakeisti neįvardintus apeliuojamus punktus ir patvirtinti neapeliuojamus, arba apskritai kviečiama dėl „evokacinių“ (t.y. už šaukimą į netinkamą bylai teismą) bausmių skyrimo, net nenurodant bylos¹²²¹. 1770 m. sprendžiant apeliaciją dėl Minsko žemės teismo sprendimo byloje tarp Valkavisko kariuomenininko Jono Siehenio bei Ovručo pataurininkaičio Adomo Jelskio ir Darsūniškio seniūno Juozo Oginskio ir jo žmonos Antaninos, pastarųjų ieškiny buvo neaiškus pačiam teismui (*punkta do oney w terminach obojętnych y niewyraźnych podali*), todėl įsakyta jį tą pačią dieną patikslinti „aiškiais ir nedviprasmiais žodžiais“ nurodant, dėl kurių punktų apeliuoja, o kuriais yra patenkinti (*w jakich punktach apellowali, a w jakich kontentowali się*)¹²²². Šį reiškinį apibūdinęs 1784 m. įstatymas pareikalavo, kad šaukimuose būtų aiškiai išvardinamos visos ieškovo pretenzijos, kad atsakovas žinotų, dėl ko teisintis¹²²³. Kadangi šio reikalavimo ir toliau ne visada laikytasi¹²²⁴, todėl jis dar buvo pakartotas 1786 m. Seime¹²²⁵.

Šaukimų turiniui ir jo formai buvo keliami visi eilė reikalavimų, tačiau bylininkams žymiai daugiau problemų kėlė šaukimo įteikimo momentas. Šaukimą buvo draudžiama

¹²¹⁸ Kitas (neskaitant kaltinimo nesilaikius termino ir paties įteikimo fakto paneigimo) įstatymuose numatytas pretekstas šaukimui panaikinti – užpuolimų atvejais nepažymėjus nusikaltimo laiko ir vietos, TLS, IV sk., 19 str. Galioti nenustodavo nedatuotas šaukimas bylose dėl valdų. Tokiu atveju ieškovas, sumokėjęs po šešis gr. teismui ir priešingai pusei, galėjo tęsti procesą, ten pat. Kai Savickiai pabandė užginčyti Laperavičių įteiktą šaukimą nurodydami, jog šaukimo reliacijoje nurodyta data neatitinka nurodytos šaukimo įteikimo patvirtinimo dokumente, Tribunolas nutarė, jog tokio priekaišto TLS nenumato (LVIA, f. SA, b. 161, l. 726).

¹²¹⁹ 1766 m. gegužės 17 d. Vitebsko kaštelionas Simonas Sirutis Tribunole protestavo dėl to, jog gavo Kazimiero Tiškevičiaus šaukimą su pavaldinių areštu, nenurodant šių vardų nei skaičiaus, ten pat, b. 663, l. 2.

¹²²⁰ TLS (IV sk., 26 str.) visais atvejais reikalavo tiesiog įvardinti savo ieškinį, draudžiant neigiamą reikšmę turinčius epitetus vartoti net ir užpuolimų bei plėšikavimų atvejais. 1726 m. apskritai nutarta, jog šaukime ką nors šmeižikiškai (*calumniose*) apkaltinęs, o vėliau to neįrodęs asmuo turėjo būti baudžiamas *sine ulla clementia*, kartu prarasdamas ieškinį, VL, t. 6, p. 240. 1766 m. Slanimo pataurininkis Juozapas Bulhakas buvo apkaltinęs Slanimo žemės teismo teisėją Liudviką Bronskį dėl *nieprawo urodzenie*. Ir nors teismo proceso metu šio kaltinimo atsisakė (dėl to nenubaustas taliono bausme), tačiau jam skirtas šešių savaičių kalėjimas už atsakovo garbę įžeidžiančių žodžių vartojimą šaukime (*w opisanii obojętnych terminów y dotkliwych słów*), LVIA, f. SA, b. 138, l. 485-492.

¹²²¹ Plg. ten pat, b. 148, l. 233-v.

¹²²² Ten pat, b. 523, l. 149-v.

¹²²³ VL, t. 9, p. 20.

¹²²⁴ Štai 1785 m. gegužės 16 d. Domininko Vežbickio šaukime Pinsko arklidininkui Stanislovui Godeskiui ir jo žmonai Agnietei tiesiog įsakoma stoti priešais Tribunolą ir pasiteisinti dėl to, kas bus įrodinėjama bylos nagrinėjimo metu, LVIA, f. SA, b. 172, l. 28-v.

¹²²⁵ VL, t. 9, p. 38-39.

įteikti netinkamu metu (*kiedy wszelkie czynności sądowe ustają*) – prieš saulei patekant ar nusileidus bei šventinę dieną¹²²⁶. Apie įteiktą šaukimą (į rankas arba už akių) vaznys turėjo per dvi savaites pranešti teisme (padaryti vad. reliaciją)¹²²⁷, o originalą su jame užrašytais duomenimis apie šaukimo kopijos įteikimą perduoti ieškovui. Pastarąjį bylininkas privalėjo išsaugoti¹²²⁸ ir remiantis juo suskubti įrašyti¹²²⁹ ieškinį į vad. registrų knygas, mat jis galiojo tik artimiausiai teismo sesijai (išskyrus atvejus, jeigu teismai neįvyktų dėl karo ar maro)¹²³⁰. 1726 m. Seimo konstitucija minėjo atvejus, kuomet ieškinys į registrų knygas dėl šalių piktnaudžiavimo būdavo įrašomas be deramo šaukimo įteikimo fakto patvirtinimo¹²³¹. Todėl Tribunolo kanceliarijai nurodyta griežčiau tikrinti šaukimus ir nepriimti bylų, kuriose nebūtų įrodytas jų įteikimo faktas, išskyrus kvietimus mandatais bei įteiktus pačių teisėjų akivaizdoje (*excepto zakazów, y pozwów durantibus Iudiciis oczywiście podanych*)¹²³². Apskritai paėmus, pati įstatymiškai apibrėžta tvarka beveik neužtikrino mechanizmo, užkertančio kelio šaukimo įteikimo fakto užginčijimui. Šalia šaukimo įteikimo tiesiai į atsakovo rankas, įstatymai dar numatė jo padėjimą valdoje arba palikimą kaime¹²³³, o nesėklių bajorų atvejais – iškabinimą ir perskaitymą viešose vieto-

¹²²⁶ Vilniaus medžioklaitis Simonas Penkalskis kėlė ieškinį vazniui Simonui Kosinskiui, kad šis 1775 m. sausio 12 d. Vilniuje įteikė jam Ašmenos rotmistro Benkunsio šaukimą saulei nusileidus (nakties metu), LVIA, f. SA, b. 2388, l. 101-104.

¹²²⁷ TLS, IV sk. 9 str.; VL, t. 4, p. 54 (1647); t. 5, p. 418 (1697); t. 6, p. 244-45 (1726); t. 7, p. 77 (1764), t. 9, p. 20 (1784).

¹²²⁸ Šaukimą praradęs ieškovas prieš teismo pradžią turėjo informuoti priešingą pusę kad nevyktų į teismą, TLS, IV sk., 20 str. Praradęs teismo proceso metu, ieškovas galėjo prašyti šaukimo kopijos iš priešingos šalies, tačiau šiai nesutikus privalėjo ją iš naujo pašaukti. Ir atvirkščiai, ieškovui atsisakius priimti šaukimo kopiją, jis turėjo būti nuteistas už akių (*wzdany*), ten pat.

¹²²⁹ Į registrų knygas įrašomas ieškinys turėjo visiškai atitikti šaukimo turinį. Štai byloje dėl mirusio Paežerių seniūno Tado Makovieckio palikimo Starodubo medžioklis užginčijo Slanimo vėliavininko Jono Makovieckio ieškinį, kadangi pastarojo šaukimo reliacijoje išvardinta daug pašauktųjų, o ieškinyje – tik kai kurie iš jų, o tai prieštarauja reikalavimui *ażeby aktoraty z pozwów były wpisywane*. Tribunolas pastarąjį ieškinį pripažino neatitinkančiu reikalavimų ir išbraukė, LVIA, f. SA, b. 138, l. 371-375v.

¹²³⁰ To nepadarius buvo reikalingas naujas šaukimas, TLS, IV sk., 43 str. Tribunolo praktikoje pastebime atvejus, kuomet aktoratai naikinami arba neprijungiami prie bylos *dla niezachowania stopnia procesu przez zamilczanie kadencji po podanych pozwach*, pvz., ten pat, b. 172, l. 557v.

¹²³¹ VL, t. 6, p. 245. Vilniaus vyskupas Ignotas Masalskis 1776 m. rugsėjo 13 d. teigė, jog padavęs apeliaciją dėl 1776 m. gegužės 14 d. Gardino pilies teismo sprendimo Palenkės kaštelionas Juozapas Vilčevskis ieškinį į Tribunolo knygas įrašė dar neįteikęs šaukimo, LVIA, f. SA, b. 154, l. 675. Nors Tribunolas nutarė, jog to vyskupas neįrodė, tai patvirtina duomenys, esantys šalia įrašytuose sprendimuose: po šio sprendimo nagrinėti ieškiniai, kuriuose šaukimai buvo paduoti 1776 m. sausio 26d., balandžio 17, 22, 24 ir kt. d., žr. b. 154, l. 673v, 676, 681, 685.

¹²³² Nuodugniu šaukimų įteikimo tikrinimu vėlesniame laikotarpyje verčia abejoti 1775 m. atstetikimas. Kuomet Rūdninkų seniūnas Leonas Rudnickis nutarė bylinėtis dėl skolų su Vilniaus raikytojais Jasinskiais ir Kotryna Bikovska, ieškinį į registrų knygą įrašė šaukimo dar neįteikęs. Kadangi šaukimas apskritai nebuvo įteiktas (dėl to vėliau bylinėjosi su Vilniaus vaiv. vazniu Andriumi Piotrovskiu), atėjus bylos nagrinėjimo metui ieškinys buvo išbrauktas, LVIA, f. SA, b. 2388, l. 179-180v.

¹²³³ Vaznys turėjo padėti šaukimą valdoje, *w dom abo we wrota wetknąc*, o neįleistas – per tvorą apie šaukimą pranešti urėdui arba tijūnui, vietos vaitui ir „kokiam nors“ artčiausiai gyvenančiam pavaldiniui, kaimuose įteikiant *starcowi, woytowi, ławnikowi, dziesiątnikowi, abo mężowi któremu*, TLS, IV sk., 17 str.

se¹²³⁴. Tačiau iš to kilo ir vienas dažniausių priekaištų – neva šaukimas apskritai negautas. Įstatymai griežtai apibrėžė vaznio pareigas, jam įsakė gabenti šaukimą net ir į kitą pavietą¹²³⁵, o už pareigų neatlikimą grasino griežtomis (net mirties) bausmėmis. Nepaisant to, vis pasirodydavo žinučių apie šaukimo įteikimo faktą klastojančius vaznius¹²³⁶. Dėl to 1726 m. konstitucija įpareigojo žemės ir pilies raštininkus arba jų pavaduotojus stebėti, ar jie teisingai paduoda šaukimus, o sužinojus apie nusizengimus, patraukti juos į teismą¹²³⁷. Deja, įstatymas detaliau neapibrėžė kontrolės vykdymo būdų. Tai bandyta padaryti 1784 m. Seime, kuomet nutarta padidinti teisminių institucijų vaidmenį šaukimų įteikimo procese. Nuo šiol ieškovas privalėjo šaukimą pateikti įrašyti į teismo knygas (į teritoriškai pagal įteikimo vietą priklausančio žemės ar pilies teismo aktus), o šaukiamajam įteikti šios institucijos išduotą išrašą¹²³⁸. Taigi seką „šaukimo parengimas – įteikimas šaliai – įteikimo pripažinimas teisme“ papildė dar du veiksmi, t.y. šaukimo teksto įrašymas ir išrašo paėmimas. Vadinasi turėjo būti kontroliuojama ne tik galutinė bet ir pradinė šaukimo įteikimo veiksmo fazė. Tačiau jau kitas 1786 m. Seimas, konstatavęs, jog nauja tvarka LDK yra „varginanti“, grąžino LDK Statuto nuostatas, t. y. leido šaukimus duoti vaznio pasirašytos kopijos forma¹²³⁹.

Tribunolo pilno formuliario sprendimuose būtinai yra išvardinami šalių ieškiniai, įvai-

¹²³⁴ Tokiais atvejais šaukimas būdavo prikalamas ant pilies ir miesto vartų, šalia bažnyčių, turgaviečių, o vaznys turėdavo jį viešai paskelbti (*głośno obwołać*), (TLS, I sk., 9 str.; IV sk., 98 str.; XI sk., 57 str.). Tačiau tokiu būdu pašauktas sėslus asmuo ne tik neprivalėjo atsakinėti, bet dar galėjo kelti ieškinį dėl bajoro garbės įžeidimo. Žr. 1775 m. gegužės 18 d. Naugarduko pataurininkio Aleksandro Mोगilnickio skundą prieš Pinsko vėliavininką Pranciškų Liubeckį, LVIA, f. SA, b. 680, l. 4v; 1774 m. rugpjūčio 3 d. Sulistrovskių skundą prieš Andrių Zenkavičių ir vaznį Nikodemą Kušelevskį dėl netinkamo ir įžeidžiančio šaukimo įteikimo Lepelio mieste – vieną prikalus *ad valvas izby sadowej*, o kitą – ant bažnyčios durų, b. 677, l. 24; 1780 m. liepos 6 d. Bronislovo Valickio skundą prieš vaznį Jokūbą Kolomoževskį, kuris jam, Ašmenos ir Minsko pavietuose nekilnojamojo turto turinčiam bajorui, šaukimą iškabino ant teismo durų, b. 695, l. 14v.

¹²³⁵ TLS, IV sk., 17 str.

¹²³⁶ VL, t. 6, p. 244-245. Bylininkai ne kartą skundė vaznius, kurie paliudijo apie į rankas įteiktą šaukimą asmeniui, kuris nurodytu laiku buvo visiškai kitoje vietoje. Plg. 1765 m. gegužės 31 d. Minsko kašteliono Jono Judickio skundą prieš Gardino vaznį Joną Olševskį, kuris paliudijo, jog padavė šaukimą Kameneco klebonui Judickiui tiesiai į rankas, tačiau šio tuo metu Vilniuje nebuvo, LVIA, f. SA, b. 662, l. 7. 1770 m. liepos 9 d. Pinsko kamarininkas Aleksandras Skirmuntas skundėsi, jog atvykęs į savo bylos nagrinėjimą Tribunole buvo sustabdytas einantis gatve *pod pretekstem listów kopii* ir iš vaznio Juozapo Novickio gavo šaukimus Pinsko žemės teismo teisėjams ir Pinsko pilies teismo teisėjui Skokovskiiui, nors nebuvo jų įgaliotinis ar bylos dalyvis. Neleidęs pasiaiškinti vaznys *czym rychley w drugą ulicę zemknął* (b. 672, l. 16).

¹²³⁷ Nuo šiol šalys įteiktą šaukimą turėjo įrodinėti raštininko, prisiekusio pareigūno ar jo pavaduotojo parašu, taip pat pažymint, *od kogo ma dependencyą in proprio districtu vel palatinatu wyjęte*, priešingu atveju grasinant sprendimo panaikinimu ir 40 kapų bauda šaliai, VL, t. 6, p. 244-245.

¹²³⁸ Kiti veiksmai neturėjo keistis: įteikimo faktą vaznys turėjo pažymėti šaukimo originale ir kopijoje, apie įteikimą pranešti teisme, *dowód zeznania wraz z oryginalem pozwu stronie powodowej wydać*, VL, t. 9, p. 20.

¹²³⁹ Tiesa, buvo įspėta, jog įteikiamos kopijos turi visiškai atitikti originalą (priešingu atveju grasinant aktorato panaikinimu). Procesą kontroliuoti turėjo reikalavimas įrašinėti pilnus šaukimo tekstus (*per extensum*) į teisme vaznių daromus liudijimus apie įteiktą šaukimą, VL, t. 9, p. 38-39.

rias bylos aplinkybes nurodantys paaiškinimai. Tarp pastarųjų neretai sutinkame kaltinimus, jog už akių sprendimai byloje išgauti nepadavus šaukimo. Daugeliu atvejų tokia formuluotė buvo niekuo neparemtas (greičiau melagingas¹²⁴⁰) teiginys, kuris bylos metu nebuvo nei keliamas, nei įrodinėjamas¹²⁴¹. Jo paskirtis buvo veikiau emocinė – parodyti priešininko niekšišumą, nuteikti prieš jį teismą. Bylos eigoje toks priekaištas būdavo palaikomas ieškiniui panaikinti, siekiant išvengti išlaidų dėl banicijos ar infamijos bausmių panaikinimo, arba tiesiog vilkinant teismo procesą (tikintis, jog ieškovas dėl kokios nors priežasties neturės šaukimo įteikimo patvirtinimo¹²⁴²). Štai Mykolas ir Aleksandras Pociėjai Tribunole pareiškė negavę šaukimo, tačiau kuomet LDK kancleris Aleksandras Sapiega pateikė reikalingus dokumentus (Naugarduko pilies teismo kanceliarijos pateiktą išrašą apie šaukimą įteikusio vaznio reliaciją), iš proceso pasitraukė¹²⁴³. Panašiai teismo procesą vilkinti bandė dėl 1767 m. spalio 17 d. Minsko žemės teismo sprendimo apeliavęs LDK kardininkas Andrius Oginskis. Kuomet Tribunolas nusprendė, jog *membrana yrellacya jeneralska są zgodne*, o kitų šaukimą užginčijančių priežasčių nepateikta ir įsakė toliau bylinėtis, A. Oginskis iš teismo pasišalino¹²⁴⁴. Atskirais atvejais už akių nuteistiems asmenims buvo leidžiama prisiekti, kad šaukimą gavo ne į rankas¹²⁴⁵ arba kad jis buvo padėtas svetimoje valdoje¹²⁴⁶. Tuomet už akių sprendimai būdavo naikinami nereikalaujant vad. *locum standi* sumos (apie ją žr. toliau) mokėjimo. Faktiškai dėl neįteikto šaukimo ir melagingo pranešimo apie neįvykusį faktą reikėjo bylinėtis su jų įteikimą patvir-

¹²⁴⁰ Raseinių teismo žemės raštininkas Antanas Bialozoras ir to paties teismo regentas Petras Rhaneusas skundėsi, jog 1768 m. gegužės 30 d. Pajūrės tįjūnas Antanas Uvoinis išgavo prieš juos užakinį sprendimą Tribunole, nepadavęs šaukimo. Tiesa, kuomet tų metų liepos 8 d. buvo sprendžiamas jų tarpusavio ginčas šio fakto jie neįrodinėjo, LVIA, f. SA, b. 141, l. 293-298. Susipažinus su gegužės 30 d. sprendimu aiškiai matyti, jog A. Bialozoras ir P. Rhaneusas dalyvavo bylos nagrinėjime (šaukimas pirmajam buvo padėtas valdoje, o antrajam įteiktas į rankas), bet vėliau iš jo pasitraukė, b. 141, l. 280.

¹²⁴¹ Plg. ten pat, b. 180, l. 406-413v.

¹²⁴² Plg. ten pat, b. 169, l. 481-483.

¹²⁴³ Ten pat, b. 172, l. 470v-471. Panašiai kai vaznys Antanas Lukoševičius teisindamasis dėl prieš save nukreipto už akių sprendimo teigė apie procesą nežinojęs, Tribunolas konstatavęs, jog ieškovai parodė vaznio reliaciją ir patvirtinimą, todėl remdamasis TLS (IV sk., 19 str.) nutarė, *jog sąd złozenia się niewiadomością słuhać nie ma*, b. 150, l. 194.

¹²⁴⁴ LVIA, f. SA, b. 2388, l. 142-143v.

¹²⁴⁵ 1770 m. gegužės 22 d. teismas leido prisiekti advokatui Ignotui Daškevičiui, jog šaukimas jam neįteiktas į rankas, bet padėtas jo apsistojimo vietoje, o byla spręsta tą pačią dieną. Po priesaikos (gegužės 25 d.) buvo panaikintas jį iš advokatų pareigų šalinantis 1769 m. rugsėjo 26 d. Tribunolo sprendimas, ten pat, b. 1141, l. 1-3.

¹²⁴⁶ Asmuo, kuris savo valdoje gavo šaukimą kitam asmeniui turėjo įrodinėti valdą jam priklausius dar prieš šaukimo padavimą (TLS, IV sk., 19 str.). Šaukimas kriminaliniais nusikaltimais kaltinamiems pavaldiniams turėjo būti padedamas jų gyvenamoje vietoje esančiame pono dvare. Kaip skundėsi Polocko pataurininkis Benediktas Kublickis ir jo žmona Brigida, jų procesinė priešininkė Mozyriaus pataurininkio žmona Pranciška Jelenska liepė vazniui Jonui Svionteckui padėti šaukimą svetimame dvarelyje ir tuo metu 1768 m. rugpjūčio 25 d. Tribunole išgavo prieš juos užakinį sprendimą. Tribunolas leido jiems dėl to prisiekti, tačiau Jelenska priesaiką dovanavo, tuo pačiu patvirtindama apie gudravimą (LVIA, f. SA, b. 523, l. 179-180).

tinusiais vazniais. Tačiau tokie atvejai nebuvo labai dažni¹²⁴⁷, nes tokios bylos paprastai spręstos atlikus tyrimą, kas galėjo atsisukti prie pačius kaltintojus.

Į teismą šaukiant sėsluosius bajorus, priklausomai nuo įteikimo būdo, galiojo keturių (paduodant į rankas) arba šešių savaičių (padedant valdoje) iki bylos nagrinėjimo pradžios (skaičiuojant nuo padavimo, o ne nuo šaukime nurodytos datos) terminas¹²⁴⁸. Tačiau kai kuriose bylų kategorijose šaukimo terminas buvo trumpesnis, o dalyje jų apskritai buvo apsieinama be atskiro šaukimo, pvz., pagavus nusikaltimo vietoje¹²⁴⁹, už Tribunolo išdininko piktnaudžiavimus¹²⁵⁰, padavus apeliaciją dėl *extra cadentiam* spręstos *de recentis criminis* tipo bylos¹²⁵¹, ar labiau teoriniais atvejais – teismui siunčiant asmenis į Seimą valdovo sprendimui bylose dėl garbės įžeidimo¹²⁵². Asmuo, apkaltintas teismo saugumo normų, įvykdyto mieste Tribunolo darbo metu pažeidimu, ar rimties sutrikdymo pačioje Posėdžių salėje, galėjo būti vaznio kviečiamas be šaukimo¹²⁵³ (tik raštiškai informavus apie kaltinimo esmę) arba įteikus raštišką, bet specifinį šaukimą, TLS vadinamą mandatu¹²⁵⁴, o Tribunolo praktikoje labiau žinomą *zakaz*¹²⁵⁵ terminu. Tokį šaukimą (*pozew in forma zakazu*) gavęs asmuo turėjo trečią dieną (jei informuotas tiesiogiai) arba po dviejų savaičių (jei šaukimas padėtas už akių ar prikaltas viešoje vietoje) pasiteisinti dėl jam inkriminuojamų kaltinimų prieš teismą. Nesėsliam asmeniui tokį šaukimą ignoravus buvo leidžiama jį gaudyti ir pristatyti į teismą jėga¹²⁵⁶. Praktikoje *zakaz* ir tuo pačiu dviejų savaičių terminas pradėti naudoti daugumoje į taktinį registrą įrašytų bylų atvejų, nors tik nedaugelis jų pateko į aukščiau išvardintų bylų kategorijas¹²⁵⁷. Nuo 1784 m. jokie

¹²⁴⁷ Plg. Gardino pilies teismo teisėjo Juozo Stanevskio kaltinimas vazniui Steponui Linevičiui (LVIA, f. SA, b. 142, l. 471-472v), Upytės žemės teismo teisėjo Baltramiejaus Bistramo (Bystram) kaltinimas Bartlamiejui Rodovičiui, neaiškios kilmės asmeniui, vadinančiam save vazniu (ten pat, b. 144, l. 510-511v) ir kt.

¹²⁴⁸ TLS, IV sk. 18 str.; Tribunolo nuostatai, 16 str.; VL, t. 9, p. 20. Kaltinant nusikaltimu už kurį grėsi mirties bausmė (TLS, IV sk. 30 str.), teisme nepasiteisinus dėl užsieniečiui padarytos skriaudos (TLS, IV sk., 28 str.), taip pat dėl neteisėto įkalinimo (TLS, XI sk. 28 str.) galiojo keturių savaičių terminas, nežiūrint ar šaukimas įteiktas į rankas ar už akių.

¹²⁴⁹ TLS, IV sk., 30 str.

¹²⁵⁰ 1648 m. ordinacija numatė, jog Tribunolas išdininkas už savo piktnaudžiavimus, šaliai apie tai pranešus savo pavieto deputatui, turės be šaukimo pasiaiškinti visam Tribunolui, AGAD, AR, dz. II, b. 63, l. 70.

¹²⁵¹ VL, t. 9, p. 75.

¹²⁵² TLS, IV sk., 65 str.

¹²⁵³ Tribunolo nuostatai, 10 str. Be raštiško šaukimo pilies teisme turėjo pasiteisinti skriaudą (sužeidus, apiplėšus) užsieniečiui padaręs bajoras (miestiečiai turėjo atsakyti magdeburginiame teisme), TLS, IV sk., 28 str.

¹²⁵⁴ TLS (I sk., 14 str.) mandatą numatė naudoti bylose dėl valdovo įžeidimo, valstybės išdavimo, kareivio nužudymo, visuotinės tvarkos sutrikdymo, dėl pajamų iš valdovo žemių, dėl valstybės pareigūnų padarytų nuostolių išdui, didesnių nei nustatyta mokesčių ėmimo.

¹²⁵⁵ A. Korovickis (min. veik.) šiuo terminu vadino tik sukolektoriaus išduodamą šaukimą šalies įgaliotiniui dėl nesumokėtų teismo mokesčių pastarojo atstovautoje byloje. Tačiau Tribunolo nuostatai numatė, jog *zakaz* bus išduodamas ir kitose bylose (plg. Tribunolo nuostatai, 9 ir 10 str.).

¹²⁵⁶ TLS, IV sk., 29 str.

¹²⁵⁷ Dėl to teisme kildavo taip pašauktų šalių prieštaravimų. Tribunolas palaikė poziciją, jog į taktinį registrą įrašytos bylos turi būti sprendžiamos laikantis dviejų savaičių termino, plg. LVIA, f. SA, b. 144,

terminai nebegaliojo vad. atsakomajamam (*rekonwencyonalny*) šaukimui, pastarąjį buvo galima įteikti priešininko įgaliotiniui¹²⁵⁸ net bylos nagrinėjimo metu (przy przypadnie- niu nawet sprawy)¹²⁵⁹. Tų pat metų įstatymas leido bylos nagrinėjimo metu pataisyti ir ieškovo šaukimą¹²⁶⁰. Iki tol pakartotinį šaukimą (*przypozew, adccitatio*)¹²⁶¹ buvo leidžia- ma įteikti ne vėliau kaip trys savaitės iki teismo darbo pradžios¹²⁶².

LDK teisėje buvo įtvirtintas asmens neliečiamybės principas, kuris, išskyrus suėmimą nusikaltimo vietoje (*in flagranti*), įtariamojo gaudymą per 24 valandas ar nuteisimą mir- ties bausme¹²⁶³, draudė suvaržyti sėsiaus bajoro laisvę. Nesėslius bajorus, žemesnių luo-

l. 397, kur pateikiama nuoroda į Tribunolo nuostatus, tačiau šie mini tik konkrečią bylą dėl teismo saugumo normų pažeidimo kategoriją.

¹²⁵⁸ Pirmieji duomenys apie šaukimo įtekimą ne pačioms ginčo pusėms, bet jų įgaliotiems asmenims fiksuojami kiek anksčiau: 1779 m. Kričinskiai paprašė prie bylos prijungti ieškinius prieš Dolinskį ir Legavičių, tačiau Tribunolas to padaryti neleido, kadangi šaukimai buvo įteikti tik jų įgaliotiniams Gnatovskiui ir Potrikovskiui, LVIA, f. SA, b. 160, l. 309-318.

¹²⁵⁹ VL, t. 9, p. 20. Kadangi TLS (IV sk., 54, 65 str.) buvo užfiksuota nuostata, skelbianti, jog bylos lai- mėti be šaukimo neįmanoma, todėl iki 1784 m. įstatymo priėmimo, pretenzijų turinčios šalys turėjo paisyti visų su tuo susijusių formalumų. Tiesa, iki tol šalys galėjo atsakomąjį šaukimą pateikti ir nesilaikant nurodytų terminiško reikalavimų, tačiau tai reiškė tik pasirengimą atsakyti dėl sau keliamų kaltinimų, taigi geriausiu atveju – būti išteisintam arba išlaisvintam nuo ieškinio. Pvz., by- loje nekaltai apkaltintam advokatui Kazimierui Ivanovskiui nepavyko nieko prisiteisti iš kaltintojo, dėl ne laiku pateikto šaukimo (*dla wyniesionego nieterminalnego pozwu, a zatym zysku przynosić niezdolnego*), LVIA, f. SA, b. 170, l. 366-v.

¹²⁶⁰ Byla retai būdavo išsprendžiama iš vieno įrašo. Naujas ieškinytis būdavo reikalingas įteikus naują šaukimą byloje: svarstymą atidėjus, pasikeitus vienai iš bylos šalių (pvz. mirus, ar perleidus teises į ginčo objektą kitai šaliai), iškėlus naujas pretenzijas (pvz. dėl naujų užpuolimų), VL, t. 6, p. 237. Naujas ieškinytis kartais galėjo būti įrašomas ir be šaukimo (za wyjętą remissą): bylą atidėjus doku- mentų paieškai (*Zbiór rezolucyi*, 1788, nr. 97, p. 128), remiantis teismo sprendimu (tokiu būdu pagal 1793 m. įstatymą turėjo būti įrašomi aktorai į įkalintųjų registrą, VL, t. 10, p. 276), ar šalims teisme sutikus taikytis bet taip ir nepasiekus susitarimo (Plg. LVIA, f. SA, b. 143, l. 216-221v). Kadangi šis principas nebuvo detaliau apibrėžtas įstatymiškai, todėl šalims ir pačiam teismui ne visuomet būda- vo aišku, ar konkrečiu atveju galima bylą spręsti iš seno akto, ar reikalingas naujas.

¹²⁶¹ Šaukimų tekstai paprastai buvo baigiami teisine formule: „salva melioratione pozwu, žaloby“, t. y. buvo paliekama galimybė ieškinį pataisyti pakartotiniu šaukimu dėl įsivėlusios klaidos (*ex agnito er- rore*) arba dėl naujų atsitikimų (*ex novo emergenti*). Toks šaukimo būdas buvo patogus, kadangi galėjo būti naudojamas pasikeitus bylos šaliai (šiai mirus, arba perleidus savo teises tretiesiems asmenims) ar iškilus būtinybei pakviesti naujus asmenis nepradedant su jais naujo proceso. Žr. TLS, IV sk., 46, 86 str. Pakartotinis šaukimas dar buvo reikalingas bylą atidėjus, išskyrus po atidėjimo dokumentų paieš- kai, kuriai buvo skiriamas konkretus laikotarpis ir teismui persiunčiant bylą išsprendimui į sekančią kadenciją ar kitą teismą (tokiame sprendime persiųsti bylą buvo pažymimas įsakymas išnagrinėti bylą be naujo šaukimo, bet remiantis pačiu sprendimu, plg. LVIA, f. SA, b. 145, l. 662-663v, 664-665v).

¹²⁶² TLS, IV sk., 18 str. Pagal 1726 m. įstatymą, jei dar nepaskelbus galutinio sprendimo byloje pasitai- kytų naujų užpuolimų atvejų, šaukimą galima pataisyti, *byleby z meliorowanych cytacyi, wczesnie komunikacya copiarum, y wiadomośc cytacyi bydż mogła*, VL, t. 6, p. 237. 1786 m. seimas šaukimą leido pataisyti (norint ištaisyti klaidą arba dėl naujo nusikaltimo fakto) remiantis 1726 ir 1784 m. įstatymais, VL, t. 9, p. 38-39.

¹²⁶³ TLS, IV sk., 30, 32 str. Žinoma, praktiniame gyvenime pasitaikė visokių atsitikimų, kuomet šios nuostatos nepaisyta. Štai, vyro nunuodijimu apkaltinta Ieva Sugintienė skundėsi buvusi suimta ir surakinta grandinėmis 1776 m. gruodžio mėn., kai atvyko į Raseinių pilies teismo posėdį (sutuokti- nis mirė 1776 spalio 28 d.), LVIA, f. SA, b. 160, l. 495-504.

mų atstovus, *złodziejów jawnych albo rozbojników, zwłaszcza nie osiadłych* apskritai buvo leidžiama gaudyti (TLS XI sk., 28, 35 ir 42 str.), tačiau taip pat ne visais atvejais¹²⁶⁴. Nusikaltimo vietoje nesuėmus svetimų pavaldinių ar tarnų, šiuos į teismą pristatyti turėjo jų šeimininkai¹²⁶⁵. Įstatymai draudė teisingumą vykdyti savavališkai bei reikalavo jos siekti teisiniu keliu. Taigi pagrindas suvaržyti asmens laisvę, skirti mirties ar kitokią bausmę galėjo būti tik teismo sprendimas. Dalyvauti procese atsakovą turėjo skatinti įstatyme numatytos sankcijos: teismą ignoruojančiam nusikaltėliui už akių galėjo būti skiriama mirties bausmė ir leidžiama iš jo turto išieškoti priteistą pinigų sumą. Asmenį paskelbus banitu, taigi beteisiu, sprendimas galėjo būti įvykdytas jėga, o jam besipriešinantis galėjo būti nebaudžiamai (t. y. net nemokant galvažudinės) nužudytas¹²⁶⁶. Nuteistasis galėjo būti persekiojamas visoje valstybėje, kaltintojas turėjo teisę sprendimo kopijas platinti miestuose, turguose, bažnyčiose, o bendraujantys su vagiais, banitais ir infamais turėjo užsitraukti sau tokią pat bausmę¹²⁶⁷. Visos šios pasekmės turėjo versti bajorą pasiduoti teismo valiai, tačiau vykdomosios valdžios organų beveik neturinčioje valstybėje ne visada buvo veiksmingos, be to, teisminė praktika neretai nutoldavo nuo įstatymų raidės – nebaudžiamas už akių mirties bausme nuteisto asmens nužudymas buvo fikcija (apie tai toliau). Todėl faktiškai kaltintojui labiau apsimokėjo pačiam pasirūpinti kaltinamojo dalyvavimu teisme jį sulaikant. Analizuojamame laikotarpyje sulaikymo operacijoms ir kalinių saugojimui, šalia įprastų pilies įguly, plačiai naudotasi ir Rusijos kariuomenės

¹²⁶⁴ Pabėgusieji valstiečiai galėjo būti suimami tik jų savininkui dar nesikreipus į teismą, priešingu atveju reikėjo bylinėtis su juos priglaudusiu asmeniu reikalaujant ginčo „objektą“ pristatinti į posėdžius, TLS, XII sk., 16 str. Tiesa, ponui visuomet leista gaudyti iš jo tarnybos savo valia pasišalinusius ar pabėgusius pridarius nuostolių tarnus (net ir bajorus), ir juos kalinti, tačiau toks kalinimas neturėjo būti lydimas kitų bausmių (kūno, marinimo badu ir pan.), TLS, XI sk., 28 str.; XII sk. 22 str. Įdomu paminėti atvejį iš Tribunolo praktikos, kai apeliacijoje dėl 1789 m. balandžio 27 d. Brastos pilies teismo sprendimo ieškovė paprašė, kad bendrininkavimu nužudant Varšuvos pirklių Danielį Herą apkaltinti **wysoccy** žydai (Leibusas ir Icekas Leizerovičiai bei Natekas Morduchovičius) būtų įkalinti. Tam paprieštaravo pastarųjų „ponas“ LDK kancleris Aleksandras Sapięga, kuris nurodė, jog žemesnio teismo sprendimas žydus nuo baudžiamosios atsakomybės, o jį įpareigojo užtikrinti žydų dalyvavimą bylos nagrinėjimo metu. Tačiau Tribunolas nutarė, jog tokios kategorijos bylose *osoby do spólnictwa powołane różnym stopniem jako i kryminalista pryncypalny usprawiedliwiać się powinny*, todėl šie *z więzienia iustifikować się są obowiązani*, LVIA, f. SA, b. 182, l. 525-v.

¹²⁶⁵ Valstiečio pristatymo į teismą reikėjo reikalauti iš žemės savininko, kareivio – iš jo viršininko, ir tt. Nusikaltimo vietoje suėmus bajoro tarnus, pavaldinius šie turėjo būti laikomi kalėjime, apie tai pranešus jų ponui keturias savaites iki teismo posėdžio (TLS, IV sk., 29 str.). Tiesa, tą būtinai reikėjo pažymėti šaukime, o kalbant laikotarpio terminija, uždėti šiems asmenims areštą (areszt). Šios priemonės susaistytas asmuo būtinai turėjo įvykdyti įsipareigojimus, arba teisme išdėstyti to padaryti neleidusias svarbias priežastis, priešingu atveju būtų tekę atsakyti savo turtu. TLS (VII sk., 31 str.) leido kreditoriui uždėti areštą ant nesėslaus asmens turto (pinigų ar daiktų), tokiu būdu iki teismo sprendimo nutraukdamas galimybę jį išduoti skolininkui ar kitam asmeniui. A. Korovickis teigė, jog tokio turto laikytojas pašauktas į teismą, paprastai kartu atgabendavo areštuotus daiktus (dažniausiai pinigus) bei prašydavo save išbraukti iš bylos.

¹²⁶⁶ TLS, XI sk., 4 str.

¹²⁶⁷ TLS, XI sk., 36 str.

pagalba¹²⁶⁸. Tačiau saugoti privačiuose kalėjimuose buvo pavojinga, kadangi už tokį savavališką laisvės suvaržymą grėšė ne tik piniginės baudos, bet ir ketvirčio metų trukmės žemutinis kalėjimas¹²⁶⁹. Todėl paprastai kalinys būdavo atiduodamas į bylą turėsiančio spręsti teismo kalėjimą. Tiesa, šis veiksmas siejosi su išlaidomis ir rizika (TLS IV sk. 29 str. numatė, jog paaiškėjus, kad asmuo kalėjime laikytas nepelnytai, jį pasodinęs asmuo turės apmokėti *szkodę i nawiązki według stanu*).

Vyriausiojo Tribunolo apsaugą ir suimtųjų apsaugą nuo pat XVII a. pabaigos užtikrino kariuomenės dalinys – vengrų pėstininkai, labiau žinomi Tribunolo Vėliavos pavadinimu¹²⁷⁰. Atskiro kalėjimo Tribunolas neturėjo, todėl naudotasi vietos pilies teismo kalėjimais, atskirais atvejais būdavo išnuomojami kiti pastatai, miestiečių mūrniamiai. Į Tribunolo kalėjimą paprastai buvo sodinami pirmos instancijos teisme nuteisti ir apeliaciją padavę asmenys, taip pat sulaikytieji už Tribunolo saugumo normų pažeidimą¹²⁷¹. Leidimus gaudyti, o sulaikytą įkalinti turėjo išduoti teismas, tačiau praktikoje dažniausiai į Tribunalą buvo kreipiamasi dėl jau sargybai atiduoto asmens laikymo kalėjime, o atskirais atvejais dėl savavališkai įkalintų asmenų į teismą apskritai nesikreipta ir apie juos Tribunolas sužinodavo tik gavęs prašymus išlaisvinti¹²⁷². Beje, įkalinimas bajorui

¹²⁶⁸ 1769 m. vasario 11 d., po įvykdyto nužudymo suimtas Minsko arklidininkaitis Kazimieras Viaževičius buvo perduotas Minske esančiai Rusijos sargybai, LVIA, f. SA, b. 143, l. 208-213v; 1772 V 8-VI 26 Vincentas Usakovskis kito bajoro apkaltintas esąs konfederatas, buvo kalinamas Vilniaus Sanguškų rūmuose Rusijos pulkininko Ferzeno nurodymu, b. 2388, l. 210-211v; 1767 m. pab. viešajame kelyje Brastos vaiv. apiplėštas Šereševo žydas Benjaminas plėšikui susekti ir suimti buvo pasamdęs *maskolius* (už tai sumokėjo 99 raud. auks ir 400 paprastų auks.), b. 143, l. 475-484v.

¹²⁶⁹ TLS, XI sk., 28 str. Analizuojamu laikotarpiu pavyko užfiksuoti pavienius kalnimo privačiuose kalėjimuose atvejus. Tai atitinka naujausios istoriografijos išvadą apie santykinai nedidelį privačiai kalinamų asmenų skaičių, žr. D. Burba, *Bajorijos kriminaliniai nusikaltimai ir bausmės LDK Didžiojoje Kunigaikštystėje XVIII a. Daktaro disertacija*, Kaunas, 2010, p. 101-119. Įdomumo dėlei galima paminėti kelis ilgesnio kalnimo atvejus, štai Antanas Paulavičius teigė, jog Akalavo seniūnas Mykolas Karenga buvo atėmęs jo žirgą, baltą ir drabužius ir 1776 m. balandžio 14-rugsėjo 26 d. laikotarpyje be teismo sprendimo įkalino savo kalėjime, o surakinęs grandinėmis vertė dirbti įvairius darbus: *do dzieł fabrycznych, do taczek, do kopania y dalszych stanowi szlacheckiemu nieprzyzowitych*, LVIA, f. SA, b. 518, nr. 45; b. 684, l. 34v; 1778 sausio 5 d. Matas Zenkavičius skundėsi, jog Ašmenos rotmistras Tomas Šimkovičius jį privačiai surištą kalino ilgiau nei metus, b. 688, l. 20-v.

¹²⁷⁰ Po 1764 m. reformos iškilo organizacinė problema, kuomet antroji metų kadencija pasibaigdavo vėliau, nei prasidėdavo pirmoji kitų metų kadencija. Todėl 1766 m. seimas nurodė Tribunolo Vėliavai likti rusėniškoje kadencijoje, o lietuviškoje naudotis Vilniuje ramybės užtikrinimui apsisostojusio dalinio – LDK lauko etmono pėstininkų regimento pagalba, VL, t. 7, p. 237-238. Nuo 1775 m., kai abiejų Tribunolo kadencijų laikas nesidubliavo, teismą vėl aptarnavo tik vengrų pėstininkų dalinys.

¹²⁷¹ Tribunolo kalėjime laikyti įvairių luomų asmenys, ne tik daugiausiai smulki bajorija, bet ir miestiečiai, valstiečiai, žydai (gerą mėnesį 1788 m. pradžioje jame praleido Vilniaus Gaono vardu žinomas Elijas Zelmanovičius). Jame nelaikyti dvasininkai, jeigu neskaičiuosime norinčio išvengti atsakomybės už nusikaltimus ir Igno Masalskio leidimu dvasininku 1781 m. tapusio buvusio Tribunolo advokato Benedikto Oganovskio kalnimo 1782 m. pradžioje.

¹²⁷² Pz. 1766 m. rugpjūčio 7 d. paaiškėjo, jog be teismo žinios kalintas Jurgis Palachovskis (LVIA, f. SA, b. 663, l. 16v); 1778 m. liepos 13 d. iš Didžiosios Lenkijos kilęs vežikas (furman) Juozas Rojevskis skundėsi tris savaites laikytas Tribunolo kalėjime ten pasodintas Vitebsko taurininko Juozo Mikošos be teismo sankcijos ir neiškeliant ieškinio (b. 689, l. 18); Vilniaus vaznys Jonas Kulikovskis skundė Tribunolo advokatą Pranciškų Volką, kad šis jį 1779 balandžio 15 d. Vilniuje įkalino Tribunolo kalėjime, bet teismui apie tai nepranešė (b. 160, l. 602-03) ir t.t.

buvo jį žeminantis veiksmas, todėl kartais to griebtasi siekiant šio vienintelio tikslo¹²⁷³. Dar dažniau Tribunolas sulaukdavo skundų dėl neskiriamų maistpinigių, mat visas kalinio išlaikymo išlaidas (maisto, gydymo¹²⁷⁴ ir transportavimo) turėjo padengti įkalinantis asmuo. TLS (IV sk., 31 str.) nurodė kalinamojo maitinimui skirti keturis pinigėlius (du auksinus) per savaitę ir dažniausiai tokią sumą Tribunolas nurodydavo mokėti, kartais dar atskirai pabrėžęs, jog skirti didesnės įstatymai neįpareigoja¹²⁷⁵. Tačiau atskirais atvejais maitinimui skiriama suma teismo būdavo nustatoma didesnė – 1779 gruodžio 22 d. Tribunolo sprendimu neofitui Kazimierui Kiškevičiui, o 1780 vasario 18 d. Antanui ir Motiejui Ptašinskiams bei Martynui Volkui nurodyta mokėti du auksinus ir dešimt grašių; 1784 m. sausio 20 d. sprendimu Pranciškui Kučukui – 2,5 auks; 1777 m. balandžio 14 d. sprendimu Juozui Zenkevičiui, 1783 m. balandžio 15 d. sprendimu Ignui Bielinskiui, 1785 m. vasario 10 d. sprendimu Dziežukui – 3 auks.; 1768 m. birželio 10 d. sprendimu Kolupailai, 1777 m. kovo 20 d. sprendimu Leonui Antanui Milevskuii (*do rekognicji stanu jego*) – 4 auks.; 1782 m. sausio 3 d. sprendimu Dizmui Oganovskiui – 5 auks.; 1787 m. kovo 20 d. sprendimu Antanui Kimbarui – 6 auks.; 1791 m. balandžio 4 d. sprendimu Jonui Dimitravičiui – 7 auks.¹²⁷⁶ 1777 m. balandžio 14 d. Raseinių pilies teismo sprendimu mirties bausme nuteistai Ievai Sugintienei teismas nustatė šešių auksinų per savaitę maistpinigių sumą, tačiau 1778 m. balandžio 15 d. ieškovo prašymu (šis skundėsi, jog kaltinamajai mokėtas perdėm *obfity lennung*) ši suma sumažinta iki keturių (kartu kalinamai valstietei visą laiką buvo skiriami tik du auksinai)¹²⁷⁷. Kadangi bylų su įkalintaisiais dažniau nei kitų įstatymai nagrinėti jau nenumatė, kalinimo laikotarpiui užsitęsęs, buvo galima patirti ženklų išlaidų. Tribunolo knygoje randame daugybę Tribunolo instigatoriaus ir Tribunolo vėliavos karininko kreipimūsi, kuriuose šie pranešdavo apie kaliniams neduodamus maistpinigius¹²⁷⁸. Kadangi įsakmūs Tribunolo nurodymai išlaikyti kalinius dažnai būdavo ignoruojami¹²⁷⁹, teismas būdavo priverstas ieškoti kitokių išeičių.

¹²⁷³ Štai Stanislovas Matusevičius skundė Kazimierą Skurevičių, kad jį, *dobrze urodzonego i osiadlego szlachcica*, 1779 m. gruodžio pirmą dieną einantį gatve, padedamas Vilniaus įgulos seržanto Jono Žakevičiaus, suėmė neturėdamas teismo sankcijos, o įkalinęs kartu su nusikaltėliais *niczym nienotowanego obywatela dobre mienie przed powszechnością splamit y skazit*, LVIA, f. SA, b. 694, l. 12v.

¹²⁷⁴ Kalėjime laikomam Stanislovui Kviatkovskiui susirgus Tribunolas 1788 m. gruodžio 24 d. nurodymu jį įkalinusius asmenis įpareigojo apmokėti išlaidas *na felczerów i doktorów*, ten pat, b. 721, l. 15.

¹²⁷⁵ LVIA, f. SA, b. 670, l. 24v; b. 677, l. 9v, 57; b. 691, l. 7v; b. 694, l. 57v, b. 695, l. 9v-10; b. 695, l. 9v-10; b. 689, l. 6v; b. 712, l. 78v.

¹²⁷⁶ LVIA, f. SA, b. 694, l. 21, 40; b. 706, l. 28v-29; b. 685, l. 52v; b. 703, l. 51v; b. 709, l. 51; b. 666, l. 22; b. 685, l. 40; b. 700, l. 15; b. 715, l. 50v-51; b. 726, l. 93-v.

¹²⁷⁷ *Dowody jp. Stanisława Dowsina porucznika ptu Krozkiego xwa zmudzkiego przekonywaiące o męzo-boystwo jp. Ewę z Woytkiewiczow Sugintową y pracowitą Martę Żylakową* (spaud.); LVIA, f. SA, b. 685, l. 52; b. 688, l. 76v-77.

¹²⁷⁸ Kai kurie sau priklausančio išlaikymo negaudavo ilgą laiką: 1783 m. sausio 4 d. Dizmas Oganovskis skundėsi maistpinigių negaunantis metus laiko (LVIA, f. SA, b. 703, l. 10); Vilniaus įgulos kalėjime Kontrimų kaltinimu laikyti Antanas Labanovskis ir Jurgis Golkovskis 1781 m. balandžio 13 d. Tribunole teigė ne karto negavę pinigų prasimaitinimui nuo pat savo įkalinimo 1778 m. (b. 697, l. 72).

¹²⁷⁹ Pvz. 1780 m. vasario 18 d. Tribunolo instigatorius pranešė, jog Antaną ir Motiejų Ptašinskius bei Martyną Volką (pagautus vagiančius) į kalėjimą atidavė Andrius Panasevičius ir Simonas Savičius

Smolensko arklidininko žmonai Piotrovskai ilgiau nei pusę metų nemokant už įkalinto batusiu Lauryno Linkevičiaus maitinimą, jį 1776 m. birželio 11 d. sprendimu savo lėšomis nurodyta maitinti Tribunolo Vėliavos leitenantui, leidžiant išleisti sumą išsieškoti iš moters¹²⁸⁰. Vilniaus magdeburgijos raštininko įkalintus Juozą Leškovskį ir Mikalojų Lipinskį savo lėšomis maitino instigatorius, kuriam Tribunolas 1779 m. sausio 21 d. priteisė patirtas išlaidas¹²⁸¹. Tais atvejais, kuomet nebuvo ieškovų, arba dėl kitų priežasčių, buvo taikomi ir kiti kalinių išlaikymo būdai. Kai kaltinimą dėl apiplėšimo kelyje 1789 m. liepos 6 d. įkalintam *różnemi rozpustami bawiącego się* Vincentui Rodzevičiui ir jo tarnui atsiskakė palaikyti žydas Mozė Jochelovičius, Tribunolas nurodė įkainoti ir parduoti sulai-kytojų daiktus bei iš šių pinigų juos išlaikyti¹²⁸²; Konstantinavičiaus nužudymu apkaltintus, bet kaltintojo neturėjusius Usanavičius (*Dzieniho, Michal i Siemion Ussanowiczowie*) 1789 m. rugpjūčio 25 d. nurodyta atiduoti saugoti Gardino magistratui, o jų išlaikymui kalinius leido *do prac przyzwoitych użyć*¹²⁸³. Atskirais atvejais, reaguodamas į instiga- toriaus ar teismui asistuojančio kariuomenės dalinio karininkų pranešimus, Tribunolas leisdavo tokius išlaikymo negaunančius kalinius paleisti iš karto arba praėjus tam tikram laikotarpiui¹²⁸⁴. Žinoma, numirti iš bado neleisdavo įkalintojo giminaičiai, o žydų atveju dar ir bendruomenės solidarumas (žydų kahalai ne tik maitino savo kalinius, bet ir skyrė pinigų gynybai teisme).

Kadangi bylos su įkalintais asmenimis galėjo būti sprendžiamos abiejose Tribunolo kadencijose, šalia išlaidų maistui ieškovai dar turėjo skirti pinigų kalinių transportavi- mui. Šitą paslaugą turėjo teikti Tribunolą aptarnavęs kariuomenės dalinys, tačiau finan- sinė našta guldavo ant bylininkų, iš kurių reikalauta pristatyti *furmanki*. Kaip teigė Sta-

neduoda maistpinigių. Nepaisant Tribunolo įsakymo duoti pinigus, 1780 m. balandžio 15 d. Tri- bunolo leitenantas vėl teisme pranešė, jog įkalinantieji keliolika savaičių negrąžina išleistų pinigų (ten pat, b. 694, l. 40, 55); Panašiai 1780 birželio 19 d. teisme pranešta, kad Kazimierą Ciškevičių (*Ciszkievicz*) įkalinę Komarai neduoda maistipigių. Nepaisant nurodymo mokėti po du auksinus per savaitę, rugsėjo 24 d. vėl informuota, jog Komarai ir toliau neduoda pinigų kalinių išlaikymui (b. 695, l. 9v-10, 45); 1781 m. sausio 29 d. Tribunolo Vėliavos leitenantas T. Krajevskis eilinį kartą pranešė apie Ciškevičiui vis dar neduodamus maistipinigių, b. 697, l. 33v.

¹²⁸⁰ LVIA, f. SA, b. 684, l. 5-v. Įkalintus Tribunolo vėliavos kareivius Ličkovskį (*Lyczkowski*) ir Saltana- vičių maitino dalinio leitenantas T. Krajevskis, tačiau juos pašalinus iš kareivių tarpo, jais rūpintis nebežadėjo, b. 695, l. 25v.

¹²⁸¹ Ten pat, b. 691, l. 31.

¹²⁸² Ten pat, b. 722, l. 46.

¹²⁸³ Ten pat, b. 722, l. 73-v.

¹²⁸⁴ 1767 m. rugsėjo 15 d. gavus Antano Grinevičiaus prašymą šis iš karto paleistas iš kalėjimo, kuriame jį įkalino, tačiau maistipigių nemokėjo Vilniaus konfederacijos maršalka Žaba, ten pat, b. 664, l. 27; Kai 1782 m. sausio 12 d. instigatorius pranešė apie neduodamus maistipinigių keturiems kaliniams Tribunolas nurodė iš karto paleisti Igną Murvinskį, o kitus jei ir toliau nebūtų duodama – savaitės bėgyje (b. 700, l. 21v). Jurgį Palachovskį nurodyta paleisti jeigu priešininkas nemokėtų savaitės bė- gyje (buvo paleistas po devynių dienų 1766 m. rugpjūčio 16 d. pakartotinai kreipęsis į teismą), vals- tietį Motiejų Ciosonį – dviejų savaičių bėgyje, 1767 m. rugsėjį 15 d. trijų dienų bėgyje Morimborgo seniunienės įkalintą miestietį Rožanovičių (b. 664, l. 27), 1776 m. birželio 11 d. Lauryną Linkevi- čių – šešių savaičių bėgyje (b. 684, l. 5-v).

nislovas Dausynas, Raseinių pilies teismo sprendimu mirties bausmėmis nuteistų Ievos Sugintienės ir valstietės Mortos Žilakovienės vežiojimas iš Vilniaus į Gardiną ir atgal kiekvieną kartą jam kainavo ne mažiau kaip šimtą auksinų¹²⁸⁵. Konvojavimas daliniams buvo sunki prievolė, kurios šie stengėsi išvengti. Štai 1769 m. spalio 13 d. paleidus į lasvę Jurgį Koncevičių, *regiment authoramentu cudoziemskiego woysk WXL* pranešė nenorintis saugoti vagyste kaltinamo jaunuolio Andriaus Horkos, mat jis buvo likęs vienintelis kalinys, kurį pasibaigus kadencijai būtų tekę konvojuoti į Minską. Tačiau Tribunolas tokį teikimą atmetė, pareikalavęs laikytis 1766 m. įstatymo, kuris numatė, jog Tribunolo kalinius konvojuos dalinio komendantas ir perduos juos kito dalinio viršininkui *pod rejestrem y attestacyą*¹²⁸⁶. Dažnai susidurdamas su bylininkų nenoru mokėti už kalinių transportavimą, Tribunolas priimdavo įvairius sprendimus: 1770 m. birželio 9 d. Tribunolas nurodė bylininkams pasirūpinti kalinamųjų transportavimu pasirinktinai į Vilnių arba Naugarduką, o to nepadarius kaliniai ir toliau turėjo likti Minske (kur Tribunolas turėjo dirbti tik po pusantrų metų!)¹²⁸⁷, 1777 m. balandžio 15 d. iš nemokančių už šias paslaugas pagrasinta išieškoti dvigubo išlaidų dydžio sumą¹²⁸⁸, o 1778 m. balandžio 15 d. kalinius, už kurių gabenimą nebus sumokėta, apskritai leista paleisti¹²⁸⁹. Nuo devintojo dešimtmečio vis dažniau kaliniai nebuvo transportuojami, bet Tribunolo Vėliavai keliantis į kitą miestą perduodami saugoti vietos įguloms: 1786 m. balandžio 14 d. Tribunolas nurodė kalinamus bajorus atiduoti Vilniaus pilies įgulai ir Ketvirtojo LDK kariuomenės dalinio sargybai; 1787 m. rugsėjo 29 d. Kurčų prašymu Liudvikas Steckevičius perduotas Gardine įsikūrusiam antrajam kariuomenės daliniui; 1788 m. balandžio 14 d. kai kuriuos kalinius nurodyta perduoti *pod wartę pułkową w miescie jkmci Wilnie na haubwachtcie rynkowym*¹²⁹⁰. Neapibrėžtumą liudija 1791 m. pavyzdys: į Tribunolo Vėliavos užklaušą, ką daryti su kalinamais Mrožeku ir Babičiene (Babiczyzna), Tribunolas nurodė juos gabenti į sekančios teismo kadencijos vietą (t.y. Vilnių), tačiau vėliau sprendimą pakeitė – kalinius nurodė patalpinti Gardino rotušės kalėjime, o instigatoriumi bylinėtis su juos įkalinusiaisiais asmenimis¹²⁹¹.

Griežčiausiomis sąlygomis – sukaustyti grandinėmis – laikyti mirties bausme nuteisti asmenys (šaltiniuose vadinti terminu *główniki*), arba tie, kuriems tokia grėisė – žmog-

¹²⁸⁵ *Dowody jp. Stanisława Dowsina porucznika pttu Krozkiego xwa z mudzkiego przekonywaiące o męzo-boystwo jp. Ewę z Woytkiewiczow Sugintową y pracowitą Martę Żylakową* (spaud.). 1777 m. balandžio 14 baigiantis lietuviškai kadencijai Sugintienė paprašė būti gabenama į Gardiną deramai (*przystojnie*), be grandinių, *w kolasce*. Teismas nurodė ją gabenti „griežčiausiai saugomą” *w furmance parokonnej*, tačiau leido nuimti grandines, LVIA, f. SA, b. 685, l. 52, 52v.

¹²⁸⁶ LVIA, f. SA, b. 669, l. 52v-53v. VL, t. 7, p. 237-238. Beje, į Minską atgabentas Andrius Horko jau netrukus (1770 m. sausio 31 d.) buvo paleistas laidavus jo tėvams Vilniaus miestiečiams, b. 671, l. 5

¹²⁸⁷ LVIA, f. SA, b. 671, l. 26v.

¹²⁸⁸ Ten pat, b. 685, l. 53.

¹²⁸⁹ Ten pat, b. 688, l. 76v.

¹²⁹⁰ Ten pat, b. 712, l. 78v; b. 716, l. 70v; b. 718, l. 106. Žydai ir miestiečiai paprastai būdavo perduodami saugoti magistratams: *pod straż miejską ratuszową*.

¹²⁹¹ Ten pat, b. 727, l. 48v-49.

žudžiai ir vagys. Už Galimskio nužudymą mirties bausme Minsko žemės teisme nuteistą Kazimierą Viaževičių Tribunolas nurodė surakinti grandinėmis *na rękę, nogach et etiam w pól do ściany*¹²⁹². Kalinimo laikui užsitęsęs, toks asmuo patirdavo nemažai kančių, štai nuo 1772 m. vidurio grandinėmis sukaustytas Stanislovas Gzovskis kalėjime laikytas *w kaydanach y okowach*, nuo kurių ant kūno buvo atsiradusios žaizdos. Dėl to teikė prašymus Tribunolui *zwolnienia więzów* – 1774 m. kovo 17 d. jo prašymą pažadėta spręsti tik atėjus bylos nagrinėjimo laikui, o 1774 m. spalio 8 d. nurodyta (instigatoriumi įsitikinus, jog iš tikrųjų kaip pranešama *okowy ścisnieniem ciała poranić miały*) grandines nuimti ir uždėti *na miejscu bezrannym*, o 1776 m. sausio 18 d. pranešus, jog kalinys labai nusilpo, grandines leista nuimti, tačiau palikta teisė, šiam pasitaisius, ieškovams prašyti priemonių, apsaugančių nuo pabėgimo¹²⁹³. Duomenų apie kalinimo sąlygas išliko labai mažai, apie jas kiek daugiau sužinome tik iš Jankelio Leibovičiaus, kuris 1790 m. rugpjūčio 25 d. pabėgo iš Tribunolo kalėjimo Gardine, bet netrukus buvo sulaikytas, apklausos. Polocko pilies teismo sprendimu mirties bausme už vagystes nuteistas žydas pasakojo, jog kaliniai nuolat vaišindavo alkoholiniais gėrimais juos saugojusius karius: Stanislovas Kviatkovskis ir pats Leibovičius įpildavo kariams po stiklėlį degtinės *z flaszczechki*, o Ovsėjus Mejerovičius – po stiklinę midaus (šis gėrimas jam būdavo atnešamas šabo šventės proga). Leibovičius prisipažino turėjęs du kaltus (dłuta), vieną paslėptą mace, o kitą maldaknygėje. Kai pabėgimo vakarą „pavaišintas“ *żołnierz sztyldwachowy* užpūtė prie židinio buvusias žvakes ir užmigo, Leibovičius nusiėmė (*zsunął*) antrankius, juos pasidėjo po gultu, „tyliai“ išėjo pro duris *kordygardy* ir nuėjo į Rafanovičiaus namo galą, kur sienoje buvo skylė. Negalėdamas pro ją prasisprausti dėl ant kojų buvusių grandinių, jas pasidėjo ant akmens ir sudaužė, o iššliuožęs nuėjo į žydų kapinaites, kur galutinai nusikratęs grandinių jas užkasė ir slėpėsi pakrūmėse¹²⁹⁴. Iš jo pasakojimo taip pat aišku, jog pas įkalintuosius gana laisvai lankėsi šeimos nariai¹²⁹⁵ ir kiti asmenys (*dla czynienia nadziei*), kurie atnešdavo maisto, buities reikmenų ar netgi įrankių pabėgimui. Štai, 1769 m. rugsėjo 4 d. instigatorius Tribunolui raportavo, jog nuo birželio pabaigos kalintas Antanas Lodziata bandė pabėgti panaudodamas *napilniki, dłota, sylwaser y inne narzędzia do przelamania krat więzniowych*¹²⁹⁶. Todėl pasitaikė atvejų, kuomet ka-

¹²⁹² Ten pat, b. 670, l. 8 (1769 m. vasario 20 d. Tribunolo nurodymas). Panašiai 1776 m. sausio 2 d. Vilniaus miestietį Johaną Moifiozą (Moyfioz) instigatoriaus prašymu nurodyta laikyti *w jak najścislejszym za ręce i nogi okuciu*, b. 682, l. 18v.

¹²⁹³ Ten pat, b. 676, l. 5; b. 677, l. 57; b. 682, l. 27v; b. 836, l. 17-29v. 1780 m. balandžio 7 d. leista nuimti grandynes Antanui Targonskiui, bet įsakyta jį laikyti *w ścisłej straży*, b. 694, l. 57v.

¹²⁹⁴ Ten pat, b. 725, l. 61v-66v (1790 m. rugpjūčio 28 d. J. Leibovičiaus Tribunole atlikta apklausa). Beje, žydą saugojęs karys Niemeysza bijodamas baumės už pabėgusį kalinį buvo pasislėpęs pas Gardino bernardinus.

¹²⁹⁵ 1789 m. gruodžio 4 d. Tribunolas žydai Volfui Judelovičiui leido bendrauti su žmona ir vaikais, o taip pat su asmenimis, kurie jį atstovautų teisme, ten pat, b. 724, l. 12v. Susitikimai su pašaliniais asmenimis būdavo ribojami tais atvejais, kuomet tai galėjo pakenkti bylos aplinkybių tyrimui, štai 1777 m. kovo 20 d. Leonui Antanui Milevskui leista susirašinėti tik su įgūlos žinia (*wiedzą i komunikacją*), b. 685, l. 40. Taip pat plg. b. 669, l. 9v-10.

¹²⁹⁶ LVIA, f. SA, b. 669, l. 9v, 28v-29, 37.

liniai pabėgdavo¹²⁹⁷, tiesa, dažniausiai vis tik tai atsitikdavo juos vedant pėsčiomis į teismo posėdį. Beje, toks veiksmas, kuomet kalinys būdavo vedamas per miestą sukaustytas grandinėmis, buvo ypač žeminantis ir taip pat naudotas sąmoningai¹²⁹⁸. Kai Tribunolo Vėliavos leitenantas Krajevskis sužinojo, jog 1784 m. sausio 6 d. įkalintas Motiejus Monkevičius į teismo posėdžius buvo atvežamas karieta, dėl to subarė feldfėbelį¹²⁹⁹. Tačiau kai M. Monkevičiui ginti paskirti advokatai nesutiko *czynić konferencyi w kordygardzie* ir jis buvo pėsčiomis vedamas į Tribunolo Vėliavos leitenanto apsisistojimo vietą, kalinys sugebėjo pabėgti ir pasislėpti¹³⁰⁰.

Dar didesnėmis laisvėmis naudojosi menkesniais prasižengimais kaltinti ar preventyviai kalinti asmenys, jie saugoti kitose vietose – instigatoriaus, Tribunolo Vėliavos leitenanto ar vėliavininko stancijose¹³⁰¹. Pasiturinčių bajorų atžvilgiu dar taikytas namų areštas, prie kalinio namo ar apsisistojimo vietos pastatant sargybą (*przydanie warty*). Pvz., 1775 m. gruodžio 15 d. nurodyta, jog Oršos vėliavininkas Jonas Stetkevičius ir Juozas Grochovskis turi būti saugomi ne *in loco comuni delinquentium*, bet savo namuose¹³⁰². Tokiais atvejais kalinių buvo beveik neįmanoma sukontroliuoti. Štai Tribunolo vėliavininko Rapolo Sielankos stancijoje kalintą Vilhelmą Kramerį saugojo vienintelis kareivis (*gimeyn*) Kulakovskis. 1780 m. sausio 29 d. vakare Krameris, prancūziškai pasikalbėjęs su liokajumi, jį kažkur nusiuntė, o vėliau *wyszedł nagle z stancyi sam jeden bez lokaja* ir pasišalino¹³⁰³. Gana laisvai jautėsi už sutuoktinių Andriaus ir Onos Nasevičių (Nosewicze), kurie reikalavo gražinti skolą, užpuolimą 1783 m. sausio 22 d. Tribunolo sargybai atiduotas Vilniaus rotmistras Ignotas Bielinskis – jis buvo rastas vaikščiojantis prie kalinimo vietos (*przechadzał się w bramie*)¹³⁰⁴.

¹²⁹⁷ 1780 m. sausio 14 d. Naugarduko pavai vadis Florijonas Vainilavičius skundė Tribunolo Vėliavą ir instigatorių *o niedostrzeżenie oddanego instygatorowi pod straż czlowieka zbiegłego, poddanego wiczystego Hryszkę* (LVIA, f. SA, b. 694, l. 24v); 1785 m. rugpjūčio 5 d. Tribunolo vėliavininkas Sielanka buvo apkaltintas dėl Gardino miestiečio, siuvėjo Maušos Korekto pabėgimo, b. 710, l. 31; Beje, dar kartą iš Tribunolo kalėjimo – 1791 m. rugsėjo 30 d. sugebėjo pabėgti ir minėtas Jankelis Leibovičius, b. 727, l. 34.

¹²⁹⁸ Mozyriaus sargybininkaitis Ignotas Lenkevičius skundėsi, ne tik dėl to, jog Vilniaus vyskupui Ignui Masalskiui kaltinant dešimt mėnesių kalintas Tribunolo kalėjime *w smrodliwej katuszy*, bet ir kelis kartus viešai (*publicznie*) buvo vedamas per visą miestą į teismą, *Status causae Pana Ignacego Lenkiewiczza, strażnikowicza mozyrskiego przeciwko j.o. xiążęciu jmości Ignacemu Massalskiemu biskupowi wileńskiemu* (spaud.).

¹²⁹⁹ LVIA, f. SA, b. 706, l. 27 (1784 m. sausio 17 d. T. Krajevskio apklausa Tribunole).

¹³⁰⁰ Ten pat, b. 706, l. 27 (1784 m. sausio 17 d. Tribunolo instigatoriaus Butlerio, Tribunolo Vėliavos leitenanto T. Krajevskio ir Sielankos apklausų protokolai).

¹³⁰¹ Štai, kaltinamąjį Juozą Jankevičių, kuris teigė esąs Lenkijos kariuomenės leitenantas, tačiau neturėjo kaip to įrodyti, 1775 m. gruodžio 29 d. sprendimu nurodyta tris dienas (kol suras laiduotoją) laikyti instigatoriaus apsisistojimo vietoje, ten pat, b. 682, l. 18. Kai 1789 m. gruodžio 2 d. Petras Hertmanas atgabeno į Tribunolą pagrobtąjį neofitą Vincentą Neumaną teismas jį nurodė apgyvendinti Tribunolo Vėliavos karininko bute, b. 724, l. 9v-10.

¹³⁰² Ten pat, b. 682, l. 12v.

¹³⁰³ Ten pat, b. 694, l. 28v-29. Pradėjus paieškas Kramerio tarnas buvo surastas prie Chodkevičių rūmų, tačiau pabandžius jį sulaukyti *żolnierze moskiewscy* visus nuvedė į Rusijos kariuomenės pulkninko rūmus, o šis tarno išduoti neleido, b. 694, l. 25-v.

¹³⁰⁴ Ten pat, b. 169, l. 545-547.

LDK teisė numatė galimybę išvengti preventyvaus kalinimo: gavus valdovo apsauginį (dar vad. geležiniu) raštą arba susiradus nustatytus reikalavimus atitinkančius laiduotojus (fizinį arba juridinį asmenį¹³⁰⁵), kurie pažadėtų kaltinamąjį pristatyti į teismo posėdį ir savo turtu garantuotų teismo sprendimo įvykdymą. Nagrinėjamu laikotarpiu bylininškai apsauginiu valdovo raštu naudojosi retai, tai greičiausiai buvo susiję su problemiškos komunikacijos faktoriais¹³⁰⁶. Persekiojamajam buvo žymiai paprasčiau pačiam atvykti į leidimą jį gaudyti išdavusį teismą ir tokį sprendimą, iškelus priešieškiniį, užginčyti, todėl praktikoje vyravo pastarieji atvejai. TLS numatė, jog priešingos šalies įkalintas asmuo pirmos instancijos teisme dar neišspręstoje byloje, kur jam grėsė mirties bausmė, galės būti paleistas laiduojant tik jį įkalinusiui asmeniui sutinkant¹³⁰⁷. Kaltinant menkesniais nusizengimais dėl išleidimo laiduojant galėjo savo nuožiūra nuspręsti teismas¹³⁰⁸. Tuo tarpu pirmos instancijos teismo mirties bausme jau nuteistas asmuo galėjo būti paleistas bet kuriuo metu, jeigu jo atvykimą į teismą bei kaltintojo saugumą garantuotų du arba trys sėslūs bajorai¹³⁰⁹. Teisminė praktika rodo, jog sprendimai dėl tokių prašymų priklausė daugiausiai nuo paties teismo interpretacijos. Kai kada teismas nesutikdavo išleisti kaltinamojo, argumentuodamas, jog prašymas pateiktas netinkamu būdu – *za wniesieniem*, t.y. nelaukiant pačios bylos nagrinėjimo¹³¹⁰, nors kitais atvejais tai nebuvo kliūtis. Štai kai

¹³⁰⁵ M. Mikołajczyk (*Na drodze do powstania procesu mieszanego. Zmiany w polskim procesie karnym w latach 1764-1794*, Katowice, p. 41) minėjo „lietuvišką“ pavyzdį, kuomet laiduotojais būdavo žydų bendruomenės.

¹³⁰⁶ Vienas tokių retų pavyzdžių yra iš 1776 m. pradžios: kai sausio 12 d. Juozas Sarnovskis apkaltinęs o *akcję* rotmistrą przedniej strazy Dmitrijų Žmijovskį gavo Tribunolo leidimą kaltinamąjį gaudyti šis iš LDK pakanclerio gavo *list żelazny* (1776 m. sausio 20 d. data), į ką reaguodamas teismas leidimą gaudyti panaikino (LVIA, f. SA, b. 682, l. 36-v).

¹³⁰⁷ TLS, XI sk., 55 str. (plg. atvejus, kuomet prašymas paleisti būdavo atmetamas pasiremiant šiuo straipsniu: LVIA, f. SA, b. 697, l. 19; b. 706, l. 34).

¹³⁰⁸ TLS, IV sk., 29 str. Priimto laidavimo ir išleidimo iš kalėjimo faktai dažniausiai buvo nurodomi be platesnių paaiškinimų. Pastarieji buvo pateikiami tais atvejais, kuomet dėl išleidimo ar laiduotojų asmenybės protestavo asmenį įkalinusi pusė.

¹³⁰⁹ TLS, XI sk., 67 str. Laiduotojai kaltinamajam į teismą neatvykus rizikavo padengti visus dėl to priešingos šalies patirtus nuotolius, o kaltintojo nužudymo atveju turėjo būti patys nukirsdinti. Tribunolo nuostatai (str. 7) numatė, jog laidavimas turi būti priimamas tik per pirmasias keturias savaites po žemesnės instancijos nuosprendžio, bet TLS (XI sk., 67 str.) jau nedviprasmiškai kalbėjo apie nuteisintojo kalinimą iki bylos nagrinėjimo, *abo poki porękę po sobie da*. Suprantama, tokioje dviprasmybėje pirmenybė teko TLS, tačiau vieną kartą buvo pasiremta būtent atitinkamu Tribunolo ordinaicijos straipsniu. 1766 m., buvo sprendžiama apeliacija dėl Mistislavlio pilies teismo 1765 rugpjūčio 27 d. sprendimo, kuriuo Mstislavlio rotmistrą Mykolą Pożariskį nužudęs Jonas Žukovskis nuteistas mirties bausme (LVIA, f. SA, b. 138, l. 298-v). Nuteistasis bylos nagrinėjimo metu buvo Mstislavlio pilies kalėjime, į žmonos prašymą jį atgabenti nužudytojo našlė atsakė, jog už Žukovskį keturių savaičių bėgyje niekas nelaidavo, o pareigūnai tokių kalinių vežioti jokių įstatymu nėra įpareigoti. Tribunolas tokiai pozicijai pritarė ir bylą nagrinėjo nuteistajam nedalyvaujant (mirties nuosprendis paliktas galioti). Vis tik yra akivaizdu, jog šiuo atveju esminiai sprendimą nulėmę faktoriai buvo ne teisiniai, o organizaciniai.

¹³¹⁰ *cognitionem takowey prożby iako za wniesieniem resolvi nie mogącey do aktoratu perimentem być uznawa*, LVIA, f. SA, b. 688, 63. Panašūs atsakymai: b. 688, 30-v; b. 691, l. 17v, 18v, 30; b. 706, l. 46.

1788 m. gegužės 24 d. Kajetonas Šiška pasiprašė išleidžiamas į laisvę, o ieškovės Šiškienės prašė sprendimą atidėti iki bylos nagrinėjimo pradžios, Tribunolas *przestrogę praw krajowych na rękojemstwo z więzienia wydawać oskarżonych zalecających animadwertując wydaje na porękę*¹³¹¹. Tribunolo knygoje užfiksuoti duomenys neleidžia aiškiai nustatyti, kada teismo sprendimą pagrindžiantys paaiškinimai buvo susiję su faktine situacija, o kada buvo menami, liudiję apie susiklosčiusią teismo poziciją. Štai rezonansinėje byloje dėl neofito Vincento Neumano pagrobimo ir išvežimo į užsienį kaltinamieji žydai (Abelis Volfovičius ir kiti) iš pradžių nebuvo išleidžiami, pripažįstant laiduotojus nepatikimais, o kai laiduotoju sutiko tapti sekančios Tribunolo kadencijos teisėju išrinktas Starodubo tiltininkas Mykolas Kopanskis, toks prašymas atmestas motyvuojant, jog tai *przedłużenie sprawy w przewłoce zostawać niepowinnej sprawić by mogło*¹³¹².

Kaliniams surasti tinkamą laiduotoją dažnai būdavo problemiška. Šablovinskių prašymu įkalintas Antanas Lodziata kalėjime, laukdamas bylos nagrinėjimo, praleido beveik dvejus metus. Tiesa, jau 1770 m. rugsėjo 14 d. Antano Rylos prašymu Tribunolas, matydamas *długie więzienie i że pod wartą zostaiąc z oskarżenia ewinkować się nie może*, sutiko Lodziatą paleisti laidavus, tačiau patikimus laiduotojus šiam pavyko rasti tik 1771 m. gegužės mėnesį¹³¹³. Be to, nevienoda ir nenusistovėjusi buvo sėslumo įrodinėjimo praktika. A. Korovickis, duodamas nuorodą į TLS (IV sk., 94, 98, 100 str.), teigė, jog vienintelis sėslumo įrodymas yra įvesdinimo dokumentas. 1784 m. pradžioje Stasevičius sėslumą įrodė pateikęs 1756 m. sudarytą Vilniaus magdeburgo teisme patvirtintą valdos pirkimo iš kunigo Stepono Turčiničiaus sutartį, o kai 1787 Breslaujos išdininkas Karolis Maslovskis sėslumą grindė rodydamas prieš dieną sudarytą pusės valako žemės *w obrębie rawiszkach do gruntu Karolin* dovanojimo jam dokumentą, Tribunolas pareikalavo parodyti įvesdinimą patvirtinančią dokumentą¹³¹⁴. Tačiau vėliau teismui pakako ir „kvitų“ apie valstybės išdui nuo laikomų valdų sumokėtus mokesčius¹³¹⁵.

Daugelyje bylų kategorijų šalys pačios neprivalėjo būti teismo posėdžiuose. Tais atvejais, kuomet kaltinamajam grėsė mirties bausmė, TLS (IV sk., 30 str., XI sk. 67 str.) reikalavo asmeniško dalyvavimo bylos nagrinėjimo metu¹³¹⁶. Nuo piktnaudžiavimo saugojo

¹³¹¹ Ten pat, b. 719, 7-v. Beje, paleistas iš kalėjimo K. Šišką nužudė savo motiną, dėl kurios mušimo ir buvo įkalintas.

¹³¹² Ten pat, b. 724, l. 74 (1790 vasario 27 d. sprendimas). Jau po kelių savaičių, 1790 m. kovo 13 d. žydai buvo paleisti laidavus Paretuoniui seniūnui Ignotui Grotuzui (ten pat, l. 86v).

¹³¹³ Ten pat, b. 672, l. 41v-42; b. 673, l. 21v-22; b. 147, l. 727.

¹³¹⁴ Ten pat, b. 706, l. 20 (1784 m. sausio 2 d. Tribunolo sprendimas); b. 715, l. 65v (1787 m. balandžio 14 d. Tribunolo sprendimas).

¹³¹⁵ 1788 m. kovo 27 d. Vilniaus stovyklininkas Jacekas Šuiskis sėslumą įrodinėjo išrašu iš Vilniaus pilies teismo knygoje įrašytos *taryfy*, rodydamas *kwit poborowy* apie valstybės išdui sumokėtus mokesčius už palivarko Šešuoliai valdymą (LVIA, f. SA, b. 718, l. 92v). Analogiškai: Mykolas Ambrazavičius (b. 726, l. 83v) ir kt.

¹³¹⁶ Nėra visai aišku, ar bylose laiduotojas galėjo pakeisti kriminaliniu nusikaltimu apkaltintą asmenį. Aukščiau paminėti TLS straiptiniai kalbėjo apie paties nuteistojo dalyvavimą teismo posėdyje, ir dažniausiai kaltinamieji iš tikrųjų būdavo teisme. Tačiau kai 1767 m., Vilniaus miestietis Jurgis Ženovičius pareikalavo asmeniško Ružos Piščalovos, apkaltintos dėl Agatos Malkevičovos mirties, dalyvavimo

kitas įstatymas, kuris šaliai, išreikalavusiai priešininko atvykimo į teismą ir neįrodžiusiai kriminalinio nusikaltimo, numatė įkalinimą bokšte (laikotarpis tiksliai nebuvo įvardytas) ir didžiulę tūkstančio kapų grašių baudą¹³¹⁷. Nors įstatymai leido prašyti laidavimo tik kaltinant kriminaliniais nusikaltimais¹³¹⁸, tačiau praktikoje neretai prašymai laikinai įkalinėti arba už save laiduoti kelti ir civilinėse bylose¹³¹⁹. Nors dažniausiai tokie prašymai buvo atmetami, tačiau, kita vertus, laidavimas gana plačiai naudotas bylose dėl finansinių pretenzijų ir kitais atvejais. Štai, laiduoti už save Tribunolas pareikalavo iš Livonijos pastalininkaičio Ignoto Kukielo tuomet, kai šis prieštaravo prieš jį nukreipto ieškinio įrašymą į taktinį registrą (*kontrowersie ex parte sua przeciwnko wyrokom praesentis iudicii arroganter wnosić ważył się*), taigi atsirėmė labiau į emocinį nei teisinį pagrindą¹³²⁰. Gana dažnai apkaltintieji kriminaliniais nusikaltimais bylos nagrinėjimo metu pareikalavė, kad už save laiduotų patys ieškovai. Tokio prašymo motyvas buvo galimybė reikalauti taliono bausmės už neįrodytą nusikaltimą. Tokiais atvejais teismas priimdavo skirtingus sprendimus, dažniausiai įsakydamas kaltintojams už save laiduoti, žymiai rečiau prašymą atmesdamas¹³²¹. Nors dažniausiai Tribunolas patenkindavo bylininkų prašymus dėl priešingos proceso šalies laidavimo, tačiau atskirais atvejais galima pastebėti subjektyvios teismo nuomonės faktorių. Štai 1777 m. Jokūbui ir Stanislovui Chmelevskui bandant įrodinėti, jog Vitebsko išdininkas Juozas Zbitnevskis buvo kaltas dėl Vilniaus katedros vikaro Aleksandro Chmelevskio mirties, Tribunolas nurodė byloje atlikti tyrimą, tačiau nepatenkino nė vienos pusės prašymo dėl laidavimo (abi šalys prikišo viena kitai sėslumo nebuvimą) *jako w rzeczy y pod oskarżeniem tylko będący y nie iuz in evidenti dowiedzioney, lecz do dowodu przez inkwizytorów idącey*¹³²². Analogiškoje byloje, kai sutuoktiniai

(komparycyi) bylos nagrinėjime, teismas tokį prašymą atmetė argumentavęs, jog pastaroji yra išleista laidavus, o laiduotojas stoja teisme. Greičiausiai tokį traktavimą nulėmė moters asmenybė, dariusi įtaką ir ankstesnėje bylos stadijoje. 1767 m. Tribunolo dienoraštyje detalai aprašytos liepos 20 d. posėdžio aplinkybės. Tadien iškėlus kaltinimą Piščalovai, J. Ženovičius pareikalavo jos įkalinimo arba laidavimo. Tokiais atvejais teismas prašymus paprastai patenkindavo, tačiau šį kartą teisėjų nuomonės išsiskyrė, *uroda bowiem, wdzięki i słodka wymowa JPani Piszczaliny zastanowiły widok naylepszych deputatów. Nie mogli tego na sobie przemódz, żeby tak piękna osoba, wszelkie z siebie niewinności w tey mierze wydajęca podobieństwa, cierpieć mogła wexę y censurę od paskudnego kmiotki, a co więk-sza ... żeby do stancyi tak wziętey damy warta przydana była*, AGAD, ZP, b. 364, l. 210v. Sprendimą, reikalaujantį laidavimo, nulėmė Tribunolo maršalkos J. Hilzeno užimta pozicija ir įtaka.

¹³¹⁷ VL, t. 6, p. 240.

¹³¹⁸ Taip pat be laidavimo neturėjo būti išleidžiamas nesėslus bajoras, pasirengęs įrodinėti savo užginčytą bajorystę (t.y. vykti ieškoti įrodymų, TLS, XI sk., 50 str.), o sėslus neturėjo atsakinėti nesėsliam byloje dėl to paties daikto (TLS, IV sk., 45 str.).

¹³¹⁹ Pzv. 1770 m. rugsėjo 28 d. Vilniaus pijorai paprašė įkalinėti nuo sargybos pabėgusį Ignotą Ostreiką, tačiau Tribunolas civilinėje byloje įkalinimo neskyrė, LVIA, f. SA, b. 1141, l. 33.

¹³²⁰ Ten pat, b. 524, l. 230v.

¹³²¹ Dėl tarnaitės Agatos Malkevičovos mirties apkaltinta bajorė Rožė Piščalova 1767 m. liepos 23 d. paprašė, kad už save laiduotų kaltinimą iškėlęs Vilniaus miestietis Jurgis Ženovičius. Teismas prašymą atmetė, teigdamas, jog 1726 m. įstatymas bet kam *kryminatu dowodzić pozwala*, be to prie kaltinimo jungėsi Tribunolo instigatorius, ten pat, b. 1138, l. 8.

¹³²² Ten pat, b. 518, l. 267-v.

Antanas ir Elzbieta Menžinskiai buvo apkaltinti bendrininkavę nužudant Igną Vežbickį, Tribunolas nutarė, jog toks kaltinimas savaime reikalauja laidavimo. Tačiau prašymas, kad laiduotų ir ieškovai, nebuvo patenkintas: nutarus, jog tyrimo medžiaga dar neskaityta, jis buvo atidėtas iki bylos nagrinėjimo iš esmės¹³²³.

III. 3. Pradinė teismo proceso stadija

J. Machovenko, turėdamas omenyje LDK Statutuose užfiksuotas teisės normas, pastebėjo, jog LDK teismo procesas nebuvo suskirstytas į „aiškiai apibrėžtas stadijas“¹³²⁴. Iš tikrųjų vidinę teismo proceso sistemą nustatyti synku, nes įvairius prašymus bylininkai galėjo teikti iki pat baigiamųjų kalbų pabaigos. Bendrai galime išskirti bent dvi proceso fazes: pradinę, kurios metu teismas sprendė šalutinius bylos klausimus (*akcessorya*), ir pagrindinę, kurioje vyko bylos nagrinėjimas iš esmės – buvo išklausomos šalių kalbos, buvo pateikiami įrodymai teismui. Pirmuoju atveju buvo skelbiami tarpiniai sprendimai (*dekret akcessoryjny, dylacyjny, remissyjny, suspensionis, inkwizycyjny*), o antruoju – išsprendžiamas ginčo objekto ar bausmės už nusikaltimą klausimas (*dekret oczywisty*). Pirmosios proceso stadijos metu bylininkas galėjo kelti (procesinius) priekaištus (*exceptions, excepcye*) dėl teisminės procedūros formalumų nesilaikymo, o taip pat prašyti bylos svarstymą nukelti (*dilationes, dylacye*). Priekaištai galėjo būti dvejopo pobūdžio: tie, kuriais stengiamasi nutraukti teismo procesą apskritai (kuomet teigiama ginčo objektą esant *rzecz osądzona*, prikišant senaties suėjimą) arba tam kartui (reikalaujant parodyti šalį atstovaujančio advokato įgaliojimą, ginčijant teismo kompetenciją spręsti bylą, registrą, prikišant ieškinio arba šaukimo trūkumus) ir tie, kurie gina šalį jau pačioje byloje – *odpowiedanie w samey sprawie* (prieštaraujant prieš kitų ieškinių prijungimą prie bylos, dėl ieškinio padalijimo, įžeidžiančių žodžių, nereikalingų ar mirusių asmenų eliminavimo iš šaukimo, dėl kitų asmenų pakvietimo ar pristatymo į teismą, laidavimo, dėl uždėto pinigų, turto ar asmenų arešto patvirtinimo arba panaikinimo, pateikiant priesaikos tekstą, reikalaujant apklausos). Trečiasis LDK Statutas taip pat numatė daug galimybių bylai atidėti. Kadangi XVI a. antrojoje pusėje jau tapo įprasta naudotis profesionalių gynėjų paslaugomis, teisės kodekse buvo numatyta galimybė prašyti skirti advokatą¹³²⁵. Byli-

¹³²³ Ten pat, b. 172, l. 489.

¹³²⁴ J. Machovenko, Įrodymai LDK Didžiosios Kunigaikštystės teisėje, *Teisė*, 2005, nr. 55, p. 62.

¹³²⁵ TLS, IV sk., 57 str. Tokiais atvejais paprastai buvo skiriamas vienas arba du gynėjai ir tik atskirais atvejais – trys (pvz. 1783 m. gruodžio 16 d. kaltinamojo žmonai Raguckienei paskirti trys advokatai – Sobolevskis, Menickis ir Žaba, ir vienas agentas – Ignas Doviatas, LVIA, f. SA, b. 706, l. 13). Atvejų, kuomet toks rašymas būdavo atmetamas nutarus nesant tokiai būtinybei, pasitaikė retai. Štai, Breslaujos pastalininkio Jono Bieganskio žmonai pabėgti nuo vyro padėjusio Smolensko arkliklininkaičio Antano Kimbaro prašymas paskirti advokatą 1787 m. kovo 13 d. buvo atmetas pagrindžius, jog Kimbaras pats atsakinėjo į kaltinimą bei priklausė palestrai, b. 715, l. 44. Tiesa, to pat mėnesio 19 d. advokatas (Vilniaus kamarninkas Aleksandrovičius) jam vis tik skirtas, ten pat, l. 49. Tiesa, dažnai advokatai netyrško noru atstovauti neturtingiausių, neretai net ir teismo mokesčių susimokėti neišgalinčių, asmenų interesų, taip pat kaltinti savo kolegas, vengė stoti byloje prieš įtakingesnę, užtarimą aukščiausiose valdžios struktūrose turintį asmenį. Pvz., 1768 liepos 14 d. Tribunolo

ninkas taip pat turėjo teisę susipažinti su bylos duomenimis – reikalauti (neva pamesto) priešininko šaukimo (TLS, IV sk., 20 str.) ir bylos dokumentų kopijų¹³²⁶ (TLS, IV sk. 21 str.), o atskirais atvejais (bylose dėl paveldėjimo) – papildomo laiko „įrodymo“, apie kurį anksčiau nežinojo, paieškai (TLS, IV sk. 24 str.). Šaliai dar priklausė dvi valandos trukmės pertraukos byloje, skirtos pasitarimui (su advokatu ir giminėmis) bei apmąstymui (TLS, IV sk. 54 str.). Įstatymai dar apibrėžė situacijas, kurioms susiklosčius bylos svarstymas būtų nukeliamas (vad. *obmowy*). Taigi asmuo, užėmęs tam tikras laikinas pareigas (pasiuntinio į Seimą, laikinos teisminės komisijos nario ir pan.)¹³²⁷, tuo metu buvęs pašauktas į Seimo teismą¹³²⁸, užimtas karo tarnyba, besibylinėjantis kitur svarbesnėje byloje (TLS, IV sk., 27 str.) ar susirgęs galėjo sustabdyti teismo procesą neprarasdamas ginčo objekto. Panašiai Tribunolo teisėjo byla neturėjo būti nagrinėjama kituose teismuose tol, kol baigsis jo kadencija¹³²⁹. Faktiškai bylos svarstymas dar buvo sustabdomas skiriant atlikti veiksmus byloje (apžiūrą, kvotą, liudytojų apklausą, žemių atribojimą, padarytų nuostolių apskaičiavimą), kol į teismą bus atvesti reikalingi asmenys (vaznys, laiduotojas, skolaras) ar kitame dokumente išvardinti liudytojai) arba laukiant, kol proceso šalis sulauks pilnametystės¹³³⁰. Kartais pertrauka buvo reikalinga pačiam teismui: apmąstymui (*ad deliberandum*)¹³³¹, trūkstant kvorumo arba baigiantis teismo kadencijai¹³³².

atendento A. Menžinskio byloje prieš buvusį Tribunolo maršalką *palestra przeciw Hilzenowi stawać i należeć nie chciała*, b. 1138, 36v. Panašiai 1780 m. paskirti advokatai nenorėjo ginti už Tribunolo įžeidimą apkaltinto Antano Tizenhauzo, teigdami, kad čia nusikaltimas pakankamai aiškus. Tiesa, atsisakymas paklusti teismo sprendimui galėjo būti grindžiamas tik svariais argumentais, mat jiems nesant advokatas turėjo būti šalinamas iš savo pareigų (TLS, IV sk., 57 str.).

¹³²⁶ Priešingai pavadinimui šalys teismo kanceliarijoje padedavo savo turimų dokumentų originalus, o regentas pasirašydavo priimtų dokumentų sąrašą, VL, t. 6, p. 238, 242. Kitiems ginčo dalyviams galėjo būti išduodami originalai (pasirašius priėmimo aktą) arba kanceliarijoje perrašytų dokumentų kopijos. Plg. LVIA, f. SA, b. 178, l. 672v. Sąraše nepaminėti dokumentai nebegalėjo būti naudojami teismo procese kaip argumentas, A. Korowicki, min. veik., p. 114.

¹³²⁷ Laikotarpis, kuriam turėjo būti atidedama byla, įstatymuose buvo skirtingas, štai 1726 m. minima, jog jis galioja nuo išrinkimo seimelyje datos iki dviejų savaičių po reliacinio seimelio, VL, t. 6, p. Remiantis 1764 m. konstitucija tai galiojo tik paties Seimo darbo metu, o pasinaudojęs ne Seimo metu turėjo būti baudžiamas šešių sav. įkalinimu, VL, t. 7, p. 175.

¹³²⁸ TLS, IV sk., 47 str. Pašaukimas į Seimo teismą turėjo būti pagrindžiamas valdovo raštinės dokumentais, o į kitus teismus – juose paskelbtų sprendimų išrašais. Taip pat kitame posėdyje dar reikėjo prisiekti *że to pozwanie do innego urzędu działo się nie żadnym fortelem*, TLS, IV sk., 27 str.

¹³²⁹ 1611 m. įstatymas apskritai draudė į Tribunalą siųsti jame savo bylas turinčius asmenis (VL, t. 3, p. 22), tačiau faktiškai jo nebuvo laikomasi.

¹³³⁰ 1777 m. birželio mėnesį sprendžiant apeliacija dėl 1775 m. lapkričio 9 d. Slanimo žemės teismo sprendimo byloje dėl Antano Ožeškos palikimo dalis klausimų buvo palikta neišspręsta dėl jo su-naus Benedikto mažametystės, LVIA, f. SA, b. 156, l. 20. Taip pat plg. b. 172, l. 284-285.

¹³³¹ Tribunolo praktikoje tokie atvejai gana reti, 1767 m. Tribunolo dienoraščio autorius užfiksavo, jog byloje tarp Gožkovskio ir Glindzičo (ginčo objektu buvo tūkstančio auks. vertės skolaras), susijęs su įstatymų uždraustu pareigų pirkimu) rugpjūčio 13 d. turėjo būti atliekama priesaika, tačiau tą dieną ji *dla uważnieyszego namyslenia się* nukelta iki 17 d., AGAD, ZP, b. 364, l. 218v.

¹³³² Turėjo egzistuoti tam tikra pradinės teismo proceso stadijos vidinė struktūra, numatanti nustatytą priekaištų ir atidėjimų naudojimo seką, bei užtikrinanti, kad jos nebūtų naudojamos be galo. XVII-XVIII a. lenkų teismo proceso žinovai yra bandę tokią seką nustatyti, tačiau vieningos nuomonės

A. Korowickis XIX a. trečiajame dešimtmetyje rašė, jog kai kur, „remiantis vietiniais papročiais“, teismas bylos nagrinejimą pradėdavo nuo įgaliojimų tikrinimo. Tačiau kalbant apie Tribunolą faktiškai tai būdavo daroma tik patiems bylininkams pareikalavus, o susiklosčiusi teisminė praktika įgaliojimo kontroliavimo, kaip privalomo veiksmo, nenumatė. Be to, tokiu prašymu siekta ne tiek demaskuoti apsimetėlius, kiek „pagauti“ savo priešininką nepasirūpinus reikiama dokumentais, kas, atsižvelgus į tuometines komunikacines galimybes, buvo neretas reiškinys. TLS ketvirto skyriaus 56 straipsnis apibrėžė tokią asmens įgaliojimo tvarką: pirmenybė buvo teikiama asmeniškai valdovo kanceliarijoje, žemės arba pilies teisme atliktam pavedimui atstovauti asmenį byloje, o teismo nepripažintas įgaliojimas (jame šalia išdavėjo turėjo pasirašyti ir uždėti savo antspaudą dar vienas, o išdavėjui esant neraštingam – dar du pašaliniai asmenys) tiko tik LDK nekilnojamojo turto turinčiam advokatui (žinoma, viso to nereikėjo, kuomet bylininkas asmeniškai dalyvavo teismo procese, tuomet jis galėjo advokatą įgaluoti jį atstovauti žodžiu¹³³³). 1784 m. įstatymas, siekdamas užkardyti atvejus, kuomet bylininkai apkaltindavo įgaliotinius išdavyste, pareikalavo, kad šie turėtų *plenipotencyą*¹³³⁴. Šioje vietoje galima prisiminti 1770 m. gegužės 17 d. atsitikimą, kai Tribunolas nutarė, jog Tado Kocielo laiškas Ludvikui Truchnovskiui, kuriame šis prašo neleisti Ignotui Jasinskiui dėl prieš jį paskelbto už akių sprendimo užimti Tribunolo teisėjo vietos, yra pakankamas įgaliojimas¹³³⁵. Šis pavyzdys ir vėliau kildavę sunkumai su įgaliojimo pateikimu¹³³⁶ liudija, kad

nepriėjo (žr. A. Moniuszko, Porządek rozpatrywania ekscpcji w koronnym procesie ziemskim w pierwszej połowie XVII wieku, CPH, t. LVIII, 2006, zesz. 1, p. 183-202). Kalbėdamas apie LDK teismo procesą A. Korowickis (min. veik., p. 94-125) teigė, jog pirmiausiai turėjo būti pateikiami teismo procesą nutraukti galintys priekaištai, o vėliau priekaištai, ginantys šalį byloje ir atidėjimai. Gana aišku, jog prašyti priešingos pusės advokato parodyti įgaliojimą, užginčyti šaukimą ar teismo kadenciją buvo galima tik pirmajame posėdyje (vėliau jie laikyti legaliais). Taip pat pirmoje instancijoje neužginčijus registro arba bylos dalyvių, vėliau Tribunole toks priekaištas jau nebebuvo priimamas. Tačiau kitų prašymų, priekaištų ir pasiteisinimų seka nėra aiški ir sunkiai nustatoma, mat dažniausiai šalys naudojosi tik kai kuriomis jų. A. Korowickis dar teigė, jog priekaištų nebuvo galima kelti po sprendimo, atidėdančio bylos svarstymą. Todėl pastarasis siūlė pačiam ieškovui, kuris matydamas nepagrįstus atsakovo priekaištus, paprašyti bylos svarstymo nukėlimo. Vis tik šis teiginys yra gana prieštaringas. Nežinomas XVIII a. vidurio teisininkas rašė, jog byloje galima užginčyti teismą ne tik pradžioje, bet ir pasinaudojus šaukimo kopijos, advokato suteikimo ar valandos petraukomis (LMAVB, F. 17-62, l. 2). Tokia galimybė turėjo nutrūkti pareikalavus visų dokumentų kopijų, tačiau faktiškai ir po šio veiksmo byla neturėjo būti sprendžiama, jai pagal kompetenciją netinkamame teisme (t.y. ribas galėjo nustatyti tik pakamario teismas, privilegijas vertinti Asesorių teismas ir pan.). Problemą iš esmės išsprendė 1792 m. įstatymas, kuris priekaištus nurodė pateikti visus iš karto raštu, VL, t. 9, p. 390.

¹³³³ VL, t. 2, p. 472-473. Raštiškas įgaliojimo būdas reikalavo finansinių išlaidų, tuo tarpu už įgaliojimą žodžiu prieš Vyriausiąją Tribunolą pinigų neturėjo būti prašoma. Tuo tarpu už advokato paskyrimą prašančiajam turėjo būti imamas vienos kapos mokestis, VL, t. 6, p. 242.

¹³³⁴ VL, t. 9, p. 20-21.

¹³³⁵ LVIA, f. SA, b. 672, l. 2-3.

¹³³⁶ Štai, 1786 m. sausio 28 d. agentas Martynas Cholevinskis viešai pranešė, jog turėjo išbraukti Igno Rimšos ieškinius, kadangi negaudamas atsakymų į savo laiškus negalėjo gauti įstatymo reikalaujamo įgaliojimo, ten pat, b. 712, l. 22v. Iš panašios situacijos 1786 m. rugsėjo 2 d. advokatas Juozas Markevičius atstovaudamas Piotrovskį byloje prieš Mališevskį pabandė išsisukti savaip – pasirėmė „ką tik parašytu“, deja, teismo neįtikinusių įgaliojimu be liudininkų parašų. Kai teismas ir priešinga šalis dėl to advokatą

iki tol dažnai apskritai būdavo apsieinama be įgaliojimo. Ir tokia praktika išliko iki pat valstybės gyvavimo pabaigos, tiesa, po 1784 m. konstitucijos netradicinis įgaliojimo būdas būdavo toleruojamas vis rečiau. Kai 1789 m. rugsėjo mėn. Zakročio kaštelionaičiai Mykolas ir Ludvikas Koženevskiai paprašė, kad Andrius Malčevskis pateiktų įgaliojimą atstovauti Adomą ir Genovaitę Bžostovskius, šis parodė liepos 23 d. įgaliotiniu prisistačiusio Zglinickio rašytą laišką, kuriame išdėstytas prašymas stoti byloje¹³³⁷. Tribunolas, nutarė, jog įstatymai *prawnie plenipotencyi sporządzonych wyciągają*, o kadangi laiškas tokiu negali būti laikomas, nurodė parūpinti *generalną plenipotencję*. Bet dar 1791 m. liepos 18 d., kai pradinėje teismo stadijoje priešininkas paprašė, kad advokatas Malčevskis parodytų įgaliojimą, šis pateikė jam rašytą laišką *sprawę do atencji powierzającego* ir informuojantį apie bylos dokumentų buvimą pas kitą advokatą Igną Balinskį. Dar daugiau – Malčevskis paprašė atmesti prašymą parodyti įgaliojimą ir *o ulegitymowanie przy listowney plenipotencyi*. Į ginčą įsijungė ir Vilkmergės pataurininkui Bronecui atstovavęs agentas Pranciškus Osipovičius, kuris taip pat turėjo tik laišką su bylininko prašymu neleisti jo nuteisti. Tribunolas nutarė, jog laiškai įpareigoja *do strzezenia sprawy* bei suteikia pilną teisę atstovauti asmeni¹³³⁸.

XVIII a. I pusėje buvo paplitusi nuomonė, jog dėl ilgo LDK teismo proceso labiausiai kaltos priemonės, nukeliančios ar laikinai stabdančios bylų nagrinėjimą¹³³⁹. Iš tikrųjų kaltos buvo dvi priežastys. Pirma, XVII-XVIII a. teismų praktikoje dauguma TLS numatytų atidėjimų prarado savo pirminę paskirtį ir turinį¹³⁴⁰. Štai teisės kodeksas aiškino, jog abi valandos trukmės pertraukos turi būti suteikiamos tą pačią dieną (TLS, IV sk., 54 str.), paprašius šaukimo kopijos bylos svarstymas turėjo būti nukeliamas tik iki kitos dienos (TLS, IV sk., 20 str.), o dokumentų kopijos – ne ilgiau kaip iki trečios dienos (TLS, IV sk., 21 str.), ir apskritai, atidėjus bylą, sprendimas turėjo būti skelbiamas ne vėliau kaip trečiąją dieną (TLS, IV sk., 54 str.). Tačiau faktiškai šių terminų nebuvo paisoma, normos pradėtos taikyti kone mechaniškai vis atidėliojant bylos terminus¹³⁴¹. Antra, TLS apie

užklausė jis nuo bylos ir gynybos atsiribojo. Teismas dviejų savičių kalėjimu Gardino pilyje advokatą nubaudė *za zagajenie czasu sądowego*, t. y. už teismo darbo sutikdymą, kai iš pradžių apsiėmęs ginti bylininką, vėliau tą daryti atsisakė. Tuo tarpu galimybė palaikyti kaltinimą dėl įgaliojimo suklastojimo buvo užtikrinta dokumentą padėjus Gardino žemės teismo kancelarijoje, b. 713, l. 36. 1789 m. byloje dėl teismo paskyrimo Maceša nesugebėjo įrodyti, jog buvo įgaliotas atstovauti Visos Rusios metropolitą, kunigą Teodozijų Rostockį, b. 180, l. 214-217. Tais pačiais metais įgaliojimo atstovauti situoktinius Joną ir Julijoną Tolvinskius neparodęs Budrevičius buvo nubaustas dviejų savičių kalėjimo bausme, b. 180, l. 203-205.

¹³³⁷ Ten pat, b. 180, l. 417.

¹³³⁸ Ten pat, b. 184, l. 252v-253. Tais pačiais metais advokatas Juozapas Krupavičius Tribunole skundėsi, kad Brastos pilies teismas nepalaukė keletos minučių kol jis atneš stancijoje paliktą įgaliojimą, kuris apskritai nebuvo reikalingas, mat priešininko gynėjas Tomas Krasovskis (kuris ir paprašė parodyti dokumentą) apie jį žinojo, b. 184, l. 57v.

¹³³⁹ J. Michalski, *Studia nad reformą sądownictwa i prawa sądowego w XVIII w.*, p. 269. Taip pat plg. *Reflexyę stanu szlacheckiego nad poprawą prawa W. X. L.* [spaud. be datos]

¹³⁴⁰ A. Korowicki, min. veik.

¹³⁴¹ Apie atidėjimus lenkų teisėje žr.: O. Balzer, *Przewód sądowy polski w zarysie*, p. 90-113; J. Rafacz, *Dawny proces polski*, Warszawa, 1925, p. 122-142.

bylų atidėjimo atvejus kalbėjo bendrai, nedetalizuodamas apeliacinių teismų darbo tvarkos. Tribunolo nuostatai (16 str.) tenumatė į teismą kviesti galutiniu teislaikiu (*rok zawi-ty*), tačiau neaiškino, dėl kokių priežasčių bylos svarstymas galėjo būti nukeltas. Tokiu būdu susiklostė situacija, kuomet apeliaciniame teisme šalys, remdamosi TLS normomis, pakartotinai naudojosi priemonėmis bylos nagrinėjimo terminui nukelti. Susipažinus su teismo praktika, galima neabejotinai teigti, jog absoliučioje daugumoje atvejų bylininkai jų pagalba stengėsi vilkinti teismo procesą. Kaip žinia, XVII a. pab. – XVIII a. I pusėje žemesnių teismų veiklą ištiko krizė, o šalys vis dažniau apilenkdavo pirmos instancijos teismus ir iš karto kreipdavosi į Vyriausiąjį Tribunolą. Dar reikia pažymėti, jog daugumoje atvejų šalies prašymu atidėjus bylą, ji vėl galėjo būti įtraukiama į registrus tik iš naujo pašaukus priešingą pusę (o ieškinys galėjo būti įrašomas praėjus šaukime nurodytam terminui¹³⁴²). Taigi dėl didžiulės teismo apkrovos byla toliau galėjo būti sprendžiama praėjus ištis nemažam laiko tarpui. Tokiu būdu teismo procesai truko ištisus metus ir net dešimtmečius. Kita vertus, tokie bylos svarstymo atidėjimo prašymai, piktnaudžiavimas procedūra rimtai trikdė ir pačią teismo tvarką, atimdavo daug teismo darbo laiko.

Su šia problema pradėta kovoti XVII a. pabaigoje. 1697 m. priimtas *Coaequatio iurium* įstatymas numatė, jog nuo šiol Tribunolas apeliacinėse bylose nesuteiks jokių atidėjimų, o anksčiau nenagrinėtos bylos galės būti atidėdamos tik dokumentų paieškai (civilinėse bylose) arba tyrimui (baudžiamosiose bylose). Tačiau, kaip liudija Tribunolo ordinacijos, šios tvarkos nebuvo laikomasi. Praktikoje atidėjimai buvo suteikiami ne tik dauguma TLS numatytų atvejų, bet ir kitais, taip pat teismo nuožiūra. Pvz., 1719 m. susikauptus daug bylų, kurias reikėjo spręsti iš esmės, Tribunolas, konstatavęs, kad jas visas iš karto sunku būtų išspręsti, šį vienintelį kartą leido prašyti bylos atidėjimo dėl remisinio sprendimo kopijos¹³⁴³. Galiausiai kovoti su šalių piktnaudžiavimu ėmėsi pats Tribunolas, 1726 m. nusprendęs, jog tiek civilinėse, tiek baudžiamosiose bylose bus leidžiami trys atidėjimai – advokato suteikimas, šaukimo ir visų dokumentų kopijos, LDK Statute numatytos dvi valandos. Tuo tarpu papildomi atidėjimai turėjo būti skiriami vos keliais atvejais: bylose dėl Tribunolo saugumo normų pažeidimo šalims sutarus dėl įvykio ištyrimo, pavaldėjimo bylose dokumentų paieškai, sunkiai susirgus (dėl ligos) ar tuo pat metu bylinėjantis kitur svarbesnėje byloje¹³⁴⁴. Analogiškas nuostatas patvirtino 1726 m. Seimo įstatymas¹³⁴⁵, tačiau tuomet kiek detaliau apibrėžtas jų naudojimas konkrečiose bylose. Tokiu būdu kiekvienoje byloje atsakovui leista prašyti visų dokumentų kopijų arba tų atidėjimų, kurių dar nepanaudojo. Visų dokumentų kopijų leista reikalauti bylose

¹³⁴² 1718-1724 m. ordinacijose minėta, jog atsakovui paprašius atidėti bylą ieškovas pasiėmęs sprendimo kopiją, iš karto vėl bylą įrašydavo į registrą (*Porząddek*, 1718, str. 11; *Porząddek*, 1719, str. 8; *Porząddek*, 1723, str. 9; *Porząddek*, 1724, str. 11). Tribunolas nurodė tokiais atvejais iš naujo pašaukti atsakovą ir tik pasibaigus šaukimui numatytam terminui įrašyti ieškinį.

¹³⁴³ *Porząddek*, 1719, 1 str. Tais pat metais nuspręsta išdo bylose sumažinti atidėjimų skaičių, tačiau konkretus skaičius nenurodytas, ten pat, 2 str.

¹³⁴⁴ *Porząddek*, 1726, str. 2.

¹³⁴⁵ VL, t. 6, p. 238.

strictissimi juris, do zapisów przyznanych, *non obstante etiam inscriptione*, taip pat besi-
bylinėjant dėl mirusio asmens palikimo, esančio įvairiuose pavietuose – *dla zaginionych*
dokumentów, y dla wiadomości sprawy. Nuo šiol trys paskutinės Tribunolo darbo savaitės
buvo skirtos tam, kad kiekvienoje šviežiai atėjusioje byloje galima būtų suteikti prašomus
atidėjimus, o kur tokių šalys atsisakytų, reikėjo padaryti prierasą, jog per kitą terminą
byla turi būti nagrinėjama iš esmės¹³⁴⁶. XVIII a. 5 ir 6 dešimtmečiais vėl pagausėjo pra-
šymų mažinti atidėjimų skaičių, pasirodė ir konkrečių siūlymų, ypač reikalaujančių nai-
kinti atidėjimą šaukimo kopijai, o „valandai“ grąžinti jos pirminį pobūdį¹³⁴⁷. Galiausiai
1764 m. Seime buvo griežtai pareikalauta, byloje suteikus valandą, prie jos grįžti pasta-
rajai išsekus (*według zegara*), o tuo metu ėmusis spręsti kitą bylą *ex turno registrów* – iš
karto po jos¹³⁴⁸. Įstatymo faktinį poveikį sunku deramai įvertinti. Iš tikrųjų šio principo
pradėta laikytis griežčiau, tačiau, kita vertus, išliko ir sena praktika, kuomet suteikus „va-
landą“, byla vėl buvo nagrinėjama praėjus savaitei, mėnesiui ar net metams¹³⁴⁹.

Iš tikrųjų 1764 m. Seime sugriežtintas ne tik valandos petraukos naudojimas. Tuo-
met konstatavus, jog bylos buvo atidedamos „šventojo teisingumo vilkinimui“, nutarta
palikti tik kelis atidėjimus: visų dokumentų kopijų, naujų dokumentų paieškos ir vienos
valandos¹³⁵⁰. Visos jos turėjo būti skiriamos tik pirmos instancijos teisme, o Tribunole jų
išvis nebeturėjo būti¹³⁵¹. 1764 m. Seimo reguliavimai atspindėjo bajorijos reikalavimus,
kurie buvo formuojami instrukcijose Seimui. Vis tik jas įgyvendinti praktiškai nebuvo
taip lengva. Įstatymai neįvertino daugelio situacijų, taip pat fakto, kad Tribunole nagri-
nėtos ne tik apeliacinės bylos. Nereikia pamiršti ir savitos teisės normų interpretacijos
niuanso. Todėl svarbu aptarti atidėjimų taikymo ypatumus skirtingų kategorijų bylose.

¹³⁴⁶ VL, t. 6, p. 245.

¹³⁴⁷ J. Michalski, *Studia nad reformą sądownictwa i prawa sądowego w XVIII w.*, p. 270-271, išn. 54. TLS
šią petrauką skyrė pasitarimui su advokatu ir giminėmis, taip pat apmąstymui ar imtąsi visų būtinų
gynybos priemonių. Tačiau bėgant laikui teismo praktikoje valanda nebebuvo siejama su tam tikru
laiko tarpu, o tiesiog tapo dar viena priemone bylai atidėti. Paprastai suteikęs valandos petrauką
teismas tuo metu imdavosi spręsti kitas bylas, o prie atidėtų valandai (teismo praktikoje vadinamos
„godzinowe“) faktiškai jau toje kadencijoje nebebuvo grįžtama.

¹³⁴⁸ VL, t. 7, p. 175. Taip pat plg. ten pat, t. 6, p. 238.

¹³⁴⁹ Pvz. byloje tarp Stepono Aleksandrovičiaus ir Oršos sargybininko Adomo Aleksandrovičiaus 1768
vasario 20 d. (t. y. kadencijos pradžioje) suteikus valandinę petrauką ji vėl spręsta tik kitų metų
sausio 25 d., LVIA, f. SA, b. 143, l. 72-85v. Panašiai byloje tarp Antano Pilsudztkio ir Raseinių pilies
teismo 1768 m. rugsėjo 23 d. skirta valdandos petrauka, o toliau *ex ordine wolania reiestrow godzi-
nowych* byla nagrinėta jau 1769 m. rugsėjo 14 d., f. 8, ap. 3, b.7, l. 61. Taip pat plg. f. SA, b. 142, l.
690-693v; b. 519, l. 236-38v.

¹³⁵⁰ VL, t. 7, p. 174. Nurodyta bylose dėl paveldėjimo pirmame termine skirti visų dokumentų kopijos
(kartu reikalui esant galėjo būti skiriamas advokatas), antrame termine byla turėjo būti atidedama
naujų dokumentų paieškai (su privaloma priesaika, jog atidėjimo prašyta ne dėl vilkinimo); pa-
prastose (*simplicium iniuriarum*) bylose ieškovui ir atsakovui dar leista prašyti valandos (išskyrus
summarii processus).

¹³⁵¹ Kadangi nuo šiol Tribunole nebeturėjo likti atidėjimų, todėl panaikintas 1726 m. Semo nutarimas,
dėl paskutinių trijų kiekvienos kadencijos savaičių, VL, t. 7, p. 174-175. Taip pat žr. J. Michalski,
Zagadnienie reformy, p. 73-74.

Griežtai laikytis nurodymų neskirti bylos atidėjimų praktikoje neleido 1776 m. įstatymas, Tribunalui persiuntęs daugybę iki galo neišpręstų bylų, kuriose prieš tai paskyrė komisijas. 1780 m. Tribunalas byloje dėl mirusio Jeronimo Cechanovičiaus palikimo Bernardui Buchoveckiui leido ieškoti dokumentų (taigi suteikė atidėjimą *ad munimentum*), argumentavęs šį veiksma tu, jog byla jam teko ne apeliacijos tvarka, bet buvo paskirta įstatymu¹³⁵².

Anksčiau nenagrinėtose bylose dėl skolų Tribunalas beveik visada patenkindavo prašymus suteikti vad. visų dokumentų kopijų ir vienos valandos atidėjimus. Naudotis dokumentų kopijomis tokio pobūdžio bylose buvo ne visai pagrįsta: TLS (IV sk., 21 str.) tai kazuistiškai buvo numatyta tik atskiros kategorijos bylose (*o imiona, ludzie, grunty, y insze iakie maiętności ruchome*), tačiau vėliau norma pritaikyta ir visoms kitoms, pirmą kartą sprendžiamoms byloms. Įdomu pastebėti, jog šie atidėjimai buvo skiriami, nors paprastai skola raštyje buvo įrašomas pasirengimas išsipareigojimo neįvykdymo atveju teisme atsakyti *bez naymnieyszey dylacyi*. Pastarųjų nuostatų teismas laikėsi tik vienetiniams atvejais¹³⁵³. Tiesa, valandos pertraukų dažniausiai prašė būtent ieškovai¹³⁵⁴, matyt, vis dar tikėdamiesi susitarti ne teismo keliu. Beje, nesunku pastebėti, jog atsakovai valandos dažnai prašė kadencijai baigiantis, taip stengdamiesi užvilinti bylą ir tikėdamiesi ją nukelti kitiems metams. Galiausiai 1776 m. įstatymas byloje dėl skolų panaikino visus atidėjimus, o 1784 m., siekiant pagreitinti procesą, iš LDK teismų skiriamų atidėjimų arsenalo valandinę pertrauka apskritai išbraukta¹³⁵⁵.

1764 m. įstatymas taip pat sugriežtino pasiteisinimo dėl užimamų pareigų, ligos ar bylinėjimosi kitur naudojimo atvejus. Ir toliau šis principas turėjo būti taikomas pasiuntiniams, senatoriams, ministrams, tačiau siekiant išvengti piktnaudžiavimo tai turėjo būti pagrįsta valdovo raštinės dokumentais¹³⁵⁶. Be to, 1764 m. konstitucija numatė įstatymo galiojimo išimtis, nuo šiol pasiteisinimas negaliojo atskirų kategorijų bylose – dėl išvaymo iš valdos, valdų išpirkimo ir dėl užrašymų (*causis expulsionum, exemptionum et inscriptionum*), kur įsakyta atsakinėti per įgaliotinius¹³⁵⁷. Taip pat paliktas galioti principas, jog niekas negali būti teisėju savo byloje – bylos, kurioje Tribunalo teisėjas buvo bylos

¹³⁵² LVIA, f. SA, b. 162, l. 124-143.

¹³⁵³ Štai, 1768 m. gegužės 2 d. į teisma pirmą kartą pašauktas LDK kamarninko Jono Jezierskio skolininkas valdovo dvaro pakamaris Robertas Bžostovskis prašė valandos pertraukos, tačiau šis prašymas buvo atmestas argumentuojant išsipareigojimu skola raštyje ir 1764 m. įstatyme suformuotu draudimu, ten pat, b. 143, l. 455-456v.

¹³⁵⁴ Matyt, būtent taip galima paaiškinti ieškovų imamas valandos pertraukas. Priešingu atveju racionalu būtų tikėtis, kad jis, kaip ieškovas, privalėjo būti tinkamai pasiruošęs procesui. Įdomu paminėti šį reiškinį charakterizuojančius šmaikščius posakius: *actori hora bo sprawa chora*, ten pat, b. 672 (viršelis).

¹³⁵⁵ VL, t. 9, p. 21. A. Korowicki, (*Proces cywilny litewski*), teigė, jog XIX a. trečiajame dešimtmetyje kai kur buvusios LDK žemėse teismo procese „valanda“ dar buvo skiriama.

¹³⁵⁶ TLS, IV sk., 47 str. Remiantis 1764 m. konstitucija, tai turėjo būti dokumentas su LDK, Lenkijos arba Seimo maršalkos parašu, VL, t. 7, p. 175.

¹³⁵⁷ VL, t. 7, p. 175.

šalis, turėjo būti atidedamos sekančiai kadencijai, nebent bylinėtis sutiktų pati šalis¹³⁵⁸. Pasiteisinimus Seimo ar konfederacijos nario¹³⁵⁹, komisoriaus¹³⁶⁰ pareigomis Tribunolas dažniausiai priimdavo. Faktiškai tokie prašymai teikti norint vilkinti bylą, kadangi tokie asmenys asmeniškai dalyvauti bylose neprivalėjo. Be to, kartais net nepateikdavo reikalingų dokumentų. Štai Smolensko kaštelionas Andrius Zenkavičius 1774 m. birželio 22 d. paprašė sustabdyti bylos nagrinėjimą iki Seimas baigs darbą, nes jis yra *zaszczycony funkcją senatorską*, tačiau nepateikęs dokumentų apie savo buvimą Varšuvoje, jo prašymas buvo atmestas¹³⁶¹. Panašiai neparodžius LDK arba Lenkijos maršalkos „paliudijimo“ apie buvimą Seime, 1775 m. vasario 11 d. atmestas Polocko vaivados Aleksandro Sapiegos prašymas¹³⁶². Tuo tarpu su Tribunolo teisėjais būta įvairiai. Tokiam argumentui paprastai buvo pritariama, tačiau tais atvejais, kuomet šis nekėlė savo ieškinio, bylą buvo nurodoma spręsti toliau¹³⁶³. Ieškovas nesutikti bylinėtis su Tribunolo teisėju turėjo proceso pradžioje, o ne jam įpusėjus. Kuomet 1785 m. birželio 23 d. Pšezdzieckiai (LDK pakamaris Mykolas ir Minsko teismo seniūnas Dominykas) paprašė sustabdyti bylos nagrinėjimą, nes viena iš bylos šalių buvo Tribunolo teisėjas (Kaminskis), teismas šį prašymą atmetė. Mat prašymas pateiktas ne birželio 15 d., kai ieškinį prie bylos prijungė Kaminskis, o jau po pasakytų šalių kalbų (*produkta i repliki*)¹³⁶⁴. Neretai prie bylos prijungti ieškinį prieš teisėją stengtasi tik tam, kad byla būtų atidėta¹³⁶⁵. Praktikoje pastebime daug

¹³⁵⁸ Tribunolo nuostatai (2 str.) tokias bylas buvo leidę nagrinėti suinteresuotajam teisėjui nedalyvaujant. Nuo 1764 m. žemesniame teisme teisėjui esant bylos šalimi šiam derėjo pasitraukti iš teismo sudėties, o bylą turėjo spręsti likusieji teisėjai. Tuo tarpu Tribunole ir toliau palikta teisė reikalauti tokią bylą atidėti sekantiems metams VL, t. 7, p. 175. Remiantis 1793 m. įstatymu bylose prieš Tribunolo teisėjus arba raštininką bylą atidės maršalka, jeigu matys tai esant tikslinga. Tačiau apie tai turėjo būti pranešama bylos svarstymo pradžioje, nes vėliau toks priekaištas negaliojo ir už jį baudžiama dviejų savaičių kalėjimu, VL, t. 10, p. 278.

¹³⁵⁹ Generalinė konfederacija paprastai išplatindavo pareiškimą, kuriame reikalavo stabdyti jos tarėjų bylų svarstymą teismuose, plg. 1773 m. balandžio 16 d. Generalinės konfederacijos aktas įrašytas į Tribunolo knygas, LVIA, f. SA, b. 150, l. 73-v. Tuo pagrindu leista byloje nedalyvauti Kauno pav. Konfederacijos nariams: Kosakovskiams (b. 141, l. 539-542v), Skorulskui ir Černevičiui (b. 140, l. 615v) ir kt.

¹³⁶⁰ Bylos prieš Oršos pasieniūnį Aleksandrą Holovčicą atidėtos remiantis 1768 m. konstitucija, skiriančia jį specialios komisijos nariu ir atleidžiančia nuo prievolės stoti kituose teismuose, LVIA, f. SA, b. 142, l. 559-571v, 673-674v.

¹³⁶¹ LVIA, f. 8, ap. 3, b. 11, l. 21; f. SA, b. 150, l. 141v.

¹³⁶² LVIA, f. SA, b. 2388, l. 56v, beje pastaruoju atveju dar papildomai paminėtas draudimas padavus apeliaciją naudotis „bylos atidėjimu“.

¹³⁶³ P vz. Božimovskio ir Narbuto prašymas atidėti bylą su Tribunolo teisėju atmestas, nes šis neturėjo priešieškinio, o 1726 konstitucija pašauktiems teisėjams esą nurodė atsakinėti, uždraudama kelti savo pretenzijas, LVIA, f. SA, b. 145, l. 650v.

¹³⁶⁴ Ten pat, b. 172, l. 394v-395.

¹³⁶⁵ Kai byloje tarp Bohomolcų ir Pšiseckių nušalinimą Tribunolo raštininkui Mirskiui pateikė Oršos kariuomenininkas Tadas Pšiseckis, bet nesugebėjo įrodyti pastarojo ryšio su byla, *pro tentatione sędu i zagajenie czasu* buvo nubaustas dviejų savaičių kalėjimo bausme ir turėjo sukolektoriui sumokėti 40 kapų gr., ten pat, b. 163, l. 606.

atvejų, kuomet patys deputatai kėlė ieškinius ir išgaudavo sprendimus už akių¹³⁶⁶, be kita ko, pasitelkdami menamo jų įžeidimo pretekstą.

Gana menkai buvo reglamentuota galimybė kariuomenės atsikalbinėti tarnyba kariuomenėje. Nebuvo visai aišku, kaip tai turėjo vykti ir būti įforminta. Pvz., 1792 m. birželio pradžioje Tribunolas gavo Jono Rudzevičiaus, LDK kariuomenės šeštojo pulko viršininco, prašymą nesvarstyti Daugėlų dėl Lostų palivarko priklausomybės jam keliamos bylos, kadangi jis būdamas kariuomenės rezerve, negali gauti atostogų ir susirasti advokato¹³⁶⁷. Rudzevičių užtarė ir LDK kariuomenės generolas majoras Juozas Bielakas, patvirtinęs, jog šis yra pulke „dla wstrzymania wszelkiey natarczywości nieprzyiaciela”, negali būti išleidžiamas atostogų ir neturi advokato¹³⁶⁸. Matyt, paprastai reikėdavo atitinkamos Seimo rezoliucijos. Šiuo atveju reikalavimas stabdyti kariuomenėje tarnaujančių asmenų bylų svarstymą buvo suformuotas 1792 m. birželio 1 d. įstatymu¹³⁶⁹.

Asmuo, tuo pat metu pakviestas į kelis teismus, turėjo dalyvauti svarbesnėje byloje (pirmenybė visada teikiama Seimo teismui), o kito teismo prašyti atidėti bylos svarstymą¹³⁷⁰. Procese ėmus masiškai naudotis profesionalių teisininkų paslaugomis, tokia priemonė buvo greičiau teorinė, mat šalies dalyvavimas teisme buvo būtinas tik išimtiniais atvejais. Tiesa, galimybę naudotis šia teise „svarbesnėje byloje“ numatė ir vėlesni įstatymai¹³⁷¹. XVIII a. II pusėje šalys ši pasiteisinimą naudojo retai, tačiau visais atvejais Tribunolas jį atmesdavo. Štai sprendžiant apeliaciją dėl 1765 m. rugpjūčio 23 d. Oršos pilies teismo sprendimo, kur mažamečių Juozo ir Antaninos Borkų globėjai kaltinti pakėlę užtvanką prie malūno, Usviačės upėje ir užtvindę Meleškovo pavaldinių žemes, šie prašė atidėti bylą ateičiai *na więk szości spraw*. Teismas nurodęs, jog atsakovai byloje dalyvauti asmeniškai neprivalo, o apeliacinės bylos turi būti svarstomos iš esmės, Borkų prašymą atmetė¹³⁷². Panašiai buvo ir dėl pasiteisinimo liga. Apskritai jis galiojo iki pat valstybės žlugimo, ką liudija jį primenančios konstitucijos¹³⁷³, tačiau nežinia, ar turėjo būti teikiamas Tribunole. Tokių atvejų paminėjimas 1726 m. Tribunolo ordinacijoje (2 str.) tai lyg ir

¹³⁶⁶ Beje, pasitaikė piktnaudžiavimo atvejų, štai Teofilijai ir Karoliui Gurskiams bylinėjantis Ašmenos pilies teisme su Korsakais dėl Slobodkų valdos, 1766 m. kovo 24 d. bylos svarstymas buvo sustabdytas Tribunolo teisėju tapus Polocko rotmistrui Stanislovui Korsakui. Vėliau šis, pasiteisinęs pareigomis, Tribunole tų metų gegužės 14 d. išgavo sprendimą prieš Gurskius už akių (ten pat, b. 517, l. 3-6). Tiesa, už šį sukčiavimą jam vėliau teko atsakyti, 1769 m. liepos 21 d. Tribunolas jam už tai skyrė evokacinę bausmę (6 sav. kalėjimo ir 100 kapų gr. baudą) bei liepė padengti 200 auks. siekusias teismo išlaidas, b. 144, l. 620-625v.

¹³⁶⁷ Ten pat, b. 186, l. 18-v (prašymas parengtas 1792 m. gegužės 30 d., o aktuotas birželio 5 d.).

¹³⁶⁸ Ten pat, p. 19-v.

¹³⁶⁹ Ten pat, b. 186, l. 21v (dokumento „Limita sejmu” aktikacija).

¹³⁷⁰ Šis principas negaliojo galutinio termino byloje, nebent asmuo būtų šaukiamas tuo pat metu į du teismus, kur jam grėsė mirties bausmė.

¹³⁷¹ *Porządek*, 1726, 2 str.; VL, t. 6, p. 238.

¹³⁷² LVIA, f. SA, b. 138, l. 332, šie nepatenkinus jų prašymo pasitraukė iš proceso. Vėliau byla svarstyta jau 1770 m. sausio 31 d., čia Borkai, nors ir prieštaravo, už pasitraukimą turėjo sumokėti 100 kapų ir 100 auks., b. 523, l. 44v.

¹³⁷³ VL, t. 6, p. 238; t. 7, p. 175.

patvirtintų, tačiau nagrinėjamu laikotarpiu teismo praktikoje nepasitaikė.

Kiek daugiau problemų kėlė įstatymuose tiksliai neapibrėžtos situacijos. Neaiškumą kildavo tais atvejais, kuomet prie apeliacinės bylos būdavo prijungiamas ieškinys prieš advokatą, vaznį, sprendimą paskelbusį pirmos instancijos teismą, kanceliariją ir pan. Galima pastebėti, jog šaukiamieji neretai tokiais atvejais susitardavo vilkinti teismo procesą, t.y. teisme pasirodydavo tik dalis atsakovų, kurie prašydavo sustabdyti („suspensa“) bylos svarstymą iki kitų kaltinamųjų atvykimo. Dažniausiai nutaręs, jog bylos be pagrindinių proceso šalių išspręsti negalės, tokį prašymą teismas buvo priverstas patenkinti¹³⁷⁴. Tačiau atskirais atvejais, konstatavus, jog *nigdy sprawiedliwości osiągnąć nie można było, gdyby dla niestawiaiącey iedney suspensa z drugiemu nastąpić miała*, buvo nurodoma bylinėtis toliau¹³⁷⁵. Galima paminėti įdomų faktą, kuomet atsakovai visais būdais stengėsi bylos nagrinėjimą nukelti. 1769 m. Polocko kolegijos jezuitai bylinėjosi su Scholastika Reutiene dėl pasisavintų pavaldinių (Kulakų ir Kapustų šeimų), o į Tribunolą dėl priešingos pusės protegavimo pakvietė ir Oršos pilies teisėjus. Kuomet Reutienei nepavyko užginčyti registro, ši pareiškė, jog *in praesenti stawać nie będzie et contumaciter ma się*. Tuomet apkaltintieji teisėjai paprašė sustabdyti bylos svarstymą iki Reutienės ir jėzuitų apkaltinto advokato Juozo Urbonavičiaus atvykimo, tačiau sulaukė atsakymo, jog pareiğūnai privalo pasiteisinti dėl sau keliamų kaltinimų. Tuomet keliems teisėjams (Mykolui Krogerui ir Aleksandriui Slezanovskiui) pareiškus, jog pasitraukia iš proceso, Oršos paseniūnis Aleksandras Holovčicas paprašė bylą nukelti dėl nedalyvaujančių savo kolegų, tačiau ir vėl sulaukė neigiamo atsakymo: jėzuitai keliolika kaltinimų pateikė konkrečiai paseniūniui, kuris *non obstante contumacia kolegów swoich usprawiedliwiać się y odpowiać obligatur ir ażeby strony niepotrzebnemi akcesoriami nadaremnie czasu sicientibus justitiam potrzebnego nie zabierali sub poenis injungendo*. Tuomet iš proceso pasitraukė ir Holovčicas (ketvirtam teisėjui Ignotui Jakovickiui leista prisiekti, jog šios bylos nesprendė) bei buvo paskelbtas sprendimas už akių¹³⁷⁶. Teislaikis nebūdavo nukeliamas bylose po apeliacijos, atvykus bent kelioms šalims, taip pat dėl teismo bylai nustatymo¹³⁷⁷.

Bylose prieš teismų pareiğūnus buvo priimami skirtingi sprendimai ir dėl prašomos valandos pertraukos. 1767 m. gegužės 19 d. byloje, kur broliai Kosakovskiai kaltino Upy-

¹³⁷⁴ Plg.: LVIA, f. SA, b. 138, l. 327-330v, 493-498v; b. 141, l. 282-286v, 559-572v; b. 143, l. 56-65v, 475-484v, 525-532v, 564-569v; b. 144, l. 377-382v; b. 145, l. 638-647v, 651v; b. 170, l. 557-560v, 646-648v, 668-671v; b. 171, l. 405-415v; b. 524, l. 240-251v, 290-295v, 321v, 592.

¹³⁷⁵ Įdomu pastebėti, jog nurodydamas bylinėtis toliau byloje Tribunolas pasirėmė TLS, XI sk., 1 str. nuostata, kuri kaltinamajam baudžiamuoju nusikaltimu nurodė atsakinėti teisme neatsikalbinėjant kitų kaltinamųjų nebuvimu, AGAD, ZP, b. 364, l. 190v-191. Tačiau minimu atveju bylos atidėjimo prašę Upytės žemės teismo teisėjai (Ignas Marcinkevičius, Antanas Lopacinskis ir Baltramiejus Bistramas) buvo kaltinami tiesiog šališkai sprendę bylą ir neatidėję bylos nagrinėjimo, kol bylininkas susipažins su dokumentų kopijomis. Tiesa, šis argumentas nurodytas ne pačiame sprendime (LVIA, f. SA, b. 140, l. 350), o jo priėmimą aprašančiame dienoraštyje.

¹³⁷⁶ LVIA, f. SA, b. 144, l. 720-731. Galutinis sprendimas byloje paskelbtas 1770 m. Tuomet šalys pasirašė teisminį ginčą užbaigiantį susitarimą, b. 523, l. 208-215v.

¹³⁷⁷ Plg. ten pat, b. 170, l. 323; b. 523, l. 492.

tės žemės teismo teisėjus priešingos proceso pusės protegavimu, o šie paprašė valandos apmąstymui, Tribunolas jos neskyrė, nes kartu buvo sdprenžiamas apeliacijos klausimas¹³⁷⁸. Tuo tarpu kitos sudėties Tribunolas visiškai analogiškoje situacijoje prašomą atidėjimą suteikė¹³⁷⁹, taigi sprendimas priklausė nuo subjektyvios teisėjų nuomonės. Tiesa, gana nuosekliai buvo atmetami atidėjimo prašymai bylose po ankstesnio akivaizdinio Tribunolo sprendimo¹³⁸⁰. Taip pat nurodydamas atlikti tyrimą (kvotą, ginčijamų sumų apskaičiavimą) ar suteikdamas dokumentų kopijas bylose dėl skolų, Tribunolas galėjo nurodyti kitam terminui stoti bylinejimuisi iš esmės, t.y. aiškiai uždrausdamas ateityje naudotis atidėjimais. Tai būdavo argumentas ateityje jokių atidėjimų (tame tarpe dėl dalies atsakovų neatvykimo ar dėl pasiteisinimo pareigomis) nebesuteikti¹³⁸¹.

Ne visai aišku, ar ieškovas galėjo leisti atidėti bylą tais atvejais, kai įstatymai tokios galimybės jau nenumatė. Duomenys apie atidėjimus *ex concessu stromy* pasitaiko gana retai¹³⁸². Kartais būta apskritai originalių prašymų. Štai kuomet Michnevo seniūnas Mykolas Šablovinskis Tribunole prašė paskirti teismą byloje prieš pamotę Minsko sargybininkienę Rozaliją Šablovinską, ir Antaną Lodziatą (kaltinami klastoję dokumentus dėl palikimo), pastarasis prašė *o suspensę praesentis negotii in ordine deliberationis ad tridu(u)m*¹³⁸³, kurios joks įstatymas nenumatė. Teismas sutiko bylą atidėti tik iki popietinio posėdžio. Dar įdomu paminėti, jog bylinėdamiesi su Vilniaus pijorais, kurie norėjo įsigyti jų valdomą turtą (sklypus ir mūrnamius Vilniuje Vokiečių gatvėje) žydai paprašė sustabdyti bylos nagrinėjimą *z przyczyny następującego szabatu żydowskiego*, tačiau Tribunolas tokį prašymą, nutaręs, kad jis pateiktas siekiant vilkinti bylą, atmetė¹³⁸⁴.

Padaryti išvadas apie atidėjimų skyrimą yra gana sudėtinga. Viskas priklausė nuo konkrečios teismo sudėties. Apskritai, galima pastebėti didesnę atidėjimų ribojimą, tiesa, siekdamas pagrįsti sprendimą nesuteikti prašomo atidėjimo, kartais teismas pateikdavo nedaug bendro su teise turinčius išvedžiojimus. Vienas tokių ryškesnių faktų susijęs su Vilniaus pilies teismo teisėju Stanislovu Chaleckiu, kuris 1777 m., turėdamas asmeninių reikalų ir nenorėdamas būti apkaltintas pareigų neatlikimu, laišku paprašė Voinickio viešai apie savo išvykimą pranešti (padaryti „manifestą“). Tuo laišku pasirėmęs palestrantas Marijonas Klimavičius liepos 5 d. Vilniaus žemės teisme pateikė priešingą jo turiniui pareiškimą apie neva pareigų atsisakymą. Į tokiu būdu atsilaisvinusią teisėjo vietą paskyrimą išsirūpino Ignotas Konča, o S. Chaleckis ieškodamas teisybės kreipėsi į Tribunolą. Pastarajame teisme 1779 m. balandžio 13 d. I. Konča paprašė dokumentų kopijos

¹³⁷⁸ Ten pat, b. 140, l. 349-352v.

¹³⁷⁹ Ten pat, b. 145, l. 611; b. 151, l. 17-20;

¹³⁸⁰ Plg.: ten pat, b. 141, l. 541.

¹³⁸¹ Ten pat, b. 524, l. 255.

¹³⁸² Ten pat, b. 524, l. 195; b. 165, l. 657 (bylos, tarp, iš vienos pusės – Veisenhofių ir Rogovskių, o iš kitos pusės – Oginskių ir Platerių, nagrinėjimas Trakų vaivados Tado Oginskio prašymu ir *za zgodzeniem się strom* buvo atidėtas valandai).

¹³⁸³ Ten pat, b. 523, l. 205.

¹³⁸⁴ Ten pat, b. 163, l. 787-791. Priėmus šį sprendimą žydai iš teismo proceso pasitraukė.

atidėjimo, tačiau šis prašymą atmetė, pagrindęs savo sprendimą keliais „argumentais“. Pirmiausia, esą Tribunole negali būti nagrinėjamos jokios bylos, kurios *mają crudam instans to jest, ktüre za sobą ciągną dyllacye* (tokios yra grąžintos pirmos instancijos teismams). Tiesa, kaltinimai pareigūnams gali būti įrodinėjami tik specialų registrą turinčiame Tribunole, tačiau skirti atidėjimus, *które in minorii subsellio w sprawach sukcesyjnych o kognicyje dziedzictwa między wielolicznemi prawami zachodzą, per naturam spraw trybunalskich nie wyciąga*. Be to, dar vienas pagrindimas – pareigūnų registre esantys įrašai nagrinėjami po pasipriešinimo registro ir prieš apeliacinį registrą, *w którym żadne nie idą dyllacye*. Galima buvo suprasti, jog Tribunolas nesprenžia kitokių nei apeliacinės bylos, atidėjimai pirmos instancijos teisme skiriami bylose, susijusiose su paveldėjimu ir valdomis, o įstatymuose išvardintas registrų eiliškumas kažkaip yra susijęs su juose įrašytų bylų nagrinėjimo tvarka¹³⁸⁵. Kitą kartą, kai į Tribunalą buvo pašaukti Mstislavlio pilies teismo teisėjai, kurie nepaisydami Tribunolo ir Generalinės konfederacijos nurodymų, Važinskių valdas priteisė priešingai proceso šaliai dar pradinėje teismo proceso stadijoje, ir buvo paprašyta sustabdyti bylos nagrinėjimą iki Svadkovskių atvykimo, teismas jį atmetė, nurodęs 1647 m. įstatymą, kuris reikalavo bylas dėl Tribunolo sprendimų vykdymo spręsti *bez zwłok i suspens*, o pareigūnai, remiantis TLS (VI sk., 9 str.; IV sk., 67, 70 str.) esą privalo atsakinėti patys¹³⁸⁶. Beatodairiškai atmesdamas prašymus, Tribunolas elgėsi ne visada pagrįstai, mat gyvenime susiklostydavo įvairios situacijos. Kai Tribunole svarstyta apeliacija dėl 1776 m. lapkričio 8 d. Ašmenos žemės teismo sprendimo, atsakovai paprašė sustabdyti jos nagrinėjimą, nes ne visi su byla susiję dokumentai buvo atgabenti iš pirmos instancijos teismo. Tačiau Tribunolas prašymą atmetė nurodęs, jog tokiose bylose atidėjimai nėra skiriami¹³⁸⁷. Tačiau kitais atvejais tiesiog nebuvo kitos išeities. Pvz., 1779 m. birželio 15 d. Tribunolas Polocko pakamario Antano Zenovičiaus prašymu sustabdė bylos nagrinėjimą, kol bus išaiškinta, ar Smolensko pakamariui Adomui Vizgirdai, iš kurio pinigų skolinosi jo velionis tėvas, skolą privalo grąžinti jis vienas, ar ir kiti jo broliai¹³⁸⁸. Tuo tarpu bylos dėl pasipriešinimo 1767 m. vasario 16 d. Tribunolo sprendimo vykdymui nagrinėjimas buvo sustabdytas, kai paaiškėjo, jog pasimetė byloje atlikto tyrimo medžiaga¹³⁸⁹.

Susidūrę su beatodairišku teismo nenoru atidėti bylos nagrinėjimą bylininkai turėjo paprastą išeitį – pasitraukti iš teismo proceso. Tyrinėjant LDK naujųjų laikų teismų knygas, galima nesunkiai pastebėti, jog dauguma sprendimų buvo priimti už akių, t. y. priimti nedalyvaujant kuriai nors iš bylos šalių. Iš šio fakto lengva padaryti išvadą apie teismų silpnumą, jų ignoravimą, patirtų skriaudų atlyginimą organizuojant atsakomuosius užpuolimus ir pan. Vienok susipažinus su teismo praktika, galima teigti, jog vad. kontumacinių sprendimų gausos priežastys buvo kitos. Kontumacinių procesą būtiną darė LDK

¹³⁸⁵ Ten pat, b. 159, l. 960-965.

¹³⁸⁶ Ten pat, b. 139, l. 464v.

¹³⁸⁷ Ten pat, b. 518, l. 123v

¹³⁸⁸ Ten pat, b. 160, 323-325.

¹³⁸⁹ Ten pat, b. 161, l. 723-726.

realijos – dažnai pasitaikantys teismo šališkumo atvejai, sunkumai, susiję su šaukimo įteikimu, o taip pat sąmoningas šalių piktnaudžiavimas ir sukčiavimas. Taigi pasitraukimas iš proceso ar neatvykimas į jį galėjo reikšti, kad ginčijamas teismas (jo kompetencija ar sudėtis), stengiamasi vilkinti procesą, ketinama susitarti neteisiminiu keliu, atsakovas iš tikrųjų negavo šaukimo į teismą, ir tik paskutinėje vietoje būtų teisinio nihilizmo, atvejai. Žinoma, teismo proceso trukmei tai turėjo neigiamų pasekmių, tačiau LDK bajorija karštai gynė teisę tam tikrą skaičių kartų nesirodyti teisme. Kuomet 1767 m. buvo įkurta speciali komisija Karolio Stanislovo Radvilos ginčams su kreditoriais nagrinėti, pastaruosius labiausiai papiktino nuostata, kuria šio teismo už akių priimti sprendimai prilyginti tiems, kurie buvo paskelbti bylinėjantis iš esmės¹³⁹⁰.

TLS (IV sk., 19 str.) už pašauktojo neatvykimą į teismą be pateisinamos priežasties numatė tik piniginę baudą, vad. nestojimo mokesčiu (*niestanne*) ir prievolę apmokėti teismo išlaidas¹³⁹¹. Susiklosčius tam tikroms situacijoms, nuo šių baudų buvo apskritai atleidžiama. TLS (IV sk., 23 str.) leido atsakovui pasiteisinti liga, karo tarnyba, maru, tačiau, žinoma, tai galiojo tik ribotą skaičių kartų¹³⁹², be to, tai turėjo būti deramai įforminta¹³⁹³. Įstatymai buvo kiek griežtesni ieškovui – pirmas neatvykimas reiškė baudą teismo naudai (dešimt kapų gr. tarybos nariui, teismų pareigūnams – po penkis), antras – ieškinio praradimą (TLS, IV sk., 24 str.). Atsakovui neatvykus į teismą reikėjo vesti vad. vad. kontumacinį procesą, kurio paskutinis už akių sprendimas buvo prilyginamas galutiniam ir *de iure* nebepakeičiamas. Tačiau faktiškai toks sprendimas visuomet reiškė tik tam tikrą teismo proceso stadiją ir galutiniu niekuomet nelaikytas. Tai yra, kiek kartų asmuo teisme nepasirodė, iš esmės byla galėjo būti išspręsta tik dalyvaujant visoms suinteresuotoms pusėms¹³⁹⁴, net jeigu buvo pasitraukta pagrindinėje teismo proceso stadijoje¹³⁹⁵. Kontumaciniu sprendimu skiriamos infamijos ir banicijos baudmės nebuvo

¹³⁹⁰ Ten pat, b. 144, l. 31-36v.

¹³⁹¹ Šaliai už kiekvieną šaukimą reikėjo mokėti keturias kapas gr., o teismui – vieną kapą gr., TLS, IV sk., 22 str. XVIII a. teismų praktikoje bylinėjimosi išlaidos buvo priskaičiuojamos tik laimėjusios šalies naudai.

¹³⁹² Taigi, leista nestoti du kartus (TLS, IV sk., 24 str.), o pašauktas galutiniame termine teisintis liga galėjo tik kartą (TLS, IV sk., 23 str.).

¹³⁹³ Apie ligą reikėjo pranešti ne vėliau kaip trečiąją teismo darbo dieną (valdovo raštu, arba savo atviru laišku, nurodant valdą kurioje guli sergantysis – neradus nurodytoje vietoje pranešimas laikomas melagingu), o sekančioje teismo sesijoje prisiekti iš tikrųjų sirgus. Trečiame teislaikyje (jei trečioje sesijoje neprisiekia, moka už abu nestojimus - už pirmą įprastą, už antrą dvigubai) atsakovas privalėjo atvykti pats, arba bylinėtis per įgaliotinį, o neprisiekęs dėl ligos – mokėti už abu neatvykimus (už pirmą baudą, o už antrą – dvigubą), TLS, IV sk., 23 str.

¹³⁹⁴ Tokią praktiką numatė pakeisti 1793 m. įstatymas, tiesa tik siaura apimtimi – nestojus atsakovui Tribunole iš esmės galėjo būti sprendžiami ginčai dėl globos nustatymo, VL, t. 10, p. 282.

¹³⁹⁵ 1784 m. teisme vyko byla dėl Rumšiškių seniūnijos tarp privilegiją jai gavusių Upytės iždininkų Jono ir Barbaros Truskovskių ir Kauno seniūno Mykolo Paco, kuris valdą neva buvo perleidęs Antanui Tizenhauzui. Šalys sakė kalbas, o A. Tyzenhauzas niekaip neapsisprendė dėl dalyvavimo posėdyje. Tuomet M. Pacas teismo paprašė prieš Tyzenhauzą skelbti sprendimą už akių, tačiau tam paprieštaravo Truskovskiai, kurie teigė, jog (pagal TLS, IV sk., 3 str.) šis buvo išitraukęs į ginčą, todėl byla turi būti nagrinėjama iš esmės. Tribunolas konstatavęs, jog Tyzenhauzas *wprzód odbywający głośy, posle-*

realios, o tik procesinės. Daugybė pavyzdžių rodo, jog užakiniuose sprendimuose įrašomas leidimas prieš ignoruojančius teisimą imtis fizinės prievartos ar netgi nužudymo nenešant atsakomybės¹³⁹⁶, buvo fikcija. Kai prieš Benediktą Gurinavičių septynis sprendimus už užakių (vieną Ašmenos pilies teisme, tris Tribunole ir tris kaptūriniame teisme) išgavę Tubelevičiai su pagalbininkais priešininką nušovė, o vėliau z *naygrawaniem* gyrėsi užmušę infamiją, Tribunolas, *izby pod jakimkolwiek pretekstem kryminalne complicitas nieuchodziła* – keturiems asmenims skyrė pusės metų, o dar trims – dvylikos savaičių žemutiniame kalėjime bausmės¹³⁹⁷. 1780 m. Tribunolas sprendė, ar turi būti skirta bausmė Rohačevo bazilijonams, kuomet 1778 m. vykdant Tribunolo sprendimą ir siekiant perimti neteisėtai laikytą Liškų valdą buvo nužudytas tam besipriešinęs Mykolas Voroneckis. Bazilijonai teisinosi, jog Voroneckis grasino sprendimą ketinusiems įvykdyti pareigūnams, todėl siekdami užtikrinti jų saugumą kreipėsi į Oskierką, kuris davė savo įgulos žmonių, prieš tai juos išpėjęs *od czynienia gwałtowności*. Rugpjūčio 5 d., priešindamas teismo sprendimo vykdymui, Voroneckis surinko ginklais ir patrankomis ginkluotą būrį ir pats išėjęs su šautuvu į lauką už vartų pašovė du žmones, kurie atsišaudydami jį sužeidė į pilvą, o nuo patirtų žaizdų jis po paros mirė. Tribunolas nutarė, jog galutinis sprendimas *koniecznie do skutków w nim zawartych przyprawdzonym bydz przez strony powinien*, o Voroneckis pirmas pradėjo šaudyti ir sužeidė, tačiau, kadangi vykdant sprendimą pareigūnai nedalyvavo ir kad *rozlanie krwi między obywatelami nie praktykowało się*, nurodė bazilijonams sumokėti galvažudinę (šimtą kapų grašių)¹³⁹⁸. 1779 m. birželio 3 d. Kauno žemės teismo teisėjo našlė Borevičienė buvo įvesdinta į Borevičių dvarą, tačiau dėl dalies valdos perdavimo buvo pasipriešinta. Netrukus jos giminaitis suorganizavo Linkiškių kaimo perėmimą jėga: surinko būrį šaulių, užpuolė, kurio metu buvo nužudytas įvesdinimui besipriešinęs Nikodemus Borevičius. Tribunolas LDK kariuomenės pulkininkui Pranciškui de Raesui leido prisiekti, jog žudyti jis neragino, tačiau už smurto suorganizavimą jam skyrė dvylika savaičių civilinio kalėjimo¹³⁹⁹. Tokių pavyzdžių esama ir daugiau, visi jie rodo, jog faktiškai atsakyti už smurtinius veiksmus tekdavo bet koku atveju.

dniej mający się niestannie ... po odbytych circa praesentiam samego in persona produktach, replikach, po złączonych aktorach teismui išeinant į pasitarimą nepadavė dokumentų, todėl be pagrindinio bylos dalyvio sprendimas priimtas būti negali. Teismas leido ji nuteisti infamijos bausme, skelbti sprendimą nušalinti jį nuo visų pareigų ir skiriančių išieškoti milžiniškas sumas, tačiau bylos iš esmės neišnagrinėjo. Galutinis sprendimas nepriimtas, nors A. Tyzenhauzas jau ne kartą pasitraukė iš proceso, į kurį buvo pašauktas galutiniu teislaikiu, LVIA, f. SA, b. 170, l. 494-500v.

¹³⁹⁶ Trib nuostatai, 18 str.

¹³⁹⁷ LVIA, f. SA, b. 154, l. 46-63 (1776 m. gegužės 22 d. Tribunolo sprendimas).

¹³⁹⁸ Ten pat, b. 162, l. 67-100. Iš 1779 m. birželio 22 d. Tribunolo sprendimo žinome, jog 1778 m. rugpjūčio 5 d. įvykiuose nedalyvavo netgi vaznys, tačiau aktyviai veikė bazilijonų vyresnysis, kunigas Adrianas Roteris, b. 160, l. 525-553v.

¹³⁹⁹ Tiesa, nuo šios bausmės 1784 m. vasario 6 d. jį atleido kunigas Smolensko kanauninkas Mykolas Borevičius, kai šis dovanojo jam už neteisėtą pelnymasi iš valdos priteistą 2750 auks. sumą, ten pat, b. 169, l. 465v.

Už akių paskelbti sprendimai pasižymėjo dvilypumu. Viena vertus, ieškovui buvo pripažįstamas ginčo objektas, kita vertus, atsakovui buvo skiriama (atsižvelgiant į bylos kategoriją ir proceso stadiją) laikinos banicijos, amžinos banicijos arba infamijos bausmė. Pastarųjų paskirtis taip pat buvo dvejopa: padėti įvykdyti teismo sprendimą, kurį įstatymai leido įgyvendinti jėga tik prieš beteisius asmenis, ir apsaugoti ieškovo finansinius, bylinėjimuisi skiriamus išteklius. Mat asmuo, kuriam buvo paskelbta banicija ar infamija (*kondemnata*), prarasdavo teisę naudotis bajoriškais teisėmis (*ab omni activitate*), taigi ir negalėjo būti bylos šalimi bajoriškame teisme. Iš pradžių buvo reikalaujama „atkurti“ asmens teisinę poziciją, vadintą *locum standi, activitatem* (žinoma, tai daryti reikėjo tik dalyvaujant priešingai šaliai ir esant tokiam jos reikalavimui). Iki pat XVII a. pabaigos šias bausmes tvirtino LDK kancleris. Jis išduodavo ir jų galiojimą laikinai sustabdančius dokumentus, vad. gleitus. Tuomet, remiantis 1616 m. nustatyta tvarka, nuteistasis privalėjo parengti protestą, pateikti įrašyti į aktus ir pasirūpinti gleitu, o skriaudiką pašaukti į tą patį teismą¹⁴⁰⁰. 1698 m. buvo įvykdyta svarbi reforma šioje srityje. Visų pirma, teisė tvirtinti savo skelbiamų banicijų ir infamijų bausmes atiteko pačiam teismui. Buvo išplėstos jų panaikinimo galimybės. 1698 m. Tribunolo ordinacijoje pažymėjus apie įvairius Lenkijoje taikomus banicijų naikinimo būdus¹⁴⁰¹, nurodyta, jog nuo šiol panaši tvarka galios ir Lietuvoje. Taigi tokios bausmės galės būti naikinamos be baudos (atlikus priesaiką, kad apie skelbiamą baniciją nežinota arba ji paskelbta pažeidžiant teisinius reikalavimus) arba priešingai šaliai¹⁴⁰² sumokėjus nustatytą pinigų sumą (už paprastą baniciją – 6 kapas, už amžiną baniciją – 12 kapų, už infamiją – 40 kapų¹⁴⁰³). Tiesa, šalims ir toliau palikta teisė prašyti valdovo gleitų¹⁴⁰⁴, tačiau laikui bėgant jų galiojimas ir naudojimas buvo ribojamas. Tai susiję su tuo, jog XVIII a. būtent banicijos ir infamijos bausmių naikinimo metu mokami pinigai pakeitė ankstesnį nestojimo bylinėtis mokestį. 1726 m. Gardino Seime nutarta, jog kai kuriais atvejais asmeninės infamijos bausmės (*poenam personaliam infamium*) kondemnata ir sprendimas galės būti naikinama tik pinigine bauda: paskelbta byloje, kur atsakovas įsiveltų į ginčą sumokant 100 auks., o neatvykus į teismą po nurodyto atlikti tyrimo byloje – 100 auksin. ir 100 kapų¹⁴⁰⁵. Kartais šalys galėjo

¹⁴⁰⁰ Žr. VL, t. 3, p. 135 (Lenkijos įstatymas „O znoszeniu banicyi“).

¹⁴⁰¹ „na znoszenie takowych banicyi obywatela Korony Polskiej maią vadia capitanealia, luity, grzywny y insze peny y decyzye u sądów tamecznych, które strony wedłóg ważności sprawy z nakazu sądowego płacą“, *Porządek*, 1698, 4 str.

¹⁴⁰² 1698 m. Tribunolo ordinacijoje įsakmiai nurodyta šiuos pinigus mokėti ne advokatams, bet pačioms bylinėjimosi išlaidas apmokančioms šalims. Vienok, A. Korovickis (*Proces cywilny litewski*, p. 175) teigė, jog šis mokestis dažniausiai teko advokatams, buvo suprantamas kaip užmokestis už darbą.

¹⁴⁰³ *Porządek*, 1698, str. 4; *Porządek*, 1699, str. 4. Ši tvarka taip pat galiojo kaptūrinuose teismuose bei seniau paskelbtoms banicijoms, bet netiko bylose kur vyko tiesioginė šalių akistata, ten pat.

¹⁴⁰⁴ 1726 m. Tribunolo ordinacijoje (4 str.) nurodyta, jog *podług praktykowanych zwyczajów* kancleriaus pasirašyti glejtai tiks *na kondemnaty ex cruda citatione, bez dylacyi y bez remiss, takze bez odkladow*, o valdovo – *na kondemnaty po dylacyach, lub remissach y odkladach wypadle*.

¹⁴⁰⁵ VL, t. 6, p. 236-237.

užrašyti susitarimuose, jog nepatenkinę išipareigojimų stos į teismą pirmu šaukimu su asmeninės infamijos laidu¹⁴⁰⁶.

Sprendimas už akių nestojusiai pusei dažniausiai grėsė tam tikrais piniginiiais nuostoliais. Tiesa, labai dažnai pasitaikydavo, jog tik per kitą terminą pasirodžiusi šalis ginčijo kontumacinį sprendimą ir tuo pačiu reikalavo bylinėtis nemokant pinigų už *activitatem* atkūrimą. Praktikoje galime išskirti kelis teismo taikomų priemonių atvejus. Dažniausiai tokiais atvejais buvo nurodoma sumokėti įstatyme nurodytą sumą (argumentuojant tuo, jog įstatymai nurodo pirmiau atkurti *locum standi*, o tik po to bylinėtis), tačiau paliekama teisė reikalauti jos grąžinimo (*wolnosc mowienia tak de nullitate teyze kondemnaty jako tez o zwrot wziętych solucyi*)¹⁴⁰⁷. Būtent taip buvo interpretuojama 1698 m. ordinacija. Kiti atvejai, kuomet sumos už banicijos ir infamijos bausmių panaikinimą mokėjimas atidedamas iki bylos nagrinėjimo iš esmės (*ad ulteriorem negotii cognitionem, do pryncypalney rozprawy*)¹⁴⁰⁸ arba tokia suma padedama Tribunolo kanceliarijoje¹⁴⁰⁹, yra žymiai retesni. Taip buvo daroma, kuomet šalys ginčijo sprendimo už akių teisėtumą, o šio klausimo pradinėje bylos nagrinėjimo stadijoje teismas išspręsti negalėjo (nes nebuvo išigilinęs į bylą). Tačiau teisminė praktika buvo nevienareikšmė 0 vienu atveju nuroda nestojimo mokesčių mokėti iš karto, o kitu – klausimas atidedamas iki galutinio sprendimo byloje. Kokių nors dėsningumų pastebėti negalima, viskas priklausė nuo teismo sudėties ir pašalinės įtakos. Nenusuosklus galėjo būti netgi tos pačios sudėties teismas.

Beje, reikia pastebėti, jog paprastai būdavo nedalyvaujama tik tam tikruose teismo posėdžiuose, o ignoruojančių teismą apskritai (arba teisės nihilistų) LDK buvo vienetai. Vienas pačių aršiausių buvo Smolensko pilies teisėjas Jonas Čiudovskis, kuris nesirodė teisme, daug kartų buvo nuteistas mirties bausme, o surinkęs didelę ginkluotą kompaniją, nuolat priešinosi jo sprendimų vykdymui¹⁴¹⁰. Kai 1770 m. vasario 17 d. Grinevičiai bandė perimti Kamaraukos kaimą, buvo šaudoma į juos ir patį Mstislavlio paseniūnį Tada Menžinskį. Vėliau, gegužės 1 d., į šią valdą ieškovai buvo įvesdinti, tačiau vėliau atvykę *variae conditionis* žmonės visus išvarė, du bajorus (Leoną Horbackį ir Viktorą Buchockį) nužudė ir užkasė miške, o kitus sugautus *nieslychanym morderstwem y wy-*

¹⁴⁰⁶ Kuomet Pranciškus ir Rožė Zenovičiai norėjo panaikinti kondemnatą, kurią prieš juos 1768 m. rugpjūčio 29 d. gavo Polocko rotmistrai Petras ir Marijona Sušinskiai, gleitu, buvo įsakyta mokėti šimtą kapų ir šimtą auksinų, nes obligė užsirašė skolos negrąžinimo atveju būti nuteisti asmeninės infamijos bausme. Ir nors, kaip pastebėjo teismas, tokios bausmės bylose dėl skolų neturi būti skiriamos, tačiau patys užrašę laidą ir neneigę skoliaraščio, privalo atsakyti kaip išipareigoję, LVIA, f. SA, b. 144, l. 880-883.

¹⁴⁰⁷ Žr. Ten pat, b. 524, l. 25; b. 1141, l. 67; b. 524, l. 364v.

¹⁴⁰⁸ Ten pat, b. 144, l. 392-400v, 622v, 635v; b. 523, l. 175v; b. 170, l. 239, 261, 359; b. 172, l. 295-324; b. 524, l. 233v.

¹⁴⁰⁹ Ten pat, b. 143, l. 50-55v, 280; b. 144, l. 460-467v; b. 148, 405-v; b. 160, l. 450-53; b. 1141, l. 62; b. 162, l. 180v.

¹⁴¹⁰ Ten pat, b. 144, l. 521-523v (penktasis sprendimas už akių prieš Čiudovskį); b. 147, l. 829-844; plg. 1769 gegužės 5 d. Minsko žemės teismo teisėjo Pranciškaus Unichovskio skundą prieš J. Čiudovskį, kuris esąs *prawa pospolitego gwalciciel i z onego naśmiewający się*, b. 670, l. 21.

*myślmeni mękami dręczyli*¹⁴¹¹. Panašiai Juozas ir Kazimieras Bielinskiai, išvarę Žemaitijos kamarininką Lauryną Nemčevskį ir jo žmoną Liudviką iš Ostrovno valdos, 1776 m. Tribunole buvo nuteisti *post plenissimam pietnastu kondemnat convictionem, za infamissow pro perduellibus ac rebellibus oraz pro invindicabilibus capritibus colli*¹⁴¹².

III. 4. Pagrindinė bylos nagrinėjimo stadija

Nurodęs bylinėtis iš esmės, Tribunolas dažnai sulaukdavo prašymo nustatyti šalių kalbėjimo eiliškumą. Viskas buvo aišku tuomet, kai bylininkai patys susitardavo, arba baudžiamųjų bylų atvejais – tuomet pirmasis kalbėjo kaltintojas. Tuo tarpu civilinėse bylose šalys paprastai buvo suinteresuotos kalbėti ne pirmos, t. y. turėti galimybę tarti paskutinį žodį prieš teismui išeinant į pasitarimą. Be to, praktikoje susiklostydavo įvairios, įstatymais neapibrėžtos situacijos, kurias buvo būtina išspręsti. Ši problema buvo teisiškai apibrėžta tik 1792 m., kuomet konstatavus, jog *spór o procedencyją mówienia w sprawie wiele zajmował czasu*, nutarta, kad pirmoji kalbės žemesnės instancijos teismo sprendimu nepatenkintoji pusė, o apeliavus abiems (nepriklausomai nuo to, ar apeliuota dėl viso sprendimo, ar tik dėl atskirų punktų) – kalbėjimo tvarka turėjo būti tokia pati, kaip ir pirmos instancijos teisme¹⁴¹³. Šis įstatymas rėmėsi ankstesne teismo praktika¹⁴¹⁴, tačiau pastarojoje pasitaikė ir kitokių sprendimų: pirmenybė kalbėti galėjo būti nustatoma apeliavusiai dėl viso sprendimo, t. y. siekusiai esminių permainų sprendime¹⁴¹⁵ arba apeliavusiai pirmajai (buvo žiūrima pagal išduoto šaukimo datą)¹⁴¹⁶. Tais atvejais, kuomet ieškovas savo ieškinio atsisakydavo, pirmiesiems tekdamo kalbėti iškėlusiams priešieškinį. Specifinės buvo bylos su skolininkais, kur paprastai galiojo tokia kalbėjimo tvarka: pirmieji kalbėdavo skolininko valdas įkaito ar kitokia teise valdę kreditoriai, po jų – kiti kreditoriai, o skolininkas – pabaigoje¹⁴¹⁷. Atskirais atvejais pirmajam buvo nurodoma kalbėti atsakovui. Štai, kuomet LDK raštininkas Juozapas Radvila byloje prieš LDK kardininką Mykolą Radvilą (dėl Klecko ir Davidgorodoko žemių priklausomybės) užginčijo Naugarduko žemės teismo sprendimą nagrinėti bylą šiame teisme, Tribunolas pirmajam nurodė kalbėti būtent M. Radvilai, argumentuojant tuo, jog jis pradėjo bylinėjimosi procesą¹⁴¹⁸. Apskritai, prašymų nustatyti bylininkų kalbėjimo eilę (kai kada pateikiami ir kelis kartus) pasitaikė beveik kiekvienoje, iš esmės nagrinėjamoje byloje.

¹⁴¹¹ Ten pat, b. 145, l. 505-512. J. Čiudovskis taip pat kaltintas dėl Juozo Hrinevičiaus nužudymo, priešinosi prieš jį LDK raštininko Mikalojaus Tado Lopacinskio, Užpalių seniūno Aleksandro Poniatovskio ir kitų asmenų išgautų sprendimų vykdymui.

¹⁴¹² Ten pat, b. 153, l. 647.

¹⁴¹³ VL, t. 9, p. 417.

¹⁴¹⁴ Plg. LVIA, f. SA, b. 145, l. 429v; b. 175, l. 834

¹⁴¹⁵ Žr. ten pat, b. 518, l. 123v; b. 523, l. 149-v; b. 160, l. 307.

¹⁴¹⁶ Ten pat, b. 144, l. 698; b. 524, l. 11.

¹⁴¹⁷ Ten pat, b. 170, l. 501-556v. Tuo tarpu kitoje vietoje pirmiesiems buvo nurodyta kalbėti „papras-tiems“ kreditoriams, vėliau – „laikiusiems“ valdas, o pabaigoje – skolininkui, b. 171, l. 416-446v.

¹⁴¹⁸ Ten pat, b. 524, l. 494v.

Įstatymai (TLS, IV sk., 59 str.) numatė galimybę teisme kalbėti patiems bylininkams, bet šie ja naudojami labai retai¹⁴¹⁹. XVIII a. paprastai šalių vardu jau kalbėdavo advokatai, o nuo devintojo dešimtmečio ginčiuose vis dažniau pasirodydavo ir agentai (tiesa, tik pradinėje teismo proceso stadijoje). Maksimalus šaliai atstovaujančių advokatų skaičius pirmą kartą buvo nustatytas 1764 m. – tuomet nutarta, jog byloje galės kalbėti du¹⁴²⁰ advokatai – vienas būtų pristatys, kitas – apibendrins replika¹⁴²¹. Tai visiškai atitiko susiklosčiusią teismo praktiką¹⁴²², kadangi kiekviena bylos šalis galėjo pasakyti iš viso dvi kalbas¹⁴²³. Pirmoje jų šalis pristatydavo bylos esmę ir savo ieškinį¹⁴²⁴ (*meritum sprawy, statum causae, produkty, produktowe glosy, dukty*), o antroje replikavo į priešinininko teiginius, pateikė savą įstatymų, ar dokumentų turinio, interpretaciją (*repliki, repozycyje, odpowiednie glosy, redukty*)¹⁴²⁵. Žinoma, dar į teismą buvo leidžiama kreiptis neribotą skaičių kartų dėl konkretaus fakto ar epizodo patikslinimo bei pateikiant su byla susijusius prašymus (vad. *ilacyje*)¹⁴²⁶. Reikia pažymėti, jog ši tvarka skyrėsi nuo naudojamos

¹⁴¹⁹ Štai, 1767 m. birželio 20 d. savo byloje kalbėjo Tribunolo advokatas Benediktas Oganovskis *na fundamentencie prawa, że aktorowi w swej sprawie mówić wolno*, 1767 m. Tribunolo dienoraštis, AGAD, ZP, b. 364, l. 200. 1782 m. tas pats Oganovskis (tuo metu jau tapęs dvasininku) su savo sūnumi, Vilkmergės rotmistru Dizmu buvo apkaltinti dėl plataus masto vagysčių (daugiausiai žirgų) organizavimo Vilniaus vaivadijos teritorijoje. Tuomet abu buvo suimti, jiems paskirti advokatai, tačiau šie, nesulaukę B. Oganovskio paaiškinimų, siūlė jam remiantis LDK teisėmis gintis pačiam (*ażeby pomieniony Oganowski sub custodia praesens na sądzie znaydujący się albo sam wedle wolności Statutem Litewskim opisaney za sobą mówił alboli też in instanti palestrę ku obronie przydaną o swoiej sprawie informował*), LVIA, f. SA, b. 165, l. 1247-v. Šioje byloje „puikia“ ginamąją kalbą Tribunole pasakė pastarojo sūnus D. Oganovskis (AGAD, Zbiór Branickich z Suchej, b. 58/74, l. 342-344).

¹⁴²⁰ Palyginimui galima paminėti, jog remiantis 1726 m. konstitucija Lenkijos Tribunolo byloje galėjo stoti du, didesnėse 3 advokatai, o nuo 1768 m. mažuose byloje turėjo stoti vienas, didesnėse du, o didžiausiuose trys advokatai, VL, t. 6, p. 223; t. 7, p. 328 (už įstatymo pažeidimą grėsi vieno tūkstančio grivinių bauda).

¹⁴²¹ Šiuo įstatymų siekta, kad kalbą nuo pradžios iki galo sakytų tas pats advokatas (*który z nich produkt lub replikę zacznie, takowe kontrowersye, nie dzieląc na wielu kolegów, sam z kolegą sub poenis konkludować tenetur*), VL, t. 7, p. 179. Ši nuostata įsitvirtino, XVIII a. devintajame dešimtmetyje teismo proceso vadovėlio autorius T. Umiastovskis (*Sądowy process*, p. 68) aiškino, jog byloje reikalingi du geri advokatai, vienas – bylos pristatymui, kitas – replikai.

¹⁴²² 1723 m. pats Tribunolas (*Porządek*, 5 str.) nustatė, jog šaliai byloje galės atstovauti ne daugiau dviejų advokatų, o 1724 m. (*Porządek*, 6 str.) leido kalbėti du kartus (pirmoje kalboje pristatyti bylą, o antroje reaguoti į priešinininko pasakymą). Nors 1726 m. Seimo konstitucija šias ordinacijas panaikino, tačiau, matyt, ši praktika jau ir taip buvo nusistovėjusi.

¹⁴²³ Pats ginčas apibendrintai vadintas „kontrowersye“ (nuo lot. *controversia* – ginčas, nuomonių skirtumas, teisminis diskursas, J. Sondel, *Słownik*, p. 220), „po oczywistych kontrowersyach“ (LVIA, f. SA, b. 143, l. 141v), „pro et contra wnoszonych kontrowersyach“ (b. 145, l. 612).

¹⁴²⁴ 1792 m. įstatymas sprendžiant apeliacinę bylą pirmoje kalboje nurodė išdėstyti apeliavimo priežastis, VL, t. 9, p. 417.

¹⁴²⁵ Visi šie terminai naudoti šaltiniuose, plg.: LVIA, f. SA, b. 141, l. 557v; b. 516, l. 210; b. 165, 670; b. 170, l. 359v; b. 171, l. 429. Beje, kartais buvo skaitomos ne tik šios kalbos, bet ir šalių prašymai byloje (*petyta*). 1781 m. Tribunolo „Įspėjimas“ nurodė tokius prašymus paduoti, neužimant atskiro laiko jų skaitymui, b. 164, l. 1v.

¹⁴²⁶ T. Umiastovskis (min. veik, p. 110) teigė, jog tokie kreipimaisi nebeleidžiami šalims pasakius antrąsias kalbas.

Lenkijoje. Ten bylos nagrinėjimo iš esmės metu šalys iš viso pasakydavo tris kalbas: iš pradžių ieškovas išdėstydavo savo pretenzijas (*propozycja*), atsakovas į jas atsakydavo (*replika*), o po to pirmasis dar replikuodavo į ginamąją kalbą (*rereplika*)¹⁴²⁷. Taip pat ir Lietuvoje bylinėjimasis galėjo būti trumpesnis, nes šalys galėjo atsisakyti teisės į repliką¹⁴²⁸.

Teisme šalių rungimasis vyko žodžiu. XVI a. dar nereikalauta, kad advokatas turėtų parašytą sakytos kalbos tekstą¹⁴²⁹, o teisėjai jų tiesiog klausėsi ir, galbūt, kai ką, pasižymėdavo¹⁴³⁰. Vėliau, kovojant su advokatų daugžodžiaivimu, pradėta detaliau reglamentuoti jų sakomų kalbų turinį, pobūdį ir trukmę. 1719 m. Tribunolas savo ordinacijoje teigė, jog iš esmės nagrinėjamosiose bylose (*sprawy oczywiste*) prarandama daug laiko dėl tuščio kalbėjimo, todėl įpareigojo tiesiog teisingai cituoti dokumentus ir nekartoti pasakytų teiginių. Tuo pačiu leido sau pateikti ant lapo surašytą bylos esmę¹⁴³¹. Jau 1724 m. tokiose bylose (taip pat ir dėl užgrobtos valdos grąžinimo) advokatų kalbų tekstų pateikimas teismui tampa privalomas: tų metų Tribunolo ordinacijos 6 str. buvo nurodyta, jog advokatai per agentus išdalins visiems teisėjams surašytus (*na notacyi*) kalbų tekstus (*statum causae*), kuriuose turės būti detalus, deramai datuotas, naudojamų dokumentų sąrašas¹⁴³². Pastarąjį tekstą skaitė patys advokatai, o argumentams paremti naudojamais dokumentais disponavo, ir reikalingu metu perskaitydavo, agentai. Tokią praktiką įstatymiškai įtvirtino 1764 m. konstitucija¹⁴³³, o XVIII a. II pusėje vis dažniau šalys teismui pateikdavo ir atspausdintus kalbų tekstus. Reikalavimas spausdinti „produktus“ ir „replikas“ buvo įtvirtintas tik XVIII a. pabaigoje¹⁴³⁴, tačiau jau devintajame dešimtmetyje tokia praktika buvo gana įprasta (ką rodo ir konkrečiose kadencijose pasakytų spausdintų kalbų rinkiniai).

¹⁴²⁷ O. Balzer, *Przewód sądowy polski*, p. 127-132 (ten pat apie reikalavimus kalbų turiniui); A. Moniuszko, *Sądy i proces ziemski na Mazowszu*, p. 191.

¹⁴²⁸ Taip dažniausiai būdavo bylose dėl „aiškių skolų“. Štai, sprendžiant apie Čotyriaus (Czotyński) seniūno Tado Koscalkovskio turto perdavimą eksdiviziniam teismui kai kuriems kreditoriams pakako vienos pasakytos kalbos (atsisakė teisės sakyti replikas), LVIA, f. SA, b. 170, l. 530.

¹⁴²⁹ TLS (IV sk., 103 str.) tenurodė raštiškus savo kalbų tekstus (1744 m. TLS leidime: *mowienie swe z obu stron na pismie*) atiduoti raštininkui per tris dienas po sprendimo priėmimo, t.y. jie buvo reikalingi rengiant sprendimo tekstą.

¹⁴³⁰ 1793 m. įstatymas, numatęs Tribunolo teisėjams skirti rašymo priemones: rašalines, rašalą, plunksnas ir popierių pastaboms žymėtis (VL, t. 10, p. 273), matyt, tik įtvirtino susiklosčiusią ilgalaikę praktiką. Beje, 1764 m. konstitucija ne tik pareikalavo, kad teisėjai *sądów pilnowali, produktów i replik wszystkich stron słuchali*, bet ir pastabas žymėtusi patys, nesinaudodami padėjęjų pagalba, VL, t. 7, p. 177.

¹⁴³¹ *dla lepszego wyrozumienia statum doskonale wypisawszy, sądowi podawać mogą, Porządek*, 1719, 2 str.

¹⁴³² Kalboje pasirėmęs neužrašytu dokumentu advokatas turėjo būti griežtai baudžiamas, *Porządek*, 1724, 6 str. Iš velesnės praktikos žinome, jog tokiuose raštuose buvo naratyvinio pobūdžio tekstas, o dokumentai, kuriais remtasi, buvo tik paminimi.

¹⁴³³ *produkta in scriptis consone in omni z dokumentami, nic nad to nie dokładajęc, ani uymuięc, et simi-liter repliki sądziom dawali, y czytali*, VL, t. 7, p. 179.

¹⁴³⁴ 1792 m. įstatyme: pirmininkaujantis posėdžiui suteis balsą advokatui *do czytania produktów i replik zwięzle ułożonych, y nie inaczej, iak w drukach sądowi podawanych*, VL, t. 9, p. 389.

XVIII a. atsiradęs reikalavimas skaityti teismines kalbas iš lapų, dar nerodo raštiško¹⁴³⁵ proceso pobūdžio, o tik mėginimą kontroliuoti advokatų pasisakymams skiriamą laiką. Minėtoji 1764 m. konstitucija įpareigojo advokatus skaityti savo parengtų kalbų tekstus nieko nuo savęs nepridedant, o po vieną kalbos variantą gavę teisėjai turėjo sekti, kaip šio reikalavimo laikomasi¹⁴³⁶. Tačiau ne ką mažesnių problemų kėlė advokatų teisme sakomų kalbų turinys ir advokatų atsakomybė už savo vartojamus žodžius. 1726 m. Seimo konstitucija nurodė kalbėti griežtai tik dėl bylos esmės, uždraudus šnekėti *extra sphaeram cytacyi, et extra contenta onych*¹⁴³⁷. 1764 m. buvo nurodyta skaityti kalbas *bez żadnych słownych przedłużanych remonstracyi i egzageracyi, dygressyi*¹⁴³⁸. Praktikoje Tribunolas buvo priverstas nuolat šiuos įstatymus priminti: 1767 m. liepos 14 d. nurodyta advokatams, kad, *przy podanych in scriptis produktach i replikach samych, słownemi kontrowersyjami, remonstrancyjami, eksplikacyjami, dygressami sądu nietrudnili i czasu nadaremnie nie zabierali*¹⁴³⁹; 1783 m. gegužės 23 d. – *produkta i repliki in scriptis bez słownych egzageracyi odbywała, ze wszelką gotowością do spraw przypadających bez zwlekania sądów przystępowała oraz w kontrowersyjach, tak przeciwko stronom jako tez sądowi laesive stawać nie ważyła się et modeste na sądach zachowała się*¹⁴⁴⁰; 1784 m. sausio 15 d. – *extra sphaeram spraw i załób aktorów swoich kontrowersyi przeciągłych nieużywała, nowych illacyi prawem bronnnych nie czyniła oraz omnem honestatem na sądach y względem osób sędziowskich zachowywała*¹⁴⁴¹ ir t. t. Daug panašių reikalavimų XVIII a. II pusėje teismas išdėstydavo reaguodamas į konkrečios bylos nagrinėjimo metu susiklostydavusią situaciją. 1784 m. rugpjūčio 12 d. į teismą kreipėsi Antanas Gnatovskis, apkaltinęs Tadą Koscialkovskį ir jo advokatą Lauryną Ožechovskį, esą šie kalbėdami teisme apie *podstępnie wymożony testament zesłego Jakuba Sakowicza* meluoja, šmeižia gerą jo vardą, be to, advokatas, pasitelkia su byla nesusijusius faktus. Tribunolas buvo priverstas pareikalauti, kad palestra *pism czyli produktów y replik zelżywych y terminami uszczypliwiemi ironice napelnionych do sądu nie podawała, kontrowersyi ustronnych extra sphaream sprawy i załób nie formowała i onemi czasu sądowego nie zabierała*¹⁴⁴². 1791 m. birželio 6 d., reaguojant į byloje tarp Trakų vaivados Juozo ir Vilniaus kašteliono Motiejaus Radvilų, dėl teisių į mažamečio Jeronimo Radvilos globą, advokatų veiksmus, pareikalauta, kad šie *głosów słowami sąd y strony obrażającemi, odbywać nie ważyła się, oraz*

¹⁴³⁵ Pirmą kartą raštiško proceso užuomazgas pastebime tik XVIII a. pab.: 1792 m. įstatymas, siekiant taupyti teismo laiką, numatė bylą iš remisinio registro nagrinėjimą uždarame posėdyje remiantis šalių pateiktais, tačiau prieš tai advokatų neperskaitomais „memorialais“, VL, t. 9, p. 393. Vis tik tai buvo vienintelė tokio pobūdžio nuostata, kuri toliau plėtojama nebuvo.

¹⁴³⁶ VL, t. 7, p. 179. Panašiai 1792 m. įstatyme pirmininkaujantis Tribunolo posėdžiui įpareigotas stebėti, kad advokatai kalboje griežtai laikytųsi užrašyto teksto: *w niedozwalaniu żadnych w tłumaczeniu sprawy słownych dysceptacyi*, VL, t. 9, p. 390.

¹⁴³⁷ VL, t. 6, p. 246 (*kontrowersyjami długiemi y gólosłownie sądu zabawiać ... nie będą*).

¹⁴³⁸ VL, t. 7, p. 179.

¹⁴³⁹ LVIA, f. SA, b. 664, l. 13v.

¹⁴⁴⁰ Ten pat, b. 704, l. 8v.

¹⁴⁴¹ Ten pat, b. 706, l. 26v.

¹⁴⁴² Ten pat, b. 707, l. 41v

extra sphaeram sprawy do mówienia nie podejmowała się, czasu sądowego nad rozdany druk gołosłownym przymówieniem się nie wycięczała¹⁴⁴³.

XVIII a. pab. buvo pradėta normuoti teismui pateikiamų raštų apimtį. 1787 m. gruodžio 17 d. Tribunolas nutarė, jog bylose, kai prašoma paskirti bylai teisną, bereikalingai gilinamasi į bylos aplinkybes bei gaišinamas brangus teismo laikas, todėl nurodyta ateityje tokioms byloms parengti ne didesnius kaip vieno lapo spaudinius, kuriuose *szczególnie tylko w materyi determinacyi sądu potrzebującą bez żadnych przymówień rzecz donosili i próżnemi egzageracjami czasu nie zabierali pod karą za zagajenie czasu*¹⁴⁴⁴. Advokatams prieš to priprasti nebuvo lengva – šis reikalavimas buvo primenamas 1789 m. gegužės 23¹⁴⁴⁵ ir lapkričio 17 d.¹⁴⁴⁶, o tą pat metų gruodžio 16 d. teismas konstatavo būtinybę už jo nesilaikymą nubausti advokatą Sikstą Grodeckį¹⁴⁴⁷. Tąkart bausmė gynėjui buvo dovanota, tačiau šis pavyzdys turėjo paskatinti kitus advokatus laikytis vieno lapo reikalavimo bei draudimo *przymawianie się słowne nad druk i podwójnych w jednej rzeczy głosów*¹⁴⁴⁸. Kitais atvejais teismas, susidūręs su ilgai trunkančiomis kalbomis, galėjo pareikalauti per nustatytą laiką jas baigti ir atiduoti bylos medžiagą galutiniam sprendimui priimti (*do namowy*). Štai 1768 m. vasario 13 d. teismas ryte pranešė, jog planuoja tą dieną priimti galutinį sprendimą byloje tarp Jočinskio ir Tiškevičiaus, o į pasitarimą rinktis pusę keturių, bei įpareigojo advokatus trumpinti savo kalbas¹⁴⁴⁹. Panašiai 1769 m. gegužės 30 d. pastebėjus, jog bylos nagrinėjimas užsitęsė, pareikalauta nedelsiant baigti pristatomąsias kalbas, pereiti prie replikų ir vėliausiai per tris dienas perduoti teismui visus su byla susijusius dokumentus¹⁴⁵⁰. Nagrinėjamu laikotarpiu jau nebuvo nustatomas konkretus „kalbėjimo“ laikas atskirų rūšių bylų pristatymui¹⁴⁵¹.

¹⁴⁴³ Ten pat, b. 727, l. 12v.

¹⁴⁴⁴ Ten pat, b. 718, l. 16.

¹⁴⁴⁵ *Trybunał Gł(ówny) WXL doświadczywszy zbyteczney odchodzących spraw przewłoki przez obszerne palestry trybunalskiey tłumaczenie się w sprawach remissywnych y kilko arkuszowemi produktami serio zaleca prześwietney palestrze trybunalskiey, ażeby od tąd w żadnej sprawie remissynej nie więcej jak droku produktowego arkusz jeden podawała i takowe produkta z droku bez żadnego przymawiania się odbywała*, ten pat, b. 722, l. 14-14v

¹⁴⁴⁶ Ten pat, b. 724, l. 4.

¹⁴⁴⁷ Ten pat, b. 724, 21-21v.

¹⁴⁴⁸ Toks reikalavimas liėtė ir bylininkus. Štai, 1791 m. gruodžio 6 d. Kajetonas Salamonovičius „nepriklausydamas advokatams ir tokio reikalavimo nežinodamas“ teisėjams išdalino pustrėčio lapo apimties kalbą. Teismas ją priėmė leidęs atlikti *bez przymawiania sie pro hac sola vice*, tačiau patį asmenį nubaudė dviejų savaičių kalėjimu bokšte (tiesa ši bausmė jam dar nepraėjus jos atlikti buvo dovanota), ten pat, b. 729, l. 8v-9, 11.

¹⁴⁴⁹ Ten pat, b. 666, l. 6. Toje pat kadencijoje sprendamas byla tarp Čiudovskių, Valuziničių ir Smolensko vyskupo ir matydamas besitartinančią teismo limitacijos datą Tribunolas 1768 m. 1 d. birželio pareikalavo, kad šeštą arba vėliausiai septintą dieną bylininkai baigė kalbas „anksti“ pateiktų kanceliarijai savo prašymus, b. 666, l. 21. Tačiau septintą dieną kalbos dar nebuvo baigtos sakyti, todėl tą dieną teismas pareiškė, jog nepaisydamas aplinkybių sekančią dieną imsis sprendimo priėmimo, ten pat, l. 21v.

¹⁴⁵⁰ Ten pat, b. 670, l. 26v.

¹⁴⁵¹ 1738 rugpjūčio 20 d. Tribunolas deklaravo, jog siekdami bylos atidėjimo (sprawy *dylacyjne*) advokatai turėtų apsiriboti pusvalandžiu (ten pat, b. 630, l. 25v), o 1741 m. rugpjūčio 26 d. nustatytas

Daugybę kartų susidurdamas su advokatų nepasirengimu arba apskritai neatvykimu į teismą¹⁴⁵², Tribunolas buvo priverstas reikalauti į bylos svarstymus ateiti pasiruošus¹⁴⁵³. Dažniausiai buvo apsiribojama paprastu įspėjimu, tačiau kai situacija kartodavosi, buvo griebiamasi radikalesnių veiksmų: 1748 m. byloje nestojusieji advokatai nubausti 40 kapų gr. bauda¹⁴⁵⁴, o 1785 m. teismas, konstatavęs, jog prasidėjus (konkrečios) bylos svarstymui, kai turi kalbėti advokatai, girdi vien tylą, „turėdamas priežastį pasinaudoti teisės galia ir griežtumu“ įspėjo, jog nuo šiol atsižvelgiant į tai, kurios šalies gynėjai bus nepasiruošę, *bez żadnej zwłoki czasu y przyjęcia wymówki* ieškinį išbrauks arba priims sprendimą už akių¹⁴⁵⁵. Tiesa, nepasiruošimą byloms kartais nulemdavo ir objektyvūs veiksniai – priešingos šalies advokatai nenorėdavo atskleisti visų turimų dokumentų¹⁴⁵⁶, nors įstatymai reikalavo leisti priešingai pusei susipažinti su bylos dokumentais ir parengtomis replikomis¹⁴⁵⁷.

Pagrindinėje teismo proceso stadijoje daug laiko užėmė ir įvairūs su byla susiję šalių prašymai. Vienas dažniausių – dėl byloje naudojamų dokumentų pristatymo į teismą (*comportatio*, komportacija dokumentów) ir leidimo su jais susipažinti priešingai pusei (*communicatio*, komunikacija dokumentów). Nors šalys stengėsi iš anksto neviešinti savo turimų dokumentų, tačiau teisme priešingai pusei pareikalavus, turėjo leisti su jais susipažinti *sub nullitate documentorum* (nuslėptais dokumentais procese negalėjo būti remiamasi). Dėl LDK realiųjų šis momentas buvo labai svarbus, kadangi dokumentai turėjo savybę pasimesti, pražūti¹⁴⁵⁸. Atrodo, jog buvo įprasta visus su byla susijusius

penkiolikos minučių limitas (b. 633, l. 43v). 1753 m. rugsėjo 4 d. Dvasinis Tribunolas tokiose bylose kiekvienai šaliai žadėjo skirti vos po pusę tiek, ten pat, b. 646, l. 30. Pastarosios tvarkos XVIII a. pab. reikalavo laikytis ir LDK Vyriausiasis Teismas, ten pat, b. 742, l. 2 (1799 m. spalio 17 d. nutarimas).

¹⁴⁵² Pvz. 1788 m. gruodžio 10 d. konstatavus, jog advokatai nepasirodo teismo darbui skirtomis valandomis buvo įsakyta „kad teismas daugiau jų neturėtų laukti atvykstant“, ten pat, b. 721, l. 11.

¹⁴⁵³ Ten pat, b. 638, l. 9 (1746 m. gegužės 10 d. Tribunolo nurodymas).

¹⁴⁵⁴ Ten pat, b. 640, l. 24v (1748 m. liepos 6 d. Tribunolo nurodymas).

¹⁴⁵⁵ Ten pat, b. 712, l. 12v (1785 m. gruodžio 31 d. Tribunolo nurodymas).

¹⁴⁵⁶ Tokia situacija minima 1777 m. sausio 14 d. nagrinėtoje Nezabitovskio ir Ruščico byloje. Pirmasis skundėsi negaunantis iš Ruščico dokumentų ir replikų. Teismas, pasirėmęs 1764 m. konst., įpareigojo šalis viešinti savo turimus dokumentus ir įteikti vienas kitam raštiškas replikas dar prieš skaitant jas teisme, o advokatus neatsikalbinėti nepasirengimu, žr. ten pat, b. 685, l. 14v-15.

¹⁴⁵⁷ Naują bylininkų kalbų pateikimo šalims tvarką įtvirtino 1792 m. įstatymas, VI, t. 9, p. 420. Nuo šiol šalys bylose dėl paveldėjimo ir skolų turėjo į teismą kreiptis jau tinkamai joms pasiruošę (iki tol į Tribunolą atvykdavo dar neparengę kalbų tekstų), t.y. pateikdami įrašyti ieškinį kartu įpareigoti palikti kanceliarijoje pristatomosios kalbos egzempliorių (tokiu būdu šalys turėjo galimybę susipažinti su kalbų tekstais mažiausiai prieš dvi savaites iki bylos nagrinėjimo). Dekretų raštininkui buvo nurodyta vesti specialų dienyną (pavadintą komunikacijų protokolų knyga), kuriame šis žymėtų produktų ir replikų atidavimo ir priėmimo faktus. Išliko tik Pirmųjų Rūmų komunikacijų protokolų knyga. Joje užfiksuota, jog 1792 m. gegužės 7 – birželio 1 d. advokatai pateikė 23 dokumentus (*produkt, głos, memoriał, sprawa*). Tačiau knygoje nėra jokių duomenų apie jų išdavimą priešingai pusei, žr. LVIA, f. SA, b. 883, l. 1-2.

¹⁴⁵⁸ Pvz. Ostreikos byloje prieš Ivanovskių, skolingus jam 45 tūkst. auks., ankstesnės bylos sprendimą turėjo tik atsakovai. Ieškovas negalėjo išimti jo kopijos, kadangi 1757 m. Tribunolo Minsko kadicijos knygos buvo sudegusios. Kadangi atsakovai neneigė turintys sprendimą, todėl Tribunolas jį įsakė padėti teisme, LVIA, f. SA, b. 138, l. 479-484v. Apie dokumentų praradimų priežastis žr. R. Raugauskienė, „Dingę istorijoje“: XVI a. LDK privačių archyvų dokumentų dinamika, *Istorijos šaltinių tyrimai*, sudarė Darius Antanavičius, t. 3, 2011, p. 85-110.

dokumentus padėti teisme po savo pirmosios kalbos, o poreikis susipažinti su dokumentais buvo argumentuojamas *ku potrzebie odbywania replik*¹⁴⁵⁹. Kuomet 1789 m. Savickiai paprašė, kad Solohubas padėtų bylos dokumentus teisme, šis atsakė tą padarysias po to, kai pasakys savo pirmąją kalbą. Tribunolas tokiai pozicijai pritarė, pastebėdamas, jog *zwyczaj i porządek procedowania dla stron prawo wiodących prawami opisaney, w czasie odchodzących produktów do złożenia dokumentów i komunikowania onych z strony procedującej nawzajem obowiązany czyni*¹⁴⁶⁰. Kuomet toje pat byloje kunigas Oskirka išdėstė norą pamatyti priešingos šalies turimą dokumentą, kuris jam esantis reikalingas replikai parengti, Tribunolas nurodė *aby rozprawujące strony dwukrotnie w jednej rzeczy głosów nieodbywały i aby czas sądowy wycieńczany nie był*, bet įpareigojo dokumentą duoti „tučiuojau“¹⁴⁶¹. Toks prašymas jau po atliktos replikos paprastai buvo atmetamas, tačiau atskirais atvejais galėjo būti patenkinamas ir vėliau¹⁴⁶². Galiausiai 1792 m. įstatymas įpareigojo, kad reikalavimas susipažinti su dokumentais, pateiktais pirmos arba antros kalbos sakymo metu, būtų patenkinamas nevilkinant teismo darbo laiko¹⁴⁶³.

LDK Vyriausiasis Tribunolas priimdavo sprendimus įvertinęs šalių pateikiamus įrodymus¹⁴⁶⁴. Kalbant apie LDK laikus, laikoma vyravus formalių įrodymų teoriją, pasak kurios teismai vertino jiems pateikiamus įrodymus, nesiekdami išsiaiškinti faktinės tiesos¹⁴⁶⁵. Procesą laimėti turėjo ginčo šalis, kurios įrodymai būtų pripažinti geresniais¹⁴⁶⁶. Tačiau šiuo metu lenkų istoriografijoje atkreiptas dėmesys į būtinybę atlikti detalesnius šios teorijos galiojimo tyrimus¹⁴⁶⁷. TLS (XI sk., 61 str.) ir Tribunolo nuostatai (6 str.) numatė, jog tyrimas¹⁴⁶⁸ turėtų būti atliekamas tik baudžiamųjų nusikaltimų, už kuriuos

¹⁴⁵⁹ LVIA, f. SA, b. 170, l. 239.

¹⁴⁶⁰ Ten pat, b. 180, l. 387v. Panašiai 1777 m. sausio 14 d. Mozyrius vėliavininkas Niezabitovskis skundėsi kad Ruščikai nepateikia dokumentų, Tribunolas nurodė kad advokatai ir įgaliotiniai ateityje prieš pradėdami sakyti replikas „priešininkus“ supažindintų su dokumentais ir replikomis, priešingu atveju grąšinant skirti vad. *eksceso* bausmę, b. 685, l. 14v-15.

¹⁴⁶¹ Ten pat, b. 180, l. 388.

¹⁴⁶² Kai 1784 m. birželio 22 d. Oršos išdininkas Ignotas Gordzialkovskis ir Oršos kardininkas Mikalojus Zbužinskis paprašė, kad Juozapas Kirkoras ir Mykolas Hlasko patektų donacinį dokumentą, kuriuo grindė savo teises į Ploskos valdą Oršos pav., šie pasiteisino tuo metu jo neturintys. Teismas nurodė dokumentą pristatyti po replikų, ten pat, b. 170, l. 494-500v.

¹⁴⁶³ VL, t. 9, p. 420.

¹⁴⁶⁴ Teismo sprendimuose nurodoma, jog buvo apsvarstyti šalių pateikiami: *racye, probacye i dowody* (LVIA, f. SA, b. 145, l. 612), *spory y odpory, dowody y odwody, y wzaiemne zarzuty* (b. 138, l. 339).

¹⁴⁶⁵ J. Machovenko, *Įrodymai LDK Didžiosios Kunigaikštystės teisėje*, p. 61-69.

¹⁴⁶⁶ Tribunolo nuostatuose (4 str.) buvo pažymėta, jog laimės bylininkas, kuris *za sobą dowodów y artykułów prawnych więcej mieć będzie*. 1770 m. nežinomas LDK teismo proceso vadovėlio autorius rašė, jog pakamario teisme turi laimėti ta šalis, *której strony dokumenta, listy, ograniczenia będą lepsze, znaki graniczne pewniejsze i świadki słuszniesze*, BC, mkf. nr. 69992, p. 62.

¹⁴⁶⁷ A. Moniuszko, *Sądy i proces ziemski na Mazowszu*, p. 208.

¹⁴⁶⁸ TLS buvo vartojama sąvoka *scrutinium*, kuri lenkiškose Statuto leidimuose dar buvo verčiama kaip *wywiadowanie*. Tačiau XVIII a. paprastai vartojama „inkvizicijos“ (*inkwizycya*) sąvoka, kuri, kaip atskleidė M. Mikołajczyk (Na drodze do powstania procesu mieszanego, p. 85-86), faktiškai savyje talpino dvi institucijas – senąją *scrutinium* ir naująją, kuri toliau tekste įvardinama kaip tyrimas arba „inkvizicija“.

grėšė garbės praradimas ir mirties bausmė, atvejais (reikėjo ir papildomos sąlygos – kitų, tinkamų, įrodymų trūkumo ir pačių šalių reikalavimo). Tačiau modernėjant visuomenei šių nuostatų nebepakako: jau XVII a. vis dažniau tyrimai buvo atliekami dėl nesmurtinių veikų (dėl viešo įžeidimo, teismo pareigūnų piktnaudžiavimo pareigomis, advokato išdavystės, dėl pasipriešinimo Tribunolo sprendimo vykdymui), o XVIII a. pradžioje iškilo būtinybė šį klausimą reglamentuoti įstatymiškai. Iš pradžių tai pabandė daryti pats Tribunolas, keliose ordinacijose aprašęs tyrimų atlikimo tvarką¹⁴⁶⁹, tačiau aukščiausiu lygiu tai buvo padaryta tik 1726 m. Seime. Tuomet įtvirtinta, jog teismo paskirti pareigūnai¹⁴⁷⁰ tirs kaltinimo aplinkybes – remdamiesi pačių šalių pateiktais klausimų sąrašais (*interrogatoria*) apklaus pačių bylininkų pristatytus liudytojus (*egzamin cywilny*), o atskirais atvejais dar galėjo būti atliekama daiktinių įrodymų ekspertizė, apžiūrimos ginčijamos žemės ir t.t. Tokia tvarka, kurioje bene svarbiausias dėmuo buvo pačių bylininkų veiksnys, ženkliai skyrėsi nuo TLS (XI sk., 62 str.) apibūdintos *scrutinium* institucijos. Įrodinėdama baudžiamuosius nusikaltimus, šalis turėjo pasirūpinti atlikti tam tikrus veiksmus ir sukaupti reikalingus dokumentus¹⁴⁷¹, tačiau šiuo atveju didesnis vaidmuo teko pačiam teismui. *Scrutinium* turėjo atlikti tik pilies teismo pareigūnai savo nuožiūra apklausdami visus potencialius liudytojus (nežiūrint jų kilmės), taip pat rinkdami duomenis ne tik apie patį įvykį, bet ir apie įtariamojo asmenybę, reputaciją, charakterio bruožus, o *zachowaniu, postępkach i obejściu*, atkreipiant dėmesį į nusikaltimo *czas, miejsca, znaki, podobieństwa, i wszelakie insze przyczyny ku prawdzie w tey rzeczy skłonne*¹⁴⁷². Bylose dėl vagysčių, nužudymų ir kitų panašių nusikaltimų teismas galėjo skirti kvotą, kur pareigūnai galėjo ne tik apklausti liudytojus, bet ir kankinti įtariamąjį (*egzamin korporalny*)¹⁴⁷³.

¹⁴⁶⁹ Plg. *Porządek*, 1718 (6 str.) ir *Porządek*, 1719 (3 str.).

¹⁴⁷⁰ 1726 m. įstatymas numatė, jog tokius tyrimus atliks du šalių pasirinkti pareigūnai (dėl priimtinių kandidatų tarpusavyje nesutarus, juos savo nuožiūra balsų dauguma paskirdavo teismas). Tai turėjo užtikrinti nešališkumą, tačiau faktiškai sutariant šalims jį galėjo atlikti ir vienas pareigūnas, VL, t. 6, p. 236-237. Vėliau dėl organizacinio pobūdžio problemų - dažnai tyrimą vykdyti paskirtus asmenis dėl įvairių priežasčių (užimtumas, liga, nesuinteresuotumas, pataikavimas vienai iš šalių) nepavykdavo priprašyti jo atlikti, teismui leista paskirti net šešis pareigūnus (po tris iš kiekvienos ginčo pusės), o tyrimą atliktų tie du, kuriuos pavyktų prisikviesti, VL, t. 7, p. 237.

¹⁴⁷¹ Nukentėję dėl nužudymo, užpuolimo, apiplėšimo, sužeidimo, ar įkalinimo, apie savo skriaudą turėjo papasakoti kaimynams, pakeliui sutinkamiems asmenims, pateikti į teismo knygas įrašyti pareiškimą (oświadczenie, zażalenie, manifest, proces, protestacya), TLS, XI sk., 2, 19 str. Nužudytojo kūnas turėjo būti demonstruojamas prieš pilies teismą, tačiau faktiškai jį apžiūrėdavo tik vaznys. Pastarasis taip pat atlikdavo nukentejusiojo apžiūrą (*obdukcja*), o taip pat turėjo apžiūrėti nusikaltimo vietą, įrankį, padarytus nuostolius (*wizya*) ir pan. Vaznio išduotas apžiūros aprašymas turėjo būti įrašomas į teismo knygas. Būtent su tokiais dokumentais ieškovas turėjo kreiptis į teismą, o reikalui esant siūlyti savo priesaiką ir liudytojų parodymus.

¹⁴⁷² TLS, XI sk., 31, 33 str. Įrodymų ir nusikaltimo vietos bei daiktų apžiūra turėjo „vizijos“ (*visio, actum visionis*) pavadinimą.

¹⁴⁷³ Nors inkvizicinis procesas LDK nepaplito, tačiau kartais įrodymai buvo renkami naudojant tortūras. Tribunolo knygoje esantys duomenys patvirtina istoriografijos teiginius, kad kankinimai paprastai naudoti vagysčių ir nužudymo bylose (V. Raudeliūnas, Tortūros LDK teismuose, *Socialistinė teisė*, 1977, nr. 1, p. 46-47). Net dviejose Polocko pilies teisme spręstose bylose buvo naudojami kankinimai: vietos tilto karčemos arendatorius žydas Hirša Berkovičius kaltintas vagystėmis ir vogtų daiktų laikymu, bei

Dar vienas skirtumas: kvotos metu surinkta informacija (TLS, XI sk., 64 str.) teisme turėjo būti perskaitoma šalims, tuo tarpu su tyrimo dėl nesmurtinių veikų (*inkwizycyja*) medžiaga jie supažindinami nebuvo¹⁴⁷⁴. 1726 m. įstatymas apskritai pareikalavo tyrimo metu surinktos informacijos į sprendimus nebeįrašinėti, o byloje paskelbus galutinį sprendimą tyrimo metu surinktą medžiagą teismo salėje sudeginti¹⁴⁷⁵. „Inkvizicijos“ atlikimo modelis buvo pritaikytas ir atliekant kitas veiklas. Jau pačioje bylos nagrinėjimo stadijoje teismas galėjo paskirti komisiją, kuri atliktų vad. „kalkuliacijos“ ir „verifikacijos“ veiksmus (*calculatio, verificatio*), t.y. apskaičiuotų iš turto gautas pajamas, išlaidas, patirtus ir kompensuoti prašomus nuostolius, patikrintų prieštarigus pranešimus ir pan. Mat bylose dėl valdų laikymo, išpirkimo ir skolų, šalių pateikiami skaičiai dažnai skyrėsi, todėl teismo deleguoti pareigūnai turėjo palyginti šalių priekaištus ir atsakymus į juos (*proposito/reposito*), liudytojų (kaimynų, pavaldinių, tijųų, vaitų, valdytojų, valdos pareigūnų) pateikiamą informaciją su „kvitų“, sąskaitų ir kitų dokumentų duomenimis¹⁴⁷⁶.

byloje dėl Vaitiekui Gadomskiui priklaususių daiktų vagystės iš Koravičių dvaro svirno (čia kankinti ugnimi, tačiau neprisipažino valstietis Steponas Marščonokas ir neįvardintas Maskolius) (LVIA, f. SA, b. 824, 14-22; b. 147, l. 754-761v). Varnių magdeburgijos teisme valstietė Morta Žilakova „prisipažino“ dėl Motiejaus Sugintos nunuodijimo išgąsdinta *korporalnego egzaminu* (b. 176, l. 495-504). Tortūros naudotos prieš Miežiškių ir Raguvos karčemų (Vilkmergės pav.) žydus, kurie neva suplanavo valstiečio Simono Biruko ritualinę žmogžudystę. Kankintas *ćwiczeniem y między związane palce zabijaniem wrzecion* žydas Movšukas Šimonovičius (vėliau apkrikštytas tapo Vincentu Dobročinskiu) tėvą, brolių ir svainį įvardino žmogžudžiais (b. 140, l. 450-465v; Dyariusz 1767, AGAD, Zbiór Popielow, b. 364, l. 207). Visais žinomais atvejais tortūros naudotos tik žemesnių luomų asmenų atžvilgiu. Pats Tribunolas analizuojamu laikotarpiu kankinimų nėra skyręs, o tokiu būdu išgautą informaciją vertino kritiškai: išteisino tiek M. Žilakovą, tiek Vilkmergės žydus. Kankinimus uždraudė 1776 m. įstatymas (VL, t. 8, p. 546-547), nurodęs remtis kitais irodymais: *manifesta, indicia, in recenti crimine deprehensio, propria oris confessio, inkwizycye, niemniemy inne w tey mierze dowody y odwody*.

¹⁴⁷⁴ Įstatymai leido prašyti atlikti pakartotinį tyrimą, tačiau dėl nurodytų veiksmų, šalys faktiškai galėjo skųsti tik netinkamus pareigūnų veiksmus. Pvz. Kazimieras ir Jonas Tiškevičiai skundėsi, kad jų byloje prieš Strelkovo seniūną Antaną Tiškevičių Valkavisko žemės teismo teisėjų atliktas tyrimas pirmą kartą darytas praleidžiant daug jų pateiktų klausimų, o antrą kartą paslapčia užsidarius kambaryje su A. Tiškevičiaus įgaliotiniu *bez regestrów, stawania ludzi, repozytów i propozytów*, LVIA, f. SA, b. 523, l. 169-178v. Netinkamai ir šališkai tyrimą atlikęs byloje, kur Trakų horodnyčienė Kotryna Korevova bylinėjosi su Ašmenos maršalkomis Martynu ir Terese Oskirkomis dėl ginčytinų žemių puldinėjimo ir plėšimo, buvo apkaltintas Ašmenos pilies teismo teisėjas Andrius Zablockis, b. 145, l. 594-613v. Pastarasis į tyrimą atvyko praėjus vos aštuonioms dienoms nuo pranešimo, valstiečius apklausė nepareikalavęs jų priesaikų ir tai atliko pernelyg greitai (per dieną apklausė 14 asmenų), išvažiavo neapžiūrėjęs visų ribų.

¹⁴⁷⁵ Ši praktika buvo gana prieštaringa, sukeldavo problemų ir šalims, ir teismams. Įstatyme minėta, jog bent vienai bylos šaliai neatvykus į teismą, dokumentas turėjo būti išsaugotas, tačiau praktikoje pasitaikė ne vienas atvejis, kuomet šalims ketinant bylinėtis paaiškėdavo, jog „inkvizicija“ esanti sudeginta. Štai, 1768 m. rugpjūčio 8 d. Tribunolas sprendė bylą, kurioje buvo daug bylos šalių (iš esmės Adomo Vizgirdos ir LDK medžioklio Zabelos ginčas dėl Versnupės kaimo), o nestojo tik Borevičius. Kuomet 1769 m. liepos 14 d. A. Vizgirda norėjo tęsti procesą prieš Borevičių paaiškėjo, jog inkvizicija esanti sudeginta, nes teismas nebuvo įspėtas kad ją reikia išsaugoti, ten pat, b. 669, l. 19v.

¹⁴⁷⁶ *Porząddek*, 1718, 6 str.; *Porząddek*, 1719, 3 str. Pareigūnų nustatytos realios sumos turėjo būti aiškiai surašytos, jų nuorašai išduoti ginčo šalims, o pats dokumentas persiunčiamas teismui sprendimui byloje priimti.

Taigi, XVIII a. pastebimi kokybiniai pokyčiai teisingumo vykdymo srityje, dėl kurių teismas galėjo geriau įsigilinti į pačią bylą ir priimti teisingesnę sprendimą. Štai 1767 m. spręsdamas apeliaciją dėl Polocko žemės teismo sprendimo, kuriuo fundacinė valda Osečišče (Osieczyszczce) buvo atimta iš Pažaislio kameldulių ir perduota LDK raštinininkui Antanui Pacui, Tribunolas priėmė sprendimą išklausti asmenis, kurie nedalyvavo ankstesnėse bylos nagrinėjimo pirmos instancijos teisme stadijose. Šią nutartį Tribunolas pagrindė noru kuo daugiau sužinoti apie bylos aplinkybes: *ponieważ sąd dla oświecenia swego y jak najdoskonalszego wszystkich okoliczności ściągających się do sprawy doznania dozwalać z siebie na opuszczenie nic takowego nie powinien, coby z ubliżeniem dla sądu potrzebney informacyi devenire mogło*¹⁴⁷⁷. Tačiau teisminė praktika nebuvo tokia vienareikšmė. Tos pačios sudėties teismas sprendė apeliaciją dėl Kauno pilies teismo sprendimo byloje tarp Černigovo kariuomenininko Mykolo Sperskio ir Mykoliškių seniūno Puzinos dėl susitarimo sąlygų nesilaikymo – išvartyimo iš Penkinių valdos Trakų vaiv. Sperskis į Tribunolą pašaukė ir priešingos pusės advokatą (dėl įžeidinėjimų proceso metu) bei patį teismą (teisėjus apkaltino šališkumu, neteisingsais sprendimais, o raštininką nepriėmus įrašyti į teismo knygas jo pateiktų dokumentų ir ieškinių). Daliai teisėjų ir raštininkui paprašius atlikti tyrimą (*inkwizycya*), Tribunolas prašymą atmetė, ne visai pagrįstai nurodydamas, jog toks, remiantis 1726 m. konstitucija, yra skiriamas tik bylose dėl teismo saugumo normų pažeidimo¹⁴⁷⁸. Šalims buvo primintas TLS IV skyriaus 77 straipsnis, kuris numatė tris įrodinėjimo būdus – remiantis dokumentais, liudytojų parodymais ir priesaika. Taigi, šiuo atveju Tribunolas nedviprasmiškai nurodė, jog Kauno pilies teismo pareigūnai privalėtų gintis, siūlydami savo parodymus paremti priesaika. Tribunolas pats dažnai skirdavo atlikti tyrimą (išsiaiškinant, ar vaznys iš tikrųjų neįteikė šaukimo, raštininkas protegavo vieną iš procesų šalių, advokatas nusizėngė vykdydamas šaliai duotis išpareigojimus ir pan.), tačiau tai jam netrukdė atskirais atvejais pasiremti būtent TLS užfiksuotu formalių įrodymų principu. Be to, nors pagal LDK įrodymų hierarchiją pirmenybė buvo teikiama racionaliems įrodymams – prisipažinimui, daiktiniams ir rašytiniams įrodymams, liudytojų parodymams, tačiau iki valstybės žlugimo gana svarbų vaidmenį išlaikė priesaikos institutas. Nors kartais galima pastebėti jos ribojimo tendenciją, tačiau analizuojamu metu ji dar buvo plačiai naudojama. Bylininkui būtinai reikėjo siūlyti paremti savo teiginius priesaika, nes priešingu atveju ji galėjo būti skirta varžovui. Paskirtą priesaiką Tribunolas dažniausiai nurodydavo atlikti savo teisme, o bylininkų prašymus ją atlikti kituose teismuose tenkino nenoriai¹⁴⁷⁹, nes tai galėjo

¹⁴⁷⁷ AGAD, ZP, b. 364, l. 194v-195.

¹⁴⁷⁸ LVIA, f. SA, b. 140, l. 615v-616 (1779 m. liepos 10 d. Tribunolo sprendimas). 1726 m. konstitucija numatė, jog Tribunolo teisėjas galės atlikti tyrimą tik tokios rūšies bylose, VL, t. 6, p. 237.

¹⁴⁷⁹ Tiesa, kuomet bylininkai neturėjo galimybės atvykti į Tribunolą, tokį prašymą teismas būdavo priverstas patenkinti. Štai, kuomet Tribunolas nurodė atlikti priesaiką broliams Bolbackiams Rostockiams, du iš jų tuo metu buvo užsienyje, todėl Peterburgo klebonui Mykolui Rostockiui leista prisiekti aukščiausiam Peterburgo, o Saksų leibgvardijos leitenantui Romanui Rostockiui – „tinkamame“ Saksonijos teisme, b. 180, l. 337-345v.

sukelti teisinio pobūdžio problemų. Kai byloje tarp Nesvyžiaus benediktinų vienuolyno ir Kristupo Lichodzejevskio, Tribunolas pastarojo asmens senelio padarytą fundaciją pripažino teisėta, buvo nurodyta prisiekti kunigui Protasevičiui. Šis paprašė leidimo ją atlikti kitame teisme, tačiau toks prašymas buvo atmestas argumentuojant, jog priesaikos neatlikimo atveju galėtų atsitikti *amissio causae*, o žemesnės instancijos teismas persvarstyti Tribunolo sprendimų teisės neturi¹⁴⁸⁰. Kad tokia galimybė buvo reali, rodo 1769 m. pavyzdys, kuomet Pinsko pastalininkaičiui Antanui Ožeškai pavyko įtikinti Tribunolo teisėjus, kad Pinsko žemės teismo teisėjas Leopoldas Ožeška byloje dėl pinigų sumos, susijusios su sutartimi (*o sumę z kontraktu*), kreipėsi į netinkamą Pinsko pilies teismą (tokio tipo bylos turėjo būti nagrinėjamos žemės teisme), o šis nepaisant prieštaravimo, ėmėsi ją spręsti, dar ir uždrausdamas dėl jos apeliuoti. Už tai L. Ožeškai buvo skirtos šešių, o teisėjams – trijų savaičių kalėjimo bausmės. Vienok, šis sprendimas neįsiteisėjo, kadangi A. Ožeška neatliko nurodytos priesaikos (prieš tai prašė leidimo priesaikai atlikti Pinsko žemės teismo kancelarijoje, bet Tribunolas jį atmetė). Jis paskelbtas pralaimėjusiu byla, bei nuteistas infamijos bausme ir pinigine bauda¹⁴⁸¹. Beje, priesaikos instituto tyrimas susijęs ir su mentaliteto aspektu. Į klausimą – ar Naujųjų amžių žmogus galėjo sau leisti ją melagingai atlikti, vienareikšmio atsakymo nerasime, kadangi būta įvairių pavyzdžių. Štai, Antanas Jundzilas teigė, jog Radovickis, sumokėdamas po šimtą auks., papirko bajorus Leoną Uzlovskį ir Petrą Vasilevskį, kurie melagingai paliudijo¹⁴⁸². Tuo tarpu byloje dėl Malavo valdų perėmimo ir ginkluoto pasipriešinimo, Zdrojevskis teigė, jog sprendimo vykdymo metu iš jo buvo atimta 296 auks. Bet kai Tribunolas jam nurodė atlikti priesaiką, tą padaryti jis atsisakė, tuo pačiu netekdamas pretenzijų į šią sumą¹⁴⁸³. 1775 m. Slanimo vėliavininkas Jonas Kazimieras Makovieckis atsisakė jam skirtos priesaikos, kurią atlikus LDK Petigoro vėliavininkas Juozapas Rimša ir jo žmona Barbora privalėtų jam išmokėti 10 400 auks. (ginčas byloje dėl mirusio Tado Makovieckio palikimo)¹⁴⁸⁴. Panašiai atsitiko 1792 m.: Tadas Tomaševičius bylinėjosi su Antanu Grinevičiumi dėl to, kad šis 1770 m. iš Liudviko Zajončkovskio pirkdamas pusę Pakalpių (Trakų vaiv.) valdos, jos savininkui sumokėjo ne visą sutartą sumą (liko skolingas 2400 auks.). A. Grinevičius tiek Trakų žemės teisme, tiek Tribunole teigė šią sumą sumokėjęs, ką siūlė patvirtinti priesaika. Tačiau, kai Tribunolas jam tokią skyrė, pareiškė *niemożność wykonania ... juramentu*, sutiko šią sumą sumokėti, paprašęs kad prie jos būtų priskaičiuota ne daugiau kaip antra tiek procentų¹⁴⁸⁵. Dar galima paminėti 1792 m. atvejį, kuomet į Gardiną atvykęs Ašmenos medžioklininkaitis Ignotas Hutarovičius buvo

¹⁴⁸⁰ Ten pat, b. 139, l. 382-388v.

¹⁴⁸¹ Ten pat, b. 144, l. 593-605v. Nėra aišku, kodėl A. Ožeška neatliko priesaikos – nenorėdamas melagingai prisiekti, ar patyręs žymiai aukštesnę poziciją visuomenėje užimančių teisėjų įtaką?

¹⁴⁸² Informaciją apie papirkimą jis neva gavo iš „seno Uzlovskio“, Antanas Jundzilas -Valkavisko rotmistrui Antanui Levkovičiui, 1768 05 21, ten pat, b. 142, l. 302-303v.

¹⁴⁸³ Ten pat, b. 172, l. 581.

¹⁴⁸⁴ Ten pat, b. 2388, l. 62v.

¹⁴⁸⁵ Ten pat, b. 186, l. 33-46. Pastebėtina, jog visais šiais atvejais teismas ne karto nepritaikė TLS, XI sk., 59 str., kuris skelbė, jog šaliai šaukime įvertinus savo nuostolius, o vėliau nesutikus dėl jų prisiekti, kita pusė turėjo būti atleidžiama apskritai nuo visų pretenzijų.

apvogtas ir neteko vertingo laikrodžio su deimantais. Pradėjęs paieškas jaunuolis netrūko išsiaiškinti, jog su tokiu laikrodžiu pas vietos juvelyrą Joną Kosą kelis kartus lankėsi Urbonas Nornickis. Šioje vietoje įdomus juvelyro pasakojimas apie tai, kaip U. Nornickis bandė paveikti jo parodymus – pirmiausiai pasiūsdamas Ragauskienę (Rogovska), o vėliau kitus savo draugus, kurie aiškino, jog *to na zły koniec dla jubilera samego wynidzie* bei prašė pasakoti, *że tak się jubilerowi zdaje, że za powtórny razą był z zegarkiem, że to obojętne wyznanie, ani obżałowanego Nornickiego nie zgubi, ani załowanemu Hutorowiczowi nie zaszkodzi*. Galiausiai nesugebėję palenkti savo pusėn grąsino, jog Nornickis, kaip bajoras yra artimesnis priesaikai, į ką J. Kosas atsakęs – *że to osobliwszy jest dla szlachty przywilej, kiedy oni i kraść i odprzysięgać się mogą*¹⁴⁸⁶.

Daugumoje atvejų Tribunalui tekdavo susidurti su šalių pateikiamais dokumentais arba jau atliktų tyrimų medžiaga, tačiau dalis bylų jam teko kaip pirmos instancijos teismui. Dėl to Tribunalo teisėjai ne tik dalyvavo tiriant bylas dėl teismo saugumo normų pažeidimo¹⁴⁸⁷, bet ir posėdžių salėje (už uždarytų durų) išklausedavo kaltinamuosius¹⁴⁸⁸, apžiūrėdavo įkalčius ar atlikdavo ekspertizę. Šių duomenų pagrindu galėjo būti sprendžiama, ar asmuo yra veiksnus¹⁴⁸⁹, ar gali būti priesaikos pagalbininkas¹⁴⁹⁰ ir pan. Štai, kuomet 1775 m. Antanas Bohuševičius Vilniuje nudūrė Motiejų Svirskį, prieš teismą demonstruotas lavonas (*prezentacyja*), atlikta jo apžiūra (*obdukcycja*), duomenis apie nusikaltimą rinko Tribunalo deleguoti teisėjai, o bylos nagrinėjimo metu uždarame posėdyje apklaustas ir pats kaltinamasis¹⁴⁹¹. Machinacijomis apkaltinus teismo raštininką arba regentą, Tribunalas galėjo pareikalauti atgabenti įkalčius – teismo knygas¹⁴⁹². Tiesa,

¹⁴⁸⁶ Ten pat, b. 182, l. 512v.

¹⁴⁸⁷ TLS (XI sk., 66 str.) leido Tribunalo teisėjams atlikti *scrutinium*. 1726 m. įstatymas tokią praktiką uždraudė (grasinant pašalinimu iš teisėjo pareigų), bet leido jiems atlikti tyrimus bylose dėl Tribunalo saugumo normų pažeidimo, įvykusiųose ne toliau nei pusė mylios už miesto, VL, t. 6, p. 236-237.

¹⁴⁸⁸ Teismas galėjo vykdyti apklausą pats (žr. LVIA, f. SA, b. 680, l. 3-v, 4, 17-19; b. 721, l. 4v-6v; b. 722, l. 67, 75-76) arba pavesti šį veiksma atlikti kancelarijos darbuotojams (b. 682, l. 25, 30-31, 37; b. 682, 40v-41v; b. 685, l. 28v-31; b. 694, l. 25-v; b. 697, l. 24v-25v, 37v-38; b. 698, 30v; b. 700, l. 57v-60v; b. 706, l. 30).

¹⁴⁸⁹ Kuomet 1769 m. birželio 16 d. Minsko sargybininkas Kazimieras Šablovinskis norėjo pateikti įrašyti į teismo knygas tris dokumentus, kuriais išsižadėjo savo sūnų ir dovanėjo Gerdučiškių valdą žmonai, Tribunalas patenkino sūnų prašymą ir apklausė pateikėją. Teismas pripažino K. Šablovinską *na ciele y na umyśle chorym* ir neleido įrašyti dokumentų, ten pat, b. 669, l. 9-v.

¹⁴⁹⁰ Ten pat, b. 138, l. 272-281v.

¹⁴⁹¹ Ten pat, b. 2388, l. 157-160v (beje tai vienintelis analizuojamo laikotarpio Tribunalo praktikos atvejis, kuomet realią mirties bausmą, t.y. paskelbtą dalyvaujant kaltinamajam ir įvykdyta, Tribunalas skyrė kaip pirmos instancijos teismas, nes paprastai svarstė apeliacijas tokiose atvejuose). Analogiškai 1766 m. apklaustas žydės bandymu išprievartauti ir nužudymu apkaltintas Tribunalo Vėliavos kareivis Jurgis Krajevskis (b. 663, l. 37v-38), 1769 m. advokato Andriaus Malčevskio vagyste apkaltintas Andrius Horko (b. 669, l. 46v) ir t.t.

¹⁴⁹² Tribunalo 1767 m. rugsėjo 12 d. nurodymas Vilniaus pilies teismo regentui Kristupui Kozelui po dviejų dienų į teismą pristatyti 1762 m. aktų knygą, ten pat, b. 664, l. 26v; Kuomet LDK kariuomenės generalas adjutantas Tadas Švoinickis apskundė Upytės pilies teismą, kad priėmęs ir paskelbęs sprendimą jo byloje su Kurklių seniūniene Vereščinska, vėliau jį pakeitė, Tribunalas įsakė po mėnesio atgabenti sprendimų protokolą knygą, b. 517, l. 121-124; Upytės pilies teismo kanceliariją dėl nebaigtų pildyti

žinutės apie naudojimąsi medikų paslaugomis pasitaikė gana retokai, tačiau apie būtinumą naudotis tokio pobūdžio paslaugomis buvo puikiai suvokiama. Vyro nuinuodijimu apkaltintos Ievos Sugintienės advokatas Tribunole teigė: *po wszystkich państwach chrześcijańskich, ten jest zwyczaj w przypadku otrucia exenterowac wnętrzości, dochodzić na nich przyczyn śmierci z definicyi doktorów i być z ich wiary przysięgley zaswiadczonym, iż pewnie człowiek otruty. Mażli być kraj nasz tak nieszczęśliwy, ile w terażniejszym oświeceńszym wieku, a zawsze chrześcijański, żeby nie za świadectwem ludzi o tym znajomych, lecz prywatnych mówieniem niewinych zgładzać ... trzeba przekonać, że na wnętrznosciach Suginta naleziona trucizna, że o tey truciznie definiował nie kto prywatny, lecz doskonały doktor lub przysięgły chirurg*¹⁴⁹³. Tribunolas pritarė pateiktiems atgumentams ir 1779 m. liepos 10 d. sprendimu žemesnio teismo paskelbtą mirties nuosprendį panaikino¹⁴⁹⁴. Vėliau, kai žydai Kastrėliai buvo apkaltinti dėl Šolkovščiznos valdoje gyvenusio valstiečio Jono Žemaičio nuinuodijimo, 1785 m. vasario 23 d. Tribunolas leido kūną apžiūrėti vaznui, tačiau nutarė esant tikslingą, kad tai padarytų ir *collegium medicum anathomiae*¹⁴⁹⁵. 1786 m. balandžio 13 d. instigatoriui pranešus apie Vilniuje gatvėje surastą vyro lavoną Tribunolas paskyrė *dla wyegzaminowania skutków y sposobu zabójstwa, stąd przyczyn śmierci jpp. Reniego y Bryottego w akademii wileńskiej profesorów i anatomistów*¹⁴⁹⁶.

III. 5. Sprendimų vykdymo problema

Lietuvių istoriografijoje vyrauja beveik vieninga nuomonė apie XVII-XVIII a. teismų priimamų sprendimų nevykdymą, prie kurios suformavimo daug prisidėjo K. Avižonis¹⁴⁹⁷. Anarchizacijos tendencijos iš tikrųjų smarkiai įtakoją ATR bajoriškiosios visuomenės sąmonę ir teismų veiklą. Tačiau, padaryti pagrįstas išvadas įmanoma tik išanalizavus įstatymais apibrėžtą sprendimų vykdymo modelį ir jo galiojimo pavyzdžius. LDK Vyriausiajam Tribunalui asistavęs kariuomenės dalinys (vad. Tribunalo Vėliava) turėjo uždavinį rūpintis šio teismo saugumu, atliko tam tikras policijos funkcijas (ramybės mieste užtikrinimas), saugojo ir konvojavo teisiamus kalinius. Tuo tarpu Tribunalo sprendimai turėjo būti vykdomi naudojantis esamų valdžios struktūrų (t.y. pilies ir žemės teismų) resursais. Viskas buvo paprasta tuomet, kai pralaimėjusi šalis geranoriškai sutikdavo paklusti teismo sprendimo įvykdymui¹⁴⁹⁸. Tačiau praktiniame gyvenime dažnai

ieškinių toleravimo apkaltinęs Upytės maršalka Mykolas Bitautas prašė padėti Tribunalole registūrą ir sprendimų protokolų knygas. Kadangi kanceliarijos regentams buvo patarta jas atgauti į Vilnių, o šie jų pateikimui Tribunalole neprieštaravo, todėl jas įsakyta padėti teisme, b. 141, l. 569.

¹⁴⁹³ *Replika jejmc Sugintowey przeciwko jchmc ppm Dowsinowi, Juszkiewiczowi, Modzolewskiemu w obronie zycia y odzyskania odjętego maiątku*, spaud.

¹⁴⁹⁴ LVIA, f. SA, b. 160, l. 495-504.

¹⁴⁹⁵ Ten pat, b. 709, l. 45v-46.

¹⁴⁹⁶ Ten pat, b. 712, l. 78.

¹⁴⁹⁷ Žr. K. Avižonis, Bajorai valstybiniame LDK gyvenime Vazų laikais, p. 242-332.

¹⁴⁹⁸ Tokiais atvejais dažniausiai turime reikalą su papildomu šalių susitarimu, pasirašant sutartį dėl įkaito, ar skolarasčio, kurioje būdavo detalios išvardinamos įsipareigojimo sąlygos.

buvo susiduriama su atsakovo neatvykimu į teismą ir aktyviu pasipriešinimu, prieš jį nukreiptų sprendimų vykdymui. Kol buvo bent menkiausių galimybių pakreipti teismo procesą sau naudinga linkme, bajorai naudojosi įstatymų garantuojama teise ginti savo turtą. Tuo tarpu prievartiniam sprendimo įvykdymui buvo reikalaujama imtis visos eilės įstatymuose numatytų veiksmų, kurie faktiškai buvo dar viena teismo proceso stadija.

LDK Vyriausiojo Tribunolo nuostatuose ir TLS nustatyta tvarka buvo labai griežta. Šaliai pasipriešinus sprendimo vykdymui, teismo urėdas¹⁴⁹⁹ turėjo apie tai pranešti valdovui, besipriešinantis – skelbiamas banitu¹⁵⁰⁰, ir jo, kaip beteisio, valdoje¹⁵⁰¹ nurodoma vykdyti *mocna odprawa*. Tai reiškė leidimą imtis prievartinių veiksmų išeiškant priteistą nekilnojamąjį turtą ar pinigus, o sprendimo vykdymui pasipriešinęs asmuo dar turėjo būti baudžiamas likusį turtą konfiskavus valdovo naudai¹⁵⁰². Pasipriešinęs antrą kartą toks asmuo turėjo būti šaukiamas specialiu šaukimu („mandatu“) į valdovo teismą galutiniu teislaikiu, o įrodžius pasipriešinimo faktą – jis turėjo būti baudžiamas mirties bausme¹⁵⁰³, o jo turtas konfiskuojamas. Pasipriešinimo už akių paskelbtiems sprendimams, ir tiems, dėl kurių buvo neleista apeliuoti, atvejus, turėjo spręsti LDK Vyriausiasis Tribunolas. XVII a. LDK teismų sprendimų vykdymo procedūra vis labiau panašėjo į Lenkijoje galiojusią tvarką, taigi darėsi ilga ir palanki vilkinimui. Ji leido naudoti jėgą (*executio fortis, mocna egzekucyja*), priklausomai nuo bylos kategorijos, tik po trečiojo arba ketvirtojo sprendimo byloje. Štai 1698 m. Tribunolo ordinacijoje jau buvo nurodyta, jog civilinėse, už akių nagrinėtose bylose, atsakovas turi teisę du kartus ginti savo turtą žodžiu arba

¹⁴⁹⁹ Sprendimą galėjo vykdyti vietos teismo seniūnas, pavaivadis, žemės ir pilies teismo teisėjai ir raštininkai, o 1726 m. įstatymas leido naudotis ir kitų pavietų/vaivadijų pareigūnų paslaugomis (pastarasis įstatymas turėjo konkrečią paskirtį – leisti šias pareigas atlikti Starodubo ir Smolensko teismų pareigūnams), VL, t. 6, p. 235; t. 7, p. 174). 1758 m. teisės reformos projektas dėl šių pareigūnų užimtumo buvo numatęs leisti negalutinius sprendimus byloje vykdyti ir teisminių pareigū neatlikdavusiems, tituliniams pareigūnams – pavieto pataurininkui, taurininkui, išdininkui, medžiokliui, kardininkui, arklidininkui, stovyklininkui, sargybininkui, raikytojui, tiltininkui, statybininkui ir strukčausiui, LMAVB, f. 17-62, l. 4.

¹⁵⁰⁰ Remiantis Tribunolo nuostatais (str. 10, 19) šiame teisme skelbiamos banicijos ir infamijos bausmės įsigaliodavo pasirašytos LDK kanclerio, tačiau 1697 m. tokia tvarka buvo panaikinta, *Coeaquoatio iurium; Porządek*, 1698.

¹⁵⁰¹ Teisme buvo bylinėjamas dėl konkretaus objekto priklausomybės, šalys kėlė turtines pretenzijas, atsakomybės dėl baudžiamųjų nusikaltimų, žalos atlyginimo klausimus ir t.t. TLS numatė išieškojimo galimybes iš asmens, jo kilnojamojo ir nekilnojamojo turto, tačiau pirmenybę teikė būtent pastarajai formai. Išieškojimą iš asmens analizuojamu laikotarpiu bandyta pritaikyti vos kelis kartus. 1769 m. paaiškėjo, jog žydą Benjaminą kelyje apiplėšęs Oršos stalininkaitis A. Liškevičius neturi turto, todėl turėtų būti atiduotas atodirbiui (*na wyrobek*). Vis dėl to dėl ieškovo tautybės to padaryta nebuvo, LVIA, f. SA, b. 143, l. 475-484. Tuo tarpu 1784 m. (patvirtindamas 1778 m. rugėžio 24 d. Kauno pilies teismo sprendimą) Tribunolas LDK kariuomenės pulkininkui Boguslavui Strijenskiui priteisė atodirbiui jį apvogusį (pavogė 400 raud. auks, sidabrinus indus ir šautuvus) buvusį liokajų Ernestą Kamieniką, b. 169, nr. 34.

¹⁵⁰² Įstatymas paliko galimybę valdovui pasinaudoti malonės teise ir, atsakovui prašant, turto likučius jam grąžinti, Tribunolo nuostatai, 18 str.

¹⁵⁰³ Neatvykusiajam turėjo būti skiriama infamijos bausmė ir jis už akių nuteisiamas mirti, Tribunolo nuostatai, 18 str. TLS (IV sk., 95 str.) nestojusiam numatė kiek švelnesnę – amžinos banicijos, bausmę.

raštu (padavęs vad. *cedula*), o trečią kartą – jėga¹⁵⁰⁴. Ir tik ketvirtos teismo pareigūnų „išvykos“ metu, ieškovas galėjo imtis visų priemonių (jeigu būtų labai galingas – pasitelkti pavieto ar net visos vaivadijos bajorų pagalbą, vad. *ruszenie*)¹⁵⁰⁵, kad teismo sprendimas būtų įvykdytas¹⁵⁰⁶. 1726 m. Seimas apskritai atleido nuo atsakomybės už nužudymus, grobimus ir kitus nusikaltimus, kurie būtų įvykdyti šio, paskutinio vykimo metu, o jeigu tą padarytų besipriešinantys – turėjo būti baudžiami *cum poenis criminalibus rigorosissimis*¹⁵⁰⁷. Baudžiamosiose bylose viskas turėjo vykti analogiškai, tik viena stadija trumpiau (t. y. ginti žodžiu leista tik vieną kartą).

Taigi, sprendimo vykdymo procesas susidėjo iš kelių stadijų, kuomet iš pradžių besipriešinantis asmuo, dėl nepaklusnumo teismui, apdedamas piniginėmis bandomis, vėliau – banicijos arba/ir infamijos bausmėmis, ir tik po to, kai atsakovas tapdavo be teisis, sprendimas galėjo būti įvykdytas panaudojant fizinę jėgą¹⁵⁰⁸. Tokia tvarka visiškai atitiko bajorų, nekilnojamojo turto valdytojų interesus, nes numatė galimybę susitarti net ir ginčo objekto išieškojimo metu¹⁵⁰⁹. Kita vertus, jis buvo ilgas (jame daug stadijų), pilnas formalių reikalavimų (po kiekvieno už akių priimto sprendimo reikėjo organizuoti „vykimą“¹⁵¹⁰) ir brangus. Pirmieji „vykimai“ (*prosta egzekucya*) beveik niekada nebuvo

¹⁵⁰⁴ Gausius pavyzdžius, kaip vyko pasipriešinimas sprendimų vykdymui, patekė J. Michalski, min. veik., passim. Kadangi pirmi vykimai retai būdavo sėkmingi, todėl paplito praktika, kad pasiimti *cedulos* buvo siunčiamas tik vaznys. Ir nors įstatymai nuolat reikalavo, kad visais atvejais sprendimų vykdyme asmeniškai dalyvautų *nie woźny z szlachta*, bet ir teismo pareigūnas (VL, t. 2, p. 402; t. 6, p. 239), tačiau ir toliau laikytasi senesnio papročio, plg. 1752 m. LDK teismo proceso rankraštinių aprašymą, LMAVB, f. 17-262, l. 5.

¹⁵⁰⁵ Suorganizuoti puolimą prieš besipriešinantįjį teismo sprendimo įvykdymui, kuriame dalyvautų viso pavieto bajorija buvo labai sudėtinga, todėl žinome tik pavienius tokius atvejus. Pvz., Valuziničiai bandė surinkti Mstislavlio vaiv. bajoriją puolimui prieš Smolensko pilies teismo teisėją Joną Čudovskį. Buvo kreiptasi į Mstislavlio pilies vėliavininką Ciechanoveckį, kuris išdavė reikalingus dokumentus – nurodymui kareiviams ir vietos parapijos bažnyčiose skaitytus pranešimus. Buvo kviečiama visus susirinkti 1770 m. lapkričio 12 d. Malatičiuose, tačiau neatvyko nei pats vėliavininkas, nei rotmistras, o negausiam bajorų būriui ir vėl buvo pasipriešinta. Tuomet Valuziničiai kreipėsi į Tribunolą, kuris 1771 m. birželio 3 d. sprendimu įsakė vaivadoms, teismo seniūnams, pulkinininkams ir kitiems pareigūnams dalyvauti *mota nobilitate*, LVIA, f. SA, b. 147, l. 843.

¹⁵⁰⁶ *Porządek*, 1698. Jei nepavyktų įvykdyti sprendimo ketvirto vykimo metu, sekantys vykimai turėjo būti organizuojami nesirūpinant naujais sprendimais ir nebeinformuojant bylininko (*bez obwieszczenia*) tol, kol *ad possessionem nie przydzie*, VL, t. 6, p. 239-240. Pagal 1764 m. įstatymą, tokie besipriešinantys, turėjo tapti teisiškai neveiksnūs, nebegalėjo gauti LDK kancleriaus išduodamų gleitų, o jų valdos perimamos nežiūrint, kaip stipriai būtų beginamos, VL, t. 7, p. 173.

¹⁵⁰⁷ Įstatymas nurodė, jog net jei besipriešinantis sprendimui pasirodytų teisus, jis vis tiek už teismo ignoravimą (nesirodymą procese) turėtų padengti ieškovo išlaidas ir dar atsedėti dvyliką savaičių kalėjime, VL, t. 6, p. 239-240.

¹⁵⁰⁸ O. Balzer, min. veik., p. 251-252.

¹⁵⁰⁹ W. Bednaruk, *Trybunał Koronny. Szlachecki sąd najwyższy w latach 1578-1794*, p. 194-197.

¹⁵¹⁰ Teismo pareigūnas turėjo informuoti (*obwieszczenie*) prieš keturias savaites bylos šalis apie planuojamą vykimą, o atėjus laikui lydimas dviejų vaznių (vėlesnėje teismo praktikoje, ypač XVIII a., paprastai dalyvaudavo tik vienas vaznys) ir penkių sėšlių LDK bajorų, *ludzi dobrych, niwczym nie podejranych* turėjo vykti į atsakovo nekilnojamo turto vietą, Tribunolo nuostatai, 18 str. Nebuvo vykstanta vykdyti sprendimo už akių, kai asmuo buvo pašauktas ne siekiant iš jo ką nors prisiteisti,

sėkmingi ir retai kada atsipirko. Todėl neretai atsitikdavo, jog šalys jau po pirmo sprendimo stengėsi jį įvykdyti jėga. 1713 m. Tribunolo konstatavo, jog šalys išdrįsta, kartais net nepadavusios šaukimo, vykdyti pirmąjį už akių paskelbtą teismo sprendimą pasinaudamos vietos bajorijos pagalba, dėl ko esą kyla *wiolencyje i najazdy*¹⁵¹¹. Tačiau įdomiausia, jog teismas tuo metu faktiškai sutrumpino sprendimo vykdymo procesą. 1710 m. Tribunolas, naudotis pavieto bajorijos pagalba (*mota nobilitate*) jau po pirmojo teismo sprendimo leido tais atvejais, kuomet paskyrus atlikti tyrimą byloje, šalis po jo neatvyktų į teismą, baudžiamosiose bylose – po antrojo teismo sprendimo už akių, o civilinėse – po trečiojo¹⁵¹². Tačiau šios iniciatyvos nepalaikė 1726 m. seime susirinkusi bajorija, kurios apibrėžta sprendimo vykdymo procedūra visiškai atitiko 1698 m. Tribunolo ordinacijoje nustatytą tvarką¹⁵¹³. Vienok, XVIII a. antrojo ketvirčio teismo proceso reformų projektai numatė būtent Tribunole taikytos praktikos įtvirtinimą, kas ir buvo padaryta 1764 m. seime¹⁵¹⁴. Nuo šiol prievartinis, už akių priimto sprendimo, vykdymas buvo leidžiamas po pirmojo (jei apeliavusi šalis neatvyktų į bylos svarstymą Tribunole), antrojo (baudžiamosiose b.) arba trečiojo (civilinėse b.) teismo sprendimo. Tribunole pirmą kartą nagrinėjamosiose bylose galutiniu laikytas antrasis sprendimas už akių. Reforma numatė dar vieną svarbią naujovę – asmenys, besipriešinę žemesniųjų teismų priimtiems sprendimams (galutiniams, dėl kurių nebuvo pareikšta apeliacija ir priimtiems už akių), nebeturėjo būti šaukiami į Tribunolą, o byla toliau nagrinėjama tame pačiame teisme, už kiekvieną pasipriešinimą skiriant šešių savaičių kalėjimo bausmę, dviejų šimtų kapų gr. baudą (per pusę šaliai ir teismui) ir priteisiant bylinėjimosi išlaidas¹⁵¹⁵. Šis įstatymas turėjo teigiamų padarinių, nes ženkliai sumažino Tribunolo krūvį, pagreitino ir atpigino sprendimo vykdymo procesą.

1713 m. Tribunolo ordinacija minėjo, jog šalys į pagalbą sprendimo vykdymui neretai pasitelkdavo kariuomenės dalinius. Teismas šią praktiką griežtai uždraudė, grasindamas tokiu būdu įvykdytų sprendimų kasavimu. Vienok, šalims dažnai labiau apsimokėjo susitarti su kariais, nei kviesti bajoriją, kuri ne visada duodavo garantijų dėl savo atvykimo, be to, galėjo imtis nepamatuotos prievartos ir plėšimo. Lenkijoje 1768 m. buvo įvykdyta

bet *pro determinatione* (plg. LVIA, f. SA, b. 164, l. 244-245, Tribunolo sprendimas byloje tarp Richterskių ir Minsko benediktinų), išklausti sprendimo (*do przysłuchania*) ir kitais panašiais atvejais. Nuo 1784 m. apskritai turėjo būti vykstama tik gavus galutinį sprendimą byloje, VL, t. 9, p. 19.

¹⁵¹¹ *Porządek*, 1713.

¹⁵¹² *Porządek*, 1710. Tą patį kartojo 1713 m. ordinacija. Remiantis 1718 m. ordinacija (*Porządek*, 1718), šalys, įsirašydamos į „konservatinių bylų“ registrą, galėjo pasinaudoti laido teise neatvykimo į teismą atveju. Tada galėjo būti reikalaujama vykdyti jau ir pirmąjį sprendimą byloje. Pvz., buvo galima nustatyti laidą, jog neatvykus į bylos svarstymą bus pralaimėta byla, asmuo nuteistas infamijos bausme ir teismas galės nurodyti įvykdyti sprendimą pasitelkiant tam pavieto bajoriją. Žr. pavyzdį: LVIA, f. SA, b. 2068, l. 82v.

¹⁵¹³ VL, t. 6, p. 239-240.

¹⁵¹⁴ VL, t. 7, p. 174. Tokia pat tvarka išliko ir XVIII a. pab. įstatymuose, VL, t. 9, p. 420.

¹⁵¹⁵ VL, t. 7, p. 173. Neįgyvendintas 1758 m. LDK teisės reformos projektas už kiekvieną pasipriešinimą numatė skirti šešių savaičių kalėjimo bausmę ir didžiulę, tūkstančio kapų gr. baudą (per pusę teismui ir šaliai), LMAVB, f. 17-62, l. 5.

reforma, kuri numatė, jog galutiniai sprendimai turės būti vykdomi (ar sprendimas galutinis ir tinkamas vykdyti, turėjo nuspręsti Lenkijos Tribunolas, o tokios bylos – įrašomos į specialų *executionum* vardu pavadintą registrą) panaudojant kariuomenės pagalbą. 1784 m. analogiška nuostata įtvirtinta ir Lietuvoje: nuo šiol galutinį, neapeliuotą pirmos instancijos teismo, arba galutinį apeliacinio teismo paskelbtą sprendimą išgavę asmenys, susidūrę su pasipriešinimu, per sprendimą vykdančią pareigūną turėjo kreiptis į Nuolatinės tarybos Karo departamentą (t. y. įsirašyti į specialų registrą), o šis – skirti karinę pagalbą¹⁵¹⁶. Tribunolui nuo šiol buvo uždrausta sprendimų tekste vartoti *mota nobilitate* terminą, tokiu būdu sprendimo vykdyme neleidžiant dalyvauti ginkluotiems bajorų būriams¹⁵¹⁷. 1788 m. gruodžio 1 d. įstatymas patikslino kariuomenės panaudojimo sprendimų vykdymui tvarką – nurodė, kad pareigūnui kreipusis į arčiausiai apsistojusį LDK kariuomenės dalinį, jis per dešimt dienų turi gauti tokią pagalbą, *jakiej do aktualnego dóbr tradycyi ulegających, objęcia urzędnik potrzebować będzie*¹⁵¹⁸. Tiesa, įstatymas įpareigojo bylininkus gavus galutinį teismo sprendimą iš karto kreiptis į teismą ir kartu su sprendimu gauti „paliudijimą“ apie tai, *jako za tym dekretem pomocy wojskowej prawnie żąda*. Taigi, nuo 1788 m. į galutinių sprendimų tekstą Tribunolas pradėjo įrašinėti sąlygą, leidžiančią pasipriešinimo sprendimo vykdymui atveju, prašyti kariuomenės pagalbos¹⁵¹⁹. Nuo 1789 m. pradžios¹⁵²⁰ iki 1792 m. vidurio į Tribunolą taip pat kreiptasi su prašymais, kad tokią sąlygą jis įtrauktų ir į seniau priimtų sprendimų turinį, t. y. leidimo pasinaudoti nauja tvarka. Tokie, einamųjų reikalų protokolų knygose užfiksuoti prašymai rodo, jog į teismą iš viso buvo kreiptasi 164 kartus (iš jų net 127 kartus kreiptasi per keturias pirmas Tribunolo darbo kadencijas) ir tik septyniais atvejais besikreipiančiųjų prašymai patenkinti nebuvo, arba patenkinti tik iš dalies¹⁵²¹. Paprastai net procesiniam priešininkui prieštaraujant bei nurodant į esą neteisėtai priimtą sprendimą, teismas leisdavo jį įvykdytmi pasinaudoti kariuomenės pagalba. Štai 1790 m., kai karinės pagalbos paprašė LDK kariuomenės pulkininkas Liudvikas Barzobohatas, atsakovai Juozapas ir Antanas Jakovickiai tam paprieštaravo, teigdami, jog pirmasis sprendimas už akių buvo priimtas *contra gradum iuris*. Tribunolas gilintis į sprendimą kreipimosi metu atsisakė bei nutarė, jog *tym czasem skutków dekretu niestannego zastanawiać nie podobno*, ir prašomą pagal-

¹⁵¹⁶ VL, t. 9, p. 19. Tokia pat tvarka (t. y. be Tribunolo sankcijos) Lenkijoje galiojo nuo 1776 m., O. Balzer, *Przewód sądowy polski w zarysie*, p. 235-270.

¹⁵¹⁷ VL, t. 9, p. 19.

¹⁵¹⁸ Dalinio komendantui atsisakius padėti reikėjo kreiptis į Karo komisiją, kuri karininkui skirtų bausmę (šis turėtų padengti su tuo susijusias bylininko išlaidas), ir per tris dienas isakytų duoti *pomoc wojskową, pod karą odpowiedzialenia z własności i nadgrodzieniem dalszych szkód i wydatków*, VL, t. 9, p. 56.

¹⁵¹⁹ Plg. LVIA, f. SA, b. 180, nr. 15, 19, 21, 67.

¹⁵²⁰ Pirmasis kreipimasis užfiksuotas 1789 sausio 22 d., kai LDK sargybininkas Judickis pasiskundė dėl pasipriešinimo prieš Mstislavlio vaivadą nukreipto sprendimo įvykdymo (ten pat, b. 721, l. 22).

¹⁵²¹ Kai sprendimas neatitiko galutinio sprendimo kriterijų, buvo paskelbtas kitame teisme, ar teismui išskildavo kitų neaiškumų, pasinaudoti kariuomenės pagalba jis neleisdavo, plg. tokių sprendimų argumentaciją: ten pat, b. 722, l. 7v-8v, 37-v; b. 724, l. 110; b. 725, l. 15-v; b. 726, l. 80v, 82v, 91v-92.

bą skyrė¹⁵²². Tai reiškia, jog tik 1788 m. priimta nuostata pavertė įstatymuose įtvirtintą sprendimų už akių įvykdymą realia galimybe. 1792 m. vėl buvo priminta, jog kariuomenės pagalba galės būti skiriama ir po galutinių už akių priimtų sprendimų (po to, kai du kartus būtų pasipriešinta šių sprendimo vykdymui), tiek kartų, kiek reikės sprendimui įvykdyti¹⁵²³.

Bajorus ginti savo valdas skatino nenuosekli ir nelabai griežta teismų baudų skyrimo praktika. Štai 1763 m. kovo 2 d. Tribunolas nurodė padalinti valdas (Arlavas ir Lyvina-vas Polocko vaiv.) likusias po Juozapo Podlupientos mirties, į dvi dalis – viena turėjo tekti našlei, o kita – vėlionio sūnuielijui. Tačiau moteris sprendimo įvykdyti neleido, o ieškinį dėl pasipriešinimo sprendimo vykdymui Tribunolas svarstė jau tik aštuntajame dešimtmetyje – 1771 m. gegužės 23 d. sprendimu Podlupientos našlei skyręs šešių savaičių kalėjimo bausmę ir šimto kapų grašių baudą¹⁵²⁴. Gana nuosekliai įstatyme numatytos sankcijos buvo skiriamos tik jei buvo priešinamasi galutinio sprendimo, taigi priimti nagrinėjant bylą iš esmės, įvykdymui. Tokiais atvejais piniginės ir kalėjimo bausmės paprastai būdavo skiriamos iš karto, per daug nesigilinant į šalių pasiteisinimus¹⁵²⁵. Tačiau kitais, ypač pasipriešinimo už akių paskelbtų sprendimų atvejais – bausmės taikymo pagrįstumas būdavo atidedamas iki bylos nagrinėjimo iš esmės¹⁵²⁶. Pasipriešinusieji siekdavo įrodyti, kad vykdomas sprendimas neatitiko teisinių reikalavimų (pvz., sprendimas civilinėje byloje paskelbtas įrašius ieškinį į taktinių bylų registrą), arba apskritai neigdavo pasipriešinimo faktą. Tokie bandymai kartais pasibaigdavo sėkme. Štai 1770 m. Zaleskiai ir Važinskis pareikalavo nubausti Pranciškų Pilsudskį, kuris, surinkęs žmonių minią ir dvaro „miliciją“, šešis kartus priešinosi Tribunolo sprendimo įvykdymui. Tačiau pastarasis dievagojosi sprendimui nespriešinęs, neva buvo davęs raštelį, leidžiantį įvažiuoti į dešimt tūkstančių auks. metinių pajamų duodantį Šilelių miestelį ir aplink esančius kaimus, o patį dvaro pastatą gynė dėl sergančios žmonos ir sūnaus. Tribunolas tokį paaiškinimą priėmė ir bausmių dėl pasipriešinimo jam tuomet neskyrė¹⁵²⁷. Dėl šalių gudravimo pareigūnai ne visuomet žinodavo, kaip turi reaguoti į susiklosčiusią situaciją. 1771 m. birželio 15 d. Žemaitijos pilies teismo teisėjas Karolis Korizna laiške advokatui Ignotui Daškevičiui pasakojo, kad vyko į Šiaulius perimti žydo skolininko namo, tačiau pastarasis,

¹⁵²² Ten pat, b. 725, 27v-28

¹⁵²³ VL, t. 9, p. 420. Šiuose įstatymuose tiksliai nebuvo nurodytas skirtingų kareivių skaičius, tačiau greičiausiai galiojo dar 1778 m. balandžio 7 d. paskelbtas Nuolatinės tarybos universalas (*Zbiór rezolucyi*, 1784, nr. 96, l. 103-104), skelbęs, jog bylininkams masiškai priešinantys sprendimų vykdymui, yra jaučiamas žmogiškųjų kariuomenės resursų trūkumas, todėl nurodyta, kad Karo departamentas skirti tik po vieną kareivį, kuris (siekiant sugriežtinti atsakomybę už pasikesimą į jo sveikatą ir gyvybę sugriežtinimo) gavo teismo pareigūno teisinį statusą.

¹⁵²⁴ LVIA, f. SA, b. 148, nr. 1.

¹⁵²⁵ Plg. ten pat, b. 524, l. 378.

¹⁵²⁶ Ten pat, b. 524, l. 11v, 25v, 194v.

¹⁵²⁷ Ten pat, b. 523, l. 473-474. Ginčas šioje byloje truko nuo 1765 m., o P. Pilsudskis, kuris buvo ūmaus būdo žmogus, per tą laiką visais būdais stengėsi teismo procesą vilkinti ir priešintis Tribunolo priimamų sprendimų vykdymui, plg. b. 144, l. 780-790 ir kt.

Antano Tyzenhauzo nurodymu, buvo paslėptas. Pareigūnas prašė, kad Šiaulių vaitas ir administratoriaus pavaduotojas įteiktų jam raštelį apie gynimą, bet šie nesutiko. Tuomet K. Korizna į dokumentus įrašė, kad buvo ginama žodžiu, bet dėl to gavo A. Tyzenhauzo šaukimą į Tribunolą¹⁵²⁸. Sprendimo nenorintys vykdyti skolininkai sugalvodavo ir kitų būdų savo turtui apsaugoti. Vienas tokių – fiktyvus valdos perdavimas (nuoma, pardavimas) trečiam asmeniui. Tiesa, įstatymas numatė pirmenybę pirmiau pradėjusiems teismo procesą, nei vėliau įsigijusiems (šie savo teises turėjo ginti bylinėdamiesi su valdos perdavėju) ginčijamą turtą. Įstatymai numatė, jog naujam valdos valdytojui priešinantis teismo sprendimo įvykdymui, šis turėjo būti šaukiamas į Tribunolą galutiniu teislaikiu, kur nedelsiant turėtų apmokėti *gwalt, zarezki i nawiązki*, o įvesdinimas būtų laikomas atliktu¹⁵²⁹. Taigi, teoriškai toks gudravimas neturėjo stabdyti sprendimo vykdymo proceso, neturėjo atsirasti naujų bylos šalių, kurios galėtų reikalauti susipažinti su dokumentais ir taip vilkinti bylos nagrinėjimą, tačiau teisminė praktika buvo priešinga¹⁵³⁰.

Šalia turtinių sankcijų Tribunolas taikė įkalinimo, kūno ir mirties bausmes. Bokšto kalėjimas, dar kitaip vad. civiliniu, buvo viena dažniausių bajorijos atžvilgiu taikytų bausmių¹⁵³¹. Pastaroji būdavo skiriama už platų veikų spektrą – pradedant nesmurtiniais nusikaltimais, o baigiant – procesiniais prasižengimais. Iki pat ATR žlugimo nebuvo galima priverstinai sodinti į kalėjimą, nes galiojo savanoriškas šios bausmės atlikimo principas. Priversti atlikti bausmę reikėjo išgaunant naujus teismo sprendimus (formuluojant kaltinimą dėl pasipriešinimo Tribunolo sprendimo vykdymui), kuriais skiriamos piniginės baudos už sprendimo nevykdymą ir nuolat ilginamas kalėjimo bausmės terminas. Priverstinis bausmės atlikimas (nepaklustantis sprendimams turėjo būti atvedamas į kalėjimą padedant kariuomenei) 1784 m. buvo įteisintas Lenkijoje, tačiau toks poreikis buvo jaučiamas ir Lietuvoje¹⁵³². Vis tik čia toks principas niekada nebuvo įvestas, nes prieštaravo per amžius susiklosčiusiai tvarkai, kuri skatino įprastą tapusią, ginčų sprendimų, tarpininkaujant tretiesiems asmenims, praktiką. Be to, amžininkai civilinio kalėjimo skyrimą traktavo ne kaip privalomą atlikti bausmę, bet savo pergalę, „kozirį“, kuris leido procesinį priešininką padaryti sukalbamesnį bei skatino ieškoti kelių užteisminiam ginčo

¹⁵²⁸ Ten pat, b. 148, l. 265 (laiškas aktuotas Tribunole 1771 m. rugsėjo 17 d.).

¹⁵²⁹ TLS, IV sk., 96 str. Tribunolo nuostatai (18 str.) numatė, jog tais atvejais, kai įvesdinti trukdytų nesėslus asmuo, toks dar turėjo būti skelbiamas banitu. Tokia pat tvarka minima ir 1726 m. įstatyme, VL, t. 6, p. 238.

¹⁵³⁰ Žr. gausius tokių metodų taikymo pavyzdžius pas J. Michalski, *Studia nad reformą sądownictwa i prawa sądowego w XVIII w, passim*.

¹⁵³¹ Apie Vilniaus pilies bokšto kalėjimą pastaruoju metu yra rašęs D. Burba, Vilniaus pilies bokšto kalėjimas XVIII a. Lokalizacija, bausmių pobūdis ir jų atlikimo praktika, *Viešosios ir privačiosios erdvės XVIII amžiaus LDK Didžiojoje Kunigaikštystėje*, sud. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2008, p. 297-316.

¹⁵³² 1786 m. Nuolatinė taryba gavo užklausą dėl šio įstatymo (žr. VL, t. 9, l. 18) galiojimo Lietuvoje. Buvo atsakyta neigiamai, pabrėžus, jog Lietuva turi savo „aiškius“ įstatymus, *Zbiór rezolucyi*, 1788, nr. 335, l. 127.

išsprendimui¹⁵³³. Buvo įprasta nuo tokios bausmės atleisti, ir tokią praktiką, beje, taikė ir pats LDK Vyriausiasis Tribunolas¹⁵³⁴. Apskritai teismo praktikoje sutinkame atvejus, kuomet buvo atleidžiama ne tik nuo civilinio, bet ir žemutinio kalėjimo bausmės, nors pastarąją įstatymai dovanoti draudė. Štai 1776 birželio 26 d. pasirašyta sutartimi Juozapas Andžeikovičius dovanuoja Valkavisko rotmistriui Pranciškui Dochtorovičiui Tribunolo skirtą bausmę (18 savaičių civiliniame kalėjime ir 12 *in fundo*), o šis savo ruožtu atsisakė reikalauti, kad priešininkas atsisėstų šešioms savaitėms į aukštutinį bokštą ir mokėtų jam teismo priteistas 400 auks. dydžio sumą¹⁵³⁵. Siručiai ir Oskirkos *za medyjacyją medyjatorów* dovanuoja Boguslavui Strijenskiui pusės metų kalėjimo bausmę (ir tūkstančio kapų gr. baudą), kurią Tribunolas jam buvo skyręs, kai šis neįrodė Kotrynos Bogušienės užrašymą pragyvenimui buvus suklastotą¹⁵³⁶. Dovanoti žemutinio kalėjimo bausmę M. Brodovskiui Vilniaus vyskupą I. Masalskį įtikinėjo pats valdovas ir jo aplinkos žmonės¹⁵³⁷. Beje, už tai dvasininkas norėjo iš M. Brodovskio gauti dešimt tūkst. auks, tačiau galiausiai šios minties buvo priverstas atsisakyti.

Apskritai kalėjimų būklė LDK buvo nepatenkinama. Jie buvo menkai prižiūrėti, dažnai – apverktinos būklės, todėl vaivadoms, seniūnams ir teismų pareigūnams nuolat reikėjo priminti apie jų įrengimą ir remontavimą¹⁵³⁸. Dažniausiai tokie nurodymai likdavo neįgyvendinti, todėl bokšto kalėjimas XVIII a. su bokštu jau buvo menkai susijęs. Tam tikslui vis dažniau pradėta naudotis teismo rūmų patalpomis arba miestiečių namais, pvz. Vilniuje bokšto bausmė dažnai buvo atliekama Tribunolo rūmuose (kartais minėtos patalpos virš Pilies Vartų)¹⁵³⁹. Pavyzdžiai iš XVIII a. II pusės rodo, jog pakako praleisti

¹⁵³³ 1792 m. kovo 15 d. Ilarijus Daškevičius dovanuoja Tribunolo skirtą kalėjimą *możniejszemu od siebie panu* – Rečicos pakamariui Stanislovui Valavičiui, LVIA, f. SA, b. 185, l. 611-v; Kazimieras Tiškevičius, per savo įgaliotinį, 1770 m. gegužės 29 d., dovanuoja šešių sav. kalėjimo bausmę, Tribunolo skirtą Valkavisko žemės teisėjams Gžimailai ir Kolontajui, b. 145, l. 55-v; 1774 m. birželio 16 d. Polocko raikytojas Lenkevičius atleido nuo tolesnio sedėjimo kalėjime Polocko kariuomenininką Sielickį (šis į kalėjimą atsisėdo birželio 6 d.), b. 150, l. 101-v; 1780 m. rugpjūčio 2 d. LDK rūmų išdininkas Antanas Tizenhauzas dovanuoja LDK arklidininkui Aleksandravičiui Tribunolo 1780 m. birželio 7 d. sprendimu skirtą kalėjimo bausmę (tai padarė rodydamas geranoriškumo pavyzdį, nes kaip teigė, tokio nuteistojo prašymo negavo), b. 162, l. 462-v.

¹⁵³⁴ Nuo dviejų savaičių aukštutiniame bokšte kalėjimo bausmės Tribunolas atleido: 1787 m. gruodžio 7 d. – Tribunolo agentą Pranciškų Osipavičių (ten pat, b. 177, l. 455-v); 1788 m. vasario 27 d. – Benkunskius ir Legavičių (b. 718, l. 64); 1788 m. kovo 1 d. – Trakų raikytoją Liudviką Žilinskį (b. 718, l. 66v-67). Teismas dovanodavo bausmes, kurias buvo skyręs Tribunolo advokatams: Jeronimui Bzezińskiui (1790 m. rugpjūčio 30 ir 1791 m. vasario 26 d., b. 725, l. 67v; b. 726, l. 70), Mykolui Petraševskiui (1790 m. rugsėjo 15 d., b. 725, l. 79v), Alojzui Kievličiui (1791 m. sausio 19 d., b. 726, l. 35).

¹⁵³⁵ Ten pat, b. 154, l. 236-v.

¹⁵³⁶ Ten pat, b. 152, l. 10-11 (1775 m. gegužės 20 d. pasirašyto susitarimo tekstas).

¹⁵³⁷ Žr. BC, b. 675, l. 383-384, 386, 397-399, 401-402.

¹⁵³⁸ VL, t. 5, p. 399; t. 6, p. 247; *Porządek*, 1713.

¹⁵³⁹ D. Burba, *Bajorijos kriminaliniai nusikaltimai ir bausmės LDK Didžiojoje Kunigaikštystėje XVIII a.*, p. 214. Apskritai lokalizuoti kalėjimus ar nustatyti jų būklę pakankamai sudėtinga dėl teismo naudotos retorikos – paprastai buvo nurodoma atlikti paskirtą bausmę *in solito loco, na zwyczajnym miejscu*. Kiek detalizuojami buvo tik atskiri atvejai. Pvz., 1778 m. liepos 4 d. Tribunolas nurodė Boguslavovams sėdėti dvylika savaičių Lydoje *in solito loco we dworze starościmskim*, LVIA, f. SA, b. 158,

teismo paskirtą laiką pilies teritorijoje apskritai, bet ne konkrečiai kalėjime¹⁵⁴⁰. Štai, kuomet 1769 m. spalio 2 d. Ignotas Grincevičius paprašė, kad byloje jį atstovautų Smolensko pataurininkis Jonas Olechnovičius, šis paprieštaravo, nurodęs, jog turi atlikti Tribunolo (Staškevičiui kaltinant) jam skirtą kalėjimo bausmę¹⁵⁴¹. Tačiau Tribunolas nutarė, jog dalyvavimas byloje ir šalių gynimas anaipol netrukdo *siedzeniu wieży*, mat teismo posėdžiai vyksta Vilniaus pilies ribose. Šis principas buvo užfiksuotas ir XVIII a. pab. įstatymuose: 1793 m. nurodyta, jog kalėjimo bausmę skyrus Tribunolo teisėjui, šis nurodytą laiką atsedės Posėdžių salėje¹⁵⁴².

Apie galimybę pasirinkti kalinimo vietą rodo 1769 m. Telšiuose susiklosčiusi situacija. Tribunolo sprendimu Pranciškus Pilsudskis 1769 m. gegužės 1 d. turėjo atsėsti į kalėjimą. Kaltinamasis pasakojo atvykęs nurodytą dieną su draugais į Telšių pilies teismo kanceliariją ir ten buvusio regento paprašė parodyti bausmės atlikimo vietą. Kadangi to padaryta nebuvo, o 1764 m. konstitucijos¹⁵⁴³ įkūrtas teismas tuo metu nuolatinių patalpų neturėjo (posėdžiai vykdavo įvairiose namuose ir karčemose), todėl Pilsudskis nutarė „atsisėsti“ klebonijoje prie bažnyčios. Kai procesiniai priešininkai, broliai Zaleskiai, per vaznį sėdėti klebonijoje neleido, Pilsudskis pasirinko krikščionio namą *pod bernardynami*. Tuo tarpu Zaleskiai pareikalavo, kad jis atsisėstų į tuščią karčemą (sakydami, jog iš jos „trijų žingsnių žengti neeisime“), bet atėjus vakarui baigėsi diena, kuria P. Pilsudskis turėjo pradėti bausmės atlikimą ir nuteistasis išvyko namo. 1770 m. spalio 15 d. Tribunolas nutarė, jog P. Pilsudskis privalės sėdėti trisdešimt savaičių *in loco solito w domie, czyli w izbie, kędy się sądy zwykły odprawować lub też w kancelaryi ziemskiej telszewskiej*¹⁵⁴⁴.

Dar sudėtingesnė buvo žemutinių kalėjimų padėtis. TLS (XI sk., 29 str.) reikalavo, kad vaivados ir seniūnai privalo *turmy dobrze opravione i wykopane mieć, głębokio sześć sążni w ziemi, za pewną strażą*¹⁵⁴⁵. Juose neturėjo būti langų, kaminų, ir net laiptų (kalinys į jį

1. 529-532. 1778 m. vasario 1 d. sprendimu Polocko žemės teismo teisėjui Antanui Pakošui nurodyta sėdėti Usačo mieste *w miejscu przyzwoitym lub dworze sądowym*, b. 157, l. 876v. 1779 m. rugsėjo 3 d. sprendimu, už kalbėjimą priešingai Tribunolo sprendimui, Liudvikui Bronskui nurodyta sėdėti šešias savaites Gardine *w zamku lub podzamczu*, b. 160, l. 688-v.

¹⁵⁴⁰ Tiesa, tai sukeldavo nepatogumų teismui ir jo kancelarijai. Štai, 1789 m. liepos 25 d. Šiaulių pilies teismo regentų pavaduotojai prašė, kad triukšmaujantys kaliniai sėdėtų kitoje vietoje, ne „senojoje pilyje“, *w bliskości kancelaryjów*, b. 722, l. 53. Tribunolas šį prašymą, kaip prieštaraujantį jo ankstesniam sprendimui, atmetė.

¹⁵⁴¹ LVIA, f. SA, b. 1138, l. 82v-83.

¹⁵⁴² VL, t. 10, p. 275.

¹⁵⁴³ VL, t. 7, p. 409-410.

¹⁵⁴⁴ LVIA, f. SA, b. 523, l. 466-467, 475. Tuo ginčas tarp šių asmenų nesibaigė. Pajūrio vėliavininkas Antanas Zaleskis prikišo Liudvikui Pilsudskui nebajorišką kilmę, už ką Kauno pilies teismas, o po apeliacijos ir Tribunolas, jam skyrė pusės metų žemutinio kalėjimo bausmę ir tūkstančio kapų gr. baudą. Tačiau šis išsirūpino jį nuo bausmės atleidžiančią konstituciją Konfederuotame seime, kurią 1776 m. gegužės 15 d. atvykęs į Raseinius aktavo vietos pilies teisme. Dvylikos savaičių žemutiniame kalėjime bausmę turėjo atlikti ir Pilsudskis, tačiau šis vėl tempė laiką, „užsėdimą“ užvilkino iki vakaro, o priartėjęs prie kalėjimo išbarė A. Zaleskį ir pareiškė, jog jame „nesedės“ (LVIA, f. SA, b. 154, nr. 66, Tribunolo sprendimas už akių).

¹⁵⁴⁵ TLS, XI sk., 29 str. 1726 m. konstitucija minėjo ne šešių sieksnių, bet dvylikos uolekčių gylį (*wieże porządne, w głęb na łokci dwanaście na kryminalistów*), VL, t. 6, p. 247.

turėjo būti nuleidžiamas virvėmis). Bajorams toks kalėjimas retai būdavo skiriamas, todėl duomenų apie juos išliko nedaug. 1765 m. gegužės 17 d. LDK Generalinės konfederacijos sprendimu Vilniaus žemutiniame kalėjime bausmę atliko Rožė Piščalova. Iš birželio 28 d. LDK kariuomenės leitenanto Dominyko Piščalos skundo sužinome, jog kalinė išeidavo iš kalėjimo, pas ją lankydavosi civiliniame kalėjime bausmę tuo metu turėjęs atlikti Ilarijus Dausinas, o vėliau ir Stanislovas Butkevičius¹⁵⁴⁶. Be to, pasirodo, jog į žemutinį kalėjimą vedė laiptai, kuriuos kaltintojas pareikalavo išmontuoti (*o demolowanie schodów y piątrów w wieży in fundo*)¹⁵⁴⁷. Tų pat metų rugpjūčio 31 d. D. Piščala vėl skundėsi, kad nuteistoji išeiina pasivaikščioti *po ogrodach i koło Wilenki*¹⁵⁴⁸. Beveik visais mums žinomais atvejais susiduriame su ypatingai prastos būklės statiniais, kurie buvo pavojingi ne tik sveikatai, bet ir gyvybei. Stanislovas Kiersnovskis buvo nuteistas dvylikai savaičių žemutinio kalėjimo, kurį turėjo atlikti Naugarduko pilyje, tačiau sprendime nurodytu metu (1769 m. gegužės 9 d.), baimindamasis dėl savo gyvybės, į jį neatsisėdo. Jis padarė pareiškimą, kuriame teigė: *w tej wieży żadnym sposobem siedzieć nie można y nie iest do wysiedzenia bezpieczna, nes różnym gruzem i kamieniami jest zawalona, padłem różnym narzucana, ze środka w onej ze wszystkich stron cegły i kamienie walą się, z wierzchu zaś, i z samego sklepienia, i nad sklepieniem, muru starego cegły i kamienie tak niebezpiecznie są wiszące, iż powianiem wiatru, albo i same przez się, z uwagi swojej, mogą w ową jamę wpadać*¹⁵⁴⁹. Į Vilniaus pilies teritorijoje buvusį žemutinį kalėjimą 1774 m. birželio 6 d. laikydamasis susitarimo su Polocko raikytoju Adomu Lenkevičiumi, „atsisėdo“ Žagarės seniūnas Urbonas Nornickis, tačiau jau sekančią dieną jis padarė pareiškimą, teigdamas jog *wieża zrujnowana i zapadła, bez żadnej zostaje reperacyi*, bei pasiliko sau teisę reikalauti ją suremontuoti¹⁵⁵⁰. Iš tikrųjų LDK nebuvo kalėjimų, kuriuose nusikaltėliai galėtų atlikti ilgesnę įkalinimo bausmę. Problemą iš dalies turėjo išspręsti pirmojo valstybės išlaikomo kalėjimo Podolės Kamenecė įkūrimas 1782 m. Tų metų sausio 11 d. Nuolatinės tarybos universalas įpareigojo visus kalinius, kuriems buvo skirtos įkalinimo (nuo kelių mėnesių iki gyvos galvos) bausmės, siųsti būtent šiai įstaigai¹⁵⁵¹. Tačiau nutarimas pats savaime nieko nereiškė, nes praktikoje neveikė nugabenimo į kalėjimą mechanizmas ir buvo neaišku, kas tokius kalinius turės išlaikyti¹⁵⁵². Be to, jis, susilaukė ir savų interpreta-

¹⁵⁴⁶ LVIA, f. SA, b. 516, l. 56-57.

¹⁵⁴⁷ LVIA, f. SA, b. 662, l. 11v-12. Į šį skundą Tribunolas atsakė, jog *žadne judicata bez poprzedzających dowodów i przypadnienia aktorata subsequi nie mogą* bei patarė pasipriešinimo sprendimui faktą įrodinėti teisminiu keliu, ten pat.

¹⁵⁴⁸ LVIA, f. SA, b. 662, l. 22.

¹⁵⁴⁹ LVIA, f. SA, b. 670, l. 25v (1769 m. gegužės 20 d. Stanislovo Kiersnovskio skundas).

¹⁵⁵⁰ LVIA, f. SA, b. 677, l. 8 (1774 m. birželio 7 d. Urbono Nornickio pareiškimas Tribunole).

¹⁵⁵¹ *Zbiór rezolucyi*, 1784, nr. 250, l. 296-7.

¹⁵⁵² Tribunolas 1790 m. liepos 31 d. paprašė Karo komisijos išduoti dokumentą, įpareigojantį nugabenti, kalėjimu iki gyvos galvos nuteistą, Liudviką Steckevičių į Podolės Kamenecą (LVIA, f. SA, b. 725, l. 42v). Tų pat metų rugpjūčio 14 d. Steckevičius pareikalavo, kad ieškovai Korozos mokėtų jam maistpinigius, tačiau Tribunolas tiesiog leido kalinio išmaitinimui panaudoti jį visokiems darbams (ten pat, p. 49v). Baigiantis kadencijai, rugsėjo 30 d. kalinys buvo perduotas Gardine apsistojiam

cijų. Štai, kuomet 1783 m. Kauno magistratas rengėsi skelbti nuosprendį žmogžudžiams, jų advokatas pasirėmęs universalu, pareikalavo skirti jiems įkalinimo iki gyvos galvos bausmės. Dėl to net buvo kreiptasi į Nuolatinę tarybą, kuri paaiškino, jog anksčiau, mirties bausmės skyrimą kartais nulemdavo kalėjimų nebuvimas, o naujo įstatymo uždavinys – tiesiog suteikti teismams pasirinkimo laisvę¹⁵⁵³.

Panašiai, kaip nekilnojamo turto gynimo atvejais, neatsisėdę į kalėjimą, bylininkai ieškodavo įvairių pasiteisinimų. Mstislavlio vaivada Juozapas Hilzenas teigė ketinęs paklusti (ieškovas čia buvo Vilniaus vaivada Karolis Stanislovas Radvila) Tribunolo sprendimui ir 1780 m. gegužės 1 d. atsisėsti į kalėjimą Vilniuje. Tačiau *gdy słabością zdrowia i radą doktorów z miasta Warszawy wyjechać, oraz na powyższym terminie w Wilnie stanąć, nie zdążył*¹⁵⁵⁴. 1789 m. gegužės 13 d. Vilkmergės pastalininkis Juozapas Skirijatas teigė neatvykęs į Vilnių pradėti atlikti jam skirtos pusės metų žemutinio kalėjimo bausmės dėl to, kad buvo *obłożną ściśniony chorobą bez nadziei dalszego życia*, ką pasiūlė patvirtinti priesaika ir gydytojų išduotu liudijimu¹⁵⁵⁵. Tačiau iš esmės išsisukti nuo kalėjimo bausmės buvo galima tik pasiekus susitarimą su ieškovu. Štai Oršos pilies teismo raštininkas Ignotas Boguševskis apkaltino Oršos sargybininką Juozapą Šostaką neatlikus 1785 m. rugpjūčio 27 d. Tribunolo skirtos šešių savaičių kalėjimo bausmės. J. Šostakas pateisinosi tuo, jog negali „sėdėti“, nes artimiausiu metu bus nagrinėjamos jo bylos Iždo komisijoje ir pakamario teisme, ir dar pridūrė, kad pats Boguševskis jam skirtos kalėjimo bausmės neatlieka. Tribunolas nutarė, jog teismuose Šostakas dalyvauti asmeniškai neprivalėjo, jį galėjo pakeisti įgaliotinis, tuo tarpu Trakų pakamario išduotas liudijimas, patvirtinantis, kad Boguševskis neatliko daugiau kaip dviejų mėnesių kalėjimo bausmės, šio nuo kalėjimo neatleidžia. Tribunolas nurodė ne tik atlikti šešių savaičių kalėjimo bausmę, bet dar papildomai antrą tiek už pasipriešinimą sprendimui¹⁵⁵⁶.

Specifinį pobūdį turėjo kūno ir mirties bausmių vykdymas, mat jas įgyvendinti paprastai būdavo įpareigojamas vietos magistratams¹⁵⁵⁷. Štai Eliją Kunickį ir Ignotą Zelen-

kariuomenės daliniui (ten pat, l. 94). Tačiau dar po metų L. Steckevičius vis dar saugotas Gardine, o jo skundą, kad ieškovai nevykdo teismo sprendimo perkelti jį į Podolės Kamenecą ir nemoka maitininių (kartu apskritai prašydamas būti paleidžiamas), Tribunolas, pakartotinai leidęs jį naudoti įvairiems darbams, atmetė (b. 727, l. 38-v, 1791 m. rugsėjo 12 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁵⁵³ *Zbiór rezolucyi*, 1786, nr. 166, l. 86-87.

¹⁵⁵⁴ LVIA, f. SA, b. 695, l. 2v (1780 m. gegužės 10 d. Juozapo Hilzeno pareiškimas Tribunole).

¹⁵⁵⁵ LVIA, f. SA, b. 722, 7-v.

¹⁵⁵⁶ LVIA, f. SA, b. 182, nr. 14.

¹⁵⁵⁷ Beje, kartais šias paslaugas kartais dar buvo prašyta teikti be iš anksto sumokėtų pinigų. 1790 m. liepos 28 d. Juozapas Korfas ir Karolis Gžegoževskis paprašė, kad Tribunolo sprendimu mirties bausme nuteisto Ovsėjaus Davidavičiaus liepos 30 d. numatytos egzekucijos išlaidas *dla niedostatku delatorów* padengtų Gardino magistratas. Tribunolas pabrėžęs, jog ieškovai veikia *na delaciq z instancji publicznej wziętą* paprašė magistratą būti *troskliwym* – suorganizuoti egzekuciją, o jos išlaidos padengti iš 3 tūkstančio auks. sumos, kuri ieškovams buvo priteista iš žydo (b. 725, l. 39v-40). 1790 m. liepos 31 d. Tribunolas paprašė Karo komisijos išduoti ordinansą pervesti mirties bausme nuteistus žydus Ovsėjū Mejeravičių ir Aaroną Žužmanavičių į Nesvyžių (b. 725, l. 42v), o rugsėjo 30 d. nurodyta gabenimo išlaidas padengti ieškovams (ten pat, l. 94). Tačiau šie taip ir nebuvo nu-

kevičių už suplanuotą Elijaus Niškovskio nužudymą (uždusinimą) nurodyta nukirsdinti 1787 m. vasario 16 d. Vilniaus turguje, nuosprendį nurodant savo lėšomis, kaip turintį fundaciją budelio išlaikymui, įvykdyti vietos magistratui lėšomis¹⁵⁵⁸. Įprastoje vietoje Vilniuje kovo 17 d. aštuntą valandą ryte turėjo būti nukirsdintas Motiejų Svirskį nudūręs Antanas Bohuševičius¹⁵⁵⁹. Kitais atvejais vykdytojas nėra nurodytas, tačiau bausmės būdas – galvos nukirtimas, suponuoja prielaidą apie naudojimąsi magistrato paslaugomis¹⁵⁶⁰. Tiesa, pasitaikė išskirtinių atvejų: Joną Žukovskį (už Mstislavlio rotmistro Mykolo Požariskio nužudymo organizavimą) 1766 m. kovo 5 d. *in loco publico w mieście w Mścislawiu* turėjo sušaudyti vietos seniūno įgulos kariai¹⁵⁶¹. Nors Tribunolas turėjo savo sargybą, tačiau šie nuteistųjų į bausmės atlikimo vietą paprastai nelydėdavo. J. Kitovičius teigė, jog Lenkijos Tribunolui asistuojantis kariuomenės dalinys to nedarė, bijodamas ginkluotų bandymų išlaisvinti kilmingesnę kalinį¹⁵⁶². Tačiau, būtent tuomet, kai sprendimas vilkintas ar buvo daromi žingsniai, kad jis nebūtų įvykdytas, Tribunolas įsakydavo kalinį konvojuoti teismą saugančiam kariuomenės daliniui. Štai 1769 m. rugpjūčio 10 d. Bonifacas Snarskis protestavo prieš Livonijos kariuomenininko Šantiro (Szantyr) veiksmus, kuris jį sulaukė važiuojantį į Vilnių atlikti teismo paskirtos priesaikos (ją atlikus mirties bausmė turėjo būti įvykdyta žydai Hiršai Berkovičiui) nugirdė, bei išgavo raštą, kuriuo šis atsižadėjo priesaikos¹⁵⁶³. Tribunolas protestą priėmė, ir rugpjūčio 11 d. nurodė, kad sekančią dieną Tribunolui asistuojančio kariuomenės dalinio komendantas, su sustiprinta apsauga atvestų nuteistąjį prie kartuvių¹⁵⁶⁴. Kuomet 1789 m. sausio 24 d. buvo neįvykdytas suplanuotas Tado Bulhako ir žydo Mozės Zelikovičiaus nukirsdinimas (žydai esą papirko budelį *do zmyślenia choroby*, o magistratas nedavė sargybos nuvesti pasmerktuosius į bausmės vietą) Tribunolas įsakė sprendimą įvykdyti nedelsiant jokiais išsisukinėjimais – *dla wzięcia mistrza magistratowego lub jego pomocników* nurodyta duoti dvidešimt Tribunolo Vėliavos karių, karininką ir Tribunolo instigatorių¹⁵⁶⁵. Įdomi situacija susiklostė 1791 m. birželio 24 d., kai Tribunolas patvirtino Gardino pilies teismo skirtą mirties bausmę Magdelenai Blažejovai ir jos meilužiui Steponui Mročekui už Blažejaus Babičiaus nužudymą, bet nurodytu metu jie nukirsdinti nebuvo. Liepos 2 d.

gabenti, bet kalinti iki 1791 m. Tų metų kovo 1 d. Tribunolas sulaukė vieno iš ieškovų (Sulickio) prašymo, kad mirties bausmę savo lėšomis įvykdytų Vilniaus magistratas, o vėliau ši pinigų suma būtų padengta iš žydų turto (b. 726, l. 73-v).

¹⁵⁵⁸ Ten pat turėjo būti įvykdytos kūno bausmės (po šimtą kirčių) apie nužudymą teismui nepranešusioms Ievai ir Onai Kunickoms, LVIA, f. SA, b. 175, l. 738-740.

¹⁵⁵⁹ LVIA, f. SA, b. 2388, l. 157-160v.

¹⁵⁶⁰ 1767 birželio 5 d. už tarnaitės Leonardos Rodomanskos nužudymo organizavimą Naugarduke turėjo būti nukirsdinta Benediktina Kšečkovska, ten pat, b. 139, l. 415-424; 1776 m. rugpjūčio 5 d. Gardine „įprastoje vietoje“ buvo įsakyta nukirsdinti Pranciškaus Grodzkio žudikus, kareivius – Joną Grabskį, Vincentą Baranovskį ir Martyną Lencevičių, b. 836, l. 53v-57.

¹⁵⁶¹ LVIA, f. SA, b. 138, l. 297-304.

¹⁵⁶² W. Bednaruk, *Trybunał Koronny. Szlachecki sąd najwyższy w latach 1578-1794*, p. 194.

¹⁵⁶³ LVIA, f. SA, b. 669, l. 31-v.

¹⁵⁶⁴ Ten pat.

¹⁵⁶⁵ LVIA, f. SA, b. 721, l. 23-24 (magistratą dėl to buvo nurodyta šaukti atsakyti į Tribunolą, ten pat).

ieškovų valstiečių (Jurgio, Pranciškaus ir Gaspero Babičių) ponas LDK didysis maršalka Ignas Potockis dėl to apskundė Tribunolo instigatorių, tačiau šis teisinosi, jog sprendimo įvykdyti neleido minėti pavaldiniai, kurie atėmė sprendimą ir pasmerktiesiems dovanavo gyvybes, o savo valia jis nieko padaryti negali¹⁵⁶⁶.

Aukščiau išdėstyti duomenys rodo, jog ilgai priešintis sprendimo įvykdymui leido įstatymai, tačiau XVIII a. pasireiškė tendencijos šį procesą sutrumpinti. Priešingai, nei iki šiol tvirtinta istoriografijoje, galutiniai Tribunolo sprendimai (ypač kūno ir mirties bausmės) dažniausiai buvo vykdomi. Tuo tarpu kalėjimo bausmių skyrimui dažnai buvo nepaklustama ne dėl piktybiško pasipriešinimo, o dėl menko jų ryšio su kaltės kategorija ir bajorijos mentalitetu.

¹⁵⁶⁶ LVIA, f. SA, b. 727, l. 18, 19.

IV. LDK VYRIAUSIOJO TRIBUNOLO DARBO DINAMIKA IR JO VEIKLĄ ĮTAKOJUSIŲ FAKTORIŲ APIBŪDINIMAS

IV. 1. Pirmosios instancijos bajoriškų teismų veiklos charakteristika

Žinomas ATR teisingumo vykdymo sistemos tyrinėtojas Jerzys Michalskis teigė, jog XVIII a. pirmoje pusėje Lenkijos ir LDK Vyriausiųjų Tribunolų perkrovimo bylomis priežastimi buvo neefektyvi pirmosios instancijos teismų veikla¹⁵⁶⁷. Problemiškiausi turėjo būti dešimtmečiais nesusirinkdavę žemės teismai: 1746 ir 1748 m. Tribunolo reformų projektuose minėta, jog „beveik visi“ LDK žemės teismai *vacant*¹⁵⁶⁸. Istoriografijoje yra įsitvirtinusi nuomonė, jog Stanislavo Augusto valdymo laikotarpiu teisingumo vykdymo institucijos veikė jau žymiai geriau¹⁵⁶⁹. Iš tikrųjų, nė vieno ATR pirmosios instancijos teismo veikla atskirai tirta nebuvo, o teigiamą nuomonę suformavo tuomečiai publicistai, Apšvietos laikotarpį priešpastatę ankstesniam. Tokioje situacijoje, kai beveik nieko nežinome apie LDK teismų veiklą, kalbėti apie visos sistemos funkcionavimą apskritai yra neįmanoma. Tačiau tam tikrų žinių teikia Tribunolo knygose pasitaikanti informacija, o būtent ieškiniai prieš pirmos instancijos teismų teisėjus ir kanceliarijos darbuotojus (raštininkus ir regentus). Tiesa, Tribunolui teko tik dalis teismų piktnaudžiavimo atvejų, nes bylinėjimasis reikalavo finansinių¹⁵⁷⁰, laiko ir kitokių sąnaudų, kaltinimus būdavo sunku įrodyti, be to, reikėjo skaitytis su galimu įtakingų vietos pareigūnų kerštu ateityje. Dalis ieškinių svarstymo stadijos nepasiekdavo dėl trečiųjų asmenų (taip pat ir pačių Tribunolo teisėjų) tarpininkavimo¹⁵⁷¹ arba ginčo dalyviai susitaikydavo jau bylos nagrinėjimo metu¹⁵⁷². Tačiau apskritai kaltinimų pobūdis ir jų skaičius leidžia bent iš dalies nustatyti tuometinės teismų sistemos „skaudulius“, išskirti problemas, su kuriomis susidurdavo

¹⁵⁶⁷ J. Michalski, *Studia nad reformą sądownictwa i prawa sądowego w XVIII w.*, p. 264.

¹⁵⁶⁸ Cit. pagal J. Michalski, *Studia nad reformą sądownictwa i prawa sądowego w XVIII w.*, p. 266.

¹⁵⁶⁹ Plg. S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, p. 545; J. Michalski, *Studia nad reformą sądownictwa i prawa sądowego w XVIII w.*, p. 153-154.

¹⁵⁷⁰ Šalia išlaidų advokatams ir teismo mokesčiams, bylininkas, dėl galiojančio taliono principo, dar galėjo patirti finansinių nuostolių kaltinimo neįrodęs. Štai Oršos pilies teismo raštininkui Ignotui Boguševskiuui neįrodžius, kad Oršos pilies teismo teisėjai, Mykolas Zdrojevskis ir Tadas Bartoševičius, netinkamai atliko tyrimą jis buvo nubaustas šešių sav. kalėjimu ir didele tūkstančio kapų gr. bauda, LVIA, f. SA, b. 169, l. 487-497 (1783 m. gruodžio 12 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁵⁷¹ Pvz., 1771 m. gegužės 8 d. Valkavisko rotmistras Pranciškus Dochtorovičius *na perswazyją przyjacielką* atsisakė pretenzijų Valkavisko žemės teismo teisėjams, kurių turėjo dėl jo bylos su Smogozhevskiu nagrinėjimo, ten pat, b. 147, l. 653-654.

¹⁵⁷² Štai Polocko jėzuitai skundėsi, jog Oršos pilies teismo teisėjai (Aleksandras Holovčicas, Mykolas Krogeris, Aleksandras Slezanovskis ir Feliksas Volkovickis) byloje dėl pabėgusių pavaldinių buvo palankūs jų procesiniams priešininkams Reutams (jų kaltinimo pagrįstumą liudija tai, jog Tribunole atsakovai vienas po kito iš proceso pasitraukė), ten pat, b. 144, l. 720-731 (1769 m. rugsėjo 5 d. Tribunolo sprendimas). Vėliau Scholastika Reutienė atsisakė pretenzijų į pavaldinius ir tarp visų proceso šalių, taip pat su teisėjais, buvo pasirašytas susitarimas atleidžiantis nuo ieškinių, ten pat, b. 523, l. 208-215 (1770 m. balandžio 11 d. Tribunolo sprendimas).

teismai ir bylininkai. Visa tai savo ruožtu buvo tampriai susiję su Tribunolo funkcionavimu, mat nuo kokybiško pirmos instancijos teismų darbo priklausė ir aukščiausiajam teismui tekusi apkrova.

1764 metai iš tikrųjų buvo svarbi cezūra LDK pirmos instancijos bajoriškų teismų veikloje. Konvokaciniame Varšuvos Seime buvo priimti įstatymai, keitę teisėjų rinkimų principus, teismų sudėtį ir jų darbo laiką. Nuo šiol bajorija turėjo rinkti ne kandidatus į žemės teismo teisėjo, pateisėjo ir raštininko pareigas, bet keturis teisėjus ir vieną raštininką¹⁵⁷³. Tokiu būdu bandyta išspręsti prieš tai dažnai susiklostydavusią kvorumo stokes problemą, mat nuo šiol net keliems pareigūnams į darbą neatvykus trijų teisėjų pakako sprendimams priimti (teisėją galėjo pakeisti raštininkas ir atvirkščiai – neatvykusio, raštininko vietą galėjo užimti vienas iš teisėjų¹⁵⁷⁴). Analogiškas modelis buvo įdiegtas ir pilies teisme¹⁵⁷⁵. Nuo šiol žemės teismas ir toliau turėjo rinktis trims kadencijoms (jos turėjo prasidėti po katalikiškų Trijų Karalių, švč. Trejybės ir šv. Mykolo švenčių), tačiau trukti jos turėjo ne iki bus išspręstos visos bylos, bet jau konkrečiai nustačius šešių savaičių laikotarpį. Nauji darbo laiko principai pritaikyti ir pilies teismams – vietoj pirmų dviejų kiekvieno mėnesio savaičių, buvo nustatytos keturios kadencijos, kiekviena iš kurių turėjo trukti keturias savaites ir prasidėti kovo, gegužės, rugpjūčio ir gruodžio mėnesių pirmosiomis dienomis¹⁵⁷⁶. Tokiu būdu žemės teismai buvo įpareigoti dirbti 18 savaičių per metus, o pilies teismai – 16 savaičių, tačiau vėliau kai kurių darbo trukmė buvo sumažinta. Nuo 1766 m. Trakų, Breslaujos, Rečicos ir Mozyriaus žemės teismams *dla szczupłości spraw* nurodyta dirbti tik dvi kadencijas, kurios turėjo prasidėti po šv. Mykolo ir Trijų karalių švenčių¹⁵⁷⁷. Vėliau svarbesni pokyčiai vyko jau devintajame dešimtmetyje: 1784 m. Trakų pasiuntinių prašymu buvo pakeistas jų vaivadijos teismų darbo modelis, nuo šiol vietos žemės ir pilies teismai turėjo dirbti tik vieną, užtat ilgesnės trukmės (dvylikos savaičių), kadenciją (žemės teismo darbas turėjo prasidėti lapkričio 2 d., o pilies – vasario 1 d.)¹⁵⁷⁸. Analogiška tvarka tuo metu nurodyta vadovautis ir Valkavisko bei Breslaujos teismams. Teismų darbo perkėlimas į vėlyvo rudens – žiemos laikotarpį pasirodė pavykęs sprendimas, kadangi nuo 1787 m. pradžios pagal panašų vienos kadencijos modelį turėjo dirbti dauguma LDK teismų: nuo spalio pirmos iki kitų metų sausio 31 d. turėjo darbuotis Vilniaus, Ašmenos, Vilkmergės, Kauno, Raseinių, Šiaulių, Naugarduko, Brastos, Minsko žemės teismai, tuo tarpu Polocko ir Oršos žemės teismų

¹⁵⁷³ VL, t. 7, p. 88-89.

¹⁵⁷⁴ *Zbiór rezolucyi*, 1788, p. 142-143, nr. 108 (1785 m. birželio 7 d. rezoliucija).

¹⁵⁷⁵ VL, t. 7, p. 178-179.

¹⁵⁷⁶ Ten pat, p. 177 (gruodžio mėn. kadencija turėjo baigtis 23 d.). Nuo 1766 m. rugpjūtį turėjusi vykti kadencija buvo perkelta į rugsėjo mėnesį, ten pat, p. 236.

¹⁵⁷⁷ Ten pat, p. 236. Nuo 1768 m., dvejomis, šešių savaičių trukmės kadencijomis, turėjo dirbti ir Mozyriaus bei Rečicos pilies teismai (atsižvelgiant į blogus kelius ir iš upių vagų išsiliedavusį vandenį, kadencijos nuo šiol turėjo prasidėti sausio ir rugsėjo mėnesio pirmosiomis dienomis), VL, t. 8, p. 391.

¹⁵⁷⁸ VL, t. 9, p. 23. Taip pat. žr. Teodor Waga, *Kadencye sądów ziemskich y grodzkich oraz juryzdykcyi sądowych Obojga Narodów*, Warszawa, 1785.

veikla turėjo būti kiek trumpesnė ir baigtis gruodžio 31 d.¹⁵⁷⁹ Vieną šešiolikos savaitių trukmės kadenciją pilies teismai turėjo pradėti sausio (Vilniaus, Polocko ir Oršos) arba vasario (Brastos, Minsko, Ašmenos, Vilkmergės, Kauno ir Žemaitijos) mėnesio pirmąją dieną¹⁵⁸⁰. 1790 m. nuo keturių kadencijų prie vienos trunkančios šešioliką savaitių perėjo ir Naugarduko pilies teismas¹⁵⁸¹. 1792 m. buvo įvykdyta paskutinė pirmos instancijos teismų reforma, tačiau organizacinės permainos nebuvo didelės. Nors turėjo likti tik vienas, naujas žemės (*ziemiański*) teismas, o jame turėjo dirbti iš viso dešimt asmenų, tačiau faktiškai išliko 1764 m. reformos modelis – dvi teisėjų sudėtys (po penkis asmenis) turėjo posėdžiauti pamainomis, o kворumą sudarė tie patys trys teisėjai¹⁵⁸². Kiek svarbiau tai, jog naujas teismas turėjo veikti ištisai – iš viso net devynis mėnesius per metus. Iki devintojo dešimtmečio pabaigos konkretaus administracinio vieneto žemės ir pilies teismų darbas iš viso turėjo trukti nuo šešių iki septynių mėnesių per metus (skaičiuojant kartu). Sunku pasakyti, ar to būtų užtekę efektyviai pirmos instancijos teismų veiklai, nes kaip rodo Tribunolo knygose esantys duomenys, dauguma LDK teismų susidurdavo su įvairiomis problemomis, dėl kurių įstatymu numatytu metu jie dažnai neatliko savo funkcijų. Iš daugybės pavyzdžių galima paminėti bent keletą. Štai, Trakų kamarininko Juozapo Geištoro teigimu, 1768-1769 m. Kauno žemės teismas nedirbo tris kadencijas iš eilės¹⁵⁸³. 1772 vasario 25 d. kunigas Juozapas Vavžekis kaltino Breslaujos žemės teismą nedirbant jau kelis metus, posėdžius nuolat nutraukiant¹⁵⁸⁴. 1772 m. pradžioje Polocko jezuitai skundėsi, jog Polocko pilies teismas dirbo nereguliariai, trumpino savo kadenciją, anksčiau nei numatyta užbaigdavo posėdžius arba apskritai į juos nesusirinkdavo, tokiu būdu nuo 1765 m. *zmitręžyli* dviems metams lygų darbo laikotarpi¹⁵⁸⁵. Žemaitijos kapitulos advokatas teigė, jog Telšių žemės teismas *per negligentiam et abusum* nedirbo iš viso devynias kadencijas¹⁵⁸⁶. 1777 m. bylininkai Tribunole skundėsi, jog jau ilgą laiką nedirba Naugarduko žemės teismas¹⁵⁸⁷, tuo metu posėdžių nerengė Vilniaus pilies teis-

¹⁵⁷⁹ VL, t. 9, p. 38. Senesniu, kelių kadencijų principu ir toliau nurodyta vadovautis Mozyriaus ir Rečicos žemės teismams, bei Naugarduko ir Mozyriaus pilies teismams. Rečicos pilies teismas vietoj dviejų, šešių sav. trukmės kadencijų, nuo 1787 m. turėjo dirbti trijų, keturių savaitių trukmės kadencijų (vasario, birželio ir rugsėjo mėnesiais) principu, ten pat.

¹⁵⁸⁰ Polocko ir Oršos pilies teismų kadencijos turėjo būti trumpesnės ir baigtis kovo mėnesio pabaigoje, ten pat.

¹⁵⁸¹ Ten pat, p. 196.

¹⁵⁸² Ten pat, p. 372.

¹⁵⁸³ LVIA, f. SA, b. 669, l. 4v. Tokių kaltinimą Tribunole Kauno žemės teismo pareigūnams (Ignotui Zavišai, Juozapui Boreišai ir Adomui Kozakovskiui) iškėlė Antanas Babeckis, tačiau Tribunolas kaltinamiesiems leido prisiekti, kad nedirbta *non per negligentiam, lecz dla słusznych i sprawiedliwych przyczyn*, ten pat, b. 144, l. 419-430 (1769 m. birželio 14 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁵⁸⁴ Ten pat, b. 674, l. 9v.

¹⁵⁸⁵ Ten pat, b. 524, l. 368-375 (1772 m. balandžio 4 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁵⁸⁶ Ten pat, b. 150, l. 393 (1774 m. rugpjūčio 23 d. Tribunolo sprendimas)

¹⁵⁸⁷ Ten pat, b. 156, l. 313v. (1777 m. rugsėjo 30 d. Tribunolo sprendimas). Dėl Naugarduko žemės teismo buvo skundžiamasi ir anksčiau, žr. 1771 m. Kristupo Lichodzejevskio (b. 673, l. 26) ir 1776 m. Smolensko vaivados Juozapo Tiškevičiaus (b. 153, l. 712) skundus.

mas¹⁵⁸⁸, retai dirbo ir Naugarduko pilies teismas¹⁵⁸⁹. 1778 m. vasario mėnesį Norvaišos skundė nedirbantį pilies teismą Šiauliuose¹⁵⁹⁰. 1778 m. balandžio mėnesį spęstas Peslevičių prašymas jų bylą su Pancežinskiais, Kovnackiais ir Grodziais išimti iš Telšių žemės teismo, kadangi *dla ustawicznego nie sądzenia się tegoż ziemstwa żmuydzkiego sprawy już od roku 1770 do daty niniejszej doczekać nie mogą*¹⁵⁹¹. Nereguliariai dirbo Gardino ir Slanimo žemės¹⁵⁹², Vilkmergės pilies¹⁵⁹³ ir kiti teismai. 1781 m. nedirbant jau penkerius metus Gardino pilies teismą apkaltino Slanimo rotmistras Motiejus Korčicas, o su prašymu paskirti teismą, kuris spęstų kaltinimą dėl Varviškių valdos Gardino pav. užpuolimo, 1782 m. pradžioje besikreipę Mykolas ir Liudvikas Pociėjai dar pateikė 1781 m. lapkričio 19 d. atliktą Gardino pilies teismo einamųjų reikalų protokolo reviziją, iš kurios aiškėjo, jog *rocunki powiatu grodzieńskiego od roku 1773 regularnie nie dochodzą*¹⁵⁹⁴.

TLS (IV sk., 46 str.) numatė vos kelis pateisinamus teismo nedarbo atvejus: valdovui paskelbus apie visuotinę šaukimą į kariuomenę, maro atveju ir vienam iš teismo pareigūnų mirus, tačiau praktikoje teismų nedarbą lėmė visiškai kitokios priežastys. Nepaisant teismo sudėties padidinimo iki penkių asmenų, kvorumo trūkumas ir toliau liko vienas iš esminių institucijos darbą įtakojusių veiksnių. Žemės ir pilies teismų teisėjai neatliko savo pareigų dėl intensyvaus dalyvavimo visuomeniniame gyvenime, mat dažnas jų rinktas Tribunolo teisėju, pasiuntiniu į Seimą arba užsiėmė kita veikla. 1772-1774 m. laikotarpyje neįvyko net septynios Trakų pilies teismo kadencijos, o į Tribunalą kreipęsis Trakų stovyklininkas Pranciškus Sankovskis nuogąstavo, jog teismas nedirbs ir ateityje, mat teisėjas Dereasas tuo metu darbavosi Edukacijos komisijoje, Jelenskis – *functione delegacji zabawia*, o Radoševskis jau beveik tris metus *warszawską bezczynnie rezydencyą bawi*¹⁵⁹⁵. Tuo tarpu Žemaičių vyskupas Steponas Giedraitis negalėjo bylinėtis su puldinėjančiais vyskupijos žemes, nes Šiaulių pilies teismo teisėjas Gedgaudas buvo atsakovų draugas, Pilsudskis negalėjo dirbti nes buvo nuteistas už akių, o raštininkas Grotuzas tuo metu darbavosi Nuolatinėje Taryboje¹⁵⁹⁶. Analizuojamu laikotarpiu jau neveikė TLS (IV sk., 4 ir 47 str.) įtvirtinta nuostata, leidžianti panašiais atvejais žemės teismo teisėją laiki-

¹⁵⁸⁸ Ten pat, b. 156, l. 129-130 (1777 m. rugsėjo 30 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁵⁸⁹ 1777 m. Tribunole Pranciškus Lanievskis Volkas skundėsi, jog 1770 m. įsigijęs valdą Hinką Naugarduko pav. ilgus metus negalėjo jos perimti, nes laikytojai nenorėjo priimti išpirkimo sumos, o pašaukęs juos į Naugarduko pilies teismą *dla ingruencyi i wielości spraw, tudzież dla niesądzenia się częstych sądów z górą siedm lat doczekać się nie może*, ten pat, b. 518, l. 365-v (1777 m. balandžio 15 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁵⁹⁰ Ten pat, b. 157, l. 829 (1778 m. vasario 13 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁵⁹¹ Ten pat, b. 157, l. 1102-1103 (1778 m. balandžio 8 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁵⁹² Ten pat, b. 166, l. 464v (1781 m. liepos 3 d. Tribunolo sprendimas); b. 153, l. 712 (1776 m. sausio 23 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁵⁹³ Ten pat, b. 167, l. 456-458 (1783 m. sausio 20 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁵⁹⁴ Ten pat, b. 166, l. 780-781 (1781 m. rugsėjo 27 d. Tribunolo sprendimas); b. 165, l. 981-82 (1782 m. vasario 22 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁵⁹⁵ Ten pat, b. 2388, l. 8-15 (1775 m. sausio 17 d. Tribunolo sprendimas, teisėjai liko nenubausti *ex consensu strony powodowej*).

¹⁵⁹⁶ Ten pat, b. 159, l. 908-911 (1779 m. balandžio 10 d. Tribunolo sprendimas).

nai pakeisti seimelyje išrinktu sėsliu bajoru, o pilies teismo teisėją – vaivados ar teismo seniūno paskirtu asmeniu¹⁵⁹⁷. Šią problemą iš dalies sprendė jau tik 1792 m. įstatymas, kuris numatė, jog iš dešimties naujų žemės teismo pareigūnų tuo pat metu tik vienas galės būti Tribunolo teisėju ir vienas užimti Seimo pasiuntinio vietą¹⁵⁹⁸.

Sekantis svarbus veiksnys buvo teisėjų atitraukimas nuo darbo šaukiant juos į Tribunalą, kur jie kaltinti su pareigų atlikimu susijusiais nusižengimais. Taip 1766 m. liepos 31 d. Stanislovas Rusėlis skundė LDK kariuomenės generolą adjutantą Tada Švoinickį, kad šiam neteisėtai jį pašaukus į Tribunalą teisėjas buvo priverstas laiką leisti Vilniuje, vietoj *zasiadanie i sądzenie roczków augustowych*¹⁵⁹⁹. Ši problema įgijo tokį mastą, jog 1776 m. konstitucija turėjo griežtai apibrėžti atvejus, kuomet teisėjai galėjo būti šaukiami į Tribunalą¹⁶⁰⁰. Kartais ieškovas dar pareikalavdavo kartu atsigabenti ir kaltinimus turėjusias pagrįsti teismo knygas. Tas pats Stanislovas Rusėlis 1768 m. liepos 1 d. viešai pranešė, jog Upytės pilies teismas rugsėjo mėnesį nedirbs, kadangi Upytės maršalkos Mykolo Bytauto ir Upytės taurininko Stanislovo Staškevičiaus reikalavimu į Vilnių buvo atgabentos šio teismo registrų ir protokolų knygos, be kurių neįmanoma spręsti bylų¹⁶⁰¹. Teisėjai dar buvo šaukiami į Tribunalą ne kaltinant juos, bet tiesiog kviečiant išklausti sprendimo (*do przysłuchania wyroku*) jų spręstoje byloje, dėl kurios negalutinio sprendimo apeliavo bylininkas (kartu žinoma uždrausdamas ją toliau nagrinėti)¹⁶⁰². Beje, siekdami pridaryti teisėjams kuo daugiau rūpesčių, bylininkai griebdavosi pačių įvairiausių gudravimų. Štai, broliai Kazimieras ir Jonas Tiškevičiai du kartus į Tribunolo registrų knygas įrašė ieškinius prieš Valkavisko žemės teismo pareigūnus (teisėjus Kazimierą Gžimalą, Mykolą Kolontajų, Karolį Žolkovskį ir raštininką Kazimierą Bielavskį), tačiau vėliau abu kartus juos išbraukė. Todėl pastarieji buvo priversti patys kreiptis į Tribunalą, prašydami išlais-

¹⁵⁹⁷ Tiesa, praktikoje tokių atvejų dar pasitaikė. Kazimieras Bielinskis teigė, jog Vitebsko pilies teismo raštininkas Jonas Remeika Hurka dažnai praleidinėjo posėdžius ir į savo vietą sodindavo neprisiekusį Stanislovą Mikošą (ten pat, b. 139, l. 477-480, 1767 m. birželio 6 d. Tribunolo sprendimas); Upytės maršalkos Mykolo Bitauto teigimu, Upytės teismo paseniūnis S. Rusėlis, bylinėdamasis su Koriznomis savo vietoje *protunka Jana Łaczkę zasadzal* (b. 144, l. 674-713, 1769 m. rugpjūčio 30 d. Tribunolo sprendimas); Tadas ir Juozas Pšiseckiai teigė, jog Oršos pilies teismo teisėjai sodino *protunka* Polocko j4zuitų byloje su Scholastika Reutiene (b. 144, l. 890-913, 1769 m. spalio 11 d. Tribunolo sprendimas); broliai Buchovieckiai skundėsi, jog Gardino žemės teismo teisėjas Martynas Olizarovičius keliose kadencijose, vietoj savęs teisme sodindavo Gardino taurininką Simoną Rosochackį ir Gardino rotmistrą Juozą Sopočką (b. 148, l. 997-1064, 1771 m. rugsėjo 12 d. Tribunolo sprendimas); Mykolas ir Juozas Kocielai teigė, jog Mstislavlio žemės teismo teisėjai išdrįso patys išrinkti ir į raštininko vietą pasodinti Poniatovskį (b. 524, l. 306-307, 1772 m. kovo 20 d. Tribunolo sprendimas); Rusteinių seniūnas Antanas Tadas Rybski teigė, jog Šiaulių žemės teismo teisėjas Jonas Ivanavičius turėjo *protunkowego pisarza* (b. 184, l. 240-244).

¹⁵⁹⁸ VL, t. 9, p. 371.

¹⁵⁹⁹ LVIA, f. SA, b. 663, l. 14v. Dėl pašaukimo į Tribunalą Ašmenos žemės teismas nedirbo 1768 m. švč. Trejybės kadencijos, b. 148, l. 604-605.

¹⁶⁰⁰ VL, t. 8, p. 572.

¹⁶⁰¹ LVIA, f. SA, b. 667, l. 23v-24 (į Vilnių atgabentos knygos buvo padėtos Upytės pavieto deputato Tribunole Borovskio „stancijoje“).

¹⁶⁰² Plg. ten pat, b. 157, l. 805-808; b. 160, l. 712-719v; b. 161, l. 604-608, 630-636.

vinti nuo Tiškevičių veiksmų ir juos nubausti¹⁶⁰³. Pašaukti į Tribunolą teisėjai patirdavo nemenkų finansinių išlaidų (dėl teismo proceso ir prarastų pajamų iš profesinės veiklos), be to, nukentėdavo ir jų prestižas¹⁶⁰⁴.

Nedisciplinuotas teismų veikimas buvo susijęs ir su bajorišku mentalitetu, kuriame svarbią vietą užėmė vaišių ir linksmybių kultūra. 1766 m. pradžioje Mykolas ir Juozas Sielickiai Vitebsko pilies teismo teisėjus kaltino dirbus neregulariai, kurie vietoj to, kad spręstų bylas *na polowaniach y na biesiadach czas marnie trawią*¹⁶⁰⁵. Tais pačiais metais T. Švoinickis teigė, jog Upytės pilies teismo pareigūnai *regularnie sądów nie zasiadają*, darbą teisme iškeisdami į puotas ir linksmybes¹⁶⁰⁶. Iki vėlyvo vakaro (dešimtos valandos) spręsdami jo bylą su Kurklių seniūniene Barbora Vereščinska dėl penkių tūkstančio auks. skolos Upytės pilies teismo teisėjai vis išeidavo iš posėdžių salės į šalia esančias patalpas, kur piktnaudžiavo *traktowaniem*. Daugiausiai kaltinimų teko Stanislovui Rusėliui, kuris esą, dažnai būdavo girtas, posėdžių salėje ne kartą užmigęs ar net iš jos išneštas¹⁶⁰⁷. Teismų darbo laikas trumpėjo ar buvo neproduktyvus dėl galingų bylininkų įtakos. Kaip pasakoją Smolensko pakamaris Adomas Vizgirda, Kauno žemės teismo teisėjai Juozapas Meištavičius ir Juozapas Borevičius stengėsi kuo labiau atitolinti jo bylos su LDK medžiokliu Zabiela nagrinėjimą ir 1766 birželio 12-liepos 5 d. specialiai jos nesprenė. Kai po trijų sprendimų byloje turėjo sekti jos nagrinėjimas iš esmės, A. Vizgirdos pateiktas ieškinys buvo įrašytas tik penkioliktame registrų knygos puslapyje, tuo metu į rytinę teismo sesiją buvo atvažiuojama ne aštuntą, bet devintą ar net dešimtą valandą; į popietinę sesiją vietoj keturioliktos valandos buvo atvykstama šešioliktą ar net septynioliktą valandą. Zabelos advokatą Vežbickį minėti teisėjai esą įpareigojo, kad stodamas kitose bylose *iak nappóźniewy aby na sądy przychodził y niepotrzebnymi kontrowersyami czas zagaiał*. Be to teisėjai dažnai darbo metu važiuodavo pasisvečiuoti pas jo procesinį priešininką į Raudondvarį, teisme niekad nelikdavo po šeštos valandos (*godzin do powstania z sądów*

¹⁶⁰³ Tai, kad Tiškevičių ieškiniai tebuvo savotiška teisėjų persekiojimo forma liudija tolesnė bylos eiga: 1768 m. vasario 12 d. jie paprašė bylos nagrinėjimą atidėti valandai, tačiau vėliau teisme nebeapsirodė, todėl jiems skirta infamijos bausmė ir iš jų priteista 500 auks. išlaidoms padengti, ten pat, b. 142, l. 690-693 (1768 m. vasario 19 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁶⁰⁴ Pzv. Naugarduko pavaivadis Juozas Obuchovičius ir Naugarduko pilies teismo teisėjas Antanas Tuhanovskis skundėsi, jog Barbora Tyzenhauzienė juos įvairiose vietose smeizė ir menkino jų garbę. Šiam faktui patikrinti Tribunolas nurodė atlikti tyrimą, ten pat, b. 147, l. 201-202.

¹⁶⁰⁵ Ten pat, b. 138, l. 415-426v (1766 m. balandžio 22 d. Tribunolo sprendimas)

¹⁶⁰⁶ Ten pat, b. 517, l. 121-124 (1766 m. rugpjūčio 1 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁶⁰⁷ „często dobrej kompanii i wesolej, drugich częstując trunku używszy sądy zasiadać niewczasie i na onych zdrzemawszy, a czasem osłabiawszy na siłach, wynieść siebie z sądowey izby dla motiwum”, ten pat, b. 517, l. 122v (1766 rugpjūčio 1 d. Tribunolo sprendimas). Tokį teismo elgesį minėtos bylos sprendimo metu 1766 m. liepos 28 d. Tribunole patvirtino ir Felicija Lučkienė su nepilnamečiu sunūmi Jonu – *neghientes sądy zasiadali, hulaniem, traktamentami bawili się*, b. 663, l. 14. Tiesa, sekančiais metais, matyt, jau pilnametis Jonas Lučka Tribunole teigė, jog šis skundas buvo įrašytas ne jų, piktybiškai apkaltinus „niekuo“ neprasikaltusius pareigūnus, todėl juo bet kam remtis uždraudė, b. 664, l. 1v (1767 m. gegužės 14 d. J. Lučkos pareiškimas). Beje, 1769 m. dėl neteisėtų veiksmų (vienos iš šalių protegavimą, paskelbto sprendimo turinio pakeitimą ir kt.) Upytės teismo paseniūnį S. Rusėlį Tribunolas pašalino iš užimamų pareigų, vienerius metus jam uždraudė eiti bet kokias pareigas ir nurodė atlikti šešių savaičių kalėjimo bausmę, b. 144, l. 674-713.

pilnowali), o kartais netgi liepdavo regentui pastumti posėdžių salėje buvusio laikrodžio rodykles, kad greičiau ateitų darbo pabaigą skelbianti valanda¹⁶⁰⁸.

Rytinių valstybės teritorijų teismų veiklą aštuntajame dešimtmetyje suparalyžiavo pirmasis ATR padalijimas. Nemažai buvusių teisėjų prisiekė ištikimybę Rusijos imperatorei¹⁶⁰⁹. Ypač skausmingas būdavo pilies teismų veiklos paralyžius – tokiu būdu bajorija prarasdavo galimybę operatyviai spręsti smurtinius nusikaltimus. Kaip tai ap sunkino bajorų dalį, rodo Leono Sušinsio pavyzdys: 1775 m. jo valdą Suszyn puldinėjo Žagarės seniūnas Urbonas Nornickis ir kiti asmenys. Kadangi Polocko pilies teismas neveikė dėl neužimtų vaivados pareigų, o žemės teismas – *dla niekompletu zakordonowaniam kraju zerwanego*¹⁶¹⁰, jis kreipėsi į Tribunolą. Pastarasis bylą persiuntė Oršos pilies teismui, bet 1776 m. kovo ir gegužės mėnesį šio teismo posėdžiai neįvyko. Kadangi puldinėjimai tęsėsi, L. Sušinskis vėl kreipėsi į Tribunolą, kuris 1776 birželio 12 d. sprendimu bylą persiuntė jau kitam – Ašmenos žemės teismui¹⁶¹¹. Nors 1768 m. konstitucija įpareigojo pilies teismus dirbti iki naujo vaivados ar teismo seniūno paskyrimo¹⁶¹², tačiau, kaip rodo pavyzdžiai, šis principas praktikoje ne visada veikė. Mirus Žemaitijos seniūnui Jonui Chodkevičiui, keletą metų neveikė abu vietos pilies teismai, dėl to dažnai kreiptasi į Tribunolą su prašymais skirti bylai kitą teismą¹⁶¹³. Kaip 1783 m. pradžioje Tribunole teigė valdovo

¹⁶⁰⁸ *regenta Kozakowskiego do pomknienia zegara bijącego, w izbie sądowej będącego, aby godzina do powitania uderzyła, nieraz subministrowali*, ten pat, b. 517, l. 209-211. Dėl to A. Vizgirda kreipėsi į Tribunolą, kur apkaltino teisėjus tuščiai praleidus dvi sesijas – abiem buvo skirtos šešių savaitių kalėjimo bausmės, ten pat (1766 rugsėjo 13 d. Tribunolo sprendimas). Kauno žemės teismo teisėjai vėliau bandė A. Vizgirdai keršyti – 1767 m. sausio 28 d. sprendimu, neva už viešą priešininko (LDK medžioklio Antano Zabelos) advokato įžeidimą skyrė jam šešių savaitių kalėjimo bausmę ir uždraudė dėti šio sprendimo speliuoti. Tribunolas tokį sprendimą pripažino neteisėtu ir jį panaikino, b. 141, l. 311-332 (1768 m. rugpjūčio 8 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁶⁰⁹ Apie tokį, beveik visų Polocko pilies teismo teisėjų (išskyrus Pšiseckį) poelgį, 1772 m. spalio 1 d. rašytu laišku Polocko vaivada Aleksandrą Sapiegą informavo Polocko pilininkas Adomas Hrebnickis, LMAVB, f. 139-1271.

¹⁶¹⁰ 1776 m. pradžioje į Tribunolą kreipėsis Smolensko sargybininkas Ignotas Korsakas teigė, jog Polocko pilies teismas nedirbo jau kelis metus (LVIA, f. SA, b. 153, l. 608). Polocko vaivada nebuvo paskirtas dar 1781 m. pradžioje, žr. b. 163, l. 659-v (1781 m. sausio 25 d. Tribunolo sprendimas), l. 713-716 (1781 m. kovo 28 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁶¹¹ Ten pat, b. 154, l. 138-141.

¹⁶¹² VL, t. 7, p. 291. Nepaisant šio įstatymo, dar 1784 m. mirus vaivadais, jo paskirti pilies teismo teisėjai Nuolatinės tarybos klausė: ar jie turi dirbti iki naujo vaivados paskyrimo, naudotis senomis registru knygomis ar rengti naujas, išrašus ir kopijas išduoti su vaivados ar surogatoriaus antspaudu, kieno vardu šaukti į teismą, ar į kitas pareigas paskirti pilies teismo pareigūnai (pavaivadis tapo vėliavininku, o pilies teismo raštininkas buvo išrinktas į žemės teismo raštininko pareigas) turi prievolę dirbti pilies teisme, ar gali atlikti tyrimus ir vykdyti teismo sprendimus. Nuolatinė Taryba apsiribojo nurodžiusi į 1768 m. įstatymą („Porządek sejmowania“), kuriame esą „aiškiai“ nurodyta pilies teismams dirbti iki naujo vaivados ar teismo seniūno paskyrimo, *Zbiór rezolucyi*, 1786, p. 92-93, nr. 298 (1784 m. kovo 16 d. rezolucija).

¹⁶¹³ Tribunolas tokias bylas persiųsdavo spręsti aplinkiniams Upytės, Kauno, Vilkmergės ir Trakų pilies teismams, žr. LVIA, f. SA, b. 164, l. 525-526, 527-v, 736-737v, 746-747v; b. 165, l. 716-17, 718-19, 720-21, 722-25, 752-753 i 774-775, 790-v, 810-v, 824-v, 865-68, 905-6, 907-v, 919-v, 920-v, 1043-44, 1077-v, 1092-93, 1095-96v, 1262-v; b. 166, l. 439-440v, 442-444v; b. 167, l. 484-485, 599-600v, 601-v, 797-98v, 799-801v, 802-803v, 831-832v, 840-42v, 854-55v, 874-v; b. 168, l. 219, 391, 393, 446, 448.

kapitonas Mykolas Bačinskis, *dla niesądzących się często roków* Minsko pilies teisme jis negalėjo sulaukti savo bylos su Sofija Grabovska (kurią kaltino išvarius *ze spokojnego dzierżenia*) nagrinėjimo, o mirus seniūnui šio teismo veikla apskritai nutrūko¹⁶¹⁴. Panašiai į Tribunalą kreiptasi ir mirus Trakų vaivadais¹⁶¹⁵.

Kadangi teisėjo pareigoms nebuvo nustatytas „viršutinis“ amžiaus cenzas, o patys teisėjai posto neatsisakydavo dėl prestižo ar kitų priežasčių, kartais pareigūnas jau nebepajėgdavo dirbti dėl amžiaus ar sveikatos problemų. Kai 1766 m. Valkavisko žemės teisme nagrinėjant bylą dėl Antano Judickio palikimo Minsko kaštelionaitis Juozas Judickis ir Upytės seniūnas Kristupas Puzina su žmona Marijona pateikė nušalinimą teisėjui Antanui Čechavičiui ir raštininkui Boguslavui Šukevičiui, atsakovė Barbora Tyzenhauzienė pasistengė, kad byla būtų nagrinėjama atsivežus jau tris kadencijas dėl garbaus amžiaus praleidusį teisėją Gedeoną Pšeclavskį. Tribunole ieškovai bandė įrodyti, jog dėl suprastėjusios klausos ir silpnos atminties (*śluchu i pamięci nie mający*) jis nebesugeba tinkamai atlikti teisėjo pareigų, įsigilinti į pateiktus dokumentus¹⁶¹⁶. Mykolas Benkunskis 1782 m. teigė, jog Ašmenos žemės teismo teisėjas Juozas Chodzka jau kelis metus nedirbo dėl ligos¹⁶¹⁷.

Teisėjams vykdyti savo pareigų kartais neleisdavo patys bylininkai, išgavę prieš juos teismo sprendimus už akių¹⁶¹⁸. Štai Oršos pilies teismo teisėjas Ignotas Jakovickis 1769 m. gegužės ir rugsėjo mėnesių teismo kadencijas praleido Vilniuje, mat už akių Tribunole jį nuteisę Ciechanoveckiai neleido jam posėdžiauti¹⁶¹⁹. Tuo tarpu Antanas Pilsudskis nepaisė Šimkevičių prikišto sprendimo už akių ir 1766 m. gegužės 15 d. *gwaltownie* atliko priesaiką bei užėmė Telšių pilies teismo teisėjo vietą, o vėliau nepasirūpinęs sprendimo panaikinimu posėdžiavo tų metų rugpjūčio ir gruodžio mėnesiais. Tačiau už teisėtai bylininkų pateikto priekaišto nepaisymą 1769 m. Tribunalas jį metams suspendavo nuo teisėjo pareigų¹⁶²⁰. 1764 m. įstatymiškai buvo išspręsta teisinio pobūdžio problema, kuomet už akių nuteisus vaivadas ir teismo seniūnus buvo ginčijama teisė dirbti jų paskirtiems pilies teismų teisėjams. Tų metų konstitucijoje nurodyta, jog prieš šiuos pareigūnus nukreipti už akių sprendimai netrukdyd jiems atlikti teisminių pareigų¹⁶²¹. Tačiau problemų

¹⁶¹⁴ Ten pat, b. 167, l. 477-480 (1783 m. sausio 25 d. Tribunalo sprendimas).

¹⁶¹⁵ Ten pat, b. 169, l. 509-510.

¹⁶¹⁶ Ten pat, b. 139, l. 189-210.

¹⁶¹⁷ Ten pat, b. 165, l. 815-823.

¹⁶¹⁸ Nuolatinė Taryba 1786 m. balandžio 7 d. rezoliucija, atsakydama į užklausą paaiškino, jog sprendimas už akių neleidžia asmeniui eiti teisėjo pareigų, atlikti teismo paskyrimus (tyrimą, ginčijamų sumų apskaičiavimą), tas pats galioja *do aktów i komisji granicznych, Zbiór rezolucyi*, 1788, p. 139-140, nr. 303.

¹⁶¹⁹ LVIA, f. SA, b. 144, l. 720-731.

¹⁶²⁰ Ten pat, b. 144, l. 379-v. Tiesa, sprendimo sąlygų įsigaliojimas gerokai nusitęsė – 1770 m. kovo 5 d. kaltinimą priesaika Telšiuose turėjo patvirtinti broliai Šimkevičiai (Pranciškus, Stanislovas ir Ignotas) ir keli Raseinių bei Telšių pilies teismų pareigūnai. Tačiau nurodytu metu vienas jų (Gaižauskas) privalėjo dirbti Raseinių pilies teisme, todėl paprašė atidėti priesaikos datą, o A. Pilsudskui su tuo nesutikus Telšių žemės teismas klausimą grąžino išspręsti Tribunalui. Dėl didelio bylų skaičiaus tokį prašymą Tribunalas apsvarstė tik 1775 m. pabaigoje, nauja priesaikos data nurodydamas 1776 m. sausio 17 d. datą Raseiniuose, b. 153, l. 508-513.

¹⁶²¹ VL, t. 7, p. 178.

ir toliau kėlė situacijos, kuomet buvo trukdoma dirbti, remiantis prieš visą teisumą nukreiptais, už akių priimtais sprendimais. Štai 1766 m. prieš Slanimo žemės teismo teisėjus tokį sprendimą Tribunole išgavęs Bulhakas prieš prasidedant šv. Mykolo kadencijai susirinkusiems bylininkams viešai pranešė ir į knygas įrašytu manifestu paskelbė, jog teismas yra *in passivitate* ir tokiu būdu jam dirbti neleido¹⁶²². Dėl nedarbo 1765 ir 1766 m. Trijų Karalių kadencijoje bei trijose kadencijose iš eilės po to, kai suspendavo teismo posėdžius 1769 m. spalio 13 d., Rečicos žemės teismo pareigūnai teisinosi prieš juos nukreiptais sprendimais ir kitomis priežastimis (išvykimu privačiais reikalais į Asesorių teisumą bei liga) ¹⁶²³. 1768 m. sausio mėnesį Tribunolas nesutiko perkelti Breslaujos stalininkui skirtos priesaikos į Oršos žemės arba pilies teisumą, nes abu tuo metu nedirbo dėl nuteisimo už akių (*pod konwikcją*)¹⁶²⁴. 1785 m. Naugarduko pilies teismo pareigūnai (teisėjas Jokimas Kmita ir raštininkas Adomas Vežeiskis) skundėsi, jog Starodubo žemės teismo raštininkas Mykolas Radziševskis ir Karolis Stanislovas Radvila 1784 m. balandžio 13 d. Tribunole išgavo prieš juos sprendimą už akių byloje *o akcje sejmikowe* ir remdamiesi juo neleido įvykti trims teismo kadencijoms¹⁶²⁵. Šią problemą iš dalies sprendė 1792 m. įstatymas, kuris teisėjo *activitatem* leido ginčyti tik bylose dėl baudžiamųjų nusikaltimų už akių priimtais sprendimais¹⁶²⁶.

Buvo nedirbama ir dėl kitokių priežasčių. Rečicos pilies teismo teisėjai teisinosi, jog 1765 m. gegužės mėnesį nedirbo ir posėdžius kovo mėnesį iš karto nukėlė į rugpjūtį pačių bylininkų prašymu¹⁶²⁷. Rečicos žemės teismas 1765 birželį dirbo tik tris dienas, po kurių toliau valandai atidėtų bylų nebenagrinėjo ir posėdžius nutraukė „dėl bylininkų nepasiruošimo“¹⁶²⁸. Kai 1768 m. birželio mėnesio pradžioje Polocko pilies teismas, sprę-

¹⁶²² LVIA, f. SA, b. 139, l. 189-210.

¹⁶²³ Ten pat, b. 138, l. 437-450 (1766 m. gegužės 10 d. Tribunolo sprendimas); b. 147, l. 655-658.

¹⁶²⁴ Ten pat, b. 142, l. 391v (1768 m. sausio 21 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁶²⁵ Ten pat, b. 172, l. 218-221.

¹⁶²⁶ VL, t. 9, p. 372.

¹⁶²⁷ Tribunolas nutarė, jog privalu dirbti įstatymuose apibrėžtu metu ir tai nepriklauso nuo teisėjų ir bylininkų valios, ar susitarimo, todėl teisėjus Tomą Prušanovskį, Martyną Chlevinskį ir raštininką A. T. Malinovskį nubaudė dvylikos savaitių kalėjimu, o teisėją Kazimierą Viščinskį už tai, kad neatvyko į gegužės mėnesio posėdžius – šešių savaitių kalėjimu, LVIA, f. SA, b. 138, l. 437-450 (1766 m. gegužės 10 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁶²⁸ Už tai teisėjams Dominikui Faščui, Mykolui Skorinai, Mykolui Malinovskiiui ir raštininkui Kazimierui Chlevinskiui buvo skirtos šešių savaitių kalėjimo bausmės, ten pat, b. 138, l. 437-450 (1766 m. gegužės 10 d. Tribunolo sprendimas). Rečicos žemės teismas dažnai nedirbo ir vėliau. Štai Tribunolas bylą dėl Vladislovui Vainai išduoto Kristupo Lazarovičiaus skolaraiščio 27 tūkst. auks. (procesas vyko tarp abiejų asmenų palikuonių) 1767 vasario 10 d. sprendimu persiuntė spręsti Rečicos žemės teismui, tačiau tais ir sekančiais metais ne vienas posėdis taip ir neįvyko (b. 143, l. 314-319). Vėliau šis teismas spręsdamas ginčą tarp Rečicos pastalininkio Ignoto Chaleckio ir Prušanovskio, vietoj to, kad nagrinėtų bylą iš esmės, 1769 spalio 13 d. neatvykus Rečicos medžioklio žmonai Chaleckienei, jo svarstymą atidėjo ir nuo to laiko iki 1771 m. nebedirbo. Už tai Rečicos žemės teismo pareigūnus (teisėjai Juozas Faščas, Antanas Kličevskis, Mykolas Malinovskis, Mykolas Skorina ir raštininkas Kazimieras Chlevinskis) Tribunolas nubaudė skirdamas šešių savaitių kalėjimo bausmes, b. 147, l. 655-658.

damas bylą dėl Antano Sielavos laikytos Mienicų valdos (Polocke) puldinėjimų atmetė Mienickių prašymą prie bylos prijungti ieškinius prieš kai kuriuos asmenis, šie apskundė tarpinį sprendimą ir uždraudė bylą toliau nagrinėti. Dėl to teismas buvo priverstas sustabdyti savo posėdžius¹⁶²⁹. 1779 m. gegužės 4 d. Nuolatinės tarybos universale minėta, jog kai kada pirmos instancijos teismų kadencijos neįvykdavo nesusirinkus pakankamam advokatų skaičiui¹⁶³⁰. Ne paskutinėje vietoje buvo ir organizacinės problemos: nuolatinųjų patalpų trūko Kauno žemės teismui¹⁶³¹, Telšių žemės ir pilies bei kitiems teismams. Kai kurie pareigūnai posėdžių praleidinėjimą bandė pateisinti tuo metu atliekamais tyrimais ar vykdomais sprendimais. Dėl to 1784 m. Seime turėjo būti priimta atskira konstitucija, įpareigojanti teismo kadencijų metu pašaliniais veiksmais neužsiimti ir tuo savo nedalyvavimo teismo darbe neteisinti¹⁶³².

1764 m. pirmos instancijos teismų sudėties reforma turėjo tikslą užtikrinti sklandų teismų darbą, tačiau iš tiesų ji sukūrė labai rimtą problemą. Minėtas įstatymas numatė galimybę teisėjui pareikšti nušalinimą¹⁶³³, tačiau liko neįvertinti keli aspektai. Pirma, griežtas prievolės nustatytu laiku atlikti teisėjo pareigas nesilaikymas ir antra, nušalinimo pareiškimas dviems ar netgi trimis teisėjams. Iki reformos viskas buvo pakankamai aišku – į apkaltinto ar nušalinto teisėjo vietą konkrečios bylos išsprendimui turėjo būti paskiriamas laikinas teisėjas (reikalui esant – keli teisėjai), išrinktas bajorų (žemės teisme) arba paskirtas teismo seniūno/vaivados (pilies teisme). Tačiau nauji įstatymai tokios arba bylos atidėjimo galimybės nenumatė, todėl, nelikus kvorumo teismas nebegalėjo toliau spręsti bylų ir jo veikla nutrūkdavo. Gana greitai tokia priemone dirbtinai sukuriant situaciją, kuomet nebepakako teisėjų bylai spręsti (vad. „zrywanie komplektu“), pradėta masiškai naudotis: nenorėdami, kad bylą spręstų konkretus teismas ar siekdami teismo procesą vilkinti, bylininkai vis dažniau kėlė ieškinius bylą nagrinėjusio teismo teisėjams. Pvz., 1769 m. Kazimieras Naramovskis, nenorėdamas, kad jo bylą su buvusiais globėjais spręstų Ašmenos pilies teismas, įteikė šaukimus trimis jo teisėjams¹⁶³⁴. Tokios situacijos

¹⁶²⁹ Tribunolas šio teismo pareigūnus (teisėjus Petrą Buinickį, Ignotą Jesmaną ir raštininką Simoną Pšiseckį) už kadencijos limitavimą nubaudė dviejų savaičių kalėjimo bausme ir nurodė išspręsti šią bylą (ten pat, b. 143, l. 25-28v, 1769 m. sausio 18 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁶³⁰ Ten pat nurodyta tokius atvejus nelaikyti pateisinamomis priežastimis darbui nutraukti, įsakyta paprasčiausiai kviešti šalis bylinėtis ir spręsti jų ginčus, *Zbiór rezolucyi*, 1784, p. 284-287, nr. 135.

¹⁶³¹ 1783 m. balandžio 29 d. Kauno žemės teismo teisėjai Nuolatinei tarybai skundėsi neturį kur dirbti. Esą, visuomet prarandama savaitė kol pavyks susirasti tam tinkamas patalpas Kauno miestiečių namuose, todėl prašė leidimo jiems dirbti Rotušėje. Tačiau tam aršiai priešinosi Kauno magistratas, kuris teigė, jog Rotušėje ir taip trūksta vietos, o žemės teismas turi mūrnamį *od konsystencji brygadowej*, už kurį jei ir moka, tai daro labai atsargiai, savęs nenuskriadamas, o patalpų trukūmas nėra miesto kaltė. Nuolatinė taryba pacitavo 1611 m. įstatymą, įpareigojantį Kaune pastatyti teismo pastatą, kurio vykdymo leista reikalauti iš Kauno seniūno, AGAD, Tzw. ML, b. 91, l. 560-561v.

¹⁶³² VL, t. 9, p. 20. Taip pat plg. 1785 m. spalio 14 d. Nuolatinės tarybos rezoliuciją, *Zbiór rezolucyi*, 1788, p. 135, nr. 186.

¹⁶³³ VL, t. 7, 175.

¹⁶³⁴ LVIA, f. SA, b. 144, l. 765-778. Toks žingsnis kai kada galėjo padėti išvengti gresiančios bausmės. Štai, Lydos pilies teismo teisėjai (Juozas Kamienskis, Romanas Nanevičius ir Petras Hubarevičius) skundė Lydos teismuose dirbusį advokatą Mykolą Jeronimą Borodzičių, kad 1778 m. gruodžio

buvo problemiškos, nes įstatymai nenumatė išėjimo iš susiklosčiusio akligatvio mecha-
nizmo. Natūraliai buvo kreipiamasi į Tribunolą¹⁶³⁵, tačiau jame nebuvo numatyta spręsti
tokių atvejų, nesilaikant bylų nagrinėjimo tvarkos¹⁶³⁶. Tai ne tik nutolindavo bylos nagri-
nėjimą iš esmės¹⁶³⁷, bet paprastai ir sustabdydavo žemesnio teismo darbą, mat nepaskel-
bęs sprendimo vienoje byloje, jis negalėjo imtis kitos bylos. Todėl nenorėdami nutraukti
teismo darbo teisėjai kartais priimdavo nestandartinius sprendimus. Antai 1770 m. Aš-
menos žemės teismas, spręsdamas bylą tarp Lydos stalininko Benedikto Kamiensko ir
LDK paizdininkio Bžostovskio, nesutiko prie bylos prijungti Lydos arklidininkienės Mit-
kevičienės ieškinį prieš vieną iš teisėjų – Juozą Chodzką. Tuo metu teisme posėdžiavo
tik trys teisėjai ir bent vieno iš jų pasitraukimas iš sudėties būtų suardęs kvorumą. Todėl
bylininkės ieškinį teismas tiesiog išbraukė, prie ieškinio užrašydamas *klarygacyją*¹⁶³⁸. Ta-
čiau Tribunolas tokio teisėjų poelgio nepagyre: susiklosčius panašiam atvejui, neturi būti
nei nutraukiamas teismo darbas, nei išbraukiamas ieškinys, bet bylos nagrinėjimas su-
stabdomas, iki susiformuos reikalingas kvorumas (t.y. atvyks neapkaltinti, bet tuo metu
teismo darbą nedalyvavę teisėjai)¹⁶³⁹. Šios taisyklės nurodyta laikytis visiems pirmos

mėn., kai nutarė jį teisti dėl bylininkų ir teismo negerbimo šis iškėlė ieškinį paseniūnui, *niszcząc na pogardę komplet*, b. 159, l. 659-660v (1779 m. sausio 20 d. Tribunolo sprendimas). Nuolatinės tary-
bos rezoliucijoje buvo paminėtas įdomus atvejis iš 1783 m., kuomet advokatai pasinaudodami kelių
teisėjų nebuvimu pareiškė nušalinimą neįvardinto teismo pirmininkui, kurį nuo bet kokių priekaiš-
tų savo sprendimu buvo atleidęs Tribunolas. Tačiau, kaip įstatymai reikalauja, šiam pasitraukus, likę
du teisėjai jau negalėjo spręsti dėl prašymo nušalinti pagrįstumo, *Zbiór rezolucyi*, 1786, p. 98-99.

¹⁶³⁵ Beje, kartais į Tribunolą buvo kreipiamasi iš anksto, dar neišskylus kvorumo problemai. 1782 m.
Ašmenos strukčasas Mykolas Benkuskis teigė, jog bylą dėl Juozapo Mackevičiaus palikimo spren-
džiančiame Ašmenos žemės teisme nuolat posedžiauja tik trys teisėjai, vienas kurių yra jo procesinis
priešininkas. Į Tribunolą jis kreipėsi nuogastaudamas, jog dėl to vėl nusikels 1770 m. pradėtos na-
grinėti bylos svarstymas, kuris anksčiau buvo sustabdytas dėl bylininkų Vereščakų nepilnametystės.
Tačiau teismas tokio kreipimosi nepriėmė, kazuistiškai nurodęs, jog 1764 m. konstitucija leidžia
apeliuoti dėl galutinio sprendimo ir M. Benkuskį nubaudė už nepagrįstą kreipimąsi, LVIA, f. SA, b.
165, l. 815-823.

¹⁶³⁶ 1769 m. birželio mėn. Slanimo žemės teismas nutraukė darbą, kai pradėjus nagrinėti Slanimo pilinin-
ko Pranciškaus Korčico ieškinį šio teismo teisėjui L. Bronskiui nebeliko kvorumo spręsti bylą. Posė-
džiai iš pradžių buvo nukelti savaitei, o tuo metu ketinta kreiptis išaiškinimo į Tribunolą. Tačiau paaiš-
kėjo, jog nėra numatyta galimybės Tribunolui spręsti užklaudas nesilaikant bendros bylų nagrinėjimo
tvarkos, ten pat, b. 670, l. 30v (1769 m. birželio 10 d. Slanimo žemės teismo teisėjų pareiškimas įrašytas
į Tribunolo einamųjų reikalų protokolų knygas). Teisėjų skundų dėl kvorumo nutraukimo būta ir vė-
liau, žr. 1770 gegužės 26 d. Vilniaus pilies teismo teisėjų „manifestą“ (b. 672, l. 6)

¹⁶³⁷ Štai 1768 m. sausio 17 d. Mistislavlio žemės teisme sprendžiant bylą dėl Koničių valdos viena iš
proceso šalių (Ciechanowieckiai) pareiškė nušalinimą teisėjui Holinskiui, o vėliau ir K. Svencickiui
bei Glinkai, bet kol šį kazusą išsprendė Tribunolas perniek nuėjo keturios pirmos instancijos teismo
kadencijos, ten pat, b. 143, l. 101-106v (1769 m. vasario 4 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁶³⁸ Ten pat, b. 148, l. 605-v. Panašiai 1780 m. sausio 17 d. Upytės žemės teismas pradėjęs spręsti Tado ir
Joanos Polkovskių ginčą su Kosciuškėmis dėl Mikalojaus Kosciuškos palikimo ir pamatęs, negalė-
siantis patenkinti pirmųjų prašymo skirti advokatą (visus buvo pasamdžiusi priešinga proceso šalis)
jų ieškinį paprasčiausiai išbraukė *położywszy przyczynę, że sprawa ta i aktorat byłby tamą do wołania
innych aktoratów*, b. 162, l. 31-32.

¹⁶³⁹ Ten pat, b. 148, l. 605-v.

instancijos teismams, tačiau šios žinutės „ištransliuoti“ Tribunolas neturėjo priemonių. Todėl teismai pradėjo ieškoti pagalbos ir kitose institucijose. Štai Pinsko bajorai Seime skundėsi, jog nuo 1769 m. nevyksta Pinsko žemės teismo posėdžiai. Mat pradėjus spręsti Pinsko pakamario Ožeškos bylą, kurios dalyviais buvo du Pinsko žemės teismo teisėjai ir raštininkas (Tomas Kuženeckis), neliko kvorumo. Tačiau Seimas 1775 m. dar nesiėmė veiksmų iš esmės spręsti šios opios problemos, nurodęs, jog laikinai posėdžiautų teisėju paskirtas Pinsko arklidininkas Kazimieras Svezinskis (Świeżyński), o byla būtų išnagrinėta artimiausioje teismo sesijoje¹⁶⁴⁰. Vėl susiklostant analogiškomis situacijoms pradėta kreiptis į Nuolatinę tarybą. Štai jau 1776 m. pradžioje Kušelevskis skundėsi dėl sužlugdytos Upytės pilies teismo darbo kadencijos¹⁶⁴¹, o 1778 m. išaiškinimo paprašė Valkavisko žemės teismas. Pastarajame susiklostė situacija, kuomet į darbą neatvykus dviems teisėjams trečias, nenorėdamas sustabdyti teismo veiklos, buvo priverstas iš registrų knygos išbraukti savo ieškinius. 1778 m. gruodžio 11 d. Nuolatinė taryba atsakė, jog 1764 m. konstitucija teisėjų komplektą padidino iki penkių asmenų būtent tam, kad tokios situacijos nesiklostytų, bei žadėjo išduoti raštą, įpareigojantį teisėjus nepraleidinėti posėdžių, o 1779 m. gegužės 4 d. universalu informavo, jog bylos šalimi tapus trims pirmos instancijos teismo teisėjams, bylininkai turėtų kreiptis į Tribunolą¹⁶⁴².

Nepaisant visų šių reglamentacijų, kvorumo sužlugdymo problema išliko aktuali ir vėliau. Kaip šia galimybe pasinaudavo bylininkai, geriausiai iliustruoja Boguslovo Civinskio ir Valkavisko rotmistro Martyno Narkevičiaus ginčas, kurį 1775 m. Seimo nurodymu turėjo spręsti Valkavisko žemės teismas. Pastarasis 1780 m. birželio 28 d. sprendimu Višnevkos palivarką (Valkaviske) priteisė Civinskiui, kartu nurodydamas atlikti nuostolių ir gautų pajamų apskaičiavimus, tačiau Narkevičius teisėjus padarė bylos šalimis, todėl šie, nepaisydami Nuolatinės tarybos rezoliucijos įpareigojančios spręsti bylą nepaisant *pretekstów nieprawnych i wynalazków, tej sprawy sądzić nie chcą*¹⁶⁴³. Dar

¹⁶⁴⁰ VL, t. 8, p. 391. Dėl nežinomų priežasčių šis nurodymas nebuvo įgyvendintas, 1777 m. vasario 21 d. Nuolatinė taryba ruošėsi siųsti laišką į Pinską klausdama, kodėl nesilaikoma seimo nutarimo, AGAD, Tzw. ML, dz. VII, b. 77, l. 247. 1777 m. birželį Tribunolas sprendė valdovo rūmų pakamario Kazimiero Jezerskio prašymą persiųsti jo bylą prieš Pinsko domininkonus, dėl šių laikytų valdų, iš Pinsko žemės teismo *jako de negligentia officii oskarzonego i sądów swoich niemal przez lat dziesięć nie egzekwującego*, LVIA, f. SA, b. 156, l. 33v (1777 m. birželio 16 d. Tribunolo sprendimas). 1779 m. dėl vis dar nedarbančio Pinsko žemės teismo skundėsi Leonas Korsakas, b. 159, l. 952-953v (1779 m. balandžio 12 d. Tribunolo sprendimas). Nežinome, kaip viskas vyko vėliau, bet 1789 m. Tribunolas bylą, jau dėl mirusio Pinsko žemės teismo raštininko Tomo Kuženieckio palikimo, su kuria buvo susiję šio teismo teisėjai Adomas Skirmuntas ir Mykolas Plaskovickis, nesant kvorumui persiuntė Mozyriaus žemės teismui, b. 180, l. 445-448.

¹⁶⁴¹ AGAD, Tzw. ML, dz. VII, b. 103, l. 20. 1776 m. balandžio 25 d. Kušelevskui buvo atsakyta, jog tokių kaltinimų svarstymas Nuolatinės tarybos kompetencijai nepriklauso, ten pat.

¹⁶⁴² *Zbiór rezolucyi*, 1784, p. p. 264-265, nr. 22 (1778 m. gruodžio 11 d. rezoliucija); l. 284-287, nr. 135. Taip pat. žr. LMAVB, f. 273-574, l. 1-2, 1778 m. gruodžio 22 d. Nuolatinės tarybos rezoliucijos išrašas („Extrakt rezolucyi rady na raport ziemstwa wołkowyskiego wydany z protokołu ekspedycyi publicum wyszłych“); *Zbiór rezolucyi*, 1788, p. 140-141, nr. 93 (1786 m. gegužės 20 d. rezoliucija).

¹⁶⁴³ Tribunolas už akių priimtu sprendimu Valkavisko žemės teismo teisėjus įpareigojo prieš juos nukreiptus ieškinius atskirti nuo bylos, o pačią bylą spręsti *nie uważając na zapozwy i aktoraty przeciwko sobie wynaszane, i na zadne wynalazki przez jpp Narkiewiczza i Tułowskiego czynić się mogące*, LVIA, f. SA, b. 166, l. 307-308.

1784 m. rugpjūčio 17 d. Trakų žemės teismo teisėjas Jonas Riomeris skundė Lydos žemės teismą nedarbus šešias kadencijas iš eilės nuo to laiko, kai 1782 m. Švč. Trejybės kadencijos metu teismas sustabdė savo veiklą nelikus kворumo spręsti kaltinimo teismo pirmi-
ninkui Skinderiui¹⁶⁴⁴. Tais pačiais 1784 m. Seimas jau įstatymiškai įtvirtino, jog tokiais atvejais byla, kuriai spręsti tuo metu trūktų teisėjų, būtų atidedama iki kворumo, o tuo metu būtų nagrinėjamos kitos bylos. Tuo tarpu, jei byla apskritai negalėtų būti nagrinė-
jama pirmos instancijos teisme, tuomet dėl jos spręsti turėtų Tribunolas, kuris, išvelgęs piktybinį teismo sudėties suardymą, turėjo priteisti priešingai pusei teismo išlaidas ir dar kaltininkui skirti šešių savaičių kalėjimo bokšte bausmę¹⁶⁴⁵. Aiškaus įstatymo atsiradi-
mas buvo svarbus, bet reikšmingi liko ir kiti veiksniai – teisingas jo pritaikymas¹⁶⁴⁶ ar elementarus bylininko noras bet kokia kaina vilkinti teismo procesą¹⁶⁴⁷. Be to, ir toliau teisiškai liko neapibrėžtos situacijos, leidusios nušalinti teisėją¹⁶⁴⁸, nenustatytos teisėjų ryšių su bylininkais ribos¹⁶⁴⁹. Todėl kartais teisėjai buvo daromi bylų šalimi kaltinant dėl mažareikšmių dalykų. Štai keli bylininkai (Benediktas Leškevičius, Jonas Vasilevskis ir Mykolas Borisovskis) apkaltino Slanimo pilies teismą dėl to, kad šis leido priešininkų advokatams sakyti įvadines kalbas du ar net tris kartus, *i to nie z miejsca palestranckiego, ale za przystapieniem do stołu sądowego*¹⁶⁵⁰. Iki 1784 m. tokią praktiką skatino ir įstaty-

¹⁶⁴⁴ Ten pat, b. 707, l. 43v-44. Beje, ten pat Lydos žemės teismo kanceliarija buvo apkaltinta atsakiusi išduoti išrašą dėl šešių teismo kadencijų neįvykimo.

¹⁶⁴⁵ Toks pats mechanizmas aprašytas ir 1792 bei 1793 m. Tribunolo reformos įstatymuose, VL, t. 9, p. 372; t. 10, p. 301-308.

¹⁶⁴⁶ Štai, kai 1785 m. kovo 24 d. Pinsko pilies teismas svarstė bylą tarp Klecko pulkininko Petro Zaborovskio, Mišinskių ir kitų asmenų, 1785 m. kovo 24 d. advokatas Pranciškus Lanevskis Volkas paprašė prie bylos prijungti ieškinį prieš Pinsko paseniūnį Butrimavičių, kaip vagyste apkaltinto žydo šeim-
ininką. Tačiau teismas tą daryti atsisakė, argumentuodamas, jog *dołączenia aktoratu rzezonego kompletu nie ma*. Į advokato repliką, jog tokiu atveju *cała sprawa do kompletu zasuspendowana być powinna* P. Volkas teismo instigatoriumi kaltinant buvo nubaustas keturių savaičių kalėjimo bausme *za zagajenie sądu*. Nukentėjusieji kreipėsi į Tribunolą, kuris pritarė, jog bylą turėtų svarstyti kitas (Valkavisko pilies) teismas, LVIA, f. SA, b. 172, l. 274-277.

¹⁶⁴⁷ Pvz., Stanislovas Truchnovskis vilkindamas bylą dėl mirusio tėvo 7430 auks. skolos Tomui Ožeškai ir jo žmonai Elenai, 1787 šv. Mykolo kadencijoje iškėlė ieškinius Pinsko žemės teismo teisėjams Adomui Skirmantui, Kazimierui Svežinskiui ir Mykolui Plaskovickiui, kurie buvo priversti bylą persiųsti Tribunolui. Čia Truchnovskis nepasirodė, todėl Tribunolas bylą vėl grąžino tam pačiam teismui, nurodydamas ją spręsti nežiūrint jokių aplinkybių (ten pat, b. 180, l. 8-9). Taip pat žr. kitą panašų atvejį: ten pat, b. 186, l. 29-30.

¹⁶⁴⁸ Gana lakoniškai ši klausimą apibrėžė ir 1792 m. įstatymas, kuris neleido teisėjui teisti *w sprawach rodziców, braci rodzonych i dzieci*, VL, t. 9, p. 372, VL, t. 10, p. 301-308.

¹⁶⁴⁹ Dėl to Tribunolas tokius atvejus vertino selektyviai ir neretai priimdavo ne visada pagrįstus sprendimus. Štai 1785 m. jam nepasirodė svarbūs faktai, kad Naugarduko pilies teismo teisėjai (pavaivadis Obuchovičius ir teisėjai Vainilavičius bei Tuhanovskis) buvo Radvilų valdų laikytojai, todėl bylą tarp Gardino taurininko Ignoto Daškevičiaus ir Trakų kašteliono Juozapo Radvilos, dėl Klecko seniūni-
joje Boričovo palivarke ir Montvyduose gyvenusių pavaldinių tarpusavio ginčų grąžino tam pačiam teismui, LVIA, f. SA, b. 172, l. 260-273.

¹⁶⁵⁰ Tribunolas Slanimo pilies teismo teisėjų priklausymo bylai požymių nerado, todėl ieškovams skyrė šešių savaičių kalėjimo bausmę ir priteisė sumokėti šimtą auks. teismo išlaidoms padengti, ten pat, b. 184, l. 61-65.

miškai nenumatytos bausmės už nepagrįstą teisėjo nušalinimą¹⁶⁵¹, o ir įvestos jos buvo pakankamai nedidelės¹⁶⁵².

Praktikoje teismai susidurdavo ir su kitomis teisinio pobūdžio problemomis. Štai buvo ne visai aišku, ar teismas gali dirbti konkrečioje kadencijoje, darbo nepradėjęs įstatymų numatytu laiku. Tą lyg ir patvirtintų bylininkų skundai. Štai Žemaitijos kapitulos advokatas teigė, jog *pro favore* Telšių žemės teismo regento Antano Gedgaudo teismas 1774 birželio mėnesį darbą pradėjo „ne laiku“, t.y. ne pirmąją, bet antrąją dieną¹⁶⁵³. Tačiau bylininkams neprotuojant teismas darbą pradėti vėliau vis tik greičiausiai galėjo. Kai 1771 m. gegužės 4 d. Adomas Gnevčinskis apskundė Naugarduko pilies teismą nedirbus nustatytu metu, šio teismo pareigūnai po trijų dienų pareiškė negalėję dirbti dėl teisėtų priežasčių: esą teisėjas Kmita atvyko tik gegužės šeštą dieną, tačiau praleidę darbo pradžios terminą (*post amissum tempus*) ir po Gnevčinskio protestacijos dirbti jie nebegalėjo¹⁶⁵⁴. Kiek aiškiau šią problemą atskleidžia 1786 m. Minsko pilies teisme susiklosčiusi situacija. Tų metų gegužės 1 d. sunegalavus teismo paseniūniui, nesusirinko teisėjų kvorumas, todėl posėdžiai atidėti iki antros dienos. Tačiau nustatytą dieną joks sprendimas dėl tolesnio darbo priimtas nebuvo, o teismui darbo neatnaujinus ketvirtą dieną advokatai ir bylininkai padarė viešą pareiškimą apie savo išvykimą ir išsivažinėjo. Tuo metu „paslapčia“ buvo prisaikdinti nauji teismo pareigūnai (teisėjas Daškevičius bei raštininkas Vankavičius) ir gegužės 10 d. teismas, leidęs atlikti advokatų priesaikas Sipailai ir Šukevičiui, „išsprendė“ kelis šimtus bylų – vienus ieškinius išbraukė, o prie kitų užrašė užakinius sprendimus. Pasišalinusieji advokatai ir bylininkai Tribunole įrodinėjo, jog, 1764 m. konstitucijai panaikinus trijų šaukimų praktiką, teismai privalo dirbti nuo pat pirmosios dienos, o to nepadarius šalys gali būti užtikrintos, jog jų bylos nebus nagrinėjamos¹⁶⁵⁵. Tam pritarė ir Nuolatinė taryba, esą LDK yra įprasta atidėti teismo darbą iki susirinks teisėjų kvorumas, tačiau po bylininkų pareiškimo atnaujinti darbo jie nebegalėjo¹⁶⁵⁶. Beje, kaip rodo ši ir kitos situacijos, bylininkai dažnai susidurdavo su nežinomybe, nes neatvykęs teisėjas dažniausiai apie savo nedalyvavimą pranešdavo viešai ar dėl to pasiteisindavo tik apskūstas¹⁶⁵⁷.

¹⁶⁵¹ Paprastai tokiais atvejais Tribunolas apsiribodavo nedidelės piniginės kompensacijos priteisimu, tačiau kartais sugalvodavo ir kitokių bausmių. Kai broliams, Viktorinui ir Tadiui Buchoveckiams, nepavyko įrodyti, jog bylos dėl valdų Paulavičiai Andriejovas neturėjo spręsti Gardino žemės teismo teisėjas Martynas Olizarovičius (nes anksčiau buvo Petronėlės Olizarovičienės, kuri buvo užrašiusi valdoje 11328 auks. suma, globėjas), jiems 1771 m. rugsėjo 12 d. Tribunolo sprendimu vienerių metų laikotarpyje uždrausta eiti bet kokias pareigas (*ab activitate*), ten pat, b. 148, l. 1061.

¹⁶⁵² 1784 ir 1792 m. (VL, t. 9, p. 20) įstatymai numatė šešių savaičių kalėjimo ir teismo išlaidų padengimo bausmę, o 1793 m. dar buvo prideta šimto kapų bauda priešingos ginčo šalies naudai, VL, t. 10, p. 276-277.

¹⁶⁵³ Ten pat, b. 150, l. 393.

¹⁶⁵⁴ Ten pat, b. 673, l. 18v, 19v.

¹⁶⁵⁵ Ten pat, b. 713, 8v-9.

¹⁶⁵⁶ *Zbiór rezolucyj*, 1788, p. 136-137, nr. 346 (1786 m. birželio 9 d. rezolucija).

¹⁶⁵⁷ Pvz., 1769 m. rugsėjo 25 d. Vilniaus vyskupas Ignas Masalskis apkaltino Vilniaus pilies teismą dirbant nereguliariai, o jau sekančią dieną raštininkas Tadas Gurskis padarė pareiškimą, jog savo pareigų negali atlikti dėl „mirtinos“ ligos, LVIA, f. SA, b. 669, l. 43.

Dėl aukščiau paminėtų priežasčių pirmos instancijos teismams dažnai nedirbant ilgą laiką nespręstų bylų skaičius nuolat didėjo. Deja, įstatymai nenumatė galimybės teismams dirbti kitu, nei nustatyta, metu. Tiesa, galima paminėti bandymą tokią nuostatą įvesti teismų praktikoje aštuntajame dešimtmetyje. 1773-1775 m. įvairūs asmenys pasistengė išgauti konstitucijas, įpareigojančias jų bylas išspręsti kuo greičiau, o atskirais atvejais – *etiam extra cadentias sędom ziemskim determinatas*¹⁶⁵⁸. Nors tokia nuostata nebuvo nei bendra, nei skirta Brastos žemės teismui, tačiau pastarojo teisėjas Pranciškus Nemcevičius 1777 m. pradžioje skundėsi Nuolatinei tarybai negalintis vykdyti minėtų bylų nagrinėjimo paspartinimą įpareigojančių įstatymų ir spręsti *zadawnionych wpisuw*, kadangi advokatai *dla swej prywaty* nesutinka dirbti pasibaigus įstatymais numatytam teismo kadencijos laikui (t.y. *extra cadentiam*). Todėl jis prašė, kad institucija advokatus įpareigotų dirbti savo primenamuojų raštu. Paaiškinimą pateikė ir patys advokatai: esą *obywatele sędów extra cadentiam nie żądają*, advokatų yra mažai, jų nepakanka darbui vietos pilies ir žemės teisme, be to, tarp kadencijų jie yra užsiėmę, nes dalyvauja kompromisiniuose teismuose bei atliekant „inkvizicijos“ ir „verifikacijos“ veiksmus, be to, bylininkai išvykdami nepalieka „popierių“, o be jų bylinėtis neįmanoma. Todėl Nuolatinė Taryba 1777 m. kovo 28 d. nutarė, jog Nemcevičius nepagrįstai apkaltino advokatus ir pats yra vertas „įspėjamojo rašto“¹⁶⁵⁹. Susirinkti ne kadencijos metu operatyviai spręsti įvykdyto kriminalinio nusikaltimo (*recentis criminis*) įstatymai LDK pilies teismams leido tik 1789 m.¹⁶⁶⁰

1764 m. konstitucija nurodė žemės teismo teisėjais rinkti *personas non notatas, aetate et intelligentia vigentes, praw oyczystych wiadomych*¹⁶⁶¹. Sunku pasakyti, ar paskutinis reikalavimas renkant teisėjus buvo bent kiek svarbus¹⁶⁶², tačiau Tribunalui paprastai jie buvo skundžiami ne dėl teisės neišmanymo ar neteisingo jos taikymo, bet dėl neteisėtų sąmoningai atliekamų veiksmų. Teismų daromi nusižengimai buvo gana nuosekliai išvardinti 1777 m. vasario 14 d. Nuolatinės tarybos universale¹⁶⁶³, kuris teisėjus įpareigojo dirbti stropiai, nepraleidinėti posėdžių dėl menamų ligų ir kitų išgalvotų priežasčių, dirbti visą įstatyme numatytą laiką (posėdžius atidėti ne daugiau negu valandai), nesileisti nuteisiamiems už akių, o prikišus už akių sprendimą arba neatlikus priesai-

¹⁶⁵⁸ VL, t. 8, p. 501. Taip pat žr. ten pat, p. 507.

¹⁶⁵⁹ AGAD, Tzw. ML, dz. VII, b. 77, l. 51-v, 257-58v; b. 104, l. 29.

¹⁶⁶⁰ VL, t. 9, p. 75.

¹⁶⁶¹ VL, t. 7, p. 178-9.

¹⁶⁶² Tai, kad teisėjams dažnai kildavo klausimų, atskleidžia kreipimusi į Nuolatinę tarybą praktiką, kuomet prašyta paaiškinti įvairius sprendimų vykdymo aspektus, bylos nagrinėjimo tvarką, teismo (eksdivizinio) organizavimą, teisminės jurisdikcijos taikymo ribas ir kita, Plg. *Zbiór rezolucyi*, 1786, p. 84, nr 68 (1783 m. vasario 21 d. rezoliucija); p. 89-90, nr. 278 (1784 m. vasario 10 d. rezoliucija); p. 90-92, nr. 162 (1783 m. birželio 20 d. rezoliucija); p. 92-93, nr. 298 (1784 m. kovo 16 d. rezoliucija); *Zbiór rezolucyi*, 1788, p. 146, nr. 108 (1785 m. birželio 7 d. rezoliucija); p. 135-136, nr. 277 (1786 d. kovo 3 d. rezoliucija).

¹⁶⁶³ *Zbiór rezolucyi*, 1782, p. 8-12, nr. 47; taip pat žr. spaudinį: *Uniwersał Nayjaśniejszego Pana za zdaniem Rady Nieustającej do wszystkich jurydykcji Obojga narodów*, saugoma: LMAVB, F. 20-3219.

kos teisėjo pareigų per jėgą nevykdyti, nespręsti savo pačių bylų, neišbraukinėti ieškinių dėl neva nedalyvaujančių ieškovų¹⁶⁶⁴, sprendimo priėmimo nenukelti mėnesiams ar net metams¹⁶⁶⁵, nevilkinti bylos nagrinėjimo specialiai atidedant posėdžius, bylas nagrinėti laikantis įstatymo numatytos tvarkos (konkrečiai nurodyta neleisti prie „privilegiuoto“ registro įrašo jungti kituose registruose esančius ieškinius ar juos perkelti), ieškinius leisti įrašinėti ne *na schedach* ar savo nuožiūra, bet pagal jų pateikimo teismui eiliškumą, registrų knygų nepasirašinėti nesibaigus teismo kadencijai, neįsakinėti tarp įrašų palikti tuščių (t.y. neužpildyti įrašais) vietų¹⁶⁶⁶ ir nedrausti bylininkams, *žadającym widzenia regestrów i porządku wpisów swoich* jų įrašinėti motyvuojant dideliu neišspręstų bylų kiekiu¹⁶⁶⁷, pasirašinėti atliekant tyrimus parengtus dokumentus, nekeisti paskelbto sprendi-

¹⁶⁶⁴ Čia ir toliau išnašose pateikiami kai kurie atsitikimai iš teisminės praktikos geriau iliustruojantys tekste paminėtus teismo pareigūnų prasižengimus. Pvz., kai bylos su Ašmenos maršalka Martynu Oskirka, dėl tarpusavyje besiribojusių valdų priklausomybės, nagrinėjimo laukęs Juozapas Koreva 1766 m. gruodžio 23 d. susirgo, Ašmenos pilies teismas *począwszy nagle pędzić rejestra i aktoraty różnych stron na godziny, za umówieniem się z palestrą zapisywać*, o po valandos, kai *retro do spraw pierwszych na godzinie pozostałych powrócić, przywołać i sądzić należało* toliau prie ieškinių žymėjo apie suteiktą valandinę pertrauką byloje, kol galiausiai atėjo Oskirkų ieškinių nagrinėjimo eilė (LVIA, f. SA, b. 145, l. 594-613); Mstislavlio žemės teismas, pataikaudamas raštininkui Ksaverui Stachovskiui, 1771 m. spalio mėnesio pradžioje pasistengė paspartinti šio bylos prieš Konstanciją Stachovską ir jos sūnūs, nagrinėjimą – 24 ieškinius išbraukė arba privertė užrašyti atidėjimą valandai, b. 524, l. 455-460; Tuo tarpu Pranciškus Volodkovičius teigė, jog Naugarduko pilies teismo teisėjai (Kazimieras Haraburda, Antanas Tuhanovskis, Joachimas Chmarą), norėdami būtinai spręsti jo bylą su Regina Valadkavičiene, 1774 m. rugsėjo mėnesį *z górą półtora tysiąca aktoratów samą forszą przepędziwszy do aktoratu wjp stolnikowey i opiekunów oney doszli* ir nepaisydami Valadkavičiaus prieštaravimo ėmėsi jos nagrinėjimo (ten pat, b. 152, l. 93-94)

¹⁶⁶⁵ 1781 m. balandžio 7 d. Vendo taurininkas Juozapas Pluščevskis skundė Raseinių pilies teismą, kad jo byloje prieš Mirskius ir Pacevičienę, valandai sustabdžius jos nagrinėjimą ji buvo neatnaujinama kelis metus (ten pat, b. 697, l. 67v.), o Starodubo kariuomenininkas Dominykas Skinderis teigė, jog Minsko žemės teismas valandai sustabdytą bylą laikė nespęsdamas net penkerius metus, b. 160, l. 471-474 (1779 m. liepos 2 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁶⁶⁶ Uptytės pilies teismo teisėjai kaltinti į registrus įrašinėję savo pačių ieškinius, kuriuose nenurodydavo atsakovų (pvz. teisėjas Straševičius 1765 m. pabaigoje registro lape įrašė savo pavardę, o atsakovus prirašė po to, kai 1766 m. gruodžio 6 d. įteikė jiems šaukimus). Dėl tokių veiksmų visa eilė bylininkų nenorėdami būti netikėtai nuteisti už akių buvo priversti dalyvauti kiekvienoje teismo sesijoje, ten pat, b. 144, l. 674-713, Analogiškai Ašmenos maršalkai Martynui Oskirkai 1767 m. buvo leista įrašyti ieškinį nenurodant atsakovų, todėl du metus jo procesiniai priešininkai Korevos buvo priversti nepraleisti ne vienos teismo sekadencijos bijodami nuteisimo už akių (b. 145, l. 602v), taip patirdami išlaidų ir nuostolių. Žinome, jog tušti (*blankietowe*) ieškiniai įrašinėti į Mstislavlio žemės teismo (b. 524, l. 296-305) ir kitų teismų registrų knygas.

¹⁶⁶⁷ Tokių kaltinimų paprastai sulaukdavo kanceliarijų vadovai: Kazimieras Belinskis teigė, jog Vitebsko pilies teismo raštininkas Jonas Remeika Hurka savo nuožiūra spęsdavo kieno ieškinius ir kokias pavardes į registrų knygą įrašyti, o kurias išbraukti (ten pat, b. 139, l. 477-480, 1767 m. birželio 6 d. Tribunolo sprendimas); Rečicos žemės teismo raštininkas kaltintas kiekvienoje kadencijoje rengęs vis naujus registrus ir savo nuožiūra spęsdęs apie įrašomų ieškinių eiliškumą (b. 138, l. 437-450, 1766 m. gegužės 10 d. Tribunolo sprendimas). 1766 m. rugpjūčio 2 d. Žemaitijos taurininkas Simonas Petras Herubovičius skundė Raseinių žemės teismo regentus, esą šie ieškinius įrašo nesilaikydami jokių taisyklių, į išbrauktųjų vietą įrašo naujus, 1766 m. registrų knygų apskritai nesudarinėjo, ieškinių sąrašo neišduodavo, o sprendimus surašo neminėdami bylose vykusią „kontroversiją“ (b.

mo turinio¹⁶⁶⁸, sprendimuose vardinti visus bylininkų teikimus (*wniesienia*) ir prieštaravimus (*excepcye*)¹⁶⁶⁹, fiksuoti bylininkų apeliacijų pateikimo faktus, sprendimus išduoti per įstatymo numatytą laiką, nepriimti „užtariamųjų“ laiškų, sprendimo priėmimo metu į posėdžių salę neįleisti pašalinių asmenų, neatskleisti paslapties apie balsavimo eigą. Raštininkams ir regentams nurodyta nesinešti į namus teismo knygų, nepatikėti jų savo pavaduotojams (*subalternom*), o saugantis klaidų ir klastojimo, jas uoliai prižiūrėti, protokolų knygoje nepalikti tuščių tarpų¹⁶⁷⁰, apie įvykusius sandorius žymėti ne palaiduose lapuose, bet rašyti ištaisai protokoluose, už įrašus reikalauti ne daugiau nei nustatyta įstatymais¹⁶⁷¹, nedrausti į teismo knygas įrašinėti „manifestų“ ir savo nebuvimu kanceliarijo-

663, l. 15v). 1771 m. nustatyta, jog Ašmenos žemės teismo raštininkas Ignatas Valatka kelis metus neskelbė ieškinių sąrašo, tuo pačiu pasilikdamas galimybę keisti registruose esančių įrašų eiliškumą (b. 148, l. 544-609).

¹⁶⁶⁸ Tadas Švoinicis pasakojo, jog jo bylą su Kurklių seniūniene Vereščinska dėl penkių tūkstančio auks. skolos sprendęs Upytės pilies teismas iš pradžių priėmė vienokį sprendimą, o atsakovei pareiškus, jog teiks apeliaciją, jį pakeitė (priteistą pinigų sumą nuo 600 auks. sumažino iki 300 auks., o jos grąžinimo terminą iš 1765 m. šv. Mykolo – į šv. Jurgio datą), ten pat, b. 517, l. 122v (1766 m. rugpjūčio 1 d. Tribunolo sprendimas); Broliai Rostockiai kaltino Slanimo žemės teismo teisėjus (L. Bronskį, K. Pšclavskį, P. Kobilinskį), jog šie byloje dėl Smolensko taurininko Aleksandro Buro palikimo paskelbė du sprendimus: 1783 m. birželio 28 d. posėdžių salėje, o po dviejų dienų (t.y. birželio 30 d.) kanceliarijoje sprendė klausimą *w kategorii podczas namowy opuszczonej i zapomnianej* – dėl 440 auks. užrašytų Miromino palivarke Slanimo pav., b. 170, l. 375-391. Melno pastalininkis Tadas Kučevskis su žmona Viktorija kaltino Ašmenos pilies teismą, kad jų byloje prieš Antaną Tyzenhauzą, 1767 rugsėjo 1 d. priėmė sprendimą dėl ieškovų grąžinimo į valdą Senasis Dvaras, tačiau paveiktas regentų, Martyno Guminskio ir Juozapo Urbanavičiaus, sprendimą pakeitė – rugsėjo 2 paskelbė sprendimą jau be „reindukcijos“, b. 664, l. 31-v. Pastaroji byla 1770 m. lietuviškoje kadencijoje nespręsta, kadangi Kučevskio brolis tuo metu užėmė Tribunolo raštininko pareigas (1770 m. birželio 20 d. Tribunolo sprendimas), atnaujinta 1771 m. gegužės 24 d., o tų metų birželio 1 d. tarp visų bylininkų pasiektas užteisinis susitarimas ir kaltinimai buvo nutraukti, LVIA, f. 8, ap. 3, b. 9, l. 1v.

¹⁶⁶⁹ Sprendimuose preciziškai nežymėdami, ar net specialiai nutylėdami bylininkų prašymus (persiųsti bylą į kitą teismą, atidėti jos nagrinėjimą, atlikti tyrimą, nurodyti bylininkui už save laiduoti ir t.t.) kaltinti dauguma teismų. Plg. kaltinimus Rečicos pilies teismui, kuris dar buvo skundžiams sprendimų neargumentuojantis konkrečiais TLS straipsniais ir seimo konstitucijomis, LVIA, f. SA, b. 138, l. 349-370 (1766 m. kovo 5 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁶⁷⁰ Trakų pavaivadis Juozas Podbipienta Tribunole teigė, jog Trakų pilies teismo raštininko Antano Jono Stravinskio patvirtinti regentai (Jurgis Lembičius ir Vincentas Vinogradzakis), nebuvo sėslūs Trakų vaiv. ir darė įvairius nusizengimus – rinko mokesčius neveddami apskaitos, juos nuslepdavo įrašydami faktus apie pateiktus dokumentus ne į knygą, bet *na kartkach y terminatach od strom sobie dawanych ręką swą uczyniwszy konnotacyą z tychże terminat excerpta stromom pod korrektami i pieczęciami urzędowemi scandalose wydawali zawsze i wydaję*, nuo pat savo darbo pradžios protokolų knygoje palikdavo neužrašytus tarpus, o vėliau į juos įrašydavo patvirtinimus apie pateiktus dokumentus atgaline data tiems asmenų, kurie daugiau sumokėdavo, ten pat, b. 154, l. 417-425.

¹⁶⁷¹ Kauno rotmistras Dominykas Pileckis kaltino Kauno pilies teismo raštininką Augustiną Midletoną už ieškinių įrašymą neteisėtai ėmus *od obywatelstwa* 1 auks. ir 6 grašių mokesį, ten pat, b. 171, l. 361v (1726 m. konstituciją už tai numatė „vieno mušto šeštoko“ mokesį, VL, t. 6, p. 243). Dėl panašių nusizengimų dar buvo skundžiami Vitebsko pilies teismo raštininkas Jonas Hurka (LVIA, f. SA, b. 139, l. 477-480), Mstislavlio pilies teismo regentas Mykolas Toplyha (b. 142, l. 449-468) ir kiti. Tiesa, kaltinimai pasitvirtindavo ne visuomet, kai kada paaiškėdavo, jog sprendimų išrašų bylininkai negavo, nes jų norėjo už dyką, žr. Kauno žemės teismo regento Jono Šimkovskio pasiteisinimą, b. 141, l. 311-332.

je šalims nereikalingų išlaidų nepridaryti. Žinoma, praktikoje kaltinimų pasitaikė žymiai daugiau, jie buvo įvairiausio pobūdžio, pasitaikydavo ir gana kurioziškų. Štai Gruževskiai, be šališkumo, Mažųjų Dirvenų tijūną Valerijoną Bilevičių dar apkaltino tuo, jog šis sprenddamas jų ginčą dėl ribų su Pšeciševskiais, teismo atidėjimą paskelbė, nesilaikydamas įprastos procedūros, t. y. vietoj vazno pranešimo *niezwyczajnym sposobem sądy do uderzenia w kotły (odwołać) kazawszy*¹⁶⁷². Bylininkų kreipimąsi į Tribunalą vis tik skatino ne tiek teismo procedūros nesilaikymas ar nerūpestingas pareigų atlikimas, bet atviras vienos iš proceso šalių favorizavimas, šališkas bylos sprendimas, neleidęs tikėtis objektyvaus teismo. Pirmiausiai sunkumų kildavo bylinėjantis su teismo pareigūnais, nes šie nevengė naudotis savo tarnybine padėtimi ir dažniausiai sulaukdavo savo kolegų palai-kymo. Pavyzdžiui, kai Kristupas Dobroselskis nutarė įrodinėti Antanėlės Dobrosielskos testamentą, kuriuo ji užrašė Miškų valdą ir Strumilų palivarką ją globoti apsiėmusiam Antanui Tolpyhai, esant neteisėtą (neva sudarytas mirties patale nesuvokiant savo veiksmų ir jos ranką parašui vedžiojant kitam asmeniui), jis buvo pašauktas į Mstislavlio pi-lies teismą ir už neįrodytą kaltinimą nubaustas taliono bausme – jam skirta pusė metų kalėjimo žemutiniame bokšte ir 200 kapų bauda. Tačiau Tribunale paaiškėjo, jog teisėjai, pataikaudami to paties teismo regentui Mykolui Tolpyhai (Antano Tolpyhos sūnui), ėmė-si spęsti sau pagal kompetenciją nepriklausančią bylą, 1765 m. gegužės 18 d. sprendimą paskelbė neišklausę bylininkų kalbų ir neleido pateikti apeliacijos¹⁶⁷³. Ta pati problema iškildavo ir dėl artimos kai kurių bylininkų ir teisėjų giminystės, kitokių juos siejusių ry-šių ir pataikavimo įtakingiems asmenims ar paprasčiausio papirkinėjimo¹⁶⁷⁴. Stanislovas ir Adomas Krukovskiai, besibylinėdami su Antanu Chaleckiu Rečicos žemės teisme dėl mažametės Marijonos Krukovskos globos ir Belčo valdos valdymo susidūrė su šio teismo raštininko Kazimiero Chlevinskio įtaka. Esą pastarasis visaip stengėsi, kad Belčo valda būtų priteista Chaleckiui, bylos nagrinėjimo metu pastarojo advokatą ne kartą informavo apie bylos dokumentus ir faktus, o teisėjams susirinkus galutiniam sprendimui priimti, *ex occluso* išsivedęs teisėją Mykolą Skoriną įkalbinėjo balsuoti už Chaleckio grąžinimą į valdą. Tą matė daug bylininkų, o kai raštininką dėl to perspėjo regentas Andrius Pruskis, šis atsakęs *daję rękę y przyrzekam, że będzie rehabicya*¹⁶⁷⁵. Panašių kaltinimų susilaukė ir

¹⁶⁷² Ten pat, b. 184, l. 427-432.

¹⁶⁷³ Paaikėjus šioms faktams *judykatorum* prieš Dobroselską užrašę ir apeliuoti uždraudę Mstislavlio pi-lies teismo teisėjai Tadas Menžinskis ir Juozas Horbovskis nubausti šešiomis savaitėmis kalėjimo ir dvylikos rublių grašių bauda (kitas teisėjas Ksaveras Stachovskis ir raštininkas Jurgis Iliničius buvo išteisinti), ten pat, b. 138, l. 309-314v (1766 m. sausio 29 d. Tribunalo sprendimas).

¹⁶⁷⁴ Valkavisko maršalka Jonas Bychovecas Tribunale skundėsi, jog Trakų pakamario Stepono Romerio teisme sprendžiant jo bylą su Korsakais, šio teismo regentas Antanas Žilinskis nesitenkino pagal įstatymą jam priklausančiais dešimt auks. nuo priteisto tūkstančio auks. sumos, bet bylos eigoje iš jo dar paėmė 150 raud. auks. *salarium*, o prieš teismui priimant galutinį sprendimą *róznemi sposobami* išviliojo skolarąštį 200 raud. auks. *za wydanie dekretu wymógł przy umowie niektórych kondycyi uczynionych*. Be abejonės, J. Bychovecas paprasčiausiai papirkinėjo regentą, o į Tribunalą kreipėsi sulaukęs sau nepalankaus sprendimo, ten pat, b. 178, l. 471-474.

¹⁶⁷⁵ Iš tiesų teismas būtent tokį sprendimą ir priėmė, kurį po trijų dienų puolimo dalyvaujant karei-viams, šaudant iš patrankų ir rankinių ginklų A. Chaleckis jėga įvykdė, ten pat, b. 142, l. 473-478.

Oršos paseniūnis Aleksandras Holovčicas: Tadas ir Juozas Pšiseckiai teigė, jog Holovčicas imasi spręsti savo teismui pagal kompetenciją nepriklausančias bylas (t. y. susijusias su dokumentais ir ribomis), išskustų ieškinių vietose įrašo užakinius sprendimus, žodžiu ir raštu duoda teisinius patarimus bylininkams, vieniems keršydamas, o kitiems pataikaudamas, daro kitas „praktikas“¹⁶⁷⁶. Kartais vienam bylininkui būdavo palankus vienas, o kitam – kitas teismas, pvz., sprendžiant įvairius bylos dėl Trakų kašteliono Martyno Kiršensteino palikimo epizodus (valdų priklausomybę ir puldinėjimus, žudymus) Tadas Jočinskis ir Žemaitijos pulkininkas Jonas Grotuzas šališkumu kaltino Valkavisko žemės teismą, o jų priešininkas LDK kariuomenės generolas majoras Antanas Tiškevičius – Valkavisko pilies teismą¹⁶⁷⁷. Lydos stalininkas Benediktas Kamienskis teigė, jog 1770 m. Ašmenos žemės teismas, prieš paskelbdamas sprendimą, jo turinį derino su bylos atsakovu LDK paizdininkiu Bžostovskiu, į uždarą posėdį įleido pastarąjį įgaliotinį Kliukovskį¹⁶⁷⁸. Būtent dėl tokių veiksmų dažnai kreiptasi į Tribunolą prašant išimti bylą iš šališko teismo¹⁶⁷⁹, tuo pačiu didinant aukščiausiajam teismui tenkantį darbo krūvį.

Kaltinimų dėl šališkumo ir neteisėtų veiksmų sulaukė tiek teismai apskritai, tiek konkretūs jų pareigūnai. Tarp pastarųjų išsiskiria keletas asmenų, kurie kaltinti dažniau nei kiti. Vienas tokių – Gardino žemės teismo teisėjas Martynas Nepomukas Olizarovičius (beje, buvęs ilgametis Tribunolo advokatas), kurį 1771 m. rugsėjo 12 d. sprendimu Tribunolas už piktnaudžiavimus sprendžiant bylą dėl mirusio Daugų seniūno Antano Zaluskio palikimo pašalino iš teisėjo pareigų trijų metų laikotarpiui. Broliai Viktorinas ir Tadas Buchoveckiai pasakojo, su kokiomis kliūtimis susidūrė, norėdami įteikti šaukimus bylos priešininkams ir teisėjui M. Olizarovičiui: kai vaznys Teodoras Kulikovskis padarė pareiškimą apie Ignui Komarui ir Horodenskiui į rankas įteiktus šaukimus, 1769 m. gegužės 27 d. Gardino žemės teismas apkaltino jį melagingu liudijimu ir pašalino iš pareigų. Jam ne tik neleista apsiginti, bet ir uždrausta dėl tokio sprendimo apeliuoti, o į savo apsisistojimo vietą buvusį vaznį pasikvietęs Olizarovičius šį privačiai *gromiļ* ir *manifestacjį nie pozvoliļ*. Tuomet šaukimą Olizarovičiui turėjo įteikti Buchoveckių samdytas Motiejus Volyskis, kurį pasirašinėjantį šaukimų įteikimo reliaciją Olizarovičius liepė suimti, įkalinėti „rūsyje“, kur bandė jį *bić postronkami*, o paleido tik išgavęs pažadą, jog šis šaukimų jam neįteikins. Sekantis šaukimą paduoti mėginęs vaznys Steponas Severinas posėdžių salėje buvo išbartas ir priverstas bėgti, jo paduotas šaukimas suplėšytas ir išmestas į gatvę. Ir šis vaznys buvo pasodintas „į rūsį“, dėl ko *zražony* nenorėjo paliudyti apie įteiktą šaukimą. Tuomet teko samdyti Jurgį Mickevičių, tačiau kai šiam šaukimą įteikė pats Olizarovičius, Gardino žemės ir pilies teismo kanceliarijos šio vaznio dokumentų į knygas įrašyti ne-

¹⁶⁷⁶ Ten pat, b. 144, l. 890-913.

¹⁶⁷⁷ Ten pat, b. 142, l. 479-491.

¹⁶⁷⁸ Ten pat, b. 148, l. 544-609.

¹⁶⁷⁹ Lenkijos kariuomenės vyresnysis leitenantas Emerikas Vilumsenas prašė jo bylą su Handringais, Vedbergais ir Ferdinandu Sakinu dėl Naujojo Dvaro valdos išimti iš Žemaitijos pilies teismų, kurie *jako z obzałowanymi skoligowane wielce dla actora są nienawisne i uciemiężeniem grożące* (ten pat, b. 516, l. 31-34, 1765 m. gegužės 29 d. Tribunolo sprendimas)

leido, tad jis buvo priverstas vykti juos įrašyti į Valkaviską. Konfederacinis 1773-1775 m. seimas nušalinamąjį sprendimą *przez szacunek zasług jego w urzędzie trzydziestoletniego sęstwa powiatowego, tudzież w funkcjach deputacyi Trybunalskich* panaikino ir leido Olizarovičiui nuo 1774 Švč. Trejybės kadencijos grįžti į buvusias pareigas¹⁶⁸⁰. Tačiau teisėjo įpročiai nepasikeitė: apie jo elgesį bylos nagrinėjimo metu vėliau taip pasakoją Bronecai: esą šis *w kontrowersye wrywa, dokumenta sam kontrowertując w przytomności stron wszystkich żalujących delatorów nagania i za nieważne czyni*¹⁶⁸¹. Pažeidžiant įstatymus Gardino žemės teisme buvo sprendžiama ir Prancevičių byla: 1775 m. liepos 31-rugpjūčio 12 d. teismas penkis kartus baigė posėdžius anksčiau arba jų visai nerengė, o pasišalinę galutiniam sprendimui priimti rugpjūčio 15-17 d. Olizarovičius ir raštininko vietą užėmęs Benediktas Boufalas nuolat palikdavo posėdžių salę, *namowy nie pilnowali, w stancyach siedzieli*. Dar daugiau, Olizarovičius į savo stanciją atsivesdavo priešingos pusės advokatą, kuriam leido keisti teismui pateiktus prašymus, atgabenti bylos nagrinėjimo metu neminėtus dokumentus ir kt.¹⁶⁸² 1776 m. rugsėjo 19 d. Tadas Morgohojus skundėsi, kad su Olizarovičiumi neįmanoma bylinėtis dėl užgrobtos Panemunės palivarko, kadangi šis *sam tylko komplet sklada*¹⁶⁸³. Tuo tarpu Rečicos bajorų pasipiktinimo sulaukė Antano Tado Malinovskio elgesys. Septintojo dešimtmečio pradžioje, būdamas Rečicos pilies teismo regentas, jis pasižymėjo tuo, jog į aktus nepriimdavo įrašyti prieš save ir savo bičiulius nukreiptų dokumentų, dėl ko 1762 m. spalio 8 d. Asesorių teismo sprendimu buvo įspėtas. Vėliau, tapęs to paties teismo raštininku, elgėsi dar įžūliau – šalia senų kaltinimų dėl dokumentų neišdavimo ir nepriėmimo iš sau priešišku asmenų, atsirado nauji. Tokiu būdi jis kaltintas dėl dokumentų klastojimo (neva patvirtino apie pinigų padėjimą kanceliarijoje, kurio nebuvo), nesėslaus regento (Dernalovičiaus) įdarbinimo, neteisėto pasipelnymo (esą registru knygoje palikdavo tuščius puslapius, ėmė disenius nei numatyta mokesčius – už šaukimą šešias timpas, o už ieškinio įrašymą – septynis šeštokus, taip pat vertė užsakinėti ne išrašus, bet pilno formuliaro sprendimus), bylinininkų įžeidinėjimo (1765 m. rugpjūtį Mitkevičius teisme išplūdo ir pavadino valstiečiais), įstatymų nesilaikymo (esą faktus apie paduodamą apeliaciją užrašydavo ne teisme, o savo namuose *i to nie de thenore*) ir arogancijos¹⁶⁸⁴ Tiesa, kaltintojams pavyko įrodyti tik vieną epizodą – Tribunolas konstatavo, jog Mozyriaus rotmistro Stanislovo Krukovskio ir Chaleckių byloje 1765 m. gruodžio mėnesį išduotas „excerpt“ neatitinka „extrakto“ turi

¹⁶⁸⁰ Ten pat, b. 148, l. 997-1064; VL, t. 8, p. 415.

¹⁶⁸¹ Ten pat, b. 680, l. 23v (1775 m. rugpjūčio 8 d. Benedikto, Ignoto ir Kazimiero Bronecų skundas).

¹⁶⁸² Ten pat, b. 680, l. 28v (1775 m. rugpjūčio 22 d. Prancevičių skundas). Panašiai 1769 m. Vilniaus žemės teismo teisėjus (Horodenski, Rapolą Musnickį, Zmijovskį) Naugarduko vėliavininkas Jonas Nezabitovskis kaltino jo bylą su Ruščicais, Vainilavičiais ir Daneikomis pradėjus spręsti liepos pirmą dieną, tačiau dar tą pačią dieną išėjus iš posėdžių salės ir sprendimą rašius savo „stancijose“, o liepos 5 d. jį paskelbti teisėjai vėl sugrįžo į posėdžių salę (b. 669, l. 18).

¹⁶⁸³ Ten pat, b. 684, l. 33.

¹⁶⁸⁴ Ten pat, b. 138, l. 349-370v (1766 m. kovo 5 d. Tribunolo sprendimas). Kaip teigė Chaleckiai ir daugelis kitų, bylinėtis su Malinovskiu neįmanoma vien dėl tos priežasties, jog ne vienas vaznys nedrįsta jam įteikti šaukimo – taip jis juos buvo prigasdinęs.

nio – *odmienne konteksty zawiera*, tačiau to užteko jį pašalinti iš pareigų ir uždrausti tris metus užimti bet kokias pareigas teisme („wszelkich sądowych funkcji”)¹⁶⁸⁵. Jau 1768 m. Seimas šį sprendimą panaikino¹⁶⁸⁶, o Malinovskis grįžo į buvusias pareigas ir prie buvusių darbų: 1784 m. Tribunole buvo nagrinėtas kaltinimas Rusijos pulkininkui Petru Grinevui, kuris, 1772 m. spalio mėnesį įkalinęs kelis asmenis (Skoriną ir Rečicos medžioklį Joną Prušanovskį), privertė perrašyti jam valdas Lužkų ir Lubanės valdas, kurios po pirmojo valstybės padalijimo atsidūrė Rusijos imperijos sudėtyje. Tą padaryti jam padėjo minėtas raštininkas (bylos nagrinėjimo metu jis jau buvo Rečicos paseniūnis), kuris pas P. Grinevą atvyko su teismo knygomis, į kurias atgaline data (1772 m. rugsėjo 2 d., kuomet šios teritorijos dar priklausė ATR) įrašė minėtus dokumentus¹⁶⁸⁷.

Kaip jau minėta, Viduramžių, o ir Naujųjų laikų teisėją pareigos automatiškai iškeldavo virš eilinio piliečio, pastatydavo juos abu į nelygią padėtį. Dažnas bylininkas minėjo arogantišką teisėjų elgesį, o, kaip rodo pavyzdžiai, pareigų teikiamomis galiomis šie nevengė naudotis, ypač pagąsdindami skirsią mirties ar kitokią bausmę¹⁶⁸⁸. Tačiau labiausiai pažeidžiami būdavo advokatai, kadangi neegzistavo juos jungiančios ir tuo pačiu jų teises ginti galinčios organizacijos. Priešingai, iki XVIII a. pab. turime reikalo su konkrečiuose teismuose dirbančiais gynėjais, kurie be teisėjų leidimo negalėjo atlikti profesinės priesaikos ir teikti advokato paslaugų. Tribunolo knygoje jau nuo septintojo dešimtmečio vidurio randame žinių apie bandymus advokatus pastatyti „į vietą”¹⁶⁸⁹, tačiau kiek opesnė ši problema tapo tik devintojo dešimtmečio pradžioje, kai pasipylė kaltinimai Brastos ir Kauno pilies bei Slanimo ir Oršos žemės teismų pareigūnams. 1782 m. gegužės 13 d. Brastos pilies teismas iš advokatų pašalino Pranciškų Gronostaiskį, kai šis atstovau-

¹⁶⁸⁵ Ten pat, b. 138, l. 449v (1766 m. gegužės 10 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁶⁸⁶ VL, t. 7, p. 394.

¹⁶⁸⁷ LVIA, f. SA, b. 170, l. 583-591.

¹⁶⁸⁸ Slanimo pilies teismo teisėjas Kazimieras Stanislovas Rostockis mirties bausmę žadėjo jį pašauksiam Borodzičiui (ten pat, b. 138, l. 403-413, 1766 m. balandžio 19 d. Tribunolo sprendimas); kai vaznys Juozas Belikovičius įteikė šaukimą Rečicos pilies teismo raštininkui A.T. Malinovskiui buvo pradėtas persekioti, teisme jam žadėta skirti mirties bausmę (sakant, jog *musisz tu dać gardło*), o nuteisus už akių grąsinta išplakti lazdomis ir sukaustyti grandinėmis (b. 138, l. 349-370v, 1766 m. kovo 5 d. Tribunolo sprendimas); Vitebsko pilies teismo raštininkas Jonas Hurka posėdžių metu bylininkus ir advokatus žadėjo *bizunami bić* (b. 138, l. 415-426v, 1766 m. balandžio 22 d. Tribunolo sprendimas), o to paties teismo teisėjas Ignotas Lubaščinskis 1766 m. Kazimierui Bielinskiui *katowskim mieczem groził* (b. 139, l. 477-480, 1767 m. birželio 6 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁶⁸⁹ 1766 m. Judickio ir Puzinų advokatui, kuris reikalavo atlikti tyrimą nustatant ar prieš mirtį darydamas užrašymą Barborai Tizenhauzienei Antanas Judickis buvo sveiko proto, Valkavisko žemės teismo teisėjas L. A. Bronskis grasino kalėjimu ir pašalinimu iš pareigų (ten pat, b. 139, l. 189-210). Antanas Ožeška pasakojo, jog, kai jo advokatas Tadas Skokovskis Pinsko pilies teisme pareiškė, kad šis teismas negali spręsti bylos dėl skolaraičio 23 tūkst auks., nes tai buvusi ne „aiški skola”, bet *suma z likwidacji i kwestii sukcesywnych urosła*, šis jo pareiškimą ignoravo, o paprašius bent laikinai sustabdyti bylos svarstymą gynėjas buvo nubaustas vienos savaitės kalėjimo bausme. Kai jis pranešė apeliuosiantis dėl tokio 1768 m. gegužės 11 d. sprendimo, teismas pagrašino jį nuteisti *ab activitati*, todėl šis tenkinosi paskirtąja bauda, o niekas iš kitų advokatų nebenorėjo ginti A. Ožeškos interesų, b. 144, l. 593-605.

damas Vilniaus kapitulą, manifestu apskundė 1782 m. gegužės 7 d. šio teismo priimtą sprendimą, dėl kurio buvo uždrausta apeliuoti. Teismas tokį pareiškimą palaikė įžeidimu, todėl nurodė instigatoriumi kelti ieškinį advokatui, o siekiant kuo greičiau spręsti kaltinimą iš registru knygos buvo išbrauktos nuo gegužės 7 d. svarstytos bylos tarp Scholastikos Bosiackos ir Slanimo seniūnaičių Sadovskių įrašai. P. Gronostaiskį siekta apkaltinti, jog prieš tapdamas advokatu jis buvo kaltintas dėl kriminalinių nusikaltimų, o atstovaudamas Vilniaus kapitulai, rėmėsi suklastotu įgaliojimu¹⁶⁹⁰. Gana netikėtai instigatorius Mykolas Marchelevičius paprašė bylą su advokatu persiųsti Tribunolui, nes *urząd sam wynajdując pretensyją oskarżał przed sobą i własną sprawę chciał sądzić*, tačiau teismas, išėjęs svarstyti šio prašymo, priėmė sprendimą pašalinti Pranciškų Gronostaiskį iš advokatų¹⁶⁹¹. Bet pastarasis taip pat pasirodė „nepėsčias“: surinko patį teismą kompromituojančią medžiagą¹⁶⁹², gavo Brastos vaiv. bajorų liudijimą¹⁶⁹³, patvirtinantį, kad jo pašalinimas susijęs su arbitraliais teisėjų veiksmais, ir kreipėsi į Tribunolą. Pastarasis 1783 m. kovo 29 d. nutarė, jog P. Gronostaiskio pašalinimas iš advokato pareigų buvęs neteisėtas: *czynność manifestu z obowiązku plenipotencji pochodząca za leżę sądu nie może być poczytana, a poprawienie na plenipotencyi co do honoru podkomorstwa i omyłki przy zapisanej dacie miesiąca jako nie w miejscach stanowiących rzecz w sprawie, gdy prócz tych poprawek z kim i o miał moc popierania procederu pewnym było*. Tačiau bausmių už šį ir kitus nusižengimus (išskyrus už draudimą apeliuoti dėl 1782 gegužės 7 d. sprendimo) teisėjams nebuvo skirta, laikant juos neįrodytais (sprendime parašyta, jog teisėjai parodę registru ir protokolų knygas *zupelnie się usprawiedlili*). Išvengę bet kokios atsakomybės, Brastos pilies teismo teisėjai ir toliau savo įpročių neatsisakė. 1783 m. pradžioje jau kitas advokatas – Stanislovas Novodvorskis – Tribunolui skundėsi, jog atstovaudamas Žemaitijos seniūnienę Liudviką Chodkevičienę, du kartus pareiškė teismui nušalinimą, tačiau šis, pataikaudamas savo raštininkui Jonui Vlodekui, šį faktą nutylėjo ir jokio sprendimo nepriėmė. Kai gynėjas tokį veiksmą viešai apskundė, jį nutarta teisti kaltinant, jog *zadał niewiarę sądowi*, ir jam buvo uždrausta verstis advokato praktika. Tokiu būdu išgąsdintą advokatą J. Vlodekas privertė atsiimti savo „manifestą“¹⁶⁹⁴. Panašiais veiksmais ne kartą pasižymėjo ir

¹⁶⁹⁰ Vėliau, Tribunole, teisėjai siekė įrodyti, jog P. Gronostaiskis buvo įpratęs nepagarbiai elgtis teisėjų atžvilgiu (*lży słowami najdotkliwszymi i orężem targać poważyl się*), bei trukdė teismui atlikti tyrimą (savo ginamiesiems buvo pataręs į teismą pristatyti ne apkaltintus, bet kitus, niekuo dėtus valstiečius).

¹⁶⁹¹ Ten pat, b. 167, l. 393-409, 728-755 (1783 m. sausio 7 d. Tribunolo sprendimas už akių ir 1783 m. kovo 29 d. galutinis Tribunolo sprendimas šioje byloje). Beje, prieštaraudamas dėl tokio nutarimo Brastos pilies teismo instigatorius netgi atsisakė savo pareigų, kurias užėmė ir kaltinimus P. Gronostaiskiui vėliau palaikė Brastos pasieniuo tarnas Mykolas Ašmenskis.

¹⁶⁹² Peržiūrėdamas teismo dokumentus jis aptiko, jog priešingai 1764 m. konstitucijos reikalavimui išdo registre buvę įrašai nenagrinėti penkias kadencijas iš eilės, dažnai praleidinėti teismo posėdžiai (ypač 1779 m.), viena byla persiųsta į Brastos žemės teismą vos dviejų teisėjų sprendimu, t. y. nesant kvorumo, ten pat, b. 167, l. 393-409, 728-755.

¹⁶⁹³ Ten pat, b. 167, l. 44-v (1781 m. sausio 7 d. į Tribunolo knygas įrašytas Brastos vaiv. bajorų liudijimas).

¹⁶⁹⁴ Ten pat, b. 167, l. 37-v (1783 m. sausio 4 d. S. Novodvorskio pareiškimas Tribunole).

Slanimo žemės teismas: 1770 m. birželio 22 d. „be skundo ir ieškinio“ nuteisė atsakovo Stepono Slizenio įgaliotinį Adomą Mielešką šešioms sav. kalėjimo¹⁶⁹⁵, o 1783 m. vasario 11 d. sprendimu iš advokatų „visam laikui“ pašalino Dominyką Šimašius (Szemesz). Pastarasis atstovavo LDK kanclerį Aleksandrą Sapiegą, o susidorojimo sulaukė po to, kai apskundė Slanimo žemės teismą nutylėjęs jo teiktą *obmowa*. D. Šimašius kreipėsi į Tribunolą, tačiau iki teisminio nagrinėjimo prieita nebuvo – tarpininkaujant Tribunolo teisėjams buvo susitaikyta: advokatas atsiėmė manifestą, o Slanimo žemės teisėjai panaikino prieš jį nukreiptą sprendimą¹⁶⁹⁶. *W sądzie sobie sprzymierzonym* Smolensko pulkininkas Vincentas Hlaska „be šaukimo, ieškinio ir įrodinėjimo“ išgavo 1782 m. lapkričio 6 d. Oršos žemės teismo sprendimą, kuriuo advokatas Kazimieras Ivanovskis buvo visam laikui pašalintas iš advokatų ir dar jam tris metus uždrausta užimti bet kokias pareigas¹⁶⁹⁷, o 1783 m. kovo 20 d. Kauno pilies teismo sprendimu iš advokatų dėl teisėjo Ignoto Sviņiarskio (Swiniarski) įžeidimo pašalintas Kauno rotmistras Dominykas Pileckis¹⁶⁹⁸. Dėl Upytės žemės teismo savivalės skundėsi Starodubo išdininkas Juozas Valentinavičius, kuris procese atstovavo Upytės teismo seniūno žmoną: jam pareiškus apie paduodamą apeliaciją dėl sprendimo prie bylos neprijungti ieškinio prieš Straševičių, teisėjai pagrasino skirti dviejų savičių kalėjimo bausmę *za zagajenie czasu*. Vėliau, guosdamasis dėl teismo šališkumo („tak u nas arbitralny sąd“), jis nuogastavo, jog sulauks kalėjimo bausmės ir apeliavęs dėl galutinio sprendimo¹⁶⁹⁹. Valkavisko pilies teisme sprendžiant bylą tarp Riomerio ir Piekarskienės, kai pirmajam atstovaujantis gynėjas Andrius Kšiżanovskis perskaitė du manifestus, siekdamas dviejų teisėjų (Pranciškaus Ivaškevičiaus ir Igno Sieninskio) nušalinimo nuo bylos, jis 1790 balandžio 10 d. sprendimu buvo suspenduotas nuo advokato pareigų po to, kai teisėjų garbę ėmėsi ginti Ignotas Soroka. Apskundus tokį sprendimą Tribunolas konstatavo, jog Kšiżanovskis, atstovaudamas bylininką *z przyczyny przyjętych od aktora obowiazków winnym nie będąc*, pašalinimo iš advokatų nenusipelnė¹⁷⁰⁰. Čia net neminėsime gausius atvejus, kai bylininkai skundė teisėjus neleidus kalbėti jų advokatams, juos aprėkus ar grubiai liepus nutilti.

Svarbu atskirai paminėti bausmių taikymo teoriją ir praktiką, mat, nuo efektyvaus teisingumo įvykdymo priklausė galimybės pirmos instancijos teismuose klestėti parei-

¹⁶⁹⁵ Ten pat, b. 833, 46-56v.

¹⁶⁹⁶ Ten pat, b. 168, 529-530 (1783 m. gegužės 14 d. susitarimo dokumentas, kurį pasirašė Minsko deputatas Jonas Volodkovičius, Slanimo deputatas Ignas Bikovskis ir Polocko deputatas Jonas Šiška).

¹⁶⁹⁷ Pašauktas į Tribunolą Hlaska šio sprendimo atsisakė, ten pat, b. 167, l. 471-472.

¹⁶⁹⁸ Ten pat, b. 171, l. 359v-360, Tribunole paaiškėjo, jog byla spręsta netinkamai – kaltinimas spręstas tą pačią dieną, kai buvo iškeltas, įžeidimas sprendime aiškiai neįvardintas, todėl Pileckiiui leista toliau verstis gynėjo praktika, o už negautas dėl atimtos teisės būti advokatu (*utrąty mianych z funkcji palestranckich zysków*) pajamas jam nurodyta atlyginti 600 auks.

¹⁶⁹⁹ Ten pat, b. 168, l. 495-v (1783 m. kovo 24 d. J. Valentinavičiaus laiškas neįvardintam adresatui įrašytas į Tribunolo aktų knygas).

¹⁷⁰⁰ Ten pat, b. 182, l. 265-269. Advokatui nurodyta prisiekti, jog teisėjų jis neižeidinėjo, ir jam buvo leista verstis advokato praktika. Tuo tarpu teisėjai įpareigoti sumokėti vieno tūkstančio auks. sumą už patirtas išlaidas ir dėl suspendavimo negautas pajamas, ten pat.

gūnų savivalei ir neteisėtiems veiksams. Vienas svarbiausių veiksmų buvo problemos, susijusios su teisėjų nusižengimų įrodinėjimo praktika. Šioje vietoje galiojo trečioje darbo dalyje minėtas principas: viskas priklausė nuo to, ar teismas remsis TLS nustatytais įrodinėjimo būdais (dokumentai, liudijimai, priesaika), ar skirs XVIII a. įprastu tapusį tyrimą kaltinimams nustatyti. Pavyzdžiui, 1766 m. Smolensko pakamaris Adomas Vizgirda apkaltino Kauno žemės teismo teisėjus Juozą Meištaivičių ir Juozą Borevičių *o zwlekanie sądowego czasu na rokach*. Ieškovas pasiūlė kaltinimą pagrįsti priesaika, o apkaltintieji paprašė „tyrimo“. Tribunolas nutarė, jog priesaika yra pakankamas įrodymas, ir teisėjams skyrė kalėjimo bausmes¹⁷⁰¹. Tuo tarpu, kai Žagarės seniūnas Urbonas Nornickis apkaltino Polocko pilies teismo teisėjus (Trojaną Korsaką, Joną Chrapovickį, Tada Pšiseckį), kad šie 1771 m. nelaiku pradėjo kovo mėn. sesiją, nedirbo per gegužės mėnesio sesiją ir apskritai *nieregularne zjeżdżanie i zasiadanie sądów*, o taip pat kūrė naujus, įstatyme nenumatytus registrus, šių kaltinimų pagrįstumui nustatyti Tribunolas nurodė per dvylika savičių atlikti tyrimą, kurį pavedė Ašmenos žemės teismo teisėjui Čechavičių ir Vitebsko žemės teismo teisėjui Reutui, įpareigodamas juos peržiūrėti teismo registrų ir protokolų knygas („weryfikacyę registrów i protokołów sądowych“) bei apklausti vietos bajorus¹⁷⁰². Be to, net ir paskyrus tyrimą, jis retai tebuvo atliekamas, konfliktus stengtasi užglaisyti, o piktnaudžiavę pareigūnai likdavo nenubausti. Nenuoseklumu pasižymėjo netgi tos pačios sudėties teismas. Štai kuomet Lydos išdininkas Juozas Kamienskis apkaltino Ašmenos žemės teismo teisėjus ir kanceliariją, Tribunolas nurodė per septynias dienas pristatyti teismo registrų ir einamųjų reikalų protokolų knygas, o kai analogišką prašymą pateikė Gardino žemės teismo pareigūnus apkaltinę broliai Buchoveckiai, jis buvo atmestas argumentuojant atstumu, kuris neleistų bylą išnagrinėti artimiausiu metu, todėl pastaruoju atveju kaltinimų pagrįstumas turėjo būti įrodinėjamas TLS nustatyta tvarka¹⁷⁰³. Tačiau pastaroji bylininkams buvo gana problemiška – retas norėjo liudyti prieš galingus vietos pareigūnus ir taip susigadinti su jais santykius ar netgi sulaukti jų keršto, o patys teisėjai savo nusižengimus patvirtinančių dokumentų paprastai į teismo knygas įrašyti neleisdavo¹⁷⁰⁴ ir juos kompromituojančios medžiagos neišduodavo. Todėl neretai kaltinimai galėjo būti grindžiami vien priesaika, o kai abi ginčo pusės siūlė savo poziciją paremti priesaika, Tribunolas buvo linkęs veikiau išteisinti negu bausti. Be to, teismas kartais net nesistengė išsiaiškinti kaltinimo pagrįstumo. Štai, pvz., Polocko pakamario teismo regentas Antanas Tadas Pavlovskis buvo kaltinamas, kad, pataikaudamas Hrebnickiams, 1777 m. rugsėjo 17 d. Brastos pakamaris Ignotas Morikonis sprendimą surašė

¹⁷⁰¹ Ten pat, b. 517, l. 209-211 (1766 m. rugsėjo 13 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁷⁰² Ten pat, b. 148, l. 402-407. Beje, Upytėje pilies teisme rengti net penki registrų knygų egzemplioriai, taigi po vieną teko kiekvienam iš teisėjų ir raštininkui, nors įstatymas numatė tik du egzempliorius – vieną teismo pirmininkui ir raštininkui, b. 144, l. 674-713.

¹⁷⁰³ Ten pat, b. 148, l. 573v, 1049v.

¹⁷⁰⁴ 1769 m. Tribunolas nurodė atlikti tyrimą aiškinantis, ar Polocko žemės ir pilies teismo regentas Jokūbas Spasovskis iš tiesų nepriėmė į aktus įrašyti Antano Sielavos pareiškimo dėl du kartus limituotų Polocko žemės teismo posėdžių (ten pat, b. 143, l. 25-28).

nie według prowadzonych kontrowersji, nesilaikydamas teismo nustatytų ribų, be to, ne- teisėtai išsireikalavo 60 raud. auks. Tačiau Tribunolas, *a priori* nutaręs, jog kaltinamasis *nie z siebie wyrazów dekretu bez podkomorzego ani dodawać ani przestaczać nie mógł*, jį nuo atsakomybės atleido¹⁷⁰⁵.

Kitas svarbus veiksnys – ne visada aiškiai apibrėžta teismų pareigūnų atsakomybė, t.y. liko neaišku tai, kokie veiksmai galėjo būti laikomi baustinu prasižengimu. Tribunolo nuostatai leido įteikti šaukimus žemesnių teismų teisėjams, kurie nevykdytų teismo, jo nebaigtų, ką nors nuteistų ne pagal teisę ir LDK Statutą, taip pat neleistų apeliuoti¹⁷⁰⁶. TLS kalbėjo apie bausmes teisėjams, kurie spręstų ir vykdytų sau pagal kompetenciją nepriklausančias bylas (IV sk. 40 str.), nevykdytų arba vilkintų teismo sprendimą (kazuistiškai nurodant įvesdinimo į valdą situaciją, IV sk. 94 str.), pataikautų bylininkui (IV sk. 29 str.) arba praleidinėtų teismo posėdžius (IV sk. 38 str.)¹⁷⁰⁷. Tokios apibrėžties visiems gyvenimo atvejams, žinoma, nepakako. Bausmes teisėjams vėliau numatė 1726 m. teisminių tyrimų sampratą ir eigą apibrėžusi konstitucija, o 1766 m. įstatymas pažymėjo, jog *za sentencyą samą sędziowie ani pozywani, ani karani bydź nie maią*¹⁷⁰⁸. 1776 m. Seime buvo konstatuota, jog pirmos instancijos teisme bylą pralaimėjusieji *pod zasłoną abusus officii* į Tribunolą masiškai šaukė teisėjus, tokiu būdu atitraukdami juos nuo darbo ir pridarydami jiems finansinių nuostolių. Kartu buvo išaiškinta, jog teismų pareigūnų nusižengimais gali būti laikomi tik keli dalykai: neatvykimas į darbą be pateisinamos priežasties, nustatytos registrų ėmimo tvarkos nesilaikymas bei neteisingas sprendimų vykdymas („nie sprawienie się wedle przepisów prawa za dekretami executionem“)¹⁷⁰⁹. Šis įstatymas teismų veiklai buvo labai reikšmingas: viena vertus, neįvardintais nusižengimais apkaltinti teismą tapo problemiška¹⁷¹⁰, bet kita vertus, kaltinimų pareigūnams kiek sumažėjo.

Ne mažiau svarbus buvo ir įstatymuose kazuistiškai arba abstrakčiai suformuluotas bausmės principas. Už dalį nusižengimų buvo numatyta konkreti piniginė¹⁷¹¹ ar kalė-

¹⁷⁰⁵ Ten pat, b. 157, l. 793-804.

¹⁷⁰⁶ Tribunolo nuostatai, 5 ir 7 str.

¹⁷⁰⁷ Tiesa, nedalyvavimas teismo darbe pačių teisėjų nebuvo vertinamas kaip automatiškai atsakomybę užtraukiantis veiksmas. Dar 1778 m. Nuolatinės tarybos prašyta išaiškinti 1776 m. konstituciją, į ką atsakyta, jog bet kuris teisėjas dėl savo nedalyvavimo gali būti šaukiamas į Tribunolą, kuris spręš ar posėdžių praleidimo priežastis buvusi pateisinama, *Zbiór rezolucyi*, 1782, p. 95, nr. 57 (1778 m. vasario 20 d. rezoliucija).

¹⁷⁰⁸ VL, t. 7, p. 237.

¹⁷⁰⁹ VL, t. 8, p. 572. Tuo tarpu šaukdami į Tribunolą dėl kitokių kaltinimų ieškovai turėjo būti baudžiami šešių savaičių kalėjimu ir tūkstančio kapų bauda, ten pat.

¹⁷¹⁰ Pzv. 1783 m. Tribunolas sprendė kaltinimą Brastos pilies teismo pareigūnams ignoravus Žemaitijos seniūnienės Liudvikos Chodkevičienės advokato S. Novodvorskio prašymą persiųsti bylą dėl išvestų pavaldinių Lenkijos teismams. Nutarus, jog tokio kaltinimo nenumato 1776 m. įstatymas, teisėjai buvo išteisinti, LVIA, f. SA, b. 167, l. 412-415 (1783 m. sausio 8 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁷¹¹ Už sau, pagal kompetenciją nepriklausančios bylos sprendimą ir jos vykdymą, teisėjai turėjo mokėti dvylikos rublių (TLS, IV sk., 40 str.), o nevykdydami teismo sprendimo – 50 kapų grašių baudą (TLS, IV sk., 94 str.).

jimo bausmė¹⁷¹². Už pataikavimą vienai iš proceso šalių teismas galėjo būti priverstas apmokėti dėl jo šališkumo bylininko patirtas *nawiazki i szkody* (TLS, IV sk., 29 str.). 1726 m. tyrimų vykdymą apibėręzusi konstitucija nurodė, jog netinkamai ir nusižengdami įstatymams atlikusieji tyrimus ar vykdžiusieji teismo sprendimus, netinkamai organizavusieji eksdivizinius teismus galėtų būti suspenduoti savo pareigose metams ar ilgesniam laikotarpiui (*według uwazenia sądowego*), o už didesnius nusižengimus (teismo paslapties išdavimą, neteisingą tyrimo ar apskaičiavimo medžiagos parengimą) – šalinami netgi visam laikui¹⁷¹³. 1766 m. konstitucija už nedetalizuotą *występek ex abusu urzędu* leido pagal prasižengimą bausti pašalinimu iš pareigų ir *ab activitate* keleriems metams arba visam laikui¹⁷¹⁴. TLS (IV sk., 4 ir 38 str.) tris teismo sesijas be pateisinamos priežasties (tokia buvo laikoma liga ir būtinybė tuo pat metu būti kitame teisme privačiais reikalais) praleidusiam žemės ir pilies teismo pareigūnui grasino pašalinimu iš pareigų, o 1766 m. konstitucija tokiam nurodė skirti kalėjimo bausmę, kuri turėjo atitikti praleistą darbo dienų skaičių¹⁷¹⁵. Kadangi konkrečios bausmės buvo pritaikytos tik daliai nusižengimų, o į Tribunalą būdavo šaukiama keliant įvairiausio pobūdžio kaltinimus, praktikoje teismas dažniausiai būdavo priverstas apie kalėjimo bausmės trukmę ir/ar pinigines baudos dydį spręsti savo nuožiūra. Štai 1767 m. Valkavisko žemės teismo teisėjai L. Bronskis ir G. Pšeclavskis už tai, kad bylą dėl Antano Judickio priešmirtinio užrašymo teisėtumo sprendė nesant kvorumo (t. y. tik dviese), buvo nubausti šešiomis savaitėmis kalėjimo, dar tiek pat jiems skirta už tai, jog į uždarą posėdį pasikvietė nuo bylos nušalintą savo kolegą raštininką Boguslovą Šukevičių. Pastarajam taip pat skirtos šešios savaitės kalėjimo už tai, kad įžengė į uždarą pasitarimą (šis teisinosi tik diktavęs priimtą sprendimą *dla niesposobności regenta*)¹⁷¹⁶. Pinsko pilies teismo pareigūnams (paseniūnis Antanas Svežinskis, teisėjai Ludvikas Skokovskis, Ludvikas Kuženeckis ir raštininkas Antanas Stravinskis) Tribunalas buvo skyręs trijų savaičių kalėjimo bausmę už tai, kad jie sprendė pagal kompetenciją nepriklausančią bylą (*w sprawie juris et cognitione dokumentów wygiągających*), atmetę bylininko prašymą ją persiųsti kitam teismui ir neleido apeliuoti dėl 1768 m. gegužės

¹⁷¹² Apie atliekamą tyrimo viešai pranešusiam, bet jo vykdyti neatvykusiam pareigūnui grėse šešių savaičių kalėjimo bausmė ir išlaidų apmokėjimas, VL, t. 7, p. 237. Pastaroji bausmė praktikoje buvo skiriama labai retai. Štai, į tyrimą dėl šieno iš Dubasnos valdos užgrobimo, kuriuo LDK rūmų iždinininką Antaną Tyzenhauzą apkaltino Lydos maršalkaitis Antanas Narbutas, nurodytu laiku neatvykęs Gardino žemės teismo teisėjas Mykolas Politalskis 1767 m. gegužės 22 d. buvo nubaustas šešiomis sav. kalėjimo ir turėjo sumokėti 500 auks. siekiasias išlaidas. Triunolas kartu įspėjo ir kitus pareigūnus, kad įsipareigoję vyktų atlikti tyrimo, neatsikalbinėtų ir nenuviltų šalių, LVIA, f. SA, b. 140, l. 363-367. Paprastai Tribunalas leisdavo pareigūnams prisiekti, kad neatvykta dėl rimtų priežasčių. Pvz. Adomui Kozakovskiui leista prisiekti, kad pirmą kartą neatvyko atlikti tyrimo, kadangi apie jį buvo informuotas paveluotai; antrą kartą – nes tyrimo vietoje, prie Prūsijos sienos buvo apsistojusi Rusijos kariuomenė, b. 144, l. 419-430.

¹⁷¹³ VL, t. 6, p. 236-237.

¹⁷¹⁴ VL, t. 7, p. 237.

¹⁷¹⁵ VL, t. 7, p. 237.

¹⁷¹⁶ LVIA, f. SA, b. 139, l. 189-210 (1767 m. kovo 7 d. Tribunalo sprendimas).

11 d. paskelbto sprendimo bei patys jį siekė įvykdyti¹⁷¹⁷. 1775 m. birželio 10 d. Tribunolas nuteisė Slanimo žemės teismo teisėjus (L. Bronskį, J. Polubinskį, K. Pšeclavskį) kalėti dvi savaites aukštutiniame bokšte, o žemės teismo raštininką Boguslovą Šukevičių bei Slanimo pilies teisėją Andrių Suchodolskį kalėti šešias sav. ir dar sumokėti tris tūkt auks. baudų. Buvo nutarta, jog sprendami būtų dėl Stepono Slizenio Mochnačo valdoje užrašytos sumos, teisėjai neatsižvelgė į savininko argumentus apie seniai apmokėtą skolą, paskyrė įvesdinimą, kalkuliaciją ir verifikaciją, o vėliau ir taksą bei eksdiviziją, kurią Šukevičius ir Suchodolskis *in gravamine* įvykdė¹⁷¹⁸. 1777 m. rugpjūčio 21 d. to paties teismo pareigūnai nuteisti šešioms savaitėms kalėjimo, kadangi sprendė vyskupo Masalskio ir Niesiolovskio būtų nepasibaigus šaukimo terminui, neatidėjo posėdžių dėl prašytos galimybės tartis su vaivada ir, kaip rodo jų apklausa, sąmoningai savo teisme pagreitino *per adinventata media wołanie aktoratów*¹⁷¹⁹. Tribunolo teisminės praktikos analizė atskleidžia kelis dalykus. Pirma, įstatyme nenumatytos bausmės būdavo pritaikomos ir tiems atvejams, kurių jos neapibrėžė. Štai už *obładzenie in praemissis judicatis* Slanimo žemės teismo teisėjai Kristupas Polubinskis ir Antanas Čechovičius buvo įpareigoti Slanimo pataurininkui Juozapui Bulhakui (kurį 1765 m. spalio 25 d. nuteisė taliono bausme už neįrodyta kaltinimą Ludviką Antaną Bronskį buvus ne bajorą, nors nuteistasis teigė, jog bylos nagrinėjimo metu savo kaltinimo jis atsisakė) sumokėti dvylikos rublių grašių baudą, nors tokia buvo numatyta už nekompetetingos bylos nagrinėjimą, be to, faktiškai pareigūnai buvo nubauti „už sprendimą“¹⁷²⁰. Antra, teisėjai galėjo sulaukti bausmių dėl pačių įvairiausių veiksmų, dėl to jie tapdavo pažeidžiamais. 1766 m. gegužės 10 d. Tribunolas skyrė dvylikos savaičių kalėjimo bausmę Rečicos pilies teismo raštininkui A. T. Malinovskui, nubausdamas už tai, jog šis neprotestavo prieš teisėjų sprendimą praleisti gegužės mėnesio kadenciją, o 1771 m. rugsėjo 12 d. Gardino žemės teisėjams Mykolui Politalskiui ir Benediktui Boufalui už tai, kad nereagavo į arbitralius kolegos Martyno Olizarovičiaus veiksmus (*že permissive czynnościom Olizarowicza mieli się*), skyrė šešių savaičių kalėjimo bausmes, nors atsakomybės už šitaip suformuluotus kaltinimus įstatymai ir nenumatė¹⁷²¹. Trečia, dėl precedento taisyklės negaliojimo už panašius nusižengimus galėjo būti skiriamos visiškai skirtingos bausmės, todėl netrūksta tiek švelnių, tiek neadekvačiai griežtų bausmių skyrimo pavyzdžių. 1767 m. Oršos pilies teismo teisėjui Egidijui Kurčui Tribunolas skyrė šešių savaičių kalėjimo bausmę už tai, kad sprendimo įvažiuoti į Juozui Hornovskiui priklausančią Dudarų valdą vykdymui pasirinko šventinę (gegužės 8 – šv. Stanislovo) dieną, o padedamas kelių šimtų asmenų sprendimą vykdė gegužės 10 ir 12 dienomis¹⁷²². Tuo

¹⁷¹⁷ Ten pat, b. 144, l. 593-605 (1769 m. liepos 3 d. Tribunolo sprendimas). Vis tik nuo bausmės jiems pavyko išsisukti, nes kaltintojas (Pinsko pastalininkaitis Antanas Ožeška) neatliko teismo nurodytos priesaikos.

¹⁷¹⁸ Ten pat, b. 833, l. 46-56v.

¹⁷¹⁹ Ten pat, b. 837, l. 77-v.

¹⁷²⁰ Ten pat, b. 138, l. 427-432, 485-492 (1765 m. balandžio 25 ir birželio 4 d. Tribunolo sprendimai).

¹⁷²¹ Ten pat, b. 138, l. 437-450 (1766 m. gegužės 10 d. Tribunolo sprendimas); b. 148, l. 997-1064.

¹⁷²² Ten pat, b. 139, l. 251-258.

tarpu Polocko pilies teismo teisėjas Tadas Pšiseckis už tai, kad drįso, remdamasis antruoju užakiniu *ex crudo magis extra forum* gautu sprendimu, atimti Purplių valdą iš Kirackio ir perduoti ją Pranciškui Kaciucevičiui, buvo suspenduotas nuo pareigų vienerių metų laikotarpiui¹⁷²³. 1770 m. Tribunolas vieneriems metams nuo teisėjų pareigų suspendavo (dar skirdamas ir šešių savaičių kalėjimo bausmę ir metus uždrausdamas užimti bet kurias kitas pareigas) net du Valkavisko žemės teismo teisėjus (Kazimierą Gžimalą ir Mykolą Kolontajų), o trečią (Pranciškų Ivaškevičių) pašalino visam laikui¹⁷²⁴. Tokių sankcijų jie sulaukė, 1766 m. birželio 28 d. tarpiniu sprendimu priteisę Klepačių ir Pauliškių (Valkaviske) valdas Antanui Tiškevičiui ir nepaisę Tribunolo nurodymo šį klausimą išspręsti tik galutiniu sprendimu bei netinkamai atlikę bylos tyrimą. Panašiai *za złe sprawienie w czynieniu egzekucyi* Šiaulių žemės teismo teisėjas Pranciškus Kauneckas (1778 m. vykdęs šio teismo už akių paskelbtą sprendimą byloje, kur atsakovai Vilniaus kanauninkas Mikalojus Tiškevičius ir Kražių klebonijos administratorius Kazimieras Šiška ginčijo teismą ir iš proceso pasitraukė, ir į Kražių bažnyčios fundacijai priklausančias valdas įvedė Žemaitijos kariuomenininką Tadą Kaunecką) buvo pašalintas iš teisėjų ir dar dvejus metus jam buvo uždrausti eiti bet kokias pareigas¹⁷²⁵. Šiuo atveju reikėtų pabrėžti konkrečios teismo sudėties aspektą, mat 1781-1782 m. Tribunolui vadovavęs Adomas Čartoriskis, dar prieš išrenkamas deputatiniame seimelyje, viešai skelbėsi sugrąžinsiąs į šį teismą teisingumą ir tvarką. Pastarojo vadovaujamas Tribunolas skyrė ir ilgiausios trukmės kalėjimo bausmes už praleistus teismo posėdžius: Šiaulių žemės teismo teisėjams – Juozui Nagurskiui (17 sav.), Baltramiejui Mirskiui (22 sav.), Šiukštai (14 sav.), raštininkui Ludvikui Pilsudzkiui (17 sav.), o teisėjui Pranciškui Kauneckui ne tik skirtos 25 sav. kalėjimo, bet jis dar ir pašalintas iš pareigų¹⁷²⁶.

Beje, toks įstatymų nekonkretumas atsispindėjo ir skirtingai taikant bausmes pareigūnų nusižengimų neįrodžiusiems asmenims. Aiškiau bausmes už konkrečius, praktikoje dažniausiai pasitaikiusius teisėjų nusižengimus apibrėžė tik 1792 m. įstatymas: už neteisėtą draudimą apeliuoti (šešios savaitės aukštutinio kalėjimo, o kriminalinėje byloje net pusė metų žemutiniame kalėjime, bei bylinėjimosi išlaidų padengimas), paskelbto sprendimo turinio pakeitimą (šalinimas iš pareigų ir dėl to patirtų nuostolių padengimas)¹⁷²⁷,

¹⁷²³ Ten pat, b. 147, l. 409v-410.

¹⁷²⁴ 1770 m. kovo 29 d. Tribunolas tokią bausmę Pranciškui Ivaškevičiui skyrė, nes šis *pro gravioribus et promissom attentatis*, nepaisydamas bylininko gynimo į Klepačių valdą Valkaviske įvesdino Strelkovo seniūną Antaną Tiškevičių, ten pat, b. 523, l. 169-178. Tiesa, 1773-1775 m. seimas jį nuo šios bausmės atleido, tačiau kadangi tuo metu jo vietą teisme jau užėmė Suchodolskis, todėl Ivaškevičiui leista atlikti teisinius veiksmus (*akta inkwizycyi, kalkulacyi, weryfikacyi, egzekucyje za dekretami*), o atsilaisvinus teisėjo vietai leista į ją kandidatuoti konkuruojant su kitais, VL, t. 8, p. 415.

¹⁷²⁵ Ten pat, b. 165, l. 675-686 (1781 m. gruodžio 15 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁷²⁶ Ten pat. Šias bausmes nurodyta atlikti išskaidant skirtą laikotarpį į kelis terminus, kad įstatymų numatytu metu jie galėtų atlikti teisėjų funkcijas, bet šis laikotarpis nebūtų įskaičiuojamas į bausmės atlikimo laiką. Iš teisėjo pareigų pašalintam P. Kauneckui nurodyta kalėti nepertraukiamai, nuo 1782 m. sausio antros dienos, ten pat.

¹⁷²⁷ 1793 m. įstatymas už tai numatė piniginę bausmę: 4 tūkst. auks. turėjo tekti ieškovui, o trečdalis šios sumos – Tribunolui, VL, t. 10, p. 267.

pašalinio asmens įleidimą į uždara posėdį¹⁷²⁸, savavališką pasišalinimą iš jo ir tyčinį kvorumo suardymą (dvylika savaitių kalėjime), bylų nagrinėjimo tvarkos nesilaikymą (šešių savaitių kalėjimas) ir tt.¹⁷²⁹. Tiesa, neapibrėžtumo elementų išliko ir vėliau – vykdančius teismo sprendimą *nie wedle prawa* nurodyta bausti *wedle ważnosci winy*, tačiau nerekomenduojama skirti griežtesnės, negu šešios savaitės kalėjimo (papildomai apmokant teismo išlaidas ir padengiant nuostolius), bausmės tais atvejais, kai būtų apsieita be nužudymų ir kitokių „kriminalų“. Panašiai šią problemą bandyta spręsti ir kitame, 1793 m. Seime: reglamentuotos bausmės už neteisėtą draudimą apeliuoti ir bylos sprendimą nesilaikant nustatytų teisės (nušalinimas nuo pareigų trijų metų laikotarpiui), tačiau ir vėl palikta galimybė pačiam teismui spręsti – neįvardintų „didesnių“ prasižengimų atvejais leista iš pareigų šalinti visam laikui ir įpareigoti padengti bylinėjimosi išlaidas¹⁷³⁰.

Čia derėtų dar kartą akcentuoti skirtingo įstatymų taikymo momentą, mat net ir esant aiškesniam reguliavimui praktiniame gyvenime daug lėmė konkreti Tribunolo sudėtis. Laisvo įstatymų interpretavimo ir taikymo veiksnys atsirasdavo dėl įvairių priežasčių: įtakingų asmenų poveikio, bajorų, o ypač pareigūnų tarpusavio solidarumo (dažnai Tribunolo teisėjas buvo vieno ar kito teismo pareigūnas ir pats ateityje galėjo atsidurti kaltinamojo vietoje), artimesnės draugystės ar giminystės. Faktiškai bausmių taikymas buvo selektyvus. Minėtiems Slanimo žemės teisėjams ne kartą buvo skirtos kalėjimo bausmės, o kitiems už panašius nusizengimus pavykdavo išlipti iš vandens „sausiams“ (čia neturima omenyje išteisinimo atvejų). Pvz., taip atsitiko Pinsko žemės teismo pareigūnams, kurie ėmėsi spręsti jų kompetencijai nepriklausiusios bylos tarp Minsko benediktinių ir Richterskių, be to, dar nesilaikydami bylų nagrinėjimo eiliškumo principo¹⁷³¹. Teisėjai dažnai buvo atleidžiami nuo bausmės įvairiais pagrindais, pavyzdžiui konstatavus, jog šie buvę pašaukti *pro sententia*¹⁷³², nors ką kita rodė bylininkų išdėstyta medžiaga, o šie patirtas skriaudas stengėsi atpasakoti kuo smulkiau, pateikdami daug vargu ar prasiųmų detalių. Tribunolas neskyrė bausmės Pinsko žemės teismo teisėjams Kajetonui Koženevskiui ir Pranciškui Lubeckiui už sprendimą, kuriame nubuvo nurodyti tyrimą atlikti privalėsiantys pareigūnai, Tribunolas bausmių neskyrė, nes kaltintojas Pinsko pa-

¹⁷²⁸ 1786 m. Valkavisko pilies teismas sprenddamas bylą tarp Valkavisko sargybininko Ignoto Sorokos ir šio teismo advokatų išėjęs į pasitarimą vėliau į jį įleido kelis advokatus, kurie neva dėl savo apsileidimo pamiršo paprašyti prie bylos prijungti dar vieną ieškinį. Spręsdamas šį kaltinimą Tribunolas nurodė, kad panašių atvejų, kurie galėtų tapti kenksmingų „praktikų“ priežastimi *pod żadnym pozorem i wynalazkiem* nebebūtų, tačiau dviejų savaitių kalėjimu nubaudė tik atidaryti posėdžių salę prašiusius advokatus Petraševskį, Kolupailą, Krupavičių ir Kšiżanovskį, LVIA, f. 8, ap. 3, b. 23, l. 98v, 97v (1786 m. rugpjūčio 14 d. Tribunolo sprendimas)

¹⁷²⁹ VL, t. 9, p. 418.

¹⁷³⁰ VL, t. 10, p. 276-277.

¹⁷³¹ LVIA, f. SA, b. 165, l. 1038-1040.

¹⁷³² Pvz. tokiu būdu liko nenubausti Lydos pilies teismo teisėjai, kurie nepaisydami LDK sargybininko Leonardo Pociėjaus prieštaravimo sprendė bylą dėl iš Alkininkų seniūnijos pabėgusių valstiečių (ten pat, b. 148, l. 892-893v.), taip pat Oršos pilies teismo teisėjai 1766 m. neteisėtai sprendę bylą tarp Polocko taurininko Juozo Reuto ir Oršos rotmistro Tado Zabielskio (šie buvo susitarę bylinėtis kompromisiniame teisme) (b. 143, l. 90-99) ir daugelis kitų.

taurininkis Petras Širma į teismą pašaukė ne visus tokį sprendimą priėmusius teisėjus¹⁷³³. Kartais kaltinimai galutiniame sprendime apskritai būdavo nutylimi, taip neakivaizdžiai duodant suprasti, jog bausti Tribunolas pareigūnų nėra nusiteikęs.

Aukščiau išdėstyti duomenys rodo problemas, su kuriomis susidurdavo pirmos instancijos teismai ir juose besibylinėję asmenys¹⁷³⁴. Nuo pat pirmųjų posėdžių reformuotasis Tribunolas turėjo svarstyti kaltinimus teisėjams dėl neveiklumo ir šališkumo, o devintojo dešimtmečio vidurio jis buvo tiesiog užverstas prašymais paskirti bylą spręšiantį pirmos instancijos teismą. Galima paminėti iškalbingą pavyzdį, iliustruojantį, kaip šie faktoriai veikė konkrečios bylos nagrinėjimą. 1783 m. rugsėjo 3 d. Gardino pilies teisme pradėta nagrinėti byla tarp Vygro eremo kameldulių ir Benedikto bei Elžbietos Siekluckio dėl puldinėjimų, grobimų ir kitokios žalos tarp dvaro Židomlanski ir palivarko Toloczkw. Kai mirė Gardino seniūnas ir dėl to nutrūko teismo veikla, o puldinėjimai nesiliovė, kamelduliai 1785 m. kreipėsi į Tribunolą, kuris bylą persiuntė Valkavisko pilies teismui¹⁷³⁵. 1789 m. į Tribunolą jau kreipėsi Siekluckiai, kurie teigė, jog inkvizicijos ir kalkuliacijos aktus atlikę Valkavisko pilies teismo pareigūnai (pasieniūnis Ivaškevičius ir raštininkas Zaviša) darė įvairius nusižengimus (nepriėmė Siekluckio pristatytų *nienotowanych* pavaldinių ir kaimynų liudijimo, juos koliojo, pareikalavo sumokėti 300 auks., nors netoli atliekamuose tyrimuose nurodyta mokėti mažesnę sumą, nepriėmė *obmowy*), todėl byla dėl neteisėtų pareigūnų veiksmų buvo persiūsta spręsti iš naujo jau trečiam – Slanimo pilies teismui¹⁷³⁶.

Taigi, 1764 m. reforma bandė išspręsti kai kurias teismų funkcionavimo problemas, tačiau analizuojamu laikotarpiu pirmos instancijos teismai veikė blogai, buvo nedisciplinuoti (teisėjai praleidinėjo posėdžius dėl asmeninių priežasčių, neatsakingumo ir bylininkams trukdant), šališki, paperkami, susidurdavo su organizacinėmis ir teisinio pobūdžio problemomis. Savo padėtimi piktnaudžiavusius pareigūnus nubausti trukdė sudėtinga įrodinėjimo praktika, kazuistiška arba pernelyg abstrakti įstatymų bazė (kurios spragos buvo lopomos pavėluotai) ir selektyvus jos taikymas. Tiesa, neigiamas pirmos instancijos teismų veiklos įvertinimas visų pirma yra suponuotas šaltinio specifikos. Tikėtina, jog kai kurie teismai dirbo pakankamai efektyviai¹⁷³⁷, tačiau tam patvirtinti reikėtų atskirų ty-

¹⁷³³ LVIA, f. 8, ap. 3, b. 7 (1766 m. rugpjūčio 5 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁷³⁴ Šiame tekste paminėti tik svarbesni veiksniai, būtų galima minėti ir kitus, pvz. teismų tarpusavio konkurenciją. Štai, Rečicos pilies teismo pareigūnai skundėsi, kad Rečicos žemės teismo raštininkas Kazimieras Chlevinskis vaziams įsakė paduotų šaukimų patvirtinimus įrašinėti tik į žemės teismo knygas, uždraudamas tai daryti pilies teisme (LVIA, f. SA, b. 138, l. 437-450, 1766 m. gegužės 10 d. Tribunolo sprendimas). Oršos teismo seniūnas Jonas Hlebickis Juzefovičius teigė, jog Oršos žemės teismo raštininkas Jeronimas Šemeta savo teisme išrūpino „ordinaciją“ įpareigojančią pavieto bajoriją visus teisinius ir procesinius dokumentus įrašinėti Oršos žemės teismo kanceliarijoje, kartu uždraudžiant *sub nullitate* juos pateikti pilies teismo kanceliarijai (b. 142, l. 559-571).

¹⁷³⁵ Ten pat, b. 173, l. 601-602v (1785 m. lapkričio 5 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁷³⁶ Ten pat, b. 180, l. 40-45v (1789 m. gegužės 13 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁷³⁷ 1782 m. pabaigoje Upytės rotmistras Mykolas Petraševskis išsirūpinęs privilegiją į Katkiškių kaimą (iš dalies buvusi Vilniaus vaiv., iš dalies Ašmenos pav.) paprašė bylą su jos „neteisetu laikytoju“ kunigu Dominiku Kulikausku persiūsti spręsti Upytės žemės teismui, kur ji galėsianti būti greitai išspręsta. Kaip parodo atlikta revizija, teisme *nie więcej nad dwadzieście aktoratów do wołania najduje*

rimų. Apskritai paėmus, XVIII a. pab. galime pastebėti nemažai teigiamų pokyčių, buvo dedamos pastangos pagerinti teismų darbą – nustatytos ilgesnio laikotarpio teismo kadencijos, konkrečiau apibrėžtos bausmės už dažniausiai pareigūnų vykdytus nusižengimus, o ateityje planuota imtis ir dar radikalesnių reformų. Deja, valstybei žlugus, teismų sistemos pertvarkos ėmėsi svetimos valstybės biurokratinis aparatas.

IV. 2. LDK Vyriausiojo Tribunolo darbo dinamika

Šiuolaikinių teismų efektyvumo tyrimuose vartojami rodikliai, tokie kaip teismo išlaikymo kaštai ir bylos išsprendimo laikas, naujųjų amžių teisminės institucijos apibūdinimui ne visai tinka. Pirmiausiai keblumų kelia šaltiniai, mat susiklostė duomenų apie teismo pajamas ir išlaidas nefiksavimo praktika. Vargu, ar įmanoma apskaičiuoti ir objektyvų LDK vykusių teismo procesų trukmės (nuo jų užuomazgos iki išsprendimo) vidurkį, kadangi juos veikė daugybė pašalinių faktorių – tokių, kaip pačių bylininkų suinteresuotumas ginčą kuo greičiau išspręsti, jų finansinės galimybės, ryšiai su įtakingais asmenimis, vietos teismų darbo kokybė ir tt. Sąmoningai vilkinamos bylos galėjo užsitęsti dešimtmečiais. Štai 1746 m. liepos 14 d. Rečicos pilies teismas nutarė, jog Parchimavičiai, įkaito teise laikę dalį Sianožontkių (Sianožatki) valdos, privalo priimti 175 kapas grašių siekiančią išpirką ir apleisti valdą. Parchimavičiams apeliavus, byla Tribunole pradėta nagrinėti tik 1762 m. vasario 18 d., tačiau jie neatvyko, o vėliau du kartus priešinosi už akių paskelbto sprendimo vykdymui. 1778 m. birželio 10 d. Sianoženckiai vėl įteikė šaukimus į Tribunolą, o pati byla pradėta nagrinėti 1787 m. rugsėjo 22 d., bet baigiantis kadencijai buvo atidėta kitiems metams. Vėliau spręsta tik 1788 liepos 5 d., tačiau Tribunolas (Parchimavičiams prašant) nusprendė, jog byla dėl valdos išpirkimo negali būti nagrinėjama atskirai nuo smurtinių veiksmy (puldinėjimų) tyrimo, o kadangi tyrimo medžiaga tuo metu buvo dingusi, todėl nurodyta tyrimą atlikti iš naujo. Visa byla buvo persiūsta Trakų pakamario Stepono Romerio teismui, kuris turėjo išspręsti ginčą dėl valdos išpirkimo, ribų ir užpuolimų, dar daugiau – dėl šio sprendimo leista apeliuoti į Tribunolą¹⁷³⁸. Bylininkai sugalvodavo įvairių būdų vilkinti bylą jau ir pačiame Tribunole: 1781 m. rugsėjo 26 d. Žemaitijos iždininkas Antanas Tadas Samiščas ir jo žmona Ona skundė Benediktą ir Brididą Kublickius, jog šie įvairiais būdais vilkino bylos, dėl kurios paduota apeliacija, svarstymą. Apie tai, jog kaltinamieji devynias kadencijas iš eilės prigalvodavo įvairių vilkinimo būdų, turėjo liudyti Brigidos vyrui rašytas ir apsistojimo vietoje pamirštas laiškas, kurį Samiščas pateikė įrašyti į Tribunolo knygas¹⁷³⁹.

Sudėtinga apskaičiuoti ir vidutinę bylos nagrinėjimo trukmę Tribunole, t. y., kiek laiko užimdavo bylos nagrinėjimas iš esmės. Rungimosi trukmė priklausė ne tik nuo bylos

sig. Tribunolas tokio argumento nepriėmė ir bylą persiuntė spręsti Vilniaus žemės teismui, ten pat, b. 167, l. 178-v (1783 m. vasario 2 d. Tribunolo sprendimas). Beje, Petraševskis pats buvo kilęs iš Upytės pavieto, kur vietos teismuose nemažai laiko praleido versdamasis advokato praktika.

¹⁷³⁸ Ten pat, b. 178, l. 468-470v (1788 m. liepos 5 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁷³⁹ Ten pat, b. 698, l. 51.

kategorijos (paprastai daug ilgiau užtrukdavo bylos dėl paveldėjimo, skolų ir rezonansinės¹⁷⁴⁰), bet ir dėl kitų veiksnių: bylininkų teikiamų prašymų skaičiaus, advokatų kalbų apimties ir t.t. Įstatymų leidžiamomis priemonėmis bylininkai ypač noriai naudojami baigiantis teismo kadencijai ir siekiant bylos nagrinėjimą nukelti kitiems metams. Štai, 1781 m. balandžio 15 d. Magdalena Ropienė skundė Teodorą Bilevičių ir kitus kreditorius, kad baigiantis teismo kadencijai specialiai vilkino bylos nagrinėjimą, norėdami jos svarstymą nutęsti į kitus metus, kad toliau pelnytųsi laikydami jos Palavenės dvarą: *o przeciąganie umyślnie sądów, wcale niepotrzebnemi illacyjami, czytaniem niepotrzebnym pozwów nie interesujących i umyślnym zagajeniem*¹⁷⁴¹. Apskaičiuoti, kiek laiko teismas skirdavo konkrečiuose registruose buvusiems ieškiniams, neįmanoma todėl, kad tuo pat metu galėjo būti nagrinėjamos kelios bylos, be to neturime tikslesnių laiką pažyminčių posėdžių stenogramų.

Norint nustatyti ar Tribunolas dirbo efektyviai nepakanka atlikti kokybinio jo veiklą įtakojusių faktorių tyrimo. Šioje vietoje privalu remtis statistiniais duomenimis. Tačiau iš pradžių reikia atskleisti teismo darbo mechanizmą ir problemas, kurias reikia išspręsti. Pirmiausiai sudėtingas jau pats teismo priimtų sprendimų skaičiaus nustatymas, nes sprendimai galėjo būti įrašyti į vieną knygą, kartu su kitais dokumentais, taip pat pateikiami laikantis įvairių dokumentų grupavimo principų (dažniausiai pagal dokumento rūšį arba chronologinio). Dėl nekokybiško regentų darbas pasitaikė, jog tas pats sprendimas buvo įrašomas į knygas kelis kartus¹⁷⁴². Į sprendimų knygas buvo įrašomi ne visi teismo priimti sprendimai bylose – dalis jų liko sprendimų protokolų knygose, o kai kurie apskritai tik prie ieškinių (dažniausiai tai buvo tarpiniai sprendimai). Be to, sunku apskaičiuoti tuos sprendimus, kuriuos Tribunolas priimdavo tenkindamas bylininkų prašymus: leisti asmenį įkalinti, įrašyti ieškinį į taktinį registrą ir t.t. Ne visi į registrų knygas įrašyti ieškiniai buvo nagrinėjama – beveik pusė jų buvo tiesiog išbraukti, dauguma netekę aktualumo, bet ir dėl kitų priežasčių – pačių bylininkų prašymu¹⁷⁴³, advokatų nepasi-

¹⁷⁴⁰ Beje, visuomenė sekdamo rezonansinius procesus ir nuspėdavo kiek jis gali užtrukti. Apie tai rašyta rankraštiniuose laikraščiuose (žr. LMAVB, f. 17-214, f. 17-215, f. 17-216, f. 17-218) ir laiškuose. Kai mirusio Minsko seniūno dukrų Ivanauskaičių interesus palaikiusi Rapolo Jelensko mama domėjosi galimybėmis, kad byla būtų nagrinėta 1782 m. Tribunolo lietuviškoje kadencijoje, sūnus atrašė, jog šioje kadencijoje turi būti nagrinėjama byla dėl palikimo tarp Vitebsko kašteliono Žabos ir LDK arklidininkaičių Glinškių, *i jak wielkiej ma być importancyi tak podobno znaczną część kadencji terażniejszej zabierze.*, ten pat, f. 139-1566, l. 20-21.

¹⁷⁴¹ Ten pat, b. 697, l. 75.

¹⁷⁴² Pvz., LVIA, f. SA, b. 142, kartojasi sprendimai pažymėti nr. 18 ir 20, 85 ir 86, o 145 byloje – nr. 7 ir 9.

¹⁷⁴³ Žinome, jog kai kurie asmenys įrašydavo ieškinius, neketindami bylinėtis, o tik priversti skolininką vykdyti įsipareigojimus arba siekdami padaryti kuo daugiau finansinių nuostolių į teismą pašauktam bylininkui. Tokiais atvejais artėjant bylos nagrinėjimo laikui įrašas registrų knygoje būdavo išbraukiamas paties ieškovo noru, o atsakovai, saugodamiesi nuo sprendimo už akių, turėjo leisti laiką teisme arba samdytis įgaliotinius, Plg. 1777 m. sausio 22 d. Barboros Tyzenhauzienės skundą prieš Žemaitijos seniūną Joną Chodkevičių, kad šis byloje dėl Ganušiškių valdų išpirkimo nuolat jai įteikia šaukimus į Trakų žemės teismą, o vėliau ieškinius išbraukia, tokiu būdu ji patirianti išlaidas siųsdama įgaliotinį ir samdydama advokatus, LVIA, f. SA, b. 685, l. 18; 1772 m. vasario 11 d. Stepono

ruošimo¹⁷⁴⁴ ar netgi prasto teismo darbo organizavimo¹⁷⁴⁵. Duomenys, kurie buvo gauti apskaičiuavus laiko tarpą nuo bylos įrašymo į registro knygą ir jos nagrinėjimo (arba ieškinio išbraukimo), patvirtina LDK bajorų nusiskundimus (žr. lentelę nr. 1). Nors net 43 proc. į visus registrus įrašytų ieškinių teismas sprendė (nagrinėdamas bylą iš esmės, jos svarstymą nukeldamas, ieškinį išbraukdamas arba skelbdamas sprendimą už akių) dar tais pačiais metais, o 15 proc. – sekančiais metais¹⁷⁴⁶ (tai daryta prijungiant įvairių registru įrašus prie buvusių taktiniame ir obligų registruose), tačiau kai kuriems bylininkams tekdavo laukti ilgiau nei dešimtmetį. Statistiškai trumpiausiai bylos nagrinėjimo pradžios turėjo laukti įsirašę į pareigūnų registrą – iki šešerių metų. Įsirašiusieji į obligų registrą turėjo laukti iki aštuonerių metų (rusėniškoje kadencijoje maksimalus laukimo laikas buvo kiek trumpesnis – penkeri metai), tačiau vidutiniškai net 54 proc. jo įrašų būdavo nagrinėjami tais pačiais arba sekančiais metais. Paspriešinimo registre įrašyti ieškiniai būdavo išsprendžiami per aštuonis-devynis metus. Ilgiausiai užsitęsavo ieškinių įrašytų į taktinį, įkalintųjų asmenų ir apeliacijų registrus – net iki daugiau kaip dešimties metų. Paradoksaliausia situacija buvo būtent su pastaruoju registru – net 20 procentų bylininkų negalėjo tikėtis apeliacijos išsprendimo per dešimtmetį. Geriausia situacija buvo su remisiniu ir ekstrakadenciniu registrais. 1784 m. įstatymui aiškiai pareikalavus visus į remisinį registrą įrašytus ieškinius išspręsti kiekvienos kadencijos pradžioje (tokias bylas dar sprendžiant ir paskutinę teismo darbo savaitę), jų nagrinėjimas niekada neužsitęsavo ilgiau negu metus, o 76,5 proc. užklausių būdavo apsvarstoma dar toje pat kadencijoje. Tas

Kostrovičio skundą prieš Anzelmą Kurčą, kuris į lietuviškos ir rusėniškos kadencijų obligų registrą įrašė prieš jį nukreiptus ieškinius, tačiau abu išbraukė, b. 674, l. 5v; Kurnevičių skundą prieš Joachimą Chmarą, kuris privertė visą kadenciją laukti jo bylos nagrinėjimo, o vėliau paprašęs ją atidėti ieškinį išbraukė *na jedyne tyloko uciemieżenie i wyzucie z substancyi*, b. 674, 29. Taip pat plg. kitus kaltinimus: b. 663, l. 1v; b. 664, l. 24; b. 670, l. 5; b. 692, 33; b. 726, l. 17v.

¹⁷⁴⁴ Štai 1767 gegužės 15 d. beveik visi į taktinį registrą įrašyti ieškiniai *z własnego aktorów zezwolenia judicialiter zmazane zostały*, AGAD, Zbiór Popielów, b. 364, l. 189.

¹⁷⁴⁵ Galima paminėti tokią situaciją iliustruojantį pavyzdį. 1770 m. Upytės raikytojas Marcijonas Musnickis apkaltino savo įgaliotinį Ignotą Bogušį, kad šis *czy to ex negligentia sua dla niegotowości, czyli też ex conducto* leido išbraukti ieškinį prieš Dominyką ir Pranciškų Musnickius, bei Upytės pilies teismo teisėją Adomą Kušelevskį (LVIA, f. SA, b. 145, p. 654-v). Įgaliotinis teisinosi neva ieškinys buvęs išbrauktas atsitiktinai, o jis pats visuomet anksti ateidavęs į teismą su bylai parengtais dokumentais, užimdavęs tinkamą bylos pristatymui vietą posėdžių salėje. Įvykio diena netikėtai pradėtos spręsti obligų registre įrašytos bylos, tačiau per šimtą įrašų, nestojus šalims, buvo tiesiog išbraukti. Atėjus M. Musnickio ieškinio nagrinėjimo eilei, kai I. Bogušio pasamdytas advokatas pradėjo klausinėti ar priešinga pusė stoja procese, *w tym szeleście y tumulcie wołać zaczęto, że zmazany, y iako naywięcey odchodziło zmazaniem aktoratów, tak y aktorat obżałowanego Musnickiego in turbido stawającego palestrantą pytającego o stawanie strony przeciwnej zmazany został*. Taigi posėdžių salėje susirinkus dideliame bylininkų skaičiui (*wielki był nacisk stron*) ir kylus šurmuliui tapo paprasta likti neišgirstam.

¹⁷⁴⁶ Tais pačiais metais, kaip įrašyta, buvo sprendžiama 33 proc. į apeliacinį, 51 proc. – į taktinį, po 37 proc. – į paspriešinimo ir pareigūnų, beveik 39 proc. – į įkalintųjų, 31 proc. – į obligų, 76,5 proc. – į remisinių, 65 proc. – į ekstraktinį registrus įrašytų ieškinių.

leido operatyviai skirti teismą teikiant apeliacijas dėl pakamario teismo sprendimo¹⁷⁴⁷. Į ekstrakadencinį registrą įrašyti ieškiniai (taip pat dėl seimo nurodymo) apskritai buvo sprendžiami iš karto po pateikimo.

Lentelė nr. 1. Duomenys apie laiko tarpą tarp bylos įrašymo į registro knygą ir jos nagrinėjimo (arba išbraukimo) 1765-1792 m. laikotarpyje¹⁷⁴⁸

Reg.	T.p.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	>10
Apel.	1058 (33,5)	279 (8,8)	106 (3,4)	115 (3,6)	79 (2,5)	73 (2,3)	59 (1,9)	263 (8,3)	225 (7,1)	125 (4)	154 (4,9)	621 (20)
Takt.	3657 (51)	674 (9,4)	568 (7,9)	360 (5)	340 (4,7)	310 (4,3)	273 (3,8)	217 (3)	322 (4,5)	144 (2)	69 (1)	224 (3,1)
Pasipr.	1299 (37)	470 (13,4)	160 (4,6)	167 (4,8)	367 (10,5)	570 (16,3)	280 (8)	84 (2,4)	53 (1,5)	46 (1,3)		
Pareig.	596 (36,8)	172 (10,6)	148 (9,1)	204 (12,6)	197 (12,1)	251 (15,5)	53 (3,3)					
Įkal.	120 (38,8)	55 (17,8)	29 (9,4)	7 (2,3)	10 (3,2)	22 (7,1)	18 (5,8)	5 (1,6)	10 (3,2)	11 (3,6)	7 (2,3)	15 (4,8)
Obligų	2326 (31)	1676 (22,3)	784 (10,4)	943 (12,5)	519 (6,9)	705 (9,4)	178 (2,4)	189 (2,5)	207 (2,7)			
Remis.	1789 (76,5)	548 (23,5)										
Ekstra- takt.	603 (65,3)	77 (8,3)	92 (10)	35 (3,8)	42 (4,5)	51 (5,5)	24 (2,6)					
Iš viso	11448 (43)	3951 (15)	1887 (7)	1831 (7)	1554 (5,9)	1982 (7,5)	885 (3,3)	758 (2,9)	817 (3)	326 (1,2)	230 (0,9)	860 (3,2)

Aiškinantis Tribunolo veiklos dinamiką iš pradžių reikėtų apžvelgti teismui skirto darbo laiko reglamentaciją. XVIII a. pirmoje pusėje Tribunolas iš viso dirbdavo 40 savaitių, tačiau to pasirodė maža – penktojo dešimtmečio projektai numatė dirbti ištisus metus arba iki bus išnagrinėtos visos susikaupusios bylos. 1764 m. Tribunolo reformos metu radikalių žingsnių nebuvo imtasi, bet eita senuoju keliu¹⁷⁴⁹ – teismo darbas prailgintas,

¹⁷⁴⁷ VL, t. 9, p. 21-22. Tiesa, ir tokiais atvejais bylininkai rasdavo būdų, kaip bylos išsprendimą nukelti. Įdomu paminėti atvejį, kuomet Brastos rotmistras Jonas Vereščaka ir jo žmona Liudvika paprašė skirti kašteliono teismą svarstyti apeliacijai dėl pakamario sprendimo riboms tarp valdų nustatyti. Tačiau procesiniai priešininkai Radvilos (LDK raikytojo našlė Morta Radvilienė ir jos sūnūs Mykolas ir Dominykas) pareiškė, jog apeliacija nebuvo paduota. Negalėdamas gilintis į pačią bylą Tribunolas nurodė ją įrašyti į apeliacinį registrą, taigi tuo pačiu kašteliono teismo paskyrimas turėjo labai nusitęsti, LVIA, f. SA, b. 180, l. 136-138.

¹⁷⁴⁸ Pirmojoje lentelės eilutėje pateiktas skaičius nurodo metus, nuo bylos įrašymo į registro knygą ir jos nagrinėjimo (eventualiai – išbraukimo), o toliau – ieškinius – jų skaičių ir procentą (skliaustuose) nuo visų, į konkretų registrą įrašytų, ieškinių. Lentelė neatspindi tų ieškinių, kuriuos išbraukė patys bylininkai.

¹⁷⁴⁹ Lietuviškoji kadencija 1588 m. pailgėjo iki 11 sav., 1598 m. – 16 sav., 1626 m. – 18 sav., 1699 m. – 20 sav., o gudiškoji 1588 m. – iki 15 sav., 1598 m. – 12 sav., 1616 m. – 13 sav., 1626 m. – 14 sav., 1699 m. – 20 sav., DTGWKL, t. 1, p. 26-28; Tribunolo nuostatai, 11 str.

prie kiekvienos kadencijos pridėjus po dvi darbo savaites¹⁷⁵⁰ (lietuviškoji kadencija dėl Dvasinio Tribunolo atskyrimo faktiškai pailgėjo net penkioms savaitėmis). Beje, tuo metu buvo nustatyti nauji darbo pradžios terminai, kurie nebebuvo susieti su Velykomis: pirmoji kadencija turėjo prasidėti pirmadienį po šv. Stanislovo (gegužės 8 d.) šventės, antroji – kitų metų artimiausią pirmadienį po Trijų karalių (sausio 6 d.) šventės paminėjimo¹⁷⁵¹. Pastovius, su katalikų šventėmis nebesusijusius, Tribunolo darbo terminus nustatė 1773-1775 m. Seimas: nuo 1775 m. kiekviena kadencija turėjo trukti lygiai penkis mėnesius – rusėniškoji nuo gegužės 1 iki rugsėjo 30 d., o lietuviškoji nuo lapkričio 15 iki balandžio 15 d.¹⁷⁵² Didžiojo Seimo nutarimas atnešė tik nedidelius pokyčius – pirmadienį po gegužės 1 d. Vilniuje prasidėjusi kadencija turėjo trukti 45 savaites¹⁷⁵³.

Nors Tribunalui neretai tekdavo dirbti nestabilios politinės situacijos ar net karo padėties sąlygomis, tačiau 1765-1792 m. laikotarpyje Tribunalas savo veiklą sustabdydavo tik ypatingais atvejais. 1767-1768 m. dėl valdovo dedamų pastangų, nors ir susidurdamas su konfederacijos vadų spaudimu ir įsakymais sustabdyti įprastų teismų veiklą Tribunalas darbo nenutraukė. Didžiausia, pusantrų metų užtrukusi pertrauka jo veikloje kilo dėl Rusijos kariuomenės kovų su Baro konfederatais ir pirmojo ATR padalijimo: 1772 m. gegužės 11 d. įkurtas Tribunalas darbą buvo priverstas nutraukti jau birželio 13 d.¹⁷⁵⁴, rusėniškoji tų metų kadencija apskritai neįvyko. Neramumai šalyje sutrukė įvykti ir pirmajai 1773 m. kadencijai¹⁷⁵⁵. Darbą atnaujinti teismas planavo 1774 m. sausio 10 d., tačiau į Minską suvažiavę teisėjai, konstatavę, jog *z powodu czasów rewolucyjnych* neatvyko advokatai, o ir bylininkai buvo nepasirengę, darbą atidėjo šešioms savaitėms (tiek pat laiko kadencija ir sutrumpėjo) – iki vasario 21 d.¹⁷⁵⁶ 1774 m. Seime nutarus, jog Tribunalas į Naugarduką nebesikels, o savo darbą baigs Vilniuje, rusėniškajai kadencijai priskirtos bylos tais metais spręstos trumpiau nei numatyta – vos trylika savaitių¹⁷⁵⁷. Vėliau savo kadencijos nebaigė jau tik paskutiniųjų metų Tribunalas, pradėjęs darbą 1792 m. gegužės

¹⁷⁵⁰ VL, t. 7, p. 172 (konstitucijoje minėta, jog dvidešimties savaitių laikas *był wcale niedostarczaicycy na rozsądzenie spraw licznie namnożonych w Prowincyi W. X. Litewskiego*).

¹⁷⁵¹ VL, t. 7, p. 172; DTGWKL, t. 2, p. 9. Kadangi kiekviena kadencija trukdavo 22 savaites, tai atsitikdavo, jog kurį laiką tuo pat metu dirbdavo naujos sudėties Tribunalas Vilniuje ir senos – Minske arba Naugarduke. Tokia situacija nebesikartojo rusėnišką kadenciją perkelus į Gardiną.

¹⁷⁵² VL, t. 8, p. 390. Praktika rodo, jog nustatytų terminų kruopščiai laikytasi. Keleta kartų darbas baigtas diena anksčiau nei numatyta dėl pasitaikiusio sekmadienio (žr. priedą nr. 2).

¹⁷⁵³ VL, t. 9, p. 387-388. Įsakyta tą dieną pradėti Tribunolo posėdžius, net jei tai būtų šventė. 1792 m. Tribunolo veiklą apibrėžiančiame įstatyme nurodytas 46 savaitių terminas, VL, t. 9, p. 420. 1793 m. Gardino Seime vėl buvo grįžta prie nuolatinių pradžios ir pabaigos datų (atitinkamai gegužės 1 ir kovo 15 d.) koncepcijos, VL, t. 10, p. 272. Darbas turėjo prasidėti tiksliai gegužės 1 d. *non obstante die festo*.

¹⁷⁵⁴ LVIA, f. SA, b. 1146, l. 29v (įrašas apie Tribunolo veiklos limitavimą). Tiesa, vėliau įstatymu numatytu laiku 1772 m. spalio 10 d. įrašą apie galutinį teismo darbo nutraukimą dar pasirašė Tribunalo vicemarsalka, b. 565, l. 2.

¹⁷⁵⁵ Plg. LVIA, f. 8, ap. 2, b. 24, l. 4v.

¹⁷⁵⁶ LVIA, f. SA, b. 676, l. 1-v; DTGWKL, t. 2, p. 315 – 316.

¹⁷⁵⁷ DTGWKL, t. 2, p. 319.

7 d. ir veiklą sustabdęs birželio 6 d. dėl Rusijos kariuomenės įžengimo į ATR teritoriją¹⁷⁵⁸

Įstatymai detaliam nereglementavo atvejų, kada teismas galėjo nedirbti. 1764 m. konstitucija siekdama užtikrinti kuo geresnį teisingumo sistemos funkcionavimą, reikalavo dirbti be pertraukų (*non interrupte*).¹⁷⁵⁹ Tuo metu galiojo nuostata dirbti šešias savaitės dienas, o sekmadienį paskirti poilsui. Dar XVII a. viduryje (1669 m.) nustatyta tvarka numatė du posėdžius per dieną, įgijusius rytinės (nuo aštuntos iki vienuoliktos valandos) ir popietinės (nuo keturioliktos iki aštuonioliktos valandos) sesijų vardą¹⁷⁶⁰. Radikalus 1748 m. Tribunolo reformos projektas numatė, jog bus dirbama be pertraukos nuo vienuoliktos iki aštuonioliktos, o pageidaujant maršalkai – net iki dvidešimos valandos¹⁷⁶¹. Vienos sesijos principas buvo įgyvendintas 1784 m., tačiau jis nurodė darbuotis vos penkias valandas per dieną (taigi dviem mažiau, negu anksčiau) – turėjo būti posėdžiaujama nuo aštuntos iki tryliktos valandos¹⁷⁶².

Susiklostė tradicija, kad Tribunolas niekad nepradėdavo nagrinėti bylų pačiomis pirmosiomis darbo dienomis – jos buvo skirtos išsirinkti maršalkai, paskirstyti kitas pareigas teisme, prisaikdinti kanceliarijos darbuotojus. Štai, 1767 m. gegužės 11 d. (pirmą teismo darbo dieną) maršalka išrinkus Juozapą Hilzeną, šis, padėkojęs už pasitikėjimą, pasiūlė posėdį atidėti iki kitos dienos aštuntos valandos ryto. Gegužės 12 d. maršalkai ir raštininkui atlikus priesaikas, visų advokatų vardu (*imieniem palestry caley*) Jonas Volfas paprašė dienos pertraukos, *ze względu na zwyczaj dawniejszy w tey mierze, a mianowicie dla dania czasu do przygotowania się do spraw przypadających*, ir tam visi deputatai pritarė. Pirmą bylą imtasi nagrinėti tik trečią teismo dieną¹⁷⁶³. Kartais šitaip būdavo prarandama ir visa pirmoji darbai skirta teismo savaitė¹⁷⁶⁴.

¹⁷⁵⁸ Dar gegužės 27 d. Tribunolas kreipėsi į Teisių Sargybą, klausdamas kaip turėtų elgtis Rusijos kariuomenei įžengus į ATR teritoriją. Birželio 5 d. buvo gautas Lenkijos kanclerio Malachovskio laiškas su seime priimtu įstatymu, įpareigojančiu nutraukti teismų darbą, LVIA, f. SA, b. 186, l. 20-21v, 22-v. Birželio 6 d., iš karto po dvyliktos valandos, Tribunolas gavo LDK kariuomenės generolo leitenanto Mykolo Zabelos laiškus (*bilety*), kuriuose šis pranešė apie Rusijos kariuomenės įžengimą į Vilniaus vaiv. teritoriją, siūlė pasirūpinti teisėjų saugumu ir paprašė jo dispozicijai perleisti Tribunolo Vėliavos dalinį, b. 186, l. 23-v, 24-v. Tiesa, Tribunolui M. Zabelos prašymas *nie sprawił u nas żadney czułości i ostrożności* (b. 731, l. 13v-14), todėl abu Tribunolo pirmininkai tą pačią dieną dar kreipėsi laišku į Vilniaus miesto prezidentą Tyzenhauzą, bei paprašė patikslinti Rusijos kariuomenės buvimo vietą. Tačiau dar tą pačią dieną į teismo knygas įrašius Polocko vaiv. bajorijos pareiškimą apie Rusijos kariuomenės įžengimą į jų žemes (b. 731, l. 26-27v) teismas darbą nutraukė.

¹⁷⁵⁹ VL, t. 7, p. 172.

¹⁷⁶⁰ Laikytis šio reikalavimo įpareigojo ir 1726 m. konstitucija, VL, t. 6, p. 244.

¹⁷⁶¹ *Diariusz Sejmu z r. 1748*, p. 373.

¹⁷⁶² Įstatymo formuluotė (*aby w sądach święta sprawiedliwość nie tylko z pośpiechem, ale też w czystym rzeczy pojęciu i z największą pilnością administrowaną była*, VL, t. 9, p. 21) nesunkiai leidžia nuspėti jo priėmimo priežastį – tai piktnaudžiavimas alkoholiu pietų metu. Tokia pat tvarką numatė ir 1792 m. (VL, t. 9, p. 388) bei 1793 m. įstatymai (VL, t. 10, p. 279).

¹⁷⁶³ Plg. AGAD, ZP, b. 364, l. 188v; LVIA, f. SA, b. 664, l. 1.

¹⁷⁶⁴ Tiesa, oficialiai bylas spręsti teismas pradėdavo nuo pat pirmosios darbo dienos – paskelbdavo apie pradedamą nagrinėti bylą, tačiau čia pat užrašydavo ją paliekantis *in continuatione* ir faktiškai jos imdavosi po kelių dienų. Taip 1772 m. sausio 13 d. pradėta spręsti bylą faktiškai spręsta nuo 15 d.

Tribunolo veikloje galime pastebėti nemažai „tuščių dienų“, mat teisėjams, kurie buvo bajorijos luomo dalis, buvo svarbu dalyvauti religinėse apeigose, įvairiuose politiniuose ir visuomeninio gyvenimo įvykiuose. Nors daug kas priklausė nuo asmeninės maršalkos pozicijos, tačiau šiaip buvo įprasta nedirbti ne tik didžiųjų (Viešpaties iš Dangaus nužengimo, Dievo Kūno, Škaplierinės, Kalėdų, Naujųjų metų, Grabnyčių, Velykų), bet ir mažiau svarbių švenčių dienomis (šv. Jono Krikštytojo, šv. Petro ir Povilo, Apsireiškimo Mergelei Marijai, šv. Mykolo Arkangelo, šv. Kazimiero, šv. Juozapo, Atvelykio ir kt.). Pvz., 1767 m. birželio 13 d. Vilniaus pranciškonai kvietė Tribunolo teisėjus dalyvauti šv. Antano garbei skirtoje šventėje *y palestra o ten wzgląd juxta antiquum domawiała się*, todėl maršalka buvo priverstas posėdžius atidėti iki 15 d.¹⁷⁶⁵ 1780 m. savo patrono šv. Antano šventės ir Tribunolo pagerbimo proga A. Tyzenhauzo rengtos iškilmės truko net aštuonias dienas (birželio 10-17 d.)¹⁷⁶⁶. Valstybinių švenčių kategorijai priklausė valdovo vardinių (gegužės 8 d.) ir karūnavimo metinių minėjimas. Tokių tradicijų paisyti buvo priverstas netgi vienu reikliausių Tribunolo maršalka norėjęs būti Podolės žemių generolas A. K. Čartoriskis¹⁷⁶⁷. Pirmą kartą aiškiau laisvų nuo posėdžių dienų sampratą suformulavo tik 1793 m. įstatymas, tokiomis paskelbęs tris Didžiosios savaitės dienas, laikotarpį nuo Kūčių iki Naujųjų metų, taip pat *niedziale i święta uroczyste*¹⁷⁶⁸.

Taigi, nors Tribunolui skirtas darbo laikas ne visuomet naudotas racionaliai, tačiau jo iš esmės turėjo pakakti. Ir iš tikrųjų problema slypėjo kitus. Apskaičiavus į Tribunolo knygas įrašomų ieškinių skaičių paaiškėjo, jog registrai kiekvienais metais pasipildydavo vidutiniškai daugiau kaip tūkstančiu naujų įrašų (žr. lentelę nr. 2). Jau pirmaisiais metais buvo padaryta 562 įrašai, o vėliau šis skaičius nuolat augo. 1768 m. jis siekė 755, o sekančiais metais jau buvo pateikta kelis kartus daugiau ieškinių – iš viso 1779. Įrašomų ieškinių skaičius sumažėjo tik neramiais valstybei metais 1772 ir 1773 m., o vėliau niekada nebuvo mažesnis kaip 960. Per dvidešimt septynerius Tribunolo veiklos metus į teismo registrų knygas buvo įrašyta iš viso apie 30 tūkst. ieškinių (30007), iš jų daugiau negu pusė teko obligų (8333) ir taktiniams (7316) registrams. Dar 2339 pateko į remisinių ir 1173 ekstraktinių registrus.

(tą dieną bylininkams buvo paskirti advokatai, LVIA, f. SA, b. 524, l. 10v), 1777 ir 1783 m. lapkričio 15 d. pradėtos spręsti byla, faktiškai spręstos nuo 19 d. (b. 157, l. 659; b. 169, l. 454), 1784 gegužės 1 d. pradėta nagrinėti byla iš tikrųjų buvo sprendžiama ketvirtą dieną (b. 170, l. 226-262); panašiai 1789 m. gegužės 1 d. prisiekus maršalkai ir raštininkui posėdžiai buvo atidėti iki ketvirtos dienos. Tada prisiekus regentams pradėtas svarstyti skilusių Žemaitijos seimelių klausimas (b. 722, l. 1v-2v). 1777 m. Tribunolas pradėjo spręsti bylas tik penktą dieną – gegužės 5 d. (b. 156, l. 15), o 1780 m. tik gegužės 12 dieną (b. 162, l. 19).

¹⁷⁶⁵ AGAD, ZP, b. 364, l. 198v.

¹⁷⁶⁶ S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. 2, p. 379.

¹⁷⁶⁷ N nedirbta gegužės 24 d. (Jėzaus Dangun įžengimo šventė), birželio 2 d. vakare *z powodu następującego święta* teismo posėdžiai atidėti iki šeštos dienos, taip pat švęsta birželio 14 d, AGAD, Zbiór Branickich z Suchej 131/155, p. 40, 59, 72. 1782 m. Didžiosios savaitės ketvirtadienį darbas atidėtas dėl pamaldų, nedirbta penktadienį, o šeštadienį tvarkyti tik smulkūs reikalai, *ten pat*, Zbiór Branickich z Suchej 58/74, p. 302-317.

¹⁷⁶⁸ VL, t. 10, p. 279. 1792 įstatymas leido nedirbti sekmadieniais, „poilsio mėnesiais“ (t.y. Dvasinio Tribunolo darbui skirtu laiku) bei detaliau neapibrėžtomis šventinėmis dienomis, VL, t. 9, p. 388.

Lentelė nr. 2. 1765–1792 m. Tribunolo registrų knygų papildymas naujais įrašais¹⁷⁶⁹

Metai	Registrai									Iš viso
	Apel.	Pasipr.	Pareig.	Įkalin.	Takt.	Obligų	Remis.	Ekstra-takt.	Ekstra-kad.	
1765	166/?	159/153	7/36	7/7	20/7	---	---	---	---	562
1766	221/100	158/94	39/29	5/15	29/8	---	---	---	---	698
1767	118/87	74/105	71/?	14/13	53/52	70/?	---	---	---	657
1768	118/40	67/81	69/63	9/12	37/64	195/?	---	---	---	755
1769	145/82	132/152	108/93	12/13	92/70	408/472	---	---	---	1779
1770	127/111	125/133	88/89	12/10	109/106	346/288	---	---	---	1544
1771	89/78	151/175	67/58	10/7	123/86	328/370	---	---	---	1542
1772	10/-	18/-	-/-	2/-	7/-	103/-	---	---	---	140
1773	1/33	1/48	1/10	1/-	-/23	2/159	---	---	---	279
1774	115/62	115/83	46/22	5/4	104/73	222/176	---	---	---	1027
1775	84/77	105/98	75/35	3/6	164/96	359/219	---	---	---	1321
1776	95/91	74/129	24/50	3/6	259/158	360/376	---	---	---	1625
1777	94/67	86/68	23/14	1/-	368/182	189/225	---	---	---	1317
1778	73/46	84/60	20/16	1/-	255/216	86/103	---	---	---	960
1779	93/96	61/69	26/33	1/6	304/197	140/216	---	---	---	1242
1780	98/63	100/50	35/21	4/6	334/233	92/104	---	---	---	1140
1781	159/127	88/59	37/49	11/6	443/218	258/173	---	---	---	1628
1782	182/136	97/48	37/23	8/6	396/286	193/183	---	---	---	1595
1783	141/151	56/39	27/49	10/8	454/298	84/141	---	---	---	1458
1784	154/99	37/39	32/42	11/11	262/279	129/95	---	---	---	1190
1785	67/81	22/31	20/23	4/5	38/20	98/67	226/166	343/196	---	1410
1786	61/62	28/23	17/22	13/21	51/60	73/102	212/121	86/77	---	1029
1787	79/82	10/14	20/27	15/9	56/61	92/116	241/66	79/51	---	1018
1788	88/82	24/16	14/20	9/12	72/81	99/150	116/86	93/25	---	987
1789	76/59	7/9	10/16	7/7	82/68	59/139	164/200	39/41	4/-	987
1790	62/49	5/19	7/16	5/2	68/69	104/191	230/58	56/22	17/37	1017
1791	48/60	8/26	30/18	4/5	55/44	74/125	255/196	33/32	25/21	1059
1792	3/---	---	10/-	-/-	26/-	---	2/-	---	---	41

Kaip Tribunolas susitvarkė su tokiais krūviais? Per dvidešimt septynerius veiklos metus Tribunolas priėmė iš viso 5708 sprendimus (žr. lentelę nr. 3). Neskaitant 1772, 1773 ir 1772 m., kuomet teismas neišdirbo viso jam skirto laiko, vidutiniškai Tribunolas priimdavo beveik 222 sprendimus per metus, taigi kiekvienai kadencijai teko vidutiniškai 111 sprendimų. Sprendimų skaičius atskirais metais svyravo nuo 109 (1774-1775 m.) iki beveik penkių šimtų (1775-1776 m.). Tačiau sprendimas sprendimui nelygu, nes daugeliu atveju galime kalbėti apie už akių priimtus ir tarpinius sprendimus. Daugiau laiko pareikaludavo atskirų kategorijų bylos. Nuo 1785 nemažai laiko (kartais net daugiau nei pusę viso teismui skirti darbo laiko) pareikaludavo į remisinių registrų įrašytų bylų sprendimas¹⁷⁷⁰.

¹⁷⁶⁹ Lentelėje per brūkšnį nurodomi lietuviškoje ir rusėniškoje kadencijose, konkrečiais metais įrašytų ieškinių skaičiai.

¹⁷⁷⁰ Į remisinių registrų įrašyti ieškiniai rusėniškoje kadencijoje nagrinėti: 1785 V 6 – V 24, IX 24-29; 1786 V 9-VI 17, IX 25-29; 1787 V 3-4, IX 24-29; 1788 V 2-15, IX 24-30; 1789 V 5-VII 1, IX 24-28; 1790 V 3-5, IX 24-30; 1791 V 5-VII 15, IX 24-30 d. d. Lietuviškoje kadencijoje tokios bylos buvo sprendžia-

Lentelė nr. 3. 1765–1792 m. Tribunolo paskelbtų sprendimų pasiskirstymas pagal registrus¹⁷⁷¹

Metai	Registrai									Iš viso
	Apel.	Pasipr.	Pareig.	Įkalint.	Taktinis	Obligų	Remis.	Ekstra-takt.	Ekstra-kad.	
1765	40/?	51/21	2/12	1/2	12/6	---	---	---	---	147
1766	22/-	29/26	7/4	2/6	10/4	---	---	---	---	110
1767	3/-	19/2	7/(2) ¹⁷⁷²	5/2	27/27	48/?	---	---	---	142
1768	5/-	1/2	2/-	3/-	18/36	97/?	---	---	---	164
1769	10/-	6/3	3/1	-/3	37/24	130/84	---	---	---	301
1770	5/-	2/13	3/6	2/1	29/31	24/121	---	---	---	237
1771	6/-	4/1	6/-	3/	56/40	190/155	---	---	---	461
1772	-/-	-/-	-/-	-/-	-/-	1/-	---	---	---	1
1773	-/5	-/2	-/1	-/-	-/10	-/119	---	---	---	137
1774	2/5	4/1	5/1	-/-	39/29	20/3	---	---	---	109
1775	6/1	4/6	4/3	3/2	61/62	156/189	---	---	---	497
1776	-/6	-/7	-/3	-/3	72/61	25/60	---	---	---	237
1777	1/1	2/1	-/-	-/-	103/46	6/1	---	---	---	161
1778	4/3	-/7	2/-	-/-	94/57	6/28	---	---	---	201
1779	-/2	-/4	-/2	-/3	66/56	20/77	---	---	---	230
1780	2/-	-/-	-/1	-/1	74/58	1/6	---	---	---	143
1781	-/2	1/1	2/1	-/3	121/52	31/70	---	---	---	284
1782	3/7	-/1	-/2	2/1	83/97	18/35	---	---	---	249
1783	1/4	2/4	-/1	-/1	160/103	6/17	---	---	---	299
1784	-/1	-/1	1/1	-/-	52/91	5/3	---	---	---	155
1785	3/5	3/6	1/-	1/4	6/10	14/15	76/33	18/18	---	213
1786	2/1	2/1	1/1	-/2	17/11	6/14	76/48	7/9	---	198
1787	3/3	2/3	-/1	-/1	12/22	12/24	73/10	9/7	---	182
1788	2/1	1/1	-/1	-/-	6/18	1/36	20/42	1/3	---	133
1789	1/1	8/1	-/-	-/-	26/5	2/19	66/89	6/7	2/---	233
1790	4/1	2/1	-/-	-/-	20/23	15/24	91/22	5/2	11/8	229
1791	1/2	2/1	6/-	-/-	8/7	7/10	89/75	2/3	11/8	232
1792	-/3	-/1	1/1	6/-	-/-	-/8	-/2	-/1	---	23
Iš viso	180	263	98	63	2195	1959	812	98	40	5708

Dalyje, skirtoje teismo procesui minėta, jog įstatymuose nustatytos bylų nagrinėjimo tvarkos faktiškai nesilaikyta. Jei pirmaisiais dviem Tribunolo veiklos, po 1764 m. reformos metais, daugiausiai sprendimų paskelbta išsprendus ieškinius, įrašytus į apeliacinį ir pasipriešinimo registrus, tai 1767-1768 m. jau daugiau spręsta obligų ir taktiniuose registruose buvusių įrašų. Vėliau šios tendencijos tapo dar akivaizdesnės: 1769-1784 m. laikotarpyje apie 94 procentus visų Tribunolo sprendimų paskelbta iš taktinio (50 proc.) ir obligų (apie 44 proc.) registru. Po 1784 m. konstitucijos nurodymo išspręsti visas re-

mos: 1785 XI 17-XII 15, 1786 IV 10-14; 1786 XI 15 – 1787 I 20, 1787 IV 10-13; 1787 XI 16- 1788 I 22, 1788 IV 9-14; 1788 XI 17-XI 21, 1789 IV 14-15; 1789 XI 15-XII 31, 1790 IV 9-14; 1790 XI 16-1791 I 19, 1791 IV 9-14; 1791 XI 16-1792 II 14, 1792 IV 10-13 d. d.

¹⁷⁷¹ Pirmas skaičius nurodo lietuviškoje, o antras rusėniškoje kadencijose priimtus sprendimus; 1792 m. per brūkšnį pateikiami duomenys apie Pirmųjų ir Antrųjų rūmų spręstas bylas.

¹⁷⁷² Pagal: LVIA, f. SA, b. 142.

misiniame registre įrašytas bylas, 1785-1792 m. laikotarpyje tokie sprendimai sudarė net 56 proc. visų Tribunolo sprendimų skaičiaus (jų išnagrinėjimas užėmė vidutiniškai nuo dviejų iki trijų mėnesių teismo darbo laiko), o iš taktinio ir obligų, kartu paėmus, tuo metu paskelbta beveik 28 proc. visų sprendimų.

Dėl paplitusios praktikos nagrinėti tik į kai kuriuos registrus įrašytus ieškinius nukentėdavo tie bylininkai, kurie įsirašydavo į apeliacinį, pasipriešinimo, pareigūnų ir įkalintųjų asmenų registrus. Taikant pirmenybę vad. privilegijuotiems registrams, faktiškai nelikdavo laiko spręsti kitokio pobūdžio bylų. Taigi dėl seimo legislatyvinės veiklos (1764 m. leidimas Tribunole kaip pirmos instancijos teisme bylinėtis dėl bet kokio dydžio skolų ir nusikaltimų, įvykdytų mieste, kuriame teismas tuo metu dirbo; 1776 m. perdavimas Tribunolui nagrinėti bylas, kurias ankstesnis Seimas išėmė iš įvairių teismų jurisdikcijos ir nurodė spręsti specialiose teismines galias įgijusiose komisijose; 1784 m. kreipimusi *pro determinatione fori* sankcionavimas) ir susiklosčiusios ydingos teisminės praktikos (melagingų kaltinimų advokatams, įgaliotiniams ir vazniams toleravimas ir leidimas jungti kituose registruose įrašytus ieškinius prie taktinio registrų įrašų), beveik du trečdaliai (19 161) Tribunolo registrų knygoje buvusių ieškinių priklausė būtent tokioms bylų rūšims. Jų nagrinėjimui buvo skiriamas beveik visas teismo darbo laikas¹⁷⁷³. Tuo tarpu apeliaciniame registre buvo įrašyta tik šeštadalis visų ieškinių (iš viso 5088). Tribunolą užvertus bylomis dėl skolų, kurių nagrinėjimas buvo panašesnis į administracinį darbą (nereikėjo spręsti teisinio ginčo, o tik apskaičiuoti grąžintinų pinigų sumas ir paskirti sumokėjimo datas), teismas neteko galimybės operatyviai spręsti apeliacinių bylų. Taip pat ir paskutiniaisiais metais (nuo 1785 m.), svarstydamas *pro determinatione fori* tipo bylas, Tribunolas faktiškai veikė kaip administracinė institucija, kuri sprendė ne apeliacijas, o ginčus dėl tinkamo bylai teismo paskyrimo. Nuo to laiko iki pat 1792 m. tokiose bylose sprendimų buvo priimama kelis kartus daugiau, nei visose likusiose kartu paėmus: 1785-1791 m. laikotarpyje Tribunolas per metus išnagrinėdavo vidutiniškai po 115 tokių bylų. 1791 m. lietuviškoje kadencijoje paskelbta per 70 sprendimų iš remisinio registro (tas užėmė apie tris mėnesius teismo darbo laiko), ir tik vienas – iš apeliacinio registro¹⁷⁷⁴.

Nuo pat pradžių neišspręstų ieškinių skaičius ėmė nuosekliai didėti (žr. lenteles nr. 4 ir 5). Jau po ketverių Tribunolo darbo metų likusių neišspręstų bylų skaičius viršijo 900, dar po metų beveik padvigubėjo, o 1770-1776 m. laikotarpyje svyravo nuo 1600 iki 2400. Nuo 1777 iki 1785 m. šis skaičius visada viršijo tris tūkstančius ir pastoviai augo – pasi-

¹⁷⁷³ Ypač daug dėmesio pareikalavo 1776 m. Seimo nurodymu Tribunolui tekusios bylos: dėl kreditorių pretenzijų stambiais skolininkams, dėl paveldėjimo, valdų atribojimo ir pan. Štai, pvz. 1783 m. vienos tokios bylos (Radvilų bylos su jų valdų laikytojais), kurioje kartu svarstyta penkiasdešimt ieškinių, nagrinėjimas užėmė daugiau nei vieną iš penkių teismo darbui skirtų mėnesių (byla spręsta nuo vasario 17 d. iki kovo 24 d.), LVIA, f. SA, b. 167, l. 605-722. Panašiai kreditorių byla su mirusio Florijono Voronieckio palikuonimis (į vieną bylą buvo sujungti 42 ieškiniai) Tribunole nagrinėta nuo 1778 m. gegužės 4 d. iki birželio 16 d., dar savaitę užtruko sprendimo priėmimas, b. 158, l. 367-511 (1778 m. birželio 23 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁷⁷⁴ Pastaroji byla pradėta spręsti vasario 24 d., tačiau faktiškai bylos nagrinėjimas vyko tik sprendime nurodytoje datoje – vasario 29 d., LVIA, f. SA, b. 185, l. 284-287.

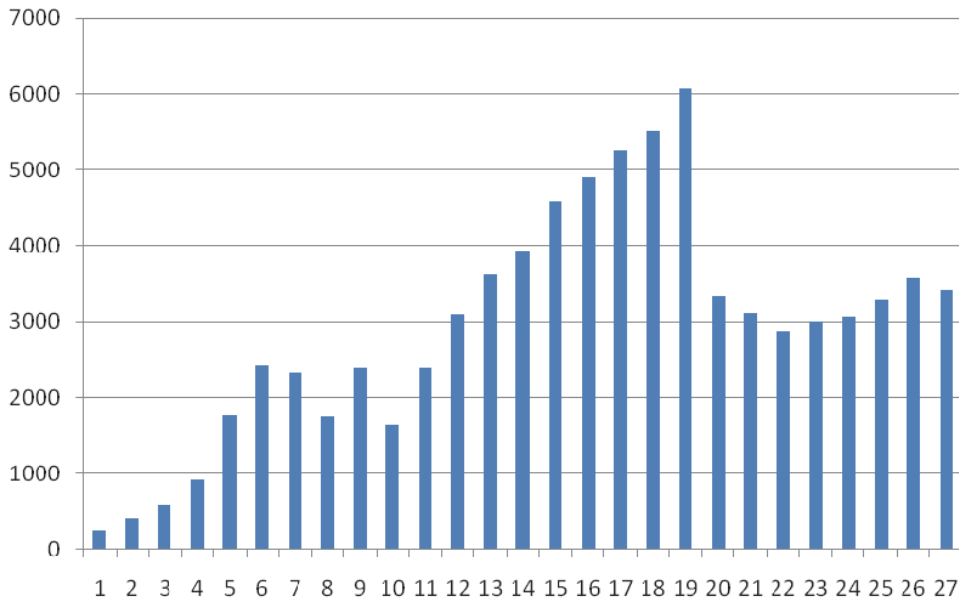
baigus 1784 m. abiemis Tribunolo kadencijoms likusių neišspręstų ieškinių skaičius peržengė šešių tūkstančių neišspręstų ieškinių ribą. A. Chmaros vadovaujamas Tribunolas 1785-1786 m. sugebėjo šį skaičių sumažinti beveik per pusę, palikdamas per 3300 ieškinių, o panašus, nedaug kintantis neišspręstų bylų skaičius išliko iki pat teismo veiklos pabaigos. 1792 m. Tribunolui nutraukus darbą iš viso liko nenagrinėtų 3417 ieškinių, daugiausiai – per 1600, apeliaciniame registre.

Lentelė nr. 4. 1765–1792 m. laikotarpio duomenys apie likusių neišspręstų (t. y. paliktų kitiems metams) ieškinių skaičių¹⁷⁷⁵

Metai	Registrai								Iš viso
	Apel.	Obligų	Pareig.	Taktinis	Pasipr.	Įkal.	Remis.	Ekstra-takt.	
1765	71/-	--/--	1/1	0/0	63/116	1/0	---	---	136/117
1766	173/68	--/--	17/0	3/1	114/21	1/0	---	---	308/90
1767	256/135	9/-	45/-	2/9	39/91	7/0	---	---	358/235
1768	332/164	40/-	101/11	3/18	91/145	4/3	---	---	571/341
1769	388/216	211/256	169/77	9/49	159/212	12/8	---	---	948/818
1770	454/353	401/262	196/125	59/90	254/199	19/12	---	---	1382/1041
1771	450/346	153/269	171/160	91/98	291/281	4/17	---	---	1160/1171
1772	459/346	253/269	182/160	97/98	310/281	6/17	---	---	1307/1171
1773	460/287	255/38	183/154	97/98	310/280	7/17	---	---	905/857
1774	506/316	320/197	141/104	136/96	267/280	11/20	---	---	1381/1013
1775	520/274	199/70	51/21	203/94	128/86	1/6	---	---	1102/551
1776	568/247	470/271	69/50	329/150	178/55	4/2	---	---	1618/775
1777	480/272	580/480	81/57	513/302	216/103	5/-	---	---	1875/1214
1778	518/288	641/509	90/63	735/382	269/125	6/-	---	---	2259/1367
1779	592/301	703/415	120/18	818/489	304/164	7/1	---	---	2544/1388
1780	662/357	752/486	135/32	1022/594	333/199	11/6	---	---	2915/1674
1781	751/433	499/389	55/58	1357/718	388/232	21/4	---	---	3071/1834
1782	790/455	527/409	76/60	1439/821	441/209	26/3	---	---	3299/1957
1783	869/519	521/395	95/68	1618/950	227/209	34/7	---	---	3364/2148
1784	994/531	612/432	120/54	1779/1064	266/155	44/14	---	---	3815/2250
1785	930/529	485/418	80/31	181/4	145/112	45/10	64/105	161/44	2091/1253
1786	962/562	496/367	47/14	30/14	87/126	57/17	53/27	198/56	1930/1183
1787	840/602	442/210	68/40	30/13	68/113	72/23	49/48	173/94	1742/1143
1788	887/653	326/188	78/58	56/13	89/101	81/35	83/22	222/105	1822/1175
1789	952/678	378/177	88/72	24/43	50/85	88/42	41/7	238/109	1859/1213
1790	947/692	449/287	95/86	13/2	51/108	93/43	15/16	259/121	1922/1355
1791	964/719	507/387	119/103	48/23	53/112	97/48	0/18	242/131	2030/1541
1792	967/676	507/387	120/103	43/0	53/112	25/48	2/1	242/131	1959/1458

¹⁷⁷⁵ Pirmasis skaičius lentelėje parodo lietuviškoje ir (per brūkšnį) rusėniškoje kadencijoje likusius spręstinius įrašus kiekvienos kadencijos pabaigoje. Į lentelę neįtraukti duomenys apie ekstrakadencinio registro įrašus, kadangi čia neišspręstų ieškinių sekantiems metams paliekama nebuvo.

Lentelė nr. 5. Grafinis likusių neišspręstų ieškinių skaičiaus pavaizdavimas¹⁷⁷⁶

Specifinė situacija susiklostė dėl į privilegijuoto taktinio registro knygas patekusių bylų. Kaip minėta, jame esantys įrašai turėjo pirmenybę prieš kitas bylas, todėl tokios bylos galėjo būti išspręstos santykinai greitai. Tačiau dėl tos aplinkybės jame esančių įrašų skaičius pradėjo didėti tokiu tempu, kad nuo aštunto dešimtmečio pradžios kiekvienais metais likdavo vis didesnė neišspręstų ieškinių „uodega“. Tokiu būdu pasibaigus 1784 m. kadencijoms likusių neišspręstų į šiuos registrus nuo 1766 m. įrašytų ieškinių skaičius viršijo 2800. Pats reikšmingiausias indėlis kovojant su šia problema priklauso Minsko vaivadais Adomui Mykolui Chmarai, kurio maršalkavimo metu (1785-1786 m.) absoliuti dauguma šių įrašų buvo panaikinta – paskelbta 16 sprendimų, 249 įrašai perkelti į ekstraordinarinį taktinį registrą, o 2452 buvo iš viso išbraukti. Tai leido palengvinti naudojimosi taktiniu registru tvarką – nuo šiol į jį įsirašę asmenys galėjo tikėtis bylos nagrinėjimo pradžios jau tais pačiais arba vėliausiai sekančiais metais.

Tiesa, reikėtų atkreipti dėmesį, jog ne visų registrų duomenis galima vertinti pagal tuos pačius kriterijus. Štai, į įkalintųjų asmenų registrą buvo įrašyta mažiausiai ieškinių, bet pirmus šešerius metus į registrą įsirašę asmenys galėjo tikėtis bylos nagrinėjimo vėliausiai po dviejų metų, o vėliau kurį laiką registre įrašyti ieškiniai apskritai nebuvo nagrinėti. Lietuviškoje kadencijoje maršalkos įkalintųjų registrą į rankas paėmė tik 1775, po to 1782, 1785 ir 1792 m. Dėl tokių veiksmų susikaupė nemažai nuo 1778 m. nespręstų

¹⁷⁷⁶ Vertikalūs skaičius nurodo darbo kiekvienų Tribunolo darbo metų pabaigoje likusių neišspręstų ieškinių skaičių, o horizontalūs – metus po 1764 m. teismo reformos įgyvendinimo (t. y. nr. 1 reiškia 1765 m.).

įrašų (žr. priedą nr. 4), kurių dauguma buvo likviduota tik 1792 m., tuomet paskelbti šeši sprendimai, o dar 66 ieškiniai buvo išbraukti. Rusėniškoje kadencijoje šiuo registru naudotasi dažniau, sprendimai 1775-1787 m. laikotarpyje skelbti beveik kiekvienais metais, todėl čia bylininkai savo bylos nagrinėjimo niekada neturėjo laukti ilgiau negu šešis metus. Tačiau, kita vertus, čia kalbama apie bylos nagrinėjimo laukimą sėdint įkalintam.

Bene prasčiausia situacija buvo su apeliacinio registru įrašais. Pačiais pirmaisiais Tribunolo veiklos metais lietuviškoje kadencijoje buvo sprendžiami 93 ieškiniai, o likę 71 – po metų. Tuo tarpu 1766 m. į registru knygas įrašyti ieškiniai baigti spręsti jau tik 1774 m., taigi tik po aštuonerių metų. Vėliau situacija dar pablogėjo, su 1767 m. įrašais galutinai susitvarkyta 1778 m., su 1769 m. – 1782 m., su 1770 – 1785 m. Paskutiniaus darbo metais Tribunolas sprendė 1779 m. įrašytus ieškinius, o nuo tų metų įrašyti 967 ieškiniai apskritai nesulaukė svarstymo iki pat teismo veiklos nutraukimo. 1767-1779 m. įrašytų ieškinių statistika: 23 proc. spręsti tais pačiais metais, 34 proc. teko laukti iki dešimt metų, o 43 proc. – užtruko ilgiau nei dešimtmetį. Situacija nepakito ir vėliau, nors nuo 1780 m. įrašytų ieškinių dalis buvo išspręsta per aštuonerius metus, tačiau net per 75 proc. tais metais įrašytų ieškinių Tribunolas niekada nenagrinėjo. Analogiškos tendencijos išryškėjo ir rusėniškoje kadencijoje – 1766-1775 m. įrašytų ieškinių išsprendimas užimdavo iki aštuonerių metų, o vėliau šis terminas dar labiau didėjo. 1792 m. Tribunolas sprendė į 1780 m. apeliacinio registro knygą įrašytą ieškinį, o apskritai nenagrinėta liko 64 proc. šias datas įreminančiame laikotarpyje padarytų įrašų. Iškalbingas 1792 m. Tribunolo praktikos pavyzdys, kuomet vasario mėnesio pabaigoje teismas pradėjo svarstyti apeliaciją dėl 1768 m. birželio 28 d. Telšių žemės teismo sprendimo, (taigi praėjus beveik 24 metams po sprendimo priėmimo) byloje tarp Platerių ir Ivanovičių dėl velionių Vilniaus kardininko žmonos Marijonos Komarovos ir jos dukros Onos Ivanovičovos, kuri buvo ištekėjusi už Žemaitijos pataurininkio, palikimo (pinigų ir brangenybių).

Taigi, išdėstyti duomenys rodo, jog tais atvejais, kai bylininkas nesugalvodavo iškelti fiktyvaus kaltinimo, kurį galėtų įrašyti į taktinį registrą, o vėliau prie jo prijungti pagrindinę bylą, tuomet galimybės greitu metu spręsti apeliacijos jis neturėjo¹⁷⁷⁷. Taigi 1774 m. Žagarės seniūnas Urbanas Nornickis, atkalbinėdamas Šuščevskius, kuriems buvo skolingas 760 raud. auks. ir 200 rublių sumą, nesikreipti į Tribunolą, žadėdamas skolą gražinti, buvo teisus teigdamas, jog teisme byla *przez lat kilkanaście przewlecze się*¹⁷⁷⁸. Tačiau nepėsti pasirodė ir Šuščevskiai, kurie, siekdami sutrumpinti bylinėjimosi laikotarpį, fiktyviai apkaltino įgaliotinį („o kondykt“ - negražinus dviejų skolarasčių), kas jiems leido įrašyti ieškinį į taktinį registrą. Tačiau apskritai Tribunolo užvertimas bylomis ir pasipriešinimo

¹⁷⁷⁷ Štai, 1770 m. Mstislavlio žemės teismo teisėjas Klemensas Glinka skundė Teresę Poniatovską ir jos sūnus Pranciškų ir Tada, kad priešininkams padavus apeliaciją dėl 1767 m. gruodžio 18 d. Mstislavlio pilies teismo sprendimo jis, *ubezpieczony zagęszczeniem reiestrów apelacyinych w Trybunale, nie spodziejając prętkiego przypadnienia przeciw sobie aktoratu, żadnej pilności o sprawie nie miał*, o dalis bylininkų *na regestr taktowy tej sprawie nienależny i uż dekretami trybunalskimi anterius zaszlemi naganiony między sobą zgodzili się*, ir taip Glinką nuteisė už akių, LVIA, f. SA, b. 145, l. 614-615.

¹⁷⁷⁸ Ten pat, b. 150, l. 611-614.

registro ignoravimas lėmė, jog neleidus vykdyti arba nevykdant Tribunolo sprendimo, galimybė gauti teismo sankciją tolesniems teisiniams veiksams būdavo miglota. Lėtu Tribunolo funkcionavimu ir proceso teikiamomis galimybėmis naudojosi skolos gražinimo terminą ar sprendimo vykdymą vilkinti siekė bylininkai, o ginčus neretai tekdavo spręsti neteisminiu keliu¹⁷⁷⁹.

IV. 3. LDK bajorijos mentaliteto ir teisinės sąmonės raiška

IV. 3. a) LDK Vyriausiojo Tribunolo sprendimų objektyvumo problema

Lenkijos mokslininkai yra atkreipę dėmesį į kunigo Jędrzejaus Kitowicziaus teiginį, jog Lenkijos Vyriausiajame Tribunole teisingumas buvo trejopos kilmės: pagal teisę ir sąžinę buvo sprendžiamos neturtingųjų ir ponų užtarimo neturėjusių asmenų bylos, o nagrinėjant turtingesnių bylininkų tarpusavio ginčus viską lėmė gautos dovanos ir pinigai, arba draugiškų santykių bei atsilyginimo ateityje pažadai; tuo tarpu su didiko protekcija į Tribunolą išrinktas deputatas (dažniausiai jo klientas) visada balsuodavo pagal šio norus ir tada nieko nelemdavo nei kitų siūloma draugystė, kyšiai arba byloje minimi teisiniai argumentai¹⁷⁸⁰. Analizuodami XVI a. pab.-XVII a. I pusės LDK Vyriausiojo Tribunolo sprendimus, V. Raudeliūnas ir A. Baliulis priėjo išvados, jog šis teismas bylas nagrinėjo kvalifikuotai, o daugelis priimtų sprendimų „yra pakankamai motyvuoti ir pagrįsti“¹⁷⁸¹. Kyla klausimas, kuri nuomonė objektyvesnė? Iš tikrųjų, susipažinus su XVIII a. II pusės Tribunolo teismine praktika, galima išskirti vos kelis atvejus, kai buvo priimtas nelogiškas ar aiškiai teisės normoms prieštaraujantis sprendimas. Tai galima paaiškinti keliais aspektais. Pirma, susipažinus su bylininkų advokatų parengtomis kalbomis, nesunku pastebėti, jog teisėjai dažniausiai tiesiog pritardavo vienam ar kitam iš pateiktų argumentų. Šioje vietoje reikia dar kartą atkreipti dėmesį į ne kartą minėtą neigiamą įstatymdavystės praktiką, kuomet priimami teisės aktai buvo kazuistiški, neaiškiai suformuluoti, bei nenusakė ryšio su galiojančiais įstatymais. Kadangi teisės mokslas buvo žemo lygio ir beveik neturėjo įtakos teismų praktikai, todėl neretai susiklostydavo paradoksali situacija, kuomet kiekviena proceso šalis savo poziciją rėmė teisiniu požiūriu pakankamai pagrįstais argumentais. Antra, objektyviai įvertinti sprendimų teisėtumą gali padėti tik papildomi,

¹⁷⁷⁹ Ryškus pavyzdys yra 1771 m. spalio 12 d. Tribunole pradėta spręsti byla tarp Upytės vėliavininko Benedikto Karpio, Upytės žemės regento Jono Klinskio ir Ignoto Kozlovskio. Kadangi tuo metu baigėsi teismo kadencijai skirtas laikas, todėl ji buvo atidėta sekantiems metams. 1772 m. gegužės 13-16 d. byla nagrinėta toliau (buvo nustatyta bylininkų kalbėjimo eiga, prie bylos prijungti nauji ieškiniai, nurodyta atlikti tyrimą), tačiau neužilgo teismo darbas nutruko ir jį atnaujinti buvo lemta tik po dviejų metų – 1774 m. gegužės mėnesį. Tuo metu vėl į Tribunolą atvykę bylininkai teismą informavo apie pasiektą susitarimą bylą nutraukti, ten pat, 1141, l. 110-111v (1774 m. gegužės 13 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁷⁸⁰ J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, p. 177-178.

¹⁷⁸¹ LDK Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583-1655, p. 24.

kitokio pobūdžio negu Tribunolo archyvą sudarantys šaltiniai – tos pačios bylininkų kalbos, korespondencija ir pan. Išplėtę naudojamų šaltinių bazę, ko gero, nesunkiai rastume pavyzdžių, įrodančių, jog J. Kitowicziaus pateikta Lenkijos Tribunolo charakteristika kuo puikiausiai tinka ir LDK Tribunolui.

1789 m. gegužės 22 d. instrukcijoje pasiuntiniams pas karalių įrašytas Tribunolo pažadas taikyti visiems lygų teisingumą (*o równej każdemu spawiedliwości*)¹⁷⁸² faktiškai tebuvo deklaratyvi, įprasta, bet nieko nereiškusi formuluotė. Tribunolo teisėjai prisiekdavo, jog spres̄ bylas *nie folguiąc wysokim y podłym stanom, na dostoynościach y urzędach siedzącym, na bogatego, ani na ubogiego, na przyjaciela, krewnego, zachowatego, na kolegę swego, ani na dobrodzieystwo żadnej osoby, na nieprzyjaciela, na tutecznego, ani na gościa nie patrząc, nie z przyjaźni, nie z waśni, nie z bojaźni, ani za posuły i dary, sam przez się, ani przez żadną osobę ich nie biorąc, ani spodziewając sie na potym darów, y nagrody, y podarków żadnych*¹⁷⁸³, tačiau praktiniame gyvenime būtent šie veiksniai bene labiausiai ir veikė teismo priimamus sprendimus. Tris kartus į Tribunolą rinktas LDK Iždo raštininkas Ignotas Lopacinskis prieš mirtį (1776 m.) sūnums surašytuose pamokymuose kalbėdamas apie būtinybę siekti Seimo pasiuntinio ir Tribunolo teisėjo pareigų perspėjo būti apdairiems – *bo w obudwóch tych funkcjach tysiączne są szkopyły, na których obywatelska cnota rozbijać się zwykła*¹⁷⁸⁴. Apie parsiduodančius teisėjus, kurie skelbėsi galį prisidėti prie bylos palankios baigties, lakstė pas kolegas, kviesdami juos „na parole“ ir stengėsi įtakoti jų balsus, pasakojo vienerius metus Tribunolo darbui vadovavęs Adomas Čartoriskis¹⁷⁸⁵. Kunigas Juozas Kosakovskis, įsitraukęs į giminės interesų gynimą teismuose, suprato, *jog w zamęcie praw naszych, w złym wyborze ludzi do sądowych magistratur, najlepszej sprawie swojej nie można poufać bez pilności i nausilniejszego starania, jednania sobie przyjaźni sędziów*, todėl 1780 m. vykdamas į Tribunolą tikslu sumažinti A. Tyzenhauzo įtaką šio teismo teisėjams, kartu pasiėmė tris tūkstančius raud. auksinų ir, kaip vėliau pripažino – *argument ten był silniejszy nad wszystkie racyje*¹⁷⁸⁶. Kadangi tokius abi sandorio šalis kompromituojančius faktus įvairiais būdais stengtasi slėpti, todėl žinome tik apie atskirus korupcijos atvejus. Vis tik jų pakanka bendram vaizdui susidaryti ir atkurti įtakos Tribunolo priimamiems sprendimams mechanizmą. Iliuzijų dėl Tribunolo teisėjų nešališkumo nepalieka Anupras Hlaska: aprašydamas 1771 m. sausio 7-14 d. Tribunole vykusius užkulisinius žaidimus nežinomą adresatą informavo, kurie teisėjai byloje dėl Ignoto Masalskio sesers kraičio palaikė maršalkos poziciją, o kurie buvo ištikimi Vilniaus vyskupui¹⁷⁸⁷. Įdomu stebėti atskirų teisėjų laikysenos argumentaciją: Trakų atstovas Tribunole Mykolas Kšivoblockis balsavo taip, kaip jam nurodė jo „ponas“ LDK raštininkas Pacas (iš pradžių palaikė I. Masalskį, bet kai atvyko Paco įgaliotinis ir informavo apie pasikeitusią patrono poziciją, pažadėjo palaikyti priešingą pusę);

¹⁷⁸² LVIA, f. SA, b. 180, l. 546-547.

¹⁷⁸³ VL, t. 6, p. 241 (1726 m. nustatytas Tribunolo priesaikos tekstas).

¹⁷⁸⁴ LVIA, f. 1135, ap. 14, b. 145, l. 85v.

¹⁷⁸⁵ *List czwarty Doswiadczynskiego*, l. 5.

¹⁷⁸⁶ *Pamiętniki Józefa Kossakowskiego, biskupa inflanckiego 1738-1788*, p. 79, 114.

¹⁷⁸⁷ AGAD, ZP, b. 364, l. 293v.

Rečicos deputatas aiškino balsavęs už Vilniaus vyskupą matydamas aiškia jo priešininko persvarą ir norėdamas atrodyti nešališkas, tačiau iš tikrųjų siekdamas kitų teisėjų palaikymo savo protegojamoje byloje (*z polityki interesu imiennika swego dla sprawy przywołanej z apelacyjnych*). Tuo tarpu Naugarduko deputatas Korsakas nedalyvavo bylos svarstyje *z polityki nienarazenia której strony*.

1782 m. lapkričio 23 d. iš Glintiškių rašytame laiške motinai, kuri domėjosi galimybėmis pagalbėti mirusio Minsko seniūno Ivanovskio dukroms Tribunole vykstančiame procese su kreditoriais, garsios teisininkų šeimos atstovas Rapolas Jelenskiis atkreipė dėmesį į kelis aspektus¹⁷⁸⁸. Pirmiausiai jis nurodė sužinoti, ar priešininkai deda pastangas, kad byla būtų nagrinėjama kuo greičiau: *jeżeli to strona przeciwna forsuie naturalnie wypada, że należy wszelką mieć gotowość do rozprawy*. Tokiu atveju būtų reikalingas geras advokatas (*rzecz na patronie naywiększa*), nuo kurio (po Dievo) labiausiai priklausys sėkmė byloje. Tačiau net kelis kartus pabrėžė būtinybę kreiptis į dėdę – Naugarduko kaštelioną – ir brolių – Asesorių teismo raštininką – ir jų pagalba gauti LDK pakanclerio pasirašytus užtariančiuosius laiškus (instancje, listy instancyonalne), skirtus Tribunolo maršalkai, jo pavaduotojui ir Vilniaus vaivada, prašant įtakoti bylą teisiniu keliu arba per tarpininkavimą (*w tym układzie bądź żeby sierocki interes ichmć panien starościcowien sądownie zaprotegowali, bądź przez mediacyją od zguby zachronili*). Pats R. Jelenskiis tokį laišką rašyti maršalkai nedrįso, kadangi *nader płonna konienktura iżbym mógł należć powodowanie się w kim, a jeszcze więcej w pierwszej trybunalnej osobie*. Taip pat jis atkreipė dėmesį į kitus asmenis, į kuriuos verta kreiptis: tuo metu Vilniuje apsisotusį Naugarduko vaivadą, Tribunolo maršalkai turėjusį didžiausią įtaką (*naywięcey ma perswazyi*), bei Smolensko vaivadienę, kuri, veikdama valdovo vardu, galėjusi lemti bene daugiausiai (*a podobno y czy nienaysilnieysze iako pod imieniem dworu*).

Šis laiškas ir kiti duomenys, kuriais disponuojame, atskleidžia, jog bylininkai ieškojo galimybių paveikti bylos nagrinėjimą sau naudinga linkme. Savo bylos „pristatymas“ betarpiško bendravimo su teisėjais neformalioje aplinkoje metu buvo įprastas ir nieko nestebinantis, tapęs visuotiniu reiškiny¹⁷⁸⁹. Neretai pagalbos ieškota kreipiantis į savo pavieto ar vaivadijos deputatą Tribunole¹⁷⁹⁰. Tačiau bene dažniausiai užtarimo ieškota per įtakin-

¹⁷⁸⁸ LMAVB, f. 139-1566, l. 20-21.

¹⁷⁸⁹ Štai, Minsko teismo seniūnas Ignotas Ivanovskis skundėsi, kad buvo apstumdintas ir iškoneveiktas Minsko žemės teisėjo Pranciškaus Unichovskio, kuomet 1774 m. birželio antrą dieną *powszechnym litigantów zwyczajem* vizitavo pas Burbą pietums susirinkusius Tribunolo teisėjus *dla remonstrowania sprawy swojej*, LVIA, f. SA, b. 150, l. 163-165.

¹⁷⁹⁰ Pvz., 1783 m. gruodžio 11 d. laiške Valkavisko raikytojas Jeronimas Kolontajus informavo savo advokatą Adomą Rupeiką apie tai, jog rašė *do powietnika*, t. y. Valkavisko deputatui Olendzkiui, kad šis prašytų maršalką ir vicemaršalką nenagrinėti prieš jį nukreipto ieškinio, įrašyto į taktinį registrą (tas esą yra jų valioje), LVIA, f. SA, b. 172, l. 63v. Taip pat plg. 1774 m. rugpjūčio 17 d. Mykolo Zajončkovskio laišką Tribunolo teisėjui Jelenskiui (b. 150, l. 383-v), 1789 m. rugpjūčio 17 d. Vilniaus žemės teismo raštininko Filipavičiaus laišką Tribunolo deputatui Kučevskiui (b. 180, l. 647-v) ir t.t. 1782 m. Tribunolo maršalka A. Čartoriskis būsimiems teisėjams patarė: *oddalaj od siebie to mniemanie, że każda sprawa, skoro powiatowa, powinna być wygrana; bądź sędzią reprezentującym powiat w Trybunale, ale nie plenipotentem powietników, List czwarty Doświadczyńskiego*, l. 4-5.

gesnius asmenis, kurie tapdavo tarpininkais tarp interesanto ir aukščiausiųjų Tribunolo pareigūnų – maršalkos, jo pavaduotojo ir raštininko¹⁷⁹¹. Tokiais dėl savo užimamos pozicijos visuomenėje ir ryšių tapdavo didikai (Vilniaus vaivada Karolis Stanislovas Radvila, Vilniaus vyskupas Ignatas Masalskis), aukštas pareigas ėję ir finansinius išteklius kontroliavę asmenys (pvz., Antanas Tyzenhauzas) ir netgi ATR valdovas Stanislovas Augustas. Kartais susidarydavo ištisa tarpininkų grandinė. Štai 1779 m. pradžioje LDK lauko sargybininkas Dziekonskis valdovo prašė LDK Tribunolo vicemaršalkai (maršalka tuo metu buvo iš teismo išvykęs) adresuoto Valkavisko maršalką ir Suchodolskį „užtariančio laiško“, šių asmenų byloje prieš Brastos kariuomenininko žmoną Matusevičienę, o Stanislovas Augustas šį prašymą persiuntė tuo metu didžiausią įtaką Tribunalui turėjusiam A. Tyzenhauzui¹⁷⁹². Rusijos pasiuntiniams už tokį tarpininkavimą būdavo atsilyginama kyšiais, o šie, naudodamiesi savo faktine padėtimi, valdovui perduodavo atskirų asmenų prašymus, tiesiog reikalaudami vykdyti jo valią bei nevengdami grasinimų¹⁷⁹³. Valdovo įtaka Tribunalui pasireiškė įvairiais būdais. Pirmiausiai, su juo buvo derinamas būsimų Tribunolo teisėjų sąrašas ir maršalkos pareigas užimsiančio asmens kandidatūra. Antra, siekdamas savo tikslų Stanislovas Augustas naudojosi užimama padėtimi, žadėdamas bei skirdamas teisėjams ir maršalkai įvairias pareigas, titulus bei apdovanojimus (ordinus)¹⁷⁹⁴. Tačiau Stanislovas Augustas turėjo skaityti ir su didikų įtaka deputatiniams seimeliams¹⁷⁹⁵, taip pat kreipdavosi į juos su prašymais įtakoti Tribunalole vykstančius procesus¹⁷⁹⁶. Pastarieji naudojosi savo užimamomis pareigomis teikiamomis galimybėmis, ryšiais ir klientų paslaugomis. Istori-

¹⁷⁹¹ Beje, įdomumo dėlei galima paminėti, jog įtakoti teismą bandyta ne tik jį papirkinėjant bet ir šantažuojant. Štai, 1781 m. kovo 12 d. Tribunolo vicemaršalka Tadas Volodkovičius skundė Minsko pakamario žmoną Konstanciją Karnicką, kad ši pašte „perėmė“ jam skirtus laiškus, kuriuos naudoja *na przesładowanie*, LVIA, f. SA, b. 697, l. 54v.

¹⁷⁹² AGAD, Archiwum Publiczne Potockich, b. 310, l. 200 (Stanislovas Augustas – A. Tyzenhauzui). Beje, iš atsargumo užtariančiųjų laiškų A. Tyzenhauzas nerašė, savo instrukcijas perduodamas žodžiu per patikėtinius, S. Koscialkowski, min. veik., t. 1, p. 137-138.

¹⁷⁹³ Plg. 1779 m. kovo 31 d. valdovo laišką A. Tyzenhauzui, AGAD, Archiwum Publiczne Potockich, b. 310, l. 270-271. Panašiai 1780 m. vasario 7 d. laiške valdovui A. Tyzenhauzas rašė nebenorintis turėti Tribunolo „šefo (szefowstwa)“ vardo, nes vėl ateitų Rusijos pasiuntinio „įsakymai“, kaip kadaise Kochovskio ir Hurkos byloje, kuriuos neįvykdžius lauktų grąšiniai ir nedraugiškumas, BC, b. 718., l. 221v.

¹⁷⁹⁴ 1777 m. birželio 30 d. ATR valdovas laiške Smolensko vyskupui Naruševičiui rašė, jog rūpinasi dėl konkrečių teisėjų ir maršalkos išrinkimo siekdamas kuo didesnės gerovės Tevynėi, taip pat leido platinti tą žinią, jog plačiausiai kelią į pareigybes atveria tiems, kurie užsitarnaus gerų teisėjų šlovę, BC, b. 677, l. 147-9. 1776 m. Tribunolo maršalkos prašymu ir „dėl asmeninių vicemaršalkos nuopelnų“ Stanislovas Augustas pasirašė generolo adjutanto patentą Belevičiui, o 1777 m. patenkintas, kad Kauno seimeliams vadovusi Zabielių giminė leido deputatais išrinkti A. Tyzenhauzo remiamus kandidatus, pasiuntė Kauno medžiokliui šv. Stanislovo ordiną, AGAD, Archiwum Publiczne Potockich, b. 310, l. 404, 534.

¹⁷⁹⁵ Iš 1780 m. sausio 6 d. A. Tyzenhauzo laiško valdovui aiškėja, jog Vilniaus vaiv. seimelyje vieną deputatą paskirdavo Vilniaus vaivada K. S. Radvila, o kitą – L. Tiškevičius, BC, b. 718, l. 55.

¹⁷⁹⁶ Paprastai valdovas prašė dalyvauti Tribunolo atidarymo ceremonijose, savo įtaka prisidedant prie ramios ir tvarkingos procedūros, bet būta ir kitokių. Štai, pažinęs apie Konfederacijos ketinimus sustabdyti Tribunolo veiklą 1769 m. rugsėjo 11 d. valdovas laiške Vilniaus vyskupui Ignotui Masalskiui prašė, kad šis *powaga i kredytem swoim* užkirstų tam kelią, o Tribunalas dirbtų iki įstatyme numatytos datos, BC, b. 675, l. 125.

ografijoje yra žinomas į 1779 m. Tribunolą Upytės seimelyje išrinkto Jono Platerio laiškas Antanui Tyzenhauzui, kuriame šis pasižadėjo visos kadencijos metu balsuoti pagal LDK rūmų išdininko nurodymus¹⁷⁹⁷, tačiau tokių buvo gerokai daugiau. Klientūriniai santykiai rėmėsi abipuse nauda – didikas turėdavo paklusnų ir pagal jo norus veikiantį globotinį, o šis gaudavo apsaugą, užtarimą (protekciją), jam atsiverdavo galimybės būti paskirtam eiti įvairias pareigas ir gauti materialinės naudos¹⁷⁹⁸. Štai, į 1779 m. rusėniškos kadencijos Tribunolą išrinktas Radvilos klientas Martynas Borovskis tų metų rugsėjo 9 d. laišku pasižadėjo būti ištikimas savo globėjui ir balsuoti pagal šio norus byloje tarp LDK etmono Mykolo Oginskio ir Bžostovskių: *nie potrafią mnie od posługi w sprawie jaśnie wielmożnego hetmana litewskiego oddalić te postrachy, które jegomość pan Kochowski* (Konstancijos Bžostovskytės vyras – A.S.) *wmawiać usiłuje, że na sądzącym przeciwko jemu mścić się będzie*¹⁷⁹⁹. Šios pastangos buvo iš tikrųjų veiksmingos, jei M. Oginskiui ne tik paliktas visas iš Elenos Oginskytės paveldėtas turtas, bet iš Bžostovskių dar priteista rekordinė XVIII a. II pusės Tribunolo teisminėje praktikoje (neskaitant užakinių, faktiškai nieko nelemdavusių sprendimų) 50 tūkstančio auksinų suma patirtoms teisminėms išlaidoms kompensuoti (iš jų beveik 42 tūkst. auks. turėjo sumokėti pagrindiniai ieškovai Konstancija Bžostovskytė ir jos vyras Mogiliovo teismo pirmininkas Bazilis Kochovskis)¹⁸⁰⁰. Radvilos pastangomis M. Borovskis buvo deleguotas ir į tų metų Dvasinį Tribunolą, o lapkričio 8 d. iš Vilniaus raportavo, jog Kėdainių vyskupas kunigas Mingaila ieškinio prieš Radvilą, kaip Kėdainių valdytoją, į teismo knygas dar neįrašė, o kai tą padarys, advokatas Terleckis *nie ubliży swej pilności, a ja pomocy ku pomyślnemu tej sprawy odejściu*¹⁸⁰¹. Už šias ir kitas paslaugas 1781 metų pradžioje Radvilos prieš Polocko vaivadą užtartas M. Borovskis gavo Polocko pilies teismo teisėjo pareigybę¹⁸⁰². Panašiai pastangas, kad būtų spręstų jų klientai dėjo ir kiti didikai. Prieš 1780 m. deputatinius seimelius į Rusijos pasiuntinį kreipėsi Mykolas Oginskis su prašymu, kad Slanime, Pinske ir Minske būtų išrinkti jo klientai¹⁸⁰³. Jų pagalbos reikėjo tų metų Tribunole bylinėjantis su Starodubo seniūnaičiais broliais Zavišomis (dėl valdos *Smi-*

¹⁷⁹⁷ S. Koscialkowski, min. veik., t. 1, p. 136, išnaša 417. Beje, per klaidą šis laiškas buvo įteiktas kitam asmeniui ir apie jo turinį sužinojo pašaliniai, tame tarpe ir ATR valdovas, AGAD, Archiwum Publiczne Potockich, b. 310, l. 291.

¹⁷⁹⁸ Apie klientūrinės sistemos funkcionavimą LDK iki šiol plačiausiai rašė R. Ragauskienė, *LDK Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis (apie 1515-1584 m.)*, Vilnius, 2002, p. 155-201. Ten pat žr. nuorodas į temos literatūrą.

¹⁷⁹⁹ AGAD, AR, dz. V, b. 1214, l. 27.

¹⁸⁰⁰ LVIA, f. SA, b. 160, l. 691-707v (1779 m. rugsėjo 23 d. Tribunolo sprendimas byloje).

¹⁸⁰¹ AGAD, AR, dz. V, b. 1214, l. 31. Tame pačiame laiške jis žadėjo pagelbėti byloje didiko užtartam Žemaitijos stalininkui Kosakovskui.

¹⁸⁰² „zaszczycony przez protekcję urzędem sędziowskim grodzkim polockim“, 1781 m. balandžio mėn., M. Borovskis-Radvilai, Gardinas, AGAD, AR, dz. V, b. 1214, l. 39.

¹⁸⁰³ Rusijos pasiuntinys šį prašymą *z usilną obligacyją* perdavė ATR valdovui, o šis jį įvykdyti 1780 m. vasario 2 d. rašytu laišku turėjo prašyti Antano Tyzenhauzo, BC, b. 718, l. 189-190. Tiesa, pastarasis noru pagelbėti netryško, tų pat metų vasario 7 d. iš Gardino valdovui atrašė: esą, maža to, kad jis netrukdo savo priešininkams, bet dar turėtų palaikyti šių išskeltus kandidatus ir dar tokiam tikslui – *aby własni hetmańscy dependenci jego sprawę sądzili*, ten pat, l. 221v.

lowicze alias Bakszty Nowy dwór Widohosze Minske dalybų), ir ji buvo veiksminga – LDK etmonui pavyko būti išimti iš Minsko žemės teismo, o kai Tribunolas nepriėmė Naugarduko deputatui Civinskiui pareikšto nušalinimo, atsakovai buvo priversti pasitraukti iš proceso¹⁸⁰⁴. Savo įtakos konkrečioms teisėjams neneigė ir Vilniaus vyskupas Ignas Masalskis, minėdamas sau „palankius“ deputatus ir 1770 m. balandžio 2 d. laiške valdovui žadėdamas paveikti teisėjus, kad šie su maršalka elgtųsi ne taip griežtai (nors savo neteisėtais veiksmais jis, esą, to tik ir nusipelnė)¹⁸⁰⁵. Pastarojo didiko įtakos Tribunolo veiklai pavyzdžių išliko bene daugiausiai dėl teismui tekusios bylos dėl Kotrynos Masalskytės kraičio. Kai 1770 m. rusėniškoje kadencijoje sprendžiant klausimą – kuriame pirmos instancijos žemės teisme turėtų būti svarstoma ši byla, ir iš Tribunolo sudėties buvo pašalinta dalis Ignui Masalskiui lojalių deputatų, šis valdovui kovo 23 d. rašytu laišku skundė maršalkos veiksmus ir grąšino, *že albo Trybunału nie będzie albo będzie illegalny, a zatym wszystkie jego dekreta pójda pod kwestyją*¹⁸⁰⁶. Savo įtaką jis panaudojo ir sekančio Tribunolo veiklai, kai maršalkai Domynykui Aleksandravičiui nesutikus spręsti I. Masalskio bylos (kurios nagrinėjimas esą *arcyszkodliwe dla całej prowincyi przyniosłoby praejudicatum*), šis panaudojo visus būdus *na zamieszanie Trybunału i sprawiedliwość ażeby w takowym zamęcie tym łatwiej prerogatywom marszałkowskim uczyniła pokrzywdzenie*¹⁸⁰⁷. Dėl to Tribunolo maršalka 1770 m. rugsėjo 7 d. buvo priverstas net kreiptis į valdovą, prašydama Vilniaus vyskupui nusiųsti „įspėjimąjį raštą“¹⁸⁰⁸. Nepavykus gauti sau palankaus sprendimo, 1770 m. parašė laišką savo vyskupijos dvasininkams, kuriems uždraudė duoti išrišimą procesiniams priešininkams, taip pat tiems Tribunolo teisėjams, *którzy przez potwarz albo krzywoprzysięstwo z nienawiści lub samych niegodziwych powodów godzą na odsądzenie sędziów, albo którzy do tego radą, namową lub inną jaką się czynnością przykładają*¹⁸⁰⁹. Maža to, į 1771 m. turėjusius įvykti pavietų ir vaivadijų Tribunolinius seimelius I. Masalskis išsiuntinėjo laišką, kuriame skundėsi arbitraliais ir įstatymus pažeidžiančiais paskutiniųjų dviejų Tribunolo maršalkų veiksmais, pats teigė besivadovaujantis ne savanaudiškomis paskatomis, o pilietiškomis intencijomis bei prašė į Tribunolą rinkti *sędziów bojących się Boga, umiejętnością prawa, zaletę cnoty mających, nie z rozkazu i naznaczenia, nie dla nadziei nadgród do tej cisnących się funkcji, nie zapatrujących*

¹⁸⁰⁴ LVIA, f. SA, b. 162, l. 256-257.

¹⁸⁰⁵ BC, b. 675, l. 129.

¹⁸⁰⁶ Ten pat, l. 143-v.

¹⁸⁰⁷ Šių įvykių stebėtojas valdovui raportavo, jog 1770 m. rugsėjo mėnesio 7 d. I. Masalskis asmeniškai atvyko į rytinį teismo posėdį, kuriame pasakė ilgą kalbą, reikalaujamas spręsti jo bylą, o išeidamas iš salės pridūrė: *spodziewam się, że wam podziwiłość, honor, sumnienie y miłość praw oyczystych nie-dopusći gwałtów y praktyk czynić*. Sekančią dieną, kai D. Aleksandravičius toliau nesutiko spręsti I. Masalskio bylos šis *z pasją* pareikalavo bylinėtis su maršalka ir pastarojo, kaip bylos dalyvio pasitraukimo iš teismo sudėties. Po pusvalandį užtrukusių ginčų, maršalkai nenorint išeiti, taip pat ir vyskupui atsisėdus į savo vietą, taip atsisakant pasitraukti, posėdis buvo atidėtas. Tačiau tas pats scenarijus kartojosi ir popietiniame teismo posėdyje, tik šį kartą vyskupas išėjo iš tartis susiruošusio teismo posėdžių salės, BC, b. 675, l. 215-216.

¹⁸⁰⁸ BC, b. 675, l. 214-215.

¹⁸⁰⁹ Ten pat, l. 231-232.

się na inszą górę, tylko na tę, gdzie najwyższy sędzia skrytości serc ludzkich przenikający w chwale żywey mieszka¹⁸¹⁰. Būtent tokie asmenys, kaip Vilniaus vyskupas ar Tribunolo teisėjus teisti Seimo teisme reikalavęs LDK etmonas M. K. Oginskis, galėjo sau leisti užginčyti Tribunolo sprendimus, prikišdami jiems neteisėtumą, ir kitaip drumsti teismo veiklą.

Užtariančiųjų laiškų rašymas klestėjo, nes įstatymai už juos nenumatė teisinės atsakomybės. Tik 1793 m. Gardino Seime nutarta, jog už tokių veiksmą turėtų būti skiriama baudsmė – užtariančiųjų laiškų autorius ir adresatas (jeigu „nepadėtų“ tokio laiško teisme) turėjo būti baudžiami dvejų savaičių įkalinimu, šimto kapų bauda Tribunolo naudai bei padengti kaltinimus iškėlusio asmens teismines išlaidas¹⁸¹¹. Be to, sunku įvertinti realų jų poveikį ir žalą „teisingumui“. Mat, dalis bylininkų tiesiog prašė paspartinti bylos nagrinėjimą, tačiau ne viename valdovo laiške nedviprasmiškai būdavo rekomenduojama bylą nagrinėti „teisingai“, ar netgi naikinti jau priimtus sprendimus byloje¹⁸¹². Faktiškai visas priklausė nuo konkrečios situacijos ar maršalkos pozicijos. Kaip rašė Prozoro biografas, šis maršalkystės Tribunole metu visus užtariančiuosius laiškus palikdavo neatplėštus, dėl ko buvo nepatenkintas ir dažnas tokių laiškų „rašytojas“ Stanislovas Augustas.

Užtat įstatymiškai buvo apibrėžta atsakomybė dėl korupcinių santykių. Remiantis 1726 m. konstitucija, kyšių reikalaujantis ar juos imantis teisėjas, kaltinimą įrodžius, turėjo grąžinti trigubai didesnę, nei paėmė, kyšį ir visam laikui buvo pašalintas iš visų pareigų (tuo metu jo užimamos pareigos karaliaus turėjo būti skelbiamos neužimtomis)¹⁸¹³. Stengiantis užkardyti korupcijos atvejus, 1764 m. konstitucija dar numatė atsakomybę už teisėjo šališkumą (t.y. konkrečios bylos šalies protegavimas ir agitavimas už ją teisme) – už tai grėse pašalinimas iš teismo sudėties¹⁸¹⁴, o 1792 m. už specialų kvorumo sulaužymą numatyta šešiams metams uždrausti eiti bet kokias pareigas¹⁸¹⁵. Tiesa, baudsmė korumpuojančiajam numatyta tik pastarajame įstatyme – pusė metų kalėjimo žemutiniame bokšte. Dėl gresiančių pasėkmių korupcinių santykių stengtasi neviešinti, todėl konkrečių faktų išliko nedaug.

1770 m. liepos mėnesio pabaigoje Tribunolas sprendė bylą dėl Vilkmergės maršalkos Tomo Siesickio palikimo, kurios vienas dalyvių Smolensko išdininkas Juozas Šadurskis,

¹⁸¹⁰ Ten pat, l. 65-66v (Vilniaus vyskupo I. Masalskio laiško išsiuntinėto į 1771 m. tribunolinius seimeilius kopija).

¹⁸¹¹ VL, t. 10, p. 283. Kitoje vietoje, už tą patį nusižengimą 1793 m. įstatymas numatė piniginę baudą – 2 tūkst. auks. kaltinimą iškėlusiam asmeniui ir trečdalis šios sumos – Tribunolui, VL, t. 10, p. 267.

¹⁸¹² Apie tai žinojo I. Masalskis, kuris norėdamas panaikinti jam palankius teisėjus iš Tribunolo sudėties nušalinantį nuosprendį 1770 m. gegužės 22 d. laiške valdovui iš Vilniaus rašė: *y w samym tym Trybunale wszelkie znydzie latwości do cofnienia onego, byleby iakażkolwiek z strony waszey krolewskiej mosci skłonność do tego poznana była*, BC, b. 675, l. 185. Taip pat žr. S. Kościalkowskio (min. veik., t. 1, p. 137, išnaša 421) pateiktus gausius įvairių asmenų rašytų užtariančiųjų laiškų pavyzdžius.

¹⁸¹³ VL, t. 6, p. 241. Analogiškai ir 1764 m., VL, t. 7, p. 177. 1792 m. įstatymas numatė, jog triguba paimto kyšio dydžio suma turėjo tekti *na szpital, do kasy policyjnej miejscowej*, t. 9, p. 418.

¹⁸¹⁴ VL, t. 7, p. 177. Beje, ten pat papirkinėti teisėjus uždrausta advokatams ir agentams (*po stancyach żadnych korrupcyi rozności, y onemi sędziow tentować nie ważyli się*, VL, t. 7, p. 179), kas liūdija, jog jie dažniausiai ir būdavo tais tarpininkais. Taip pat žr. dalyje apie advokatus paminėtą kaltinimą I. Daškevičiui dėl teisėjų papirkinėjimo.

¹⁸¹⁵ VL, t. 9, p. 393.

sužinojęs apie priešininkų užkulisinius žaidimus, ėmėsi atsakomųjų veiksmų („o kórego pomýslności dla dostrzeżonych niejakowychś z strony sobie przeciwnej obrotów powąt-piewając podobne przedsięwzięł kroki i starania“) ir per Livonijos vėliavininką iš kitos bylininkės – Gardino žemės teismo raštininko žmonos Chreptavičienės (kuri buvo įsigi-jusi ginčo objektu buvusias valdas) pasiskolino 264 raud. auks. *na wsparcie i utrzymanie swego interesu obowionzujonc dac dokumnet z terminem niezawodnym oddania*. Tačiau moters įgaliotiniui Juozui Dombrovskui skoliaraščio gauti nepavyko: iš pradžių jis pa-tikėjo J. Šadurskio, kaip Tribunolo teisėjo, žodžiu (buvo išrinktas į sekančią tų metų ka-denciją), o vėliau neva pritrūko laiko (*dla skąpości czasu*). Tų metų rugpjūčio 6 d. Tribu-nolui priėmus sprendimą, J. Šadurskis pareiškė, jog pinigai *na interess spólny były między deputatów dla utrzymania sprawy rozdzielone* ir jų gražinti ar išduoti skoliaraščio jis esą nesirengia¹⁸¹⁶.

1791 m. sausio 31 d. Nikodemus Jakavičius) į Tribunolo einamųjų reikalų protokolų knygas įrašė pareiškimą, ketindamas iškelti ieškinį praėjusios kadencijos Tribunolo rašti-ninkui Jonui Lenkevičiui dėl kyšių reikalavimo ir ėmimo, išviliojus 50 raud. Auks.¹⁸¹⁷ Esą 1790 m. rugsėjo mėnesį Žemaitijos raikytojas Stanislovas Daugirdas dėjo pastangas, kad į remisinį registrą ketvirtuoju numeriu būtų įrašytas jo ieškinys prieš Šemetienę, tačiau raš-tininkas per kunigą Juozą Kosakovskį pareikalavo šimto raud. auks. Daugirdas teigė tokios sumos sumokėti nepajėgsiąs, tačiau pasiuntė 30 raud. auks. sumą. Galiausiai J. Lenkevičius sutiko su 50 raud. auks. suma, bei Daugirdui pasiuntė savo ranka rašytą „bilietą“, kuriame reikalavo kuo greičiau primokėti 20 raud. auks., ką pastarasis, pasiskolinęs trūkstamas lėšas buvo priverstas padaryti. Pasibaigus teismo sesijai, *począł odkrywać występęk*, Lenkevičius stengėsi savo nusikalstamą veiklą nusišlepti – prašė gražinti jo rašytą laišką, žadėdamas su-mokėti dvigubą išviliotų pinigų sumą, tačiau to padaryti jam nepavyko.

Tačiau pats garsiausias nagrinėjamo laikotarpio korupcijos skandalas susijęs su jau minėtu Ignoto Masalskio ginču su Naugarduko kašteliono Juozo Nesiolovskio dėl pas-tarojo žmonos Kotrynos Masalskytės kraičio. 1770 m. kovo mėn. vienas iš deputatų M. Brodovskis pareiškė kaltinimus penkiems deputatams imant kyčius ir dovanas iš Vil-niaus vyskupo. Norėdamas surinkti įrodymus, teisėjas kovo 12 d. įsakė įkalinti I. Ma-salskio faktorių (faktor) žydą Iceką Maušovičių, kurio balandžio 9 d. Tribunole atlikta apklausa parodė, jog šis Valkavisko deputatui Andžeikovičiui perdavė dvi statines sa-lyklo, vieną meitėlį ir dvidešimt vežimų malkų, o kitiems trims deputatams (Bielskiui, Nevenglovskui ir Romanovskiui) po vieną sviesto kubiliuką (*faska*) ir kiekvienam po dvidešimt vežimų malkų¹⁸¹⁸. Tačiau, kaip teigė M. Brodovskis, žydas papasakojo tik apie

¹⁸¹⁶ Chreptavičienei tokio paaiškinimo nepriėmus, J. Dombrovskis buvo priverstas kreiptis į Tribunalą, LVIA, f. SA, b. 148, l. 476-477 (1771 m. liepos 13 d. Tribunolo sprendimas). Žinome, jog sekančioje tų pačių metų kadencijoje J. Šadurskio prašymu bylos nagrinėjimo terminas buvo atidėtas prašant susipažinti su dokumentų kopijomis (b. 1141, l. 97), o vėliau greičiausiai buvo pasiektas užteisminis susitarimas.

¹⁸¹⁷ Ten pat, b. 726, l. 41-42.

¹⁸¹⁸ Ten pat, b. 671, l. 14v.

dalį „dovanų“: jo lenkiškai rašytas „pugilares“ liudijo apie Andžeikovičiui dar duotus dešimt vežimų šieno, šešias avižų statines ir Bielskiui duotus šešis vežimus šieno ir keturias avižų statines. Be to, esą visiems žinoma, jog *były i inne hoynie dawane dary, offerencye różnemi rzeczami*¹⁸¹⁹. Masalskio dvaro maršalkos Jaskuldo registras liudijo, jog šešioms deputatams (A. Juzefovičiui, M. Boženckiui, J. A. Romanovskiui, R. Andžeikovičiui, T. Nevenglovskiui, A. Bielskiui) iš viso planuota duoti 140 vežimų šieno, 65 statines avižų, po 35 statines rugių ir salyklo, 3,5 statines kviečių, 14 svieto kubiliukų, 7 meitėlius ir 4 jaučius. Kitas dokumentas – I. Masalskio išlaidų registras, rodė, jog Romanovskiui buvo duota 350 auks. (dar 56 auks. pažymėti kaip gražinami jam už įteiktus šaukimus patvirtinančių dokumentų išėmimą), o Oršos deputatui Juzefovičiui – 1500 auks.¹⁸²⁰ Beje, apkaltinti deputatai teigė, jog kyšį (iš Sėhenio) buvo paėmęs ir pats M. Brodovskis, o šis savo nekaltumą įrodinėjo, rodydamas to paties Sėhenio išduotą liudijimą nedavus kyšio ir siūlydamas tai paremti savo priesaika. Įrodymų buvo daugiau, negu pakankamai, todėl Tribunolas keturis deputatus pašalino iš Tribunolo teisėjo pareigų ir vienerius metus uždraudė užimti bet kokias pareigas. Tačiau pasikeitus konjunktūrai, 1777 m. ginčą tarp I. Masalskio ir sutuoktinių Niesiolovskių galutinai išsprendęs Tribunolas nutarė, jog M. Brodovskio iškeltas kaltinimas nebuvo paremtas tinkamais įrodymais, *že takowe bagatele, jako to kilkanaście drew i jedna faska masła na żydowskie świadectwo grozą wyciągnione, iżby sędziogo trybunalskiego skazić mogły sentyment nie tylko wewnątrznie przekonać się, lecz myśli nawet podejrzliwej przypuścić do serca prawego niepodobna, do tego ponieważ pugillares żydowskim pismem i minuty proste charakterem polskim notowane w tak ważnej o skażenie sędziowskiego dostojęstwa materyi nic nie probują*¹⁸²¹. Teismas rėmėsi Brodovskio apklausa ir jo laiškais I. Masalskiui ir kitam asmeniui, kuriuose prašė „o dary i suplementowanie siebie“, o nieko negavęs persimetė į kitą pusę, pasitarnaudamas Niesiolovskiui. Apklausoje M. Brodovskis neva prisipažino, jog neturėjo jokių korupcijos įrodymų, kaltinimą pateikė vedamas asmeninės neapykantos Andžejevskiui ir noro padėti vienai iš proceso šalių. Išdėstyti duomenys leidžia daryti kelias išvadas: nors kyšių reikalavimas ir ėmimas buvo tapęs visuotiniu reiškiniu, tačiau Tribunolas tokius kaltinimus buvo linkęs sumenkinti, ką rodo ir pati sprendime paminėta ir originalų ieškinį iškreipusi teismo formuluoė – „keliolika šakalių ir viena sviesto statinaitė“. 1770 m. įvykiai tebuvo pretekstas pašalinti (ne be valdovo žinios) iš Tribunolo sudėties keturis I. Masalskiui palankius deputatus, be to, kaip pastebėjo tas pats M. Brodovskis, – jiems buvo skirtos

¹⁸¹⁹ *Produkt sprawy wj. Pana Mateusza Brodowskiego skarbnika slanimskiego przeciwko jo. Xięciu jmcii Massalskiemu biskupowi wilenskiemu, tudziez ww. Jpp. Bielskiemu, Desztrungowi, Horainowi, Niewęglowskiemu, Andrzejkowiczowi i Romanowskiemu bywszym deputatom Trybunalu mĩnskiego, b. v. ir laiko.*

¹⁸²⁰ Ten pat. Dar 10 tūkst. auks. pažymėti, kaip skirti sumokėti Unichovskiui, o 700 raud. auks. *na expens.* Apie I. Masalskio papirkėnėjimus puikiai buvo žinoma valdovo dvare. Atsakydamas į 1770 m. spalio 8 d. Vilniaus vyskupo laišką kunigas Slivickis rašė, jog valdovas nesikištų į jo bylos svarstymą, jei šis deputatų, *przewyższających kasztelana majątkiem (jak tu rozumieją) nieujmował, lub (jak mówią) nie psował*, BC, b. 675, l. 253-255.

¹⁸²¹ LVIA, f. SA, b. 156, l. 137v; b. 837, l. 71v-75v (1777 m. rugpjūčio 21 d. Tribunolo sprendimas).

švelnesnės, negu numatė įstatymai, baudmės. Simptomiška, jog nieko nežinome apie Tribunolo sprendimus (neskaitant vieno, praktikoje nieko nereiškusio už akių sprendimo) aukščiau paminėtais korupcijos atvejais. Beje, netiesiogiai apie korupcijos faktus Tribunole teismo knygų parašėse užrašytomis šmaikščiomis rimuotomis pastabomis paliudijo ir kanceliarijos darbuotojai¹⁸²².

Apie įtakingų asmenų poveikį netiesiogiai liudija ir su teise prasilenkiantys Tribunolo sprendimai tokiose bylose. Štai, kuomet Slanimo žemės teismo teisėjas Liudvikas Bronskis nenorėjo priimti paskolintos pinigų sumos ir pasitraukti iš Vitororz palivarko Slanime ir pats pašaukė valdos savininką į teismą, kuriam pirmininkavo, LDK kancleris Aleksandras Sapiega kreipėsi į Tribunolą, prašydamas, kad būtų svarstytų kitas teismas, ir čia buvo priimtas sprendimas už akių. L. Bronskis šį sprendimą areštavo, tačiau teismas nutarė, jog „pagal LDK teisę“ Tribunole bylininkams *beneficia juris* pozvolone būti nie moga bei liepė vazniui skelbti „proklamata“¹⁸²³. Toks sprendimas buvo aiškiai neteisingas, nes areštavimas nereikšė bylos sustabdymo, o tik priemonę apsaugoti nuo apgaulingai bei paslapčia išgautų sprendimų, kurių apibrėžė 1698 m. Tribunolo ordinaciją ir kuri plačiai naudota nagrinėjamo laikotarpio Tribunolo praktikoje. Įstatymai aiškiai leido areštuoti pirmą byloje paskelbtą sprendimą, o Tribunolas savo veiksmui pateisinti pritaikė su bylų atidėjimu susijusią, taigi netinkamą teisės normą.

Aukščiau išdėstyti faktai leidžia teigti, jog Tribunolo sprendimus svariai veikė pašaliniai faktoriai, teisėjų ryšiai su bylininkais, įtakingų asmenų užtarimas ir paprasčiausia korupcija. 1726 m. įstatymo reikalavimas, *ażeby sprawiedliwość święta nie za posuły y dary, ale podług iuramentow sędziowskich, według Boga, sumnienia y praw Rzpltey aequaliter wszystkim administrowana była*¹⁸²⁴ buvo sunkiai įvykdoma siekiamybė. Jau minėtame laiške motinai Rapolas Jelenskis patarė neskubinti bylos nagrinėjimo, siūlydamas panaudoti laiką *do rozsluchania y rozpatrzenia*. Mat ne tiek sunku „prastumti“ bylos nagrinėjimą, kiek pataikyti tinkamą momentą (*Nie iest bowiem tak wielka sztuka przypuścić sprawę iak trafić w dobrą porę ze sprawą*)¹⁸²⁵, taigi patvirtino egzistavus „teisingumo“ ryšį su konkrečia teisėjų sudėtimi. Bajoriškiosios visuomenės pritarimą korupciniams santykiams atskleidžia ir Tribunolo teisminė praktika – nė karto nebuvo pritaikyta teisės norma, pagal kurią kyšį paėmęs turėjo būti visam laikui pašalintas nuo bet kokių pareigų. T. Korzonas savo metu teigė, jog bajorija bijojo arbitralumo, kovojo už teismų nepriklausomybę, neigiamai vertino kišimąsi į teismų nutartis, tačiau iš kitos pusės rašė už-

¹⁸²² *Prawda nogę złamała, y ledwo się włóczy / Nikt zaś jey nie żaluie, bo zbyt kole oczy*, LVIA, f. SA, b. 686 viršelis, b. 1155 viršelis (ši sentencija greičiausiai priklausė regento Petro Vitkevičiaus kūrybai); *Kto sumnienie opuścił przez interes mały / tę dziurę będą zawsze większećią wdzieraly*, b. 1195, viršelis (ta pačia rašysena šalia sentencijos buvo užrašyta Bžezinskio pavardė, todėl gali būti, jog šis įrašas priklausė nuo 1789 m. Tribunolo advokatu buvusiam Jeronimui Bžezinskiui); *Vinstus hic z groszy nondant darmo labere / Kto nie daie pieniędzy nesut bonet mere*, b. 1692 viršelis.

¹⁸²³ LVIA, f. SA, b. 158, l. 512-513v (1778 m. birželio 26 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁸²⁴ VL, t. 6, p. 241.

¹⁸²⁵ LMAVB, f. 139-1566, l. 20-21.

tariančiuosius laiškus, ieškojo įtakingų asmenų užtarimo, pažinčių tarp teisėjų. Tuo tarpu S. Kościalkowski, pateikdamas daug A. Tyzenhauzo įtakos Tribunolo sprendimams pavyzdžių, vis tiek priėjo išvados, jog iš esmės visų teisinių formalumų buvo laikomasi¹⁸²⁶.

IV. 3. b) LDK bajorų pasaulėžiūros ir teisinės sąmonės atspindžiai

Analizuojant Tribunolo archyve esančius dokumentus, galima padaryti tam tikras išvadas apie LDK visuomenę ir Apšvietos idėjų įgyvendinimą, bajorų pasaulėžiūrą ir teisinę sąmonę. Teisės normų taikymas, ginčų sprendimo būdai ir susiklosčiusi teisminė praktika – visai tai atspindėjo visuomenės vertybines nuostatas bei elgesio modelius ir galėjo ženkliai skirtis nuo kazuistiškai suformuluotų teisės normų turinio. Ši problema yra labai plati, todėl čia apžvelgsime tik atskirus jos epizodus.

Pirmiausiai į akis krenta sprendimuose pateikiamas realios situacijos neatitinkantis bylininkų veiksmų vertinimas, turėjęs konkrečią paskirtį – išvengti būtinybės skirti įstatymuose numatytas drakoniškas bausmes, kurios grėsė už palyginti nedidelius prasižengimus. Galima paminėti kelis ryškesnius pavyzdžius. Štai, Raseinių pilies teismas 1765 m. lapkričio 5 d. sprendimu Antanui Uvainiui skyrė taliono bausmę (pusę metų žemutiniame kalėjime ir priteisė sumokėti tūkstantį kapų grašių), kai jis neįrodė, jog to paties teismo regentas Rhaneusas (Rhaneus) klastojo išduodamus dokumentus, prirašinėdamas juose originaluose nebuvusį tekstą. Nors apeliaciją nagrinėjusio Tribunolo galutiniam sprendime Uvainio Raneusui įteiktame šaukime aiškiai kalbama apie sąmoningą „dokumentų klastojimą“, tačiau teismas nutarė, jog šis kaltintas *nie o fabrykacjė, lecz o niezgodność*, t. y. kadangi, kaip paaiškėjo, vienas išrašas ne visiškai atitiko originalą, todėl kreiptis į Tribunolą jis turėjo pagrindo¹⁸²⁷. Toks samprotavimas leido A. Uvainiui išvengti taliono bausmės. Panašiai kunigas K. Krupavičius apkaltino Kauno pilininką Jurgį Šemetą nuslėpus Ališavos fundacijos dokumentą, o kai to įrodyti nepavyko, teismas nepatenkino bylininko prašymo skirti bausmę už šmeižtą. Buvo nutarta, jog dvasininkas *upominał o dokument z troskliwości o calość funduszu pochodzącą*, todėl jį „pryżganiono“, tačiau realios bausmės jam skirta nebuvo¹⁸²⁸. 1790 m. rugpjūčio 11 d. į Tribunolą su prašymu atleisti nuo kalėjimo bausmės (esą Tribunolo paskirtas terminas praėjo dėl *spóźnionej wiadomości*) kreipėsi Ignotas Soroka, o Andrius Kšižanovskis už tokį kreipimąsi pareikalavo skirti dviejų savaičių kalėjimo bausmės. Tribunolas pritarė, jog pasiteisinti I. Soroka gali tik atėjus bylos nagrinėjimo laikui, tačiau nuo tokiomis atvejais gresiančios bausmės atleido, nes į Tribunolą šis, esą, kreipėsi *przez submisiją dekretowi oczewistemu trybunalskiemu, a nienaruszenie onego*¹⁸²⁹.

¹⁸²⁶ Kaip savo metu teisinosi A. Tyzenhauzas, iš jo įtakos Tribunolui metų (maždaug 1775-1780) Nuolatinėi tarybai buvo apskūsta vos keletas Tribunolo priimtų sprendimų (S. Kościalkowski, min. veik., t. 1, p. 138).

¹⁸²⁷ LVIA, f. SA, b. 141, l. 278-281, 293-298.

¹⁸²⁸ Ten pat, b. 176, l. 383-410.

¹⁸²⁹ Ten pat, b. 725, l. 45v-46.

Kai kurios griežtesnę bausmę už teisės pažeidimus numačiusios normos apskritai nebuvo taikytos. Taliono bausmė už neįrodytą baudžiamojo pobūdžio kaltinimą, kaip reikalavo įstatymai, niekada nebuvo skirta nė vienam vaznį, advokatą ar kitą įgaliotinę neteisingai apkaltinusiame bylininkui. Tokiose situacijose būdavo apsiribojama skiriant pinigines arba aukštutinio kalėjimo bausmes, nors įstatymai tokios išeities ir nenumatė: Vankovičiams neįrodžius, jog Minsko pilies teisme Šembelis juos atstovavo neprašytas, Tribunolas iš Livonijos kanauninko Vladislovo Vankovičiaus *za wexę* priteisė apkaltintajam 50 kapų grašių; Minsko žemės teismo regentui Sebestijonui Vankovičiui, jako *personalnie Szembela oskarżający* skyrė dviejų savaičių kalėjimą, o iš kitų Vankovičių priteisė bylinėjimosi išlaidas – 200 auks. Kai toje pat byloje žydas pirklys Manusas Mejerovičius neįrodė, jog advokatas, Naugarduko taurininkas Felicijonas Čėcotas, teisme kalbėjo neturėdamas įgaliojimo ir susitaręs su priešinga proceso šalimi, nepateikė prašymo patvirtinti skolarąštį priesaika, jam pagal 1565 m. įstatymą skirta 100 kapų grašių bauda advokato naudai, o „miasto wieży, turmy 12 tygodni w zamku mińskim“¹⁸³⁰. Vilkmergės vazniui Martynui Čipkovskui, kuris kaltintas *o złe użycie urzędu, o falsyfikacyje różne, o spółnictwo w akcyjach uczynkowych na dyferencyjach dopełnionych* iš Vilkmergės vėliavininko Pranciškaus Morikonio ir Vilkmergės rotmistro Tomo Petkevičiaus priteisita viso labo 400 auks.¹⁸³¹ Smolensko pakamaris Adomas Vizgirda buvo apkaltinęs savo pasamdytą advokatą Vincentą Elsnerį, kad Trakų žemės teisme atstovavo jo priešininką Vincentą Piaseckį. Tribunolas nusprendė, jog įpareigojančio rašto pateikta nebuvo, toks kaltinimas bylos nagrinėjimo pirmos instancijoje metu teikiamas nebuvo, o kaltinamasis niekada neatstovavo A. Vizgirdos. Todėl šis, *za niewinną prozekucyję* buvo įpareigotas Elsneriui sumokėti 500 auks.¹⁸³² Kai Boguslovas Strijenskis apkaltino Simoną Penkalskį, kad šis pasamdytas Kauno pilies teisme nagrinėtai bylai leido jį nuteisti už akių, Tribunolas nutarė, jog tai buvo padaryta ne dėl išdavystės ar pykčio, bet neturėjus atsiųsto *expensu*. Todėl už neįrodytą kaltinimą Strijenskiui nurodyta sumokėti 300 auks.¹⁸³³ ir t.t. Tokia praktika leido beveik nebaudžiamai kaltinti dėl nusikaltimų, už kuriuos įstatymai buvo numatę netgi mirties bausmę.

Tos pačios priežastys veikė sprendimus dėl priteisiamų bylinėjimosi išlaidų. Nutarus, jog abi šalys turėjo pagrindo kreiptis į Tribunolą, teisminės išlaidos nė vienos jų naudai nebuvo priteisiamos (*przez obustronną kompensatę*). Beveik niekada nebuvo skiriama bylininkų prašoma suma, o pagrįstais atvejais galima pastebėti tendenciją skirti tik pusę jos¹⁸³⁴. Didesnės būdavo skiriamos tik bylos vilkinimui paduotų apeliacijų, ar pasipriešinimo teismo sprendimams atvejais. Štai, už tris užakinius sprendimus ir pasipriešinimą jų vykdymui Oršos pataurininkaitis Juozapas Kirkoras buvo įpareigotas Gordzialkovskui

¹⁸³⁰ Ten pat, b. 151, l. 103v (1774 m. balandžio 18 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁸³¹ Ten pat, b. 170, l. 374.

¹⁸³² Ten pat, b. 167, l. 788v.

¹⁸³³ Ten pat, b. 169, l. 567-577.

¹⁸³⁴ Plg. ten pat, b. 170, l. 595v; b. 523, l. 169-178; b. 833, l. 23-45.

ir Zbožinskiui sumokėti beveik penkis tūkstančius auks.¹⁸³⁵ Tačiau paprastai Tribunolas priteisdavo nedideles, netgi simbolines sumas, kurios nepadengdavo faktinių bylinėjimosi išlaidų. Vienas iš tokios praktikos apraiškų ir Tribunolo teisėjų (ypač maršalkos) dalyvavimas sutaikant bylininkus, tarpininkavimas pasirašant taikos sutartis, teikiant bylininkams prašymus atleisti priešininką nuo jam skirtų bausmių ir pan. Autoritetingo mediatoriaus institucija LDK visuomenėje buvo labai paplitusi, daug tokių pavyzdžių malšinant tarp kaimynų kildavusius konfliktus savo atsiminimuose aprašė kunigas Juozapas Kosakovskis¹⁸³⁶. 1767 m. prie užteismo ginčo tarp Starodubo stovyklininko Kersnovskio ir sutuoktinių Antano ir Katažinos Daugėlių išsprendimo prisidėjo Tribunolo maršalka, *który i swoim dołożył się workiem*, ir Brastos deputatas Matusievičius *przez opisy*¹⁸³⁷; 1769 m. kovo 11 d. Tribunolo sprendimu Adamovičiui buvo skirtos aukštutinio ir žemutinio kalėjimo bausmės, o jau sekančią dieną maršalka Radvila Gurinavičiui rašytame laiške prašė jas dovanoti¹⁸³⁸; 1780 m. liepos 28 d. laiške, Tribunolo maršalka P. Pilsudskis informavo LDK kariuomenės pulkininką Strijenskį, jog jam užtarus, LDK iždininkas Bžostovskis sutiko atidėti keturių savaičių kalėjimo bausmės atlikimą iki rugpjūčio pirmos dienos¹⁸³⁹; tarpininkaujant trims Tribunolo teisėjams buvo pasirašytas susitarimas tarp Vilniaus pijorų ir Vilniaus žydų, kuris užbaigė septynerius metus užtrukusį ginčą¹⁸⁴⁰ ir t.t. Tokia praktika buvo nevienareikšmė, dar XVII a. viešojoje opinijoje egzistavo nuomonė, jog teisėjo ir taikytojo (mediatoriaus) funkcijos yra skirtingos (*trudno oraz nosić i jednacza, i sędzięgo*)¹⁸⁴¹ – teisėjas privalo teisti, o ne taikyti.

Įstatymai numatė, jog nesant atitinkamos teisės normos, reikėjo kreiptis į seimą, kuris tokią nuostatą suformuluotų. Dėl to Tribunolo sprendimai jau savaime negalėjo tapti bendrosios teisės normų šaltiniu. Tiesa, žinome vienintelį atvejį, kuomet Tribunolo sprendimas buvo panaudotas teisės spragos pašalinimui, tačiau bandymas pasiremti teismo sprendimu buvo, kaip reta, nevykęs ir ne visai atitiko jo turinį. 1766 m. rugpjūčio 20 d. Tribunolas priėmė sprendimą byloje tarp Lenkijos kariuomenės kapitono, Paberštelių seniūno Kristijono Turnavo ir Upytės seniūnienės Antaninos (Bžostovskytės) Puzinienės, dėl nesantuokinio valstietės Konstancijos Popieluškaitės sūnaus – Jono Lipskio¹⁸⁴². Valstietės tėvas, Pranciškus Popieluška, gyveno įvairiuose Turnavui priklaususių žemių kaimuose, o nesantuokinis vaikas gimė, kai K. Popieluškaitė tarnavo pas A. Puzinienę (nors K. Turnavas teigė, jog vaikas gimė jo Parušelių kaime, o tik vėliau buvo persikelta

¹⁸³⁵ Ten pat, b. 170, l. 357-366.

¹⁸³⁶ *Pamiętniki Józefa Kossakowskiego, biskupa inflanckiego 1738-1788*, p. 90, 123-125 ir kt.

¹⁸³⁷ AGAD, ZP, b. 364, l. 189. Susitarimas pasiektas 1767 m. gegužės 15 d. byloje ginčo dalyviams jau pasisakius. Beje, ši byla pradėta spręsti dar 1766 m. lietuviškoje kadencijoje, tačiau tuomet baigiantis darbo laikui palikta *in continuatione*, LVIA, f. 8, ap. 3, b. 7, l. 16.

¹⁸³⁸ LVIA, f. SA, b. 143, l. 229-240v; b. 2388, l. 33-v.

¹⁸³⁹ Ten pat b. 162, l. 458-v.

¹⁸⁴⁰ Ten pat, b. 164, 253-258v (1781 m. rugsėjo 24 d. dokumentas).

¹⁸⁴¹ S. Ochmann-Staniszevska, Korektura Trybunału w świetle publicystyki lat 1648-1668, *Sobótka*, 1993, nr. 2-3, p. 236.

¹⁸⁴² LVIA, f. SA, b. 517, l. 147-148v.

pas Upytės seniūniene). Vėliau valstietė grįžo pas buvusį poną, o Puzinienės pavaldiniai buvo atėmę jos sūnų ir išvežę į kaimą, kuriame šis gimė, tačiau Turnavui pareikalavus, buvo gražintas. 1765 m. rugpjūčio 23 d. sprendimu Upytės pilies teismas J. Lipskį pri teisė A. Puzinienei, o sprendimu nepatenkintas K. Turnavas apeliavo į Tribunolą. Tačiau pastarasis nutarė, jog nė vienas iš bylininkų neįrodė Konstancijos *zasiedziałości*, nežinia kieno pavaldiniu buvo ir jos tėvas (atėjęs *z dóbr ruskich*), be to, nebuvo pateikta pavaldinių įsigijimo dokumentų, todėl valstietė ir jos sūnus nepriklauso nė vienam. 1786 m. pradžioje Nuolatinė taryba gavo prašymą išaiškinti, koks yra nesantuokinių vaikų (*bękartów*) statusas, mat TLS tokia nuostata nebuvo suformuluota. Neidentifikuotas Tarybos narys greičiausiai prisiminė prieš dvidešimt metų Tribunole svarstytą bylą, gavo sprendimo kopiją (tokia pažymėta buvusi išduota 1786 m. sausio 28 d.) ir jo turinį panaudojo teisės normai sukurti. Taryba atsakė, jog valstiečiai yra arba priklausomi, arba laisvi, o kadangi nesantuokinių vaikų statuso inventoriai ir metrikos nerodo, todėl jie gali būti laikomi laisvaisiais. Tokia išvada buvo gana paradoksali, mat, sprendime aiškiai parašyta, jog nepavyko įrodyti ir pačios Konstancijos, kaip nelaisvos valstietės, statuso. Tuo tarpu Tarybos rezolucija reiškė, jog bet koks nesantuokinis valstiečio vaikas automatiškai įgyja aukštesnę negu tėvai, statusą. Tokio sprendimo pavojingumą suprato ir pati Taryba, nurodžiusi, jog ši norma galioja tik LDK, „kaip atsakas į lietuvišką užklausą“¹⁸⁴³.

1782 m. A. Čartoriskis rašė, kad didžiausios pagarbos būtų vertas tas advokatas, kuris peržiūrėjęs LDK teisės aktus, išleistų civilinės ir baudžiamosios teisės sąvadus, nes tarp įstatymų gausos yra sunku susiorientuoti, be to, neretai teisme cituojama jau nebegaliojanti norma¹⁸⁴⁴. Iš tikrųjų, praktikoje bylininkai dažnai rėmėsi sau palankiais įstatymais, o tą jiems leido nepreciziška teisės aktų kalba ir santykio su anksčiau paskelbtais įstatymais nenurodymas. Štai, pvz., procese dėl Gardino vėliavininko Stanislovo Isaikovskio turto, Mykolas Oginskis kalbėdamas apie turto užrašymo dokumentus rėmėsi TLS senaties norma, tuo tarpu jo priešininkai – 1507 m. įstatymu, skelbusiu, jog *zapisy na zdradę ku oszukaniu, albo na przeszkodę sprawiedliwosci czynione bydź nie maiq*¹⁸⁴⁵. Tačiau dar didesnė problema buvo precedento teisės atsisakymas 1764 m. seime. Tuomet nurodyta bylininkams neminėti kitų sprendimų, kurie dažnai buvo priimami šališkai, prasilenkiant su teise. Toks žingsnis turėjo užkirsti kelią beteisiškumui virsti teise, t. y. masiškai pradėti taikyti teisės normas priešingai jų turiniui, ir tokio nurodymo Tribunolas laikė-

¹⁸⁴³ *Zbiór rezolucyi*, 1788, p. 133-134, nr. 272 (1786 m. vasario 21 d. rezolucija).

¹⁸⁴⁴ *List trzeci Doświadczyńskiego*, p. 34.

¹⁸⁴⁵ *Replika in evictionem wieczności hrabstwa Indury za sprawą jw. jp. Michała hrabi Ogińskiego hetmana w. W.X.L. przeciwko jww. jpp. Adamowi i Genowefie z Ogińskich Brzostowskim ex kasztelanom połockim, Michałowi i Kazimirze z Ogińskich Brzostowskim podskarbit w. W. X. Litt., xiędzu referendarzowi W. X. Litt., Robertowi pułkownikowi ussarsk., ww. Kochowskim pułkownikom woysk rossyisk., Puzynom, Jelskim i jp. Grabskiemu bywyszemu regentowi ziem. i grodzk. pwtu Grodzieńskiego* (spaud.); *Replika od powodów jwwżch Bazylego i Konstancy z Brzostowskich Kochowskich pułkowników woysk rossyiskich, prezydentów sądów Główn. Gubernii mohilowskiej przeciwko jwżmu jmści panu Michałowi Ogińskiemu hetmanowi w. Wgo Xstwa Litt., pozwanemu i dalszym pozwanym* (spaud.).

si¹⁸⁴⁶. Tačiau, kita vertus, dėl to faktiškai buvo įtvirtinta galimybė analogiškose bylose priminėti skirtingus sprendimus, taigi teismas tapo imlus pašalinės įtakai poveikiui. Bene labiausiai tai atsiliepė nagrinėjant bylas dėl skolų, kuomet vienodose situacijose būdavo priimami kardinaliai priešingi sprendimai. Bylose dėl skolarasčių, kuriose skolos negražinimo sutartu laiku atveju buvo užfiksuotas punktas, leidžiantis kreditoriui perimti valdyti skolininko dokumente paminėtą nekilnojamąjį turtą, teismas vykdyti jo sąlygas leisdavo tik retais atvejais. Pvz., 1769 m. Tribunolas pirmu sprendimu leido Jeronimui ir Barborai Zenkavičiams įvesdinimą į skolininko Amenos maršalkos Martyno Oskirkos valdą Kobylnikus; vėliau analogiškas sprendimas priimtas byloje tarp Kameneco seniūno Kazimiero Podvisockio su žmona Eufrozina ir skolininko Mato Marcinkevičiaus¹⁸⁴⁷ ir t.t. Tačiau kitais, niekuo nuo šių nesiskyrusiais atvejais, Tribunolas galėjo skirti įvesdinimą tik Tribunolo sprendimo nevykdymo atveju¹⁸⁴⁸, arba apskritai atidėti bylos nagrinėjimą, leidžiant skolininkui susipažinti su bylos dokumentais (absoliuti dauguma atvejų).

Dar vienas tokios praktikos aspektas – bausmių už procesinio pobūdžio nusižengimus taikymas. Siekdamas priversti bylininkus laikytis įstatymų reikalavimų, Tribunolas skirdavo vad. *eksceso* bausmę, kurios nei turinio, nei taikymo įstatymai aiškiai neapibrėžė. Dėl to ji labai priklausė nuo konkrečios teismo sudėties, o skiriama galėjo būti už bet kurią veiksmą, kurią teismas įvardintų buvus nusižengimu, pvz., netinkamas teismo darbo sutrukdyimas, tuščia jo darbo laiko gaišatis ar nustatytos bylinėjimosi tvarkos ir reikalavimų (neteikti tam tikroje proceso stadijoje prašymų, reikalavimas trumpinti kalbas) nesilaikymas¹⁸⁴⁹. Dažniausiai prasižengimas įvardintas kaip *zagajenie sądów* arba *zagajenie czasu sądowego*. Taip suformulavus kaltinimą bylininkai sulaukdavo skirtingų nuobaudų: 40 kapų gr. turėjo sumokėti neįvardintą supliką 1770 m. birželio 6 d. teismui pateikę Minsko žydai¹⁸⁵⁰, 1771 m. Polocko pilies teismo teisėjas Tadas Pšiseckis, prašęs bylą dėl savo skolos Vitebsko vaivada Juozapui Solohubui persiųsti Oršos žemės teismui (nutarta, jog kalbėjo priešingai skolarasčio turiniui ir *czas sądom poświęcony próznie zagaiał*)¹⁸⁵¹; 1776 m. balandžio 1 d. Vilkmergės rotmistrui

¹⁸⁴⁶ Žinome vos kelis atvejus, kuomet Tribunolas savo sprendimą būtų pagrindęs nuoroda į ankstesnius sprendimus. 1789 m. rugsėjo 30 d. teismas nutarė, jog byla dėl privačiai kalinto Pranciškaus Leščinskio turi būti nagrinėjama įrašiusn ieškinius į taktinį registrą, pasirėmęs savo liepos 28 ir 29 priimtais sprendimais *w podobnejże akcyi*, LVIA, f. SA, b. 722, l. 97v-98.

¹⁸⁴⁷ Ten pat, b. 144, l. 375-376; 616-619. Taip pat analogiški sprendimai: b. 138, l. 475-478; b. 143, l. 270v; b. 524, l. 379.

¹⁸⁴⁸ Plg. Tribunolo sprendimą Smolensko žemės teismo teisėjo Juozo Kuliešiaus byloje prieš Vilkmergės teismo seniūną Joną Eperiješą dėl 24 auks. skolos, ten pat, b. 143, l. 392v.

¹⁸⁴⁹ Beje, reikia pastebėti, jog skirdamas šią bausmę, dažnai Tribunolas nusižengimą paminėdavo gana abstrakčiai, faktiškai neleisdamas nustatyti jos pritaikymo pagrindimo, pvz. 1767 m. rugpjūčio 6 d. Tadas ir Kristina Brancevičiai padavė prašymą teisti Brastos kamarininką Feliksą Lachovičių ir vėliavininką Platą, kaip kaltinamus dėl nusikaltimo pažeidžiančio teismo saugumo normas, įrašius ieškinį į taktinį registrą, ir jį Tribunolas patenkino, ten pat, b. 664, l. 19v. Sekančiame, tą dieną einamųjų reikalų protokolų knygoje esančiame įrašė pažymėta, jog Lachovičius baudžiamas 40 kapų bauda už *wycięzanie czasu daremnemi wniesieniami* (ten pat), tačiau konkretesnio jo kaltės argumentavimo pateikta nebuvo.

¹⁸⁵⁰ Ten pat, b. 671, l. 25.

¹⁸⁵¹ Ten pat, b. 148, l. 789-790.

Mykolui Mackevičiui, kuris norėjo pateikti įrašyti į teismo knygas vėliono, valdovo vėliavininko Grekavičiaus dukrų – Onos ir Pranciškos, užrašymus, apie kurių turinį pastarosios nieko nežinojo¹⁸⁵². 1775 m. liepos 13 d. Pinsko žemės teismo teisėjas Ignotas Višnevskis, kuris po Tribunole atliktos liudytojų apklausos į savo manifestą įrašė *opuszczone przyczyny* ir *czas sądowy motivo swego manifestowania zatrudnił*, buvo nubaustas šimto kapų bauda¹⁸⁵³. 1787 m. rugsėjo 19 d. Stanislovui Tomaševičiui, kuris neįgaliotas dėjo pastangas dėl globėjų nepilnamečiams Sakovičiams skyrimo, skirta savaitės kalėjimo bausmė¹⁸⁵⁴. 1788 m. liepos 17 d. kaip *niepotrzebne zagajenie* įvertintas Tomo Krasovskio kreipimasis, kuomet jis teigė Chrapovickio išgautą už akių sprendimą jau buvus „pašalintu“. Dėl to paprieštaračius advokatui Kšivkovskui, minėto pareiškimo buvo atsisakyta, o Tribunolas T. Krasovskui skyrė keturių savaičių kalėjimo bausmę¹⁸⁵⁵. 1792 m. vasario 15 d. valdovo šambelionas Tadas Tomaševskis ir jo žmona Konstancija kreipėsi į Tribunolą, prašydami skirti karinę pagalbą sprendimo vykdymui, tačiau tam paprieštaraavo LDK paizdininko Bžostovsko našlė, kuri pareiškė, jog šis klausimas perduotas spręsti Trakų pilies teismui (įrašius ieškinį į registrų knygas). Paaiškėjus šiam faktui, Tribunolas besikreipusius *z instancji swojej własnej* nubaudė *za zagajenie sądów* skirdamas dviejų savaičių kalėjimo bausmę¹⁸⁵⁶.

Tribunolas buvo sumanytas kaip apeliacinė institucija, tačiau praktikoje atliko ir įprastam teismui priklausiusias funkcijas. Į Tribunolą buvo kreipiamasi¹⁸⁵⁷ prašant operatyviai spręsti bylą dėl Tribunolo saugumo normų pažeidimo (t.y. leisti įrašyti ją į taktinį registrą¹⁸⁵⁸), leisti nusikaltusį asmenį suimti, kalinti, paskirti vaznį nužudytojo palaikų

¹⁸⁵² Ten pat, b. 682, l. 55v-56.

¹⁸⁵³ Ten pat, b. 680, l. 17-19.

¹⁸⁵⁴ Ten pat, b. 716, l. 54v-55.

¹⁸⁵⁵ Ten pat, b. 719, l. 29-v.

¹⁸⁵⁶ Ten pat, b. 729, l. 43v-44v. Taip pat svarbu atkreipti dėmesį į skirtingą bausmių už draudžiamas procesines veikas skyrimo procedūrą. Kaip rodo paskutinis iš paminėtų pavyzdžių, teismas jas paprastai iš karto skirdavo savo nuožiūra, tačiau reisykiais dėl šios bausmės pritaikymo nurodydavo instigatoriui pirma iškelti ieškinius prasižengusiems. 1781 m. liepos 9 d. Boguslovas Strijenskis paprašė leisti ieškinį Juchnevičiui, tarnui, kuris neatsiskaitė už *wyberanie czynszu i arend*, įrašyti į taktinį registrą. Tribunolas nurodė į 1764 m. įstatymą, kuris uždraudė tokius prašymus teikti dėl civilinių veiksmų ir pažeidžiančiam šias normas numatė dviejų savaičių kalėjimo bausmę bylininkui ir tokį prašymą pateikusiam advokatui. Todėl *w porządku przepisanego w pomienionej konstytucji ukarania* nurodė instigatoriui bylinėtis su Strijenskiu ir jo advokatu Jonu Kšivkovskiu, b. 698, l. 28v-29. Panašiai, kai po dviejų savaičių, liepos 23 d. Gardino magistratas kreipėsi į Tribunolą apskųsdamas Naugarduko pakamarių Joną Nezabitovskį o *przywłaszczenie placu*, Tribunolas nutarė, jog tokiose bylose privalo bylinėtis Asesorijų teisme, o kreipimaisi pagal 1764 m. įstatymą apskritai draudžiami, todėl vėlgi nurodyta instigatoriui bylinėtis su magistratu ir jo prašymą pateikusiu advokatu M. Butkevičiumi (ten pat, l. 33v-34).

¹⁸⁵⁷ Iš 1770 m. gegužės 28 d. Kosčiuškos, Bitauto ir Kimbaro pareiškimo žinome, jog kreipimaisi buvo atliekami įteikiant teismui „ant kortelės“ užrašytą prašymą (tų metų gegužės 26 d. tokią kortelę teismui pateikė S. Rusėlis, prašydamas jį paskirti Kosciuškienės globėju, tačiau sulaukęs pasipriešinimo, ją atsiėmė), LVIA, f. SA, b. 672, l. 6v.

¹⁸⁵⁸ Pačių prašymų, spręsti bylą iš taktinio registro, tekstai sutinkami ypač retai, žr. vieną tokių pavyzdžių: 1769 m. liepos 29 d. agento Brastos kamarininko Felikso Lachovičiaus teisme perskaitytas Tribunolo teisėjo Stanislovo Žaltausko prašymas įrašyti jo ieškinį į taktinį registrą, iš kurio jis buvo nuteistas už akių, LVIA, f. SA, b. 144, l. 220-221.

ar sužeistojo apžiūrai (obdukcijai), nurodyti atlikti tyrimą byloje, apklausti įtariamąjį, leisti priesiekti¹⁸⁵⁹ ir t.t. Tai ne tik užėmė daug brangaus teismo laiko, bet neretai ir prieštaravo įstatymams, ypač tais atvejais, kuomet nelaukiant bylos nagrinėjimo prašyta *listy zaręczne, rejestra y inne różne judicata*. Todėl 1764 m. konstitucija išpėjo šių veiksmų nedaryti, o laukti bylos nagrinėjimo, priešingu atveju grąšinant sprendimo panaikinimu, bei dviejų savičių įkalinimu to prašančiai šaliai ar advokatui¹⁸⁶⁰. Nuo šiol specialiu kreipimusi (*za wniesieniem*) turėjo būti sprendžiamos tik bylos dėl teismo mokesčių¹⁸⁶¹. Ir toliau turėjo būti leidžiama prašyti išduoti specialų šaukimą (*zakaz*) šaukiant į teismą kaltinamus dėl Tribunolo saugumo normų pažeidimo¹⁸⁶². Einamųjų reikalų protokolų knygose matome daugybę teikimų, tačiau už juos baudžiama beveik nebuvo. Kita vertus, tokia nuostata buvo absurdiška, kadangi neleido operatyviai spręsti kalinamųjų asmenų¹⁸⁶³ ir sprendimų vykdymo klausimų. Teigiamos permainos įvyko jau tik XVIII a. pabaigoje. Pagal 1793 m. įstatymą kreipimusi į teismą sąrašas buvo išplėstas ir apėmė šiuos atvejus: *o lezje osób i akcje w okręgu domu sądowego i w samej izbie, o należytości skrzynki*, dėl įkalinimo (jeigu reikėtų dėl kažkokių aplinkybių duoti sprendimą), dėl kariuomenės pagalbos suteikimo Tribunolo sprendimams įvykdyti, dėl pareigūnų ar kitų asmenų užrašymo į komisijas, tyrimui ir kitiems veiksams, susijusiems su paskelbtu sprendimu atlikti¹⁸⁶⁴.

Kitas dalykas, jog patogumo dėlei bylininkai į Tribunolą kreipdavosi ir kitais reikalais, pvz., prašydami paskirti globėjus. Nors pagal TLS tokius dalykus turėjo spręsti žemės teismas, tačiau daugybe kartų trukdytas Tribunolas, kuris tokius prašymus vertino skirtingai. Pvz., kai 1767 m. liepos 3 d. skirti globėjus paprašė Vilkmergės kariuomenininko žmona Magdalena Ropienė. Tribunolas tokį prašymą atmetė, nurodydamas į 1764 m. konstituciją, kuri į teismą leido kreiptis tik *w akcyach laesionis sądów*. Tačiau jau po penkių dienų, liepos 8 d. teismas globėjus skyrė Kozelovai, o rugpjūčio 25 d. – Elenai Počobutienei. Tuo tarpu baigiantis tai pačiai kadencijai, dėl Vilniaus žemės teismo teisėjo Mykolo Šumskio mirties spalio 3 d. pateiktas analogiškas prašymas atmestas, motyvuojant draudimu kreiptis kitais, nei *o akcyce sub securitate juditium stale* atvejais¹⁸⁶⁵. Apskritai,

¹⁸⁵⁹ P vz. 1787 m. rugsėjo 12 d. Lenkijos Tribunolo skirtą priesaiką LDK Vyriausiojo Tribunole atliko Ignatas Masalskis, LVIA, f. SA, b. 716, l. 50.

¹⁸⁶⁰ VL, t. 7, p. 177-178.

¹⁸⁶¹ VL, t. 7, p. 178. Išdo komisijoje įstatymai uždraudė apskritai bet kokius kreipimusis, žr. VL, t. 7, p. 226.

¹⁸⁶² Tokios bylos spęstos *bez poprzedzającego wniesienia sprawy ad rejestrum*, LVIA, f. SA, b. 138, l. 433-436v. Taip pat remiantis 1648 m. Tribunolo ordinacija, vad. „ekscsesinės“ bylos galėjo būti nagrinėjamos be jų įrašymo į registrą (*Excessa solito more po wyjściu terminu zakazem abo pozwem koźdego dnia za wystawieniem na cedule sądzone będq*)

¹⁸⁶³ Kuomet 1786 m. gruodžio 14 d. Juozapas Zajončkovskis teismui pateikė prašymą paleisti Ignotą Bielinskį iš kalėjimo, tokiam teikimui minėdama 1764 m. konstituciją prieštaravo kita šalis – Slanimo rotmistras Mykolas Jahlickis. Tribunolas pripažino pastarojo teisybę, o Zajončkovskui „kaip prokuratoriui“ uždraudė teikti panačius prašymus ir teikimus priešingu atveju grasindamas skirti *ekscseso* bausmę, ten pat, b. 715, l. 13.

¹⁸⁶⁴ Visi kiti teikimai buvo uždrausti, o nusižengusi šalis ir jos įgaliotinis turėjo būti baudžiami dviejų savičių kalėjimo bokšte bausme, VL, t. 10, p. 282.

¹⁸⁶⁵ LVIA, f. SA, b. 664, l. 11v, 12v, 23, 31v.

išskyrus šį 1767 m. Tribunolo nenuoseklumą, tokių kreipimusi vertinimas priklausė nuo konkrečios teismo sudėties. Štai, 1769 m. sausio 16 d. teismas *zabiegając praktykującym się z ujmą potrzebnego czasu y zagajeniem sądów niepotrzebnym wniesieniom* paprašė tokių prašymų „jokiu pretekstu” jam neteikti, o 1770 m. Tribunolas atmetė Adomo Jelskio ir Felicijono Ivanausko našlių prašymus paskirti globėjus, nurodęs, jog dėl to reikia kreiptis į žemės teismus¹⁸⁶⁶. Tačiau vėliau, jeigu neatsirasdavo prieštaraujančių, Tribunolas beveik visada tokius prašymus patenkindavo, kartais dar pažymėjęs, jog jie atitinka LDK įstatymus¹⁸⁶⁷. 1793 m. įstatymas išakmiai pareikalavo tokios praktikos netoleruoti ir dėl globėjų skyrimo kreiptis išimtinai į žemės teismą, o į Tribunalą tik apeliuoti dėl tokių sprendimų¹⁸⁶⁸.

Vienas geriausiai visuomenės brandą charakterizuojančių rodiklių – požiūris į mirties ir kūno bausmes. TLS buvo išvardinta daugybė atvejų, kuomet turėjo būti skiriama paprasta ir kvalifikuota mirties bausmė. Tačiau 1726 m. konstitucija skelbė apie susiklosčiusią praktiką, kuomet žmogžudžiai vietoj to, kad būtų teisiami ir gautų tinkamą bausmę, likdavo nenubausti, nes nužudytųjų giminaičiai išduodavo jiems kvitus apie „apmokėtą galvą“, kas esą vyko priešingai *Boskim y świeckim prawom*. Tai daryti buvo griežtai uždrausta, duodančiam kvitus pagrasinta žemutinio kalėjimo bausme, kaltinimą dėl nužudymo leista palaikyti bet kuriam asmeniui, o teismai buvo įpareigoti žmogžudžius gaudyti (net ir be sprendimo) ir teisti. Tokiose bylose panaikinta senatis, be to nenumatyta galimybė žmogžudžių pasigailėti ar atleisti nuo bausmės¹⁸⁶⁹. Kitas tų pat metų įstatymas, pavadintas „*Clementia et moderamen*“, konstatavo, jog teismai piktnaudžiaudami neskirdavo atitinkamų bausmių nusikaltusiems asmenims, todėl nuo šiol uždraudė tokių pasigailėti ir palikti nenubaustų, grasinant sprendimo panaikinimu¹⁸⁷⁰. Šios nuostatos XVIII a. bene labiausiai veikė sprendimus tokios rūšies bylose ir iki pat devintojo dešimtmečio pabaigos nustelbė Apšvietos epochos humanistines tendencijas¹⁸⁷¹. Per visą laikotarpį išliko tokie atributai, kaip viduramžiška mirties bausmės taikymo intencija (t.y.

¹⁸⁶⁶ Ten pat, b. 670, l. 3-v (nurodymą pasirašė Tribunolo vicemarsalka Liudvikas Konstantinas Chodzkevičius); b. 671, l. 4v, 24v.

¹⁸⁶⁷ Žr. LVIA, f. SA, b. 147, l. 1-v; b. 669, l. 1, 2, 2v, 4v, 8, 8v, 10, 10v, 13, 14v, 19-v, 20, 22, 44, 54v; b. 672, l. 1v, 3, 5, 6v, 9, 12v, 16, 18, 19v, 26v; b. 673, l. 1v, 4 v; b. 674, 1v; b. 675, 2v-3; b. 676, l. 3, 4v, 6v; b. 677, l. 16, 17; b. 679, l. 8 (1775 m. vasario 9 d. teismas patenkino Benedikto Klukovskos prašymą skirti globėjus, *iako z prawami pospolitymi zgodne*), 13v, 16v-17, 23v-24, 25-v, 31; b. 680, l. 1v (1775 m. gegužės 4 d. globėjai skirti našlei Anei Menžinskai ir jos vaikams, kuri *zwykłego w sądzie nayiaśnieyszego Trybunału dopraszała się beneficium przydania opieki*); b. 686, l. 1-v (1777 m. gegužės 7 d. Tribunolas skirdamas globėjus Puzinaičiams patenkino *zgodne z prawem żądanie*).

¹⁸⁶⁸ VL, t. 10, p. 282.

¹⁸⁶⁹ VL, t. 6, p. 246-247.

¹⁸⁷⁰ VL, t. 6, p. 238 (*abhinc żaden sąd w taktowych sprawach nikomu clementiam praestare et moderamine uti, nie będzie mieć mocy*).

¹⁸⁷¹ Jau 1773-1775 m. seime vyko rimtos diskusijos apie mirties bausmės pakeitimą kalėjimu iki gyvos galvos, tačiau tuomet tokia iniciatyva nesulaukė didesnio palaikymo, J. Michalski, *Problem ius agratiandi i kary śmierci w Polsce w latach siedemdziesiątych XVIII w.*, CPH, t. X, s. 2, 1958, p. 175-195.

siekiant kitus atgrasyti nuo nusikaltimų darymo), viešas bausmės eksponavimas¹⁸⁷² bei nusikaltimo įrankio sunakinimas¹⁸⁷³. Tokiu būdu mirties bausmė beveik visada buvo skiriama nužudymų, jų organizavimo, o taip pat dažnai ir vagysčių atvejais¹⁸⁷⁴. Dažniausiai tokie sprendimai būdavo įgyvendinami¹⁸⁷⁵, nepadėdavo ir teismui rodomi kvitai¹⁸⁷⁶.

Naujoviškos tendencijos pasireiškė tik XVIII a. paskutiniajame dešimtmetyje, kuomet, matyt, atliepiant visuomenėje vykstančias permainas požiūryje į baudžiamosios teisės sritį¹⁸⁷⁷, vietoj mirties bausmės vis dažniau pradėtos taikyti kitos, nors įstatymiškai ir neįtvirtintos. Už Ariogalos pirklių Borucho Abramavičiaus ir jo sūnaus nužudymą Krakių ekonomijoje gyvenusius valstiečius Joną ir Simoną Gauzus bei Adomą Rensį Tribunolas vietoj žemesnio teismo paskirtos mirties bausmės nurodė plakti visus metus (vieną sekmadienį per mėnesį, pradėdant nuo gegužės 1 d. Krakių turguje keturioliką

¹⁸⁷² Kai 1775 m. Antanas Boguševičius Vilniuje peiliu sužeidė savo pono tarną, turėjusį jį išplakti už prasižengimą, o šis netrukus mirė, Tribunolas, *gdyby takowe boskiemi y świeckiemu prawami zabronione, a całemu obywatelstwu obmierzle nie działy przestępstwa*, nurodė nusikaltėli kovo 17 d. ryte (8 val.) nukirsdinti, o kūną ketvirčiuoti, iškabinant jo dalis ant kuolų ne toliau kaip pusė mylios nuo miesto atstumu, prie didesnių viešelių, LVIA, f. SA, b. 2388, l. 157-160.

¹⁸⁷³ 1769 m. vasario 16 d. Minsko žemės teismo Minsko arklidininkaičiui Kazimierui Veževičiui (Wiaze-wicz) skirtą mirties bausmę už Oršos karūžos Jurgio Galinskio nužudymą patvirtinęs Tribunolas, vietoj sušaudymo nurodė nukirsdinimą *z wyraźności prawa statutowego taką karę męzoboycom wyznaczącego*. Taip pat, *izby tak okrutne kryminaly nie działy się* nurodyta egzekucijos metu (1769 m. kovo 6 d. Naugarduke „įprastose vietoje“) sulaužyti nusikaltimo įrankį – teisme padėtą kardą (*sza-bla*), LVIA, f. SA, b. 143, l. 208-213.

¹⁸⁷⁴ Žinoma, pasitaikė atvejų, kuomet žmogžudys būdavo išteisinamas nepagrįstai. Pvz., 1766 m. nuo mirties bausmės buvo „išsuktas“ Tribunolo Vėliavos kareivis Jurgis Kviatkovskis, kuris tų metų rugpjūčio 29 d. naktį girtas atėjo prie Leibos Davidovičiaus namų ir reikalavo degtinės ir alaus. Išgirdusi triukšmą atėjo psichiškai nesveika (*zrządzenia boskiego weryacyją pomieszana*) žydaitė, kurią jis išvedė už miesto, o nepavykus išprievartauti nudurė kardu, nusikaltimo vietoje palikdamas *półkrzyża od szabli*. Proceso metu kareivis įrodinėjo nežinojęs apie jos ligą, teigė kartu su savimi nekvietęs, o ją pačią palaikė esant dvasia (*przyjął za upióra*). Didžiausias akcentas buvo daromas būtent į jos silpnaprotystę, neadekvatų elgesį (žmonių drabstymo purvu faktą). Teismas skyrė kareiviui išteisinamąją priesaiką, tačiau neadekvačiai griežta bausmė už valkiojamasi naktimis ir girtuokliavimą – penki šimtai rykščių *u przęgierza*, liudija ginamojo advokatų pateiktą versiją buvus sugalvotą kareiviui išgelbėti, LVIA, f. SA, b. 517, l. 177-178; b. 1137, l. 11v-28v (1766 m. rugsėjo 23 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁸⁷⁵ Viena negausių išimčių atsitiko 1766 m., kai bajorą Kazimierą Beneševičių už arklių vogimą Tribunolas siekdamas *aby takie złodziejstwa poskromione były* nuteisė mirties bausme pakariant (teismas pasirėmė TLS, VII sk., 14 str., kuris tokią bausmę nurodė skirti pavogusiam už daugiau nei keturias kapas). Tačiau nurodytu metu priesaikos neatliko ieškovas – Mykolas Sasinas, o kai sprendimo vykdymo niekas nereikalavo, nuteistasis pasiprašė paleidžiamas. Tribunolas atleido kalinį nuo mirties bausmės, tačiau kadangi K. Beneševičius prisipažino vogęs, todėl įsakė prieš jį paleidžiant nubausti *na piętnowanie na plecach i na 300 różek u przęgierza przez mistrza*. Sprendimo vykdymu turėjo pasirūpinti instigatorius, o su budeliu atsiskaityti pardavęs dalį K. Beneševičiaus turėtų daiktų, LVIA, f. SA, b. 1136, l. 26-28v.

¹⁸⁷⁶ Tokią rodė 1769 m. vasario 11 d. Minske Oršos karūžą Jurgį Galinskį nužudęs Minsko arklidininkaitis Kazimieras Viaževičius (ten pat, b. 143, l. 208-213v), tačiau Tribunolas, vadovaudamasis 1726 m. konstitucija, dėl to jo nuo bausmės neatleido.

¹⁸⁷⁷ Plg. A. Lityński, *U progu reform Sejmu Czteroletniego: polskie prawo karne materialne*, p. 161-174.

valandą)¹⁸⁷⁸. Analogiškoje byloje valstiečiams Kurilui ir Motiejui Michalovskiams bei malūnininkui Antanui Šauluchai skirtos nuo keturių iki dvylikos kartų mušimų po šimtą kirčių (*rózeg*) bausmės atliekant Usačo mieste¹⁸⁷⁹. Pakankamai švelnia bausme atsipirko Vilniaus žydai apkaltinti dėl neofito Vincento Neumano (buvusio Hiršo Abelovičiaus) pagrobimu ir išvežimu į Prūsiją tikslu grąžinti į senąjį tikėjimą: Morgen Abelovai skirtos šešios savaitės kalėjimo, Šimeliui Abelovičiui – penkis kartus po 50 kirčių, o Šmuilai Mauševičiui – penkis kartus po šimtą kirčių. Faktiškai atpirkimo ožiu buvo padarytas žydų pasamdytas Stanislovas Kviatkovskis, 1788 m. sausio 23 d. išvedęs V. Neumaną iš dominikonų vienuolyno, kuriam kaip *początkowym sprawcą akcyi* bei melagingai liudijusiam skirta penki šimtai kirčių ir nurodyta palikti valstybės teritoriją per šešias savaites¹⁸⁸⁰. Tačiau dar prieš dešimtmetį už tokį nusikaltimą jam greičiausiai būtų skirta žymiai griežtesnė, galbūt net mirties bausmė.

Tuo pat metu pastebime ir dar vieną humanistinės pasaulėžiūros pasireiškimą, tai yra galimybės nusikaltėliams pasitaisyti suteikimą. 1787 m. Lenkijos sekretorius Granovskis į Tribunolo kalėjimą atidavė Kviacinskį, kurį apkaltino buvus šuleriu ir apsimetėliu: pastarasis pasivadindavo kitų asmenų vardais, titulais, rėmėsi suklastotais įgaliojimais, dažnai keitė apsisojimo vietą. Tribunolas konstatavęs, jog kiti (neįvardinti) kaltinimai nebuvo įrodyti, o kalinimas *dopiero jest dla onego za te przestępstwa ukaraniem, tak na czas następny do poprawy jego postępów być może pobudką*, todėl Kviencinskį nurodė paleisti, grąžinant jam sulaikytus daiktus, kartu įpareigojant ateityje panašių „įtartinių poelgių“ nebedaryti¹⁸⁸¹. Tuo metu taip pat vyravo požiūris, jog kalėjimo bausmės atliekantys ar preventyviai įkalinti asmenys neturi būti verčiami dirbti prievarta, taip pat patirti kokių nors skriaudų, kokiam luomui jie nebepriklausytų¹⁸⁸². Kita vertus nematyti, kad nuo bausmės galėtų būti atleidžiama dėl sunkios ligos ar kitų aplinkybių. Kai 1791 m. gruodžio 12 d. rotušės kalėjime sėdėjęs Herkus Maušovičius pasiprašė paleidžiamas, remiantis

¹⁸⁷⁸ Tą buvo įpareigotas organizuoti jų ponas Pajūrio tįjūnas Juozas Terebešas. Tiesa, vėliau pareiškęs, jog miestelyje sprendimo įvykdymui nėra tinkamos vietos, valstiečių jis nebaudė. Kai dėl to Tribunolui pasiskundė žydų ponas Mykolas Songaila, Tribunolas priėmė pasiteisinimą, jog Krakių miestelis priklauso Žemaitijos vyskupui, kuris sprendimo vykdyti neleidęs. Tiesa, vykdyti sprendimą Tribunolas liepos 3 d. nurodė vėlgi tuose pačiuose Krakiuose, LVIA, f. SA, b. 184, l. 83-86.

¹⁸⁷⁹ Beje, įdomu pažymėti, jog mušti turėjo nuteistųjų pono Hrebnickio pasamdytas arba nužudytojų Šimanovskių pono atsiūstas asmuo (*człeka badźjakiegokolwiek od Koziellów przystawić się mającego najął*), kuriam už šį darbą neturėjo būti mokama daugiau nei šimtas auksinų, Ten pat, b. 184, l. 220-225.

¹⁸⁸⁰ Sprendime pažymėta, jog jei S. Kviatkovskis neišvyktų, tuomet bet kuris teismas jį galėtų įkalinti iki gyvenimo pabaigos *do żywienia się z pracy rąk własnych*, ten pat, b. 183, l. 832-854 (1791 m. kovo 4 d. Tribunolo sprendimas).

¹⁸⁸¹ Ten pat, b. 715, l. 65 (1787 m. balandžio 13 d. Tribunolo sprendimas). Tiesa, tokia teismo malonė veikiau buvo nulemta praktinių sumetimų, nes baigiantis teismo kadencijai kalinius saugojęs kariuomenės dalinys paprašė nurodymų dėl jų perdavo kitoms įguloms.

¹⁸⁸² Kai 1790 m. balandžio 13 d. žydai Maušas Šepševičius ir Horkus Maušovičius pateikė Tribunolui „supliką“, kurioje skundėsi dėl Vilniaus magistrato „prievartos“, teismas nurodė, kad šie jokių „žiaurumų“ nepatirtų, *oraz do pracy, iesli oprócz oney sami siebie żywć mogą używanemi nie byli*, ten pat, b. 724, l. 115.

ieškovų kvitais ir mediko pažyma apie nusilpusią sveikatą, Tribunolas atsakė, jog 1790 m. kovo 3 d. sprendimu trijų metų kalėjimo bausme už *spólność w kradzieży* nuteisto žydo kvitai ir mediko pažyma nuo bausmės neatleidžia, o už teismo „sutrukdyimą“ jam dar pridėta papildomai dvi savaitės kalėjimo¹⁸⁸³. Beje, žydų atžvilgiu Tribunolas ne kartą taikė abejotina kolektyvinės atsakomybės principą. 1790 m. rugpjūčio 25 d. iš Tribunolo kalėjimo pabėgus žydui Jankeliui Leibovičiui, teismas nurodė atlikti Gardine esančių namų reviziją, tučtuojau užantpauduoti žydų maldos namus, o neradus bėglio, per tris dienas leido suimti Gardino rabiną ir kitus žydų dvasininkus¹⁸⁸⁴. Panašiai, kai 1790 m. gruodžio 31 d. Vilniaus priemiestyje prie šv. Stepono bažnyčios gyvenusių marijaničių vyresnioji Marijona Jankovska apkaltino naujakrikščę žydaitę Rožę, kuri žydų įkalbėta grįžo į senąją tikėjimą ir dar pavogė dežutę su pinigais, skoliaraščiais ir drabužiais, Tribunolas nurodė gaudyti žydus, o iki to laiko užantspauduoti žydų maldos namus ir Vilniuje buvusias kapinaites¹⁸⁸⁵. Taip pat pasitaikė reikalavimų, kad preventyviai kalinamus žydus maitintų jų bendruomenės, nors tokiais atvejais kalinių išlaikymo našta turėjo gulti ant ieškovo pečių¹⁸⁸⁶.

Su žydais susijęs ir dar vienas, visuomenę charakterizuojantis reiškinys: faktiškai dar septintajame dešimtmetyje buvo gajus prietaras apie žydų neva vykdomas ritualines krikščionių žmogžudystes, ką rodo 1767 m. ir 1769 m. Tribunole vykę apeliaciniai procesai. 1767 m. kovo 16 d. Vilkmergės pilies teismas mirties bausme nuteisė šešis Miežiškių ir Raguvos žydus už ritualinę valstiečio Simono Biruko žmogžudystę, o kaltinimą siūlėsi priesaiką paremti ne tik Miežiškių ekonomas Juozas Rouba, bet ir valdos savininkas, Gietonių seniūnas Kazimieras Tiškevičius. Ašmenos pilies teismas 1769 m. kovo 10 d. sprendimu buvusiam Hini pavadintos karčemos Lipninkų seniūnijoje nuomotojui Sroliui Movševičiui, skyrė mirties bausmę už *wytrawne* piemens Pranciškaus Mulicos nužudymą. Berniuko kūnas buvo rastas Gavios upėje, o žydas apkaltintas dėl jo nužudymo ritualiniais tikslais. Abiejuose procesuose pagrindinis argumentas buvo teiginys, jog *żydzi krwi chrzescianskiey potrzebuia, a przez to chrzecian morduią*, paremtas rabino Samuelio knyga ir ankstesniais sprendimais tokiose bylose. Jei 1767 m. Tribunolas tokį „Apšvietos amžiuje“ pateikiamą argumentą pavadino tamsuolišku, tai 1769 m. apkaltintam žydui tik per plauką tai nesibaigė tragedija – Tribunolo teisėjų balsams pasidalijus po lygiai byla teko kitos kadencijos teismui¹⁸⁸⁷. Tribunolo garbei reikia pasakyti, jog TLS XI

¹⁸⁸³ Ten pat, b. 729, l. 11-12.

¹⁸⁸⁴ Ten pat, b. 725, l. 60-61.

¹⁸⁸⁵ Ten pat, b. 726, l. 21. 1791 m. sausio 2 d. sugavus žydaitę Vilniaus kahalo sindiko Jeremijaus prašymu šios priemonės buvo panaikintos (ten pat, l. 22v-23).

¹⁸⁸⁶ 1790 m. rugpjūčio 28 d. į Tribunolo kalėjimą buvo atiduoti Brastos pilies teismo 1789 m. balandžio 27 d. sprendimu mirties bausme nuteisti žydai Hirša Freimovičius, jo žmona Dvora ir duktė Šeina, bei du vežikai – Joska ir Orna. Kai rugsėjo 2 d. iškilo jų maitinimo klausimas ir paaiškėjo, jog ieškovė (ponia Herienė) žydų maitinti nenori, buvo nurodyta laikytis Brastos pilies teismo sprendimo sąlygų – maistpinigius įpareigota mokėti vietos žydų bendruomenė (ten pat, b. 725, l. 66v-67, 70v).

¹⁸⁸⁷ Ten pat, b. 140, l. 450-465 (1767 m. liepos 21 d. Tribunolo sprendimas); b. 143, l. 403-404v (1769 m. balandžio 13 d. Tribunolo sprendimas).

sk. 33 straipsnis, suteikęs pirmenybę įrodinėti remiantis luominiu ir religiniu pagrindu buvo akceptuojamas tik ypač retais atvejais. Viena negausių išimčių užfiksuota 1769 m., kuomet svarstant apeliaciją dėl 1769 m. gegužės 20 d. Polocko pilies teismo sprendimo, pasiremta būtent juo (*szlachtę y chrzescian przeciwko niewiernym potiores do dowodu sądzic nakazuję*) – leista patvirtinti priesaika, kad karčemos laikytojas Hiršas Berkovičius buvo vagis¹⁸⁸⁸.

Taigi, teisminės praktikos analizė leidžia atskleisti tos visuomenės paradoksus. Viena vertus, egzistavo savotiškas teisinio formalizmo kultas, kuomet buvo stengiamasi tiksliai laikytis tam tikrų procedūrų ir principų, ne visada suprantamų užsieniečiams¹⁸⁸⁹. Taip pat pastebimos ryškios pastangos modernizuoti teisę ir teismo procedūrą, spręsti iškilančius uždavinius naujoviškai. Iš kitos pusės, aiškiai pastebimas neteisingas teisės normų interpretavimas ir jų „pritempimas“ prie konkrečios bylos. Bajoriškoji visuomenė dar buvo pernelyg archaizuota, jai stiprų poveikį darė anarchizuotos valstybės gyvenimo sąlygos, ką atskleidžia ir paradoksus jos teisinės sąmonės pasireiškimas: tuo pat metu buvo karštai ginamas TLS¹⁸⁹⁰, bet kartu jo straipsniai taikomi selektyviai; reikalaujama efektyvinti teismo veiklą, o ėmusis tam reikalingų priemonių ieškoma spragų jų nesilaikyti; norėta, kad ginčą spręstų teismas, bet jo priimtų sprendimų vykdymui buvo priešinamasi. Deja, valstybės žlugimas nesuteikė galimybės nugalėti modernistams arba tradicionalistams. Bet kokių atveju paskutiniajame XVIII a. dešimtmetyje galima įžvelgti teigiamus, nors ir ne visada nuoseklius, pokyčius Tribunolo teisėjų ir pačios bajoriškos visuomenės pasaulėžiūroje.

¹⁸⁸⁸ Ten pat, b. 824, l. 18v (1769 m. liepos 18 d. Tribunolo sprendimas). Šioje byloje daug pasako tai, jog vienas svarbiausių kaltintojų buvo Polocko jėzuitams priklaususios Rasėnų karčemos laikytojas, *ślawetny* Steponas Konarskis. Beje, abiemis menamų ritualinių žmogžudysčių, ir kai kuriais kitais, šiame darbe nepaminėtais, atvejais, kaltinamieji taip pat buvo karčemų laikytojai.

¹⁸⁸⁹ P vz., 1780 birželio 28 d. Rusijos kariuomenė Tribunolo sargybai perdavė kalinti bajorą Stanislovą Skirmuntą ir jo valstiečius, tačiau jau liepos 3 d. teismas juos paleido agumentavęs, jog šie apkaltinti *o akcyję*, įvykdytą Pasvalyje, o ne Vilniuje, todėl byla turinti būti nagrinėjama Upytės pilies teisme, be to įkalintiesiems niekas tuo metu neduodavo maistipinigių, LVIA, f. SA, b. b. 695, l. 11v, 12v.

¹⁸⁹⁰ J. Malec, *Walka szlachty litewskiej o zachowanie III Statutu w drugiej połowie XVIII wieku*, CPH, t. XLIV, 1992, sąs. 1-2, p. 65-71.

IŠVADOS

1. XVIII a. septintojo dešimtmečio ATR įgyvendintos teisingumo vykdymo reformos turėjo tiesioginės įtakos LDK Vyriausiojo Tribunolo veiklai. Viena vertus, jos susiaurino Tribunolo kompetenciją (naujam Išdo Komisijos teismui perėjo bylos, susijusios su mokesčiais ir jų rinkimu, o Karo komisijai – bylos dėl kariuomenės padarytos žalos), sugriežtino apeliacijos taisykles, atnaujino draudimą aplenkti pirmos instancijos teismus (nagrinėjamu laikotarpiu Tribunolas tokias bylas svarstyti gana nuosekliai atsisakydavo), numatė galimybę skusti tik dalį teismo sprendimo. Kita vertus, kaip apeliacinė institucija, Tribunolas turėjo nagrinėti daug bylų, kaip pirmos instancijos teismas: kaltinimus žemesniųjų teismų pareigūnams (teisėjams, raštininkams, regentams), bylas dėl teismo saugumo normų pažeidimo, o taip pat ieškinius advokatams, įgaliotiniams ir vazniam. Pagal 1764-1766 m. įstatymus Tribunolas buvo priverstas svarstyti ir bylas, kuriose nebuvo teisinio ginčo sudėties (prašymai paskirti bylą nagrinėsiantį pirmos instancijos, ar specialų – ribų, eksdivizijos, užginčytai bajoriškai kilmei įrodinėti – teismą; nustatyti teisinius veiksmus atliksiančius pareigūnus ar apibrėžti skolos gražinimo sąlygas), o dėl tokių bylų kiekio, jis faktiškai virto administracine įstaiga. Tribunolui taip pat teko spręsti įvairias įstatymuose neapibrėžtas situacijas (atvejus, kuomet pirmos instancijos teismo teisėjų balsai pasiskirstydavo po lygiai; kada buvo uždrausta apeliuoti, pritaikius netinkamą teisės straipsnį; laiku nepareiškus apeliacijos dėl objektyvių trukdžių), taip pat jis sulaukdavo prašymų būti kasaciniu teismu (ir, beje, retsykiais juo tapdavo). Gana prieštaringa buvo ir susiklosčiusi teisminė praktika toleruoti kreipimuisi įstatymų draudžiamais atvejais: Tribunolas sprendė apeliacijas bylose dėl pabėgusių pavaldinių ir skolinių įsipareigojimų, ir baudų už šį nusižengimą nuosekliai neskyrė, surasdamas bylininkų atėjimą tariamai pateisinančių aplinkybių. Neveiksmingas buvo ir draudimas teikti apeliacijas dėl tarpinių sprendimų, nes jos buvo kvalifikuojamos kaip kreipimaisi prašant paskirti bylą nagrinėsiantį teismą. Ketverių metų seimo reformos numatė pašalinti svarbiausius neigiamai Tribunolo funkcionavimą veikusius faktorius: numatyta įvesti prašymų skirti bylą nagrinėsiantį teismą rašytinę formą, bylas dėl skolų perduoti išimtinai pirmos instancijos teismų kompetencijai, nuosekliai taikyti bausmes už nepagrįstą apeliavimą.
2. LDK teismų sistemos funkcionavimas buvo sudėtingas dėl didelio teismo instancijų skaičiaus, tuo pat metu egzistavusių skirtingų teisinių principų (reikalavimas atsakovą šaukti į jam teisingą instituciją ir laisvas teisminės instancijos pasirinkimas; išimtinė teisė spręsti tam tikrų rūšių bylas ir teismų kompetencijos persipynimas; teismų išskyrimas luominiu ir teritoriniu pagrindu bei bendro teismo visiems luomams kūrimosi tendencijos; laikinų ir nuolatinių teismų egzistavimas) ir vieningos apeliacijos tvarkos nebuvimo (apeliacijos dėl žemės ir pilies teismų sprendimų galėjo būti teikiamos Vy-

riausiajam ir Dvasiniam Tribunolams, Asesorių teismui, Iždo komisijos ar netgi valdovo rūmų maršalkos teismui). LDK teismų sistemos funkcionavimą neigiamai veikė konfederuotų Seimų ir Generalinės konfederacijos teismų veikla, dėl kurios buvo pažeista daugybė LDK teisės normų (Tribunolui buvo pavesta spręsti šimtus pirmos instancijos teisme nebaigtų nagrinėti ir apskritai jam pagal kompetenciją nepriklausančių bylų, jas nurodyta nagrinėti be eilės) ir kuri ateityje sukėlė teisinio pobūdžio problemas (neaiškumai susiję su galimybe apeliuoti dėl sprendimų, kuriuos priėmė Seimo paskirtas teismas). Neapibrėžtos buvo dvasininkų jurisdikcijos ribos: XVIII a. II pusėje išryškėjo tendencija jas riboti, o ir Tribunolas vis dažniau sprendė šiam teismui priskirtas bylas, nors tai darė ir nenuosekliai. Dėl principo, leidusio Tribunolui teisti visus asmenis, kurie pažeistų vad. teismo saugumo normas, čia buvo teisiami ir miestiečiai bei žydai, kuriuos teisti kiti įstatymai šiam teismui buvo aiškiai uždraudę. Dėl savo, kaip centrinio LDK teismo, pozicijos Tribunolas savinosi teisę spręsti teismų kompetencijos konfliktus ir neigiamai vertino Nuolatinės tarybos veiklą šioje srityje, bet, kita vertus, pats ne kartą sprendė jam nepriklausančias bylas.

3. 1764 m. Tribunolo reformos įvestas reikalavimas prisaikdinti seimeliuose išrinktus deputatus lėmė teisinio pobūdžio problemos atsiradimą, nes priesaika jau negarantavo neginčijamos teisės užimti Tribunolo teisėjo vietą. Praktikoje atvejų, kai deputatai neatitikdavo įstatymų keliamų reikalavimų (nebuvo sėslūs, neatitiko amžiaus cenzo ar buvo kaltinami baudžiamojoje byloje), pasitaikė labai retai, tačiau gana dažnai trukdyta užimti teisėjo vietą remiantis už akių paskelbtais sprendimais. Problemų kėlė nenusistovėjusi Tribunolo teisėjų išrinkimą patvirtinančių dokumentų tikrinimo, priekaištų teisėjui ar skilusiam seimeliui pareiškimo ir svarstymo procedūra. Buvo neaiški priekaištų svarstymo forma (pateikto prašymo pagrindu ar teismo proceso keliu), stadija (prieš maršalkos rinkimus ar po jų) ir subjektas (vienos ar abiejų kadencijų teisėjai). Nors 1779 m. priešiškų politinių jėgų susidurimas Tribunole atėmė beveik mėnesį teismo darbo laiko, tačiau paskatino diskusiją, kuri leido priekaištų teisėjams svarstymo mechanizmą apibrėžti detalčiau (be to, šioje situacijoje nugalėjo ne fizinė jėga, bet teisiškai pagrįstesni argumentai). Skilusių seimelių problema buvo ypač aktuali 1779-1791 m. Neaiškiai suformuluoti įstatymai (nebuvo nustatyta, kuris faktorius – seimelių pravedimo vieta, ar jam pirmininkaujantis asmuo – yra svarbesnis) leido jais manipuliuoti ir nustatant, kurį seimelį pripažinti legaliu, remtis susiklosčiusia konjunktūra.
4. 1764 m. Tribunolo teisėjų skaičiaus kadencijose sumažinimas per pusę negalėjo išspręsti susikaupusių bylų problemos (radikalesnės reformos, numačiusios kelis, vienu metu dirbančius Vyriausiuosius Tribunolus, ar teismo sudėties skaidymą atskirų bylų rūšių nagrinėjimui, įgyvendintos nebuvo), tačiau nauja tvarka teigiamai paveikė patį darbo organizavimą ir sprendimų priėmimo procedūrą, taip pat buvo palankesnė bajorams, kurie šioms pareigoms galėjo skirti mažiau laiko. Vidinė teismo struktūra buvo gana išbalansuota, nes joje neproporcingai daug galių teko maršalkai,

kuris kontroliavo tiek darbo organizavimo, tiek sprendimo priėmimo procesus. Mėginimai sumažinti jo įtaką (nurodant kalbėti pagal savo atstovaujamo pavieto eilę ar slapto balsavimo būdo įvedimas) pasirodė neefektyvūs, todėl 1792 m. įstatymas šią pareigybę apskritai panaikino. Kitos Tribunolo teisėjams tekusios (už raštinės veiklą atsakingo raštininko ir teismo pajamas atsakingo išdininko) pareigos buvo veikiau nominalios, ką rodo ir reikalavimas, kad prieš teisimą už jų kuruojamas sritis asmeniškai atsiskaitinėtų regentai ir sukolektoriai. Teigiamai vertintinas cenzoriaus funkcijų, siekiant užtikrinti didesnę svarbiausių teismo veiklos momentų (bylų nagrinėjimo tvarkos, sprendimo priėmimo ir mokesčių rinkimo) kontrolę, įgyvendinimo principas, tačiau faktiškai apie šių pareigūnų nepriklausomumą ir realią valdžią kalbėti netenka. Didžiausia problema tapo teisėjo pareigų susiejimas ne su profesijos kategorija, bet su kitomis – galios, prestižo ir garbės – savybėmis. Dėl to kildavo noras pasinaudoti padėtimi, sprendžiant savo ar artimųjų bylas. O teisėjų pašalinimas iš pareigų buvo susijęs ne su jų teismine veikla, bet su konkrečia politine situacija (Generalinės konfederacijos veikla), grupuočių tarpusavio kova ir atskirų didikų turtinių interesų gynimu. Teismo personalinės sudėties analizė parodė, jog Tribunolo teisėjo pareigas dažnai užėmė teismo darbo patirtį sukaukę asmenys (kitų teismų teisėjai, kanceliarijų darbuotojai, advokatai ir agentai), todėl kvalifikacijos atlikti šį darbą iš esmės jiems pakako. Tačiau problema tapo nesutvarkytas atlyginimų iš valstybės išdo klausimas – 1768 m. tokią nuostatą įtvirtinęs įstatymas dėl sunkios finansinės valstybės padėties praktikoje neveikė, todėl teismo veikloje išliko suinteresuotumo kuo labiau pasipelnyti iš bylininkų faktorius.

5. Pavietų žemės teismų raštininkų pašalinimas iš Tribunolo kanceliarijos lemiamos įtakos jos veiklos kokybei neturėjo, nes analizuojamu metu kanceliarijos darbui faktiškai vadovavo regentai (nors teisiškai tokia situacija buvo įtvirtinta tik XVIII a. pabaigoje). Į Tribunolo kanceliarijos veiklą aktyviai įsijungė žemės ir pilies teismų darbuotojai, taigi raštinės paslaugas teikė patyrę ir kvalifikuoti asmenys. Praktikoje susiklostė prisiekusiųjų (atsakingų už sprendimų knygas) ir neprisiekusiųjų (atsakingų už einamųjų reikalų protokolų, aktų ir registrų knygas) regentų sistema. Jie buvo kilę iš skirtingų profesinių sluoksnių: pirmieji buvo profesionalūs kanceliarijų darbuotojai, o antrieji paprastai buvo pasirenkami iš Tribunolo agentų ir aplikantų. Žalą dėl kasmetinių kanceliarijos sudėties pokyčių buvo bandoma mažinti samdant tuos pačius asmenis sprendimų regentų, atsakingų už svarbiausių – sprendimo dokumentų (originalų ir kopijų) rengimą, pareigoms. Tik 1792 m. įstatymas numatė šią situaciją spręsti įdarbinant pastovius Tribunolo raštinės darbuotojus. Nuolatinės kanceliarijos nebuvimas lėmė nevienodus raštvedybos principus ir taisykles, aiškios atsakingų darbuotojų hierarchijos stoka – teismui atiduotų dokumentų neįrašymo į knygas ir pametimo atvejus, o sprendimų rengimo principai (reikalavimas rengti sprendimus, remiantis originalių dokumentų tekstu) – sunkumus, susidūrus su sprendimo turiniu nepatenkintų bylininkų pasipriešinimu.

6. Teisines paslaugas teismuose teikė advokatai ir agentai, pirmieji – dalyvaudami teismo procese, o antrieji, rūpindamiesi atstovaujamo asmens bylos procesu ir tinkamu bylos parengimu teismo nagrinėjimui. Nors iki pat 1793 m. įstatymai reglamentavo ne LDK advokatų veiklą apskritai, bet konkrečių teismų gynėjų darbą, tačiau XVIII a. advokatūros institucijos raidoje išvėlgiamos profesionalėjimo tendencijos: nuolat buvo pildomas gynėjų veiklos aprašas, įvesta jų priesaika, užtikrintas tam tikras teisinių žinių tikrinimo mechanizmas ir papildymo naujais nariais proceso kontrolė. Tiesa, tapti uždaresne profesine grupe jiems neleido neapibrėžtas teisme galinčių dirbti advokatų skaičius ir pasitraukimo iš profesinės veiklos mechanizmas, ne visai aiški ir veiksminga pašalinimo iš advokatų procedūra, taip pat visą laiką išlikęs požiūris į gynėjo veiklą, kaip atliekamą visuomeninę pareigą. Liko nerealizuota advokatų savivaldos idėja (dėl to jų teisių samprata buvo nepastovi, priklausė nuo konkrečios teismo sudėties), o jie patys menkai dalyvavo įstatymų leidybos procese, kas lėmė neigiamą teisėkūros praktiką, kuomet advokatų veikla buvo apibrėžiama per draudimus. Agentai, kaip specifinių teisinių paslaugų teikėjai, buvo bylininką pakeičiantys asmenys, įgalioti organizuoti bylininko gynybą teisme. Pastarųjų veikla buvo neregamentuota, bet žinome, jog jie tapdavo tarpininkais tarp bylininkų ir advokatų, disponavo bylos dokumentais, tvarkė teismo mokesčių klausimus, o nuo aštunto dešimtmečio pradžios vis dažniau savarankiškai dalyvavo teismo procese (ypač pradinėje teismo proceso stadijoje). Beje, toks teisinių paslaugų teikimo modelis buvo paradoksaliai artimas Anglijoje susiklosčiusiai tvarkai ir užtikrino pakankamai sklandų teismo funkcionavimą. Ko gero, problemiškausias buvo įsitvirtinęs teisės žinių įgijimo modelis, kuriame aukštųjų mokyklų vaidmuo buvo tik epizodiškas.
7. Tribunolo instigatorius turėjo užtikrinti tvarką ir ramybę mieste, kur dirbo Tribunolas, taip pat palaikyti ieškinius dėl teismo ar teisėjų garbės įžeidimo ir teismo saugumo normų pažeidimo, ir dalyvauti procese kartu su teisiškai neveiksniais asmenimis. Šios funkcijos buvo labai svarbios, tačiau priklausomybė nuo teismo, pareigų nereglamentavimas įstatymuose ir žemas pareigų prestižas (jas užimantys asmenys vertinti kaip tarnai), buvo neigiami faktoriai, užkirtę kelią tokios profesijos klostymuisi. Faktiškai šias pareigas užėmę asmenys buvo menkai susiję su teisininko profesija ir veikė kaip tarpininkai tarp teismo ir jį aptarnaujančio kariuomenės dalinio (atsakingi už kalinių priėmimą, saugojimą ir paleidimą), tarp teismo ir miesto valdžios (perduodami pastarajai nurodymus dėl tvarkos užtikrinimo priemonių). Dėl vietos institucijų nesugebėjimo užtikrinti tvarką ir ramybę mieste, kur dirbo Tribunolas, šiam pareigūnui būdavo suteikiamos teisės imtis įvairiausių priemonių šiems tikslams pasiekti. Tokių veiksmų pasekmė buvo dvejopa: teigiama (įtartinų asmenų persekiojimas, ieškinių nusikaltėliams kėlimas) ir neigiama (vietos jurisdikcijų teisių pažeidimas, bandymai kištis į įvairias gyvenimo sritis, pvz., mėginimas reguliuoti vaistinių veiklą ar žmonių elgesio normas). Nustatyto atlyginimo, veiklos kontrolės ir realios atsakomybės nebuvimas bei didelių galių ir teisės disponuoti kareiviais su-

teikimas lėmė tokių reiškinių, kaip piktnaudžiavimas pareigomis, savanaudiškų tikslų siekimas, turto prievartavimas, atsiradimą. Faktiškai instigatoriumi buvo suteikta per daug funkcijų, susijusių ne tik su teismo darbo sąlygų užtikrinimu, bet ir sprendimų vykdymu bei dalyvavimu procesiniuose veiksmuose, o XVIII a. pab. įstatymai jam dar numatė ir teismo mokesčių rinkimo prievolę.

8. Tribunolo nuostatuose įtvirtinta bylų nagrinėjimo tvarka jau netrukus buvo gero-kai modifikuota – prasidėjo bylų skirstymas pagal ginčo objektą ir pobūdį, šaukimo įteikimo būdą, proceso stadiją ir kt. Šis veiksmas greičiausiai buvo susijęs su Tribu-nolo posėdžiams vadovavusių įtakingų asmenų (didikų) noru užtikrinti galimybę spręsti kai kurias bylas nesilaikant ieškinių įrašymo eiliškumo principo (t.y. be eilės). 1764 m. konstitucijos bandymas pakeisti istoriškai susiklosčiusią bylų nagrinėjimo tvarką Tribunole – susieti registrus ne su savaitės dienomis, bet su sprendimų priė-mimo procesu – nebuvo sėkmingas. Pirmą, išliko nepagrįsta bylų profiliavimo sis-tema – kai kurios bylų rūšys (apeliacijos, bylos dėl skolinių įsipareigojimų) faktiškai galėjo būti įrašomos į visus registrus, o gilinimasis į atvejus, sprendžiant, ar byla galėjo būti įrašyta į konkretų registrą, ne tik atimdavo daug teismo laiko, bet neretai baigdavosi ir teisiškai abejotinų sprendimų priėmimu. Be to, ši sistema netekdavo savo paskirties dėl paplitusios praktikos į vieną bylą sujungti įvairiuose registruose įrašytus ieškinius. Antra, nebuvo panaikintas „privilegiuotų“ registrų išskyrimo iš bendros registrų naudojimo tvarkos principas, leidęs į taktinį registrą įrašytas bylas spręsti bet kuriuo metu, netgi kitos bylos nagrinėjimo metu. Siekdami įsirašyti į šį registrą, bylininkai pradėjo gudrauti – kelti fiktyvius kaltinimus advokatams, įgalio-tiniams, vaziams, o vėliau ir kanceliarijų tarnautojams, ir tokią praktiką Tribunos toleravo. Tai pažeidė daug įstatymų normų (bylos nagrinėjimo pagal įsirašymo eilę, bylos priskyrimo vienai iš kadencijų ir kt.), be to, skirtingos sudėties teismai taikė įstatymuose nenumatytą tvarką – vieno registro įrašus nagrinėti ištaisai, neišspręstas bylas persiųsti į kitą kadenciją, vienu metu nagrinėti kelias bylas.
9. LDK teismo procesas darėsi sudėtingas dėl praktikos į vieną bylą jungti daug ieš-kininių ir dėl reikalavimo jame dalyvauti dideliame asmenų, vienaip ar kitaip susiju-sių su ginčo objektu ar pažeista teise, skaičiui. Dėl taliono ir teisinio veiksnio principų ne visada buvo aiškus kitiems luomams priklausančių ir juridinių asmenų dalyvavimas procese. Ieškovas taip pat turėjo skaitytis su galimybe būti įkalintas. Formalizuotas teismo procesas reikalavo laikytis griežtų šaukimo turinio, jo įteiki-mo bylininkui (laiko ir vietos faktoriai) ir įteikimo paliudijimo teisme reikalavimų. Tas pareikalavdavo iš bylininko atlikti daug veiksmų: surinkti įvairiausio pobūdžio duomenis apie atsakovą (jo asmenvardį, pareigybes ir titulus, nekilnojamamo turto valdymą, sužinoti apie kitų asmenų ryšį su jo nuosavybe), taip pat organizuoti šau-kimų rengimą, įteikimą ir įteikimo patvirtinimą, per nustatytą laiką įrašyti ieškinį į teismo knygas, pasiręgti galimybei, jog šaukimo turinys ar pats įteikimo faktas bus užginčytas. Kad užtikrintų bylininko dalyvavimą procese, ieškovai kartais pasirū-

- pindavo preventyviu atsakovo įkalinimu, o neretai – ir be teismo sankcijos. Tiesa, atlikus tokį veiksma, reikėjo pasiruošti kitoms su tuo susijusioms išlaidoms – kalinio maitinimui, vežiojimui ir gydymui. Daug teismo laiko atėmė sprendimų priėmimas dėl prašymų įkalinti arba paleisti, nustatyti laiduotojo patikimumą, kalinių išlaikymo ir transportavimo būdų, dėl būtinybės bylininkui asmeniškai dalyvauti procese.
10. Nepaisant 1764 m. reformos draudimo ir Tribunole bylų nagrinėjimas buvo atidedamas, nes kai kurios bylos čia buvo sprendžiamos kaip pirmos instancijos teisme. Bylos nagrinėjimas paprastai būdavo sustabdomas, jei asmuo tuo metu dalyvavo Seimo darbe ar užsiėmė kita veikla valstybės tarnyboje, nors daugeliu atvejų nebuvo reikalaujama procese dalyvauti asmeniškai. Be to, dažnai susiklostydavo įstatymiškai neapibrėžtos situacijos, kuomet kartu su apeliacija buvo svarstomi ieškiniai advokatams, vazniam arba pirmoje instancijoje bylą sprendusiems teisėjams. Kadangi vienoda praktika nebuvo susiklosčiusi, todėl viską lėmė konkreti teismo sudėtis ir byla. Tais atvejais, kai teismas nesutikdavo patenkinti tokio pobūdžio prašymų, bylininkai galėjo paprasčiausiai sutikti būti nuteisti už akių, mat tokie sprendimai, išskyrus baudą už neatvykimą, jokių didesnių pasekmių neturėjo (tokia situacija tenkino bajorijos interesus, kadangi užtikrino, jog byla nebus nagrinėjama galimai šališko teisėjo ar teismo). Įstatymuose įtvirtinta galimybė nužudyti atsakovą, ilgai ignoravusį šaukimus į teismą, praktiškai neveikė, o galutiniu sprendimu byloje laikytas tik tas, kuris buvo priimtas visoms proceso šalims bylinėjantis iš esmės. Įstatymuose užtikrintomis galimybėmis vilkinti procesą bylininkai aktyviai naudojosi, tačiau tuo pat metu užkietėjusių teisės nihilistų, kurie ignoruotų jiems iškeltus ieškinius, pasitaikė vos keletas.
 11. Pagrindinė teismo proceso stadija užsitęsėdavo dėl bylininkų teikiamų įvairių prašymų (nustatyti kalbėjimo eiliškumą, nurodyti priešingai šaliai įteikti teismui dokumentus, leisti susipažinti su priešininko advokato kalba ir pan.), o taip pat dėl advokatų įpročio ilgai kalbėti, kurį bandyta pažaboti, nustatant reikalavimus tokios kalbos būdai ir trukmei. Kalbų parengimas užtrukdavo ir dėl objektyvių priežasčių – XVIII a. II pusėje susiklostė praktika naudotis spaustuvių paslaugomis. Įrodymų pateikimo metu šalia tradicinės viduramžiškos formalių įrodymų teorijos galima pastebėti ir naujoviškas tendencijas: atlikti tyrimą ne tik baudžiamosiose bylose, teisėjų siekį susipažinti su kuo didesniu faktų skaičiumi, riboti kankinimus ir kritiškai vertinti tokia forma surinktą informaciją, o kai kada ir pačiam teismui atlikti tiriamuosius veiksmus. Tačiau tuo pat metu svarbia įrodymų forma išliko ir buvo plačiai naudota priesaika; be to, tik pavieniais atvejais, naudotasi teismo medicinos paslaugomis.
 12. Su teismo procesu tampriai susijusi sprendimų vykdymo problema: reikėjo organizuoti „išvykas“ proceso metu siekiant priversti bylinėtis, o vėliau galimai kreiptis dėl pasipriešinimo galutinio sprendimo vykdymui. Tik 1788 m. pabaigoje patvirtinta nuostata išduoti leidimą pasinaudoti kariuomenės pagalba išlaisvino Tribunalą nuo būtinybės kontroliuoti sprendimo įvykdymo procesą. Nors įstatymai leido ilgai

priešintis sprendimo įvykdymui, tačiau XVIII a. pasireiškė tendencijos šį procesą sutrumpinti, įgyvendintos 1764 m., o nurodymas naudotis kariuomenės pagalba leido jį labiau kontroliuoti bei apsaugoti nuo bereikalingos prievartos. Priešingai, nei iki šiol tvirtinta istoriografijoje, galutiniai Tribunolo sprendimai (ypač kūno ir mirties bausmės) dažniausiai buvo vykdomi. Tuo tarpu kalėjimo bausmių skyrimui dažnai buvo nepaklustama ne dėl piktybiško pasipriešinimo, o dėl menko jų ryšio su kaltės kategorija ir bajorijos mentalitetu. Bajorai buvo linkę ginčus galutinai išspręsti užteisinio susitarimo būdu arba nuo tokių bausmių atleisti (t.y. galutinis bylos sprendimas tapdavo tik prielaida susitarimui).

13. Tribunolo veiklai įtakos turėjo ir kitų teismų darbo problemos. 1764 m. karūnacinia-me Varšuvos Seime bandyta išspręsti kai kurias pirmos instancijos bajoriškų teismų funkcionavimo ydas, nepaisant to, analizuojamu laikotarpiu jie veikė blogai. Daugiausia, dėl teisėjų faktoriaus: jie buvo nedisciplinuoti (praleidinėjo posėdžius dėl kitų užimamų pareigų, neatsakingo požiūrio į darbą, o taip pat ir dėl bylininkų, kurie juos šaukė į Tribunalą ar neleido dirbti, remdamiesi už akių paskelbtais sprendimais, veiksmų), šališki, paperkami, nagrinėjo pagal kompetenciją jiems nepriklausančias bylas. Įstatymai nenumatė jų pasitraukimo iš pareigų dėl amžiaus ir sveikatos būklės, taip pat neaiškiai apibrėžė jų disciplininę atsakomybę. Nubausti padėti piktnaudžiavusius pareigūnus trukdė sudėtinga įrodinėjimo praktika, kazuistiška arba pernelyg abstrakti įstatymų bazė ir selektyvus jos taikymas. Teismai taip pat susidurdavo su organizacinėmis (nuolatinių patalpų nebuvimas, rytinių LDK teritorijų atplėšimas Pirmojo ATR padalijimo metu, neoperatyviai paskiriami vaivados ir teismo seniūnai) ir teisinio pobūdžio problemomis. Dėl nepatenkinamos pirmos instancijos bajoriškų teismų darbo kokybės Tribunalui tenkantis krūvis padidėjo kelis kartus, nes jis buvo priverstas svarstyti prašymus bylos nagrinėjimui paskirti kitą teismą (kas savo ruožtu neigiamai veikė efektyviau dirbusių teismų funkcionavimą) ir ieškinius žemesniųjų teismų teisėjams ir jų raštinėms. Nors ir pavėluotai, tačiau svarbiausias problemas stengtasi spręsti: nuo XVIII a. devintojo dešimtmečio vidurio buvo priimami įstatymai turėję užtikrinti nepertraukiamą ir efektyvą pirmos instancijos teismų darbą.
14. Nagrinėjant Tribunolo darbą, sudėtingas uždavinys yra nustatyti tokios veiklos efektyvumą apibrėžiančius rodiklius kaip teismo išlaidų kaštai (tokie duomenys nebuvo fiksuojami) ir bylos nagrinėjimo laiką (jis priklausė ir nuo subjektyvių veiksmų). Tačiau informacija, leidusi apskaičiuoti Tribunolo knygoje įrašytų ieškinių ir priimtų sprendimų skaičių, taip pat vidutinę laiką tarp bylos įrašymo į teismo registru knygą ir jos nagrinėjimo, trukmę, atskleidžia Tribunolo veiklos dinamiką ir efektyvumą. Taigi, per dvidešimt septynerius veiklos metus Tribunalas iš viso priėmė 5708 sprendimus, per metus vidutiniškai – 222, o per kadenciją – 111 sprendimų (konkrečiose kadencijose šis skaičius svyravo nuo 109 iki 497). Tačiau, reikia pabrėžti, jog absoliučioje daugumoje atvejų susiduriame su už akių paskelbtais arba tarpiniais sprendimais, kai nevyko bylos nagrinėjimas iš esmės. Pirmaisiais Tribu-

nolo darbo metais daugiau spręsta bylų, įrašytų į apeliacijų ir pasipriešinimo sprendimų vykdymui registru knygas, tačiau vėliau dominavo kitos – taktinio ir obligų bylų registru knygos, iš kurių 1769-1784 m. laikotarpyje buvo paskelbta apie 94 procentus visų Tribunolo sprendimų. Vėliau dėl įstatymo reikalavimo daugiausiai spręsta „*pro determinatione*“ (t.y. prašymų skirti bylą nagrinėsiantį teismą) rūšies bylos, sudariusios 56 procentus visų sprendimų, o dar beveik 30 procentų teko taktiniam ir obligų bylų registrams. Dėl to nuolat didėjo kitose registru knygoje įrašytų, ilgą laiką nesprendžiamų, ieškinių skaičius (kiekvienais metais į registru knygas buvo įrašoma vidutiniškai per tūkstantį naujų ieškinių), 1784 m. viršijęs 6000 (maršalkos A. Chmaros vadovaujamas Tribunolas 1785-1786 m. sugebėjo šį skaičių sumažinti beveik per pusę, o 1792 m. Tribunolui nutraukus darbą, iš viso liko nenagrinėtų 3417 ieškinių, daugiausiai – per 1600 – įrašytų į apeliacijų registro knygą). Tokią situaciją daugiausiai nulėmė ydinga bylų nagrinėjimo tvarka, kuri neadekvačiai nustatė prioritetus. Dėl to apeliacijų ir kalinamų asmenų bylų nagrinėjimas galėjo užtrukti ilgiau nei dešimtmetį, tuo tarpu kitos bylos, ypač pasinaudojant įvairiuose registru knygoje įrašytų ieškinių jungimo į vieną bylą ir fiktyvių kaltinimų įgaliotiniams ir teismo pareigūnams praktika, galėjo būti sprendžiamos dar tais pačiais ar sekančiais metais. Tribunolo darbo vietoje įvykdyti nusikaltimai turėjo galimybę būti išspręsti per porą savaičių. Neišspręstų bylų augimą lėmė plati teismo kompetencija ir visų, pirmos instancijos teismo funkcijų, atlikimas, nes darbui skirto laiko iš esmės turėjo pakakti (joks kitas LDK teismas kadencijos ilgumu negalėjo su juo lygintis). Tiesa, truputį laiko atėmė ir susiformavusios tradicijos – nedirbti pirmosiomis kadencijos darbo dienomis, gausių religinių ir valstybinių švenčių dienomis, o taip pat destruktivi LDK Generalinės konfederacijos veikla 1772-1773 m.

15. Darbe išanalizuoti faktai leidžia teigti, jog Tribunolo sprendimus svariai veikė pašaliniai faktoriai: teisėjų ryšiai su bylininkais, įtakingų asmenų (ATR valdovo ir LDK didikų) užtarimas ir paprasčiausia korupcija. Dėl vyravusios nuostatos tokią praktiką toleruoti ir už ją griežtai nebausti (žinomi vos keli dėl teisėjų papirkinėjimo kilę procesai ir tik vienas pasibaigė nuosprendžio, beje, vėliau panaikinto, priėmimu) klesėjo „užtariančiųjų“ laiškų rašymas, bylininkai aktyviai iekodavo galimybių paveikti bylos nagrinėjimą sau naudinga linkme. Pašalinę įtaką liudija ir aiškiai neteisingi teisės normų taikymo atvejai. Tą iš dalies daryti leido neapibrėžtas senesnių (taip pat ir TLS normų) ir naujesnių įstatymų tarpusavio santykis, taip pat nepreciziška teisinė kalba, leidusi visus teisės neaiškumus interpretuoti savo naudai. Esminius pokyčius numatė Ketverių metų seimo projektai, smarkiai sugriežtinę atsakomybę už neteisėtus veiksmus. Teisminė praktika rodo, jog Tribunolas laikėsi tam tikrų principų, susijusių su bajorijos mentalitetu ir teisine sąmone: tariamomis priežastimis pateisino bylininkų kreipimuisi ir vengė skirti įstatymuose įteisintas griežtas bausmes (t.y. tiesiogiai taikyti teisės normas), priteisti dideles bylinėjimosi išlaidas. Be to, buvo paplitusi praktika, kad Tribunolo teisėjai tarpininkautų dėl teismui pateiktų ginčų

išsprendimo neteisminiu keliu. Susidurdamas su įstatymuose nenumatytais atvejais, atsiliepdamas į bylininkų prašymus, Tribunolas priimdavo originalius sprendimus, kurie dėl griežto teismo ir teisėkūros funkcijų atskyrimo, bendrosios teisės normomis (su nedidelėmis išimtimis) netapdavo. Nors ATR sąlygomis precedento teisės uždraudimas turėjo pagrindo (neteisėti, didikams palankus sprendimai galėjo virsti plačiai taikoma teise), vis tik teisminę Tribunolo praktiką jis paveikė neigiamai, vertęs selektyviai vertinti kiekvieną atvejį (taip gaištant brangų teismo darbui skirtą laiką) ir analogiškose situacijose priiminėti vienas kitam priešingus sprendimus.

17. Taigi, disertacijoje išanalizuota LDK Vyriausiojo Tribunolo veiklos dinamika ir efektyvumas rodo, kad lig šiol istoriografijoje funkcionuojantys jos vertinimai yra vienpusiški. Tribunolo veiklą XVIII a. II pusėje nulėmusių objektyvių ir subjektyvių veiksnių tyrimas atskleidė dviejų, viena kitai priešingų, tendencijų, teisės sistemoje ir teisingumo vykdyme, sampyną. Nevienareikšmį Tribunolo vaidmenį bajoriškoje visuomenėje lėmė, viena vertus, sudėtingi vidaus raidos ir tarptautinių santykių kontekstai, vertę modernizuoti teismo procesą ir skatinę tobulinti teisinę sistemą, bet, antra vertus, dalies anarchizuotos bajoriškos visuomenės siekis „užkonservuoti“ socialines bei politines struktūras ir specifinė bajoriškųjų laisvių samprata, kuri reformas stabdė ir archaizavo teisinę sąmonę.

PRIEDAI

Priedas nr. 1. LDK Vyriausiojo Tribunolo archyvo sudėtis (1765–1792 m.)¹⁸⁹¹

a) Aktų įrašų, aktų įrašų protokolų ir einamųjų aktų knygos

Metai	Aktų įrašų knygos		Einamųjų aktų knygos		Aktų įrašų protokolai	
	I kad.	II kad.	I kad.	II kad.	I kad.	II kad.
1765	136	138 (1-262)	243	138 (501-516)	554	556
1766	137	139*	244	139*	555	
1767	140 (1-340v)*	142 (1-374v)	140 (1-340)*	142 (708-712)	557	
1768	141 (1-266v)	143*	141 (616-651v)	523 (528-535v)	558	670 (33v-40v)
1769	144 (1-374v)	146	144 (1080-1093v)	523*	559 ¹⁸⁹²	560
1770	145 (1-427)	147*	145 (829-860v)	147*	561	562
1771	148 (1-336v)	149	148 (337-353v)	524 (619-645v)	563	564
1772	F. 8, ap. 2, b. 94	---		---	565	---
1773	---	151*	---	151*	---	566
1774	150*	2388*	150*	2388*	567	568
1775	152*	153 (1-474)*	152*	153 (1-474)*	569	570
1776	154*	155*	154*	155*	571	572
1777	156 (339-702)*	157 (1-545)*	156 (339-702)*	157 (1-545)*	573	575
1778	158 (1-366v)*	159 (1-523v)*	158 (1-366v)*	159 (1-523v)*	576	577
1779	160 (1-263v)*	161 (1-576v)*	160 (1-263v)*	161 (1-576v)*	578	580
1780	162 (361-594v)*	163 (1-465)*	162 (361-594v)*	163 (1-465)*	581	583
1781	164 (1-318v)*	165 (1-530)*	164 (1-318v)*	165 (1-530)*	N (584)	586
1782	166 (648-906v)*	167 (1-326)*	166 (648-906v)*	167 (1-326)*	587	589
1783	168 (500-828v)*	169 (1-451v)*	168 (500-828v)*	169 (1-451v)*	590	592
1784	170 (1-225)*	171 (1-295v)*	170 (1-225)*	171 (1-295v)*	593	595
1785	172 (1-210v)*	173 (1-498v)*	172 (1-210v)*	173 (1-498v)*	596	598
1786	174 (1-134)*	175 (1-491)*	174 (1-134)*	175 (1-491)*	599 (1-9v)	599 (10-24)
1787	176 (1-318v)*	177 (401-916v)*	176 (1-318v)*	177 (401-916v)*	602	603
1788	178 (1-302)*	179 (1-330v)*	178 (1-302)*	179 (1-330v)*	605	606
1789	180 (477-843v)*	181*	180 (477-843v)*	181*	608	609
1790	182 (1-152)*	183 (1-417)*	182 (1-152)*	183 (1-417)*	611	612
1791	184 (475-702v)*	185 (407-680)*	184 (475-702v)*	185 (407-680)*	613	614
1792	186 (1-27v)*	---	186 (1-27v)*	---	615	---

¹⁸⁹¹ Lentelėje pateikiamas skaičius reiškia LVIA Senųjų aktų fondui priskirtos bylos (pagal J. Sprogio katalogą, *Inwentarz b(yłego) Wileńskiego Archiwum Centralnego. Część 1*, Wilno, 1929) numerį. Tais atvejais, kai cituojamoje knygoje yra ir kitokių dokumentų, skliaustuose nurodomi konkretūs puslapiai. Kuomet visoje byloje, ar tam tikruose lapuose, yra kitokio pobūdžio nei lentelėje pateikiami, dokumentų ir jų išskirti nėra galimybės, tai pažymima specialiu ženklu *. Skaičius skliaustuose šalia raidės N reiškia šiuo metu nerandamos, tačiau J. Sprogio inventoriuje buvusios knygos numerį.

¹⁸⁹² Išliko tik bylos viršelis.

b) Sprendimų, sprendimų protokolų ir einamųjų reikalų protokolų knygos

Metai	Sprendimų knygos		Sprendimų protokolai		Einamųjų reikalų protokolai	
	I kad.	II kad.	I kad.	II kad.	I kad.	II kad.
1765	516 (1-367v)	138 (263-500)	817	818	662	
1766	517	139*	819	820 (1-97v, 222-236v)	663 (1-28v)	665
1767	140 (345-715)	142 (376-707v)	821	822	664 (1-33v)	666
1768	141 (268-578v, 625-v)	143*	823	820 (98-221)	667	670 (1-31)
1769	144 (375-966v)	523 (1-532v)*	824 (1-81)	825	669 (1-55v)	671
1770	145 (428-688)	147*	826 (1-93v)	827	672 (1-56v)	673
1771	148 (354-1078, 1083-1095)	524 (1-618v)	828	829		674
1772		---		---	675	---
1773	---	151*	---	831	---	676
1774	150*	2388*	830	832	677	679
1775	152*	153 (475-1075)	833	834	680	682
1776	154*	518	836		684	685
1777	156 (1-337)	157 (546-1196)	837	838	686	688
1778	158 (367-930v)	159 (524-1033v)	839, 840	841	689	691
1779	160 (264-746v)	161 (577-935v)	842 (11v-47v)	844	692, 842 (1-11)	694
1780	162 (1-359v)	163 (466-801v)	845, 846	847	695	697
1781	164 (319-821v)	165 (532-1290)		848	698	700
1782	166 (1-647)	167 (327-875v)	851, 852	853	701	703
1783	168 (1-499v)	169 (452-996)	854	855	704	706
1784	170 (226-723)	171 (296-640)	857	858	707	709
1785	172 (211-693v)	173 (499-1156v)	859	860	710	712
1786	174 (135-519v)	175 (492-961v)	861	862	713	715
1787	176 (323-737v)	177 (1-397v)	863	865	716	718
1788	178 (303-712v)	179 (331-657v)	866	868	719	721
1789	180 (1-474v)	519	869	871	722	724
1790	182 (153-636)	183 (422-961)	872	873	725	726
1791	184 (1-473v)	185 (1-406)	874	876	727	729
1792	186 (28-91v)	---	877, 883 ¹⁸⁹³	---	730, 731, 732, N (733)	---

¹⁸⁹³ Komunikacijų protokolas.

c) Taktinių bylų registro knygos

Metai	I kadencija		II kadencija	
	Maršalkos egz.	Raštininko egz.	Maršalkos egz.	Raštininko egz.
1765	1136 (1-11)	1137 (1-10)	1822 (54v-57v)	1821 (55v-58v)
1766	1136 (11v-28v)	1137 (10v-27v)	1822 (50v-54)	1821 (51v-55)
1767	1136 (29-30v), 1138 (1-27v)	1137 (28-30)	1822 (24v-50)	1821 (25v-51)
1768	1138 (28-48)		1139 (1-34v)	1140 (1-37v)
1769	1138 (48v-103)		1139 (35v-54), 1142 (1-22)	1140 (38-57v), 1143 (1-20)
1770	1138 (103-104)	1141 (1-59v)	1142 (22v-44), 1145 (1-35v)	1143 (20v-40v), 1144 (1-35v)
1771		1141 (60-126v)	1145 (36-64), 1146 (1-29v)	1144 (36-64), 1147 (1-29v)
1772		1141 (127-130)	---	---
1773	---	---	1146 (30-41v)	1147 (30-41v)
1774	1148 (1-60v)	1149 (1-62v)	1146 (42-78v)	1147 (42-78v)
1775	1146 (79-85v), 1150 (1-51v)	1147 (79-85v), 1151 (1-54v)	1148 (61-101v), 1153 (1-49)	1149 (63-105v), 1152 (1-50v)
1776	1150 (52-84), 1155 (1-56v)	1151 (55-87v), 1156 (1-56v)	1153 (49v-141v), 1159 (1-51)	1152 (51-141v), 1160 (1-49)
1777	1157 (153 l.)	1158 (157 l.)	1159 (51v-94v), 1161 (110 l.), 1166 (1-52)	1160 (49v-92v), 1162 (112 l.), 1167 (1-52)
1778	1163 (1-123)	1164 (1-123)	1166 (52v-111v), 1168 (1-74v)	1167 (52v-111v), 1169 (1-74v)
1779	1163 (123v-140), 1170 (1-89v)	1164 (123v-140), 1171 (1-90v)	1168 (75-151v), 1173 (1-85v)	1169 (75-151v), 1174 (1-84v)
1780	1170 (90-139v), 1825 (40v-112v)	1171 (91-140v), 1826 (40-113v)	1173 (86-96v), 1175 (94 l.), 1177 (1-68)	1174 (85-95v), 1176 (94 l.), 1178 (1-68)
1781	1179 (1-147)	1180 (1-147)	1177 (68v-92v), 1181 (217 l.)	1178 (68v-92v), 1182 (216 l.)
1782	1179 (147v-157), 1183 (157 l.)	1180 (147v-157), 1184 (157 l.)	1185 (186 l.), 1189 (1-18)	1186 (187 l.), 1190 (1-18)
1783	1187 (150 l.)	1188 (150 l.)	1189 (18v-267)	1190 (18v-261)
1784	1191 (1-152v)	1192 (1v-142v)	1193 (1-173v)	1194 (1-173v)
1785	1191 (153-163)	1192 (143-153)	1193 (174-192v)	1194 (174-192v)
1786	1191 (163v-197v)	1192 (153v-187v)	1193 (193-223)	1194 (193-222)
1787	1191 (198-230)	1192 (188-220)	1193 (223v-237v), 1203 (1-18)	1194 (222v-236v), 1204 (1-18)
1788	1191 (230v-275)	1192 (220v-265)	1203 (18v-59v)	1204 (18v-59v)
1789	1191 (275v-313)	1192 (265v-303)	1203 (60-103v)	1204 (60-103v)
1790	1191 (313v-320), 1205 (1-31v)	1192 (303v-309v), 1206 (1-31v)	1203 (104-143v)	1204 (104-144v)
1791	1205 (32-55)	1206 (32-55)	1203 (144-173)	1204 (145-174)
1792	1207 (8 l.) Izba I	2372 (5 l.) Izba I	---	---

d) Ekstraordinarinio taktinių bylų registro knygos

Metai	I kadencija		II kadencija	
	Maršalkos egz.	Raštininko egz.	Maršalkos egz.	Raštininko egz.
1785	1196 (2-107v)	1195 (3-108v)	1198 (1-225)	1197 (1-225)
1786	1196 (108-148)	1195 (109-149)	1198 (225v-270)	1197 (225v-270)
1787	1196 (148v-175)	1195 (149v-176)	1199 (2-41v)	1200 (1-40v)
1788	1196 (175v-188)	1195 (176v-189)	1199 (42-88v)	1200 (41-89v)
1789	1196 (188v-210v)	1195 (189v-211v)	1199 (89-108)	1200 (90-109)
1790	1196 (211-222)	1195 (212-223)	1199 (108v-138v)	1200 (109v-139v)
1791	1196 (222v-239v)	1195 (223v-240v)	1199 (139-155)	1200 (140-156)
1792	1297 (8 l.), 1208 (3 l.) Izby I	1209 (3 l.) Izby I	---	---

e) Įkalintųjų asmenų bylų registro knygos

Metai	I kadencija		II kadencija	
	Maršalkos egz.	Raštininko egz.	Maršalkos egz.	Raštininko egz.
1765	1819 (1-4)	1820 (1-5)	1822 (1-5)	1821 (1-6)
1766	1819 (4v-7v)	1820 (5v-8v)	1822 (5v-13v)	1821 (6v-14v)
1767	1819 (8-14v)	1820 (9-15v)	1822 (14-21)	1821 (15-22)
1768	1819 (15-19v)	1820 (16-20v)	1822 (21v-24), 1139 (61-63v)	1821 (22v-25), 1140 (61-63v)
1769	1819 (20-26)	1820 (21-26)	1139 (58-60v), 1142 (44v-46v)	1140 (58-60v), 1143 (41-45v)
1770	1823 (1-7)	1824 (1-7)	1145 (65-69v)	1144 (66-70v)
1771	1823 (7v-12)	1824 (7v-12)	1145 (64v), 1146 (88-90v)	1144 (65v), 1147 (89-91v)
1772	1823 (12v-13)	1824 (12v-13)	---	---
1773	1823 (13v)	1824 (13v)		
1774	1823 (14-16)	1824 (14-16)	1146 (86-87v)	1147 (87-88v)
1775	1150 (86-v)	1151 (90-v)	1823 (16v-17v)	1824 (16v-17v)
1776	1150 (84v-85v), 1155 (60v-61v)	1151 (88-89v), 1156 (61v-62v)	1823 (18-19)	1824 (18-19)
1777			1823 (19v-20)	1824 (19v-20)
1778			1823 (20v-21)	1824 (20v-21)
1779	1825 (1-4v)	1826 (1-4v)	1823 (21v)	1824 (21v)
1780	1825 (5-8v)	1826 (5-8)	1823 (22-23v)	1824 (22-23v)
1781	1825 (9v-13)	1826 (8v-12)	1823 (24-29)	1824 (24-29)
1782	1825 (13v-16)	1826 (12v-15)	1823 (29v-35v)	1824 (29v-35v)
1783	1825 (16v-19v)	1826 (15v-18v)	1823 (36-40v)	1824 (36-40v)
1784	1825 (20-25v)	1826 (19-24v)	1823 (41-46)	1824 (41-46)
1785	1825 (26-28)	1826 (25-27)	1823 (46v-48)	1824 (46v-48)
1786	1825 (28v-39)	1826 (27v-38)	1823 (48v-54v)	1824 (48v-54v)
1787	1827 (1-5)	1828 (1-5)	1823 (55-63v)	1824 (55-63v)
1788	1827 (5v-11)	1828 (5v-11)	1823 (64-v), 1829 (1-5)	1824 (64-v), 1830 (1-5)
1789	1827 (11v-14v)	1828 (11v-14v)	1829 (5v-8v)	1830 (5v-8v)
1790	1827 (15-v)	1828 (15-v)	1829 (9-11v)	1830 (9-11v)
1791	1827 (16-18v)	1828 (16-18v)	1829 (12-13v)	1830 (12-13v)
1792			---	---

f) Apeliacinių bylų registro knygos

Metai	I kadencija		II kadencija	
	Maršalkos egz.	Raštininko egz.	Maršalkos egz.	Raštininko egz.
1765	1212 (1-85v)	1213 (1-85v)		
1766	1212 (86-93v), 1214 (1-108v)	1213 (86-93v), 1215 (1-107v)	1216 (1-51v)	1217 (1-51v)
1767	1214 (109-152v), 1218 (1-19v)	1215 (108-151v), 1219 (1-19v)	1216 (52-99)	1217 (52-99)
1768	1218 (20-82v)	1219 (20-82v)	1216 (99v-115v), 1222 (1-5v)	1217 (99v-115v), 1221 (1-5v)
1769	1218 (83-92v)	1219 (83-92v), 1220 (1-66)	1222 (6-50)	1221 (6-49)
1770		1220 (66v-129v)	1222 (50v-103v; 107v)	1221 (49v-105)
1771		1220 (130-176v)	1223 (1-41v)	1224 (1-41v)
1772		1220 (177-181v)	---	---
1773		1220 (182)	1223 (42-58v)	1224 (42-58v)
1774	1225 (1-61)	1226 (1-61)	1223 (59-90v)	1224 (59-91)
1775	1223 (91-100), 1227 (1-39)	1224 (91v-101), 1228 (1-40)	1225 (61v-89v), 1229 (1-20)	1226 (61v-89v), 1230 (1-20)
1776	1227 (39v-87)	1228 (40v-86)	1229 (20v-70)	1230 (20v-70)
1777	1231 (1-36v)	1232 (1-36v)	1229 (70v-120)	1230 (70v-120)
1778	1231 (37-60v)	1232 (37-61v)	1229 (120v-157)	1230 (120v-157)
1779	1231 (61-111)	1232 (62-109)	1229 (157v-206)	1230 (157v-207)
1780	1231 (111v-143)	1232 (109v-142)	1229 (206v-221v), 1233 (1-35v)	1230 (207v-222v), 1234 (1-35v)
1781	1235 (1-66)	1236 (1-67)	1233 (36-119v)	1234 (36-118v)
1782	1235 (66v-134)	1236 (67v-138)	1233 (120-156v), 1238 (1-58v)	1234 (119-155v), 1237 (1-58v)
1783	1235 (134v-155), 1239 (1-58)	1236 (138v-159), 1240 (1-57)	1238 (59-131v)	1237 (59-131v)
1784	1239 (58v-107v)	1240 (57v-107v)	1241 (1-78v)	1242 (1-78v)
1785	1239 (108-148v)	1240 (108-148v)	1241 (79-112)	1242 (79-112)
1786	1239 (149-179v)	1240 (149-179v)	1241 (112v-146v)	1242 (112v-145v)
1787	1239 (180-222v)	1240 (180-222v)	1241 (147-186)	1242 (146-185)
1788	1239 (223-264v)	1240 (223-264v)	1241 (186v-210v), 1243 (1-20)	1242 (185v-209v), 1246 (1-20)
1789	1239 (265-290), 1244 (1-8)	1240 (265-290), 1245 (1-8)	1243 (20v-59)	1246 (20v-59)
1790	1244 (8v-33)	1245 (8v-34)	1243 (59v-92)	1246 (59v-92)
1791	1244 (33v-63)	1245 (34v-64)	1243 (92v-116)	1246 (92v-116)
1792	1247 (2 l.) Izba I	1248 (2 l.) Izba I	---	---

g) Pasipriešinimo Tribunolo sprendimams bylų registro knygos

Metai	I kadencija		II kadencija	
	Maršalkos egz.	Raštininko egz.	Maršalkos egz.	Raštininko egz.
1765	1454 (1-81)	1455 (1-80)	1456 (2-78v)	
1766	1454 (81v-105v), 1458 (1-57v)	1455 (80v-104v), 1457 (1-57v)	1460 (1-47v) ¹⁸⁹⁴	1459 (1-47v)
1767	1458 (58-96)	1457 (58-96)	1460 (48-101)	1459 (48-101)
1768	1461 (1-34)	1462 (1-34)	1460 (101v-114v), 1463 (1-28)	1459 (101v-114v), 1464 (1-28)
1769	1461 (34v-102)	1462 (34v-102)	1463 (28v-108v)	1464 (28v-109)
1770	1465 (1-65v)	1466 (1-64v)	1463 (110-118v), 1467 (1-59v)	1464 (110-118v), 1468 (1-58v)
1771	1465 (66-146v)	1466 (65-145v)	1467 (61-90), 1469 (1-59v)	1468 (60-88v), 1470 (1-59v)
1772	1465 (147-156)	1466 (146-155)	---	---
1773	1465 (156v)	1466 (155v)	1469 (60-84v)	1470 (60-84v)
1774	1471 (1-63v)	1472 (1-62v)	1469 (85-92v), 1473 (1-35v)	1470 (85-92v), 1474 (1-34v)
1775	1473 (36-87)	1474 (35-86)	1471 (64-117), 1477 (1-2)	1472 (63-116), 1478 (1-2)
1776	1475 (69 l.)	1476 (68 l.)	1477 (2v-42)	1478 (2v-42)
1777	1479 (1-35v)	1480 (1-36v)	1477 (42v-86)	1478 (42v-86)
1778	1479 (36-66)	1480 (37-67)	1477 (86v-129)	1478 (86v-129)
1779	1479 (66v-102)	1480 (67v-103)	1477 (129v-163)	1478 (129v-163)
1780	1479 (102v-127)	1480 (103v-129)	1477 (163v-165v), 1481 (1-23)	1478 (163v-165v), 1482 (1-23)
1781	1483 (1-31v)	1484 (1-31v)	1481 (23v-68v)	1482 (23v-68v)
1782	1483 (32-56)	1484 (32-56)	1481 (69-120v)	1482 (69-120v)
1783	1483 (56v-75)	1484 (56v-76)	1481 (121-151)	1482 (121-151)
1784	1483 (75v-95)	1484 (76v-96)	1481 (151v-169v)	1482 (151v-170v)
1785	1483 (95v-111v)	1484 (96v-111v)	1485 (1-13)	1486 (1-13)
1786	1483 (112-123)	1484 (112-123)	1485 (13v-27)	1486 (13v-27)
1787	1483 (123v-130)	1484 (123v-130)	1485 (27v-32)	1486 (27v-32)
1788	1483 (130v-138)	1484 (130v-138)	1485 (32v-44v)	1486 (32v-45v)
1789	1483 (138v-142v)	1484 (138v-142v)	1485 (45-49)	1486 (46-50)
1790	1483 (143-152)	1484 (143-152)	1485 (49v-51v)	1486 (50v-52v)
1791	1483 (152v-158v)	1484 (152v-159v)	1485 (52-55v)	1486 (53-56v)

¹⁸⁹⁴ 1767 m. birželio 15 d. į Minsko kadenciją paruoštų pervežti Tribunolo knygų sąrašė pažymėtos trys pasipriešinimo bylų sprendimams registro knygos, dvi senos ir tik viena nauja (maršalkos turėtas egz. buvo paskelbtas dingusiu), b. 556, l. 10-10v.

h) Obligų bylų registro knygos

Metai	I kadencija		II kadencija	
	Maršalkos egz.	Raštininko egz.	Maršalkos egz.	Raštininko egz.
1767	1666 (39 l.)	1667 (39 l.)		
1768	1668 (1-102)	1669 (1-102)		
1769	1668 (102v-127v)	1669 (102v-127v), 1670 (1-190v)	1671 (1-251v)	1672 (1-249v)
1770		1670 (191-226v), 1673 (1-142v)	1671 (252-338v), 1674 (1-66)	1672 (250-336v), 1675 (1-66)
1771		1673 (143-318v)	1674 (66v-131v), 1676 (1-122v)	1675 (66v-131v)
1772		1673 (319-370v)	---	---
1773		1673 (371-v)	1676 (123-136v), 1677 (1-66v)	1678 (1-67v)
1774	1679 (1-114)	1680 (1-114)	1677 (67-89), 1685 (1-69v)	1678 (68-90), 1684 (1-68v)
1775	1685 (70-95), 1681 (95 l.)	1684 (69-94), 1683 (95 l.)	1679 (114v-168v), 1686 (1-147v)	1680 (114v-167v), 1687 (1-147v)
1776	1688 (1-193v)	1689 (1-193v)	1686 (148-183v), 1690 (1-157)	1687 (148-183v), 1691 (1-158)
1777	1688 (194-227v), 1692 (1-88v)	1689 (194-227v), 1693 (1-87v)	1690 (157v-257)	1691 (158v-259)
1778	1692 (89-140)	1693 (88-140)	1690 (257v-278v), 1696 (1-22)	1691 (259v-280v), 1697 (1-22)
1779	1692 (140v-184v), 1694 (1-68v)	1693 (140v-184v), 1695 (1-66v)	1696 (22v-96)	1697 (22v-96)
1780	1694 (69-121v)	1695 (67-118v)	1696 (96v-123), 1698 (1-20v)	1697 (96v-123v), 1699 (1-20v)
1781	1694 (122-169), 1700 (1-41)	1695 (119-169), 1701 (1-41)	1698 (21-68v), 1702 (1-88)	1699 (21-68), 1703 (1-89)
1782	1700 (41v-139v)	1701 (41v-138v)	1702 (88v-183v), 1707 (1-6v)	1703 (89v-184v), 1706 (1-6v)
1783	1700 (140-147), 1704 (1-70)	1701 (139-146), 1705 (1-67)	1707 (7-49v)	1706 (7-50v)
1784	1704 (70v-119)	1705 (67v-119)	1707 (50-115v)	1706 (51-116v)
1785	1708 (1-38)	1709 (1-35v)	1710 (1-50v)	1711 (1-50v)
1786	1708 (38v-90)	1709 (36-87v)	1710 (51-92)	1711 (51-91)
1787	1708 (90v-151v)	1709 (88-149v)	1710 (92v-145v)	1711 (91v-144v)
1788	1708 (152-230v)	1709 (150-227v)	1710 (146-196v)	1711 (145-195v)
1789	1708 (231-276v), 1712 (1-28)	1709 (228-275), 1713 (1-28)	1710 (197-227v)	1711 (196-226v)
1790	1712 (28v-125)	1713 (28v-125)	1710 (228-235v), 1714 (1-46v)	1711 (227-234v), 1715 (1-46v)
1791	1712 (125v-188)	1713 (125v-188)	1714 (47-83v)	1715 (47-83v)

i) Remisinių bylų registro knygos

Metai	I kadencija		II kadencija	
	Maršalkos egz.	Raštininko egz.	Maršalkos egz.	Raštininko egz.
1785	1114 (1-91v)	1113 (1-91v)	1115 (1-126v)	1116 (1-125v)
1786	1114 (92-155v)	1113 (92-155v)	1115 (127-243v)	1116 (126-241v)
1787	1114 (156-191)	1113 (156-191)	1115 (244-375), 1120 (1-8)	1116 (242-373), 1119 (1-8)
1788	1114 (191v-213v), 1117 (1-26v)	1113 (191v-213v), 1118 (1-26v)	1120 (8v-72)	1119 (8v-71)
1789	1117 (27-138v)	1118 (27-138v)	1120 (72v-167)	1119 (71v-166)
1790	1121 (1-33)	1122 (1-33)	1120 (167v-204), 1123 (1-94v)	1119 (166v-203), 1124 (1-94v)
1791	1121 (33v-155)	1122 (33v-155)	1123 (95-183), 1125 (67 l.)	1124 (95-184), 1126 (69 l.)
1792		1127 (1 l.)	---	---

j) Pareigūnų bylų registro knygos¹⁸⁹⁵

Metai	I kadencija		II kadencija	
	Maršalkos egz.	Raštininko egz.	Maršalkos egz.	Raštininko egz.
1765	6 (1-4)	7 (1-4)		f. SA, b. 2383 (1-18)
1766	6 (4v-26)	7 (4v-26)		f. SA, b. 2383 (18v-32v)
1767	6 (26v-63)	7 (26v-63)		
1768	6 (63v-70v), 8 (1-29)	7 (63v-70v), 9 (1-29)	12 ¹⁸⁹⁶ (1-33)	13 (1-33)
1769	8 (29v-36v), 10 (1-49v)	9 (29v-36v), 11 (1-49v)	12 (33v-82v)	13 (33v-82v)
1770	14 (1-44v)	15 (1-44v)	12 (83-102v), 17 (1-28)	13 (83-102v), 16 (1-29)
1771	14 (45-78v)	15 (45-78v)	17 (28v-57)	16 (29v-58)
1772	14 (79-84v)	15 (79-84v)	---	---
1773	14 (85)	15 (85)	17 (58-63)	16 (59-64)
1774	18 (1-25v)	19 (1-25v)	17 (63v-74v)	16 (64v-75v)
1775	17 (75-94)	16 (76-94)	18 (26-65v)	19 (26-65v)
1776	17 (94v-119v)	16 (94v-119v)	20 (1v-13)	21 (1v-13)
1777	17 (120-127v)	16 (120-127v)	20 (13v-25v)	21 (13v-25v)
1778	17 (128-134v)	16 (128-135v)	20 (26-35v)	21 (26-35v)
1779	17 (135-153)	16 (136-154)	20 (36-47)	21 (36-47)
1780	17 (153v-163v)	16 (154v-163v)	20 (47v-64v)	21 (47v-64v)
1781	22 (1-28)	23 (1-27)	20 (65-84)	21 (65-84)
1782	22 (28v-40)	23 (27v-39)	20 (84v-103v)	21 (84v-103v)
1783	22 (40v-65)	23 (39v-64)	20 (104-119)	21 (104-119)
1784	22 (65v-86v)	23 (64v-85v)	20 (119v-135)	21 (119v-135)
1785	22 (87-97v)	23 (86-96v)	20 (135v-145v)	20 (135v-145v)
1786	22 (98-108v)	23 (97-107v)	20 (146-154)	21 (146-154)
1787	22 (109-122v)	23 (108-120v)	20 (154v-164)	21 (154v-164)
1788	22 (123-132v)	23 (121-130v)	20 (164v-171)	21 (164v-171)
1789	22 (133-140v)	23 (131-138v)	20 (171v-176)	21 (171v-176)
1790	22 (141-148v)	23 (139-146v)	20 (176v-179v)	21 (176v-179v)
1791	22 (149-157v)	23 (147-155v)	20 (180-195v)	21 (180-195v)
1792	24 (1-5v)	25 (1-5v)	---	---

¹⁸⁹⁵ Kadangi pareigūnų bylų registro knygų J. Sprogio inventoriuje beveik nėra (išskyrus vieną knygą pažymėtą numeriu 2383), todėl numeracija pateikiama pagal naują apyrašą: LVIA, f. 8, ap. 3.

¹⁸⁹⁶ Šis egzempliorius labai defektuotas.

k) Ekstrakadencinių bylų registro knygos

Metai	I kadencija		II kadencija	
	Maršalkos egz.	Raštininko egz.	Maršalkos egz.	Raštininko egz.
1789			2366 (1-7)	2367 (1-7)
1790	2368 (1-40v)	2369 (1-40v)	2366 (7v-17v)	2367 (7v-17v)
1791	2368 (41-57v)	2369 (41-57v)	2366 (18-36v)	2367 (18-36v)

Priedas nr. 2. LDK Vyriausiojo Tribunolo darbo laikas 1765 – 1792 m. laikotarpiu¹⁸⁹⁷

Metai	I kadencija	II kadencija
1765	V 13 – X 12	1766 I 13 – VI 14
1766	V 12 – X 11	1767 I 12 – VI 13
1767	V 11 – X 10	1768 I 10 – VI 11
1768	V 9 – X 8	1769 I 13 – VI 12 ¹⁸⁹⁸
1769	V 15 – X 14	1770 I 8 – VI 9
1770	V 14 – X 13	1771 I 7 – VI 8 ¹⁸⁹⁹
1771	V 13 – X 12	1772 I 13 – VI 13
1772	V 11 – VI 13 ¹⁹⁰⁰	nejvyko
1773	nejvyko	1774 I 10, II 21 – VI 11
1774	V 9 – X 8	1775 I 9 – IV 8 (Vilniuje)
1775	V 1 – IX 30	XI 15 – 1776 IV 15
1776	V 1 – IX 30	XI 15 – 1777 IV 15
1777	V 1 – IX 30	XI 15 – 1778 IV 15
1778	V 1 – IX 30	XI 15 – 1779 IV 15
1779	V 1 – IX 30	XI 15 – 1779 IV 15
1780	V 1 – IX 30	XI 15 – 1781 IV 15
1781	V 1 – IX 29 ¹⁹⁰¹	XI 15 – 1782 IV 15
1782	V 1 – IX 30	XI 15 – 1783 IV 15
1783	V 1 – IX 30	XI 15 – 1784 IV 15
1784	V 1 – IX 30	XI 15 – 1785 IV 15
1785	V 1 – IX 30	XI 15 – 1786 IV 15
1786	V 1 – IX 30	XI 15 – 1787 IV 14
1787	V 1 – IX 29 ¹⁹⁰²	XI 15 – 1788 IV 15
1788	V 1 – IX 30	XI 15 – 1789 IV 15
1789	V 1 – IX 30	XI 15 – 1790 IV 15
1790	V 1 – IX 30	XI 15 – 1791 IV 15
1791	V 1 – IX 30	XI 15 – 1792 IV 14
1792	V 7 – VI 6	

¹⁸⁹⁷ Lentelėje remiamasi DTGWKL (t. 2, p. 282-396) pateiktais duomenimis, kurie esant reikalui tikslinami išnašose.

¹⁸⁹⁸ Kadencija turėjo trukti nuo sausio 9 d. iki birželio 10 d., DTGWKL, t. 2, p. 296.

¹⁸⁹⁹ Tribunolo registūrų knygos užfiksuotos skirtingos kadencijos pabaigos datos: birželio 8 (LVIA, f. SA, b. 673, l. 34; b. 1144, l. 35v; b. 1467, 59v) ir 9 d. (ten pat, b. 1142, l. 22).

¹⁹⁰⁰ DTGWKL (t. 2, p. 312) teigiama, jog dirbta tik gegužės mėnesį, tačiau dar birželio 11 d. spęstos bylos (LVIA, f. SA, b. 1146, l. 20v, 21), o limitacijos aktas pasirašytas birželio 13 d. (ten pat, l. 29v). Tų metų spalio dešimtą dieną kitoje registūrų knygoje buvo padarytas toks įrašas: sądy kadencyi wileńskiej w czasie należyтым rozpoczawszy kontynuować chcieliśmy, a po tym dla niektórych okoliczności na odwoływaniu od czasu do czasu et utsq. ad praesentum terminum limicie designantium w pilności przetrwawszy, w czasie konst. opisanej, w zupełności kompletu limitujemy, b. 1141, l. 110-111v.

¹⁹⁰¹ LVIA, f. SA, b. 1483, l. 31v.

¹⁹⁰² DTGWKL (t. 2, p. 374) pabaigos data minima rugsėjo 30 d., tačiau tai buvo sekmadienis. Taip pat pgl. LVIA, f. SA, b. 716, l. 72; b. 1483, l. 130; AGAD, Tzw. ML, sk. VII, b. 101, l. 92v.

Priedas nr. 3. LDK Vyriausiojo Tribunolo kanceliarijos darbuotojų (prisiekusiųjų ir neprisiekusiųjų regentų) sąrašas (1765–1792 m.)¹⁹⁰³

Metai	I kadencija	II kadencija
1765	Ignacy Jeleński, Mozyriaus pataurininkis (b. 662, l. 27v) Marcyan Janowicz, Wilkmergės rotmistras (b. 516, l. 68) Józef Staniewski, Gardino išdininkas (b. 1213, l. 23)	
1766	Ignacy Jeleński, Mozyriaus pataurininkis (b. 1454, l. 89) Władysław Kimbar (555, 17v) A: Stefan Kulpowicz (b. 517, l. 2v)	Adam Tadeusz Wierzeyski (b. 139, l. 50) Władysław Kimbar (b. 139, l. 53)
1767	Władysław Kimbar, pr. 1767 VII 6 d. (AGAD, Zbiór Popielów, b. 364, l. 205) Wilkaniec, Lydos žemės ir pilies teismo regentas (b. 140, l. 348 v; b. 664, l. 10v) Kozierowski, Rustėnų seniūnas (b. 1138, l. 17) E: Skinder (b. 140, l. 763v; b. 664, 1v)	Władysław Kimbar (b. 142, l. 658) Antoni Kublicki Piottuch, Minsko pilies teismo regentas, Rečicos kardininkas (b. 666, l. 12v; b. 1822, l. 35; b. 142, l. 665) Tadeusz Wierzeyski, Naugarduko pilies teismo regentas (b. 142, l. 677) Tadeusz Józef Narwoysz Dyszlewicz, Minsko žemės teismo regentas (b. 1822, l. 27v) R: Jan Bukowski (b. 666, l. 15v)
1768	Ignacy Adam Bohusz, Garniškių seniūnas (b. 667, l. 1) Jan Łaniewski Wołk, Oršos rotmistras (b. 667, l. 32v) Tadeusz Józef Narwoysz Dyszlewicz, Minsko žemės teismo regentas (b. 141, l. 122v)	Antoni Kublicki Piottuch, Minsko pilies teismo regentas (b. 143, l. 293) Władysław Kimbar, Vilniaus žemės teismo regentas (b. 143, l. 325) E: Antoni Gnatowski, Smolensko arklidininkaitis (b. 670, l. 1) R: Tadeusz Ratyński (b. 670, l. 5)
1769	Władysław Kimbar, Vilniaus žemės teismo regentas (b. 144, l. 507; b. 669, l. 45) Jan Świątopelk Mirski, Breslaujos paseniūnis (b. 1670, l. 158v; b. 1138, l. 87) Krzysztof Kozieł, Vilniaus pilies teismo regentas (b. 669, l. 45) R: Stefan Kulpowicz (b. 1668, l. 118v)	Krzysztof Kozieł (b. 1220, l. 49) Adam Tadeusz Wierzeyski, Naugarduko pilies teismo regentas (b. 837, l. 75) Władysław Kimbar, Vilniaus žemės teismo regentas (b. 523, l. 522) Józef Petruszewicz (b. 523, l. 8v; b. 672, l. 18v)
1770	Władysław Kimbar, Vilniaus žemės teismo regentas (b. 148, l. 508v) Krzysztof Kozieł, Vilniaus pilies teismo regentas (b. 1141, l. 15v) Wilkaniec, Lydos žemės ir pilies teismo regentas (b. 145, l. 637v)	Antoni Kublicki Piottuch, Rečicos kardininkas (b. 1671, l. 270v; b. 1674, l. 22) Tadeusz Narwoysz Dyszlewicz, Minsko išdininkas (b. 1671, l. 273) Tomasz Franciszek Wilkaniec, Lydos žemės ir pilies teismo regentas (b. 147, l. 143-144) R ir „lect(ant)“: Baczyzmalski (b. 147, l. 5v, 7v)

¹⁹⁰³ Lentelėje vartojamų samprumpų reikšmės: S – sprendimų regentas, A – aktų regentas, E- einamųjų reikalų protokolų regentas, R – registrų regentas. Kai šaltiniuose asmuo įvardijamas bendrai regentu, lentelėje pateikiama tik jo pavardė. Čia ir sekančiuose prieduose kliaustuose pateikiamos nurodos į šaltinius, visais atvejais (jeigu nenurodyta kitaip) turima omenyje LVIA SA fondą.

1771	Zygmunt Stanisław Głuszyński (b. 148, l. 44v) Władysław Kimbar, Vilniaus žemės teismo regentas (b. 148, l. 508; b. 1141, l. 81v) Tuhanowski, Naugarduko žemės teismo regentas (b. 148, l. 1064v) R(egent) ir „lect(ant)“: Szumkowski (b. 148, l. 363v)	Antoni Kublicki Piottuch, Rečicos kardininkas (b. 1676, l. 69v) Tadeusz Józef Dyszlewicz, Minsko išdininkaitis (b. 1674, l. 98) Adam Tadeusz Wierzeyski, Naugarduko sargybininkas (b. 1676, l. 89; b. 149, l. 1) A: Jan Bonifacy Filipowicz (b. 149, l. 1)
1772	Adam Wierzeyski, Naugarduko sargybininkas, pr. 1772 V 14 (b. 675, l. 2) Piotr Witkiewicz, Petigoro „draugas“, pr. 1772 V 14 (b. 675, l. 2; LVIA, f. 8, ap. 2, b. 94, l. 2v) Marek Józef Tuhanowski, Naugarduko žemės teismo regentas, pr. 1772 V 15 (b. 675, l. 2v; b. 148, l. 518v)	
1773		Aloyzy Augustyn Boreysza, Dzienciolo seniūnas, Smolensko pilies teismo regentas (b. 676, l. 22; b. 151, l. 367v; b. 677, l. 39v, čia bylininkas jį vadina „regent potoczny“) Antoni Kublicki Piottuch, Rečicos kardininkas (b. 1677, l. 44; b. 151, l. 329) Józef Ambrozewicz (b. 150, l. 637-v)
1774	Krzysztof Kozieli, Vilniaus žemės ir pilies teismų regentas, pr. V 9 (b. 677, l. 1) Zygmunt Głuszyński, Gardino žemės teismo regentas, pr. V 9 (b. 677, l. 1) A: Kazimierz Wołodko (b. 677, l. 47v)	Franciszek Woyciechowski, Ovručio medžioklis (b. 679, l. 27v; b. 152, l. 380-381v) Krzysztof Kozieli? ¹⁹⁰⁴ Zygmunt Głuszyński? ¹⁹⁰⁵
1775	Franciszek Kołłupayło, Valkavisko žemės teismo regentas, pr. V 1 (b. 680, l. 1) Zygmunt Głuszyński, Gardino žemės ir pilies teismų regentas, pr. V 4 (b. 680, l. 1) Wojciechowski ¹⁹⁰⁶ R: Woynicz (<i>Rejestr stancyi</i> , [1775])	Krzysztoff Kozieli, Vilniaus žemės ir pilies teismų regentas, pr. XI 15 (b. 682, l. 1) Franciszek Kołłupayło, pr. XI 15 (b. 682, l. 1) Piotr Witkiewicz, pr. XI 15 (b. 682, l. 1) E: Franciszek Sawicki (b. 1152, l. 6)
1776	Franciszek Kollupayło, Valkavisko žemės teismo regentas, pr. V 1 (b. 684, l. 1) Krzysztof Kozieli, Vilniaus žemės ir pilies teismų regentas, pr. V 2 (b. 684, l. 1) Piotr Witkiewicz, pr. V 2 (b. 684, l. 1) Józef Ambrozewicz (b. 158, l. 25v)	Krzysztof Kozieli, Vilniaus žemės ir pilies teismų regentas, pr. XI 15 (b. 685, l. 1; f. 8, ap. 2, b. 48, l. 2v) Franciszek Kołłupayło, Valkavisko žemės teismo regentas, pr. XI 15 (b. 685, l. 1) Piotr Witkiewicz, pr. XI 18 (b. 685, l. 1) Dominik Pilecki (b. 155, l. 126) Kazimierz Buynicki ¹⁹⁰⁷
1777	Piotr Witkiewicz, pr. V 2 (b. 686, l. 2) Franciszek Kołłupayło, pr. V 13 (b. 686, l. 4) Tomasz Franciszek Wilkaniec, Lydos žemės ir pilies teismų regentas, pr. V 23 (b. 686, l. 7v)	Franciszek Kołłupayło, Valkavisko žemės teismo regentas, pr. XI 15 (b. 688, l. 1) Ignacy Middleton, pr. XI 17 (b. 688, l. 1) Piotr Witkiewicz, pr. 1778 I 24 (b. 688, l. 26v) R: Karol Gieczewicz (b. 688, l. 51v)

¹⁹⁰⁴ 1775 m. vasario 14 d. Vitebsko kašteliono Prozoro laiškas Kozielui, kuriame šis vadinamas Vilniaus žemės teismo ir LDK Vyriausiojo Tribunolo regentu, LVIA, f. SA, b. 2388, l. 86-v.

¹⁹⁰⁵ Gardino žemės ir pilies bei LDK Vyriausiojo Tribunolo regentu jis save pavadino ieškinyje, įrašytame į tos kadencijos teismo registro knygą, ten pat, b. 2388, l. 70v.

¹⁹⁰⁶ Ten pat, b. 152, l. 380-381v (1775 m. birželio 8 d. Pinsko žemės teismo teisėjo Ignoto Višnevskio laiškas „Tribunolo regentui“ Voicechovskui).

¹⁹⁰⁷ Ten pat, b. 155, l. 364-v (1777 m. balandžio 1 d. pasirašė kaip Tribunolo regentas kancelarijos „atstaciją“ apie bylininko atsiimtas dokumentų kopijas).

1778	Piotr Witkiewicz, pr. V 2 (b. 689, l. 2) Franciszek Kołłupayło, pr. V 4 (b. 689, l. 2) Ignacy Middleton, pr. V 4 (b. 689, l. 2)	Krzysztof Koziełł, Vilniaus žemės ir pilies teismų regentas, pr. XI 15 (b. 691, l. 2) Tomasz Wilkaniec, Lydos žemės ir pilies teismų regentas, pr. XI 15 (b. 691, l. 2) Piotr Witkiewicz, pr. 1779 III 11 (b. 691, l. 60v-61) „Regenci potoczni“: Sadowski, Michał Rodziewicz (<i>Kalendarz grodzieński na rok pański 1779, 1778</i> , p. 174; b. 159, l. 203v)
1779	Piotr Witkiewicz, pr. V 6 (b. 692, l. 1) Ignacy Middleton, Kauno pilies teismo regentas, pr. V 6 (b. 692, l. 1) Franciszek Kołłupayło, Valkavisko žemės teismo regentas, pr. V 6 (b. 692, l. 1) „Regenci potoczni“: (Jan Onufry) Komar „registrowy“ ¹⁹⁰⁸ , Kazimirski aktowy (<i>Regestr stancyi, 1779</i>) A: Ignacy Kazimierski, „namiestnik“ (b. 692, l. 88v)	Krzysztof Koziełł, Vilniaus žemės ir pilies teismų regentas, pr. XI 16 (b. 694, l. 2) Piotr Witkiewicz, pr. XI 18 (b. 694, l. 2) Ignacy Middleton, Kižių seniūnas, pr. 1780 I 25 (b. 694, l. 27v) E: Hieronim Grądzki (b. 694, l. 23v) Dominik Pilecki (<i>Kalendarz Grodzieński na rok 1780</i> , p. 160)
1780	Franciszek Kołłupayło, Valkavisko žemės teismo regentas, pr. V 3 (b. 695, l. 2) Piotr Witkiewicz, pr. V 3 (b. 695, l. 2) Ignacy Middleton, Kauno pilies teismo regentas, pr. V 3 (b. 695, l. 2) Pašalinus iš raštininko pareigų S. Jelenskį VIII 19 sprendimų regentų priesaiką atliko Franciszek Kołłupayło (b. 695, l. 30-v); IX 4 – Ignacy Middleton (b. 695, l. 37v) A: Stanisław Houwalt (f. 8, ap. 2, b. 32, l. 4) R ir E: Ignacy Arciszewski (įgaliojimas išduotas 1780 VIII 19, b. 162, l. 500v)	Ignacy Middleton, pr. XI 15 (b. 697, l. 2) Franciszek Kołłupayło, pr. XI 15 (b. 697, l. 2) Józef Matkiewicz, LDK Iždo komisijos regentas, pr. XI 28 (b. 697, l. 3) Józef Ambrozewicz „regent i atendent“ (b. 1482, l. 21)
1781	Franciszek Kołłupayło, Valkavisko žemės teismo regentas, pr. V 1 (b. 698, l. 2) Ignacy Middleton, Kižių seniūnas, pr. V 1 (b. 698, l. 2) Jerzy Albrycht Haraburda, LDK Asesorių teismo regentas, pr. V 5 (b. 698, l. 3) Miłosz (b. 168, l. 645-v) R: Symeon Norwid, Rečicos pilies teismo regentas (f.8, ap. 3, b. 23, l. 6, 23)	Franciszek Kołłupayło, Valkavisko žemės teismo regentas, pr. XI 15 (b. 700, l. 2) Ignacy Middleton, Kauno pilies teismo regentas, pr. XI 15 (b. 700, l. 2) Onufry Rymcza, Trakų žemės teismo regentas, pr. XI 15 (b. 700, l. 2) A ir E: Mateusz Jan Kuczewski (b. 700, l. 91v; f. 8, ap. 2, b. 25, l. 3v)
1782	Franciszek Kołłupayło, Valkavisko žemės teismo regentas, pr. V 1 (b. 701, l. 1) Ignacy Middleton, Kauno sargybininkas, pr. V 3 (b. 701, l. 1) Jerzy Albrycht Haraburda, LDK Asesorių teismo regentas, pr. V 3 (b. 701, l. 1) Dominik Pilecki (b. 701, l. 12v)	Ignacy Middleton, Kauno sargybininkas, pr. XI 15 (b. 703, l. 1v) Albrycht Haraburda, LDK Asesorių teismo regentas, pr. XI 15 (b. 703, l. 1v) Ksawier Giedroyc Juraha, Vilniaus žemės ir pilies teismo regentas, pr. XI 15 (b. 703, l. 1v) A: Maksymilian Jazdowski, Žemaitijos statybininkas (b. 704, l. 12v) E: Józef Kunicki, Kauno rotmistras (b. 1702, l. 139v)

¹⁹⁰⁸ Ten pat, b. 692, l. 91v (Komaro parašas, kuriame pasivadino registūrų ir einamųjų reikalų protokolų regentu).

1783	Ignacy Middleton, Kauno sargybininkas, pr. V 1 (b. 704, l. 1) Tomasz Wilkaniec, Lydos žemės ir pilies teismų regentas, pr. V 1 (b. 704, l. 1) Piotr Witkiewicz, Raseinių žemės teismo regentas, pr. V 1 (b. 704, l. 1) E: Jan Obuchowicz (b. 704, pirmas, nenumeruotas lapas, užrašas rusėniškomis raidėmis) A: Anzelm Eysymont (b. 704, l. 21)	Ignacy Middleton, Kauno sargybininkas, pr. XI 15 (b. 706, l. 1) Tomasz Umiasztowski, Ašmenos žemės teismo regentas, pr. XI 15 (b. 706, l. 1) Piotr Witkiewicz, Raseinių žemės teismo regentas, pr. XI 18 (b. 706, l. 1) R: Antoni Turski, Vilkmergės kardininkas A: Joachim Schroeder, Vilkmergės tiltininkas (abu – <i>Kalendarz Grodzieński na rok 1784</i> , 1783, be numeracijos, knygos pab.)
1784	Piotr Witkiewicz, Raseinių žemės teismo regentas, pr. V 3 (b. 707, l. 1) Jerzy Albrycht Haraburda, Žebrių seniūnas, pr. V 3 (b. 707, l. 1) Wincenty Raykiewicz, Naugarduko žemės teismo regentas, pr. V 3 (b. 707, l. 1) A: Jan Jaczynic (b. 170, l. 185)	Piotr Witkiewicz, pr. XI 15 (b. 709, l. 1v) Ksawier Juraha, pr. XI 15 (b. 709, l. 1v) Jerzy Albrycht Haraburda, pr. XI 15 (b. 709, l. 1v) Dominik Pilecki (b. 1194, l. 7v; b. 171, l. 17)
1785	Tomasz Umiasztowski, Ašmenos žemės teismo regentas, pr. V 2 (b. 710, l. 1) Jan Kazimierz Remberowicz, Slanimo žemės teismo regentas, pr. V 2 (b. 710, l. 1) Antoni Przeclawski, Slanimo pilies teismo regentas, pr. V 2 (b. 710, l. 1) Stefan Dąbrowski (b. 172, l. 432)	Piotr Witkiewicz, Raseinių žemės teismo regentas, pr. XI 16 (b. 712, l. 1) Józef Bakowski, Trakų pilies teismo regentas, pr. XI 16 (b. 712, l. 1) Norbert Wężyk Podolecki, Valkavisko rotmistras, Smolensko pakamario teismo regentas, pr. XI 16 (b. 712, l. 1) A ir E: Apollinary Morawski (b. 712, l. 26v)
1786	Kazimierz Plewaka, Kalabariškių seniūnas, pr. V 2 (b. 713, l. 1) Franciszek Tarasowicz, Valkavisko pilies teismo regentas, pr. V 3 (b. 713, l. 1) Jerzy Lipnicki, Gardino pilies teismo regentas, pr. V 22 (b. 713, l. 7); šiam pareigų atsisakius – Albrycht Jerzy Haraburda, pr. V 24 (b. 713, l. 8v) 1786 V 11 neleista sprendimų regento pareigoms prisiekti Ignatui Sorokai (b. 713, l. 5v)	Jerzy Haraburda, pr. XI 15 (b. 715, l. 1) Hieronim Strawiński, Trakų stovyklininkas, pr. XI 15 (b. 715, l. 1) Antoni Żyliński, Smolensko žemės teismo regentas, pr. XI 15 (b. 715, l. 1)
1787	Jerzy Albrycht Haraburda, Žebrių seniūnas, pr. V 1 (b. 716, l. 2) Ignacy Grabowski, Brastos medžiokli(ninkaiti)s, pr. V 1 (b. 716, l. 2) Dominik Reszko, Brastos pilies teismo regentas, pr. V 1 (b. 716, l. 2 – čia klaidingai vadinamas Brastos žemės teismo regentu) E: Adam Massalski, LDK kariuomenės majoras (b. 716, l. 1) R: Feliks Bogusławski (b. 716, l. 64v)	Józef Bakowski, Trakų žemės ir pilies teismo regentas, pr. XI 15 (b. 718, l. 1; <i>Wiadomosc ... 1787</i>) Jan Łyszkiewicz, Ašmenos rotmistras, Minsko pilies teismo viceregentas, pr. XI 19 (b. 718, l. 2; <i>Wiadomosc ... 1787</i>); šiam pareigų atsisakius - Stanisław Łyszkiewicz, Ašmenos žemės ir Minsko pilies teismo regentas, pr. XI 27 (b. 718, l. 8v) Jerzy Albrycht Haraburda, Žebrių seniūnas, pr. XI 19 (b. 718, l. 2; <i>Wiadomosc ... 1787</i>) E ir R: Ignacy Świacki (b. 718, l. 113v; <i>Wiadomosc ... 1787</i>)
1788	Placyd Trzaskowski, Brastos žemės teismo regentas, pr. V 1 (b. 719, l. 1), IX 26 atliko Tribunolo advokato priesaiką (b. 719, l. 57) Wincenty Raykiewicz, Naugarduko žemės teismo regentas, pr. V 1 (b. 719, l. 1; nuo IX 17 Naugarduko pataurinininkis, privilegija – b. 178, l. 267-v) Wincenty Lubański, Pinsko žemės teismo regentas, pr. V 1 (b. 719, l. 1) A: Marcin Cholewiński (b. 719, l. 26v)	Jerzy Albrycht Haraburda, Žebrių seniūnas, pr. XI 15 (b. 721, l. 1) Kazimierz Świacki, Polocko raikytojas, pr. XI 15 (b. 721, l. 1) Antoni Szymański, Minsko pilies teismo regentas, pr. XI 15 (b. 721, l. 1) E: Apollinary Morawski, Starodubo pilies teismo regentas (b. 1203, l. 19)

1789	<p>Ignacy Grabowski, Brastos medžioklininkaitis, pr. V 4 (b. 722, l. 2-v; <i>Wiadomosc ... 1789</i>)</p> <p>Antoni Szymański, Minsko pilies teismo regentas, pr. V 4 (b. 722, l. 2-v; <i>Wiadomość ... 1789</i>)</p> <p>Ewaryst Slotwiński, Žemaitijos kamarininkas, pr. V 4 (b. 722, l. 2-v; <i>Wiadomosc ... 1789</i>). Šiam atsisakius pareigų V 9 prisiekė Jerzy Albrycht Haraburda, Žebrių seniūnas (b. 722, l. 6)</p> <p>E: Antoni Gordziałkowski, Minsko kamarininkas (<i>Wiadomosc ... 1789</i>)</p> <p>R ir A: Tomasz Krassowski, Minsko kamarininkas (<i>Wiadomosc ... 1789</i>)</p>	<p>Antoni Szymański, pr. XI 16 (b. 724, l. 2)</p> <p>Kazimierz Wołodko, Vilniaus iždininkas, pr. XI 16 (b. 724, l. 2)</p> <p>Józef Bakowski, Trakų žemės teismo regentas (b. 181, l. 1 – čia vadinamas Ignotu), pr. XI 16 (b. 724, l. 2); šiam pareigų atsisakius – Jerzy Albrycht Haraburda, pr. XI 20 (b. 724, l. 5)</p> <p>A: Kajetan Lachowicz, Brastos rotmistras (b. 519, l. 1; b. 181, l. 1)</p>
1790	<p>Jerzy Haraburda, Žebrių seniūnas, pr. V 1 (b. 725, l. 2)</p> <p>Antoni Szymański, pr. V 1 (b. 725, l. 2)</p> <p>Wawrzyniec Orzechowski, Mozyriaus statybininkas, pr. V 1 (b. 725, l. 2) (kartu vertėsi Tribunolo advokato praktika)</p> <p>R: Tomasz Krasowski, Minsko kamarininkas</p> <p>A: Antoni Wiktor Ipohorski Lenkiewicz, Gardino pilies teismo regentas</p> <p>E: Antoni Gordziałkowski, Minsko kamarininkas, LDK iždo dvarininkas (visi – <i>Wiadomosc ... grodzienskiej 1790</i>)</p>	<p>Tomasz Umiastowski, Ašmenos žemės teismo regentas, pr. XI 15 (b. 726, l. 2; <i>Wiadomosc ... 1790</i>)</p> <p>Antoni Szymański, pr. XI 15 (b. 726, l. 2; <i>Wiadomosc ... 1790</i>)</p> <p>Jerzy Albrycht Haraburda, Žebrių seniūnas, pr. XI 17 (b. 726, l. 2; <i>Wiadomosc ... 1790</i>)</p> <p>E: Kajetan Lachowicz (b. 726, l. 1v; spaudinyje neminimas)</p>
1791	<p>Jerzy Haraburda, Žebrių seniūnas, pr. V 1 (b. 727, l. 1)</p> <p>Antoni Szymański, Minsko ribų teismo regentas, pr. V 1 (b. 727, l. 1)</p> <p>Adam Iwaszkiewicz, Valkavisko pilies teismo pasieniūnaitis, pr. V 2 (b. 727, l. 1)</p> <p>A: Stanislaw Halicki, Rečicos kamarininkas, LDK iždo dvarininkas (b. 184, l. 473v)</p> <p>E: Michał Hoppen, Vilkmergės rotmistras (b. 727, l. 11)</p>	<p>Jerzy Haraburda, Žebrių seniūnas, pr. XI 15 (b. 729, l. 1; <i>Wiadomosc ... 1791</i>)</p> <p>Antoni Szymański, pr. XI 15 (b. 729, l. 1; <i>Wiadomosc ... 1791</i>)</p> <p>Ksawier Giedroyć Juraha, Vilniaus žemės teismo regentas, pr. XII 13 (b. 729, l. 13; dokumentas sprendimų regento pareigoms užimti jam buvo išduotas XI 15, b. 185, l. 435-v, o spaudinyje kaip trečias sprendimų regentas minimas</p> <p>Antoni Sławiński, Kauno pilies teismo regentas, <i>Wiadomosc ... 1791</i>)</p> <p>R ir agentas: Maciej Pietraszewski</p> <p>A: Jan Karbowski, Vilkmergės rotmistras</p> <p>E: Józef Kiewlicz, valdovo dvarininkas (visi – <i>Wiadomosc ... 1791</i>)</p>
1792	<p>Pirmieji rūmai, visi išrinkti gegužės 8 d., prisiekė 9 d. (b. 732, l. 1v, 2; <i>Wiadomosc stancyi, 1792</i>):</p> <p>Wincenty Pawecki, Valkavisko žemės teismo regentas</p> <p>Tadeusz Potrykowski</p> <p>Kazimierz Wołodko</p>	<p>Antieji rūmai, visi išrinkti gegužės 8 d., prisiekė 9 d. (b. 732, l. 1v, 2; <i>Wiadomosc stancyi, 1792</i>):</p> <p>Ewaryst Slotwiński, LDK iždo dvarininkas</p> <p>Antoni Szymański</p> <p>Ignacy Domeyko</p>

Priedas nr. 4. LDK Vyriausiojo Tribunolo advokatų sąrašas (1765-1792 m.)

Eilės nr.	Vardas ir pavardė	Advokato darbas Tribunole (pirmojo/eventualiai priesaikos ir paskutinio paminėjimo datos)	Informacija padedanti identifikuoti asmenis
1.	Piotr Aleksandrowicz	Pr. 1787 m. vasario 3 d. (b. 715, l. 29) -1789	Mozyriaus kamarininkas
2.	Ignacy Baliński	Pr. 1781 II 24 (b. 697, l. 48v)-1791	Brastos rotmistras, Livonijos taurininkas (privilegija 1788 XI 25, b. 179, l. 30-v)
3.	Stanisław Białoszewicz	Pr. 1784 VIII 23 (b. 707, l. 49) -1789	LDK Asesorių teismo advokatas (170, 213, 217v)
4.	Wiktory Bienicki	Pr. 1782 I 10 (b. 700, l. 18)	Ovručo medžioklis
5.	Ignacy Bieńkuński	1765	Ašmenos tiltininkaitis, 1775 minimas kaip Ašmenos leitenantas (b. 153, l. 13)
6.	Seweryn Bieńkuński	Pr. 1781 IV 5 (b. 697, l. 67)-1784	Ašmenos kamarininkas
7.	Bogusław Boharewicz	Pr. 1774 II 25 (b. 676, l. 1v),	Brastoss išdininkas, 1784 m. užėmė Minsko pilies teismo regento pareigas (b. 170, l. 263)
8.	Hieronim z Brzezina Brzeziński	Pr. 1789 IX 5 (b. 722, l. 77) -1791	Lydos kamarininkas (kredensas 1775 VI 7, priesaika XII 9, b. 153, l. 44-v)
9.	Michał Budkiewicz, Butkiewicz	Pr. 1781 V 16 (b. 698, l. 5v)-1784	Starodubo taurininkaitis, LDK Asesorių teismo dekretų regentas (713, 6v), Valkavisko tiltininkas (privilegija 1781 IX 20, b. 164, l. 285-6)
10.	Dominik Bunar	1788-1792	
11.	Jan Chodźko	Pr. 1780 II 26 (b. 694, l. 43v)-1791	Mstislavlio kamarininkas
12.	Antoni Cydzik, Cidzik	Pr. 1785 I 27 (b. 709, l. 28v)	Gardino išdininkas
13.	Marcin Dańkiewicz	1778-1783 (b. 1704, l. 38v)	1785 m. Tribunole minimas kaip įgaliotinis (plenipotent, b. 172, l. 394v)
14.	Ignacy Daszkiewicz	1767-1779	Gardino arklidininkas (privilegija 1769 II 22, aktuota 1770 V 23, b. 145, l. 27-28)
15.	Michał Korybut Daszkiewicz	Pr. 1790 VI 4 (b. 725, l. 15) -1791	Vilniaus rotmistras
16.	Ignacy Dołobowski	Pr. 1791 XII 14 (b. 729, l. 13v)	Gardino kamarininkas
17.	Hipolit Domeyko	Pr. 1791 VII 5 (b. 727, l. 18v)	Livonijos išdininkaitis
18.	Józef Dowiat	Pr. 1781 VIII 6 (b. 698, l. 39v)	Žemaitijos rotmistras
19.	Antoni Dowmont	Pr. 1789 VII 25 (b. 722, l. 53) -1791	Polocko rotmistras
20.	Andrzej Eysymont	Pr. 1780 VIII 30 (b. 695, l. 35)	Selcų seniūnas, 1774 ėjo Gardino pilies teismo regento pareigas (1149, 43), Gardino išdininkas (privilegija 1782 II 9, b. 166, l. 730-v), 1790 V 31 prisiekė Gardino žemės teismo teisėjo pareigoms (b. 725, l. 14v)
21.	Józef Fergiss	Pr. 1781 V 2 (b. 698, l. 2)-1789	Ūpytės rotmistras
22.	Jan Bonifacy Filipowicz	Pr. 1775 VI 21 (b. 680, l. 14)-1787	Minsko kamarininkas, 1773 rugsėjo 10 d. prisiekė Minsko žemės teisme advokato pareigoms, 1784 VI 14 gavo kredensą užimti Vilkmargės žemės teismo aktų ir sprendimų regento pareigoms, bet dėl šio veiksmo užginčijimo Tribunolas 1784 IX 22 sprendimu leido užimti tik aktų regento vietą (b. 170, l. 198-v);

23.	Michał Gierecki Francuzewicz, Francuzowicz	1766	
24.	Jan Onufry z Gierzodów Gierzodowicz, Gierzydowicz	1765-1775	Marimboro seniūnas (b. 138, l. 85-86)
25.	Walenty Gorecki	1766-1783	1769-1771 m. minimas kaip Naugarduko žemės teismo regentas (b. 1141, l. 79v)
26.	Ignacy Grabowski	Pr. 1782 VIII 10 (b. 701, l. 35v)- 1787	1787 m. užėmė Tribunolo sprendimų regento pareigas (b. 176, l. 69v), biograma PSB, t. VIII/4, zesz. 39, p. 492-493.
27.	Sykstus Grodecki	Pr. 1788 V 9 (b. 719, l. 3v) -1792	Mstislavlio stovyklininkas, Žemaitijos leitenantas
28.	Franciszek Józef Gronostayski	Pr. 1781 V 11 (b. 698, l. 4) - 1790	Smolensko pataurininkaitis
29.	Franciszek Gronostayski	Pr. (1790 VII 13 (b. 725, l. 35)	Naugarduko vėliavininkas
30.	Tomasz Grzymayło	1788	Valkavisko pilies teismo teisėjas, šių pareigų atsisakė prieš 1787 IV 12 datą (b. 176, l. 69)
31.	Stanisław Houwalt	1787-1790	
32.	Aleksander Jackowski	1765- 1774	
33.	Kajetan Jagmin	Pr. 1786 XI 30 (b.715, l. 6)-1789	Žemaitijos leitenantas
34.	Jan Jankowski	1783	
35.	Mikołaj Jankowski	1774- 1776	1769 m. minimas kaip Ašmenos pilies teismo regentas (b. 143, l. 9)
36.	Jankowski rotm lidzki	1782	
37.	Wincenty Jankowski	Pr. 1782 VIII 28 (b. 701, l. 44v)- 1787	Lydos arklidininkaitis, Lydos kamarininkas (kredensas 1775 II 6, prisiekė 1776 III 30, b. 153, l. 352); 1785 m. – Lydos arklidininkas
38.	Józef Januszkiewicz	1768-1771	
39.	Antoni Jarocki	1765- 1775	
40.	Michał Jeleński	Pr. 1771 04 09 (b. 147, l. 343- 349v)	Mozyriaus paseniūnis
41.	Paweł Kaczanowski	Pr. 1786 V 22 (b. 713, l. 7) -1790	Pinsko rotmistras
42.	Michał Karłowicz	Pr. 1779 VI 2 (b. 692, l. 5v)-1780	Subartavių seniūnas
43.	Aloizy Kiewlicz	Pr. 1784 IX 14 (b. 707, l. 53v)- 1791	Smolensko rotmistras, 1788 V 5 gavo privilegiją užimti valdovo dvaro pakamario vietą (dokumentas lotynų kalba, b. 178, l. 8-v)
44.	Kajetan Kobyliński	1787- 1791	
45.	Stanisław Kołupayło	Pr. 1788 IX 20 (b. 719, l. 56)- 1791	Vilkmergės rotmistras
46.	Tadeusz Korabiewicz	Per. 1784 II 16 (b.706, l. 41v)	Minsko kamarininkas
47.	Józef Korewo, Koreywa	Pr. 1781 V 23 (b. 698, l. 7v)- 1791	Kauno pilies teismo teisėjaitis
48.	Tadeusz Korsak	1768-1786	Polocko pataurininkis (privilegija 1775 III 3, b. 152, l. 418-19); 1787 II 22 prisiekė Vilniaus žemės teismo teisėjo pareigoms (b. 715, l. 34)
49.	Stefan Kossecki	1765-1769	Morozovićų seniūnas (b. 140, l. 770)

50.	Mateusz Kotarski	Pr. 1791 XI 19 (kaip Tomasz Kotarski, b. 729, l. 1v)	Gardino taurininkaitis
51.	Adam Kozakowski	1765-1767	
52.	Jan Kozłowski	1765	
53.	Tomasz Krassowski	Pr. 1790 VI 4 (b. 725, l. 15) -1791	Vitebsko stovyklininkas
54.	Józef Krupowicz	Pr. 1789 IX 3 (722, 76v) – 1791	Brastos rotmistras
55.	Jan Nepomucen Krzywkowski	Pr. 1778 II 23 (b. 688, l. 43v-44)-1791	Kauno stovyklininkas
56.	Leonard Krzywkowski	Pr. 1781 VI 7 (b. 698, l. 14)-1791	Gardino stovyklininkaitis, valdovo šambelionas (1791 XI 23, b. 185, l. 418-v)
57.	Andrzej Krzyżanowski	Pr. 1784 V 25 (b. 707, l. 12v)-1791	Parnavo stalininkaitis, 1783 m. minimas kaip Valkavisko ir Pinsko teismų advokatas (b. 170, l. 230), 1784 minimas kaip Smolensko stalininkas (b.170, l. 230)
58.	Jan Laskowicz	1781-1782	
59.	Karol Laskowicz	Pr. 1784 VI 22 (b. 707, l. 32v) -1787	Lydos rotmistras
60.	Andrzej Leszczyński	1770	
61.	Krzysztof Lichodziejewski	1769- 1784	Minsko kardininkas, Minsko pilininkas (kredensas 1777 VIII 2, b. 156, l. 532-v)
62.	Jerzy Ludwik Lipnicki	Pr. 1781 XII 18 (reg sond podkom Grodz, SA 700, 9) -1792	Priesaikos metu minimas kaip Gardino pakamario teismo regentas, o 1788 - Gardino pilies teismo regentas; Livonijos pastalininkis (privilegija 1788 XII 26, b. 179, l. 54-v)
63.	Leopold Lipnicki	Pr. 1786 V 26 (b. 713, l. 9-v)-1791	Gardino kamarininkas, 1798 minimas kaip Lietuvos vyriausiojo teismo advokatas (b. 186, l. 110v)
64.	Kazimierz Łaski	1784-1787	
65.	Jan Łastowski	1765-1766	
66.	Marcin Łepkowski	Pr. 1781 IV 9 (b. 697, l. 69)	LDK kariuomenės husarų vėliavininkas
67.	Bartłomiej Macewicz	1787-1789	
68.	Andrzej Malczewski	1765 -1772	Naugarduko rotmistras, Smolensko kamarininkas (kredensas 1765 V 15), Smolensko pataurininkis, 1773-1775 Seimo ir LDK Generalinės Konfederacijos sekretorius (už šias pareigas jam turėjo būti skirta 100 tūkst auk., VL, t. 8, p. 423)
69.	Józef Markiewicz	Pr. 1784 XI 19 (b. 709, l. 1v)-1789	
70.	Ignacy Michałowski	1784-1789 (b. 1117, l. 126v)	
71.	Wincenty Miecznikowski	Pr. 1784 I 26 (b. 706, l. 33v)-1787	Oršos rotmistras
72.	Antoni Miedzichowski	1768 -1770	
73.	Antoni Justyn Miennicki	Pr. 1780 III 21 (b. 694, l. 52)-1786	Polocko rotmistras, 1790 minimas kaip Polocko pilies teismo regentas (b. 722, l. 112v)
74.	Piotr Felicyan Radecki Mikulicz (?)	1784	
75.	Wincenty Radecki Mikulicz	Pr. 1790 V 12 (b. 725, l. 6v) -1792	Vilkmergės civilinės-karo komisijos regentas, 1798 VIII 26 minimas kaip Anykščių raikytojas, b. 186, l. 114.
76.	Józef Miłosz	Pr. 1780 VIII 24 (b. 695, l. 34v)	Kauno kamarininkas

77.	Adam Misowicz, Missuna	Pr. 1781 III 9 (b. 697, l. 53)	Oršos pataurininkaitis, Polocko rotmistras (b. 163, l. 416)
78.	Ludwik Narwoysz	Pr. 1768 04 25 (b. 666, l. 14v)- 1781	Starodubo pataurininkis (b. 523, l. 528)
79.	Wawrzyniec Jan Niemczewski	1767,	Žemaitijos kamarininkas
80.	Józef Bartłomiej Niemorszański	1767- 1783	
81.	Tadeusz Odyniec	Pr 1789 VIII 19 (b. 722, l. 65v)- 1791	Vilniaus rotmistras, 1788 V 27 minimas kaip Smolensko pilies teismo raštininkas ir Vilniaus paseniūnis (b. 180, l. 648)
82.	Benedykt Oganowski	1771 (1141, 75v; 148, 428)	Vilniaus arklidininkas
83.	Józef Oganowski	Pr. 1778 IV 4 (b. 688, l. 63v)- 1787	Mikošiuų seniūnaitis
84.	Tomasz Monwid (z Monwida) Olechnowicz	1767-1774	Upytės stovyklininkas, 1767 m. minimas kaip Upytės teismuose dirbantis advokatas (b. 1136, l. 30)
85.	Stanisław Oranowski	1765-1766 (b. 138, l. 293v)	1769 III 16 minimas kaip Vilniaus pilies teismo teisėjas (b. 143, l. 263)
86.	Stanisław Orłowski	1787- 1791	
87.	Stanisław Orzechowski	Pr. 1785 XII 13 (b. 712, l. 8)- 1792	Mozyriaus kamarininkas
88.	Wawrzyniec Hieronim Orzechowski	Pr 1780 IX 21 (b. 695, l. 43v)- 1791	Lublino medžioklininkaitis, Mozyriaus statybinkas (privilegija 1784 V 19, b. 170, 24-25), 1788 minimas kaip Mozyriaus kamarininkas (b. 177, l. 361v)
89.	Franciszek Oszmieniec, Oszmianiec	Pr. 1774 IV 18 (b. 676, l. 8)- 1791	Valkavisko rotmistras
90.	Dominik Petruszewicz	Pr. 1775 VI 2 (b. 680, l. 9)- 1781	Minsko kamarininkas
91.	Michał Pietraszewski	Pr. 1784 XII 1, (b. 709, l. 4)-1791	Upytės rotmistras, 1778 II 28 minimas kaip Vilniaus žemės teismo viceregentas (b. 688, l. 46), nuo 1785 Upytės rotmistras (1241, 81), vėliau Upytės stovyklininkas (privilegija 1787 VI 17, b. 176, l. 109-v)
92.	Tadeusz Pisanko	1783- 1790	
93.	Kazimierz Plewako	1780-1785	
94.	Aleksander Podbipięta	Pr. 1780 III 2 (b. 691, l. 52v)- 1789	Polocko taurininkas
95.	Ignacy Pokubiatto	Pr. 1790 VIII 9 (b. 725, l. 45v) 1791	Valkavisko ribų teismo regentas
96.	Józef Pruszyński, Prószyński	Pr. 1781 V 15 (b. 698, l. 5)	Minsko pakamario teismo regentas
97.	Tadeusz Puciłowski	Pr. 1783 VIII 7 (b. 704, l. 34)- 1791	Naugarduko rotmistras
98.	Adam Rymowicz	Pr. 1774 V 10 (b. 677, l. 1v)	Vilkmergės kamarininkas
99.	Józef Rodziewicz	1774 -1782	Brastos sargybininkaitis, Brastos pakamario teismo regentas (kredensas 1771 VI 24, prisiekė VII 23, b. 148, l. 155-56), 1775 m. minimas kaip Ašmenos žemės teismo regentas (b. 152, l. 151)
100.	Felicyan Rostkowski	1765- 1770	
101.	Jan Rukiewicz	Pr. 1784 I 21 (b.706, l. 29)-1787	Gardino žemės teismo teisėjaitis

102.	Adam Rupeyko	Pr. 1780 II 17 (b. 694, l. 38)- 1792 (b. 186, 13v)	Žemaitijos pakamario teismo regentas, Žemaitijos medžioklis (privilegija 1784 IV 14, b. 170, 30-v, ten dar vadinamas Starodubo tiltininku), 1792 – kaip valdovo šambelionas (b. 186, l. 13v)
103.	Tadeusz Ignacy Sabański, Sobański	Pr. 1785 II 15 (b. 709, l. 42)- 1792	Starodubo žemės teismo regentas, 1781 minimas kaip Ašmenos pilies teismo advokatas (b. 724, l. 122), vėliau Ašmenos statybininkas
104.	Jan Salamonowicz	Pr. 1774 VIII 27 (b. 677, l. 35v)	1769 m. minimas kaip Breslaujos kamarininkas (b. 143, l. 263), 1774 m. – Breslaujos pakamario teismo regentas, nuo 1784 - Starodubo medžioklis (b. 170, l. 686), 1789 VI 10 – valdovo dvaro pakamaris (b. 180, l. 189). 1784 m. minimas kaip Breslaujos pilies teismo advokatas (b. 170, l. 687)
105.	Franciszek Sanikowski, Sańkowski	1766-1778	Trakų stovyklininkas, Trakų arklidininkas (privilegija 1779 II 1, b. 159, l. 201-202)
106.	Jan Kazimierz z Woynicz Sianożęcki	Pr. 1790 V 27 (b. 725, l. 13v)- 1792	Rečicos rotmistras
107.	Stanisław Sikorski	1787-1791	
108.	Kazimierz Skurewicz	Pr. 1788 XII 11 (b. 721, l. 12)- 1791	Vilniaus rotmistras, Vilniaus statybininkas (privilegija 1791 IV 25, b. 185, l. 418-v)
109.	Ignacy Sobolewski	Pr. 1785 II 24 (b. 709, l. 47)- 1789	Lydos medžioklininkaitis
110.	Ludwik Sobolewski	Pr. 1779 VI 21 (b. 692, l. 13)- 1785	Vilniaus rotmistras, nuo 1785 m. Koniuchų seniūnas (172, 217), Lydos žemės teismo teisėjas (privilegija 1789 III 20, aktuota V 5, b. 180, l. 486-v)
111.	Ignacy Soroka	Pr. 1786 VII 7 (b. 713, l. 18)- 1791	Valkavisko leitenantas, Valkavisko kardininkas (privilegija 1788 IV 11, b. 178, l. 18-v)
112.	Jerzy Stefanowski	Pr. 1783 VI 2 (b. 704, l. 11v)	Polocko rotmistras
113.	Hieronim Strawiński	Pr. 1777 XI 24, (b. 688, l. 2)- 1781	Trakų rotmistras, Trakų sargybininkas (privilegija 1778 V 6, b. 158, l. 28-v), Trakų stovyklininkas (priv. 1779 II 1, b. 159, l. 224-225v)
114.	Marcin Supiński	1765-1772 (LVIA, f. 8, ap. 2, b. 94, l. 20)	Ašmenos rotmistras, Ašmenos kamarininkas (kredensas 1765 XII 14, b. 138, l. 261-62v), Ašmenos sargybininkas (privilegija 1767 VI 17, b. 140, l. 123- 124), Ašmenos medžioklis (privilegija 1770 VI 11, b. 145, l. 208-v), Seimo teismo raštininkas (privilegija 1776 XI 13, pris. 1777 V 30, b. 156, l. 369-v), Tribunolo 1778 m. antros kadencijos raštininkas (b. 691, l. 2)
115.	Dominik Szalewicz	1787 XII 13 (b. 718, l. 15) -1791	Lydos rotmistras
116.	Dominik Wężyk Szemesz	1765-1770	1771-1772 advokatavo Slonimo pilies ir kompromisiniame teisme (b. 151, l. 10); 1784 minimas kaip Slanimo rotmistras (b. 170, l. 308)

117.	Sebestyan z Szymańczyk Szumański	Pr. 1774 II 26 (b. 676, l. 1v)	Žitomiro taurininkas, 1772 m. minimas kaip Minsko teismų advokatas (b. 524, l. 168)
118.	Teodor (Felicjan?) Szyszkowski	1765-1771	Starodubo sargybininkas
119.	Józef Szyszło	Pr. 1777 V 13 (b. 686, l. 4)-1785	1773-1775 m. LDK Generalinės Konfederacijos teismo regentas (už tai turėjo gauti 10 tūkst. auks., VL, t. 8, p. 416-417), 1777 m. minimas kaip Smolensko pilies teismo regentas (b. 1152, l. 65)
120.	Antoni Dunin Ślepść	Pr. 1788 XII 1 (b. 721, l. 7v)-1790	Valdovo dvarininkas
121.	Kazimierz Świacki	1774	
122.	Jan Terlecki	1774-1780	Oršos stovyklininkaitis
123.	Tadeusz Tomaszewicz	1779-1781	1792 V 18 minimas kaip Trakų civilinės-karo komisijos regentas „y palestrant tegoż woiewodztwa“ (b. 186, l. 41v)
124.	Placyd Trzaskowski	Pr. 1788 IX 26 (b. 719, l. 57)-1792	1788 m. minimas kaip Brastos žemės teismo ir Tribunolo regentas, o 1791 II 21 – kaip Brastos žemės teismo regentas ir Vilniaus paseniūnis (b. 726, l. 60v)
125.	Franciszek Trzeciak	Pr. 1783 V 13 (b. 704, l. 3v)	1779 m. minimas kaip Gardino teismų advokatas (b. 692, l. 55), o priesaikos metu vadinamas Gardino rotmistru
126.	Franciszek Tułowski	1771-1776	1769 m. minimas kaip Polocko kamarininkas (f. 8, ap. 2, b. 11, l. 5)
127.	Kajetan Tułowski	Pr. 1786 XII 2 (b. 715, l. 6)-1789	Smolensko kamarininkas
128.	Jan Turczynowicz Suszycki	Pr. 1774 III 1 (b. 676, l. 2v)-1775 (b. 151, l. 459)	Minsko išdininkaitis, Minsko kamarininkas (b. 669, l. 18)
129.	Józef Walicki	Pr. 1780 XI 16 (b. 697, l. 2)-1782	Minsko rotmistras, Buchnevo seniūnas
130.	Michał Kościuszko Waluzynicz	1767-1771	1776 III 13 minimas kaip Mstislavlio išdininkas (b. 833, l. 37v). Mire 1791 III 7 Vilniuje, palaidotas Vilniaus pranciškonų kapinėse (b. 185, l. 499v)
131.	Stefan Wasilewski	Pr. 1789 IV 14 (b. 721, l. 57v)-1791	Priesaikos metu minimas kaip Breslaujos pakamario teismo regentas, 1792-Vilniaus rotmistras
132.	Augustyn Wiktoryn Wysocki	Pr. 1774 II 25 (b. 676, l. 1v)	Valkavisko išdininkas
133.	Jan z Ludenhauzu Wolff	1765-1780	Vitebsko kamarininkas, Smolensko pilininkas (privilegija 1772 I 6, b. 149, l. 57-58v)
134.	Antoni Wolski	Pr. 1780 XII 4 (b.697, l. 4v)-1787	Naugarduko išdininkas
135.	Franciszek Wolski	1776	
136.	Kazimierz Wolski	1765- 1774	
137.	Franciszek Łaniewski Wolk	1770-1782	
138.	Tadeusz Woynicki	1782-1787	
139.	Józef Woroniec	1774	Ašmenos pilies teismo regentas, Minsko statybininkas (privilegija 1767 III 10, b. 142, l. 39)

140.	Jan Wróblewski	Pr. 1781 V 2 (b. 698, l. 2)	Smolensko išdininkas, 1771 minimas kaip Lydos teismų advokatas (b. 1141, l. 102)
141.	Ignacy Zajączkowski	Pr. 1775 VI 2 (b. 680, l. 9)-1787	Trakų tiltininkas, Vilniaus kamarininkas (kredensas 1771 IV 6, priesaika V 15, b. 148, l. 1-2)
142.	Michał Zaleski (I)	1771-1777	Lydos rotmistras, LDK kariuomenininkas, atsiminimų autorius
143.	Michał Zaleski (II)	Pr. 1788 II 21 (b. 718, l. 61)-1792	Šventosios seniūnas
144.	Tadeusz Zaleski	Pr 1786 III 15 (b. 712, l. 47v)-1791	Lydos išdininkas
145.	Antoni Złobocki	1789	
146.	Józef Kalesanty Złobocki	Pr. 1789 I 27-1791	Mozyriaus kamarininkas (privilegija 1776 XI 20, priesaika XII 10, b. 155, l. 47-v)
147.	Felicyan Żaba	1783-1791	Nuo 1785 m. minimas kaip Smolensko medžioklis
148.	Adam Żagiel	Pr. 1786 XII 9 (b. 715, l. 11)-1791	LDK išdo dvarininkas

Priedas nr. 5. LDK Vyriausiojo Tribunolo agentų sąrašas (1765–1792 m.)

Eil. nr.	Vardas Pavardė	Agento darbas Tribunole (pirmojo ir paskutinio paminėjimo datos)	Informacija padedanti identifikuoti asmenis
1.	Józef Ambrozewicz	1766-1782	
2.	Mateusz Antonowicz	1780 -1788 (b. 1117, l. 23)	Pinsko kamarininkas
3.	Mikołaj Antonowicz	1787 -1792	Pinsko rotmistras, Pinsko kamarininkas
4.	Ignacy Arciszewski	1781-1792	Minsko kamarininkas (nuo 1782 m.), valdovo šambelionas (1789 m.)
5.	Jan Baczymalski	1769-pasitraukė 1787 II 26 (pareiškimas, b. 175, l. 301-302v)	Minsko pilies teismo regentas (nuo 1771 m., b 149, l. 124)
6.	Białopiotrowicz	1765 (b.1454, l. 46v)-1766	
7.	Jan Bogusław Białobłocki	1788 (b. 1117, l. 14)-1792	Gardino ribų teismo regentas (nuo 1791)
8.	Stefan Boczkowski	1788 (b. 1195, l. 178)-1791	
9.	Bohusz	1767 (f. 8, ap. 3, b. 7, l. 12-13) -1770	
10.	Symon Bohuszewicz	1782-1792	Žemaitijos taurininkaitis, LDK išdo dvarininkas (nuo 1789)
11.	Jan Bołtuć	1778-1783	
12.	Franciszek Bortnowski, Bartnowski	1789 (b. 1117, l. 135)-1792	LDK išdo dvarininkas (nuo 1790)
13.	Jan Budrewicz	1781-1792	Lydos išdininkaitis, LDK išdo dvarininkas (nuo 1787)
14.	Michał Chmielewski, Chmielowski	1790 - 1792	Valdovo šambelionas ir Ašmenos išdininkas (nuo 1790), LDK išdo dvarininkas (nuo 1791)
15.	Marcin Cholewiński	1785 – 1792	Vasilkovo seniūnaitis
16.	Chrzanowski	1765-1777	Tribunolo „retentor kop” (1765 m.)
17.	Tadeusz Czarnocki	1790-1792	Breslaujos rotmistras (nuo 1790)

18.	Jakub Daszkiewicz	1769-1783	Černigovo raikytojaitis, Naugarduko kamarininkas, Dvasinio Tribunolo sukolektorius (1774 m., b. 678, l. 4)
19.	Ignacy Dowiatt	1781-1785	Žemaitijos išdininkas, Šiaulių žemės teismo sprendimų regentas (kredensas 1782 III 2, b. 166, l. 708-v), Smolensko rotmistras (privilegija 1783 IX 27, b. 168, 313-v) („Dowiatt mlody“)
20.	Jerzy Dowiatt	1765-1783	Žemaitijos rūsiniškas (privilegija 1771 II 4 d., b. 147, l. 264-5), Žemaitijos medžioklis („Žmuydzin Dowiatt“, „Dowiatt stary“, „sterilis ex quo incapax“)
21.	Ignacy Giedymin	1766 (b. 663, l. 31)	
22.	Gizbert	1766 -1772 (b. 1456, l. 74; b. 1458, l. 22v)	
23.	Antoni Gnatowski	1766-1783	Minsko arklidininkaitis, Minsko kamarininkas (nuo 1770 m.), Minsko rotmistras (nuo 1780 m.), Minsko pilies teismo regentas (nuo 1784 m., b. 171, l. 325),
24.	Jan Godycki	1766 (b.1214, l.73v)- 1767 (b. 664, l. 28v)	
25.	Stanisław Gzowski	1775-1789	Minsko pataurininkaitis, LDK kariuomenės husarų vėliavininkas (695, 13); Starodubo tiltininkas (privilegija 1784 VI 30, b. 170, l. 96-v)
26.	Józef Hrehorowicz	1789 (b. 1117, l. 74v)- 1792	Minsko išdininkas (nuo 1789)
27.	Imbra	1765-1766 (b.1456, l. 42v, 75v)	Tribunolo „retentor kop“ (1765)
28.	Piotr Jackowski	1766-1778 (b. 1138, l. 17)	Naugarduko taurininkas, Minsko rotmistras
29.	Jankiewicz	1768	
30.	Antoni Jakowicki	1766 (b. 1456, l. 30v)- 1772	Jogailių seniūnas
31.	Ignacy Jantowski	1787 -1791	Smolensko rotmistras (nuo 1787); 1788 XI 18 prisiekė Mozyriaus pilies teismo sprendimų regento pareigoms (b. 721, l.1), nuo 1789 minimas kaip Oršos pilies teismo regentas
32.	Stanislaw Kaweckı	1775	(Igno Daškevičiaus aplikantas, b. 680, l. 22v)
33.	Ignacy Kazimierski	1781-1792	Minsko izdininka(iti?)s, Starodubo žemės teismo regentas (nuo 1784, b. 170, l. 667)
34.	Wincenty Kłopotowski	1789 -1792	Drohičino tiltininkas (nuo 1789), Breslaujos rotmistras (nuo 1790)
35.	Piotr Kobyliński	1767 (b. 1138, l. 20)	
36.	Ignacy Kończca	1766-1770 (b. 1467, l. 5)	Rečicos stovyklininka(iti?)s
37.	Teodor Kopycki	1787 (b. 1191, l. 221)-1788	
38.	Korewa	1767	
39.	Ignacy Korsak	1767 (b. 1458, l. 78) -1789	Polocko sargybininkaitis, Naugarduko vėliavininkaitis (jo ir Mikalojaus tėvas – Martynas Korsakas)
40.	Mikołaj Korsak	1785 -1789	Naugarduko vėliavininkaitis, Oršos rotmistras (nuo 1785), Oršos „regentas“ (nuo 1787)
41.	Onufry Kostrowicki	1781-pasitraukė 1784 VI 28 (b. 707, l. 22v)	Minsko pastalininkaitis, valdovo šambelionas
42.	Józef Kozierowski	1766 -1768	Smolensko rotmistras

43.	Tomasz Serafinnik Krassowski	1787 - 1792	Minsko kamarininkas (nuo 1787), Tribunolo aktų ir registrų regentas (1789 m.), Tribunolo registrų regentas (1790-1791 m.)
44.	Kuczyński	1782-1786	„skarbnik ziemi nurskiej“
45.	Stefan Kulpowicz	1768-1769 (b. 1462, l. 17v)	
46.	Tadeusz Kwetko	1781-1791	Kauno raikytojaitis; Mstislavlio sargybininkas (nuo 1788)
47.	Kajetan Lachowicz	1787-1791	Bresto rotmistras (nuo 1787)
48.	Dominik Maciesza	1787 - 1792	Slanimo pilies teismo viceregentas (nuo 1787), Slanimo kamarininkas (b. 180, l. 296)
49.	Józef Maciesza	1778-1779	1776-1779 Slanimo pilies teismo aktų regentas (b. 158, l. 336), mirė 1780 m.
50.	Felicyan Mackiewicz	1778 - 1792	Naugarduko žemės teismo regentas (nuo 1785), Naugarduko ribų teismo regentas (kredensas 1783 IV 27, b. 168, l. 590-v)
51.	Andrzej Malczewski	1787 - 1792	Oršos taurininkaitis, Tribunolo sukolektorius (1789, b. 180, l. 417)
52.	Franciszek Maszewski	1779-1792	Polocko taurininkaitis
53.	Józef Maszewski	1765-1782	Smolensko arklidininkas, Smolensko pilininkas (nuo 1781 m.)
54.	Antoni Mężyński, Menżyński	1768	
55.	Mienicki	1775	Vilniaus kamarininkas
56.	Józef Mokrzecki	1787-1792	Lydos pilininkaitis
57.	Jan Moszyński	1784-1792	Valkavisko pakamario teismo regentas (nuo 1784)
58.	Karol Moszyński	1789 - 1792	Valkavisko rotmistras (nuo 1789)
59.	Franciszek Muczyński	1780 - 1791	Gardino kamarininkas, Gardino kardininkas (privilegija 1783 VI 28, b. 168, l.604-605)
60.	Adam Muśnicki	1787 - 1791	Upytės pataurininkis (nuo 1787), Upytės pilies teismo regentas (nuo 1790)
61.	Hieronim Narbutt	1787 (b. 1195, l. 173v)-1792	Lydos žemės teismo teisėjaitis
62.	Franciszek Noreyko	1765 (b. 662, l. 14)	
63.	Orłowski	1775-1786	Smolensko tiltininkas, Smolensko žemės ir pakamario teismo regentas, Trakų rotmistras
64.	Piotr Orzechowski	1787 - 1792	Moryrius medžioklininkaitis, Starodubo medžioklis (b. 1240, l. 272v; b. 1484, l. 141),
65.	Michał Osiecimski, Oświecimski	1766-1772 (b. 1467, l. 62; b. 1674, l. 106v)	Rečicos tiltininkas (b.1222, l. 30v)
66.	Franciszek Osipowicz	1787 - 1792	Valkavisko rotmistras (nuo 1787)
67.	Onufry Ozłowski	1787	Upytės medžioklis (nuo 1787)
68.	Jakub Pałaszewski, Pałaszowski	1769-1776	
69.	Maciej Pietraszewski	1788 (b. 1113, l. 206)-1792	Gardino rotmistras (nuo 1790), Tribunolo registrų regentas (1791-1792)
70.	Pilecki	1778-1786	Lydos rotmistras
71.	Tadeusz Pisanko, Pisanka	1778-1783	Žitomiro seniūnaitis
72.	Kazimierz Plewako	1778-1779	
73.	Stanisław Plewaka, Plewako	1787 - 1792	
74.	Juzef Puszczewski	1765-1768	

75.	Bernard Poczobutt	1781-1783	Gardino medžioklininkaitis
76.	Andrzej Pohoski	1791 (b.727, l. 24v)-1792	Polocko rotmistras (nuo 1792)
77.	Onufry Porzecki	1768-1776 (b. 1467, l. 13; b. 1671, l. 338)	Lydos pastalininkaitis, Vilniaus statybininkas (privilegija 1776 III 17, b. 155, l. 19-v)
78.	Józef Potrykowski	1775-1783 (b.166, l. 838v)	Naugarduko pastalininkaitis
79.	Tadeusz Potrykowski, Petrykowski	1784-1792	Naugarduko pastalininkaitis (abiejų tėvas vėliau Polocko teisėjo pareigas užėmęs Juozas Potrikovskis, b. 186, l.27)
80.	Dominik Przygint	1781-1788	Žemaitijos patarininkis, Livonijos rotmistras (nuo 1782)
81.	Stefan Raczkowski	1787	
82.	Józef Rafanowicz	1766-1771 (b. 1676, l. 53v)	
83.	Tadeusz Ratyński	1768-1791 (b. 674, l. 8)	Mozyriaus vėliavininkas (1686, 136v), Minsko taurininkas (nuo 1779 m.), Naugarduko rotmistras (nuo 1786)
84.	Rodziewicz	1781-1783	Pinsko stovyklininkaitis
85.	Onufry Rymza	1772- pasitraukė 1781 VI 2 (pareiškimas, b. 164, 34)	Trakų žemės teismo regentas
86.	Ignacy Rymza	1778-1786	Naugarduko stovyklininkaitis
87.	Sawicki	1778-1786	Vilniaus kamarininkas
88.	Skinder	1766 -1779 (b. 1214, l. 106; b. 1693, l. 152v)	
89.	Ewaryst Słotwiński	1784 - 1792	Žemaitijos kamarininkas (nuo 1784); LDK izdo dvarininkas (nuo 1789)
90.	Józef Wincenty Steckiewicz	1787 (b. 1195, l. 160v)- 1792	Oršos kamarininkas (nuo 1787)
91.	Piotr Antoni Ostoja Strzałkowski	1767 -1783	Vilniaus pilies teismo regentas
92.	Tadeusz Radziwiłłowicz Szostak	1787-1792	LDK izdo dvarininkas (nuo 1787)
93.	Ludwik Sylwestrowicz	1787-1788	Kiaukių seniūnaitis
94.	Józef Śwaradzki	1779-1788	Vilkmetgės rotmistras ir kamarininkas (nuo 1780, b. 163, l. 3-v)
95.	Dominik Świacki	1783-1784	Vitebsko iždininkas (privilegija 1782 XI 11, b. 168, l. 753-754)
96.	Ignacy Świacki	1781-1792	Oršos iždininkas (nuo 1781), valdovo šambelionas (nuo 1789)
97.	Antoni Turski	1782-1792	Lydos kardininkaitis, Lydos žemės teismo regentas (nuo 1791)
98.	Feliks Turski	1789-1792	Lydos rotmistras (nuo 1789), Vilniaus rotmistras (nuo 1791), 1792 V 15 minimas kaip Eišiškių ribų teismo regentas (b. 186, l. 5-v)
99.	Wincenty Ulanowski	1770-1777	
100.	Umiastowski	1781	Ašmenos rotmistras
101.	Dominik Waluzynicz	1766-(b. 1456, l. 25, 70v)-1768	
102.	Wańkowicz	1766-1770 (b. 1456, l. 66; b. 1458, l. 18; b. 671, l. 26)	Minsko žemės teismo regentas
103.	Stanislaw Wendorff	1768-1771 (b. 1676, l. 122)	Valdovo vėliavininkas
104.	Aleksander Wielamowicz	1787 -1791	Smolensko rotmistras (nuo 1787)
105.	Antoni Wilamowicz	1791-1792	LDK izdo dvarininkas (nuo 1791)

106.	Szymon Wildziewicz	1779-1792	Ašmenos kamarininkas (nuo 1785), Vitebsko statybininkas (privilegija, 1787 XII 29, b. 177, l.570-571v, 87-92), 1792 VI 6 pasirašė Polocko bajorijos manifestą, b. 186, l. 27)
107.	Stanislaw Wilkowski, Witkowski	1789 -1792	Minsko kamarininkas (nuo 1789)
108.	Worotyniec	1766 (b. 139, l. 237v)	„atendent“
109.	Tadeusz Zaleski	1790 - 1792	Palangos pavieta vėliavininkas (nuo 1790)
110.	Jan Zaliwski	1765 (b. 662, l. 28v)-1766 (b.1456, l. 44)	„atendent“

Priedas nr. 6. LDK Vyriausiojo Tribunolo instigatorių sąrašas (1765–1792 m.)¹⁹⁰⁹

Metai	I kadencija	II kadencija
1765	I: Mikołaj Bogdaszewski (b. 1136, l. 1v) V: Antoni Krompiewski (b. 662, l. 14v)	
1766	I: Konstanty Szulc (b. 517, l. 177) V: Tadeusz Lubocheński (b. 663, l. 24v)	
1767	I: Władysław Gierard Szowman, Szauman (b. 664, l. 2, 15, 22v; b. 1138, l. 8, 14v) V: Józef Nowicki (b. 664, l. 9v; AGAD, Zbiór Popielów, b. 364, l. 199v)	
1768		Józef Staszewski (b. 143, l. 241)
1769	Antoni Odyniec, Slanimo rotmistras (b. 669, l. 53v; b. 1138, l. 78v)	
1770		Józef Staszewski (b. 673, l. 8)
1771	I: Konstanty Szulc (b. 1141, l. 67v) V: Adam Potopowicz (b. 1141, l. 78v)	I: Ignacy Suszycki (b. 674, l. 4v) V: Adam Putowicz (b. 149, l. 201)
1772		
1773		
1774	I: Konstanty Szulc, Smolensko sargybininkas (b. 677, l. 10) V: Jacek Mory (b. 677, l. 11v; liepos 14 d. minimas jau kaip buvęs ir paieškomas, b. 677, l. 15v)	I: Tadeusz Chalkiewicz, „instygator moderni juditi“ (b. 679, l. 16v; b. 2388, l. 85) V: Maciej Kozdrowski (b. 679, l. 1)
1775	I: Michał Witkiewicz (b. 680, l. 20v) V: Kazimierz Biernacki (b. 680, l. 43; liepos 5 d. vadinamas instigatoriumi, b. 152, l. 271)	Tadeusz Chalkiewicz (b. 682, l. 15v)
1776	Kazimierz Biernacki (b. 154, l. 813)	I: Jakub Rafanowicz (b. 685, l. 37v) V: Maciej Kozdrowski (b. 685, l. 47v)
1777		Tadeusz Romer, „instygator Trybunału Głównego“ (b. 688, l. 15) Rafanowicz, „instygator Trybunału Głównego“ (b. 688, l. 21) V: Maciej Kozdrowski (b. 688, l. 14v)

¹⁹⁰⁹ Lentelėje vartojamos santrumpos: I – instigatorius, V- viceinstigatorius.

1778	Kazimierz Biernacki (b. 689, l. 6v, 11)	I: Stanisław Matuszewicz, „instygator sądów naszych“ (b. 691, l. 9, 12v) V: Benedykt Milwid (b. 691, l. 51v) ir (Wincenty?) Gliński (b. 160, l. 602v)
1779	I: Kazimierz Biernacki (b. 160, l. 377) V: Wincenty Gliński, Tribunolo, Vilniaus žemės ir pilies teismų viceinstigatorius (b. 160, l. 135)	I: Tadeusz Korf, Kauno karūžaitis (b. 694, l. 16v, 24v) V: Jakub Bardziukiewicz ir Michał Zaleski (b. 694, l. 24v)
1780	I: Jakub Błazejewski (b. 695, l. 4v, 30). Pašalinus (rugsėjo 13 d.?) iš pareigų jo vietą užėmė– Michał Łagiewnicki (b. 695, l. 41)	Józef Rybiński (b. 163, l. 629)
1781	Marcin Korczyc (b. 166, l. 758)	Marcin Korczyc (b. 1182, l. 7v)
1782	Ignacy Jantowski (b. 701, l. 21)	I: Ignacy Jantowski (b. 1186, l. 31, 65v) V: Michał Zaleski (b. 703, l. 29v)
1783	Jan Górski (b. 704, l. 6v) Józef Haciski, Hacicki (b. 1187, l. 27; b. 704, l. 14v)	I: Kazimierz Butler (b. 706, l. 3v, 27; b. 169, l. 526) V: Stanisław Orlicki (b. 169, l. 549)
1784		V: Konstanty Bielewicz (b. 709, l. 40-41)
1785	Jacek Piwonicz, Piwowicz (b. 710, l. 12v; b. 1192, l. 144v; b. 172, l. 35)	I: Maciej Bułharowski (b. 712, l. 13v) V: Stanisław Orlicki, Rečicos kamarininkas (b. 712, l. 46v, 77v)
1786	I: Kaznowski (b. 713, l. 10-v) V: Stanisław Orlicki (b. 713, l. 29v)	I: (Michał) Krajewski (b. 715, l. 17v) V: (Stanisław) Orlicki (b. 715, l. 21v)
1787	Michał Krajewski, „rotmistrz rzeczycki i instygator sądowy“ (b. 716, l. 46)	I: Michał Krajewski (b. 718, l. 23) V: Grodzki (b. 718, l. 23)
1788	I: Onufry Łyszkiewicz, Oršos stalininka(iti)s (b. 719, l. 6, 7v) V: Antoni Rowiński (b. 178, l. 297; b. 719, l. 8v)	I: Michał Krajewski (b. 721, l. 10v; b. 1203, l. 26) V: Woroniec (b. 721, l. 41v)
1789	Karol Lwowicz (b. 722, l. 40) Michał Krajewski (b. 1191, l. 278)	Michał Krajewski (b. 724, l. 9)
1790	Tadeusz Olszewski (b. 725, l. 23)	Michał Krajewski (b. 726, l. 84)
1791	Antoni Kwiatkowski (b. 727, l. 18v)	Michał Krajewski (b. 729, l. 80) V: Ignacy Swirszczewski (b. 1204, l. 169)
1792	Pirmieji rūmai, išrinktas ir prisiekė gegužės 9 d. (b. 732, l. 2): Benedykt Aleksandrowicz (b. 731, l. 9)	Antrieji rūmai, išrinktas ir prisiekė gegužės 9 d. (b. 732, l. 2): Ignacy Koroza

Priedas nr. 7. LDK Vyriausiojo Tribunolo sukolektorių sąrašas (1765-1792 m.)

Metai	I kadencija	II kadencija
1765	Józef Pluszczewski (b. 662, l. 7v)	
1766	Michał Jelski (b. 145, l. 554; b. 1136, l. 11v – Mateusz Jelski)	Bonifacy Ancuta (b. 1822, l. 50v)
1767	Antoni Tur (b. 664, l. 40v)	Michał Tur (b. 1822, l. 37v)
1768	Floryan Nowomieyski, Vilkmergės žemės teismo teisėjaitis (b. 667, l. 4v) Michał Pawsza Jahilicki („sukolektor tygodnia regentów“, b. 1138, l. 45v)	Hermenegild Przybora (b. 670, l. 25) Józef Rafanowicz, Kauno tiltininkaitis („sukolektor tygodnia regentów“)
1769	Kajetan Tułowski (b. 669, l. 43v) Ignacy Kukowski, Znaklašavos seniūna(itis?) (b. 1670, l. 152v) Michał Dłuski (b. 669, l. 28v – regentų savaitės sukolektorius?)	Andrzejkowicz (b. 671, l. 9) Wincenty Ułanowski (b. 671, l. 23 – regentų savaitės sukolektorius?)
1770		Antoni Gnatowski (b. 673, l. 6v) Filipowicz (b. 673, l. 28v – regentų savaitės sukolektorius?)
1771	Mikołaj Łowicki (b. 1220, l. 167v)	Krakowski (b. 674, l. 28v) Filipowicz (b. 674, l. 32v – regentų savaitės sukolektorius?)
1772		
1773		
1774	Jan Jankiewicz (b. 1226, l. 43; b. 677, l. 57)	Antoni Świętecki, Naugarduko kamarininkas (b. 679, l. 13)
1775		Jerzy Dowiat, Žemaitijos rūsininkas (b. 1152, l. 7; b. 682, l. 63v)
1776		Karol Giecewicz (b. 685, l. 49)
1777	Józef Karolewicz (b. 156, l. 700)	Jakub Daszkiewicz (b. 688, l. 24; b. 1160, l. 74)
1778	Jan Józef Karolewicz (b. 689, l. 46)	Pietraszewski (b. 691, l. 86v)
1779	Stanisław Zaleski (b. 692, l. 33)	
1780	Jan Kozłowski (b. 695, l. 13; 1825, 67v – šioje vietoje įvardinamas jau kaip buvęs sukolektorius) Michał Pietraszewski, Upytės rotmistras (b. 1825, l. 89)	
1781	Michał Budkiewicz (b. 698, l. 4)	Leon Zdzitowiecki (b. 166, l. 682 – „contra regestrant cełł sądowych repartycyi litewskie“) Rozwadowski (b. 703, l. 51v)
1782		
1783	Tadeusz Ratyński (b. 704, l. 49v)	
1784	Faustyn Ciapiński (b. 170, l. 185-v)	Franciszek Muczyński, Gardino kardininkas (b. 709, l. 28v)
1785	Stanisław Mikucki (b. 710, l. 10; b. 1240, l. 115; b. 1484, l. 100)	
1786	Nowakowski (b. 713, l. 41)	Kiełczewski (b. 715, l. 42)
1787	Hieronim Narbutt, Lydos žemės teismo teisėjaitis (b. 716, l. 22v)	Apolinary Morawski (b. 718, l. 99)
1788	Ignacy Różewicz, Trakų strukčasas (b. 719, l. 9)	Bonifacy Pietraszewski, Upytės rotmistras (b. 721, l. 46)
1789	Andrzej Malczewski, Volkovysko taurininkas (b. 722, l. 38v, b. 180, l. 417)	Morawski (b. 724, l. 82, 90, 98)
1790	Józef Mokłok (b. 725, l. 45)	Bonifacy Pietraszewski (b. 726, l. 13)
1791		Koziell (b. 729, l. 95)

- a) 1785 m. gegužės 31 d. pranešimas apie priemones viešajai rimčiai užtikrinti (LVIA, f. SA, b. 172, l. 34-35v).

Obwieszczenie do najjaśniejszego Trybunału

Uwagi zgodne z sprawiedliwością, w celu zbliżenia publicznego bezpieczeństwa, pod najwyższą Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego jurysdykcją, od spokojnych mieszkańców i cnotliwych obywateli zawsze żadanego, dały dojrzeć potrzebę ogłoszeniem niniejszego obwieszczenia, uchylić wszelkie bezprawia, spokojność powszechną, rząd i ostrożność dotykające, dalszego w stosowanych do takiego zamiaru punktach rzeczzone podaie się obwieszczenie.

1. Zbiór ludzi różnego stanu grą w karty jedynie zastępujący życia sposób i bez inne(go) nie podejrzanego celu w mieście Grodnie najwyższą Trybunału jurysdykcją obejmującym pomnażający się, że najczęściej wątpliwym i bezpieczeństwu publicznemu w nocnych osoblwie do gry schadzkach być może szkodliwym. Z tych uwag obywatele miasta chrześciance i żydzi zgoła wszyscy, kafenhauzy, bilarady, winiarze i szynki pospolite utrzymujący, bez żadnej ekscepcyi ani grających, ani pijących, po wybiciu godziny dziesiątej wieczornej, utrzymywać, gry wszelkiej i picia pozwalać nie mają.
2. Schadzki prywatne, pod tytułem redut małych czyli balików *antre* opłacających, z różnego pospolitego gminu składając się, jako do zbierania się ludzi płci obojga podejrzanych i czynienia nieprzyzwoitości dobremu porządkowi przeciwnych, wzruszenia oraz bezpieczeństwa publicznego najwięcej sposobiące, zniesione być mają i przez urząd instygatora trybunalskiego zabraniane. Publiczne zaś reduty od tej uwalniają się egzekucyi, baczność przecie, aby w mie(j)scu onych spokojność zupełna i bezpieczeństwo każdemu należne zachowane były, a to pod karą na utrzymującego one rozciągnąć się mającą, zaleca się.
3. Podejrzane kobiety, nierządem bawiące się, bez żadnego innego życia sposobu, po domach i miejscach szynkownych tułające się, są częścią najznaczniejszą szkodliwe sztuki pomnożyć mogącą. Te nie tylko przechowywać obywatelom wszelkiego stanu i żydom pod surową karą zakazuje się, ale nadto, urzędowi instygatora trybunalskiego, one łapać, przesładować, wyganiać i do magistratu na karę oddawać zaleca się. Dla dopełnienia zatym takowego ustanowienia, nie tylko miejsca szynkowne, ale domy takowe osoby ukrywające i przechowywujące, za przeświadczeniem o tym pełnym, rewizji instygatora trybunalskiego i dozorowi ulegać mają.
4. Bezpieczeństwo do szkody z ognia przez komisją *boni ordinis* zalecone egzekucyi we wszystkich punktach nieochybnej, w szczególności wszystkim obywatelom i ogólnie magistratowi miasta Grodna przypomina się. Jeżeliby zaś pomimo tego, przez niedbalstwo i zaniedbaną ostrożność, gdzie ogień pokazał się i za delacyją o tym instygatora trybunalskiego gospodarz lub dziedzic domu o swej winie przekonany został, grzywnami albo aresztem karany będzie.
5. Gdy pod tytułem faryn czyli loteryi, niemniej jak wszystkie inne podejrzane i do oszukiwania ludzi przez swój skład i wynalazek, szczególnie zawierzone, częste oraz kłótnie, zamieszanie i niespokojność, tak we grze samej, jako i w zajęciu przez zebrane pospólstwo na ulicy miejsca publicznego przechodu, czyniące, zabrania się, a nieposłusznych aresztowanie instygatorowi zaleca się.
6. W nocy za wybiciem godziny dziesiątej do zamknięcia szynków, winiarń, bilarów i kafenhauzów przeznaczonych, ludzie podejrzani i nieznanymi, osoblwie niespokojnie przechadzający się, pytani o przyczynie swej przechadzania, indagowani i w przypadku albo zakłócenia się, albo nierządu, brani przez runt do aresztu być powinni i wniesieniem instygatora Trybunału oskarżeni.
7. Zabiegając najdoskonalszej wszelkim nierządom i sposobom uwła(s)zającym niniejszego ustanowienia skutki, zaleca się jegomość panu Piwowiczowi, instygatorowi trybunalskiemu, aby bez względu żadnego po determinowanym na spokojności czasie, to jest po dziesiątej godzinie, bawiących się ludzi w szynkach wszelakich, imieniem sług jaśnie wielmożnych sędziów trybunalskich zaszczycających się, nie wchodząc, czyli są onemi w rzeczy samej, czyli też próżnie w obronie swego występku sobie przywłaszczając, aresztować kazał i aresztowanych sług tymże jaśnie wielmożnym sędziom nieodwłocznie donosił. To wszystko co z uwag sprawiedliwych wyraża się i co w wielora-

kich przypadkach bezpieczeństwa publicznemu i dobru rządowi przeciwnego być się okaże, w czułości staraniu zabiezeniu złemu i przezorności najdoskonalszej, urzędujący obowiązki instygatora, jegomość pan Piwowicz, egzek(w)ować obowiązany będzie.
[toliau LDK Vyriausiojo Tribunolo maršalkos Adomo Mykolo Chmaros ir kitų teisėjų parašai].

- b) "Įspėjimas" įpareigojantis bylininkus laikytis naujos teismo proceso tvarkos, dokumentas be datos aktuotas Tribunolo knygoje 1785 m. lapkričio 26 d. (LVIA, f. SA, b. 173, l. 65-66v).

Ostrzeżenie powszechności od Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego, na kadencji wileńskiej, za laski jaśnie wielmożnego jegomości pana Adama Michała Chmary, wojewody mińskiego, starosty gizowskiego, kawalera orderu Orła Białego i św. Stanisława, marszałka Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego w roku 1785

Gdy prawo Sejmu ostatniego poprawując proces sądowy, już to w godzina(ch) sesyjnych sądowych, już to w regestrach i ich wołaniu, już to w samym sądzie i wotowaniu przez sekretne wota, nowe poczyniło ustawy i uporządkowania, a tych egzekucyj Trybunałowi poruczyło. Przeto Trybunał Główny Wielkiego Księstwa Litewskiego mając to na pilnym baczeniu, że porządek jest duszą wszelkiej czynności i zapobiegając, ażeby bezporządna nowego prawa egzekucja w zamęt i obłąkanie sądu, palestry i stron nie wprowadzała, następnie do powszechnej wiadomości ku skutecznieniu prawa Sejmu ostatniego publikuje ostrzeżenie.

A najprzód widząc, że Trybunał tylko *executivam* prawa mający *potestatem*, sam z siebie palestrze i stronie dać przykład powinien, ostrzega zatym, że stosownie do prawa świeżo ustanowionego sesyje swoje o ósmej *praecise* zasiadać, a do wybicia pierwszej godziny kontynuować niechybnie będzie. Strony więc i palestra godziny zaczęcia sądów pilnie strzedz mają, bo sąd na nikogo czekać nie obowiązany, nieprzytomnych kondemnować lub wpisy mazać będzie. Również po zaczęciu sądów, gdy kontrowersyja produktowa lub replikowa skończy się, druga strona kontrowersyją swoją nie pretendując odwołania sądów zaczynać powinna będzie, bo zmniejszone prawem godziny sądu obowiązują Trybunał do pilnego, tych przynajmniej krótkich sesyjnych godzin na posługę publiczną i rozwiązywanie sporów lityganckich do pilnowania. Palestra przeto zawsze gotowe mieć będzie na piśmie w drukach kontrowersyje, gdyż Trybunał równą dla wszystkich wymierzając sprawiedliwość, nikomu szkodliwej pośpiechowi niedopusci zwłoki.

Punkt poprawy procesu pod tytułem „Trybunał Główny Wielkiego Księstwa Litewskiego Koła Ziemińskiego”, gdy dwojąc rejestra taktowe i z nich aktualny na sprawy *laesae securitatis*, inne, temuż rejestrowi właściwe, stanowiąc, wołanie tegoż rejestra w każdym czasie, a szczególnie i koniecznie *in tractu* każdej oczywistej przepisał. Więc Trybunał Główny Wielkiego Księstwa Litewskiego połączając egzekucyjną prawa z wygodą stro(n) i palestry deklaruje, że prócz nadanej prawem wolności w każdym czasie wołania w każdym czasie rejestru taktowego, szczególnie w każdej oczywistej z rejestrów ordynaryjnych sprawie, tenże rejestr taktowy wołanym będzie, sam tylko wyjąwszy ten przypadek, gdyby w rejestrze taktowym wpisów niestało.

Dawniejsze prawa już ostrzegły palestrze, ażeby nic nad kotrowersyje na piśmie podane nie donosiła. Wezwyczajona i ordynacjami trybunalskimi wprowadzona praktyka już ten porządek dopełniła, stron bezpieczeństwo, honor i czystość w dopełnieniu swoich obowiązków palestry, powaga dekretów trybunalskich, same stron spory rozwiązujących, wyciągają, ażeby ostrzeżona była palestra, iż Trybunał żadnych doniesień, nad rzeczy na piśmie podane, słuchać nie będzie i palestrze donosić nie pozwoli. Obowiązuje przy tym palestrę, ażeby same nawet akcesoryjne kontrowersyje, których jako z rzeczy na sądach wypadłych, gdy na piśmie *per extensum* podawać nie może, przynajmniej ich istotę w sposobie jak najkrótszym petytów na piśmie kancelarii oddawała, iżby Sąd Trybunalny w rozwiązaniu sporów akcesoryjnych miał żądania stron na papierze wyrażone i z nich swoje ferował wyroki.

Rejestr remisyjny, gdy wedle ustawy prawa na początku kadencji do ostatniego wpisu przewołany, już przez całą kadencję *non nisi* w ostatnim tygodniu wołanym być nie może. Ostrzega przeto Trybunał strony i palestrę, ażeby sprawy determinacyjne nieodwłocznie w tenże rejestr wpisywane były, niemniej, gdy łączenie innych spraw do tego rejestru jest zabronione, ostrzega podobnie Trybunał, że jak w każdej okoliczności, tak równie i w tej egzekucyj prawa ściśle dojrzy.

Uszanowanie sądu przez strony i palestrę, tyłu prawami zastrzeżone, chcąc mieć jak w najściślejszym dopełnieniu, iż po obwołanych sądach palestra i strony przechodzić się po Izbie, kontrowertującym przeskadzać, ani sędziom słuchającym ich uwagi przerywać lub rozmowami zatrudniać, nie będą mogły. Trybunał Główny Wielkiego Księstwa Litewskiego pod rygorem prawa na wykraczających wspo(m) nione ponawia ostrzeżenie.

Gdy świeżym prawem także jest obwarowano, ażeby we wszystkich, bądź akcesoryjnych, bądź oczywistych dekreтах stawający w osobach swoich plenipotenci lub palestranci z imion i nazwisk swych w dekret wpisani byli, przeto kancelaryja trybunalska ściśle tego dojrzy, a palestra, agenci i inni plenipotenci zlecenia, czyli plenipotencyje, od swoich aktorów, na piśmie mieć będą.

[toliau LDK Vyriausiojo Tribunolo maršalkos A. M. Chmaros ir kitų teisėjų parašai]

- c) Trečiojo, slaptujo, balsavimo procedūros Tribunole aprašymas, dokumentas be datos aktuotas Tribunalo knygoje 1785 m. lapkričio 26 d. (LVIA, f. SA, b. 173, l. 67-69v).

Sposób wotowania dla Trybunału przykładem Rady Nieustającej

Sposob wotów sekretnych kałkułami, nieznanym dotąd w Prowincii Litewskiej, sposob wotowania przez sekretne wota, gdy magistraturze trybunalskiej do wygzekwowania przychodzi, przeto dla porządnej prawa w tej mierze egzekucyi, na wzór przepisu Radzie Nieustającej służącego, Trybunał Wielkiego Księstwa Litewskiego następny wotowania sekretnego stanowi porządek.

Gdy w sprawie do sądenia wziętej nie będzie mogła nastąpić z przyczyny równości zdań *unanimitatis* decyzyja, naówczas marszałek trybunalski z całej sprawy lub kategorii propozycyją *ad turnum* ułoży, która jeśli powszechną deputatów w tymże uformowaniu znajdzie zgodę, do głośnego najprzód wotowania podaną będzie. A po zakończeniu głośnych wotów, podług prawa, jeśli który z sędziów trybunalskich o sekretne wota, czyli kałkuły prosić będzie, nikomu takowe sekretne wotowanie odmówione być nie może. A te odprawić się ma w sposobie następnym: po zakończeniu drugim otwartym wotowaniem, wszyscy sędziowie nieporuszenie na miejscach swoich siedzieć będą, a pisarz trybunalski z cenzorem wyniesioną na szrodek wazon, na dwie części podzielony i dwa otwarcia w sobie mający, z których na jednym będzie napisano *affirmative*, na drugim *negative*. A otworzywszy ten wazon na szrodku Izby Sądowej, wywróca go do góry na okazania współkolegom, że nic w nim nie ma. Postawią go po tym na stole marszałkowskim do zapieczętowania trzema pieczęciami – marszałkowską, cenzora i pisarza. A tak zapieczętowany tenże wazon, natychmiast do stołu, w miejscu na to wyznaczonym, zaslonionego, odniesionym będzie. Marszałek zatym trybunalski, przeczyta znowu propozycyją tęż samą, już w wotach głośnych decydowaną i ją z ostrzeżeniem co *affirmativum*, a co jest *negativum*, na piśmie u cenzora trybunalskiego zostawi. A gdy się zacznie wotowanie marszałek z porządku *turni* każdego sędziego wotować będzie, który z miejsca ruszywszy się, przyjdzie do stolika marszałkowskiego i weźmie w obecności cenzora i pisarza z rąk marszałkowskich jedną gałkę, a cenzor w tymże momencie osobę sędziego biorącego gałkę zapisze. Z tą gałką pójdzie sędzia do wazonu za zasłonę i w otwór bądź *affirmative* bądź *negative* (jak mu się zdawać będzie) wrzuci. A tak kolejno, aż do skończenia wotów, postępując, gdy już ostatni *ex turno* sędzia swoje wotowanie skończy, cenzor liczbę wotujących publikować będzie, a marszałek doniesie Izbie, że tyleż gałek rozdano. I w tymże momencie ruszy się marszałek, cenzor i pisarz z miejsca, odejmą zasłonę, a na stole w (s)zrodku Izby stojącym, otworzą najprzód stronę wazonu *affirmative* i w niej będące kałkuły przeliczą. Potym otworzą stronę wazonu *negative* i podobnie kałkuły przeliczywszy, zniosą obiedwie liczby kałkułów w stronicach afirmującej i negującej będących. A gdy się ten ogólny komput zgodzi z publikowaną przez cenzora osób wotujących wielością, wtedy marszałek trybunalski w ten sposób Izbie doniosszy, iż na propozycyją *ad turnum* od(d)aną wotów *affirmative* jest tyle *etc.*, *negative* tyle *etc.*, *pluralitatem* zatem deklarować będzie. To się jednak ostrzeżenie, iż gdyby w sekretnym wotowaniu, po rozdaniu kałkułów i publikowaniu przez marszałka i cenzora osób wotujących i kałkułów, wielości w otworzonym wazonie liczba kałkułów mniejsza lub większa być się pokazała, w tym tylko jednym przypadku sekretne wotowanie powtórzone być powinno, a pierwsze upadać ma.

[toliau LDK Vyriausiojo Tribunolo maršalkos A. M. Chmaros ir kitų teisėjų parašai]

SANTRUMPOS

<p>a – amžius</p> <p>AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie</p> <p>AR – Archiwum Radziwiłłów</p> <p>ATR – Abiejų Tautų Respublika</p> <p>auks. – auksinas</p> <p>b. – byla</p> <p>BC – Biblioteka Czartoryskich w Krakowie</p> <p>BN – Biblioteka Narodowa w Warszawie</p> <p>cit. – cituojama</p> <p>CPH – Czasopismo Prawno-Historyczne</p> <p>d. – diena</p> <p>DTGWKL – Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego</p> <p>egz. – egzempliorius</p> <p>f. – fondas</p> <p>gr. – grašis, grašių</p> <p>kad. – kadencija</p> <p>KH – Kwartalnik Historyczny</p> <p>kt. – kitas, kita</p> <p>LDK – LDK Didžioji Kunigaikštystė</p> <p>LMAVB – LDK mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka</p> <p>l. – lapas</p> <p>leid. – leidimas</p> <p>LSP – Lituano Slavica Posnaniensia</p> <p>LVIA – LDK valstybės istorijos archyvas</p> <p>m. – metai, metų</p>	<p>min. – minėtas</p> <p>p. – puslapis</p> <p>pab. – pabaiga, pabaigos</p> <p>pan. – panašiai</p> <p>pav. – pavietas</p> <p>PH – Przegląd Historyczny</p> <p>pr. – prisiekė</p> <p>priv. – privilegija</p> <p>PSB – Polski słownik biograficzny</p> <p>raud. – raudonų</p> <p>SA – Senieji aktai</p> <p>sąs. – sąsiuvinis</p> <p>sk. – skyrius</p> <p>str. – straipsnis</p> <p>TLS – Trečiasis LDK Statutas</p> <p>t. t. – taip toliau</p> <p>tūkst. – tūkstantis</p> <p>Tzw. ML – Tak zwana Metryka Litewska</p> <p>vad. – vadinamas</p> <p>vaiv. – vaivadija</p> <p>veik. – veikalas</p> <p>vid. – vidurys, vidurio</p> <p>VL – Volumina Legum</p> <p>ZP – Zbiór Popielów</p> <p>АВАК – Акты Виленской Археографической комиссии</p> <p>ЖМНП – Журнал Министерства Народного Просвещения</p>
---	--

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Archyvų saugyklos ir bibliotekų rankraštynai

Čartoriškių biblioteka Krokuvoje:

B. 675, 677, 718;

LDK mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius:

F. 17-62, f. 17-205, f. 17-214, f. 17-215, f. 17-216, f. 17-218; 17-136;

F. 20-3219;

F. 124- 3;

F. 139-1271, f. 139-1566;

F. 233-114, f. 233-116;

F. 273-574;

LDK valstybės istorijos archyvas:

F. 8, ap. 2, b. 47

F. 8 ap. 3, b. 6-9, 12-25.

F. SA, b. 136-186, 243, 244, 516-519, 523, 524, 662-667, 669-677, 679, 689, 682, 684-686, 688, 689, 691, 692, 695, 697, 698, 701, 704, 707, 710, 713, 715, 716, 719, 722, 725-727, 729-732, 824, 836, 1113-1127, 1136-1209, 1150-1248, 1253-1268, 1270-1274, 1277-1279, 1454-1486, 1666-1715, 1819-1830, 2310-2319, 2343, 2344, 2366-2369, 2383, 2384-2387.

f. 599, ap. 1, b. 294

F. 1135, ap. 14, b. 145

Varšuvos miesto viešosios bibliotekos Rankraščių skyrius:

B. 282;

Varšuvos vyriausiasis senųjų aktų archyvas:

Zbiór Branickich z Sucheja, b. 131/155; b. 58/74;

Archiwum Radziwiłłów:

dz. II, b. 63;

dz. V, b. 1214;

Archiwum Publiczne Potockich, b. 310;

Tzw. Metryka Litewska, dz. VII, b. 24, 79, 86, 91, 102-104;

Zbiór Muzeum Narodowego, b. 306;

Zbiór Popielów, b. 364.

Publikuoti šaltiniai

Reti spaudiniai

T. Burzyński, *O wzajemnych sędziów ku stronom i stron ku sędziom obowiązkach rzecz czyniona przy końcu kadencyi wileńskiey Trybunału Głównego W. X. L. ... r. 1766 paździer. 11 dnia*, [Wilno, 1766].

Coaequatio iurium stanow Wielkiego Xięstwa Litewskiego z Koroną Polską, 1697 (skelbta: I. Lappo, *Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos*, Kaunas, 1932)

Conclusiones juridicae propugnabuntur in Alma Academia et Universitate Vilnensi Societatis Jesu ab

EE. MM. DD. Andrea Rodkiewicz, Martino Dankiewicz, AA. LL. Et Philosophiae magistris, sacrae theologiae et juris utriusque auditoribus, Michaelae Rodziewicz et Michaelae Zaiączkowski, artis eloquentiae et juris prudentiae auditoribus. Praesidibus Jllri Adm. Rdo Dno Augustino Dąbrowski, S. Th. Et J. U. D., Excell. et Magnifico Dno Paulo Mejer Phae. Mgro., J. C. D., notario Aplico, Juris civilis professoribus ordinariis. Die mensis junii anni currentis, 1766

[A. K. Czartoryski], *List trzeci Doświadczyńskiego zawieraiący w sobie myśli względem sposobów prowadzenia młodzieży aplikuiącey się do palestry*, Wilno, 1782,

[A. K. Czartoryski], *List czwarty Doświadczyńskiego do syna przyjaciela swego, donoszącego mu, że został obrany deputatem*, Wilno, 1782.

Dowody jp. Stanisława Dowsina porucznika pttu Krozkiego xwa zmudzkiego przekonywaiące o męzo-boystwo jp. Ewę z Woytkiewiczow Sugintową y pracowitą Martę Żyłakową, [1779]

[Mateusz Tukalski Nielubowicz], *Dyaryusz Seymu walnego ordynaryinego Grodzkiego szescio-niedzielnego roku panskiego MDCCLXXXIV dnia 4 miesiāca pazdziernika odprawuiącego się*, Warszawa, 1785

Kalendarz Grodzieński na rok 1779, Grodno, 1778.

Kalendarz Grodzieński na rok 1780, Grodno, 1779.

Kalendarz Grodzieński na rok 1781, Grodno, 1780.

Kalendarz Grodzieński na rok 1782, Grodno, 1781.

Kalendarz Grodzieński na rok 1783, Grodno, 1782.

Kalendarz Grodzieński na rok 1784, Grodno, 1783.

Kalendarz Grodzieński na rok 1785, Grodno, 1784.

Kalendarz Grodzieński na rok 1786, Grodno, 1785.

Kalendarz Grodzieński na rok 1787, Grodno, 1786.

Kalendarz wilenski na rok przestępny 1780, Wilno, 1779

Mowy wyborne po większej części z późniejszych mówców y rękopismów zebrane, ku sławie y pożytkowi narodu wydane, Wilno, 1784, t. II.

T. Ostrowski, *Prawo cywilne albo szczególne narodu polskiego z statutow i konstytucyi koronnych i litewskich zebrane: rezolucjami Rady Nieustaiącey objaśnione: dodatkami, z praw kanonicznego, magdeburskiego, i chełmskiego pomnożone: a porządkiem praw rzymskich ułożone*, t. I-II, Warszawa, 1784.

Porządek sądzenia spraw w Trybunale Wielkiego Xięstwa Litewskiego, z konstytucyi seymowych, z Koeakwacyi Praw Wielkiego Xięstwa Litewskiego z Koroną Polską, y z Statutu Wielkiego Xięstwa Litewskiego, zebrany i opisany roku 1698, miesiāca aprila, 16 dnia.

Porządek sądzenia spraw w Trybunale W. X. Lit. z konstytucyi seymowych, z Coequacyey Praw W. X. Lit. z Koroną Polską, y z Statutu W. X. Lit. zebrany y opisany, roku 1699, miesiāca maia, siódmego dnia. (skelbta: I. Lappo, *Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos*, Kaunas, 1932, p. 163-169).

Porządek sądzenia spraw w Trybunale Wielkiego Xięstwa Litew. z konstytucyi seymowych, z Prawa Coaequationis, y z Statutu W. X. Litewskiego zebrany, y opisany, roku 1708, miesiāca kwietnia, 26 dnia. (prieiga per internetą: <http://193.59.172.16/szzz/ShowFind.do>).

Porządek sądzenia spraw Trybunału W. X. L. do dawniejszey ordinacyey roku 1698 postanowioney y przez konstitucia approbowaney z posłedniejszych praw y uchwał Rzpltey zebrany, y przydany, anno 1710, msca juliy, piątego dnia, za doysciem instrumentu Rady Warszawskiey.

Porządek sądzenia spraw w Trybunale W. X. L. z konstytucyi seymowych y innych praw W. X. L. zebrany y przyczyniony, roku 1713, msca maia, 6 dnia.

Porządek sądzenia spraw w Trybunale Głównym Wielkiego Xięstwa Litewskiego, napisany roku 1718, miesiāca maia, dnia dziewiętego.

Porządek sądzenia spraw w Trybunale Głównym W. X. L. napisany w Wilnie roku 1719, dnia miesiāca kwietnia, dwudziestego siódmego.

Porządek sądenia spraw w Trybunale Głównym Wielkiego Xięstwa Litewskiego, napisany roku tysiąc siedmsetnego dwudziestego trzeciego, miesiąca aprila, dnia szesnastego.

Porządek sądenia spraw w Trybunale Głównym Wielkiego Xięstwa Litewskiego, napisany roku 1724, miesiąca maja, 20 dnia. (Addytament, 05 22).

Porządek sądenia spraw Trybunału Głównego W. X. L. napisany Roku 1726, miesiąca maja, dnia 15.

Produkt sprawy wj. Pana Mateusza Brodowskiego skarbnika slanimskiego przeciwko jo. Xięciu jmci Massalskiemu biskupowi wilenskiemu, tudziez ww. Jpp. Bielskiemu, Desztrungowi, Horainowi, Niewęglowskiemu, Andrzejkowiczowi i Romanowskiemu bywszym deputatom Trybunału minskiego.

Reflexye stanu szlacheckiego nad korekturą prawa W. X. L. [po 1726 m.]

Rejestr stancyi jaśnie wielmożnych marszałka i deputatów na Trybunał W. X. Lit. Z wwdztw i pttw na repartyę ręką Grodzieńską obranych [1775].

Replika jejmc Sugintowey przeciwko jchmc ppm Dowsinowi, Juszkiewiczowi, Modzolewskiemu w obronie zycia y odzyskania odiętego majątku, [1779].

Replika w obronie y w zastępstwie czczy oraz widymusu w 1766 wydanego dobroci od w. jmci pana Stanisława Grabskiego regenta ziemskiego y grodzkiego powiatu grodzieńskiego naprzeciw ww. jchmość państwu Bazylemu y Konstancyi z Brzostowskich Kochowskim pułkownikom woysk rossyiskich małżonkom oraz wszystkim do sprawy wchodzącym, [1779].

Replika in evictionem wieczności hrabstwa Indury za sprawą jw. jp. Michała hrabi Ogińskiego hetmana w. W.X.L. przeciwko jww. jpp. Adamowi i Genowefie z Ogińskich Brzostowskim ex kasztelanom połockim, Michałowi i Kazimirze z Ogińskich Brzostowskim podskarbig w. W. X. Litt., xiędzu referendarzowi W. X. Litt., Robertowi pułkownikowi ussarsk., ww. Kochowskim pułkownikom woysk rossyisk., Puzynom, Jelskim i jp. Grabskiemu bywszemu regentowi ziem. i grodzk. pwtu Grodzieńskiego.

Replika od powodów jwwżch Bazylego i Konstancyi z Brzostowskich Kochowskich pułkowników woysk rossyiskich, prezydentów sądów Główn. Gubernii mohilowskiej przeciwko jwżmu jmści panu Michałowi Ogińskiemu hetmanowi w. Wgo Xstwa Litt., pozwanemu i dalszym pozwanym.

Status causae Pana Ignacego Lenkiewicza, strażnikowicza mozyrskiego przeciwko j.o. xiążęciu jmości Ignacemu Massalskiemu biskupowi wileńskiemu.

Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego, Wilno: w drukarni jkm akademickiej, 1744.

Trybunał obywatelom Wielkiego Xięstwa Litewskiego na Seymie Warszawskim dany r. 1581. Wprzod w Warszawie r. p.1648 przedrukowany, a teraz cum gratia et privilegio S.R.M. Wilno, 1693.

Ubespieczenie urzedu generalnego poczt naszych w Koronie y w Wielkim Xięstwie Litewskim.

T. Umiasowski, Sądowy proces czyli sposob prawowania się w Trybunale y wszystkich subselliach W. X. L. poprawiony i znacznie pomnożony przydatkiem supplementu, Mohilew, 1783.

Usprawiedliwienie sejmików deputackich p(owia)tu wilkom(irskiego) pod prezydencyją j(aśnie) w(ielmożnego) j(egomości) pana Ignacego Morykoniego, starosty sądowego tegoż p(owia)tu, kawalera ord(era) ś. Stanisława odprowadzonych, [1791], 18 l.

Wiadomość stancyi jj. ww. deputatów na Trybunał Główny W. Xięstwa Lit. kadencyi wileńskiej 1787 roku obranych.

Wiadomość stancyi jj. ww. deputatów na Trybunał Główny W.X.L. kadencyi grodzieńskiej 1789 roku obranych.

Wiadomosc stancyi jj. Ww. Deputatow na Trybunał Główny W. X. L. kadencyi grodzieńskiej Roku 1790 obranych.

Wiadomosc stancyi Deputatow na Trybunał Główny W. X. Litt: kadencyi wileńskiej Roku 1790 obranych.

Wiadomosc stancyi jjww. deputatow na Trybunał Główny W. X. Litewskiego kadencyi wileńskiej roku 1791 obranych.

Wiadomość stancyi jj. Ww. Deputatów na Trybunał Główny W. X. Litt. Maiący się agitować w Wilnie Roku 1792.

Zbiór mów, głośów, przymówień, manifestów, remanifestów etc. mianych na seymie roku 1786, tom II, Warszawa, 1787

Zbiór rezolucyi Rady Nieustaiącey potrzebnych do wiadomości juryzdycyi sądowych y obywatelów oboyya narodów, od Seymu 1778 do Seymu 1782 roku zebrany, cz. 1-2, Warszawa, 1780-1784.

Zbiór rezolucyi Rady Nieustaiącey potrzebnych do wiadomości juryzdycyi sądowych y obywatelów oboyya narodów, od Seymu 1782 do Seymu 1784 roku zebrany, Warszawa, 1786

Zbiór rezolucyi Rady Nieustaiącey potrzebnych do wiadomości juryzdycyi sądowych y obywatelów oboyya narodów od Seymu 1784 do Seymu 1786 roku zebrany, Warszawa, 1788.

Teodor Waga, Kadencye sądów ziemskich y grodzkich oraz juryzdykcyi sądowych Oboyya Narodów, Warszawa, 1785

Mokslinės šaltinių publikacijos

Akademijos laurai, parengė Morkus Svirskas ir Irena Balčienė, Vilniaus Universiteto leidykla, 1997.

W. Bagiński, Rękopism x. Bagińskiego, dominikana prowincji litewskiej (1747-1784), wyd. E. Tyszkiewicz, Wilno, 1854.

Wincenty Wizbor Bohdanowicz, Szczegóły niektóre życia mojego. Wspomnienia palestranta żmudzkiego z lat 1781-1833, Ateneum Wileńskie (do druku przygotował i przypisami uzupełnił Michał Brensztejn), 1929, t. 1-2, p. 225-258.

Diariusz Sejmu z r. 1748, wyd. W. Konopczyński (Diariusze sejmowe z wieku XVIII, t. 1), Warszawa, 1911.

Diariusze sejmowe z lat 1750, 1752, 1754 i 1758, wyd. W. Konopczyński (Diariusze sejmowe z wieku XVIII, t. 3), Warszawa, 1937.

M. P. Karpavičius, Rinkiniai pamokslai, Vilnius, 2003.

J. Kitowicz, Opis obyczajów za panowania Augusta III, Warszawa, 1985.

J. Kossakowski, Pamiętniki Józefa Kossakowskiego, biskupa inflanckiego 1738-1788, wyd. A. Darowski, Warszawa, 1891.

LDK valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais. Dokumentų rinkinys, II dalis: XVIII amžius, surinko R. Jasas ir J. Orda, spaudai parengė R. Jasas, red. K. Jablonskis, Vilnius, 1961.

LDK Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583-1655, (LDK teisės paminklai, t. 3), par. V. Raudeliūnas ir A. Baliulis, Vilnius, 1988.

I. Lappo, Iš Vyriausiojo LDK Tribunolo istorijos, Kaunas, 1932.

M. Matuszewicz, Diariusz życia mego, t. I-II, wyd. B. Królikowski, Z. Zielińska, Warszawa, 1986.

J. Ursyn Niemcewicz, Pamiętniki czasów moich, opr. J. Dihm, Warszawa, 1957.

Pilietiniai LDK Didžiosios Kunigaikštystės pamokslai ir kalbos. XVIII amžiaus antroji pusė. Chrestomatija, parengė L. Jakonytė, Vilnius, 2003.

S. A. Poniatowski, Pamiętniki, opr. Z. Góralski, t. 3, Warszawa, 1995.

Volumina Legum, Petersburg, t. II-VIII, 1859-1860; t. IX, Kraków, 1899; t. X, Poznań, 1952.

M. Zaleski, Pamiętniki Michała Zaleskiego, wojskiego Wielkiego Księstwa Litewskiego, posła na Sejm Czteroletni, Poznań, 1879.

Археографический сборник документов относящихся к истории северозападной Руси, Вильно, 1867, т. 1, с. 395-397.

Акты Главного Литовского Трибунала, Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов, т. 11, 13, Вильно, 1880-1886.

Временник имп. Московского общества истории древностей российских, Москва, 1857, кн. 25, отд. 2.

Декреты Главного Литовского Трибунала, Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов, т. 15, 1888.

Полное собрание законов Российской империи с 1649 года, Т. XXIV, 1830.

Skelbti tyrinėjimai

Bibliografijos, sąrašai ir enciklopediniai leidiniai

Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697 – 1796. Spis, pod redakcją Andrzeja Rachuby, opracowali Andrzej Rachuba i Przemysław Romaniuk, przy współpracy Andrzeja Macuka i Jewgenija Aniszczunki, Warszawa, 2004.

Linde, S. B. *Słownik języka polskiego*, Warszawa, 1807-1814, t. 1-6.

Sondel, J. *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków, 1997.

Sosnovska, K. Senųjų aktų fondų komplekso LDK valstybės istorijos archyve informacinės sistemos tobulinimo problemos (LDK Vyriausiojo Dvasinio Tribunolo fondas), *LDK Metrika. 1991-1996 metų tyrinėjimai*, Vilnius, 1998.

[Sprogis, J.] *Inwentarz b(yłego) Wileńskiego Archiwum Centralnego*, d. I: nr. 1-11794, Wilno, 1929.

Wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego. Oficerowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1777 – 1794. Spisy, M. Machynia, V. Rakutis, Cz. Sprzednicki, Kraków, 1999.

Wolff, A. *Księgi Trybunału Koronnego 1578-1794, Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. I, Warszawa, 1957.

Monografijos ir straipsniai

Albisetti, J. C. Professionals and professionalization, *Encyclopedia of European social history from 1350 to 2000*, vol. 3, ed. P. N. Stearns, New York, 2001, p. 57-65.

Andriulis, V., Maksimaitis, M., Pakalniškis, V., Pečkaitis, J. S., Šenavičius, A. *LDK teisės istorija*, Vilnius, 2002.

Avižonis, K. Bajorai valstybiniame LDK gyvenime Vazų laikais, *Rinktiniai raštai*, t. 1, Roma, 1975.

Avižonis, K. LDK Vyriausiasis Tribunolas, *Rinktiniai raštai*, t. IV, Vilnius, 1994, p. 182-189.

Baliulis, A. Asesorių teismo sprendimai dėl Bažnyčių turto ir dešimtinės XVII a., *Lituanistika*, 2006, t. 68, nr. 4, p. 23-35.

Baliulis, A. Miestiečių apeliacinių bylų sprendimai asesorių teisme XVII amžiuje, *Praeities pėdsakais*, Vilnius, 2007, p. 203-218.

Balzer, O. *Przewód sądowy polski w zarysie*, Lwów, 1935.

Bałtruszajtys, G. *Sądownictwo komisji skarbowych w sprawach handlowych i przemysłowych (1764-1794)*, Warszawa, 1977.

B(artoszewicz), J. Trybunał wielki w R(zecz)p(ospo)litej, *Encyklopedia powszechna S. Olgerbrandta*, t. XXV, Warszawa, 1867, p. 613 - 626.

Baublys, L. *Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai*, Vilnius, 2005.

Baublys, G. *Teismo sprendimas kaip teisingumo aktas. Dakto disertacijos santrauka*, Vilnius, 2001.

Baumann, A. Die quantifizierende Methode und die Reichkammergerichtsakten, *Prozessakten als Quelle. Neue Ansätze zur Erforschung der Höchsten Gerichtsbarkeit im Alten Reich*, herausgegeben von A. Baumann, S. Westphal, S. Wendehorst, S. Ehrenpreis, Köln, 2001.

Bednaruk, W. *Trybunał Koronny. Szlachecki sąd najwyższy w latach 1578-1794*, Lublin, 2008.

Bednaruk, W. Wokół problematyki składu Trybunału Koronnego i Trybunału Litewskiego od XVI do XVIII wieku, *Roczniki Nauk Prawnych – Prawo*, t. XII, 2002, p. 65-81.

Bednaruk, W. Ewolucja poglądów szlachty polskiej na problem wykształcenia prawników, *Ius et fides. Księga jubileuszowa z okazji siedemdziesiątych urodzin profesora Jana Świtki*, red. T. Guz, M. Kuć, Lublin 2006.

Bednaruk, W. Dochody sędziów Trybunału Koronnego, *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 2008, nr. LX, sąs. 1, p. 9-21.

Bełdowski, J., Ciżkowicz, M., Sześciło, D. *Efektywność polskiego sądownictwa w świetle badań międzynarodowych i krajowych*, Warszawa, 2010.

Borkowska-Bagińska, E. O patronach albo adwokatach – tekst z 9.II.1777 r. nie znanego autora, *Palestra*, 1986, nr. 4.

Bömelburg, H. - J. Die Tradition einer multinationalen Reichsgeschichte in Mitteleuropa – Historiographische Konzepte gegenüber Altem Reich und Polen-Litauen sowie komparatistische Perspektiven, *Zeitschrift für Ostmitteleuropa Forschung*, nr. 53, 2004, s. 3, p. 318-350.

Bömelburg, H. - J. Wybór i profesjonalizacja w Europie Środkowej. Porównanie składu Trybunału Koronnego i Sądu Kameralnego Rzeszy, *Przełomy w historii. XVI powszechny zjazd historyków Polski*, t. 1, Toruń, 2000, p. 197-205.

Bružaitė, R. LDK parapiinės dvasininkijos ir pasauliečių teisminiai ginčai XVI a. (LDK Metrikos teismų bylų knygų duomenimis), *Istorijos šaltinių tyrimai*, sudarė D. Antanavičius, t. 3, 2011, p. 59-84.

Burba, D. *Bajorijos kriminaliniai nusikaltimai ir bausmės LDK Didžiojoje Kunigaikštystėje XVIII a. Daktaro disertacija*, Kaunas, 2010.

Burba, D. Vilniaus kapitulos dvasininkai konfliktų dėl statybų ir pastatų priežiūros Vilniuje XVIII a. pabaigoje [metu], *LDK Didžioji Kunigaikštystė XVIII amžiuje. Miesto erdvė*, Kaunas, 2007, p. 72-83.

Burba, D. Vilniaus pilies bokšto kalėjimas XVIII a. Lokalizacija, bausmių pobūdis ir jų atlikimo praktika, *Viešosios ir privačiosios erdvės XVIII amžiaus LDK Didžiojoje Kunigaikštystėje*, sudarė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2008, p. 297-316.

Butėnas, D. *LDK Didžiosios Kunigaikštystės valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII-XVIII a.*, Vilnius, 1997.

Ciesielski, T. Walka o utrzymanie Trybunałów Wielkich i Trybunałów Skarbowych w 1749 roku, *Praktyka życia publicznego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI-XVIII wieku*, red. U. Augustyniak i A. B. Zakrzewski, 2010, p. 143-172.

Detlaff, M. A. Brolijos ir amatininkų cechai prie Vilniaus pranciškonų vienuolyno nuo XVII a. iki vienuolyno uždarymo 1864 m., *Pranciškonai Lietuvoje. Provincijos veikla XVII-XIX a.*, sudarytojas M. Paknys, Vilnius, 2008.

Dubas-Urbanowicz, E. Bezpieczeństwo wewnętrzne a geneza Trybunału. Sądownictwo koronne dwóch pierwszych bezkrólewii, *Praktyka życia publicznego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI-XVIII wieku*, red. U. Augustyniak i A. B. Zakrzewski, 2010, p. 107-117.

Eidukevičius, R., Juknevičienė, D., Kosareva, N., Pamerneckis, S. *Matematinė statistika istorijoje*, Vilnius, 1998.

Górski, G. Trybunał Koronny i Trybunał Litewski na tle sądów ówczesnej Europy. Uwagi porównawcze, *Trybunał Koronny w kulturze prawnej Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. A. Dębiński, W. Bednaruk, M. Lipska, Lublin, 2008.

Filipczak, W. Rugi poselskie i losy „rozdwójonych“ sejmików przedsejmowych w latach 1778-1786, *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1997, t. 49, s. 1-2.

Filipczak, W. *Sejm 1778 r.*, Warszawa, 2000.

Filipczak – Kocur, A. Litewskie komisje wojskowo – skarbowe w XVII wieku, *Kwartalnik Historyczny*, Rocznik CIX, 2002, nr. 3, p. 99 – 117.

Filipczak – Kocur, A. Litewski Trybunał Skarbowy 1591 – 1717, *Studia z dziejów państwa i prawa polskiego*, 2001, nr. 7, p. 181 – 207.

Filipczak – Kocur, A. Litewskie sądownictwo skarbowe 1591-1717, *Rzeczpospolita państwem wielu narodowości i wyznań. XVI-XVIII wiek*, pod red. T. Ciesielskiego i A. Filipczak-Kocur, Warszawa-Opole, 2008, p. 89-104.

Gawron, P. O kadrze oficerskiej armii koronnej doby Stefana Batorego i dwóch pierwszych Wazów, *Przegląd Historyczny*, t. CIV, s. 1, p. 105-122.

- Gawron, P., Moniuszko, A. O Trybunale Koronnym w epoce Wazów, *Czasopismo Prawno Historyczne*, t. LXII, 2010, s. 1.
- Geschichte der Zentraljustiz in Mitteleuropa*, sud. F. Battenberg ir F. Ranieri, Weimar, 1994.
- Glemža, L. Vaidai miestuose ir miesteliuose (Kova už savivaldą 1791-1792 m.), *Darbai ir dienos*, t. 37, p. 57-74.
- Historia Sejmu polskiego, t. I: do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, pod red. J. Michalskiego, Warszawa, 1984.
- Hörner, Anmerkungen zur statistischen Erschliessung von Reichkammergerichtsprozessen, *Prozessakten als Quelle. Neue Ansätze zur Erforschung der Höchsten Gerichtsbarkeit im Alten Reich*, herausgegeben von A. Baumann, S. Westphal, S. Wendehorst, S. Ehrenpreis, Köln, 2001, p. 69-82.
- Janiszewska, M. N. Nazewnictwo zastępców procesowych w Polsce w drugiej połowie XVIII wieku, *Palestra*, 2008, nr. 7-8.
- Janiszewska, M. N. Prawo a adwokatura w XVIII wieku – aktualność problemów, *Prawo wobec wyzwań współczesności*, pod red. P. Wilińskiego, Poznań, 2004, p. 362-374.
- Jankauskas, S. Kritonas: teisingumas kaip filosofinė problema, *Problemos*, 2010, t. 77, p. 105-121.
- Jankauskas, S. Parmenidas: teisingumas kaip raktas į būties prigimtį, *Problemos*, 2008, t. 73, p. 131-154.
- Janulaitis, A. *Vyriausiasis LDK Tribunolas XVI-XVIII amž.*, Kaunas, 1927.
- Jegelevičius, S. Rok 1939 – rabunek archiwów wileńskich, *Przegląd Wschodni*, 1997, t. IV, s. 2, p. 3381-3394.
- Jurgaitis, R. 1706 m. vasario 6-10 d. Rečicos elekcinis-tribunolinis seimelis: LDK Vyriausiojo Tribunolo deputatų rinkimo procedūra, *Istorija*, 2002, nr. LIII, p. 52-58.
- Jurgaitis, R. *Vilniaus seimelio veikla 1717-1795. Daktaro disertacija*, Kaunas, 2007.
- Jurkiewicz, J. Polonizacja językowa szlachty w Wielkim Księstwie Litewskim u schyłku XVI wieku w świetle podpisów trybunalskich, *Eruditio et interpretatio*, red. Z. Chodyła, Poznań, 1997, p. 215-228.
- Kiaupa, Z. LDK istorijos XVIII amžius? Hipotetiniai pasvarstymai, *Darbai ir dienos*, 2004, t. 37.
- Konopczyński, W. Kartka z dziejów Trybunalskich Wilna w wieku XVIII, *Kwartalnik Litewski*, 1911, nr. 6, p. 75-92.
- Konopczyński, W. *Polska w dobie wojny siedmioletniej. Część I, 1755-1758*, Warszawa, 1909.
- Korowicki, A. *Proces cywilny litewski*, Wilno, 1826.
- Korzon, T. *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764-1794). Badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego*, t. IV, Kraków-Warszawa, 1897.
- Kościalkowski, S. *Antoni Tyzenhauz*, Londyn, 1970-1971, t. 1-2.
- Krakowski, B. Tadeusz Korsak, *Polski Słownik biograficzny*, 1968-1969, t. XIV, p. 116-118.
- Kraushar, A. *O palestrze staropolskiej*, Warszawa, 1882.
- Lastauskienė, G. Teisinio teksto tyrimų metodologija: teisės normų nustatymas, *Teisė*, 2005, nr. 56, p. 31-40.
- Lappo, I. *Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos*, Kaunas, 1932.
- Laurinavičius, A. Kai kurių teismo proceso ypatumų įtaka proceso dalyvių teisingumo vertinimams, *LDK psichologijos akiračiai. Pasaulio lietuvių psichologų konferencijos medžiaga*, Vilnius, 2002, p. 181-190.
- Lewin, I. *Palestra w dawnej Polsce*, Lwów, 1936.
- Lityński, A. O Trybunale Koronnym i palestrze trybunalskiej, *Palestra*, 1978, nr 10.
- Lityński, A. Zabezpieczenie Trybunału Koronnego w polskim prawie karnym (na tle prawokarnej ochrony innych sądów prwawa polskiego), *400-lecie utworzenia Trybunału Koronnego w Lublinie. Materiały z sesji naukowej z dnia 20 XI 1978 r.*, red. H. Groszyk, Lublin, 1982, p. 7-24.
- Lityński, A. Prawokarna ochrona Trybunału Koronnego, *Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza*, Warszawa-Poznań, 1979, t. XIII, s. 1, p. 101-113.

Lityński, A. Sejmiki województwa płockiego przed i w czasie Sejmu Czteroletniego, *W dwusetną rocznicę wolnego sejmu*, red. A. Lityński, Katowice, 1988.

Lityński, A. U progu reform Sejmu Czteroletniego: polskie prawo karne materialne, *Studia z historii ustroju i prawa*, Poznań, 2002, p. 161-174

Lulewicz, H. Funkcjonowanie sądownictwa szlacheckiego w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie pierwszych bezkrólewí (1572-1576), *Z dziejów kultury prawnej. Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w dziewięćdziesięciolecie urodzin*, Warszawa, 2004, p. 361-367.

Łosowski, J. *Kanceliaria grodzka chełmska od XV do XVIII wieku: studium o urzędzie, dokumentacji, jej formach i roli w życiu społeczeństwa staropolskiego*, Lublin, 2004.

Kisza, A., Krzemiński, Z., Łyczewek, R. *Historia adwokatury polskiej*, Warszawa, 1995.

Machovenko, J. Įrodymai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisėje, *Teisė*, 2005, nr. 55, p. 61-69.

Machovenko, J. Viduramžių Vilniaus universiteto teismas pasaulietinės ir bažnytinės jurisdikcijos atskyrimo kontekstu, *Teisė*, 2010, nr. 74, p. 57-66.

Machovenko, J. *Teisingumo vykdomas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Diskusiniai klausimai*, Vilnius, 2007

Macuk, A. Wybór pisarzy Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 40. XVIII w., *Rzeczpospolita państwem wielu narodowości i wyznań XVI-XVIII wiek*, red. T. Ciesielski, A. Filipczak-Kocur, Warszawa-Opole, 2008, p. 105-124.

Macuk, A. Udział wojskowych w wyborach do Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego za panowania Augusta III, *Studia Historyczno-Wojskowe*, red. T. Ciesielski, t. 3: Armia i społeczeństwo, 2009, p. 221-232

Malec, J. Walka szlachty litewskiej o zachowanie III Statutu w drugiej połowie XVIII wieku, *Czasopismo Prawno Historyczne*, t. XLIV, 1992, s. 1-2, p. 65-71.

Michalski, J. *Studia nad reformą sądownictwa i prawa sądowego w XVIII w.*, cz. I, Warszawa, 1958.

Michalski, J. Plan Czartoryskich naprawy Rzeczypospolitej, *Kwartalnik Historyczny*, 1956, nr. 4-5, p. 29-43.

Michalski, J. Problem *ius agratiandi* i kary śmierci w Polsce w latach siedemdziesiątych XVIII w., *Czasopismo Prawno Historyczne*, t. X, s. 2, 1958, p. 175-195.

Michalski, J. Reforma sądownictwa na sejmie konwokacyjnym 1764 r., *Między wielką polityką a szlacheckim partykularzem. Studia z dziejów nowożytnej Polski i Europy*, red. K. Wajda, Toruń, 1993, p. 295-313.

Michalski, J. Zagadnienie reformy sądownictwa i prawa sądowego w początkach panowania Stanisława Augusta, *Czasopismo Prawno Historyczne*, t. LII, 2000, s. 1-2, p. 67-107.

Michalski, J. Problematyka reformy sądownictwa i prawa sądowego w okresie sejmu delegacyjnego lat 1767-1768, *Czasopismo Prawno Historyczne*, 2002, t. LIV, s. 2, p. 21-41.

Mikołajczyk, M. *Na drodze do powstania procesu mieszanego. Zmiany w polskim procesie karnym w latach 1764-1794*, Katowice, 1991.

Mienicki, A. *Archiwum Akt dawnych w Wilnie w okresie od 1795-1922 roku. Rys historyczny*, Warszawa, 1923.

Milewski, S. „Czerpać wiedzę jak pszczoły z kwiatów miód“ (Przygotowanie zawodowe palestrantów w czasach staropolskich), *Palestra*, 2000, nr. 1-2.

Misius, K. Vilniaus senienų muziejaus suvalstybinimas ir dalies jo eksponatų išvežimas 1863-1869 metais, *Kultūros paminklai*, 2000, t. 10, p. 34-38.

Moniuszko, A. Porządek rozpatrywania ekscypcji w koronnym procesie ziemskim w pierwszej połowie XVII wieku, *Czasopismo Prawno Historyczne*, t. LVIII, 2006, zesz. 1, p. 183-202.

Nazarovienė, D., Merkys, G. Teisinės kultūros bruožai (sociologinė perspektyva), *Filosofija, sociologija*, 2003, nr. 1, p. 31-36.

Oberste Gerichtsbarkeit und zentrale Gewalt im Europa der Frühen Neuzeit, sud. B. Diestelkamp, Köln, 1996.

Oniszczyk, J. *Filozofia i teoria prawa*, Warszawa, 2008.

Ochmann-Staniszevska, S. Korektura Trybunału w świetle publicystyki lat 1648-1668, *Sobótka*, 1993, nr. 2-3, p. 229-237.

Ochmann-Staniszevska, S. Uwagi o politycznej roli Trybunału Koronnego w XVII wieku, *Między Wschodem a Zachodem. Rzeczpospolita XVI i XVIII w.*, Warszawa, 1993, p. 103-110.

Orzechowski, K., „Mecenas” – dzieje pojęcia i kilka refleksji o adwokaturze Szlacheckiej Rzeczypospolitej, *Palestra*, 1996, nr. 3/4.

Paknys, M. *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m: namai, gyventojai, svečiai*, Vilnius, 2006.

Pauli, L. O kształceniu adwokatów w dawnej Polsce, *Palestra*, 1957, nr. 2.

Plaża, S. *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Cz. I: X-XVIII w.*, Kraków, 1997.

Prodi, P. *Eine Geschichte der Gerechtigkeit. Vom Recht Gottes zum modernen Rechtsstaat*, München, 2005.

Putinaitė, N. *Teisingumo problema Immanuelio Kanto filosofijoje. Daktaro disertacijos santrauka*, Vilnius, 2000.

Rosales-Lopez, V. Economics of court performance: an empirical analysis, *European Journal of Law and Economics*, 2008, nr. 25.

Rafacz, J. *Dawny proces polski*, Warszawa, 1925.

Rafacz, J. *Zastępcy stron w dawnym procesie polskim*, Kraków, 1923.

Ragauskas, A. Karališkieji sekretoriai Vilniaus miestiečių valdančiąjame elite XVII a. antroje pusėje, *Mūsų praeitis*, 1996, nr. 6, p. 25-42.

Ragauskas, A. *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antroje pusėje (1662-1702 m.)*, Vilnius, 2002.

Ragauskas, A. Viešasis gyvenimas Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje XVIII a., *Vilniaus žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje, 2005-2006 m. tyrimai*, sudarė L. Glemža.

Ragauskas, A. Kaltintojai ir gynėjai nukirsdinto bei sudeginto ateisto Kazimiero Liščinskio teismo procese (1689): mikroistorinio tyrimo metmenys, *Seminarai. 2002*, Vilnius, 2003.

Ragauskienė, R. „Dingę istorijoje“: XVI a. LDK privačių archyvų dokumentų dinamika, *Istorijos šaltinių tyrimai*, sudarė Darius Antanavičius, t. 3, 2011, p. 85-110.

Ragauskienė, R. *LDK Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis (apie 1515-1584 m.)*, Vilnius, 2002.

Raudeliūnas, V. Pirmieji LDK statuto leidimai (1588 – 1600), *Rusų knygos spausdinimo pradžia ir Lietuva*, Vilnius, 1966, p. 119 – 159.

Raudeliūnas, V. Tortūros LDK teismuose, *Socialistinė teisė*, 1977, nr. 1.

Raudeliūnas, V., Wisner, H. Z dziejów Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego 1581-1648, *Kwartalnik Historyczny*, 1986, nr 4, p. 947-968.

Samajauskaitė, G. *Teisė, legizmas, teisingumas ir teisėtumas bendrosios, civilinės ir LDK teisės sistemoje (filosofiniai aspektai). Daktaro disertacijos santrauka*, Kaunas, 2002.

Siegrist, H. *Advokat, Bürger und Staat. Sozialgeschichte der Rechtsanwälte in Deutschland, Italien und Schweiz (18.-20. Jh.)*, Frankfurt am Main, 1996, t. 1.

Sliesoriūnas, G. *LDK Didžioji Kunigaikštystė vidaus karo išvakarėse: didikų grupuočių kova 1690-1697 m.*, Vilnius, 2000.

Stankevič, A. Ginčas dėl Gardino vėliavininko Stanislovo Isaikovskio palikimo LDK vyriausiąjame tribunole 1779 m., *LDK notariato istorija*, sudarė J. Karpavičienė, Vilnius, 2012, p. 95-108.

Stankevič, A. XIX a. istorijos mylėtojas Vincentas Daugėla Narbutas, *Gelvonai*, Vilnius, 2009, p. 1158-1175.

- Stankevič, A. *Wincentego Dowgiałły Narbutta Krótki rys historyczny Trybunału Litewskiego z połowy XIX w.*, Lituano Slavica Posnaniensia, t. XIV, p. 173-190.
- Stankevič, A. Skilusių tribunolinių seimelių problema ir jos sprendimas 1779 m., *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 3, p. 174-178.
- Šmigelskytė-Stukienė, R. *LDK Didžiosios Kunigaikštystės Konfederacijos susidarymas ir veikla 1792-1793 metais*, Vilnius, 2003.
- Sobczak, J. Zastępcy procesowi stron w projektach reform organizacji sądownictwa ziemskiego po Konstytucji 3 Maja oraz w praktyce sądów ziemiańskich, *Szkice z dziejów adwokatury polskiej (seria druga)*, pod red. R. Łyczywka, Warszawa, 1978, p. 44-55.
- Sobociński, S. O historii sądownictwa w Polsce magnackiej XVIII wieku, *Czasopismo Prawno Historyczne*, t. XIII, 1961, p. 139-168.
- Szafrański, W. O adwokatach w projekcie konkursowym do Kodeksu Stanisława Augusta, *Studia z historii ustroju i prawa. Księga dedykowana Profesorowi Jerzemu Walachowiczowi*, pod redakcją H. Olszewskiego, Poznań, 2002, p. 405-417.
- Szcząska, Z. Sąd sejmowy w Polsce od końca XVI do końca XVIII wieku, *Czasopismo Prawno Historyczne*, t. XX, zesz. 1, 1968.
- Szcząska, Z. Instygatorzy w Trybunale Koronnym i innych sądach szlacheckich dawnej Rzeczypospolitej, *Problemy Praworządności*, 6 (1978).
- Šiaučiūnaitė-Verbickienė, J. Žydai LDK Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje. Sambūvio aspektai, Vilnius, 2009.
- Šlapkauskas, V. *Teisės sociologijos pagrindai*, Vilnius, 2004.
- Starченко, N. Czy naprawdę szlachta wołyńska potrzebowała naprawy sądownictwa? Z doświadczenia pierwszych bezkrólewí, *Praktyka życia publicznego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI-XVIII wieku*, red. U. Augustyniak i A. B. Zakrzewski, 2010, p. 107-117.
- Ślusarska, M. Litewskie kaznodziejstwo Trybunalskie z czasów Stanisławowskich o miłości ojczyzny, zgodzie i jedności obywatelów, LDK valstybė XII-XVIII a., [Vilnius], 1997.
- Tokarczyk, R. A. Sprawiedliwość jako naczelną wartość prawa, *Teoria prawa, filozofia prawa, współczesne prawo i prawoznawstwo*, Toruń, 1998.
- Tomaszek, A. Stanisław Orzechowski contra procuratores. Przyczynek do dziejów XVI-wiecznej palestry polskiej, *Palestra*, 1988, nr. 2, p. 28-36.
- Tomaszek, A. Aplikacja w palestrze staropolskiej, *Palestra*, 1989, nr. 1.
- Topolski, J. *Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej*, Warszawa, 1996.
- Theory and Method in socio-legal Research*, ed. by Reza Banakar and Max Travers, Oxford, 2005.
- Valančius, V. Pasitikėjimas teismu: kai kurie teismo veiklos viešumo aspektai, *Jurisprudencija*, 2005, t. 78 (70), p. 85-94.
- Valikonytė, I. Prokuratorius XVI a. pirmojoje pusėje: bylos šalies pavaduotojas, kalbovas ar „teisingumo riteris“, *Pirmasis LDK Statutas ir epocha (straipsnių rinkinys)*, sudarė Irena Valikonytė ir Lirija Steponavičienė, Vilnius, 2005, p. 135-151.
- Vansevičius, S. LDK Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniai-teisiniai institutai, Vilnius, 1981.
- Vasiliauskaitė, N. Racionalumo ir teisingumo trintis Johno Rawlso „Teisingumo teorijoje“, *Politologija*, 2005, nr. 4(40), p. 53-78.
- Wierchowicka, I. Funkcje Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1581-1792, *Studium Vilmense*, 1998, t. 8, nr. 1, p. 166-170.
- Wierchowicka, I. Geneza Trybunału Litewskiego i jego reformy w latach 1581-1764, *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Roczniki prawnicze*, nr. 15, 2004, p. 71-95.
- Wierchowicka, I. Kancelaria Trybunału Litewskiego, *Studia historycznoprawne*, red. A. Koneczny, 2001, nr. CCLXXIII, p. 101-123.

Wierchowicka, I. Odpowiedzialność dyscyplinarna i karna sędziów Trybunału Litewskiego, *Viešosios ir privačiosios erdvės XVIII amžiaus LDK Didžiojoje Kunigaikštystėje*, sud. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2008, p. 265-296.

Wierchowicka, I. Organizacja Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1581-1764). Miejsce, czas, skład sądu, *Dzieje wymiaru sprawiedliwości*, red. T. Maciejewski, Koszalin, 1999, p. 203-218.

Wierchowicka, I. Patroni Trybunału Litewskiego, *W kręgu dziejów wymiaru sprawiedliwości*, Wrocław, 2000, p. 59-68.

Wierchowicka, I. Powinności sędziów Trybunału Litewskiego, *Czasopismo Prawno Historyczne*, t. LV, 2003, s. 1, p. 29-42.

Wierchowicka, I. Uwagi do funkcjonowania Trybunału Litewskiego na tle przemian ustrojowych Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVIII wieku, *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawo*, pod red. A. Lityńskiego i P. Fiedorczyka, Białystok, 2003.

Wierchowicka, I. Z dziejów Trybunału Litewskiego doby stanisławowskiej. Marszałek - „rządca koła“, *Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo*, nr. 285, Wrocław, 2003, p.101-118.

Woner, T. Próby reformy ustroju polskiej palestry w okresie Sejmu Czteroletniego, *Biuletyn Naczelnej Rady adwokackiej*, 1956, nr. 3, p. 66-77.

Woner, T. „Bunty“ palestry w dobie upadku saskiego, *Palestra*, 1959, nr. 5, p. 52-58.

Zakrzewski, A. B. Ograniczenie przez sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego monarszego prawa mianowania urzędników sądowych w XVII-XVIII w., *LDK valstybė XII-XVIII a.*, red. kolegija Z. Kiaupa, A. Mickevičius, J. Sarcevičienė, Vilnius, 1997, p. 173-186.

Zakrzewski, A. B. *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego. Ustrój i funkcjonowanie: Sejmik trocki*, Warszawa, 2000.

Zakrzewski, A. B. Paradoksy unifikacji prawa i ustroju Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony XVI-XVIII w., *Czasopismo Prawno-Historyczne*, t. LI, 1999, s. 1-2, p. 219-237.

Zakrzewski, A. B. Recepcja ustroju i prawa w Wielkim Księstwie Litewskim, XIV-XVIII wiek, *Studia Iuridica*, 2002, nr. XL, p. 247-261.

Zarzycki, W. *Trybunał Koronny dawnej Rzeczypospolitej*, Piotrków Trybunalski, 1993.

Uruszczak, W. Zasady ustroju społecznego Rzeczypospolitej Obojga Narodów a Trybunał Koronny, *Trybunał Koronny w kulturze prawnej Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. A. Dębiński, W. Bednaruk, M. Lipska, Lublin, 2008.

Uziębło, L. Dom po Trybunalski w Wilnie (z placu Ratuszowego), *Ziemia*, 1912, nr. 21.

Valikonytė, I. Zwyczaj stawiania czapki: szczególny aspekt kultury prawnej Wielkiego Księstwa Litewskiego z XVI wieku, *Litwa w epoce Wazów*, red. W. Kriegerseisen i A. Rachuba, Warszawa, 2006, p. 191-206.

Varsackytė, R. Nekilnojamojo turto dalybos (ekonominiai miesto ir Bažnyčios santykiai), *Darbai ir dienos*, t. 37, 2004, p. 47-56.

Владимирский – Буданов, М. Ф. *Главный Литовский Трибунал*, Спб., 1904.

Савюк, И. К. *Правовая статистика*, Москва, 1999.

Лаппо, И. И. *Великое княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569-1586). Опыт исследования политического и общественного строя*, т. I, С.-Петербург, 1901.

Лаппо, И. И. *Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Литовско-русский повет и его сеймик*, Юрьев, 1911, p. 524-542.

Лаппо, И. И. *Листы-записки в литовском праве XVI столетия*, Tartu-Юрьев, 1935.

Лаппо, И. И. Земский суд в Великом Княжестве Литовском в конце XVI века, *Журнал Министерства Народного Просвещения*, 1896, nr. 6.

Лаппо, И. И. Гродский суд в Великом Княжестве Литовском, *Журнал Министерства Народного Просвещения*, 1908, кн. 1, с. 51 – 113.

Лаппо, И. И. Подкоморский суд в Великом Княжестве Литовском в конце XVI и начале XVII века, *Журнал Министерства Народного Просвещения*, 1899, кн. 8, с. 341 – 403.

Леонтович, Ф. Центральные судебные учреждения в Великом Княжестве Литовском до и после Люблинской унии, *Журнал Министерства Юстиции*, 1910, кн. 2, с. 186 - 226.

Мацук, А. Палітычная сітуацыя вакол Трыбунала ВКЛ 1750 г., *Весці Нац. Акад. Навук Беларусі, Сер. Гуманіт. Навук, Приложение „Молодежь в науке”*, 2008, кн. 2, с. 218-222.

Паляшчук, Н. В. “Трыбунал” (1586 г.) як помнік гісторыі і культуры Беларусі XVI ст., *Матэрыялы другіх кнігазнаўчых чытаняў. Кніжная культура Рэчы Паспалітай. Мінск, 15 – 16 верасня, 2002 г.*, Мінск, 2002, с. 203 – 209.

Нечаева, Ж. В. Эффективность исполнения решений Конституционного Суда России: проблемная ситуация, <http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/325/image/325-100.pdf>.

Петрихин, И. Л., Батуров, Г. П., Морщакова, Т. Г. *Теоретические основы эффективности правосудия*, Москва, 1979.

Рубинштейн, С. Ф. *Казнь Володковича. Эпизод из истории Главного Литовского Трибунала – по печатным и архивным источникам*, Вильна, 1903.

Ясинский, М. Н. *Главный Литовский Трибунал, Вып. 1, Происхождение Главного Литовского Трибунала*, Киев, 1901.

Ясинский, М. Н. *Луцкий Трибунал, как высшая судебная инстанция для Волынского, Брацлавского и Киевского воеводства в последней четверти XVI в.*, Киев, 1900.

